Autori:

Ion AGRIGOROAIEI prof.univ.dr., Iași

Ion BULEI prof. univ.dr., București

Vasile CRISTIAN prof.univ.dr, Iași

Gheorghe IACOB prof.univ.dr., Iași, secretarul tomului

Mihai IACOBESCU prof.univ.dr., Suceava

Anastasie IORDACHE doctor în istorie, București

Liviu MAIOR prof.univ.dr., București

Sorin MUREȘEANU doctor în istorie, Iași

Gheorghe PLATON membru titular al Academiei Române

Maria PLATON prof.univ.dr., Iași

Gheorghe ZBUCHEA prof.univ.dr., București

Au mai colaborat: dr. Csucsuja István și dr. Rudolf Gräf.

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. VII, TOM II

DE LA INDEPENDENȚĂ LA MAREA UNIRE (1878–1918)

Coordonator:

Acad. Gheorghe Platon



EDITURA ENCICLOPEDICĂ

București — 2003

Redactor: Alexandru STĂNCIULESCU

Tehnoredactor: Ofelia COSMAN

Secretar de redacție: Gabriela IANCU

ISBN 973-45-0381-2
973-45-0430-4, vol. VII, tom II

SUMAR

CUVÂNT ÎNAINTE

Cea de-a doua etapă distinctă din istoria secolului al XIX-lea — secol decisiv în modernizarea, individualizarea valorică și europenizarea societății românești — se deschide, convențional, cu anul 1878, delimitându-se, hotărât, prin *dezvoltarea desfășurată a capitalismului*, cu transformări de adâncime în toate domeniile: pe plan economic, social, politic, în ideologie, în mentalități.

Modificarea structurală a lumii românești în substanța sa interioară și în manifestările ei exterioare, produsă, se înțelege, pe axa succesiunii în continuitatea unui proces evolutiv organic al existenței noastre istorice, a avut loc după dobândirea independenței, act de mare curaj politic, declarat la 9 mai 1877, manifestare ultimă *a politicii faptului împlinit*, ce aducea după sine ruperea vechilor legături și îndepărtarea restricțiilor impuse de puterea suzerană (Imperiul otoman) și de puterile garante, stânjenitoare progresului economic și politic. În noua realitate contextuală, România, cu independența câștigată prin dreptul istoric și jertfe de sânge a ostașilor săi și consacrată de Congresul de Pace de la Berlin (1878), a devenit din *obiect, subiect* al relațiilor internaționale, cu un statut radical schimbat, în calitatea ei de componentă importantă a echilibrului european. În climatul înlesnitor creat afirmării progresului, statul a rămas, în continuare, instrumentul principal al modernizării, substanțial implicat în construirea noilor structuri legislative, economice și sociale. Progresul s-a realizat în virtutea unei strategii atent cumpănite, a unei linii programatice, urmărită — în aplicarea ei — de partidele de guvernământ. În această perioadă istorică, dezvoltarea României și-a găsit concretizarea în întărirea statului, în toate verigile sale, în consolidarea națiunii și a spiritului național, în diversificarea legăturilor economice, politice și spirituale cu românii aflați încă sub stăpânire străină, în sporirea relațiilor cu lumea din afară, în creșterea ponderii contribuției românești în viața economica, politică și spirituală a sud-estului european și a continentului.

Dezvoltarea societății românești nu a fost una organică, unitară, omogenă, egală în toate sectoarele, ci inegală și contradictorie, cu decalaje. Anul 1878 nu a reprezentat — nici nu putea să reprezinte — un start, de unde să se pornească de la același nivel și în același ritm accelerat. A fost doar momentul care a înregistrat, pe un teren pregătit, trecerea într-o etapă calitativ distinctă de cele de până acum, prin perspectiva larg deschisă spre

modernizare, mutații substanțiale în toate domeniile, dar în continuitatea unui proces evolutiv ce l-a precedat.

Ca toate țările mai puțin favorizate în angajarea lor pe făgașul dezvoltării, România a trebuit să străbată — într-un timp foarte scurt — distanța care o separa de țările cu mari realizări sub raport economic, politic și social. Drept urmare, ritmul construcției moderne a fost accelerat, cu arderea unor etape. Evoluând într-un context internațional favorabil sub raportul influenței lui catalitice, creatoare și stimulatoare, România a reușit să-și transforme progresiv structurile, creindu-și o infrastructură capitalistă modernă și o industrie, prin atragerea de capital străin, cu toate consecințele benefice rezultate din această stare de lucruri.

Ca urmare a ritmului grăbit și a formelor specifice de dezvoltare, s-a produs așa-numitul fenomen al *formelor fără fond*, în categoria cărora, așa cum s-a apreciat, a intrat și Constituția din 1866, ale cărei reglementări nu corespundeau întru totul realităților existente, atunci, în România. Transferul de modele nu a fost făcut însă fără discernământ. În multe din cazuri, împrumuturile străine asimilate critic au slujit la fructificarea posibilităților autohtone, creind, cu caracterul lor stimulativ, fondul necesar transformării societății românești în sens burghez și liberal.

O consecință importantă a intrării mai întâi în orbita civilizației occidentale a fost și *aspectul asimetric, dizarmonic* prezentat de societatea românească a vremii. Pe de altă parte, se constată o creștere apreciabilă a capacității economice — *încheierea revoluției industriale* — la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cu toată repartiția neproporțională a unităților industriale pe teritoriul țării. Odată cu industria, a crescut și s-a diversificat populația, s-a consolidat burghezia, s-a dezvoltat și s-a organizat clasa muncitoare, s-a construit o infrastructură capitalistă. Învățământul, știința, cultura s-au implicat substanțial în procesul de dezvoltare, afirmând vitalitatea și capacitatea creatoare a forțelor autohtone. Totodată, s-a consolidat națiunea și structurile statului, a crescut coeziunea și solidaritatea națională, stimulând eforturile întreprinse spre desăvârșirea unității. În acest proces atotcuprinzător de înnoire, societatea românească și-a diversificat profilul, clasele sociale și-au desăvârșit structura, au apărut unele clase noi. S-au regrupat și s-au instituționalizat partidele politice, care au început să îndeplinească și alte funcții decât cele pur electorale, aplicând în practică strategii și sisteme de organizare a dezvoltării interne, promovând și o politică externă subordonată intereselor naționale.

Dar, în această activitate dinamică, angajant constructivă, a fost antrenată, practic, numai o parte a societății românești, redusă numericește, limitată, mai cu seamă, la lumea orășenească. *Agricultura*, în care era prinsă marea majoritate a populației țării (81,6%), cu o hotărâtoare contribuție la bogăția națională, a rămas mult în urmă, deși producția a crescut apreciabil. În acest sector, progresul — existent, totuși — a fost realizat mult mai lent, cu mijloace rudimentare și soluții precare. Regimul din agricultură — pe care Dobrogeanu-Gherea l-a numit *neoiobăgie* — reflectă imaginea exactă a acestei stări de lucruri.

Contribuind, esențial, la bogăția națională și întreținând activitatea dinamică a sectorului orășenesc, țărănimea nu a putut beneficia, în măsura cuvenită, de avantajele noului regim. Starea de tranziție, instaurată după reforma din 1864, și lipsa de pământ, devenită tot mai acută, nu au putut asigura țăranilor nici condițiile materiale, dar nici cele sociale, sanitare, morale și politice de natură să-i situeze în rândul cetățenilor cu drepturi egale. Enorma discrepanță între mica și marea proprietate, adâncimea decalajului și lipsa de eficiență a legislației agrare au întreținut și accentuat tensiunile sociale în lumea satelor, alimentând mișcările și răscoalele țărănimii, ce au culminat cu tragicul an 1907. Fenomenul nu reprezintă o simplă urmare a climatului fluctuant și contradictoriu care a succedat reformei din 1864 sau lipsei de discernământ a cercurilor conducătoare, cu soluțiile lor ineficiente, de compromis, adeseori. Fără a exclude consecințele unei asemenea stări de lucruri care au rezultat din acțiunea acestor factori, trebuie subliniat că *problema agrară*, în situația în care se afla, rămânea expresia stadiului neconcordant cu realitatea faptelor, la care ajunsese proprietatea funciară de-a lungul unei dramatice evoluții istorice.

Problema agrară și-a aflat o rezolvare pe măsura nevoilor societății abia în cuprinsul României Mari, prin reforma din 1921. Împreună cu Constituția din 1923, ea a deschis perspective evoluției comunității românești, oferind țăranilor pământ și drepturi politice.

Alături de acest examen minuțios, decisiv, subordonat rigorii și informației științifice, al stărilor de lucruri interne, atât de puternic în istoria modernă a românilor, o cercetare de adâncime și de perspectivă este consacrată, în cuprinsul secțiunii a doua a volumului, politicii externe a României, programatic pusă în slujba intereselor naționale vitale. Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost dominată și de *problema națională*, adevărată obsesie a epocii, ideea ei forță. Statul constituit în 1859, cucerindu-și independența în 1877, întărindu-și structurile și lărgindu-și relațiile internaționale — devenind *subiect* al acestora — a putut să îndeplinească rolul de *Piemont românesc*, pentru mișcarea națională a românilor din teritoriile aflate sub stăpânire străină, în aspirația lor comună spre unitatea politică. Atitudinea statului față de situația creată românilor din Transilvania prin instituirea regimului dualist, sprijinirea luptei naționale a românilor de peste Carpați în larga *mișcare a Memorandului* mai cu seamă, concretizează câteva din manifestările cele mai expresive ale factorului național — factor esențial al schimbării.

România a intrat în primul război mondial pentru a da o expresie politică idealului unității naționale. Consacrată de Tratatele de la Versailles, Unirea cea Mare, desăvârșită în 1918, n-ar fi fost posibilă fără îndelungata pregătire economică, politică și spirituală anterioară, fără participarea țării la război alături de Antanta, fără uriașele sacrificii materiale și umane aduse de români.

O descriere sistematică, ce nu scapă nimic esențial din realitatea faptelor se găsește în capitolele consacrate istoriei românilor din teritoriile aflate încă sub stăpâniri străine. Românii din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia formau un corp comun, național, cu cei din Țară. Dacă teritoriile au fost vremelnic separate, prin granițele fixate pentru a se da stabilitate unui echilibru politic și strategic european, națiunea română alcătuia un tot omogen, o unitate istorică, având ca factor coagulant limba, credința, obiceiurile,

tradiția și istoria, voința de a-și desăvârși unitatea, concretizată în cursul secolului, prin numeroase acțiuni comune pe plan politic și cultural. Înfățișate la adevăratele lor dimensiuni, în cuprinsul volumului, ele restituie o imagine adecvată a eforturilor convergente ale provinciilor românești, care au considerat, dintotdeauna, voința de a se uni cu Țara un „drept și o datorie".

Cultura din această perioadă, prezentată în capitolul final al tomului, apare ca o sumă a valorilor naționale care, cu rolul ei manifest militant, a intensificat, prin toate mijloacele, conștiința de sine a românilor, determinându-i să se angajeze în mișcarea istoriei, să-și afirme personalitatea, să-și croiască drumul spre o existență de-sine-stătătoare și să se integreze în rândul comunității intelectuale europene, îmbogățind-o prin specificitatea bunurilor lor spirituale.

Examenul de adâncime al tuturor acestor momente expresive ale devenirii noastre istorice, situate, totdeauna, în raporturile dialectice dintre intern și extern, dintre social și național și atent definite în natura lor semnificatoare, a constituit preocuparea esențială a autorilor paginilor acestui volum, hotărâți să încredințeze textele lor sarcina de a fi niște utile instrumente, niște auxiliare de preț în munca de informare și de cercetare a trecutului istoric.

Comentariul nuanțat, citatul semnificativ, judecata de valoare, punctul personal de vedere — fără să se considere că este singurul posibil — sublinieri speciale și argumentări concludente însoțesc descrierea fondului de date și fapte. În raport cu obiectivele urmărite a fost elaborată și tehnica redactării contribuțiilor înmănuncheate în prezentul volum. Specificului fiecărei probleme în parte a determinat, se înțelege, metoda de abordare a conținutului ei, care, pentru a stabili, totuși, o unitate în această caracterizantă varietate a textelor, s-a încercat adoptarea unei scheme comune în prezentarea materialului, în intenția de a oferi o modalitate sigură de cunoaștere a unui imens volum de date, o cale rodnică de a înmulți și primeni ipotezele de lucru și de a lărgi posibilitățile de înțelegere și interpretare a faptelor istorice.

Dar, cum capitolele redactate s-au ivit din propria substanță a autorilor, individualitatea scrisului lor nu le-a fost anulată prin impunerea unei mecanici uniforme în expresie. Fiecare contribuție își are statutul său de independență, oglindind personalitatea semnatarului ei și angajându-i răspunderea.

Concepția de ansamblu care ne-a călăuzit și concentrat efortorile a rămas însă una singură, unitară, după cum comună ne este și speranța că popasul asupra acestui tom, al celor care fac din istoria națională un nobil și statornic obiect de cunoaștere, va fi, nădăjduim, rodnic.

ACAD. GHEORGHE PLATON

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Academia Română. Memoriile Secției de Istorice, București
AIIAC	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj
AIIAI	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol", Iași
AIINC	Analele Institutului de Istorie Națională, Cluj
AMAER	Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ASUI	Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza", Iași
AUB	Analele Universității București
BAR	Biblioteca Academiei Române
DAD	Dezbaterile Adunării Deputaților
DANIC	Direcția Arhivelor Naționale
DDF	*Documents diplomatiques français*, 1ère série, 1–2, Paris, 1926–1954
DIRRI	*Documente privind istoria României. Războiul de independență*, București, 1953–1955
DJAN	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale
DS	Dezbaterile Senatului, București
GP	*Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette*, 1–8, Berlin, 1922
MN	Muzeul Național, București
NEH	Nouvelles Études d'Histoire, București
RA	Revista arhivelor, București
RdI	Revista de istorie, București
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București
RI	Revista istorică, București
RRH	Revue roumaine d'histoire, București
SAI	Studii și articole de istorie, București
SMIMod	Studii și materiale de istorie modernă, București
„Studii"	„Studii. Revistă de istorie", București

Capitolul I

O LUME ÎN SCHIMBARE. DE LA ECHILIBRUL ÎNTRE PUTERI LA CONFRUNTARE (1878–1918)

Dinamica și tendințele economiei mondiale

Perioada cunoscută în istorie ca „Belle Époque" se caracterizează prin amploarea și intensitatea modernizării. Industria, transporturile, comunicațiile cunosc un ritm spectaculos de dezvoltare, influențând întreaga viață social-economică. Chiar și agricultura — care își menține în numeroase țări prima poziție între ramurile economice — se află sub impactul celei de a doua revoluții industriale.

Structura societății a fost schimbată odată cu pătrunderea și consolidarea relațiilor moderne. Alături de burghezia industrială, comercială și financiară, un rol tot mai important revine clasei mijlocii. Totodată, se accentuează polarizarea societății, adâncindu-se diferențele între bogați și săraci.

Progresul general al omenirii se regăsește și în urbanizare; sunt construite orașe și cartiere noi, metropolele capătă o nouă strălucire.

Circulația mărfurilor, a capitalurilor și a forței de muncă — dinspre metropole spre colonii, dar și în sens invers — contribuie la constituirea pieței mondiale.

În cadrul acesteia, Europa continuă să aibă rolul dominant, fiind un adevărat „centru al lumii"; rămâne principalul „izvor" de mărfuri, de capitaluri, de oameni. Este, totodată, un model de civilizație, care se impune în tot mai multe zone ale globului.

Procesul de colonizare — aflat în strânsă legătură cu migrația și tendința de impunere a „modelului european" — reflectă intenția marilor puteri de a-și crea, menține și consolida imperii, determinând un nou raport de forțe la scară planetară.

Progresul științific și tehnic. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a înregistrat un spectaculos salt științific și tehnic; statul intervinea în finanțarea și organizarea cercetării științifice, erau editate numeroase reviste, cercetătorii se întâlneau la diverse reuniuni internaționale. Instituirea Premiului „Nobel" în anul 1901 a stimulat competiția dintre cercetători, a atras, pe lângă finanțarea statului, fondurile private, a grăbit dotarea laboratoarelor cu ultimele descoperiri tehnologice (electricitate, instrumente de măsură, pompă de vid etc.). La început de nou secol, au primit Premiul „Nobel" cei mai buni specialiști din fizică (Röntgen în 1901, Becquerel



Fig. 1 Albert Einstein.

Marie și Pierre Curie în 1903, Marconi în 1909), din chimie (Rutherford în 1908, Marie Curie în 1911), din fiziologie și medicină (Pavlov în 1904, Koch în 1905, Alexis Carrel în 1912). În anul 1905, Albert Einstein publica cele cinci postulate care l-au făcut celebru. Lista personalităților poate continua cu fizicianul Max Planck, matematicianul H. Poincaré, medicul Sigmund Freud ș.a., care confirmau, totodată, supremația Europei în materie de științe exacte (între 1901 și 1914, dintre cei 26 de laureați „Nobel", doar trei erau americani)[1]. Cea mai mare parte a inovațiilor tehnice, ca și punerea lor în aplicare s-a făcut pe continentul european.

Cuceririle științei și tehnicii trebuie integrate în „revoluția culturală" din aceste decenii — care a cuprins și literatura, muzica, cinematograful, presa, sportul etc. —, caracterizată prin tendința spre universalitate, susținută de intensificarea circulației oamenilor, ideilor, mărfurilor, capitalurilor, bunurilor spirituale.

A doua revoluție industrială[2]. Proces deosebit de complex — desfășurat în strânsă interdependență cu transformările specifice perioadei (creștere economică accelerată, majorarea prețurilor, a valorilor mobiliare, a salariilor, a profiturilor, ameliorarea nivelului de trai etc.) — are ca principali „vectori": aplicarea descoperirilor științei și tehnicii; utilizarea pe scară largă a noilor surse de energie; concentrarea capitalului; raționalizarea muncii; creșterea resurselor (și) prin afluxul de metale prețioase.

Un rol esențial în accelerarea dezvoltării industriale a revenit electricității și petrolului. Între anii 1886–1914, producția de energie hidraulică a crescut de peste 4 ori — de la 8 la 35 miliarde kilowați; între principalii producători se aflau Elveția, Norvegia, Suedia, Italia, Franța. Utilizarea petrolului „a explodat" după descoperirea motorului cu ardere internă, a motorului Diesel și construirea primului automobil. Producția de petrol extras din Europa a crescut, de la 20 milioane tone în anul 1900, la 51 milioane tone în anul 1914.

În aceste decenii s-au dezvoltat impetuos noi ramuri industriale: electrochimia, electrometalurgia, aeronautica, construcția de automobile. Cea mai reprezentativă a fost cea a automobilului[3]; în anul 1913, în Europa se produceau anual 86 000 de vehicole,

[1] J.M. Gaillard, A. Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 la sfârșitul secolului al XX-lea*, București-Chișinău, 2001, p. 177.

[2] *Ibidem*, p. 129 și urm.; I. Puia, J. Tambozi, *Istoria economiei naționale*, Constanța, 1993, p. 89 și urm.; J. Carpentier, F. Lebrun, *Istoria Europei*, București, 1997, p. 295 și urm.; E. Hobsbawm, *Era Imperiului. 1875–1914*, București-Chișinău, 2002, p. 49 și urm.

[3] J.M. Gaillard, A. Rowley, *op. cit.*, p. 132–133.

iar parcul de automobile atingea 500 000 de unități. În 1904, Franța a fost depășită de S.U.A. la producția de automobile, dar continua să ocupe primul loc în lume la export. Industria automobilului a impulsionat și dezvoltarea altor ramuri: întreprinderile care fabricau mașini-unelte, piese de schimb, aparate electrice, materiale pneumatice, ca și cele care produceau, rafinau și comercializau carburanți.

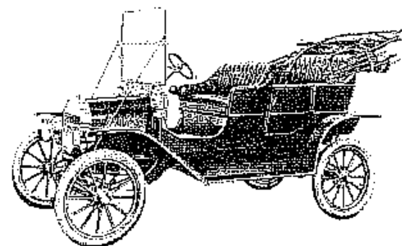


Fig. 2 Automobil „Ford" 1908.

Un alt „reper" al epocii a fost oțelul, produs în cantități din ce în ce mai mari; în preajma declanșării primului război mondial, Germania producea peste 14 milioane tone, Marea Britanie 6 milioane, Franța și Rusia câte 4 milioane, Belgia 2 milioane etc.

A doua revoluție industrială a transformat Europa în „cel mai important pol industrial al globului" prin dinamica vechilor și noilor ramuri de producție, atingerea „maturității" de către marile puteri, dar și prin răspândirea procesului de industrializare — în forme și stadii diferite — în toate țările continentului.

În privința ierarhiei marilor puteri industriale, trebuie observat avansul spectaculos al Germaniei, care a detronat Marea Britanie, ca și venirea în forță a S.U.A. spre prima poziție între puterile lumii. Peste ocean s-au constituit corporații cu o uriașă forță economică, precum: „Standard Oil", „General Motors", „Ford", „General Electric", având ramificații în numeroase țări ale lumii. Tendințele de formare a monopolurilor erau atât de puternice, încât a fost adoptată o adevărată legislație antitrust (legile din 1890 și 1914). În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, tot pe pământ american, s-au înregistrat primele activități sistematice de *raționalizare a muncii*. Printr-un complex de măsuri — aflate sub semnul *taylorismului* și *fordismului* — s-a realizat trecerea la producția de masă, la reducerea costurilor, a prețurilor și, în ultimă instanță, la consumul de masă.

Un ritm impetuos s-a înregistrat în ***transporturi și comunicații***[1]. Rețeaua căilor ferate a crescut, de la 206 000 km în anul 1870 la peste 1100 000 km în anul 1913; au fost construite patru transamericane în S.U.A. și Canada, transiberianul și transaustralianul. Totodată, au fost diversificate vagoanele de persoane și de marfă, fiind incluse vagoane de dormit, vagoane-cisternă și frigorifice; a crescut semnificativ viteza de deplasare a trenurilor, ajungându-se — după introducerea locomotivei electrice (Franța, 1893) — la o viteză medie de 100 km/h. Modernizarea transportului pe calea

[1] *Ibidem*, p. 193 și urm.; I. Puia, V. Bozga, R. Vasile, *Istoria economiei României*, București, 1987, p. 111–113.

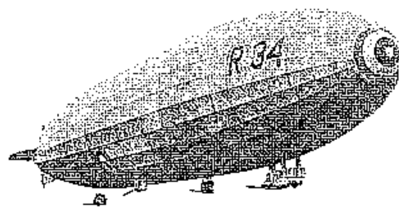


Fig. 3 Zepplin.

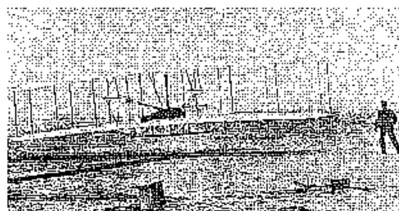


Fig. 4 Avion.

ferată a continuat și la începutul secolului al XX-lea; în anul 1911, în Elveția, se construia primul locomotor Diesel, iar în Franța se inaugura prima linie ferată electrică.

Același ritm intens s-a constatat în transportul maritim și fluvial. Între 1870 și 1913, tonajul marinei comerciale a sporit de la aproximativ 20 mil. tdw la peste 50 mil. tdw; peste 9/10 erau vapoare cu abur. Pe lângă cargouri și pacheboturi, flotele cuprindeau un număr tot mai mare de cargouri frigorifice și petroliere. Traversarea Atlanticului s-a redus, de la 12 zile în 1873, la numai șase zile în preajma Primului Război Mondial. Reducerea timpului pentru parcurgerea marilor rute ce legau continentele s-a realizat prin construirea Canalului Suez (1869) — care și-a arătat întreaga importanță în acești ani —, Canalului Corint (1893) și, mai ales, a Canalului Panama (1914). Companiile navale transportau pe toate meridianele globului sute de mii de oameni, zeci de mii de tone de mărfuri și tone de corespondență. Toate marile puteri industriale și-au dezvoltat în acești ani flotele comerciale, ca și pe cele militare. Un rol important a revenit navigației pe fluvii și canale, străbătute de șlepuri și vapoare pentru pasageri.

Folosirea pe scară largă a automobilului a revoluționat transportul urban, prin introducerea taxiurilor și omnibuselor; tramvaiul cu cai a fost înlocuit cu cel electric; în principalele metropole s-au construit primele linii de metrou.

Încununarea acestor cuceriri ale tehnicii a reprezentat-o dezvoltarea aviației. În mai puțin de două decenii, balonul a devenit dirijabil și apoi „zeppelin". În 1909, Louis Blériot traversa Canalul Mânecii, iar Ronald Garros, în 1913, Mediterana. De la zboruri demonstrative și de agrement, s-a trecut la aviația comercială și militară.

Comunicațiile s-au dezvoltat spectaculos, reducând timpul pentru legăturile dintre țări și continente. Telegraful s-a extins la scară planetară, prin instalarea a peste 300 000 km cabluri submarine. În 1900, din Franța, se expediau 450 000 de telegrame, dintre care 60% se refereau la comerț, industrie, afaceri bursiere. Telefonul a cucerit atât marile puteri industriale, cât și statele abia intrate în circuitul economiei capitaliste. În anul 1895, în Paris, la 100 de locuitori, reveneau 0,7 aparate telefonice, la Viena — 0,6,

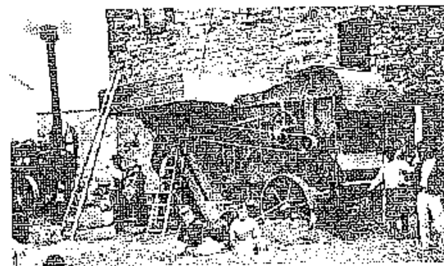


Fig. 5 Batoză cu abur (1883).

Berlin — 1,6, Stockholm — 4,1 etc. În anul 1913, în Europa existau 3,2 milioane de aparate, reprezentând 26% din numărul aparatelor de pe glob, două treimi revenind S.U.A. În acești ani s-au înregistrat progrese semnificative și în domeniile radiotelegrafiei și radiotelefoniei.

Deși într-un ritm mai lent, ***agricultura***[1] beneficia, și ea, de realizările noii revoluții industriale. Producția agricolă a crescut permanent — cu excepția anilor de secetă — datorită mai multor factori: introducerea mașinilor și îngrășămintelor; creșterea cererii de materii prime pentru diverse ramuri industriale și de alimente pentru populații lumii; fertilizarea deosebită a terenurilor puse în cultură în țările transoceanice; rolul transportului în apropierea agriculturii de economia de piață ș.a.

Sporirea randamentului a permis obținerea unor producții record, ajungându-se la 30 de quintale cereale la hectar. În Franța, producția de grâu a crescut de la 6,6 milioane tone în anul 1850, la 8,9 milioane tone în anul 1890, iar în Rusia, de la 8,8 milioane tone în anul 1890, la 15,6 milioane tone în anul 1914.

Utilizarea mașinilor în muncile agricole a determinat eliberarea unei părți din mâna de lucru din agricultură, care s-a îndreptat spre industrie și alte activități economice din orașe. Concurența produselor agricole — în special a grâului — din S.U.A., Canada, Argentina a obligat țările europene, mai ales cele occidentale, la o reorientare; de la monoproducția extensivă de cereale și alte culturi, s-a trecut spre forme intensive de producție.

Comerțul mondial[2]. Pe plan mondial, de la 1880 la 1914, volumul schimburilor comerciale a crescut cu peste 250%; creșterea s-a accelerat între anii 1900–1914, când a fost de 71%, față de 50% în cele două decenii precedente. Dezvoltarea impetuoasă a producției și comerțului internațional a determinat constituirea unor *zone de concentrare a schimburilor mondiale*: — *Europa occidentală și centrală* (cu porturile Hamburg, Bremen, Londra, Liverpool, Rotterdam, Anvers, Le Havre, Marsilia, Genova, Cádiz, Lisabona); *America* (cu porturile orientate spre Europa: New York, Boston, Philadelphia, New

[1] I. Puia, J. Tamborz, *op. cit.*, p. 92.

[2] V. Bozga, *Formarea și dezvoltarea pieței mondiale capitaliste. Comerțul exterior și politica comercială a principalelor țări capitaliste până la primul război mondial*, în *Istorie economică*, București, 1979, p. 112–115; R. Vasile, *Economia mondială. Drumuri și etape ale modernizării*, București, 1987, p. 204 și urm.

Orleans, Havana, Veracruz, Rio de Janeiro, Montevideo, Buenos Aires); *Extremul Orient* (cu porturile Bombay, Calcutta, Shanghai, Yokohama). Principalele linii comerciale legau Europa de S.U.A., America Latină și Extremul Orient.

Europa și-a menținut și în aceste decenii ponderea cea mai mare în comerțul internațional: 71% în anul 1870 și 64% în anul 1907; scăderea se datora ascensiunii S.U.A. și creșterii importanței în comerțul internațional a Africii, Australiei, Americii Latine.

La 1870, dar și la 1913, Marea Britanie, Germania, S.U.A., Franța și Rusia reprezentau aproximativ 50% din totalul comerțului internațional. Ponderea acestora a evoluat astfel[1] :

Țara	Ponderea în anii:		
	1870	1890	1911
Marea Britanie	42,3	34,2	30,0
Germania	16,2	21,1	25,1
S.U.A.	9,2	15,5	21,0
Franța	24,6	20,4	16,2
Rusia	7,7	8,8	7,7
Total	100,0	100,0	100,0

Se observă apropierea Germaniei de prima poziție — menținută încă de Marea Britanie —, dublarea procentului pentru S.U.A. și pierderea ritmului de către Franța.

În anul 1913, ponderea primelor 12 țări în comerțul internațional era următoarea[2]:

Marea Britanie	15,2	Olanda	3,6
Germania	13,1	India	3,6
S.U.A.	11,2	Austro-Ungaria	3,5
Franța	7,8	Italia	3,1
Belgia	4,2	Canada	2,8
Rusia	3,9	Argentina	2,6

Marea Britanie, Germania și S.U.A. își apropiaseră pozițiile și se detașaseră, reprezentând, împreună, aproximativ 40% din comerțul mondial; urmau Australia, China și Japonia — pe locul 15 — cu o pondere de 1,8%.

Politica vamală[3] a principalelor țări capitaliste a cunoscut o nouă etapă începând din deceniul opt al secolului al XIX-lea. Majoritatea țărilor europene au renunțat la politica liberului schimb și au adoptat o politică protecționistă. Orientarea spre

[1] V. Bozga, *op. cit.*, p. 116.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 117.

protecționism a fost determinată de mai mulți factori: orientarea statelor naționale spre dezvoltarea unei industrii proprii; reacția unor țări europene față de „invazia" cerealelor de peste Ocean; rivalitatea dintre marile monopoluri; unele motive de natură fiscală specifice diferitelor țări ș.a.

Germania a inaugurat politica protecționistă în anul 1879 — când a adoptat un nou tarif vamal, care creștea taxele la anumite mărfuri străine de 2-4 ori —, fiind urmată — în forme și grade diferite — de Franța, Rusia, Austro-Ungaria, Spania, Danemarca, Portugalia, Elveția, România ș.a. La începutul secolului al XX-lea, măsuri protecționiste au fost adoptate și în Canada, Australia, Japonia. În toată perioada, S.U.A. au practicat o politică protecționista, cu grade diferite, în funcție de partidul aflat la putere și diverse interese economice de moment. Orientarea protecționistă — uneori agresivă — a provocat adevărate „războaie vamale" între țări, cum au fost cele dintre Germania și Rusia (1892–1894), Austro-Ungaria și România (1886–1891).

Adepte ale liberului schimb au rămas Marea Britanie, Belgia și Olanda. Totuși, Marea Britanie a reacționat la influența protecționismului în curs de generalizare, prin stabilirea unui sistem preferențial în cadrul Imperiului britanic; se permitea libera circulație a mărfurilor în interiorul Imperiului, dar se impuneau restricții pentru cele din exteriorul lui.

Piața financiară s-a aflat în strânsă interdependență cu dezvoltarea industriei, a transporturilor și a comerțului internațional. În aceste decenii s-a constituit piața capitalurilor, care a evoluat ascendent până la Primul Război Mondial. Principalele țări exportatoare de capital erau Marea Britanie, Franța și Germania. În anul 1914, Marea Britanie asigura 42% din toate plasamentele de capitaluri, Franța — 20%, Germania — 18%, iar S.U.A. — 8%. În același an, masa monetară mondială era evaluată la 12,8 miliarde dolari, sau 9,1 miliarde dolari-aur, din care Europa deținea 58,8%[1]. Europa continua să fie centrul financiar al lumii, în timp ce S.U.A. erau încă o mare consumatoare de resurse financiare, fiind o țară debitoare.

În anul 1914, repartizarea capitalurilor străine pe continente era următoarea[2]: Europa — 12 miliarde dolari; America de Nord — 10,5; America Latină — 8,5; Asia — 6; Africa — 4,7; Oceania — 2,3. De subliniat că Marea Britanie investea circa 47% din capital în propriul imperiu, în timp ce capitalurile franceze și germane aveau o pondere mică în colonii — 8,8%, respectiv 1%.

Populația globului a crescut de la 1 241 000 000 locuitori, în anul 1850, la 1 634 000 000 în anul 1900[3]. O rată de creștere ridicată se înregistra în Europa, a cărei populație a sporit, de la 300 milioane în anul 1870, la 460 milioane în anul 1914, adică 27% din populația planetei, la egalitate cu cea a Chinei[4]. Creșteri importante au cunoscut

[1] I. Puia, J. Tambozi, *op. cit.*, p. 91.
[2] *Ibidem*, p. 94.
[3] V. Trebici, *Populația Terrei. Demografie mondială*, București, 1991, p. 54.
[4] J.M.Gaillard, A. Rowley, *op. cit.*, p. 201.

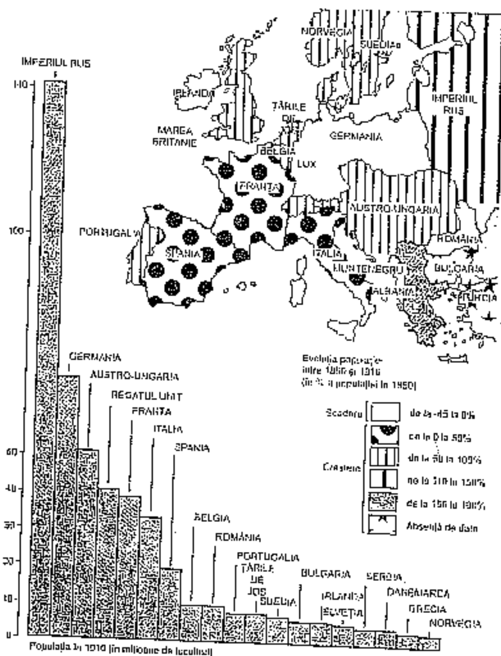


Fig. 6 Populația Europei la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX.

Marea Britanie (de la 16 milioane în 1750, la 39 milioane în 1900), Franța (de la 17 milioane în 1759, la 41 milioane în 1900), Germania (de la 16 milioane în 1750, la 56 milioane în 1900), Rusia (de la 57 milioane în 1750, la 103 milioane în 1900) ș.a. Populația S.U.A. a crescut, de la 5 milioane în 1800, la 75 milioane în 1900, rolul cel mai important revenind imigrației, care avea un ritm de 500 000 persoane pe an[1].

Între factorii care explică creșterea demografică regăsim: ameliorarea condițiilor de viață (alimentația, locuințele, igiena), fapt posibil prin importurile masive de produse alimentare și prin măsurile de protecție socială; efectele industrializării; reducerea mortalității, creșterea speranței de viață, ca urmare a progreselor în medicină. Astfel,

[1] I. Puia, J. Tambozi, *op. cit.*, p. 92.



Fig. 7 Emigranți pe vapor, spre S.U.A. (1902).

speranța de viață a ajuns la 50 de ani în țările occidentale și varia între 30 și 40 de ani în estul Europei și zonele mediteraneene. Densitatea medie pe glob era de 11 locuitori/km². În Europa, aceasta a atins un nivel mult mai mare (de 46 locuitori/km²), variind astfel: 119 în Germania, 145 în Marea Britanie, 73 în Franța, 38 în Spania, 27 în Rusia.

Una dintre consecințele importante ale creșterii populației Europei a fost *emigrația*[1]. În perioada 1870–1914, numărul de emigranți era estimat la 35–40 milioane oameni, la care trebuie adăugate 5–6 milioane de ruși care au trecut Munții Urali pentru a popula Siberia și Asia Centrală. Principala motivație a celor care își părăseau țara era de natură economică; deși emigrau și oameni cu stare sau locuitori ai unor țări bogate, cei mai mulți emigranți proveneau din zone sărace și din țări cu economie predominant rurală. Trebuie luați în considerare și factorii politici sau religioși; spre exemplu, majoritatea evreilor din Imperiul rus a emigrat din cauza politicii antisemite. Pentru toți emigranții, însă, a contat motivația personală, dorința de reușită, de o viață mai bună, încrederea în mitul despre „pământul făgăduinței" susținut de cei plecați sau — mai ales — de companiile de navigație. Principalele zone de adopție erau: S.U.A., Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa Australă, Africa de Nord, America Latină. Numai în S.U.A., în perioada 1820–1920, au emigrat 34 de milioane de europeni.

Dominația planetară a Europei s-a concretizat și prin *colonizare*; între 1875 și 1914, 25% din suprafața globului era împărțită între principalele puteri europene[2]. Marea Britanie controla un teritoriu de 30 milioane km², cu 400 milioane locuitori; urmau Franța (11 milioane km², 48 milioane locuitori), Germania (3 milioane km², 16 milioane locuitori), Olanda (2 milioane km², 18 milioane locuitori), Belgia, Spania, Portugalia, Italia. Un loc aparte ocupa Rusia, care își extinsese dominația asupra unei mari părți din Asia. Principalii factori care au determinat și intensificat complexul proces de colonizare — devenită acum politică de stat — au fost de natură *ideologică* (impunerea modelului european), *economică* (obținerea unor noi surse de materii prime și piețe de

[1] S. Berstein, P. Milza, *Istoria Europei, 4. Naționalitmele și Concertul european. Secolul XX (1815–1919)*, Iași, 1998, p. 216 și urm.
[2] *Ibidem*, p. 220–221.

desfacere), *strategică* (controlarea unor poziții-cheie, precum Malta, Gibraltar, Canalul Suez, Capul Bunei Speranțe ș.a.), *politică* (obținerea sau menținerea unor poziții dominante în „balanța puterii" mondiale) ș.a. În ultimă instanță, „puterea inegalabilă a Europei, în primul rând dinamismul ei, forța industrială, tehnică, militară, precum și încrederea în destinul și în valorile sale nu făceau decât s-o conducă la ideea de a se extinde dincolo de spațiul său continental, de a se proiecta asupra planetei întregi"[1]. Migrația intensă din aceste decenii, procesul de colonizare au ca urmare transferarea civilizației europene pe celelalte continente, modelul cultural european impunându-se întregii lumi.

Chiar dacă *raportul dintre economic și politic* a fost multă vreme interpretat forțat, uneori eronat, trebuie să observăm că dinamica și tendințele economiei mondiale din aceste decenii și-au găsit o reflectare semnificativă în relațiile internaționale. Marile puteri economice aflate „pe val" — Germania și S.U.A. — vor emite tot mai insistent pretenții la supremația europeană, respectiv mondială. O lume în schimbare, aflată sub semnul „noului imperialism".

Relațiile internaționale

Congresul de la Berlin (1/13 iunie — 1/13 iulie 1878), a treia mare întâlnire politică a secolului, după Viena (1815) și Paris (1856), a consacrat sfârșitul politicii de constituire a statelor naționale și instituirea unei noi ordini, conservatoare. Prin dispozițiile Tratatului de Pace, Rusia pierdea avantajele câștigate prin Pacea de la San Stefano; Bulgaria Mare era dislocată, Rumelia și Macedonia revenind Imperiului otoman (prima având un guvernator creștin). România pierdea cele trei județe din sudul Basarabiei, care au fost anexate Rusiei, recunoscându-i-se stăpânirea asupra Dobrogei și independența condiționată. În Asia, Rusia păstra orașele Kars și Batumi. Austro-Ungaria primea dreptul de administrație provizorie asupra Bosniei și Herțegovinei, precum și dreptul de a întreține garnizoane în *sangeacul* Novi-Pazar, care despărțea Serbia de Muntenegru, apărând drumul spre Salonic. În sfârșit, Marea Britanie își adjudeca insula Cipru, pentru a putea „proteja" Strâmtorile.

Schimbând regula jocului diplomatic și transferând și legitimând amestecul brutal al puterilor spre locuri necunoscute, încă[2], rănind adânc orgolii, interese politice, strategice și naționale, Tratatul anunța o eră nouă în stabilirea relațiilor internaționale, înlesnind cumularea substanței în care s-au format germenii primei conflagrații mondiale.

Timp de două decenii, politica continentală a fost dominată de *sistemul de alianțe inițiat de Bismarck*, care avea la bază politica externă sprijinită pe calculul puterii și al

---

[1] J.M.Gaillard, A. Rowley, *op. cit.*, 217.

[2] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *Histoire universelle. De la révolution au monde contemporaine*, Paris, p. 297.



Fig. 8 Cancelarul Otto von Bismarck.

interesului național (*Realpolitik*)[1]. Așa cum s-a apreciat, după 1880, mai ales, când Germania devenise prea puternică pentru a se ține deoparte fără să unească Europa împotriva ei, Bismarck, acest „virtuoz al forței măsurate"[2], a început să construiască un sistem de alianțe în așa fel gândite încât, „pe de o parte, să împiedice adversarii potențiali ai Germaniei să se unească, iar pe de alta, să înfrâneze acțiunile partenerilor Germaniei. În toate coalițiile, uneori contradictorii, ale lui Bismarck, Germania a fost întotdeauna mai aproape de diverșii săi parteneri decât oricare dintre aceștia între ei; ca urmare, Bismarck a avut întotdeauna atât un drept de *veto* asupra acțiunilor comune, cât și o opțiune pentru acțiunile independente. Vreme de un deceniu, el a izbutit să mențină pacte cu adversarii aliaților săi, astfel încât a putut ține în frâu tensiunile de fiecare parte"[3].

Diplomația lui Bismarck „a produs o serie de alianțe angrenate, parțial suprapuse, parțial în competiție, care asigurau Austria împotriva unui atac rusesc, Rusia împotriva aventurismului austriac, iar Germania împotriva încercuirii și care îndemnau Marea Britanie să se împotrivească expansiunii rusești spre Mediterana"[4]. În același timp, ea a încurajat expansiunea colonială franceză, „pentru a implica Franța în țesătura complicată a rivalităților coloniale", cu Marea Britanie, mai ales. Calculele s-au dovedit corecte pentru anii în care cancelarul a deținut puterea. Vreme de aproape 20 de ani, Bismarck a păstrat pacea și a stăpânit tensiunile internaționale, cu moderația și flexibilitatea care-i erau proprii. Însă, „el a plătit prețul măreției greșit înțelese, deoarece urmașii săi și pretinșii săi imitatori nu au putut extrage altă lecție din exemplul său decât proliferarea armamentului și purtarea unui război care putea conduce la sinuciderea civilizației umane"[5].

Politica alianțelor continentale a „cancelarului de fier" se înscria în spiritul unitar de *Realpolitik*-ului, în care, însă, adaptarea la împrejurările nou create au determinat *etape* distincte. *Prima etapă a sistemului* a început în anii 1872–1873, prin încheierea *Alianței celor trei împărați* (*Drei Kaiser Bund*), în septembrie 1872, o înțelegere a împăraților fără angajamente scrise, pentru menținerea păcii și a stării de lucruri create prin Pacea de la Frankfurt-am-Main (1871). La 6 mai 1873, a fost încheiat acordul

---

[1] Henry Kissinger, *Diplomație*, traducere de Mircea Ștefănescu, Radu Paraschivescu, București, 1998, p. 122.

[2] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 297.

[3] *Ibidem*, p. 140.

[4] *Ibidem*, p. 142.

[5] *Ibidem*, p. 147.



Fig. 9 Țarul Rusiei Alexandru al III-lea.

între Rusia și Germania, în care se stipula promisiunea de ajutor mutual în caz de agresiune, iar la 6 iunie 1873 cel între Rusia și Austro-Ungaria, care prevedea consultarea mutuală în caz de amenințare externă[1]. Acest din urmă acord era o veritabilă alianță militară[2].

Utilizând argumentul *solidarității monarhice* — în care nu credea —, beneficiind de faptul că Marea Britanie adoptase politica „splendidei izolări", iar Franța era ostilă Italiei din cauza despuierii Papei de statele sale, Bismarck a realizat *alianța* pentru a preveni o eventuală revanșă a Franței.

Alianța celor trei împărați nu a putut supraviețui crizei balcanice din 1875 și războiului încheiat prin Tratatul de la Berlin. Noile condiții presupuneau o altă abordare politică. Cu toată opoziția *Kaiserului*, care — din rațiuni sentimentale — opta pentru o alianță a Germaniei cu Rusia, Bismarck a impus alianța cu Austro-Ungaria, sperând să facă din ea un instrument pentru reconstituirea alianței din 1873.

Alianța cu Austro-Ungaria (dubla alianță), a fost încheiată la 7 octombrie 1879, pe termen de 5 ani, fiind reînnoită până în 1914. Ea indica Rusia drept singurul adversar. La puțin timp, la 18 iunie 1881, exercitând presiuni asupra Dublei Monarhii și sprijinindu-se pe aversiunea noului țar, Alexandru al III-lea, împotriva Republicii Franceze, mai ales, Bismarck a reușit să restaureze, sub o formă atenuată, *Alianța celor trei împărați*, încheiată pe termen de trei ani (a fost reînnoită în 1884). Aceasta i-a adus cancelarului promisiunea neutralității ruse în cazul unui război cu Franța, în schimbul promisiunii analoge a Germaniei pentru eventualitatea unui război anglo-rus. Prin această „înțelegere", Austro-Ungaria obținea sprijinul Germaniei pentru anexarea Bosniei și Herțegovinei. Așa cum s-a apreciat, prin reînnoirea *Alianței*, Germania putea frâna politica balcanică a Austro-Ungariei. Devenind arbitru în diferendele acesteia cu Rusia, ea putea menține cele două rivale „înhămate la același atelaj"[3].

Sistemul bismarckian s-a consolidat prin constituirea, în 1882, a *Triplei Alianțe* (Triplicea), încheiată între Germania, Austro-Ungaria și Italia. Nemulțumită de cucerirea Tunisiei de către Franța, aceasta din urmă a primit asigurările de sprijin din partea aliaților în caz de atac francez. Îndreptată împotriva Rusiei, *Tripla alianță* va încorpora și România, un an mai târziu, în 1883. Încheiată pe timp de 5 ani, ea a fost reînnoită și

---

[1] *Ibidem*, p. 314.

[2] J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1967, p. 123.

[3] *Histoire des relations internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, 6. *Le XIX^e^ siècle. 2. De 1871 à 1914. L'apogée de l'Europe*, par Pierre Renouvin, Paris, 1955, p. 104.

prelungită la 12 ani în 1891, rămânând în vigoare până în 1915. În momentul încheierii, alianța a avut un caracter defensiv. Ajuns în acest punct, Bismarck putea să afirme, cu satisfacție, că „mașina este bine montată; merge singură"[1].

În anii 1886–1887, sistemul bismarckian era amenințat de criza relațiilor franco-germane. Sprijinind Franța în problemele coloniale, Bismarck se arăta dispus să discute, chiar, termenii unei alianțe franco-germane, îndreptate împotriva Marii Britanii (1884), în schimbul acceptării pierderii definitive a Alsaciei și Lorenei. Tentativa de apropiere a eșuat, criza fiind accentuată de incidentul Schnaebele (spion arestat) și de agitația revanșardă orchestrată de generalul Boulanger[2]. De asemenea, *criza bulgară* (1885–1886), în care Bismarck a sprijinit Austro-Ungaria, a contribuit la destrămarea *Alianței celor trei împărați*.

Cu toate aceste dificultăți, Bismarck a reușit să înfrângă ostilitatea și rezervele Rusiei, izbutind s-o convingă să încheie *Tratatul de reasigurare*, la 18 iunie 1887. Acordul — secret, încheiat pe termen de trei ani — asigura Rusiei legitimitatea influenței sale în Rumelia și sprijinul diplomatic din partea Germaniei în cazul în care Imperiul țarilor va trebui „să apere" strâmtorile Mării Negre.

În același an, era reînnoită și *Tripla Alianță*, completată prin două convenții anexe: una încheiată între Germania și Italia, referitoare la problemele mediteraneene, și alta între Austro-Ungaria și Italia, privitoare la chestiunile balcanice. Prevăzând eventualitatea unui atac al Italiei împotriva Franței, alianța a căpătat caracter ofensiv. Marea Britanie, și ea, era atrasă să semneze convenția mediteraneană, încheiată în februarie — martie 1887, împreună cu protagonistele Triplei Alianțe[3].

Cu toate că angajamentele asumate de Germania, în tratativele secrete, erau contradictorii, fiind incompatibile unele cu altele, echilibrul, deși precar, s-a păstrat, totuși. Sistemul bismarckian ajunsese la apogeu. Dacă neutralizarea Rusiei rămânea nesigură, izolarea Franței era completă.

Factor de mișcare în epoca în care a pregătit unitatea Germaniei, Bismarck a devenit *agent de stabilitate* odată ce ea a fost îndeplinită. Aceasta reprezenta, de altfel, trăsătura cea mai importantă care l-a caracterizat pe marele om politic. În același timp însă, incapacitatea de a sesiza puterea sentimentului național a fost principala sa slăbiciune[4]. Stabilitatea realizată prin politica lui Bismarck, sprijinită nu pe o structură solidă, ci pe forță, a împărțit Europa în două tabere adverse, angajate într-o implacabilă cursă a înarmărilor. Căderea cancelarului, în 1890, a reliefat fragilitatea construcției sale[5].

Trebuie reținut faptul că — cel puțin, în perioada dominată de *sistemul* lui Bismarck — raporturile politice internaționale au fost dominate nu de interesele economice

---

[1] *Ibidem*, p. 107.

[2] Paul Léon, *La guerre pour la paix 1740–1940*, Paris, 1950, p. 415–425.

[3] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 315; P. Renouvin, *op. cit.*, p. 108–109.

[4] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 132.

[5] *Ibidem*, p. 133.

deosebite ale puterilor, ci de preocupările de securitate, prestigiu sau putere, care au determinat deciziile majore[1]. Constatarea este valabilă și pentru perioada care a urmat, în care s-au definit premisele care au condus la prima conflagrație mondială.

Marea expansiune colonială (1880–1890). În decada cuprinsă între 1870 și 1880, obiectivele coloniale nu au fost importante. După Congresul de la Berlin, însă, considerându-se că frontierele europene sunt fixe, zonele de expansiune fiind limitate, nemaiputându-se practica politica compensațiilor teritoriale — mișcarea naționalităților n-o mai îngăduia — atenția puterilor s-a îndreptat spre Asia și Africa, ale căror teritorii puteau servi jocului echilibrului european. Pentru Franța, anul decisiv a fost 1879, odată cu intrarea în guvern a lui Jules Ferry. În raport cu obiectivele politice urmărite, Bismarck a folosit apetitul colonial al celorlalte puteri, sprijinindu-le, pentru a realiza alianțele continentale necesare securității Germaniei. Chiar dacă a respins proiectele privind întinderea posesiunilor coloniale în favoarea Germaniei, „cancelarul de fier" era conștient de necesitatea de a asigura țării sale debușee comerciale și libertatea comercială în bazinele fluviilor africane (Congo și Niger)[2].

Așa cum s-a apreciat, rapida expansiune colonială realizată în cursul acestor ani a reprezentat un fenomen nou, care a deplasat dincolo de mări practica diplomației europene a echilibrului și a compensațiilor. Numeroase acorduri bilaterale au fixat frontierele coloniale și zonele de influență, dar, totodată, au stabilit și interesele politice și strategice pe continentul european.

În câțiva ani, ca urmare a marii mișcări de expansiune colonială, o mare parte a continentului african și Indochina au trecut sub suveranitate europeană. Scrieri, comitete sau asociații, care recomandau expansiunea colonială și o legitimau („Primerose League", „Imperial Federation League", „Comité de l'Afrique Française", „Comité de l'Asie Française" ș.a.) au însoțit procesul, sprijinindu-l.

În 1881, Franța cucerea Tunisul; cu începere din 1882, Marea Britanie se instala în Egipt; în 1884–1885, francezii cucereau Tonkinul, iar englezii Birmania. Între 1881 și 1885, împreună cu „Asociația Internațională a Congo-ului", patronată de regele Belgiei, Leopold al II-lea, Franța a pătruns în Africa Ecuatorială. *Conferința colonială de la Berlin*, din 1884–1885, a stabilit regulile luării în posesie. Germania s-a angajat în expansiunea colonială mai târziu, în 1884. Ea s-a instalat în Togo și Camerun, în Africa de Sud-Est și în câteva insule din Pacific. Italienii, la rândul lor, au constituit Somalia Italiană (1891) și Eritreea (1890)[3]. Statul independent Congo, sub suveranitatea personală a regelui Belgiei, a fost creat pentru a se evita ciocnirea între interesele Franței, Marii Britanii și cele ale Germaniei.

---

[1] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 143.
[2] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 332.
[3] *Ibidem*, p. 128–129.

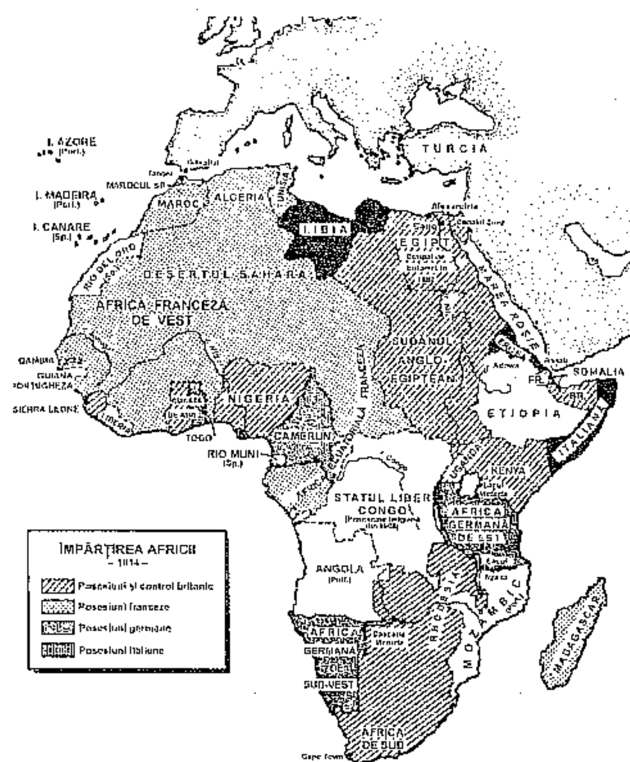


Fig. 10 Împărțirea Africii (1914).

Expansiunea colonială a adăugat noi rivalități la cele existente. Astfel, cucerirea Tunisului de către Franța, în 1881, a aruncat Italia în brațele Germaniei și a deschis o criză în relațiile acesteia cu Franța, care a durat până în 1896. De asemenea, extinderea influenței britanice asupra Egiptului a întreținut, până târziu, o încordare în relațiile cu Franța. Aceasta și-a găsit expresie în criza de la Fașoda (1898), pe punctul de a declanșa un război între cele două puteri. Criza în relațiile anglo-franceze a atins și posesiunile franceze din Asia. Ea a înlesnit încheierea acordurilor mediteraneene

îndreptate împotriva Franței. În egală măsură, rivalitatea anglo-rusă în Asia Centrală i-a îngăduit lui Bismarck să convingă Rusia să semneze *Tratatul de reasigurare* în 1887.

În expansiunea colonială — cu toate mobilurile și consecințele sale, generate de acțiunea noilor *forțe profunde* care acționau asupra lumii contemporane, deciziile majore nu au fost determinate de interesele economice, ci de preocupări privind securitatea, prestigiul și puterea[1]. În perioada care a urmat căderii lui Bismarck, relațiile dintre puteri s-au dezvoltat sub semnul rivalităților extraeuropene, mai ales[2].

Europa între 1890–1914. Noua grupare a forțelor. Bismarck și-a prezentat demisia la 18 martie 1890. Abdicând de la linia politică inaugurată și promovată de predecesorul lor, urmașii acestuia, Caprivi și colaboratorul său, Franz von Holstein, au renunțat la Tratatul de reasigurare cu Rusia și, cu acordul împăratului Wilhelm al II-lea, au angajat Germania într-o politică globală (*Weltpolitik*), asumându-și, deliberat, riscul unui eventual război pe două fronturi.

În cei 20 de ani în care a condus politica externă a Germaniei, Bismarck a reușit să înfăptuiască o extraordinară răsturnare și recompunere a alianțelor. Franța și Marea Britanie s-au aflat pe punctul de a intra în război (1898), în timp ce Rusia și Marea Britanie s-au aflat mereu în conflict, căutând aliați; nimeni nu s-a gândit că acești rivali, care păreau ireductibili, se vor putea afla vreodată de aceeași parte a baricadei. În timp ce Bismarck nu a încetat niciodată să meargă dincolo de tradițiile echilibrului de forțe, urmașii săi, „încercând să confere o siguranță totală țării lor, au amenințat toate celelalte națiuni cu spectrul nesiguranței absolute, declanșând, aproape automat, formarea coalițiilor de întâmpinare"[3].

Renunțând la tratatul cu Rusia și refuzând creditele necesare acesteia, noii conducători ai Germaniei au grăbit alianța ruso-franceză, care a stat la baza Antantei. Un șir întreg de înțelegeri și convenții au pregătit-o: în august 1891, a fost stabilită o *înțelegere de principiu* între cele două țări, urmată, în august 1892, de o *convenție militară*, stabilită de șefii Statelor Majore, ratificată la 27 decembrie 1893 și 4 ianuarie 1894 de țarul Alexandru al III-lea și de președintele Carnot. În august 1899, alianța franco-rusă — limitată în timp — în loc de *„menținerea păcii"*, prevedere cuprinsă în Convenție, înscria *„menținerea echilibrului între forțe"*. În anii 1900–1901, era semnat și protocolul militar între cele două State Majore, care prevedea și eventualitatea conflictului cu Marea Britanie[4]. Franța ieșise din izolarea impusă de *sistemul* bismarckian. Alianța secretă îndreptată împotriva Germaniei desăvârșea încercuirea acesteia.

Între 1898 și 1901, situată, încă, pe poziția „splendidei izolări", Marea Britanie a sugerat Germaniei, în mai multe rânduri, realizarea unei apropieri. În 1901, oferta unei

[1] P. Renouvin, *op.cit.*, p. 143.
[2] *Ibidem*, p. 195.
[3] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 151–152.
[4] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 315.

alianțe era direct și oficial formulată: o alianță defensivă, limitată la cazul în care una din părțile contractante ar fi în luptă cu doi adversari. Marea Britanie se angaja să intre în război alături de Germania în cazul unui conflict germano-rus, dacă Franța ar fi susținut Rusia. Guvernul german, însă, a cerut ca Marea Britanie să-și ia angajamentul și față de Tripla Alianță. Răspunsul său a fost: *„totul sau nimic"*[1].

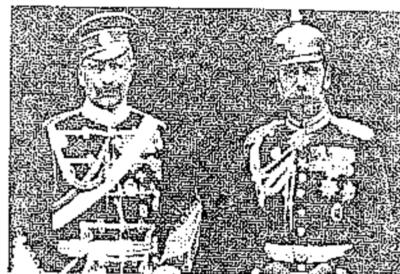


Fig. 11 Țarul Rusiei Nicolae al II-lea și împăratul Germaniei Wilhelm al II-lea.

Holstein avea convingerea că, din cauza conflictelor coloniale, o apropiere între Franța și Marea Britanie nu este posibilă. Or, la 18 aprilie 1904, cele două țări, fără să se alieze, au încheiat o *antantă cordială*, constituită pe baza lichidării diferendelor coloniale existente. Progresele economice ale Germaniei, politica navală a acesteia, rivalitatea deschis declarată a Germaniei, poziția favorabilă burilor, în războiul pe care Marea Britanie îl purta în sudul Africii ș.a. au avut drept consecință ieșirea acesteia din poziția de „splendidă izolare" și apropierea de Franța. În schimbul renunțării la pretențiile asupra Egiptului, Marea Britanie recunoștea Franței dreptul de a stabili protectoratul asupra Marocului. Din izolarea în care se afla în perioada anterioară, a guvernării lui Bismarck, Franța se afla acum alături de două din marile puteri.

Semnarea de către Marea Britanie a unui acord cu Rusia, referitor la litigiile din Afghanistan și Tibet, la 31 august 1907, adăugate la acordurile franco-italian din 1902 și franco-englez din 1904, a schimbat radical sistemul de alianțe și înțelegeri între statele europene. Au fost stabilite bazele *Triplei Înțelegeri*. Grupările care aveau să se înfrunte în Primul Război Mondial erau constituite.

Așadar, noul raport de forțe a fost pregătit și grăbit prin denunțarea, în 1890, a *Tratatului de reasigurare*. Acțiunea a avut drept consecință limitarea opțiunilor germane și încurajarea aventurismului Austriei, asupra căreia Germania își pierduse controlul. Apropierea Rusiei de Franța, grăbită și de neliniștea Imperiului țarist față de acordul colonial încheiat de Marea Britanie cu Germania (1891) — interpretat drept preludiu al intrării Angliei în Tripla Alianță[2], înarmarea febrilă a Germaniei și inițierea deschisă a unei politici agresive, au determinat reorientările politice și schimbarea raportului de forțe.

Crizele politice și militare (1905–1914). Asasinarea, în iunie 1903, a regelui pro-austriac al Serbiei, Alexandru I Obrenović și înlocuirea sa cu Petru I

[1] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 196–197, 200.
[2] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 159.

Karagheorghević, pro-francez, a făcut din Serbia un centru al naționalismului iugoslav, un pol de atracție pe care Monarhia Dualistă l-a apreciat drept un pericol real, care trebuia înlăturat. În același timp, expansiunea rusă în Extremul Orient a fost dramatic oprită de înfrângerea suferită de Imperiul țarilor în războiul cu Japonia (1904–1905). Cu potențialul militar slăbit, Rusia și-a reorientat politica spre Balcani, în momentul în care Serbia avea nevoie de sprijin, pentru a face față presiunilor Austro-Ungariei.

În perioada 1905–1914, s-au produs cinci crize politice cu implicații militare, ultima, cea din 1914, provocând dezlănțuirea războiului. Două din aceste crize — *franco-germane* — sunt de origine colonială, celelalte trei fiind *austro-ruse*, de origine balcanică[1]. Războiul a izbucnit din tensiunile acumulate în timpul acestor confruntări politice și militare.

Prima criză marocană a fost declanșată de un discurs rostit la Tanger de împăratul Wilhelm al II-lea, la 31 martie 1905. Kaiserul declara că va apăra independența Marocului, în momentul în care Franța, prin acordurile anterioare încheiate cu Italia (10 iulie 1902) și cu Marea Britanie (8 aprilie 1904) își asigurase sprijinul diplomatic pentru instituirea protectoratului asupra acestuia. Diplomația germană a urmărit ca, printr-o singură lovitură, să distrugă alianța franco-rusă, precum și Antanta cordială, încheiată între Franța și Marea Britanie. Conferința de la Algeciras (ianuarie — aprilie 1906), care, prin participarea puterilor, a internaționalizat problema — ceea ce era în intenția Germaniei — a dat însă câștig de cauză Franței, care a fost sprijinită de Marea Britanie, Rusia, Italia și chiar de S.U.A. A eșuat tentativa Germaniei de a realiza o alianță militară cu Rusia, care fusese semnată de cei doi împărați, la Björkö (azi Primorsk), pe țărmul norvegian.

În timp ce Tripla Alianță ieșea slăbită din această încercare de forță, menită să facă loc Germaniei la împărțirea lumii, Antanta cordială franco-engleză și apropierea anglo-rusă întăresc alianța franco-rusă, zdruncinată de înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia și de Revoluția rusă din 1905[2].

Cea de a doua criză a fost provocată de anexarea Bosniei și Herțegovinei (1908–1909), pe care Austro-Ungaria o avea în administrație prin dispozițiile Tratatului de la Berlin. Actul reprezenta un răspuns la agitațiile naționaliste din Serbia. Nefiind pregătită să se angajeze într-un război, Rusia nu a putut răspunde favorabil cererii de ajutor a Serbiei. Izolată, aceasta a trebuit să cedeze. Pentru Rusia, anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria a însemnat o adevărată *capitulare diplomatică*[3]. Se va revanșa peste puțină vreme, în 1912. Franța, nici ea, nu a putut risca un război pentru Balcani. În aceste condiții, Dubla Monarhie a repurtat un succes total. Tripla Alianță, însă, a ieșit slăbită; Italia, membră a acesteia, nu a putut să accepte întărirea pozițiilor Austro-Ungariei în regiunea Balcanilor.

---

[1] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 140 și urm.

[2] *Ibidem*; P. Renouvin, *op. cit.*, p. 206–214.

[3] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 232–233.

Cea de a treia criză, franco-germană (*a doua criză marocană*), a fost provocată de incidentul de la Agadir.

Conferința de la Algeciras oferise Franței posibilitatea de a interveni în afacerile interne ale Marocului. Asediat la Fes, sultanul a cerut ajutorul Franței. Deoarece prezența trupelor franceze încălca prevederile adoptate la Conferință, pentru a exercita un șantaj asupra Franței și a o sili să accepte acordul pentru compensații teritoriale în Africa, Kiderlen Wächter, secretarul de stat la Afacerile Externe, a inițiat, în acest scop, o acțiune de forță. La 1 iulie 1911, canoniera germană „Panther" intra în portul marocan Agadir. Chiar izolată, Franța a refuzat să accepte compensațiile teritoriale în Congo, solicitate de Germania. Intervenția Marii Britanii a fost decisivă. Lloyd George, cancelarul eșichierului, a lăsat să se înțeleagă ca țara sa este gata să facă război Germaniei alături de Franța. În urma tratativelor, la 4 noiembrie 1911, s-a ajuns la un acord franco-german, în conformitate cu care, în schimbul acceptării protectoratului francez în Maroc (stabilit în 1912), Germania obținea o parte din Congo-ul francez și angajamentul Franței că nu va uza de dreptul său de preemțiune asupra provinciei (devenită belgiană) fără consultarea Germaniei[1].

În sfârșit, *cea de a patra criză*, care a escaladat conflictele, apropiind considerabil cele două tabere de război, a fost cea provocată de *războaiele balcanice* (*1912–1913*), generată de problematica națională, nerezolvată în Peninsula Balcanică, unde Imperiul otoman deținea încă întinse teritorii, revendicate de naționalitățile din regiune. Aceste teritorii se întindeau din Albania, străbăteau Macedonia și Tracia, ajungând la Adrianopol și Constantinopol. Grecii, sârbii și bulgarii, amestecați în aceste teritorii (în Macedonia, mai cu seamă), le revendicau.

Imperiul otoman, „omul bolnav", se afla în pragul prăbușirii. În urma războiului din 1911, italienii ocupaseră Tripolitania[2] și insulele Dodecanez. Momentul a părut favorabil pentru îndeplinirea obiectivelor urmărite de popoarele creștine, în condițiile în care politica centralizatoare a „junilor turci" devenise insuportabilă. Încurajate de Rusia, la 13 martie 1912, Serbia și Bulgaria au încheiat o alianță care fixa bazele unui partaj al Macedoniei, solicitând arbitrajul Rusiei asupra zonelor revendicate. În alianță au intrat, apoi, Grecia și Muntenegru.

După ultimatumul adresat Imperiului otoman, la 13 octombrie 1912, au început ostilitățile. Repede învinși, turcii au solicitat mediația puterilor. La 3 decembrie s-a încheiat armistițiul. Tratativele de pace s-au deschis la Londra, tratatul fiind semnat la 30 mai 1913. Pentru a reglementa diferendele rezultate din împărțirea teritoriilor revendicate, Rusia și-a oferit bunele oficii. Cererile Bulgariei, exagerate, au determinat constituirea unei alianțe greco-sârbe. Atacul bulgarilor asupra sârbilor a provocat cel de-al doilea război balcanic (25 iunie 1913), în care a intervenit și România. Bulgaria

---

[1] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 141–142.

[2] Tratatul de la Lausanne, din 15 octombrie 1912, acorda Italiei Tripolitania și Cirenaica, fiind „primul act autonom al politicii externe a Italiei." P. Renouvin, *op. cit.*, p. 228.

a fost învinsă. Germania a oprit intervenția armată a Austro-Ungariei împotriva Serbiei. Pacea, încheiată la București, la 10 august 1913, a fost numită *pacea precară*, din cauza incertitudinii reglementărilor adoptate; pe teritoriul Europei continentale, Imperiului otoman îi erau lăsate doar Constantinopolul și Tracia orientală[1].

Războaiele balcanice au determinat un recul sensibil al influenței Austro-Ungariei și al Germaniei în Balcani, în profitul influenței ruse.

Criza balcanică a sporit animozitățile existente; antagonismul între Serbia (aceasta ieșise din război cu teritoriul mărit, câștigând un spor de prestigiu) și Austro-Ungaria a atins proporții maxime. Bulgaria și Turcia, nemulțumite de rezultatul compromisului european, s-au orientat spre Tripla Alianță. România s-a îndepărtat de Tripla Alianță.

Cele două războaie din Balcani au desăvârșit procesul de constituire a grupărilor antagoniste, fixând partenerii și sporind tensiunile. Cu începere din vara anului 1912, eforturile spre destindere au fost abandonate. Consolidarea alianțelor a devenit preocuparea esențială a puterilor.

Așa cum se poate observa, economia și finanțele nu au fost *mobile*, ci *instrumente* în acțiunea politică. Rivalitățile între imperialisme, în afara Europei, ciocnirile economice și financiare nu par să fi fost factori de decizie în dezvoltarea antagonismelor politice. În toate momentele importante, elementul decisiv l-au constituit interesele politice. Influența factorului economic s-a adăugat, doar[2]. În Europa, o cauză imediată a dificultăților internaționale a fost activizarea mișcării naționalităților, în Peninsula Balcanică, mai cu seamă[3].

Conflictele politico-diplomatice și militare consemnate mai sus, cauzele care le-au generat, capătă sens și adevăratele lor semnificații în cuprinsul transformărilor adânci survenite în lumea contemporană, care au afectat condițiile materiale și spirituale ale epocii, au motivat acțiunile oamenilor. Noile *forțe profunde* au conferit relațiilor internaționale alte motivații decât acelea valabile pentru epoca în care a acționat *sistemul* inițiat de Bismarck[4]. În epoca ce a precedat Primului Război Mondial, inițiativele individuale nu au mai avut un rol comparabil cu acel din epoca anterioară. Nici oamenii de stat nu au mai fost aceiași, ca personalitate sau valoare, nefiind capabili să stăpânească forțele dezlănțuite. În condițiile în care interesele economice și cele financiare rămâneau doar *instrumente* ale actelor politice, *naționalismul* (sentimentul sau interesul național), în numele căruia acționau puterile și-și legitimează actele, rămâne forma de manifestare dominantă a acestei epoci de mare înfruntare.

Primul război mondial (1914–1918). Ultima mare criză care a provocat conflictul a fost o *criză balcanică*, deschisă prin asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul

[1] Cf. J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 142–144.
[2] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 223–224.
[3] *Ibidem*, p. 231.
[4] *Ibidem*, p. 378–384.

tronului Austro-Ungariei, la Sarajevo (Bosnia), de către Gavril Prinčip, membru al societății secrete „Mâna neagră", la 15/28 iunie 1914. Conducerea militară și politică a Monarhiei, demult convinsă de necesitatea unui război preventiv împotriva Serbiei, a socotit momentul potrivit (având și asentimentul Germaniei) pentru a-l dezlănțui și a o distruge.

S-a afirmat[1], nu fără temei, că nici una din cele două tabere nu a urmărit, deschis, dezlănțuirea unui război de proporții. A fost acționat, atunci, un mecanism aflat în cuprinsul unui sistem politic și social, oamenii fiind depășiți de evenimente.

Deși Serbia a îndeplinit condițiile ultimatum-ului Austro-Ungariei, aceasta i-a declarat război, la 15/28 iulie 1914. Rând pe rând, în *„săptămâna tragică"* ce a urmat au intrat în conflict și celelalte mari puteri care aparțineau grupărilor militare. După ce, la 18/31 iulie, guvernul rus a decretat mobilizarea generală, Germania s-a grăbit să-i declare război, la 19 iulie/1 august. La 21 iulie/3 august, după ce, cu o zi înainte, invadase Belgia, Germania a declarat război Franței. La rândul ei, Marea Britanie a declarat război Germaniei la 22 iulie/4 august, iar Austro-Ungaria Rusiei, la 24 iulie/6 august. În scurt timp, conflagrația a devenit mondială, în vârtejul ei fiind angajate 28 de țări, cu o populație de peste un miliard și jumătate de oameni.

Efectivele forțelor armate ale țărilor beligerante — intrate în luptă în vara anului 1914 — se ridicau la 10 592 000 oameni din partea țărilor Antantei și 6 122 000 din cea a țărilor blocului austro-german[2], ambele tabere dispunând de resurse uriașe, în materii prime și armament[3].

Prima campanie, *campania surprizelor*[4], s-a desfășurat, vreme de șase săptămâni, pe trei fronturi: *Frontul de Vest*, întins pe circa 500 km, de la frontiera Elveției la Marea Nordului, pe care s-au înfruntat trupe franceze, engleze, belgiene și germane, *Frontul Oriental*, întins de la Marea Baltică la Carpați, pe care se înfruntau armatele germane, austriece și ruse și *Frontul Balcanic*, pe Dunăre și Sava, unde se luptau armatele sârbe și austro-ungare. Caracteristica acestei campanii a fost cea a unui *război manevrier*, de mișcare, purtat pe spații mari.

Având inițiativa, pentru a evita războiul pe două fronturi, germanii au aplicat „planul Schlieffen" — elaborat încă din 1906 — în acord cu care, încălcându-se neutralitatea Belgiei și a Luxembourgului, trupele germane urmau să încercuiască și să distrugă trupele franceze. În pofida factorului surpriză, planul nu a reușit, totuși. Ofensiva franceză de la Marna (5–9 septembrie), câștigată de mareșalul francez Joffre — *momentul decisiv* al campaniei din 1914 — a salvat Parisul și Franța, reprezentând eșecul strategiei germane.

[1] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 144–147.
[2] Mircea N. Popa, *Primul război mondial. 1914–1918*, București, 1979, p. 175.
[3] *Ibidem*, p. 174–177.
[4] *Surprize* au fost atât intrarea Marii Britanii în război, atacul neașteptat al trupelor germane prin Belgia, precum și marea ofensivă a trupelor ruse în Prusia Orientală, ca și rezistența înverșunată a Serbiei și intrarea în război a Imperiului otoman și a Japoniei.

Cu pierderi enorme de ambele părți, înaintarea germană a fost oprită. Iluziile războiului fulger se prăbușiseră. *Războiului de mișcare* i-a luat locul *războiul de poziție*. Cele două armate, una în fața celeilalte, trebuiau să se pregătească pentru un război îndelungat.

Pe Frontul de Est s-au desfășurat, de asemenea, operații militare de amploare, care au contribuit la eșuarea „planului Schlieffen". Intrând în luptă mai devreme, la 17 august, armatele ruse au dezlănțuit o puternică ofensivă în Prusia Orientală, obținând câteva victorii inițiale. Cu toate aceste mari victorii, plătite cu un enorm tribut de vieți omenești, armatele ruse au păstrat inițiativa pe Frontul Oriental până la stabilizarea frontului, contribuind la răsturnarea planurilor austro-germane.

Operațiile militare din Balcani, pentru „pedepsirea" Serbiei, nu au fost deloc ușoare. După patru luni de lupte — austriecii suferind pierderi importante — situația nu era încă decisă. Intrarea Imperiului otoman în război alături de Puterile Centrale, în octombrie-noiembrie 1914, a modificat raportul de forțe în Sud-Est. Trupe ale Antantei au trebuit să lupte pe mai multe fronturi: în Caucaz, Mesopotamia, Palestina, Suez. În Extremul Orient, Japonia a intrat în război, împotriva Germaniei, la 15 august 1914.

După *bătălia de mișcare* din vara anului 1914, tactica de luptă a fost modificată, Germania fiind constrânsă să accepte lupta pe două fronturi. Stabilirea celor două armate pe poziții fortificate a determinat trecerea la *războiului de tranșee* și perspectiva unui conflict îndelungat, tactica adoptată de ambele grupări fiind *uzura* adversarului.

Anul 1915 a fost marcat de intrarea în luptă a Italiei; de asemenea, Bulgaria a semnat alianța cu Germania și Austro-Ungaria.

În campania din 1915, trecând la defensivă pe Frontul de Vest, trupele germane au schimbat direcția generală de atac, cu scopul de a zdrobi armatele țariste și a scoate Rusia din război. Strategia elaborată de generalul german Falkenhayn — „cu scopuri limitate", a fost una a *epuizării*. Anglo-francezii, la rândul lor, au adoptat așa-numita *strategie periferică*, cu obiectivul de a ocupa strâmtorile Mării Negre și Constantinopolul și a atrage în război Grecia, România și Bulgaria. Totodată, se urmărea ajutorarea Serbiei și stabilirea legăturilor cu Rusia prin Marea Mediterană și Marea Neagră[1]. În grabă organizată, *strategia periferică* a eșuat. Aliații Antantei au suferit o grea înfrângere în zona Strâmtorilor, mai ales.

Învinsă în campania din 1915, armata rusă nu a putut să fie distrusă. Inițiativa strategică a continuat să aparțină armatelor austro-germane. La 9 octombrie 1915, germanii au ocupat Belgradul. Prestigiul armatei austriece fusese grav compromis. Deși armata sârbo-macedoneană a fost scoasă din luptă, 150 000 soldați au izbutit să treacă pe teritoriul grecesc. Corpul expediționar franco-britanic, stabilit la Salonic, sub comanda generalului Sarrail, a adoptat tactica războiului de poziție.

Încercările de străpungere efectuate de armatele franco-engleze pe Frontul de Vest și de armata italiană pe Frontul de Sud nu au dat rezultatele scontate; armata germană deținea o incontestabilă superioritate în material de război și soldați instruiți.

---

[1] Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 204–205.

În 1916, armata germană a schimbat din nou direcția loviturii principale pe Frontul de Vest, pentru a obține decizia; aici, străpungerea inițiată de francezi prin inițierea unei mari ofensive pe Somme nu a dat rezultatele scontate. Adoptând *strategia epuizării*[1], Statul Major german urmărea să macine într-o asemenea măsură forța de rezistență a Franței încât s-o silească să iasă din război. Acestui obiectiv, care urma să se soldeze și cu ruperea frontului francez, trebuia să-i servească ofensiva germană de la Verdun. Începută la 21 februarie 1916, aceasta a durat 6 luni. Ca urmare a pierderilor uriașe înregistrate de ambele părți, bătălia și-a câștigat renumele de *abator*, de *tocător* a sute de mii de vieți omenești[2]. Obiectivele strategice urmărite de armata germană nu au fost atinse.

Atât bătălia de la Verdun, cât și ofensiva de pe Somme, dezlănțuită la 1 iulie 1916 de francezi, cât și cea a generalului Brusilov de pe frontul rus (aprilie 1916), la fel de sângeroase, au demonstrat că și *strategia uzurii* dăduse greș.

Utilizând *strategia periferică a diversiunii*, în cursul anului 1916, Antanta a desfășurat acțiuni ofensive pe fronturile din Egipt, Palestina, pe cel de la Salonic și în Italia. La 14/27 august 1916 România a intrat în război.

Colaborarea militară a României a intervenit într-un moment dificil pentru Antantă, angajată puternic pe Frontul de Vest. Momentul, însă, a fost defavorabil României. Pe frontul românesc a fost dislocat un important număr de trupe germane. În urma primei campanii, terminată prin bătălia pentru București, pierdută de români, ca urmare a lipsei de cooperare a aliatului rus și a superiorității tehnice germane, frontul s-a stabilizat în sudul Moldovei. O însemnată parte a teritoriului național a rămas sub ocupație germană. Cu sprijin francez, mai cu seamă, armata română și-a refăcut potențialul tehnic, pregătindu-se pentru înfruntarea din vara anului 1917.

Spre sfârșitul celei de-a treia campanii, în ultimele luni ale anului 1916, epuizarea fizică a oamenilor care luptau sau care suferеau consecințele războiului și cea economică, scăderea considerabilă a moralului ș.a. au făcut să crească dorința de pace, să prolifereze eforturile pentru a o realiza. În mintea celor care o imaginau, erau prezente, firește, obiectivele care motivaseră intrarea în război. Suferințele imense și consecințele incalculabile ale încleștării mondiale au activizat însă și eforturile politice. Proiectele abundau. Nu lipseau propunerile care aveau în vedere realizarea unei *păci albe, fără învingători sau învinși*[3] sau a unei *păci separate* (a Germaniei cu Rusia, mai ales, unde curentul progerman câștigase teren).

Încheierea unei păci separate a constituit obiectul unor tatonări diplomatice între Germania, Austro-Ungaria și Rusia. De asemenea, în Marea Britanie era întrevăzută ideea unei *partide nule*. La intervenția Germaniei și a Austro-Ungariei, președintele S.U.A., W. Wilson, s-a pronunțat în favoarea unei *„păci fără victorie"*[4]. În momentul

---

[1] *Ibidem*, p. 217 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 223.

[3] *Ibidem*, p. 293–295 și urm.

[4] *Ibidem*, p. 311.

acela, însă, pacea reprezenta o simplă iluzie. Ea nu se putea realiza decât prin impunerea condițiilor, prin înfrângerea decisivă a adversarului; după expresia lui Lloyd George, acesta trebuia făcut *knock-out*[1].

La începutul anului 1917, pentru a slăbi capacitatea economică, militară și psihologică a Antantei, Germania a declarat *războiul submarin total*. Această nouă tentativă a *războiului de uzură* s-a dovedit funestă Puterilor Centrale. Intrarea în război a S.U.A. (6 aprilie 1917) i-au marcat eșecul. S.U.A. au intrat în război nu ca *aliat*, ci ca *asociat*, declarând război, inițial, doar Germaniei, fără să adere la acordurile și convențiile secrete încheiate între aliații care făceau parte din Antantă. Păstrându-și libertatea de a ieși oricând din război, S.U.A. au restrâns „libertatea de acțiune" diplomatică a partenerilor săi[2].

În vara și în toamna anului 1917, în Flandra, mai cu seamă, și în regiunea Cambrai (unde a avut loc prima bătălie de tancuri, 20 noiembrie — 7 decembrie), ofensiva Antantei, fără să fie decisivă, a solicitat eforturi uriașe din partea ambelor tabere, reliefând gradul de epuizare a celor două armate. De asemenea, nici victoria repurtată de armatele austro-germane asupra Italiei, în toamna aceluiași an, nu a fost decisivă. Italia a rămas în război, frontul fiind restabilit. În cursul anului 1917, nici una din cele două tabere nu a reușit să obțină avantaje hotărâtoare. Situația economică, însă, se agrava, accentuând crizele interne.

Încheierea armistițiului cu Rusia la Brest-Litowsk și, apoi, a păcii, ieșirea României din război și Pacea separată, încheiată la București păreau să consolideze pozițiile Puterilor Centrale pe Frontul de Est. Intrarea în război a S.U.A. a răsturnat decisiv raportul de forțe. După eșecul războiului submarin și ieșirea Rusiei din război, Germania a încercat, din nou, să obțină inițiativa pe Frontul de Vest. *Ofensiva Kaiserului* sau *Ofensiva pentru pace*, dezlănțuită la 21 martie 1918 de germani și cea de-a doua, între 9 și 18 aprilie, au înregistrat un succes tactic, presupunând însă însemnate pierderi. Bătălia de pe Marna (25 iulie — 7 august), a doua din cursul războiului în acest loc, a marcat *o cotitură* în desfășurarea acestuia. Ruperea repetată a frontului german a determinat retragerea armatelor germane pe „linia Siegfried"; ieșirea Bulgariei din război (29 septembrie), reluarea ostilităților pe Frontul de Răsărit, ofensiva armatei de la Salonic și reintrarea României în război, ofensiva italiană și activizarea fronturilor din Orientul Apropiat și Africa, situația dezastruoasă a economiei au silit Puterile Centrale să grăbească acordurile de armistițiu. Capitularea Bulgariei și Armistițiul de la Salonic (29 septembrie) au marcat „începutul sfârșitului" pentru alianța Puterilor Centrale. Au urmat: Armistițiul de la Mudros (insula Lesbos), încheiat cu Imperiul otoman la 30 octombrie, cel cu Austro-Ungaria, încheiat la Villa Giusti (3 noiembrie), completate cu Convenția militară și Armistițiul de la Belgrad (13 noiembrie). La 11 noiembrie, la Compiègne, a fost semnat Armistițiul cu Germania.

---

[1] Lloyd George, *Mémoires de guerre*, 2, Paris, 1921, p. 305, apud Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 301.
[2] Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 352.

Acceptarea de către aliați a celor 14 puncte formulate de președintele S.U.A., W. Wilson (9 ianuarie 1918), asigura americanilor rolul de arbitru. Primul Război Mondial se încheiase cu un *pasiv* tragic. Cele 16 țări beligerante care au luat parte efectivă la război, au înregistrat 37 494 186 oameni scoși din luptă și imense pierderi și distrugeri materiale[1].

Versailles: pacea de compromis sau istoria unei mari deziluzii[2]**.** Sporirea prețurilor, inflația monetară, agitațiile sociale și tulburările revoluționare ș.a. au contribuit la înăsprirea atmosferei internaționale, într-un moment în care guvernele țărilor beligerante trebuiau să-și concentreze atenția asupra elaborării tratatelor de pace. Aliații câștigaseră războiul. Le-a fost mult mai greu să câștige pacea, potrivit aprecierii lui Georges Clemenceau, primul ministru al Franței[3].

Președintele S.U.A., Wilson, crease o nouă doctrină în diplomație. Potrivit acesteia, pacea nu putea fi asigurată prin echilibrul puterilor, ci prin satisfacerea drepturilor legitime ale naționalităților și prin crearea unei Ligi a Națiunilor, capabilă să elimine agresiunea prin sancțiuni militare și economice[4]. În susținerea punctelor sale (care puteau da naștere la interpretări deosebite), W. Wilson s-a izbit de rezistența celorlalți „trei mari" (Clemenceau, Lloyd George și Orlando), care aveau de apărat interesele propriilor popoare. Aceștia au trebuit să adopte o concepție asupra securității în care nu aveau decât o încredere limitată.

Condițiile grele impuse Germaniei au stârnit nemulțumiri generale. De asemenea, măsurile adoptate împotriva Rusiei (*cordonul sanitar* al statelor anticomuniste) nu au putut rezolva numeroasele probleme legate de consecințele revoluției ruse[5].

Sistemul de la Versailles conține cinci tratate. Încheiate la Versailles cu Germania (semnat la 28 iunie 1919), la Saint-Germain-en-Laye cu Austria (10 septembrie), la Trianon cu Ungaria (4 iunie 1920), la Neuilly-sur-Seine cu Bulgaria (27 noiembrie 1919) și la Sèvres cu Turcia (10 august 1920).

Germaniei i se iau provinciile cu majoritatea populației negermane. Imperiile austro-ungar și otoman dispar, pe ruinele lor constituindu-se state independente, iar unele provincii (Transilvania și Bucovina, de pildă) se unesc cu țările-mamă. Fostele teritorii otomane din Asia și Africa intră sub regimul mandatelor exercitate de Franța

---

[1] Un bilanț semnificativ, la Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 467–477.
[2] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 504; J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 164.
[3] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 504.
[4] În afara principiilor generale (eliminarea diplomației secrete, abolirea barierelor economice, libertatea mărilor), cele 14 puncte cuprinse în „declarația" președintelui american cuprind toate principiile privind dreptul popoarelor de a dispune de soarta lor (restaurarea Belgiei, restituirea Alsaciei și Lorenei, reconstituirea unei Polonii independente, rectificarea frontierelor italiene, autonomia popoarelor din Austro-Ungaria, reglementarea chestiunilor balcanice „printr-un schimb amical de vederi"). P. Renouvin, *op. cit.* 7. *Les crises du XX^e^ siècle. De 1914 à 1929*, Paris, 1969, p. 223–224.
[5] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 170.



Fig. 12 Președintele S.U.A., Thomas Woodrow Wilson, primul ministru al Marii Britanii, Lloyd George, primul ministru al Franței, Georges Clemenceau și primul ministru al Italiei, Vittorio Emmanuele Orlando.

și Marea Britanie, în numele recent înființatei Societăți a Națiunilor. Accesul Bulgariei la Marea Egee este oprit. Țările învinse sunt dezarmate; puterea militară a Germaniei este zdrobită.

Printre clauzele economice și financiare impuse Germaniei amintim acordarea pe termen de cinci ani a clauzei națiunii celei mai favorizate în favoarea vechilor adversari, internaționalizarea canalelor Kiel, Elba, Oder și Niemen. Germania pierdea coloniile, a căror gestiune, sub formă de mandat, este încredințată Marii Britanii și dominioanelor sale, Franței, Belgiei și Japoniei. Țările arabe din Imperiul otoman împărtășesc aceeași soartă. Greciei i se asigură stăpânirea țărmului estic al Mării Egee[1].

Numeroasele dificultăți în aplicarea tratatelor nu vor întârzia să apară[2], acumulând cauzele care aveau să stea la originea celui de al doilea război mondial.

Anii dintre cele două războaie mondiale au reprezentat ani de crize și grave convulsii. Se poate aprecia că acești ani pot fi priviți drept o epocă în care „modelul mondial al Erei Imperiului s-a prăbușit sub forța exploziilor pe care le generase în lungii ani de pace și prosperitate". S-a prăbușit „sistemul lumii liberale și societatea burgheză (occidentală) a secolului al XIX-lea, ca normă la care... aspira orice tip de civilizație"[3].

Primul Război Mondial și consecințele păcii, neîmplinirile acesteia, numeroasele frustrări pe care le-au generat, fascismul și comunismul, au conferit coloratura politică a epocii, contribuind la a doua mare conflagrație. Așa cum, pe drept s-a apreciat, întregul sens al perioadei dintre cele două războaie este conferit de „tranziția de la sfârșitul unui război spre începutul altuia"[4].

---

[1] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 504. A se vedea și René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps. 3. Le XX^e siècle. De 1914 à nos jours*, Paris, 1974, p. 31 și urm. (*Les conséquences de la guerre*).

[2] F.G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *op. cit.*, p. 506-5098. Pentru consecințele războiului și ale păcii, a se vedea Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 222 și urm.

[3] A se vedea Eric Hobsbawm, *O istorie a secolului XX. Era extremelor*, București-Chișinău, 1999, p. 17; idem, *Era Imperiului. 1875–1914*, București-Chișinau, 2000, p. 427.

[4] René Rémond, *op. cit.*, p. 53.

BIBLIOGRAFIE

ARTHAUD, D., KASPI, A., *Histoire des Etats Unis*, Paris, 1974.

BAND, Brian, *War and Society in Europe. 1870–1970*, Londra, 1983.

BARBER, J.R., *Istoria Europei moderne*, București, 1993.

BEDARIDA, F., *L'Angleterre triomphante. 1832–1914*, Paris, 1914.

BERSTEIN, S., MILZA, P., *Istoria Europei, 4. Naționalismele și Concertul european. Secolul XIX (1815–1919)*, Iași, 1998.

BLOOMFIELD, A.I., *Patterns of Fluctuation in International Investment before 1914*, Princeton, 1968.

BRADSHAW-FAY, S., *Les origines de la Guerre Mondiale*, 1, Paris, 1930.

BRANDEMBURG, E. Von, *Bismarck zum Weltkrieg*, Berlin, 1924.

BRAUDEL, F., *Dinamica capitalismului*, București, 2002.

British Documents on the Origins of the War. 1898–1914, 1–14, Londra, 1925–1926.

CARPENTIER, J., LEBRUN, Fr., *Istoria Europei*, București, 1997.

CIASCA, *La politica coloniale dell'Italia*, Milano, 1951.

CHAMBERS, F., *The Age of Conflict. 1914–1943*, New York, 1944.

COOK. Chris, PAXON, John, *European Political Facts. 1848–1918*, Londra, 1978.

CHURCHILL, W.S., *La crise mondiale*, 1–3, Paris, 1925–1930.

Documents diplomatiques français. 1871–1914, 1–39, Paris, 1929.

Documents diplomatiques secrets russes. 1914–1917, Paris, 1928.

I documenti diplomatici italiani, Roma, 1951.

CRAIG, Gordon, A., *Germany. 1866–1945*, New York, 1978.

DAVIES, N., *Europe. A History*, New York, 1996.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914, 1–14, Berlin, 1922–1926.

DROZ, J., *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952.

– *Les crises de la première guerre mondiale. Essai d'historiographie*, Paris, 1973.

DUROSELLE, J.B., *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1964.

– *La France de la Belle Epoque*, Paris, 1972.

FALKENHAYN, E. von, *Le commandant suprem de l'armée allemande 1914–1916 et ses décisions essentielles*, Paris, 1920.

FERRO, Marc, *La grande guerre 1914–1918*, Paris, 1969.

Capitolul II

SOCIETATEA ȘI ECONOMIA. PROCESUL DE MODERNIZARE

Considerații generale

Orice analiză a perioadei cuprinsă între Independență și Primul Război Mondial va fi dominată de problematica modernizării; aceasta implică pe istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a. De aceea și răspunsul la întrebarea ce reprezintă modernizarea — în general, sau în cazul României — devine dificil. În ultimă instanță, istoricii sunt datori cu o viziune de sinteză. Astfel, modernizarea devine o grilă de interpretare pentru transformările spectaculoase dintr-o anumită epocă istorică, așa cum a fost evoluția României de la 1859 — și mai ales după 1878 până la 1914.

Înainte de a discuta trăsăturile modernizării României în aceste decenii, putem accepta că o posibilă definiție nu poate exclude industrializarea, raționalizarea, secularizarea și birocratizarea. Din aceeași perspectivă, a metodologiei cercetării, putem accepta și etapizarea procesului de modernizare a României, stabilită de istoricul german Lothar Maier[1]: 1829–1853; 1856–1875; 1878–1907; 1918–1938. În această etapizare, el acordă o mare importanță unor evenimente externe și interne, și anume: Pacea de la Adrianopol, Războiul Crimeii, Războiul de Independență, Răscoala de la 1907, Primul Război Mondial. O explicație suplimentară se impune pentru Răscoala de la 1907, considerată de autor ca momentul decisiv pentru radicalizarea programului liberal de reforme.

O problemă esențială este cea care privește modul în care elita politică din România a perceput și dirijat procesul de modernizare, de integrare a țării în Europa vremii.

Constituirea statului român modern și apoi cucerirea Independenței de stat au obligat elita politică să analizeze contextul integrării în concertul statelor europene; modernizarea impunea adaptarea la cerințele și ritmul Europei dezvoltate.

Și trebuie subliniat că cei care făceau parte din elita politică studiaseră în mare proporție — peste 75% — în vestul Europei, fiind, prin urmare, în contact direct cu „civilizația europeană". Cei „responsabili" de modernizarea țării au înțeles, încă din perioada studiilor,

[1] L. Maier, *Studii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopole și urcarea pe tron a lui Carol al II-lea (1829–1930)*, în *România în obiectiv. Limba și politică. Identitate și ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, 1998, p. 16 și urm.

că singura cale pentru români era dezvoltarea „în pas cu Europa". O confirmă, între altele, declarația lui I.C. Brătianu, la 10/22 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaților: „Eu, domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliștii, am tratat chiar cu dânșii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiunilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici..."[1]. Ideea o regăsim formulată și în Raportul asupra *Legii de încurajare a industriei* din anul 1887: „... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în țara noastră"[2]. Și liderul conservator P.P. Carp recunoștea în Adunarea Deputaților, la 14/26 aprilie 1895, cu prilejul dezbaterilor asupra *Legii minelor*, această realitate: „Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiunilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent"[3].

În același context, o problemă esențială este dacă partidele politice de guvernământ au avut o strategie pentru modernizarea țării.

Opiniile cercetătorilor — istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a., nu întotdeauna exprimate explicit — pot fi grupate în două categorii.

O primă categorie de autori apreciază că este exagerat a se vorbi de o construcție conștientă, de o viziune articulată, urmărind obiective precise în viața social-economică și politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări „din aproape în aproape", în funcție și de „jocul politic" al partidelor de guvernământ. Între argumentele oferite se află lipsa unor doctrine politice și economice, ca și „compromisul" dintre liberali și conservatori, concretizat în „rotativa guvernamentală".

Alți autori — în special istorici — consideră că se poate accepta ideea că, în deceniile cuprinse între 1878 și 1914, procesul de modernizare a României s-a realizat conform unei strategii. Delimitarea celor două curente de idei — liberalismul și conservatorismul — cunoaște în acești ani o nouă etapă, și anume cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare. Chiar dacă nu avem lucrări teoretice, poziția celor două partide privind direcțiile, căile și ritmul modernizării o găsim limpede și profund argumentată în discursurile parlamentare, politice — rostite cu diferite prilejuri —, legislația adoptată, diverse broșuri sau articole etc.

Nu a existat un compromis politic, o înțelegere concretizată în „rotativa guvernamentală". Confruntarea dintre cele două partide — determinată de diferența de optică politică, de doctrină — a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Ambele partide de guvernământ erau de acord cu modernizarea. Diferea, însă, optica asupra căilor și mai ales a ritmului. Se poate aprecia că prin participarea Partidului

[1] *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii de la 1859 până la 1939*, București, 1930, p. 34.

[2] D.A.D., 1885/1886, ședința din 10 iunie 1886, p. 1834–1835.

[3] C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, 2, București, 1936, p. 136.

Conservator la acțiunea de modernizare s-a încercat adaptarea partidului la noile necesități ale societății din România.

Construcția în sens modern s-a realizat, deci, într-o stare de *permanentă confruntare*; a existat continuitate doar în privința activității de administrare a țării; menținerea unor legi votate de liberali de către conservatori semnifică imposibilitatea de a le schimba, întrucât corespundeau unor necesități de dezvoltare a țării.

Alternarea la guvern în condițiile confruntării celor două partide a reprezentat o formă de manifestare a mecanismului politic, rezultat al unui întreg complex de factori social-economici și politici și *nicidecum expresia unei identități de opțiuni* asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării.

*

Încă din epocă, dar și în perioadele care au urmat, s-au făcut aprecieri asupra a ceea ce am putea numi „cheia", „deviza", „paradigma" modernizării. De asemenea, a existat și există o „critică" a procesului de modernizare a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

Deviza liberalilor, „prin noi înșine", simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conștientă că întărirea forței sale politice depindea de consolidarea întregii economii, obiectiv realizabil, în primul rând, prin eforturi proprii. „Prin noi înșine" s-a concretizat într-o politică vamală protecționistă — aplicată începând cu anul 1886 —, prin încurajarea industriei naționale — acțiune în care rolul decisiv a revenit legii din 1887 —, prin stabilirea unor condiții restrictive pentru capitalurile străine, prin înființarea Băncii Naționale și a altor bănci, organizarea Casei Rurale, răscumpărarea căilor ferate și a unor monopoluri aparținând capitaliștilor străini ș.a. I.G. Duca[1] definea deviza „prin noi înșine" ca o politică economică națională, „care nu este o politică de exclusivism și de șovinism, care nu este o politică care să îndepărteze participarea capitalurilor străine, dar care este o politică care vrea, în primul rând, să dezvolte forțele economice ale țării prin propriile noastre mijloace". Deviza „prin noi înșine" a fost exprimată și înainte de 1877. După cucerirea independenței de stat, ea a devenit leitmotivul doctrinei liberale și o armă politică împotriva conservatorilor.

În procesul de cristalizare a doctrinei conservatoare, fondul tradițional de idei a fost susținut și completat de către junimiști. Evoluția în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradițională a partidului și gruparea junimistă a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni. În plan doctrinar, însă, fondul era comun, junimiștii având un rol important în definirea unor principii și concepte asupra problematicii social-economice și politice, în funcție de noile necesități ale dezvoltării țării.

[1] I.G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul neatârnării 1877–1878*, București, 1927, p. 150.

Adepți ai căii evolutive, conservatorii au susținut o dezvoltare lentă a structurilor economice și social-politice, evitându-se zguduirile sociale. Pentru Al. Marghiloman[1], conservarea societății însemna „nici o atingere" a Constituției, „nici o lățire de drept de vot", „respectarea proprietății", iar pentru N. Filipescu[2], „înțeleaptă și înceată evoluție". S-ar putea spune că esența doctrinei conservatoare se regăsea în lozinca lui Lascăr Catargiu: „Dacă se poate, da, dar numai dacă se poate"[3].

În această confruntare raportul de forțe a evoluat lent, dar consecvent în favoarea Partidului Național-Liberal, care, odată cu întărirea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, odată cu evoluția raportului de forțe din cadrul partidului — în favoarea tinerilor liberali, în frunte cu I.I.C. Brătianu — va impune noile reforme. Anunțarea acestora în toamna anului 1913 și convocarea Constituantei semnificau victoria liberalilor.

Totuși, „cheia" modernizării nu poate fi considerată doar apanajul liberalilor. Spre exemplu, implicarea statului în instituționalizarea, dirijarea și susținerea financiară a modernizării a reprezentat, într-o măsură considerabilă, meritul ambelor partide de guvernământ. La fel, deviza „prin noi înșine" n-a putut fi aplicată în practică (în privința investițiilor), din cauza disputei inegale cu capitalul străin.

Prin urmare, dacă dorim să sintetizăm procesul de modernizare a României de la Independență la Primul Război Mondial, formula ar putea fi: „Prin intervenția statului și ritm accelerat". Mai multe argumente în acest sens va oferi prezentarea trăsăturilor modernizării.

După cum este știut, acest proces a cunoscut o bogată și intensă „critică".

Primii implicați — cronologic — au fost junimiștii și, evident, Partidul Conservator; adepți ai căii lente de dezvoltare, a unui ritm moderat, conservatorii acuzau pe liberali că au îndreptat țara pe o cale greșită, revoluționară, adoptând reforme și măsuri care nu corespundeau realității. Ei au forțat procesul de modernizare, imitând Apusul, preluând „forme" ale civilizației occidentale, pe care le-au altoit pe un „fond" subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi adusă pe calea cea bună, tradițională, doar de către conservatori.

Această cunoscută teorie a „formelor fără fond" reprezenta pentru Partidul Conservator o armă politică în disputa cu liberalii asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României. P.P. Carp o sintetiza astfel — în Adunarea Deputaților, la 28 septembrie/10 octombrie 1879 —, cu prilejul discutării articolului 7 din Constituție: „Când România, cam virgină de orice cultură, s-a găsit deodată în față cu civilizațiunea occidentală, era firesc să nu înțeleagă întregul mecanism și întregul mers al acestei civilizațiuni; era firesc, ca de multe ori să confunde cauza cu efectul și să creadă că imitarea

[1] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare. Discurs rostit în ședința Camerei, 12 decembrie 1908*, București, 1909, p. 115.

[2] N. Filipescu, *Discurs rostit la Craiova, 21 octombrie 1901*, în *Discursuri politice*, 2, București, 1915, p. 29

[3] I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987, p. 495.

în mod superficial, luând pur și simplu formele pe care le-a luat civilizația occidentului, noi avem să ajungem la același rezultat la care a ajuns Europa..." [1].

După cum observă L. Maier[2], teoria „formelor fără fond" corespundea exact formulei lui John Kenneth Galbraith, a „modernizării simbolice".

În dezvoltarea României moderne au apărut, evident, datorită ritmului impus de necesități, contradicții, discrepanțe. Acestea nu reprezentau, însă, o incompatibilitate între „forme" și „fond", ci o manifestare firească pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului regim, care nu avea o burghezie puternică și trebuia să înfrunte presiunile economice și politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea realiza un echilibru permanent între cerințe și posibilități.

Dinspre stânga venea „critica" lui C. Dobrogeanu-Gherea. El considera că România, situată în zona subdezvoltată a Europei, intrase sub influența țărilor avansate economic, cursul ei istoric fiind determinat decisiv de această „conectare" la capitalismul occidental. Ca urmare, relațiile social-economice erau transformate odată cu impunerea sistemului capitalist de tip occidental. Într-o anumită măsură, el se apropia de teoria junimistă. Credea că evoluția social-economică va duce inevitabil la dezvoltarea „fondului", inclusiv în sfera industriei, contribuind, treptat, la o „armonizare" între „formele" civilizației occidentale — reprezentate mai ales de instituții — și „fondul" vieții economice. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea modernizarea însemna industrializare, privită în termeni de „a fi sau a nu fi" pentru existența României.

Dintre „criticii" modernizării României, care au scris în perioada interbelică, trebuie menționați Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu.

În lucrarea sa, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (București, 1925) și, într-o anumită măsură, în *Neoliberalismul* (București, 1927), Ștefan Zeletin încearcă să demonstreze că economia românească a refăcut etapele parcurse de economia statelor din Occident. Diferența este de ordin cronologic, existând un decalaj de un secol, un secol și jumătate între Vestul și Estul Europei. După Tratatul de la Adrianopol (1829), economia Principatelor Române a fost conectată la cea occidentală, ceea ce a declanșat procesul de modernizare; deși factorul extern este esențial, autorul consideră că un rol important a revenit burgheziei române, aflată în plin proces de consolidare.

Pentru Eugen Lovinescu elementul fundamental al procesului de modernizare îl reprezintă influența ideilor din Apus. „Grila" de interpretare trebuie, deci, să privească modernizarea ca o „revoluție de sus în jos".

O ultimă problemă privește „metodologia" prezentării și interpretării datelor privind procesul de modernizare. Este necesară o viziune echilibrată, nuanțată, care să nu exagereze împlinirile, dar nici limitele. Spre exemplu, despre perioada 1878–1914 s-ar putea evidenția „performanțele": peste 3000 km cale ferată; crearea unei industrii naționale, în frunte cu cea a extracției petrolului; organizarea Băncii Naționale și a sistemului de

[1] P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 21.

[2] L. Maier, *op. cit.*, p. 24.

credit; înființarea Serviciului Maritim și a celui Fluvial; construirea a numeroase edificii publice în principalele orașe ale țării ș.a. În același timp, însă, la capitolul „limite" regăsim: situația extrem de gravă din lumea satelor, unde peste 300 000 de țărani nu aveau pământ; analfabetismul; natalitatea și mortalitatea, care situau România pe primele locuri din Europa; asistența sanitară deficitară ș.a.

Pe lângă evitarea supralicitării — într-o direcție sau alta —, sunt necesare comparații cu alte state europene, inclusiv din aceeași zonă geografică. Numai astfel putem oferi o imagine credibilă asupra modernizării României în aceste decenii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Din aceeași perspectivă — a metodei — se impune clarificarea problemei costurilor, beneficiarilor și a sacrificaților (pierdanților) modernizării. Chiar dacă datele — cu valoare de argumente — se regăsesc în alte subcapitole, putem propune unele considerații de ordin general.

În privința costurilor modernizării, este știut că acestea erau susținute din exporturi. Pentru a evidenția „de unde veneau banii" vom oferi doar două exemple. În anul 1890[1] structura valorică a exportului era: total = 276 mil. lei, din care, animale vii — 2,7, cereale, semințe și derivate — 226,1, produse animale alimentare — 3,8, produse animale nealimentare — 2,2, produse vegetale alimentare — 29,1, lemn și produse derivate — 2,9, petroliere — 1,2, diverse — 8,0. În aceeași structură, situația se prezenta astfel în anul 1912[2]: total = 642,1, din care, pe domenii: — 4,0, — 486,5, — 13,8, — 6,7, — 29,3, — 24,4, — 66,2, — 11,2. Rezultă că agricultura a contribuit la exportul țării cu un procent care a evoluat între 85 și 95%. Ca urmare, în privința costurilor este limpede că modernizarea a fost susținută de agricultură.

Deși țăranii au contribuit la susținerea costurilor modernizării, principalii beneficiari au fost locuitorii orașelor, mai ales cei din clasa conducătoare — și apoi cei din clasa de mijloc. Lumea satului s-a schimbat nesemnificativ în secolul al XIX-lea. Deși s-au construit căi ferate, gări, depozite și antrepozite, șosele etc., viața țăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea din perioada domniilor regulamentare. Pentru țărani modernizarea a însemnat o viață mai bună „pentru domnii de la oraș" și pentru cei puțini de la sate care puteau „emigra" la oraș.

Integrarea Dobrogei

Istoricul reunirii și integrării Dobrogei în societatea românească din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea pune — o dată mai mult — în lumină filiația lor intimă cu diacronia fenomenului național. Cursul istoriei provinciei până la 1878, gravitând irezistibil, necesar în sfera naționalității române, în pofida efemerelor substitute otomane și, simptomatic,

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859–1947*, 3, *Monedă-Credit-Comerț-Finanțe Publice*, București, 2000, p. 364.

[2] *Ibidem*.

locul său, post-reunire, în dezbaterea și fundamentarea opțiunilor vizând teme majore ale destinului național, pledează convingător în acest sens. „Citită" într-o altă „cheie", *inclusă* și nu doar juxtapusă în strategia construcției statului național, istoria întrupării Dobrogei ca „societate românească" — esența dezvoltării sale între 1878–1914 — confruntă pe exeget cu incitante „provocări". Dislocarea unor „clișee" istoriografice întreținute din conformism și false „pudori" este, în acest context, doar efectul derivat — necesar, dar nu și neapărat — al strădaniei noastre întru sondarea adevărului dintr-un alt unghi de abordare.

Bunăoară, circumscrisă obiectiv desfășurărilor și mentalităților timpului, cu frustrările, impulsurile și preceptele lor dominante, reacția publică românească față cu „chestiunea" Dobrogei, până la sancțiunea europeană de la Berlin, se dezvăluie într-o manieră mai nuanțată, mai subtil motivată național. Este, predilect, reflexul adiacent intransigenței strategiei pentru Basarabia, subsumată principiului suveranității „intereselor de neam". Se știe, Dobrogea a devenit obiect al dezbaterii internaționale într-un context politic guvernat de filosofia echilibrului prin compensații, „sfidând orice legitimitate a tendințelor naționale"[1]. Preliminariile și Congresul de la Berlin însuși au ilustrat, cu prisosință, acest spirit.

Pentru diplomația românească miza o constituia, se știe, Basarabia, revendicată „cu o hotărâre de neclintit", ca „o chestiune de onoare și de demnitate națională" de către țarul Alexandru al II-lea[2]. Ea întrunea, laolaltă, o chestiune de suveranitate, de legitimitate istorică, temei de reprezentare a unui interes european, asimilat rațiunii de existență a statului, întruchiparea contextuală a principiului național. Iată de ce, „campania" românească „de la San Stefano la Berlin" s-a înfățișat, cvasiexclusiv, ca o „bătălie pentru Basarabia", întemeiată pe votul unanim al Camerelor din 26 ianuarie/7 februarie 1878 de dezavoare *de principio* a spolierii sub orice formă[3] și recuzare a alternativei compromisului pe terenul interesului național. Prin prisma „contextului imediat", al predicțiilor privind costurile și riscurile integrării, Dobrogea era, așadar, „condamnată" condiției de subiect subsidiar și invocarea legitimității reunirii sale, concomitent cu raptul Basarabiei, era socotită inoportună. Ea putea fi suspectată de consimțire tacită la principiul compensațiilor și, consecutiv, complicitate la propria spoliere; era un demers superfluu, câtă vreme o „înțelegere" româno-rusă privind Dobrogea — încă provincie otomană —

[1] N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă* (Lecții ținute la Universitatea din București), Vălenii de Munte, 1913, p. 309.

[2] *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu relativ la războiul independenței României*, I/1, București, 1893, p. 21–22; vezi și N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 151; *România în relațiile internaționale (1699–1939)*, Iași, 1980; p. 282; Barbara Jelavich, *România la Congresul de la Berlin. Probleme ale încheierii păcii*, în *Istoria României în istoriografia contemporană*, nr. 2/1984, p. 50.

[3] „Adunarea declară că este hotărâtă a menține integritatea teritoriului țării și a nu admite o înstrăinare din pământul ei sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau despăgubire..." („Monitorul oficial", nr. 21 din 27 ianuarie/8 februarie 1878, D.A.D., ședința din 26 ianuarie 1878, p. 451).

era lipsită, *de jure*, de obiect, parte a condițiilor de pace dictate Porții de către țar și supuse, imperativ, cenzurii Puterilor, conform exigențelor de „ordine" europeana. În sfârșit, pledarea cauzei Dobrogei, asociată intransigenței în chestiunea „schimbului teritorial", lăsa loc speculațiilor privind abandonarea deliberată a unui teritoriu național, ipostază cu consecințe imprevizibile, sau abordarea voit duplicitară, spre a apropia forma compromisului.

Conștiința publică românească era, prin urmare, confruntată cu o dilemă dramatică — consacrarea unei restituții istorice, concomitent cu siluirea dreptului, a legitimității — și aceasta se cerea conciliată fără a leza eșafodajul politicii de stat național. Iată de ce, în împrejurările posterioare încheierii Tratatului de la San Stefano, rațiunea de stat a dictat clasei politice să recuze, imperativ, alternativa „schimbului teritorial" pretins de Rusia, ca mijloc de anexare a Basarabiei; opțiunea nu presupunea însă, implicit, refuzul restaurării suveranității României asupra unei părți a teritoriului național. Discreția *a priori* a diplomației românești privind Dobrogea, până la sancțiunea europeană a reunirii, se circumscria, astfel, politicii de ratonare și promovare tacită a unei soluții în termeni compatibili intereselor naționale. Într-un „ceas" al Europei când forța prima asupra dreptului, România nu trebuia să-și ipotecheze viitorul făcând compromisuri de principiu. Ea „accepta cu recunoștință" ceea ce marile puteri i-ar fi acordat în Dobrogea — declara semnificativ primul ministru I.C. Brătianu — dar nu-și punea în joc onoarea de a o obține cu prețul unei părți a pământului său[1]. Nevoită să suporte racilele „ordinei" europene căreia, implicit, îi era parte, România n-a putut evita să fie victima politicii de compensații a Puterilor; a refuzat, însă, în temeiul intereselor de neam, condiția de „țară a compensațiilor". Printr-un exercițiu de tenacitate și rafinament, diplomația românească a reușit să evite soluția compromițătoare a „schimbului teritorial" prescrisă la San Stefano. „Aranjamentul de ordine europeană" convenit în cuprinsul Tratatului de la Berlin „reunea" astfel Dobrogea la România, în succesiunea directă de la Imperiul otoman, conferind actului caracterul de „restabilire a unei străvechi stăpâniri" și „consacrare a unui interes european la gurile Dunării"[2].

Evoluția între vehemența și pertinența atitudinii publice față de reunirea Dobrogei, de la percepția radicală ca „atentat la viața noastră ca națiune", „prețul Basarabiei", „măr al discordiei" menit să submineze statul român[3], la asumarea deciziei Puterilor ca act restitutiv și întărirea unui mandat european, ilustrează această turnură. Între emoțional și rațional în starea sentimentului public, evoluția a fost sincronă și cu apropierea unei

[1] DANIC, Fond Casa Regală, dosar nr. 17/1878, f. 6.

[2] Ion I.C. Brătianu, *România și chestiunea Orientului*, în *Războiul neatârnării. 1877–1878. Conferințe ținute la Ateneul Român*, 1927, p. 109.

[3] Apud C.C. Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei* (Conferința ținută sub auspiciile Universității libere la 25 februarie 1928), București, 1928, p. 16; N.B. Locusteanu, *Dobrogea*, București, 1878, p. 57; D.A. Sturdza, *Basarabia și Dobrogea*, București, 1878, p. 16-17; „Pressa", nr. 262 din 26 noiembrie 1878, p. 1.

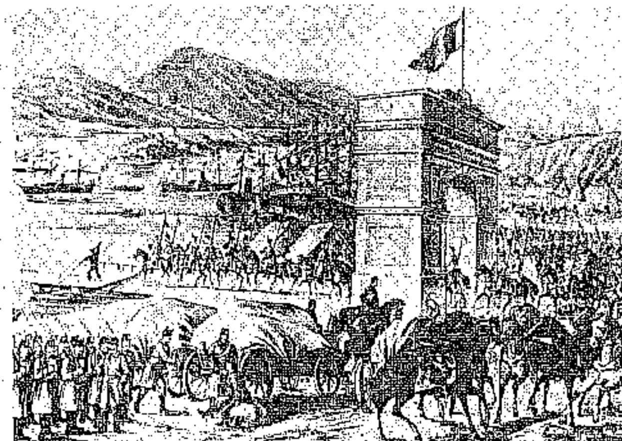


Fig. 13 Solemnitatea intrării armatei române în Dobrogea.

soluții care, fiind inevitabil tributară *credo*-ului diplomatic al timpului, împlinea, totuși, o condiție de viabilitate a construcției statului național.

Nu întâmplător, reacțiilor emoționale inițiale — din presă sau de la tribuna Parlamentului — le-au urmat analize lucide, pertinente, în contextul cărora teme majore privind destinul național au fost adâncite, dezvoltate, reconsiderate din perspectiva integrării Dobrogei. Bunăoară, cuprinderea sa între condițiile de garanție a viabilității și propășirii statului român prin prisma intereselor europene angajate și care se cereau prezervate. Trei au fost, în esență, rațiunile invocate: nevoia de contrabalansare a accesului Rusiei la Dunăre, spre a bara aici, în lipsa Basarabiei, expansiunea panslavistă, printr-un corp etnic latin care să separe „blocul" slav[1]; menirea de a „paraliza" antagonismul austro-rus și a trăi *„prin înșuși noi"*, „în de afară de orice influență exclusivă", ca garanți ai păcii la „porțile Orientului"[2] și temei de speranță la protecția „Europei"; cuprinderea spațiului balcanic în sfera de securitate a României, atât de sensibilă la „comoțiunile"

[1] *Memoriile regelui Carol I al României* (de un martor ocular), 17, București, 1912, p. 3; „Monitorul oficial", nr. 219 din 3/15 octombrie 1878, D.S., ședința din 28 septembrie 1878, p. 5.571; I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, publicate de N. Georgescu-Tistu, 4 (*1 mai 1878–30 aprilie 1879*), București, 1932, p. 102–109; „Românul" din 20–21 noiembrie 1878, p. 1–2.

[2] M. Kogălniceanu, *Opere. 5. Oratorie, 3/2* (*1881–1883*), București, 1986, p. 289; vezi și I.G. Duca, *Politica noastră externă* (Conferință rostită la Cercul de studii al P.N.L. în ziua de 15 ianuarie 1913), București, 1913, p. 5–7.

echilibrului politic peninsular, subminat de imixtiunile austro-ruse și riscând să zădărnicească orice act de voință națională.

Dobrogea românească oferea, sub acest raport, câteva atuuri: reînnoia — prin controlul țărmului drept al Dunării — mandatul european încredințat țării „pe tăcute", la 1856, „de a păzi libertatea celei mai importante artere a negoțului răsăritean", „veghind, spre a fi protejată"[1]; rupea, pe de altă parte, „formidabila unitate a rasei slave" într-o regiune în care Rusia voia să fixeze un pilon al „punții" spre „lumea" Balcanilor[2]; îngăduia, în altă ordine de idei, o prezență mai activă a României în problematica — de interes european — a zonei de contiguitate ponto-balcanice.

Chiar și pledoaria criticilor alipirii Dobrogei a invocat, semnificativ, considerente din aceeași arie ideatică; fără a contesta legitimitatea actului, aceștea anticipau riscuri majore pentru existența suverană a statului, relevând, „în oglindă", conștiința convergenței destinului provinciei cu devenirea națiunii române. Neliniști stârnea, de pildă, prespectiva virtuală a „rusificării" Bulgariei — „bază de operații [a] mișcării de expansiune panslaviste"[3] — și compromiterii, *ipso facto*, a autorității Comisiei Europene a Dunării, redusă la condiția de „insulă cosmopolită în mijlocul unei mari rusești"[4]. Provizoratul posesiunii Dobrogei — „drumul cel mai drept al rușilor" spre Balcani — era, în această viziune, o opțiune premeditată a țarului, menită a ne lega la lanțul panslavismului, sfârșind „prin a dispare ca națiune"[5]. Amenințărilor predictibile la libertatea gurilor Dunării, „cheia mântuirii noastre", după expresia lui M. Kogălniceanu, riscul unor convulsii cu substrat național, într-un spațiu geopolitic lesne inflamabil de puterile vecine interesate, le adăuga noi factori de subminare a misiunii de „stabilitate și civilizațiune", care întemeia rațiunea de existență europeană a statului român.

Iată de ce, integrarea durabilă, care să garanteze viabilitatea posesiunii Dobrogei și consolidarea statului național s-a consacrat ca un imperativ implicit strategiei de promovare a „intereselor de neam". O confirmă și fermitatea guvernului român față de repetatele presiuni și șicane din partea Rusiei, tinzând la crearea de pretinse „drepturi", inspirate de „filosofia" politică de la San Stefano: pretenția încheierii unei convenții speciale pentru tranzitul trupelor sale prin Dobrogea, trasarea frontierei româno-bulgare de o manieră care lăsa România „absolut în aer", tergiversarea predării administrației, instigări cu caracter panslavist. Refuzul compromisurilor — în limitele dreptului consfințit de Tratatul de la Berlin — semnifica, sub acest raport, un *noli tangere* al guvernului român privind

[1] Cf. „Timpul", nr. 25 ianuarie din 2 februarie 1878, p. 2; Mihai Eminescu, *Opere*, 10. *Publicistică (1 noiembrie 1877–15 februarie 1880)*, București, 1989, p. 96.

[2] „Monitorul oficial", nr. 220 din 4/16 octombrie 1878, D.A.D., ședința din 30 septembrie 1878, p. 5612; M. Eminescu, *op. cit.*, p. 87.

[3] Hugo Reuter, *Aperçue sommaire sur la question d'Orient et les conditions de la paix*, Berlin, 1878, p. 11.

[4] M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, București, 1904, p. 916.

[5] Monitorul oficial", nr. 219 din 3/15 octombrie 1878, D.S., ședința din 28 septembrie 1878, p. 5574; „Timpul", nr. 227 din 14 octombrie 1878, p. 2; *Independența României. Documente*, 2/2. *Corespondență diplomatică străină*, București, 1977, p. 298.

Dobrogea, ca parte intrinsecă a suveranității naționale și temei de speranță la protecția europeană în fața unor împrejurări amenințătoare.

Legislația integrării a fost consecventă în promovarea acestei opțiuni. O probează și conceperea sa ca operă de construcție politică a „conviețuirii" și „uniunii", ținând „în echilibru și în bună pace elementele cele mai diverse" din „Orientul în miniatură" dobrogean, ca alternativă la „politica forței brute", asociată anexiunii formale[1]. Iată de ce criteriul de evaluare a progresiunii procesului nu era acela al „legilor cu grămada", ci, socotea M. Kogălniceanu, apropierea treptată, naturală a naționalităților de „uzurile și moravurile noastre", „luminând cu încetul și fără de comoțiuni sociale spiritul public", până la conversia deplină a Dobrogei ca „societate românească" transdanubiană[2]. O „reformă silnică", transplantând brusc, fără tranziție, instituții moderne într-o societate tradițională, eterogenă etnic, amenința să submineze pacea socială, stabilitatea statului, dar să și inducă reacții refractare la cerințele schimbării. „Datoria de naționalitate înainte de toate, datoria de românism, datoria de santinelă latină la Dunăre"[3] impunea de aceea „părinților spirituali" ai legislației integrării opțiunea pentru „regimul excepțional" regulamentar (noiembrie 1878–martie 1880) și legal (1880–1914).

Regulamentul de administrație publică asupra organizațiunii judecătorești, competenței și procedurii autorităților judecătorești (11 noiembrie 1878) și *Regulamentul pentru împărțirea și organizarea administrativă* (13 noiembrie 1878), cele relativ la stabilirea și perceperea impozitelor (14 noiembrie 1878), servicii vamale, administrația domeniilor și pădurilor statului (18 noiembrie 1878)[4] au ilustrat prima perioadă, menită să creeze structuri funcționale compatibile acelora din restul țării, să consacre autoritatea de stat românească și să genereze astfel premisele abordărilor de fond în legislația integrării. Noua etapă — a regimului legal excepțional — a evoluat sub imperiul compromisului necesar între cerințe legitime ale societății dobrogene și constrângeri inerente tranziției desfășurate la scara întregului organism social românesc. Între aceste variabile, implicite dinamicii integrării, interesul național a fost, constant, un criteriu de referință suveran, care a inspirat concepția, finalitatea, ca și limitele legislației privind Dobrogea.

Legea pentru organizarea Dobrogei din 9 martie 1880 a transpus simptomatic acest spirit de „libertate raționabilă"[5], cum se exprima un deputat liberal, statuând cadrul principial, eșafodajul instituțional al integrării depline, înconjurat însă de clauze restrictive care perpetuau caractere de excepție privind drepturile electorale, achiziția de proprietăți imobiliare rurale în stânga Dunării, nereprezentarea parlamentară, îmbinarea principiului

[1] M. Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în „Timpul" din 19 august 1878, p. 1–2.

[2] „Monitorul oficial", nr. 24 din 30 ianuarie/11 februarie 1880, D.A.D., ședința din 29 ianuarie 1880, p. 555–556.

[3] *Ibidem*, nr. 25 din /13 februarie 1880, p. 603.

[4] R. Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și documente*, București, 1928, p. 202.

[5] „Monitorul oficial", nr. 25 din 1/13 februarie 1880, p. 603.

electiv cu numirea consilierilor județeni, prerogative mai largi conferite prefectului, numirea primarilor de către ministrul de Interne și prefect, inexistența Curții cu juri. Motivate de starea spiritului public și sechele istorice cu implicații în sfera intereselor de stat, acestea erau concesii pretinse de prioritatea caracterului de „lege națională", „făcută pentru nimic alt decât pentru ca Dobrogea să facă parte din România și locuitorii ei să se asimileze încetul cu încetul și să devină români"[1].

La rândul său, concepția legislației în materia proprietății imobiliare rurale, începând cu legea organică din 3/15 aprilie 1882 și reglementările privind împroprietărirea veteranilor Războiului Independenței și urmașilor lor (succedate până la 1916), au pus în lumină conotații naționale ce transcend motivației comune de transpunere modernă a regimului de drept funciar din Dobrogea și temei al unor prefaceri structurale sociale, economice, demografice în provincie. Ele au mizat și pe implicații mai adânci, care să ofere României premisa „posesiunii reale" asupra Dobrogei, o „garanție socială, militară și națională"[2], tinzând la „redefinirea unei frontiere... nu numai naturală, dar etnică dincolo de fluviu"[3], într-un spațiu geopolitic vulnerabil.

Consacrarea în Constituția revizuită din 1884 a cuprinderii județelor din dreapta Dunării în Regatul României, împreună cu care formau „un singur stat indivizibil" și extinderea apoi a legii de organizare judecătorească (1909, 1912, 1913) au întrunit condițiile abordării etapei finale a deplinei asimilări cetățenești a locuitorilor Dobrogei. *Legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea* din 19 aprilie 1909 — modificată ulterior în 1910 și 1912 — consacră astfel, la capătul unui proces de acumulări graduale, care au epuizat premisele regimului excepțional, „încorporarea definitivă" a Dobrogei, o „operă de închegare națională", cum o caracteriza Ion I.C. Brătianu. Totodată, într-un context internațional tot mai preocupant față cu *statu quo*-ul balcanic — considerat vital în strategia promovării „intereselor de neam" — România răspundea astfel și cerinței „de a se înfățișa perfect unificată din Carpați până spre Balcani" și a-și consolida autoritatea morală „de a reclama drepturi de liberă dezvoltare pentru frații subjugați, în spiritul rasei noastre"[4].

Cuprinderea Cadrilaterului între frontierele românești s-a înscris în logica acestei strategii a interesului național. Faptul satisfăcea o condiție de securitate, anihilând o sursă de vulnerabilitate a frontierei sud-dobrogene, spre a conferi astfel garanții strategice reale încorporării Dobrogei și respectului intereselor românești, conjugate celor europene; consecutiv, era premisa viabilității promovării oricărui act de voință națională dincolo

[1] *Ibidem*, nr. 24 din 30 ianuarie/11 februarie 1880, p. 552.

[2] I.N. Roman, C. Brătescu, *Probleme actuale dobrogene. Colonizare, toponimie, proprietate rurală*, extras din „Analele Dobrogei" 2, 1924, 1–2, p. 2; vezi și N. Iorga, *Să nu uităm*, în „Analele Dobrogei" 2, 1924, 4, p. 594–595.

[3] Catherine Durandin, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Les cas de la Dobroudja*, în „Cahiers du Monde russe et soviétique", 1, ian.–mart. 1979, p. 61; vezi Idem, *Discurs politic și modernizare în România. Secolele XIX–XX*, Cluj-Napoca, 2001, p. 68.

[4] Cf. C.D. Pariano, *Dobrogea și dobrogenii*, Constanța, 1905, p. 76–77.

de Carpați, la ceasul hărăzit de istorie. *Legea pentru organizarea Dobrogei Noi* (1/14 aprilie 1914) dădea sancțiunea juridică acestui îndelungat proces politic și legislativ de construcție durabilă a integrării, reluând, într-un nou context istoric, opțiunile principale ale generației mentorilor spirituali de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Transpus în contextul problematicii societății românești, procesul integrării Dobrogei repudiază aparența de succesiune aleatorie de legi, guvernată de o voință arbitrară, dezvăluind opțiuni politice care sublimează doar juridic stări de fapt sau „instituții" ce se cer asimilate social, sub imperiul rațiunii de stat. De aici, dubla perspectivă în care se cuvine înțeles procesul: de modernizare a societății dobrogene, grevată de „carcasele suprastructurale" impuse de cuceritor — natura specială a proprietății, mentalități și instituții anacronice, eterogenitate etnică, economie tradițională vitregită de deturnarea fluxurilor inter-românești; sincronizarea pașilor cu dinamica și complexitatea prefacerilor înnoitoare din societatea-mamă, ea însăși supusă „șocului schimbării", asimilat ca imperativ al existenței. În această perspectivă, experiența regimului excepțional, dincolo de caracterele sale frustrante, reproductive, inspiră concluzia oportunității sale; este un rău necesar, este chiar preludiul, faza de acumulări indispensabile integrării depline. Sincronismul celor două procese, ambele de incontestabilă stringență, relevă, totodată, constrângerile care au grevat dinamica înnoirilor: eșalonarea priorităților și limitele posibilităților într-o societate dizarmonică. Între necesități și posibilități, mereu supralicitate de complexitatea cerințelor unei societăți în schimbare accelerată, realitatea a impus filtrul oportunităților. Prin această prismă, regimul excepțional se vădește a fi ipostaza politică a opțiunii pentru evoluția „cu două viteze" a înnoirilor structurale pe ambele maluri ale Dunării, având drept țintă integrarea. Este, în sfârșit, „instituția" conjuncturală care a îngăduit conservarea caracterelor de specificitate ale Dobrogei de la identitatea etno-culturală a alogenilor, la natura relațiilor agrare.

Totodată, în această perspectivă analitică, sunt, credem, disociate și o seamă de „clișee" istoriografice, precum tratamentul „colonial" rezervat Dobrogei de către guvernanți, funcția sa de „supapă de siguranță" a tensiunilor sociale din restul țării, reputația de „Siberie funcționărească". Dinamica economică și socială, într-un semnificativ elan după 1878, stă mărturie simptomului general de creștere resimțit și de societatea dobrogeană, subminat însă de decalajul istoric față de societatea-mamă și „ordinea rațională" a priorităților, dictată de resurse. Specificul relațiilor agrare din Dobrogea, succesiunea reglementărilor în domeniul funciar, lipsa „replicilor" locale la „seismul" social din 1907 suscită, pe de altă parte, necesare reconsiderări. În mod obiectiv, orice încercare de evaluare în acest domeniu este viciată fără considerarea modului de constituire și repartiție a proprietății și a densității populației rurale în Dobrogea, cu impact asupra funcționalității structurilor de producție, caracterului exploatațiilor, nivelului învoielilor agricole.

Starea administrației a fost, la rându-i, rezultanta unui complex de factori ținând de stadiul retardat al societății, mentalități, spirit civic, organizare instituțională, resurse umane, conjugați tarelor implicite regimului excepțional. Precarității factorilor locali de sinteză și promovare a intereselor Dobrogei, inconsistența aportului instituțional i-a

subminat șansele reușitei, transferând în planul carențelor umane disfuncționalități de sistem. Finalitatea operei administrative de integrare a „României transdanubiene", dincolo de vicii umane și istorice, speranțe amânate, sacrificii prelungite și contestări, este, în ultimă instanță, proba durabilă în judecata istoriei.

În „oglinda" concepției și practicii integrării Dobrogei putem discerne, mai nuanțat, și accepțiunea românească atribuită actului reunirii din 1878. Moment de întregire a statului român în frontierele sale istorice legitime, reunirea Dobrogei nu a fost un act de unire națională în accepțiunea îndeobște consacrată. Actul de voință națională, motivat de conștiință și ca finalitate a unei mișcări politice organizate, nu mai are corespondență deplină în Dobrogea. El este doar un act condus la nivelul elitei politice, de a afirma voința țării și a nu admite „trocul"; de a transpune un act de voință a Puterilor, în spiritul „filosofiei" politice a timpului, în termeni compatibili cu dreptul istoric și interesele naționale. Nu împlinirea unei noi etape în dezvoltarea statului, ca act de energie națională, aștepta validarea sa europeană, ci voința „Europei" se cerea consacrată de Corpurile reprezentative ale națiunii. Ea corespundea, însă, unui drept istoric străvechi prin care „concertul european" satisfăcea, totodată, interese de echilibru în spațiul atât de sensibil al gurilor Dunării. În mod evident însă — examenul critic o probează — alipirea Dobrogei nu a fost o anexiune. Este, cum l-au consacrat chiar diplomații întruniți la Berlin, un act de „reunire", cu înțelesul de întrupare, încorporare, reintegrare.

Strădania de a topi într-o sintagmă esența unui întreg proces istoric este, poate, înainte de dificultatea și responsabilitatea ce incumbă istoricului, chintesența dramatismului destinului nostru național. Istoria reunirii Dobrogei este una din ipostazele sale și confirmarea unei geniale concluzii: „Istoria acestui neam nu este un joc al întâmplării, un capriciu al norocului risipit în clipa încă în care s-a înjghebat, efectul unei tranzacții vremelnice în ciocnirea de interese ale marilor imperialisme, ce tind numai la stabilirea, între ele, a unor zone de neutralizare și de echilibru. Nu este o «Românie a Congresului»..., ci o Românie întemeiată pe truda a două milenii, care a clădit aici pe temelii și mai vechi, singurul popor al Europei ce a păstrat nu numai graiul și datina, dar și numele Romei"[1].

Trăsături ale modernizării

Stabilirea unor trăsături ale modernizării este, evident, o problemă dificilă și riscantă. Se impun comparații cu perioadele istorice dinainte și după, cu alte state, găsirea unor elemente specifice. Din această perspectivă, considerăm că între trăsăturile modernizării României se află: interdependența național/modernizare; intervenția statului; evoluția raportului industrie/agricultură — „cheie" a direcției modernizării; ritmul accelerat; confruntarea cu presiunile străine.

[1] Gh. I. Brătianu, *N. Iorga, istoric al românilor*, București, 1943, p. 73.

Interdependența național/modernizare. Așa cum observa N. Mărgineanu, „Neamul nostru nu a visat nicicând numai Unirea, ci și progresul, intrarea în veac. Ele au constituit țelurile sale supreme, care s-au întregit reciproc"[1]. Pentru epoca modernă, această trăsătură a procesului de modernizare a României își găsește cea mai înaltă expresie în programul Revoluției române de la 1848. Obiectivele stabilite în timpul Revoluției de la 1848 au călăuzit mersul națiunii române până la Marea Unire.

Astfel, în anii luptei pentru Unirea Principatelor, ideea legăturii organice dintre realizarea obiectivelor naționale și modernizarea societății a fost formulată cu numeroase prilejuri. În cadrul Adunării ad-hoc de la Iași, Mihail Kogălniceanu declara că „numai organizându-se ca stat european, ca societate europeană", ne putem asigura „intrarea în Europa"; ca urmare, era necesar: „... să lăsăm utopiile, să arătăm Europei că noi nu avem a fi nici China, nici republică, însă voim a fi o societate europeană; voim și ținem la toate condițiile unei societăți în cale de progres"[2]. „Partida Unirii fiind totodată și partida progresului" (Actul de întrunire al Comitetului central al Unirii, Iași, februarie 1857), aprecierea apare mai mult decât firească. Ideea era reafirmată de către Mihail Kogălniceanu în Adunarea electivă a Țării Românești, la 14/26 ianuarie 1859: „Unirea ne este atât de necesară, încât fără dânsa nu este cu putință a dezlega nici chiar chestiile sociale, la soluția cărora suntem îndatorați prin convenție a proceda"[3].

Construirea statului român modern, cucerirea Independenței de stat a României, intensificarea luptei naționale a românilor din provinciile aflate sub dominație străină au marcat *o nouă etapă în manifestarea interdependenței național/modernizare*. Politica de reforme a domnitorului Alexandru Ioan Cuza a creat cadrul necesar modernizării — care a fost completat prin adoptarea Constituției de la 1866 —, iar cucerirea Independenței de stat a asigurat condiții pentru consolidarea sistemului politico-instituțional, pentru promovarea unei politici interne și externe favorabile accelerării procesului de înnoire.

Modernizarea statului român s-a făcut, așadar, sub semnul naționalului, al asigurării, în final, a premiselor desăvârșirii unității de stat. Acest proces complex impunea adaptarea la cerințele și la ritmul Europei dezvoltate. „România, ca să poată să-și îndeplinească menirea ei — declara I.C. Grădișteanu în Adunarea Deputaților, în ședința din 27 noiembrie/10 decembrie 1899, referindu-se la efortul de modernizare a statului român după cucerirea Independenței — trebuie să lucreze mai cu hărnicie și mai cu repeziciune decât celelalte țări, pentru ca să poată să câștige timpul pierdut din pricina vitregiei vremurilor trecute"[4]. Gândind în același sens, Vasile Lascăr, important om politic al Partidului Național-Liberal, atrăgea atenția, în ședința Senatului din 15/28 februarie 1906: „Nu trebuie să ne facem iluzii; trebuie să îndoim această energie ca să ajungem lumea

[1] N. Mărgineanu, *Sub semnul omeniei. Particularitate și universalitate în cultura românească*, București, 1969, p. 212.

[2] *Acte și documente relative la istoria renașterei României* (publicate de D.A. Sturdza ș.a.), 6/1, p. 97.

[3] *Ibidem*, 8, p. 1005.

[4] D.A.D., 1899/1900, p. 67.

civilizată. Trebuie cu orice preț să ne punem pe picior de egalitate cu celelalte țări europene"[1].

Asigurarea unui ritm alert procesului de modernizare întâmpina, pe lângă dificultățile interne — lipsa capitalurilor, a resurselor, a forței de muncă specializate etc. —, și importante obstacole externe. Căci, deși Unirea de la 1859 și cucerirea Independenței de stat au însemnat o schimbare fundamentală pentru poziția statului român în Europa și în lume, modernizarea țării depindea în mare măsură de raporturile cu exteriorul; puterile europene nu renunțaseră la politica lor de satisfacere a propriilor interese economice și politice, de asigurare a sferelor de influență economică sau politică.

Cercurile politice din România erau preocupate ca modernizarea țării să se realizeze, limitând cât mai mult posibil presiunile și ingerințele străine. „Românii — afirma I.C. Brătianu — sunt deja pătrunși că unei națiuni cucerite de tăișul sabiei îi rămâne dreptul de revendicare și mijloace de decotropire, pe când, din contră, o națiune cucerită prin mijloace economice este nimicită pentru totdeauna în drept și în fapt"[2].

Grija de a proteja interesele naționale era împărtășită atât de liberali, cât și de conservatori. Deși între cele două partide de guvernământ se desfășura o aprigă confruntare asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării, în privința împlinirii obiectivelor naționale se manifestă o deplină solidaritate. Evident, existau deosebiri de păreri privind unele probleme ale acțiunii imediate; s-au întâlnit și manifestări politicianiste, dar toate acestea nu au afectat unitatea de vederi asupra necesității împlinirii obiectivelor naționale.

Poate cel mai bun exemplu îl constituie gestul lui P.P. Carp, care a acceptat să fie reprezentantul țării la Viena în timpul unei guvernări liberale. Consecvent în această atitudine, el declara în Adunarea Deputaților, la 26 noiembrie/8 decembrie 1899: „trebuie date dovezi că conservatorii și liberalii urmăresc aceeași țintă, neatârnat de luptele interne. O politică externă nu poate fi națională, decât dacă și unii și alții o admit"[3]. Liderul conservator reia această idee zece ani mai târziu, în discuția la Mesaj, la 4 decembrie 1909: „Domnii mei, am fost întotdeauna de părere că o politică externă serioasă, bine gândită, bine cugetată, nu poate fi apanajul partidelor, nu poate fi un câmp de război pe care partidele pot să se dedea la o luptă de idei contrare. Aceasta nu poate fi și nu trebuie să fie, pentru că o politică externă serioasă nu este bună decât atunci când gândul conducătorilor este egal cu gândul națiunii întregi"[4]. O declarație asemănătoare făcea și Ion I.C. Brătianu, la 28 octombrie/10 noiembrie 1912, într-un discurs la o adunare politică din București.

În anii care au precedat izbucnirea Primului Război Mondial, interdependența național/modernizare a cunoscut cote maxime de manifestare, oamenii politici români fiind tot mai intens preocupați de finalizarea condițiilor pentru împlinirea idealului

---

[1] V. Lascăr, *Discurs în Senat*, 15 februarie 1906, în *Discursuri politice*, 2, București, 1912, p. 1073.
[2] Ion I.C. Brătianu, *Discursurile...*, 1, București, 1933, p. 250.
[3] P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 26 noiembrie 1899, în D.A.D., 1899/1900, p. 45.
[4] C. Gane, *op. cit.*, 2, p. 384.

național. „După campania din 1913 — declara Ion I.C. Brătianu la 21 iunie/4 iulie 1917 — cea mai de seamă preocupare a guvernului era dubla preparare, morală și materială, în vederea unui mare conflict european, a cărui dată nu părea așa de apropiată și pentru că cea mai mare pregătire morală era întocmirea reformelor, de aceea am fost unul din aceia care am convins pe bătrânul rege Carol că trebuiesc grăbite reformele. Aceasta era tocmai pregătirea morală necesară unui război mondial, în care putea a rezolva marile problem național al nostru"[1]. În susținerea reformelor, Ion I.C. Brătianu aducea ca argumente și necesitatea alinierii statului român la Europa dominată de votul universal, mai ales că, și peste Carpați, lupta țărănimii era orientată spre „sufragiul universal".

Cu viziunea istoricului, N. Iorga înțelegea interdependența național/ modernizare ca necesitate pentru un „nou început", pentru crearea unui nou cadru de afirmare a întregii națiuni române, „pentru a reforma în sens democratic întreaga noastră viață națională". Și, continua marele cărturar, era nevoie de a aduce „în mijlocul poporului nostru liber acele milioane, care trăind alături de noi, ne pot transforma în câțiva ani de zile așa cum cere vremea"[2]. Problema „intrării în veac" era din nou actuală și imperativă.

Manifestarea interdependenței național/modernizare în acești ani — ca de altfel în întreaga perioadă aflată în atenția noastră — este confirmată și de preocuparea românilor de dincolo de Carpați pentru modernizarea României, pentru integrarea statului român în Europa și împlinirea idealului național. Românii din Transilvania, se arăta în ziarul „Românul", erau „mai îngrijați de sortea și de viitorulu Principateloru Românesci Unite de câtu viitorulu loru"[3], văzând în împlinirile din România pași importanți pentru asigurarea temeliei unui stat unitar și independent al tuturor românilor. Acest interes privea și activitatea factorilor politici, subliniindu-se în dese rânduri că lupta politică nu trebuie să pună în pericol obiectivul comun al tuturor românilor. Astfel, în „Memorandul" prezentat de Alexandru Papiu-Ilarian domnitorului Alexandru Ioan Cuza, în anul 1860, se spunea: „Întărindu-se autoritatea guvernului în aceste chipuri [arătate mai sus — n.n.] să se pună odată capac intrigilor perpetue, care strică partea cea mai vitală a națiunii"[4]. Oamenii politici de la București aveau misiunea să acționeze în interesul întregii națiuni.

Accentuând acest aspect, o corespondență de la Alba Iulia, publicată în ziarul „Românul", făcea un apel clar la guvernanții de la București: „Purtați răspunderea României întregi. De inteligința și buna voastră politică atârnă viitorul a zece milioane de români"[5]. În același sens se pronunța și ziarul „Albina", care apărea la Viena, cu

---

[1] D.A.D., 1916/1917, p. 284.
[2] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, în N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, ediție îngrijită de Șt. Lemny și Rodica Rotaru, București, 1987, p. 127–128.
[3] „Românul" din 17 iunie 1867.
[4] Alexandru Papiu-Ilarian, *Antologie*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Corneliu Albu, București, 1981, p. 219.
[5] V. Russu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar (1866-1868)*, AȘUI, Istorie, sr. 3, 14, 1968, p. 63.

sprijinul material al familiei Mocioni. În articolul *Misiunea României* se arăta: „A schimba un guvern după altul — a dizolva o cameră după alta, pentru a influența alegerile prin bătăi și ucideri, cum face guvernul de acum la Ploiești și Pitești — asta nu poate să fie calea prosperității naționale! Partidele României gonească dintre sine certele și ambițiunile personale pentru a nu avea decât ambițiunea lucrului pozitiv ce-l făcu întru interesul național. Au abuzat deja prea lung timp de paciința națiunei...“; „... așteptăm ca România — se scria într-un alt număr al ziarului — să devină un soare ale cărui raze să încălzească și să lumineze pe toți românii de prin țările vecine. Cu acest chip politica României în venitoriu să se înalțe spre a ajunge identificarea cu o politică a românismului“[1].

Luptând pentru autonomie și independență legislativă, transilvănenii luptau pentru apărarea ființei naționale, pregătindu-se pentru momentul istoric ce trebuiau să vină. Evenimentele care au precedat declanșarea Primului Război Mondial anunțau acest moment, mărind încrederea și speranța milioanelor de români aflați sub asuprire străină. Aceste sentimente erau exprimate cu toată tăria de I. Agârbiceanu, la 23 ianuarie/5 februarie 1914: „... zodia vremii, a veacului e de așa că noi de aici încolo nu vom pierde ci vom câștiga. Când roata grea și neîndurată a timpului începe să se învârtă într-o direcțiune, nimic pe lume n-o mai poate opri, și, pe oricine i se pune în cale, îl strivește“[2]. Înfăptuirea Marii Uniri din anul 1918 a confirmat speranțele și prevestirile, a răsplătit jertfa a sute de mii de români.

Intervenția statului reprezintă o trăsătură a țărilor care au pășit mai târziu pe calea modernizării: statul era obligat să substituie incoerența și lipsurile economiei de schimb, slaba forță economică a întreprinzătorilor, să corijeze neajunsurile unei economii în plin proces de transformare. Rolul statului s-a manifestat în trei direcții: *secularizarea* (etatizarea); *crearea instituțiilor moderne* (birocratizarea); *implicarea în viața economică*.

Pentru *secularizare*, cea mai importantă măsură a fost legea din decembrie 1863, prin care 25,26% din teritoriul țării reintra în proprietatea statului. În afara semnificațiilor sale politice, de afirmare a voinței de independență națională, legea crea condiții pentru urgentarea reformei agrare.

Procesul de *organizare a instituțiilor moderne* a fost declanșat în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza prin legislația privind contabilitatea, consiliile județene, comunele, pensiile, justiția, armata, instrucțiunea publică ș.a. *Legea rurală* din 1864 stabilea noul statut juridic al proprietății și al forței de muncă. Art. 1 din *Legea rurală* prevedea că „Sătenii clăcași (pontași) sunt și rămân deplin proprietari pe locurile supuse posesiunii (stăpânirii) lor, în întinderea ce se hotărăște prin legile în ființă“. De asemenea, *Statutul lui Cuza* și *Constituția din 1866*, prin art. 19, proclamau „proprietate sacră și inviolabilă“.

---

[1] I. Lupaș, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane*, în *Din istoria Transilvaniei*, ediție îngrijită, note și comentarii de Marius Vlasiu, București, 1988, p. 217–218

[2] „Românul“, nr. 18 din 23 ianuarie/5 februarie 1914, în *Ziarul „Românul“ și Marea Unire*, volum realizat de I. Negrilă, București, 1988, p. 278.

Codul civil și *Codul comercial* (1875) statuau dreptul de proprietate modern sub orice formă, imobiliară și mobiliară. Tot *Legea rurală* stabilea libertatea persoanei și a muncii, creând condiții pentru vânzarea liberă a forței de muncă salariate. Totodată, desființarea monopolurilor marilor proprietari — prevăzută în *Legea rurală* ca și în *Constituția de la 1866* — contribuia decisiv la înlăturarea piedicilor din calea producției și a schimbului.

În perioada următoare au fost adoptate măsuri în scopul modernizării instituționale, din care desprindem: crearea *sistemului monetar național* (1867); introducerea *sistemului zecimal metric* (din 1864 și aplicată de la 1/22 ianuarie 1866), urmată de aderarea la Convenția internațională a metrului (1881); *Legea asupra mărcilor de fabrică și comerț* (1879); *Codul de comerț* (1886); *Legea brevetelor de invențiune* (1906) ș.a. Au fost, în același context al modernizării instituționale, înființate și reorganizate instituții centrale și locale.

Organizarea *ministerelor* — ca instituții moderne — a fost inițiată în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, fiind completată printr-o serie de legi și modificări până la Primul Război Mondial. Principalele momente în evoluția legislativă au fost următoarele[1]: *Ministerul de Interne* (legea organică din 1892); *Ministerul Afacerilor Străine* (legea din 1873, cu modificările din 1879, 1885 și legea de reorganizare din 1894); *Ministerul de Finanțe* (legea din 1866, modificată în 1882); *Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor* (legea din 1864; legea clerului mirean și a seminariilor — 1893; legea învățământului primar și primar normal — 1896; legea învățământului secundar și superior — 1898; legea învățământului profesional — 1899; legile referitoare la Casa Școalelor — 1896 și Casa Bisericii Autocefale Ortodoxe Române — 1902); *Ministerul de Război* (legea din 1868, care completează legea adoptată în timpul domniei lui Cuza; legea asupra administrației armatei din 1883; legea asupra administrației armatei și organizării Ministerului de Război — 1900); *Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor* (organizat prin legea din 1883, care modifica legea din 1866, referitoare la Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice). Din aprilie 1908, au funcționat două ministere, organizate prin legea din martie 1909, și anume *Ministerul Agriculturii și Domeniilor*, respectiv *Ministerul Industriei și Comerțului*, rezultat direct al noilor necesități impuse de structura și nivelul economiei; *Ministerul Lucrărilor Publice*, organizat de-sine-stătător după reorganizarea Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice, prin legea din 1883.

O atenție specială s-a acordat *Bisericii Ortodoxe*. Prin secularizarea averilor mănăstirești și atitudinea fermă față de Patriarhia din Constantinopol, Alexandru Ioan Cuza a deschis calea spre *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*.

De altfel, Constituția de la 1866 prevedea la art. 21 că „Biserica Ortodoxă Română este și rămâne neatârnată de orice chiriarchie străină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor“. Apoi, Parlamentul a votat în decembrie

---

[1] I. Maniiu, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866–1938*, București, 2000, p. 132–178

1872 *Legea organică pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți*, cum și a constituirii *Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române*, care exprima limpede independența față de Patriarhia din Constantinopol.

Totuși, abia în aprilie 1885 — în noile condiții create de cucerirea și recunoașterea independenței de stat — tratativele cu Patriarhia din Constantinopol vor fi încununate de succes. *Tomosul de autocefalie*, semnat de patriarh și zece mitropoliți, a fost trimis la București, concomitent cu informarea celorlalte Patriarhii și Biserici autocefale[1]. După proclamarea Regatului, în martie 1881, era un nou act politic care a contribuit la consolidarea independenței și a poziției țării în Europa.

Implicarea statului în viața economică a fost una dintre problemele esențiale ale confruntării dintre liberali și conservatori asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării societății. De acord cu necesitatea intervenției statului, liberalii și conservatorii aveau opinii diferite asupra modului și limitelor acestei intervenții.

Liberalii considerau că pentru rezolvarea marilor probleme ale țării — cum era cea agrară —, ca și pentru asigurarea „armoniei sociale", statul trebuia să intervină ca „moderator și un arbitru imparțial al luptelor de clasă, care să prevină din timp conflictele sociale..."[2].

Conservatorii erau de părere că, prin politica liberală, se ajungea la „un îndrăzneț amestec ... în mersul firesc al dezvoltării capitalismului ... la o brutală răvășire a ordinei normale dintre factorii de producțiune ... la ingerințe în afacerile particulare"[3]. P.P. Carp — numit „satrap socialist", tocmai pentru că susținuse rolul statului în viața social-economică — protesta — în Adunarea Deputaților, la 16/29 iunie 1914 — împotriva reformelor propuse de liberali, în numele intervenționismului de stat „Domnii mei știți bine că eu sunt intervenționist de stat și intervenționist de stat convins, nu de azi ... dar intervenția statului are și ea limitele ei și limitele ei nu pot fi decât două, adică: resursele materiale, pe care le are la dispoziție și al doilea, că orice va face el pentru clasele de jos, să nu fie cu dărâmarea claselor de sus, și în contra teoriei socialiste, reforma, dacă se face, trebuie să se facă întărindu-se în mod paralel clasele de sus cu cele de jos..."[4].

Statul s-a implicat în viața economică prin întreaga legislație adoptată în aceste decenii — în primul rând prin legea de încurajare a industriei din 1887 —, prin construirea căilor ferate, a gărilor, porturilor, prin înființarea monopolurilor ș.a. O semnificație aparte — în privința continuității în activitatea de administrare a țării și de implicare în viața social-economică — prezintă *Legea pentru înființarea de edificii și construcțiuni publice* (1882), pusă în practică, cu unele modificări, până la Primul Război Mondial. Principalele edificii din țară — civile, economice, militare —, dintre care multe există și în prezent, au fost construite în baza acestei legi. Modernizarea țării impunea, pe lângă dezvoltarea

[1] M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3, București, 1981, p. 133–134.
[2] „Voința Națională", XXIV, nr. 6596 din 20 mai/2 iunie 1907.
[3] „Epoca", XX, 94 din 6 aprilie 1914.
[4] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, 3, București, 1932, p. 155.

infrastructurii, și un amplu proces de urbanizare. În acești ani s-au creat premisele ca Bucureștiul — cel puțin în zona centrală — să semene cu orașe occidentale, fiind supranumit în perioada interbelică — prin comparație cu alte orașe din sud-estul Europei — „Micul Paris".

Acest ultim exemplu demonstrează că deși între liberali și conservatori au existat diferențe de esență asupra direcțiilor, căilor și mai ales a ritmului modernizării, contribuția asupra implicării instituțiilor statului în procesul de realizare a infrastructurii și edificiilor publice este sensibil egală.

Evoluția raportului industrie/agricultură — „cheie" a direcției modernizării. Modernizarea a însemnat — în principal — industrializarea țării, proces deosebit de complex, care impunea existența capitalurilor, a forței de muncă specializate, a unei politici de protecție și încurajare, a unei politici vamale adecvate etc.

În jurul problemei industrializării și, de aici, a raportului industrie/ agricultură, s-a desfășurat o amplă confruntare de idei, antrenând nu doar principalele partide politice, ci și un mare număr de intelectuali, încadrați sau nu politic; s-ar putea aprecia că întreaga confruntare asupra modernizării României avea în centrul său problema raportului industrie/agricultură.

În conformitate cu deviza partidului, „prin noi înșine", liberalii considerau necesare protecția și încurajarea industriei, dezvoltarea tuturor ramurilor sale, un tarif vamal protecționist etc. I.C. Brătianu recunoștea, cu prilejul discutării măsurilor de încurajare — din 1887 — că dezvoltarea industriei a determinat în toate țările sacrificii din partea altor domenii de activitate, dar că, în timp, efectele pozitive au depășit sacrificiile inițiale. Or, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, se consuma o astfel de etapă, de început, de sacrificii pentru agricultură, pentru consumatorii interni.

În condițiile în care s-a realizat industrializarea — resurse financiare limitate; insuficiența forței de muncă de înaltă calificare; interesul posesorilor de capital, mai ales, pentru ramuri cu profit imediat; concurența străină ș.a. — a fost necesară intervenția statului, s-au impus încurajarea și protecția, care au avut repercusiuni asupra agriculturii, a nivelului de trai al țărănimii.

Liberalii apreciau că între industrie și agricultură nu trebuia să fie antagonism, ci sprijin reciproc; industria urma să folosească produsele agricole, iar agricultura „care plătește o mare parte din taxele vamale impuse pentru protecția industriei", trebuia să aibă „primul său client" în industrie. Vintilă I. Brătianu aprecia cu prilejul discutării tarifului vamal din 1904 ca „industriile care interesează mai mult țara noastră sunt acelea care se bazează pe întrebuințarea produselor agricole..."[1]; era de preferat industria mică, întrucât consumul intern era redus, o industrie prea mare nefiind justificată de solicitările agriculturii; în același timp, însă, era necesară și dezvoltarea acelor ramuri care se bazau pe importul de

[1] Vintilă I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 16 martie 1904, în *Scrieri și cuvântări*, 1, București, 1937, p. 155.

materii prime (industria metalurgică, textilă ș.a.), căci „unele industrii, prin natura lor, sunt astfel că nu se pot înființa pe picior de mică industrie"[1].

Problema dezvoltării unei industrii mari era sintetizată de I.I.C. Brătianu — cu prilejul discursului ținut în Adunarea Deputaților, la 18/31 martie 1905, asupra Convenției Comerciale cu Germania —, care declara că nu se poate vorbi încă de o industrie mare, de export, însă nu trebuie să se renunțe la o astfel de industrie, căci „până când nu vom fi o țară agricolă, industrială și comercială, nu va fi dezvoltarea noastră completă și desăvârșită"[2].

Pentru moșierime și Partidul Conservator, problema industrializării a reprezentat un adevărat test de adaptabilitate la necesitățile dezvoltării și modernizării. Optica conservatoare conferea rolul principal agriculturii în raport cu industria. Deși nu era exclusă ideea creării unei industrii mari, în perspectiva viitorului, concepția generală era aceea că trebuiau să se dezvolte în primul rând ramurile prelucrătoare ale materiilor prime interne și, mai ales, acelea care foloseau produsele oferite de agricultură.

Acceptând principiul și necesitatea industrializării, conservatorii își vor exprima însă dezacordul cu sacrificiile determinate de procesul industrializării, sacrificii resimțite în calitate de proprietari de moșii — având în vedere politica protecționistă, care provoca contramăsuri ale țărilor capitaliste dezvoltate pentru exportul de cereale și vite din România — și, într-o anumită măsură, în calitate de consumatori ai produselor industriei naționale, obținute de multe ori la prețuri mai mari decât cele din import.

Erau preocupați, totodată, de efectele sociale ale industrializării, de „pericolele" ce puteau apărea odată cu creșterea numărului de muncitori de la orașe.

Faptul că în preajma Primului Război Mondial România avea deja o industrie — la nivelul cunoscut — și Parlamentul urma a dezbate o nouă reformă agrară, însoțită de una electorală, demonstrează pașii importanți parcurși de societatea românească pe drumul modernizării; direcția susținută de către liberali se dovedise mai apropiată de necesitățile social-economice ale țării.

Ritmul accelerat[3]. Cum am mai subliniat, unii observatori străini numeau România — la începutul secolului al XX-lea — „Belgia Orientului" sau „Japonia europeană". Faptul nu era întâmplător. Ritmul modernizării detașase România de celelalte țări din sud-estul Europei, pe care, de altfel, le depășea ca suprafață și populație. Pentru comparație, un exemplu este edificator: volumul și valoarea comerțului exterior al României era mai mare — în anul 1913 — decât volumul și valoarea comerțului exterior al Serbiei, Bulgariei și Greciei la un loc. De asemenea, rețeaua de transport — în special feroviar — se realizase cu peste un deceniu mai devreme.

---

[1] *Ibidem.*

[2] I.I.C. Brătianu, *Discursurile...*, 2, București, 1933, p. 144.

[3] Vezi pe larg Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare — Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, I, Iași, 1995, p. 74 și urm.

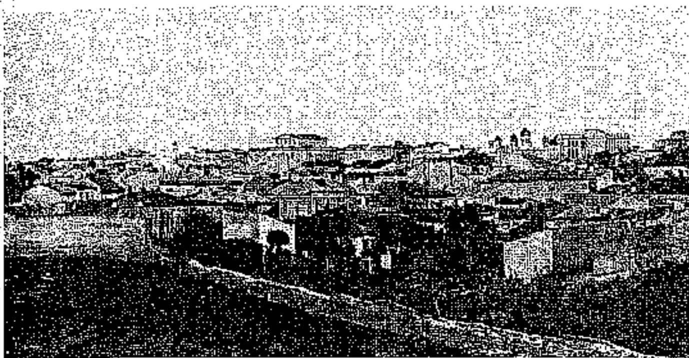


Fig. 14 Bucureștii la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Și alți parametri economici confirmă „ritmul accelerat". Dacă la 1862 existau doar 45 de întreprinderi industriale cu forță motrice, în anul 1901 numărul acestora se apropia de 2 000. Producția de petrol, de la 1866 la 1906, a sporit cu 8 400% iar cea de zahăr cu peste 4 500%. Din domeniul transporturilor și telecomunicațiilor alegem un singur exemplu: dacă la 1894 existau 177 posturi telefonice, la 1913 numărul acestora se apropia de 18 000. La fel de concludente sunt datele privind bugetul țării. Între 1864 și 1914 veniturile au crescut de la 60,1 milioane lei la 608,5 milioane, iar cheltuielile de la 62,3 milioane lei la 512,2 milioane.

Întreaga statistică economico-socială demonstrează că România a înregistrat în perioada 1878–1914 un ritm accelerat de dezvoltare. România de la 1914 diferea radical de țara pe care o găsise Carol I la 1866. Dacă la venirea pe tron prințul trebuia să parcurgă distanța București-Iași în aproximativ 60 de ore, la sfârșitul domniei exista legătura feroviară directă, automobil, telefon etc. Ritmul accelerat al modernizării a contribuit la reducerea distanței față de țările occidentale, contribuind la integrarea țării în Europa vremii.

Confruntarea cu presiunile străine. Analiza raportului dintre factorii interni și cei externi este necesară pentru studierea istoriei oricărui popor și, cu atât mai mult — din motive lesne de înțeles —, pentru popoarele mici și mijlocii, cu deosebire pentru acele țări situate în zone geopolitice disputate. Este și situația statului român în aceste decenii (și nu numai).

După realizarea și consolidarea Unirii, dar și după cucerirea Independenței de stat, în efortul de modernizare, de integrare în Europa, România se va confrunta, în continuare, cu mari presiuni economice și politice, chiar cu pericolul unor agresiuni militare. Unele dintre cele mai periculoase veneau din partea Austro-Ungariei, care urmărea în acești

ani satisfacerea propriilor interese în problema Dunării și garanții pentru temporizarea mișcării naționale a românilor din Imperiu. Reprezentantul Austro-Ungariei la București, Hoyos, „sfătuia" pe I.C. Brătianu să amâne proclamarea Regatului până la clarificarea problemei Dunării și încerca să obțină promisiuni că această schimbare de statut a României nu va stimula lupta națională a românilor din Austro-Ungaria[1]. Fără a mai aștepta acordul Austro-Ungariei — dorit pentru a evita previzibilele complicații diplomatice — guvernul de la București a proclamat Regatul la 14/26 martie 1881, dovedind, încă o dată, fermitatea factorilor politici din România de a înfăptui obiectivele politice naționale.

Și în deceniile următoare au continuat să se manifeste presiuni politice din partea marilor puteri, dar în special a imperiilor vecine. Amenințările Budapestei prilejuite de discursul lui I.C. Grădișteanu, rostit la Iași, în iunie 1883 — la manifestațiile organizate cu prilejul dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare —, ofertele de ajutor militar ale Rusiei și Austro-Ungariei în timpul Răscoalei de la 1907, atitudinea Austro-Ungariei în timpul crizei balcanice, presiunile concertate pentru acordarea de drepturi cetățenești tuturor evreilor, reprezintă exemple edificatoare.

Subliniem, încă o dată, că factorii politici de la București au acționat pentru prevenirea și limitarea acestor presiuni, urmărind cu perseverență menținerea României pe drumul deschis de Unire și Independență, în vederea împlinirii idealului național. Acest obiectiv suprem putea fi realizat doar prin dovezi de energie, voință și fermitate politică. „Să arătăm Europei — declara I.C. Brătianu, în Adunarea Deputaților, ședința din 1/13 iunie 1883 — că noi, deși o națiune tânără, nu suntem tineri pe tărâmul civilizațiunii și pe tărâmul libertăților politice, ci suntem mai vechi decât alte națiuni...". „Atunci — continua liderul Partidului Național-Liberal — poate că nu se vor mai aduna congrese care să ne impună lucruri care nu convin"[2].

Periculoase și păgubitoare continuă să fie presiunile și ingerințele de natură economică; având în vedere stadiul de dezvoltare a economiei României, confruntarea era, evident, inegală. Și nu de puține ori, pentru satisfacerea unor interese economice, erau folosite „armele" politice. Afacerea Strousberg reprezintă un exemplu concludent. Pe aceeași linie se înscrie și războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria. Presiunile economice se accentuează în momentele de criză, când dificultățile României ating cote maxime. Astfel, în timpul crizei din anul 1899–1900, Germania a încercat să se amestece în treburile interne; Kiderlen-Wächter, ministrul Germaniei la București, a trimis regelui o notă, în care arăta: „dacă demisia cabinetului Carp e definitivă, trebuie să se renunțe la orice speranță de a se mai vedea finanțele românești însănătoșite"[3]. La fel, pentru a forța guvernul român la concesionarea unor terenuri petrolifere, reprezentantul *Standard Oil* amenința

[1] T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878–1895)*, 1, Timișoara, 1979, p. 62.

[2] I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, 8, București, 1939, p. 200.

[3] I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 283.

de pe poziția marii puteri: „România are interese să ne aibă prieteni și nicidecum dușmani, pentru că noi suntem cei mai puternici și fiindcă, dacă e vorba să ne luptăm, noi vom cumpăra întreaga voastră producție de petrol la Giurgiu sau la Constanța și vă vom concura pe toate piețele din lume până vă vom distruge"[1].

Și în fața unor astfel de presiuni, oamenii politici români încercau să mențină țara pe calea aleasă pentru modernizare, pentru integrare în Europa, să blocheze sau să limiteze efectele ingerințelor străine. De pe o astfel de poziție, P.P. Carp — în calitate de prim-ministru — explica în Senat, la 4/17 decembrie 1900, că în încercarea de a scoate țara din criză a făcut eforturi pentru obținerea unor mari împrumuturi financiare. A fost însă obligat să refuze oferta „unor puteri financiare forte" și din motivul că a văzut „în dosul acestor propuneri tendința aproape neascunsă de a pune România prin mijlocul raporturilor economice în poziția de a nu mai fi pe deplin liberă în orientarea politicii sale"[2]. La fel, referindu-se la încercările marilor puteri de a impune interesele unor companii industriale, Vintilă I. Brătianu declara în Adunarea Deputaților, la 30 martie/12 aprilie 1913: „Noi suntem mai corecți față de aceste capitaluri, fiindcă le spunem că nu pot trăi cu folos în țara aceasta sub regim ca acel din Turcia. Ele ca să propășească trebuie să găsească un regim european, nu un regim de colonii africane și asiatice, ci același regim sub care ele trăiesc în țările lor"[3].

Așadar, o perspectivă necesară pentru înțelegerea modului în care s-a desfășurat modernizarea țării este cea a evoluției dintre factorii interni și cei externi; presiunile externe nu trebuie exagerate, prezentate ca explicații și motivații ale neîmplinirilor din viața socială, economică, dar nici diminuate, pentru că, așa cum s-a putut constata, ele au influențat și în această perioadă istoria românilor.

În concluzie, trebuie subliniat că istoriografia — română și străină — oferă aprecieri și interpretări care pot fi sintetizate în două „viziuni", una „pesimistă" și alta mai „optimistă".

Conform primei orientări — reprezentată poate cel mai bine de istoricul german L. Maier — modernizarea României, impusă de impulsul și modelul venite dinspre Occident, a fost „hibridă" — având în vedere mixtura între instituțiile occidentale și cele autohtone — și în bună măsură „simbolică", căci menține „patru cincimi din populație în sărăcie și lipsă de drepturi". Rezultatul a fost „cimentarea înapoierii și a dependenței", ca și menținerea unei distanțe apreciabile față de Occident.

Adepții celei de-a doua „viziuni" evidențiază aspectele pozitive: rolul elitei politice în declanșarea și dirijarea modernizării; cuprinderea, după 1878, a tuturor domeniilor vieții social-economice, ceea ce permite a se vorbi despre o „modernizare desfășurată"[4]; fructificarea poziției strategice și a resurselor economice, ceea ce a favorizat dobândirea

[1] T. Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, București, 1977, p. 140.

[2] C. Gane, *op. cit.*, 2, p. 255.

[3] Vintilă I.C. Brătianu, *Scrieri și cuvântări...*, 3, București, 1940, p. 177.

[4] Vezi pe larg: Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985.

primatului în raport cu statele sud-dunărene; reducerea distanței față de țările din occidentul și centrul Europei ș.a.

Credem că este necesară o apreciere echilibrată, nuanțată, care să evite exagerările, într-o direcție sau alta. De asemenea, rezultatele modernizării din aceste decenii trebuie comparate cu cele din statele vecine[1], mai ales cele de la sud de Dunăre.

Faptele și ideile demonstrează că modernizarea cunoscută de România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea a creat condițiile pentru desăvârșirea unității naționale și pentru un nou „impuls" în procesul de integrare a țării în Europa civilizată.

Populația. Transformări sociale

Populația. Între Unirea de la 1859 și anul 1914, *principalele „repere" în procesul demografic* ar putea fi: 1860 — 3 917 541 locuitori[2]; 1866 — 4 115 000 locuitori[3]; 1877 — 4 479 813 locuitori[4]; 1899 — 5 956 690 locuitori[5]; 1912 — 7 160 682 locuitori[6]. *Densitatea* populației a evoluat de la 33 locuitori/km² în anul 1859[7] la 45,3 locuitori/km² în anul 1899[8].

Analizând creșterea populației României de la 1859 la 1899, L. Colescu — șeful Serviciului Statisticei Generale — nota că sporul populației în 40 de ani, în sumă de 2 091 842, a fost produs astfel: „1 762 282 unități ce reprezintă excedentul total al născuților asupra morților, plus 329 560 unități care formează diferența între emigrațiuni și imigrațiuni, diferență clasată în favoarea intrării străinilor veniți și rămași în țară în acest interval"[9].

România era situată între țările mici ale Europei, având o populație mai mică decât Austria (26 150 599 — 1900), Ungaria (cu provinciile subjugate, 19 254 559 — 1900), Germania (56 367 178 — 1900), Franța (38 961 945 — 1901), Marea Britanie (41 458 721 — 1901) ș.a. Totuși, pentru poziția țării în sud-estul continentului, trebuie

---

[1] Vezi capitolul *Locul României în Europa*, în Gh. Iacob, *Economia României (1859–1939). Fapte, legi, idei*, Iași, 1996.

[2] *Bréviaire statistique*, Institutul Central de Statistică, București, 1940, p. 9.

[3] L. Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M.S. Regelui Carol I (1866–1906). Tablouri figurative și notițe explicative de dr. L. Colescu, șeful Serviciului Statisticei Generale*, București, 1907, p. 6.

[4] *Bréviaire statistique*, p. 9.

[5] L. Colescu, *op. cit.*, p. 48.

[6] *Bréviaire statistique*, p. 9.

[7] L. Colescu, *op. cit.*, p. 48.

[8] Idem, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României de la 1899*, București, 1944, p. 40.

[9] *Ibidem*, p. 30.

menționat că avea populația cu mult mai mare decât statele sud-dunărene[1]: Bulgaria (3 733 189 — 1900), Serbia (2 494 770 — 1900), Grecia (2 430 807 — 1896).

Raportat la Europa, densitatea populației României, de 50 locuitori/km² în anul 1906, era mai mică decât cea a vestului Europei (63 locuitori/km²), dar mai mare decât media continentală (41,6 locuitori/km²) și aproape dublă față de cea a Europei Orientale (27,4 locuitori/km²)[2].

După *mediu*, populația a evoluat astfel: 1859/1860[3]: urbană — 17,6%; rurală — 82,4%; 1899[4]: urbană — 18,8%; rurală — 81,2%.

În cele patru decenii, populația urbană a crescut cu aproximativ 90%, iar cea rurală cu aproximativ 46%. De fapt, sporul natural a fost mai mare la sate. Creșterea populației orașelor cu aproximativ 500 000 locuitori se explică prin: 65 000 locuitori — excedent natural; 250 000 — imigrări din țări străine; 185 000 — locuitori de la țară care s-au așezat la orașe[5].

De la 1859 la 1899, populația principalelor orașe ale țării a evoluat astfel[6]: București: 121 734–276 178; Brăila: 15 767–56 330; Botoșani: 27 147–32 521; Buzău: 9 027–21 877; Bacău: 8 972–16 378; Călărași: 1 037–11 077; Craiova: 21 521–45 579; Focșani: 13 164–23 601; Galați: 26 050–62 545; Iași: 65 745–77 759; Ploiești: 26 468–45 107; Piatra Neamț: 11.805–17 384; Pitești: 7 299–15 669; Turnu Severin: 8 925–19 753. Creșterea spectaculoasă a populației unor orașe se explică prin crearea de numeroase întreprinderi economice, în special comerciale; trebuie remarcat „saltul" general înregistrat de porturile dunărene. Ritmul scăzut al orașelor Iași și Botoșani are drept cauze ritmul lent de dezvoltare economică, reducerea treptată a imigrărilor evreiești și plecarea multor ieșeni la București. De altfel, creșterea populației nu a fost uniformă la nivel regional; populația Moldovei a crescut — de la 1859 la 1899 — doar cu 40%, în timp ce populația țării a crescut cu 54%. La cauzele menționate mai sus se adaugă și rata mai mare a mortalității în Moldova față de Muntenia.

Datele statistice indică o creștere a *natalității*, o ușoară scădere a *mortalității* și, ca urmare, un *spor natural al populației*, semnificativ. După Unirea de la 1859[7], natalitatea era de 30–32 (la mia de locuitori), mortalitatea de 26–27 (la mia de locuitori), iar sporul natural de 4–5 (la mia de locuitori). Conform Recensământului din anul 1899, situația se prezenta astfel[8]: natalitatea — 39,7‰; mortalitatea — 26,5‰; sporul natural[9] — 13,2‰.

---

[1] *Ibidem*, p. 40.

[2] L. Colescu, *Progresele economice...*, p. 48

[3] D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866–1876)*, București, 1992, p. 74

[4] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 44-45.

[5] *Ibidem*, p. 38.

[6] Pe larg *Ibidem*, p. 33.

[7] *Ibidem*, p. 6; vezi și D. Berindei, *op. cit.*, p. 79.

[8] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 26; vezi și: Idem, *Mișcarea populației României în anii 1904 și 1905...*, p. XXVII.

[9] Calcul propriu.

În privința *natalității*, situația din România, în raport cu Europa, la sfârșitul secolului al XIX-lea, era următoarea[1] (media 1896–1900; născuți la mia de locuitori): Rusia — 49,4; Bulgaria — 41,2; Serbia — 40,3; România — 40,2; Ungaria — 39,7; Austria — 37,0; Germania — 36,0; Spania — 34,6; Italia — 33,9; Olanda — 32,2; Franța — 22,2 ș.a.

Și la *mortalitate*, România se situa în partea superioară a „clasamentului" european. Între anii 1891–1895, situația se prezenta astfel[2] (morți la mia de locuitori): Rusia europeană (fără Polonia) — 36,0; Ungaria — 31,1; România — 30,6; Serbia — 29,3; Bulgaria — 28,2; Austria — 27,9; Italia — 25,6; Germania — 23,3; Franța — 22,3; Suedia — 16,6 ș.a.

Un fapt care explică nivelul ridicat al mortalității în aceste decenii îl reprezintă *mortalitatea infantilă*. Pentru perioada 1880–1895, din 100 de copii născuți vii, au decedat până la un an între 19 și 22[3]. Este sugestivă o statistică privind mortalitatea infantilă (sub un an) pe județe, în anul 1901[4]: 23–25%: județele Suceava, Iași, Roman, Fălciu, Tecuci, Tutova, Covurlui, Brăila; 20–22%: județele Dorohoi, Botoșani, Vaslui, Putna, Râmnicu-Sărat, Tulcea, Constanța, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Dâmbovița; 15–19%: județele Neamț, Bacău, Buzău, Prahova, Muscel, Argeș, Dolj, Romanați, Olt, Teleorman; 10–14%: județele Mehedinți, Vâlcea.

Deși cercetările efectuate în perioada interbelică „n-au putut determina cu strictețe influența factorilor biologici și a celor cu caracter social"[5] asupra raportului natalitate-mortalitate, parcurgând lista județelor se observă că cea mai mare mortalitate infantilă era în Moldova, iar cea mai mică, în general, în județele din zona subcarpatică.

De altfel, L. Colescu a realizat o analiză asupra *sporului natural* pentru perioada 1901–1905[6], evidențiind următoarele: o slabă vitalitate exista în județele Iași, Roman, Tutova, Putna, Covurlui (70–76 morți la suta de născuți); Botoșani, Suceava, Neamț, Bacău, Fălciu, Tecuci, Gorj, Vâlcea, Argeș, Dolj, Romanați (65–69 morți la 100 născuți). O vitalitate mare se înregistra în județele Mehedinți, Vlașca, Ilfov, Ialomița, Tulcea, Constanța (50–59 morți la suta de născuți). Pentru unele județe cu vitalitate mare, trebuie avută în vedere și existența orașelor, în care imigra populație de vârstă matură, cu mortalitate mai mică.

Referitor la *nupțialitate*, notăm mai întâi că numărul căsătoriilor la diferite popoare depinde de numeroși factori, între care: tradiția rasei, nivelul cultural, legislația privind căsătoria, sau de alți factori, care influențează un an sau altul. Evoluția nupțialității în România s-a situat în jurul cifrei de 8 la mia de locuitori. Astfel, în anul 1904, poziția țării în Europa era următoarea[7]: Serbia — 11,6; Bulgaria — 11,3; Ungaria — 9,1;

[1] L. Colescu, *Mișcarea populației... 1904–1905*, p. XXVII.
[2] Idem, *Mișcarea populației României în 1895...*, p. XXI.
[3] *Ibidem*, p. XXVII.
[4] Idem, *Mișcarea populației... 1904–1905*, Cartograma nr. 2.
[5] D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 17.
[6] L. Colescu, *Mișcarea populației... 1904–1905*, Cartograma nr. 1.
[7] *Ibidem*, p. V.



Fig. 15 Români, 1906.

România — 8,1; Germania și Belgia — 8,0; Rusia europeană (fără Polonia și Finlanda) — 7,8; Spania — 7,7; Franța și Italia — 7,6 ș.a.

În privința *structurii pe sexe*, recensământul din anul 1899 consemna următorul raport[1]: 50,8 populația masculină; 49,2 populație feminină; și aceasta pentru că exista o afluență a nașterilor de băieți (106–107 băieți la 100 de fete), la care se adăuga imigrarea, care aducea în țară, în principal, populație masculină matură.

Prin comparație cu alte țări, situația se prezenta astfel[2]: România (la 100 de bărbați corespondeau 97 de femei); Bulgaria (100 la 96); Serbia (100 la 94,5); Grecia (100 la 92,1); Germania (100 la 103,2); Austria (100 la 103,5); Ungaria (100 la 101,1); Rusia (100 la 102,2); Finlanda (100 la 106,2); Spania (100 la 109) etc.

Același recensământ consemna la rubrica *stare civilă*[3]: bărbați — 58,0% necăsătoriți; 38,1 căsătoriți; 3,7% văduvi; 0,2% divorțați. La femei, procentele sunt sensibil diferite: necăsătorite — 52%; căsătorite — 38,9%; văduve — 8,7%; divorțate — 0,4%. Plusul de femei văduve și divorțate se explică prin faptul că bărbații căsătoriți mor mai repede decât femeile; în același timp, bărbații divorțați (sau văduvi) se căsătoresc mai repede decât femeile. Trebuie avut în vedere și obiceiul femeilor necăsătorite, care, la o anumită vârstă — mai ales când au copii naturali — se declarau văduve.

[1] Idem, *Analiza rezultatelor...*, p. 55.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 59.

O situație asemănătoare se regăsea și în alte țări. Spre exemplu, în Belgia, existau în aceeași etapă 127 014 bărbați văduvi față de 252 202 femei văduve; iar în Germania, 809 238 văduvi și 2 352 921 văduve[1].

Structura populației *după vârstă* era următoarea în anul 1899[2] (la mia de locuitori): 401 (până la 15 ani); 386 (între 15 și 40 de ani); 160 (grupa 41–60 ani); 53 (peste 60 ani). Prin comparație cu alte state[3], România avea o populație foarte tânără; la grupa de vârstă 0–15 ani, cu 40,1% era depășită doar de Serbia, care în anul 1900 avea un procent de 41,9%; la grupa de vârstă 15–40 ani, cu 38,6% era depășită de S.U.A., Elveția, Marea Britanie, Belgia, Serbia, Germania, Franța. Totodată, avea cel mai mic procent de locuitori peste 60 ani, adică 5,3%, față de Franța — 12,5, Suedia — 11,9, Norvegia — 11,0, Irlanda — 10,9, Danemarca — 9,9, Belgia — 9,6, Bulgaria — 8,6 ș.a.

Știința de carte și învățământul reprezintă, fără îndoială, un reper important pentru urmărirea procesului de modernizare a țării și, în același timp, de raportare la celelalte țări europene. Conform recensământului din anul 1899, structura populației după știința de carte, de la 7 ani în sus, era următoarea[4]: știutori de carte — 22%; analfabeți — 78%. Pe medii, situația diferea radical: urban — 49,4 știutori de carte; 50,6 analfabeți; rural — 15,2 știutori de carte; 84,1 analfabeți.

Datele reflectă o situație tragică: acum un veac, 78% din populația țării era analfabetă. Și totuși, începând cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza, statul român a făcut eforturi pentru dezvoltarea învățământului; progresul a fost însă lent. În anul școlar 1864–1865, populația școlară cuprinsă în rețeaua de învățământ elementar era de 61 977 elevi la sate și 23 260 elevi la orașe.

În anul școlar 1877–1878, această populație a crescut cu aproximativ 12 000: 68 756 elevi la sate și 28 472 elevi la orașe[5].

Pentru situația învățământului primar la sate, un exemplu este edificator: în anul școlar 1876–1878, în cele 271 de sate ale județului Iași existau 35 de școli; dar în acestea au fost declarați absolvenți doar 43 de școlari[6].

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dezvoltarea învățământului a avut un ritm semnificativ; între anii 1891/1892 și 1899/1900 numărul absolvenților din școlile primare urbane a crescut de la 5 715 la 9 310[7].

Pentru învățământul secundar și superior, prezentăm situația din București și Iași.

La București[8], în anul școlar 1897/1898 existau șase școli secundare, din care patru licee clasice și două gimnazii. În școlile secundare publice de băieți, existau 3 895 elevi

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem*, p. 65.
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem*, p. 109.
[5] D. Berindei, *Societatea românească...*, p. 211.
[6] *Ibidem.*
[7] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 109.
[8] Informații din: *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1898, p. 732, 736.

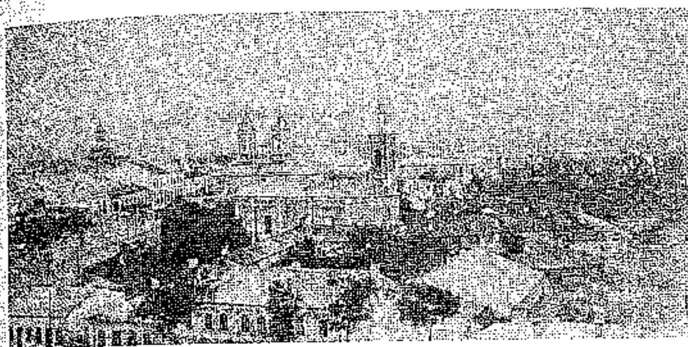


Fig. 16 Iași la sfârșitul secolului al XIX-lea.

înscriși, din care 3 296 prezenți la examen, 2 347 promovați și 949 repetenți. În școlile secundare publice de fete erau înscrise 1 418 eleve. Pentru același an, școlile secundare private, în număr de 19, aveau 1 359 elevi, din care 612 băieți și 747 fete.

În același an, 1897/1898, Universitatea din București avea înscriși 2 141 studenți: 815 la drept, 394 la litere, 380 la științe, 148 la teologie și 404 la medicină.

În afara Universității, existau la București trei școli superioare: Școala Normală Superioară, cu 34 elevi interni; Școala Națională de Poduri și Șosele, cu 117 elevi înscriși; Școala Superioară de Farmacie, cu 117 studenți. Funcționau, de asemenea, 15 școli speciale (o școală de medicină veterinară, două școli comerciale, două seminarii, o școală de agricultură, o școală de institutoare ș.a.) frecventate în anul 1897/1898 de 3 000 elevi și eleve.

La Iași[1], principalele instituții școlare erau: zece școli primare de băieți, cu 1400 elevi; opt școli primare de fete, cu 883 eleve; două gimnazii; două licee; Universitatea, cu patru facultăți; Seminarul „Veniamin"; Școala Normală Superioară; Școala Normală „Vasile Lupu"; Școala Comercială; Școala Tehnică; Școala Fiilor de Militari; Conservatorul ș.a. Între școlile private, Liceul Institutele Unite și Liceul Normal „Humpel", pentru fete.

Eforturile statului pentru dezvoltarea învățământului se reflecta în rezultatele recensământului din anul 1912, când procentul știutorilor de carte a crescut la 39,3%[2].

[1] *Ibidem*, 4, București, 1901, p. 26.
[2] Dr. S. Manuila, D.C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 34; vezi și: L. Colescu, *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populației din 19 decembrie 1912*, București, 1947.

Conform recensământului din anul 1899, structura populației *după religie* în România și pe provincii era următoarea[1]:

România/ provincii	Din 100 locuitori, sunt de religie:						
	Ortodoxă	Mozaică	Catolică	Protestantă	Mahomedană	Armeană	Lipoveană
România	91,5	4,5	2,5	0,4	0,7	0,1	0,3
Moldova	84,2	10,6	4,8	0,1	0,0	0,2	0,1
Muntenia	95,4	2,3	1,6	0,5	0,1	0,0	0,1
Oltenia	98,5	0,4	0,9	0,1	0,1	0,0	0,0
Dobrogea	73,4	1,6	2,2	2,1	15,6	0,6	4,5

Pentru structura etnică a orașelor țării, este interesantă prezentarea principalelor trei religii[2] și pe sexe:

Orașele	Din 100 locuitori, sunt de religie:					
	Ortodoxă		Mozaică		Catolică	
	M	F	M	F	M	F
București	74,6	69,2	13,7	15,7	8,1	10,6
Iași	47,1	43,3	49,1	52,4	2,9	3,5
Galați	71,4	66,6	21,1	23,7	5,9	8,4
Brăila	76,4	73,5	17,0	17,9	4,2	7,3
Craiova	87,1	81,7	5,7	7,3	5,7	8,9
Ploiești	90,4	89,4	5,2	5,8	3,4	3,7
Botoșani	45,5	42,4	50,5	53,1	2,8	2,8
Turnu Severin	79,4	73,0	3,8	4,8	15,9	21,2
Bacău	45,6	40,9	45,7	50,9	7,8	7,3
Pitești	88,5	83,6	4,8	6,6	4,4	7,1
Huși	60,6	60,4	25,8	26,3	13,3	13,3
Dorohoi	45,9	41,1	51,4	56,0	3,5	2,7
Călărași	95,0	94,3	3,2	3,5	1,5	1,9

Prin urmare, majoritatea covârșitoare a populației țării era formată din ortodocși; în comunele rurale, procentul acestora era de 95,9%, iar în cele urbane de 72,5%[3]:

[1] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 84.
[2] I. Simionescu, *Țara noastră*, București, 1937, p. 259.
[3] *Ibidem*, p. 85–90.

România/ provincii	Din 100 locuitori în comunele urbane, sunt de religie:						
	Ortodoxă	Mozaică	Catolică	Protestantă	Mahomedană	Armeană	Lipoveană
România	72,5	19,0	5,6	1,4	0,9	0,4	0,2
Moldova	55,7	38,7	4,4	0,3	0,1	0,6	0,2
Muntenia	80,5	10,6	6,4	2,1	0,2	0,2	0,0
Oltenia	86,9	4,1	7,6	1,1	0,3	0,0	0,0
Dobrogea	74,3	5,6	2,8	1,1	12,2	1,8	2,2

România/ provincii	Din 100 locuitori în comunele rurale, sunt de religie:						
	Ortodoxă	Mozaică	Catolică	Protestantă	Mahomedană	Armeană	Lipoveană
România	95,9	1,1	1,8	0,2	0,7	0,0	0,3
Moldova	91,3	3,6	4,9	0,1	0,0	0,1	0,0
Muntenia	99,4	0,0	0,4	0,1	0,0	0,0	0,1
Oltenia	99,8	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Dobrogea	73,1	0,2	2,0	2,4	16,7	0,2	5,4

Se constată, deci, că a doua religie după cea ortodoxă era cea mozaică. Din acest punct de vedere, România se afla între primele țări ale Europei[1]: 45,0‰ (1899), față de Austria (46,8 în 1900), Ungaria (44,2 în 1900), Rusia (40,6 în 1897), Olanda (24,0 în 1899), Germania (10,4 în 1900), Bulgaria (9,0 în 1900), Elveția (3,9) ș.a.

În strânsă legătură cu religia este și componenta *etnică*. Pornind de la datele avute la dispoziție, ne oprim mai întâi la structura populației după cetățenie. La 1899, situația era următoarea: din 100 locuitori, 92% erau cetățeni români, 3,2 supuși străini și 4,7 străini de protecție română[2]. Așa cum scria I. Simionescu, „înainte de război, Regatul României reprezenta un stat etnic aproape omogen"[3].

Conform recensământului din 1899[4] românii reprezentau marea majoritate a populației (vezi tabelul de pe pagina următoare).

De reținut că în cifra „austro-ungarilor au fost cuprinși și românii din Transilvania, Bucovina etc., cetățeni ai Monarhiei Dualiste care s-au aflat locuind în țară. Tot astfel, în numărul turcilor au intrat românii macedoneni, supuși ai Imperiului otoman care s-au găsit stabiliți aici"[5].

[1] *Ibidem*, p. 88.
[2] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 95.
[3] I. Simionescu, *op. cit.*, p. 259.
[4] L. Colescu, *Analiza rezultatelor...*, p. 93.
[5] *Ibidem*, p. 94–95.

Cetățenia	Moldova	Muntenia	Oltenia	Dobrogea	România
români	1 606 470	2 487 960	1 149 124	245 742	5 489 296
supuși străini					
austro-ungari	24 529	62 302	14 160	3117	104 108
germani	1352	4975	910	399	7736
bulgari	1001	4618	1240	1105	7964
francezi	330	1049	65	120	1564
greci	4808	9871	1159	4219	20 057
italieni	1818	4024	1396	1603	8841
ruși	1694	1131	37	1339	4201
sârbi	197	1117	2616	59	3989
turci	2632	10 843	3540	5974	22 989
alte state	309	1019	78	220	1626
evrei	2510	2383	694	272	5859
Evrei de protecție română	193 282	58 142	4187	877	256 488
alți străini de protecție română	7190	10 083	2037	2762	22 072
Total	1 848 122	2 659 517	1 181 243	267 808	5 956 690

După cum reiese din tabel, din categoria „străini de protecție română" făceau parte 256 488 evrei și 22 072 străini de altă naționalitate, ceea ce reprezenta 47 la mia de locuitori.

Deosebit de interesant este și un tabel privind numărul străinilor din diferite state europene, în preajma anului 1900[1]:

Țara (anul)	Numărul străinilor	Străini la Mia de locuitori
Elveția (1900)	383 419	115,6
ROMÂNIA (1899)[*]	467 394	79,0
Danemarca (1901)[**]	80 018	32,7
Belgia (1900)	206 061	31,0
Norvegia (1900)[**]	64 689	29,0
Franța (1896)	1 051 907	27,3
Austria (1900)[***]	517 903	20,2

[1] *Ibidem*, p. 95.
[*] Din acest număr, 278 560, adică 46,8‰ sunt fără protecție străină.
[**] Sunt cuprinși locuitorii născuți în străinătate, aflați în țară la epoca recensământului.
[***] Sunt cuprinși și supușii unguri.

Germania (1900)	779 536	13,8
Bulgaria (1900)	49 838	13,3
Ungaria (1900)[***]	245 544	12,8
Olanda (1899)	52 989	10,4
Serbia (1900)	24 280	9,7
Marea Britanie (1901)[**]	385 835	9,3
Portugalia (1900)	41 728	7,5
Suedia (1900)	15 274	3,0
Spania (1900)	55 383	3,0
Italia (1901)	61 606	1,9

Prin urmare, România avea — cu excepția Elveției — cei mai mulți străini, în raport cu populația autohtonă.

Transformări sociale. Procesul de modernizare s-a reflectat puternic în structura societății, având consecințe pentru fiecare clasă sau pătură socială; mutațiile petrecute în acești ani reflectă într-o mare măsură trăsăturile specifice ale modernizării și mai ales ritmul acesteia.

Lipsa preocupărilor pentru evoluția structurii societății, ca și insuficiența informațiilor statistice fac dificilă o abordare de sinteză, iar specificul societății românești din aceste decenii imposibilă încadrarea în „tiparele" istoriografiei occidentale.

Ca urmare, s-a ales o variantă de compromis, luând în considerare două criterii: *ocupațiile* și *veniturile*. Având în vedere și ponderea, ne-am oprit la următoarea structură ierarhică a societății românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX: *țărănimea, clasa de mijloc, muncitorii salariați, marii proprietari* (funciari, din industrie, bănci, comerț ș.a.).

Principalele informații statistice sunt oferite de recensăminte, legislația electorală, structura proprietății funciare, ancheta industrială din 1901–1902, statistici comerciale etc.

Astfel, conform recensămintelor din anii 1860 și 1912, structura populației active, repartizată pe marile domenii, era următoarea[1]:

[**] Sunt cuprinși locuitorii născuți în străinătate, aflați în țara la epoca recensământului.
[***] Sunt cuprinși și supușii austrieci.
[1] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică a României. Epoca modernă*, București, 1997, p. 199.

Domeniul	Mii persoane		Ponderi	
	1860	1912	1860	1912
TOTAL	2 172,2	4 016,7	100,0	100,0
Agricultură	1 871,8	3 193,4	86,2	79,5
Industrie	114,9	327,6	5,3	8,2
Transporturi	2,0	75,3	0,1	1,9
Comerț, credit	44,9	125,4	2,1	3,1
Învățământ, culte, cultură	8,3	33,6	0,4	0,8
Ocrotirea sănătății	0,6	11,2	–	0,3
Administrație, armată	24,4	139,1	1,1	3,5
Altele	105,4	111,1	4,8	2,7

Trebuie subliniată creșterea ponderii populației active neagricole, care a evoluat (excluzând categoria *altele*) de la 195 000 la 713 000 de persoane; este vorba de o populație specializată, având un anumit grad de instruire.

Informații interesante ne oferă legislația și statistica electorală. După cum este bine cunoscut, conform noii legi electorale din 1884, în primul colegiu intrau alegătorii care posedau un venit funciar sau urban de cel puțin 1 200 lei. La Colegiul II votau orășenii, care plăteau un impozit de cel puțin 20 de lei. Erau scutiți de cens liberi-profesioniștii, ofițerii în retragere, pensionarii ș.a. În Colegiul III intrau toți ceilalți alegători, care plăteau un impozit cât de mic. Cei care aveau un venit de cel puțin 300 de lei, și știau carte, puteau vota direct. Erau scutiți de cens învățătorii, preoții și arendașii care plăteau o arendă de cel puțin 1 000 de lei. Ceilalți locuitori ai satelor votau prin delegați. În Senat, la Colegiul I votau alegătorii cu venituri rurale și urbane de peste 2 000 de lei, iar la Colegiul II cei cu un venit de cel puțin 800 de lei și patentarii din primele două categorii.

Conform acestei legi, la alegerile din anul 1911 au fost înscriși[1]: la Cameră, Colegiul I — 15 301; Colegiul II — 33 270; Colegiul III — 52 768, iar la Senat, Colegiul I — 11 164; Colegiul II — 13 757.

Pentru activitatea industrială, singura sursă este „Ancheta industrială din anii 1901–1902". Conform acesteia[2], structura personalului era următoarea: industria mare (mecanizată) — 39 746 persoane (24,4%); industria mica (meșteșugărească) — 105 031 (64,6%); industrii speciale (mori, fierăstraie, pive) — 17 853 (11,0%). Din personalul industriei mari, 2 421 reprezentau sectorul administrativ și tehnic, având deci venituri la nivelul „clasei de mijloc"; dintre aceștia, 1 268 erau români, 633 străini, iar 520 „fără protecție" (străini fără pașaport al altei țări).

[1] L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911*, București, 1913, p. 52.

[2] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, I, p. 21, 24.

Conform tuturor statisticilor — de natură economică sau electorală — *țărănimea* reprezenta peste 80% din populația țării. Reforma agrară din 1864 i-a transformat pe țărani în proprietari ai pământului, fapt cu urmări deosebit de importante pentru dezvoltarea economiei capitaliste în România. Dar, după trei decenii de la reformă, statistica arăta că aproximativ 300 000 de țărani aveau sub 2 ha de pământ, iar alți 300 000 nu aveau pământ deloc. Erau, ca urmare, dependenți de sistemul învoielilor agricole, cămătăriei etc. Dacă luăm în calcul doar aceste date, trebuie să constatăm că aproximativ o treime din populația țării (600 000 capi de familie, la care se adaugă cel puțin 3–4 membri de familie) avea un nivel de trai foarte scăzut și nu beneficia de avantajele modernizării. Din această perspectivă, cum am mai subliniat, țăranii asigurau „costurile" modernizării și erau „pierdanții" acesteia. Au beneficiat de modernizare doar țăranii înstăriți, având proprietăți de peste 10 ha, care, după venituri, trebuie incluși la „clasa de mijloc".

Pentru cei mai mulți dintre țărani — chiar cu proprietăți de peste 10 ha, dar care, în condiții de secetă sau creștere a impozitelor, ajungeau în pragul „falimentului" — modernizarea însemna un trai mai bun pentru „domnii de la oraș" sau pentru cei care reușeau să „emigreze" de la sat la oraș. Abia reformele — agrară și electorală — de după Primul Război Mondial vor schimba radical statutul țărănimii în societatea românească.

„Clasa de mijloc", constituită treptat, odată cu transformările declanșate de Tratatul de la Adrianopol, a cunoscut în aceste decenii cele mai semnificative mutații, ca efecte directe ale modernizării.

„Ancheta industrială din 1901–1902" indica peste 71 000 de întreprinderi, incluse la „industria mică" (meșteșugărească) și industrii speciale (mori, fierăstraie, pive etc.), ceea ce înseamnă un număr egal de patroni, reprezentanți „autentici" ai „clasei mijlocii". Conform aceleiași „Anchete", în „industria mare" lucrau aproape 2 400 de persoane în sectorul administrativ și tehnic, având deci venituri la nivelul „clasei de mijloc"; trebuie incluși și meseriașii ambulanți, cei din sfera serviciilor, din lumea satului, care nu au fost recenzați în „Anchetă".

Un „segment" al „clasei de mijloc" îl reprezintă profesiunile libere. Spre exemplu, o statistică de la începutul secolului al XX-lea[1] a plătitorilor de „patentă" cuprindea 1 325 de avocați. Se adaugă profesorii, învățătorii, medicii, ca și funcționarii din administrația publică; aceștia din urmă depășeau 100 000 de persoane[2]; jumătate dintre ei aveau salarii care-i plasau în „clasa de mijloc", ceilalți fiind mai aproape — prin venituri — de muncitorii salariați.

La sate, „clasa de mijloc" era reprezentată de țăranii care posedau 10–50 ha de pământ, negustorii, preoții, învățătorii. O categorie aparte era cea a arendașilor. Prin venituri, majoritatea trebuie cuprinsă în „clasa de mijloc"; exista, însă, o pătură care se apropia — ca putere economică — de cea a marilor proprietari.

Perioada relativ scurtă de timp, dezechilibrul dintre necesitățile și posibilitățile de dezvoltare a societății nu au permis consolidarea unei veritabile „clase de mijloc", care,

[1] K. Hitchins, *România. 1866–1947*, București, 1996, p. 181.

[2] *Ibidem.*

prin pondere și forță economică, să domine societatea românească. Aceasta va rămâne în continuare polarizată între țărănime — la care se adaugă muncitorii salariați — și marii proprietari, în primul când funciari.

Muncitorii salariați din industrie și transporturi reprezentau, în preajma declanșării Primului Război Mondial, o pătură socială care, prin număr — peste 250 000 de persoane —, tindea să devină o clasă a societății; pentru că, dacă se adaugă cei peste 120 000 de mici meseriași, cu sau fără atelier, și lucrătorii din comerț, se ajunge la aproape 400 000 de lucrători în domeniul industriei, transporturilor, comerțului.

Majoritatea proveneau din lumea satelor, unde suprapopulația devenise o problemă socială acută, dar și dintre meseriașii sărăciți care-și găseau scăparea în industria mecanizată.

O supraofertă permanentă a determinat menținerea unor salarii mici și, în consecință, un nivel de trai la limita subzistenței pentru cea mai mare parte a muncitorilor salariați.

Timpul de muncă nu era limitat, ziua de lucru fiind în medie de 10–12 ore, în unele ramuri prelungindu-se până la 14–16 ore. Abia în anul 1910 s-a adoptat *Legea repausului duminical*, care lăsa liberă ziua de duminică, iar în anul 1912, *Legea pentru organizarea meseriilor, a creditului și asigurărilor muncitorești*, prin care se stabileau măsuri de protecție pentru muncitorii salariați.

Creșterea numărului muncitorilor salariați și activitatea socialiștilor au creat condiții pentru noi forme de organizare. Încă înainte de Războiul de Independență se întemeiaseră la București formații de ajutor mutual, între care *Casa de ajutorare și prevedere a lucrătorilor tipografi* (1858) și *Asociația generală a lucrătorilor din România* (1872). După război s-au înființat *asociații profesionale*, având ca scop apărarea intereselor proprii, în funcție de specificul activității. Prima a fost cea a tipografilor, *Deșteptarea* (1879), cu periodicele „Govora" și „Gutenberg".

În iulie 1888 a avut loc prima grevă generală a muncitorilor tipografi din București, încheiată cu satisfacerea unor revendicări, între care fixarea zilei de muncă la 9 ore. În august, s-a desfășurat la Atelierele Centrale ale Căilor Ferate din Capitală cea mai importantă grevă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Greviștii au primit sprijin moral și material din partea muncitorilor din alte orașe ale țării și din unele capitale europene.

Ca și în alte orașe ale lumii, în anul 1899 se va sărbători ziua de 1 mai (la 22 aprilie/4 mai), ca zi a solidarității internaționale a oamenilor muncii, în conformitate cu hotărârea Congresului I al Internaționalei a II-a, din anul 1889.

Un rol important în organizarea și conducerea muncitorilor a revenit Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, constituit în urma congresului din 31 martie/12 aprilie — 3/15aprilie 1893. În program erau incluse: votul universal, egal și direct; egalitatea în drepturi a femeilor; impozitul progresiv asupra veniturilor; ziua de muncă de 8 ore; repausul duminical ș.a. După „trădarea generoșilor" — trecerea unor fruntași ai partidului la Partidului Național-Liberal în anul 1899 — partidul s-a dizolvat, fiind reorganizat la congresul din 1910, cu un program asemănător celui din 1893.

Partidul Social-Democrat a avut un rol nesemnificativ în viața politică. Ideologia socialistă, însă, a contribuit, alături de grupările radicale, la procesul de democratizare a societății românești în deceniile cuprinse între Independență și Primul Război Mondial.

Marii proprietari pot fi grupați în două mari categorii, cei *funciari* și cei din *industrie, bănci, comerț, asigurări* ș.a.

La începutul secolului al XX-lea, marii proprietari de pământuri — *moșierii*, cum sunt cel mai adesea prezentați — reprezentau o importantă forță economică și politică a țării; ei dețineau aproximativ 60% din terenul agrosilvic; existau peste 2 000 de proprietăți mai mari de 500 ha și peste 3 300 cu suprafețe între 100 și 500 ha. În Parlamentul din anul 1911 aproape 50% dintre deputați și senatori erau mari proprietari de moșii.

La o analiză a modului în care erau exploatate aceste mari moșii, vom constata continuarea unor „practici" din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prin arendarea pământului și întreruperea legăturilor cu lumea satului; ca urmare, majoritatea moșiilor se confrunta cu grave probleme financiare.

În același timp, trebuie subliniată o anumită „dinamică" a moșierimii; ea nu mai rămâne legată doar de pământ și de sat. Cunoaște un proces de înnoire, de „îmburghezire". Numeroși proprietari de pământ aveau investiții în întreprinderi industriale, comerciale, în bănci, în industria petrolului ș.a. Pe aceștia îi vom regăsi în „elita economică" a României interbelice; cei „nostalgici" după „epoca rangurilor regulamentare", „drepturile istorice" etc. vor dispărea treptat, odată cu transformările social-politice de după Primul Război Mondial.

Marii proprietari din industrie, bănci, comerț, asigurări ș.a. — denumiți în istoriografie ca *marea burghezie* — și-au consolidat pozițiile după adoptarea *Legii de încurajare a industriei din 1887*, înființarea Băncii Naționale — în anul 1880 — și organizarea întregului sistem de credit, după adoptarea *Legii minelor* din 1895 și, în general, ca urmare a intensificării ritmului de modernizare a țării la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. Deși poziția capitalului străin era extrem de importantă — aproximativ 95% în industria petrolului — în acești ani s-a consolidat o mare burghezie autohtonă, reprezentată de Partidul Național-Liberal, care și-a propus, conform devizei „prin noi înșine", protejarea intereselor capitalului autohton și a elementului național în viața economică.

În preajma declanșării Primului Război Mondial, societatea românească din Vechiul Regat era în plină transformare. Acest proces a fost accelerat de marile reforme din anii 1918–1921, ajungându-se la o mai evidentă delimitare a claselor și păturilor sociale în România interbelică.

Problema evreiască

Prezența masivă a evreilor în societatea românească a secolului al XIX-lea a marcat sensibil evoluția istoriei moderne. Numărul mare al evreilor — aceștia reprezentau singura minoritate etnică cu pondere socială deosebită — rolul important pe care l-au avut

în dezvoltarea economiei, conviețuirea lor în contextul societății românești și lupta pentru emancipare politică, desfășurată de-a lungul unei jumătăți de veac, au conturat dimensiunile unei „probleme evreiești", cu importante implicații sociale și politice.

După 1866, printr-un întreg șir de legi și circulare restrictive — care, fără să se refere direct la evrei, aveau aplicabilitate, mai mult, la situația lor —, au avut loc expulzări masive, brutale, adeseori, ale evreilor, considerați drept vagabonzi (cei intrați în țară fără îndeplinirea formelor legale). Măsurile restrictive au determinat intervenții energice din afară, ale guvernelor occidentale sau ale unor personalități de prestigiu, care au sporit tensiunea internă și au determinat manifestări împotriva evreilor. Alianța Izraelită Universală a recurs la sprijinul lui Napoleon al III-lea. Moses Montefiori, personalitate marcantă a iudaismului englez, a venit la București. La mijlocul lui aprilie 1868, reprezentanții puterilor acreditați în Capitala României au adresat o notă colectivă guvernului român. I.C. Brătianu, ministrul de Interne, a fost silit să-și prezinte demisia.

Domnitorul Carol insista „asupra pericolului [ce-l reprezenta] pentru sănătatea publică aglomerarea celor trei sute de mii de evrei care infestează Moldova, la Iași, mai cu seamă, unde — la o populație de 80 000 suflete — sunt aproape 50 000. În timpul șederii mele în acest oraș — mi-a spus el — am văzut o casă care servea drept azil la 600 din acești vagabonzi, înghesuiți câte 12–15 în fiecare cameră. Este un spectacol care ar trebui să fie văzut de către ziariștii umanitari care alimentează presa străină cu declarații împotriva regimului meu"[1].

Interesul internațional față de situația evreilor din România este scos în relief, printre altele, și de numirea drept consul al Statelor Unite ale Americii la București a lui Benjamin Franklin Peixotto, a cărui misiune a fost mai mult umanitară decât diplomatică. Acesta s-a străduit să amelioreze condiția materială și juridică a evreilor, fiind partizanul emigrării evreilor în America. Soluția a fost respinsă la Conferința internațională de la Bruxelles, de la sfârșitul lunii octombrie 1872, prima întrunire evreiască consacrată obținerii drepturilor civile și politice în favoarea populației evreiești din România. În urma acestei conferințe, pe plan internațional s-a produs o coordonare a eforturilor între Alianța Izraelită Universală și alte numeroase organizații evreiești, pentru efectuarea de acțiuni concertate în sprijinul evreilor din România.

În preajma și în timpul Războiului de Independență și a Congresului de la Berlin, în timp ce oamenii politici români se străduiau să asigure integritatea teritorială a țării și recunoașterea Independenței de către puterile garante, cercurile evreiești, efectuând o propagandă contrarie, căutau să convingă puterile europene asupra necesității de a se efectua presiuni asupra României, pentru a o determina să acorde drepturi politice evreilor, condiție pentru recunoașterea internațională a Independenței. Și românii, ca și evreii,

[1] DANIC București, Microfilme, Turquie-Bucarest, vol. 30, rola 13.

luptau pentru libertate și independență. Din nefericire, mijloacele utilizate fiind deosebite, cele două mișcări se anihilau una pe cealaltă[1].

Împrejurările dramatice legate de declararea Independenței, de participarea României la război și demersurile politice care au precedat recunoașterii condiționate a independenței de către Congresul de Pace de la Berlin au fost puternic marcate de acțiunile cercurilor evreiești internaționale pentru obținerea de drepturi politice în favoarea coreligionarilor lor din România. Congresul de la Berlin a condiționat recunoașterea Independenței României de modificarea articolului 7 din Constituția din 1866, sub incidența căruia se afla situația juridică a evreilor.

Într-o convorbire cu F. de Bacourt, agent și gerant al consulatului general al Franței la București, M. Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, explica, din nou, dificultățile de a rezolva problema evreiască în România, în acord cu vederile Occidentului: Congresul, nota omul politic român, „... impunând independenței noastre clauza pe care o cunoașteți cu privire la evrei, a aruncat țara într-o criză teribilă. După întoarcerea de la Berlin, m-am chinuit să găsesc o soluție satisfăcătoare pentru Puteri, care să nu fie însă o condamnare la moarte pentru sărmana noastră țară — și nu am găsit nimic.

Plenipotențiarii au vorbit așa cum se cuvine: dacă nu aș fi ministru al României, aș fi primul care aș adera la ideile pe care Excelența sa Domnul Waddington mi-a făcut onoarea să mi le expună înainte de a fi prezentate Congresului; ele sunt demne de o țară liberală și luminată cum este Franța; însă dacă am voi să le aplicăm la noi — unde instituțiile datează de puțină vreme, nu ne-am expune tuturor pericolelor și nu am arăta, în felul acesta, că problema evreiască nu este decât imperfect cunoscută de către acei care își propun să o rezolve?

Ne este opusă libertatea conștiinței. Dar evreii din România sunt împiedicați în exercitarea cultului lor?; aceste pretinse persecuții nu sunt, oare, doar plângeri imaginate? nu evreii polonezi, ruși, austrieci sunt cei care dețin capitalurile noastre? nu ei au invadat orașele noastre într-o asemenea manieră încât, în câteva părți ale României — este unul de al lor la fiecare trei locuitori?

Noi ar trebui să ne apărăm împotriva lor, nu ei împotriva noastră. Nu este vorba aici nici de libertatea comerțului, nici de o problemă religioasă; pentru România este o problemă socială. Ne este impusă o Revoluție, pentru care nu suntem pregătiți și nici un guvern nu ar putea să reziste în aceste condiții"[2].

Tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878) a consacrat emanciparea evreilor (și a celor din România) prin articolele 43 și 44. Modificarea art. 7 din Constituția României nu a realizat, totuși, emanciparea generală a evreilor, ci doar o *naturalizare individuală*. În afara celor 888 combatanți, care au participat la Războiul din 1877–1878, între anii

[1] A se vedea, în acest sens, Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878–1880)*, CREJH, Montpellier, 1987.
[2] *Ibidem*, p. 169.

1879 şi 1900, au mai primit statutul de cetăţeni un număr de 85 evrei. Câteva sute au mai primit acest statut după aceea.

Aşa-zisa *abdicare* a puterilor occidentale de la principiul emancipării generale, înscris în Tratatul de Pace, nu a fost o consecinţă a rezolvării favorabile de către statul român (în favoarea Germaniei) a „afacerii Strousberg", prin răscumpărarea de pe piaţa germană a acţiunilor trustului falimentar. Acceptarea, în cele din urmă, a soluţiei româneşti, privind naturalizarea individuală a reprezentat înţelegerea, tacită, a argumentelor româneşti, în conformitate cu care societatea nu era pregătită, încă, pentru emanciparea generală a evreilor. Dezvoltarea structurilor interne şi rezolvarea problemelor proprii, naţionale, trebuiau să o pregătească şi s-o facă posibilă. Explicând acest raţiuni în faţa Camerei, în martie 1878, I.C. Brătianu spunea: „Europa poate pretinde de la noi, printr-o singură trăsătură de condei, ca noi să rezolvăm problema? Noi am fost încă din secolul al XIII-lea şi până azi, avangarda Europei; noi am fost bulevardul Europei contra invaziilor asiatice din acea vreme. Statele europene s-au putut dezvolta în acest timp pentru că alţii se sacrificau pentru a-i ţine la adăpost (sic!). De aceea, abia de mai ieri am putut şi noi să intrăm pe făgaşul civilizaţiei moderne... Credeţi, deci, că Europa nu va înţelege, n-a înţeles, încă, cu toate eforturile unora, că ar însemna să ne distrugă dacă ne-ar determina să acordăm naturalizare în masă israeliţilor? Care dintre puteri ar putea pretinde ca, de dragul unui principiu, noi să ne distrugem naţionalitatea? Rezolvarea problemei israelite este o operă foarte laborioasă care nu poate fi rezolvată definitiv decât cu timpul, poate că într-o jumătate de secol..."[1].

Fireşte, în dezacord, poate, cu principiile generale privind drepturile omului, aplicabile societăţilor dezvoltate din Occident, soluţia temporară oferită problemei evreieşti reliefa o stare de lucruri existentă în societatea românească a vremii. Referirile la istorie ale omului politic nu aveau drept obiectiv să victimizeze România; urmăreau să ofere un punct de sprijin istoric pentru înţelegerea unei situaţii generată de o evoluţie particulară a societăţii româneşti, de stadiul său de dezvoltare în raport cu societăţile occidentului european.

După 1878–1880, ţara devenind independentă, eliberate, în parte, de presiunea externă, atât de puternică până acum, guvernele României şi-au îngăduit o mai mare libertate de acţiune în chestiunea evreiască, pe care n-au apreciat-o a fi altceva decât o chestiune de politică internă. Aceasta a evoluat în contextul vieţii sociale şi politice, dominat de construcţia societăţii moderne româneşti, în care naţiunea se pregătea să-şi desăvârşească unitatea şi eliberarea socială, să instaureze un regim de egalitate politică. În cuprinsul acestei evoluţii a fost pregătită şi s-a putut realiza şi emanciparea deplină a evreilor.

În perioada care a urmat Războiului de Independenţă, numărul evreilor a sporit sensibil. Recensământul din 1899 a înregistrat 269 015, ceea ce reprezenta 4,5% din populaţia ţării. Concentrarea cea mai mare era în Moldova: 10,5%, faţă de 1,8% în Muntenia.

[1] Apud Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici, prefaţă de Al. Zub, Iaşi, 1998, p. 133.

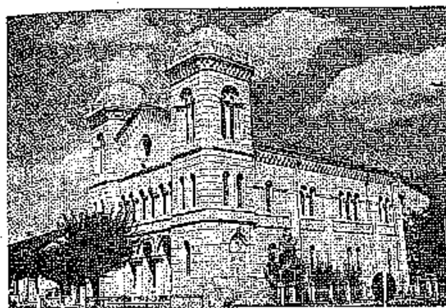


Fig. 17 Templul Mare din Rădăuţi.



Fig. 18 Sinagoga din Târgu Mureş.

Contradicţiile dintre năzuinţele legitime ale evreilor şi posibilităţile limitate ale statului român de a le satisface în întregime au dat naştere unor continue fricţiuni, accentuate de intervenţiile din afară; ele se situează, tot mai mult, pe terenul politic, conturând liniile interne ale unui curent antisemit.

Restricţiile impuse evreilor — chiar când aceştia nu erau direct menţionaţi în cuprinsul actelor care le impuneau —, şi-au găsit expresia în mai mult de 200 legi şi dispoziţii, aparţinând unor diverse domenii (economic, şcolar, militar, juridic ş.a.), care au atras aprecierea — exagerată — potrivit căreia, în această perioadă, România a fost una din ţările care profesa un sistematic antisemitism de stat[1]. La sfârşitul anului 1881 şi începutul anului 1882, în urma Conferinţei de la Focşani, care a reprezentat prima adunare sionistă a timpurilor moderne, emigranţi evrei din România au creat primele sate agricole în Palestina[2]. Spre sfârşitul secolului, a avut loc un masiv proces de emigrare a evreilor spre Statele Unite ale Americii, spre care se deplasase centrul gravitaţional de apărare a evreimii mondiale.

Între 1899 şi 1904, din România, au emigrat 50 000 evrei. Până la Primul Război Mondial, numărul s-a ridicat la 90 000, ceea ce a reprezentat o treime din întreaga comunitate.

Situaţia evreilor din România, care a provocat o emigrare de asemenea dimensiuni, a determinat numeroase intervenţii din afară. Jurnalistul francez Bernard Lazare, apărător

[1] Carol Iancu, *L'Emancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919)*, CREJH, Université „Paul Valéry", Montpellier, 1992, p. 32

[2] Idem, *Aux sources de l'etat d'Israel: la Conférence sioniste de Focşani (1882) en Roumanie*, în *Hommes. Idées. Journaux, Mélanges en l'honneur de Pierre Guiral*, Etudes réunies par Jean Antoine Gili et Ralph Schor, Paris, 1988, p. 217–225.

al căpitanului Dreyfus, care a fost și în România, insera, în „Les cahiers de la Quinzaine", un important studiu: *L'oppression des Juifs dans l'Europe orientale. Les Juifs en Roumanie.* De asemenea, John Hay, secretarul de stat al Departamentului Afacerilor Externe al S.U.A., în 1902, a făcut un demers în favoarea evreilor din România. În 1909, Narcis Leon, președintele Alianței Izraelite Universale din Paris, adresa ministrului de Externe al Franței, Pichon, un important memoriu, în legătură cu situația evreilor din România. Demersurile externe erau secondate de acțiunile întreprinse în interiorul țării de *Uniunea Evreilor Pământeni*, creată la sfârșitul anului 1909.

Intervențiile din afară au avut darul să sporească tensiunea internă, să provoace luări de poziție din partea cercurilor guvernamentale, ale opiniei publice. Într-un articol din 24 octombrie/6 noiembrie 1908, „L'Indépendance Roumaine" consemna următorul răspuns, care exprima, din nou, o poziție generală: „Evreii din afară și cei din lăuntru, se notează în acest sens, trebuie să înțeleagă că chestiunea evreiască este de ordin intern și nu poate fi rezolvată decât de noi și la noi".

Războaiele balcanice au determinat intensificarea acțiunilor evreilor pe plan extern în favoarea emancipării coreligionarilor lor din România. În ianuarie 1913, comitetele evreiești din Marea Britanie (Conjoint Jewish Committee) și din S.U.A. (American Jewish Committee) solicită sprijinul ministrului britanic de Externe, Edward Grey, și al președintelui Statelor Unite. Un demers în același sens a întreprins, în Franța, din nou, Narcis Leon. La rândul său, Adolph Stern, președintele Uniunii Evreilor Pământeni, obținea sprijinul omului politic italian Luigi Luzzatti, care a publicat în presa italiană articole în acest sens (în ziarul „Il Corriere della Sera" din Milano). Georges Clemenceau însuși semna, în ziarul „Homme libre", un articol — *Evreii din România* —, în care condamna legislația draconică ce oprea accesul acestora spre orice carieră publică.

Răspunsurile din țară erau pe măsură; din ele nu lipsea afirmarea pozițiilor în favoarea rezolvării democratice a problemei evreiești, în acord cu năzuințele generale ale românilor.

Tratatul de la București, unde românii au fost aceia care au impus deciziile, nu a luat în discuție problema evreiască. În replică unei scrisori a lui Luigi Luzzatti, din aprilie 1914, Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, oferea, încă o dată, versiunea românească, oficială, în legătură cu problema evreiască, cu locul acesteia în cadrul procesului general de dezvoltare a societății românești: „Situația actuală a evreilor din România nu este decât rezultanta invaziei foarte recente a unei țări aflate în plină transformare politică și economică, de către un element străin și foarte numeros [aceasta] înainte ca evoluția normală a elementului primordial românesc să se fi consolidat și asigurat definitiv. Ora pentru soluționarea acestei probleme va veni; în acest moment, însă, pentru toți românii responsabili de viitorul patriei lor, ca și pentru toți acei care cunosc condițiile situației reale și nutresc o simpatie sinceră pentru România [este limpede că] această oră n-a sosit încă...; în acest moment, datoria îmi impune să asigur țării mele o organizare de care depinde dezvoltarea și viitorul ei. Când va sosi momentul și în măsura în care dezvoltarea sa de stat și caracterul său etnic vor impune, România va face ea însăși ceea

ce alții nu ar putea să-i impună fără a compromite grav procesul de asimilare a evreilor din România..."[1].

După ce prin decretele-legi din 29 decembrie 1918 și 22 mai 1919 erau stabilite condițiile acordării „cetățeniei române populației israelite", fapt consacrat în art. 7 al Tratatului Minorităților, din 9 decembrie 1919, Constituția din 1923 punea capăt acestei dramatice lupte, statuând emanciparea deplină a evreilor, extinzând drepturile politice asupra întregii populații a țării. Votul universal a fost un corolar al actului.

Emanciparea evreilor, inclusă în tratatele de pace semnate de România, a reprezentat un rezultat al întregului proces de dezvoltare a societății românești, vreme de mai bine de jumătate de veac. Eforturile și lupta evreilor au contribuit substanțial la realizarea acestui obiectiv istoric. Ea nu a fost determinată de presiunea din afară, ci de evoluția normală a unor procese interne, de lupta națiunii române pentru propria sa eliberare socială și națională. Pentru ca actul Marii Uniri să fie viabil, trebuiau lichidate sechelele economice și sociale care mai persistau în societatea românească antebelică. Noua reformă agrară și Constituția din 1923 au deschis calea pentru realizarea practică a acestor obiective naționale, pentru instituirea unui regim de libertate democratică. Rezolvarea problemei evreiești a fost posibilă în acest context istoric, în care s-a înscris societatea românească după 1918.

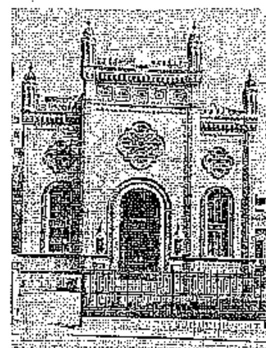


Fig. 19 Templul Coral din București.

Implicații economice ale modernizării

Problema agrară. Se impune, de la început, sublinierea componentelor sale de ordin social, economic, politic și național, ceea ce impune o abordare globală, care să aibă în vedere toate laturile menționate.

„Regimul agrar" al perioadei dintre reforma din 1864 și Primul Război Mondial a fost caracterizat cu formule variate: „semifeudal", „semiiobag", „iobag", „neoiobag" ș.a. În fapt, esența sa era dată de relațiile de dijmă, statuate prin legislația învoielilor agricole, jurisdicție specială de reglementare a raporturilor contractuale dintre moșieri și țărani. Dijma putea fi de mai multe forme: la tarla, în produse, în bani sau în variante combinate. Acest „regim agrar" a favorizat pe toți cei implicați în producția și circulația produselor agricole, cu excepția țăranului, care a beneficiat cel mai puțin.

---

[1] Idem, *L'émancipation des Juifs de Roumanie*, p. 32–35, 68–69.

Explicațiile sunt multiple. Un prim aspect, poate cel mai important, se referă la *structura proprietății*; sursele vremii nu concordă, dar diferențele nu sunt prea mari. Conform informațiilor oferite de G.D. Creangă[1], 4 171 proprietăți, depășind 100 ha, însumau 3 810 351 ha (54,72%), iar 920 739 țărani — cu proprietăți până la 10 ha — dețineau 3 153 645 ha (45,28%). Apelând la alte statistici, Mircea Iosa[2] conchide că țăranii (99,1% dintre agricultori) posedau mai puțin de jumătate din suprafața agricolă a țării; iar dacă la cele aproape 4 milioane ha, deținute de marea proprietate, se adaugă pădurile, rezultă că marii proprietari dețineau 6 450 000 ha (60%) din totalul terenului agrosilvic, iar țăranii 4 150 000 (39%).

Se adaugă efectele *legislației de excepție* privind tocmelile agricole. Radu Rosetti[3] aprecia că „nouăzeci și cinci de sutimi a națiunii române [se referă la Regat — n.n.] erau prin această lege puse în afară de orice lege". Legile de învoieli agricole încălcau Constituția, stabilind un regim inegal, care favoriza pe moșieri și arendași, în defavoarea țăranilor, iar prin neclaritatea unor articole și deficiențele administrației deschidea calea spre abuzuri și arbitrar.

Un alt fenomen caracteristic acestei perioade îl reprezenta *arendășia*; în anul 1913, aproximativ 55% din suprafața moșiilor mai mari de 1 000 ha era arendată; în alte două surse, procentul atingea 70%. Efectele arendășiei asupra vieții țăranilor erau dezastruoase, având în vedere că principalul scop al arendașilor era obținerea unui venit cât mai mare într-un timp cât mai scurt; calea simplă și sigură era exploatarea muncii țăranilor.

O mare amploare luase în lumea satelor și *cămătăria*, afectând pe diverse căi nivelul de viață al țărănimii. Insuficiența ofertei de credit din partea statului lăsa țăranul la discreția proprietarului sau arendașului, a căror credite erau puse la dispoziție contra muncă, întrecând, însă, înzecit — din cauza dobânzilor — suma împrumutată; cămătăria întreținea sărăcia și o agrava.

Situația din lumea satelor a fost agravată de *crizele economice* și de *secete*. *Foametea* obliga țăranii să-și amaneteze forța de muncă pentru ani în șir, amânându-se *sine die* momentul eliberării de dependența față de proprietari sau arendași.

Datele statistice demonstrează că, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, *nivelul de trai* al țărănimii era unul dintre cele mai scăzute din Europa. Nu întâmplător, în secolul trecut, în România a avut loc singura mare răscoală țărănească de pe continent.

În privința nivelul de trai din România, câteva „componente" sunt edificatoare, avându-se totuși în vedere că aproximativ 80% din populație locuia în mediul rural. La sfârșitul secolului al XIX-lea, *natalitatea* era de 40,2‰, iar *mortalitatea* de 30,6‰, procente care situau țara noastră pe primele locuri din Europa, într-un grup de țări în care se mai

[1] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XLVI–XLVII.

[2] M. Iosa, *Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, în RdI 25, 1982, 2, p. 207.

[3] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1908, p. 447.

aflau Rusia, Serbia, Bulgaria, Ungaria. În aceeași perioadă, natalitatea în Franța era de 22,2‰, iar mortalitatea de 22,3‰. Pentru *starea de sănătate* a populației, un singur exemplu este edificator: în anul 1911 existau 1 128 bolnavi de pelagră la 100 000 locuitori, iar în anul următor 634. În afara sărăciei, morbiditatea ridicată se explică și prin gravele deficiențe — numărul redus de cadre medicale, dispensare, spitale — ale *sistemului de asistență sanitară*. *Hrana* țăranilor era mai mult decât modestă. Ion Ghica scria în anul 1875: „Românii sunt poporul cel mai frugal ce am văzut. Un muncitor care sapă toată ziua, de dimineață până seara, se hrănește cu legume fierte în apă, cu două fire de ceapă și cu o bucata de mămăligă uscată. Indienii și arabii nu sunt mai sobri decât dânșii...Biserica le impune aproape două sute de zile de post pe an, în care nu li se interzice numai carnea, dar și laptele, untul, ouăle și chiar peștele"[1]. Și în deceniile următoare, țăranii săraci trăiau la limita existenței biologice. Un „reper" al nivelului de trai îl reprezintă *locuințele*[2]. Ca și în alte domenii — rețeaua sanitară spre exemplu —, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-au înregistrat modificări semnificative. De la 1860 la 1912 numărul locuințelor din cărămidă și piatră a crescut de la 1,8% la 9,5%; la 1912 o locuință dispunea de 2,2 încăperi, față de 1,4 la 1860. În același timp, însă, la 1912, existau 270 000 locuințe numai cu o încăpere și 42 000 de bordeie, care aminteau de începutul Evului Mediu.

Toate aceste informații privind nivelul de trai în lumea satelor nu trebuie să eludeze transformările din mediul rural, atragerea țărănimii în procesul de modernizare. Cu toate acestea, oricâte „culori" deschise am folosi, „tabloul" rezultat este întunecat.

Menținerea și agravarea problemei agrare era determinată și de *prețurile* foarte mici ale produselor agricole, de dezechilibrul dintre prețurile produselor industriale și cele ale produselor agricole. Se adaugă efectele lanțului de intermediari de la cei care cumpărau viitoarea producție încă din timpul iernii până la negustorul din portul Constanța.

Problema agrară trebuie înțeleasă în strânsă legătură cu cea privind *democratizarea vieții politice*. Lipsa pământului era însoțită de lipsa drepturilor politice. Conform statisticilor vremii, în anul 1911, la o populație de peste 6 milioane locuitori, votau 74 332 cetățeni. După calculele realizate[3], din 6,5 milioane locuitori, participau direct la vot pentru Adunarea Deputaților 93 250 cetățeni, adică 1,3% din populația țării, iar pentru Senat doar 27 260 cetățeni, adică 0,34% din totalul populației țării. Această stare de lucruri era agravată de practicile politicianiste ale timpului. Soluționarea problemei agrare presupunea, pe lângă o reașezare a structurilor social-economice, și modificarea cadrului politic. Nu întâmplător cele două reforme — agrară și electorală — vor fi anunțate concomitent de către I.I.C. Brătianu, în toamna anului 1913.

[1] D. Berindei, *Societatea românească...*, p. 266.

[2] Vezi Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, 1, p. 158 și urm.

[3] M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, în RdI 30,1977, 8, p. 1419.

Momentul anunțării reformelor evidențiază *componenta națională* a problemei agrare, raportul dintre social și național, ca și dintre național și modernizare.

Războaiele balcanice și viitoarele posibile conflicte, previzibile datorită situației internaționale încordate, impuneau României consolidarea situației interne, care însemna, în primul rând, rezolvarea problemei agrare, menită a permite promovarea unei politici externe active, în conformitate cu interesele naționale. Semnificative în acest sens sunt cuvintele lui I.G. Duca, rostite într-o conferință susținută în anul 1913, înainte de izbucnirea celui de al doilea război balcanic: „Cât timp vom avea o țărănime săracă, lipsită de lumină și fără drepturi politice, adică fără legătura de interese și de solidaritate cu clasa ocârmuitoare, nu vom putea avea o politică externă într-adevăr bună"[1].

Obiectivul suprem al acestei politici externe — desăvârșirea unității național-statale — impunea soluționarea grabnică a problemei agrare. Din punct de vedere economic, țăranul din Regat nu putea constitui un ideal pentru țăranii români din provinciile aflate sub dominație străină; din contra, era de compătimit. Exista și un alt aspect. Cele două imperii vecine au avut mereu în intenție specularea situației grave a țărănimii din România. De altfel, la 1907, atât Rusia cât și Austro-Ungaria s-au oferit să intervină pentru liniștirea situației. Consecințele erau previzibile pentru elita politică românească, având în vedere tradiția istorică a „invaziilor" din est sau din vest.

În noul context istoric — intern și extern — de la încheierea primei conflagrații mondiale s-au creat condiții pentru „dezlegarea" problemei agrare: o nouă — și radicală — reformă agrară, însoțită de introducerea votului universal. Era cel mai important impuls pentru modernizarea societății românești, pentru integrarea României între țările civilizate ale Europei.

Industrializarea. După cum am subliniat, o trăsătură esențială a procesului de modernizare este industrializarea, indiferent de țara și epoca în care are loc. România nu a reprezentat o excepție. Dezbaterile asupra industrializării, a raportului industrie/agricultură au cuprins sfere largi ale elitei politice și intelectuale, dar și ale opiniei publice.

Sugestii interesante în acest sens oferă congresele economice desfășurate la Iași, în anii 1882 și 1884. *Programul mișcării economice din România*[2], prezentat la al doilea congres economic — în ziua de 7/19 ianuarie 1884 —, de către Mina Minovici, prevedea, între altele, pentru încurajarea și ocrotirea industriei autohtone: aplicarea cu strictețe a principiului protecționist pentru toate categoriile de industrie; legi pentru încurajarea industriei naționale; legi pentru exploatarea minelor; scutirea de taxe vamale pentru mașinile, materiile prime și materialele necesare industriei; legi pentru protecția mărcilor de fabrică și pentru brevete de invenții ș.a.

---

[1] I.G. Duca, *Politica noastră externă*, București, 1913, p. 32.

[2] C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică: Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, 1982, p. 138.

Confruntările de idei se concentrau asupra a două probleme de fond: *raportul industrie/agricultură* în strategia modernizării și de aici politica vamală aleasă, *liberul schimb* sau *protecționismul*.

S-au cristalizat două orientări: adepții „teoriei" — „România țară eminamente/preponderent agrară" (N. Suțu, I. Ghica, I. Strat ș.a.) și adepții „teoriei" industrializării țării (M. Kogălniceanu, D.P. Marțian, B.P. Hasdeu, P.S. Aurelian, A.D. Xenopol, E. Costinescu, I.N. Angelescu, Vintilă I.C. Brătianu ș.a.). Ambele „teorii" erau susținute cu argumente economice și politice.

Disputa asupra raportului industrie/agricultură o regăsim și în plan politic, exprimată în doctrina liberală, respectiv conservatoare. Avem „probe" în discursurile parlamentare și cele politice — ținute cu diverse prilejuri de către liderii politici —, în legislația economică, în programele partidelor, în presa de partid ș.a. Liberalii susțineau necesitatea creării unei industrii mari (mecanizate), chiar cu sprijinul statului — prin protecție și încurajare — și sacrificarea consumatorilor (care urmau a cumpăra produse mai scumpe și uneori de o calitate inferioară celor străine), întrucât era singura cale pentru obținerea independenței economice, ce putea garanta independența politică. Conservatorii — care-și vedeau amenințate interesele economice (din cauza contramăsurilor statelor industrializate față de exportul produselor agriculturii românești, ca și de efectele creșterii prețurilor la produsele industriale) — erau împotriva creării unei industrii „artificiale", susținută de stat și consumatori.

Rezultatul acestei confruntări a fost decis de raportul dintre liberali și conservatori în viața politică a țării, dar și de evoluția generală a relațiilor economice internaționale.

În anul 1876, sub guvernare conservatoare, România a încheiat convenții comerciale, bazate pe *liberul schimb*, cu Austro-Ungaria, Germania, Franța, Rusia ș.a. Ca urmare, produsele industriale străine — în principal din Austro-Ungaria și Germania — concurau produsele meșteșugărești românești și frânau orice încercare de creare a unei industrii.

După cucerirea Independenței și expirarea Convenției comerciale cu Austro-Ungaria, guvernul liberal a adoptat, în anul 1886, un *tarif vamal protecționist*, care a stabilit, în locul taxei generale unice de 7% la importul diferitelor produse industriale, taxe de 8–20%, fapt care va încuraja industria autohtonă. Tot liberalii vor adopta în anul 1904 un nou tarif vamal care urca protecția — în mod diferențiat — în medie, cu 10–30%.

Politica de încurajare a industriei promovată de Partidul Național-Liberal s-a concretizat în legea din anul 1887, *Măsuri generale pentru încurajarea industriei naționale*. Erau încurajate întreprinderile mari, care îndeplineau o serie de condiții: aveau un capital fix de 50 000 lei sau foloseau cel puțin 25 de salariați timp de minimum 5 luni pe an; utilizau mașini perfecționate; asigurau, în termen de 5 ani, o proporție de 2/3 lucrători cu personal românesc.

Principalele avantaje acordate timp de 15 ani erau: scutire de orice impozit direct către stat, județ sau comună; toate mașinile, precum și toate accesoriile importate erau scutite de taxe vamale; materiile prime erau scutite de taxe vamale, dacă nu existau deloc sau în cantități suficiente în țară; transportul pe căile ferate ale produselor acestor

întreprinderi se făcea cu prețurile cele mai scăzute, care nu puteau depăși prețul de regie al transportului, plus 20%; pentru furniturile statului, județelor și comunelor erau preferate, în condiții egale, produsele fabricate în țară; printr-o lege specială urma a se acorda o subvenție întreprinderii care înființa o școală practică pentru formarea lucrătorilor ș.a. Se mai prevedea — inclusiv în *Regulamentul* de aplicare a legii — că întreprinzătorul putea obține, în primă proprietate sau în posesie pe 90 de ani — „după cum proprietarul fabricii era român sau străin" —, 1 până la 5 ha pământ, pe orice proprietate a statului, comunei sau domeniului coroanei; erau excluse căderile de apă. De asemenea, erau scutite de orice despăgubire către stat, comună sau domeniul coroanei realizarea căilor de comunicație necesare întreprinderii ș.a. Nu beneficiau de încurajare morile, fabricile de bere și de spirt, considerându-se că acestea erau avantajate de existența materiilor prime în țară.

Legea din 1887 a fost completată de Partidul Conservator prin *Legea pentru încurajarea industriei naționale* din 1912, care acorda înlesniri și întreprinderilor care utilizau materii prime oferite de agricultură; erau incluse și morile, fabricile de bere și spirt, cooperativele de meseriași și — în anumite condiții — atelierele cu peste patru lucrători. Întreprinderea încurajată trebuia să folosească minimum 20 de lucrători sau o forță motrice de peste 5 C.P. Avantajele erau acordate diversificat, pentru intervale de 21–30 de ani. Continuând orientarea legii din 1887, se punea condiția ca 75% din lucrători și minimum 25% din tehnicieni să fie români. Erau stabilite riguros reducerile de taxe la transport, cele la impozite, scutirile de vamă pentru materiile prime și utilaje etc.

De o mare importanță pentru dezvoltarea industriei a fost și *Legea minelor* adoptată de Partidul Conservator în anul 1895, care va crea condițiile necesare exploatării petrolului.

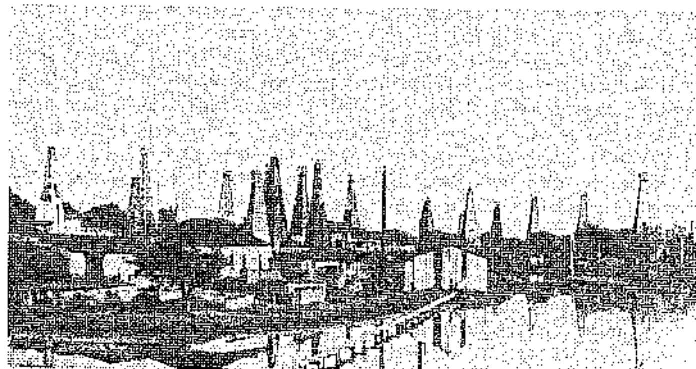


Fig. 20 Băicoi, Sonde (1907).

Prin lege era separată proprietatea asupra solului de cea a subsolului, ultimul aparținând statului, cu toate resursele sale. Singura excepție era petrolul, care revenea proprietarului solului. Articolul 65 al legii prevedea: „Petrolul (țițeiul, păcura groasă), ozocherita, asfaltul, precum și toate bituminoasele, în afară de huilă și lignitul bituminos, rămân cu derogare de la prezenta lege, la libera dispoziție a proprietății suprafeței, dacă exploatarea nu constituie un pericol pentru siguranța locuitorilor învecinați". Se vor crea astfel condiții pentru masivele investiții de capital străin în industria petrolului din România; trebuie, totodată, subliniat că această prevedere semnifica orientarea doctrinară a conservatorilor asupra raportului dintre industrie și agricultură, ca și prioritatea intereselor marilor proprietari de moșii cu resurse petrolifere.

Industrializarea, ca direcție strategică a modernizării, ne oferă o „cheie" a ritmului și nivelului procesului de integrare a României în Europa țărilor civilizate.

Participarea capitalului străin. Abordarea problemei privind poziția capitalului străin în economia României în aceste decenii — ca și în perioada interbelică — prezintă o serie de dificultăți metodologice; nu de puține ori cifrele sunt contradictorii: „... calculele și evaluările asupra capitalului străin în România sunt carențate de faptul că iau în considerare numai capitalul social, care adesea este de 1–2 ori mai redus decât întregul capital în funcțiune; acesta mai cuprinde, pe lângă capitalul sub formă de acțiuni, și celelalte fonduri proprii și toate fondurile împrumutate. Ceea ce se cere în determinarea mărimii capitalului străin este tocmai totalitatea fondurilor utilizate, care circumscriu adevărata lui putere financiară de participare în România"[1].

Structura capitalului străin în societățile industriale în anul 1915 era următoarea[2]: din totalul de 638 888 000 lei: german — 120 821 000 lei; olandez — 97 901 000; englez — 96 923 000; austro-ungar — 66 390 000; belgian — 59 695 000; francez — 38 028 000; american — 25 000 000; italian — 7 750 000.

O semnificație aparte are structura capitalului din industria petrolului în anul 1913[3]: german — 33,33%; englez — 16,15%; anglo-olandez — 15,64%; francez — 7,95%; olandez — 7,18%; american — 6,67%; românesc — 4,62%; belgian — 4,10%; alte naționalități — 3,08%; italian — 1,28%.

Prin urmare, în preajma Primului Război Mondial, capitalul străin reprezenta 80,4% din capitalul societăților industriale și aproximativ 95% din capitalul industriei petroliere.

Aceste procente reflectă raportul real dintre capitalul autohton și cel străin în procesul de industrializare a României. Deși între cele două partide de guvernământ au avut loc ample confruntări asupra condițiilor participării capitalului străin la viața economică a țării, legile economice s-au impus și capitalul străin și-a consolidat continuu pozițiile în

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României*...1, p. 453.
[2] *Ibidem*, p. 455.
[3] Constanța Bogdan, A. Platon, *Capitalul străin în societățile anonime din România în perioada interbelică*, București, 1981, p. 54.

România. În spiritul devizei „prin noi înșine", liberalii erau de acord cu participarea capitalurilor străine, respectând însă unele condiții, între care: punerea în valoarea a avuției și muncii naționale; obținerea de beneficii de către stat și întreprinzătorii autohtoni ș.a. Pentru conservatori, banii nu aveau miros sau naționalitate și, în consecință, „fără să amestecăm chestiuni de amor propriu național în chestiuni bănești"[1], industria națională era „industria făcută pe pământul României de oricine, național sau străin"[2]. Conform doctrinei conservatoare, P.P. Carp considera că trebuiau puse doar două condiții capitalurilor străine: posesorii lor să nu obțină drepturi politice și nici proprietatea asupra pământului.

Participarea capitalului străin la procesul de modernizare a României a devenit de o importanță majoră prin împrumuturile externe.

Primul împrumut extern a fost contractat în anul 1864 la Casa de Bancă Stern din Londra, în valoarea de 916 000 lire sterline, pe termen de 22 ani, cu o dobândă reală de 16%.

Între anii 1866–1914, cea mai mare parte a împrumuturilor a provenit din Germania, care devenea principalul creditor al țării; nu întâmplător, ea s-a aflat și între principalii parteneri comerciali.

Un bilanț al datoriei externe între anii 1864–1914[3] ne arată că, din suma contractată de 2 161 milioane lei, s-au primit 1 860 milioane lei. Dobânzile și amortizările de returnat însumau 2 635 milioane lei, iar datoria rămasă de plată, împreună cu dobânzile, se ridica la 2 690 milioane lei. Un indicator semnificativ este creșterea *anuității* pe locuitor: 2,10 lei în 1864; 9,45 lei în 1884; 15 lei în 1914.

Deși aceste împrumuturi aduceau grupurilor creditoare profituri de 300%, iar României deficite egale cu bugetul țării pe 15–20 de ani, trebuie subliniat că împrumuturile străine „au fost singura soluție de modernizare a țării".

Utilizarea lor a fost „productivă": 68% pentru infrastructură, edificii publice ș.a.; 23% pentru investiții și dotări militare; 9% pentru deficite bugetare.

Participarea capitalului străin — prin investiții directe sau împrumuturi — a reprezentat o caracteristică pentru toate țările care au început procesul de modernizare cu o întârziere de decenii sau chiar de secole. România din vremea lui Carol I oferea câteva garanții pentru investițiile străine: stabilitatea politică (întărită și de dinastia germană) și cea economică; resursele de importanță strategică, grâul și petrolul; ritmul alert de dezvoltare a țării, de integrare pe toate planurile în Europa civilizată; o elită politică responsabilă și, prin urmare, credibilă; o legislație economică de nivel european, care garanta și avantaja investițiile străine ș.a.

---

[1] Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 25 ianuarie 1900, în D.A.D., 1899/1900, p. 442.

[2] Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, 2, București, 1915, p. 331.

[3] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, 1997, p. 182.

Relații agrare. Mișcări sociale

Considerații preliminare. Limitându-ne perspectiva doar la istoria României moderne, se poate admite că *problema agrară*, cu toate aspectele pe care le comportă, a reprezentat o componentă esențială a evoluției istorice în veacul naționalităților. Națiunea română, creație a acestei epoci, era alcătuită, în covârșitoarea ei majoritate, din țărani, iar agricultura a rămas — în întregul secol —, latura economică cea mai importantă, în care erau angajate două categorii esențiale ale societății: țăranii și stăpânii (proprietarii) pământului. În strategia dezvoltării moderne (cerință esențială a veacului), trebuie să se aibă în vedere, să se pornească de la această realitate economică și socială. Unitatea și independența, cerințe principale naționale, capabile să-i ancoreze pe români în cadența civilizației europene și în spiritul veacului, nu puteau fi realizate decât în cuprinsul unei societăți în care oamenii trebuiau să fie egali în drepturi și îndatoriri. Țăranii trebuiau ridicați la calitatea socială, culturală și morală a cetățenilor, pentru a putea fi împovărați, apoi, cu toate responsabilitățile construcției și apărării edificiului național. Generația de la 1848; Nicolae Bălcescu, mai cu seamă, a stabilit acest conținut complex al problemei agrare, de soluționarea căreia urma să depindă constituirea României modene.

Revoluția de la 1848 și perioada care i-a urmat au stabilit suportul teoretic al problemei agrare, locul și rolul său în procesul de modernizare și modalitățile de soluționare pe care timpul le îngăduia. În opera reformatoare întreprinsă de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, reforma agrară din 1864 s-a situat pe primul plan. Eliberând uriașa forță de muncă a țăranilor, precum și proprietatea funciară de sarcinile care o grevau și împroprietărindu-i pe țărani, reforma a deschis calea dezvoltării moderne. Actul nu a reprezentat un scop în sine, nici o simplă restituție economică și socială. A fost apreciat și a și fost o condiție fundamentală a viitoarei construcții naționale.

Cei care au criticat reforma din 1864, considerând-o drept principala cauză a frământărilor sociale care au urmat, fără să minimalizeze valoarea actului și intențiile nobile ale acelora care l-au inițiat și aplicat, au constatat existența unui anumit determinism, care a influențat voința și decizia oamenilor, punându-și pecetea asupra situației care i-a urmat. Radu Rosetti, de pildă, consideră reforma din 1864 drept „un nou pas făcut pe calea brăzdată la 1805 și desăvârșit statornicită la 1831"[1]. La rândul său, Constantin Dobrogeanu-Gherea, ideologul socialist — pentru a ne opri doar asupra acestora —, scoțând în relief sinceritatea intențiilor lui Alexandru Ioan Cuza și ale lui Mihail Kogălniceanu, nota că „*împrejurările economico-sociale*, pe de o parte, puterea clasei dominante pe de alta, au fost mai tari decât ei. Intențiile lor fuseseră democratice dar *n-au putut rezista unor împrejurări mai tari decât ei*"[2].

---

[1] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 414, 623.

[2] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, 4 (*Neoiobăgia — Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*), București, 1977, p. 6 (sublinierile sunt ale noastre).

Cu toate limitele sale, care au decurs și din condițiile în care s-a aplicat, legea românească nu putea să meargă mai departe decât modelele europene din care s-a inspirat. Împroprietărindu-i pe țărani pe pământurile aflate în folosința acestora, ea a legitimat o *stare de fapt*, căreia i-a conferit, însă, o nouă consacrare juridică, modernă, burgheză, eliberându-l atât pe țăran de sarcinile feudale, cât și proprietatea de servituțile care o grevau.

Chiar în forma în care a fost elaborată și în limitele în care a fost aplicată, reforma a trebuit să fie *impusă* nu numai moșierilor conservatori, stăpâni ai pământului, ci și liberalilor radicali. Aceștia din urmă, îndreptățit, apreciau că un asemenea act nu poate fi adoptat fără riscul de a pune în primejdie viitorul țării, înainte de a fi reformate instituțiile, adaptate spiritele, create condițiile. Numai după instituirea unui regim constituțional, considerau radicalii, problema agrară putea să primească o rezolvare în acord cu nevoile țării și cu speranțele generale.

Teoretic, raționamentul era exact; adevărul s-a desprins, limpede, din evoluția ulterioară a problemei agrare. Practic, însă, reforma nu putea fi ocolită sau amânată; societatea avea nevoie de dânsa. Consecințele sale au influențat puternic dezvoltarea ulterioară, impunând forma și limitele modernizării, în condițiile menținerii unei structuri *predominant agrare*.

În urma reformei, marea proprietate funciară a rămas atotputernică. Împreună cu domeniile statului (și ale Bisericii), acesteia îi revenea 85% din suprafața arabilă, de fânaț și pădure ale țării, în timp ce totalitatea țăranilor beneficia doar de aproximativ 15% din această suprafață. Terenurile primite de țărani însumau 1 765 000 ha — în medie, 3,77 ha de fiecare familie; ulterior, s-au adăugat terenurile atribuite prin împroprietăririle din domeniile statului — circa 774 600 ha în loturi de 5 ha și 30 000 în loturi de peste 10 ha. În urma împroprietăririi, marea proprietate funciară, particulară și de stat, în suprafață de 6 300–6 400 000 ha, rămăsese cu 4,5–4,6 milioane ha teren cultivabil și cu marea majoritate a terenurilor acoperite cu păduri. Suprafața deținută de moșneni și răzeși se ridica la 600–800 000 ha, pământ cultivabil și pădure.

Nu reforma din 1864 i-a spoliat pe țărani de pământurile lor; actul a consacrat, doar, o spoliere care se efectuase de-a lungul a câtorva secole de prefaceri în structura proprietății funciare.

Pentru ca în agricultura României să se poată trece la producția capitalistă trebuiau îndeplinite trei condiții principale: să existe muncitori salariați, inventarul țăranilor să fie înlocuit cu cel al marilor proprietari, iar moșia să se transforme într-o întreprindere comercial-industrială. Or, după efectuarea reformei, nici una din aceste condiții nu exista. Ele urmau să fie îndeplinite treptat, într-un timp îndelungat. În condițiile în care țăranii nu posedau pământ suficient, neputându-și constitui gospodării de-sine-stătătoare, iar moșierii nu dispuneau de forță de muncă și de inventar propriu, a fost necesară instituirea și funcționarea unui *regim de tranziție*, bazat pe învoieli, care presupuneau arenda în dijmă. Sistemul îmbina trăsături ale vechiului regim, cu cele noi, moderne, aparținând capitalismului. La începutul secolului al XX-lea, circa 56% din totalul familiilor contribuabile și 40–45% din totalul familiilor țărănești erau cuprinse în sfera relațiilor

de muncă în dijmă. Un cercetător american (David Mitrany) evalua la 2 milioane ha suprafața de pământ cultivată de țărani pe baza acestui sistem. Regimul de învoieli și-a pus sigiliul caracteristic pe viața agrară din România între reforma din 1864 și Primul Război Mondial.

Menținerea marii proprietăți funciare în limitele notate mai sus a avut consecințe ulterioare deosebit de importante. Practic, în societatea românească s-au dezvoltat două formațiuni: o formațiune urbană, al cărei ritm de creștere era alert, care cuprindea industria, infrastructura capitalistă și clasa burgheză. Ritmul de creștere al acestei „formațiuni" situa România în ipostaza de „Japonie a Europei" sau „Belgie a Orientului"; sectorul rezervat acestei „formațiuni" era limitat, antrenând un procent redus al populației. Pe de altă parte, alături de această „formațiune", se dezvolta o alta, „rurală", care deținea preponderența economică și angaja marea masă rurală, în totalitate. În acest sector — în care investițiile de capital erau cu mult mai reduse —, prefacerile s-au dovedit a fi mai lente. Într-o lume aflată în plină schimbare, într-o epocă în care sistemul capitalist mondial reușise să impună Occidentului o transformare dinamică, în România nu se redimensionase, încă, tipul de dezvoltare. Ea își păstra o caracteristică tradițională[1].

La lipsa de pământ resimțită de țărani — fenomen endemic, cu adânci repercusiuni asupra vieții economice și sociale de până la Primul Război Mondial —, s-a adăugat incapacitatea societății, a statului, de a soluționa numeroasele probleme legate de agricultură și viața țăranilor, pe seama cărora se realiza dinamica dezvoltării celuilalt sector (al celeilalte „formații"). Nu existau resursele capabile să asigure o dezvoltare organică, echilibrată. Intervenția statului pentru satisfacerea lipsei de pământ a țăranilor, pentru asigurarea asistenței sociale, a condițiilor unei vieți civilizate ș.a. nu au fost pe măsura nevoilor. Decalajul între cele două *societăți* (formațiuni) s-a adâncit mereu, caracterul dezarmonic al dezvoltării a devenit tot mai accentuat, întreținând o acută tensiune socială, care și-a găsit expresie într-un lanț neîntrerupt de mișcări și răscoale țărănești.

Structura și evoluția proprietății funciare după reforma din 1864. Consecințe economice și sociale. În urma reformei, din cei 445 000 clăcași existenți, au primit pământ un număr de 406 000. Cel puțin 100 000 au primit doar teren de casă și grădină, iar 150 000 loturi mici. Deși legea prevedea că pământul primit nu poate fi înstrăinat vreme de 15 ani, către sfârșitul anilor '80 mulți dintre țărani și-au pierdut pământurile. Principalii beneficiari au fost moșierii, țăranii înstăriți, îmbogățiții noii societăți, pentru care investiția în pământ reprezenta o afacere rentabilă. Fragmentarea continuă a suprafețelor de pământ (prin vânzare sau moștenire) a influențat negativ evoluția agriculturii românești.

Calculele pe baza recensământului din 1905 oferă următoarea situație, care exprimă repartiția proprietății funciare[2] și evoluția acesteia în perioada care a urmat reformei din 1864:

---

[1] *Istoria economică a României*, coordonator N.N. Constantinescu, București, 1997, p. 271, 276, 283.

[2] Apud R. N. Căpitănescu, *Raport prezentat dlui ministru de Finanțe asupra recensământului fiscal din 1905*, București, 1906.

Categoria de proprietate	**Nr. gospodăriilor**	**Întinderea în ha**	**% față de întinderea totală**
până la 10 ha	1 015 302	3 319 695	41,66
de la 10–50 ha	36 318	695953	8,72
de la 50–100 ha	2 381	165 456	2,08
de la 100–500 ha	2 608	785 719	9,86
peste 500 ha	1 563	3 001 473	37,68
Total	1 058 172	7 968 296	100,00

Observații: Nu sunt incluse în calcul domeniile Coroanei și cele particulare ale regelui (213 186 ha), domeniile statului (570 000 ha), 1 065 508 ha pădure și viile (97 843 ha). Se adaugă 1 200 000 ha pădure, aparținând marii proprietăți.

Potrivit aprecierilor formulate de economistul G.D. Creangă, 7790 moșieri, reprezentând 0,8% din numărul gospodăriilor, în același an, posedau mai mult decât 957 287 țărani la un loc, care reprezentau 99,2% din numărul total al gospodăriilor (3314 aveau până la 500 ha, 1122 între 500 și 1000 ha, 771 între 1000 și 3000 ha, 112 între 3000 și 5000 ha, 66 peste 5000 ha, iar 2405 între 50 și 100 ha)[1].

Folosind alte surse ale timpului, C. Stere formula, în 1906, constatări asemănătoare: un milion de țărani cu mai puțin de trei milioane de ha, pe de o parte (96%), 1000 latifundiari cu peste patru milioane de ha, pe de alta (0,9%)[2].

Până în preajma Primului Război Mondial, ca urmare a mobilității proprietății rurale, proporția s-a modificat, decalajul accentuându-se. Un calcul comparativ oferă următoarea situație cu privire la repartiția proprietății în rândul celor trei categorii de țărani[3] (tabelul de la p. 87).

Așa cum se poate constata, ca urmare a procesului dinamic de transfer a proprietății, numărul țăranilor care și-au pierdut pământul era cu mult mai mare decât al acelora care au izbutit să treacă în categoria celor înstăriți. Între 1864 și 1913, numărul țăranilor lipsiți de pământ s-a ridicat la aproximativ 400 000. De asemenea, dacă în anul reformei nu existau gospodării țărănești care să posede până la 2 ha, în 1913, numărul acestora

[1] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, p. 103. Date asemănătoare la Mircea Iosa, *Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, RdI 35, 1982, 2, p. 207.
[2] C. Stere, *Țara de latifundii. Scrieri*, ediție îngrijită de Z. Ornea, București, 1979, p. 385–386.
[3] Cf. I. Adam. N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, I, București, 1956, p. 239.

era de 476 649[1]. Ritmul deposedărilor de pământ a fost mai rapid decât cel demografic, deplasarea țăranului spre straturile inferioare fiind evidentă.

Categoria	**1905**				**1913**			
	Nr. gosp.	**% Față de total**	**supr. în ha**	**% Față de total**	**Nr. gosp.**	**% Față de total**	**supr. în ha.**	
Săraci	1 044564	57,0	2016209	52,30	317985	86,3	2118480	52,3
Mijlocași	176 375	14,0	1137436	29,6	161550	10,5	1118409	27,6
Înstăriți	36 318	29,0	692953	18,1	48693	3,2	815302	20,1
Total	1 857 257	100,0	3649598	100,0	1528228	100,0	4052191	100,0

La lipsa pământului de cultură se adauga și lipsa terenurilor de pășune, islaz și fânaț, pe care legislația ulterioară reformei din 1864 nu le mai asigurase. Din această situație, a rezultat o scădere corespunzătoare a numărului vitelor de tracțiune și de hrană, care a avut drept consecință o considerabilă depreciere a nivelului de trai al țăranilor.

În perioada asupra căreia stăruim, suprafața însămânțată cu cereale a crescut de două ori și jumătate. La o creștere de 75% a populației rurale, suprafața însămânțată cu cereale a sporit de la 2 284 900 ha, la 5 140 000 ha. O creștere mai accentuată a populației rurale și a culturilor se constată în *Câmpia Română*. La grâu, de pildă, creșterea a fost de la 697 240 ha, în perioada 1862–1866, la 1 922 332 ha, între 1911–1915. Terenurile de cultură și-au sporit ponderea, de la 19,9% în 1860, la 41,6% în 1913. În aceeași perioadă, suprafața ocupată cu pășuni și fânațuri a scăzut aproape la jumătate: de la peste 4 milioane ha, la circa 2 031 900 ha.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, România se afla pe primul loc în Europa în privința proporției ocupate de cereale, în raport cu întinderea de pământ cultivată. Au crescut și suprafețele cultivate cu plantele solicitate de industrie: de la 72 300 ha, în 1872–1876, la 194 220 ha, în 1904–1905. De asemenea, a sporit și producția la ha. Față de sporul demografic, producția totală a crescut de aproape trei ori. La sfârșitul secolului, producția de grâu reprezenta aproape 85% din valoarea totală a exporturilor românești. Înaltul grad de comercializare a produselor a fost o altă trăsătură distinctivă a agriculturii din România. Exportul de cereale, strâns legat de extinderea pieței capitaliste și de angrenare

[1] *Ibidem*, p. 186–189. N.N. Constantinescu oferă cifra de 368 727 capi de familie (28% din total). În multe județe, notează autorul, procentul era mai mare decât media pe țară (Brăila 48,5%, Tulcea 47%, Constanța 42,3%, Putna 37,2%). *op. cit.*, p. 298.

a României în mecanismele acestei piețe, a înregistrat — la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea —, o continuă creștere: cantitatea de grâu exportată a fost de 60,15% între 1891 și 1895, de 49,02% între 1896 și 1900, de 60,79% între 1906 și 1910. În anul 1906, de pildă, a fost înregistrat un adevărat record, exportându-se 3 142 588 tone[1].

În al doilea deceniu al secolului al XX-lea, România se afla pe locul patru în lume printre țările exportatoare de grâu și pe locul trei la exportul de porumb.

Ca urmare a crizelor agrare, desfășurate în lanț neîntrerupt între 1873 și 1895 și la începutul secolului al XX-lea, agravate de ani de secetă constantă și prelungită —, a crizelor industriale (1873, 1882, 1890), în condițiile dependenței României de piața mondială, prețul cerealelor a înregistrat scăderi considerabile. Sumele încasate n-au crescut în același ritm cu cantitățile vândute. Situația s-a agravat și datorită calității inferioare a grânelor românești, care nu puteau suporta concurența. Dacă în perioada cuprinsă între 1879 și 1883 a fost vândută, în medie, cantitatea de 1 361 548 tone, în valoare de 175 766 000 lei (revenind 129 lei pe tonă), între 1894 și 1898, pentru cantitatea medie vândută (2 073 907 tone) s-au încasat doar 229 680 000 lei (110 lei pe tonă). Creșterea exportului s-a făcut pe seama reducerii constante a consumului intern.

Trebuie avut în vedere faptul că, în marea lor majoritate, pământurile erau lucrate cu forța de muncă și cu atelajele țăranilor, în cadrul învoielilor pe care aceștia le încheiau, pentru a-și completa necesarul de pământ. Utilajele de care dispunea marea proprietate funciară erau insuficiente pentru practicarea unei agriculturi intensive. În preajma războiului, în agricultura României se foloseau doar 300 pluguri acționate mecanic, singura operație în care predominau mașinile fiind treieratul.

Anuarul statistic din 1907, ale cărui date le-a comentat C. Stere, oferă următoarea situație[2]:

Anii	**Producția (vagoane)**	**Exportul (vagoane)**	**Consumul Intern (vagoane)**	**Populația**	**Cantitatea pe cap de locuitor**
1876	125 000	26 000	99000	4 300 000	230
1886–1890	157 000	60 000	97 000	5 000 000	194
1891–1895	158 000	72 000	86 000	5 500 000	156
1895–1900	160 000	70 000	90 000	6 000 000	150
1901–1903	192 000	102 000	90 000	6 300 000	146

Diminuarea constantă a veniturilor micii gospodării țărănești[3], scăderea consumului de cereale și a șeptelului, creșterea prețului pământului și a arenzilor — percepute sub

[1] Cf. *Marea răscoală a țăranilor din 1907* (sub redacția lui A. Oțetea și I. Popescu-Puțuri), București, 1967, p. 87.

[2] C. Stere, *Foametea constantă și chestiunea agrară, loc. cit.*, p. 344.

[3] La începutul secolului al XX-lea, un număr de 2248 mari proprietari funciari, cu un venit de peste 10 000 lei, dispuneau de 102 131 987 lei anual, tot atât, aproape, cât realizau 1 240 376 mici proprietari, care aveau, fiecare, un venit mai mic de 600 lei (Cf. *Marea răscoală din 1907*, p. 35).

diferite forme ș.a. — au avut consecințe negative de ordin demografic, situând România în rândul țărilor cu un ridicat procent de mortalitate. Firesc, implicațiile negative s-au extins și asupra situației sanitare și culturale a locuitorilor din lumea satelor. Statul era lipsit de posibilitatea de a putea ține sub control consecințele grave care decurgeau din această stare de lucruri; măsurile întreprinse s-au situat cu mult sub nevoile existente. Țăranul român, rostea C. Stere, poporanist, atunci — care avea să devină, însă, unul din fruntașii liberalismului românesc — „muncește îndoit mai mult, pe urma acestei munci țara poate exporta de șase ori mai multe cereale...; cu toate acestea... el n-a profitat nimic din acest spor de muncă și productivitate, ci sărăcește și flămânzește tot mai mult, încât a ajuns într-o stare de foamete constantă...". „Un popor veșnic flămând și bolnav, flămând și bolnav cum nu este altul în Europa"[2].

În *regimul de tranziție* instaurat după reforma din 1864, în care capitalismul se legitima doar prin proclamarea libertății proprietății, a muncii și a persoanei —, fără să existe mijloacele materiale capabile să îngăduie trecerea la un sistem de exploatare care să corespundă noilor condiții juridice ale proprietății —, cele două categorii de gospodării, dependente una față de cealaltă, realizau producția capitalistă printr-o variată gamă de mijloace vechi. Deși în primele decenii ale secolului al XX-lea munca salariată a sporit în amploare — muncitorii salariați fiind aduși și de peste hotare, din ținuturile românești —, continua să persiste munca în dijma, dijma la tarla ș.a. Printr-o legislație coercitivă, statul forța funcționarea acestui sistem hibrid, discriminatoriu și neeficient.

La agravarea constantă a situației din agricultură a contribuit și *extinderea arendășiei*; fenomenul împiedica investițiile productive, înrăutățind considerabil condiția țăranului. Monopolizarea pământurilor, în cuprinsul unor uriașe *trusturi* de arendași, a determinat unele din formele cele mai inumane ale exploatării în lumea agrară din România. În 1913, 53,7% din suprafața moșiilor mai mari de 1000 ha era arendată. În preajma anului 1907, aproximativ, 900 000 ha erau arendate unor străini. Numărul arendașilor se ridica la 3 332. În Moldova, frații Fischer dețineau 189 000 ha culturi și 47 000 ha pădure. Așadar, latifundiul, pulverizarea micii proprietăți, marea arendășie parazitară și regimul de învoieli sunt semnele distinctive ale agriculturii între cele două reforme (1864–1921).

Sporirea prețului pământului și al arenzilor au avut drept urmare o creștere corespunzătoare a obligațiilor țăranilor, intensificarea muncii lor reprezentând principala sursă de sporire a veniturilor.

Lipsa unui eficace sistem de credit, capabil să satisfacă nevoile țăranilor (băncile populare, cu toate extensiunea luată, nu au dat rezultatele așteptate) i-a lăsat pe aceștia la discreția camatarilor; dobânzile s-au situat la cote incredibile. De asemenea, înzestrarea agriculturii cu mașini nu a fost pe măsura necesității transformării moșiilor în întreprinderi producătoare. Dacă, în 1865, numărul mașinilor era de 752, în 1903, acesta a crescut

[1] C. Stere, op. cit., p. 350–436 (articolele *Foametea constantă și problema agrară* și *Cauzele mișcărilor agrare*).

la 43 520 (55 pluguri de aburi, 4539 locomobile, 12 151 mașini de semănat, 18 451 mașini de secerat, 1258 mașini de bătut porumbul și 4185 mașini de treierat)[1].

În lucrarea sa *Neoiobăgia*, apărută în 1910, fruntașul socialist Constantin Dobrogeanu-Gherea făcea următoarea caracterizare regimului agrar existent în România după 1864: „Întocmire (economică și politică-socială agrară particulară) hibridă și absurdă", care „constituie problema agrară specifică țării noastre". Aceasta, continua Gherea, „constă în patru termeni: raporturi de producție în bună parte iobăgiste, feudale; o stare de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună, lăsând pe țărani la discreția stăpânilor; o legislație tutelară care decretează inalienabilitatea pământurilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpâni și muncitori, raporturi izvorâte din cei doi termeni de mai sus; insuficiența pământului așa-zisului mic proprietar țăran, pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al marii proprietăți".

„Regimul nostru dublu capitalist-iobăgist are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică așa-zise învoieli) fără dezavantajele vreunei obligații, servituți față de ea, și are din regimul capitalist absoluta libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare țărănească, în acest dublu regim, are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligațiilor boierești față de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăți neatârnate de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii. Prin acest dublu regim capitalist-iobăgist, clasa noastră economicește dominantă a reușit să realizeze toate avantajele regimurilor pentru dânsa și toate dezavantajele amândurora regimurilor pentru țărani..."[2].

Chiar fără să fim de acord cu termenul care definește esența regimului și motivația ideologică, trebuie să admitem că analiza omului politic este pătrunzătoare și la obiect.

În Dobrogea, alipită României în 1878, prin dispozițiile înscrise în legea din 1880, erau recunoscute reglementările înscrise în *Codul funciar otoman* din 1858. Cea mai mare parte a pământului aparținând statului, țăranii îl puteau arenda, în schimbul unei plăți. Scoaterea țăranilor de sub dependența arendașilor a grăbit procesul de diferențiere. În aprilie 1882 a fost adoptată *legea asupra proprietății imobiliare*, în conformitate cu dispozițiile căreia dobândirea, păstrarea și transmiterea proprietății funciare urma să se facă potrivit legilor din România.

Dijma asupra pământului a fost desființată prin răscumpărare, posesorii căpătând dreptul de a deveni proprietari, cu condiția ca sumele aferente să fie plătite în termen de trei ani. Pe baza acestei legi, au fost deposedați foarte mulți țărani. De pildă, numai în 1902, a fost deposedați 3017 titulari, care posedau o suprafață de 36 611,1334 ha[3].

---

[1] N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 272 și Idem, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, 1991, p. 330.

[2] Constantin Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 82–83, 281, 188–189.

[3] N.N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, p. 306–307.

Politica agrară. Între concepție teoretică și realitate politică. Reforma din 1864 a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea desfășurată a capitalismului în România. Eliberarea proprietății de sarcinile care o grevau, desființarea obligațiilor de esență feudală și eliberarea și împroprietărirea țăranilor au creat, totodată, forța de muncă liberă, necesară noii construcții, precum și piața internă pentru capitalism. Favorizând aceste condiții, reforma nu a rezolvat, însă și variatele aspecte ale problemei agrare; a creat, doar, premisele pentru dezvoltarea unei agriculturi cu caracter capitalist.

Strategia construcției nu era aceeași pentru toate sectoarele economiei. Industria și infrastructura capitalistă, în general, în limitele în care s-au dezvoltat, au beneficiat și de afluxul capitalului străin și de adaptarea rapidă a culturii românești — a școlii, mai cu seamă —, la nevoile construcției și a cerințelor moderne. Agricultura, însă, nu a putut beneficia de asemenea avantaje. Pentru ca efectele reformei să fi fost viabile ar fi fost necesare investiții colosale și, mai cu seamă, ridicarea stării materiale, morale și intelectuale a marii mase a țăranilor, schimbarea mentalităților, înzestrarea cu mijloace compatibile cu cerințele epocii. Într-un cuvânt, trebuiau pregătite acele condiții pe care (la inițierea reformei, încă) liberalii radicali le considerau necesare pentru ca actul să poată da rezultatele scontate. Din nefericire, nici una din aceste condiții nu a putut să fie îndeplinite. Ele urmau să capete substanță numai în timp. Reforma, se știe, a fost adoptată în lipsa acestor pregătiri prealabile. Situația în care se afla agricultura, după cei peste 150 ani ai perioadei de tranziție, solicita nu numai uriașe investiții financiare. Dat fiind locul pe care sectorul agrar îl ocupa în viața economică și socială a țării, transformarea lui presupunea, practic, o revoluționare radicală, pe care societatea românească nu era în măsură s-o realizeze într-un timp scurt. Investițiile în agricultură au fost minime; ea s-a hrănit din propria sa substanță, oferind, totodată, mijloacele necesare construcției celorlalte sectoare. Consecințele acestei situații disarmonice au imprimat o cadență mai lentă dezvoltării capitalismului în agricultură, adâncind criza „de creștere" a societății românești.

Evoluția particulară a situației din agricultură nu este o consecință a lipsei de interes a claselor conducătoare (a elitelor) față de agricultură, de țărănime și de problemele sale. Alături de celelalte probleme legate de construirea societății moderne (românești) și de rezolvarea opțiunilor naționale, acestea au fost preocupate tot timpul de găsirea soluțiilor capabile să amelioreze problemele economice legate de agricultură și cele sociale, generate de situația în care se afla țărănimea; interesele erau și cele ale claselor dar și cele, superioare, naționale. Rezolvările nu puteau depăși, însă, mijloacele existente. Ele trebuiau înscrise în limitele consemnate de legea din 1864 și de Constituția din 1866. *Proprietatea sacră și inviolabilă* a fost consacrată de actul fundamental în proporțiile stabilite de reforma din 1864. Organizarea agriculturii și transformările ulterioare trebuiau realizate pornindu-se de la această stare de lucruri.

Și după 1866, *statul* și-a asumat rolul de principal instrument de construcție și organizare a structurilor interne. Intervenția în organizarea și reglementarea agriculturii și a relațiilor agrare a fost firească, așadar.

În linii generale, *politica agrară* urmărită și aplicată de cele două partide de guvernământ — liberal și conservator — nu se deosebea în punctele sale esențiale. Și unul și celălalt se pronunțau pentru menținerea marii proprietăți și pentru constituirea unei proprietăți țărănești mici, capabile să realizeze echilibrul economic, social și politic în lumea satelor. Aceasta cu atât mai mult cu cât s-a constituit și o nouă categorie de proprietari funciari, ridicați din rândurile burgheziei înstărite, care a alimentat rândurile vechii moșierimi. Deosebiri au existat, totuși. Ele erau generate și de mentalitățile diferite ale diverselor categorii de proprietari funciari, dar și de perspectiva deosebită asupra procesului de dezvoltare a societății. În timp ce, în general, conservatorii se situau pe poziția intransigentă a apărării proprietății, considerând că era reformelor se încheiase odată cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza, dezvoltarea societății urmând să se facă pornindu-se de la realitățile existente, liberalii apreciau dezvoltarea într-un orizont mai larg și într-o altă dinamică.

Pentru a se asigura moșiilor mâna de lucru necesară — în cadrul sistemului de tranziție existent —, a fost adoptată o legislație agrară specială, a cărei expresie concentrată a fost *legea învoielilor agricole*, aplicată imediat după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, care reglementa modalitățile de realizare a relațiilor în arendarea pământului. Pe drept, Radu Rosetti aprecia că, prin intermediul acestei legi, „peste 95 de sutimi din populația țării a fost scoasă în afară de orice lege". Legea, de excepție, prevedea executarea directă a țăranilor care nu-și îndepliniseră contractele încheiate cu proprietarii, prin mijlocirea aparatului administrativ (în cazul contractelor agrare, nu se aplicau, așadar, dispozițiile legislației ordinare). În 1872, conservatorii au adăugat legii din 1866 clauza *manu militari*, în acord cu care execuția țăranilor putea să fie efectuată cu ajutorul forței armate, aflată la dispoziția proprietarilor. Această clauză a fost desființată în 1882, în timpul când la conducerea Ministerului de Interne s-a aflat C.A. Rosetti. Legea a fost din nou modificată în 1893, învoielile intrând în cadrul jurisdicției ordinare. Prin conținut, dar și prin abuzurile săvârșite în aplicarea lor, legile învoielilor agricole au reprezentat una din cauzele principale ale înrăutățirii situației țăranilor și a menținerii tensiunii sociale.

Ultimul capitol din legea rurală din 1864 se ocupa de modalitatea de *vânzare a pământurilor din bunurile (domeniile) statului*, sector creat în urma secularizării averilor mânăstirești (1863). Posibilitatea unei noi exproprieri fiind considerată exclusă, nevoia de pământ resimțită de țărani (pe care legea nu o putuse satisface) urma să fie compensată — parțial, firește —, prin asemenea vânzări succesive, reglementate prin legi și dispoziții speciale.

Potrivit datelor oferite de G.D. Creangă, unul din cei mai avizați cercetători ai problemei agrare din România celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, prin legea rurală din 1864 și legile de vânzare care au urmat până la începutul secolului al XX-lea, un număr de 629 389 țărani au obținut 2 562 479,3467 ha pământ[1]:

[1] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România...*; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii...*, p. 482–483.

Anul legii	Nr. țăranilor împroprietăriți	Suprafața în ha	Observații
1864 (legea rurală)	467 840	1 766 258,2826	
1878–1879	48 342	228 328,9728	tineri căsătoriți (însurăței)
1881	4970	23 069, 7936	
1889	105 165	526 233,2526	Primele patru legi au atribuit loturi mai mici de 10 ha; ultimele două, loturi mai mari de 10 ha
1881	1716	8 228,4339	
1889	1549	20 360,6292	
	629 582	2 562 479,3467	

Una dintre cele mai importante legi de vânzare, în care principiul repartiției pământului în loturi de 5 ha a fost cu rigurozitate respectat, a fost cea din 1889, votată de guvernul junimist. Cu unele modificări necesare, legea a rămas în vigoare până în 1906, cu rezultatele consemnate în tabel. Au fost și cazuri, pe care nu le-am nominalizat aici, în care numeroase moșii au fost vândute în corp întreg, favorizându-se, în acest fel, constituirea unor noi latifundii.

Legile de vânzare din domeniile statului nu au putut acoperi nevoia de pământ a țăranilor și nici nu au putut realiza obiectivele economice și politice care le-au motivat.

O altă modalitate pentru a suplini lipsa pământurilor a fost aceea a constituirii *obștilor sătești*, prin legea din 1904 — asociații pentru închirierea unor moșii. În anul 1913, erau constituite 495 asemenea *obști* care întruneau un număr de 77 000 membri. Suprafața arendată era redusă, însă, atingând doar 1/6 din suprafața deținută de arendași. De asemenea, *Casa Rurală*, instituție creată la începutul secolului al XX-lea, a reprezentat un fel de *bancă a pământurilor*. Cumpărând pământurile de la proprietari, instituția le revindea țăranilor în condiții mai avantajoase.

S-a încercat, fără rezultate pe măsură, însă, să se organizeze și un *sistem de credit* necesar agriculturii. În afara *Creditului Funciar Rural*, creat în 1873, pentru sprijinirea marilor proprietari, în 1881, a fost înființat *Creditul Agricol*, cu reprezentanțe în fiecare județ, care acorda împrumuturi pe termen scurt (9 luni). Reorganizat de mai multe ori, *Creditul Agricol* a devenit instituție de stat (1892), având un capital de 20 milioane lei. De asemenea, au fost înființate *bănci populare*, organizate după sistemul german Schulze-Delitsch. În anul 1902, funcționau 700 asemenea bănci, care aveau un număr de 60 000 membri. În organizarea lor, un rol important i-a revenit lui Spiru Haret. În anul 1913, numărul băncilor populare a crescut la 2900. Din păcate, majoritatea creditelor acordate nu a fost productivă; sumele au fost folosite, mai mult, pentru acoperirea nevoilor curente.

În perspectiva de astăzi, mai puțin, poate, în cea a contemporanilor, preocupați mai mult de cotidian, într-o societate care evolua grăbit, distincția dintre *problema agrară* și *problema țărănească* — dar și strânsa interdependență dintre ele — sunt ușor de perceput. În urma reformei din 1864, profilul statului român a rămas precumpănitor agrar, în strategia dezvoltării economice și sociale, marea proprietate funciară și cea mică țărănească reprezentând componente esențiale. Țărănimea, principala forță productivă a națiunii, angajată în agricultură, trebuia să fie atrasă și interesată în construcția noii societăți moderne, care nu putea să fie decât o societate democratică, în care toți cetățenii urmau să aibă drepturi și îndatoriri egale. Eliberați de servituțile lumii vechi, țăranii trebuiau ridicați la calitatea de cetățeni, participanți activi la construcția națională. Gândirea politică românească a reliefat legătura organică dintre cele două probleme; ideologia pașoptistă și larga dezbatere publică ce a precedat reforma din 1864 i-au subliniat toate laturile. Din nefericire, în practica politică a regimului monarhiei constituționale — chiar în condițiile în care statul a rămas instrumentul principal al construcției moderne — viziunea teoretică de la '48 asupra problematicii agrare, nu a putut fi menținută și aplicată în laturile sale definitorii. Au existat piedici insurmontabile, ușor de înțeles. Practic, România își începea, abia, viața politică modernă, cu partide și oameni care și-au format și definit ideologia *in mers*. Conservatorii, apărători ai marii proprietăți funciare, și-au păstrat și consolidat pozițiile, în timp ce liberalii radicali au fost constrânși să renunțe la veleitățile revoluționare cu care se remarcaseră la 1848; ambianța europeană nu le mai îngăduia. Mijloacele materiale au lipsit și nici nu a existat intenția de a adopta o politică specială de protecție socială față de țărănime. Votul cenzitar și regimul politic oligarhic, care a dominat întreaga epocă, inconsistența clasei de mijloc, în curs de formare, însă, au exclus, cu totul, aproape, țărănimea de la participarea la viața politică. Analfabetismul, degradarea materială și morală a satului, lipsa spiritului civic ș.a. nu puteau să-i confere încă acest drept. Drumul spre democrație era lung, însă și piedicile păreau de netrecut. Într-un interval de timp foarte scurt, România și-a construit structurile moderne. O strategie cu mai multă perseverență urmărită în aplicarea practică a principiilor sale a fost în domeniul industriei, în organizarea creditului, în construcția infrastructurii capitaliste, în cultură. În sectorul agrar, interesul individual sau de grup a acționat cu mai multă vigoare. Apărarea acestuia, prin legislația de excepție, a fost mai eficientă decât măsurile de asistență socială, de apărare și promovare a intereselor generale ale țăranilor. Așa cum s-a putut observa, preocupări în acest sens au existat. Însă, legislația agrară ineficientă, elaborată nu în spirit democratic, ci în acel al unor interese înguste — ale proprietarilor funciari —, nu putea fi eficientă, pentru a îngădui populației rurale să-și acomodeze ritmul dezvoltării la cel general.

Țăranii au răspuns acestei *provocări a dezvoltării* cu mișcări și răscoale, care au brăzdat întregul sfârșit al epocii moderne. Frământările sociale au concentrat și mai mult atenția asupra țărănimii, asupra nevoii de soluționare a *problemei țărănești* în acord cu spiritul epocii și cu nevoile naționale. Au activizat viața politică și intelectuală a națiunii, au grăbit fixarea pozițiilor, adoptarea atitudinilor și a măsurilor de integrare a țărănimii în cuprinsul

construcției democratice. Statul și curentele politice care-i defineau ideologia, partidele care asigurau aplicarea în practică a strategiei dezvoltării, au izbutit, în cele din urmă, să dea problemei agrare o rezolvare în acord cu interesele sociale și naționale ale țării. La începutul secolului al XX-lea, așa cum se va observa în continuare, măsurile în acest sens au putut să fie adoptate deoarece societatea evoluase, se apropiase de democrația, a cărei instaurare va fi deschisă de reformele fundamentale care au însoțit constituirea statului național unitar, creat în 1918, în urma Primului Război Mondial.

Partidul Conservator, alcătuit, în marea sa majoritate, din reprezentanți ai proprietății funciare, apărători ai acesteia, a promovat — cu mai multă consecvență, poate, decât liberalii —, ideea constituirii unei mici proprietăți țărănești, capabile să mențină echilibrul economic și social mai cu seamă, în lumea satelor. El nu recunoștea existența unei chestiuni agrare în România. „La noi — nota, de pildă Virgil Arion — țăranul bogat a fost întotdeauna o excepție". „Relele din agricultură, constata un alt om politic conservator — Em.N. Lahovari —, se afla în mentalitatea țăranilor [cultivată de liberali] că trebuie să primească pământ, devenind cerșetori, când umili, când amenințători". Problemele din lumea satelor, continua el, „nu pot fi rezolvate prin distribuirea de pământ. Legea din 1864, care a împroprietărit pe toți țăranii, n-a îmbogățit pe niciunul ... [ei] par a fi mai săraci ca oricând". În afară de abuzurile administrației, de existența intermediarilor, arendași și cămătari, de impozitele mari, de lipsa de cultură a țăranilor, a unei industrii capabile să înghită surplusul de muncă din agricultură, de instigațiile liberalilor și ale socialiștilor, conservatorii atribuiau situația din lumea satelor relei organizări economice, precum și existenței unui sector redus al micii proprietăți. „Nu faptul că sunt 200 sau 300 000 țărani capi de familie care nu posedă pământ e îngrijorător — nota C. Garoflid, unul din teoreticienii Partidului Conservator —, ci faptul că cei 920 000 care posedă 1/2 din suprafața agricolă a țării o au în bucățele nesatisfăcătoare. Avem prea mulți țărani proprietari pe întinderi prea mici de pământ"[1].

În optica partidului — aceasta nu a fost părăsită nici chiar după Răscoala din 1907 —, marea proprietate reprezenta o condiție esențială pentru progresul economic al societății românești; proprietatea mică nu poseda nici forța organizatorică, nici cea financiară și tehnică pentru a practica o cultură intensivă. Soluțiile pentru îmbunătățirea situației țăranilor — nu pentru rezolvarea *problemei agrare* — constau în vânzarea de pământ din domeniile statului, în inalienabilitatea pământurilor țărănești, în îmbunătățirea administrației, eficiența creditului, ridicarea nivelului cultural al țărănimii. Proprietatea, aprecia fruntașul conservator N. Filipescu, „nu poate fi decât rodul priceperii și străduinței muncitorului pătruns de gândul unui destin moral în viață. Iar acest destin nu-i poate fi arătat decât prin organele de cultură ale poporului: biserica, școală și oștire"[2].

---

[1] Apud, Gh. Iacob, *Economia României*..., p. 27–28.

[2] Cf. *Programul Partidului Conservator*, București, 1913, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 34. O prezentare mai largă, la același autor, în studiul *Confruntări ideologice privind problema agrară. Rolul marii răscoale din 1907 în grăbirea unei noi reforme*, în vol. *1907 în perspectivă istorică* (coord.: Ion Agrigoroaiei), Iași, 1987, p. 131–152.

Aceste principii au fost incluse în toate actele oficiale, Partidul Conservator afirmându-și disponibilitatea de a sprijini orice reformă ce nu aducea atingere dreptului de proprietate, „punct fundamental în constituție și în starea noastră socială", respingând „ca o utopie primejdioasă formula că orice sătean muncitor de pământ trebuie să fie înzestrat cu pământ"[1]. În opinia fruntașilor conservatori (P.P. Carp, de pildă), exproprierea reprezenta „un mare rău care se face țăranului, lucrătorilor ... un rău foarte mare acestei țări"; „un remediu brusc, revoluționar și, în ultimă instanță, inutil"[2].

Partidul Național-Liberal, mai apropiat de perspectiva integratoare a societății românești moderne, căruia-i aparțin inițiativele cu adevărat înnoitoare, din rațiuni care decurgeau din esența însăși a liberalismului, s-a situat, din capul locului, pe poziția respectării proprietății, a garantării existenței și a libertății acesteia; s-a pronunțat pentru îmbunătățirea administrației interne și izolarea agitatorilor. În accepțiunea unora dintre fruntașii liberali, *problema agrară* reprezenta, de fapt, nu o chestie de pământ, ci de reglementare a muncii pe baze moderne. În opiniile sintetizate ale fruntașilor liberali, cauzele care au generat chestiunea agrară erau abuzurile administrației și ale trusturilor arendășești ale străinilor, regimul nedrept al învoielilor agricole, fiscalitatea, lipsa islazurilor și a creditelor ieftine, lipsa de cultură a țăranilor ș.a. Spre deosebire de conservatori, liberalii au luat în discuție și cauzele adânci care decurgeau din structura proprietății, din fărâmițarea loturilor țărănești. Deși perspectiva de abordare a „problemei" era mai largă[3], soluțiile propuse de liberali, chiar și după 1907, nu au depășit, în general, orizontul inițial. În programul din 1906, măsurile preconizate se limitau la aplicarea legilor în întregul lor, la stabilirea relațiilor de încredere reciprocă și „colaborare prietenească" între țărani și proprietari, înființarea Casei Rurale, la ajutorul acordat țăranilor de către biserică și școală.

Legile liberale care au urmat Răscoalei din 1907, importante în esența lor, nu depășeau, nici ele, limitele principiilor liberale pe care partidul trebuia să le respecte în opera de guvernare. Și de data aceasta, credem, responsabilitatea guvernării, importanța și consecințele unei soluții mai radicale nu au îngăduit liberalilor (unora dintre dânșii, cel puțin) să propună o nouă împroprietărire a țăranilor, înainte de a fi pregătite condițiile interne favorabile și cele din afară[4]. Primul Război Mondial nu a mai îngăduit așteptarea. Din

[1] Gh. Iacob, *Confruntări ideologice...*, p. 148.

[2] Idem, *Economia României...*, p. 35.

[3] Ion I.C. Brătianu avea convingerea, pe care o mărturisea în 1908, că „... nu se poate concepe o burghezie sănătoasă ... într-o țară în care țărănimea ar fi săracă și mizerabilă"; „prin nimic (nu se poate asigura) — continua el —, mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale și morale, decât prin îmbunătățirea stării țăranilor, căci în raport cu această îmbunătățire creștem sfera de activitate a burgheziei noastre" (Discurs în Adunarea Deputaților, ședința din 15 decembrie 1908, apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice...*, p. 141–142).

[4] Mai târziu, răspunzând unui atac venit din partea lui N. Titulescu, Ion I.C. Brătianu îi spunea în acest sens: „Întrebați pe șeful dvoastră (Take Ionescu), dacă la 1907 nu am examinat dacă nu era posibilă exproprierea, și numai când am constat că situația politică generală era astfel încât nu se putea concepe exproprierea, am ajuns la cealaltă soluție" (N. Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 131, Ion I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914 etc., apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice...*, p. 143).

nou, cele două acte fundamentale (reforma agrară și noua constituție) au trebuit să fie date înainte ca aceste condiții să fie pe deplin realizate. România mare avea nevoie de ele; timpul nu mai putea aștepta.

Prin importanță și implicații, problema agrară a polarizat atenția întregii societăți, antrenând, într-o vie dezbatere, nu numai cercurile responsabile ale conducerii politice, ci opinia publică în totalitatea ei. Literatura i-a rezervat un loc predilect. Cele două curente: *Semănătorismul*, care exprima, mai mult ideile conservatoare, înfățișând idilic viața agrară și *Poporanismul*, exponentul cel mai radical al burgheziei, au dat expresia aspectelor fundamentale ale *problemei agrare*, lărgindu-i orizontul de percepere și înțelegere. Mișcarea socialistă, la rândul ei, prin activitatea sa teoretică și practică, prin explicațiile mai largi asupra esenței problemei agrare și prin soluțiile mai radicale preconizate, prin organizarea țăranilor în cluburi socialiste ș.a. a jucat un rol important în menținerea problemei agrare pe primul plan al vieții publice. De asemenea, glasul socialiștilor (în sprijinul țăranilor români) a fost auzit la congresele internaționale socialiste ale timpului.

Trecerea socialiștilor români — a „generoșilor" — în Partidul Național-Liberal, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a contribuit, efectiv și la întărirea aripii radicale a partidului. În interiorul acestuia se afla o puternică grupare moșierească, alcătuită din proprietari funciari, care-și obținuseră domeniile sub imperiul împrejurărilor și a legislației care au urmat reformei din 1864.

În rândul țărănimii, mișcarea politică pentru susținerea intereselor proprii — după încercarea lui Constantin Dobrescu-Argeș, din 1885, de a crea o *partidă țărănească* —, prinde consistență în 1906, când, sub conducerea lui Vasile M. Kogălniceanu, fiul marelui om politic, s-au desfășurat lucrările primului congres țărănesc, în urma căruia s-au constituit *reuniunile țărănești locale*.

Răscoalele țărănești, care — cu începere din 1888 —, au agitat întreaga perioadă, având un atât de dramatic deznodământ în 1907, angajând conștiințele românești și activitatea politică, au contribuit la adâncirea dezbaterilor în jurul problemei agrare și la clarificarea acesteia, grăbindu-i soluționarea.

Frământări și răscoale țărănești la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Consecințe. În preajma Războiului de Independență, când consecințele noului sistem agrar începuseră să fie puternic resimțite, frământările țărănești au îmbrăcat forme variate, devenind tot mai frecvente. Generalizarea acestora a fost evitată de împrejurările războiului, de venirea la putere a liberalilor (în 1876), care au întreținut speranța unor măsuri mai largi în favoarea țăranilor. Legile de vânzare din bunurile statului, elaborate și aplicate în 1881, 1884 și 1886, intrarea în stăpânirea țăranilor a proprietăților embaticare din Dobrogea și desființarea clauzei *manu militari* (1882) din legea învoielilor agricole nu au putut atenua consecințele provocate de funcționarea noului sistem agrar. Războiul, prin multiplele sarcini impuse țăranilor, mai cu seamă, deteriorând situația acestora, a sporit tensiunea socială. Potrivit aprecierilor[1], numai între anii 1887 și 1888,

[1] Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, 1974, p. 194 și urm.

în întreaga țară, au avut loc peste 300 acțiuni ale țăranilor. În cuprinsul acestora, un loc important l-a avut *mișcarea petiționară*. Răscoala din 1888, care a deschis seria marilor frământări sociale, s-a desfășurat pe fondul confuziei create de aplicarea legii pentru verificarea pământurilor date țăranilor în conformitate cu articolele 5–6 din legea rurală din 1864 (1887). Trebuie reținut faptul că, în perioada care a precedat răscoala, problema agrară fusese integrată statornic în peisajul economic, social și politic românesc, ca urmare a propagandei efectuate la sate de cercurile socialiste. În 1886, apăruse programul socialist, elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea (*Ce vor socialiștii români*), în care figura problema proprietății colective asupra pământului, care își găsise un loc de dezbatere în presa vremii. De asemenea, tot în acest timp, din inițiativa lui Constantin Dobrescu-Argeș, s-au constituit bresle ale muncitorilor de pământ și, apoi, primul partid țărănesc.

Începută la Urziceni-Ilfov, în ultima decadă a lunii martie, pe fondul general al frământărilor politice generate de lupta „Opoziției Unite" împotriva guvernării liberale, răscoala s-a extins, cu repeziciune, în întreaga țară. În 28 din cele 32 județe ale țării, au avut loc frământări sau răscoale, care au variat ca intensitate și manieră de desfășurare. Cel mai mare număr de sate răsculate l-au dat județele Roman și Botoșani, în Moldova, Ilfov, Prahova, Ialomița, Dâmbovița și Vlașca, în Muntenia. Răscoala a atins intensitatea maximă între 1/13 și 8/20 aprilie 1888. Printre localitățile în care răscoalele au îmbrăcat forme violente, represiunea fiind foarte aspră, menționăm Lipia Bojdani, unde au fost înregistrați peste 100 morți și răniți și Dumbrăveni-Botoșani, unde au participat circa 1000 țărani. Cerințele cele mai frecvent formulate au fost: pământ și porumb. În cursul răscoalei, țăranii au pătruns în unele centre administrative pentru a-și impune cerințele (Oltenița, Călărași, Galați, Botoșani). Grupuri de răsculați au pătruns și în Capitală.

Represiunea a fost dură. Guvernul junimist, instituit după căderea cabinetului liberal, a acționat fără cruțare. În cursul „operațiilor" desfășurate după toate regulile artei militare, au fost uciși sau răniți peste 1000 țărani. Alți 3000 au fost arestați, mulți dintre ei suferind condamnări severe.

Prin amploarea și consecințele sale, Răscoala a zguduit opinia publică. Din domeniul particular al relațiilor bilaterale, pe care o situase, pentru un timp, legea din 1864, problema agrară a trecut, din nou, brusc, în cadrul vieții publice, subliniindu-și, accentuat, aspectele economice, sociale și politice. Reacția provocată — pe termen lung —, a reliefat legătura strânsă existentă între progresul țării, situația țăranilor și întocmirea socială. A fost mai bine înțeles adevărul potrivit căruia soluția problemei agrare nu putea fi decât *globală*, în cuprinsul unui regim democratic. Forțele interesate în instituirea unui asemenea regim și-au sporit rândurile și sfera acțiunilor.

Fără să se mai manifeste cu aceeași amploare și fără să mai îmbrace un caracter general — provocate de aceeași stare de lucruri, care nu s-a modificat în esența sa —, mișcările țărănești au continuat, înscriindu-se ca un factor de permanență în peisajul social și politic al României moderne. Le întâlnim, în continuarea Răscoalei din 1888, în vara anului 1889 (județele Iași, Vaslui, Roman, Bacău, Buzău, Vlașca, Ilfov), în toamna anului 1893 și în iarna anului următor (1894), provocate direct de trei dintre legile votate de guvernul

conservator, care au agravat condițiile de viață ale țăranilor, întărind, totodată, regimul represiv (*legea jandarmeriei rurale*, ianuarie 1893, *legea clerului mirean și a seminariilor*, februarie 1893, *legea maximului taxelor comunale*). Mișcările au continuat în anii următori (1895–1898), izolat, însă. Au crescut în frecvență și amploare în anul 1899, în legătură cu *înființarea cluburilor socialiste la sate*, în urma hotărârii adoptate de Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, la cel de al doilea congres al său, din 1894. În satele unde au funcționat asemenea cluburi (numărul lor a fost evaluat la 231), în Muntenia, mai cu seamă, au avut loc mișcări, impulsionate și organizate de activitatea desfășurată de socialiști în lumea satelor.

Răscoalele au continuat și la începutul secolului al XX-lea. Sunt semnalate în 1900 și în anii 1904–1906; acestea au stabilit legătura cu marea Răscoală din 1907, care a încheiat ciclul marilor frământări sociale din istoria României moderne.

Prin zguduirile ce le-au provocat, prin reacțiile ce le-au determinat, prin soluțiile care le-au impus, răscoalele țărănești au reprezentat un important factor de progres în societatea românească; au oferit un puternic suport orientărilor progresiste, impulsionând accesul spre rânduielile democratice. Au silit cercurile conducătoare să renunțe la prejudecățile doctrinare, în favoarea unei soluționări capabile să servească interesele naționale ale României. Răscoala din 1907 a reprezentat marele moment al adevărului. Ea a fost mai mult decât o răscoală țărănească de proporții, provocată de rânduielile economice sau de incapacitatea claselor conducătoare de a găsi problemei agrare rezolvări sociale și politice în acord cu spiritul veacului. Era o consecință a procesului de creștere a societății, un stimulent hotărâtor pentru instituirea regimului democratic, în sensul căruia evolua aceasta.

Crizele economice de la începutul secolului al XX-lea, la care s-au adăugat ani succesivi de secetă, forțarea exportului de cereale și înrăutățirea condițiilor de existență a țăranilor, sporirea considerabilă a arenzilor, ca urmare a monopolizării terenurilor agricole de către trusturi arendășești, ineficiența sistemului de credit ș.a. au agravat, într-o măsură fără precedent, situația în lumea satelor. La toate acestea, s-a adăugat criza marii proprietăți funciare. Transferul masiv de proprietate, incapacitatea moșierilor de a-și exploata rațional moșiile, lipsa creditului, generalizarea arendășiei și consecințele nefaste ale acestui fenomen asupra agriculturii, în general și asupra condiției țăranilor, toate au întreținut o continuă stare de tensiune socială și politică.

Jubileul din 1906 — sărbătorirea a 40 ani de la instituirea regimului monarhiei constituționale —, a reliefat, limpede, existența, în cuprinsul societății românești, a celor *două lumi*: aceea a progresului autentic, realizat pe un segment restrâns al acesteia, și cea a stagnării, a sărăciei în care se zbăteau, încă, satele, copleșite de lipsa pământului și a hranei, de povara impozitelor, de boala și analfabetism. Spiritele cele mai lucide ale epocii au subliniat această discrepanță, avertizând asupra consecințelor. C. Stere, de pildă, promotor al curentului poporanist, îngrijorat de consecințele crizei pe care o traversa societatea românească, consemna, profetic: „se apropie momentul când regatul român va trebui să se supună unui examen sever în fața istoriei"[1].

---

[1] Apud Z. Ornea, *Comentarii*, București, 1981, p. 127.



Fig. 21 Octav Băncilă, 1907.

Răscoala s-a declanșat pe fondul acestei crize și tensiuni generale. Începutul a fost marcat de o largă mișcare petiționară a țăranilor de la Flămânzi-Botoșani (8/21 februarie 1907), extinsă, apoi, în numeroase sate din județele Iași și Dorohoi, împotriva învoielilor impuse de arendașii trusturilor din regiune, administrate de Mochi Fischer și Iuster. Mișcările s-au extins și au crescut în amploare. Mase de țărani au asaltat orașele de reședință (Dorohoi, Botoșani, Iași), au ocupat târgurile (Bivolari, Bucecea, Târgu Frumos).

Deoarece, în Moldova, ținta atacurilor au fost arendașii, cârciumarii sau oamenii acestora — evrei, în majoritatea lor —, s-a acreditat aserțiunea potrivit căreia mișcările țăranilor ar avea un caracter antisemit. Curând, însă, pe măsură ce mișcările s-au extins, s-a constatat că țăranii nu făceau nici un fel de distincție între naționalitatea moșierilor și a arendașilor.

Răscoalele au cuprins întreaga Moldovă și Muntenia. În Oltenia, principalul focar a fost în județul Dolj. La Băilești, armata a pulverizat cu tunurile baricadele ridicate de țărani. De asemenea, satele Stănești, Hodivoaia și Vieru, aflate în Muntenia, au fost bombardate. Țăranii au ars și au jefuit conace, au pătruns în orașe, au ocupat gări și sedii ale instituțiilor administrative.

Sub presiunea evenimentelor, guvernul conservator — deși poseda majoritatea în Parlament —, și-a prezentat demisia. Represiunea, de o neobișnuită asprime —, a fost realizată cu acordul celor două partide politice de guvernământ. Destabilizarea internă putea să aibă repercusiuni grave; putea deschide, totodată, apetiturile imperialiste ale marilor puteri limitrofe. Rezultatul general al represiunii s-a soldat cu mii de victime, la care s-au adăugat zecile de mii de arestați, urmăriți și judecați, pentru participare directă sau adeziune la răscoală. Arestări au fost efectuate și în rândul muncitorilor, intelectualilor și soldaților care au fost alături de „robii albi ai brazdei negre" — cum i-a numit N. Iorga pe țărani.

Întreaga societate românească a fost zguduită. Reacția a fost pe măsură.

Răscoala a grăbit adoptarea legislației în domeniul agrar, aflată în studiu sau în stare de proiect, întregind-o și completând-o cu noi măsuri, care au pregătit soluțiile mai radicale de mai târziu. În rândul legilor votate de guvernul liberal în perioada ulterioară Răscoalei notăm: *Legea pentru învoielile agricole*, care stabilea maximul de arendă și minimul de retribuție ce urma să revină țăranilor; *Legea pentru mărginirea dreptului de a ține moșii în arendă*; *Legea pentru înființarea Casei Rurale* și cea pentru *trecerea în proprietatea statului a moșiilor stăpânite de persoane juridice sau de utilitate publică*; *Legea pentru arendarea moșiilor statului Casei Școalelor, Casei bisericii, județelor, comunelor și așezămintelor de binefacere și de cultură națională, la asociațiunile țărănești sau pentru exploatarea lor în regie* (din 1908, 1909, 1910), care au în vedere organizarea *obștilor sătești de arendare*. Legea — sau cele trei legi, mai bine zis — avea drept obiectiv nu numai să pună la dispoziția țăranilor pământul trebuincios, ci să-i și îndrume către o cultură sistematică și modernă și spre dezvoltarea creșterii raționale a animalelor.

În egală măsură, au fost modificate și legile cu privire la acordarea creditelor, sporindu-se înlesnirile pentru creditele acordate țăranilor. O rezolvare în sens mai radical nu era străină liberalilor. Momentul nu venise, încă, pentru a o putea pune în practica vieții politice și sociale.

Răscoala din 1907 a lăsat urme adânci în conștiința societății românești, stimulând dezbaterile în legătură cu modalitățile de rezolvare a *problemei agrare*. Pe terenul crizei sociale și politice, a unei adânci efervescențe interne, agravate de condițiile internaționale de la începutul secolului al XX-lea, a fost elaborat noul program liberal, care trebuia să

dea un răspuns pe măsură problemelor fundamentale de care depindea evoluția societății românești, existența și destinul României. Viitorul conducător al Partidului Național-Liberal, Ion I.C. Brătianu, care i-a succedat lui D.A. Sturdza, în 1909, afirma, fără echivoc, opinia cu privire la necesitatea soluționării problemei agrare în sensul general, național. Poziția sa nu era singulară. „Nu ne gândim, spunea omul politic român, cu prilejul unei călătorii peste Carpați, să desăvârșim opera unității naționale înainte ca opera de dreptate prin împroprietărire și votul obștesc să fie îndeplinită la noi acasă". Scopul reformelor, afirma el cu alt prilej, era „întărirea întocmirilor politice și sociale ale poporului român, singurul mijloc prin care masele puteau fi interesate la idealurile naționale și prin care se putea da revendicărilor noastre, pe lângă legitimitatea lor istorică și un suport moral"[1].

Observații finale. Noua poziție a Partidului Național-Liberal față de rezolvarea *problemei agrare* nu s-a precizat imediat după 1907. Manifestul-program al partidului, din 1911, reafirma poziția anterioară, în acord cu care „preocupați de dezvoltarea firească și liniștită a statului, am căutat și vom căuta, întotdeauna, să desrădăcinăm ideea greșită și primejdioasă pe care unele legislații agrare au sădit-o în sufletul țărănimii, că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului"[2]. Gruparea poporanistă din jurul revistei „Viața Românească", în fruntea căreia se afla C. Stere, propunea o nouă împroprietărire, apreciată drept soluție esențială pentru progresul economic și social al țării, pentru democratizarea vieții de stat. Din rândul conservatorilor — care se pronunțau, în continuare, pentru menținerea intactă a marii proprietăți funciare —, s-au ridicat voci în favoarea unei noi împroprietăriri. C. Garoflid, unul dintre aceștia, propunea exproprierea a 500 000 ha din moșiile particulare și acordarea în favoarea țăranilor a încă 500 000 ha din moșiile statului. Radu Rosetti, și el, se pronunța în favoarea unei reforme pe o asemenea bază. Partidul Conservator-Democrat, în fruntea căruia s-a aflat Take Ionescu, de la începutul formării sale (1908), a inclus în program reducerea proprietății funciare, prin vânzare sau arendare în favoarea țăranilor. La rândul său, Partidul Social-Democrat, reorganizat în 1910, propunea exproprierea marii proprietăți și arendarea pământului pe termen lung, în favoarea țăranilor. *Neoiobăgia*, lucrarea semnată de C. Dobrogeanu-Gherea, înfățișa un amplu tablou al realităților agrare din România, completând literatura bogată apărută în urma Răscoalei, care îi explica temeiurile, propunând soluții în acord cu logica timpului și cu interesul național.

În 1913, pregătindu-se să reia puterea — în timp ce conservatorii își celebrau victoria politică încununată prin Pacea de la București, care încheia Războaiele Balcanice —, Partidul Național-Liberal, prin scrisoarea conducătorului său (Ion I.C. Brătianu), din 7/20 septembrie 1913, publicată în oficiosul „Viitorul", pronunța, deschis, ideea exproprierii unei părți a marii proprietăți, în vederea împroprietăririi țăranilor și o reformă

[1] Cf. M. Iosa, *Ion I.C. Brătianu și reformele liberale (1909–1910)*, în RI 2, 1991, 9–10, p. 547, Constantin Kirițescu, *Ion I.C. Brătianu în pregătirea războiului de întregire*, București, 1936, p. 6.

[2] Apud D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 34.

electorală, care să impună votul universal într-un colegiu unic. Cele două probleme au fost incluse în moțiunea congresului Partidului Național-Liberal din 20 septembrie/3 octombrie a aceluiași an. Ele nu au fost considerate drept probleme noi, ci expresia continuității politicii partidului, în serviciul dezvoltării statului român.

Deși limita exproprierea la moșiile mai mari de 1000 ha, soluția a stârnit un larg ecou și o puternică reacție în toate straturile societății. O expresie concentrată a acestei reacții a fost și apariția documentului intitulat *Marea proprietate și exproprierea*, în care, în numele Partidului Conservator, Constantin Argetoianu exprima rațiunile care, în opinia partidului său, solicitau păstrarea intactă a marii proprietăți funciare. Soluționarea problemei agrare, aprecia omul politic, nu trebuia să înceapă prin exproprierea marii proprietăți, „ci prin întemeierea asociațiilor de cultură în care țărănimea să-și găsească rostul de existență fără să jignească rostul inductabilelor legi economice cărora agricultura noastră era supus..."[1]. Era, aceasta, se poate admite, cântecul de lebădă al Partidului Conservator, a cărui rațiune de a fi dispăruse odată cu criza acută prin care trecea marea proprietate funciară, care nu mai putea supraviețui în limitele existente.

Parlamentul constituit în 1914 a avut mandatul de a proceda la revizuirea pactului fundamental (a Constituției), în vederea înfăptuirii celor două mari reforme. În iunie 1914, Camera și-a început lucrările, urmând ca, în sesiunea de toamnă, să-și prezinte proiectele de lege. Izbucnirea războiului și, apoi, participarea României nu a mai îngăduit-o.

Întrunită la Iași, în 1917, Adunarea Constituantă a reluat dezbaterile în jurul exproprierii moșiilor și a împroprietăririi țăranilor. De la ideea *exproprierii parțiale* a moșiilor de peste 1000 ha și vânzarea lor la țărani, s-a ajuns la soluția unei exproprieri mai largi, de 2 milioane ha teren cultivabil. În cele din urmă, a fost adoptată soluția aplicată în 1921, în acord cu care, la nivelul întregii țări, în hotarele din 1918, s-a legiferat exproprierea a circa 6 milioane ha.

Reforma nu a fost numai o simplă operație de redistribuire a pământului, cu scopul de a redresa situația materială și condiția morală a țăranilor. A fost o măsură necesară, pentru rezolvarea crizei de sistem în care intrase România și care solicita o abordare nouă, capabilă să îngăduie, odată cu progresul economic, și instituirea unui regim de libertăți democratice, de natură să justifice și să întărească actul politic al Marii Uniri din 1918.

Repere ale evoluției economice

„Reperele" completează „trăsăturile" și „implicațiile", contribuind la realizarea unei perspective mai complexe și, totodată, sugestive asupra procesului de modernizare. Informații de mare valoare ne-au oferit volumele de „cercetări statistico-istorice" publicate

[1] Cf. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 2/4 (*1913–1918*), ediție de Stelian Neagoe, București, 1991, p. 58. Argetoianu, considerându-l pe Ion I.C. Brătianu om de dreapta, aprecia că a fost târât pe terenul exproprierii de către C. Stere (*Ibidem*, p. 54).

de V. Axenciuc[1]. Au fost reținute datele cu cel mai mare „coeficient" de semnificație, selectându-se cicluri de ani sau momente mai importante, uneori — având în vedere importanța evoluției unui „reper" — tabele ce includ întreaga perioadă, de la 1878 la 1914. Bogăția informației a determinat, firește, reducerea dimensiunii comentariilor.

Agricultura. Conform recensământului din anul 1912, aproape 80% din populația țării lucra în agricultură. În același an, aproximativ 85% din export era reprezentat de produse oferite de aceeași ramură economică. Deși nu s-au petrecut transformări spectaculoase în deceniile cuprinse între reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și Primul Război Mondial, este exagerată formula „România — țară eminamente agricolă". În preajma declanșării războiului, procesul de transformare s-a accelerat; liberalii anunțau cele două noi reforme; petrolul căpăta o pondere tot mai mare la export[2]; dacă în anul 1912 reprezenta 5,9%, în anul 1913 a ajuns la 19,6%. Erau semne clare ale schimbării treptate a raportului industrie/agricultură în economia țării.

Structura exportului, principala sursă de venituri a țării, demonstrează — cum am mai subliniat — că modernizarea a fost susținută de agricultură, „costurile" fiind suportate de țărănime. Sunt deosebit de sugestive comentariile lui M. Eminescu: „Într-o țară care nu are export industrial, țăranul muncește pentru toți: sigur și necontestabil. Dantela de Bruxelles, galonul de pe chipiul generalului, condeiul de fier cu care scriem, chibritul cu care ne aprindem țigara, toate ne vin în schimbul grâului nostru și acest grâu îl produce numai țăranul..."[3].

Țăranul român continua să lucreze pământul cu „uneltele tradiționale", iar recoltele depindeau, în cea mai mare măsură, de factorii naturali. Lascăr Catargiu remarca în Adunarea Deputaților această realitate: „Se tot vorbește că România este o țară bogată; vă înșelați. România este bogată când plouă și se întâmplă că uneori nu plouă"[4]. Caracterul sezonier al agriculturii avea influențe directe asupra comerțului, creditului, meșteșugurilor, transporturilor etc.

Analiza evoluției agriculturii la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea trebuie să aibă în vedere atât factorii interni (creșterea suprafețelor agricole, a producției, a volumului exportului, care reprezenta peste jumătate din producția de cereale), cât și factorii externi, între care creșterea ponderii pe piața europeană a produselor agricole din S.U.A., Brazilia, Argentina și alte țări din afara continentului european.

Un prim „reper" se referă la *structura populației active pe clase de profesiuni și medii* în anul 1912[5]. La rubrica „exploatarea solului" sunt înscrise 3 198 300 persoane, ceea

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 1–3.
[2] *Ibidem*, 3, p. 367.
[3] M. Eminescu, *Opera politică*, I, ed. I. Crețu, p. 60.
[4] Lascăr Catargiu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 19 iunie 1899, D.A.D., 1898/1899, p. 56.
[5] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 2, p. 24.

ce reprezenta 79,2% din populația activă a țării, repartizate pe medii astfel: urban — 73 500 persoane (11,3%); rural — 3 124 900 (92,2%); ponderea în total era: urban — 2,3%; rural — 97,7%. Trebuie remarcat că aproape 98% din populația satelor trăia din agricultură și că peste 10% din locuitorii orașelor se declarau agricultori.

Suprafața totală după modul de folosință a evoluat astfel, de la 1862–1866 la 1911–1915[1]:

Perioada	Total	Suprafața agricolă		Suprafața neagricolă		
		Arabilă	Fânețe naturale și pășuni	Vii și livezi	Fond forestier	Alte suprafețe
1862–1866	100	27,1	29,7	1,2	24,7	17,3
1911–1915	100	46,0	15,4	1,4	18,4	18,8

Suprafața arabilă a crescut cu aproximativ 70% în defavoarea fânețelor, pășunilor și a fondului forestier. Este cea mai spectaculoasă creștere a suprafeței arabile din perioada modernizării României (1859–1939); doar între anii 1935–1939 se va atinge procentul de 46,5.

Suprafața agricolă după modul de folosință (media anilor)[2]:

Perioada	Total	Suprafața arabilă	Fânețe naturale	Pășuni și goluri de munte	Vii	Livezi
1862–1866	100	46,6	12,8	38,6	1,4	0,6
1867–1871	100	47,8	12,4	37,9	1,3	0,6
1872–1876	100	59,1	9,2	29,3	1,6	0,8
1877–1880	100	64,7	7,4	25,4	1,7	0,8
1881–1885	100	67,4	7,3	22,9	1,6	0,8
1886–1890	100	69,9	6,0	21,2	2,0	0,9
1891–1895	100	70,7	7,2	19,3	1,9	09
1896–1900	100	72,1	6,8	18,4	1,8	0,9
1901–1905	100	72,9	6,2	18,4	1,4	1,1
1906–1910	100	73,6	5,4	18,8	1,1	1,1
1911–1915	100	73,2	4,7	19,8	1,1	1,2

În afară de tendința menționată mai sus, se observă dublarea suprafeței ocupate de livezi.

[1] *Ibidem*, p. 48.
[2] *Ibidem*, p. 50.

Structura suprafeței arabile a cunoscut următoarele mutații (media anilor)[1]:

Perioada	Total	Cereale	Plante	Plante industriale cultivate	Plante alimentare	Ogoare de nutreț
1862–1866	100	66,6	1,0	1,4	0,1	30,9
1867–1871	100	72,5	1,3	1,5	0,1	24,6
1872–1876	100	72,3	1,8	1,4	0,1	24,4
1877–1880	100	72,7	1,9	1,5	0,1	23,8
1881–1885	100	72,9	1,8	1,4	0,2	23,7
1886–1890	100	76,7	2,1	1,3	0,3	19,6
1891–1895	100	78,4	2,6	1,4	0,9	16,7
1896–1900	100	81,4	2,0	1,3	1,4	13,9
1901–1905	100	82,0	3,5	1,3	1,2	12,0
1906–1910	100	84,5	1,4	1,4	2,4	10,3
1911–1915	100	83,8	1,9	1,8	3,0	9,5

Acestea sunt: creșterea constantă, cu unele fluctuații, a suprafeței cultivate cu cereale, care a atins un maximum între anii 1906 și 1910, depășit cu aproximativ un procent abia între anii 1925 și 1929; dublarea, aproape, a suprafeței cultivate cu plante industriale și creșterea celei cultivate cu plante alimentare; apariția unui nou „sector", cel al plantelor de nutreț cultivate, care a crescut de la 0,1 la 3%; reducerea de trei ori a suprafețelor necultivate, așa-numitele „ogoare pârloagă", prin renunțarea la asolamentul trienal.

Prin *comparație cu Europa*, constatăm că România se situa între țările în care s-a petrecut în aceste decenii „cerealizarea agriculturii". O demonstrează procentul ocupat de cereale din total teren arabil[2]: România (1910–1915) — 84%; Bulgaria (1910) — 72,2%; Franța (1910) — 56,9%; Germania (1910) — 56,8%; Serbia (1897) — 92,8%.

Structura pe culturi a suprafețelor cultivate cu cereale a evoluat astfel[3] (vezi tabelul de la pagina următoare).

Porumbul și grâul reprezentau aproximativ 75% din total; pe primul loc s-a situat permanent porumbul, cu un procent care a „pendulat" între 40 și 46,5%, urmat de grâu, care (cu unele oscilații) a crescut constant ca pondere, atingând maximul de 37,5% între 1911 și1915; a fost, de altfel, momentul „de vârf" pentru întreaga perioadă 1862–1939; prezența porumbului pe primul loc se explică prin preferința țăranilor pentru această cultură, recomandabilă pentru suprafețele mici. Există însă și alte explicații: consumul populației și al animalelor; posibilitatea de a fi cultivat mai mulți ani pe același ogor, fără epuizarea solului; succesul culturilor intercalate (fasole, mazăre, cartofi, dovleci etc.); eșalonarea semănatului și a recoltatului; rezistența la insecte, boli, accidente climaterice etc.

[1] *Ibidem*, p. 53.
[2] *Ibidem*, p. 58.
[3] *Ibidem*, p. 512.

Media anilor	Total	Grâu	Porumb	Orz	Ovăz	Secară	Alte cereale
1862–1866	100	31,8	46,5	11,7	2,8	3,2	4,0
1867–1871	100	35,3	43,7	10,4	2,5	4,9	3,2
1872–1876	100	34,1	42,1	13,4	3,3	3,9	3,2
1877–1880	100	30,7	44,7	13,4	4,7	3,7	2,8
1881–1885	100	29,1	45,7	13,4	4,9	3,8	3,1
1886–1890	100	31,0	42,9	13,0	5,0	5,3	2,8
1891–1895	100	33,3	42,2	13,0	5,6	3,6	2,3
1896–1900	100	32,8	41,9	12,7	6,0	4,3	2,3
1901–1905	100	34,3	42,6	10,6	7,4	3,4	1,7
1906–1910	100	36,1	40,0	11,0	8,5	3,1	1,3
1911–1915	100	37,5	40,8	10,5	8,4	1,9	0,9

Structura proprietății — după cum am menționat mai sus — a fost următoarea[1]: 4171 de proprietăți, depășind 100 ha, însumau 1 810 351 ha (54,72%), iar 920 739 țărani — cu proprietăți până la 10 ha — dețineau 3 153 645 ha (45,28%). Mircea Iosa[2] ajunge la concluzia că marii proprietari dețineau 6 450 000 ha (60%) din totalul terenului agrosilvic, iar țăranii 4 150 000 ha (39%).

Proprietatea funciară cultivabilă (fără vii și livezi de pruni), pe categorii de mărime, după număr de proprietăți și suprafață, avea, în 1905, următoarea structură[3]:

Categoria de mărime	Proprietăți		Suprafață		Suprafața medie — ha
	număr	%	hectare	%	
Total	965 047	100	7 826 796	100	8,11
până la 10 ha	920 939	95,40	3 153 645	40,29	3,42
între 10–50 ha	36 318	3,71	695 953	8,89	19,16
între 50–100 ha	2 405	0,25	166 847	2,13	69,38
între 100–500 ha	3 314	0,41	816 385	10,43	246,34
peste 500 ha	2 071	0,23	2 993 966	38,26	1 445,66

În afara observațiilor care se desprind din tabelul privind structura proprietății, trebuie subliniat: procentul redus, ca suprafață și număr, de proprietăți situate între 10 și 100 ha; polarizarea între segmentele de proprietăți până la 10 ha și cele peste 500 ha. Între explicații

[1] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, p. XLVI–XLVII.
[2] M. Iosa, *Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, în RdI 25,1982, 2, p. 207.
[3] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 2, p. 112.

se află[1] exploatarea cămătărească și arendășească, prevederile restrictive de vânzare a pământului împroprietăriților ș.a.

În privința *creșterii animalelor*, am selectat informații din statistica întocmită de V. Axenciuc[2]:

mii

Anii	Cabaline	Asini	Bovine	Buvaline	Ovine	Caprine	Porcine	Păsări
1860	382	–	1723	36	4825	374	674	–
1865	413	–	1800	41	4847	309	746	7790
1870	444	8	1877	48	4869	244	819	8090
1880	517	6	2215	–	4743	231	882	8560
1890	658	6	2521	–	5067	212	970	10 020
1900	864	8	2545	–	5655	233	1102	11 160
1905	826	5	2541	–	5262	203	1189	11 950
1910	825	6	2667	–	5269	187	1021	12 890
1914	1071	9	2520	–	5426	192	1066	14 480

Autorul ajunge la următoarele concluzii[3]: în raport cu sporirea populației și a suprafețelor arabile, șeptelul a cunoscut o tendință de reducere după 1890; s-a menținut o structură relativ stabilă a șeptelului, și anume: 1/5 cabaline, 3/5 bovine, 1/5 ovine și porcine (în raport de 3:1); creșterea aproape constantă a numărului cabalinelor, ajungându-se la o triplare până în anul 1916 (1 219 000 capete) față de anul 1860; de altfel, caii vor substitui treptat boii la muncile agricole.

L. Colescu[4] explica o anumită „stagnare" în creșterea vitelor prin limitarea exportului către Austro-Ungaria: „... de unde pe la 1866–1867 se exportau 40–60 000 de boi, la 1879 se exportau 31 000 capete, iar la 1882, îndată după închiderea frontierei austro-ungare, exportul a scăzut la 2 000 capete".

Situația creșterii animalelor în România, în raport cu alte țări, este exprimată în următorul tabel[5] (vezi pagina următoare).

La creșterea cailor, România se situa — proporțional cu populația — în partea superioară a „tabloului"; la numărul de bovine, ocupa o poziție apropiată de media europeană.

[1] *Ibidem*.

[2] *Ibidem*, p. 415–416.

[3] *Ibidem*, p. 413–414.

[4] L. Colescu, *Progresele economice ale României*..., p. 58; Idem, *Statistica animalelor domestice din România*, București, 1903, p. XLIX.

[5] Idem, *Statistica animalelor domestice*..., p. XXVI.

Țara	Anul	Cai		Boi		Oi		Porci	
		Mii cap.	La mia loc.	Mii cap.	La mia loc.	Mii cap.	La mia loc.	Mii cap.	La mia loc.
ROMÂNIA	1900	864	144	2589	431	5655	942	1709	285
Ungaria	1895	2308	126	6738	367	8123	443	7330	400
Bulgaria	1893	344	104	1768	534	6868	2075	462	140
Serbia	1895	170	74	923	399	3094	1338	904	391
Franța	1899	2917	75	13551	350	21 358	551	6305	163
Belgia	1895	272	43	1421	224	236	37	1163	183
Germania	1900	4195	74	18 940	336	9692	172	16 807	298
Italia	1890	720	23	5000	158	6900	219	1800	57
Marea Brit.	1899	2028	50	11 345	282	31 680	788	4004	100
S.U.A.	1899	13 538	182	43 902	590	41 883	563	38 652	520

În privința *inventarului agricol*, a fost întocmită o statistică în anul 1905. Conform acesteia[6], existau 10 498 mașini agricole cu aburi, dintre care 52,2% aparțineau moșierilor — cu peste 100 ha, 39,8% erau deținute de marii arendași, restul fiind în proprietatea a 629 de antreprenori, care închiriau mașini agricole, și a 328 agricultori cu mai puțin de 100 ha.

În anul 1913 existau 144 de tractoare (pluguri cu aburi) și 5934 mașini de treierat (batoze). Forța motrice ce revenea la 100 ha teren arabil în același an era de 2,34 CP[1]. Mașinile asigurau aproximativ 25% din lucrările de semănat și recoltat păioase și 90% din treierat de pe marile exploatații[2]; cu excepția unei părți din treierat, pe pământul țăranilor toate lucrările agricole se realizau cu vitele, cu uneltele și instrumentele tradiționale, după metode care nu difereau de cele dinaintea reformei agrare.

Și din această perspectivă, a dotării cu mașini a agriculturii, România se situa încă departe de statele industrializate din Occident. Era un handicap care se resimțea tot mai mult în exportul de cereale pe piața europeană.

Pentru *nivelul și valoarea producției*, un prim reper se referă la *raportul dintre valoarea globală a producției agricole vegetale și cea animalieră*[3] (vezi tabelul de la p. 110–111).

Valoarea producției agricole vegetale a fost — cu excepția anilor 1865 și 1866 — mai mare decât valoarea producției animaliere; în unii ani, procentul a depășit 65%, ajungând la maximum de 75,1% în anul 1906. Faptul se explica prin creșterea suprafețelor arabile, concomitent cu reducerea pășunilor și fânețelor, care afectau în primul rând țăranii — care nu posedau pășuni și fânețe —, obligați să-și restrângă activitatea de creștere a animalelor. O altă explicație o reprezintă reducerea exportului, determinată și de calitatea produselor românești, care făceau tot mai greu față concurenței de pe piața europeană.

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României*..., 2, p. 361, 377.

[2] Idem, *Introducere în istoria economică a României*..., p. 105.

[3] Idem, *Evoluția economică a României*..., 2, p. 700.

mii lei aur

Anii	Total mii lei	Producția vegetală mii lei	%	Producția animalieră mii lei	%
1862	880 693	492 247	55,9	388 446	44,1
1863	977 328	586 749	60,0	390 579	40,0
1864	1 019 778	617 989	60,6	401 789	39,4
1865	662 893	299 065	45,1	363 827	54,9
1866	584 690	260 430	44,5	324 260	55,5
1867	938 626	535 602	57,1	403 024	42,9
1868	981 127	587 121	59,8	394 007	40,2
1869	985 606	576 976	58,5	408 630	41,5
1870	994 304	592 382	59,6	401 921	40,4
1871	981 563	579 807	59,1	401 756	40,9
1872	907 896	502 236	55,3	405 660	44,7
1873	931 073	548 642	58,9	382 431	41,1
1874	889 270	517 431	58,2	371 840	41,8
1875	1 106 318	684 437	61,9	421 882	38,1
1876	1 074 411	633 068	58,9	441 344	41,1
1877	977 961	546 793	55,9	431 168	44,1
1878	1 019 324	610 118	59,9	409 205	40,1
1899	962 936	593 235	61,6	369 701	38,4
1880	1 421 034	989 257	69,6	431 777	30,4
1881	861 037	486 530	56,5	374 506	43,5
1882	1 406 806	965 661	68,6	441 146	31,4
1883	1 146 359	707 782	61,7	438 577	38,3
1884	928 806	509 777	54,9	419 029	45,1
1885	1 248 072	802 709	64,3	445 363	35,7
1886	1 452 228	974 502	67,1	477 726	32,9
1887	1 208 540	792 488	65,6	416 052	34,4
1888	1 361 623	921 768	67,7	439 854	32,3
1889	1 288 306	855 895	66,4	432 411	33,6
1890	1 319 326	846 178	64,1	473 147	35,9
1891	1 276 750	822 206	64,4	454 544	35,6
1892	1 515 878	1 051 631	69,4	464 247	30,6
1893	1 481189	1 001 982	67,6	479 207	32,4
1894	1 228 607	807 376	65,7	421 231	34,3
1895	1 531 354	1 079 176	70,5	452 178	29,5
1896	1 514 168	1 080 301	71,3	433 866	28,7
1897	1 279 633	824 179	64,4	455 454	35,6
1898	1 599 711	1 115 767	69,7	483 944	30,3

mii lei aur

Anii	Total mii lei	Producția vegetală mii lei	%	Producția animalieră mii lei	%
1899	877 672	465 241	53,0	412 431	47,0
1900	1 572 186	1 070 188	68,1	501 998	31,9
1901	1 794 705	1 261 502	70,3	533 203	29,7
1902	1 656 004	1 129 506	68,2	526 498	31,8
1903	1 734 460	1 204 127	69,4	530 333	30,6
1904	1 029 084	591 211	57,5	437 873	42,5
1905	1 763 341	1 240 823	70,4	522 518	29,6
1906	2 100 096	1 577 304	75,1	522 792	24,9
1907	1 233 450	759 208	61,6	474 242	38,4
1908	1 380 483	925 291	67,0	455 192	33,0
1909	1 450 783	940 643	64,8	510 140	35,2
1910	2 041 547	1 485 670	72,8	555 877	27,2
1911	1 912 976	1 365 013	71,4	547 963	28,6
1912	1 785 284	1 266 511	70,9	518 774	29,1
1913	1 906 760	1 375 637	72,1	531 123	27,9
1914	1 625 802	1 067 813	65,7	557 988	34,3
1915	1 817 398	1 269 009	69,8	548 389	30,2

Producția de cereale, pe principalele culturi, a evoluat astfel[1]:

mii chintale

Media anilor	Total	Grâu	Porumb	Orz	Ovăz	Secară	Alte cereale
1862–1866	16 679	5 321	8 303	1 743	266	497	549
1867–1871	22 084	7 564	10 841	1 843	338	894	604
1872–1876	23 725	7 249	12 177	2 636	559	669	435
1877–1880	31 231	10 022	14 969	3 553	1 026	961	700
1881–1885	32 548	9 338	16 172	3 786	1 294	1 124	834
1886–1890	41 805	14 424	19 230	3 844	1 605	1 977	725
1891–1895	44 173	15 403	19 893	5 115	1 611	1 589	562
1896–1900	41 619	13 636	19 512	4 429	1 712	1 763	567
1901–1905	50 091	21 065	18 690	5 117	3 111	1 699	409
1906–1910	55 025	20 716	23 948	5 117	3 545	1 276	423
1911–1915	61 543	22 079	28 479	5 584	4 127	877	397

[1] *Ibidem*, p. 519.

Se observă creșterea producției, care s-a dublat la grâu și porumb, de la 1880 până la începutul secolului al XX-lea. De altfel, ca pondere, grâul și porumbul reprezentau aproximativ 75%, depășind uneori — ca în perioada 1906–1910 — chiar 80% din producția de cereale.

Producția la hectar la principalele cereale era următoarea[1]:

chintale/ha

Media anilor	Grâu	Porumb	Orz	Ovăz	Secară	Mei	Hrișcă
1862–1866	7,5	8,0	6,7	4,3	6,9	6,2	4,8
1867–1871	8,6	10,0	7,1	5,4	7,3	7,7	6,7
1872–1876	6,8	9,3	6,3	5,4	5,5	4,3	6,7
1877–1880	9,4	9,6	7,6	6,2	7,5	8,5	7,3
1881–1885	8,6	9,5	7,6	7,1	7,9	7,7	7,3
1886–1890	11,2	10,8	7,2	7,7	9,0	6,2	5,6
1891–1895	10,8	11,0	9,2	6,7	10,3	5,7	7,3
1896–1900	8,7	9,8	7,3	5,9	8,7	5,1	5,5
1901–1905	12,5	8,9	9,8	8,6	10,1	4,9	3,9
1906–1910	11,3	11,8	9,2	8,2	8,1	6,4	5,3
1911–1915	11,5	13,6	10,4	9,5	8,9	8,5	5,4

Analizând întreaga perioadă 1862–1947, V. Axenciuc subliniază că între 1901 și 1915, „sub influența îmbunătățirii condițiilor materiale de cultură", s-a obținut cea mai ridicată producție la hectar pe care a înregistrat-o agricultura până la 1947[2].

Producția la hectar *diferea între marea și mica proprietate*[3] (1911–1915):

chintale/ha

Cereale	Marea proprietate	Mica proprietate	Diferența %
Grâu	12,1	10,5	13,0
Porumb	15,4	12,7	17,5
Orz	14,2	12,2	13,8
Ovăz	18,1	15,3	19,7

Evident, diferența se explică prin condițiile superioare create pentru cultivarea cerealelor pe marile exploatații.

Pentru producția de grâu la hectar, este interesantă și o *comparație cu alte țări europene*[4]:

---

[1] *Ibidem*, p. 525.

[2] *Ibidem*, p. 505.

[3] *Relații de producție în agricultură. Problema agrară în România, 1848–1945. Texte de gândire economică* (coord.: V. Axenciuc), București, 1989, p. 184.

[4] Apud V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 2, p. 536.

chintale/ha

Media anilor	România	Bulgaria	Serbia	Franța	Germania
1896–1900	8,7	7,9	9,1	11,1	17,6
1901–1905	12,5	11,4	8,4	13,6	19,0
1906–1910	11,3	9,2	8,9	13,6	20,1
1911–1915	11,5	10,1	10,8	13,0	20,4

În aceste două decenii, România depășea sensibil țările de la sud de Dunăre, dar se situa în urma Franței și departe de Germania, unde randamentul la hectar era aproape dublu, rezultat direct al procesului de modernizare a agriculturii.

Firește că „reperele" alese pot doar schița un „tablou" al agriculturii din aceste decenii. Ca împliniri se pot reține: creșterea suprafețelor arabile; creșterea suprafețelor cultivate cu cereale; creșterea producției de cereale, ca și a productivității; asigurarea a aproximativ 85% din export; sprijinul statului pentru agricultură, prin sporirea importului de mașini și unelte agricole; dezvoltarea învățământului agricol ș.a.

La limite se regăsesc: dezechilibrul dintre marea și mica proprietate, principala cauză a problemei agrare; „stagnarea" înregistrată la creșterea animalelor; desfășurarea lucrărilor agricole pe cea mai mare parte a suprafeței arabile cu unelte și după metode tradiționale; decalajul la productivitate față de țările industrializate, în care se realizase modernizarea agriculturii; creșterea lentă a suprafețelor cultivate cu plante alimentare și industriale.

Industria. Prin adoptarea *tarifului vamal protecționist* în anul 1886 și apoi prin *Legea de încurajare a industriei* din anul 1887 s-au creat condiții pentru un real „demaraj industrial". Cele trei decenii până la sfârșitul Primului Război Mondial trebuie judecate prin prisma efortului statului de a încuraja și proteja o industrie națională, dar și a factorilor interni și externi prea puțin favorabili: sărăcia capitalului autohton; lipsa cadrelor tehnice, ca și a muncitorilor calificați; concurența străină etc.

În anul 1914, România avea o industrie care acoperea, în medie, 25–30% din cerințele de bunuri de consum necesare pieței interne; prin comparație, acest procent ajunsese la aproximativ 80% în anul 1938. Deși s-au obținut rezultate semnificative în cele trei decenii, industria ocupa încă o poziție secundară în economia țării; ea deținea doar aproximativ 20% din venitul național[1]; iar unele ramuri, precum siderurgia și construcțiile de mașini, nu luaseră încă ființă, necesitățile de mașini și unelte fiind acoperite prin importuri, în special din Germania.

Datele statistice privind evoluția industriei în aceste decenii se regăsesc în mai multe anchete industriale, dintre care cea mai semnificativă — situându-se și la mijlocul perioadei — a fost cea din 1901/1902.

---

[1] Idem, *Evoluția economică a României...*, 1, p. 592.

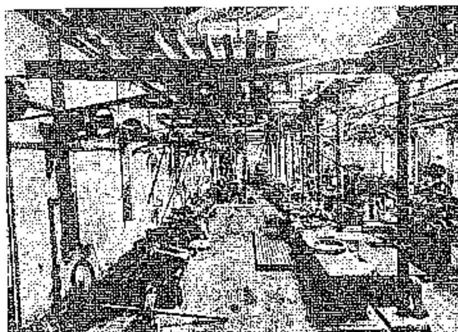


Fig. 22 București, Uzinele Lemaître la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Conform acesteia, *industria prelucrătoare, pe categorii*, se prezenta astfel[2]:

Categoria	Unități		Forța motrice		Personal*	
	număr	%	CP	%	număr	%
TOTAL	61 953	100	60 745	100	162 630	100
Industria mare** (mecanizată)	625	1,0	45 212	74,4	39 746	24,4
Industria mică*** (meșteșugărească)	54 405	87,8	236	0,4	105 031	64,6
Industrii speciale**** (mori, fierăstraie, pive)	6 923	11,2	15 297	25,2	17 853	11,0

[2] *Ibidem*, p. 21.

* Cuprinde patronii, personalul administrativ, tehnic, lucrătorii și ucenicii.

** Prin „industria mare", *Ancheta industrială din anii 1901–1902* a stabilit o categorie de întreprinderi care cumulează trei elemente: 1. forța motrice în funcționarea mașinilor; 2. capitalul investit în mijloace fixe de minimum 10 000 lei; 3. personalul utilizat, cel puțin cinci persoane. Uneori, unitățile erau încadrate în industria mare chiar dacă realizau numai două din aceste condiții, însă în proporții care să suplinească relativ capacitatea celei de a treia. S-au cuprins toate unitățile particulare, de stat și ale altor instituții publice.

*** *Ancheta* a intitulat această categorie „industrie mijlocie și mică"; în realitate, se justifica doar cea mică; prin ea, s-au înțeles toate unitățile de producție, de transformare a materiilor prime care nu se încadrează în criteriile „industriei mari"; predomină meseriile, cu ateliere mari și mai mici — particulare, de stat și ale altor instituții publice. Nu sunt cuprinse aici meseriile ambulanților — spoitori, tocilari, fierari —, cât și unele servicii — de frizerie, coafură, băile publice — și, de asemenea, meseriile cu caracter agricol — lăptării, brânzării etc.

**** Privește întreprinderi mici, în special rurale, care nu au putut fi încadrate la „industria mare", neîndeplinind criteriile, dar nici la grupa „meseriilor", întrucât le depășește prin funcție și mijloace de producție.

Industria extractivă a fost înregistrată cu 235 unități și 6 568 persoane.

Prin urmare, industria mecanizată utiliza 75% din întreaga forță motrice a industriei și cuprindea 25% din personalul angajat; ca număr, însă, reprezenta doar 1% din total.

Din cele 625 de unități ale industriei mari existente în 1901/1902, 236 (37,8%) fuseseră înființate înainte de anul 1886, iar 387 (62,2%) reprezentau rezultatul aplicării *Legii de încurajare a industriei* naționale[1]. Și după 1902 a continuat deschiderea de întreprinderi în baza acestei legi, ajungându-se, în anul 1911, la un total de 769, repartizate pe ani astfel[2]: 1903 — 21; 1904 — 22; 1905 — 42; 1906 — 65; 1907 — 97; 1908 — 86; 1909 — 60; 1910 — 27; 1911 — 46.

Un alt reper oferit de *Ancheta* din 1901/1902 se referă la *structura personalului* din industria mare prelucrătoare, pe ramuri, după categorii și cetățenie[3]:

Ramura	Total			Administrativ și tehnic			Lucrători		
	Români	Străini*	F.p.**	Români	Străini*	F.p.**	Români	Străini*	F.p.**
TOTAL***	30 461	7 071	2 214	1 268	633	520	29 193	6 438	1 694
Ceramică	1 033	59	2	44		2	989	51	–
Sticlă	217	318	27		9	19	209	309	8
Materiale construcții	700	144		14	19	4	686	125	1
Prelucrarea metalelor	5 904	1 384	277	200	96	43	5 704	1 288	234
Prelucrarea lemnului	5 055	1 686	363	121	117	114	4 934	1 569	249
Pielărie	846	267	100	34	20	15	812	247	85
Alimentară	7 979	2 093	492	392	203	159	7 587	1 890	233
Textilă	1 801	298	345	46	26	56	1755	272	319
Confecții	1 290	281	293	33	31	41	1257	250	252
Chimică	2 583	197	104	200	57	58	2383	140	46
Hârtie	1 198	168	56	49	14	13	1149	154	43
Poligrafie	1 500	81	112	93	13	15	1.407	68	97
Diverse	355	95	38	34	20	11	321	75	27

[1] *Ibidem.*

[2] *Ibidem*, p. 91–92.

[3] *Ibidem*, p.24.

* Persoane din alte țări, cu pașaport.

** Fără protecție (persoane fără cetățenie română și fără pașaport al altei țări).

*** Numărul personalului este mai mic decât în media unui an, întrucât recenzarea s-a făcut în lunile februarie și martie 1902, când o mare parte din întreprinderi, în special cele sezoniere, nu lucrau.

Aproximativ o treime din personal lucra în industria alimentară; urmau prelucrarea lemnului și cea a metalelor, care își împărțeau o altă treime, iar a treia parte revenea altor zece ramuri industriale. După cetățenie, se constata că 25% din personal erau străini, iar în sectoarele administrativ și tehnic acest procent atingea 45%. Multe firme, în care predomina capitalul străin, preferau să aducă personal calificat din țara de origine a capitalului.

Un reper relevant din aceeași anchetă[1]: privește *valoarea producției** *industriei mari prelucrătoare*** (vezi Tabelul 1):

Peste jumătate din valoarea producției era adusă de industria alimentară; urmau industria chimică, prelucrarea lemnului și cea a metalelor.

Expresia sintetică a dezvoltării industriei mari, încurajate în perioada 1886–1915, o regăsim în Tabelul 2[2]:

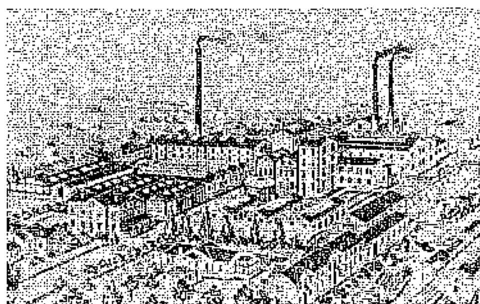


Fig. 23 Roman, Fabrica de zahăr.

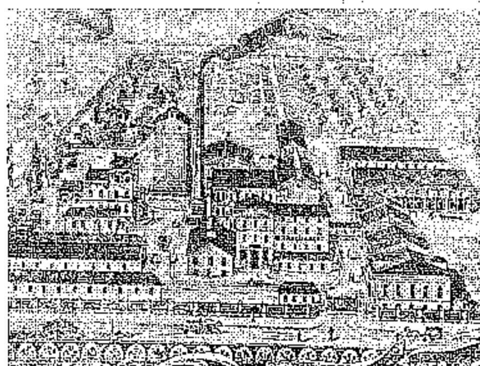


Fig. 24 București, Moara Assan.

[1] *Ibidem*, p. 26.

* Calculat pe baza prețurilor cu ridicata loco fabrică; este media anuală a anilor 1899–1901

** Sunt cuprinse 607 întreprinderi.

[2] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 140.

Tabelul 1

Ramura	**Valoarea producției mii lei**	**%**	**Valoarea medie pe întreprindere — mii lei**
TOTAL	231 650	100	381,6
Ceramică	2 258	0,9	173,7
Sticlă	2 245	0,9	374,2
Materiale de construcții	1 931	0,8	148,6
Prelucrarea metalelor	17 487	7,6	233,2
Prelucrarea lemnului	18 304	8,0	254,2
Pielărie	9 660	4,2	386,4
Alimentară	131 395	56,7	687,9
Textilă	6 456	2,8	208,3
Confecții	8 282	3,6	236,6
Chimică	22 998	9,9	219,0
Hârtie	5 057	2,2	389,0
Poligrafie	5 392	2,3	207,4
Diverse***	185	0,1	92,5

Tabelul 2

	1886	**1915**	**Spor mediu anual**
Număr de întreprinderi	83	837	25
Capital fix (mil. lei)	circa 38	361	11
Valoarea producției industriale (mil. lei)	circa 40	584	18

Numărul întreprinderilor a crescut de 10 ori, capitalul de aproape 10 ori, iar valoarea producției de peste 14 ori.

Și *industria extractivă*, în special cea a petrolului, a cunoscut creșteri spectaculoase[1]:

mii tone

Produsul	**1886**	**1913**
Petrol	33	1848
Sare	83	126
Cărbuni	cca. 24	230

*** Nu este cuprinsă valoarea energiei vândute de uzinele electrice.

[1] *Ibidem*, p. 141.

Datele prezentate susțin întru totul concluzia istoricului K. Hitchins[1]: „Cu toate că, în 1914, industria românească înregistrase progrese remarcabile, mai rămâneau încă lacune serioase. Elementele-cheie ale unei baze industriale moderne, precum metalurgia și construcția de mașini, erau încă practic inexistente, iar industria rămânea strâns legată de agricultură, întrucât predomină prelucrarea materiilor prime — alimente, produse lemnoase și petrol".

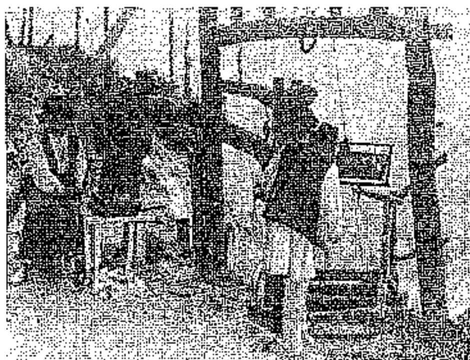


Fig. 25 Bustenari, Săpatul unui puț de petrol (sfârșitul secolului al XIX-lea).

Transporturile, comunicațiile și telecomunicațiile. În evaluarea acestui „reper" surprinde saltul spectaculos realizat în modernizarea României, în legarea țării — la propriu — cu Europa, în apropierea de nivelul civilizației occidentale.

În vremea domniei lui Cuza, „Poștalionul era singurul mijloc de transport pentru depărtări ... Pentru drumul de la București la Iași trebuiau 59 de ore, cu 18 stații ... Numai trecerea Siretului se săvârșea în trei ore"[2].

După jumătate de veac, în anul 1915, România avea peste 3 500 km cale ferată simplă, cu 404 stații și 39 halte, 932 locomotive, 1 497 vagoane de călători și 25 736 vagoane de marfă[3]. De asemenea, țara dispunea de o rețea de drumuri de 46 000 km, din care peste 5 000 km șosea națională, aproximativ 5 000 km șosea județeană, iar restul de 36 000 km drumuri comunale, majoritatea șoseluite[4].

Activitatea de poștă, telegraf și telefon a cunoscut în aceste decenii o dezvoltare impresionantă, țara stabilind legături nu doar cu Europa, dar și cu celelalte continente. Spre exemplu, corespondența poștală externă sosită a crescut de la 674 unități în anul 1872 la 15 822 în anul 1913[5].

[1] K. Hitchins, *România, 1866–1947*, p. 203.
[2] I. Simionescu, *op. cit.*, p. 393.
[3] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 55.
[4] *Ibidem*, p. 62.
[5] Apud V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 1, p. 371.

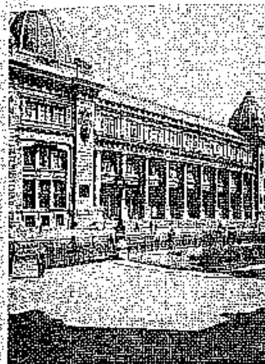


Fig. 26 București, Palatul Poștei.

Aceste realizări au fost posibile prin alocarea unor mari fonduri de la buget pentru construcția de căi ferate, gări, drumuri, poduri, antrepozite etc. De altfel, în anul 1880, statul român a răscumpărat de la societățile străine aparatul căilor ferate, asigurând în continuare construcția rețelei feroviare în regie proprie. Totodată, transportul pe calea ferată contribuia și la dezvoltarea unor ramuri industriale; aici se consuma 90% din producția internă de cărbune[1], iar multe întreprinderi au fost înființate pentru realizarea și întreținerea căilor ferate, a podurilor, materialului rulant etc. Întreprinderea căilor ferate devenise cea mai mare din țară, folosind un personal de aproximativ 37 000 persoane[2].

Un prim reper se referă la *liniile și stațiile de cale ferată* între 1869 și 1914[3]:

Anii	Linii (km)	Stații	Halte
1869	172	19	–
1877	921	126	7
1880	921	135	9
1885	1 359	162	12
1890	2 424	239	20
1895	2 534	264	24
1900	3 100	300	26
1905	3 179	339	–
1910	3 437	369	21
1914	3 588	404	39

Între anii 1880 — momentul preluării de către stat a activității de construcție a căilor ferate — și 1900 s-au realizat peste 2 000 km cale ferată, cel mai înalt ritm din întreaga perioadă 1869–1939.

Dotarea cu locomotive și vagoane a evoluat astfel[4]:

[1] K. Hitchins, *op. cit.*, p. 221.
[2] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică...*, p. 56.
[3] Idem, *Evoluția economică a României...*, I, p. 323.
[4] *Ibidem*, p. 325–326.

Anul	Locomotive	Vagoane de călători	de marfă
1873	83	383	1 376
1878	118	404	2 128
1880	141	274	3 350
1890	302	811	6 343
1900	464	1 038	10 306
1910	691	1 198	15 175
1915	932	1 499	24 138

Deosebit de semnificativă este creșterea, între 1878 și 1915, de peste 11 ori a numărului de vagoane de marfă; consecință a dezvoltării comerțului intern și exterior, cantitatea de marfă transportată pe calea ferată a crescut de la 1 335 000 tone în anul 1883 la 8 009 000 tone în anul 1914[1].

Progrese însemnate a înregistrat *navigația fluvială și maritimă*. În anul 1890 s-a înființat *Navigația Fluvială Română*, iar în anul 1895, *Serviciul Maritim Român*. De asemenea, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, s-au modernizat porturile Constanța, Brăila, Galați, Giurgiu ș.a., fiind conexate la rețeaua de căi ferate. În anul 1895, s-a inaugurat Podul „Regele Carol I" de la Cernavodă, cel mai mare la acea vreme din Europa continentală; lucrările de construcție au fost conduse de către inginerul român Anghel Saligny.

După informațiile oferite de L. Colescu, flota maritimă a României se compunea, la 1905, din „nouă vapoare mari, cu 30 000 CP, dintre care cinci vapoare fac cursa Brăila-Rotterdam, iar patru fac transporturile de persoane și mărfuri între Constanța și Constantinopol, cursă care s-a prelungit de curând până la Smirna și Alexandria"[2].

În portul Constanța și porturile dunărene s-au construit diguri, magazii, depozite, triaje, instalații de încărcare-descărcare, stații de depozitare și pompare a petrolului, silozuri pentru cereale, cale de reparații și întreținere a navelor ș.a., care asigurau un flux continuu în activitatea de comerț exterior. De altfel, Constanța era considerat al patrulea port din Europa[3].

Pentru evoluția *telegrafului*, reținem mărirea traseelor de la 3 954 km, în anul 1877, la 9 062 km, în anul 1913[4]. Numărul de *posturi telefonice* a crescut de la 177, în anul 1894, la 17 979, în anul 1913[5].

În privința *convorbirilor telefonice*, este interesantă o comparație cu alte țări[6]:

[1] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică...*, p. 56.
[2] L. Colescu, *Progresele economice...*, p. 70.
[3] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică...*, p. 60.
[4] Apud V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 1, p. 366.
[5] *Ibidem*, p. 375.
[6] *Ibidem*, p. 380.

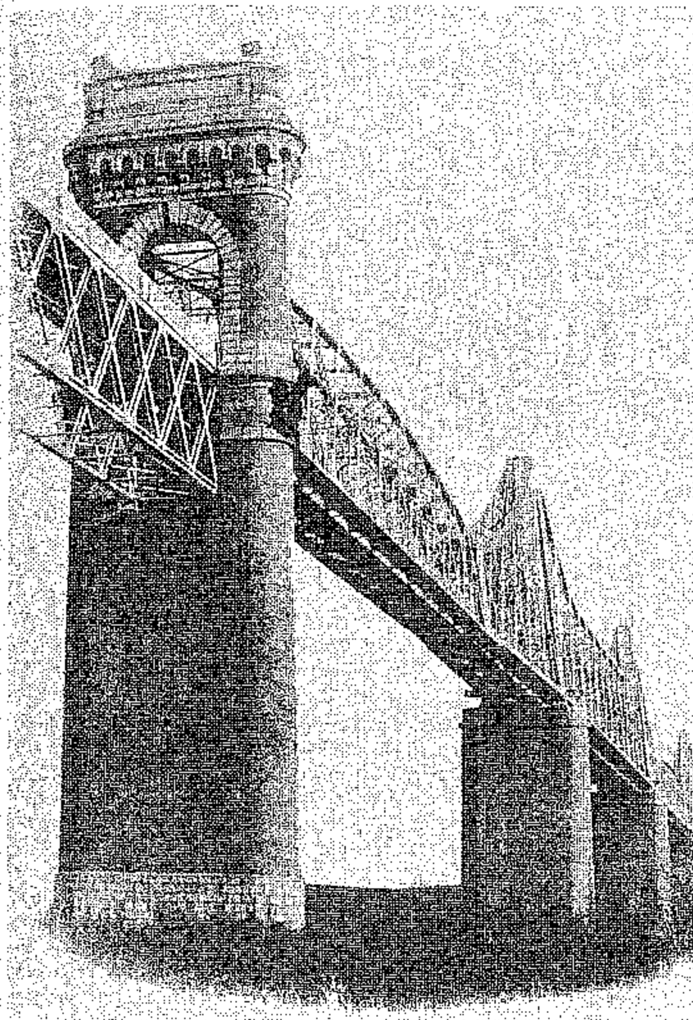


Fig. 27 Podul „Carol I" de la Cernavodă.

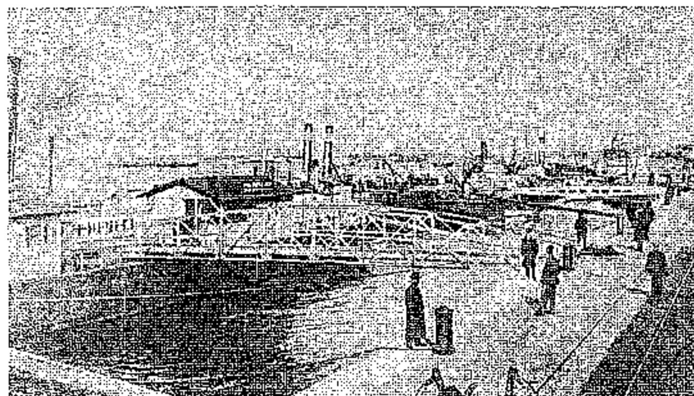


Fig. 28 Portul Galați la începutul secolului al XX-lea.

Anul	Număr de convorbiri la 100 locuitori			
	ROMÂNIA	**Franța**	**Germania**	**Serbia**
1894	1	115	635	–
1900	25	496	1220	–
1905	50	602	2001	89
1910	194	667	2867	142
1914	335	1129	–	–

Deși se menținea o distanță apreciabilă față de țările dezvoltate, trebuie subliniată creșterea cu aproape un procent pe an a numărului de convorbiri în perioada 1900–1914.

Și *corespondența poștală* a contribuit la intensificarea modernizării și integrării României între țările dezvoltate ale Europei și ale lumii. Pe plan intern, numărul de unități expediate a crescut de la 8104, în anul 1877, la 153 626, în anul 1915; în exterior, creșterea a fost de la 1396 unități, în anul 1880, la 13 632, în anul 1914[1].

Datele statistice demonstrează ritmul accelerat de dezvoltare a transporturilor, comunicațiilor și telecomunicațiilor. Este evident, în același timp, că România nu putea — în primul rând din cauza lipsei resurselor — să „țină pasul" cu țările dezvoltate din Occident. Totuși, țara a fost conexată — prin căi ferate, drumuri, transportul fluvial și maritim, telegraf, telefon, poștă — la Europa și la lume, factor esențial pentru procesul

[1] *Ibidem*, p. 368–371.

de modernizare. Și trebuie subliniat că multe dintre realizările acelei perioade — căi ferate, poduri, gări, halte, depozite, edificii ș.a. — stau mărturie și astăzi, fiind în continuare utile vieții social-economice.

Sistemul bancar și de credit. În privința sistemului monetar, bancar și de credit s-au putut elabora măsuri legislative abia după instaurarea dinastiei străine și, mai ales, după cucerirea Independenței de stat. Legea din anul 1867 introducea *leul nou*, divizat în 100 de bani; ea se întemeia pe bimetalism, respectiv pe aur și argint.

Totuși, până la cucerirea Independenței, s-a emis doar simbolic monedă de aur și argint, circulația monetară fiind dominată de moneda divizionară și de monedele Uniunii Latine (create în 1865). Guvernul român evita, astfel, să satisfacă pretențiile Imperiului otoman de a inscripționa monedele cu însemnele puterii suzerane[1].

În aprilie 1877, Ministerul de Finanțe a tipărit bilete ipotecare de 5, 10, 20, 50, 100 și 500 de lei, în valoare de 26,3 mil. lei, ca împrumut al statului făcut pieței, pentru ducerea Războiului[2].

Momentul esențial în crearea sistemului bancar modern l-a reprezentat înființarea Băncii Naționale a României în anul 1880, având menirea de a emite monedă metalică și bancnote; de altfel, în anul 1882 au fost retrase din circulație biletele ipotecare ale statului, fiind înlocuite cu bilete de bancă emise de Banca Națională a României sau alte instituții stabilite de stat.

În anul 1889 s-a adoptat *Legea pentru introducerea sistemului monometalist (etalon-aur)* — aplicată din martie 1890 —, prin care se elimina argintul din funcția de măsură a valorii, prevedere cu efecte pozitive pentru circulația monetară.

Cursul monedelor s-a menținut relativ constant până la Primul Război Mondial[3]: 1 leu = 1 fr. francez, belgian, 1 liră italiană etc.; 1 marcă germană = 1,24 lei; 1 dolar S.U.A. = 5,18 lei; 1 liră sterlină = 25,24 lei.

La baza circulației monetare a stat prevederea ca cel puțin 1/3 din emisiune să aibă acoperire în aur sau devize aur; această condiție a fost îndeplinită de către Banca Națională a României până la 1916, fiind chiar depășită. În aceste decenii, circulația monetară „a avut toate atributele de siguranță, stabilitate și eficiență", intervalul 1867–1916 fiind cea mai lungă perioadă de stabilitate din istoria bănească a țării[4].

Principalele direcții și consecințe ale activității Băncii Naționale a României au fost[5]: introducerea unui climat de ordine în circulația bănească; a alimentat piața cu monedă națională; a ieftinit și stabilizat creditul; a stimulat crearea sistemului bancar modern; a stabilit legături cu băncile europene; a sprijinit capitalul autohton; a limitat marea

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 3, p. 15.
[2] *Ibidem*.
[3] Idem, *Introducere în istoria economică...*, p. 154.
[4] *Ibidem*, p. 155.
[5] *Ibidem*, p. 159.

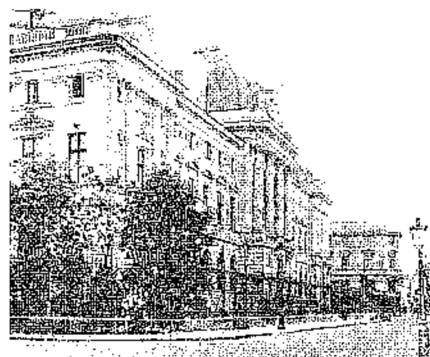


Fig. 29 București, Palatul Băncii Naționale.

cămătărie, obligată să se retragă în zona afacerilor mici și mijlocii ș.a.; în ultimă instanță, Banca Națională a României a asigurat un climat de încredere pe piața banilor, factor atât de important într-o economie de schimb.

Sucursale ale Băncii Naționale a României funcționau la Brăila, Constanța, Craiova, Giurgiu, Iași, Pitești, Piatra Neamț ș.a.

Până la începutul secolului al XX-lea, au mai fost înființate 27 de bănci, dintre care: Banca Generală Română (capital german); Banca Comerțului, din Craiova (capital românesc); Banca de Scont, din București (capital românesc); Banca Agricolă (capital românesc). În anii următori, până la Primul Război Mondial, au mai fost înființate: Banca de Credit Român (capital austriac); Banca Marmorosch-Blanck & Co (capital german, francez, maghiar, românesc); Banca Comercială Română (capital austriac, francez, englez), Banca Românească (capital românesc).

Statistic, *dinamica sistemului de credit* la începutul secolului al XX-lea se prezenta astfel[1]:

	1900	**1914**
– societăți bancare	30	215
– capital social	94,3 mil. lei	281,5 mil. lei
– stocul metalic al Băncii Naționale a României	49,2 mil. lei	153,0 mil. lei

Se poate aprecia că, la sfârșitul perioadei 1878–1914, sistemul bancar și de credit modern era constituit, având ca ax central Banca Națională a României. Structura acestuia era următoarea[2]: *Banca Națională a României*; *Creditul Agricol* reprezentat de: prima societate de credit funciar rural (1873), societățile de credit funciar urban din București (1874) și Iași (1881), casele de credit agricol (1881–1892), Creditul Viticol (1906), băncile populare (reorganizate prin legea din anul 1903), Casa Rurală (1908); *Creditul pentru urbanizare* (1906); *Creditul general-comercial*, cuprinzând 192 de bănci în toată țara; *instituțiile de asigurare* (în număr de șapte, dominate de capitalul străin); *instituțiile bancare de stat* (*Casa de Depuneri și Consemnațiuni* — 1864 și *Casa de Economii și Cecuri Poștale* — 1880).

[1] *Istorie economică* (sub redacția: N. Marcu), București, 1979, p. 193–195; Gh.M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate. 1823–1933*, București, 1934, p. 263.

[2] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică...*, p. 159–160.







Fig. 30 Bancnote emise în 1881 de Banca Națională a României.

Organizarea și activitatea sistemului bancar și de credit a fost intens sprijinită de către stat, prin participarea de capital sau prin garantarea operațiunilor financiare.

În aceste decenii, s-au creat condiții pentru asigurarea și garantarea investițiilor în principalele domenii de activitate; totuși, țărănimea, mica industrie, meseriașii nu aveau la dispoziție suficiente mijloace financiare pentru activitatea economică.

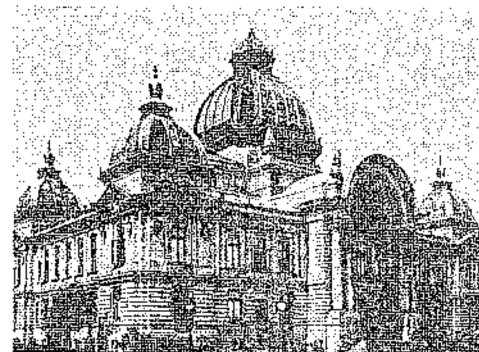


Fig. 31 București, Sediul Casei de Depuneri și Consemnațiuni.

Bugetul. Reprezintă, evident, o „cheie de con-

trol" pentru dinamica și dimensiunile evoluției social-economice. Un prim „reper" se referă la evoluția bugetului de la 1878 la 1914[1]:

mii lei

Anii	Venituri		Cheltuieli		Excedent sau deficit
	Prevederi	Încasări	Prevederi	Plăți	
1878	93 372	117 710	137 767	128 126	-10 416
1879	115 281	104 200	133 429	127 097	-22 897
1880/ 81	147 108	145 045	152 465	149 562	-4 517
1881/ 82	120 766	123 182	135 485	135 974	-12 792
1882/ 83	125 627	141 815	140 915	136 854	+4961
1883/ 84	123 647	134 695	138 032	135 557	-862
1884/ 85	128 869	115 243	136 016	130 364	-15 121
1885/ 86	130 038	124 478	128 691	128 971	-4493
1886/ 87	138 237	136 763	138 244	129 418	+7345
1887/ 88	140 753	139 569	144 093	140 093	-524
1888/ 89	160 666	161 802	162 184	161 173	+629
1889/ 90	159 628	159 849	161 029	158 770	+1079
1890/ 91	164 869	170 353	164 127	162 116	+8237
1891/ 92	168 538	180 147	169 046	168 404	+11 743
1892/ 93	175 713	182 095	178 475	178 532	+3.563
1893/ 94	189 676	207 071	188 502	186 734	+20 337
1894/ 95	203 170	192 721	201 395	203 087	-10 366
1895/ 96	209 800	194 750	208 841	211 406	-16 656
1896/ 97	209 928	211 828	208 626	208 610	+3218
1897/ 98	215 153	210 591	214 709	217 088	-6497
1898/ 99	222 095	236 339	220 750	224 773	+11 566
1899/ 00	228 805	193 957	227 517	229 362	-35 405
1900/ 01	245 325	209 549	236 790	236 793	-27 244
1901/ 02	218 500	237 242	217 682	216 025	+21 217
1902/ 03	218 500	248 469	315 975	216 140	+32 329
1903/ 04	225 117	246 759	217 201	218 090	+28 669
1904/ 05	234 947	231 504	226 215	225 028	+6476
1905/ 06	232 620	278 727	231 746	233 281	+45 446
1906/ 07	236 989	292 356	235 762	239 435	+53 921
1907/ 08	252 475	307 846	264 237	269 180	+38 666
1908/ 09	411 011	446 317	403 741	394 779	+51 538
1909/ 10	435 685	458 886	425 805	417 966	+40 920

[1] Idem, *Evoluția economică a României...*, 3, p. 618–620.

mii lei

Anii	Venituri		Cheltuieli		Excedent sau deficit
1910/ 11	461 079	506 656	454 231	448 006	+58 650
1911/ 12	478 395	575 056	470 639	464 664	+110 392
1912/ 13	505 646	587 071	500 547	487 591	+99 480
1913/ 14	536 307	608 502	532 442	512 253	+96 249
1914/ 15	600 233	567 798	597 224	539 703	+28 095

Înaintea oricăror comentarii, trebuie menționat[1] că, începând cu anul bugetar 1888/1889, în buget este inclusă Direcția C.F.R., cu încasările și cheltuielile brute, spre deosebire de anii anteriori, când se înscriau numai excedentele la venituri. Astfel, volumul bugetar s-a mărit cu aproximativ 20 milioane lei, fără a avea loc o mărire reală, ci doar un transfer contabil. De asemenea, din anul bugetar 1908/1909, se includ în buget, la venituri și cheltuieli, și 35 de bugete speciale ale unor instituții și întreprinderi ale statului, care până atunci figurau separat. Creșterea bugetară la prevederi venituri a fost de la 252,5 milioane lei la 411 milioane lei, fără a intra bani în plus la buget, fiind doar o operațiune contabilă.

Bugetul a crescut — atât la venituri, cât și la cheltuieli — de aproximativ 6 ori în această perioadă; iar dacă facem comparația cu anul 1867, creșterea a fost de circa 10 ori, dovedind, cum scria I. Simionescu, „sforțarea enormă de organizare"[2]. Totodată, din cei 37 de ani, în 24 s-au înregistrat excedente și doar în 13 deficite; din anul bugetar 1901/1902 până în anul 1914/1915 s-au înregistrat numai excedente. Cu puține excepții — din anii de criză economică — deficitele erau relativ mici, în raport cu excedentele, care au fost semnificative.

Ca exemplu pentru *structura bugetului*, s-a ales anul bugetar 1899/1900[3]:

Venituri	Milioane franci	Cheltuieli	Milioane franci
Impozite directe	34	Datorie public	86,4
Impozite indirecte	70	Război	45,9
Monopoluri	53,9	Finanțe	27,4
Domenii	25	Instrucție publică	30
		Interne	18,5
		Externe	5,6
... și altele		Justiție	6,6
		... și altele	
TOTAL	228	TOTAL	228

[1] *Ibidem*, p. 617, 620.
[2] I. Simionescu, *op. cit.*, p. 399.
[3] G. Benger, *La Roumanie en 1900*, Paris, 1900, p. 128.

Structura cheltuielilor pe anul bugetar 1906/1907[1] a fost următoarea:

Domeniul	Suma (lei)	%
Datorie publică	83 350 281	35,4
Dotațiunile	9 788 303	4,1
Ministerul de Război	44 549 399	18,9
Ministerul de Finanțe	27 540 357	11,7
Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice	27 771 108	11,8
Ministerul de Interne	22 272 400	9,4
Ministerul Lucrărilor Publice	7 110 000	3,1
Ministerul Justiției	6 320 720	2,7
Ministerul Domeniilor, Agriculturii, Comerțului și Industriei	4 977 875	2,1
Ministerul Afacerilor Străine	1 924 823	0,8
Consiliul de Miniștri	56 750	0,0
TOTAL	235 762 018	100,0

Pentru învățământ și culte erau cheltuite aproape 12% din buget, iar pentru armată aproape 1/5.

Deosebit de interesantă este o sinteză prezentată în Parlament, privind *cheltuielile bugetare în perioada 1864–1899*[2]:

Natura cheltuielilor	Suma (lei)
Căi ferate	655 461 665
Poduri de fier (peste Dunăre)	69 497 489
Gări, cantoane, ateliere	12 751 340
Material rulant, vagoane etc.	28 219 276
Docuri și antrepozite	17 156 852
Portul Constanța	8 519 914
Căi de comunicație	28 126 935
Navigație (maritimă și fluvială)	20 225 398
Construcții școlare, instituții de cultură	51 391 771
Construcții administrative	44 561 053
Construcții militare, fortificații, armament și echipament militar	266 315 804
TOTAL	1 605 447 600

[1] L. Colescu, *Progresele economice...*, p. 88

[2] D.A.D., 1899/1900, ședința din 18 martie 1900, p. 1152–1153

Cea mai mare parte a cheltuielilor s-a realizat cu construirea căilor ferate, podurilor, gărilor, edificiilor administrative ș.a., dar și cu fortificațiile militare, prea puțin utile în timpul Războiului.

Datele statistice demonstrează efortul statului de a realiza o infrastructură, absolut necesară pentru modernizarea țării și integrarea în Europa civilizată.

Comerțul exterior. „Pulsul" vieții economice al unei țări poate fi luat cel mai bine studiind evoluția și structura comerțului exterior. Perioada aflată în atenția noastră este delimitată de anul 1886, când s-a trecut de la regimul liberului schimb la politica protecționistă. Protecția vamală și încurajarea industriei naționale, efortul statului de a realiza infrastructura țării au favorizat importurile de mașini și utilaje, material rulant etc. Totodată, crearea unor ramuri industriale au mai redus importurile de bunuri de consum, deși piața românească a rămas dependentă, până la Primul Război Mondial, de produsele finite ale industriei occidentale.

Un „reper" cu un înalt grad de „concentrare" și semnificație surprinde *evoluția exportului și importului general, în expresie cantitativă și valorică*[1] (vezi tabelul 1, p. 130).

Se poate constata: o creștere atât a exportului, cât și a importului, dar cu unele fluctuații, mai ales la export, determinate în special de crizele economice sau de secetă; această creștere a fost de aproape două ori de la 1900 la 1913; din cei 37 de ani, în 13 balanța comercială s-a încheiat cu excedente, dintre care 11 ani înscriși în perioada 1900–1914; faptul nu se reflectă și în balanța de plăți, întrucât România avea mari datorii externe, iar capitalul străin scotea în afară însemnate profituri, care afectau, de asemenea, balanța de plăți; această sporire a volumului valoric al comerțului exterior reflectă, totodată, integrarea rapidă a României în sfera pieței europene și mondiale.

Structura exportului, după valoare, pe principalele grupe de mărfuri, a evoluat astfel[2] (vezi Tabelul 2, p. 131).

Procentul cerealelor a oscilat între 65,1 în anul 1899 — an de criză — și 91,3 în 1893, dar media perioadei s-a situat în jurul a 75%; de altfel, produsele care proveneau din domeniul agricol acopereau aproximativ 90% din total; petrolul a înregistrat creșteri semnificative după 1899, ajungând la aproape 1/5 din export în preajma declanșării Războiului. Cu toate realizările din domeniul industrial, România rămânea o sursă de materii prime pentru economiile țărilor dezvoltate.

Pentru *structura importului*, s-au ales două statistici, una din anul 1906 (după valoare, pe categorii de produse)[3] (vezi Tabelul 3, p. 132) cealaltă din anul 1911.

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 3, p. 360–361

[2] *Ibidem*, p. 366–367.

[3] *Ibidem*, p. 400.

Tabelul 1

Anii	Export		Import		Sold mii lei
	mii tone	mii lei	mii tone	mii lei	
1878	–	217 042	–	306 582	-89 540
1879	–	238 650	–	254 482	-15 832
1880	1 324	218 919	311	255 396	-36 477
1881	1 556	206 518	399	274 758	-68 240
1882	1 810	244 730	408	268 852	-24 122
1883	1 603	220 650	593	359 907	-139 257
1884	1 324	184 116	575	294 986	-110 870
1885	1 797	247 968	571	268 539	-20 571
1886	1 705	255 547	572	296 497	-40 950
1887	1 805	265 727	414	304 681	-38 954
1888	1 952	256 789	453	310 378	-53 589
1889	2 237	274 167	485	367 944	-93 777
1890	2 221	275 958	554	262 791	+13 167
1891	2 055	274 663	703	436 683	-162 020
1892	1 959	285 384	653	380 747	-95 363
1893	2 895	370 652	727	430 490	-59838
1894	2 071	294 198	718	422 142	-127 944
1895	2 041	265 048	617	304 575	-39 527
1896	2 660	324 057	656	337 923	-13 866
1897	2 082	224 180	631	355 783	-131 603
1898	2 644	283 182	883	389 908	-106 726
1899	1 301	149 120	790	333 268	-184 148
1900	2 047	280 000	412	216 986	+63 014
1901	2 985	353 831	484	292 436	+61 395
1902	3 318	374 819	462	283 345	+91 474
1903	3 238	355 630	470	269 924	+85 706
1904	2 269	261 872	525	311 372	-49 500
1905	3 464	457 101	731	337 538	+119 563
1906	4 213	491 360	734	422 114	+69 246
1907	4 200	554 019	935	430 509	+123 510
1908	2 823	379 431	871	414 058	-34 627
1909	3 297	465 057	716	368 300	+96 757
1910	4 489	616 505	772	409 716	+206 789
1911	5 390	691 720	986	569 745	+121 975
1912	4 327	642 104	1214	637 906	+4 198
1913	4 569	670 705	1374	590 013	+80 692
1914	3 127	451 891	1145	504 241	-52 350

Tabelul 2

Anii	Total	Animale vii	Cereale, semințe și derivate	Produse animale alimentare	Produse animale nealimentare	Produse vegetale alimentare	Lemn și produse derivate	Petroliere	Diverse
1878	100	9,2	73,1	2,2	2,2	5,4	1,8	1,1	5,0
1880	100	5,6	76,7	3,5	2,8	2,3	2,4	1,4	5,3
1881	100	8,0	76,2	2,0	1,3	3,9	2,5	1,0	5,1
1882	100	4,5	80,9	1,6	2,5	3,6	2,1	0,7	5,1
1883	100	5,3	78,2	1,1	3,5	2,5	3,7	0,9	4,8
1884	100	4,1	74,0	1,7	6,5	3,4	3,7	1,3	5,3
1885	100	2,6	72,1	1,6	4,4	6,5	3,1	1,0	8,7
1886	100	2,9	72,1	1,0	2,9	14,5	2,9	0,7	3,0
1887	100	2,2	80,8	1,0	1,4	8,8	1,5	0,6	3,7
1888	100	1,4	80,5	0,9	1,0	10,4	0,9	0,7	4,2
1889	100	0,8	87,3	1,0	0,6	5,3	1,4	0,7	2,9
1890	100	1,0	81,9	1,4	0,8	10,5	1,1	0,4	2,9
1891	100	0,7	81,9	1,4	1,0	9,6	1,3	0,7	3,4
1892	100	0,9	88,3	1,0	0,6	4,1	1,1	0,7	3,3
1893	100	0,5	91,3	1,2	0,8	2,4	0,7	0,5	2,6
1894	100	2,3	87,0	1,3	1,0	2,4	1,6	0,7	3,7
1895	100	3,2	73,5	1,6	1,8	13,4	1,8	0,6	4,1
1896	100	2,0	85,3	1,2	0,8	5,3	2,3	0,6	2,5
1897	100	1,0	80,2	1,8	1,7	8,8	2,9	1,0	2,6
1898	100	1,5	86,7	2,5	0,8	4,3	1,8	1,3	1,1
1899	100	2,9	65,1	4,6	2,7	5,7	5,4	5,5	8,1
1900	100	0,9	61,7	2,6	1,6	17,9	4,4	4,1	6,8
1901	100	1,0	69,5	3,4	0,7	9,0	5,1	1,7	9,6
1902	100	0,9	78,1	3,8	0,7	7,9	5,2	0,9	2,5
1903	100	1,0	77,8	2,7	0,8	6,8	6,5	1,3	3,1
1904	100	1,8	74,8	2,7	1,3	3,3	9,0	2,4	4,7
1905	100	0,5	75,5	1,2	1,2	10,8	5,9	1,9	3,0
1906	100	0,2	82,6	1,0	1,6	4,0	5,7	3,8	1,0
1907	100	0,2	85,4	1,2	0,7	2,5	4,6	4,5	0,9
1908	100	0,7	74,4	1,8	1,1	3,5	7,0	10,2	1,3
1909	100	0,6	76,9	1,2	1,2	4,8	6,3	7,8	1,2
1910	100	1,0	79,4	0,8	1,1	6,1	4,1	6,3	1,2
1911	100	0,9	80,6	1,1	0,8	5,6	3,7	5,9	1,4
1912	100	0,6	75,7	2,1	1,0	4,6	3,8	10,3	1,9
1913	100	0,4	66,9	1,7	1,1	5,4	3,5	19,6	1,4
1914	100	0,8	68,6	2,5	1,3	3,9	2,7	18,2	2,0

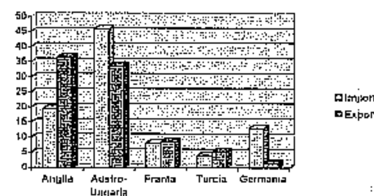
Tabelul 3

Categoria	Milioane lei	Categoria	lei
TOTAL	422 114	Hârtie	4 499
Animale vii	4 936	Celuloid	369
Produse animale alimentare	6 810	Cauciuc, gutapercă, sucuri veg.	4 762
Produse animale nealimentare	1918	Ape minerale și săruri	1 123
Piei, obiecte din piele	15 987	Pământuri, pietre și fabricate	4 348
Blănuri	2 293	Sticlărie	3 062
Lână, păruri, lucrări din ele	37 600	Petrol și bitumuri	1397
Substanțe și resturi animale	2 257	Metale, lucr. de metale și altele	92 199
Mătase și lucrări de mătase	12 308	Mașini	38 926
Cereale și derivatele lor	6 372	Vehicule	23 563
Legume, flori, semințe	12 594	Vase plutitoare	472
Uleiuri vegetale	5 421	Ceasornicărie	1 729
Băuturi	1 104	Instrumente de muzică	785
Fructe coloniale	10 855	Jucării	1 071
Zahăr și zaharicale	1 166	Produse chimice și medicamente	8 014
Lemne și industrii derivate	9 580	Parfumerie	1 121
Textile vegetale și ind.derivate	79 132	Confecții	17 046

Conform celei de-a doua statistici, structura era următoarea: metale și obiecte din metal 21,51%; textile 16,07%; mașini și instalații 10,38%; lână, fire 8,97%; vehicule 6,07%; confecții 4,97%; piele și obiecte din piele 4,4%; mătăsuri și obiecte din mătase 3,61%; lemn și derivate 2,64%; fructe 2,25%; cereale și derivate 1,72%; produse chimice și farmaceutice 1,66%; cauciuc, gutapercă 1,61%; legume, flori 1,55%; produse animaliere și alimentare 1,54%; animale vii 1,13%; hârtie 1,10%; piatră și produse din piatră 1,06% ș.a.

Din ambele statistici rezultă că aproximativ 60% din import a revenit bunurilor industriale și alimentare de consum individual (din care circa 50% bunurilor industriale și 10% celor alimentare), iar 40% bunurilor pentru consum productiv; de asemenea, aproximativ 70% erau produse manufacturate, iar 30% produse neprelucrate[1].

Orientarea geografică între anii 1881–1885 avea la *export*, următoarea structură[2]: Marea Britanie — 36,62%; Austro-Ungaria — 33,74%; Franța — 8,53%; Turcia — 5,17%; Germania — 1,39% ș.a.

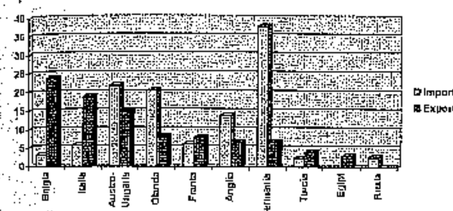


La *import*[3], situația se prezenta astfel: Austro-Ungaria — 45,94%;

[1] *Ibidem*, p. 118.
[2] *Ibidem*, p. 89.
[3] *Ibidem*.

Marea Britanie — 19,40%; Germania — 13,01%; Franța — 8,20%; Turcia — 4,06% ș.a.

Principalul partener comercial era Austro-Ungaria. La tradiție s-a adăugat și Convenția comercială din anul 1875, care favoriza imperiul vecin. De asemenea, trebuie avut în vedere că, după realizarea dualismului din 1867, Transilvania s-a văzut obligată să-și reorienteze comerțul spre România și sud-estul Europei. Pentru că „Produsele industriei prelucrătoare din Transilvania nu numai că nu-și găseau piețe de desfacere în apusul Imperiului, dar erau concurate pe piața locală... Cercurile oficiale ale Imperiului austro-ungar au căutat să mențină și să consolideze această situație. Dar Transilvania, pusă în inferioritate în cadrul Imperiului, intensifică schimbul economic pe piețele românești de peste Carpați, imprimând, și mai mult prin aceasta, direcția de gravitație spre vechea Românie"[1].



Spre sfârșitul perioadei, în anul 1912, situația la *export* era următoarea[2]: Belgia — 23,8%; Italia — 18,8%; Austro-Ungaria — 14,8%; Olanda — 8,1%; Franța — 7,8%; Marea Britanie — 6,7%; Germania — 6,6%; Turcia — 4,0%; Egipt — 3,0% ș.a.[3], iar la *import*: Germania — 37,7%; Austro-Ungaria — 21,8%; Marea Britanie — 13,8%; Franța — 6,1%; Italia — 5,8%; Belgia — 3,2%; Rusia — 2,6%; Turcia — 2,3% ș.a.

Deosebit de interesantă este *structura comerțului exterior al României* (*import + export*) din anul 1913[4]: Germania — 23,03%; Austro-Ungaria — 18,56%; Belgia — 15,75%; Marea Britanie — 7,98%; Franța — 7,75%; Italia — 7,39%; Turcia — 4,13%; Olanda — 3,98%; Statele Unite — 2,55% ș.a.



Utilă pentru evoluția comerțului exterior este și statistica privind *soldul balanței comerciale* pe principalele țări[5] (vezi tabelul următor):

[1] V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, 1979, p. 178.
[2] *Enciclopedia României*, 4, București, 1943, p. 466.
[3] *Ibidem*.
[4] N.C. Suta (coordonator), *op. cit.*, p. 123.
[5] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României*..., 3, p. 597.

Țara	1881–1885	1886–1890	1891–1895	1896–1900	1901–1905	1906–1910	1911–1915
Marea Britanie	+26 131	+54 771	+12 615	-17 590	-19 328	-13 080	-25 319
Austria	-60 302	-40 939	-57 170	-41 371	-33 648	-52 097	+17 530
Belgia	-1470	+11 606	+38 366	+82 365	+147 334	+135 302	+117100
Bulgaria	+1063	+2286	+981	+607	+1280	+2465	+8863
Franța	-5238	-8459	-24 582	-15 871	-5578	+10 077	+16 767
Germania	-35 095	-83 619	-57 867	-77 429	-59 624	-107 634	-116 633
Italia	+3145	+11 666	+6175	+712	+9 487	+34 594	+28 669
Olanda	+3370	+4665	+2041	+2 008	+29 943	+65 846	+36 280
Rusia	-107	-1869	-4866	-2281	-2100	-5671	-12 310
S.U.A.	-78	-78	-823	-1277	-364	-3371	-14 731
Turcia	-498	-1137	-1026	-1306	-886	+8826	+8671

Se impun câteva constatări: numărul partenerilor comerciali ai României — la export, dar și la import — a crescut în aceste decenii; totuși, ca volum și valoare, comerțul exterior a continuat să fie dominat de un număr mic de puteri economice; schimbarea ierarhiei mondiale a exportatorilor, prin venirea pe primele poziții a S.U.A. și a Germaniei, a influențat și concurența externă pentru acapararea pieței românești; Austro-Ungaria s-a menținut pe primele locuri, iar la import Germania și-a consolidat prima poziție; oarecum surprinzător, Marea Britanie s-a situat înaintea Franței, atât la import, cât și la export; poziția superioară a Belgiei și prezența Olandei la export s-au datorat porturilor de la Marea Nordului, unde se desfășura un intens comerț de tranzit, care includea și grâul românesc; soldul balanței comerciale oglindește evoluția relațiilor comerciale cu fiecare țară; spre exemplu, cu Germania, deficitul era foarte mare, având în vedere valoarea superioară a utilajelor și mașinilor importate; de altfel, în general, raportul de schimb era nefavorabil României, deoarece valoarea unei tone importate era de 5-6 ori mai mare decât a unei tone exportate.

În *comparație cu alte țări europene*, situația se prezenta astfel (în milioane dolari)[1] (vezi tabelul de la pagina următoare).

Valoarea comerțului exterior al României era de aproape 20 ori mai mică decât cea a Germaniei, dar de peste 2 ori mai mare decât cea a Bulgariei și a Serbiei, luate la un loc. Încă din epocă se sublinia că România are un comerț exterior mai mare ca valoare decât cel însumat al Bulgariei, Serbiei și Greciei[2].

[1] *Ibidem*, p. 599.

[2] Gh. Platon, V. Cristian, Gh. Iacob, V. Russu, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, 1993, p. 144.

Anii	România	Bulgaria	Franța	Germania	Serbia
1901	125	30	1618	2346	21
1902	127	34	1669	2455	23
1903	121	37	1748	2623	23
1904	111	56	1728	2757	24
1905	153	52	1862	3062	25
1906	176	43	2102	3424	22
1907	190	48	2281	3712	29
1908	153	47	2063	3349	30
1909	161	52	2310	3598	43
1910	198	59	2588	3905	48
1911	243	74	2730	4335	55
1912	247	71	2885	4676	57
1913	243	54	2959	4967	48

Volumul și structura comerțului exterior reflectă, în linii generale, profilul și capacitatea unei economii. Pentru România, anul 1914 încheia o epocă în care agricultura era ramura dominantă, asigura aproape 90% din produsele de export și, ca urmare, costurile modernizării. Prin mărimea valorii exportului, România depășea suma globală a comerțului exterior al țărilor sud-dunărene, dar se situa la o distanță apreciabilă de marile puteri industriale. Relația dintre economia românească și cea europeană avea un caracter „complementar-dependent", exprimat în exportul de materii prime și importul de produse fabricate. De altfel, ponderea comerțului exterior al României în comerțul european era de aproximativ 1% în ultimii ani ai perioadei 1878–1914[1].

Concluzii

O primă problemă, pentru care se impune un răspuns, se referă la finalizarea procesului de modernizare. S-a afirmat că „Modernizarea, dureroasă dar necesară, a devenit treptat o stare de fapt"[2]. Într-adevăr, statisticile ca și mărturiile observatorilor, români sau străini, demonstrează că România de la 1914 realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în toate domeniile de activitate. Procesul de *sincronizare* cu civilizația europeană — început cu aproape un secol în urmă — a cunoscut în aceste decenii un ritm accelerat și a cuprins toate laturile vieții social-economice și politice. România a devenit o țară europeană conexată prin toate „canalele" de comunicare la lumea civilizată.

O cuantificare a „costurilor" și mai ales a sacrificiilor pentru modernizare este dificilă. Deși întreaga societate a suportat aceste eforturi, greul a revenit țărănimii, care reprezenta circa 80% din populația țării și avea cea mai mare contribuție la realizarea venitului național. Rezultatele modernizării au condus, încă din epocă, la concluzia că sacrificiile,

[1] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, 3, p. 604.

[2] I. Bulei, *Lumea românească...*, p. 48.

deși dureroase, au fost necesare, fiind singura soluție pentru reducerea decalajului față de Occident.

Responsabilitatea pentru strategia modernizării, pentru împliniri ca și pentru limite revine elitei politice. Atât liberalii cât și conservatorii au dirijat modernizarea; deși aveau orientări diferite privind căile și mai ales ritmul, cele două partide s-au completat în acțiunea de administrare a țării, ceea ce a favorizat realizarea unui ritm accelerat în opera de modernizare. Un rol deosebit de important a revenit domnitorului, ulterior, regelui Carol I, care a asigurat stabilitatea și echilibrul politic necesar, într-o perioadă în care nemulțumirile au culminat cu mișcări sociale de amploare.

Maniera de percepere și asimilare a efectelor modernizării a fost diferită pentru clase și pături sociale, pentru grupuri și chiar pentru indivizi. În ultimă instanță, trebuie răspuns la întrebarea dacă *mentalitatea* de grup sau individuală a reprezentat un stimulent sau o frână pentru procesul de modernizare, în toate laturile sale din sfera politicului, economicului, socialului, culturalului etc.

Referindu-se la societatea europeană la început de secol, N. Filipescu afirma: „Ceea ce caracterizează epoca noastră este o încredere nemărginită în progres. Până acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur... De un secol încoace însă, lumea vede progresul înainte și toate popoarele caută să-și însușească acel progres și să se ridice la o treaptă mai înaltă de civilizație"[1]. În ce măsură această apreciere era valabilă pentru poporul român este destul de greu de stabilit. În țările occidentale, transformările social-economice specifice epocii moderne — desfășurate de-a lungul câtorva secole — au fost însoțite de schimbarea treptată a mentalităților, care, uneori, au anunțat și pregătit adevărate „revoluții" în sfera tehnicii și științei.

În estul Europei — și în alte zone slab dezvoltate ale lumii — mentalitățile vor „ține greu pasul" cu procesul înnoitor. Ritmul preluării realizărilor civilizației occidentale a crescut permanent, făcând imposibilă o adaptare la același nivel, mai ales dacă avem în vedere întreaga societate. Pentru că — se subliniază în acest sens — „între exigențele muncii, tipul de comportament, de mentalitate, de viață economică modernă industrializată, pe de o parte, și munca agricolă și mentalitățile sale corespunzătoare, pe de altă parte, există nu numai diferențe esențiale, dar și constitutive, chiar incompatibile"[2].

Deși pare exagerată, chiar dură, aprecierea este, în bună măsură, valabilă pentru situația din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Pentru că, în afara trăsăturilor specifice „societăților agrare", trebuie adăugate „tarele" moștenite de la vecinătatea și coabitarea cu lumea orientală; „balcanismele" se regăseau în toate straturile societății, făcând și mai dificilă adaptarea la „exigențele" civilizației occidentale. O influență deloc neglijabilă asupra mentalităților a avut politicianismul. Spre deosebire de țări din Occident — Marea Britanie, Germania, S.U.A. — unde guvernanții au adoptat o legislație rigidă — pe care au și aplicat-o — pentru a impune adaptarea — uneori, de nevoie — la cerințele modernității a fiecărui cetățean, în România erau la „mare preț" specula, improvizația, protecția politică, posturile bugetare etc., multe din „inițiativă"

[1] N. Filipescu, *Discursuri politice*, 2, București, 1915, p. 45.
[2] V. Axenciuc, *Introducere în istoria economică...*, p. 75.

și „protecție" guvernamentală. Acestea existau și în țările occidentale, dar afectau mult mai puțin mecanismul economic și comportamentul social.

Și totuși, au existat „segmente" ale societății care s-au adaptat mai repede. Este vorba de elita economică și politică — cu excepția „nostalgicilor" și a „pierdanților" —, ca și de o parte a „clasei de mijloc", care se situa între „beneficiarii" modernizării și, în consecință, dorea și acționa pentru intensificarea acestui proces.

Se poate aprecia, în concluzie, că, la nivelul întregii societăți din România acestor decenii, mentalitatea claselor și păturilor sociale, a indivizilor, în general, a reprezentat mai mult o „frână" decât un „stimulent" în procesul de modernizare, de apropiere de lumea civilizată a Europei occidentale. Abia în perioada interbelică, când și nivelul cultural al populației va înregistra o creștere semnificativă, se va echilibra raportul dintre mentalități și realizările modernizării. Odată cu înfăptuirea reformelor agrară și electorală, în noul cadru al statului națioal unitar român, vor deveni mai active în procesul modernizării și acele forțe „regeneratoare, înzestrate cu toate însușirile morale ce pot da stabilitate și impulsuri de energie vieții unui popor și încredere într-un viitor construit pe temelii trainice"[1].

Din punct de vedere *economic*, România de la 1914 diferea esențial de România anului 1866, ca și de cea de la 1878. Un „reper" cuprinzător, care confirmă această apreciere, este cel privind avuția națională (conform statisticii, aceasta cuprinde bunurile materiale acumulate, produse de activitatea umană și cele naturale supuse valorificării)[2], care a evoluat astfel[3]:

milioane lei

Sectoare	1860–1864	1880–1884	1900–1904	1912–1914	1912–1914/1860–64
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	1848,0	3681,9	6585,0	10 522,9	569%
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	235,4	388,6	1471,9	2386,8	1014%
Transporturile și comunicațiile	20,6	525,2	1417,0	2543,4	12 347%
Industria	60,9	68,9	415,2	1171,2	1923%
Comerțul	192,0	582,4	659,8	1075,3	560%
Sectorul edilitar	–	–	–	250,4	–
Stocul de metal monetar	37,0	85,3	177,0	381,0	1.030%
Activ brut	*2393,9*	*5332,3*	*10 725,9*	*18 331,0*	*766%*
Obligațiile financiare externe	50,1	547,0	1577,3	3065,6	6119%
Activ net	*2343,8*	*4785,3*	*9148,6*	*15 265,4*	*651%*

[1] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Răpeanu, București, 1972, p. XI.
[2] V. Axenciuc, *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate. 1860–1939*, București, 2000, p. 12.
[3] *Ibidem*, p. 159.

Chiar dacă realizăm comparația cu anii 1880–1884, constatăm creșteri semnificative pentru transporturi și comunicații, industrie, stocul de metal monetar, obligațiile financiare externe, care exprimă ritmul intens de modernizare.

Sugestii interesante oferă și evoluția ponderii diferitelor sectoare în avuția națională[1]:

%

Sectoare	1860–1864	1880–1884	1900–1904	1912–1914
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	77,2	69,0	61,4	57,4
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	9,8	7,3	13,7	13,0
Transporturile și comunicațiile	0,9	9,8	13,2	13,9
Industria	2,5	1,3	3,9	6,4
Comerțul	8,0	10,9	6,2	5,9
Sectorul edilitar	–	–	–	1,4
Stocul de metal monetar	1,5	1,6	1,7	2,1
Activ brut	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
Obligațiile financiare externe	2,1	10,3	14,7	16,7

După jumătate de veac, ponderea sectorului agricol a scăzut cu aproximativ 20%, procente ce se regăsesc la celelalte sectoare, în special transporturile și industria. Obligațiile financiare externe au crescut de 8 ori, regăsindu-se în investițiile din transporturi, industrie, sectorul edilitar etc.

În privința repartiției avuției naționale, date interesante a oferit N. Xenopol, în lucrarea sa publicată în anul 1916[2]. În mediul rural, 2228 de proprietari, dispunând de un venit mai mare de 10 000 lei, aveau împreună 102 131 897 lei, pe când 1 240 376 de țărani, cu venituri de până la 600 lei, aveau doar 117 490 169 lei[3]. La orașe, 528 de proprietari, cu venituri peste 10 000 lei, dispuneau de un venit de 13 229 800 lei, în timp ce 103 305 de persoane, cu venituri sub 600 lei, aveau 18 396 047 lei[4]. Societatea românească — aprecia autorul pe baza acestor informații — se prezenta „din punctul de vedere al distribuției bogăției și veniturilor — într-o lumină puțin favorabilă: o clasă destul de restrânsă bogată, oameni foarte bogați, posedând imense întinderi de pământ sau păduri; mari bănci și mari societăți comerciale sau industriale, realizând beneficii foarte mari și o clasă mijlocie puțin numeroasă; la țară, lângă o clasă de țărani înstăriți — a cărui număr, din fericire, crește an de an — o mare masă de țărani și muncitori agricoli, având o situație

[1] *Ibidem*, p. 161.
[2] N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916.
[3] *Ibidem*, p. 106.
[4] *Ibidem*, p. 107.

materială precară; în sfârșit, în toată țara, o clasă funcționărească numeroasă, dar puțin retribuită"[1].

Prin comparație cu alte țări, avuția națională a României — apreciată pentru media anilor 1912–1914 la 3351 mil. dolari, revenind 476 dolari pe locuitor — era mai mare decât a Norvegiei și a Rusiei, și de 2,2 ori mai mare decât a Japoniei[2].

Venitul național pe locuitor la începutul secolului al XX-lea era de aproximativ 68 dolari, mult mai mic decât în țările dezvoltate (S.U.A. — 228, Marea Britanie — 181, Franța — 160, Germania — 125), dar mai mare decât în Portugalia (61,5), Serbia (62), Grecia (60), Bulgaria (57), Rusia (50)[3].

În concluzie — în baza informațiilor prezentate — se poate aprecia că, în preajma declanșării Primului Război Mondial, „organismul economico-social al României, luat în general, prin conținutul său parțial, prin tendințele și perspectivele dezvoltării, în mediul extern capitalist european, se afirma a fi *de tip capitalist*, ireversibil în evoluția sa, cu tot ansamblul de factori și mecanisme de funcționare ale economiei de piață, cu structurile sociale specifice, cu avantajele și dezavantajele sale, cu problemele și contradicțiile sale"[4].

Coordonatele dezvoltării României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se vor regăsi — într-un nou context social-economic și politic — în perioada interbelică. Între cele două perioade există o continuitate organică. Doar percepția în istoriografie este, uneori, eronată, prin insuficienta evidențiere a împlinirilor din deceniile cuprinse între Independență și Marea Unire.

[1] *Ibidem*, p. 111.
[2] V. Axenciuc, *Avuția națională...*, p. 297.
[3] *Ibidem*, p. 294.
[4] Idem, *Introducere în istoria economică...*, p. 214.

Capitolul III

EVOLUȚIA VIEȚII POLITICE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Viața politică din România după 1878 s-a desfășurat în cadrul instaurat după reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și adoptarea Constituției din 1866. Formele de manifestare au fost cele general europene ale momentului: partidele politice, guvernele create de acestea, Parlamentul și activitatea legislativă a celor două Camere ale sale, manifestarea practică a atribuțiilor monarhiei, întrunirile politice, presa politică. Față de perioada anterioară, dintre 1866–1878, după independență toate formele vieții politice au luat un contur mai precis, definind regimul politic al României de atunci. Un regim liberal, înscris într-un proces continuu de modernizare, dar deocamdată cu numeroase neîmpliniri.

Partidele politice

Partidele politice, după 1878, nu mai sunt grupări politice, precum fuseseră mai înainte. Ele au devenit partide, în sensul care se dădea atunci acestei noțiuni. Pentru M. Eminescu, de pildă, un partid politic era o „grupare a unui oarecare număr de oameni politici făcând parte dintr-o adunare legiuitoare care se conduce de aceleași idei și care caută a obține majoritatea în țară și în adunare cu programul lor, spre a putea în numele acelei majorități pune în practică teoriile politice"[1]. Cu alte cuvinte, pentru a exista un partid politic trebuia să existe o adunare legiuitoare, admițând principiul reprezentativ, majoritatea având dreptul să indice Coroanei pe șefii săi pentru a forma guvernul constituțional. În felul de a denumi partidul în a doua jumătate a veacului trecut — Eminescu exprima mai mult sau mai puțin o concepție comună epocii — acesta apărea ca un element anexă al regimului constituțional, ba chiar ca o creație a acestuia și nu ca un element el însuși creator. Imaginea aceasta era determinată de lipsa de vigoare și de forță a partidelor politice care abia se constituiau. Treptat, imaginea se va schimba, căci fără a putea vorbi, în răgazul studiat, de o diminuare a prerogativelor Coroanei, putem vorbi însă de o creștere constantă a puterii partidelor, a guvernelor organizate de ele.

---

[1] M. Eminescu, *Opera politică*, 2. *1880–1883*, ed. I. Crețu, București, 1941, p. 61.

În jurul partidelor gravita practic activitatea politică în ceea ce avea mai caracteristic. Potrivit regimului constituțional instaurat în 1866, și al restrânsei consultări electorale, partidele erau acelea care formau guvernul, care, prin deținerea puterii, își supuneau Parlamentul, administrația centrală și locală. Firește, în judecarea activității partidelor de guvernământ din această perioadă a istoriei României, și celelalte elemente ale vieții politice își au rostul lor bine stabilit. Dinamica lor nu e mai puțin plină de semnificații. Prerogativele Coroanei au fost mari, iar conjuncturile politice au favorizat mărirea lor. În loc de a fi tot timpul numai arbitru, regele a fost un factor important pe eșichierul politic românesc, amestecându-se și determinând schimbări care nu întotdeauna erau concordante cu stările de fapt. În practica politică aproape toate hotărârile importante erau luate de rege și de șefii partidelor guvernante, cu consultarea aderenților apropiați. Faptul asigură o anume unitate de acțiune, lesne de urmărit atât în orientarea politicii interne, cât și, mai ales, a celei externe. Marile răspunderi nu sunt singulare.

Partidele politice au fost create în România după modelul Occidentului și au apărut dintr-o necesitate. „Nici un partid politic nu se naște, dacă nu se simte trebuință de el, dacă nu e precedat de anume condițiuni care să-l facă necesar" — scria Constantin Rădulescu-Motru în 1900. Până la jumătatea veacului al XIX-lea, continua el, singura concepție politică românească era „să existăm ca națiune și ca stat". Abia după ce s-a dobândit o certitudine în această privință „a început viața noastră politică"[1]. Și ea a început o dată cu viața constituțională, cu adoptarea unei Constituții după model european.

Într-o recenzie a cărții lui A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, 1910, C. Rădulescu-Motru scria că n-au existat partide politice în România înainte de 1866, n-a existat nici ceea ce numea Xenopol „partid național". Un astfel de partid a putut exista doar ca tendință sentimentală, „dar niciodată ca organizare politică". Căci n-avea nici conducători, nici program. Membrii lui eventuali nu puteau fi decât toți patrioții, toți cei cu oarecare cultură, boieri mici și mari. Cât privește programul acesta ar fi un fel de poezia sufletului: „Urmașilor mei Văcărești/ Las vouă moștenire/ Creșterea limbii românești/ Și-a patriei cinstire". Or, „cu un asemenea program, care poate face onoare unui poet, dar niciodată nu poate să ocupe un partid politic, numai o inimă bună ca a d-lui profesor A.D. Xenopol poate să se declare de

[1] C. Rădulescu-Motru, *Partidele noastre politice*, în „Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă", 1, nr. 4 din 15 februarie 1900, p. 145; N. Filipescu completa ideea lui Motru: „partidele politice nu sunt niște ficțiuni, ci sunt rezultatul practic al operei timpului" (*D.A.D.*, sesiunea extraordinară 1890, nr. 6 din 20 iunie 1899, p. 72). Într-un discurs din decembrie 1905, I.I.C. Brătianu preciza și el: „Partidul Național-Liberal [avea în vedere exclusiv acest partid] nu s-a născut ca o formațiune spontanee și teoretică, el nu e concepțiunea unor savanți doctrinari.... Nu. Partidul Național-Liberal a răsărit ca expresiunea unei nevoi mari și reale a statului și neamului nostru. El s-a făcut rând pe rând organul de execuție al necesităților vitale ale României și prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă și pe toate le rezumă, de la care și-a luat chiar numele lui de național-liberal, a fost nevoia de a asigura existența națională a românilor" (*D.A.D.*, sesiunea ordinară 1905–1906, nr. 13 din 9 decembrie 1905, p. 151).

mulțumită". Și Rădulescu-Motru definea perioada de dinainte de 1866 drept una de „sentimentalism naționalist", în care partidele politice încă nu ființau[1]. Mihai Eminescu preciza și el că de partide nu se poate vorbi în România decât după 1859. Până atunci fuseseră idei conservatoare, idei progresiste, idei revoluționare și oameni care le reprezentaseră mai mult sau mai puțin. Aceste idei au început să se grupeze și să se disciplineze numai după ce Convenția a admis, cel puțin în teorie, ca guvernele să reprezinte majoritatea „țării legale" și a invitat diferitele idei de a se formula „pentru lupta legală" și diferitele personalități a se grupa în partide. Într-un discurs de la 5 decembrie 1897 la Senat, P.P. Carp declara: „De la 1866 trebuie să ne diferențiem nu pe aspirațiuni naționale... ci pe principii de organizare internă și numai de la 1866 până azi se poate vorbi de partide liberale și de partide conservatoare, care și unele și altele au originea lor nu în fanarioții d-lui Urechia, dar în glorioasa generațiune de la 1848, care a fost generațiunea eroică a acestei țări"[2].

După Unire, deci, în urma reformelor lui Cuza au început să apară și în România partide politice. Firește, fără structură organizatorică închegată, fără șefi recunoscuți de toți, dar partide, totuși, care în deceniul șapte și-au statuat formarea. Crearea partidelor moderne românești nu e o constatare cu dată fixă: de exemplu: 24 mai/ 5 iunie 1875 pentru Partidul Național-Liberal, 3/15 februarie 1880 pentru cel Conservator, ci un proces desfășurat de-a lungul a circa două decenii[1].

Partidul Național-Liberal s-a creat la 24 mai/5 iunie 1875. Președinții lui au fost: Ion C. Brătianu (până în 1882–1883 împreună cu C.A. Rosetti și singur până în 1891), Dumitru C. Brătianu (1891–1892), Dimitrie A. Sturdza (1892–1909), Ion I.C. Brătianu (1909–1927), iar mai apoi Vintilă I.C. Brătianu, Ion G. Duca și Constantin I.C. Brătianu. Membrii săi marcanți au fost între alții, în epoca de până la Primul Război Mondial: Anastasie Stolojan, Mihail Pherekyde, Eugeniu Stătescu, Nicolae Fleva, Vasile Lascăr, Petre S. Aurelian, Mihail G. Orleanu, Spiru Haret, Constantin C. Dissescu, Emil Costinescu, Vasile G. Morțun, Alexandru Radovici, Constantin Stere, Ion Procopiu, George Diamandi, Toma Stelian, Constantin F. Robescu. Ca organe centrale de presă a avut: „Românul" (13 februarie 1866 — 9 iulie 1884), „Voința Națională" (10 iulie 1884 — 13 aprilie 1914), „Viitorul" (14 aprilie 1914 — martie1938). A fost partidul burgheziei industriale, financiare, comerciale și de funcții, noua clasă care s-a născut odată cu procesul de modernizare a României și în bună măsură și a condus acest proces. Burghezia românească s-a ridicat din mers și pe măsura dezvoltării ei s-a extins și baza

[1] C. Rădulescu-Motru, *Istoria Partidului Liberal după o scriere recentă*, în „Noua revistă română", nr. 12 din 3 iulie 1911, p. 178.

[2] C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, 2, București, 1936, p. 193.

[1] Istoricul ieșean V. Russu ne dovedește cât de multiple și complicate erau în acea perioadă frământările politice, care se justificau printr-un întreg complex de factori — inclusiv externi —, dar al căror rost nu se prelungește adesea dincolo de momentul care le-a generat (cf. Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866–1871). De la domnia pământeană la prințul străin*, Iași, 2001).

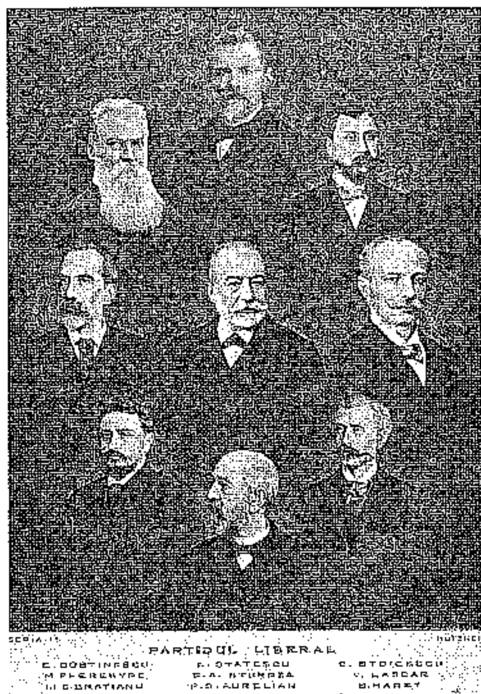


Fig. 32 Partidul Național-Liberal.

socială a Partidului Național-Liberal și, totodată, s-a concentrat predilect la categoriile cele mai active ale acestei clase. În afara burgheziei, în aria socială a partidului a intrat o bună parte a moșierimii, de obicei acea parte mai dinamică economic, mai cu seamă. În aceeași arie erau prezenți funcționari, avocați, ingineri, medici, profesori, categorii orășenești foarte diverse (după 1908, mulți dintre aceștia vor migra către Partidul Conservator-Democrat). Mai cu seamă, după 1900, Partidul Național-Liberal a atras intelectualitatea satelor, pe preoți și învățători, prin mișcarea cooperatistă inițiată de Spiru Haret.

Dintre partidele României moderne, Partidul Național-Liberal a avut activitatea politică și legislativă cea mai bogată, aflându-se, de altfel, și cel mai mult la guvernare.

Nucleul său l-a constituit gruparea radicală, care a început să se organizeze încă din 1861 în jurul lui C.A. Rosetti și I.C. Brătianu, cu un rol de seamă în toate evenimentele importante care au marcat viața politică de până la Independență. Liberal-radicalii aveau un comitet politic cu sediul la București (intitulat „Societatea Amicilor Constituțiunii"). Un comitet similar s-a creat și la Iași. În 1868, ei aveau o formațiune politică cu organizații în toată țara și liberal-radicalii au fost centrul în jurul căruia s-a realizat coaliția liberală din 1875, având ca fundal atitudinea similară față de guvernul Lascăr Catargiu. Este momentul nașterii Partidul Național-Liberal. După căderea conservatorilor, liberalii au dat țării cea mai lungă guvernare, între 1876 și 1888. O perioadă atât de mare de deținere a puterii, dincolo de faptul că a tensionat viața politică, radicalizând reacțiile opoziției, a măcinat și partidul, care s-a retras de la putere, la 20 martie/2 aprilie 1888, în mijlocul unor mari frământări politice. În opoziție, Partidul Național-Liberal și-a reunificat rândurile, dar, după moartea lui I.C. Brătianu, în 1891, și efemera șefie a fratelui său, dispărut și el în anul următor, șefia lui D.A. Sturdza nu s-a dovedit suficient de energică. Guvernarea liberală dintre 1895–1899 a fost frământată de disensiuni interne. Între ele, aceea a drapeliștilor (de la ziarul „Drapelul"), de sub conducerea lui P.S. Aurelian, s-a dovedit a fi cea mai puternică, formând chiar un guvern (noiembrie 1896 — martie 1897). Din nou în opoziție, după 1899, Partidul Național-Liberal a profitat de neputința conservatorilor de a scoate țara din criza financiară și, în februarie 1901, a preluat guvernul, introducând un regim aspru de economii și de impozite, refăcând finanțele statului. S-a practicat acum politica „prin noi înșine", formulă mult folosită ulterior, chiar dacă aplicarea ei nu s-a putut face constant și eficient, ponderea capitalului străin în țară fiind prea mare. Partidul Național-Liberal, mai mult decât Partidul Conservator, a promovat încurajarea muncii și a capitalului românesc. În 1907, când a preluat puterea, Partidul Național-Liberal a înăbușit răscoala și a căutat soluții care să liniștească marile nemulțumiri țărănești. Aripa de stânga a partidului, din ce în ce mai activă, milita activ



Fig. 33 Alexandru Constantinescu.



Fig. 34 Vintilă Brătianu.


Fig. 35 Ion G. Duca.


Fig. 36 Constantin Dissescu.

pentru o schimbare în conducerea partidului. Sprijinit de *Oculta* și de stânga liberală, Ion I.C. Brătianu l-a înlocuit pe D.A. Sturdza, în decembrie 1909, punând capăt confruntării — devenită deschisă — din conducerea partidului, în jurul obținerii șefiei formațiunii politice (pretenții în acest sens mai emiteau V. Lascăr și E. Costinescu, acesta din urmă susținut și de regele Carol I). Din nou în opoziție, în anii 1910–1913, Partidul Național-Liberal și-a pregătit un nou program de guvernare, radical față de cele de până atunci, și, în 1914, a trecut la revizuirea Constituției. În plin proces de desfășurare, opera de revizuire a fost oprită de izbucnirea Primului Război Mondial. Din guvern al reformelor, guvernul Brătianu a devenit guvernul neutralității și al participării României la război, pentru realizarea unității naționale. Încă din 1914 conducerea Partidului Național-Liberal a început să întrevadă posibilitatea desprinderii României de alianța cu Puterile Centrale. Odată războiul izbucnit în Europa, guvernul liberal a impus neutralitatea, în consens cu Partidul Conservator, Partidul Conservator-Democrat și toți fruntașii politici ai țării.

Din trunchiul Partidului Național-Liberal s-a desprins, la 8/20 noiembrie 1885, ***Partidul Liberal-Democrat***, condus de Dumitru C. Brătianu, fratele lui I. I.C. Brătianu, care a părăsit Partidul Național-Liberal însoțit de unele personalități liberale importante: Mihail Kogălniceanu, Petre Grădișteanu, George Mârzescu, Dimitrie Gianni, George D. Pallade. Organul de presă era „Națiunea" (17 iunie 1882 — 26 septembrie 1891). A fost, în fond, un partid al nemulțumiților de guvernarea I.C. Brătianu și care avea o bază socială restrânsă, organizarea lui nefiind cu adevărat simțită decât la București, Iași și Pitești. Dumitru Brătianu nu a iertat fratelui său îndepărtarea sa intempestivă de la guvern, la 8/20 iunie 1881. Trecând în opoziție, a antrenat cu el și pe alți liberali, potrivnicii atotputerniciei lui I.C. Brătianu. La 21 octombrie/2 noiembrie 1882, D. Brătianu și-a dat demisia de la președenția Adunării Deputaților. „Națiunea", ziarul pe care-l edita, a devenit o tribună a liberalilor dizidenți. Din decembrie 1882, a început să prezideze întruniri publice potrivnice lui I.C. Brătianu. În primăvara lui 1883, a creat și comitete separate ale acestei formațiuni liberale, pentru

a participa la alegeri[1]. În 1884, D. Brătianu a fost din nou ales deputat la Colegiul I Argeș, dar a refuzat din nou, sub cuvânt că întreaga Adunare a Deputaților era aleasă prin fraudă. A adresat un apel către țară („Jos regimul corupțiunii și al minciunei"). În cursul aceluiași an, a atras de partea sa pe M. Kogălniceanu și grupul liberalilor moldoveni din jurul acestuia. Totodată, și l-a apropiat pe N. Ionescu și o parte a fracționiștilor ieșeni. Până la căderea guvernului I.C. Brătianu, Partidul Liberal-Democrat a militat foarte activ în Parlament, dar mai ales în afara lui, în mari și din ce în ce mai dese întruniri publice, contra lui I.C. Brătianu și a conducerii sale, devenită tot mai personală. Orice prilej era bun pentru a-l ataca. În perioada 1885–1888, Partidul Liberal-Democrat a fost forța politică cea mai activă din opoziție, contribuind cel mai mult la căderea guvernului I.C. Brătianu. N-a putut profita însă de pe urma acestei căderi și în anii 1888–1890 s-a destrămat pentru a lăsa cale liberă refacerii unității Partidului Național-Liberal, cu care s-a unit la 24 martie/5 aprilie 1890[2].

Dintre nemulțumiții de conducerea lui I.C. Brătianu a fost și George Vernescu, care la 10 ianuarie 1880 a creat și el un partid, ***Partidul Liberalilor-Sinceri***. Alături de Vernescu s-au aflat: Vasile Boerescu, Nicolae Ionescu, Dimitrie Gianni. Organul de presă era „Binele Public" (29 noiembrie 1878 — 17 martie 1884). Era un partid care s-a manifestat mai ales prin luările de poziție în Parlament sau în întrunirile publice ale lui G. Vernescu și ale celorlalți fruntași, prin articolele din „Binele Public" și a clubului politic cu același nume, înființat la București, în ianuarie 1881. În acțiunea sa politică împotriva guvernării lui I.C. Brătianu, Partidul Liberalilor-Sinceri s-a apropiat treptat de Partidul Conservator (G. Vernescu era prieten cu Lascăr Catargiu) și de grupul din jurul lui M. Kogălniceanu. Împreună au creat, în martie 1883, „Opoziția Unită" care, în iunie 1883, și-a constituit și un Comitet de acțiune. La 7/19 martie 1884[3], s-a contopit organizatoric cu Partidul Conservator, formând Partidul Liberal-Conservator.

Tot din trunchiul Partidului Național-Liberal și dintre cei nemulțumiți de conducerea autoritară a lui I.C. Brătianu și de marginalizarea moldovenilor a fost și ***Partidul Liberalilor-Moderați***, fondat în ianuarie 1878[4] de un grup de intelectuali; avea ca organ de presă „Steaua României". Mihail Kogălniceanu, la rândul său, pe care liberalii-moderați îl considerau „un om politic în agonie"[5] sau „reprezentantul de altădată al ideilor liberale

---

[1] *Discursuri rostite la adunarea politica a Opozițiunii Unite ținute in orașul Iași în ziua de 25 martie 1883*, Iași, 1883, p. 3–167.

[2] „Lupta", 7, sr. 4, nr. 1083 din 24 martie 1890.

[3] Statutul Partidului este datat 20 ianuarie, iar proiectul de program poartă data de 25 ianuarie (Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, 1996, p. 249–251).

[4] Președintele *Comitetului dirigintor* a fost ales P.S. Papadopulo. Noua formațiune afișa principiile liberale și democratice, pronunțându-se în favoarea descentralizării, a încurajării micii proprietăți rurale, a organizării sistemului de credit, a organizării și completării instrucțiunii publice, a dezvoltării industriei prin adoptarea unui sistem protecționist ș.a. Partidul nu a avut coeziune și consistență. În 1880, o parte din membrii săi au revenit în Partidul Național-Liberal (*Statutul* și *Programul* partidului (din 20 și 25 ianuarie 1878) la DJAN Iași, mss. 1566).

[5] „Steaua României", nr. 2 din 5 ianuarie 1878.


Fig. 37 Petre P. Carp.


Fig. 38 Gheorghe Gr. Cantacuzino.

din Moldova", s-a înconjoarat de unii liberali moldoveni, de o tentă mai moderată. Adepții săi erau însă puțini și cu o influență redusă. După 1882, M. Kogălniceanu s-a apropiat de G. Vernescu și mai ales de D. Brătianu, cu partidele cărora a format „Opoziția Unită" contra lui I.C. Brătianu și, inevitabil, alături de conservatori.

Partidelor de nuanță liberală li s-au alăturat cele din sfera de idei conservatoare. În primul rând, ***Partidul Conservator***, creat formal la 3 februarie 1880, la București, în fapt existent anterior[1]. Ca lideri i-a avut pe Manolache Costache Epureanu (1880), Lascăr Catargiu (1880–1899), Gheorghe Gr. Cantacuzino (1899–1907), Petre P. Carp (1907–1913), Titu Maiorescu (1913–1914), Alexandru Marghiloman (1914–1925). Între membrii marcanți, amintim pe: Alexandru Lahovari, general Ioan Em. Florescu, generalul George Manu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Dimitrie S. Nenițescu, Mihail Gh. Cantacuzino, Dimitrie A. Grecianu, Constantin Garoflid. Organele de presă centrale au fost: „Timpul" (15 martie 1876 — 17 martie 1884; 13 noiembrie 1889 — 14 decembrie 1900, 1 martie 1923 — iunie 1924), „Epoca" (16 noiembrie 1885 — 14 iunie 1889, 2 noiembrie 1895 — 13 februarie 1901), „Conservatorul" (15 decembrie 1900 — 15 noiembrie 1914), „Steagul" (14 noiembrie 1914 — iulie 1922). Un partid care s-a sprijinit pe moșierime, burghezia comercială ori de funcții administrative, precum și pe o bună parte a intelectualității. O bază socială destul de mobilă în condițiile polarității vieții politice a României moderne în principal în două partide de guvernământ. Doctrina politică a acestui partid se revendica din tradiționalism și evoluționism. Se pornea de la constatarea, de altfel reală, a apariției unor însemnate dificultăți în asimilarea de către societatea românească a noilor forme burgheze, a neputinței fondului existent de a încorpora noul („teoria formelor fără fond", după expresia fericit găsită de Titu Maiorescu). În locul imitației servile a formelor capitaliste occidentale, concepția

[1] P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ed. Marcel Duță, Ion Bulei, București, 2000, p. 118–132

doctrinară conservatoare propunea o evoluție „naturală", „organică" a societății românești printr-un „progres măsurat". Mijlocul era intervenționismul de stat, cu ajutorul căruia poporului trebuia să i se dea, ca să nu fie el nevoit să ceară, dar să i se dea totdeauna cu măsură. Cu acest mijloc, prin reforme moderate, se căuta să se păstreze o armonie socială, armonia existentă[1]. După 1888, partidul, în ansamblul său, a adoptat programul „Era Nouă", elaborat de junimiști, pe care va căuta să-l aplice în guvernarea sa, sub variantele ei diverse, în perioada 1888–1895. În dezvoltarea economică a țării, conservatorii au încurajat industria mijlocie și mică, dar nu s-au opus ridicării industriei în genere, legiferând tarife vamale protecționiste sau alte măsuri (legea încurajării industriei din 1912, cea mai completă lege de acest fel din România modernă)[2]. S-au preocupat de dezvoltarea comerțului exterior, căutând să înlesnească vânzarea produselor țării (în marea lor majoritate grâne). Domeniul în care conservatorii s-au dovedit deficitari a fost cel financiar, rămas aproape exclusiv în mâinile liberalilor. În chip deosebit, ei au legiferat în domeniul administrației, considerând că o administrație eficientă sau mai puțin coruptă rezolvă totul, acoperă nevoia de reforme continui. În problemele sociale, inițial, Partidul Conservator a pornit de la ideea că, în societatea românească, nu erau decât două clase, moșierimea și țărănimea, restul — inclusiv burghezia, considerată înstrăinată etnic — nefiind decât pături intermediare, consumatoare ale muncii celorlalte. Treptat, această viziune s-a schimbat, dar conservatorii au rămas mai cu seamă apărătorii intereselor moșierimii, amenințate de puternica presiune țărănească. Sorții de izbândă ai unei astfel de politici sociale au devenit din ce în ce mai mici, inexistenți chiar, după răscoala țărănimii din anul 1907, când întreg procesul reformator, până atunci circumscris interpretării Constituției de la 1866, și-a schimbat conținutul, orientându-se spre modificarea însăși a acestei Constituții. Exproprierea a ajuns la ordinea zilei și, îmbrățișată de liberali în 1913, conservatorii s-au văzut obligați să o accepte ca principiu, străduindu-se să-i reducă substanțial efectele unei aplicări practice. În 1917, sub presiunea evenimentelor, conservatorii, în marea lor majoritate, au acceptat modificarea Constituției, prevăzând principiile exproprierii și votului universal[3]. Pe un fond de profundă criză interioară, precipitarea procesului reformator nu a mai îngăduit Partidului Conservator să-și găsească un rost social-politic după 1918.

Partidul Conservator-Democrat, al treilea partid de guvernământ, în ordine cronologică, s-a înființat la București, la 3/16 februarie 1908[4] din ambiția lui Take Ionescu, care, de la început și până la sfârșitul vieții (21 iunie/4 iulie 1922), a rămas în funcția de președinte. Partidul, născut din neînțelegerile din rândurile conservatorilor, nu a ieșit din aria lor de influență, dar a fost mai mult decât o dezidență a Partidului Conservator. Între membrii săi marcanți s-au aflat: Alexandru A. Bădărău, Constantin

[1] *D.A.D.*, nr. 26, ședința din 25 ianuarie 1912, p. 437 și urm.
[2] „Monitorul oficial", nr. 93 din 20 iulie 1917.
[3] *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, București, 1908.
[4] *Discursurile d-lui Take Ionescu de la 20 ianuarie — 22 iunie 1908*, București, 1908.



Fig. 39 Take Ionescu

G. Dissescu, Nicolae Xenopol. Ca organe centrale de presă a avut: „Ordinea" (27 ianuarie 1908 — 30 ianuarie 1913), „Acțiunea" (31 ianuarie 1913 — 14 noiembrie 1916), „Evenimentul" (14 noiembrie 1916 — 1 decembrie 1918), „Românimea" (2 decembrie 1918 — 22 iunie 1922). A fost un partid al avocaților, profesorilor, funcționarilor, comercianților, medicilor, proprietarilor mici și mijlocii, dar și al unor mari proprietari. Succesele electorale inițiale ale acestui partid au fost spectaculoase, câștigând, între 1908–1910, aproape toate alegerile parlamentare parțiale. După ce regele Carol a adus la putere Partidul Conservator, nu pe acela al lui Take Ionescu, conservatorii-democrați s-au aliat cu liberalii, făcând mari greutăți conservatorilor de la guvern, silindu-i, în 1912, să împartă puterea cu ei. S-au remarcat în timpul Războaielor Balcanice prin strădania lor de a readuce o atmosferă politică de încredere în Balcani, iar în timpul neutralității Partidul Conservator-Democrat a fost alături de gruparea conservatoare a lui Nicolae Filipescu, organizatorul marilor campanii de intrare a țării în război alături de Antantă. În timpul beligeranței României în Primul Război Mondial, partidul lui Take Ionescu a intrat în guvernul războiului. După Unire, acest partid (intitulat când Conservator-Democrat, când Democrat, când Conservator-Naționalist sau Conservator-Unionist) a intrat în criză. „Așezarea ideilor conservatoare pe temelia democratică a țării", după expresia lui Take Ionescu, a fost înțeleasă, în practica vieții politice, în adaptarea unor soluții de cumpănă și oscilante între cele liberale și conservatoare. Întregul program era subordonat conjuncturilor politice, suferind pe parcurs multe nuanțări și schimbări. Prima dată a fost formulat la Congresul Partidului Conservator-Democrat de la 3/16 februarie 1908, apoi la 24 noiembrie/6 decembrie 1910, când s-a declarat de acord cu exproprierea, întemeiată însă pe „o justă și prealabilă" indemnizație, pentru a nu se lovi în principiul proprietății private[1]. După începerea Primului Război Mondial în Europa, Partidul Conservator-Democrat a renunțat la toate rezervele sale și Take Ionescu a încheiat o alianță cu Nicolae Filipescu, prin care a subordonat chestiunea reformelor interne rezolvării problemei desăvârșirii unității politice a românilor. În iunie 1917, în Parlament, Partidul Conservator-Democrat a votat revizuirea Constituției cu acordarea votului universal și a unei largi exproprieri, în urma înțelegerii lui Take Ionescu cu I.I.C. Brătianu. Pe plan extern, a sprijinit hotărâr intrarea în război alături de Antanta și apoi războiul

[1] „Proces verbal pentru constituirea Partidului Constituțional și a clubului sau Central din București" (apud Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, 2000, p.137).

alături de ea, iar, după război, Take Ionescu, ca ministru al Afacerilor Străine în guvernul Averescu, va pune bazele politicii externe românești interbelice.

Ariei conservatoare i s-a circumscris și ***Partidul Constituțional***, creat la 1/13 mai 1891[1], cu Petre P. Carp președinte și Titu Maiorescu, Theodor Rosetti, Menelas Ghermani, Alexandru Marghiloman, Iacob Negruzzi, ca membrii marcanți. Organele de presă centrale i-au fost: „Constituționalul" (15 iunie 1889 — 25 iunie 1900), „Era Nouă" (8 octombrie 1889 — 25 iunie 1900), „Epoca" (13 februarie 1901 — 17 aprilie 1907). Acest partid a continuat activitatea politică a grupării junimiste închegată la Iași în jurul revistei „Convorbiri literare", inițial ca o societate literară, iar din noiembrie 1871 și ca o grupare politică, în cadrul conservatorilor, cu reprezentanți în guvern și Parlament, aleși pe listele conservatoare. Din 1881, gruparea junimiștilor a început să acționeze separat de vechii conservatori, în următorii ani fiind un element dizolvant al Partidului Conservator. Fără a fi cu totul întrerupte, contactele „junei drepte" cu „vechea dreaptă" au fost sporadice, ele fiind mai strânse cu liberalii lui I.C. Brătianu, cu care au și colaborat în problemele externe — chestiunea Dunării și afilierea țării la Tripla Alianță —, cu care, de asemenea, în 1881 și 1884, au purtat convorbiri pentru o eventuală colaborare la guvern, eșuate însă[2]. În plus, junimiștii au fost aleși în Parlament (în alegerile din mai 1883 patru deputați, în noiembrie 1884 patru deputați și trei senatori) sprijiniți de guvernul liberal. Până în toamna lui 1886, ei au jucat în Parlament rolul de opoziție „leală" (adversarii îi ziceau „miluită") față de guvernul liberal. După aceea s-au apropiat de „Opoziția Unită". Din rațiuni interne (îndârjirea, dar și neunitatea așa zisei „Opoziții Unite"), dar mai ales externe (continuarea politicii alături de Tripla Alianță), junimiștii au fost, provizoriu, aduși de regele Carol la guvern, în primăvara lui 1888 (din noiembrie împreună cu liberal-conservatorii). Neînțelegerile cu conservatorii din jurul lui Lascar Catargiu i-au determinat pe junimiști să constituie „Clubul Constituțional", separat organizat de restul conservatorilor. Ei au colaborat la guvernele concentrării conservatoare din anii următori, remarcându-se printr-o bogată activitate legislativă, preferând însă să rămână, din ambiția lui P.P. Carp, separat organizați de Partidul Conservator, cu care nu s-au unit decât în 1907, când liderul lor, același P.P. Carp, a devenit șef al tuturor conservatorilor. Partidul Constituțional



Fig. 40 Alexandru Marghiloman.

[1] P.P.Carp, *Discursuri*, 1. *1868–1888*, p. 326–327; *Din corespondența familiei Brătianu, 1884–1886*, 2, p. 114 (notație de la 3/15 decembrie 1884).
[2] P.P.Carp, *op.cit.*, p. 118 și urm.

a rămas tot timpul circumscris ariei conservatoare, în fapt un club separat în mijlocul conservatorilor, nu un alt partid de guvernământ. Numărul junimiștilor a fost și a rămas tot timpul redus, dar au avut unele valori politice remarcabile. Era un stat major fără soldați. Cele mai de seamă valori au fost, fără îndoială, P.P. Carp și Titu Maiorescu. Discursurile lui Carp din 30 martie/11 aprilie 1881, 28 martie/9 aprilie 1888 și altele ale lui Maiorescu, în principal, au fost cele care au stat la baza programului „Era Nouă", care pleca de la ideea că modernizarea României se făcuse „de sus în jos, iar nu de jos în sus". Drept urmare, n-a fost o modernizare reală, ci o creație a politicii. În domeniul economic, programul cerea o politică vamală bazată pe semiautarhie, protejarea îndeosebi a acelor industrii care găseau izvoarele lor de dezvoltare în țară, încurajarea exportului de grâne, un protecționism moderat, pentru a nu se pune țara în conflict cu alte state, o politică minieră, care să dea statului posibilitatea unui control mai riguros asupra bogățiilor țării, încurajarea meseriașilor români în concurența lor cu cei străini. În domeniul social, se prevedea „îmbunătățirea stării muncitorilor rurali", prin vânzarea către țărani a pământurilor statului, o mai bună întocmire a legii tocmelilor agricole, garantarea proprietății mici în mâinile țăranilor, o mai bună administrație comunală, și, de asemenea, crearea unui statut al meseriașilor, asigurări muncitorești. În organizarea internă, se preconizau o largă descentralizare administrativă, simplificarea sistemului de impozite, extinderea inamovibilității judecătorești, extinderea învățământului real, pentru a încuraja „accelerarea mișcării economice și industriale". În politica externă, junimiștii au promovat activ, încă de la început, apropierea de Puterile Centrale[1]. Cea mai mare parte a acestui program, în fapt toate prevederile sale, cu excepția aceleia privind crearea unor „căpitănii" în administrație, se vor realiza în timpul guvernărilor din 1891–1895 sau după aceea.

În câmpul de manifestare conservator au gravitat și alte formații politice. De pildă, ***Partidul Liberal-Conservator***, creat de Lascăr Catargiu și George Vernescu, la 17/29 martie 1884, la București (cei doi au fost concomitent președinții partidului)[2]. Alături de ei se găseau personalități politice importante în epocă: generalul Ioan Emanoil Florescu, generalul George Manu, Alexandru Lahovari, Petre Grădișteanu, Emil Protopopescu-Pake sau Nicolae Blaremberg. Organul central de presă a fost „România" (18 martie 1884 — 29 martie 1892). Despre acest partid s-ar putea spune că se scălda deopotrivă în ape conservatoare și liberale. Nu avea nici o coeziune internă. Era o organizație politică ad-hoc, creată în lupta opoziției contra guvernului I.C. Brătianu. Conservatorii și liberalii „sinceri" colaboraseră mai înainte prin întruniri publice, prin presă, prin Parlament. În consens, deputații și senatorii conservatori și liberali vernescani au părăsit Parlamentul, la 3/15 și respectiv la 4/16 martie 1883, mutând întreaga luptă politică împotriva guvernului liberal în presă, întruniri și manifestații. După

[1] I. Bulei, *op. cit.*, p. 46.

[2] „Timpul" nr. 14 din 17 martie 1884.

constituire, Partidul Liberal-Conservator a devenit formațiunea politică în jurul căreia a gravitat „Opoziția Unită".

La retragerea lui I.C. Brătianu, Partidul Liberal-Conservator a format două guverne, în martie 1889 și februarie 1891 și a participat la altele, tot de nuanță conservatoare. Formațiune politică constituită anume pentru a lupta în opoziție, odată scopul pentru care fusese creată dispărând, s-a rupt rupe, liberalii „sinceri" apropiindu-se de Partidul Național-Liberal, iar conservatorii refăcând rândurile Partidului Conservator.



Fig. 41 Nicolae Iorga.

Mai apropiat de conservatori decât de liberali, în sensul că se găsea programatic în aceeași arie de centru-dreapta, a fost ***Partidul Naționalist-Democrat*** al lui Nicolae Iorga, înființat la 23 aprilie/6 mai 1910, la București. Alături de N. Iorga, până în 1920, s-a aflat și „veșnicul" parlamentar Alexandru C. Cuza. Lideri politici din acest partid au fost: Vasile M. Kogălniceanu, fiul marelui om politic, Mihail Kogălniceanu, Ion Zelea Codreanu, tatăl lui Corneliu Zelea Codreanu și Dumitru Munteanu-Râmnic, credinciosul lui N. Iorga. Partidul Naționalist-Democrat — un partid dominat de uriașa personalitate a lui Nicolae Iorga, creat pentru nevoile de exprimare politică ale acestuia — a fost un partid al funcționarilor, intelectualilor rurali mai ales, negustorilor, o mică parte a proprietarilor de bunuri imobiliare și o parte a studențimii atrași cu toții de fascinanta personalitate a lui Iorga și de tăria credințelor acestuia într-un stat naționalist integral. Întreaga acțiune politică a acestui partid era axată pe promovarea spiritului național în societatea românească: protejarea comercianților, a meseriașilor, industriașilor români în fața concurenței străine, sprijinirea mai activă a luptei românilor aflați în imperiile vecine, o politică externă cât mai independentă față de marile puteri și o apropiere de statele balcanice. A.C. Cuza, îndeosebi, a căutat să imprime acestui partid și o politică antisemită, neîmpărtășită decât în mică măsură de N. Iorga, care se pronunța, în schimb, pentru întărirea naționalității române în conștientizarea vrerilor sale. Cel mai mare succes electoral Partidului Naționalist-Democrat a fost obținut în 1919, la primele alegeri sub vot universal (27 de mandate în Adunarea Deputaților), Iorga devenind și președintele primului Parlament al României întregite. Contribuția Partidului Naționalist-Democrat la viața politică românească a fost minoră. Doar debordanta personalitate a lui Nicolae Iorga ieșea în evidență și în politica (îndeosebi în Parlament). Insolită apărea și prezența lui A.C. Cuza, prin discursurile sale antisemite.

Cu totul la dreapta ariei conservatoare, dar tot în cadrul acesteia, se afla ***Partidul Democrației-Naționale***, creat la 25 decembrie 1879/6 ianuarie 1880, la Iași, de Grigore

Sturdza, fiul domnului moldovean din perioada regulamentară[1]. Avea ca organ de presă „Democrația Națională". Afișa idei conservatoare de dreapta, considerând Constituția de la 1866 nepotrivită pentru România, din cauza prevederilor sale mult prea liberale și cerea modificarea ei în sens restrictiv. Pe plan extern, era singura grupare politică care, de pe poziții dinastice, milita pentru o înțelegere cu Rusia, punct programatic care a și constituit nota sa distinctivă în peisajul politic al epocii. Partidul Democrației-Naționale nu a fost, de fapt, un partid, pentru că nu avea formele de organizare ale acestuia. A rămas o grupare politică, care a dispărut în ianuarie 1881, în tensiunea politică ce a urmat încercării de atentat asupra lui I. C.Brătianu de la 2/14 decembrie 1880.

Partidelor de mai sus li s-au adăugat altele, care s-au situat mai la stânga eșichierului politic, pentru o perioadă a manifestării lor, cel puțin. Așa a fost ***Partidul Democrat-Radical***, creat la 16/28 aprilie 1888 de George Panu[2]. Alături de el se mai aflau: Alexandru Bădărău, Constantin C. Bacalbașa ș.a. Organul central de presă era „Lupta" (19 iulie 1884 — 30 noiembrie 1895). G. Panu a adunat în jurul lui elemente liberale dizidente, care, alături de „Opoziția Unită", au acționat în anii 1885–1887 pentru răsturnarea guvernului I.C. Brătianu. După răscoala țăranilor din martie-aprilie 1888, la 16/28 aprilie 1888, adepții lui Panu s-au afirmat deschis în arena politică, făcându-și cunoscute ideile în privința chestiunii agrare (acordare de pământ țăranilor și o altă lege a învoielilor agricole). În iunie același an, au participat la alegerile comunale din Iași cu program și candidați proprii, iar la 9/21–10/22 septembrie Partidul Democrat-Radical și-a publicat programul politic (reluat și lărgit în 1890), pronunțându-se pentru vot universal. În anii 1888–1889, a inițiat dezbateri în viața publică românească privind chestiuni la ordinea zilei. Constatând că eficiența luptei sale politice nu era mare, G. Panu, om politic de real talent, orator rafinat și gazetar de forță, împreună cu mai mulți dintre adepții săi s-a apropiat de cercul puterii, care, în acel moment, era în mâna conservatorilor. Cu ajutor junimist, G. Panu a fost ales în Parlament, în februarie 1892. El a rămas în apele conservatoare, unde va topi și partidul său, în martie 1897. Conservatorii l-au pus pe G. Panu pe lista lor guvernamentală în 1899, dar regele s-a opus la numirea sa ca ministru, deoarece, în 1887, când scrisese în „Lupta", articolul „Omul periculos", cu injurii la adresa monarhului, nu acceptase și consecințele actului său, respectiv apariția în fața justiției (a fugit în Franța). Or, considera suveranul — și nu se putea spune că nu avea dreptate — cine nu respectă legile unei țări (în cazul de față legea presei) nu putea fi ministru în țara respectivă.

Existau și două partide țărănești. O ***Partidă țărănească***, fondată în noiembrie 1892[3], la București, având-o ca lideri pe Constantin Dobrescu-Argeș și Alexandru Vălescu. Organul său de presă era „Gazeta țăranilor"(8 noiembrie 1892 — 1899). De asemenea, un ***Partid Țărănesc***, creat la 5/18 septembrie 1906 de Vasile M. Kogălniceanu și

[1] M. Theodorian-Carada, *Beizadea Mitică*, București, 1906.
[2] „Lupta", V, seria a II-a din 18 aprilie 1888.
[3] „Gazeta țăranilor", an I, nr. 2 din 22 noiembrie 1892.

Alexandru Vălescu, având ca organ de presă „Gazeta Țăranului". Nu aveau însă o structură de partid. Programul era unul de susținere a cauzei țăranilor, desigur, prin împroprietăriri din pământurile statului, drept de vot direct pentru toți știutorii de carte și indirect pentru toți ceilalți sau vot universal. În 1895, Partida Țărănească a ales doi deputați în Parlament. Ambele partide au militat pentru organizarea unor bănci populare, cooperative sătești, cercuri culturale. Partida Țărănească a dispărut în urma unui proces de plastografie intentat lui C. Dobrescu-Argeș, iar Partidul Țărănesc, în învălmășeala confuziei sociale și politice din timpul Răscoalei din 1907, fruntașii săi fiind învinuiți de instigație.

A existat, de asemenea, și un ***Partid Social-Democrat al Muncitorilor din România***, fondat la 31 martie/12 aprilie 1893. Între conducători s-au impus: Ioan Nădejde, Vasile G. Morțun, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Ioan C. Frimu, Mihail Gheorghiu Bujor, Cristian Rakovski, Gheorghe Cristescu. Organe centrale de presă erau: „Munca" (25 februarie 1890 — 23 octombrie 1894), „ Lumea nouă " (2 noiembrie 1894 — 1 octombrie 1900), „România muncitoare " (1 ianuarie — 19 iunie 1902, 5 martie 1905 — 11 septembrie 1914), „Lupta zilnică " (12 septembrie 1914 — 15 august 1916). Partidul se declara al proletariatului din România și avea un program cu revendicări în genul celor asemănătoare cu ale altor partide socialiste din Europa, cu care se declara în strânsă legătură. Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România a participat la alegeri locale și parlamentare, reușind, în 1892, cu ajutor liberal, să aleagă doi deputați; a aderat la „Uniunea parlamentară a votului universal" (în 1896). Prin articole în presa de partid, întruniri cu prilejul sărbătorilor, a militat cu consecvență pentru introducerea votului universal în România. Cum proletariatul în România era abia în formare și nu era numeros, succesul propagandei social-democrate nu putea fi decât slab. În 1899, mai mulți lideri importanți ai partidului, așa-numiții „generoși", au trecut la liberali[1]. Cei rămași credincioși crezului socialist au încercat să refacă partidul și, trecând prin forma intermediară, a Uniunii Socialiste din România, din 1907, peste trei ani, în 1910, au pus bazele Partidului Social-Democrat din România, care va continua activitatea partidului anterior, dar la un nivel doctrinar mai scăzut.



Fig. 42 Vasile G. Morțun.

Dintre partidele existente, doar trei au fost guvernamentale: Partidul Național-Liberal, Partidul Conservator și pentru o scurtă perioadă, dintre 1912–1914, Partidul Conservator-Democrat. Cât privește Partidul Constituțional, nu-l

[1] I.C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă 1881–1900*, I, București, f.a., p. 366.

considerăm, după cum nici nu a fost altceva, decât un club separat în cadrul Partidului Conservator. Partidele erau cele care formau guvernele, în sensul că din rândurile lor regele desemna un prim-ministru. Acesta stabilea lista miniștrilor, evident, dintre membrii partidului respectiv sau aliații acestuia, care, și ea, trebuia aprobată de rege. Au fost și momente când regele nu a fost de acord cu o persoană sau alta din cei propuși (așa a fost în 1899, când Gh.Gr. Cantacuzino l-a propus pe G. Panu, iar regele l-a refuzat, motivat, de altfel). Odată numit, guvernul se prezenta în fața Parlamentului, dacă sesiunea acestuia era în curs; aștepta să se prezinte până la începerea sesiunii sau obținea un decret regal de convocare extraordinară a parlamentarilor. Cu mandat regal, guvernul putea proroga sau dizolva Parlamentul. Acesta din urmă, pe de altă parte, putea da un vot de blam unui ministru sau întregului guvern, cum s-a întâmplat la 12/25 februarie 1901 cu guvernul P.P. Carp, în urma neînțelegerilor dintre miniștri și comitetul delegaților Adunării Deputaților. Activitatea guvernelor și a Parlamentelor a reprezentat, în fapt, forma de manifestare cea mai concretă a vieții politice. Majoritatea proiectelor de legi erau propuse de guvern și susținute de el în Parlament. De regulă, majoritățile parlamentare erau ale partidului care formase guvernul și proiectele de legi se transformau în legi fără probleme deosebite.

Guverne. Activitate parlamentară

În timpul Războiului de Independență, la cârma țării s-a aflat Partidul Național-Liberal, deci un guvern condus de Ion C. Brătianu. Principala problemă căreia trebuie să-i facă față era cea externă. Între 15/27 noiembrie 1876 și 4/16 aprilie 1877, I.C. Brătianu a tratat termenii unei convenții cu Rusia, reprezentată la București de prințul Nelidov. În ședințele secrete ale Parlamentului, din decembrie 1876, guvernul a cerut și a obținut din partea deputaților și senatorilor acordul pentru o politică mai hotărâtă față de Imperiul otoman. La 1/13 aprilie 1877, în cadrul unui Consiliu de Coroană, nu fără opoziție, guvernul obținea aprobarea principalilor oameni politici ai țării pentru o Convenție militară cu Rusia, care s-a și semnat la 4/16 aprilie 1877 (a fost ratificată de Cameră la 16/28 aprilie 1877, iar de Senat în ziua următoare). La atacurile otomane asupra porturilor dunărene, artileria română a început să răspundă după 26 aprilie/8 mai. La 9/21 mai 1877, Parlamentul proclama independența țării.

Guvernul a luat măsuri pentru a face față cheltuielilor suplimentare de pregătire a armatei; a propus în Parlament noi impozite și sporiri de taxe, iar la 3/15 mai votarea unui credit de 10 000 000 lei; ulterior, cheltuielile suplimentare au sporit până la 19 833 131 lei. La 4/16 iunie și, respectiv, la 7/19 iunie 1877, Camera și Senatul au votat legea emisiunii de bilete ipotecare, cu caracter fiduciar, în suma de 30 milioane lei, garantate, până la completa lor retragere din circulație.

Pentru a înlesni relații corecte cu armata rusă (care a intrat în țară la 11/23 aprilie), guvernul a numit comisari pe lângă Marele Cartier General rus și pe lângă corpurile

sale de armată (comisar general a fost Al. Plagino). Ulterior, guvernul s-a implicat în toate momentele războiului purtat de România alături de Rusia contra Imperiului otoman.

Preocupărilor privind războiul, multe și dificile, li s-au adăugat cele ale viitoarei păci. La 13/25 ianuarie 1878, diplomația țaristă și-a dat cu brutalitate intențiile pe față, comunicând lui Ioan Gr. Ghica, reprezentantul român la Sankt-Petersburg, că Rusia dorește anexarea județelor Cahul, Bolgrad și Ismail din sudul Basarabiei. Delegatul român nu a fost primit la semnarea Armistițiului ruso-turc de la Adrianopol, din 19/31 ianuarie 1878, și nici la semnarea Păcii de la San Stefano, din 19 februarie/3 martie 1878. În Parlament, guvernul era confruntat cu opoziția grupului V. Boerescu, D. Ghica, P.P. Carp, D.A. Sturdza. Moțiunea de blam adresată guvernului a fost respinsă cu 36 voturi contra 16 și trei abțineri, ale miniștrilor. Era aprobată în schimb o moțiune de încredere, cu 36 de voturi contra șase și două abțineri. Guvernul ducea o întreagă campanie diplomatică împotriva manifestării expansioniste a Rusiei, luând totodată măsuri pentru o rezistență în cazul în care Rusia ar fi dorit să ocupe România.

Între 1/13 iunie — 1/13 iulie 1878 s-a desfășurat Congresul de Pace de la Berlin, unde România a trimis ca reprezentanți pe președintele Consiliului de Miniștri Ion C. Brătianu și pe ministrul Afacerilor Străine Mihail Kogălniceanu. La Berlin, cei doi reprezentanți ai României au avut întrevederi succesive cu delegații marilor puteri. La 19 iunie/1 iulie, au fost primiți de Disraeli, primul ministru al Marii Britanii, care le-a spus cu cinism că „în politică ingratitudinea este adesea prețul celor mai bune servicii"; au întocmit memorii adresate lui Bismarck și au luat cuvântul în fața congresului (ședința din 19 iunie/1 iulie[1]), totul cu speranța că vor convinge Europa de dreptatea cauzei românești. Nu au întâlnit decât, așa cum transmitea M. Kogălniceanu în țară, o bunăvoință platonică, adică sterilă. Basarabia „trebuie considerată pierdută". Și așa s-a și întâmplat. Sudul Basarabiei i-a fost înapoiat Rusiei. România a primit Dobrogea și Delta Dunării. Dar, recunoașterea independenței și a numelui de *România*, Congresul a condiționat-o de modificarea art. 7 din Constituție privitor la drepturile evreilor[2].

Întrunite în sesiune extraordinară la 15/27 septembrie 1878, corpurile legiuitoare au luat act de cele convenite la Berlin, declarând că se vor supune Europei[3]. La 1/13 octombrie, autoritățile române s-au retras din sudul Basarabiei, fără să semneze vreun document, care putea să fie interpretat ca o recunoaștere oficială a acestei mutilări a pământului românesc. La 14/26 noiembrie 1878, a avut loc ceremonia trecerii armatei române în Dobrogea[4], în prezența lui Carol I (având de la 9/21 septembrie titlul de Alteță Regală[5]).

---

[1] *Adevăratele documente din corespondența diplomatică de la 5 octombrie 1877 până la 15 septembrie 1878*, București, 1880, p. 282–283.

[2] *DIRRI*, 9, p. 382.

[3] „Monitorul oficial", nr. 204 din 15/27 septembrie 1878, p. 5223.

[4] Idem, nr. 255 din 16/28 noiembrie 1878, p. 7161.

[5] *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1878 până la 17/29 iulie 1880*, București, 1880, p. 3–4.

Situația creată țării în plan internațional a fost speculată de opoziția crescândă împotriva lui Brătianu. Aceasta i-a acuzat pe liberali că doreau să conducă țara excluzând cu desăvârșire pe conservatori (prin darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu). I.C. Brătianu a reușit să rezolve situația, formând un nou cabinet (în fapt o remaniere a celui anterior). El l-a sacrificat pe Kogălniceanu și a liniștit elementele recalcitrante, atrăgându-l în guvern pe D.A.Sturdza și trimițându-l pe D. Brătianu la Constantinopol.

Guvernul a creat condițiile pentru revizuirea Constituției. Proiectul de modificare a art.7, privind încetățenirea izraeliților, a fost supus dezbaterii corpurilor legiuitoare în februarie 1879. După lungi discuții, Parlamentul s-a pronunțat pentru revizuire și a fost dizolvat la 25 martie/6 aprilie[1]. Alegerile pentru Constituantă, desfășurate la începutul lunii mai 1879, au dat guvernului în Cameră o majoritate de două treimi, majoritate cerută de o revizuire constituțională. În Senat însă opoziția conservatoare era bine reprezentată. Dezbaterile s-au deschis în ziua de 22 mai/3 iunie[2], într-o atmosferă încordată. În timp ce guvernanții români erau împotriva revizuirii, Alianța Izraelită Universală acționa energic pe lângă cabinetele europene, stăruind ca să se impună României soluționarea grabnică a problemei. Au apărut disensiuni și în sânul majorității. La 11/23 iulie 1879, I.C. Brătianu a format un nou guvern, „de fuziune", din care nu au lipsit M. Kogălniceanu, V. Boerescu și N. Kretzulescu[3]. Spre nemulțumirea comunității evreești internaționale, soluția găsită a fost naturalizarea individuală, prin lege specială pentru fiecare caz în parte. În acest spirit a fost redactat textul modificat al art. 7 din Constituție, votat de Cameră la 6/18 octombrie, iar de Senat la 11/23 octombrie și promulgat la 13/25 octombrie 1879. Se preciza: „Diferența de credințe religioase și confesiuni nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita". Puteau dobândi cetățenia română — numai individual — toți acei care adresau guvernului o cerere în acest sens și în care arătau capitalul ce posedă, profesiunea sau meseria ce exercită și aveau un stagiu în țară de cel puțin zece ani. Erau scutiți de aceste condiții străinii care înființaseră întreprinderi industriale și comerciale, aplicaseră invenții utile, precum și aceia care participaseră la Războiul de neatârnare[4].

Îndeplinirea formală a condițiilor Tratatului de la Berlin și recunoașterea independenței României de către puterile europene au îngăduit guvernului să se îndrepte, cu prioritate, spre chestiunile de ordin intern. Prin Legea pentru organizarea Dobrogei[5], aprobată de Parlament la 12/24 februarie 1880 (Camera) și 4/16 martie același an (Senatul), toți locuitorii Dobrogei, fără excepție, primeau cetățenia română (legea acorda și un răgaz de trei ani în dobândirea acestui drept pentru cei care părăsiseră Dobrogea,

[1] „Monitorul oficial", nr. 76 din 26 martie/7 aprilie 1879, p. 1858.

[2] Idem, nr. 114 din 22 mai/3 iunie 1879, p. 2737.

[3] Idem, nr. 158 din 12/24 iulie 1879, p. 3801–3802.

[4] Idem, nr. 232 din 13/25 octombrie 1879; Barbu B. Berceanu, *Modificarea din 1879, a Articolului 7 din Constituție*, în SMIMod 6, 1979, p. 80.

[5] „Monitorul oficial", nr. 57 din 9/21 martie 1880, p. 1581–1584.

dar voiau să se reîntoarcă). Prin legi ulterioare, s-a încurajat împroprietărirea cu pământurile dobrogene (de la 240 000 ha, câte erau cultivate în 1884, se va ajunge la peste 800 000, în 1905[1]).

O importantă măsură a fost aceea a răscumpărării căilor ferate (lege sancționată la 26 ianuarie/7 februarie 1880[2]), prin care statul român prelua exploatarea și administrarea căilor ferate. Pe baza acestei legi, în aprilie 1880, s-a creat Direcția Principală (din 1883 Generală) a Căilor Ferate Române, având inițial ca directori pe Ion Kalinderu, Eugeniu Stătescu și Ștefan Fălcoianu.

Tot atât de importantă a fost înființarea Băncii Naționale (lege votată de Cameră la 31 martie/12 aprilie și de Senat la 27 martie/8 aprilie 1880[3]), care va deveni principala sursă de credit pentru dezvoltarea industriei și comerțului. Inițial, avea un capital de 30 milioane lei (un leu era egal cu un franc francez), din care doar 10 milioane erau depuși de stat, restul prin subscrieri de capital de persoane, înscrise, în cea mai mare parte, în Partidul Național-Liberal. Banca Națională — unde *factotum* va fi, mai bine de 20 de ani, Eugeniu Carada, prietenul intim al lui I.C. Brătianu — a fost un puternic factor de influență în mâinile liberalilor.

Pe linia modernizării, care după Independența a luat un ritm rapid, s-a înscris și măsura canalizării Dâmboviței, după proiectele inginerului român Grigore Cerchez. Lucrările au fost inaugurate la 2/14 noiembrie 1880[4], fiind încheiate trei ani mai târziu.

Pe plan politic, imediat după recunoașterea Independenței țării, guvernul s-a preocupat de proclamarea României ca Regat. În martie 1880, în vizită la Berlin, I.C. Brătianu a primit asigurări din partea cancelarului imperiului, Bismarck, că nu se va opune proclamării Regatului. Totodată, au fost tatonate și celelalte mari puteri în legătură cu această problemă. Austro-Ungaria și Franța au exprimat rezerve[5]. Pentru a ușura demersul diplomatic, guvernul a grăbit soluționarea problemei succesiunii, la 1/13 decembrie 1880 Senatul și la 4/16 decembrie același an Camera, votând ca unul din fiii lui Leopold de Hohenzollern, fratele mai mare al lui Carol (acesta va fi Ferdinand), să devină prinț moștenitor al țării. În același timp, guvernul a obținut acordul opoziției pentru săvârșirea acestui act. Proclamarea Regatului a fost fixată pentru 10/22 mai 1881, dată schimbată ulterior pentru 8/20 aprilie 1881, aniversarea nașterii lui Carol I. Pe neașteptate, la 14/26 martie 1881, Parlamentul, în unanimitate, a promulgat Regatul[6]. În Raportul Consiliului de Miniștri se sublinia: „România, constituită în Regat,

[1] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare — Dobrogea*, București, 1979, p. 294–295.

[2] Cf. *Răscumpărarea căilor ferate române. Legea și convențiunea. Expunerea de motive. Discursurile rostite în Parlament pentru susținerea lor*, București, 1880; C. Botez, D. Urmă, I Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977, p. 114–135.

[3] „Monitorul oficial", nr. 90 din 17/29 aprilie 1880, p. 2792–2793.

[4] „Românul" din 5 noiembrie 1880.

[5] *Memoriile regelui Carol I*, 16, p. 84–86.

[6] „Monitorul oficial", nr. 59 din 14/26 martie 1881, p. 1782.

completează și încoronează opera regenerării sale. Ea își dă un nume care este în acord cu pozițiunea ce a dobândit ca stat independent".

Tot pe plan politic, I.C. Brătianu a început să-și întărească puterea. Pentru a înlesni o clarificare în partid, la 9/21 aprilie 1881 s-a retras provizoriu de la șefia guvernului, recomandându-l pe fratele său, Dumitru. În felul acesta, voia să satisfacă cererile opoziției de a se aduce o schimbare de guvern, în vederea prezidării serbării încoronării regelui Carol I. Firește, această schimbare — în familie — nu a satisfăcut deloc opoziția[1].

Guvernul lui D. Brătianu a organizat, la 10/22 mai, serbările încoronării, care au fost un succes, mai ales defilarea, care a pus în evidență potențialul economic și cultural al Capitalei, rezultatele eforturilor de modernizare întreprinse[2].

Imediat după aceasta, guvernul D. Brătianu a fost confruntat cu dificila chestiune a Dunării[3]. Cererea Austro-Ungariei ca în Comisia mixtă a Dunării de Jos — alcătuită din delegații statelor riverane, România, Bulgaria și Serbia — să aibă președinția permanentă a fost de la început respinsă de România. Acordarea președinției permanente unui stat neriveran pe această zonă a fluviului (de la Galați până la vărsarea în Mare), precum și a votului preponderent, pe care, de asemenea, l-a cerut Austro-Ungaria și, în general, crearea unui organism supranațional care să-și exercite autoritatea asupra teritoriului statelor riverane (prin preluarea conducerii și administrației porturilor) nu putea fi acceptată. Inițial, România a fost sprijinită de Marea Britanie și Rusia, care nu vedeau cu ochi buni expansiunea austro-ungară în zonă. Ulterior, România a rămas singură în apărarea intereselor sale. În aceste condiții, s-a văzut nevoită să accepte crearea Comisiei mixte, dar a continuat să nu fie de acord cu rolul preponderent al Austro-Ungariei.

Chestiunea Dunării a grăbit înlocuirea lui D. Brătianu din fruntea guvernului și readucerea lui I.C. Brătianu[4]. O întrunire intimă a majorității parlamentare i-a cerut lui D. Brătianu să se retragă. La 8/20 iunie 1881, Petre Grădișteanu exprima cu brutalitate părerea că prezența lui D. Brătianu „ar fi mai utilă la Constantinopole decât aici". Dumitru Brătianu și-a dat demisia în aceeași zi. Regele l-a însărcinat pe C.A. Rosetti cu formarea unui nou guvern, dar acesta a refuzat, declarând că „Națiunea vrea pe Ion Brătianu" (națiunea era, firește, majoritatea liberală din Parlament).

Guvernul D. Brătianu, prin efemera sa prezență, a îngăduit o concentrare liberală mai fermă în jurul lui I.C.Brătianu și constituirea, pe această bază, a unui guvern liberal autoritar, vreme de încă șapte ani. Din 1881 I.C. Brătianu va începe să fie denumit „Vizirul". Fără s-o vrea, D. Brătianu a servit foarte bine cauza fratelui său.

---

[1] I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți, 1866–1916*, București, 1994, p. 50.

[2] „Monitorul oficial", nr. 32 din 14/26 mai 1881, p. 995; „Telegraful" din 15 mai 1881.

[3] I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 83 și urm.; Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale, 1878–1898*, Cluj-Napoca, 1982, p. 103 și urm.; „Monitorul oficial", nr. 40 din 24 mai/5 iunie 1881, p. 1274–1283; idem, nr. 43 din 28 mai/9 iunie 1881, p. 1401.

[4] „Monitorul oficial", nr. 54 din 10/22 iunie 1881, p. 1747.

Această a doua guvernare I.C. Brătianu a fost cu adevărat importantă. Ea asigura trecerea la o „dezvoltare capitalistă desfășurată" a României. A fost o guvernare lungă, cea mai lungă din istoria României moderne. În același timp, o guvernare supusă la numeroase remanieri, nici un ministru, cu excepția premierului, neasigurând, prin prezența sa continuă, conducerea vreunui minister în toată această perioadă. Instabilitatea ministerială și corupția au fost cele două trăsături dominante ale guvernării Brătianu.

În spinoasa problemă a Dunării, marile puteri, reprezentate cu drept de vot deliberativ, au convocat la Londra, în februarie-martie 1883, o conferință a Comisiei Europene a Dunării, la care România nu a fost invitată. Cu unele modificări, conferința a adoptat proiectul Barrère, soluție pe care România și Bulgaria au refuzat s-o accepte. Problema Dunării a arătat, o dată în plus, izolarea României pe plan extern, inexistența nici unui aliat dintre marile puteri pe care ea să se poată sprijini la nevoie. Guvernul Brătianu a pus capăt acestei situații, apropiind țara, împreună cu regele Carol I, de acele mari puteri care erau interesate în acel moment de o alianță cu România. Și aceste puteri au fost Germania și, din imboldul Germaniei, Austro-Ungaria. Ele își asigurau astfel frontiera sudică și puteau controla politica Rusiei în Peninsula Balcanică. Pregătită de contactele diplomatice (foarte importantă s-a dovedit a fi activitatea lui P.P.Carp la Viena, în calitate de ministru al României), de întâlnirile lui Bismarck și Kálnoky cu I.C. Brătianu (bazele alianței s-au stabilit la Badgastein, la 19 septembrie/1 octombrie 1883, la întâlnirea lui Bismarck cu Brătianu), aderarea României la Tripla Alianță s-a făcut prin Tratatul secret semnat la 18/30 octombrie 1883 între România și Austro-Ungaria, la care Germania aderă în aceeași zi, iar Italia la 3/15 mai 1888[1].

Beneficiind de alianța Puterilor Centrale, care a dat o rezolvare și Chestiunii Dunării, în sensul că Austro-Ungaria n-a mai ridicat-o, România a putut face față mai ușor presiunilor externe și s-a putut concentra asupra problemelor interne.

Pentru a mai slăbi puterea electorală a conservatorilor și pentru a face față curentului de stânga din partidul propriu, I.C. Brătianu a trecut la revizuirea Constituției, respectiv a legii electorale („să facem această revizuire astăzi, când radicalii nu sunt numeroși... și când chiar ei nu merg la sufragiul universal"). Oficial, propunerea de revizuire a fost adusă în Cameră și Senat la 22 decembrie 1882/3 ianuarie 1883[2] (cu această ocazie

---

[1] Vezi pe larg Corespondența P.P.Carp — D. A Sturdza, BAR, mss., S 1–113/DCCCLXV..., AMAER, fond 21, 1878–1913, corespondența din anii 1882–1884, f. 89–92, 343–353; Vezi și Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Radulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878–1914*, București, 1979; E. R. von Rutkowski, *Österreich-Ungarn und Rumänien 1880–1883, die Proklamierung des Königreiches und die rumänischen Irredenta*, in „Südost-Forschungen" 25, 1966, p. 150–284; F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary. 1866–1914*, Londra-Boston, 1972, p. 107–141; Rudolf Dinu, *Romanian-Italian Relationship Inside of the Triple Alliance. The 1888 Agreement*, în „Annuario dell'Istituto Rumeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", 2, 2000, 2, p. 175–224; Rudolf Dinu, Ion Bulei (a cura di), *35 anni di relazioni italo-romene, 1879–1914. Documenti Diplomatici Italiani*, București, 2001, p. 215–233.

[2] „Monitorul oficial", nr. 52 din 15/27 ianuarie 1883.

urma să se consfințească în Constituție, desigur, și noul statut al României, devenită Regat). Prima parte a anului 1883 a fost dominată în plan politic de exprimarea atitudinilor diverse pe marginea proiectului de revizuire. La Cameră, opoziția nu a obținut decât 12 mandate (din 146), iar la Senat tot 12 (din 62). Majoritățile guvernamentale erau, așadar, zdrobitoare. Mai mulți reprezentanți ai opoziției intransigente (nouă deputați și 13 senatori) au demisionat la 13/25 mai 1883[1]. Astfel, lupta politică în jurul modificării Constituției nu s-a desfășurat în Parlament între conservatori și liberali, ci numai între liberali. În decembrie 1883, adepții lui C.A. Rosetti au propus un proiect în care susțineau colegiul unic și nu doar reducerea numărului de colegii. În același timp, rosettiștii militau pentru neîngrădirea sub nici o formă a libertății presei. Neînțelegerile asupra celor două chestiuni, mai ales asupra celei de a doua, au dus, în final, și la sfârșitul unei mari prietenii, aceea dintre Rosetti și Brătianu. Acesta din urmă, om politic pragmatic, îndrăgostit tot mai mult de putere, a devenit omul rațiunii de stat, în vreme ce Rosetti a preferat să rămână ceea ce a fost toată viața, omul ideilor generoase. La 21 octombrie/2 noiembrie 1883, C.A. Rosetti a demisionat de la președenția Camerei, pentru ca în aprilie 1884 să-și depună mandatul de deputat. A fost imitat de alți 11 rosettiști. De acum înainte, ruptura dintre cei doi lideri liberali și adepții lor a devenit deschisă. La 9/21 iunie1884, Camera a votat noua lege electorală, cu 63 de voturi pentru, 11 contra și o abținere. O zi mai târziu, afost votată și de Senat, cu 42 voturi pentru și 4 contra. În esență, se unificau Colegiile I și II ale Adunării Deputaților, iar la Senat rămâneau două colegii din trei[2].

Caracterul reprezentativ al noii legi electorale (neacceptate de grupul rosettist) era destul de redus (între 1883–1888, de pildă, numărul alegătorilor pentru Adunarea Deputaților a crescut cu 23 477 de persoane, iar pentru Senat cu 8 588 de persoane; în 1901 ajungându-se la 57 347 și, respectiv, 16 985)[3]. Creșterea numărului alegătorilor a fost foarte mică. În general, modificarea Constituției de la 1884 nu a adus nici o schimbare importantă a sistemului de până atunci. Temerile junimiștilor că așa va fi se adevereau. Sistemul electoral cenzitar s-a adaptat cu încetineală nevoilor de modernizare a țării. Modificarea Constituției a obligat doar partidele politice să încerce o lărgire a bazei lor electorale (implicit sociale), pentru a avea elementele de susținere la Colegiul II, Cameră și Senat. Firește, avem în vedere orașele, mediul social la care apelau în continuare partidele, satele rămânând o cantitate politică neglijabilă.

În același timp cu legea electorală s-a votat și Legea privind crearea Domeniului Coroanei: la 5/17 iunie 1884 de Camera, cu 76 voturi pentru, 11 contra și 4 abțineri și la 6/18 iunie 1884 de Senat, cu 45 voturi pentru, 5 contra și 2 abțineri[4]. Legea nu

[1] „Războiul" din 14 mai 1883.

[2] „Monitorul oficial", nr. 51din 8 iunie 1884.

[3] Gr. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicale conduse de C.A. Rosetti din Partidul Liberal*, în „Studii" 23, 1970, 4, p. 766.

[4] DAD, nr. 165 din 6/18 iunie 1884, p. 2623.

era de loc agreată de grupul rosettist, care s-a și retras din Parlament, pentru a nu fi nevoit să ia atitudine fățișă contra ei (retragerea a fost motivată de atentatul la libertatea presei, dar avea drept motivație esențială atitudinea față de Domeniul Coroanei). Legea Domeniului Coroanei, susținută de T. Maiorescu la Cameră, voia să dea regelui „mijloacele materiale pentru a-și accentua prestigiul exterior, conform creșterii importanței sale". Domeniul va cuprinde 12 moșii, însumând 118 286 ha., din care 67 198 ha. de păduri.

După 1884, preocupările guvernului s-au îndreptat, predilect, spre sectorul economic. Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875 devenise din ce în ce mai apăsătoare pentru economia țării. Două congrese ale întreprinzătorilor români, care au avut loc la Iași, în 1882 și 1884, mișcarea cooperatorilor români (între 18/30 septembrie 1883 — 21 decembrie 1883/2 ianuarie 1884 s-a deschis o expoziție la București, la care au luat parte 439 întreprinzători români, 34 austrieci și germani și 16 francezi), numeroase memorii venite din toate părțile țării (multe semnate de mari proprietari care nu puteau să-și vândă vitele în Austro-Ungaria, din cauza măsurilor vamale ale Ungariei), toate acestea, îndemnau guvernul să ia măsuri pentru apărarea economiei țării[1]. În februarie 1885, guvernul a denunțat Convenția cu Austro-Ungaria (o lună mai târziu la fel va proceda și guvernul de la Viena). Cele două țări au adoptat măsuri vamale protecționiste (România o face în iulie 1885, în urma Austro-Ungariei).

La 20 noiembrie/2 decembrie 1885, guvernul I.C. Brătianu aducea în dezbaterea Parlamentului proiectul unui tarif general protecționist, votat de Senat la 9/21 mai 1886 și de Cameră la 16/28 mai același an. Principiile acestuia constau în introducerea unui regim vamal de protecție pentru materiile prime existente în țară și pentru produsele care se fabricau sau se puteau fabrica în țară, taxe de import reduse pentru materiile prime și produsele insuficiente sau inexistente în țară[2]. Acest tarif — un tarif de război vamal cu Austro-Ungaria — nu s-a putut aplica decât în Convenția comercială cu Rusia și într-o Convenție suplimentară cu Germania. Cu celelalte țări nu s-a aplicat deoarece erau convenții comerciale în curs, iar după 1891, când s-au semnat noi convenții, acest tarif a fost modificat. Pentru a fi acceptat, au fost reduse unele dintre prevederile sale, manifest protecționiste.

În același timp cu măsurile vamale protecționiste, guvernul liberal a trecut și la măsuri de încurajare a industriei naționale. În ianuarie 1885, Parlamentul a votat proiectul de lege pentru încurajarea industriei textile. În februarie același an, era adus în Cameră primul proiect cu „măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale". El a fost discutat în secțiuni până în iunie 1886, modificat și introdus spre dezbatere, mai întâi la Senat, în februarie 1887, când a și fost adoptat. Camera l-a modificat și l-a votat la 31 martie 1887, sub o formă pe care o va accepta și Senatul, în mai 1887. Legea încuraja industria mare, ea având efecte pozitive asupra economiei naționale[3].

[1] G. Botez, I. Saizu, *De la Plevna politică la Plevna economică*, Iași, 1988, p. 121 și urm.

[2] DAD, nr. 80 din 10 aprilie 1886, p. 1292.

[3] I. Mamina, I. Bulei, *op. cit.*, p. 56.

În mai 1886, s-a dat o nouă reglementare legislativă a Camerelor de comerț, schimbându-li-se componența și constituirea corpurilor de alegători și eligibili. În 1886, s-a promulgat Codul de comerț al Regatului României, elaborat între 1883–1886, după modelul celui italian. Divizat în patru părți — relațiile comerciale generale, comerțul maritim, falimentele și procedura comercială — codul reglementa natura acțiunilor comerciale, obligațiile comerciale, constituirea asociațiilor comerciale, diferitele lor forme și operațiuni comerciale[1].

Măsuri legislative s-au luat și în agricultură, în armată, în învățământ, în administrația comunală.

Activitatea guvernului și a Parlamentului au fost mai puțin productive după 1886, mai ales, când întrega atmosferă începuse să fie dominată de tensiunea politică determinată de o prea mare perioadă de guvernare. Ea s-a resimțit în interiorul partidului și, mai ales, în sânul majorităților liberale, dar și în afara Parlamentului, prin manifestări tot mai violente ale opoziției. Mulți dintre colaboratorii lui I.C. Brătianu l-au părăsit, îngroșând rândurile opoziției: fratele său Dumitru, toți rosettiștii, bătrânii liberali moldoveni. Brătianu a reacționat, încercând, fără să reușească decât parțial, să și-i apropie pe junimiști, neutralizându-le opoziția până în 1887. Cu toate încercările lui Brătianu, la început pline de succes, de a o destrăma, opoziția devinea tot mai unită. Ea era impulsionată de Partidul Liberal-Conservator, de ziarele „Epoca", de „Lupta" lui G. Panu și de „România", oficialul Partidului Liberal-Conservator care agita, violent adesea, viața politică a acelor ani. La 4/16 septembrie 1886, s-a atentat la viața lui I.C. Brătianu. Liberalii au atribuit această acțiune violențelor de limbaj din ziarele de opoziție și au trecut la represalii. Redacțiile ziarelor „Epoca" și „România" au fost devastate. Faptul nu a făcut altceva decât să îndârjească și mai mult ostilitățile[2]. Pentru alegerile comunale din 1886, opoziția a renunțat la pasivitatea electorală de până atunci și a trecut la atac. Rândurile potrivnicilor lui I.C.Brătianu au continuat să crească. Tinerii — atrași de el în 1884 — au început să-l părăsească: N. Fleva, Take Ionescu, C.C. Arion, Al. Djuvara. Junimiștii, rămași într-o poziție aproape independentă față de guvern, însă amicală, și-au schimbat și ei atitudinea (fără N. Gane, care a trecut la liberali), părăsind o situație care unora dintre ei li se părea „disperată". La 19 noiembrie/1 decembrie 1885, junimiștii au hotărât intrarea în opoziție. T. Maiorescu își începea de articole din „România liberă", sub titlul *Precedentele constituționale create de ministerul Brătianu*. În discuția răspunsului la *Adresă*, din decembrie, junimiștii au votat împotriva proiectului guvernului, după ce majoritatea a respins două amendamente propuse de ei. Opoziția din Parlament și-a dat mâna cu cea din afara lui. Al. Lahovari a încercat o unitate de acțiune a forțelor opoziționiste. În ianuarie și februarie, această unitate era discutată între P.P. Carp, T. Maiorescu, Th. Rosetti, V. Pogor, I. Negruzzi, N. Fleva, pe de o parte, și L. Catargiu, G. Vernescu, Al. Lahovari, G. Manu și grupul „Epocii", pe de alta, sau separat în cele

[1] *Ibidem*, p. 56–57.

[2] T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, 2, București, 1939, p. 357 și urm.

două grupări. A continuat apropierea între liberalii conservatori și liberalii-naționali ai lui Kogălniceanu și D.Brătianu, care, practic, acționau numai în comun. „Eroul opoziției" în Cameră era N. Fleva, aflat într-o necontenită opoziție cu guvernul și majoritatea. Lui i s-au alăturat Take Ionescu și Al. Djuvara, care, prin interpelări repetate, prelungeau în Parlament agitația de afară.

Nemulțumirile opoziției au început să ia și o direcție antiregală, Carol I fiind acuzat că protejează pe șeful liberal, menținându-l la putere (ceea ce era adevărat[1]). G. Panu a publicat în „Lupta" cunoscutul său articol *Omul periculos*, plin de injurii la adresa suveranului. La 17/29 noiembrie, „Opoziția Unită" dădea publicității un manifest antiregal, semnat de foști prim-miniștri și de unii miniștri: L. Catargiu, D. Brătianu, G. Vernescu, I. Em. Florescu sau de Al. Lahovari, V. Boerescu, N. Fleva, P. Grădișteanu, G. Pallade. Aceeași declarație a fost repetată două zile mai târziu în Parlament. Multă energie politică s-a consumat în timpul campaniei electorale și a alegerilor pentru Cameră, din 23–25 ianuarie/4–5 februarie 1888. În condițiile regimului cenzitar și a unei practici deja știute și verificate, nu era cu putință ca „Opoziția Unită" să câștige împotriva guvernului. Într-o atmosferă de corupție, într-o puternică surescitare politică și nemulțumire generală, regimul lui I.C.Brătianu a căzut.

Prin plecarea lui I.C. Brătianu, se retrăgea de la guvernarea țării singura forță politică organizată a momentului, Partidul Național-Liberal, la a cărei constituire și ridicare contribuise atât de mult șeful politic liberal. „Opoziția Unită" era expresia politică a nemulțumiților, dar nu era o forță organizată, unitară. Între liberal-conservatorii lui L. Catargiu și G. Vernescu, liberalii lui M. Kogălniceanu sau ai lui D. Brătianu, disidenții liberali din jurul lui N. Fleva și ai grupului similar Take Ionescu, Al. Djuvara, C.C. Arion, și junimiști, fiecare legitimându-și aspirațiile mai mult cu meritele în lupta dusă pentru răsturnarea lui Brătianu decât cu posibilitățile lor constructive de guvernare[2], din rațiuni externe, regele Carol a optat pentru junimiști[3].

Nu întâmplător, P.P. Carp a fost desemnat drept titular la Afacerile Străine, pentru a asigura continuitatea politicii din afară. Prezența lui Th. Rosetti în capul guvernului, a celui pe care liberalii îl numiseră președinte al Curții de Casație și care *volens-nolens*

[1] La 10/22 mai 1886, D.A.Sturdza îi scria lui I.C. Brătianu: „Principele Bismarck, sunt câteva săptămâni, mi-a zis, și ți-am raportat-o, că speră că vei rămâne mult timp la putere, fiindcă ai înțelegerea nevoilor țării și a legăturilor ei cu afacerile europene și fiindcă cuvântul d-tale are greutatea cuvintelor care corespund faptelor". Aceluiași Sturdza regele Carol îi spunea, de față fiind și regina: „D.Brătianu trebuie să-mi ajute de la locul unde este ca să pot ajunge la nunta de argint și nici nu poate fi vorba, oricât de greu i-ar fi, ca să se retragă, în tot cazul trebuie să mai sufere doi, trei ani de necazul guvernării, căci retragerea sa ar fi o calamitate". Și adaugă D.A. Sturdza:„Niciodată nu am auzit pe rege vorbind cu acea deciziune" (BAR, Arh. D.A Sturdza, II, dosar nr. 28, f. 12–13).

[2] „Opozițiunea este o negativă, guvernul este o afirmare de toate orele, de toate momentele", declara Al. Lahovari în decembrie 1889 (Alex. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, București, 1915, p. 216).

[3] T. Maiorescu putea nota satisfăcut: „am câștigat pariul" (făcut la 24 noiembrie/6 decembrie 1887 cu V. Pogor și I. Negruzzi).

se amestecase mai puțin în politică, indica intenția regală de a-i folosi pe junimiști nu numai ca o soluție provizorie în vederea alegerilor, dar și ca mijlocitori ai unei slăbiri a tensiunii politice și revenirii la raporturi politice normale.

Noul guvern — soluție neașteptată pentru cei mai mulți opozanți — a fost întâmpinat în Parlament cu vădită ostilitate; „un instrument servil în mâinile regelui", cum îl numea G. Panu. La 4/16 aprilie, se închidea sesiunea Parlamentului și guvernul își concentra atenția asupra răscoalelor țărănești izbucnite în Câmpia Dunării, pe care le-a înăbușit cu ajutorul armatei.

Rămași în opoziție, conservatorii și aliații lor nu puteau accepta guvernul junimist decât ca pe un provizorat, care nu-și avea alt sens decât acel al organizării unor noi alegeri parlamentare. Junimiștii nu se grăbeau însă. Ei nu aveau aproape nici un contact cu masa electorală și nici măcar o pojghiță de organizare, care să pună în mișcare „contingentul electoral". În consecință, ei au căutat să rupă rândurile opoziției și să-și facă partizani, profitând de faptul că, practic, în vara anului 1888, „Opoziția Unită" s-a destramat. Refacerea unității Partidului Conservatorilor, prin înlăturarea disidenților liberale, părea o soluție atrăgătoare, care-și va dovedi eficacitatea. Tactica junimiștilor a fost corectă, dar nu și profitabilă pentru ei. Unitatea nu se va reface în jurul lor, ci a vechilor conservatori, aflați sub conducerea lui L. Catargiu.

Cu Parlamentul în vacanță, nedizolvat încă, guvernul Th. Rosetti a condus țara din luna martie până în septembrie 1888. În fapt, conducător al guvernului era P.P. Carp. La 9/21 septembrie 1888, Parlamentul a fost convocat și dizolvat. Noile alegeri erau fixate între 12/24–14/26 octombrie pentru Cameră și 16/26–18/30 octombrie pentru Senat. Câteva zile mai târziu, junimiștii publicau „Apelul către alegători" și, simultan, în „Monitorul Oficial", proiectele de legi care trebuiau să materializeze programul „Era Nouă". „Opera trecutului este terminată — proclama Apelul. Ceea ce se impune acum generației noastre este organizarea temeinică a țării înlăuntrul cadrului constituțional..."[1].

Două principii doctrinare stăteau la baza „Erei Noi". Primul, inspirat de școala germană contemporană, era recunoașterea dreptului de intervenție al statului în raporturile sociale. Intervenția nu trebuia să se facă însă — și acesta era al doilea principiu — fără a ține seama de „starea populației țării, de obiceiurile ei, de felul ei de trai, de starea ei de cultură, de tradiții și de o sumă de alte împrejurări"[2].

---

[1] Apud Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, 4, București, 1904, p. 21–22. Apelul și forma publicării lui, procedee noi, ulterior preluate de toate guvernele, au stârnit nedumerire. Cei mai mulți le-au luat ca pe o reclamă electorală, ca pe o intenție de atragere a alegătorilor de la Colegiul al III-lea.

[2] După același Carp, principalul creator al programului: „Reformele la noi s-au făcut până acum fără să se țină seama de ceea ce există deja în țară; s-au luat pur și simplu legi din alte țări, s-au tradus și s-au însoțit de o expunere oarecare. Acestea nu sunt reforme, ci schimbări în bloc. Eu cred că reforma adevărată trebuie să ia lucrurile existente și să caute a le îmbunătăți. În toate legile pe care am avut ocazia a le prezenta în viața mea, am ținut cont de aceasta: *am căutat numai să îmbunătățesc* o stare de lucruri existentă în această țară" (Discursul din februarie 1893 în G. Tașcă, *op. cit.*, p. 5).

Junimiștii au renunțat la expunerea unui program de dorințe generale și au prezentat un program de proiecte de legi, care va fi realizat în cea mai mare parte în următorii ani de guvernare, programul fiind recunoscut ca al tuturor grupărilor conservatoare[1].

Alegerile au dat câștig de cauză coaliției conservatoare, cu deosebire liberal-conservatorilor. Aflați la guvern, junimiștii au obținut un procent scăzut de partizani (41), deși speraseră mult mai mulți; la 11/23 noiembrie, la insistențele regelui, în guvern — rămas pe mai departe sub conducerea lui Th. Rosetti — au intrat și liberal-conservatorii: generalul G. Manu la Război, Al. Lahovari la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii, G. Vernescu la Justiție. Afacerile Străine au revenit lui P.P. Carp, după ce liberal-conservatorii nu-l acceptaseră la Interne. În prima ședință a noului cabinet, L. Catargiu și generalul Florescu declarau tot sprijinul lor în Parlament. În fapt, însă, bătrânii conservatori erau nemulțumiți. L. Catargiu, mai cu seamă la 12/24 ianuarie 1889, când, în fața Camerei, era adusă propunerea de reînființare a porturilor-franco Galați și Brăila, acesta și-a arătat limpede resentimentele. „Aici pare a nu mai fi vorba de porto-franc, ci de portofoliu", cum spunea cu fină ironie Al. Lahovari[2].

L. Catargiu și-a dat demisia din calitatea de președinte al Camerei. La 25 ianuarie/6 februarie 1889, 22 de deputați propuneau darea în judecată a foștilor miniștri ai lui I.C. Brătianu. Propunerea era, ca și precedenta — a liberalilor contra conservatorilor, din 1876 — cât se poate de „insidioasă", cum se exprima Maiorescu (junimiștii i se opuneau cu hotărâre).

În februarie, guvernul aducea în discuția Parlamentului proiectul de lege pentru înstrăinarea bunurilor statului. Tot acum, la 17 februarie/1 martie, T. Maiorescu depunea în Cameră proiectul său asupra parohiilor și instrucțiunii publice. În martie, se reglementa statutul prințului moștenitor Ferdinand în viața constituțională a țării, Senatul trecându-l pe lista membrilor săi. În aceeași lună, se aducea în discuție și proiectul de lege relativ la pensiile militare. Toate acestea se făceau însă pe un fundal politic în continuă frământare. În guvern, chiar, G. Vernescu amâna mereu un proiect de lege judecătorească, cerut de programul „Erei Noi" și susținut de colegii săi junimiști. În Parlament continua disputa în jurul propunerii de dare în judecată a guvernului I.C. Brătianu. Toată discuția din jurul acestor propuneri și a alegerii unei comisii de informațiuni nu făceau altceva decât să scoată în evidență deosebirile existente între diferitele nuanțe conservatoare și să tensioneze atmosfera. În afara Parlamentului, conciliabulele politice accentuau deosebirile, dându-le o expresie și mai acută.

Născut dintr-un compromis, guvernul nu mai putea rezista[3]. La 22 martie/3 aprilie 1889 și-a prezentat demisia, primită de rege, după ezitări și conciliabule, la 26 martie/7 aprilie.

---

[1] Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare (1888–1891)*, p. 16–17; „Timpul", nr. 74 din 3 aprilie 1891; „România", nr. 206 din 18 septembrie 1888.

[2] Vezi D.A.D., nr. 26 ședința din 13 ianuarie 1889, p. 479.

[3] Tinerii conservatori, ca și grupul „Epoca", erau nemulțumiți mai cu seamă de L. Catargiu, care nu numai că nu se arăta capabil să iasă din situație, dar nu urmărea reunirea conservatorilor, căutând, în schimb,

La 29 martie/10 aprilie 1889, L. Catargiu forma un cabinet doar din liberal-conservatori, după ce regele obține de la P.P. Carp acceptarea situației. Era un guvern slab valoric. Junimiștii își afirmau și mai pronunțat poziția lor de grup separat între conservatori. La 31 martie/12 aprilie 1889, 56 de prieteni și adepți ai lui P.P. Carp se proclamau club politic separat — Clubul Constituțional[1].

Rivalitatea de ambiții sfâșia Partidul Conservator. Din Parlament, ea a trecut în presă și a preocupat discuțiile politice[2].

Un moment de acalmie a fost aducerea în discuție (4/16 aprilie 1889) și votarea proiectului de lege pentru acordarea de credite continuării fortificațiilor de la București, Focșani, Nămoloasa, Galați. Raportor a fost P.P. Carp, care a apărat, cu abilitate, proiectul împotriva pasionatelor critici formulate de N. Blaremberg, G. Panu și, mai ales, de M. Kogălniceanu (acesta din urmă a conjurat cu lacrimi în ochi pe deputați să nu voteze o lege care va aduce țării mari nenorociri. Nenorociri n-a adus, dar, ulterior, fortificațiile se vor dovedi fără obiect).

Discuțiile politice au fost reluate odată cu venirea toamnei. În Parlament, L. Catargiu afirma că la toate ministerele erau pregătite proiecte de legi, referitoare la învățământ, credite agricole, lucrările podului de la Cernavodă, îmbunătățirea administrației Dobrogei, reorganizarea clerului mirean, organizarea jandarmeriei ș.a. Dar, sublinia omul politic, „era o parte din Cameră care ne făcea viața amară și deși aveam o majoritate, însă nu puteam lucra nimic; și ce era mai dureros pentru noi era că tocmai unii dintre acei care se ziceau conservatori ne făceau adesea cele mai mari greutăți"[3].

Simțind nesigură majoritatea din Cameră, și regele neacordându-i dizolvarea Parlamentului, Lascăr Catargiu și-a prezentat demisia.

Soluția G. Manu ajungea în ordinea zilei. Din rațiuni de politică externă, Regele voia un guvern cu participarea sau sprijinul măcar al junimiștilor. În noul minister, instalat la 5/17 noiembrie 1889, au intrat trei junimiști (Th. Rosetti, M. Ghermani și Al. Marghiloman — cel din urmă după ce T. Maiorescu a refuzat). În plus, ceilalți miniștri erau favorabili lor (Manu, Lahovari) sau apropiați (Al. Holban, Gr. Păucescu). P.P. Carp nu este inclus (la cererea lui Manu), dar cu perspectiva de a fi în caz de dizolvare a Parlamentului. Noua formațiune ministerială, de „concentrare", cum va fi numită, dădea câștig de cauză grupărilor conservatoare nemulțumite de până atunci. Pentru Partidul Conservator, ea nu aducea însă o regăsire a unității. La 12/24 noiembrie, la întrunirea deputaților și senatorilor liberal-conservatori, L. Catargiu făcea aluzie la cei

combinații cu liberalii disidenți, al căror rol nu-l vedeau. Se prea poate ca L. Catargiu să fi urmărit să-i împiedice pe liberalii disidenți să revină la matcă, atrăgându-i într-o combinație guvernamentală și compromițându-i. Numai că, până să ajungă aici, mărea și mai mult disensiunile din tabăra conservatoare.

[1] Vezi și răspunsul dat de L.Catargiu, Al Lahovari, Th. Rosetti în D.A.D., nr. 71, ședința din 31 martie 1889, p. 1292–1293; nr. 70 și 71, ședințele din 30 și 31 martie 1889, p. 1286, 1292.

[2] Vezi comentariile lui M. Kogalniceanu în D.A.D., nr. 71, ședința din 1 aprilie 1889, p. 1303.

[3] D.A.D., nr. 15, ședința din 13 decembrie 1889, p. 161.

care aveau acces „pe scara din dos a Palatului" și combătea ideea unor guverne „compuse din oameni care capătă puterea prin intrigă", susținând-o pe aceea a guvernelor „rezemate pe partide recunoscute de țară"[1]. Și bătrânul om politic avea dreptate. Încercărilor sale repetate de a prelua puterea, la care era îndreptățit prin poziția sa de lider al unui partid de guvernământ, erau mereu zădărnicite, opunându-i-se sistematic gruparea junimistă — și nu numai ea —, încurajată constant de rege, din cauza orientării sale externe.

Noul minister și-a arătat de la început intenția de a face o operă constructivă. Mai multe proiecte de legi erau pregătite, unele gata de a fi aduse în discuție. La începutul anului 1890, generalul Manu era criticat pentru faptul că a prezentat zece proiecte de lege de reformă administrativă (botezate, „decalogul generalului Manu").

Una din îndatoririle guvernului Manu era și aceea de a face să fie anulată acțiunea de dare în judecată a guvernului liberal, acțiune politicește la fel de greșită pe cât fusese și precedenta, a liberalilor contra conservatorilor, din 1876. Iritanta chestiune a fost scoasă de pe ordinea zilei. Raportul de dare în judecată (susținut de N. Blaremberg, care a vorbit 36 de ore, din care 20 de ore consacrat discursului propriu-zis) a fost respins, la 30 ianuarie/11 februarie, cu 86 de voturi contra 67, din 153 de votanți. Scăpat de obsesia unui proces politic, guvernul a forțat ritmul de lucru al Parlamentului. S-au trecut prin Parlament creditul pentru continuarea fortificațiilor, legea etalonului aur și reorganizarea Băncii Naționale, creditul pentru construcția de șosele și noi căi ferate, legea organizării magistraturii, legea împotriva cumulului, legea pensiilor civile, modificarea unor dispoziții din legea pentru vânzarea pământurilor statului. Sigur, cele mai multe proiecte de legi se găseau în studiul comisiilor parlamentare de dinaintea venirii guvernului Manu, care culegea însă roadele.

Impresia de activitate fructuoasă o dădeau nu numai legile în Parlament, ci și realizările din afara lui. Anul 1890 a fost unul în care s-a instalat telefonul în București. Direcția Poștelor și Telegrafului a devenit Direcția Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor (P.T.T.). În februarie 1890, pe străzile Capitalei s-a introdus iluminatul electric. Cele dintâi lămpi electrice erau instalate în fața Palatului Regal, pe refugiul dintre Palat și Fundația Carol I. Tot în 1890, bulevardul „cel mare" al Bucureștiului, la care lucra febril Pake Protopopescu, lua forma lui definitivă. Început încă în 1857, când Alexandru Orăscu a început construirea Palatului Universității, acest bulevard fusese preluat în grija edilitară a lui Pake Protopopescu, tăind orașul într-o parte până la biserica Cotroceni, iar în cealaltă până la Șoseaua Mihai Bravu, trecând peste strada Iancului, pe care o „absorbea" în întregime. În septembrie, se inaugura localul Școlii Comerciale, construit la insistența aceluiași Pake Protopopescu; în octombrie se punea piatra de temelie a Palatului Justiției, construit de arhitectul Cuțarida, și, în aceeași lună, cea a podului de peste Dunăre, operă a lui Anghel Saligny. La 1/13 noiembrie, la Turnu Severin, se inaugura Serviciul Fluvial Român pe Dunăre, îndeosebi, prin străduințele lui Grigore Manu, director general al Regiei Monopolurilor Statului. Evident, opera de construcții din toată țara avea nevoie

[1] „România", nr. 239, 240, 241, din 7, 8 și 10 noiembrie 1889.

de o finanțare corespunzătoare. Și guvernul conservator s-a străduit s-o asigure, punând la lucru excedentul provenit din comerțul exterior al României, din ce în ce mai activ și cu o balanță constant bună. Guvernul a revizuit administrația Băncii Naționale, în așa fel încât Parlamentul sau Ministerul de Finanțe să poată influența deciziile luate de Bancă, în caz de necesitate. Totodată, prezența lui Menelas Ghermani în guvernul Manu a asigurat un buget normal. Principiile sale financiare erau foarte simple: remanierea impozitelor în strânsă legătură cu creșterea avuției naționale („impozitul trebuie așezat cu prudență și nu trebuie ca el să ucidă productivitatea") și evitarea cheltuielilor pripite.

Cu prilejul dezbaterii proiectelor de legi, poziția guvernului față de majoritățile parlamentare nu s-a îmbunătățit. Cu umor, P.P. Carp (un foarte activ susținător al guvernului în această sesiune parlamentară) remarca faptul că după ce țara a trăit 12 ani cu omogenitatea liberală („acolo nu era decât o turmă și un păstor, o voință și o ascultare") ce-ar fi fost să se încerce alți 12 ani și cu celălalt sistem, „cu un sistem care face să creadă pe guvern că la cutare moment poate să i se întâmple un ce neplăcut și că majoritatea pe care călărește nu este un armăsar atât de docil încât guvernul poate să stea în liniște pe dânsul...?"[1].

Desele schimbări de guverne conservatoare de după 1888, dincolo de frământările politice — fapt obișnuit la acești aristocrați ai politicii românești care erau conservatorii — are o explicație de natură externă. Se apropia reînnoirea Tratatului de alianță cu Puterile Centrale și cine urma s-o facă, în condițiile în care nici un conservator, în afară lui P.P. Carp, nu era la curent cu alianța secretă a României? Era o întrebare care a frământat mult pe regele Carol și cabinetele de la Viena și Berlin. Reprezentanții Puterilor Centrale în România aveau încredere în P.P.Carp și în junimiști, dar n-aveau de loc în liberalii-conservatori[2].

Îngrijorarea diplomaților Puterilor Centrale nu avea un temei real. „În politica externă, spunea Al. Lahovari, e un fel de solidaritate adevărată între toți românii, că nici un guvern care va sta pe această bancă nu va fi nici trădător, nici inapt, și nu va urma decât o politică națională"[3]. Sub formula: „vom continua în afară politica înțeleaptă care ne-a atras bunăvoința puterilor celor mari, amiciția vecinilor, care au făcut din România un element de ordine și de pace în Orient", cabinetele conservatoare Th. Rosetti, L. Catargiu, G. Manu, I.Em. Florescu au promovat în exterior aceeași politică inaugurată de liberali, chiar fără să o știe. Nu puțin a contribuit la aceasta și acțiunea unor agenți ruși, în frunte cu ministrul Rusiei la București. În toamna lui 1889, Al. Lahovari a vizitat Viena, asigurându-l pe Kálnoky că nici o schimbare nu se va face în politica externă „care să nu corespundă simțămintelor și intereselor țării". La rândul său, înainte de a-și prezenta demisia, Lascăr Catargiu l-a vizitat pe contele Bülow la

[1] D.A.D., nr. 58, ședința din 9 martie 1890, p. 1 098–1 099.
[2] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 28/1889, f. 63.
[3] D.A.D., nr. 70, ședința din 30 martie 1889, p. 1 282—1 293.

ambasada germană de la București, exprimându-și atitudinea prietenească, a sa și a partidului său, față de Germania și Austro-Ungaria și dorința de a da acestei atitudini o expresie mai concretă. Situația devenise mai complicată după 1890, când s-a intensificat asuprirea românilor din Transilvania. În ianuarie 1891, primul ministru Gh. Manu a discutat la Viena cu Kálnoky asupra situației românilor transilvăneni, dar fără nici un rezultat. Ministrul de Externe austro-ungar nega faptul că guvernul de la Budapesta ar face vreo diferență în tratarea supușilor săi. Regele Carol îi spunea lui von Bülow că persecutarea românilor transilvăneni va fi o piedică în calea înnoirii alianței României cu Austro-Ungaria. Îngrijorarea cabinetelor austro-ungare și germane a devenit serioasă când, în februarie 1891, a fost adus guvernul generalului I.Em. Florescu. Bülow și Goluchowski au declarat regelui că numirea acestui guvern „nu poate să provoace decât o impresie proastă puterilor prietene"[1].

Declarația nu avea în vedere presupusele convingeri rusofile ale generalului Florescu și nici reticențele regelui Carol în a împărtăși și altor oameni politici români secretul alianței (în fond, putea s-o facă, cum a făcut-o până la urmă, fără să pună alianța în pericol). Obiectul era problema națională a românilor din Transilvania, pe care Austro-Ungaria (Kálnoky, îndeosebi) nu voia s-o aibă în vedere, cu toate insistențele pe care, în 1891, Germania le-a depus în acest sens, pe lângă aliata sa. În loc să facă să înceteze politica de deznaționalizare din Transilvania, Austro-Ungaria făcea presiuni insistente asupra Bucureștilor, cărora li s-a alăturat și Germania (chiar dacă aceasta din urmă, pe de altă parte, nu înceta să îndemne Viena la moderație în Transilvania). Conservatorii, reuniți sub L. Catargiu la guvern, în decembrie 1891, au reînnoit alianța cu Austro-Ungaria. L. Catargiu și Al. Lahovari, încunoștiințați de existența unui tratat secret, s-au declarat de acord cu continuarea unei politici care, pentru moment, părea cea mai bună, nu numai pentru păstrarea independenței Regatului, dar și în ideea asigurării unei „umbrele protectoare" pentru românii asupriți. Reînnoirea n-au făcut-o însă fără ezitări, al căror motiv era situația din Transilvania. La sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor, între liberali și conservatori, nu erau diferențe în orientarea externă.

În interior, lupta politică între fracțiunile conservatoare a continuat. Miniștrii erau nevoiți mereu, pentru a mai rămâne în funcții, să se apere de învinuiri și să se justifice. Între timp, liberalii au început să-și reunească rândurile. Împotriva unei reuniri, cel mai activ fusese G. Panu, secondat de Grigore Sturdza și de Vintilă Rosetti. În favoarea sa erau toți ceilalți membri ai conducerii Partidului Liberal-Democrat al lui D. Brătianu, între care N. Fleva, P. Grădișteanu, G.D. Palladi, C.T. Grigorescu, N. Vrăbiescu ș.a. În martie 1890, o comisie comună și a liberalilor democrați și liberalilor naționali a stabilit modalitatea reunirii. Moțiunea de blam propusă de G. Panu în Comitetul liberal-democrat a fost respinsă cu 36 voturi contra 14. G. Panu a demisionat din clubul liberal și, în curând, va pune bazele Partidului Democrat-Radical, în vreme ce Partidul

[1] Apud Gh. Nicolae Căzan, S. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, 1979, p.193–194.

Național-Liberal se refăcea, la 26 martie/7 aprilie, unirea fiind anunțată public la „Hôtel de France". Rivalitatea politică dintre cei doi frați Brătianu lua sfârșit. Se termina, astfel, încă o „ciudățenie", care cauzase însă destule neajunsuri partidului liberalilor. Refăcut, Partidul Național-Liberal a redevenit competitiv în lupta politică. O dovedea cu prisosință o alegere parțială pentru Senat la Colegiul II Ilfov. Candidatul liberal, un bătrân „șters cu totul", Dimitrie Cariadgi, a întrunit 441 voturi, contra candidatului guvernului, care a obținut 537. Guvernarea autoritară a lui I.C. Brătianu era încă foarte proaspătă. Un partid liberal refăcut era însă de preferat la putere altuia lipsit de unitate, care, din 1888, nu reușise încă să dea un guvern unitar[1], „tare" cum se spunea atunci. Vor reuși numai în 1891. Până atunci, mai fac două experiențe: cu un alt cabinet G. Manu, remaniat la cererea junimiștilor, în noiembrie 1890 și, cu un altul, condus de generalul I.Em.Florescu, acesta din urmă — un guvern slab valoric.

Guvernul Florescu a organizat alegerile din 9/21, 10/22 și 11/23 aprilie 1891, care au dat câștig de cauză liberal-conservatorilor. După calcule aproximative, erau 110 guvernamentali, împărțiți în catargiști și vernescani (cei din urmă mai puțini), 12 conservatori independenți (maniștii), șapte junimiști, 52 liberali (în care intrau și liberalii disidenți), un socialist (V.G. Morțun). Astfel, de pe urma certurilor conservatoare, liberalii au ieșit cei mai câștigați, la Iași, Prahova, Tutova, Dolj ș.a. listele lor trecând victorioase cu însemnată majoritate (chiar dacă I.C. Brătianu a căzut în balotaj, la colegiul I Ilfov). Numărul mare al liberalilor în Parlament, la care se adaugau junimiștii, dădea o opoziție foarte incomodă pentru orice guvern, și cu atât mai mult pentru unul slab ca acela al generalului Florescu. Ziarul „Timpul" îl asemăna cu „cocoșul jumulit al lui Diogene", lipsit fiind „de toate podoabele sale și dezbrăcat de tot ce a făcut mândria și gloria conservatorismului în România".

Activitatea guvernului Florescu, combătut de altfel de toată lumea, s-a desfășurat într-o atmosferă bogată în evenimente politice. La 5/17 mai se stingea Ion C. Brătianu, ceea ce a determinat reorganizarea liberalilor sub conducerea fratelui acestuia, Dumitru. La 19/31 mai 1891, țara sărbătorea, cu fast și strălucire (puțin estompate de moartea liderului liberal), 25 de ani de domnie ai regelui Carol I. România voia să arate tuturor că era un element de stabilitate în această zonă a Europei. În iunie, murea M. Kogălniceanu. Cu el și cu I.C. Brătianu, o epocă din istoria modernă a românilor lua sfârșit. În iunie, guvernul a fost nevoit să preîntâmpine o criză dinastică. Dragostea prințului moștenitor Ferdinand față de Elena Văcărescu, știută de toată lumea, la îndemnul („nebunesc" cum îi zicea Maiorescu) al reginei Elisabeta, amenința să ia forma

[1] L. Catargiu nu se poate abține să constate cu amărăciune că toate câte se întâmplă izvorăsc de acolo că în 1888 s-a dat însărcinare de a face alegeri unor persoane ce nu aveau un partid în țară „și au voit să-și creeze un partid făcând alegerile". De loc întâmplător, liderul conservator atinge și o altă chestiune, prin aluzia la ce se vorbea pe culoarele Senatului în ziua alegerii președintelui său: „Nu vă mai pierdeți timpul de a ne pune noi piedici, fiindcă regele nu voește pe cutare sau cutare lider al cutărui partid" (D.A.D., nr. 2, ședința din 16 noiembrie 1890, Sesiunea ordinară 1890–1891, p. 5). Care era acel „cutare lider" era limpede: L. Catargiu însuși.

căsătoriei. Regina uitase că, în cazul celor destinați să poarte Coroana, căsătoriile erau supuse rațiunilor politice[1]; Consiliul de Miniștri a respins categoric intenția lui Ferdinand. De altfel, ca de obicei, în chestiuni care interesau țara, toți oamenii politici au fost solidari. D.A. Sturdza îi scria o energică scrisoare lui Carol I, în numele Partidului Național-Liberal, P.P.Carp, într-o audiență la suveran (17/29 iunie), îi arata pericolele la care s-ar expune familia regală în cazul când ar nesocoti pactul ei cu țara.

Un succes mai însemnat al guvernului I.Em. Florescu a fost legea privitoare la tariful general al drepturilor de vamă. Raportul comitetului delegaților l-a prezentat Al. Djuvara, cu un interesant istoric asupra vămilor din România și a situației lor în acel moment, când expirau convențiile comerciale ale țării cu cele mai multe din statele Europei (cu Germania, Marea Britanie, Italia, Belgia, Elveția, Serbia ș.a.)[2].

Noul tarif îl continua pe cel din 14/26 mai 1886, dar îl și completa și modifica în unele din prevederile sale pentru industrie. Comisia delegaților, care a lucrat mai mult timp sub președenția lui P.P. Carp, s-a condus după principiul unei „concurențe bine echilibrate", căutând să înlăture piedicile ce decurgeau din inferioritatea unei industrii nascânde, dar neîncurajând-o până acolo încât să fixeze taxe ridicate, care ar fi creat adevărate monopoluri. Diferențele nu erau însă deloc mari față de tariful din 1886. Totul se reducea la o „cestiune de măsură și de prudență". Tariful din 1886 avusese toate calitățile, dar un singur defect: acela de a nu se fi putut aplica decât față cu o singură țară, Austro-Ungaria, cu care România era în război vamal. În rest, cu Rusia, Germania, Franța, Belgia, Olanda, Imperiul otoman, Serbia, România avea convenții comerciale și se aplicau prevederile lor speciale și nu tariful autonom. Abia de acum, din 1891, când acele convenții încetau, se putea vorbi de o protecție vamală autonomă, egală pentru toate țările. Până atunci concurența străină avusese „vreo nouă uși deschise și una singură închisă". Încă prea slabă economicește, țara lupta din greu cu economiile străine mai puternice.

La 26 noiembrie/8 decembrie, guvernul I.Em. Florescu s-a retras. Fără să vrea, el a avut un rost: a dovedit tuturor grupărilor conservatoare — încă o dată și cu tărie — că un guvern conservator energic nu se putea închega decât cu participarea tuturor. A dovedit, de asemenea, că Partidul Liberal-Conservator nu mai putea fi o realitate politică. El fusese un partid bun în vremea opoziției, dar în guvernarea țării, care presupunea o relativă omogenitate, el n-avea consistență. La guvern, aprecia Al. Lahovari, erau necesare „o singură credință, o singură tendință și o singură voință".

După demisia lui I. Em. Florescu, regele s-a adresat lui L. Catargiu, singurul în acel moment la care putea apela. Rostul apelului, înțeles de toți (de șeful conservator însuși), era acela de a-i uni pe conservatori. L. Catargiu i-a cerut concursul lui P.P. Carp.

[1] Mai nou vezi Ion Bulei, *1891. I reali romeni a Venezia*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura", Venezia 2, 2000, p. 225–237.

[2] În fapt, doar cu Olanda mai rămânea să expire la 16/28 august 1892, dar cu ea nu exista un tarif special.

A trebuit, așadar, mult timp până când fruntașul conservator să fie recunoscut de toată lumea ca șef, să nu i se mai conteste mereu calitatea. Guvernul pe care l-a constituit, cu reprezentanți din toate fracțiunile conservatoare, inclusiv din cea junimistă (mulți au rămas, firește, pe de lături, cum era cazul lui T. Maiorescu), a fost unul din cele mai bune guverne conservatoare[1].

În alegerile din februarie 1892, atât conservatorii, cât și liberalii s-au prezentat uniți. Ca de obicei, guvernamentalii au ieșit victorioși cu mare majoritate. La Cameră, conservatorii obțineau 150 de mandate. Restul le-a luat opoziția (22 liberali-naționali, un liberal-conservator, un radical, un socialist, opt independenți). La Senat: 88 conservatori, 20 opoziția (13 liberal-naționali, doi liberal-conservatori, un radical și patru independenți). Președinte al noii Camere a fost ales generalul Manu (lucru stabilit din decembrie 1891). La Senat, președinte a devenit Gh.Gr. Cantacuzino.

Toate proiectele de legi pe care conservatorii și le propuseseră, dar încă nu le putuseră aduce în Parlament în anii anteriori vor fi prezentate acum, împreună cu altele noi. Dintre toate parlamentele care au funcționat sub guvernări conservatoare, acesta a fost cel mai fructuos.

În adminsitrație, legile adoptate purtau amprenta vederilor lui L. Catargiu. Era, de altfel, singurul domeniu care-l interesa cu adevărat și unde se pricepea. La 6/18 mai 1892, N. Filipescu aducea în Cameră proiectul unei legi-administrative, care sporea numărul subprefecților la 227 și care preciza mai clar atribuțiile fiecărei verigi administrative[2]. O altă lege în domeniul administrației modifica consiliile județene, înlocuind comitetul permanent al consiliilor cu o delegație din sânul lor (votată de Senat la 9/21 februarie 1893, cu 55 voturi contra 12 și de Cameră cu 85 de voturi contra 28. În ambele camere, opoziția a fost destul de puternică). În sfârșit, o alta, pentru organizarea comunelor urbane, mărea mult atribuțiile primarului, consiliului comunal lăsându-i-se doar atribuții cu caracter deliberativ și de control (votată de Senat cu 48 voturi contra 6 și de Cameră cu 68 voturi contra 21). Proiectul legii judecătoriilor de pace, adus în Cameră la 17/29 ianuarie 1894, desființa instituția juriilor comunale,

[1] C. Bacalbașa îl numea „unul din guvernele cele mai competente și civilizate din câte a avut România". „Adevăratul și definitivul minister conservator", cum îl caracteriza T. Maiorescu. Și tot el adăuga: „cu greu se va mai găsi în vremurile noastre o împreunare a atâtor bărbați de autoritate, cărora să li se poată încredința resorturile ministeriale conform competenței fiecăruia din ei". Și în această apreciere intra și Take Ionescu pe care mulți, mai ales dintre conservatori, nu-l vedeau în acel moment ca pe un ministeriabil conservator. Take Ionescu fusese inițial liberal, dar foarte inteligent și dotat pentru politica, și-a dat seama că în partidul liberal n-avea decât un viitor modest. „Ocultu" (expresia îi aparținea lui N. Fleva), formată din E. Carada, Gogu Cantacuzino și Pake Protopopescu, își impunea vrerea în acest partid. Or, Gogu Cantacuzino nu-l agrea. În consecință, pentru că Take Ionescu nu vroia să se mulțumească cu un viitor politic modest, prin legăturile sale de prietenie cu N. Filipescu, el intra în rândurile conservatorilor (vezi propriile sale explicații în D.A.D., sesiune ordinară prelungită 1892–1893, nr. 44, ședința din 16 februarie 1893, p. 583).

[2] D.A.D., nr. 46, ședința din 6 mai 1892, p. 642–643.

pricinile sătenilor fiind date de acum înainte pe seama judecătoriilor de pace. La mijloc era încă un efect al modernizării țării. Inevitabil, acest proces se răsfrângea peste tot.

La 27 ianuarie/8 februarie 1893, era adus la Cameră proiectul legii jandarmeriei rurale. O atare instituție nu luase ființă până atunci și pentru faptul că presupunea o nouă cheltuială din bugetul statului, un buget foarte solicitat, într-o țară în care erau atâtea de făcut. Anunțată încă din 1867, poate nu întâmplător, ea a fost realizată în timpul guvernării conservatoare. În toată țara au fost înființate circa 8 000 de posturi de jandarmi comunali, 1 260 jandarmi județeni și 69 de ofițeri. Calculul pornea de la numărul contribuabililor rurali, adică 800 000 (un jandarm la 100 de locuitori contribuabili). Înființarea jandarmeriei, ca instituție a statului, era neîndoielnic o necesitate. Satul se încadra tot mai intim în țara întreagă ca o parte intrinsecă, efect de neînlăturat al modernizării. Cu puține modificări, proiectul de lege a fost votat de Cameră cu 52 voturi contra 22, și de Senat, fără nici un fel de discuții, în unanimitate, la 24 februarie/8 martie 1893.

În domeniul învățământului și cultelor, Take Ionescu a inițiat câteva proiecte de lege, controversate unele din ele atunci, dar bune în esență. El a reorganizat administrația centrală a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, a inițiat o nouă lege a clerului mirean și o alta privind conservarea și restaurarea monumentelor antice.

Cel mai important proiect adus de Take Ionescu a fost acela al învățământului primar și primar normal, un proiect în general bun, menit să dea un nou impuls dezvoltării învățământului, dar controversat pentru că institula o diferențiere între școlile urbane și cele rurale, care părea jignitoare pentru copiii de țărani (o va înlătura Spiru Haret).

Însemnate măsuri legislative s-au luat în domeniul economic, în industrie, comerț, agricultură, asigurări sociale: modificarea art. 16 și 36 din legea pentru înstrăinarea bunurilor statului și răscumpărarea embaticurilor, prin care se prezenta o tabelă de prețuri ca bază de estimare a loturilor puse în vânzare, calculată prin clasificarea loturilor; Legea asupra Creditelor Agricole (de la înființarea Creditului Agricol în 1881 fuseseră 11 legi de reglementare a acestuia). Proiectul întărea caracterul de instituție de stat a Creditului Agricol, înlocuind creditele agricole județene în ființă, care se dovediseră mult prea păgubitoare, funcționând — aproape în totalitate — doar în beneficiul proprietarilor și arendașilor.

Un proiect de lege important a fost cel al organizării învățământului profesional, elaborat de P.P. Carp. Noua organizare institula practica în cadrul unor ferme model sau în ateliere școlare, pe care urma să le construiască statul, și unde elevii aplicau cunoștințele teoretice fără a fi expuși la abuzurile patronilor. Astfel de prevederi vor sta la baza viitoarelor structurări ale învățământului profesional.

Conservatorii erau preocupați de dezvoltarea industriei naționale și continuau politica liberală în domeniu. Pe lângă legile inițiate de C. Olănescu la resortul său, Legea minelor, tot operă a lui P.P. Carp, demonstra categoric preocuparea conservatorilor pentru dezvoltarea industriei, devansându-i chiar pe liberali în opera de creație de stimulente.

„O țară care este numai agricolă începe prin a exporta cereale și sfârșește prin a exporta oameni, ducând inevitabil la sărăcie"[1], spunea P.P. Carp.

Bogățiile miniere nu puteau fi neglijate. Până atunci, se făcuseră deja nu mai puțin de cinci proiecte de legi miniere, în 1863, 1870, 1873, 1881, 1886. Însă numai cel de al șaselea, al lui P.P. Carp, din 1895, a avut șansa să fie adoptat de Parlament. Va fi prima lege minieră din România, inaugurând o politică de stat în domeniul industriei miniere și o importantă reformă în proprietatea minieră. Pentru bogățiile subsolului (aur, argint, fier, cărbune ș.a.), legea stabilea că, în cazul în care proprietarul suprafeței nu era dispus să exploateze minele descoperite pe teritoriul său, statul avea dreptul să intervină și să le dea el în exploatare. În asemenea cazuri, proprietarii primeau o arendă pentru suprafața ocupată. Acest principiu nu a putut fi aplicat la toate bogățiile subsolului, din cauza opoziției marilor proprietari. Substanțele bituminoase (petrolul, asfaltul, ozocherita) erau exceptate și lăsate la libera dispoziție a proprietarului suprafeței. Faptul va avea consecințe, deoarece se deschideau prea larg porțile capitalului străin. Prin legea lui Carp, pentru întâia oară de la 1866 încoace, statul punea înainte un drept al său și îl legifera atunci când intra în contradicție cu sacralitatea proprietății private. În legătură cu votarea legii minelor (cu 81 voturi contra 6 în Cameră), liberalii au găsit un pretext pentru dezlănțuirea luptei deschise pentru guvernare. La 17/29 aprilie, reprezentanții lor și-au dat demisia din Parlament. Modificările aduse de către liberali legii în 1899 și în 1904, n-au impus însă vederile lor în politica față de capitalurile străine. Ca de obicei, dorințele erau mai puternice decât posibilitatea materială de a le realiza. La sfârșitul secolului al XIX-lea burghezia era slabă și nici bogată. Abia în 1924 legea minelor va putea fi alcătuită mai conform cu cerințele unei politici industriale naționale[2].

În legea sa, P.P. Carp mai propunea o inovație: „înființarea Caselor de ajutor și pensii pentru lucrătorii întrebuințați în mine, cariere și stabilimente și fabricile dependente de aceste industrii". Ministrul conservator declara că urmărește: „de a face pe uvrieri de a nu se crede că sunt niște paria"[3]. Fondurile acestor Case erau constituite din cotizațiile lucrătorilor și contribuțiile bănești ale patronilor. Ce propunea P.P. Carp nu era mult. Și era limitat doar la o categorie de muncitori. Însă un început trebuia făcut. Și cel de acum era bun. Social-democrații așa l-au și considerat în acel moment, măsura înscriindu-se pe linia revendicărilor general-democratice ale muncitorilor. Din păcate, liberalii, când au modificat legea minelor, în 1899, între altele, au modificat și articolele privitoare la casele de ajutor. Au suprimat întreg paragraful fără să pună altceva în loc.

[1] Ibidem, ședința din 7 februarie 1895, p. 47.

[2] În general, în toate domeniile capitalul străin a cedat din ponderea sa, dominantă inițial, în fața celui autohton. De pildă, în marile bănci, de unde înainte de război ponderea capitalul străin era de aproape trei-patru ori mai mare, decât a celui autohton, în 1938 va scădea la 25%. La fel în marea industrie (în 1915 capitalul străin investit în societățile industriale era de 80,4%), el scăzând la 40,5% (Vezi, Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-Europenism*, 1, Iași, 1995, p. 114; Constanța Bogdan, Adrian Platon, *Capitalul străin în societățile anonime din România în perioada interbelică*, 1981, p. 54 și urm.).

[3] D.A.D., nr. 88, ședința din 29 aprilie 1895, p. 1310.

Conservatorii au continuat politica vamală liberală. În cursul anului 1891 expirau toate convențiile comerciale ale țării și conservatorii încercau (faptul era și în intenția liberalilor) să înlocuiască sistemul convențiilor cu raportarea tuturor schimburilor comerciale la tariful vamal autonom, adoptat de liberali în 1886. În februarie 1890, conservatorii au numit o comisie care să dea un studiu asupra politicii vamale de urmat. Președinte era P.P. Carp. Concluziile Comisiei au stabilit că, prin războaie vamale și tarife ridicate la import, se aduceau mari prejudicii agriculturii. În același timp, se constata adevărul potrivit căruia „vremea ne împinge tot mai cu putere către formele industriale ale Occidentului". De aceea, „departe de a cere o întârziere a îndrumării noastre grăbite către progres, suntem gata să încurajăm, încă de la început, și să sprijinim de la cei dintâi pași întreprinderile începătoare și sfioase ale producțiunii noastre industriale"[1].

Când, în 1891, convenția cu Germania a încetat, guvernul român a invitat-o să continue schimburile comerciale pe baza tarifului vamal autonom reînnoit și amendat în iunie același an. Germanii au refuzat însă oferta și au impus mărfurilor de proveniență română tariful ei general, ceea ce putea duce la excluderea cerealelor românești de pe piața germană. Exista pericolul unui front comun germano-austro-ungar. În acel moment, pentru România aceasta ar fi echivalat cu un faliment comercial și economic[2]. În consecință, au fost acordate exportului german numeroase înlesniri, modificându-se 103 poziții ale tarifului vamal din 1891. În anii următori, aceste avantaje au sporit. Economia României era prea slabă și n-avea resurse pentru a-și impune un punct propriu de vedere în schimburile comerciale europene. O politică protecționistă din partea unui stat mic cum era Vechiul Regat era greu de susținut; în orice caz, cu neputință fără importante concesii era concluzia anilor 1891–1893. De aceea, sub guvernarea conservatorilor, România va relua sistemul convențiilor comerciale; o va face de pe poziții mai bune decât înainte, nu însă și de pe pozițiile dorite. Cele mai dificile au fost tratativele pentru încheierea convențiilor cu Germania și Austro-Ungaria. Tratativele s-au desfășurat în paralel. Cele cu Germania s-au încheiat mai devreme, la 9/21 octombrie 1893 semnându-se convenția. Aceea cu Austro-Ungaria se va semna la 9/21 decembrie 1893. Ulterior, pe principii asemănătoare, s-au semnat convenții cu Marea Britanie, Italia, Franța, Elveția, Belgia. Toate au avut la bază clauza națiunii celei mai favorizate. De regulă, toate prevedeau reduceri pentru articole care priveau exportul român[3]. Germanii au fost cei

[1] Ibidem, nr. 78, ședința din 13 iunie 1891, p. 987.

[2] Dacă luăm cifrele din 1913, constatăm că, la export, principalii parteneri de comerț ai României erau Belgia (desigur, în principal, ca țara de tranzit), Austro-Ungaria, Italia, Franța și Germania, iar la import Germania deținea 40,31%, Austro-Ungaria — 23,42%, Marea Britanie — 9,45% (vezi un rezumat al diverselor statistici în Gh. Iacob, L. Iacob, *op.cit*, p. 156–157).

[3] Vezi mai pe larg C. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale. 1914–1920*, I, București, 1932 și *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic și până în prezent. Relațiile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1831–1902*, I–2, București, 1904; Gh. Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 211–214, unde sunt prelucrate informații din AMAER, vol. 40, fond Convenții comerciale.

care au profitat cel mai mult de pe urma regimului convențiilor, mărfurile lor cucerind primul loc pe piața românească, în defavoarea celor austro-ungare (până la 1886, două treimi din importul României provenea din Austro-Ungaria). În același timp, produsele agrare românești au găsit în piața germană principalul loc de desfacere. Relațiile comerciale cu toate țările au sporit constant. Cele cu Austro-Ungaria au continuat însă să se desfășoare cu dificultate, ca urmare a numeroaselor obstrucții ale guvernelor austro-ungare, la presiunilor grofilor maghiari, loviți în interesele lor de o prea mare extindere a comerțului cu România. Tratativele pentru încheierea convențiilor comerciale au atras modificări de articole ale tarifului general. Cu această ocazie, P.P.Carp a fixat obiectivele urmărite de conservatori în politica vamală: a asigura înainte de toate o piață pentru produsele agrare, punându-le în măsură să concureze cu cerealele străine; protejarea industriei, dar nu în bloc, ci pentru anumite produse, deoarece adoptarea unui tarif vamal rigid de protejare a industriei în bloc putea duce la război vamal, la care o țară ca România nu trebuia expusă. Asemenea principii erau bune, fiind singurele care răspundeau unor necesități, oricât ar fi fost criticate de liberalii C.I. Stoicescu la Cameră sau D.A. Sturdza la Senat, care — nici ei — nu puteau aplica altele; cel mult le nuanțau, mai înmulțeau articolele industriale protejate (cum va face E. Costinescu în 1904). Mai mult era greu de realizat atunci.

Nu la fel de bune au fost concepțiile fiscale ale lui P.P. Carp. Proiectul său de lege asupra maximului taxelor și contribuțiunilor comunale, pus în discuția Parlamentului la 5/17 aprilie 1893, așeza taxe nu numai pe produsele care urmau să intre în comune, din afara lor, ci și pe cele care se fabricau în comune, deci pe toate articolele de consum. Intenția lui Carp a fost întâmpinată cu o ripostă violentă în țară, la orașe și la sate. O violență întreținută de liberali, care declarau că atunci când vor veni la putere vor desființa legea maximului (n-o vor desființa însă; ca atâtea făgăduieli din opoziție, făcute de liberali sau de conservatori, nici aceasta nu se va împlini). În fața unei asemenea opoziții (manifestată chiar în interiorul Partidului Conservator, în sânul guvernului și al Comitetului delegaților), P.P. Carp a renunțat la impunerea tuturor produselor, nu însă și la proiect; l-a apărat, fiind chiar convins de nepopularitatea lui. După modificările făcute, acesta a fost aprobat de Cameră la 17/29 aprilie 1893 cu 81 voturi contra 21 și de Senat, la 12/24 mai, cu 45 voturi contra 12.

Politica externă a guvernului Catargiu, condusă de Al. Lahovari, o continua pe aceea a predecesorilor. România rămânea în sfera de alianță a Puterilor Centrale, cu toate că intensificarea politicii de maghiarizare dusă de unguri în Transilvania punea sub semnul întrebării această orientare. După numeroase contacte diplomatice, după încercări de a obține concesii în problema românilor transilvăneni (între altele, vizita lui Carol I în Germania, din octombrie 1891, convorbirile sale cu primul ministru maghiar Szapáry la Budapesta în ianuarie 1892, cu împăratul Francisc Iosif, la 4/16 ianuarie 1892), guvernul român, la 13/25 iulie 1892, la Sinaia, a semnat prelungirea alianței secrete (teama de Rusia și de intențiile ei era mai mare la București decât resentimentele față de comportamentul politic al ungurilor în Transilvania). Dar solidaritatea cu românii

asupriți, care în timpul mișcării memorandiste a luat formele cele mai angajante și mai categorice, a transformat alianța cu Puterile Centrale într-o alianță condiționată.

Ideea condiționării alianței, tot mai prezentă în gândirea guvernanților de la București, poate fi observată în toată politica externă promovată de Alexandru Lahovari. El se pronunța pentru o apropiere de Centrali; în decembrie 1893 a apărat în Parlament orientarea externă a țării, dându-i o lecție de patriotism lui D.A. Sturdza (discursul lui Lahovari a fost bine primit la Viena) ș.a. În același timp însă, a făcut tot ce i-a stat în putință, pe căile oficiale pe care le avea la dispoziție, pentru a folosi alianța cu Puterile Centrale ca un scut protector pentru românii transilvăneni prin demersurile sale repetate la Viena și Berlin. Dacă se pronunța pentru o politică externă apropiată de aceea a Puterilor Centrale, Al. Lahovari nu avea în vedere o apropiere cu orice preț de acestea (cum o voiau D.A. Sturdza sau P.P. Carp). Vedea foarte bine conjunctura lucrurilor și inconstanța situațiilor și știa că o țară mică nu poate supraviețui și prospera decât ținând seama de ele. Dar în nici o împrejurare statul român nu putea uita pe cei de un neam și de o limbă aflați sub asuprire străină. „Comunitatea de origine și religie, apropierea imediată a frontierei, relațiile zilnice, numeroasa populație transilvăneană din toate clasele sociale, care vine să lucreze, să trăiască să manifeste în România și care este amestecată în viața noastră națională de pe treptele cele mai de jos până la cele mai de sus, sunt tot atâtea motive pentru ca interesele lor, dorințele lor, resentimentele lor și chiar pasiunile lor să aibă o influență atât de importantă și care poate deveni irezistibila asupra opiniei publice". „Chestiunea transilvană — scria Al. Lahovari — la Viena nu era indiferentă nici direcției politicii Regatului român, nici solidității Monarhiei Austro-Ungare, nici intereselor păcii generale, pe care alianța celor trei puteri din Centru își luase misiunea de a o menține în Europa". Și adăuga: „Austro-Ungaria este un factor mult prea important al acestei alianțe pentru ca chestiunile sale interioare să fie indiferente celorlalți doi aliați. Poziția politică și geografică a regatului român constituie, de asemenea, un factor care nu este neglijabil în combinațiile politice generale, așa după cum oamenii de stat din Germania și chiar din Austro-Ungaria sunt cu totul de acord"[1].

Între înfăptuirile guvernării conservatoare se cuvin a fi menționate activitatea și inițiativele lui N. Filipescu în calitate de primar al Capitalei: deschiderea unui nou bulevard (numit atunci Municipal) de la Hale până la capătul Căii Rahovei, începutul bulevardului Colței, mărginirea razei orașului care se tot întindea, fără nici o ordine, reorganizarea serviciilor de întreținere, darea în folosință a unor surse de apă potabilă din straturile subterane ș.a.

În timpul guvernării lor, conservatorii s-au găsit, adesea, într-o confruntare continuă — violentă chiar, în 1894 — cu Partidul Național-Liberal, care, de la Congresul din 8/20 noiembrie 1892 îl avea ca șef pe D.A. Sturdza[2]. Sturdza a fost ales mai întâi la ședința Comitetului Dirigent, la propunerea lui Eug. Stătescu. Titulatura de șef și-a

---

[1] Vezi BAR, fond D.A. Sturdza, dosar XI.

[2] Vezi *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și până astăzi*, București, 1923, p. 144–145.



Fig. 43 Nicolae Filipescu.



Fig. 44 Dimitrie A. Sturdza.

luat-o la Iași, propus fiind de An. Stolojan, și aceasta împotriva dorinței lui E. Carada, care-l voia numai președinte, nu și șef. El a imprimat înverșunare și violență luptei de opoziție. Toate legile pe care le-au dat conservatorii au fost cu asprime criticate, dar, reveniți la putere, liberalii au continuat opera conservatorilor, ducând-o mai departe. Așa s-a întâmplat cu Legea jandarmeriei, pe care ei o vor completa, întărindu-i exact caracterul represiv, criticat anterior; tot astfel cu legea maximului. Cu deosebire violentă a fost campania liberalilor în 1894, în jurul problemei naționale stârnită de procesul memorandiștilor. Fiind partid de opoziție, deci, cu mult mai mare libertate de a se exprima, Partidul Național-Liberal a fost silit chiar, cum ulterior vor fi siliți conservatorii, să ia atitudine deschisă împotriva asupririi naționale a românilor ardeleni de către unguri. Clasa politică conducătoare românească nu putea să uite că, în afara granițelor statului, trăiau milioane de români, care priveau spre București cu mare interes. În lupta lor pentru putere, liberalii și-au depășit însă rolul în criza Memorandului, fiind tentați, să-i considere pe conservatori drept adevărații dușmani ai cauzei naționale și să-i trateze, uneori, la fel ca pe guvernanții unguri. Ceea ce firește, era un exces, pe care D.A. Sturdza îl va plăti.

La sfârșitul lui septembrie, junimiștii și-au dat demisia din guvern. O ultimă încercare a lui L. Catargiu pe lângă junimiști, cărora le-a oferit și un al patrulea portofoliu pentru C. Arion, a eșuat și cabinetul conservator s-a văzut silit să se retragă.

Locul conservatorilor la guvern[1] a fost luat de Partidul Național-Liberal, aflat sub conducerea lui D.A. Sturdza, de data aceasta, adică, sub conducerea principalului agitator în problema românilor din Transilvania din anii Memorandului, a aceluia care, printr-o vie și susținută campanie de presă, întruniri, discursuri înflăcărate împotriva Austro-Ungariei,

[1] „Timpul", nr. 239 din 26 octombrie/7 noiembrie 1895.

aprinsese țara de la un capăt la altul. El trezise speranțe care nu se puteau împlini. Momentul dezamăgirii a venit curând. Ajuns la putere, într-o mare întrunire publică la Iași, la 13/25 octombrie 1895, șeful liberal a dezmințit ceea ce spusese mai înainte. Discursul i-a fost impus de ministrul Austro-Ungariei la București, Rudolf Welser von Welserheimb. De dragul puterii, șeful liberal a provocat o durere națională de care nimeni nu avea nevoie. Al. Lahovari avea mare dreptate când îi reproșa: „Când te vei fi îngenunchiat d-ta la Iași sau la București, noroiul va rămâne pe grumajii țării și nu numai pe fruntea d-tale".

Guvernarea Sturdza nu începea deloc sub auspicii favorabile și ea va continua așa cum a început. Activitatea legislativă impulsionată de guvern a fost foarte slabă. Ședințele Parlamentului erau dominate de chestiunea națională, pe marginea subvențiilor acordate școlii române din Brașov, care au încetat odată cu venirea guvernului Sturdza, ceea ce a provocat pornirea violentă a opoziției conservatoare, dar și a unor liberali. Torsionările din atitudinea în problema națională se plăteau.

Liderul guvernului liberal a pregătit diplomatic vizita împăratului Francisc Iosif la București, în septembrie 1896, și a organizat cu grijă toate detaliile desfășurării acesteia, ea fiind un un succes pentru guvernul liberal și pentru țară.

Guvernarea Sturdza, cu toate contorsionările sale, putea dura, dacă nu ar fi intervenit așa-numita „chestiune Ghenadie". La 16/28 mai 1893, în locul lui Iosif Gheorghian, a fost numit mitropolit primat episcopul Ghenadie al Argeșului. Prin alegerea sa de către conservatori, Ghenadie — până atunci prieten cu D.A. Sturdza — și-a atras dușmănia acestuia. Profitând de un conflict cu Administrația Așezămintelor Brâncovenești, Sturdza a provocat o judecată bisericească. La 20 mai/1 iunie 1896, 12 membri ai Sinodului au condamnat pe mitropolit, cerând guvernului să execute sentința. Guvernul s-a grăbit, neluând în seamă efectele civile și politice inevitabile, pe care o asemenea procedură urma să le atragă, în lipsa unor anumite reglementări între Sinod, Guvern și Parlament. S-a ajuns la o criză de proporții, pe care guvernul Sturdza nu a putut-o stăpâni. P.S. Aurelian, Em. Costinescu, V. Lascăr, D. Gianni ș.a. — așa-numiții „drapeliști" — s-au ridicat împotriva lui D.A. Sturdza. Lor li s-a alăturat N. Fleva. Conservatorii au intrat în curentul creat de aceștia și au profitat, ajungând, în fapt, arbitrii situației politice. Au avut loc numeroase manifestații, în toate orașele. L. Catargiu a fost chemat la Palat să-și spună părerea. Șeful conservator a declarat categoric că guvernul Sturdza trebuia să demisioneze și să fie înlocuit de un alt guvern, tot liberal, eventual cu președintele Camerei în frunte. D.A. Sturdza a rezistat, pentru că se temea că își va pierde și șefia partidului. De aceea, el a preferat venirea conservatorilor la putere. Până la urmă, a cedat. Guvernul P.S. Aurelian, care i-a succedat, a rezolvat criza Ghenadie cu ajutorul conservatorilor.

Pe plan legislativ, guvernul P.S. Aurelian a propus crearea unei Case Rurale, care să asigure țăranilor creditele necesare pentru cumpărarea de pământ din moșiile care se scoteau la vânzare și, în același timp, să privegheze asupra întregii operații de vânzare-cumpărare, dându-și aprobarea asupra ei. Un proiect bun, care a căzut însă la



Fig. 43 Nicolae Filipescu.



Fig. 44 Dimitrie A. Sturdza.

luat-o la Iași, propus fiind de An. Stolojan, și aceasta împotriva dorinței lui E. Carada, care-l voia numai președinte, nu și șef. El a imprimat înverșunare și violență luptei de opoziție. Toate legile pe care le-au dat conservatorii au fost cu asprime criticate, dar, reveniți la putere, liberalii au continuat opera conservatorilor, ducând-o mai departe. Așa s-a întâmplat cu Legea jandarmeriei, pe care ei o vor completa, întărindu-i exact caracterul represiv, criticat anterior; tot astfel cu legea maximului. Cu deosebire violentă a fost campania liberalilor în 1894, în jurul problemei naționale stârnită de procesul memorandiștilor. Fiind partid de opoziție, deci, cu mult mai mare libertate de a se exprima, Partidul Național-Liberal a fost silit chiar, cum ulterior vor fi siliți conservatorii, să ia atitudine deschisă împotriva asupririi naționale a românilor ardeleni de către unguri. Clasa politică conducătoare românească nu putea să uite că, în afara granițelor statului, trăiau milioane de români, care priveau spre București cu mare interes. În lupta lor pentru putere, liberalii și-au depășit însă rolul în criza Memorandului, fiind tentați, să-i considere pe conservatori drept adevărații dușmani ai cauzei naționale și să-i trateze, uneori, la fel ca pe guvernanții unguri. Ceea ce firește, era un exces, pe care D.A. Sturdza îl va plăti.

La sfârșitul lui septembrie, junimiștii și-au dat demisia din guvern. O ultimă încercare a lui L. Catargiu pe lângă junimiști, cărora le-a oferit și un al patrulea portofoliu pentru C. Arion, a eșuat și cabinetul conservator s-a văzut silit să se retragă.

Locul conservatorilor la guvern[1] a fost luat de Partidul Național-Liberal, aflat sub conducerea lui D.A. Sturdza, de data aceasta, adică, sub conducerea principalului agitator în problema românilor din Transilvania din anii Memorandului, a aceluia care, printr-o vie și susținută campanie de presă, întruniri, discursuri înflăcărate împotriva Austro-Ungariei,

[1] „Timpul", nr. 239 din 26 octombrie/7 noiembrie 1895.

aprinsese țara de la un capăt la altul. El trezise speranțe care nu se puteau împlini. Momentul dezamăgirii a venit curând. Ajuns la putere, într-o mare întrunire publică la Iași, la 13/25 octombrie 1895, șeful liberal a dezmințit ceea ce spusese mai înainte. Discursul i-a fost impus de ministrul Austro-Ungariei la București, Rudolf Welser von Welserheimb. De dragul puterii, șeful liberal a provocat o durere națională de care nimeni nu avea nevoie. Al. Lahovari avea mare dreptate când îi reproșa: „Când te vei fi îngenunchiat d-ta la Iași sau la București, noroiul va rămâne pe grumajii țării și nu numai pe fruntea d-tale".

Guvernarea Sturdza nu începea deloc sub auspicii favorabile și ea va continua așa cum a început. Activitatea legislativă impulsionată de guvern a fost foarte slabă. Ședințele Parlamentului erau dominate de chestiunea națională, pe marginea subvențiilor acordate școlii române din Brașov, care au încetat odată cu venirea guvernului Sturdza, ceea ce a provocat pornirea violentă a opoziției conservatoare, dar și a unor liberali. Torsionările din atitudinea în problema națională se plăteau.

Liderul guvernului liberal a pregătit diplomatic vizita împăratului Francisc Iosif la București, în septembrie 1896, și a organizat cu grijă toate detaliile desfășurării acesteia, ea fiind un un succes pentru guvernul liberal și pentru țară.

Guvernarea Sturdza, cu toate contorsionările sale, putea dura, dacă nu ar fi intervenit așa-numita „chestiune Ghenadie". La 16/28 mai 1893, în locul lui Iosif Gheorghian, a fost numit mitropolit primat episcopul Ghenadie al Argeșului. Prin alegerea sa de către conservatori, Ghenadie — până atunci prieten cu D.A. Sturdza — și-a atras dușmănia acestuia. Profitând de un conflict cu Administrația Așezămintelor Brâncovenești, Sturdza a provocat o judecată bisericească. La 20 mai/1 iunie 1896, 12 membri ai Sinodului au condamnat pe mitropolit, cerând guvernului să execute sentința. Guvernul s-a grăbit, neluând în seamă efectele civile și politice inevitabile, pe care o asemenea procedură urma să le atragă, în lipsa unor anumite reglementări între Sinod, Guvern și Parlament. S-a ajuns la o criză de proporții, pe care guvernul Sturdza nu a putut-o stăpâni. P.S. Aurelian, Em. Costinescu, V. Lascăr, D. Gianni ș.a. — așa-numiții „drapeliști" — s-au ridicat împotriva lui D.A. Sturdza. Lor li s-a alăturat N. Fleva. Conservatorii au intrat în curentul creat de aceștia și au profitat, ajungând, în fapt, arbitrii situației politice. Au avut loc numeroase manifestații, în toate orașele. L. Catargiu a fost chemat la Palat să-și spună părerea. Șeful conservator a declarat categoric că guvernul Sturdza trebuia să demisioneze și să fie înlocuit de un alt guvern, tot liberal, eventual cu președintele Camerei în frunte. D.A. Sturdza a rezistat, pentru că se temea că își va pierde și șefia partidului. De aceea, el a preferat venirea conservatorilor la putere. Până la urmă, a cedat. Guvernul P.S. Aurelian, care i-a succedat, a rezolvat criza Ghenadie cu ajutorul conservatorilor.

Pe plan legislativ, guvernul P.S. Aurelian a propus crearea unei Case Rurale, care să asigure țăranilor creditele necesare pentru cumpărarea de pământ din moșiile care se scoteau la vânzare și, în același timp, să privegheze asupra întregii operații de vânzare-cumpărare, dându-și aprobarea asupra ei. Un proiect bun, care a căzut însă la


Fig. 45 Emil Costinescu.


Fig. 46 Emanuel Porumbaru.

Senat. La sfârșitul lui noiembrie 1896, la insistențele lui P.S. Aurelian, s-a adus în discuție proiectul de lege referitor la repausul duminical, potrivit căruia duminicile și sărbătorile legale să nu se lucreze, magazinele și toate întreprinderile urmând să fie închise (în ianuarie 1897, proiectul a fost aprobat de Parlament). Și sub această formă, România se racorda Europei.

Prin manevrele lui D.A. Sturdza, guvernul P.S. Aurelian a fost îndepărtat și s-a alcătuit un nou guvern Sturdza, exclusiv din colaboratorii cei mai apropiați ai acestuia. Faptul a determinat dizidența „drapeliștilor", denumiți astfel, de acum înainte, după numele ziarului „Drapelul", apărut la 10/22 mai 1897. Între ei, se aflau personalități politice importante: P.S. Aurelian, V. Lascăr, G. Mârzescu, Em. Costinescu, P. Grădișteanu, Em. Porumbaru, B. Missir, B.Șt. Delavrancea, N. Xenopol ș.a. Păreau așa de mulți și importanți încât V. Lascăr putea afirma că noul guvern Sturdza reprezenta o „fracțiune" a Partidului Național-Liberal. Drapeliștii au lansat ideea unei conduceri colective a partidului, pentru a atenua influența lui Sturdza în partid (în februarie 1897, D.A. Sturdza ceruse și obținuse recunoașterea lui ca șef al Partidului Național-Liberal). În același timp, din punct de vedere programatic, „drapeliștii" au insistat pentru înscrierea în programul liberal a unor prevederi ca: reforma învățământului, reorganizarea căilor ferate, o nouă lege a minelor, introducerea colegiului unic la alegerile județene, Casa Rurală ș.a.

În opoziție cu guvernul Sturdza, drapeliștii nu au împins divergențele până la ruptură, spre deosebire de N. Fleva și de adepții, ziarul lor „Dreptatea" devenind un organ al opoziției.

Pe plan legislativ, sub guvernul D.A. Sturdza, Parlamentul a votat o serie de legi în diferite domenii. Cele mai importante au fost legile lui Spiru Haret în învățământul secundar și superior, care vor așeza învățământul românesc pe temelii solide și la nivelul Europei occidentale, ca și modificările aduse de el la legea învățământului primar și la aceea a învățământului profesional.

D.A. Sturdza nu a avut prea mare noroc nici în această a doua guvernare, din cauza aceleiași probleme naționale, în care liderul liberal nu a reușit să se descurce (decorarea, din greșeală, în septembrie 1897, a lui Jeszenszky Sándor, procurorul general al Ungariei, care decisese trimiterea în judecată a memorandiștilor, și mai ales încetarea subvențiilor pentru Școala română din Scheii Brașovului. Opoziția a dezlănțuit o violentă campanie la adresa lui D.A. Sturdza, învinuit de trădare a cauzei naționale (i se imputa dezvăluirea secretului subvențiilor, când, în realitate, pentru diplomații austro-ungari, secretul încetase încă din 1894). Sturdza era „omul dezastru", era „Iuda", dar de fapt, era victima unor împrejurări (e drept, convingerea lui puternică în alianța cu Puterile Centrale și dorința de a rămâne la putere încurajaseră și ele aceste împrejurări).

Întreaga opoziție i-a cerut lui D.A. Sturdza, cu o vigoare nemaiîntâlnită în anii anteriori, să se retragă. În limitele formelor îngăduite de Constituție, dar până la ultimile limite ale acestor forme, obstrucția declarată în Parlament de fruntașii opoziției (pentru prima dată era folosită această armă politică în analele noastre parlamentare) și-a făcut efectul. Lungi discursuri în ambele Camere, multe interpelări (în Adunarea Deputaților au fost 42 de interpelări în șase zile), violente articole în presă, numeroase întruniri la București și în principalele orașe din țară, manifestări de stradă au urmărit să împiedice guvernul de a-și mai desfășura activitatea. La 24 martie/5 aprilie, D.A. Sturdza a cerut și a obținut de la rege decretul de închidere a sesiunii parlamentare; și aceasta în momentul când se dezbăteau legea școlilor profesionale și cea a minelor. Guvernul își recunoaștea astfel înfrângerea în fața opoziției. În mod normal, după uzanța constituțională, D.A. Sturdza trebuia să ceară regelui dizolvarea Parlamentului nu prorogarea lui sau să-și dea demisia. Nevrând să plece de la putere, a ales o cale de mijloc.

După închiderea Parlamentului (ultimul gest de bunăvoință al regelui pentru șeful liberal), D.A. Sturdza a făcut și greșeala să convoace o adunare populară la „Băile Eforiei", în aceeași zi în care și opoziția convocase o întrunire la „Dacia". S-a produs o ciocnire, cu răniți de o parte și de alta. Emoția cauzată de aceste incidente a fost imediat exagerată și exploatată.

Toate acestea l-au convins pe rege că trebuie să-și abandoneze sfetnicul. Prevenit de E. Stătescu asupra intențiilor regale, D.A. Sturdza și-a dat demisia, acceptată imediat[1].

La Clubul Constituțional, adepții lui Carp s-au întâlnit de îndată. În același timp, catargiștii s-au reunit și ei. Comitetul Executiv, format atunci din 22 de persoane, a fost convocat de urgență în Cabinetul roșu al Clubului conservator. N-au fost prezenți decât nouă ; în unanimitate, aceștia l-au proclamat pe Gh.Gr. Cantacuzino președinte al Comitetului Executiv al partidului, funcție în care fusese L. Catargiu.

Alegerea lui Cantacuzino, fără consultarea junimiștilor, a adus, din nou, neînțelegeri între conservatori. Nici un junimist nu vedea pe altcineva decât pe P.P. Carp drept succesor al lui L. Catargiu. Acum, contrar dorințelor lor, erau puși în fața unui fapt

[1] „Cea mai exultantă și curată bucurie a noastră" — scria entuziasmat T. Maiorescu. Dar... tocmai acum se răspândește vestea că a murit L. Catargiu. Gen. Vlădescu, șeful Casei militare a regelui, venise să anunțe că era deja scrisă chemarea lui Lascăr Catargiu ca să formeze ministerul (T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 17).

împlinit. Din partea conservatorilor catargiști, gestul era imprudent, căci semăna discordie. Pe de altă parte, ei nu aveau de ales, odată L. Catargiu dispărut, decât între a rezista ascensiunii lui Carp sau a-i accepta șefia. Au ales soluția rezistenței pentru că personalitățile politice care fuseseră alături de L. Catargiu, puternice individualități, nu voiau să accepte ideea unei tutelări din partea unui om politic atât de dominator, cum era P.P. Carp. Acesta nu era iubit: toți se temeau de el, de tăria lui de caracter, de ascuțita sa inteligență.

Regele a încercat să împace cele două grupări conservatoare. Nu credea că era cel mai potrivit moment pentru experiențe politice. O gravă criză financiară amenința țara. Neînțelegerile neputând fi atenuate, el s-a hotărât să apeleze la Gh.Gr. Cantacuzino. Carol I a preferat gruparea acestuia, mult mai numeroasă, cu toate că el considera soluția mai mult ca o încercare. Inițial, monarhul a intenționat să formeze un nou minister liberal, eventual cu Dim. Gianni în frunte. Încercarea n-a izbutit din cauza opoziției lui D.A. Sturdza, care a preferat retragerea tuturor liberalilor de la putere pentru a evita riscul pierderii influenței sale în sânul partidului. Cabinetul Cantacuzino a fost format cu primul ministru la Interne, G. Manu la Finanțe, I. Lahovari la Afacerile Străine, Take Ionescu la Culte și Instrucțiuni, C. Dissescu la Justiție, generalul Iacob Lahovari la Război, dr. C.I. Istrati la Lucrările Publice, N. Fleva la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii. Primar al Capitalei a fost numit B. Delavrancea, iar prefect al Poliției, generalul I. Algiu. Dintre oamenii politici care-l compuneau, atrăgea atenția mai cu seamă prezența lui N. Fleva, tribunul, fostul ministru liberal. Această prezență arăta cât de nestatornice îi erau principiile și, totodată, cât de fără granițe precise puteau fi grupările și partidele politice. Guvernul Cantacuzino era slab reprezentat în valori politice. Doar Take Ionescu era o personalitate. De altfel, guvernul se afla mai mult sub influența sa, decât sub aceea a lui Gh. Gr. Cantacuzino sau a lui G. Manu.

Pregătind alegerile, Gh.Gr. Cantacuzino a anunțat un program de guvernare vast și neprecizat. El a chemat reprezentanți ai conservatorilor din toată țara la un mare banchet la Iași, făcut pe cheltuiala sa, prilej cu care a rostit un discurs programatic. Cu toate că situația financiară a țării era precară, liderul conservator se arăta convins că noi sacrificii și impozite o vor redresa. Mai mult, el își propunea să întreprindă mari investiții; nu în industrie, ci în agricultură, unde, într-adevăr, nu se făcuseră aproape deloc. Cantacuzino anunța că va începe un vast program de îndiguiri și irigații. O intenție bună, plasată însă într-un moment total nepotrivit. Statul român nu putea găsi mijloacele necesare pentru a întreprinde un astfel de program. De aceea, programul lui Gh. Gr. Cantacuzino a fost întâmpinat cu multă ironie de adversarii politici[1]. În aceste împrejurări, guvernul a trecut la organizarea alegerilor.

Acestea au adus obișnuitele majorități guvernamentale: la Cameră 157 mandate, la Senat 86. Conservatorii puri s-au prezentat singuri; în unele locuri însă, ei au acceptat

[1] „Slabul discurs program al lui Gh. Gr. Cantacuzino la banchetul de la Iași de vineri 14 mai. Ridicola și îngâmfata lui călătorie prin Moldova *à la Royauté*" — nota T. Maiorescu (*op. cit.*, p. 75).

să colaboreze cu junimiștii. Aceștia din urmă au obținut mult mai puține mandate decât se așteptaseră: 14 la Cameră, 9 la Senat. În plus, T. Maiorescu era ales senator din partea Universității cu 34 voturi contra 24 (date lui Gr. Ștefănescu), ministerialii votând pentru el. Conservatorii guvernamentali se puteau declara mulțumiți de rezultatul alegerilor. Majoritățile erau mai mult decât confortabile. Pentru candidaturile în Parlament ei făcuseră apel la mulți tineri, care, cu acest prilej, au intrat în viața politică. Prezența mai pronunțată ca de obicei a tineretului pe băncile Parlamentului i-a și atras acestuia numele de „Kindergarten", dat de opoziție.

Cu toate majoritățile de care dispunea, guvernul Gh.Gr. Cantacuzino n-avea o situație de invidiat. Recolta era grav compromisă. Anul 1899 fusese unul din cei mai secetoși din câți cunoscuseră România până atunci (mai fuseseră, dar nu atât de secetoși anii 1894, 1896, 1897). Recolta deosebit de slabă amenința să agraveze și mai mult situația financiară a țării aflată și așa în mare suferință. Fără grâne, statul român pierdea principalul articol de export și nu avea cu ce plăti datoria externă. Politica financiară a guvernanților României nu fusese greșită, însă fusese prea puțin prevăzătoare. O prea mare dorință de schimbări, mai ales în serviciile publice, o susținută operă de construcții edilitare (și nu numai), ca și alte inovări au necesitat investiții mereu reînnoite, acoperite până atunci din excedentele bugetare și din împrumuturile externe. Între 1887–1894, situația financiară fusese foarte bună. Excedentele s-au ridicat la suma de 45,5 milioane lei. Deja din 1894, însă, au început să reapară deficite în bugetul statului: 10 365 499 lei în 1895, 16 655 248 lei în 1896. În 1898 deficitul se ridica la 13 819 754 lei. Încă din 1895, era clar că cheltuielile statului trebuiau să scadă[1]. În 1899, România a trebuit să ceară un împrumut de aproape 200 milioane de lei pentru a-și lichida bonurile de tezaur. Dar cu ce se acoperea acest împrumut, în condițiile unui dezastruos an agricol? În plus, Războiul Anglo-Bur adusese o perturbare puternică în finanțele pieței europene. Unde urma să găsească credit statul român în aceste condiții? Totul se agrava și în condițiile presiunii exercitată de Alianța Izraelită din Paris. Aceasta, profitând de nevoile financiare ale României, a readus în prim plan în opinia publică europeană și în cercurile diplomatice și politice situația evreilor din România, cărora nu le fuseseră recunoscute încă, în bloc, drepturile politice. În lumea finanțelor, influența Alianței Izraelite era mare. Într-o atare conjunctură, conservatorii din jurul lui Gh.Gr. Cantacuzino n-aveau nici un motiv să se bucure că au luat puterea, povara ei fiind copleșitoare.

Încercările guvernului de a preîntâmpina o catastrofă agrară (cumpărări de porumb, grâu, fân) s-au împletit cu acelea de a găsi soluții în chestiunea financiară, unde situația nu era mai puțin gravă. Dimpotrivă, generalul Manu, ministrul de Finanțe, a încercat să facă un împrumut. Condițiile puse de bancherii germani i s-au părut însă mult mai grele decât cele puse cu prilejul altor împrumuturi. Mai mult, ministrul român nici

[1] „Se tot vorbește — spusese L. Catargiu — că România este o țară bogată. Vă înșelați. România este bogată când plouă și se întâmplă ca uneori nu plouă" (D.A.D., nr. 5, ședința din 19 iunie 1899, p. 56).

nu prea găsea la cine să împrumute, după cum a demonstrat-o el însuși în Parlament, aducând în sprijin corespondența sa cu Al. Beldiman, reprezentantul României la Berlin (și după cum și mai convingător a pus-o în evidență Take Ionescu, în Cameră la 30 noiembrie/12 decembrie 1899)[1]. Generalul Manu s-a dus el însuși în Occident, unde s-a întâlnit cu reprezentantul sindicatului bancherilor. Împrumutul acordat românilor fiind subordonat Afacerii Dreyfus și Războiului Anglo-Bur, tratativele guvernului român cu bancherii occidentali au luat o turnură dificilă. Gh.Gr. Cantacuzino a cerut sfatul regelui. La recomandarea acestuia a fost trimis să negocieze în Germania I. Kalinderu, care întreținea relații cu finanța germană (în acel moment Kalinderu era administratorul Domeniilor Coroanei). Argumentul principal al lui Kalinderu, căruia mulți îi contestau competența în materie de finanțe, a fost acela că era chiar în interesul al băncilor germane să nu se devalorizeze prea tare valorile românești emise, aproape toate, prin intermediul lor. În cele din urmă, la 7/19 noiembrie 1899, Kalinderu a încheiat un împrumut în bonuri de tezaur, în valoare nominală de 175 milioane lei, pe termen de cinci ani, rambursabil integral la 1/14 decembrie 1904. Efectiv, el producea suma de 155 793 760 lei. Convenția de împrumut stipula însă condiții foarte grele. Guvernul român nu mai putea încheia nici un alt împrumut până la lichidarea acestuia și se obliga să anuleze credite deja votate pentru suma de 83 milioane lei. Stipulațiile au fost publicate în prospectul împrumutului. Că erau oneroase nu mai încape îndoială. Ele atingeau, în același timp, suveranitatea țării, obligând-o să anuleze legi deja votate. Adversarii guvernului n-au întârziat să invoce incapacitatea acestuia, mai ales a ministrului de Finanțe, G. Manu. Ideea incapacității miniștrilor conservatori a fost întreținută și de „colosala prostie" a lui N. Fleva, care, pentru a face față nevoilor de nutreț, a cumpărat fân din Ungaria (nu de două milioane cât votase Parlamentul, ci de șapte). Când fânul a sosit în țară, s-a constatat că era stricat, în bună măsură. Refuzul de a-l primi se lovea de o piedică serioasă, deoarece unele din contracte, în caz de litigiu, urmau să fie reglementate la Budapesta. Într-un moment de mare criză agrară și financiară cum țara nu mai cunoscuse, la cârmă se afla un guvern slab și puțin reprezentativ.

Criza financiară, mai ales, nu înceta să se agraveze. Cu împrumutul de 175 milioane, ea nu se atenuase decât pentru moment. În fapt, anuitatea datoriei publice mai creștea cu încă 8 750 000 lei și, în consecință, găsirea de noi resurse de venituri era stringentă. Impozitele directe existente se încasau cu greutate, iar cele indirecte nu aveau eficacitate. În decembrie 1899, guvernul aducea în Cameră proiectul reînființării taxei de 5% asupra retribuției funcționarilor publici, precum și a tuturor impiegaților din întreprinderile de comerț, industrie și utilitate publică. Pe aceeași linie de reducere a cheltuielilor s-a stabilit maximum de salariu pentru un funcționar public, s-a înființat taxa de 0,30 bani pe kilogramul de zahăr, fie importat, fie fabricat în țară. La mijlocul lunii decembrie 1899, s-a reziliat contractul cu D. Hallier, privind construirea portului Constanța, ca foarte costisitor, și s-au redus cheltuielile de construcție. Tot atunci, Parlamentul a votat

[1] D.A.D., sesiune ordinară 1899–1900, nr. 11, ședința din 29 și 30 noiembrie 1899, p. 78, p. 99–101.

perceperea unei a doua zecimi la impozitele directe și s-a înființat o taxă de consumație asupra petrolului (cinci bani la fiecare litru). Îndată după vacanța de iarnă, Parlamentul a votat o taxa de timbru și înregistrare (taxă proporțională și fixă, pe clase). În același timp, s-au modificat și taxele de înregistrare asupra moștenirilor și donațiunilor.

Acestor impozite directe și indirecte li s-au mai adăugat urcarea prețului tutunului, sporirea tarifelor căilor ferate, monopolul hârtiei de țigarete. Dintre cele zece impozite propuse de guvernul Gh.Gr. Cantacuzino, doar două erau introduse prima dată (taxa de consum asupra petrolului și monopolul hârtiei de țigarete). Sporul de venituri evaluat de pe urma acestor impozite (24 500 000) a fost însă însoțit și de un spor de cheltuieli de 9 473 376 lei. Bugetul pe 1899–1900, încheiat la 30 septembrie/11 octombrie 1901, avea un deficit de 35 404 909,52 lei, considerat „cel mai mare deficit pe care l-a avut vreodată Țara Românească și care se ridica la 18,25% din veniturile încasate". Pentru acoperirea acestui mare deficit, guvernul Gh.Gr. Cantacuzino a creat resurse în valoare doar de 8 453 018, 71 lei. Era limpede că se impuneau măsuri mult mai radicale pentru redresarea bugetului.

Povara guvernării a determinat tendința strângerii rândurilor conservatoare. Ea a acționat ca factor de unire printre conservatorii puri, după cum teama de a pierde șansa puterii a acționat printre junimiști[1]. Și asupra unora și asupra celorlalți apăsa amenințarea venirii liberalilor. Aceștia începeau să-și reunească rândurile prin compromisuri reciproce. Drapeliștii Em. Costinescu, V. Lascăr, T. Stelian, Em. Porumbaru ș.a., care rămăseseră despărțiți de Sturdza, în primăvara lui 1900, treptat, au găsit punți de înțelegere cu sturdziștii. Situația conservatorilor, despărțiți cum erau și cu un guvern slab, i-a silit pe liberali să se disciplineze iarăși în jurul șefului lor, pentru o guvernare ce se anunța mult mai apropiată decât se crezuse (guvernul Sturdza fusese demis ca urmare a poziției adoptate în chestiunea națională și în contextul unei grave dezmembrări a rândurilor partidului; era greu de crezut că reabilitarea lui Sturdza se va produce atât de repede). În plus, liberalii și-au împrospătat rândurile cu o infuzie de tineret și inteligență, prin intrarea „generoșilor" în rândurile lor. Acest din urmă fapt a însemnat, totodată, creșterea ponderii lui I.I.C. Brătianu în Partidului Național-Liberal, „generoșii" fiind un sprijin în ascensiunea celui pe care „Oculta" îl pregătea demult pentru șefie. De altfel, I.I.C. Brătianu a fost elementul cel mai activ în atragerea „generoșilor".

Conservatorii se vedeau depășiți de situație. Guvernul nu putea să facă un nou împrumut pe piața externă, ținut fiind de prevederile împrumutului anterior. Statul român nu avea la îndemână alte resurse decât acelea izvorâte din veniturile sale proprii. Discuțiile din jurul bugetului pe 1900–1901, prezentat în Cameră, la 19/31 martie,

[1] „Junimiștii, notează Maiorescu, acuză pierderea lui Ghermani, om de finanțe cu deosebire îndemânatec și în raporturi speciale cu numeroși bancheri europeni. E caracteristic cum mor oamenii noștri politici de inimă: Alex. Lahovari, Lascăr Catargiu, Menelas Ghermani... Prea iute a venit peste noi cultura Occidentului și luptele parlamentare consumă puterea de rezistență mai mult decât în starele vechi" (T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal nr. 21, mss 11389, f. 7, 9).

de N. Filipescu, au pus în evidență, o dată mai mult, starea financiară cu totul îngrijorătoare. Apărea foarte neclar care urma să fie acea politică financiară, eficientă, în stare să scoată țara la liman. În orice caz, toți conservatorii aveau în vedere o politică de impozite și mai puțin una de economii. Spre aceasta din urmă se vor îndrepta liberalii.

Între timp, s-au înmulțit tratativele de apropiere dintre cele două grupări conservatoare, prin eforturile lui N. Filipescu, mai ales. Presa celor două grupări se făcea ecoul acestor tratative. Și, după multe oscilații, incertitudini în privința atitudinii regelui — plecat la Sigmaringen —, neînțelegeri privind titularul Ministerului de Interne, unde junimiștii nu-l voiau pe Take Ionescu (minister pe care îl revendicau cantacuziniștii), după multe contacte politice, la începutul lui iulie, s-a ajuns la o înțelegere: lui P.P. Carp i-a revenit președinția Consiliului de Miniștri și Finanțele, lui T. Maiorescu — Justiția, lui Al. Marghiloman — Afacerile Străine, lui C.C. Arion — Cultele și Instrucțiunea Publică, lui N. Filipescu — Agricultura, Industria, Comerțul și Domeniile, lui C. Olănescu — Internele, generalului I. Lahovari — Războiul și lui I.C. Grădișteanu — Lucrările Publice. Noul minister era rodul împrejurărilor. Dintre cei nemulțumiți de felul în care fusese alcătuit cel mai periculos pentru noua combinație ministerială era Take Ionescu. Influența sa era mare în partid și în Parlament. Punctul slab al noii formații ministeriale a fost tocmai nesocotirea importantei personalități politice a lui Take Ionescu. Influența acestuia nu putea fi ocolită decât prin organizarea unor noi alegeri. Or, Carp n-a pus și această condiție, fapt ce-i va fi fatal.

La 7/20 iulie 1900, guvernul Carp a depus jurământul. A doua zi, junimiștii au trecut în Clubul conservator. Cluburile centrale și locale au fost declarate unite. La fel, cele două organe centrale de presă „Timpul" și „Constituționalul", s-au contopit, la 15/27 decembrie 1900, dând naștere ziarului „Conservatorul", organ al fuziunii. Se părea că ceea ce nu se reușise în 1891, când junimiștii rămăseseră separat organizați, se realiza acum. Toți conservatorii se găseau în aceeași formațiune politică, sub un singur șef și un singur stat major (cele două Comitete executive se vor uni și ele).

P.P. Carp însă n-avea nici un program clar de redresare a situației financiare. Liderul junimist dovedise în timpul „marei guvernări conservatoare" că are numeroase idei și că își poate imprima personalitatea asupra unui minister. Dar atunci nu era criză și el nu era prim-ministru. Acum era și una și cealaltă. Lipsit de știința practică în materie financiară a unui Menelas Ghermani, decedat, se simțea dezorientat.

În septembrie, în fața Parlamentului, convocat în sesiune extraordinară, P.P. Carp a venit cu câteva proiecte: cedarea către un sindicat de bancheri a venitului monopolului hârtiei de țigarete pe timp de 12 ani și șapte luni, modificarea unor dispozițiuni din legea impozitului asupra băuturilor spirtoase („legea țuicii"), câteva concesiuni de petrol încă neprecizate, eventual, desfacerea flotei comerciale și cedarea ei (recunoștea însă că împotriva soluției erau „oarecari prevențiuni"), câteva concesiuni din pădurile statului, o convenție cu Banca Națională, chiar în contra Băncii Naționale. Cât pentru viitor — soluțiile de mai sus erau pentru „lichidarea trecutului" — P.P. Carp propunea reducerea bugetului cu 15–16%, de la 238 milioane, cât era atunci, la 222–223 milioane.

Această reducere, aprecia el, nu se putea face decât printr-o reorganizare a administrației, prin mărirea comunelor și, eventual, desființarea sau împuținarea numărului subprefecturilor și prin monopolul cârciumilor în comunele rurale. P.P. Carp declara că nu refuză nici o idee de oriunde ar fi venită. Discursul său, rostit cu obișnuita-i siguranță, a făcut o bună impresie de ansamblu, dar punea multe semne de întrebare; detaliile rămâneau descoperite.

Proiectul de cedare a monopolului hârtiei de țigarete a trecut relativ ușor prin cele două Camere (în Adunare a fost votat cu 98 contra 15). Al doilea, însă, asupra băuturilor spirtoase, a fost întâmpinat cu vii proteste, atât în Parlament, cât și în afara lui (răscoale în județele Dâmbovița, Argeș, Gorj, Prahova, Muscel, Buzău, Vâlcea, Vlașca, manifestări ale comercianților din București sau Craiova etc.)[1].

Guvernul a încercat să sondeze piața financiară franceză. În timpul Expoziției, la Paris, Al. Marghiloman, ministrul de Afacerilor Străine, s-a întreținut nu numai cu președintele Loubet și cu ministrul de Externe Delcassé, dar și cu un reprezentant de la „Banque de Paris et de Pays Bas". La întoarcere, Marghiloman afirma: „în realitate noi am pierdut cu Franța aproape orice contact și contactul este urgent de restabilit, căci noi n-avem nici un interes a pune toate ouăle noastre în același coș"[2].

La sfârșitul lui decembrie 1900, P.P. Carp a plecat la Berlin. O călătorie încărcată de strălucire: audiență la împărații Wilhelm al II-lea și la Francisc Iosif, la contele Bülow și contele Goluchowski, decorat cu Marele cordon al Ordinului „Leopold". Împăratul Wilhelm al II-lea i-a oferit portretul cu inscripție *manu propria*. „Dar vreo înlesnire financiară aduce de la Berlin?" — se întreba același Maiorescu. „Nimic. Inutilă călătorie".

La întoarcerea de la Berlin, P.P.Carp a fost întâmpinat de o tot mai pronunțată opoziție liberală, dar mai ales cu una ce venea din chiar Partidul Conservator. Comitetul delegaților Camerei s-a opus programului lui Carp. Tot felul de ambiții personale s-au ciocnesc într-o atmosferă de intrigă pronunțată. O întâlnire Take Ionescu — P.P. Carp nu a dus la nimic. La Consiliul de Miniștri, P.P. Carp și-a scris chiar demisia în fața colegilor săi. Carol I a fost supus unor presiuni austro-germane. Pallavicinni, ministrul Austro-Ungariei, i-a solicitat mai multe audiențe și, între timp, s-a întreținut cu șefii grupărilor rivale. Kinderlen a mers și mai departe, trimițându-i regelui o notă: „Dacă demisia cabinetului Carp e definitivă, trebuie să se renunțe la orice speranță de a se mai vedea finanțele românești însănătoșite"[3]. Nota i s-a părut regelui cel puțin „dezagreabilă", nefiind de acord cu un amestec din afară în treburile domniei sale. A respins însă demisia lui Carp, dar guvernul lui se găsea permanent „într-un fel de criză".

---

[1] „Depeșa de la Craiova cu o nouă răscoală de 5–600 țărani împotriva impozitului țuicii — nota T. Maiorescu la 28 octombrie/9 noiembrie". Cu același prilej T. Maiorescu scria: „Carp n-a luat destul de în serios ministerul. Mai până acum o săptămână în toate diminețile câte 1 oră lecții de latinește copilului său, Grigore. Apoi guvernul nu e Kindergarten" (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 22, mss. 11390).

[2] DANIC, fond Microfilme Franța, rola 58, c. 47.

[3] *Ibidem*, rola 56, c. 150–151.

La 12/24 februarie 1901, P.P. Carp aducea la cunoștința Camerei că „înțelegerea între comitetul delegaților și între guvern nu a fost posibilă". C. Hiottu propunea îndată o moțiune de încredere. Take Ionescu a ținut un discurs net potrivnic primului ministru. S-a trecut la vot. P.P. Carp a declarat neparticiparea la vot a membrilor guvernului (erau șase deputați în guvern și aveau dreptul să voteze. Dar Carp voia o limpezire a situației). Rezultatul: bile albe pentru moțiune: 74; bile negre contra: 75. Moțiunea de încredere a căzut. Guvernul a primit votul de blam și, potrivit Constituției, și-a dat demisia.

Regele i-a chemat pe liberali. Guvernul D.A.Sturdza era ceea ce s-ar putea numi „un guvern tare", pentru că reprezenta cel mai puternic partid al țării atunci, a cărui unitate se refăcuse; un partid care era în stare să impună o politică de sacrificii și să refacă creditul păturii conducătoare, cam zdruncinat în urma crizei prelungite prin care trecuse între 1899–1900 și prin neputința de a indica soluții clare de ieșire din situația financiară nefavorabilă. Era „tare" guvernul liberal și prin marea slăbiciune a opoziției conservatoare, practic inexistentă.

Asigurat din interiorul Partidului Național-Liberal și din afară, din partea opoziției; cu majorități zdrobitoare în Cameră și Senat, cu încrederea deplină a suveranului, guvernul Sturdza a trecut imediat la punerea în practică a programului financiar pe care îl anunțase deja în opoziție. Mai multe din reformele administrative și fiscale, ca și programul de înstrăinare a unor bunuri naționale, prevăzute de guvernul P.P.Carp, au fost înlăturate și înlocuite cu un regim de economii stricte. Erau reduse: fondul de rezervă al Căilor Ferate; fondul de asigurare al vapoarelor maritime de comerț, iar Consiliul de administrație de pe lângă Direcția Generală a Căilor Ferate suprimat. Impozitul funciar a fost mărit mai ales pentru proprietățile arendate și ai căror proprietari nu domiciliau în țară. S-au aplicat rețineri de 10% asupra retribuțiilor funcționarilor civili și militari și asupra diurnelor și a oricăror alte indemnizații; rețineri asupra pensiilor civile și militare, care s-au urcat de la 18% la 23%; serviciul de navigație fluvială a trecut sub administrația Ministerului Lucrărilor Publice (pentru reducerea funcționarilor); din același motiv, supravegherea Fabricii de Timbre revenea Regiei Monopolurilor Statului; s-au desființat inspectorii generali administrativi și s-a redus personalul subprefecturilor.

Tot la 26 martie/7 aprilie, s-a prezentat proiectul noului buget, „menit a face epocă în analele vieții noastre parlamentare", cum îl caracteriza Emil Costinescu. Cifra totală a veniturilor statului, cuprinzând și evaluarea acestor impozite, era acum de 218 500 000 lei, în care intrau și economiile realizate în cheltuielile Căilor Ferate, din monopolul hârtiei de țigarete, introdus de P.P.Carp, și alte venituri provenite din sporul de impozite de până atunci. O evaluare reală, și nu fictivă, și o politică de economii masive erau cele două inovații cu care se prezenta bugetul liberalilor din 1901, călcând peste tradiția de până atunci. Proiectul de buget a fost votat la Camera cu 125 bile albe și doar una neagră. Politica liberală părea să se bucure de tot sprijinul. Regele ținea să-l reafirme pe al său, trimițând lui D.A. Sturdza o scrisoare publică.

Tezaurul continua să rămână descoperit. Speranțele de a-l acoperi s-au înmulțit, însă. Mai întâi, recolta anului 1900 a adus din nou bani în țară, iar recolta din 1901 se anunța foarte bună. Piețele financiare din Berlin și Paris au început să acorde iarăși, deocamdată foarte timid, încredere titlurilor românești. Banca Națională și-a redus scontul de la 8% la 7%.

Pentru a acoperi deficitul tezaurului, D.A. Sturdza a început, de îndată ce a preluat puterea, să poarte tratative cu bancherii din București. După multe tatonări, el a organizat un sindicat al tuturor băncilor care funcționau în București, în bună parte filiale ale băncilor străine, pus sub conducerea Băncii Naționale, care avea 40% din afaceri. Sindicatul era constituit pentru un an și, în schimbul unui comision, se angaja să furnizeze Ministerului de Finanțe suma necesară plății a patru cupoane trimestriale, plătibile la Berlin, adică un total de 72 de milioane. În vederea asigurării acestor rambursări, guvernul: a încheiat o convenție cu Banca Națională la 11/24 mai 1901, care asigura avantaje reciproce, în sensul că Banca punea la dispoziția statului un avans de 15 milioane, fără dobândă sau comision; Băncii i se prelungea privilegiul de emisiune până la sfârșitul anului 1930; totodată, statul consimțea ca, în împrejurări excepționale, să se poată reduce până la 33% și pe un timp nemărginit proporția dintre stocul metalic și totalul emisiunii (până atunci această proporție era fixată în mod invariabil la 40%). Eugeniu Carada se felicita că Banca Națională a putut fi de folos și amintea că o mai făcuse împrumutând tezaurul statului cu 27 de milioane, în 1882, cu 4,5 milioane în 1883, cu 13 milioane în 1889, cu 17 în 1899 (desigur nu neinteresată). În 1903, guvernul a rezistat presiunilor lui „Diskonto Gesellschaft" care, în schimbul conversiunii celor 175 milioane lei bonuri de tezaur, cerea concesiuni petroliere. Guvernul a refuzat să trateze cele două chestiuni, una legată de cealaltă, nefiind silit să subordoneze problema petrolului îmbunătățirii situației financiare a țării (nu-i mai puțin adevărat că, în 1904, călcând această dispoziție a Consiliului de Miniștri, D.A.Sturdza va angaja negocieri cu H. Fialla, avocat din Viena, reprezentant al caselor Rothschild și Nobel, ajungând la o convenție provizorie, în septembrie acel an). Statul român ajunsese la conștiința bogăției sale petroliere și chiar dacă era silit să apeleze la capitalul străin, interesele proprii începuseră să fie mai bine cunoscute și mai bine apărate.

Guvernul a aplicat cu consecvență și îndărătnicie programul financiar, pe care l-a legiferat din chiar primele zile ale existenței sale. Nivelul cheltuielilor era menținut mereu la 218 500 000 lei. Treptat, criza a fost învinsă. Ea fusese cea mai grea încercare pentru economia Vechiului Regat de după obținerea independenței. Restabilirea ordinei în finanțe a dus la redresarea și a situației țării, în conjunctura Europei de atunci.

În timp ce, la guvern, liberalii trecuseră cu hotărâre la scoaterea țării din criză, conservatorii, în opoziție, și-au prelungit disputa, am zice, cu aceeași înverșunare. La 13/26 februarie, fruntașii junimiști s-au întâlnit la T. Maiorescu, hotărând să rămână în Partidul Conservator, dar toți junimiștii (inclusiv Th. Rosetti, P. Missir) își vor da demisia din funcțiile ce le aveau la Clubul conservator. Totodată, ei nu vor mai colabora la ziarul „Conservatorul" (organul „fuziunii"), ci la „Epoca", de acum înainte purtătorul

lor de cuvânt (în locul „Constituționalului"). Ei declarau că așteaptă încetarea „de la sine" a șefiei lui Gh.Gr. Cantacuzino, pentru a recunoaște apoi pe P.P. Carp în locul său. Aceasta era și rațiunea pentru care nu denunțau formal fuziunea cu conservatorii (o făceau în fapt) și continuau să se considere membri ai Partidului Conservator. În următorii ani, controversa între cele două grupări va fi din ce în ce mai aprinsă. Ea va ține până în 1907. Mereu întreținută de liberali, care aveau tot interesul ca cele două grupări conservatoare să nu se împace, această campanie de denigrare reciprocă nu va avea alt efect practic imediat decât ascuțirea simțului polemic al ziariștilor și politicienilor conservatori. La fel și discursurile oratorilor celor două tabere. Efectul mai îndelungat a fost însă mai grav: discreditarea organizației politice conservatoare în ansamblu și accentuarea slăbiciunii sale interioare. În definitiv, făceau impresie clară de neseriozitate.

Nici liberalii, cu toate succesele în economic, nu au fost lipsiți de frământări interne. Activitatea legislativă atât de bogată, impulsionată cu deosebire de gruparea liberală a „drapeliștilor" din guvern, a stârnit tot mai mult gelozia grupului din jurul lui I.I.C.Brătianu, care, susținut de „Oculta" din Partidului Național-Liberal, și-a sporit influența în guvern, dominând presa partidului și Parlamentul. În toamna lui 1904, I.I.C. Brătianu i-a cerut lui Sturdza să demisioneze. Acesta a refuzat și a trecut la remanierea guvernului, dar, neputând presiunilor la care era supus s-a retras, aducând astfel liniștea în partid.

Retragerea liberalilor i-a găsit din nou pe conservatori dezbinați. Încercările regale de unire de până atunci fuseseră întâmpinate, fie cu refuz, fie cu o amânare pentru momentul chemării la putere. Or, acest moment venise. În lipsa unei înțelegeri a celor două grupări conservatoare, la 20 decembrie/2 ianuarie 1904, regele a adus la guvern pe Gh.Gr. Cantacuzino. Soluția regală era singura posibilă. O mână de voturi, i-am numit pe junimiști, nu puteau suplini un partid. Și nici nu mai era 1888, când partidele politice, cel Conservator cu deosebire, nu erau suficient închegate. Viața constituțională începuse să se stabilească în norme constituționale, ce nu puteau fi ocolite nici de suveran. În Partidul Național-Liberal, de pildă, în 1904, E. Carada, M. Pherekyde, I.I.C. Brătianu, tinerii generoși au reacționat împotriva încercării regelui de a se amesteca în alegerea viitorului șef al partidului (regele favoriza pe V. Lascăr sau pe Em. Costinescu).

Situația cabinetului Cantacuzino apărea, de la început, greu de susținut, datorită slăbiciunii valorice a componenților săi și mai ales acerbei opoziții cu care a fost întâmpinat. Intrați în opoziție, liberalii și-au regăsit deîndată unitatea. La 3/16 ianuarie 1905, după ce s-a anunțat formarea guvernului conservator, parlamentarii liberali s-au adunat în localul ziarului „L'Indépendance Roumaine" și și-au declarat adeziunea la șefia lui D.A. Sturdza. În același timp, I.I.C. Brătianu și V. Lascăr din dorința de a nu se diviza partidul, s-au împăcat. Burghezia liberală știa sa-și strângă rândurile atunci când avea nevoie s-o facă. Moșierimea conservatoare nu avea această capacitate, sau o avea în situații limită, dar și atunci pentru prea puțină vreme.

Opoziției unite a liberalilor i s-au alăturat junimiștii, care, în alegerile din 1/14–9/22 februarie, au intrat în cartel cu liberalii. Cartelul a fost demascat cu virulență de către conservatorii lui Cantacuzino în toate întrunirile electorale și în presă. „Din cartel în cartel trei pătrimi din existența lor [a junimiștilor — n.n.] au împărtășit-o cu traiul politic al liberalilor", cum spunea D. Grecianu, în discursul său de la Iași, cu prilejul întrunirii ce anunța programul guvernului Cantacuzino. Ca și altă dată, junimiștii păreau, într-adevăr, niște obedienți ai unei ambiții politice, cu numele de P.P. Carp. Liberalii au urmărit totdeauna să-i slăbească pe conservatori (nu neapărat să-i înlăture, pentru că atunci trebuiau găsite alte forțe politice cu ajutorul cărora să se asigure funcționarea sistemului constituțional). Or, în acest joc politic, fără să vrea, P.P. Carp i-a ajutat foarte mult. Voind să fie numai șef și neizbutind, n-a acceptat situația de fapt și i-a împiedicat și pe alții s-o accepte. Or, cum bine remarca D. Grecianu, cu prilejul amintit, „partidele trebuie să fie puternice, altfel Constituția e o ficțiune"[1]. Și Partidul Conservator nu era, în orice caz nu mai era, un partid puternic. Mai mult, ca și cum disidența junimiștilor nu era de ajuns, în chiar sânul său alte forțe politice se pregăteau să se ridice. Și ele erau dirijate de Take Ionescu, personalitatea cea mai importantă a partidului în acești ani. El a dominat partidul și guvernul (în curând și majoritățile parlamentare). În partid, avea cei mai numeroși adepți, iar în guvern reușise să introducă doi prieteni, pe A. Bădărău și pe M. Vlădescu, ulterior și pe I. Grădișteanu, care, deși nu-i era prieten, îi era îndatorat. Cu I. Lahovari se înțelegea bine și împreună îl dirijau pe Gh.Gr. Cantacuzino. După cum în opoziție Take Ionescu fusese elementul cel mai dinamic, un adevărat pivot, în jurul căruia se întărise ramura cantacuzinistă a conservatorilor, aflat la guvern el a profitat de influența ce o dobândise pentru a o concretiza. La Iași, după ce Cantacuzino a citit programul guvernului, Take Ionescu a ținut un discurs subtil pe marginea programului, conturându-i orientările și perspectivele. Potrivit vederilor sale, „într-o societate sănătoasă, partidele politice se împart prin linii verticale așa că fiecare cuprinde și din temelia de jos și din vârfurile societății". Și adăuga, apărându-și această idee, care-i îngăduise atâta libertate de mișcare în Partidul



Fig. 47 Mihail Pherekyde.



Fig. 48 Ion Lahovary.

[1] „Conservatorul", nr.4 din 6/19 ianuarie 1905.

Conservator: „numai astfel un partid politic poate să fie într-adevăr o icoană a națiunii și numai astfel el poate cu adevărat să reprezinte voința ei, să fie o forță reală". Iar cu privire la programele politice, el susținea ideea conservatoare, după care era bine „să nu te atingi decât de cestiuni ajunse la maturitate, să nu te oprești decât la soluțiuni potrivite cu generațiunea pentru care legiferezi", dar, adăuga inteligent și subtil: „și să nu faci nimic care să fie așa de împotriva părerilor adversarilor tăi încât să fii sigur că nu va dăinui și după tine. Altfel ar fi să faci operă de Sisif, iar nu muncă națională"[1].

Alegerile au fost și de data aceasta „normale", ca de atâtea ori sub votul cenzitar. Vorba lui Take Ionescu, ce pare o ironie peste timp: „în alegeri nu ne așteaptă nici o surprindere, atât suntem de siguri de încrederea țării[2].

Parlamentul, cu majorități conservatoare, deschis la 23 februarie/8 martie 1905, propunea numeroase proiecte de lege în perspectivă, între care votarea Convenției comerciale cu Germania, care stătea la baza întregului sistem vamal (în ultimii 11 ani, România importase din Germania 27,8% din valoarea totală a importului ei și exportase a cincea parte din exportul ei total. Germania era o țară de o mare consumație agricolă, capabilă să absoarbă întreaga producție românească).

Cu ocazia discutării convenției româno-germane, s-a pus din nou chestiunea capitalului străin, foarte însemnată pentru o țară ca România. Atitudinea de principiu a conservatorilor de toate nuanțele a fost recurgerea la capitalurile străine, ba chiar încurajarea lor, ca singura soluție pentru ridicarea industriei și, în general, a țării. În 1901, în Parlament, P.P. Carp se declara de acord cu C. Stere că, într-adevăr, capitalul străin era înrobitor, dar constata că fără intervenția acestuia bugetul României n-ar fi ajuns, de la 75 milioane, cât era în 1870, la 218 milioane în 1901, nu s-ar fi făcut drumurile de fier, șoselele, școlile, nu s-ar fi ridicat orașele țării. „Când zicem noi «capitaluri străine» nu ne gândim la împrumuturi din partea statului, ne gândim la capitaluri străine care trebuie să vie să alimenteze activitatea noastră națională, să dea un avânt mai mare producțiunii noastre economice"[3].

În același sens se pronunța și Al. Marghiloman, combătându-l pe C. Stere și teoria lui poporanistă, a dezvoltării neindustriale[4].

---

[1] Idem, nr. 13 din 19 ianuarie/1 februarie 1905.

[2] Idem, nr. 18 din 26 ianuarie/8 februarie 1905.

[3] D.A.D., sesiunea ordinară 1901–1902, nr. 12, ședința din 29 noiembrie 1901, p. 47. În 1904, P.P. Carp revenea: „A fi contra capitalurilor străine, declara Carp, este a fi în contra muncii capitalizate, adică a avea pretențiunea de a face noi totul *à nouveau* cum zice francezul, și de a ajunge la aceleași rezultate la care a ajuns o omenire întreagă în atâtea mii de ani". Nici Constituția, spune, nu este altceva decât tot un capital străin, libertățile politice la fel, numeroase principii de etică la fel. „Oricum vor vorbi acei care sunt contra capitalului străin, ei singuri vor contribui la introducerea lui în țară" (*Ibidem*, sesiunea ordinară prelungită 1903–1904, nr. 40, p. 707). Carp compara capitalurile cu ploaia care cade pe pământ și se întoarce în cer, dar căzând pe pământ l-a îmbogățit, l-a făcut mai productiv (*Ibidem*).

[4] „Ai vorbit cu mult talent, d-le Stere, dar ai vorbit nu ca economist, nu ca om politic, dar ca literat" (D.A.D., sesiunea ordinară 1901–1902, ședința din 1 decembrie 1901, p. 73).

În cealaltă ramură conservatoare, a lui Cantacuzino, atitudinea față de capitalul străin era încă și mai favorabilă. Lui Take Ionescu i se părea imposibil ca, în România, să fii partizan al industrializării și să nu fii, în același timp, și partizan al capitalurilor străine[1].

În felul de a aprecia capitalul străin, existau unele diferențe între liberali și conservatori, asupra condițiilor de admisibilitate a acestuia. Liberalii erau mult mai circumspecți și se opuneau pe cât le stătea în putință atât concesionărilor de tip monopolist a bogățiilor țării, cât și pătrunderii individuale a capitaliștilor străini[2]. În același timp, folosința acestor capitaluri, potrivit vederilor lor, trebuia să se îndrepte — predilect — spre industrie, de crearea căreia liberalii se arătau mult mai interesați decât conservatorii.

Totuși, diferențele dintre conservatori și liberali în privința capitalurilor străine apăreau mai mult în procesul reciproc de intenții și prea puțin — aproape neobservabil — în dirijarea practică a economiei țării. Este de remarcat, de pildă, tendința liberalilor de a impulsiona o dezvoltare mai conformă cu interesele burgheziei. Dar, din necesitatea de a răspunde voinței timpului pe care-l străbătea țara, *volens nolens*, nici conservatorii nu puteau face altfel, cu tot interesul lor de a asigura agriculturii o mai atentă preocupare.

Guvernul Cantacuzino a impulsionat o amplă activitate legislativă. La 22 martie/4 aprilie 1905, a trecut prin Parlament o lege de prelungire a avantajelor fabricilor încurajate prin legea din 1887, votată fără discuții (cu 65 contra 1 la Cameră). La 25 martie/7 aprilie, a fost votat un credit extraordinar de 700 000 lei pentru cheltuielile determinate de împroprietărirea veteranilor în Dobrogea, conform legii din 2/15 aprilie 1903, credit dovedit în urmă insuficient. În aceeași zi, pentru a spori veniturile statului, Take Ionescu aducea un nou proiect de lege, prin care se înființa o taxă de consumație asupra vinului, proiect aprobat cu 67 voturi contra 8.

---

[1] D.A.D., sesiunea ordinară prelungită 1903–1904, nr. 45, ședința din 13 aprilie 1904.

[2] „Partidul liberal — declara I.I.C. Brătianu — nu a fost nici în declarațiunile sale, nici în întreaga sa politică, contra introducerii capitalurilor străine. Desmințirea acestei legende o dă istoria noastră economică întreagă ... Dar noi am zis totdeauna că statul are dreptul și datoria de a se preocupa pentru ce scop vin aceste capitaluri străine ... Dacă vin pentru a pune în valoare munca și bogăția națională, asociindu-se cu dânsa și lăsând în schimb o valoare echivalentă, o valoare comparabilă cu aceea pe care o ia afluența lor, e desigur în interesul statului și orice om de stat trebuie să se grăbească ca să încurajeze venirea lor. Dacă însă întreprinderile au de scop să speculeze și să sece oricare bogății, fără a lăsa valoare corespunzătoare în loc, desigur nu e o politică sănătoasă a statului ca să le încurajeze" (D.A.D., sesiunea ordinară 1900–1901, ședința din 1 decembrie 1900, p. 106). Foarte convingătoare sunt unele luări de poziții liberale la începutul veacului în favoarea industrializării țării: E. Costinescu în Senat și Cameră (D.S., ședința ordinară prelungită 1903–1904, ședința din 17 aprilie 1904, nr. 39, p. 1292 și urm.; D.A.D., ședința din 20 martie 1904, p. 81 și urm.), M.G. Orleanu la Cameră (ședința din 12 martie 1904, nr. 39, p. 685 și urm.). „Pentru ca să putem ține în Europa rangul la care năzuim — spunea Orleanu —, trebuie să avem industrie căci numai ea ne va putea da bogățiile cu care să facem față exigențelor unui stat modern; de la agricultură nu putem niciodată aștepta ceea ce o industrie ne poate da". „Când dorim prosperitatea acestui colț de țară — declara I.I.C. Brătianu la Senat, în 1898 — nu ne este egal cui revine câștigul și avuția. Nu împărtășim acele credințe cosmopolite care, indiferent de rasă și de neam, își iau ca scop fericirea locuitorilor unei regiuni, *oricare ar fi ei* (*Ibidem*, p. 50).

Guvernul conservator a continuat cumpărarea de porumb, inițiate de liberali (din cauza secetei din 1904, mai mare decât aceea din 1899). În martie 1905, un proiect de lege, votat de Parlament, scutea de taxa de jumătate la sută porumbul importat în acel an. La 9/22 aprilie, pe seama Ministerului de Interne, se deschidea un credit extraordinar de 7 850 000 lei, necesar acoperirii costului semințelor distribuite locuitorilor pentru semănăturile de primăvară, cât și pentru plata meiului, secarei, porumbului, fânului și paielor cumpărate în 1904, pentru nevoile țăranilor.

La 1/14 aprilie 1906, guvernul aducea în Cameră legea generală a vămilor, după un proiect întocmit de Em. Costinescu și completat de Take Ionescu — deci, de fostul și de actualul ministru de Finanțe. Noua lege, votată în unanimitate, articol de articol (80 de voturi din 80 de votanți), prevedea măsuri de protejare a comerțului în caz de prohibire sau supratAxare a mărfurilor românești de către alte state; dădea dreptul guvernului ca, în caz de necesitate, să poată prohibi exportul mărfurilor de care ar fi fost nevoie în țară, instituia dreptul statului de a credita, pentru suma convenită vămii, firmele comerciale de încredere, stabilea crearea de antrepozite la Iași, București, Craiova, Ploiești și Constanța, înlesnea intrarea în țară a materiilor prime pentru industrie, scutindu-le de orice taxe pe acelea destinate a fi prelucrate și după aceea reexportate (se fixa și un termen, un an, până la care această operație trebuia făcută) ș.a. Proiectul stabilea condiții mai severe de admisibilitate și asigura o mai mare stabilitate funcționarilor vamali. Un proiect de lege important a fost acela prin care s-a creat Contenciosul Administrativ.

O chestiune însemnată, care revinea în discuție, a fost concesionarea terenurilor petroliere, concesionare cerută de băncile germane[1].

La 24 mai/6 iunie 1905, D.A. Sturdza a interpelat la Senat pe Gh.Gr. Cantacuzino „asupra intențiunilor guvernului cu privire la minele de petroleu ale statului și îndeosebi la formarea unei societăți naționale pentru explorarea și exploatarea lor". Gh.Gr. Cantacuzino a răspuns, arătând importanța și complexitatea chestiunii pentru statul român și anunțând „trei idei principale", ce urmau a fi călăuza în orice soluție se va da: „1) Păstrarea unei porțiuni a terenurilor petrolifere ale statului ca rezervă de viitor. 2) Evitarea monopolizării acestor terenuri petrolifere într-o singură mână. 3) Păstrarea pe seama statului a tuturor mijloacelor de transport ale petrolului și derivatelor lui prin calea ferată și prin conductul (*pipe-line*) ce trebuie să fie construit și exploatat numai de stat, la momentul oportun"[2]. Ceea ce însemna un răspuns „neted și clar", cum ținea să precizeze șeful liberal, care cerea din nou cuvântul, adăugând ca programul expus în trei puncte, „scurt, dar cuprinzător, e și programul Partidului Național-Liberal în chestiunea petroleului. Putem deci merge cu toții în această cestiune, mână în mână".

[1] Propunerea venită de la Deutsche Bank era susținută și de ambasadorul german la Constantinopol, aflat trei zile la Constanța, ca oaspete al regelui Carol (T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 15, mss 11574, f. 29).

[2] D.A. Sturdza, *Petrolul românesc*, București, 1904, p. 61.

Lucru cu care era de acord și P.P. Carp. La 24 mai/6 iunie, P.P. Carp s-a dus în audiență la rege: „Sire, a declarat omul politic, sunt pentru introducerea capitalurilor străine, dar când ele ni se impun sunt contra". Fapt este că la 1905 clasa conducătoare română a ajuns la un acord cu privire la chestiunea petrolului, acord respectat de toate guvernele care au condus țara până la 1918. În ianuarie 1906, ministrul I. Lahovari propunea în Parlament un proiect de lege, intrat în vigoare la 28 ianuarie/10 februarie 1906. Acesta stabilea mai multe principii asupra modului de exploatare a petrolului de pe terenurile statului. El nu s-a aplicat însă, deoarece nu a fost acordată nici o concesiune de terenuri petroliere în acord cu stipulațiile sale. Nu a fost pusă în aplicare nici legea lui Al. Djuvara, care a înlocuit-o pe cea a lui Lahovari, păstrându-i esența dispozițiilor. Până la 1918, statul român n-a acordat nici o concesiune pe terenurile sale petroliere.

Între timp, guvernul conservator s-a remarcat în organizarea expoziției jubiliare: 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Unii politicieni s-au ridicat împotriva ei, găsind-o inoportună (vezi, de pildă, atitudinea lui I.I.C. Brătianu). Expoziția a fost însă un mare succes. Idee a lui Take Ionescu, elaborată cu scopul de a-l măguli pe rege (cifra de 40 nu era rotundă), sensibil la lingușeli, expoziția a fost, până la urmă, o ilustrare vie a progresului României moderne sub cele mai multe din aspecte, o puternică propagandă a capacităților creatoare românești, un motiv de mare mândrie pentru românii de dincolo de granițele Regatului și un nou prilej de manifestare a unității tuturor[1]. Costul expoziției a fost destul de mare: 6 600 000 lei. Veniturile: circa 1 500 000 lei, la care se adăugau însă frumosul parc al Filaretului (o valoare de circa 3 000 000 lei), mișcarea comercială foarte vie, au făcut să se resimtă înviorător sporul la impozitele indirecte. Succesul moral, foarte însemnat, a putut fi trecut — și el — în contul „veniturilor". Până la urmă, cheltuielile efective au fost evaluate doar la circa 2–2,5 milioane. Camera conservatoare a aprobat, în unanimitate, acoperirea lor.

Pentru a răspunde unui sentiment de demnitate națională, guvernul conservator a acordat azil politic în România marinarilor ruși de pe vasul „Potemkin". V.I. Lenin avea dreptate să constate că „guvernul român nu vrea să se înjosească într-atât încât să facă slujbe

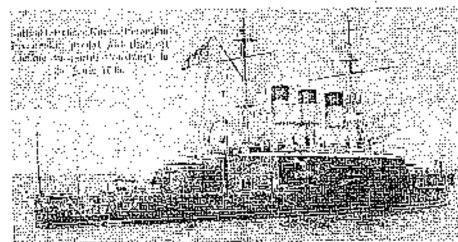


Fig. 49 Cuirasatul rus „Potemkin".

[1] Vezi asupra expoziției presa vremii, „Adevărul", „Dimineața", „Universul" din mai — iunie 1906, „Calendarul Minervei" pe anul 1907; DANIC, Microfilme Austria, rola 317, c. 92-99; DJAN, filiala Sibiu, fond 29, „Astra", pachet 168; AMAER, fond 21, vol. 28, f. 136–146; C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, 3, p. 136 și urm. Pe larg vezi Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea*, București, 1990, p. 371–422.

de polițist la cererea țarului întregii Rusii", procedând „așa cum poate proceda numai guvernul unei națiuni care se respectă"[1].

Pentru lumea satelor, guvernul instituia un fond de 2 500 000 lei necesar construirii a 32 de spitale rurale, câte unul în fiecare județ al țării, care să poarte numele lui Carol I (atunci erau 69 de spitale rurale cu 1 673 de paturi, revenind un pat la 3 178 de locuitori (!) și un medic la 10 000 locuitori (!), o situație care poate fi apreciată drept dezastruoasă)[2].

Alte legi au înăsprit și mai tare asuprirea țăranului: legea pentru drumuri, care a mărit prestația în muncă a satelor pentru construirea și întreținerea lor, înființarea unei Case de asigurări contra lipsei de porumb, pentru care se instituia un nou impozit de 5 lei asupra țăranilor. Legile pentru modificarea circumscripțiilor comunale, ale cercurilor, plășilor și reședinței comunale, cea privind înființarea taxei de 15 bani pentru decalitrul de vin, ca și legile anunțate mai sus vor fi suspendate în 1907, când a izbucnit răscoala țăranilor.

Activitatea legislativă era strâns îmbinată și influențată — ca, de altfel, activitatea întregului guvern — de viața internă a Partidului Conservator, de relațiile sale cu ramura conservatoare a lui P.P. Carp și cu opoziția liberală. Până la mijlocul anului 1906, conservatorii din jurul lui Cantacuzino, în ciuda fricțiunilor, inevitabile, de altfel, au păstrat o unitate de acțiune, până când atotputernicia lui Take Ionescu în guvern, în partid și în Parlament nu a devenit prea stânjenitoare. Relațiile cu gruparea lui Carp au rămas întrerupte. Aceasta din urmă își trăia o viață de opoziție, lipsită de perspective. T. Maiorescu nota mereu conciliabule, la el sau la alții (în total, atunci, în clubul junimist erau cam 500 de membri), discuții și iar discuții, fără eficiență însă și cu un ecou foarte slab în afara cercului.

Opoziția începea însă să fie ajutată de cei de la guvern, ceea ce aproape că ajunsese o regulă. Punctul slab al partidului lui Cantacuzino și al guvernului a devenit ceea ce constituise, de fapt, punctul forte: marea influență a lui Take Ionescu, care începea — tot mai vizibil — să fie jenantă, deoarece, așa cum remarca regele, conservatorii nu știuseră s-o încadreze cum trebuie. Pe lângă atacurile directe ale lui N. Filipescu și a fiilor lui Gh.Gr. Cantacuzino, Take Ionescu era atacat și indirect. O dovedeau tratativele întreprinse de cantacuziniști cu junimiștii în vederea fuziunii. Nu se știe care ar fi fost deznodământul tratativelor cu junimiștii fără izbucnirea crizei agrare. Ele au continuat până la căderea guvernului Cantacuzino. Toate au trecut însă pe planul al doilea odată cu izbucnirea răscoalelor. La 3/16 martie, I.I.C. Brătianu interpela guvernul asupra trusturilor arendășești, care nesocoteau „cele mai elementare noțiuni de dreptate". În același sens interpela D.A. Sturdza la Senat, atacând violent pe Fischer și Iuster. Gh.Gr. Cantacuzino răspundea că o soluție trebuie găsită, ele fiind „un pericol economic și

---

[1] Apud M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România, 1899–1910*, București, 1977, p.142.

[2] B.A.R, Mss, Arhiva Palatului XL, pachet 42, f. 79; D.A.D., ședința din 9 mai 1906, p. 6–7 și ședința din 18 mai 1906, p. 20–27.



Fig. 50 Membrii guvernului liberal.

social de o gravitate netăgăduită". Pentru aceasta, cerea ajutorul liberalilor, cooperarea lor. În discursul lui Cantacuzino răzbatea teama și îngrijorarea. Guvernul s-a grăbit să voteze bugetele pentru exercițiul financiar următor. Îngrijorarea devenise unanimă. P.P. Carp, mai ales, îndemna la măsuri energice, refuzând adoptarea de măsuri reformatoare, care, potrivit opiniei sale, în acel moment ar fi fost pripite și demagogice[1].

Ca niciodată, bugetele pe exercițiul financiar 1907–1908 erau votate în bloc. „Semn evident al crizei". Pentru că „nu este chestiune de buget, este chestiune de altceva, mult mai grav, mult mai important, este chestiunea de lucruri care zdruncină până în temelii întreaga existență a societății noastre" — cum bine preciza Carp. Aceeași „chestiune de lucruri" a determinat și criza ministerială. La îndemnul lui Take Ionescu, regele l-a chemat pe D.A. Sturdza.

Va fi un guvern în care „Oculta" își va impune voința, nici Sturdza, nici regele nu a putut și nici nu a încercat să-i reziste în acele momente de gravă tulburare socială. Pentru noul liberalism era un început „greu și crud". Pornea cu împușcarea țăranilor răsculați și într-o atmosferă de gravă disensiune socială.

La 13/26 martie 1907, noul guvern era primit *cu aplauze* de Parlamentul conservator, în care takiștii predominau. De fapt, pentru Take Ionescu nu era altă soluție; împăcarea junimiștilor cu cantacuziniștii nu se putea face decât în defavoarea lui. Dincolo de aceasta însă se aflau răscoalele, teama de ele și de răspunderea reprimărilor. Aplauzele nu veneau numai de la niște politicieni care știau că un guvern liberal era singura soluție; veneau de la oamenii cărora le era teamă. Acesta era sentimentul care-i domina în acel moment. „Să ne bată la toți inima împreună pentru scăparea patriei!" — declara Take Ionescu în aplauzele generale ale Parlamentului[2]. D.A. Sturdza, Take Ionescu, I. Lahovari și

---

[1] „Acela care recomandă blândețea represiunii, spunea el, este întocmai ca acela care ar recomanda pompierilor economie în întrebuințarea apei cu care trebuie să stingă focul" (DAD, nr. 46, ședința din 10 martie 1907, p. 722, 723).

[2] Pătura conducătoare la care făcea apel și P.P. Carp era, într-adevăr, luată *à revers*. Era derutată, cum și discursul lui Take Ionescu face dovada. Omul politic continua, reliefând deruta păturii conducătoare:

P.P. Carp, liderii partidelor politice guvernamentale[1], și-au strâns mâinile „timp de mai multe minute". Și în tăcere și unanimitate deplină, Parlamentul conservator a votat apoi abrogarea unor legi pe care el singur le făcuse mai înainte: a taxei vinului, a taxei de 5 lei pentru pătulele de rezervă, suspendarea modificării circumscripțiilor comunale, a cercurilor și plășilor și strămutarea reședințelor comunale. Un fapt asemănător nu se mai întâmplase până atunci în viața constituțională a României moderne. Dar, cum spunea D.A. Sturdza, „de la stabilirea noastră ca stat modern n-au fost chestiuni mai grave de rezolvat decât acelea care stau astăzi dinaintea noastră"[2]. La 15/28 martie, sesiunea parlamentară era închisă, iar la 26 aprilie/9 mai cele două Camere dizolvate.

Legislația principală, încurajată de guvernul liberal, viza domeniul agrar. Totul, ca urmare directă a răscoalei. Suita de proiecte de legi agrare propusă de guvern a avut, de la bun început, aprobarea formală a conservatorilor și a regelui. În ciuda discuțiilor, adesea contradictorii, din Parlament, care, de regulă, au avut în vedere detalii, prevederi precise și oportunități, a existat o înțelegere principială în rândul păturii guvernante, în încercarea de a soluționa problema agrară.

La 23 decembrie 1907/5 ianuarie 1908, a fost votată legea învoielilor agricole. Din multitudinea formelor de învoieli existente până atunci, această lege admitea doar două, în bani și în dijmă, interzicând munca la tarla. Ea prevedea o serie de dispoziții privind limitarea dreptului de arendare la 20 ha, limitarea contractelor la un an, fixarea prețurilor regionale, constituirea de izlazuri comunale prin vânzări de bunăvoie ș.a.

La 16/29 ianuarie 1908 era adus în discuție proiectul de lege „pentru ușurarea agricultorilor de daunele suferite în timpul răscoalelor". Proiectul acorda 15 milioane de lei atât agricultorilor bogați, cât și celor săraci și a fost votat de Cameră la 16/29 ianuarie și de Senat la 4/17 februarie 1908.

La mijlocul lunii februarie, guvernul aducea în Parlament proiectul legii cârciumelor, care acorda exclusiv autorității comunale dreptul de a vinde băuturile alcoolice și de a avea cârciumi în mediul rural. Se fixa numărul cârciumelor și se desființau numeroase localuri de acest fel.

La 12/25 aprilie 1908 a fost votată legea limitării dreptului de a ține în arendă (împotriva trusturilor arendășești); se interzicea luarea în arendă sau în exploatare a unor suprafețe de pământ mai mare de 4 000 de ha cultivabile (în 1905, trustul Fischer deținea în arendă 234 836 ha, din care159 399 ha cultivabile).

„Adevărul iată-l, d-lor: noi, societatea noastră este cu numele o mare democrație; în realitate nu; ea este alcătuită așa cum a făcut-o istoria cu transformările ei, dintr-o pătură guvernantă aproape toată deopotrivă și dintr-o pătură guvernată foarte departe de dânsa" (*Ibidem*, p. 728). Cu amendamentul că cea de a doua „pătură" era de fapt marea majoritate a poporului, Take Ionescu avea dreptate.

[1] Gh. Gr. Cantacuzino, care nu putuse veni la Parlament, la ședința din 13/26 martie, a doua zi, promitea și el sprijin guvernului liberal (*Ibidem*, ședința din 14 martie 1907, p. 831; B.A.R., Mss., D.A. Sturdza, mapa VIII/1907, act. 54).

[2] D.A.D., ședința din 14 martie 1907, p. 827–828.

La 30 decembrie 1907/12 ianuarie 1908 a fost votată legea pentru judecătoriile de ocoale, care desființa vechile judecătorii și crea instanțele de ocol, destinate să judece procesele țăranilor cu proprietarii și arendașii chiar în comunele respective.

O altă lege a înființat Casa Rurală (21 februarie/6 martie 1908). Această nouă instituție, pe care și conservatorii, respectiv Take Ionescu, voiseră să o creeze, trebuia să cumpere moșiile proprietarilor scoase în vânzare, să le parceleze și apoi să le vândă în loturi de câte 5 ha țăranilor cumpărători. În momentul cumpărării, Casa Rurală urma să perceapă de la țărani un acont, care să reprezinte între 15–35% din valoarea pământului cumpărat. Legea Casei Rurale va suferi modificări în 1910, loturile vândute țăranilor crescând de la 5 la 25 ha. Efectul legii n-a fost însemnat. Între 1907–1910, Casa Rurală n-a cumpărat decât 88 701 ha, din care a vândut țăranilor doar 12 426 ha. În schimb, a reușit să arendeze țăranilor suprafețe mai întinse, 14 500 ha până în 1910, 35 000 ha între 1910–1913.

Totodată, guvernul liberal a acordat obștilor de țărani dreptul de a lua în arendă moșiile statului și ale instituțiilor. În 1907, erau numai 65 de obști cu un număr de 6 023 de membri și cu o suprafață de 42 500 ha. În 1912 existau deja 389 de obștii, cu 55 707 membri și o suprafață de 286 800 ha.

La inițiativa guvernului, Parlamentul a votat legea pentru organizarea comunelor și administrația plășilor, care prevedea sporirea numărului plășilor și al agenților puterii executive și acorda puteri sporite administratorului de plasă. Tot pentru a da o mai mare eficiență administrației, la 25 martie/7 aprilie 1908, s-a modificat Legea jandarmeriei, prin care numărul jandarmilor s-a mărit de la 2 960 (în 1907) la 6 230.

Parțial eficiente, măsurile liberale în domeniul agrar au contribuit la slăbirea „presiunii țărănești" și au pregătit terenul pentru soluții mai radicale. În timpul adoptării lor, liberalii au rămas în majoritate uniți în jurul lui D.A. Sturdza. Dar, odată depășit momentul crizei, lupta pentru șefie între Sturdza și I.I.C. Brătianu devine deschisă. Mai întâi în sânul organizațiilor locale de la Iași, Ploiești, Fălciu, Pitești, Craiova ș.a. și apoi la centru, afectând raporturile dintre miniștri și coeziunea guvernului. La 1/14 aprilie 1908, prin divizarea Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, s-a creat Ministerul Industriei și Comerțului. S-a înființat, astfel, al nouălea minister. Cauza imediată a fost nevoia de a crea o verigă administrativă, care să supravegheze reformele recent aprobate. Altfel, problemele industriei și ale comerțului riscau să fie neglijate (aceasta și în condițiile apropierii semnării noului tratat de comerț cu Austro-Ungaria). Divizarea, pe de altă parte, era impusă de necesitatea de a acorda industriei o tot mai sporită atenție. Crearea acestui nou minister a accentuat și a divizat din rândul liberalilor. Totdeauna pus pe economii, D.A. Sturdza nu a fost de acord cu înființarea lui.

În afara operei legislative în domeniul agrar, guvernul a impulsionat Parlamentul la o activitate febrilă. Până în mai 1908, în trei luni și jumătate, Parlamentul a aprobat 122 de legi. Doar puține dintre acestea au fost și discutate. La cele mai multe, guvernul invitase „docilele sale majorități" să voteze, rugând să nu se propună amendamente. Aceasta putea să pună la îndoială seriozitatea operei legislative, dincolo de faptul că,

fără o analiză atentă, se puteau crea, și s-au creat, confuzii și inadvertențe de interese. Ministrul Italiei la București, într-un raport trimis la Roma, în mai 1908, comenta: „a face și desface legi, dintre care unele abia intraseră în aplicare, este una din plăgile României [era și a Italiei — n.n.] și arată cu ce ușurință se legiferează în această țară. Consecința este că acei care le fac, ei înșiși, nu le aplică și multe din ele rămân literă moartă. Apoi, unele legi de reformă agricolă sunt așa de complicate, încât nici persoanele cele mai versate în materie nu-și dau seama despre ce e vorba"[1].

„În pas de cursă" și fără discuție, Parlamentul a aprobat și bugetul. De data aceasta, Em. Costinescu a venit cu o inovație: a unit bugetele tuturor serviciilor administrației și fondurile speciale (ale Căilor Ferate, ale Bisericii ș.a.), care până atunci erau separate, pentru a da o mai exactă idee a finanțelor țării. În acest fel, s-a mărit bugetul general, de la 252 475 456 lei la 411 011 035 lei (s-a făcut doar o excepție, pentru bugetul Casei de Depuneri și Consemnațiuni). Inovația lui Costinescu era utilă, deoarece oferea posibilitatea de control asupra cheltuielilor extraordinare și o imagine exactă a realității faptelor, adeseori, sume importante erau trecute la mai multe capitole.

În 1908, Partidul Național-Liberal a pierdut mai multe alegeri parțiale, mai cu seamă în favoarea noului Partid Conservator-Democrat. Adepții lui I.I.C. Brătianu acuzau pe D.A. Sturdza de lipsă de energie, îl considerau un om bătrân (avea 75 de ani), care nu mai putea conduce partidul. „Autoritatea d-lui Sturdza, care conducea altădată ca un adevărat autocrat Partidul Liberal și guvernele prezidate de el, e sensibil diminuată"[2] — scria ministrul Italiei la București. Sturdza fusese nevoit să țină seama, mai mult decât ar fi voit-o, de grupul tinerilor liberali din jurul lui I.I.C. Brătianu. Situația lui Sturdza era îngreunată și de lipsa de tact a fiului său mai mare, atașat militar la Paris, care, întors în țară, după ce a prestat serviciu mai mulți ani în armata germană, indignat de anumite acte de neonestitate observate în armata română, a criticat aceste acte într-un articol din „Secolul", ziar liberal neoficial, provocând mari nemulțumiri în rândurile armatei. Pentru potolirea lucrurilor, a intervenit însuși regele personal. Incidentul s-a aplanat, dar situația lui Sturdza în Partidul Național-Liberal a rămas „sub presiune". Regele l-a susținut, încercând să prelungească guvernul liberal, conservatorii fiind în acel moment mult prea divizați.

În septembrie 1908, guvernul Sturdza a făcut un nou împrumut, de 70 milioane de lei, la „Diskonto Gesellschaft", pentru dublarea liniei ferate Cernavodă–Constanța, terminarea tronsonului București–Oltenița, construirea liniei Ploiești–Slobozia. Condițiile împrumutului au fost aceleași cu acelea obținute de Take Ionescu în 1905.

Discuții contradictorii au izbucnit în sânul guvernului pe marginea intenției lui Sturdza de a propune marilor puteri crearea — independent de Comisia Europeană a Dunării — a unei comisii a statelor riverane, pentru serviciul de drenare a Dunării de la Brăila la Porțile de Fier. I.I.C. Brătianu și Emil Costinescu au susținut ca o astfel

---

[1] Archivio del Ministero degli Affari Esteri, serie Politica P. (1891–1916), Romania, pacco 287.
[2] *Ibidem.*

de comisie, dacă s-ar crea, ar trebui să se facă fără prezența unui delegat al Austro-Ungariei. Momentul nu a fost favorabil unei astfel de propuneri. Ar fi fost mai indicat ca România să ceară revizuirea regimului taxelor de la Porțile de Fier, care se stabilea de Austro-Ungaria după bunul său plac, fără a avea în vedere interesele României. Discuțiile contradictorii și aprinse din Consiliul de Miniștri au determinat amânarea oricărei propuneri.

În schimbările intervenite în Peninsula Balcanică în 1908, guvernul liberal a salutat cu simpatie instaurarea noului guvern al junilor turci la Constantinopol și proclamarea independenței bulgare, afișând o perfectă neutralitate față de anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria. În discuția adresei de răspuns la Mesajul Tronului, din toamna lui 1908, I.I.C. Brătianu declara că „anexarea Bosniei și Herțegovinei nu jignește nici unul din interesele directe ale regatului", deoarece România „nu este un stat balcanic, nici geograficește, nici politicește". Adauga însă că, în ceea ce privește evenimentele din Peninsula Balcanică, guvernul era interesat „în liniștea și echilibrul ei" pe baza *statu-quo*-ului teritorial. Ultima parte a declarației se referea la intențiile belicoase ale Austro-Ungariei față de Serbia.

Dacă, oficial, nu constatăm o schimbare de atitudine în politica externă în timpul crizei balcanice din 1908, guvernul nu putea împiedica atacurile violente la adresa Austro-Ungariei în presă și în adunările publice, ba chiar, fapt mai nou, și în Parlament (cu ocazia discuției Adresei, din toamna lui 1908, cinci membri ai majorității parlamentare au atacat violent Monarhia habsburgică, cerând o reorientare a politicii externe românești).

O iritare — și la nivel oficial — în relațiile cu Austro-Ungaria era determinată de negocierile pentru încheierea unei noi convenții comerciale româno-austro-ungare. Latifundiarii unguri continuau să împiedice exportul de vite în Ungaria, în condițiile extinderii pe plan european a unui regim vamal protecționist. Pe de altă parte, întreprinzătorii austrieci și unguri erau foarte interesați de piața românească. Profitând de acest interes, guvernul român a rezistat cu fermitate presiunilor venite de la Viena și Budapesta, declarând că nu va mai acorda mărfurilor austro-ungare clauza națiunii celei mai favorizate. Rezistența guvernului era susținută de opinia publică.

Spre sfârșitul anului 1908, starea sănătății lui D.A. Sturdza s-a agravat. Senilitatea lui a creat, adeseori, momente critice în sânul guvernului. Adversarii din partid cereau tot mai insistent înlocuirea lui și trimiterea la un sanatoriu din Franța. La începutul lui decembrie 1908, D.A. Sturdza a plecat în Franța. Cine urma să-l înlocuiască în fruntea guvernului? I.I.C. Brătianu. El va alcătui un guvern de tranziție.

De la Paris, în ajunul Crăciunului 1908, liderul liberal a trimis o scrisoare regelui, în care, invocând vârsta avansată și boala, și-a prezentat demisia din funcția de președinte de Consiliu. Mai vechi în Partidul Național-Liberal erau atunci Emil Costinescu și Mihai Pherekyde. Regele i-a consultat pe amândoi. În interesul partidului, amândoi au cedat în favoarea lui I.I.C. Brătianu. În favoarea lui Brătianu, a intervenit pe lângă rege și Al. Beldiman, ministrul României la Berlin, diplomat în care regele avea mare



Fig. 51 Ion I.C. Brătianu.

încredere. Stăpân pe situație, I.I.C. Brătianu nu a acceptat însărcinarea de președinte de Consiliu decât cu aprobarea expresă a întregului cabinet și a celor doi președinți ai Camerelor. Și aprobarea au dat-o toți. Partidul Național-Liberal voia să-și regăsească vigoarea.

Între timp, de la Paris, a sosit știrea că D.A. Sturdza suferise o criză nervoasă, fiind internat la spitalul „St. Antoine", iar apoi la o clinică din Suresnes. Cuvintele măgulitoare ale regelui — „Neprețuitele servicii ce ați adus țării și coroanei, ca bărbat de stat și ca om al științei, vor rămânea nesterse în inima tuturor și vă vor asigura o veșnică recunoștință. Din adâncul sufletului meu vă mulțumesc pentru nestrămutata d-voastră credință" — erau cuvinte care lui Sturdza nu-i mai erau de nici un folos. Datorită bolii, el a pierdut și funcția de șef al Partidului Național-Liberal. La 11/24 ianuarie 1909, a fost convocat Congresul Partidului Național-Liberal, cu delegați din toată țara. P.S. Aurelian a propus pentru șefia partidului pe I.I.C. Brătianu, susținută de toți. M. Pherekyde a citit o moțiune aclamată de cei prezenți, prin care I.I.C.Brătianu era proclamat lider al partidului.

Ziarele „Post" din Berlin și „Neue Freie Presse" din Viena și-au arătat speranța că bunele relații cu Puterile Centrale nu vor fi tulburate de noul lider liberal. Ele considerau că cel mai bun garant în continuarea politicii externe românești era regele Carol I. Și, în fapt, așa era. I.I.C. Brătianu nu-și propunea să schimbe datele esențiale ale politicii externe românești. Cel mult, deocamdată, putea aduce nuanțe. Și ele nu au scăpat diplomaților străini la București. „În timp ce Sturdza, educat în Germania, nutrește nu numai o mare admirație, dar și o reală simpatie pentru ce este german (deci și pentru Austria, nu și pentru Ungaria, care nu se bucură de nici o simpatie la București), Brătianu și-a făcut studiile în Franța și dacă va continua intimitatea cu Puterile Centrale nu o va face din cauza sentimentelor sale personale, ci numai din cauză că va considera că așa trebuie s-o facă pentru interesele României". Așa scria De Beccaria, ministrul Italiei la București, care adăuga: „Nu se va înfeuda Austriei, cum a făcut-o Sturdza"[1]. Cita apoi o convorbire cu I.I.C.Brătianu, în care, venind vorba de o anumită încordare în relațiile dintre Italia și Austro-Ungaria și aceasta din urmă și România, el a identificat pozițiile Italiei și României corecte, în chip firesc, opuse celor ale Austro-Ungariei. Înainte de a trimite la Roma raportul său privind această convorbire, De Beccaria i l-a arătat lui Brătianu. Acesta comenta: „...mă cunoașteți bine, ați redat un rezumat foarte exact al situației și al felului meu de a vedea și al intențiilor mele..."[2]. Faptul era semnificativ.

Deocamdată, preocuparea principală a lui Brătianu nu era politica externă, ci aceea internă. După alegerea sa ca șef al Partidului Național-Liberal, poziția sa de prim-ministru era consolidată. Cele două responsabilități pe care și le-a asumat se vor completa reciproc.

La 1/14 noiembrie 1909, Al.G. Djuvara a fost numit la Afacerile Străine, generalul Gr. Crăiniceanu la Război, Al. Constantinescu la Agricultură și Domenii, iar M.G. Orleanu la Industrie și Comerț. Mihail Pherekyde a preluat Ministerul de Interne la 15/28 decembrie 1909.

Guvernul remaniat era o continuare a cabinetului anterior. Din rândurile foștilor miniștri lipsea generalul Al. Averescu. De fapt, întreaga remaniere s-a datorat intenției de a-l înlătura. Liberalii l-au învinuit de bunele sale relații cu Take Ionescu, adversarul politic cel mai periculos al Partidului Național-Liberal în acel moment. Liberalii au profitat de o interpelare pe care i-o aducea lui Averescu în Parlament omul politic conservator Al. Marghiloman. Acesta l-a învinuit de contracte oneroase de furnituri pentru armată și, în general, de o proastă administrație la ministerul său. Al. Averescu s-a apărat, precizând că pierderile sunt nesemnificative, fiind generate de obiceiurile țării. Apărarea sa nu a avut ecou. Brătianu, și el, a acuzat proasta administrație din armată. Deoarece Averescu a refuzat să-i prezinte demisia, Brătianu o prezentă pe cea a

[1] Rudolf Dinu, Ion Bulei, *35 anni di relazioni italo-romene. Documenti diplomatici italiani*, București, 2001, p. 477–478, nr. 425 (De Beccaria către ministrul de Externe al Italiei, Tittoni, București, 9 februarie 1909).

[2] *Ibidem*, p. 480, nr. 428 (De Beccaria către Tittoni, București, 8 martie 1909).

cabinetului. După mai puțin de o oră, regele l-a însărcinat cu formarea unui alt guvern, în care Averescu nu va mai figura.

În materie legislativă, guvernul Brătianu a adus în Parlament numeroase proiecte de lege, între care proiectul Convenției comerciale cu Austro-Ungaria, care a fost votat la 12/25 decembrie 1909, după ce Viena și Budapesta au cedat cererilor României de a nu se împiedica comerțul de vite.

Între timp, în opoziție, conservatorii nu au găsit un numitor comun programatic. Era clar că, după 1907, Partidul Conservator, partid de guvernământ, trebuia să schimbe ceva în doctrina politică și în conduita sa programatică. P.P. Carp îmbătrânise însă și, nu mai vedea, ca în 1881, când redacta „Era Nouă", realitățile vii ale țării. Privea totul cu scepticism și nu cu dorință de radicale împliniri. Astfel, el a intrat în conflict cu burghezia orășenească din partidul său, al cărei reprezentant devenise Take Ionescu (evident și cu ambițiile acestuia). Fiul negustorului de la Ploiești voia „modernizarea Partidului Conservator, asimilarea sa cu starea de fapt a României": deci și cu tendințele acesteia[1].

În plus, Carp și Take Ionescu erau doi oameni făcuți parcă să nu se înțeleagă: autoritar și îngâmfat, cel dintâi, încăpățânat și mândru, cel de-al doilea. Ruptura stătea în aer. Ea s-a produs în ianuarie 1908. La 20 ianuarie/2 februarie 1908, Take Ionescu a fost proclamat șef al unui nou partid, Partidul Conservator-Democrat. Take Ionescu apare în ochii adepților săi portdrapelul democrației române, prudente și prevăzătoare, iar noua formațiune politică o speranță a sistemului politic existent. Aproape toți alegătorii conservatori ai Colegiului al II-lea l-au urmat pe noul lider: profesori, avocați, liber profesioniști, negustori, funcționari, întreprinzători[2].

Nici una din organizațiile locale conservatoare nu a rămas neatinsă de ruptura adâncă ce se produsese în partid. Contingente mai mari sau mai mici au trecut în noua formațiune, reorganizându-se în cadrul acesteia. Prin proporții și implicații, dezbinarea rândurilor conservatoare din 1908 era cea mai însemnată de până atunci. Și nu era puțin lucru, într-o istorie conservatoare aflată neîncetat, aproape, sub semnul frământărilor.

„Înscrierile în partidul lui Take Ionescu, scria C. Bacalbașa, se făceau în toate județele pe picior mare. În București, adeziunile nu mai conteneau"[3]. Noul partid își făcea loc în corpul electoral rupând nu numai din aderenții conservatorilor, dar, cu mare succes, și din aceia care tradițional votau cu liberalii. Dacă, la început, aceștia încurajaseră pe Take Ionescu pentru a slăbi Partidul Conservator, curând i se vor împotrivi. Take Ionescu, manifestând în acești ani o vitalitate debordantă, a cucerit pretutindeni noi

[1] *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*, București, 1908, p. 14. „Am profunda convingere că România are nevoie de un partid conservator democratic în compunerea sa, progresist în tendințele sale, dar reprezentând cu încredere ideile conservării sociale", declara Take Ionescu la 19 ianuarie/1 februarie 1908. După el, numai un astfel de partid era în stare să țină echilibrul stângii politice românești, „care, fatalmente și urmând calea lucrurilor, va merge din ce în ce mai spre stânga" (*Ibidem*, p. 15).

[2] Vezi „Universul", nr. 34 din 5 februarie 1908.

[3] C. Bacalbașa, *op. cit.*, 3, p. 187–188; C. Xeni, *Take Ionescu (1858–1922)*, București, 1932, p. 192.

și noi adepți. Oratoria lui clară, logică, fără multe artificii și foarte simpatică, plăcea și era ascultată. Mai târziu, în vorbirea lui, se va apleca spre confidențe. Acum însă era înaripat, spontan, de o mare bogăție de cunoștințe, vorbe de duh și sugestii. Totdeauna îndatoritor, gata să ajute pe oricine, capabil de sacrificii, Take Ionescu își fascina partizanii.

Nici pozițiile ostile ale adversarilor politici, nici greutățile nu au împiedicat partidul lui Take Ionescu să obțină remarcabile succese electorale.

Din 10 alegeri parțiale, între martie 1908 și aprilie 1910, conservatorii democrați au câștigat șapte, liberalii trei, iar conservatorii lui P.P. Carp nici una. Sub vot cenzitar faptul era fără precedent.

Aceste succese nu au clătinat cutuma politică în vigoare. Dacă prevederea constituțională potrivit căreia „puterea emană de la națiune" ar fi avut vreo consistență practică (dar n-avea nici una), atunci conservatorii democrați ar fi avut temeiuri mult mai justificate de a forma guvernul, după liberali, decât conservatorii rămași credincioși lui P.P.Carp. Dar, în Vechea Românie, cu o viață politică foarte restrânsă, nu „națiunea" era aceea care prin votul său făcea și desfăcea guvernele, ci Coroana și sfetnicii ei. Or, regele Carol, care domnise peste 40 de ani cu un sistem bipartid, nu avea de loc intenția să-l schimbe în apusul domniei. De la început, încă din ianuarie-martie 1908, regele nu-i acorda lui Take Ionescu nici o șansă[1]. Ulterior, și-a dat totuși seama că frământarea politică stârnită de acțiunea politică a lui Take Ionescu era mare și nu putea fi neglijată. De aceea, a îndemnat atât pe conservatori, cât și pe conservatorii-democrați să ajungă la o înțelegere[2]. Insuccesul era însă de la început previzibil[3]. O știa și regele și dacă insista era pentru a ține în șah ambele partide, tăind din avântul lui Take Ionescu, prea pornit spre cucerirea puterii, arătându-i astfel că nu intenționează să-l cheme singur la guvern și, în același timp, încercând să-l supună pe Carp — fire independentă, cu dimensiuni de caracter — amenințându-l cu Take Ionescu.

În aducerea la putere a conservatorilor și nu a conservatorilor-democrați, din mai multe motive, erau interesați și liberalii. Principalul era acela că, în 1910, carpiștii erau mult mai slabi decât takiștii și guvernarea lor ar fi fost mai scurtă. Dimpotrivă, venirea lui Take Ionescu i-ar fi întărit acestuia foarte mult poziția sa și a partidului, în defavoarea influenței politice liberale. La retragerea lor de la putere, liberalii l-au sfătuit pe rege

[1] T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 4. Lui Maiorescu, la 6/19 decembrie 1908, regele îi spunea că „nu admite decât două partide", că „T. Ionescu nu are nici un om de valoare ministerială cu el" (f. 29); lui Gh. Gr. Cantacuzino, la 5/18 decembrie 1910, Carol îi arata că numai două partide sunt recunoscute de el, ca partide „frățești". Cât privește conservatorii democrați, ei nu sunt partid ci „adunare de nemulțumiți" (f. 82).

[2] Vezi B.A.R., mss., Corespondență, N. Filipescu către T. Maiorescu, scrisoarea 34 (11) XIII din 13 septembrie 1910.

[3] C. Xeni relatează o scenă care nu știu să fi avut loc, dar ar fi putut avea: Carp îl vizitează pe Take Ionescu și îi spune că a fost trimis de rege pentru guvernare. „Tu știi însă că noi doi nu suntem făcuți să ne înțelegem. Să vorbim dar de altceva mai interesant". Și cei doi au vorbit un ceas întreg de agricultură, călătorii, de Wagner (Vezi C. Xeni, *op. cit.*, p. 243; vezi același, *Portrete politice*, Lausanne, 1945, p. 75, în mss.).

să-l cheme pe P.P. Carp; câteva zile după aceea, continuându-și jocul, ei au încheiat un cartel electoral cu Take Ionescu (ar fi făcut la fel cu P.P. Carp dacă acesta rămânea în opoziție). Unii dintre conservatori, intuind jocul liberalilor, sfătuiau ca partidul să se bată nu pentru a lua puterea, ci pentru a-și reface unitatea. Pentru a-i neutraliza pe takiști, se cerea conlucrarea cu ei și nu aruncarea acestora în brațele liberalilor[1].

La 28 decembrie 1910/10 ianuarie 1911, regele l-a însărcinat pe Carp cu formarea noului guvern, în care deținea și portofoliul Finanțelor și în care intrau: T. Maiorescu la Afacerile Străine, Al. Marghiloman la Interne, I. Lahovari la Agricultură și Domenii, C.C. Arion la Culte și Instrucțiune Publică, N. Filipescu la Război, D. Nenițescu la Industrie și Comerț, B. Delavrancea la Lucrări Publice și M.G. Cantacuzino la Justiție. Pentru a o potoli, P.P. Carp a oferit opoziției 55 locuri în Parlament. Dar atât Take Ionescu, cât și I.I.C. Brătianu au refuzat. Atunci, a intrat în acțiune „maestrul teatrului de păpuși", cum l-a numit C. Gane pe Al. Marghiloman, ministrul de Interne. El a regizat atât de bine „farsa electorală", încât nu numai că a asigurat majoritatea guvernului (cu excepția colegiului I de la Senat), dar a obținut chiar un succes[2]. Opoziția nu a reușit să trimită în Parlament decât 45 de reprezentanți, dintre care 20 erau conservatori-democrați. Ministrul de Interne, conservator, a întrebuințat în aceste alegeri toată gama de abuzuri și ingerințe, înfrângând opoziția, care a fost puternică peste tot. Izbânda lui Marghiloman din 1911 dovedea, dacă mai era nevoie, cât de „guvernamentală" era țara, după cum bine remarca P.P. Carp.

Cu toată atmosfera încordată din raporturile cu opoziția, care nu încetau să devină din rele în foarte rele, guvernul P.P. Carp a impulsionat o bună și bogată activitate legislativă, care a pus în aplicare programul anunțat de șeful guvernului la 30 decembrie 1910/12 ianuarie 1911. Între legi, cea a meseriilor, o mai veche dorință a lui P.P. Carp. Încă la 1888, elaborase un proiect de încurajare a meseriașului român, aflat într-o condiție de totală inferioritate față de cel străin. Un proiect care nu s-a realizat, cum nu s-a realizat nici cel al lui N. Filipescu din 1900, din cauze diverse (în principal, pentru că cei doi fuseseră prea puțin miniștri ai resortului industriilor). Ce nu izbutiseră conservatorii, au izbutit liberalii în 1902, prin legea lui B. Missir; o lege deficitară însă pentru că nu includea muncitorii din fabrici, meseriașii de la sate, nu prevedea aplicarea asigurărilor sociale în cazul accidentelor de muncă și de bătrânețe și, în plus, prin crearea corporațiilor, nu oferea nici un adăpost în fața concurenței. Prin legea din 1906 asupra muncii minorilor și femeilor în așezămintele industriale și exploatări miniere, conservatorii au

[1] Vezi foarte interesanta scrisoare a lui A. Cantacuzino, șeful organizației conservatoare de la Focșani, adresată lui Al. Marghiloman, la 5/18 decembrie 1910 (DANIC, fond Al. Marghiloman, dosar nr. 46, f. 1–4).

[2] C. Bacalbașa povestește o întâlnire a lui P.P. Carp cu un fost deputat liberal, căruia șeful guvernului îi spune: „— Păcătoasă țară — De ce coane Petrachi ? — Să vezi că am să reușesc în alegeri"! (C. Bacalbașa, *op. cit.*, 4, p. 11). T. Maiorescu în memoriile sale scrie: „Mare, neașteptat succes al nostru... rezultat splendid... (f. 11).

lărgit prevederile sociale de mai înainte. În sfârșit, în 1911, D. Nenițescu aducea o lege care ilustra cel mai convingător principiul conservator al intervenției statului pentru reglementarea relațiilor sociale.

Același principiu al intervenției, dar de data aceasta în mecanismul economiei, împărtășit chiar cu și mai multă convingere de liberali, l-a ilustrat legea încurajării industriei naționale. Și la ea, ca și la precedentele, P.P. Carp a fost coautor. Ceea ce se urmărea era înlăturarea neajunsului ca, în perioada de încurajare, unele fabrici (mai nou înființate) să se bucure de avantaje, iar altele nu (legea din 1887 și corectările ei acordau avantaje doar pentru 15 ani). În același timp, de încurajare urmau să se bucure nu numai fabricile „cu motoare puternice", adică cele mari, cum se prevăzuse în 1887, ci toate, adică și cele mijlocii și mici, pentru a se da o posibilitate de dezvoltare și rezistență industriei mici a meseriașilor și celei casnice. În plus, se îndepărta neajunsul de până atunci, privind acordarea de avantaje fabricilor care importau materie primă (legea din 1887 și cele care i-au urmat scuteau de taxe vamale multe materii prime importate și multe semifabricate)[1]. Proiectul P.P. Carp — D. Nenițescu nu mai acorda avantaje pentru materia primă adusă din străinătate decât cu foarte rare excepții. În acest fel, taxa vamală scădea proporțional cu mărimea întreprinderii, toți producătorii fiind deopotrivă favorizați[2].

Camera l-a aprobat cu 61 voturi contra 4, iar Senatul în unanimitate. Legea P.P. Carp–D. Nenițescu a rezistat până în 1938. Nenițescu declara în Parlament, la 25 ianuarie/7 februarie 1912: „fără agricultură, neavând alt export, curat indigen, mai însemnat, nu ar veni banii în țară, iar fără industrie am fi siliți a cumpăra toate din străinătate, astfel încât fără ea nu ar rămânea banii în țară. Trebuie deci să avem o industrie". Și dacă este adevărat că dintre guvernanții României moderne liberalii contribuiseră cel mai mult la ridicarea unei industrii, în nici un caz nu se poate spune despre conservatori că nu i-au susținut în eforturile lor, consolidându-le[3].

[1] Între 1894–1910 statul pierduse 24 265 091 lei din această cauză (D.A.D., sesiunea 1911–1912, nr. 26, ședința din 25 ianuarie 1912, p. 442).

[1] Întreprinderile ce urmau a se bucura de avantaje erau cele care, în afara personalului administrativ și tehnic, foloseau 20 de lucrători și aveau mașini de cel puțin 5CP puse în funcțiune. Totodată, se bucurau de ele și meseriașii care întrebuințau cel puțin patru calfe sau meșteri, societățile cooperative de meseriași cu 2 000 lei capital și cu zece lucrători sau asociați, cooperativele sătești sau stabilimentele, care întrebuințau la un loc sau la domiciliu 20 de lucrători în industria casnică. Avantajele erau împărțite în două: industriilor prelucrătoare de materii prime din țară și celor care exportau 1/4 din producția lor anuală li se acordau avantaje pentru 30 de ani; celor prelucrătoare cu precădere a materiilor prime din import pentru 21 de ani. Și unele întreprinderi și celelalte erau obligate, în schimbul avantajelor, să aibă 75% din lucrători și personal administrativ români, din personalul tehnic 25% să fie de asemenea români (cu o creștere de până la 60% în perioada a III-a de încurajare). Totodată, aceste întreprinderi trebuiau să comunice bilanțul de pierderi și profituri. (*Vezi Ibidem*, nr. 26, ședința din 25 ianuarie 1912, p. 437 și urm. Raportul asupra proiectului prezentat de D. Nenițescu).

[3] D.A.D., nr. 26, ședința din 25 ianuarie 1912, p. 442.

O lege bună a fost și aceea a vânzării în loturi către țărani a moșiilor de mână moartă. Persoanele juridice erau autorizate să vândă statului moșiile pe care le dețineau, cu scopul de a fi parcelate și vândute țăranilor la prețuri avantajoase, în loturi care să nu fie mai mici de 5 ha și mai mari de 25 ha. Suprafața de pământ ce urma să intre în posesia țăranilor ajungea la 250 000 ha și se încuraja proprietatea mijlocie. Proiectul a fost votat în unanimitate de Cameră și cu 41 voturi contra 5 de Senat[1].

P.P. Carp ar fi putut rămâne în funcție până în ajunul crizei balcanice dacă nu ar fi intervenit „afacerea tramvaielor"[2]. Cu ea, guvernul a fost obligat să ducă lupta pe două fronturi: împotriva conservatorilor-democrați și împotriva liberalilor, care acum nu se mai mulțumeau să sprijine numai pe Take Ionescu, ci au intrat nemijlocit în acțiunea de răsturnare. „Afacerea tramvaielor", în primul rând o afacere liberală, nu era de prea mari proporții. Putea aduce însă o lovitură politică la adresa partidului advers. Conjunctura era nefavorabilă conservatorilor. Măsurile luate de ministrul Al. Marghiloman, sprijinit cu toată autoritatea de P.P. Carp, s-au întors, în cele din urmă, împotriva conservatorilor. Afacerea tramvaielor a devenit platforma opoziției pentru înlăturarea guvernului Carp. Opoziția s-a retras din Parlament[3].

În noile condiții, create prin înăsprirea raporturilor dintre partide, situația guvernului conservator a devenit și mai dificilă. Regele, din ce în ce mai nemulțumit de agitațiile opoziției, a îndemnat stăruitor la ieșirea din criza politică prin închegarea unei concentrări conservatoare. A avut numeroase convorbiri cu Take Ionescu, T. Maiorescu, P.P. Carp, E. Costinescu etc. Barbu Știrbei a fost folosit ca mijlocitor între adversarii politici. Liberalii au propus un guvern Take Ionescu[4].

La începutul crizei, Carp avea de partea sa, aparent, cel puțin, pe toți fruntașii, inclusiv pe N. Filipescu. Dar, la insistențele regelui de a se ajunge la o înțelegere cu Take Ionescu, această solidaritate n-a rezistat[5]. De dragul puterii, P.P. Carp era sacrificat. Până și

[1] Idem, nr. 44, ședința din 22 februarie 1912, p. 872–885.

[2] Prin legea votată la 16/29 și 17/30 decembrie 1911, Al. Marghiloman desființa statutele societății din 1909, înlocuindu-le cu altele, favorabile Primăriei Capitalei și nu acționarilor. La 27 noiembrie/9 decembrie și 28 noiembrie/10 decembrie P.P. Carp riposta violent lui I.I.C. Brătianu de pe poziția autorității morale pe care i-o dădea „o viață publică dezinteresată și o viață privată corectă" (aluzie la căsătoria doar de o lună a lui Brătianu la Raginoasa), amenințând cu aplicarea „fierului roșu pe unele răni" (D.S., nr. 10, ședința din 28 noiembrie 1911; D.A.D., nr. 100 din 7 decembrie 1911). Atacul, altfel de mare efect, prilejuind lui Carp și un mare succes oratoric, era însă prea dur, pentru ca liberalii să-l uite.

[3] P.P. Carp a însoțit această plecare cu usturătoarele cuvinte: „Pe principii se fac revoluții, pe afaceri nu" (D.A.D., nr. 16, ședința din 16 decembrie 1911, p. 275).

[4] În numele Comitetului Executiv al Partidului Național-Liberal, E. Costinescu îi declară regelui că dacă se dă guvernul lui Take Ionescu, ceea ce el și recomanda, Partidul Liberal „se angajează pentru doi ani cel puțin nu numai să nu-i facă greutăți, dar să-l susțină la nevoie contra atacurilor conservatorilor". Punct de vedere pe care I.I.C. Brătianu se însărcina să-l confirme personal (vezi DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 6/1911–1912, f. 1–2).

[5] Vezi discuțiile interconservatoare în T. Maiorescu, *op. cit.*, jurnal nr. 31, f. 2–46; Al. Marghiloman, *op. cit.*, I. *1897–1915*, p. 94–106; DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 1/1912.

T. Maiorescu, prietenul de o viață al lui Carp, și care, în memoriile sale, nota *„otium cum dignitate* e cu mult mai preferabil unei prezidențe ministeriale", prins în jocul pentru putere, a acceptat propunerea regelui de a forma el un guvern conservator „de détente"[1].

Între timp, la 16/29 martie 1912, Curtea de Casație a respins recursul lui Al. Marghiloman. Implicit, legea lui privind statutele Societății de tramvaie a fost considerată neconstituțională. Al. Marghiloman și-a dat demisia, P.P.Carp solidarizându-se cu el.

La 28 martie/10 aprilie, regele Carol a semnat decretul de numire a guvernului Maiorescu, care s-a prezentat în fața Camerei la 2/15 aprilie 1912 nu ca unul nou, ci ca „o modificare" a celui dinainte[2]. Poziția sa era însă șubredă. Era un minister conservator, dar în același timp nu reprezenta Partidul Conservator, fiind numai acceptat de acesta. Practic, el reprezenta numai voința regală și o soluție de compromis.

Acest guvern avea datoria să închidă conflictul dintre conservatori și liberali pe marginea Societății de Tramvaie. Rezolvarea însă a venit de la sine, prin mutarea diferendului în competența organelor de justiție, după dorința liberalilor.

Sinuoasă și foarte complicată era cea de a doua sarcină pe care guvernul Maiorescu și-a propus-o, aceea a realizării concentrării conservatoare. Se cerea găsirea unui răspuns la întrebarea: înțelegerea asupra unei simple colaborări la guvern a celor două partide sau refacerea unității organizatorice conservatoare prin unificarea lor? Odată găsit răspunsul, apărea îndată altă întrebare: concentrarea sau colaborarea să se facă cu sau fără P.P. Carp? Tratativele s-au dovedit a fi lungi și dificile, cu schimbări de atitudini și argumente de o parte și alta, adesea pe muchie de cuțit. Până la urmă nu s-a realizat decât o colaborare la guvern. Tratările pentru noua combinație ministerială l-au ocolit pe Carp. Atunci când a încercat să preia conducerea discuțiilor, la sfârșitul lui aprilie, când se credea că viitorul guvern va fi în mai 1912 și nu la sfârșitul lui septembrie, Carp nu a ajuns la nici un rezultat, căci „nimeni nu voia să ajungă", cum bine remarca N. Iorga[3].

De dragul puterii, Partidul Conservator își sacrifica șeful, nedorit în special de rege, care prefera de principal consilier un om politic supus voinței sale, cum era T. Maiorescu, în locul autoritarului Carp[4].

În sfârșit, la 13/26 octombrie 1912, Titu Maiorescu a putut spune regelui că noul guvern „este acum asigurat"[5]; a doua zi noii miniștri au depus jurământul.

Este de presupus însă că, fără intervenția crizei balcanice și deosebita insistență a regelui Carol de a avea un guvern puternic cât mai repede cu putință, ministerul

[1] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 6/1912, f. 7.

[2] „În definitiv primul hop trecut", nota Maiorescu, după ce și la întrunirea majorităților parlamentare conservatoare i s-a acordat încredere (T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 63; D.A.D., nr. 63 și 64. Sesiunea ordinară prelungită, ședința din 2 și 3 aprilie 1912, p. 1609–1610, 1621–1623).

[3] N. Iorga, *Histoire des Roumains...*, 10, București, 1939, p. 380.

[4] Lui N. Filipescu, regele Carol îi spusese că „niciodată nu s-a simțit mai puțin rege decât în timpul guvernării lui Carp" (T. Maiorescu, *op. cit.*, f. 119).

[5] *Constituirea noului guvern*, în „Conservatorul", nr. 228 din 15 octombrie 1912.

Maiorescu–Take Ionescu nu s-ar fi format în octombrie 1912 și poate nu s-ar fi format deloc. Carol I ținea să aibă un minister conservator, deoarece avea mai mare încredere în orientarea externă a acestui partid, decât în a celui liberal (acum cu un nou lider). Și, cum nu se știa unde va duce criza balcanică, prefera să aibă consilieri mai apropiați vederilor lui.

Noul guvern era „hibrid din naștere"[1] — cum scria C. Xeni — căci reprezenta două curente și două ambiții contradictorii. Partidele coalizate erau nemulțumite unul de celălalt, deoarece, fiecare trebuia să facă concesii, puterea neaparținând dominant nici unuia.

Multe dezacorduri s-au născut cu prilejul alegerilor pentru noul Parlament de la începutul lunii noiembrie 1912. Alegerile au dat majoritatea necesară guvernului de colaborare. Conservatorii democrați au obținut 84 de locuri în Cameră și 40 la Senat; conservatorii: 63 în Cameră și 46 în Senat. Liberalii, exploatând nemulțumirile, care „fatal trebuiau să se producă în sânul celor două partide în colaborare din cauza sacrificiilor ce și-au impus", au reușit să introducă în Parlament cu mult mai mulți deputați și senatori decât li se oferiseră (59, în total). Ei au adus numai în Cameră 35 de reprezentanți, adică dublu față de numărul făgăduit de guvern. Acest rezultat a sporit, o dată în plus, nemulțumirile, îndeosebi ale conservatorilor, față de Take Ionescu, ministrul de Interne, considerat înțeles cu liberalii și făcând jocul acestora.

Dacă nu ar fi fost la mijloc criza externă[2], care să oblige la o conjugare a eforturilor, viața guvernului T. Maiorescu–Take Ionescu ar fi fost mult mai scurtă. Numai că și chestiunea externă, în conjunctura internă încărcată de contradicții, a devenit un cal de bătaie în acțiunea forțelor politice, motiv sau pretext pentru a justifica, față de ea, interesul politic propriu. În guvern, conducerea politicii externe o avea Maiorescu, dar în acțiunea sa el trebuia să se consulte cu Take Ionescu, potrivit înțelegerii prealabile constituirii colaborării și dorinței regelui. Firește, activitatea celor doi miniștri era subordonată lui Carol I, ce se considera, și în fapt era, factorul principal al orientării politicii externe a României. Între cei trei nu a existat totdeauna o convergență de păreri și acțiuni. În vreme ce T. Maiorescu juca totul pe cartea regelui, Take Ionescu, cu multă abilitate, juca, cel mai adesea, o carte proprie. Temându-se de un conflict european, în care România s-ar fi găsit alături de Austro-Ungaria, el nu dorea un război cu Bulgaria și s-a străduit foarte mult să obțină concesii teritoriale în Dobrogea fără folosirea armelor. Dar dacă atitudinea lui Take Ionescu nu a determinat mari divergențe cu T. Maiorescu, ea a fost folosită drept platformă de luptă în contra conservatorilor-democrați de către

[1] C. Xeni, *op. cit.*, p. 234; D.A.D., nr. 214, sesiunea ordinară 1912–1913, ședința din 15 decembrie 1912, p. 65–67.

[2] Nu ne preocupăm aici de poziția României față de conflictul balcanic, nici de acțiunile ei ce duc până la urmă la participarea la cel de-al doilea război balcanic și la Pacea de la București (Vezi pe larg Gh. Gh.Zbuchea, *România și războaiele balcanice. 1912–1913. Pagini de istorie sud-est europeană*. București, 1999).

N. Filipescu (și într-o oarecare măsură de Al. Marghiloman), ca și de adepții lui Carp. N. Filipescu, temperament ușor de aprins, a pornit o vie campanie printre conservatori, împotriva lui T. Ionescu. De șapte ori și-a dat demisia din guvern (și tot de atâtea ori s-a lăsat convins de T. Maiorescu sau de Al. Marghiloman să renunțe). În sfârșit, la 2/15 aprilie 1913, demisia lui Filipescu a fost primită, în locul lui venind C.C. Arion. Numaidecât, dezlegat de obligațiile ministeriale, prin cele două ziare ale lui, „Epoca" și „Presa", a dezlănțuit o violentă campanie împotriva takiștilor, viu întreținută până la căderea guvernului.

Dacă demisia lui Filipescu nu a provocat o criză de guvern, acțiunile lui Carp și ale adepților săi au fost gata să-l răstoarne. Acțiunile lor au sporit amenințător după moartea lui Gh.Gr. Cantacuzino, survenită la 23 martie/5 aprilie 1913. Acesta sprijinise substanțial guvernul colaborării și fusese președinte al Clubului Conservator Central din București și președinte al Senatului. Neoficial, după retragerea lui Carp, locul șefului era ținut de Gh.Gr. Cantacuzino. Dar, după moartea acestuia, T. Maiorescu, Al. Marghiloman, N. Filipescu și I. Lahovari erau cei mai puternici fruntași conservatori; în acel moment însă nici unul nu putea prelua șefia.

În aprilie 1913, criza Partidului Conservator a cunoscut faza cea mai dificilă. A fost momentul când însuși Carp a intrat în joc. Dar, o moțiune de încredere în guvernul Maiorescu, citită la Camera de D. Grecianu, a obținut 85 de voturi pentru, 17 împotrivă (15 liberali, plus N. Fleva și I.C. Grădișteanu) și 16 abțineri (6 miniștri deputați și 10 carpiști și filipescani).

Guvernul Maiorescu a fost acela care a condus acțiunea României în criza balcanică care izbucnise. A prelungit Tratatul de alianță cu Tripla Alianță (23 ianuarie/5 februarie 1913), încheind chiar o Convenție militară cu Austro-Ungaria (curios, dar textul acestei convenții nu s-a păstrat). Prin T. Maiorescu și Take Ionescu, s-au dus tratative diplomatice numeroase în acești ani cu reprezentanți Puterilor Centrale, ai Triplei Înțelegeri (care au căutat să profite — și au făcut-o cu succes — de pe urma tot mai evidentei răciri a relațiilor româno-austro-ungare), cu Bulgaria. Pentru tratativele cu aceasta din urmă guvernul l-a trimis la Londra pe Take Ionescu (mai înainte îl trimisese aici pe N. Mișu, cel mai bun și cu experiență diplomat român în acel moment, care, temporar, își părăsise postul de ministru al României la Constantinopol). Tratativele directe româno-bulgare privind rectificarea graniței dobrogene nu au dus la nici un rezultat și România a acceptat propunerea Marii Britanii ca această chestiune să fie discutată într-o conferință europeană. La această conferință, desfășurată la Sankt-Petersburg, în martie–aprilie 1913, toate puterile au admis cedarea Silistrei către România. Dintre toate, Germania a făcut-o fără rezerve. Guvernul a supus Parlamentului Protocolul de la Sankt-Petersburg și a obținut aprobarea lui. Apoi, după atacul Bulgariei împotriva aliaților săi, la sfârșitul lui iunie, sub presiunea opiniei publice, guvernul a decis mobilizarea, iar la 27 iunie/10 iulie intervenția în război contra Bulgariei. Pacea de la București, ai cărei artizani principali au fost T. Maiorescu și T. Ionescu, a consfințit pe plan diplomatic un mare succes al României. Ea a ajuns să fie, cu adevărat, primul

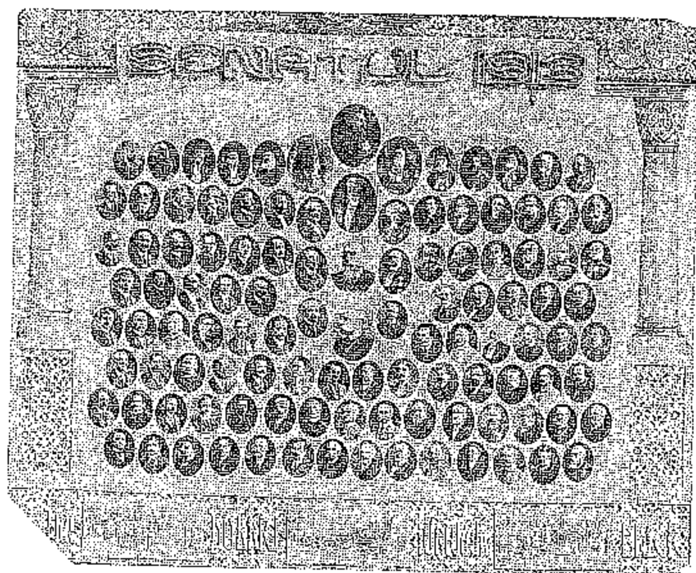


Fig. 52 Senatul României, 1913.

stat în această zonă europeană, cuprinsă între cele trei imperii, rus austro-ungar, otoman. Pacea va aduce și o sporire teritorială (Dobrogea de Sud, până la Turtucaia — Ecrene). În același timp, s-a încercat să se statueze soarta aromânilor, prin acorduri semnate între România și Serbia, Grecia, Bulgaria, parte integrantă din tratatele de pace. Ultimul succes al guvernului l-a reprezentat intermedierea păcii dintre Grecia și Turcia, la sfârșitul lui octombrie 1913, prin talentul și ingeniozitatea lui Take Ionescu.

Odată criza balcanică sfârșită (cel puțin pentru 1913), la 17/30 decembrie 1913, T. Maiorescu și T. Ionescu au hotărât să provoace demisia guvernului de colaborare, pentru a lăsa locul liberalilor în aplicarea programului lor de reforme agrară și electorală. La 31 decembrie 1913/13 ianuarie 1914, cei doi lideri conservatori au depus mandatul guvernului lor.

Liberalii au revenit la putere. La 4/17 ianuarie 1914, I.I.C. Brătianu — care, în noul guvern, deținea președenția și Războiul — a depus jurământul. Între miniștri se aflau: Emil Costinescu, la Finanțe, dr. Angelescu, la Lucrări Publice, Victor Antonescu la Justiție, Alexandru Radovici, la Industrie și Comerț, I.G. Duca, la Culte și Instrucțiune

Publică. Un guvern cu mulți tineri. Venea ca un guvern al reformelor, dar va fi până la urmă cel sub care România va intra în primul război mondial. Obiectivul noului executiv era punerea în practică a programului lansat de I.I.C. Brătianu, la 7/20 septembrie 1913, respectiv, exproprierea parțială a marii proprietăți și colegiul electoral unic. Încă înainte de venirea la putere, I.I.C. Brătianu a obținut consimțământul partidului său pentru programul de reforme (la 2/15 octombrie și 21 octombrie/3 noiembrie). Liberalii au obținut și acordul regelui pentru reforme, condiționat însă de „moderațiune", de temperarea avântului stângii partidului și, în sfârșit, de înțelegere cu conservatorii. Acordul acestora din urmă a fost mai greu obținut. Conservatorii democrați ai lui Take Ionescu au acceptat reformele încă la 14/27 octombrie 1913, dar în condiții ceva mai restrânse. Conservatorii propriu-ziși, în decembrie 1913, s-au pronunțat doar pentru o lărgire a dreptului de vot. Ulterior, au acceptat și principiul exproprierii „*in extremis*" și ca subsidiar". Pentru a nu rămâne izolați, într-un context politic ce voia schimbarea, conservatorii ar fi cedat mai mult ca sigur în rezistența lor.

În alegerile din februarie 1914, liberalii au obținut o mare majoritate de locuri în Parlament (conservatorii doar 18), pe care și-au menținut-o și în alegerile pentru Constituantă din mai 1914 (de această dată conservatorii au reușit mai multe locuri, 42).

Dezbaterile pentru proiectele de reformă au sfârșit însă înainte de a fi cunoscut o concretizare. Europa a intrat în război, iar România a amânat rezolvarea chestiunilor sale interne.

Monarhia și rolul său în viața politică

În afara activității partidelor politice, a guvernelor, a Parlamentului, viața politică mai avea un important component: monarhul. După 1878, atribuțiile acestuia, rămânând în esență aceleași, au dobândit o altă relevanță. La 9/21 septembrie 1878, prin decizia Consiliului de Miniștri, domnitorul a luat titlul de Alteță Regală, titulatură care folosită prima dată la 8/20 octombrie 1878. Noul titlu a fost recunoscut de Austro-Ungaria, Marea Britanie, Franța, Germania, Italia și Rusia, fiind oficializat la 13/25 octombrie 1878. La 14/26 martie 1881, Camera Deputaților și Senatul, în unanimitate, au proclamat România Regat[1], completând și încoronând astfel „opera regenerării sale", punând numele în acord cu „poziționea ce a dobândit România ca stat independent", cum se declara în raportul Consiliului de Miniștri. În aceeași zi, ambele corpuri legiuitoare, cu președinții lor în frunte, miniștrii și mitropolitul primat și episcopii eparhioți, s-au prezentat la Palat pentru a saluta pe domn în noua sa titulatură de rege (solemnitatea încoronării a avut loc la 10/22 mai 1881).

[1] „Monitorul oficial", nr. 60 din 15 martie 1881.



Fig. 53 Regele Carol I și Regina Elisabeta.

Cum Carol I nu avea copii (principesa Maria, singurul copil, a murit la vârsta de patru ani, în 1874), după ce, la 9/21 noiembrie 1880 și la 17/29 decembrie 1886, principele Leopold de Hohenzollern, fratele lui Carol, și Wilhelm, fratele său mai mare, au renunțat la calitatea de moștenitori prezumtivi, la 14/26 martie 1889, al doilea fiu al lui Leopold, principele Ferdinand, a fost declarat oficial moștenitor al Coroanei României. Prevăzători, guvernanții țării voiau să asigure stabilitatea politică a României orânduind, după regulile în ființă, succesiunea capului statului. În același timp, pentru a lega cât mai strâns familia domnitoare de „solul țării", guvernanții i-au creat o situație materială mai bună; la 4/16 iunie 1884, pe lângă lista civilă prevăzută pentru fiecare domnie și care era fixată de Constituția din 1866, s-a instituit, și Domeniul Coroanei,

alcătuit din 12 moșii, cu o suprafață de 132 110 ha[1]. Monarhul devenea, astfel, prin Domeniul Coroanei, unul din marii agricultori ai țării. Treptat, Carol I se va implica în activități industriale, ajungând acționar la fabrici de postav, bere, conserve, ciment, brânzeturi, la diverse rafinării sau bănci. Atribuțiile monarhului și sub noua sa titulatură de rege au rămas cele stabilite anterior de Constituție. Funcționarea lor în practică a devenit însă mult mai bine pusă în evidență după 1878. Viața politică în genere a funcționat după reguli mai clare (mai cu seamă după încetarea lungii guvernări liberale dintre 1876–1888). Pe de altă parte, Carol I a dobândit experiență politică și cunoaștere a oamenilor și moravurilor românești. Atribuțiile suveranului erau mari în politica externă, ca în mai toate țările monarhice europene; nu numai în cazul monarhilor care dispuneau de puteri excepționale (țarul Rusiei sau sultanul Imperiului otoman), ci și al monarhilor constituționali: împăratul Francisc Iosif al Austro-Ungariei, împărații germani Wilhelm I și Wilhelm al II-lea, reginele și regii Marii Britanii, de la Victoria la Eduard al VII-lea și George al VI-lea, regele Belgiei, Leopold al II-lea etc. Nici monarhiile „periferice", cum erau în Italia și România, nu făceau excepție de la această regulă. Regele Italiei dispunea de aceste prerogative în baza articolului 5 al Statutului Albertin (*Statuto Fondamentale del Regno*)[2]. Evident că prerogativele sale se exercitau prin intermediul miniștrilor, dar aceștia erau „miniștrii săi", erau „diplomații săi" (art. 65), persoane ce se bucurau de încrederea sa deplină și reprezintau cercul restrâns al intimilor suveranului.

În cazul României, situația era mult mai puțin explicită: conform articolului 93 al Constituției din 1866, regele (principele, înainte de 1881), „încheie cu statele străine convențiile necesare pentru comerț, navigație și alte asemenea; însă, pentru ca aceste acte să aibă autoritatea necesară, trebuie mai întâi a fi supuse puterii legislative și aprobate de ea"[3]. Cum actul constituțional fusese elaborat într-un moment în care România nu obținuse încă independența — pentru a se evita complicațiile internaționale — n-au fost prevăzute în alineatul respectiv și convențiile politico-militare. În aceste condiții, regele României se afla în situația paradoxală de a nu putea revendica o asemenea prerogativă — neconsemnată expres în Constituție — și, în același timp, de a nu putea fi controlat de Parlament, în cazul în care, interpretând în sens larg articolul 93, o exercita[4]. Cu sau fără prerogativă, diplomația va rămâne domeniul rezervat al regelui, singurul garant — în condițiile vieții parlamentare — al continuității politicii externe. P.P. Carp nu se va sfii să declare acest lucru în fața Parlamentului, în 1888, din postura de ministru al Afacerilor Străine: „Politica externă nu este a țării, politica externă este

[1] *Dotațiunea Coroanei*, București, 1884.

[2] „Annuario Diplomatico del Regno d'Italia per l'anno 1886", Roma, 1886, p. 12.

[3] „Monitorul. Jurnal oficial al României", din 1/13 iulie 1866; pentru varianta revizuită la 1884 vezi „Monitorul oficial", nr. 51, 8/20 iunie 1884, p. 1041–1048.

[4] Ceea ce nu însemna că practica regală era mai puțin neconstituțională. Conform articolului 96, regele nu avea alte puteri decât cele date lui prin Constituție (*Ibidem*).



Fig. 54 Regele Carol I.

a regelui ..."[1]. În cazul României, regele va fi însă obligat să-și aleagă cu grijă colaboratorii, în cadrul guvernului, în condițiile în care articolul 92 al aceleiași Constituții prevedea că „nici un act al regelui nu poate avea valoare/forță, dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, care prin aceasta devine răspunzător de acel act"[2]. Faptul explică, într-un fel, de ce grupul de *decision making* în politica externă era extrem de restrâns[3].

---

[1] *D.A.D.*, nr. 14, din 8 decembrie 1888, p. 212–213.

[2] Date fiind însă posibilitățile de manevră oferite regelui și guvernului, în sfera politicii externe, de această formulare confuză, este explicabilă inalterarea conținutului articolului 93, în momentul revizuirii Constituției (1884). Vezi „Monitorul oficial", nr. 51, 8/20 iunie 1884, p. 1043.

[3] Cf. R. Dinu, *op. cit.*, p. 195–197.

În politica internă, regele se va impune, chiar mai mult decât domnul, prin capacitatea sa de manipulare a oamenilor politici, într-o lume în care obiceiurile politice moderne erau în formare, partidele politice de asemenea. Existența unor frământări interne în rândul partidelor, chiar după consolidarea acestora, a favorizat deseori intervenția regală (cum s-a întâmplat mai ales în rândurile conservatorilor). Existența unui tratat secret cu Puterile Centrale l-a obligat pe rege, de câteva ori, să intervină în viața politică chiar contra curentului, cum s-a întâmplat între 1888–1891, pentru a-i favoriza pe junimiști, în a căror orientare externă avea încredere. În general, Carol I a avut puțină încredere în oamenii politici români. A avut în I.C.Brătianu, în D.A.Sturdza, amândoi șefi ai Partidului Național-Liberal, iar de la conservatori, în junimiști, mai ales în T. Maiorescu, care i-a făcut jocul politic în 1912, acceptând o concentrare guvernamentală a conservatorilor cu Take Ionescu, contra voinței lui P.P. Carp. Pe acesta din urmă, cel mai apropiat de intenția regelui de a ține România alături de Puterile Centrale (împreună cu D.A. Sturdza), regele îl suporta cu greu, din cauza inteligenței sale ironice și a obiceiului de a spune totdeauna ceea ce gândea, fără ocolișuri și menajamente. La fel, nu a avut o relație de încredere nici cu L. Catargiu, vechi boier de țară, care știa să spună regelui: „aiasta se poate, aiasta nu se poate". Carol I avea și un anumit fel de a fi, care nu lăsa prea mult loc confesiunilor și prieteniilor. El nu a avut favoriți și favorite în România. După cum nu a avut nici prieteni. A dus preceptul lui Ludovic al XIV-lea, „n'ayez jamais d'attachement pour personne" dincolo de marginile lui. Regele Carol se considera pe sine un om al datoriei. „Meseria" de rege și-a făcut-o din acest sentiment, al datoriei pe care simțea că o avea pentru țara de adopțiune. Pentru România a fost un câștig. Unul de stabilitate politică, date fiind moravurile politice românești, neîncadrate în reguli.

Elementele de viață politică, mai sus menționate, creionează în România de până la Primul Război Mondial un regim politic liberal. Chiar dacă dinamica acestor elemente nu funcționa totdeauna respectând regulile, în primul rând pentru că instituțiile se aflau încă la început și nu erau deocamdată oameni potriviți care să le dea o viață reală. Vechea Românie nu era o societate democratică. Era însă una liberală. Cu toate îngrădirile impuse participării la viața politică, sistemul de guvernământ funcționa după reguli moderne și circulația ideilor politice și a tuturor valorilor politice era liberă.

RUSSU, Vasile, *Viața politică în România (1866–1871). De la domnia pământeană la prințul străin*, Iași, 2001.

RUTKOWSKI, E.R. von, *Österreich-Ungarn und Rumänen. 1880–1883, die Proklamierung des Königreiches und die rumänischen Irredenta*, în „Südost-Forschungen" 25, 1966, p. 150–284.

SCURTU, Ioan, *Ion I.C. Brătianu. Activitatea politică*, București, 1992.

SCURTU, Ioan, BULEI, Ion, *Democrația la români. 1866–1918*, București, 1990.

STAN, Apostol, *Ion I.C. Brătianu, un promotor al liberalismului în România*, București, 1993.

— *Putere politică și democrație în România. 1859–1918*, București, 1995.

STAN, Apostol, IOSA, Mircea, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, București, 1996.

STURDZA, D.A., *Petrolul românesc*, București, 1904.

ȘEICARU, Pamfil, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, București, 2000.

ȘEISANU, Romulus, *Take Ionescu. Viața și opera sa*, București, 1930.

THEODORIAN-CARADA, M., *Beizadea Mitică*, București, 1906.

VLAD, Radu-Dan, *Le gouvernement libéral de P.S. Aurelian (21 nov./3 déc. 1896 — 31 mars/12 avr. 1897)*, în RRH 31, 1992, 1–2, p. 103–125.

XENI, C., *Take Ionescu. 1858–1922*, București, 1932.

— *Portrete politice*, Lausanne, 1945.

ZBUCHEA, Gh.Gh., *România și războaiele balcanice. 1912–1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, 1999.

Capitolul IV

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI INDEPENDENTE (1878–1914)

România — subiect al relațiilor internaționale. Problema Dunării

Cucerirea neatârnării, cu profunde consecințe de ordin intern, a conferit și posibilități sporite de afirmare în politica externă, urmare a noului statut juridic internațional al statului român. Aceasta a fost pusă în slujba realizării principalelor deziderate ale perioadei de după 1878 — consolidarea independenței, asigurarea climatului internațional favorabil pentru dezvoltarea internă, lupta pentru desăvârșirea statului național unitar. Pornind de aici, diplomația română a trebuit să aibă în vedere întregul context al relațiilor internaționale. Or, tocmai după 1878 acestea au căpătat o intensitate deosebită, ca urmare a intereselor divergente ale marilor puteri, care aveau să aibă drept consecință izbucnirea Primului Război Mondial. Elementul esențial l-a constituit formarea celor două blocuri politico-militare, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere (Antanta), între care a existat o rivalitate diplomatică mai întâi, militară mai apoi.

Punctul de plecare l-a constituit alianța între Germania și Austro-Ungaria (1879), îndreptată împotriva celor două rivale, Franța și, respectiv, Rusia. Ce-i drept, Tripla Alianță, formată prin alăturarea Italiei celor două Puteri Centrale (1882), avea inițial un caracter defensiv, după cum prin complicatele sale sisteme de alianțe, Bismarck a căutat mai mult să prevină decât să provoace un nou conflict, cel din 1870–1871 aducând suficiente profituri din punctul de vedere german, dar, chiar în timpul său, caracterul alianței din 1882 a fost modificat prin reînnoirea din 1887[1]. O schimbare însemnată s-a produs însă după preluarea directă de către Wilhelm al II-lea a politicii germane, pe care, răspunzând noilor cerințe ale categoriilor dominante ale Imperiului, nu o concepea decât în sensul unei *Weltpolitik*. Nu este întâmplător că tocmai după 1890 s-a realizat alianța franco-rusă, nucleul celui de-al doilea bloc politico-militar, că

[1] Când tratatului i s-au adăugat două convenții, incluse în 1891 în textul propriu-zis. Prima, încheiată între Austro-Ungaria și Italia, stabilea că dacă guvernul austro-ungar va proceda la ocuparea „permanentă sau temporară" a unui teritoriu balcanic, trebuia să realizeze un acord prealabil cu Italia și să-i recunoască dreptul la „compensație". A doua avea în vedere cazul unui atac al Italiei împotriva Franței în Europa, determinat de expansiunea franceză în Africa de Nord, caz pentru care Germania îi promitea ajutor, ceea ce contravenea prevederilor defensive din 1882.

Tripla Alianță a ajuns pentru un timp la o mare coeziune. Mai ales după 1890, pregătirile în vederea unui mare conflict erau evidente și ele s-au reflectat nu numai într-o accelerată cursă a înarmărilor, ci și în preocuparea de a realiza noi alianțe. Eforturile esențiale în această privință ale celor două grupări s-au îndreptat, firesc, spre Marea Britanie, care a preferat însă, cu excepția unor avansuri temporare, fără obligații precise, să-și păstreze mai vechea sa politică de neangajare până în 1904, când a încheiat „Antanta Cordială" prin tratatul cu Franța; chiar după 1907, când s-a definitivat cea de-a doua grupare prin alianța anglo-rusă, diplomația londoneză s-a manifestat dispusă să oscileze încă.

În același timp, conducătorii celor două blocuri au avut în vedere și atitudinea unor state mai mici, mai ales a acelora vecine, ceea ce a adus importante nuanțe tabloului politic al Europei. În acest context s-a înscris deosebita atenție pe care marile puteri au acordat-o României. Interesul era cu atât mai mare cu cât statul care-și cucerise independența în 1877–1878 se învecina, în același timp, cu două mari imperii, pe care rivalitățile trebuiau să le plaseze în tabere ostile și el explică susținutele eforturi pentru a atrage sau a păstra diplomația română de partea uneia sau alteia din ele. Aceste eforturi au avut o intensitate variabilă, în funcție de interesele fiecărei mari puteri în diferitele momente concrete ale evoluției situației internaționale, dar au constituit o permanență a întregii perioade, fiind evidente, în mod firesc, mai ales la cele două imperii vecine.

Prin poziția sa, România prezenta, mai întâi, o deosebită importanță din punct de vedere strategic. Diplomația marilor puteri nu putea neglija faptul că intrarea ei în război (în vederea căruia erau încheiate, de fapt, diferitele acorduri) de partea uneia din cele două tabere sau chiar simpla neutralitate — care putea fi binevoitoare sau nu — era de natură să modifice într-o însemnată măsură situația militară din Răsărit în condițiile unui front continuu. Ce-i drept, suprafața ei era redusă în raport cu aceea a imperiilor vecine, dar granița româno-rusă[1] măsura 876 km, iar cea româno-austro-ungară 1 058 km, cifre a căror importanță este și mai bine reliefată dacă avem în vedere că frontiera dintre Rusia și Austro-Ungaria avea 1 305 km. Așadar, dacă România intra în război de partea Puterilor Centrale, frontul rus își sporea lungimea cu peste jumătate; dacă, dimpotrivă, participa ca aliată a Rusiei, atunci frontul austro-ungar aproape se dubla, cel puțin în faza inițială. Chiar în cazul unei neutralități absolute, cele două imperii vecine puteau fi silite să păstreze însemnate forțe militare la frontiera cu România; dacă ea era însă binevoitoare pentru unul din ele, atunci acesta le putea utiliza în alte sectoare.

Însemnătatea strategică a României nu se reducea doar la atât. Cucerindu-și independența în 1877–1878, ea putea să devină o barieră sau o punte de legătură pentru expansiunea rusă în Balcani. Deosebit de important pentru Rusia, faptul prezenta însemnătate și pentru Germania dar, mai ales, pentru Austro-Ungaria. Înfrângerile din 1866, pierderea posesiunilor italiene, completa excludere din Germania, ca urmare a constituirii Reichului, au determinat diplomația vieneză la promovarea mai hotărâtă a unei politici de penetrare în sud-estul Europei, tendință accentuată ca urmare a sporirii, după 1867, a rolului maghiarilor în cadrul statului dualist. Alianța cu România putea contribui într-o însemnată măsură la lupta împotriva principalului concurent din această regiune.

[1] Aceste cifre au fost calculate de prof. Al. Ungureanu de la Facultatea de Geografie din Iași.

Pe de altă parte, România era cel mai puternic stat în acest frământat sud-est al Europei. Chiar dacă importante teritorii locuite de români erau în afara granițelor sale, România avea o suprafață și o populație mai mare decât statele de la sud de Dunăre[1]; pe de altă parte, guvernul austro-ungar, mai ales, nu putea face abstracție de faptul că, într-o eventuală conflagrație europeană, plasarea României în tabăra adversă ar fi determinat nu numai întărirea acesteia cu șase milioane de români independenți, ci și periclitarea situației sale prin mișcările care puteau fi așteptate, după cum o dovedeau diferitele manifestări din partea celor trei milioane de români aflați sub stăpânirea Monarhiei Dualiste. Apoi, România dispunea de importante resurse naturale care, așa cum, de altfel, avea să demonstreze Primul Război Mondial, puteau fi de mare importanță în cazul unei conflagrații; ea poseda, de asemenea, un bun sistem de comunicații și telecomunicații. În sfârșit, nu se putea face abstracție de armata română, chiar dacă, prin natura lucrurilor, efectivele ei erau mult mai reduse decât acelea ale Puterilor Centrale sau Rusiei. În 1891, cancelarul german Caprivi sublinia că succesele trupelor române în Războiul din 1877–1878 nu fuseseră mai prejos decât acelea ale aliaților lor și că, de atunci, ele nu deveniseră nici mai slabe, nici mai rele, încât pentru prima parte a unei campanii constituiau un factor considerabil[2].

Importanța României pe plan internațional a fost subliniată și de alegerea reprezentanților marilor puteri care au fost trimiși aici. Unii nu aveau calități deosebite, mulți s-au remarcat însă prin aptitudinile lor — Bülow, Goluchowski, Kiderlen-Wächter, Aerenthal, Czernin, Lascelles, Giers (junior). Situația era sintetizată de un diplomat francez, care considera că Bucureștii constituiau o „trambulină pentru ambasadori"[3]. Reține atenția că cei mai mulți diplomați de valoare au fost trimiși de Puterile Centrale, fapt în directă legătură cu strădaniile mai intense ale acestora de a păstra România printre aliații lor. După cum arăta mai târziu Kiderlen-Wächter, Bucureștii erau considerați de diplomația germană drept „punctul central de supraveghere și apreciere a întregului complex al problemei orientale"[4].

Acest interes al marilor puteri asigura diplomației române un câmp mai larg de acțiune. În același timp, însă, el ridica și dificultăți suplimentare, în comparație cu statele plasate în regiunile mai periferice ale continentului. Situația era cu atât mai complexă cu cât România își cucerise de curând independența. Preocuparea fundamentala trebuia să fie deci dezvoltarea internă, care nu se putea realiza decât în condiții de liniște. Izvoarele externe ale vremii subliniază frecvent intențiile pacifice, afirmate constant de oamenii

[1] C. Benger, *La Roumanie en 1900*, Paris, 1900, p. 22.
[2] G.P., 7, Berlin, 1922, p. 159 (Caprivi către Heinrich von Reuss, 26 martie 1891).
[3] Apud R.W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 413.
[4] A. Kiderlen-Wächter, *Der Staatsmann und der Mensch*, I, Stuttgart, 1925, p. 182.

politici români. Cum însă era un stat mic, ea nu putea face abstracție de situația internațională. Acesteia i s-a acordat o atenție deosebită, nu numai de factorii de decizie, ci de întreaga opinie publică.

Pentru a asigura posibilități de acțiune diplomatică în funcție de noul statut internațional al țării, instituțiile de politică externă au fost reorganizate, începând cu Ministerul Afacerilor Străine și continuând cu agențiile diplomatice din străinătate, care au fost ridicate la rangul de legații. S-a urmărit, totodată, întrebuințarea unui personal diplomatic de calitate. Recrutarea acestuia presupunea rezolvarea unor importante dificultăți, pentru că pregătirea lui specifică trebuia să se realizeze mai ales direct în activitatea diplomatică. Chiar astfel însă, corpul diplomatic român s-a impus prin calitățile sale, fapt cu atât mai meritoriu cu cât reprezentanții statelor mici au de înfruntat greutăți mai mari decât aceia ai marilor state. Merită subliniat că în funcțiile externe a existat o mai mare stabilitate decât în cele interne, un guvern întrebuințând în diplomație și membri ai partidelor adverse.

De la început însă, diplomația României independente s-a lovit de numeroase și importante dificultăți, mai ales din partea marilor puteri. În continuarea unei îndelungi tradiții, acestea erau obișnuite să rezolve doar prin înțelegerea dintre ele toate problemele, inclusiv acelea care priveau direct alte state. Astfel procedaseră și față de sud-estul Europei. Ele acceptaseră unele transformări aduse de Războiul din 1877, dar nu puteau fi de acord ca acestea să determine prea mari schimbări pe plan internațional, ca urmare a dezintegrării Imperiului otoman. În consecință, au manifestat față de noile state din sud-estul Europei o atitudine rezervată, uneori mergând până la acțiuni colective de constrângere. Faptul a fost cât se poate de evident în cazul României. Explicația trebuie căutată și în trecut. România dovedise o energie deosebită, opunând, în repetate rânduri, o rezistență surprinzătoare față de voința marilor puteri. Era de presupus ca, în noile condiții, acțiunea sa să fie și mai energică. Diplomația europeană era pe deplin conștientă de acest fapt. După cum sublinia în raportul său din 25 februarie/6 martie 1879 ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, von Hoyos, prin intrarea României în rândul statelor independente, i s-a dat acestei țări, în mod formal, dreptul să-și făurească, după planul ei, viitoarele relații cu celelalte state și, în special, cu imperiile vecine, situație care trebuie pusă în legătură și cu faptul ca, chiar în perioada anterioară, după 1856, când puterile au avut „prilejul și, nu rareori, pretextul, pentru a exercita o influență directă asupra problemelor acestui stat", românii, „abili, au știut să folosească în scopurile lor lipsa de acord și rivalitatea dintre marile puteri" și, astfel, „să se apropie de ținta dorită, independența"[1]. Apoi, într-o Europă în cea mai mare parte conservatoare, România continua să fie privită ca un centru de tulburări revoluționare. Atitudinea marilor puteri în primii ani ai independenței noului stat este cât se poate de semnificativă,

[1] *1918 la Români*, I (coord. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Mușat), București, 1983, p. 103.

prin strădaniile, uneori comune, de a-i impune unele soluții într-un moment în care situația ei nu era consolidată încă.

Chiar de la Congresul de la Berlin, marile puteri arătaseră limpede că nu intenționează să trateze cu România pe picior de egalitate. Ulterior, recunoașterea independenței, problemă de natură externă, a fost condiționată, după cum s-a văzut, de rezolvarea unei probleme interne. O atitudine asemănătoare o întâlnim față de proclamarea Regatului, în 1881. Pentru România, actul prezenta un triplu interes. Mai întâi, el urma să consolideze poziția monarhiei. Apoi, trebuia să stimuleze lupta pentru desăvârșirea unității statale românești[1]. În sfârșit, Regatul, consecință a independenței cucerite pe câmpul de luptă, trebuia să asigure un prestigiu sporit în exterior. În aceste condiții, marile puteri nu puteau refuza recunoașterea actului. Ele au formulat totuși câteva obiecții. Cea mai interesantă a fost ridicată de Giers, ministrul rus de Externe. În mai multe rânduri, acesta s-a arătat nemulțumit de faptul că România tolerează activitatea pe teritoriul său a unor revoluționari ruși. După asasinarea țarului Alexandru al II-lea, Giers a declarat limpede reprezentantului României la Sankt-Petersburg că recunoașterea Regatului era condiționată de dovada că guvernul român știa să-și apere vecinii de revoluție[2]. Adoptarea unei legi care viza împiedicarea activității revoluționare a emigranților a fost primită cu satisfacție nu numai la Sankt-Petersburg, ci și la Berlin și Viena[3].

Măsurile amintite, ca și altele, dezvăluie atitudinea marilor puteri. Pentru acestea, independența unui stat mic nu putea fi deplină, nu putea fi utilizată împotriva intereselor lor. Bismarck o sublinia limpede, în noiembrie 1879[4]. Cu atât mai mult acțiunea independentă a României trebuia să determine o atitudine ostilă când era vorba de probleme de un interes mai larg, cum era cazul cu problema Dunării.

Mai ales începând din 1856, diplomația europeană acordase un interes deosebit Dunării. Cum Războiul din 1877–1878 determinase importante modificări în bazinul inferior al fluviului, Congresul de la Berlin a avut în vedere și stabilirea noului său statut internațional. În linii generale, vechile prevederi au fost menținute, dar marile puteri au impus o sporire a prerogativelor lor. Statelor riverane, fără a fi consultate, li s-au restrâns drepturile în raport cu acelea pe care anterior le avusese Imperiul otoman; a fost impusă dărâmarea fortărețelor, s-a interzis utilizarea vaselor militare, funcționarii Comisiei Europene a Dunării depindeau direct de aceasta. În anii următori, marile puteri au urmărit să-și extindă prerogativele.

În conformitate cu dispozițiile Tratatului de la Berlin, fluviul a fost împărțit în două sectoare: Dunărea de Jos, până la Galați, situată sub protecția Comisiei Europene, și Dunărea de Sus, sub așa-zisul control al riveranilor, a căror comisie nu fusese constituită

[1] Ernst R.V.Ruskowski, *Österreich-Ungarn und Rumänien. 1880–1883: die Proclamierung des Königreiches und die Rumänische Irredenta*, în „Südost-Forschungen", 25, 1966, p. 152 și urm.

[2] AMAER, dosar nr. 21/1888, f. 83.

[3] *Ibidem*, f. 227.

[4] Apud R.W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 393–394.

încă. Austro-Ungariei i s-a conferit dreptul de a efectua lucrările de amenajare de la Porțile de Fier și de a percepe taxele corespunzătoare. De asemenea, prin interpretarea unilaterală și arbitrară a prevederilor Tratatului, Comisia Europeană a hotărât crearea unei *Comisii Mixte a Dunării de Jos*, compusă din riveranele România, Bulgaria și Serbia și neriverana Austro-Ungaria, căreia i s-a atribuit chiar președinția, cu sarcina de a supraveghea și executa regulamentele de navigație. Prin intermediul acestui organism, Austro-Ungaria își instituia controlul asupra Dunării de Jos.

România, care, după 1878, fusese cooptată în Comisia Europeană, nu putea accepta această situație, prin instituirea căreia i se îngrădea libertatea de acțiune politică și i se afectau grav interesele comerciale, pe o arteră prin intermediul căreia stabilea legătura cu statele Europei Centrale. Aceasta, cu atât mai mult cu cât Austro-Ungaria crea continui greutăți exportului românesc pe piața Monarhiei.

Tensiunea politică, ce și-a găsit expresie într-o puternică campanie de presă, devenise foarte gravă. În cuprinsul acestei campanii, situația românilor din Transilvania ocupa un loc important. Nu întâmplător în aceste împrejurări, în Transilvania, în mai 1881, au fost unificate cele două partide politice naționale. Apropierea politică dintre Imperiul dualist și cel rus din primele luni ale anului 1881, care au premers „Alianței celor trei împărați", a silit guvernul român să grăbească proclamarea Regatului (programată pentru data de 10/22 mai 1881), pe care a evitat însă s-o lege de problema Dunării[1] și să adopte o poziție mai conciliantă pentru a preveni izolarea.

Acceptând soluția Comisiei Mixte, impusă de marile puteri, România a încercat să obțină subordonarea acestui organism Comisiei Europene și să elimine votul preponderent al Austro-Ungariei, a cărei președinție a fost constrânsă s-o accepte. Ambele părți au rămas pe poziții opuse. Sub presiunea Puterilor, în cele din urmă a fost impusă *propunerea Barrère* (reprezentantul Franței în Comisia Europeană), potrivit căreia Comisia Mixtă trebuia să fie alcătuită din reprezentanții României, Serbiei, Bulgariei și Austro-Ungariei (ca președinte permanent) și un reprezentant al Comisiei Europene, numit la fiecare șase luni. Lipsită de votul preponderent, Austro-Ungaria își putea impune punctul de vedere în cadrul Comisiei cu sprijinul Serbiei, cu care încheiase alianța din anul 1881, și al reprezentantului Comisiei Europene.

România s-a opus cu hotărâre adoptării propunerii lui Barrère. Relațiile au devenit și mai încordate ca urmare a restricțiilor comerciale impuse de Monarhie produselor românești. Presiunile producătorilor maghiari, care se vedeau concurați pe piața Monarhiei de produsele agriculturii românești, au impus guvernelor de la Viena și Budapesta să adopte măsuri restrictive și să facă numeroase șicane exporturilor românești, efectuate în conformitate cu prevederile Convenției din anul 1875. S-a ajuns chiar până

[1] Ș. Rădulescu-Zoner, *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni*, în SMIMod 4, 1979, p. 57; Pentru problema Dunării vezi I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972; cf. Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1975, p. 435–437.

la închiderea graniței. Aceste practici aduceau grave prejudicii intereselor comerciale ale României. Mesajul tronului din 15/27 noiembrie 1881, prezentat cu prilejul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare, sublinia tendințele de dominare ale Austro-Ungariei asupra unei porțiuni fluviale pe care nu era riverană, prejudiciile grave aduse comerțului românesc și intereselor vitale ale României, legate de libertatea navigației pe Dunăre.

Mesajul, considerat jignitor de către cercurile politice de la Viena, a devenit cauza unui conflict diplomatic. Deși a fost constrâns să prezinte scuze, guvernul de la București, nici de data aceasta, ca și în cazul anterior proclamării Regatului, nu a făcut concesii de natură să aducă prejudicii românilor din Transilvania și nici nu a abdicat de la poziția adoptată în problema Dunării. Și cu acest prilej s-a putut constata măsura în care relațiile cu Austro-Ungaria — care ocupau un loc central în politica externă a României — erau dominate de poziția deosebită a ambelor părți față de realitatea pe care o reprezentau românii din Transilvania, de opțiunea națională a României. Faptul s-a desprins limpede, în egală măsură, și din eșuarea misiunii baronului Nicolics, sosit la București la 26 martie 1881. Acesta, pe linia străduințelor Dublei Monarhii de a obține o „stabilitate în atitudinea de politică generală a României" și aderarea ei la o alianță cu Monarhia, a cerut domnitorului ca, printr-o scrisoare personală adresată împăratului (la fel cum se proceda și se va obține de la principele Serbiei), să se angajeze că România se va alătura la sistemul de alianțe al Austro-Ungariei. Cercurile politice românești au refuzat să adere la această formulă.

Cedarea guvernului român, într-un moment în care Dubla Monarhie căuta să știrbească prestigiul țării, umilind-o, când, în România se accentua mișcarea națională în favoarea românilor din Transilvania, ale căror acțiuni deveniseră mai limpezi, mai hotărâte, concertate într-o singură linie, dirijată de București, a fost din nou necesară, condiționată de pericolul generat de izolarea politică a țării. Sprijinirea tendințelor Austro-Ungariei de Franța însăși (în cuprinsul planului propus de reprezentanții acesteia în Comisia Europeană a Dunării), incapacitatea Rusiei de a se opune, reliefau limpede existența acestei izolări.

În anul 1882, problema Dunării a intrat în faza finală. La 21 mai/2 iunie, Comisia Europeană a Dunării a terminat redactarea regulamentului de navigație și poliție fluvială, aplicabil pe porțiunea cuprinsă între Galați și Porțile de Fier și a adoptat *propunerea Barrère* (potrivit căreia în Comisia Mixtă, alături de riverani, intra și un reprezentant al Austro-Ungariei, ca președinte permanent, precum și un delegat al Comisiei Europene a Dunării). Regulamentul a fost adoptat de Conferința de la Londra a celor șapte puteri, care, la cererea Rusiei, a scos brațul Chilia de sub autoritatea Comisiei Europene a Dunării și a extins autoritatea acesteia până la Galați. Mandatul Comisiei Europene a Dunării a fost prelungit cu încă 21 de ani. Nefiind admisă să participe cu vot deliberativ la lucrările conferinței (aceasta a avut loc între 8/20 februarie și 10/22 martie 1883), România a declarat că nu se simte legată să respecte deciziile adoptate fără consultarea și împotriva intereselor sale. Problema a rămas deschisă; impunerea hotărârilor prin mijloace coercitive

nu s-a putut realiza. Tensiunea politică și diplomatică, ostilitatea împotriva Dublei Monarhii, mai ales, în centrul căreia se situau continuu problema românilor din Transilvania, au atins, în acești ani, un punct culminant[1].

Respingerea hotărârilor Conferinței de la Londra a însemnat, în fond, opoziția deschisă împotriva hotărârii marilor puteri și ea nu putea rămâne fără consecințe. În condițiile în care, din nou, diplomația franceză făcea demersuri stăruitoare ca România să adere la Tratatul de la Londra, izolarea diplomatică a țării pe arena internațională devenise totală[2]. Îngrijorarea cercurilor politice românești era accentuată de sporirea influenței Rusiei în Bulgaria, ca urmare a deteriorării pozițiilor câștigate după 1878. Exista temerea unei intervenții militare, care nu se putea efectua decât pe teritoriul României, în condițiile în care se făceau eforturi pentru sporirea influenței Rusiei, în relațiile cu care exista încă starea de tensiune din 1878–1879, când fuseseră reactualizate planuri separatiste[3]. În aceste împrejurări, în care avertismentele nu au lipsit[4], pentru a se preveni o înțelegere[5] — previzibilă în contextul reînvierii „Alianței celor trei împărați" — opțiunea politică a României spre Tripla Alianță apare pe deplin justificată, reprezentând singura alternativă; ea nu însemna abandonarea sprijinirii luptei românilor din Transilvania, ci consolidarea statului existent deja, crearea unei baze de pe care să se poată înfăptui, în viitor, desăvârșirea unității naționale.

România — parteneră a Triplei Alianțe

Aderarea la Tripla Alianță. Primii cinci ani de independență au constituit, astfel, sub raportul activității internaționale, o experiență dură pentru România. Concluzia pe care trebuiau s-o tragă oamenii politici români era aceea a necesității unei alianțe suficient de puternice pentru a putea face față presiunilor din exterior. Mai ales modul cum fusese tratată România în problema Dunării dovedea necesitatea unei asemenea soluții[6].

Realizarea unei alianțe nu era însă, în condițiile amintite, atât de facilă. Toate posibilitățile prezentau diferite inconveniente. Opțiunea trebuia deci să se îndrepte spre

[1] Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate și diplomația Puterilor Centrale: 1878–1895*, Timișoara, 1979, p. 63.

[2] Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 61.

[3] *Ibidem*, p. 53.

[4] Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 72.

[5] Într-o convorbire cu reprezentantul diplomatic al României la Berlin, contele Hatzfeld, subsecretarul de stat la Externe, consemna necesitatea ca România să fie mai conciliantă. „Situația actuală este dificilă pentru România — sublinia omul politic german — și ea ar putea deveni penibilă dacă complicații care nu pot fi precizate astăzi, dar sunt pe deplin posibile, ar izbucni în Europa" (Cf. Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878–1914*, București, 1979).

[6] Ș. Rădulescu-Zoner, *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*, în RESEE 9, 1971, 1, p. 152; Idem, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale. 1878–1898*, Cluj-Napoca, 1982, p. 88 și urm.

soluția care prezenta dezavantaje mai mici. Ea nu putea consta într-o alianță cu statele din sud-estul Europei. Acestea aveau interese asemănătoare cu ale României și între ele se stabiliseră relații normale imediat după 1878. Forțele lor erau însă reduse, neputând constitui un sprijin substanțial în confruntările internaționale. De altfel, și micile state vecine din sud au intrat după 1878 în sfera de influență a unor state mari, Bulgaria în cea a Rusiei, care-și rezervase importante drepturi în organizarea statului bulgar, Serbia s-a apropiat de Austro-Ungaria, cu care a încheiat, în condiții de inegalitate, un tratat în 1881. Soluția nu putea fi decât o alianță cu una dintre marile puteri.

În mod tradițional, orientarea românilor se îndrepta spre Franța. Înfrântă în 1871, aceasta slăbise însă pentru un timp și, pe de altă parte, fusese izolată prin abila acțiune diplomatică a lui Bismarck. Interesul ei se îndrepta deci mai puțin spre sud-estul Europei. Pe de altă parte, o diminuare a simpatiilor românești s-a produs datorită atitudinii diplomației franceze în timpul Congresului de la Berlin și în perioada imediat următoare, Franța fiind printre ultimele puteri care au recunoscut independența României. Apoi, relațiile comerciale s-au păstrat mai multă vreme la un nivel relativ scăzut, iar piața financiară franceză a rămas închisă României (datorită discuțiilor în legătură cu modificarea articolului 7 din Constituție), financiarii francezi preferând să participe la împrumuturile române prin intermediul băncilor germane. Este adevărat, mulți dintre oamenii politici români ai epocii făcuseră studiile la Paris, erau buni cunoscători ai culturii franceze, aveau simpatii pentru Franța; o alianță cu ea era însă nu numai foarte greu de realizat, dar nu prezenta nici un avantaj deosebit. O orientare spre Franța nu s-a putut produce de altfel nici mai târziu, în momentul în care diplomația franceză a izbutit să iasă din izolare, prin încheierea unei alianțe cu puternicul vecin al României din răsărit, Rusia.

Cu aliatul din 1877, guvernul român ajunsese într-o stare de încordare, ca urmare a atitudinii acestuia din 1878. Divergențele au continuat și în perioada următoare, fiind întreținute de diferite incidente, cum a fost, mai ales, acel legat de disputa în jurul înălțimii Arab-Tabia. În ianuarie 1879, într-un moment când granița de sud a Dobrogei nu fusese încă stabilită definitiv, trupele române au ocupat înălțimea amintită care, dominând Silistra, prezenta o importanță strategică pentru frontiera românească. Faptul a determinat un conflict diplomatic în care Austro-Ungaria s-a plasat de partea României, Germania și Rusia împotriva ei. Ultima îndeosebi, care începuse organizarea Bulgariei, s-a arătat foarte categorică, mergând până la ruperea relațiilor diplomatice. Acestea au fost reluate abia după ce, în iulie 1880, conflictul a fost soluționat prin trecerea Arab-Tabiei în stăpânirea României. Interesele ruse în Bulgaria au pricinuit și ulterior momente de încordare între București și Sankt-Petersburg. S-au adăugat campanii de presă și, după cum sublinia puțin mai târziu istoricul rus Tatișcev, lipsa de tact a diplomaților țariști[1]. O apropiere de Rusia nu putea fi favorizată nici de relațiile

[1] S.S. Tatișcev, *Diplomaticeskie besedi o vneșnei politiki Rosii 1889*, Sankt-Petersburg, 1890, p. 96, apud Gh. Căzan, *Cu privire la politica României față de Rusia în anii 1879–1893*, în AUB, istorie, 9, 1960, p. 110.

economice; dimpotrivă, similitudinile între cele două economii determinau o concurență pe piața occidentală pentru desfacerea produselor agricole.

Importante dificultăți au intervenit și în raporturile cu celălalt mare vecin, Austro-Ungaria. Austriecii nu puteau să se bucure de prea multă simpatie în România. Tendințele lor expansioniste, unele manifestări într-un trecut nu prea îndepărtat acționaseră într-o direcție cu totul contrară. Problema esențială a raporturilor cu Austro-Ungaria o constituia însă situația românilor din Transilvania. Realizarea dualismului austro-ungar în 1867 i-a pus în fața gravei amenințări de deznaționalizare forțată. Politica de maghiarizare s-a accentuat în ultimele decenii ale secolului. Ea a determinat nu numai rezistența hotărâtă a românilor transilvăneni, ci și via reacție a conaționalilor lor de peste munți. O alianță a României cu guvernul unui stat care oprima câteva milioane de români putea pare astfel opiniei publice ca o abdicare de la sprijinirea unor interese vitale ale propriului popor.

Relațiile cu Germania, mai îndepărtată, nu prezentau atâtea dificultăți. Nu se putea vorbi, ce-i drept, de o simpatie a opiniei publice față de recent creatul Imperiu german, fapt la care au contribuit antimonarhismul îndreptat împotriva unui membru al Casei de Hohenzollern, concesiunea Strousberg, atitudinea Germaniei în timpul Congresului de la Berlin și în anii următori, unele aprecieri ale lui Bismarck la adresa românilor. Elementele amintite nu erau totuși de natură să creeze situații mai îndelungate de tensiune.

În aceste condiții, soluția care se putea impune era tocmai aceea a unei alianțe cu Germania (o apropiere de Marea Britanie, datorită politicii de atunci a guvernului englez, nu putea fi luată în considerare). Imperiul creat în 1871 prezenta și avantajul că era principala putere militară a Europei, dispunând, în același timp, de o importantă și dinamică forță economică. Dar, dacă relațiile cu Germania ofereau însemnate avantaje, ele prezentau și incovenientul major că nu puteau fi concepute decât prin acceptarea situației create de alianța austro-germană din 1879; apropierea de Germania trebuia să însemne, în același timp, și o apropiere de Austro-Ungaria. Ultima soluție, evident, venea în contradicție cu interesul național al românilor. Câteva elemente însă favorizau o realizare temporară a ei.

Pentru români, cucerirea independenței constituia un nou pas spre drumul desăvârșirii unității lor. În condițiile de după 1878, era limpede că acest scop nu putea fi realizat curând. Era necesar deci ca mai întâi să se consolideze ceea ce se realizase până atunci, statul român așa cum era el la 1878. Aceasta presupunea o perioadă de liniște. Privită sub acest raport, o apropiere temporară de Puterile Centrale apărea favorabilă. În 1879 și 1882, ele realizaseră o puternică grupare, de natură să domine un timp viața internațională. Apropierea de Tripla Alianță oferea deci o garanție mai puternică decât o alianța cu o singură mare putere. Apoi, din cele trei membre ale acestui prim bloc politico-militar, cu Germania și Italia nu existau divergențe fundamentale. În sfârșit, apropierea era favorizată de importanți factori economici și politici.

Relațiile comerciale ale României cu Austro-Ungaria și Germania erau deosebit de dezvoltate. Cerealele și vitele românești se îndreptau în bună măsură spre piețele din Europa centrală care, la rândul lor, ofereau o mare parte a importului românesc de produse industriale. Schimbul s-a intensificat ca urmare a Convenției comerciale cu Austro-Ungaria, din 1875, deși consecințele negative ale acesteia pentru industria românească au fost viu criticate după 1878. Aceste relații erau de natură să determine anumite grupuri la acceptarea, dacă nu a unei alianțe, cel puțin a unei apropieri de Puterile Centrale. Pentru marii producători agricoli, îndeosebi, ar fi putut crea condiții mai favorabile pentru desfacerea grânelor și vitelor lor. Se adăuga apoi și faptul că piața financiară germană oferea largi posibilități pentru contractarea unor împrumuturi, într-o perioadă când necesitatea acestora devenise presantă.

O apropiere de Puterile Centrale era favorizată și de importanți factori politici. În ansamblu, opinia publică era ostilă și atitudinea ei nu putea fi neglijată; cum însă, în condițiile unei diplomații secrete, deciziile sunt luate de un număr mic de persoane, un interes deosebit în cazul de față îl prezenta atitudinea principalilor oameni politici. Or, unii dintre ei erau adepții convinși ai unei apropieri de Puterile Centrale. În fruntea lor se situa monarhul.

Rămas, după însăși expresia sa, „un bun prusac și un bun german"[1], Carol I pornea de la ideea că orientarea spre Puterile Centrale trebuia să constituie un element de bază al politicii externe a României, privită în contextul dezvoltării generale a acesteia. Importantele prerogative pe care i le acorda Constituția măreau ponderea puterii sale nu numai pe plan intern, ci și în politica externă. În condițiile în care alegerea sau menținerea unui ministru depindeau, în mare măsură, de voința regelui, Carol I avea la îndemână un însemnat mijloc de presiune asupra miniștrilor pentru imprimarea unei anumite orientări în politica externă. Pe de altă parte, modul cum era redactată Constituția din 1866 permitea monarhului o destul de largă acțiune pe plan internațional. Articolul 93 prevedea, printre altele, că șeful statului „încheie cu statele străine convențiunile necesare pentru comerciu, navigațiune și altele asemenea; însă, pentru ca aceste acte să aibă autoritatea îndatoritoare, trebuie mai întâi a fi supuse puterii legislative și aprobate de ea"[2]. Într-un moment când România nu era încă independentă, omiterea în prevederile constituționale a tratatelor politice era firească[3]. Și după cucerirea independenței însă, atunci când, mai târziu, în 1883, Constituția a fost revizuită, prevederile de mai sus și-au păstrat nealterată forma inițială[4]. Este greu de spus care au fost cauzele complete ale vechii formulări în condiții transformate radical; dar, indiferent că ar putea fi vorba de anumite acțiuni de culise sau de o simplă neglijență, faptul avea

[1] B. von Bülow, *Mémoires*, 4, Paris, 1928, p. 431.

[2] *Constituțiunea României*, București, 1866, p. 49–50.

[3] Nu poate fi vorba atunci de o „curioasă omisiune", cum o considera R.W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 407.

[4] *Constituțiune și legi electorale*, București, 1884, p. 30–31.

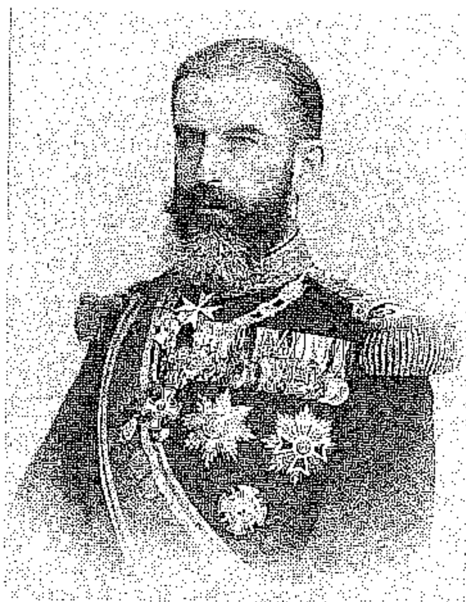


Fig. 55 Regele Carol I.

să aibă drept consecință scoaterea tratatelor politice de sub influența Parlamentului. Or, asupra unui tratat nediscutat în Adunarea Legislativă și deci putând fi păstrat secret, influența directă a opiniei publice scade, în același timp în care sporește în mod considerabil rolul șefului statului, chiar dacă prerogativele pe care și le însușește în politica externă sunt, într-un anumit fel, ilegale; articolul 96 al Constituției prevedea că „regele nu are alte puteri decât acelea date lui prin Constituție"[1]. Or, nu putea fi cazul tratatelor politice, de vreme ce ele nu erau menționate. Depășind în această privință prevederile actului constituțional, Carol I nu putea încălca condiția formulată precis în articolul 92, anume că „nici un act al regelui nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru care, prin aceasta chiar, devine răspunzător de acel act"[2]. Regimul responsabilității ministeriale nu era de natură să determine un ministru la o facilă

[1] *Ibidem*, p. 31.

[2] *Ibidem*, p. 29.

acceptare a semnării unui tratat contravenind manifestărilor opiniei publice, mai ales că acesta, secret deocamdată, era destinat, în ultimă instanță, unei eventuale aplicări, moment când trebuia în mod necesar să devină public.

Inconvenientele acestei situații aveau să iasă la iveală mai târziu. În 1883, atitudinea regelui coincidea cu aceea a primului său ministru, I.C. Brătianu. Faptul prezenta importanță atât pentru marea influență politică a acestuia, cât și pentru lunga sa guvernare. Dar orientarea spre Puterile Centrale era sprijinită nu numai de șeful guvernului liberal. Ea avea adepți și în tabăra conservatoare, mai ales în rândurile junimiștilor. Este adevărat, aceștia nu aveau o largă bază socială, dar dispuneau de câteva personalități proeminente, cum erau P.P. Carp și T. Maiorescu, cu o contribuție însemnată în acțiunea de apropiere de Puterile Centrale. Primul a avut un rol important în tratativele diplomatice din 1883, celălalt a teoretizat cu doi ani înainte necesitatea apropierii României de Puterile Centrale, într-un articol publicat în „Deutsche Revue".

Factorii menționați s-au dovedit suficienți pentru o apropiere oficială a României de Puterile Centrale. Aceasta nu însemna însă că apropierea a fost doar rezultatul acțiunii diplomației române. Realizarea unei alianțe nu putea fi, și în acest caz, decât rezultatul unei acțiuni bilaterale. Mai mult, rolul Puterilor Centrale apare preponderent atât în încheierea, cât și, mai ales, în păstrarea alianței cu România. Încă în 1880, Bismarck a sfătuit diplomația vieneză să acorde o mai mare atenție României și să acționeze pentru o apropiere austro-ungaro-română[1]. De mai multe ori, el a criticat tonul adoptat în unele împrejurări de guvernul austro-ungar față de cel român. Pentru Bismarck, situația era cu atât mai criticabilă, cu cât el constata posibilitatea unei competiții pentru atragerea României între Austro-Ungaria și Rusia, în care ultima putea promite Transilvania[2]. Ea îi apare și mai necesară după 1882. În concepția sa, ajutorul aliatei din 1879 trebuie să se exprime în Est. În eventuala luptă împotriva Imperiului rus, era necesar ca Austro-Ungaria să aibă asigurată frontiera sudică. În această privință, două importante succese se obținuseră în 1881, prin alianța austro-sârbă, și în 1882, prin crearea, împreună cu Italia, a Triplei Alianțe. Singurul mare semn de întrebare care se punea în acel moment era România. Or, după 1881, atitudinea sa interesa cu atât mai mult cu cât era plasată între cele două semnatare ale tratatului din acel an: Austro-Ungaria și Serbia, pe de o parte, și Imperiul rus și Bulgaria, aflată sub influența rusă, pe de altă parte. În consecință, la 19 august 1883, Bismarck a pus destul de direct chestiunea unei apropieri a României față de Tripla Alianță. Întrucât se anunțase pentru vară o vizită a lui Carol I la curțile austriacă și germană, cancelarul și-a pus problema dacă ea nu ar constitui un bun prilej în acest sens. Adresându-se prințului von Reuss, ambasadorul german la Viena, el considera necesar să pună „chiar de pe acum" întrebarea confidențială privind posibilitatea și utilitatea atragerii estului Europei spre Tripla Alianță. Pe primul plan era pusă o

[1] GP, 7, p. 158 (Caprivi către H. von Reuss, 26 martie 1891). Pentru întreaga perioadă, T. Pavel, *op. cit.*

[2] GP, 7, p. 158.

apropiere a României, cea a Serbiei (aliată totuși cu Austro-Ungaria) și Imperiului otoman fiind plasate pe planul al doilea[1].

Documentul arăta limpede că inițiativa unei apropieri a României de Tripla Alianță aparținea cancelarului german. Ea a găsit un ecou favorabil la diplomația austro-ungară, care urma, de altfel, să fie principala beneficiară a unei asemenea apropieri. În discuția pe care a avut-o cu prințul von Reuss, ministrul de Externe austro-ungar, contele Kálnoky, a arătat că, de comun acord cu suveranul său, el „a avut *mai mult* (subl. ns.) în vedere o apropiere de România, a cărei intrare în Liga păcii ar umple o fisură foarte importantă" și ar consolida esențial această alianță. Apropierea nu a fost însă posibilă, datorită nu numai atitudinii României în problema Dunării, ci și a faptului că guvernul român nu a făcut nici un pas care să arate dorința de a o realiza[2]. Aprecierea ultimă este revelatoare în legătură cu inițiativa alianței României cu Puterile Centrale. O lumină și mai limpede o aruncă aici nota marginală a lui Bismarck în legătură cu aprecierea lui Kálnoky: „Aceasta nu are importanță, problema este dacă avem sau nu nevoie de ei, cu sau fără un asemenea pas"[3]. De altfel, și ministrul austro-ungar se arăta preocupat, în discuția amintită, de găsirea posibilităților concrete ale unei apropieri. După părerea sa, deși îi păreau favorabili, regele era prea slab, iar Dimitrie Sturdza, ministrul de atunci al Afacerilor Străine, nu avea influență. Prin urmare, el considera că apropierea va fi realizată, dacă va fi câștigat pentru această cauză Ion C. Brătianu, considerat singurul capabil să dea o garanție pentru consolidarea unei asemenea apropieri.

Inițiativa unei apropieri a României de Puterile Centrale a pornit deci de la Berlin, ea găsind un ecou favorabil la Viena înainte de a-l avea la București. Ce-i drept, atitudinea lui Kálnoky pare surprinzătoare dacă avem în vedere încordarea ce survenise în raporturile româno-austro-ungare în vara anului 1883. Într-un cunoscut și mult discutat discurs ținut la un mare banchet dat cu ocazia dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare din Iași, senatorul Petre Grădișteanu și-a exprimat speranța că regele „va recuceri acele pietre prețioase care lipsesc încă coroanei" domnitorului moldovean. Afirmații de acest gen erau curente într-o perioadă în care apelul la argumentul istoric constituia o obișnuință. Dar cuvântarea lui Grădișteanu, rostită și în cadrul unei manifestări oficiale, a stârnit o vie reacție, mai întâi a presei, apoi a diplomației din Monarhia Dualistă. Un cunoscut ziar din Pesta a considerat, fără o prea bună familiarizare cu istoria veacului al XV-lea, că Grădișteanu a făcut referire la teritoriile românești aflate sub stăpânirea Ungariei. Presa din Viena a dezvoltat ideea oscilității românilor față de Monarhia Dualistă. Ca urmare a presiunii diplomatice, guvernul român a fost nevoit să se desolidarizeze de Grădișteanu printr-o declarație oficială, dar disputa a mai continuat un timp. Vara anului 1883 reprezentase, astfel, unul din cele mai încordate momente ale istoriei relațiilor româno-austro-ungare.

[1] *Ibidem*, 3, p. 263.
[2] *Ibidem*, p. 263 și urm.
[3] *Ibidem*, p. 264.

Între aprecierile lui Kálnoky din discuția amintită cu von Reuss și atitudinea oficialității austro-ungare apare astfel o neconcordanță. Ea este însă numai aparentă, diplomația vieneză folosind „incidentul Grădișteanu" și pentru a demonstra la București pericolul unei atitudini ostile față de Monarhia Dualistă. Impunerea unui ton agresiv în presa austriacă tocmai de către Kálnoky[1], vizitarea la începutul lunii august de către generalul Beck, șeful Statului Major, a fortificațiilor din Transilvania și a trecătorilor Carpaților[2] sunt argumente convingătoare în acest sens. Presiunile diplomației vieneze puteau, firește, să ducă și la accentuarea îndepărtării României; este probabil că intervenția amintită a lui Bismarck a fost determinată și de necesitatea înlăturării unui asemenea pericol. În același timp însă, ele trebuiau să demonstreze guvernului român riscurile unei îndepărtări de Austro-Ungaria, într-un moment în care existau motive de îngrijorare datorită evoluției raporturilor dintre Sofia și Sankt-Petersburg; tocmai în această perioadă, între principele Bulgariei, Alexandru de Battenberg, și generalii ruși intervenise o ruptură, ceea ce a făcut să domnească temerea unei intervenții ruse la sud de Dunăre și a implicațiilor pe care ea putea să le aibă asupra României.

În aceste condiții, Ion C. Brătianu a acceptat invitația de a se întâlni cu Bismarck. Discuțiile dintre cei doi oameni de stat s-au desfășurat la Gastein, la 26 august/7 septembrie 1883. În cursul a două întrevederi, s-au discutat bazele alianței dintre România și Puterile Centrale. Esența lor este cunoscută aproape exclusiv din relatările lui Bismarck[3]. Acesta a insistat asupra afirmațiilor lui Brătianu, dar și intențiile sale au fost expuse destul de limpede.

Asigurându-l pe Bismarck în privința legăturii față de Germania, primul ministru român a insistat asupra dificultăților pe care România le întâmpina în relațiile cu cele două mari state vecine. El a dat însă asigurări că atâta vreme cât Germania va fi aliată cu Austro-Ungaria va merge și cu Monarhia Dualistă, dar a insistat asupra tonului dur întrebuințat de guvernul de la Viena, pe care l-a criticat și Bismarck.

La rândul său, cancelarul a încercat să exploateze acordul lui Brătianu în vederea unei apropieri cu Germania pentru a-i tempera iritarea produsă de diplomația austro-ungară, după cum intervenise, în același scop, și la Viena. Pentru Bismarck, era limpede că alăturarea României de Puterile Centrale putea fi durabilă în măsura în care vor fi atenuate fricțiunile ei cu Austro-Ungaria, care puteau deveni foarte periculoase pentru aliata Germaniei, pe fondul problemei naționale. Prin urmare, el a militat nu pentru o alianță bilaterală româno-germană sau pentru o aderare oficială a României la Tripla Alianță — soluții dorite de diplomația română —, ci pentru un tratat prealabil între București și Viena. Prin aceasta, se urmărea un dublu câștig: pe de o parte, păstrarea unei anumite posibilități de manevră în relațiile cu Rusia, cu care Germania semnase

[1] AMAER, vol. 177, dosar nr. 41/1883, f. 3 (raportul lui P.P.Carp din 31 iulie/12 august 1883).
[2] *Ibidem*, dosar nr. 21/1883 (Raport din 5/17 august 1883).
[3] GP, 3, nr. 585, p. 265–268 (Bismarck către H.V.Reuss, 8 septembrie 1883); *Ibidem*, nr. 285, p. 268–269 (15 septembrie 1883).

tratatul de „reasigurare" din 1881, pe de altă parte, imprimarea unui caracter mai concret apropierii României de Puterile Centrale, printr-un tratat încheiat tocmai cu statul cu care avea cele mai importante neînțelegeri. Într-o scrisoare către von Reuss, Bismarck relua aprecierea lui I.C. Brătianu potrivit căreia alianța cu România ar fi fost mai eficace decât alianța cu Italia.

Cum Austro-Ungaria era direct interesată într-o alianță cu România, ideea unui tratat între cele două țări a fost imediat îmbrățișată de Kálnoky. El a ajuns repede la o înțelegere cu I.C. Brătianu în timpul vizitei pe care acesta a făcut-o la Viena, la întoarcerea sa în țară. Kálnoky a încercat chiar să obțină avantaje mai mari pentru Austro-Ungaria, dar a fost nevoit până la urmă să accepte punctul de vedere al primului ministru român. Acesta a cerut lui Kálnoky să alcătuiască proiectul tratatului, probabil pentru a-l redacta în termeni asemănători actelor din 1879 și 1882. Proiectul includea un articol în conformitate cu care guvernul român se angaja să nu tolereze pe teritoriul său acțiuni (*menées*) politice sau de alt gen care ar fi îndreptate contra Monarhiei Dualiste; pentru a se crea impresia unei egalități, guvernul austro-ungar își lua aceleași obligații față de România. Clauza ar fi constituit o premisă pentru imixtiunea într-o chestiune vitală, aceea a românilor transilvăneni, și ea a fost respinsă de Brătianu, fiind înlocuită cu un articol privind condițiile în care cele două puteri își promiteau ajutor reciproc, în cazul unei agresiuni. De asemenea, Brătianu a respins și prevederea conform căreia un tratat militar urma să stabilească, printre altele, problema comandamentului superior în caz de război, motivând că ea ar putea să-l irite pe Carol I. De fapt, însă, se elimina posibilitatea unei subordonări a armatei române. În schimb, el a cerut să fie inclusă prevederea în acord cu care tratatul defensiv austro-român corespunde scopului urmărit prin alianța dintre Austro-Ungaria și Germania. Aceasta pentru a se sublinia că actul este valabil doar atât timp cât durează alianța. Proiectul a fost acceptat și de Bismarck; cancelarul a făcut o singură rezervă, în legătură cu menționarea expresă a unui atac din partea Rusiei. Rezerva venea în contradicție cu prevederea similară din Tratatul austro-german din 1879; probabil, omul politic german se gândea fie la o eventuală opoziție a lui Wilhelm I, fie la posibilitatea divulgării termenilor acordului[1].

Cu aceste modificări, Tratatul de alianță dintre România și Austro-Ungaria a fost semnat la 18/30 octombrie 1883, în aceeași zi având loc și aderarea Germaniei[2]. El cuprindea un preambul și șapte articole. După ce specificau caracterul esențialmente defensiv al alianței, cele două părți contractante își promiteau pace și prietenie, că se vor abține de la încheierea unor alianțe sau angajamente îndreptate împotriva uneia din ele, și că își vor acorda un sprijin reciproc, „în limita intereselor lor". Articolul 2 stipula obligația pentru Austro-Ungaria de a acorda ajutor României în cazul în care aceasta ar fi atacată; Monarhia Dualistă obținea și ea sprijin în cazul în care ar fi fost atacată în unul din statele limitrofe României. În condițiile pericolului unei agresiuni,

[1] *Ibidem*, p. 587.

[2] A. Pribram, *Les traités secrets de l'Autriche-Hongrie*, Paris, 1920, p. 40 și urm.

cele două părți trebuiau să se pună de acord asupra măsurilor, problemele militare urmând să fie reglementate de o convenție specială. În caz de război, părțile contractante se angajau să nu negocieze și să nu încheie pace separată. Durata Tratatului era stabilită la cinci ani, începând din momentul ratificării[1]; dacă nu era denunțat sau una din părți nu cerea revizuirea sa cu un an înainte, el se prelungea automat cu încă trei ani. Părțile își promiteau secretul asupra Tratatului.

Încheierea acordului din 1883 a constituit un nou și important pas în stabilirea configurației diplomatice a perioadei care a precedat Primul Război Mondial. Rezultat al intereselor din acel moment al puterilor semnatare, el aducea anumite avantaje pentru fiecare din ele. Pentru Austro-Ungaria, a constituit definitivarea sistemului de alianțe care-i punea la adăpost frontiera sudică. Era mai mult decât un succes strategic; Italia, Serbia și România constituiau centrul de gravitație pentru o bună parte a populației din multinaționalul imperiu dualist. Prin încheierea acordului din 1883, chiar dacă o prevedere expresă în acest sens a fost respinsă de Ion C. Brătianu, Austro-Ungaria putea să spere că chiar dacă guvernul român nu va lua atitudine directă împotriva manifestărilor naționale vizând reunirea cu românii de peste munți, el nu le va sprijini și nu se va lăsa antrenat de ele într-o acțiune deschisă. Faptul prezenta importanță și pentru Germania; în eventualitatea unui conflict, Austro-Ungaria, având asigurată frontiera sudică, își putea concentra forțele în Răsărit, unde ar fi beneficiat și de ajutorul armatei române. Prin urmare, Germania își putea îndrepta atenția în Vest. Pe de altă parte, fapt deosebit de important pentru dezvoltarea ei în etapa imediat următoare, beneficiind de alianța a două mari puteri, România putea face față mai ușor unei presiuni externe, accentul putând cădea asupra operei interne.

Reînnoirile succesive ale aderării. Verificarea eficacității Tratatului din 1883 în condiții de război nu s-a putut face, datorită îndepărtării și apoi desprinderii României de Puterile Centrale. Timp de aproape trei decenii, el a stat însă la baza raporturilor cu ele, asigurându-le o bună stabilitate. Eficiența acordului din 1883 a fost diminuată de caracterul său secret. Bismarck a insistat asupra acestui caracter, pentru a evita anumite reacții ale Rusiei, iar diplomații români trebuiau să fie de acord cu el, datorită atitudinii pe care opinia publică o avea față de Austro-Ungaria.

De altfel, era limpede de la început că punctul slab al alianței îl constituia tocmai poziția României. Încă în perioada tratativelor de la Gastein, Bismarck era nemulțumit de simpatiile pe care opinia publică și unii oameni politici le nutreau pentru rivala învinsă a Germaniei, Franța. Atât el, cât și diplomații austro-ungari își dădeau seama însă că slăbiciunea Tratatului trebuie căutată în altă parte. Contele Kálnoky îi arăta lui Reuss că nu-și face iluzii în privința sentimentelor prietenești ale României față de Austro-Ungaria[2]. De altfel, ministrul român la Viena, P.P. Carp, i-a transmis limpede

[1] A fost ratificat de Carol I la 6 noiembrie 1883, de Wilhelm I și Francisc Iosif la 12 noiembrie 1883.

[2] GP, 3, p. 275 (Reuss către Bismarck, noiembrie 1883).

lui Reuss că regele Carol I va aproba acordul numai cu condiția ca el să fie semnat de Germania[1].

Dezvoltarea relațiilor româno-austro-ungare în anii imediat următori a subliniat persistența unor contradicții fundamentale care le subminau. Două erau domeniile în care ele s-au manifestat în mod deosebit în acești ani. După cucerirea independenței și proclamarea Regatului, mișcarea națională s-a amplificat substanțial, manifestându-se cu multă putere și după 1883[2]. Fără să poată să impună în Tratatul din acel an o clauză vizând combaterea ei oficială de către conducătorii români, guvernul austro-ungar a intervenit energic la București. În cele din urmă, el a reușit să obțină expulzarea câtorva transilvăneni, autori ai unor manifestări iredentiste, fapt care a determinat o largă reacție. Ce-i drept, cercurile opoziționiste au utilizat uneori problema națională drept armă politică împotriva guvernului; aceasta pentru că chestiunea preocupa opinia publică, puțin dispusă să accepte concesiile pe care guvernul le făcea Monarhiei Dualiste.

Al doilea domeniu esențial al contradicțiilor era cel economic. În comerțul exterior al României, Austro-Ungaria a continuat să ocupe și după 1883 un loc preponderent, ei revenindu-i aproximativ jumătate din importul românesc și o treime din export, chiar dacă, între timp, fuseseră semnate diferite acorduri cu Rusia, Italia, Elveția, Marea Britanie, Belgia, Olanda. În bună măsură, situația era o consecință a Tratatului din 1875. Dar condițiile care determinaseră încheierea acestuia se modificaseră. Devenită independentă, România trebuia să-și consolideze puterea economică; prin clauzele sale, Tratatul comercial din 1875 contravenea acestei tendințe firești. Pe de altă parte, cercurile conducătoare austro-ungare au căutat să accentueze caracterul inechitabil al schimbului între cele două țări, impunând importante restricții mai ales în privința exportului românesc de vite, pentru a favoriza pe marii proprietari unguri. Înnoirea Convenției comerciale cu Austro-Ungaria s-a dovedit a fi astfel imposibilă, mai ales că aceasta a încercat să impună clauze și mai favorabile în tratativele din 1885–1886. La rândul lor, I.C. Brătianu și D.A. Sturdza, în februarie-martie 1886, au încercat să facă contrapresiuni, arătându-i însărcinatului cu afaceri al Austro-Ungariei la București că dacă România va fi nevoită să găsească alte căi în relațiile sale comerciale, faptul putea avea consecințe pentru orientarea ei politică[3]. Guvernul de la Viena și-a menținut însă poziția, mai ales după ce a luat cunoștință de declarația regelui Carol I care, manifestându-și regretul pentru încordarea produsă între cele două țări de legăturile economice, arăta că acestea nu le pot altera pe cele politice[4]. În cele din urmă, disensiunile au dus la izbucnirea unui lung război vamal (1886–1893), situație puțin obișnuită între două țări, semnatare ale unui tratat de alianță politică.

---

[1] *Ibidem*, p. 274.

[2] Ernst R. V. Rutkowski, *op. cit.*, p. 182 și urm.

[3] Gh. N. Cazan, *Evoluția relațiilor economice româno-austro-ungare (1878–1886)*, în RI 28, 1975, 3, p. 374–375.

[4] *Ibidem*, p. 376.

De altfel, Austro-Ungaria a înțeles curând că, împins de împrejurări la încheierea alianței din 1883 și la unele manifestări conciliante, guvernul român era puțin dispus să-și modifice atitudinea în alte domenii. Dacă, în condițiile amintite, orientarea politicii externe românești către Puterile Centrale a fost menținută, faptul își găsește explicația esențială în împrejurările internaționale, mai ales în situația creată în Peninsula Balcanică. Influența rusă în Bulgaria și formele în care se manifesta avuseseră, am văzut, un anumit rol în tendința României de a găsi un sprijin la Puterile Centrale. Fricțiunile intervenite ulterior între Sofia și Sankt-Petersburg s-au agravat în toamna anului 1885. În urma unei răscoale în Rumelia, a fost proclamată unirea acesteia cu Bulgaria, sub conducerea lui Alexandru de Battenberg, privit cu ostilitate de diplomația rusă. Pe de altă parte, Serbia considera unirea din 1885 ca o tulburare a echilibrului balcanic. Bazându-se pe ajutorul Austro-Ungariei, ea a declarat război Bulgariei, dar a suferit repede două mari înfrângeri, înaintarea armatei bulgare fiind oprită doar prin intervenția diplomației austriece. Bulgaria nu a reușit să exploateze succesul; Rusia a izbutit să obțină concursul celorlalte puteri pentru a se păstra situația stabilită, atunci împotriva voinței sale, prin Tratatul de la Berlin.

În timpul acestor evenimente, guvernul român a păstrat o atitudine a cărei corectitudine a fost apreciată de celelalte puteri. El a menținut o neutralitate strictă și s-a preocupat de localizarea conflictului. Atitudinea corectă și prestigiul de care se bucura România la sud de Dunăre au determinat ca locul tratativelor de pace să fie desemnat orașul București. Propunerea în acest sens a fost făcută de Bismarck. Participanții la tratativele care aveau să restabilească *statu-quo*-ul au elogiat atitudinea corectă a României[1]. Pacea de la București poate fi considerată drept un succes de prestigiu al diplomației românești. Situația din Balcani a continuat însă să ofere subiect de neliniște. La puțin timp, Alexandru de Battenberg a fost înlăturat ca urmare a unui complot. În perioada interregnului care a urmat, s-a făcut la un moment dat propunerea unei uniuni personale a Bulgariei și României sub Carol I. Era evident însă că soluția nu putea fi acceptată de Rusia, care făcea toate eforturile pentru a-și recăpăta vechile poziții în Bulgaria și care a amenințat cu o intervenție armată în cazul unei asemenea eventualități[2]. Sprijinul acordat de diplomația română alegerii pe tronul bulgar a lui Ferdinand de Saxa-Coburg a accentuat divergențele. Ele au fost întreținute de discuțiile în jurul construirii de către România a unor fortificații a căror semnificație politică, va spune mai târziu P.P. Carp, trebuia să fie citită „în direcțiunea tunurilor de la Nămoloasa"[3], de obținerea în secret a planurilor acestora de către locotenent-colonelul Suboticі, atașatul militar rus la București și Belgrad[4].

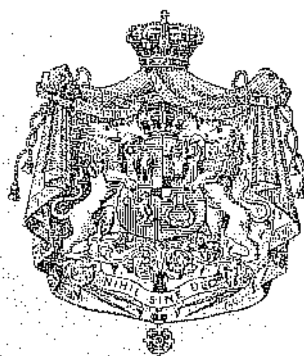
---

[1] N. Ciachir, *La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 au lendemain des événements balkaniques de 1885–1886*, în RESEE 3, 1965, 3-4, p. 573 și urm.; Gh. Cliveti, *România și crizele internaționale. 1853–1913*, Iași, 1997, p. 258.

[2] R. Léonoff, *Documents secrets de la politique russe en Orient (1881–1890)*, Berlin, 1893, p. 144–145.

[3] DS, 12 mai 1890, p. 752.

[4] R. Léonoff, *op. cit.*, p. 167–168.


Fig. 56 Stema României în timpul regelui Carol I.

Condițiile amintite au determinat menținerea orientării României către Puterile Centrale, cu toate divergențele româno-austro-ungare. Mai mult, o nouă inițiativă a lui Bismarck a extins relațiile dintre semnatarele Tratatului din 1883, prin aderarea la el a Italiei[1]. La începutul anului 1888, acesta i-a arătat lui Kálnoky că, în eventualitatea unui atac al Rusiei împotriva României, fiind obligată să intervină, Austro-Ungaria nu are asigurat ajutorul Italiei, care ar putea fi deosebit de util. Dirijate spre România, trupele italiene s-ar înțelege mai bine cu românii, fiind aproape de același neam cu ei. S-ar permite, astfel, ca trupele austro-ungare să fie îndreptate spre Est și Nord, ceea ce ar contribui și la degajarea căilor ferate. Soluția preconizată de Bismarck a fost nu un acord quadripartit, ci o aderare a Italiei la fel ca aceea a Germaniei. Aceasta s-a produs la 3/15 mai 1888. Aderarea era stabilită pentru cinci ani, dar se prevedea că dacă Tratatul principal din 18/30 octombrie 1883 va expira înaintea acestui termen, ea va înceta în același timp[2].

În acel moment însă, alianța României cu Puterile Centrale părea periclitată[3]. În martie 1888, guvernul Brătianu fusese răsturnat. Atâta vreme cât acesta a fost la putere, diplomația austro-germană putea fi asigurată de menținerea tratatelor din 1883, chiar dacă unii miniștri ai Afacerilor Străine (I. Câmpineanu și M. Pherekyde) nici nu le cunoșteau, după toate probabilitățile, existența.

Orientarea fruntașilor conservatori nu prezenta pentru Puterile Centrale nici o siguranță în privința respectării tratatelor, prelungite automat pe trei ani, în 1888. Diferite manifestări creaseră acestora reputația de rusofili. Venirea lor la putere a fost criticată în presa austro-ungară, iar Kálnoky și Bismarck au dezaprobat soluția adoptată de rege[4]. Noii miniștri nu fuseseră la curent cu tratativele din 1883, iar Carol I nici nu a considerat necesar (sau posibil) să le comunice existența Tratatului. S-a ajuns astfel la o situație paradoxală, în care miniștrii dădeau oficial asigurările cele mai formale cu privire la stricta neutralitate a României, semnatară a unor tratate în vigoare cu Puterile Centrale. Regele era îndreptățit să presupună că fruntașii conservatori ar putea respinge sau, și

[1] GP, 6, p. 246; 7, p. 151.
[2] A. Pribram, *op. cit.*, p. 46.
[3] DDF, I[re] série, t. 7, p. 357 (Herbette către Spuller, 7 martie 1889).
[4] GP, 6, nr. 1351, p. 344 (Bismarck către Wilhelm al II-lea, 25 septembrie 1888).

mai grav, divulga tratatele, fie pentru motivul că ele nu erau conforme cu vederile lor, fie numai pentru faptul că erau opera adversarilor lor politici, liberalii. Regele nu putea fi decât întărit în rezerva sa de repetatele atacuri din presă și Parlament privind faptul că politica externă s-ar afla exclusiv în mâinile sale, chiar dacă acestea nu constituiau, adeseori, decât instrumente ale luptei politice[1].


Fig. 57 Mihail Pherekyde.

Manifestându-se pe fondul general al contradicțiilor esențiale româno-austro-ungare și amplificându-le, împrejurările de după 1888 erau astfel puțin favorabile pentru păstrarea apropierii României de Puterile Centrale. Tocmai de aceea, Berlinul și Viena și-au intensificat eforturile în acest sens. Diriguitorii politicii externe a celor două state și-au dat seama de importanța unei acțiuni constante și directe exercitate în capitala României, asupra căreia se îndrepta și atenția diplomației ruse. În acest scop, Germania și Austro-Ungaria au trimis la București doi diplomați deosebit de dotați și apreciați, chiar dacă nu ajunseseră la apogeul carierei lor, Bülow și Goluchowski. Aceștia au desfășurat o foarte intensă activitate, în care rolul principal a revenit reprezentantului Germaniei.

Înainte de a fi acreditat la București, Bernhard von Bülow lucrase în cadrul Ministerului de Externe și apoi ca secretar la ambasada germană de la Sankt-Petersburg. La începutul anului 1888, urma să fie numit ministru al Germaniei la Washington. Situația critică pentru Puterile Centrale, intervenită prin căderea guvernului Brătianu, a făcut ca Bülow să fie acreditat la București, cu recomandarea să-și ia cât mai repede în primire noul post[2]. El își începea astfel activitatea de ministru plenipotențiar în condiții care nu erau dintre cele mai favorabile. „Ca ministru în România — îi spusese la despărțire ambasadorul german la Sankt-Petersburg, generalul von Schweinitz — veți debuta pe un teren destul de nesigur (*bien glissant*)"[3]. Bülow a reușit să-și creeze relativ repede o destul de exactă imagine asupra realităților românești. El a căutat să obțină și să fructifice cât mai multe legături cu oamenii politici români, nu numai oficiale, ci și neoficiale. Cea mai importantă era, firește, aceea cu regele, lesne de realizat, de altfel. Chiar la audiența de prezentare, care se mărginește de obicei la generalități, Carol I i-a prezentat lui Bülow un tablou al politicii externe a României, ca și acei factori interni de care trebuia să se țină seama în conducerea ei[4]. În anii care au urmat, Bülow a devenit

[1] *Ibidem*, 7, nr. 1472, p. 165 (Bülow către Caprivi, 7 august 1891).
[2] B. von Bülow, *op. cit.*, p. 424.
[3] *Ibidem*, p. 426.
[4] *Ibidem*, p. 427–428.

un adevărat consilier neoficial al regelui, un consilier cu care Carol I își permitea să discute mult mai multe chestiuni decât cu oricare dintre miniștrii români de atunci. În activitatea sa, el a fost ajutat, dar și stingherit, uneori, de reprezentantul austro-ungar, contele Goluchowski.

Alegerea lui Goluchowski — polonez de origine, căsătorit cu o franțuzoaică — ca reprezentant al Monarhiei Dualiste la București putea părea abilă. Manifestările sale de superioritate nu erau însă de natură să-i faciliteze misiunea, cu atât mai mult cu cât era reprezentantul unui stat privit cu rezerve de opinia publică. De altfel, deși — prin forța lucrurilor — relațiile dintre el și Bülow vor fi deosebit de strânse, între ei nu a existat o perfectă unitate de vederi. În schimb, exista o unitate de acțiune. Ea s-a îndreptat îndeosebi în două direcții: întărirea factorilor favorabili alianței cu Puterile Centrale și prevenirea unei apropieri de Rusia.

Diplomații austro-germani se arătau deosebit de interesați în consolidarea poziției Monarhiei. Strădințele în acest sens erau mai vechi; ele s-au intensificat însă în condițiile luptelor politice, începând din 1888. Stabilizarea situației era considerată ca o premisă a zădărnicirii acțiunii politice a Rusiei la București[1]. În audiența de primire a lui Bülow, regele îi declarase că deși relațiile cu Rusia constituie „o problemă dificilă", guvernul român nu dorește să o irite și vrea să facă tot posibilul pentru a evita un război[2]. Or, cunoscând importanța pe care relațiile cu Petersburgul o aveau pentru politica României față de Puterile Centrale, Bülow și Goluchowski au căutat pe cât posibil să le mențină încordate. Semnificația strădaniilor lor în acest sens era limpede subliniată de ultimul: „cu cât prăpastia dintre ea și vecinul protector va fi mai mare — nota el — cu atât se va adânci căderea în dizgrație la Sankt-Petersburg, cu atât mai sigur România trebuie să-și caute apărarea și singurul sprijin în Puterile Centrale"[3].

Aceste preocupări au făcut ca reprezentanții austro-germani la București să manifeste un interes deosebit față de evoluția guvernamentală. Nemulțumirea provocată de căderea guvernului Brătianu a fost întrucâtva atenuată de faptul că, în cele două cabinete junimiste care i-au succedat, portofoliul Afacerilor Străine a aparținut lui P.P. Carp. Situația s-a modificat în momentul când, la 29 martie/10 aprilie 1889, s-a format guvernul L. Catargiu — Al. Lahovari, ambii cunoscuți ca adepți ai politicii externe contrarii aceleia de alianță cu Puterile Centrale. În plus, chiar în ziua următoare, răspunzând unei interpelări, L. Catargiu s-a pronunțat pentru neutralitate. Declarația a iritat diplomația vieneză, cu toate explicațiile date ulterior. Vizita făcută de Lahovari la Viena și Berlin, în vara anului 1889, a liniștit, într-o măsură spiritele. Menținerea lui Al. Lahovari în fruntea Ministerului Afacerilor Străine, în guvernul format la 5/17 noiembrie 1889, sub președinția generalului G. Manu, părea să faciliteze diplomației austro-germane păstrarea alianței României, ambii oameni politici arătându-și clar intențiile de alăturare

[1] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 15/1890, f. 65–66 (Goluchowski către Kálnoky, 20 mai 1890).
[2] B. von Bülow, *op. cit.*, p. 428.
[3] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 15/1890, f. 47 (Goluchowski către Kálnoky, 15 aprilie 1890).

la politica Puterilor Centrale[1]. Este adevărat, noul guvern a trebuit să înfrunte, atât în Parlament, cât și în presă, unele atacuri la adresa politicii externe, mai ales a modului în care era ea condusă. Aceste atacuri au întărit simpatiile reprezentanților austro-germani pentru guvern. Atunci când, la sfârșitul lui ianuarie 1890, se punea problema înlocuirii cabinetului, Goluchowski și Bülow au recomandat în mod stăruitor regelui să păstreze ministerul, eventual prin dizolvarea Camerelor și să-l sprijine în mod deschis. „Situația fiind întrucâtva acceptabilă — considera Goluchowski —, țelul nostru trebuie să fie stabilizarea situației pentru că, prin aceasta, putem să zădărnicim mai sigur politica Rusiei"[2]. Atât el, cât și Bülow au încercat chiar să-l determine pe P.P. Carp să accepte un portofoliu[3].

Răsturnarea guvernului a reprezentat un succes pentru diplomația austro-germană. Strădințele în acest sens s-au conjugat cu eforturile depuse în vederea menținerii relațiilor dintre România și Rusia într-un stadiu care să facă imposibilă o înțelegere între cele două țări. Acțiunile în acest sens au devenit mult mai intense, odată cu transformarea survenită în politica externă a Germaniei după căderea lui Bismarck.

O asemenea „noutate de o gravitate excepțională"[4] nu putea lăsa indiferente cercurile politice din România. Adversarii alianței cu Germania nu-și ascundeau bucuria, în vreme ce adepții ei, regele mai ales, considerau demisia silită a lui Bismarck drept o lovitură. La 15/27 iunie 1888, Carol I își manifesta speranța că noul împărat nu se va separa de consilierul tatălui său[5]. Presa vremii dădea expresie îngrijorării în privința viitoarei politici externe a Germaniei, mai ales că nu se cunoștea atitudinea în acest domeniu a noului cancelar, Caprivi. „C'est un sfinx qui entre au palais des Affaires Etrangères de Berlin"[6], se notează în acest sens. Îngrijorarea trebuia să fie cu atât mai puternică în cercurile conducătoare. Pentru liniștirea lor, diplomația germană a dat cele mai ferme asigurări că linia politică urmată de Bismarck va fi aplicată în continuare în întregimea ei[7]. Evident, asigurările erau conforme doar într-un anumit sens cu realitatea; politica externă germană a suferit acum o modificare esențială, care și-a găsit expresie și prin renunțarea la orice tratat cu Rusia. Diplomații germani au stabilit o legătură între atitudinea față de aceasta și aceea față de România. Consultat de Caprivi, ambasadorul german la Sankt-Petersburg, von Schweinitz, considera că „obligațiile Germaniei față de regele Carol nu se pot împăca cu dispozițiile acordului rus" și că diferitele tratate secrete se contrazic. Cei doi diplomați au intervenit împreună pe lângă Wilhelm al II-lea în acest sens[8]. Oricum, alianța cu România, prezentată ca o constantă a diplomației

[1] *Ibidem*, f. 7–8; vezi și raportul din 14 martie 1890 (*Ibidem*, f. 21–22).
[2] *Ibidem*, dosar nr. 15/1891, f. 65–66 (Goluchowski către Kálnoky, 20 mai 1890)
[3] *Ibidem*.
[4] „L'Indépendance Roumaine" din 7/19 martie 1890.
[5] B. von Bülow, *op. cit.*, 4, p. 431.
[6] „L'Indépendance Roumaine" din 10/22 martie 1890.
[7] AMAER, dosar nr. 245/1890, rapoartele din 4/16, 5/17, 9/21 aprilie, 24 aprilie/6 mai 1890.
[8] E. von Schweinitz, *Denkwürdigkeiten*, 2, Berlin, 1924, p. 404.

germane, devenea cu atât mai prețioasă. Valoarea ei sporea și prin faptul că atitudinea Germaniei față de Rusia dădea mai multă îndrăzneală Austro-Ungariei în sud-estul Europei. Străduințele Puterilor Centrale în vederea înnoirii Tratatului din 1883 apar în acest context ca perfect firești și în noile condiții ele sunt deosebit de sugestive în privința locului atribuit României pe plan internațional.

Din partea austro-germană, tratativele au fost purtate în bună măsură de cei doi reprezentanți de la București, Bülow și Goluchowski. Importante preocupări în această direcție au avut însă și conducătorii diplomației germane și austro-ungare, ca și cei doi monarhi, îndeosebi Wilhelm al II-lea. Multă vreme, din partea României, discuțiile au fost purtate numai de rege, întrucât nici un ministru nu era la curent cu tratatele. Anumite încercări de influențare în favoarea unei alianțe cu Puterile Centrale au fost făcute însă și față de câțiva din fruntașii politici români.

Inițiativa punerii de timpuriu a problemei reînnoirii a venit din partea diplomației austro-ungare. Goluchowski propunea chiar soluții: fie intrarea în minister a lui P.P. Carp (care era și vechi prieten al diplomatului austriac)[1], fie punerea lui G. Manu și Al. Lahovari la curent cu Tratatul. El pornea de la premisa că regele Carol I dorea și intenționa reînnoirea. Ca urmare a unei discuții „foarte confidențiale", pe care mai abilul său coleg Bülow a purtat-o cu regele, ipoteza nu s-a dovedit a fi chiar atât de exactă. Regele a arătat că o reînnoire nu i se părea posibilă înainte de a veni la putere liberalii; aceasta, însă, după cum îi va spune mai târziu și lui Goluchowski, nu era încă posibil[2]. Faptul că Tratatul își va pierde viabilitatea, aprecia Carol I, nu prezenta importanță; „până acum împrejurările nu l-au făcut util", pacea fiind asigurată pentru moment.

Arătând că vorbea fără mandat și doar în numele său — ceea ce trebuia să determine și mai mult încrederea regelui — Bülow a încercat să-l convingă de contrariu și, în primul rând, de faptul că România avea un mai mare interes pentru Tratat decât puterile Triplei Alianțe, idee asupra căreia diplomații austro-germani vor insista frecvent în discuțiile cu Carol I. Monarhul era sfătuit ca nici un moment să nu se destindă frânghia care unește mica iolă română de vaporul de război german, că era necesar ca el să se îngrijească de un guvern de încredere, care să poată reînnoi stipulațiile atât de valoroase pentru el, pentru dinastia sa și pentru România. Argumentarea era abilă, dar regele s-a limitat doar să răspundă că dorește să mai reflecteze[3].

Evoluția evenimentelor interne a agravat temerile reprezentanților austro-germani. Venirea guvernului generalului Florescu a fost considerată de Goluchowski ca „foarte nefavorabilă"[4], iar păstrarea noii formații fiind apreciată de Bülow drept „periculoasă". Acesta din urmă critica atitudinea regelui care, impresionat de atacurile conservatorilor și nedorind ca jubileul de 25 de ani să-i fie tulburat, a acționat conform proverbului

[1] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 5/1891, f. 14 (Goluchowski către Kálnoky, 9 februarie 1891).
[2] *Ibidem*, f. 49 (Goluchowski către Kálnoky, 9 aprilie 1891).
[3] GP, 7, nr. 1464, p. 151 și urm. (Bülow către Caprivi, 27 februarie 1891).
[4] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 5/1891, f. 35, 41–42.

„cea mai grasă îmbucătură câinelui celui mai rău". Diplomatul german încerca însă și o analiză mai largă. După părerea sa, regele era derutat de ultimele evenimente internaționale. Convins de trainicia Triplei Alianțe, el părea totuși mai degrabă dispus să se îndepărteze de aceasta, decât să înaspriască contradicțiile cu Rusia și Franța. Aceste tendințe erau întărite de dimensiunile tot mai ample ale luptei naționale din Transilvania[1].

Situația a provocat îngrijorare conducătorilor diplomației austro-germane. Din însărcinarea lui Caprivi, von Reuss a avut o convorbire cu Kálnoky, căruia i-a comunicat informațiile primite de la Bülow. Ministrul austro-ungar a căutat să găsească o altă cauză care să explice slăbirea Triplei Alianțe și să respingă aluziile la românii din Transilvania; von Reuss era convins însă că „ministrul cunoaște acest călcâi al lui Ahile, dar nu poate face nimic față de șovinismul maghiar". Deosebit de sugestivă a fost atitudinea lui Kálnoky față de alianța cu România. „El — scrie von Reuss — mi-a spus că are față de România pretenții foarte mici și, după câte știu, de mult nu mai crede în mirajul unei strânse cooperări militare din partea armatei române. Trebuie să se obțină, cel puțin, ca România să nu se alăture Rusiei". Pentru clarificarea situației, Goluchowski a fost chemat la Viena[2].

Goluchowski a confirmat că regele era puțin dispus să reînnoiască tratatele. „*Cauzele* acestei atitudini sunt mai profunde și numai „*pretextul* (subl. lui Reuss) acestei aversiuni îl oferă situația că nici unul din actualii miniștri nu știe ceva despre existența tratatelor secrete și că regele are reticențe să încredințeze secretul unor Florescu, Catargiu, Vernescu, al căror concurs nu este de așteptat și de la care nu pare să fie asigurat secretul față de Rusia". Kálnoky considera că regele ar fi putut prelungi Tratatul în timpul guvernului Manu-Lahovari. Pentru moment, el propunea o altă soluție, deoarece o simplă prelungire a tratatelor, ca în urmă cu trei ani, nu mai era posibilă, fiind oricum necesară semnătura unui ministru. Pornind de la ideea că „politica română este condusă evident după spiritul tratatelor, chiar când miniștrii rămân în necunoștința acestora", el credea că, solicitat printr-o scrisoare directă a lui Francisc Iosif, Carol se putea angaja, tot printr-o scrisoare personală, să mențină tratatele încă trei ani, timp în care ar putea fi adus la conducere un alt guvern sau s-ar putea proceda la o remaniere ministerială. Soluția a fost abandonată după ce Goluchowski a asigurat că ea nu va fi acceptată de rege. Singura posibilitate care mai rămânea, spunea Kálnoky lui Reuss, era să se mai aștepte, dar, fără a-l presa pe rege, să nu renunțe la străduințele de a-i demonstra importanța pe care o are pentru România alianța cu Puterile Centrale[3].

Evoluția discuțiilor, lipsa lor de perspectivă au determinat o foarte energică intervenție a lui Caprivi. Într-o amplă notă adresată lui Reuss, cancelarul dezvăluia cât se poate de limpede importanța pe care o prezenta alianța României pentru Puterile Centrale

[1] GP, 7, p. 153–154.
[2] *Ibidem*, p. 155–156 (Bülow către Caprivi, 17 martie 1891).
[3] *Ibidem*, p. 156–157.

și cauzele reale care o împiedicau, criticând încercările lui Kálnoky de a le escamota. Subliniind, de la început că „problema română ... este pentru preamilostivul domnitor și guvernul său un motiv de neliniște", Caprivi amintea străduințele lui Bismarck din 1880 de a determina Viena la o mai atentă considerare a României. Or, continua Caprivi, „astăzi împrejurările sunt mult mai nefavorabile decât în 1880, ca urmare a politicii agresive pe care o urmărește Pesta față de românii transilvăneni și a cărei ultimă expresie este legea privind educația forțată a copiilor". Prin urmare, când Kálnoky considera că aversiunea regelui față de reînnoirea tratatelor are drept cauză slăbirea Triplei Alianțe, căuta să evite o discuție a adevăratelor cauze ale înstrăinării României. Privind lucrurile în mod sincer, contele nu trebuia să aibă nici o îndoială „că numai agitația care a cuprins România ca urmare a evenimentelor din Transilvania a pricinuit în ultima vreme o zdruncinare" a poziției regelui, nevoit ca, prin numirea unui cabinet antiaustriac, să înlăture reproșul că ar fi complice al asupririi românilor din Transilvania. Atingând miezul problemei, Caprivi arăta în continuare că „reînnoirea depinde, așa cum se prezintă astăzi lucrurile, nu de voința regelui, ci de puterea sau lipsa sa de putere". Aici el putea fi ajutat în ultimă instanță „numai de Viena și Pesta, printr-o chibzuită politică administrativă în Transilvania". Întrucât România acoperea flancul stâng al Austro-Ungariei, problema avea o mare importanță pentru aliata acesteia. Neutralitatea așteptată de contele Kálnoky nu era în nici un caz de la sine înțeleasă; Caprivi avansa chiar posibilitatea unei răscoale în Transilvania, care putea să antreneze Regatul. „În privința reînnoirii tratatelor, trebuie avut în vedere pe lângă fapt — încetarea alianțelor actuale — și cauza — agitația dușmănoasă a românilor împotriva Ungariei. Admițând că regele Carol, printr-un impuls energic, care nu-i este propriu, ar aduce țării sale prelungirea tratatelor, nu s-ar câștiga decât puțin, pentru că atâta vreme cât cauza neînțelegerilor persistă, persistă și pericolul ca românii să-și detroneze regele pe cale revoluționară". Prin urmare, sublinia Caprivi, „dezvoltarea ulterioară a relațiilor rămâne în mâinile Austro-Ungariei sau, mai degrabă, în mâinile Ungariei, ca parte componentă a întregii monarhii". Caprivi înțelegea dificultățile Vienei, „în privința hotărârii între greutățile interne și pericolul extern". El insista însă asupra ultimului, „întrucât dușmănia României formează un obstacol nu lipsit de importanță pentru dezvoltarea puterii militare a Monarhiei Austro-Ungare și ca urmare înseamnă și pentru noi o sporire a pericolelor războiului".

Atitudinea României era deosebit de importantă atât pentru Puterile Centrale, cât și pentru Rusia. „O îndepărtare a României de Tripla Alianță, sublinia Caprivi, deschide Rusiei drumul spre Bulgaria și, cu foarte mici cheltuieli de forțe din partea Rusiei, ne poate crea, numeroși dușmani în Peninsula Balcanică, ceea ce ar face necesar ca la izbucnirea unui război, Austro-Ungaria să disloce o armată la granița de sud-est. Întreaga situație militar-politică din sud-est se modifică în modul cel mai dezavantajos pentru alianța noastră, îndată ce România se hotărăște pentru Rusia. Printr-un tratat scris, România poate să constituie o considerabilă creștere a forțelor noastre active; de asemenea, dacă până la primul eveniment hotărâtor pentru una din părți, ea păstrează o neutralitate binevoitoare pentru noi, ne scutește de necesitatea de a slăbi propriile forțe prin prelungirea frontului nostru, în timp ce pentru Rusia va fi necesară dispersarea pe Prut a unui corp de observație". Importanța atitudinii României era accentuată și de valoarea trupelor ei. Dar, conchidea Caprivi: „o neutralitate a României poate să fie utilizată în calculele strategice ale Austro-Ungariei numai atunci când realizarea ei nu este împiedicată de crescânda indispunere a românilor din Imperiu"[1].

Considerațiile lui Caprivi au fost prezentate de Reuss lui Kálnoky. Acesta, făcând unele rezerve, a arătat exact, după cum sublinia diplomatul german, „unde îl strânge pantoful" și „de ce până acum, când discutăm asupra acestor chestiuni, întotdeauna ocolea adevăratele cauze ale indispoziției românești". Considerațiile militare le împărtășea în întregime, militarii de aici gândind la fel. De asemenea, a criticat fără șovăială anumite măsuri pe care le-a luat guvernul maghiar, pe lângă care a intervenit pentru a nu produce dificultăți. Aprecia însă că existau și exagerări ale situației, care au impresionat la Berlin. Cum Reuss s-a referit la acțiuni concrete ale guvernului de la Pesta, de natură să accentueze animozitățile între români și maghiari, Kálnoky a modificat tactica, arătând că el nu are decât o foarte limitată influență în cealaltă jumătate a Monarhiei, dar este util faptul că a fost făcut atent de diplomația germană asupra acestei probleme, în legătură cu care va interveni nu numai pe lângă miniștri, ci și pe lângă împărat[2].

Reprezentanții austro-germani la București au utilizat orice prilej pentru a determina o modificare a situației politice interne în sensul scopurilor lor și a împiedica o apropiere a României de Rusia[3]. Rusia nu avea însă de ce să iasă din rezerva sa; Giers avea grijă să sublinieze că țara sa era puternică, dar voia și se străduia să devină și mai puternică. De asemenea, Giers arăta că Franța *„ne-a cerut de mai multe ori un tratat"* (subl. lui Goluchowski). Este adevărat, el sublinia că ofertele au fost refuzate, întrucât țarul nu se putea apropia de o republică, că unele gesturi nu aveau o semnificație politica, dar nu excludea posibilitatea unei apropieri care se putea realiza oricând, „Franța fiind la picioarele noastre și mereu dispusă să ne invite"[4].

Pe de altă parte însă, diplomația rusă și-a manifestat ostilitatea la adresa regelui. Cu prilejul jubileului de 25 de ani de la urcarea pe tron a lui Carol I, acesta a fost felicitat prin scrisori autografe ale monarhilor sau șefilor de stat, singura abținere fiind aceea a lui Alexandru al II-lea. Chiar titularul legației ruse a fost reținut în concediu. Regele, profund afectat, a văzut aici și o amenințare, ceea ce, după cum spunea mai târziu L. Catargiu, l-a determinat să caute o apropiere de Puterile Centrale[5].

Străduințele Puterilor Centrale de a întreține o atitudine favorabilă a României s-au intensificat treptat, mai ales că pe plan general s-au produs anumite evenimente care

---

[1] *Ibidem*, p. 158–160 (Caprivi către Reuss, 26 martie 1891).
[2] *Ibidem*, p. 160–163 (Reuss către Caprivi, 30 martie 1891).
[3] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 5/1891, f. 60 (Goluchowski către Kálnoky, 18 aprilie 1891).
[4] *Ibidem*, f. 70–71 (Goluchowski către Kálnoky, 2 mai 1891).
[5] DDF, I[ère] série, t. 13 (D'Aubigny către Hanotaux, 10 noiembrie 1896).

au determinat ca alianța ei să fie cu atât mai importantă. La 24 aprilie/6 mai 1891 s-a produs reînnoirea publică a Triplei Alianțe, cu mai bine de un an deci înainte de termen[1]. Graba exprima hotărârea Germaniei de a-și modifica politica externă. Cum posibilitatea unui acord cu Rusia fusese exclusă, singura alianță care mai trebuia definitivată rămânea aceea a României. Jubileul din 1891 a constituit un nou prilej pentru încercarea de a realiza o atmosferă favorabilă în acest sens. Într-o scrisoare, al cărei proiect fusese văzut în prealabil de Goluchowski[2], consultat în vederea modalității celei mai potrivite de a-l felicita pe Carol I, Francisc Iosif sublinia legătura dintre cele două state. La rândul său, Wilhelm al II-lea, după ce reliefa că România a devenit „un membru pe deplin îndreptățit și de vază în concertul popoarelor", fiind un „stat care, ca purtător al unei culturi străvechi, se bucură de simpatiile binevoitoare ale tuturor națiunilor civilizate", își exprima speranța că „la fel ca relațiile noastre personale de prietenie și relațiile politice sigure ale României față de Germania ... vor putea fi menținute și pe viitor"[3]. Vizita flotei franceze la Kronstadt, evidentele semne ale unei apropieri între Rusia și Franța au sporit prețul alianței române pentru Puterile Centrale[4]. Pentru păstrarea ei, atenția a fost concentrată atât pentru a-l convinge pe Carol I să adopte o atitudine mai hotărâtă, cât și spre atragerea unor oameni politici români.

În această acțiune, s-au comis însă și greșeli, datorate îndeosebi lui Goluchowski. În vara anului 1891, acesta a făcut pe lângă Carol I un demers pe care regele îl considera „nu tocmai fericit", declarându-i că în toamnă îi va pune întrebarea directă dacă el este pentru prelungirea tratatelor sau dacă, prin neprelungirea lor, se declară împotriva Austro-Ungariei și a Triplei Alianțe. „Nu este înțelept — îi spunea puțin mai târziu monarhul lui Bülow — să mă pună tocmai acum și cu atâta asprime în fața unui asemenea ori — ori. Și eu sunt de acord cu prelungirea tratatelor secrete, dar problema când și cum se va face reînnoirea depinde în parte de relațiile între persoane și evenimentele interne de aici pe care le-am modelat și le-am remodelat treptat, însă nu pot hotărî de azi pe mâine și exclusiv după voința mea". Austriecii, a continuat regele, „trebuie să-mi lase o anumită latitudine; dacă ei mă bruschează și înainte de vreme nu-mi lasă altă alegere decât sau să reînnoiesc tratatul sau să fiu considerat ca un dușman, atunci fac un joc periculos și mă împing în tabăra dușmanilor lor"[5], observație la care Wilhelm al II-lea făcea sugestiva remarcă marginală că „atunci totul ar fi terminat"[6].

Misiunea de a remedia situația și-a asumat-o diplomația germană, îndeosebi prin intermediul lui Bülow. El a fost mai întâi însărcinat să se întâlnească cu Kálnoky, la

---

[1] În 1887 se stabilise ca tratatul rămâne în vigoare până la 30 mai 1892.

[2] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 5/1891, f. 195 (Kálnoky către Goluchowski, 16 mai 1891).

[3] *Aus dem Leben König Karls von Rumänien, Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, 4, Stuttgart, 1900, p. 419.

[4] Vezi și A. Smedowski, *La Roumanie et la Triple Alliance (1883–1913)*, în „Revue d'histoire diplomatique", Paris, Janvier-Mars, 1937, p. 45.

[5] GP, 7, p. 165 (Bülow către Caprivi, 7 august 1891).

[6] *Ibidem*, p. 167.

Viena, cu care a avut două întrevederi, la 20 iulie/1 august. Acesta era indispus de faptul că încercările anterioare ale lui Goluchowski de a-l determina pe rege să facă o declarație precisă „au fost complet neizbutite", exprimându-și speranța — pe care Wilhelm al II-lea, într-o notă marginală, nu o împărtășea întrutotul —, că Bülow va obține un rezultat mai bun. Reprezentantul german la București i-a atras atenția că metoda urmată față de Carol I nu a fost întotdeauna potrivită, că acesta nu trebuia bruscat, părere împărtășită și de Wilhem al II-lea. Pe de altă parte, el a revenit asupra situației din Transilvania și a consecințelor sale pentru politica externă românească. Kálnoky a primit mai docil decât alteori expunerea lui Bülow în această privință și „a mărturisit foarte confidențial că, față de concetățenii lor români, ungurii se lasă adesea conduși mai degrabă de o pasiune mioapă, decât de o judecată cântărită la rece". El și-a exprimat însă speranța că raporturile se vor îmbunătăți[1], speranță greu de motivat într-un moment de intensificare a asupririi naționale și a luptei românilor împotriva ei, care va culmina în curând cu mișcarea Memorandului.

Pe de altă parte, Bülow a încercat să exploateze strânsele sale relații cu Carol I, pentru a determina o modificare a atitudinii acestuia. Cu multă abilitate, într-o discuție confidențială, el i-a spus că, deși guvernul german „este de părere că menținerea relațiilor stabilite prin tratat constituie o problemă vitală, atât pentru independența României, cât și pentru neatârnarea suverană a regelui și menținerea dinastiei sale", considerând că și „regele își dă seama de faptul că prelungirea Tratatului este mai degrabă în interesul său decât în acela al marilor puteri din Tripla Alianță", lasă „în grija loialității și tactului său" modalitățile reînnoirii. Revenind asupra chestiunii, regele a emis acum ideea că cel mai bine ar fi ca reînnoirea să poată fi făcută de conservatori. În felul acesta, s-ar obține cele mai bune garanții pentru îndeplinirea Tratatului încheiat de liberali și prelungit de junimiști. Utilitatea acestei variante l-a determinat pe Bülow să arate însărcinatului cu afaceri austro-ungar că insistențele erau mai degrabă dăunătoare și a sfătuit Berlinul să lase posibilitatea prelungirii angajamentelor sub forma unui schimb de scrisori între cei trei monarhi, doar ca o ultimă posibilitate[2].

În același timp, Bülow a încercat să exploateze în favoarea Puterilor Centrale apropierea franco-rusă, care preocupa cercurile politice românești. El a dezvoltat ideea că Franța nu putea obține sprijinul Rusiei decât prin concesii în sud-estul Europei — idee pe care reprezentantul francez se străduia să o combată[3] — situație în care România nu se putea sprijini decât pe Puterile Centrale. Ideea a găsit înțelegerea lui Esarcu, ministrul de atunci al Afacerilor Străine, și Al. Lahovari, viitorul ministru, după cum a fost dezvoltată în presă de D.A. Sturdza, conducătorul liberalilor după I. C. Brătianu[4].

---

[1] *Ibidem*, p. 163 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 167–168 (Bülow către Caprivi, 7 august 1891).

[3] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 5/1891, f. 124 (Szecsen către Kálnoky, 16 august 1891).

[4] GP, 7, p. 167–168 (Bülow către Caprivi, 11 august 1891).

Apropierea expirării Tratatului a provocat nerăbdarea cercurilor diplomatice germane. Într-o notă din 13/25 octombrie, Kiderlen-Wächter arăta că problema reînnoirii trebuie pusă, deschis, cu prilejul apropiatei vizite a lui Carol I la Berlin, „pentru că este timpul ca regele să dea cărțile pe față". Asigurările că România își va continua politica externă nu-i apăreau suficiente. „Este îndoielnic — consemna el — că regele, care nu îndrăznește în timp de pace să vorbească guvernului său despre încheierea unui tratat cu Tripla Alianță, o va întreprinde într-un moment critic. O asemenea obligație *personală* a regelui de a continua politica actuală ar avea numai o mică valoare, tocmai pentru că noi ne îndoim nu de *voința* regelui, ci numai de *puterea* (subl. lui Kiderlen) sa în momentul dat". Argumentul esențial era acela că Austro-Ungaria să se asigure în această importantă regiune. Prin urmare, „cu toată încrederea în bunăvoința regelui, puterile Triplei Alianțe trebuie să-și orienteze politica în funcție de posibilitatea unei Românii ostile și să caute în Peninsula Balcanică alți prieteni pentru a contracara o asemenea eventualitate". Kiderlen sugera ca alegerea să cadă asupra Bulgariei, argument pe care îl considera a fi deosebit de convingător pentru Carol I. La fel, el cerea să se atragă atenția regelui că o ciocnire între marile puteri era puțin probabilă — ceea ce trebuia să-l asigure pe Carol I că România nu va fi târâtă într-un conflict; în schimb, erau de așteptat complicații în Balcani. Pentru întărirea ultimei ipoteze s-a făcut apel și la convorbirea pe care Giers o avusese cu marchizul de Rudini[1].

Aceste idei au fost dezvoltate de cancelarul Caprivi în convorbirile avute cu Carol I, la 18/28 octombrie 1891. Regele s-a plâns din nou de presiunile pe care le exercita asupra sa diplomația austriacă într-un moment inoportun; este bine, aprecia el, să fie câștigați conservatorii — de celelalte partide regele se considera sigur –„nu este înțelept însă ca, acum, să fie siliți să ia o hotărâre". Cei doi oameni politici germani au justificat insistențele Austro-Ungariei. Marschall îi arăta că o anumită presiune a Austriei nu trebuia luată în nume de rău, întrucât ea „este în această chestiune cea mai interesată și trebuie să fie pregătită pentru a face față crizei în perspectivă din Balcani; pentru această eventualitate, Austria trebuia să conteze numai pe factori *siguri* și România ar face bine să se poată număra printre factorii „siguri". La rândul său, Caprivi dezvolta ideea că Rusia urmărea să acapareze Dardanelele și că nu putea realiza o legătură cu ele decât prin România, ale cărei forțe nu erau suficiente pentru a se opune. „O alianță a României cu Tripla Alianță poate să prevină orice pericol și, în același timp, să fie pentru Austro-Ungaria cel mai bun mijloc pentru a se liniști în privința propriilor interese în Peninsula Balcanică". Caprivi îl avertiza pe rege că „dacă România nu garantează împiedicarea tendințelor Rusiei spre Strâmtori, Austro-Ungaria își va îndrepta privirile, mai mult decât până acum, spre Bulgaria"[2].

Se pare că regele a fost sensibil la argumentele diplomaților germani. În convorbirea cu Marschall, el s-a arătat preocupat de constituirea unui cabinet L. Catargiu —

---

[1] *Ibidem*, p. 168–170.

[2] *Ibidem*, p. 170–171, 171–172.

Al. Lahovari. După întoarcerea în țară, a preferat, mai întâi, să prezinte miniștrilor în funcție pericolul ce l-ar reprezenta o cale de trecere a Rusiei prin Dobrogea, fapt care l-a determinat pe Wilhelm al II-lea să-și exprime satisfacția („Slavă Domnului că a văzut avertismentul !" — nota împăratul). În consecință, aprecia Carol I, era necesară, pe de o parte, sporirea măsurilor militare, iar pe de alta un strâns contact cu Tripla Alianță[1]. În sfârșit, ca urmare a unei crize ministeriale provocată de L. Catargiu, în decembrie 1891 s-a format guvernul condus de acesta, având-l la Afacerile Străine pe Al. Lahovari. După cum i-au declarat lui Carp în cursul tratativelor pentru formarea cabinetului, ambii recunoașteau necesitatea unei alianțe cu Puterile Centrale, dorind ca formularea acestui tratat s-o facă cu junimiștii[2].

Câteva luni însă, problema nu a fost pusă în mod direct. În mai multe împrejurări, guvernul a subliniat dorința de neangajare. În apelul către alegători de la începutul lui ianuarie 1892, prezentându-se programul de reforme, se arăta că „pentru realizarea lor, România simte mai înainte de toate trebuința de pace", subliniindu-se apoi că „în raporturi de amiciție cu toate guvernele străine, România nu poate să aibă altă politică în afară, decât aceea care-i garantează independența și integritatea teritoriului său"[3]. În aceste condiții, diplomația Puterilor Centrale a reluat presiunile asupra regelui pentru reînnoirea Tratatului, mai ales că acesta expirase deja. Un prim prilej l-a oferit călătoria pe care Carol I a întreprins-o, împreună cu prințul moștenitor, în Italia, trecând prin Austro-Ungaria: Francisc Iosif ar fi dorit să-l vadă la Viena[4], dar regele trecea numai prin Budapesta, unde stătea doar două ore, și unde voia să-l vadă pe primul ministru, Szapary[5]. La Budapesta însă, fapt semnificativ, el era întâmpinat de Francisc Iosif. Principala problemă discutată a fost, firește, aceea a reînnoirii Tratatului. Carol I nu a făcut nici o promisiune hotărâtă în această privință; sperând că noul guvern va fi favorabil, voia să acționeze totuși cu multă precauție. Relatând discuția lui Reuss, Francisc Iosif și-a exprimat încrederea în Carol I, dar a spus că nu vrea să preseze lucrurile pentru a nu provoca neîncrederea regelui. Mai mult, el a cerut lui Goluchowski să acționeze pe lângă P.P. Carp (intrat între timp în guvern) pentru a-l convinge să nu se manifeste prea de timpuriu asupra chestiunii[6]. Pentru o rezolvare mai lesnicioasă, s-a pus problema ca Tratatul să nu fie reînnoit, ci să fie încheiat unul nou. În felul acesta, regele nu ar mai trebui să facă mărturisirea că tratatele au existat fără ca ele să fie cunoscute de miniștrii conservatori. Fără să respingă această soluție, propusă se pare de Bülow, Kálnoky considera însă că o reînnoire ar fi fost mai bună, atât pentru a demonstra continuitatea

---

[1] *Ibidem*, p. 172 (Bülow către Caprivi, 31 octombrie 1891).

[2] *Ibidem*, p. 172–173 (Raport al lui Bülow, 30 decembrie 1891).

[3] T. Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866–1900)*, București, 1925, p. 297.

[4] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 26/1892, f. 132 (Kálnoky către Goluchowski, 2 ianuarie 1892).

[5] *Ibidem*, f. 2 (Goluchowski către Kálnoky, 3 ianuarie 1892).

[6] GP, 7, f. 173 (Reuss către Caprivi). Regele a fost încântat de felul cum a fost primit de Francisc Iosif (DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 26/1892, f. 15).

în politica externă, cât și pentru a arăta miniștrilor că vechea politică nu a fost dăunătoare[1]. O reînnoire — făcută acum de conservatori — era deosebit de avantajoasă pentru Puterile Centrale, pentru că, pe viitor, nu mai puteau fi create complicații asemănătoare, indiferent de culoarea guvernului.

Întrucât Carol I, cu toate asigurările date, continua să aibă o atitudine rezervată și nu aborda direct problema cu noii miniștri, diplomația austro-ungară a încercat să forțeze lucrurile. Reprezentanții săi la București au utilizat înclinarea lui P.P. Carp pentru alianța cu Puterile Centrale. Acesta a discutat problema „în mod academic" cu L. Catargiu, care nu s-a arătat potrivnic, dar a precizat că dacă urma să se încheie un tratat, acesta va trebui să cuprindă precizarea că, în cazul unui război, pacea nu se va încheia fără participarea României, clauză care era inspirată din experiența din 1878 și care a fost găsită naturală de Kálnoky. Pe de altă parte, P.P. Carp l-a „îmboldit" pe rege, care, la începutul lui martie, părea hotărât să abordeze chestiunea cu miniștrii. Ca urmare, reprezentanții austro-germani la București au considerat că era momentul să intervină. Pentru a se grăbi lucrurile, de la Viena, a fost trimis textul tratatului, întrucât exemplarul românesc se afla la Sinaia și regele voia să evite vâlva unei călătorii. Diplomația austro-ungară insista din nou asupra avantajelor oferite de reînnoirea Tratatului, în raport cu încheierea unui nou tratat[2].

La 18/30 martie 1892, regele a discutat problema cu Al. Lahovari, comunicându-i existența și clauzele acordului cu Puterile Centrale. Ministrul Afacerilor Străine s-a declarat pentru reînnoirea lor, poziție confirmată și într-o discuție cu Bülow[3]. În ceea ce-l privește pe L. Catargiu, regele mai dorea un răgaz, cerând să nu fie presat în acest timp de partea austriacă. Acest răgaz s-a prelungit însă aproape două luni. Cauza a constituit-o, neîndoielnic, larga campanie provocată de intensificarea mișcării memorandiste. Campania, susținută nu numai de publicații de opoziție, ci și de unele ale guvernului și care se referea atât la Transilvania, cât și la Bucovina, a provocat îngrijorarea lui Goluchowski[4]. În sfârșit, la 15/27 mai 1892, regele a vorbit cu L. Catargiu, comunicându-i conținutul tratatelor și necesitatea înnoirii lor. În principiu, primul ministru s-a declarat de acord[5].

Tratativele s-au desfășurat în prima jumătate a lunii iunie. Goluchowski a propus un text al tratatului, aproape identic cu acela din 1883. Durata Tratatului era modificată însă de la cinci la patru ani. Conform dorinței lui Kálnoky, Bülow s-a străduit să obțină, în schimb, o clauză în acord cu care tratatul se va prelungi „indéfinement", până când îl va denunța una sau alta din părți, ceea ce prezenta nu numai avantajul durabilității,

[1] *Ibidem*, p. 174.
[2] *Ibidem*, p. 174–176 (Reuss către Caprivi, 3 martie 1892).
[3] *Ibidem*, p. 176 (Raport al lui Bülow, 20 martie 1892).
[4] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 26/1892, f. 30–31 (Goluchowski către Kálnoky, 19 martie 1892).
[5] GP, 7, p. 177 (Bülow către Caprivi, 16 mai 1892).

ci și pe acela al înlăturării posibilelor complicații viitoare. Carol I și Al. Lahovari au fost de acord, nu însă și L. Catargiu, care nu a acceptat să-și asume obligații mai mari decât o făcuse la timpul său Ion C. Brătianu. S-a păstrat doar prevederea ca tratatul să se prelungească pentru încă trei ani, dacă una din părți nu-l denunță sau nu cere revizuirea cu un an mai devreme.

Având împuternicirea regelui și consimțământul lui L. Catargiu, la 8/20 iunie 1892, Al. Lahovari a comunicat oficial lui Goluchowski acordul pentru reînnoirea Tratatului expirat în toamna trecută. Ca urmare, reprezentantul Austro-Ungariei a plecat la Viena, unde, la cererea guvernului român, s-au redactat instrumentele tratatului. Cererea diplomaților români avea în vedere, probabil, păstrarea cât mai sigură a secretului; noul tratat era cunoscut numai de rege, L. Catargiu, Al. Lahovari, P. P. Carp și I. Kalinderu, existența lui rămânând străină trimișilor români la Berlin și Viena[1].

Deși Kálnoky ar fi preferat varianta propusă de el în privința duratei tratatului, succesul tratativelor a determinat o „mare satisfacție" la Viena[2] și Berlin[3]. O anumită nemulțumire a fost provocată de faptul că regele a amânat semnarea tratatului după sosirea sa dintr-o călătorie în străinătate[4]; încercarea lui Goluchowski de a-l determina pe Carol I ca semnarea să se facă în lipsă a rămas fără rezultat[5]. Bülow a consiliat însă și de această dată la prudență, pentru a nu-l irita pe rege. În sfârșit, la 13/25 iulie 1892, la Sinaia, a fost încheiat cel de-al doilea tratat între Austro-Ungaria și România. El apare sub forma unui tratat nou, deși este aproape identic cu cel din 1883, a cărui valabilitate expirase însă. El a fost semnat de Goluchowski și Al. Lahovari, fiind contrasemnat de L. Catargiu, care se angaja astfel direct, ceea ce trebuia să dea mai multă greutate acordului. La 11/23 noiembrie și 16/28 noiembrie au fost semnate actele de aderare ale Germaniei și, respectiv, Italiei, ultimul nefiind semnat nici acum de un reprezentant al României, deși fusese încheiat la București[6].

Momentul reînnoirii, mai mult chiar decât în anul 1883, apare esențial în definirea liniilor politicii externe a României, în legătură cu interesele ei fundamentale în epocă, ca și în stabilirea locului ei real pe plan internațional. Desfășurate într-un moment când se contura cel de-al doilea bloc politico-militar, tratativele au dovedit limpede nu numai că inițiativa reînnoirii nu a venit de la România, ci că a fost necesară o acțiune îndelungată și energică a diplomației austro-germane pentru a se ajunge la această încheiere. Contradicțiile cu Austro-Ungaria, adâncite de evoluția problemei transilvane, au determinat ca regele însuși să aibă importante rezerve în privința alianței, care nu au putut fi înlăturate decât după mari eforturi. Împrejurările au dezvăluit limpede importanța pe care o

[1] *Ibidem*, p. 178–180 (Bülow către Caprivi, 8 iunie 1892).
[2] *Ibidem*, p. 177 (Reuss către Caprivi, 11 iunie 1892)
[3] „Foarte frumos" nota Wilhelm al II-lea pe raportul în care reînnoirea tratatelor era prezentată ca o certitudine (*Ibidem*, p. 181).
[4] Nota lui Wilhelm al II-lea: „Nu se poate mai repede ?" (*Ibidem*).
[5] *Ibidem*, p. 180 (Bülow către Caprivi, 15 iunie 1892).
[6] A. Pribram, *op. cit.*, p. 94 și urm.

reprezenta România pentru Tripla Alianță. În pofida reînnoirii, rezerva diplomației române și cauzele care au determinat-o dovedeau fragilitatea tratatului. Reînnoirea acestuia prin protocolul din 1896, urmat de notele germană și italiană din 1899, apoi de tratatul din 1902, când se va introduce în privința duratei prevederea pe care o propunea Kálnoky în 1892, referitoare la prelungirea automată din trei în trei ani în cazul nedenunțării nu schimbă această constatare. Este semnificativ că, chiar în iunie 1892, regele a utilizat tratativele pentru a atrage din nou atenția asupra revendicărilor românilor din Transilvania. Alianța cu Austro-Ungaria îi apărea în primul rând ca soluția care, neputând fi evitată, asigura alianța cu Germania. Când, în cursul discuțiilor pentru reînnoire, Bülow i-a spus că, în general, se acționează numai pentru un acord româno-austriac, la care Germania participă ca un spectator, Carol I a replicat „cu însuflețire": „dacă se lucrează numai pentru un tratat româno-austriac, nu-l va semna nici un român; numai viitoarea aderare a Germaniei face posibil tratatul și îi va da acestuia în ochii mei, ca și în ochii miniștrilor mei, adevărata sa valoare"[1]. Pe de altă parte, deși tratatul a fost acceptat de toate statele membre ale Triplei Alianțe, interesul Italiei era mai redus. Între Goluchowski și reprezentantul Italiei la București, Curtopassi, a intervenit chiar un diferend în 1892; complet neglijat în purtarea tratativelor, Curtopassi a căutat să le prelungească, propunând ca ele să fie suspendate până se va clarifica situația internă a Italiei, nefiindu-i tocmai ușor lui Bülow în a aplana diferendul[2].

Slăbiciunea Tratatului era subliniată și de păstrarea sa strict secretă. De la început Bülow a dorit ca actul să fie public, dar s-a lovit de „rezistența obstinată" a regelui[3]. Publicitatea Tratatului ar fi determinat nu numai o puternică reacție a opiniei publice românești, ci ar fi oferit și posibilitatea unei acțiuni mai directe pentru diplomațiile rusă și franceză.

În chiar perioada imediat următoare reînnoirii Tratatului, divergențele cu Austro-Ungaria s-au intensificat. Este adevărat, cele din domeniul economic vor fi parțial estompate prin Convenția comercială din 9/21 decembrie 1893, încheiată pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. În schimb, problema națională a determinat o puternică efervescență. Atitudinea Curții vieneze față de *Memorandum*, procesul intentat de guvernul maghiar fruntașilor memorandiști, judecarea și condamnarea lor au determinat o largă mișcare și în Regat, după cum au avut un puternic ecou și în străinătate. Activitatea Ligii Culturale s-a intensificat. Situația a determinat îngrijorarea partizanilor apropierii de Puterile Centrale. D.A. Sturdza a prezentat lui Carol I două memorii, a căror concluzie era că, prin acțiunea lor, maghiarii subminează adeziunea României la Tripla Alianță. Argumentarea l-a impresionat pe rege; el i-a arătat memoriile lui Bülow care, la rândul său, le-a expediat la Berlin[4]. Diplomația rusă a căutat să exploateze situația. Fonton a

[1] GP, 7, p. 180 (Bülow către Caprivi, 8 iunie 1892).
[2] *Ibidem*, p. 179.
[3] B. von Bülow, *op. cit.*, p. 431.
[4] GP, 7, p. 183 și urm. (Bülow către Caprivi, 16 octombrie 1893).

încercat o apropiere de fruntașii liberali, mai ales de D.A. Sturdza, apropiere care se putea dovedi utilă atât prin acțiunile de opoziție ale acestora, cât și în momentul venirii lor la guvern.

În aceste condiții, pentru cercurile diplomatice rămase în afara secretului, existența unei apropieri oficiale a României față de Puterile Centrale părea puțin probabilă. Un discurs al lui Kálnoky în fața Parlamentului austro-ungar a atras însă din nou atenția asupra problemei apropierii României de Puterile Centrale. Spre sfârșitul anului 1894, acesta arăta că „România a fost printre țările care au recunoscut îndată scopurile într-adevăr pașnice ale întreitei alianțe și care a căutat să se apropie de Puterile Centrale ale Europei. Sunt sigur că numai relațiunile noastre amicale cu guvernul român vor aplana greutăți viitoare"[1]. Vizita făcută în anul următor de regele Carol I lui Francisc Iosif, la Ischl, a intensificat preocupările privind natura raporturilor României cu Tripla Alianță. Ele erau deosebit de intense la diplomații francezi, al căror interes în această privință a sporit, ca urmare a alianței cu Rusia. Încercările de a obține informații exacte nu au dat însă rezultat. În septembrie 1895, arătându-i reprezentantului francez, D'Aubigny, că întrevederea de la Ischl nu avea nimic compromițător, Al. Lahovari adăuga că „regele era prea constituțional pentru a încheia de unul singur un acord ferm"[2]. Ambasadorul Franței la Viena, Lozé, apelând la mai multe indicii, amintea că regele Carol I nu a cerut colaboratorilor să se unească Triplei Alianțe, dar credea că și-a luat anumite angajamente personale față de Puterile Centrale. Era posibil ca la Ischl să nu se fi petrecut nimic important, poate pentru că nu mai era nimic de adăugat angajamentelor anterioare. De altfel, arăta ambasadorul francez la Viena, „accesiunea României la Tripla Alianță nu este de natură să surprindă peste măsură pe cunoscători", având în vedere raporturile româno-ruse după 1877, pe care alianța dintre Franța și Rusia nu a putut să le modifice prea mult. Situația a determinat România să-și constituie o armată, „de care va trebui să țină seama" și să realizeze fortificații în jurul Capitalei. Lozé sublinia, în același timp, intențiile pașnice ale guvernului de la București, care dorea menținerea *statu-quo*-ului în Balcani[3].

Evoluția situației din această regiune a întărit orientarea politicii externe a României și, totodată, a ridicat valoarea alianței ei pentru Puterile Centrale. În jurul anului 1895, atitudinea vecinilor din sud a cunoscut o importantă transformare. La începutul acestui an, expira tratatul care lega Serbia de Austro-Ungaria. Influența austriacă a fost înlocuită cu cea rusă; faptul, întrucâtva neașteptat, a fost limpede dezvăluit prin manifestări lipsite de echivoc. În același timp, s-a produs și o orientare a diplomației bulgare către Sankt-Petersburg. Cercurile politice românești, pentru care poziția de până atunci a Sofiei era liniștitoare, au fost tulburate când au văzut, după expresia reprezentantului

[1] Apud Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea 1889–1900*, București, 1967, p. 163, n. 2.
[2] DDF, I[ère] série, t. 12, p. 234, n. 2 (D'Aubigny către Hanotaux, 19 septembrie 1895).
[3] *Ibidem*, p. 267 și urm. (Lozé către Hanotaux, 31 octombrie 1895).

francez la București, că țarul Rusiei „întinde loial" mâna sa prințului Ferdinand, „într-un fel, peste pământul României"[1]. Faptul a determinat o întărire a orientării spre Tripla Alianță. La ceremonia botezului în ritual ortodox al prințului moștenitor Boris (botezat de țar), reprezentantul României nu a participat, la fel ca și cel al Austro-Ungariei. Prezența oficială a agentului francez l-a determinat pe secretarul general la Ministerul român al Afacerilor Străine să spună unui membru al agenției franceze de la București că Franța merge orbește la remorca Rusiei[2]. Oricum, situația constituia un motiv de îngrijorare.

Dacă, în aceste condiții, România era interesată să aibă sprijinul Triplei Alianțe, Puterile Centrale, îndeosebi Austro-Ungaria, erau preocupate cu atât mai mult să păstreze alianța diplomației române. Defecțiunea Serbiei crea o importantă breșă în sistemul strategico-politic al diplomației austro-germane. Orientarea Bulgariei spre Sankt-Petersburg înlătura posibilitatea utilizării acesteia ca o barieră în calea expansiunii ruse în Balcani. Alianța României prezenta astfel o cu atât mai mare valoare. Pentru a o întări, diplomația austro-ungară, profitând și de temerile de la București, a utilizat mijloace variate, redublându-și eforturile în România, după cum observa D'Aubigny[3]. Pentru a atenua impresia produsă de procesul Memorandului, cu prilejul vizitei lui Carol I la Ischl, în 1895, condamnații au fost grațiați. Întrucât D.A. Sturdza, a cărui prietenie era căutată și utilizată de Fonton, se afla în relații proaste cu Goluchowski, acesta a fost înlocuit cu modestul Welsersheimb. De altfel, la începutul lui octombrie 1895, guvernul a fost încredințat fruntașului liberal. Prin aceasta, se obțineau două lucruri: încetarea violenței campanii opoziționiste, brodată în mare măsură pe tema națională, și aducerea la guvern a unui partizan sigur al Triplei Alianțe. Este revelator faptul că, în noul guvern, D.A. Sturdza și-a rezervat Ministerul Afacerilor Străine.

Pe terenul pregătit de ambele părți, în septembrie 1896 a avut loc o semnificativă vizită a lui Francisc Iosif, prilejuită de inaugurarea canalului de la Porțile de Fier, continuată la București și Sinaia. Împăratul nu era însoțit doar de ministrul de Externe, fostul reprezentant la București, Goluchowski, ci și de șeful Statului Major, generalul Beck. Oaspeții au vizitat fortificațiile de la Chitila, au asitat la exerciții de tragere și la o paradă militară. În sfârșit, la 18/30 septembrie 1896, la Sinaia, D.A. Sturdza și Goluchowski au semnat un protocol, care prevedea că, deși conform prevederilor sale, Tratatul din 1892 rămânea valabil până la 25 iulie 1899, ei țineau să declare într-un mod formal că angajamentele luate de ambele părți erau în întregime în vigoare pentru întreaga perioadă de șapte ani.

Anul 1896 aducea astfel un succes pentru diplomația austro-germană, pe care modul cum se desfășurase vizita lui Francisc Iosif îl lăsa să se întrevadă. Întrucât acest eveniment „avea o mare importanță politică", diplomația franco-rusă s-a străduit să afle ce se ascunde

[1] *Ibidem*, p. 467 (D'Aubigny către Berthelot, 20 februarie 1896).
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, 13, p. 30.

exact în spatele ei. Prin „cercetări perseverente și discrete", D'Aubigny și Fonton au căutat să rezolve problema existenței unui acord formal între România și Tripla Alianță. Ei nu au ajuns însă la nici un rezultat, deși, prin intermediul unui om „de încredere", au cules „informații" de la L. Catargiu. Într-o prezentare destul de alambicată, acesta a negat existența unui acord formal. Este părerea pe care, mai târziu, făcând considerații asupra vizitei lui Carol I la Viena și Pesta, în 1897, o împărtășea însărcinatului francez cu afaceri la Viena, bazat pe diverse indicii, deși sublinia că Austro-Ungaria „speră să găsească la București un punct de sprijin pentru politica sa în Balcani"[1]. El sublinia, de asemenea, că „relațiile excelente" dintre cei doi monarhi și cele două guverne „nu constituie un fapt care trebuie nesocotit"[2].



Fig. 58 1896. Vizita împăratului Francisc Iosif la București.

Evenimentele ulterioare au putut întări această opinie. Este adevărat, la începutul anului 1897, D.A. Sturdza fusese trimis de Carol I la Berlin, unde discutase nu numai cu Hohenlohe, ci și cu von Schlieffen, în legătură cu planul de cooperare între armatele română și austro-ungară în eventualitatea unui război în Răsărit[3], dar această acțiune a fost mai puțin observată. În schimb, a atras atenția violenta campanie de presă dezlănțuită împotriva aceluiași D.A. Sturdza, ca urmare a decorării — cu prilejul vizitei lui Carol I la Pesta — lui Jeszensky, fost procuror în procesul Memorandului, ceea ce, dincolo de explicațiile care s-au dat, a putut fi interpretat ca o recunoaștere a politicii naționale a guvernului maghiar. Pe de altă parte, evoluția situației din Balcani a dus la o reorientare a atitudinii unor mari puteri. Răscoala din Creta, izbucnită în 1896, ajutorul acordat de Grecia și declanșarea Războiului Greco-Otoman riscau să ducă la o modificare a situației din sud-estul Europei, într-un moment în care atenția marilor puteri era dirijată în alte regiuni. Prin urmare, în mai 1897, Austro-Ungaria și Rusia au încheiat un acord, prin care se angajau să mențină *statu-quo*-ul în Balcani. Faptul îl determina pe însărcinatul cu afaceri al Franței la Viena să creadă că, semnatară a unui asemenea acord pentru care s-a felicitat, Austro-Ungaria nu ar putea „să se compromită" prin încheierea unui tratat cu România[4], tratat care, în această situație modificată, părea să-și piardă parțial din valoare.

[1] DDF, I[ère] série, t. 13, p. 36–37 (D'Aubigny către Hanotaux, 30 septembrie 1897).
[2] *Ibidem*, p. 556 (Le Marchand către Hanotaux, 30 septembrie 1897).
[3] GP, 11, p. 310 și urm.
[4] DDF, I[ère] série, t. 13, p. 556.

În ansamblu însă, situația diplomatică din sud-estul Europei a devenit destinsă în ultimii ani ai secolului trecut. O dovadă o constituie și vizita pe care Carol I, împreună cu D.A. Sturdza, a făcut-o, în iulie 1898, la Sankt-Petersburg, unde s-a bucurat de o foarte bună primire. În același timp, țarul și ministrul rus de Externe, Muraviov, i-au declarat lui Carol I că, ținând seama de experiența bulgară de după 1878, nu vor admite o mărire a Bulgariei[1], ceea ce însemna, de fapt, o păstrare a *statu-quo*-ului, în spiritul acordului austro-rus din 1897.

Începutul secolului al XX-lea a adus însă noi probleme externe pentru România. Acțiunile comitagiilor bulgari în Macedonia au determinat o iritare la București, unde cauza aromânilor, pledată și de câțiva reprezentanți ai acestora stabiliți aici, găsise un larg ecou. Nemulțumirea a devenit foarte puternică în momentul în care fruntașul aromân Ștefan Mihăileanu, redactor al gazetei „Peninsula Balcanică", a fost asasinat, la 22 iulie/3 august 1900, chiar în capitala română, de un naționalist bulgar, Ștefan Dimitrov, care executa, de fapt, dispoziția Comitetului Macedo-Bulgar din Sofia. Acțiunea a determinat o înăsprire a raporturilor diplomatice, urmată de pregătiri militare. Bulgarii au ridicat fortificații la Dunăre, au concentrat trupe în mai multe puncte ale frontierei și în special la granița cu Dobrogea[2]. Românii au răspuns prin efectuarea unor întăriri ale podului de la Cernavodă.

Situația a devenit dificilă pentru România din cauza atitudinii guvernului rus. De la Sankt-Petersburg au fost date Bulgariei îndemnuri la prudență și calm, dar, în același timp s-au trimis arme și muniții[3]. Pe de altă parte, câteva acțiuni au ținut să arate României că, într-un conflict cu Bulgaria, ultima va avea sprijinul Rusiei. Guvernul rus a protestat energic împotriva ridicării fortificațiilor de la Cernadova, invocând prevederile art. 52 al Tratatului de la Berlin. Semnificația reală a acestui demers diplomatic este limpede: Rusia era singura semnatară a Tratatului din 1878 care a protestat; ea nu intervenise însă atunci când încălcarea fusese făcută de Bulgaria; fortificațiile efectuate în 1900 erau provizorii și vizau exclusiv apărarea terestră[4]. De altfel, în august 1901, în pofida prevederilor aceluiași Tratat din 1878, câteva torpiloare ruse au pătruns până la Galați; mai mult, ele nu au salutat pământul românesc. În același timp, un nou protest a fost adresat în legătură cu fortificațiile de la Cernavodă, prin intermediul primului secretar al legației ruse, Samov, care, arăta ministrul francez la București, A. Henry, „nu mi-a ascuns să era jenat să prezinte o asemenea reclamație".

Situația externă a devenit și mai dificilă din cauza atitudinii Serbiei. Tocmai în acest timp, guvernul sârb încerca o apropiere de Rusia și Bulgaria. Orientarea nu era atât de

---

[1] *Ibidem*, II[ème] série, t. 3, p. 494 (Henry către Delcassé, 29 iulie 1903).
[2] *Ibidem*, t. 1, p. 609 (Henry către Delcassé, 29 ianuarie 1901).
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 16 (Descos către Delcassé, 9 ianuarie 1901). Întăriturì pentru apărarea Cernavodei se vor efectua în amonte după 1905.

netă, așa cum se desprinde din unele semne exterioare; tocmai acestea, însă, erau cunoscute și au produs impresie în cercurile politice românești[1].

Într-o asemenea situație, diplomația română a căutat, pe de o parte, să găsească sprijin în alte direcții, pe de altă parte, să atenueze divergențele amintite. La începutul secolului, apare evidentă o apropiere de Grecia, marcată prin întâlnirea de la Abazzia (1901) a monarhilor celor două țări, care s-au declarat de acord cu menținerea *statu-quo*-ului în Balcani și cu luarea unor măsuri care să înlăture divergențele greco-române în legătură cu Macedonia. În același timp, chiar dacă aceasta nu s-a realizat fără dificultăți, s-a produs o apropiere de Imperiul otoman, materializată în dezvoltarea relațiilor economice și în atitudinea în legătură cu problema macedoneană.

Ponderea Greciei și a Imperiului otoman pe plan internațional nu puteau constitui însă o asigurare. Esențiale au rămas în continuare raporturile cu marile puteri. Eforturile României în vederea asigurării unei situații stabile s-au dirijat în mare parte spre relațiile cu Rusia, în pofida amintitelor presiuni făcute acum de la Sankt-Petersburg. În dorința de a menține raporturi de bună vecinătate, diplomația română a căutat să utilizeze fiecare prilej. Astfel, ca a răspuns ponderat în legătură cu problema fortificațiilor de la Cernovadă[2], nu a protestat împotriva prezenței torpiloarelor ruse lângă Galați[3], a sărbătorit cu mult fast împlinirea a zece ani de activitate a ministrului rus la București, Fonton[4]. Inițiativele românești nu au coincis cu intențiile guvernului de la Sankt-Petersburg, care a ținut să marcheze deosebirea existentă între atitudinea față de București și aceea față de Sofia. Poziția era explicată de țar în discuția pe care a avut-o cu noul atașat militar al Rusiei la București, la începutul lui 1902. Atrăgându-i atenția că i s-a atribuit „un post dificil", arăta el în continuare; „raporturile noastre cu România au fost încordate începând cu anul trecut; a trebuit să dau avertismente care ar fi fost mai dure dacă nu aș fi luat în considerare faptul că o putere ca Rusia trebuie să-și păstreze o anumită atitudine în fața unei țări atât de neînsemnate ca România"[5]. Explicația reală a atitudinii Rusiei, dincolo de tonul arogant, se află în faptul că, la Sankt-Petersburg, se ajunsese la convingerea că între România și Austro-Ungaria exista un tratat în regulă[6].

Atitudinea Rusiei a determinat-o, în mare măsură, pe aceea a Franței. Ce-i drept, diplomația franceză a acționat mai suplu, încercând să exploateze simpatiile pe care mulți oameni politici le aveau pentru Franța și cultura ei, care le puteau servi în continuare ca model. În general, se manifesta totuși, acum, o evidentă rezervă față de România, care se observa îndeosebi în modul cum erau privite raporturile financiare, în legătura lor cu situația politică. Referindu-se la dorința guvernului român de a intra în negocieri

---

[1] *Ibidem*, p. 69 (Henry către Delcassé, 29 ianuarie 1901).
[2] *Ibidem*, p. 16 (Descos către Delcassé, 9 ianuarie 1901).
[3] *Ibidem*, p. 597 (Paillard către Delcassé, 12 ianuarie 1901).
[4] *Ibidem*, p. 356 (Paillard către Delcassé, 28 iunie 1901).
[5] *Ibidem*, t. 2, p. 72 (Henry către Delcassé, 2 februarie 1902).
[6] *Ibidem*.

cu băncile din Paris, în vederea unui împrumut, la 19/31 iulie, ministrul de Externe, Delcassé, îi atrăgea atenția ministrului de Finanțe, Caillaux, că „relațiile politice foarte strânse ale României cu Germania și Austro-Ungaria sunt astfel încât noi nu avem interes să facem eforturi pentru a facilita combinația financiară proiectată de cabinetul de la București". Revenind peste câteva luni, Delcassé arăta că raporturile României cu Puterile Centrale se accentuau tot mai mult și că, probabil, România își va comanda armamentul din Germania și nu din Franța, așa cum se spera, ceea ce întărea concluzia anterioară[1].

O asemenea convingere a determinat în continuare conduita diplomației franceze, ca și a celei ruse, față de România; reprezentând două țări aliate, ele nu au ajuns totuși la o acțiune comună, de genul aceleia pe care o întâlnim la reprezentanții Puterilor Centrale. Lipsa de colaborare a diplomației franco-ruse nu putea să-i întărească pozițiile la București, mai ales că, în concurența cu reprezentanții Puterilor Centrale, avantajate deja de situația anterioară, ea trebuia să înfrunte acțiunile unor diplomați abili, cum erau viitorul secretar de stat la Afacerile Externe, Kiderlen-Wächter, sau marchizul Pallavicini, care, probabil, și datorită originii sale, a știut să-și creeze multe simpatii.

Evoluția alianței franco-ruse era urmărită cu interes la București, dar posibilitatea practică a unei apropieri de ea nu se putea pune încă la începutul secolului. Nici încercarea de a obține un sprijin din partea Marii Britanii în problemele orientale nu a dat un rezultat[2]. Când torpiloarele ruse au pătruns până la Galați, într-o porțiune asupra căreia se extindeau deci prerogativele Comisiei Europene a Dunării, reprezentantul englez încurajase ce-i drept guvernul român să protesteze, dar, fapt semnificativ, nu luase inițiativa unui demers în cadrul Comisiei Europene a Dunării[3].

În condițiile amintite, păstrarea alianței cu Puterile Centrale a apărut ca fiind impusă de împrejurări, și de aceeași necesitate de siguranță pe plan internațional. Ea a fost facilitată și de faptul că, în primii ani ai secolului, la conducerea guvernului s-au aflat, pe rând, doi convinși partizani ai ei: P.P. Carp și D.A. Sturdza. Apropiat de Bülow și Goluchowski, primul s-a bucurat de o deosebită simpatie din partea diplomației austro-germane. În cursul unei călătorii pe care a făcut-o la Viena și Berlin, în ianuarie 1901, el a fost înconjurat cu multă atenție. Cu acest prilej, P.P. Carp a făcut o declarație care avea să determine numeroase comentarii. Arătând că toată lumea știa în ce măsură politica României înclină spre Tripla Alianță, șeful conservator sublinia că „această politică nu datează nici de ieri, nici de azi; ea nu mai este chiar un subiect de controversă între partidele românești. Adversarul meu politic, dl. Sturdza, șeful liberalilor, este și el germanofil"[4]. Faptul își va găsi o nouă exprimare diplomatică după ce P.P. Carp va trebui, peste puțin timp, să cedeze locul lui D.A. Sturdza.

---

[1] *Ibidem*, t. 1, p. 626–627 (Delcassé către Caillaux, 22 noiembrie 1901).
[2] *Ibidem*, t. 2, p. 259–260 (Henry către Delcassé, 21 aprilie 1902).
[3] *Ibidem*, t. 1, p. 597–598 (Paillard către Delcassé, 12 noiembrie 1901).
[4] *Ibidem*, p. 71 (Henry către Delcassé, 29 ianuarie 1901).

Sub pretextul că acordurile cu Puterile Centrale urmau să expire peste un an și date fiind complicațiile din sudul Dunării, șeful liberal — care își rezervase și de această dată portofoliul Afacerilor Străine — a încercat să modifice formula aderării României la Tripla Alianță. Într-o notă transmisă lui Bülow, în aprilie 1901, D.A. Sturdza, cu asentimentul regelui, propunea ca, în locul unui tratat româno-austro-ungar, la care să adere Germania și Italia, așa cum se procedase până atunci, România să încheie tratate directe cu fiecare din membrii Triplei Alianțe[1]. Într-un fel, se punea chiar problema transformării acesteia într-o Cvadruplă Alianță. Scopul acestui demers era limpede și, de fapt, el relua o dorință care fusese exprimată încă în 1883.

Aceleași rațiuni care dictaseră demersul român, au dus la neacceptarea sa la Berlin. Pentru diplomația germană, alianța cu România era utilă în primul rând prin avantajele pe care le oferea Austro-Ungariei. Aceleași motive care determinaseră formula în 1883 explică și eforturile pentru menținerea ei în cursul îndelungatelor tratative din 1901–1902 pentru menținerea alianței[2]. În schimb, propunerea românească a găsit sprijinitori în Austro-Ungaria. Generalul Beck, care în 1901 a făcut o vizită în România, și Pallavicini au plecat la Viena pentru a pleda în favoarea ei, Goluchowski adoptând aceeași atitudine. Poziția izvora și din teama unei reorientări a politicii externe românești. Prelungirea alianței româno-austro-ungare prin tratate directe cu celelalte două membre ale Triplei Alianțe era de natură să dea o asigurare în plus cu privire la atitudinea viitoare a României. În cele din urmă, a prevalat punctul de vedere al diplomației germane, care a invocat și necesitatea păstrării secretului, amenințat în cazul în care tratativele ar fi fost purtate într-un cadru mai larg.

Tratatul a fost reînnoit la 4/17 aprilie 1902, Germania aderând peste câteva zile, Italia în decembrie 1902. Cu acest prilej, a fost adusă o nouă modificare în privința duratei. Tratatul era reînnoit pentru cinci ani, cu începere de la 25 iulie 1903, prevăzându-se ca, ulterior, dacă una din părți nu-i va cere revizuirea sau nu-l va denunța cu un an înainte de termen, el se va prelungi automat din trei în trei ani[3].

Românii și situația din Balcani. Premisele reorientării politice

În urma tratativelor, diplomația germană a dat asigurări României și în legătură cu posibilele transformări din Balcani. După părerea Berlinului, în cazul unui conflict, România trebuia să stea „cu arma la picior". În cazul în care Bulgaria și-ar fi extins teritoriul în Macedonia, România urma să ocupe teritoriul mărginit la sud de linia Rusciuk-Varna[4]. De altfel, guvernul român a militat pentru păstrarea păcii în sud-estul

---

[1] GP, 18, 2, p. 651 și urm.
[2] *Ibidem*, p. 651–679; Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea. 1900–1914*, București, 1977, p. 30 și urm.
[3] A. Pribram, *op. cit.*, p. 119–120.
[4] GP, 18/1, p. 137 (Kiderlen-Wächter către Bülow, 1 februarie 1901)


Fig. 59 Take Ionescu.

Europei. Chiar în timpul înăspririi relațiilor cu Bulgaria, primul ministru P.P. Carp a taxat de neserioase zvonurile privind izbucnirea unui război între cele două țări[1]. Ulterior, România a făcut evidente eforturi pentru asigurarea unor relații firești cu vecina din sud, încercând să atenueze efectul unor manifestări în sens contrariu. Astfel, în 1902, s-a sărbătorit, cu mare solemnitate, aniversarea a 25 de ani de la eliberarea Bulgariei; nici o invitație nu a fost însă adresată guvernului român, uitându-se, după cum sublinia un diplomat francez, „partea importantă avută de armata română la evenimentele din 1877"[2].

Problema fundamentală pentru România rămânea însă aceea a raporturilor cu cei doi mari vecini. Punctul nevralgic al alianței cu Austro-Ungaria era cât se poate de evident pentru oamenii politici români. Deosebit de semnificativă este în această privință atitudinea lui Carol I. Într-o discuție purtată în mai 1903 cu Take Ionescu, ultimul exprimase ideea că nu se putea avea în vedere realizarea deplinei unități românești, din cauza celor două mari imperii vecine. Replica regelui, relatată de trimisul francez la București, este deosebit de interesantă: „Dumneavoastră presupuneți, deci — a spus regele, întrerupându-l brusc — că Austria va exista veșnic și că noi nu vom vedea niciodată dezmembrarea sa? Și cum domnul Take Ionescu era oarecum emoționat după această declarație neașteptată, regele, reluând, a adăugat: Faptul nu este iminent. Noi mai avem timp destul înaintea noastră"[3]. Puțin mai târziu, Carol I preciza lucrurile chiar într-o discuție cu trimisul francez: „Nu în Macedonia, spunea el, ci chiar la Viena și Pesta este pericolul situației actuale. Instituțiile dualismului slăbesc în fiecare zi ... Avem motive să ne temem că guvernul ungar, suferind din ce în ce mai mult influența naționalismului maghiar, să nu reia, accentuând-o, politica de opresiune față de celelalte rase. Nu putem să ne dezinteresăm de soarta a trei milioane de români din Transilvania și Banat". Regele constata, de asemenea, cu satisfacție, accentuarea manifestării spiritului național român în Transilvania[4].

În cercuri mai largi, începea să se impună credința că slăbirea Austro-Ungariei reducea valoarea alianței cu ea. Păstrând-o ca un element necesar, conducătorii români au

[1] DDF, II[ème] série, t. 1, p. 71 (Henry către Delcassé, 29 februarie 1901).
[2] *Ibidem*, 2, p. 605 (Henry către Delcassé, 14 noiembrie 1902).
[3] *Ibidem*, 3, p. 563 (Henry către Delcassé, 4 septembrie 1903).
[4] *Ibidem*, p. 494–495 (Henry către Delcassé, 29 iulie 1903).

continuat deci politica de bună vecinătate față de Rusia. De altfel, și diplomația rusă începea să acționeze acum mai energic, pentru a atenua consecințele apropierii României de Tripla Alianța. La sfârșitul lui 1902, locul lui Fonton a fost luat de Giers-junior. El și-a propus să urmeze o politică fermă și, în același timp, să fie mai activ în eforturile de a influența atitudinea externă a României. A căutat o mai strânsă legătură cu colegul său francez, căruia îi vorbea adesea de eforturile sale pentru a smulge România de sub influența Germaniei și din alianța cu Austro-Ungaria[1]. Pentru a activiza diplomația franceză, exprima ideea că „dacă se va ajunge să se atragă România în orbita Rusiei, Franța va fi în mod natural chemată să ia la București locul Germaniei pe teren cultural și economic"[2]. Activitatea ulterioară a lui Henry dovedește că eforturile lui Giers nu au rămas fără ecou.

Izbucnirea Războiului Ruso-Japonez a canalizat interesul diplomației europene în altă direcție. Dar, chiar în aceste condiții, Petersburgul a căutat să acorde atenție relațiilor cu România. Nu este vorba doar de preocuparea firească pentru ecoul pe care îl aveau aici evenimentele din Extremul Orient. Diplomația rusă a continuat încercările de apropiere. Astfel, ambasadorul rus la Constantinopol a sprijinit demersurile române la Poartă în legătură cu drepturile aromânilor din Macedonia, demersuri încununate de succes în 1905. *Iradeaua* din acest an a sultanului a acordat aromânilor egalitatea cu celelalte naționalități din Macedonia. Faptul a determinat însă o reacție nefavorabilă în statele balcanice, îndeosebi în Grecia. Deși guvernul român s-a străduit să aplaneze neînțelegerile, în cele din urmă, s-a ajuns la ruperea practică a relațiilor diplomatice; raporturile greco-române nu aveau să revină la normal decât în 1911. Diplomația austro-germană s-a arătat însă și mai îngrijorată în timpul răscoalelor țărănești din 1907. Ele puteau constitui un catalizator pentru regiunile limitrofe. Atenția manifestată de conducătorii celor două mari imperii față de răscoală este un rezultat firesc al acestui interes. Dar preocuparea lor nu izvora numai de aici: în bună parte, ea era legată de grija pentru stabilitatea situației dintr-o țară care, după expresia ministrului german la București, era „importantă pentru politica Triplicei, ca și pentru aceea a Orientului"[3]. În aceste condiții, vizitele pe care le-au făcut la Viena generalul Averescu și D.A. Sturdza au fost salutate cu multă căldură de presa vieneză. Referindu-se la România, ziariștii austrieci, inspirați neîndoielnic de cercurile guvernante, o numeau acum prietena sinceră și definitivă a Austro-Ungariei.

Aprecierea era evident mult prea optimistă, mai ales că ea a fost făcută într-un moment în care diplomația română trebuia să-și reanalizeze poziția, datorită unor importante mutații internaționale. Stat mic, România a trebuit să urmărească atent raporturile dintre marile puteri. În condițiile amintite, garanția consta pentru ea în alianța cu grupul care domina viața internațională. Alăturarea de Puterile Centrale a apărut, astfel, multă vreme,

[1] *Ibidem*, p. 447 (Henry către Delcassé, 10 iulie 1903).
[2] *Ibidem*.
[3] A. Kiderlen-Wächter, *op. cit.*, p. 182.

soluția cea mai indicată. Alianța franco-rusă nu înlăturase hegemonia Triplei Alianțe, Antanta Cordială a constituit un prilej pentru noi reflecții, dar Războiul Ruso-Japonez și slăbirea Rusiei au menținut impresia unei superiorități militare categorice a Puterilor Centrale. Încheierea Acordului Anglo-Rus și constituirea prin aceasta a Triplei Antante a adus însă o modificare esențială a raportului de forțe pe plan internațional, chiar dacă limitatele prevederi ale înțelegerii din 1907, ca și oscilațiile ulterioare, nu lăsau să se întrevadă unitatea din 1914.

Pe de altă parte, neînțelegerile cu Austro-Ungaria au continuat. Politica de maghiarizare în Transilvania s-a accentuat din nou, utilizându-se mai ales legislația școlară; în 1907, a fost promulgată legea Appónyi, care a determinat o puternică reacție de ambele părți ale Carpaților. Diferendelor de ordin economic li se adăugau, mai ales, dificultățile pe care autoritățile austro-ungare le ridicau în calea exportului românesc. Încheierea unei noi convenții comerciale (martie 1909) a fost precedată de șase luni de tratative, întrerupte de două ori și finalizate doar sub amenințarea ultimativă a guvernului român că va denunța vechea convenție. Asemenea chestiuni nu puteau lăsa indiferentă lumea politică românească, numeroase luări de poziție, în presă sau în Parlament, constituind și o negare a valorii situării alături de Puterile Centrale.

Situația pentru România s-a complicat datorită unor importante modificări care au survenit cu începere din 1908 în sud-estul Europei, în bună măsură, ca urmare a unei anume reorientări a politicii externe austro-ungare. Din 1906, aceasta a devenit mult mai agresivă. Faptul este explicat de obicei prin schimbările de persoane care s-au produs la conducerea diplomației austro-ungare, preluate de Aerenthal, și în cea a armatei, prin numirea lui Conrad von Hötzendorf ca șef al Statului Major. Cauzele sale sunt însă mult mai profunde, fiind legate de complexele frământări politice, determinate de criza dualismului. Intențiile ofensive s-au exprimat, firește, spre sud-estul continentului. Profitând de situația creată în Imperiul otoman, ca urmare a revoluției „Junilor turci" (1908) și exploatând imprecizia unei înțelegeri prealabile cu Rusia, Austro-Ungaria a procedat la anexarea Bosniei și Herțegovinei. Aproape în același timp, Bulgaria, unită cu Rumelia, s-a proclamat Regat.

Modificând statutul prevăzut prin Tratatul de la Berlin, cele două evenimente constituiau un avertisment pentru diplomația româna. Primul dezvăluia adevăratele mobiluri ale politicii austro-ungare în sud-estul Europei, cel de-al doilea modifica raportul de forțe din regiune și atrăgea atenția asupra posibilității ca preferințele diplomației vieneze să se îndrepte spre Sofia mai mult decât spre București, capitală politică spirituală a trei milioane de români din Imperiul dualist. O reconsiderare a politicii externe românești părea să fie favorizată și de importanta schimbare care s-a produs în conducerea Partidului Național-Liberal, aflat atunci la guvernare; la începutul anului 1909, D.A. Sturdza, cunoscut partizan al apropierii de Puterile Centrale, a fost înlocuit de I.I.C. Brătianu, cu o atitudine mult mai independentă.

În aceste condiții, diplomația austro-germană a făcut evidente eforturi pentru menținerea neschimbată a orientării politice a României. În cursul anului 1909, au avut

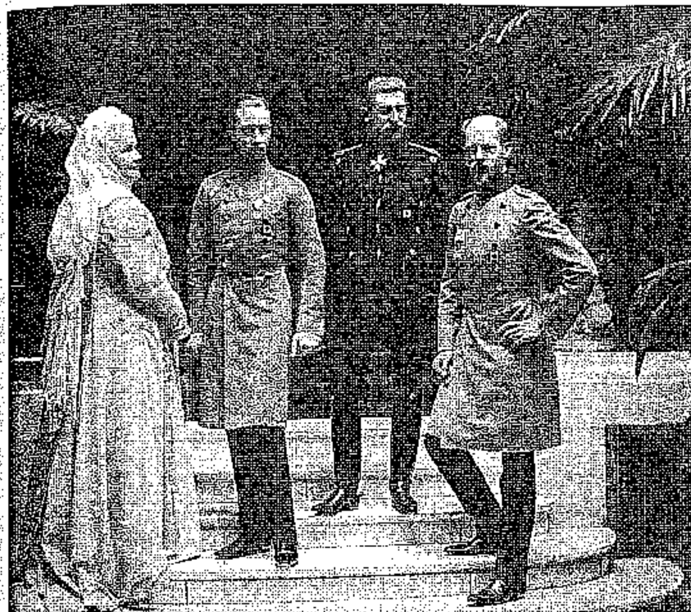


Fig. 60 1909, Palatul Cotroceni. Regele Carol I, Regina Elisabeta și kronprințul german.

loc două vizite semnificative a kronprințului german, urmată de aceea a moștenitorului austro-ungar, Franz Ferdinand. Mai ales ultima a găsit multă audiență în cercurile politice românești, prin atitudinea deschis critică a urmașului prezumtiv a lui Francisc Iosif la adresa politicii naționale a guvernului de la Pesta. Pe de altă parte, asupra diplomației române a făcut o puternică impresie demonstrația de forță austro-germană în legătură cu criza bosniacă, care a dus la acceptarea de către puterile europene a situației create ca urmare a acțiunii austro-ungare din 1908.

În același timp, se constata și o intensificare a acțiunilor Antantei de reducere a influenței germane la București. Ele veneau, mai ales, din partea diplomației ruse și franceze. Interesul Rusiei față de atitudinea unei țări vecine cu o importantă poziție strategică era firesc. Acțiunea de atragere a României a devenit însă și mai intensă după preluarea conducerii diplomației ruse de către Sazonov. Acesta avea să arate mai târziu că una din primele chestiuni care i-au reținut atenția îndată ce a fost numit ministru

al Afacerilor Externe au fost relațiile Rusiei cu România[1]. Sarcina i se părea facilitată prin atitudinea lui I.I.C. Brătianu. Ce-i drept, Sazonov, preocupat inițial de relațiile ruso-germane și apoi suferind, nu a putut să se ocupe, de la început, așa cum ar fi dorit-o, de raporturile cu România. El a stabilit însă bune relații cu ministrul român la Sankt-Petersburg și a cerut reprezentanților ruși din diferite capitale europene să întărească relațiile cu colegii lor români[2]. S-au adăugat vizite și manifestări culturale. Reprezentantul francez la București, Blondel, putea să afirme, în iulie 1910, că „Rusia pune totul în mișcare pentru a-și prepara un viitor favorabil în România"[3].

De altfel, și diplomația franceză încerca să câștige teren în România, să recapete poziții pierdute, în cea mai mare parte datorită propriei atitudini. Blondel „nu înceta să repete" că „dacă influența germană câștiga în fiecare zi teren, greșeala este a compatrioților noștri, care au abandonat lupta pe terenul comercial și n-au știut să profite de avantajele pe care le asigurau sentimentele prietenești nutrite de români față de țara noastră"[4]. De altfel, acțiunea franceză a fost facilitată și de unii diplomați români. Numit la Paris, în 1908, Al. Lahovari s-a străduit să demonstreze că este necesară o modificare a imaginii unei Românii complet aservite Triplei Alianțe. În sfârșit, pot fi menționate unele contacte româno-engleze, strădania principesei Maria, de origine britanică, de intensificare a acestora.

Terenul pentru acțiunea diplomației Antantei era în parte pregătit și prin apariția unor noi diferende între aliații din 1883, în legătură cu situația din Balcani. România se manifesta în mod constant pentru menținerea *statu-quo*-ului în această regiune. Evenimentele din 1908 modificaseră însă situația și anunțau alte schimbari, mai ales în legătură cu mult frământata problemă a Macedoniei. Împărțirea acesteia urma să ducă la o schimbare a raportului de forțe dintre statele sud-est europene. România nu putea fi indiferentă la soarta românilor, dintre care mulți se stabiliseră la București și în favoarea cărora se desfășura o susținută propagandă. În același timp, guvernul român avea în vedere consecințele măririi Bulgariei. Vecinătatea celor două imperii făcea ca România să acorde o atenție deosebită graniței sale sudice. Bulgaria, deja întărită în 1908, care și-ar fi sporit substanțial teritoriul, putea crea o situație serioasă, prin raporturile sale cu cele două mari puteri vecine României. De altfel, tocmai în acești ani, Bulgaria nu s-a îndepărtat de Rusia decât pentru a se apropia de Austro-Ungaria. În orice împrejurare, România ar fi fost prinsă între o mare putere și un tânăr stat energic și ambițios. Pronunțându-se în continuare pentru păstrarea *statu-quo*-ului, guvernul român a căutat și o soluție pentru eventualitatea schimbării acestuia, prin realizarea, în acel caz, a unei modificări a frontierei dobrogene, care nu fusese rezolvată în favoarea

[1] A. Sazonov, *Les années fatales*, Paris, 1927, p. 110.

[2] Pentru raporturile româno-ruse privite de la Sofia, vezi Gen. G. A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar în Bulgaria. 1910–1913*, București, 1913, p. 53–54, 62–63.

[3] DDF, II[ème] série, t. 12, p. 821.

[4] V. Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900–1914*, Cluj-Napoca, 1975, p. 30.

sa nici în 1878. Revendicarea liniei Silistra — Varna (uneori Rusciuk — Varna) urmărea o întărire strategică, în același timp în care distanța între frontiera rusă și cea bulgară ar fi sporit. Cererea a fost prezentată și ca o posibilă compensație pentru înglobarea aromânilor în alte state.

În cursul discuțiilor din 1909–1910, diplomația austro-germană nu a împărtășit acest punct de vedere, mai mult eschivându-se decât afirmând o poziție explicită. Cel puțin în parte, faptul își are explicația în caracterul raporturilor româno-austro-germane. Alianța rămânea în vigoare, dar persistau și neînțelegerile esențiale legate de problema națională. Din anumite puncte de vedere, pentru Austro-Ungaria, o alianță cu Sofia putea fi mai avantajoasă decât una cu Bucureștii. Bulgaria putea înlocui România ca barieră împotriva expansiunii ruse în Balcani și prezenta și avantajul de a oferi o contrapondere față de Serbia, a cărei atitudine antiaustriacă fusese definitiv consolidată ca urmare a anexării Bosniei și Herțegovinei.

Situația era deci relativ favorabilă pentru creșterea influenței franco-ruse. Ea a fost contracarată de un eveniment intern. În ianuarie 1911, guvernul a fost preluat de conservatori, cu P.P. Carp ca prim-ministru și Titu Maiorescu în fruntea Ministerului Afacerilor Străine. Or, ambii erau pentru o politică hotărâtă de alianță cu Puterile Centrale. P.P. Carp o afirmase din nou, foarte limpede, în 1909. Ca urmare, relațiile româno-ruse au cunoscut o perioadă de „lâncezeală", după expresia lui Giers, care era de părere că ea se va prelungi atâta vreme cât cei doi vor fi la conducere[1]. Aceasta nu a însemnat însă o încetare a acțiunii în vederea apropierii, folosindu-se îndeosebi unele vizite și anunțarea aceleia a țarului însuși. La fel a procedat și diplomația franceză, care a beneficiat și de atitudinea favorabilă a numeroși oameni politici români. Este adevărat, Titu Maiorescu putea să facă, în aprilie 1911, observația că toate chestiunile referitoare la relațiile dintre Franța și Rusia și politica celor două puteri „sunt indiferente pentru politica românească"[2]. În schimb, contele Czernin, câteva luni mai târziu, era nevoit să constate că „în cazul unui război germano-francez, simpatiile poporului român se vor găsi în tabăra franceză"[3]. Este adevărat, secretarul de stat german, Kiderlen-Wächter considera că, în momentul crucial, autoritatea regelui va fi suficientă pentru menținerea României lângă Puterile Centrale, deși Carol I îl făcea atent asupra succeselor obținute de propaganda franco-rusă. Cu toate că fusese timp de un deceniu reprezentantul Germaniei la București, Kiderlen nu împărtășea considerațiile realiste ale succesorului său, dr. Rosen, care obținuse o puternică poziție la București și realizase o strânsă colaborare cu noul trimis austro-ungar, prințul Fürstenberg. Soliditatea alianței cu Puterile Centrale era pusă sub semnul întrebării chiar de rege, datorită raporturilor

[1] I. Gheorghiu, *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908–1914*, în AUB, istorie, 11, 1968, p. 141.

[2] M.N. Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze. 1900–1914*, în AUB, istorie, 12, 1969, I, p. 96–97.

[3] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik. 1908–1914*, 3, Viena, 1930, nr. 2 617, p. 328.

existente între acestea. El arăta lui Rosen că, „cu timpul, România nu va fi în stare să urmeze obligațiile ei de alianță față de Tripla Alianță, dacă, așa cum a fost în ultima vreme, Germania lasă direcția ei în mâinile Austro-Ungariei"[1].

Simptomele menționate anunțau doar o viitoare evoluție. Până în preajma Războaielor Balcanice, România a rămas aliata relativ fidelă a Puterilor Centrale, o fidelitate care era de fapt aceea a câtorva cercuri politice, avantajate de poziția pe care o aveau în conducerea țării, dar din ce în ce mai puțin numeroase. Conflictele din 1912–1913 vor aduce și în privința lor importante mutații.

Războaiele Balcanice. Necesitatea unei noi orientări politice. Războaiele Balcanice au constituit deznodământul firesc al unei îndelungi evoluții anterioare a situației din sud-estul Europei. Procesul eliberării popoarelor creștine de sub dominația otomană, marcat anterior de importante realizări, nu era însă terminat. Problema cea mai complicată rămânea aceea a Macedoniei, aflată încă în cadrul Imperiului otoman și a cărei populație constituise obiectul a numeroase represalii. Înlăturarea dominației otomane constituia astfel un obiectiv esențial în politica externă a statelor balcanice și anunța un iminent conflict între acestea și Poartă. Izbucnirea sa a fost grăbită de împrejurările de după 1908. Constrâns să accepte anexiunea Bosniei și Herțegovinei, guvernul sârb și-a îndreptat deocamdată atenția spre teritoriile locuite de conaționalii lor în Imperiul otoman. La rândul său, Bulgaria dorea să completeze succesul din 1908, când, unită cu Rumelia, s-a proclamat Regat, prin alipirea unor teritorii macedonene. În sfârșit, Grecia ducea o mai activă politică externă, după ce conducerea guvernului fusese preluată de Venizelos, care se remarcase ca lider al mișcării naționale din Creta. Intențiile celor trei guverne au fost facilitate de izbucnirea, în 1911, a Războiului Italo-Turc, ca urmare a căruia Imperiul otoman a fost nevoit să cedeze Tripolitania și Cirenaica. Conflictul l-a slăbit considerabil și a sugerat posibilitatea înfrângerii sale de trupele reunite ale micilor state balcanice. Între acestea, au început tratative, favorizate și de sprijinul primit din partea diplomației ruse.

Nevoită, în 1909, să recunoască anexarea Bosniei și Herțegovinei, fără a obține compensație, Rusia a căutat să-și ia revanșa în sud-estul Europei, profitând de împrejurările create de Războiul Italo-Turc. În toamna lui 1911, diplomația rusă avusese chiar în vedere crearea unei federații balcanice, în care ar mai fi intrat România și Imperiul otoman, acestuia din urmă cerându-i-se o revizuire a statutului Strâmtorilor, pentru a permite trecerea navelor de război ruse. Cum era evident că marile puteri nu ar fi acceptat o asemenea modificare, proiectul a fost abandonat și înlocuit cu acela al unei alianțe a statelor creștine din Balcani împotriva Imperiului otoman. Deosebit de energic pentru realizarea lui au acționat miniștrii ruși la Sofia și Belgrad. De altfel, tocmai între Sofia și Belgrad au avut loc cele mai importante tratative premergătoare Primului Război Balcanic. Principala problemă discutată a fost aceea a Macedoniei. Imposibilitatea stabilirii

[1] Fr. Rosen, *Aus einem diplomatischen Wanderleben, Bukarest — Lisabona*, Berlin, 1932, p. 61.

unei granițe etnice a făcut ca acordul să fie provizoriu; fiecare din cele două țări trebuia să primească o parte a Macedoniei, statutul zonei mediane urmând să fie stabilit ulterior, sub arbitrajul Rusiei. Pentru a se asigura o atitudine amicală a guvernului de la București, primul ministru sârb a formulat și un plan mai amplu, care avea în vedere posibilitatea unirii Transilvaniei cu România. Date fiind însă raporturile româno-austriece, diplomația bulgaro-sârbă a ajuns la o înțelegere care era îndreptată nu numai împotriva Imperiului otoman, ci și a vecinilor din nord; Bulgaria se angaja să intervină cu o armată de 200 000 de oameni în cazul atacării Serbiei de către Austro-Ungaria, iar Serbia cu 150 000 de oameni dacă Bulgaria va fi atacată de România. Pe aceste baze s-a încheiat Tratatul de alianță din 13 martie 1912, completat ulterior printr-o convenție militară. Paralel, s-au purtat convorbiri și între Bulgaria și Grecia, din care a rezultat un alt tratat de alianță.

În condițiile în care, începând din 26 septembrie/9 octombrie 1912, Muntenegru se afla în război cu Imperiul otoman, cei trei au început la rândul lor ostilitățile, la 17/30 octombrie. La început, diplomația europeană nu a acordat faptului o atenție pe măsura importanței sale, considerând că armata otomană va fi victorioasă, păstrându-se astfel *statu-quo*-ul. Aliații au obținut însă succese pe toate fronturile, ajungându-se nu numai ca Adrianopolul să fie asediat, ci să fie amenințat chiar Constantinopolul. În aceste condiții, Imperiul otoman a cerut armistițiu, încheiat la 23 noiembrie/3 decembrie 1912. Tratativele de pace, care au avut loc la Londra, s-au desfășurat greu. Între aliați, au apărut neînțelegeri, iar guvernul otoman nu se arăta dispus să renunțe la toate teritoriile revendicate, mai ales să părăsească Adrianopolul. O mișcare în Capitala otomană a adus la putere elemente intransigente, care au întrerupt tratativele. Războiul a reizbucnit la 21 decembrie 1912/3 februarie 1913. Prin posibilele sale complicații, noul conflict a determinat temeri ale marilor puteri. Acțiunea acestora a făcut ca, la 13/26 aprilie 1913, ostilitățile să fie suspendate, iar la 17/30 mai să fie semnate preliminariile de pace de la Londra. Imperiul otoman ceda aliaților teritoriile situate la vest de linia Enos — Midia și Creta; situația Albaniei și a insulelor din Marea Egee urma să fie rezolvată de marile puteri. Primul Război Balcanic lua sfârșit, dar el lăsa în suspensie chestiuni esențiale, care vor determina izbucnirea unui al doilea război.

Cum era și firesc, România a urmărit cu deosebită atenție evenimentele. Mutarea centrului de interes al diplomației europene în sud-estul Europei a determinat și din partea marilor puteri o sporire a interesului pentru o țară pe care un diplomat austriac o considera drept „cel mai mare factor politic și economic" al acestei regiuni a continentului[1].

Partizan al păstrării *statu-quo*-ului în Balcani, guvernul român s-a manifestat împotriva conflictelor care puteau să-l modifice, rămânând pe o poziție de neutralitate. Încă din timpul Războiului Italo-Turc, a căutat, în înțelegere cu diplomația Puterilor Centrale, să contribuie la o aplanare a conflictului și la limitarea consecințelor sale pentru Imperiul otoman, deci și pentru situația din Balcani. După izbucnirea noului conflict, România

[1] N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, Bucarest, 1933, p. 12.

s-a declarat neutră. Ea a respins o propunere de alianță cu Imperiul otoman, al cărui guvern cerea și mai târziu sprijinul diplomației române odată cu acela al marilor puteri, pentru prevenirea intrării bulgarilor în Constantinopol[1]. Atitudinea guvernului român a fost expusă de Titu Maiorescu, care comenta, la 16/29 octombrie, ministrului bulgar la București că „în limitele tratatului de la Berlin, neutralitatea României este naturală. Dacă totuși în Balcani se vor produce schimbări teritoriale, România va avea cuvântul său de spus"[2]. Cum asemenea schimbări păreau inevitabile, pentru o asemenea eventualitate, a fost emisă ideea unei modificări strategice a frontierei dobrogene, considerată ca stabilită în defavoarea României, în 1878. În această privință, guvernul român aștepta un sprijin din partea aliatei sale, Austro-Ungaria. Aceasta însă își îndreptase tot mai mult preferințele spre Bulgaria. Politica externă austriacă era însă aici în dezacord cu cea germană, care, prin Jagow, găsea legitime pretențiile românești. Berlinul nu putea fi dispus să renunțe la un aliat din această regiune, într-un moment în care războiul balcanic putea să se transforme într-un conflict general sau, cel puțin, îl anunța. Același motiv a determinat și o intensificare a eforturilor Antantei de a atrage România. Rusia comunica la București că rectificarea frontierei dobrogene ca o compensație pentru România o considera ca o condiție a păcii, iar Poincaré cerea ca la o proiectată conferință a marilor puteri și a celor patru beligeranți să participe și România[3].

Eforturile Rusiei și Franței nu au lăsat indiferentă diplomația austro-ungară. În mai multe rânduri, Fürstenberg atrăgea atenția la Viena asupra consecințelor posibile ale atitudinii adoptate față de București. El insista mai ales asupra poziției privilegiate pe care o avea Antanta în competiția pentru România. Dacă acum Rusia, scria Fürstenberg, „ar asigura României perspectivele unei măriri teritoriale dincolo de Carpați sau măcar una în Dobrogea... unei asemenea tentații nu i-ar putea rezista nici un om politic din țară". El își exprima temerea că „România se află la o cotitură a politicii sale externe", că este „un moment critic", insistând ca diplomația vieneză să acționeze mai ferm pentru păstrarea alianței române[4].

Câteva acțiuni ulterioare s-au înscris tocmai în această direcție. Diplomația austro-ungară dădea asigurări României că se pronunță pentru participarea ei la o posibilă conferință a ambasadorilor și considera firească necesitatea unei rectificări de frontieră[5]. Mai târziu, Conrad von Hötzendorf a vizitat Bucureștí, dar a fost nevoit să constate că, chiar regele, nu împărtășea întru totul punctul de vedere al Austro-Ungariei. Contrar diplomației vieneze, Carol I considera că Serbia trebuie să-și găsească o cale

[1] *Documents diplomatiques. Les événements de la Péninsule Balkanique. L'action de la Roumanie. Septembre 1913*, Bucarest, 1913, p. 6.

[2] *Ibidem*, p. 5.

[3] *Ibidem*, p. 5–6.

[4] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 4, p. 1030.

[5] *Documents diplomatiques. Les événements de la Péninsule Balkanique*, București, 1913, p. 8 (6/19 noiembrie 1912).

spre Adriatica. La fel, viitorul comandant al armatei austro-ungare nu a izbutit să impună ideea unei cooperări militare în cazul în care nu se va ajunge la un armistițiu bulgaro-turc. În schimb, el a reușit să încheie o convenție militară româno-austriacă (care, fapt interesant, nu a fost comunicată Italiei) și a obținut promisiunea regelui că, în cazul unui conflict european, România se va manifesta ca „un aliat fidel al Austro-Ungariei"[1].

Eforturile Puterilor Centrale în vederea păstrării alianței României au continuat și ulterior, în perioada tratativelor de la Londra. În cele din urmă, ele au dus la o reînnoire a tratatelor încheiate anterior (ianuarie-februarie 1913), fapt care apărea ca o prelungire a reînnoirii Triplei Alianțe ce avusese loc în decembrie 1912. O rectificare în privința duratei parea să sublinieze o consolidare a alianței. Tratatul (ultimul încheiat cu Puterile Centrale înainte de război) era considerat valabil până în 1920, și dacă nu se cerea revizuirea sau denunțarea sa, urma să se prelungească automat din șase în șase ani[2]. Chiar și acum, regele a căutat să tergiverseze ratificarea lui.

De altfel, deși guvernul român rămânea aliat al Puterilor Centrale, era evident că acestea pierdeau teren în România. Eforturile Antantei nu au rămas fără ecou. Este adevărat, în timpul tratativelor de la Londra s-a constatat o anumită răceală în poziția Franței și Rusiei, dar ea a fost numai temporară. Este semnificativ că, în momentul când guvernul român a acceptat propunerea Marii Britanii referitoare la chestiunea rectificării graniței dobrogene (care nu se putuse rezolva prin tratative bilaterale) ca aceasta să fie discutată într-o conferință europeană, locul propus pentru desfășurarea ei a fost Sankt-Petersburg, deci sub auspiciile Rusiei și Franței, ceea ce a constituit prima lovitură dată alianței cu Puterile Centrale. Este adevărat, modul cum s-a desfășurat această conferință (18/31 martie — 2/15 aprilie) nu a adus modificări în relațiile României cu marile puteri. Toate puterile au admis cedarea Silistrei către România, dar dacă Germania a făcut-o fără rezerve, celelalte mari puteri au căutat ca, dând satisfacție României, să nu-și îndepărteze nici Bulgaria.

Evoluția evenimentelor după conferința de la Sankt-Petersburg a contribuit însă la desprinderea României de Puterile Centrale. Între aliații din Primul Război Balcanic, neînțelegerile s-au dovedit a fi deosebit de puternice, în momentul în care, în urma victoriei, a dispărut legătura pe care o adusese adversarul comun. În aceste împrejurări, atât Serbia, cât și Grecia au căutat sprijinul României, care păstra însă rezerve. Încheierea Acordului Greco-Sârb din 19 mai/1 iunie 1913 și profilarea unui nou conflict balcanic au dus la o situație în care era limpede că opțiunile României nu puteau fi acelea ale Austro-Ungariei. Adversitatea acesteia față de Serbia a determinat în continuare Viena să joace cartea bulgară, cu toate avertismentele pe care le dădeau unii dintre diplomații săi[3]. Atitudinea Vienei nu a fost adoptată decât parțial și cu greu la Berlin. Când diplomația germană a acceptat să intervină la București pentru a preveni o alianță cu

[1] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 4, p. 1030.

[2] A. Pribram, *op. cit.*, p. 145 și urm.

[3] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 4, p. 478.

Serbia, lui Waldthausen i s-a cerut să lase să se întrevadă că Germania nu dorea „să oprească România de a-și constata în acest moment drepturile îndreptățite față de Bulgaria"[1]. Ulterior, Jagow arăta că „România este pentru Tripla Alianță singurul punct stabil... Nu se poate cere României să-și subordoneze propriile sale interese vitale doar dușmăniei austro-sârbe"[2]. Dacă se dorea neutralitatea României, ea trebuia plătită cu o extindere a frontierei sale până la Balcic. Berchtold s-a arătat însă în continuare foarte ferm în atitudinea față de România, avertizând că o alianță a acesteia cu Serbia va duce la ruperea legăturilor cu Monarhia Dualistă și, în ultimă instanță, la un conflict.

De această situație a profitat diplomația franco-rusă. Apropierea Bulgariei de Austro-Ungaria devenise evidentă. Atitudinea României a căpătat astfel o importanță cu totul deosebită. În consecință, diplomația rusă și-a intensificat eforturile la București, căutând să determine o intervenție împotriva Bulgariei, ceea ce ar fi constituit o dublă lovitură pentru Austro-Ungaria[3].

La 17/30 iunie, fără declarație de război, Bulgaria și-a atacat aliații. În aceste condiții, guvernul român a decis mobilizarea. Ea a fost un prilej pentru a sublinia impopularitatea alianței cu Puterile Centrale. Diferite manifestări arătau satisfacția că guvernul român avea o politică independentă față de Viena, acțiunea Bulgariei reținând mai puțin atenția. Atmosfera l-a făcut pe Blondel să observe că „dacă cineva n-ar fi cunoscut obiectul principal al mobilizării, ar fi putut crede că România pleacă la război împotriva Austriei"[4]. Având acordul Franței și Rusiei, guvernul de la București a hotărât intrarea armatei române în Bulgaria. Faptul constituia practic o dezavuare a alianței cu Austro-Ungaria. Era motivul pentru care Blondel îl considera drept o încununare a activității sale diplomatice. El arăta lui Pichon că „nu mai avea decât puțin pentru a câștiga partida de atâta timp angajată între Austria și noi"[5].

Intrarea armatelor române în Bulgaria, marșul lor fără lupte spre Sofia, capitularea unui corp de armată bulgar au fost privite cu ostilitate la Viena. Guvernul austro-ungar a încercat totuși să nu piardă complet terenul. Pe de o parte, pentru a diminua ascendentul pe care îl căpătaseră Rusia și Franța, el a recunoscut, la rândul său, necesitatea unor schimbări teritoriale în favoarea României. Pe de altă parte, în dorința de a limita consecințele negative pentru politica sa în Balcani, a cerut ca România să intervină pe lângă statele beligerante pentru încetarea luptei. Era, de fapt, o dorință pe care o împărtășeau și alte mari puteri. Intervenția României a avut un rol important în încetarea ostilităților, la 17/30 iulie, și începerea tratativelor de pace.

Tratativele au avut loc la București, fapt care sublinia rolul României în aplanarea conflictului. La ele, au participat numai reprezentanți ai țărilor beligerante. Prin pacea

---

[1] GP, 34/2, p. 876 (Jagow către Waldthausen, 30 mai 1913).
[2] *Ibidem*, 35, p. 62 (26 iunie 1913).
[3] DDF, III[ème] série, t. 7, p. 183.
[4] *Ibidem*, 8, p. 286.
[5] *Ibidem*, 7, p. 324.



Fig. 61 1913. Regele Carol I trecând în revistă trupele române.



Fig. 62 Congresul de Pace de la București.

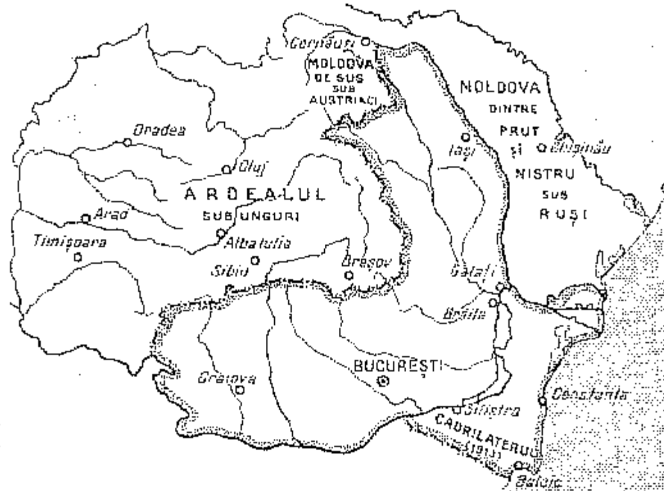


Fig. 63 România în 1913.

încheiată la 28 iulie/10 august 1913, Bulgaria ceda Serbiei o mare parte a Macedoniei, Greciei sudul acesteia și o parte din Tracia apuseană, o parte a Traciei răsăritene cu Adrianopolul fiind retrocedată Imperiului otoman. Astfel, Bulgariei i se interzicea accesul la Marea Egee. În sfârșit, România primea Dobrogea de Sud, până la linia Turtucaia — Ecrene.

Pacea de la București a reprezentat un moment important al relațiilor internaționale. Ea este prima în care hotărâri însemnate sunt luate de micile state din sud-est, fără amestecul marilor puteri. Ce-i drept, au existat încercări de rediscutare a hotărârilor, într-un congres la care să participe marile puteri, invocându-se și precedentul tratatelor de la San Stefano și Berlin. Ele au venit mai ales din partea Austro-Ungariei, ale cărei divergențe cu România au continuat și în timpul tratativelor. Evoluția raporturilor româno-austriece era privită cu satisfacție de țările Antantei. La 1/14 august 1913, Izvolski scria succesorului său la conducerea politicii externe ruse: „Am considerat ca o capodoperă politică a dv. că ați separat România de Austria. Acesta a fost visul meu dintotdeauna, pe care însă nu l-am putut îndeplini sau nu am fost poate în stare să-l îndeplinesc"[1].

[1] *Der diplomatische Schriftwechsel Iswolski's 1911–1914*, 3, Berlin, 1924, p. 243.



Fig. 64 Ion I. C. Brătianu.

Pentru acel moment aprecierea era optimistă, guvernul de la București rămânând în continuare aliat al Puterilor Centrale.

Atitudinea României a determinat o intensificare a acțiunii de atragere a ei în anul care a premers Primului Război Mondial. Din partea Puterilor Centrale, acțiunea cea mai hotărâtă a aparținut Germaniei. Și diplomația vieneză se arăta acum mult mai preocupată de atitudinea unei țări care putea pune pe picior de război o armată de 800 000 de oameni. În acest scop, ca ministru al Austro-Ungariei la București, de această dată în calitate de trimis extraordinar, a fost acreditat contele Czernin, personalitate politică de prim ordin, prieten cu Franz Ferdinand și considerat succesor al lui Berchtold. Misiunea sa trebuia să urmărească stabilizarea României în politica de aliniere la Tripla Alianță. În acest scop, el s-a străduit ca Tratatul Româno-Austro-Ungar să devină public, ceea ce i-ar fi sporit valoarea și ar fi putut reduce intensitatea luptei naționale a românilor din Transilvania. Dar tocmai atitudinea opiniei publice din România făcea ca proiectul să fie nerealist; Carol I i s-a opus categoric, subliniind că publicarea lui putea avea consecințe grave. Tratatul a rămas astfel secret, ceea ce a făcut pe un diplomat austro-ungar să-l considere un simplu „petec de hârtie".

Iritat de faptul că România respinge o alianță pe care guvernul bulgar o implora, în aprilie 1914, Czernin își arăta regretul că a acceptat o misiune sterilă[1]. El își dădea seama de imposibilitatea de a concilia o alianță româno-austro-ungară cu politica de deznaționalizare dusă față de românii transilvăneni, problemă asupra căreia reveneau în repetate rânduri rapoartele sale. De altfel, și Conrad von Hötzendorf declara că România trebuia considerată pierdută pentru Puterile Centrale, din cauza „exasperării provocate printre români de politica șovinistă maghiară"[2]. Într-o întrevedere pe care a avut-o cu Franz Ferdinand, în iunie 1914, Wilhelm al II-lea arăta că va da dispoziții ca toate comunicările adresate contelui Tisza să înceapă cu cuvintele „Domnule, gândește-te la români"[3].

Constatând cu satisfacție divergențele româno-austro-ungare, diplomația franco-rusă s-a preocupat în continuare de desprinderea României de Tripla Alianță. Acțiunea era

[1] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 7, Viena, 1930, p. 1022 și urm.

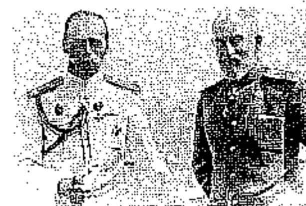
[2] I. Rusu-Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat. Fapte, documente, facsimile*, București, 1930, p. 101.

[3] *Ibidem*, p. 102.

facilitată și de schimbarea guvernamentală produsă în ianuarie 1914, când, la putere, a venit guvernul condus de Ion I.C. Brătianu. Acesta și-a arătat limpede poziția, când regele i-a comunicat acordul cu Austro-Ungaria: „Eu mă îndoiesc, sire, că un guvern român ar putea să pună în aplicare acest tratat“[4]. Mai multe manifestări au subliniat dorința Franței și Rusiei de a se apropia de România, ca și reacția pozitivă a cercurilor politice românești în această privință. Ele au culminat cu vizita, anunțată încă din 1912, pe care țarul a făcut-o la Constanța. Este adevărat, cu acest prilej nu s-au abordat frontal probleme fundamentale ale atitudinii României și discuțiile au fost uneori evazive[2]. Chiar și așa, vizita țarului a constituit un act politic deosebit de important și a avut un puternic ecou atât în cercurile politice românești, cât și pe plan internațional. Ea a fost completată de o vizită a lui Sazonov la București, urmată de o scurtă, dar semnificativă, excursie făcută împreună cu I.I.C. Brătianu în Transilvania, fapt care a nemulțumit diplomația austro-ungară[3].



Fig. 62 Regele României Carol I și împăratul Rusiei, Nicolae al II-lea, la Constanța



În preajma izbucnirii Primului Război Mondial, România nu-și definise încă în mod precis politica sa externă. Semnatară a unui tratat de alianță cu Puterile Centrale, ea era dispusă, totuși, mai mult la o apropiere de Antantă. Situarea pe pozițiile Triplei Alianțe a putut fi utilă o perioadă, mai ales pentru realizarea unei siguranțe pe plan extern. În momentul însă în care situația cerea o decizie ce privea viitorul națiunii, era evident că o schimbare a atitudinii se impunea. Păstrată în mare măsură secretă, acțiunea diplomației române din perioada 1878–1914[4] s-a putut desfășura mai lesne.

[4] *Ibidem*, p. 112.

[2] A. S. Sazonov, *op. cit.*, p. 82.

[3] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, 8, p. 150 și urm.

[4] În legătură cu ultima ei parte, o documentare prețioasă, alături de interesante interpretări la V. Vesa, *op. cit.* și la Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea*, București, 1977 Pentru relațiile României cu Puterile Centrale, lucrarea de referință rămâne cea a lui Gh.N. Căzan și S. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878–1914*, București, 1979. De o remarcabilă valoare documentară, sub raportul surselor externe pentru întreaga perioada, primul volum din *1918 la Români* (coord. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Mușat), București, 1983. Interesante *Argumente pentru o nouă interpretare privind România și crizele din sud-estul Europei* (*1878–1913*) oferă Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 251–268.

Adevăratul examen al viabilității ei se va realiza însă în momentul în care s-a impus ca discuțiile restrânse să fie aduse la cunoștința publică. Atunci s-a dovedit reala putere a forțelor profunde care au acționat asupra diplomației, în special cea a factorului național, în ultimă instanță, hotărâtor. Atitudinea României în 1914 o demonstrează.

– *România și prima Conferință a păcii — Haga, 1899*, în „Sud-Estul și contextul european" 9, 1998, p. 141–148.
PAVEL, Teodor, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, 1–2, Timișoara, 1979, 1983.
PETRESCU, Corviu M., *Istoricul campaniei militare din anul 1913*, București, 1914.
PLATON, Gheorghe, *Considerații privind situația României în preajma aderării la Tripla Alianță*, în AȘUI 18, 1972, 2, p. 158–186.
– *Informații privind orientarea politică a României la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 396–404.
– *Istoria modernă a României*, București, 1975.
POPA, Mircea N., *Contributions concernant les relations franco-roumaines entre 1900 et 1914*, în RRH 18, 1979, 3, p. 603–608.
RĂDULESCU-ZONER, Ș., *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*, în RESEE 9, 1971, 1, p. 147–152.
– *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea*, București, 1977.
– *L'évolution des rapports entre la Roumanie et la Triple Alliance durant la crise bosniaque*, în RESEE 15, 1977, 4, p. 765–782.
– *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni*, în SMIMod 6, 1979, p. 39–65.
– *Romania and the Straits Question at the Beginning of the 20th Century*, în RESEE 18, 1980, 3, p. 413–423.
– *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale. 1878–1898*, Cluj-Napoca, 1982.
România în relațiile internaționale (coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1979.
ROSEN, Fr., *Aus einem diplomatischen Wanderleben*, București-Lisabona-Berlin, 1932.
RUTKOWSKI, Ernst R. V., *Österreich-Ungarn und Rumänien. 1880–1883: die Proklamierung des Königreiches und die Rumänien Irredenta*, în „Südost-Forschungen", 26, 1966.
SAZONOV, A., *Les années fatales*, Paris, 1927.
SCHWEINITZ, E. von, *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1924.
SLOANE, William M., *The Balkans. A Laboratory of History*, New York, 1914.
SMEDOWSKI, A., *La Roumanie et la Triple Alliance*, în „Revue d'histoire diplomatique", Paris, Janvier-Mars, 1937.
ȘENDRULESCU, Ion Gh., *Relațiile diplomatice ale României cu statele balcanice în perioada 1900–1914*, în SAI 47–48, 1983, p. 78–92.
TOPOR, Claudiu Lucian, *Relațiile politice româno-germane (1878–1883). Starea actuală și perspectivele cercetării*, în *Istoria — o meditație asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare*, Iași, 2001, p. 351–358.
VELICHI, Constantin N., *Les relations roumano-grecques pendant la période 1879–1911*, în RESEE 7, 1969, 3, p. 509–542.
VESA, V., *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900–1916*, Cluj-Napoca, 1975.
– *Les relations politiques roumano-françaises au début du XXe siècle (1900–1916)*, București, 1986.
– *The Triple Alliance the post-1883 framework of Romanian-Hungarian Political Relations*, în *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu*, Cluj-Napoca, 1998, p. 387–394.
ZBUCHEA, Gheorghe, *România și războaiele balcanice. 1912–1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, 1999.

Capitolul V

TRANSILVANIA, BUCOVINA, BASARABIA ȘI ROMÂNII DIN DREAPTA DUNĂRII (1878–1918)

Transilvania

După 1867, din punct de vedere economic, Transilvania a rămas o zonă periferică a Imperiului Austro-Ungar. Prin adoptarea dualismului, construcția statală a dus la apariția a două zone distincte din punct de vedere economic, social și politico-cultural. În timp ce în partea austriacă (Cisleithania) statul și-a păstrat caracteristicile sale supranaționale, partea ungară (Transleithania) a ales, prin politica Budapestei, calea națională. Numărul și forța ungurilor în plan economic și politic a determinat instaurarea unor relații nedemocratice cu naționalitățile, care reprezentau peste 50% din populația zonei.

Diferențele de natură economică dintre vestul și estul Imperiului erau evidente încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, iar modernizarea de după 1848 n-a dus decât la adâncirea lor, chiar dacă barierele vamale au fost desființate prin instituirea uniunii vamale din 1851. În timp ce partea austriacă a evoluat într-un ritm destul de accelerat, estul nu a putut ține pasul; prin urmare, diferențele regionale s-au accentuat. Construcția căilor ferate și a sistemului bancar modern, dominat de băncile vieneze, nu au fost suficiente pentru uniformizarea economică.

Efectele revoluției industriale, evidente în partea ungară între 1900–1914, s-au resimțit în Transilvania abia după 1900. O demonstrează sugestiv ponderea populației ocupată în agricultură. Dezvoltarea industrială modernă s-a produs în industria siderurgică și în cea a lemnului, mai puțin în cea textilă sau de prelucrare a produselor agricole (cu excepția morăritului și a băuturilor). Calculele efectuate de specialiști în istoria economiei arată, totuși, că veniturile pe cap de locuitor erau mai mari în Transilvania decât în România, deși aceasta era considerată printre cele mai înapoiate provincii ale Imperiului. Astfel, consumul în partea ungară a Monarhiei nu reprezenta decât o cincime față de cel din Austria. Această înapoiere este ilustrată atât de rata ridicată a mortalității infantile, cât și de numărul de medici la 10 000 de locuitori. Diferențele erau chiar mai frapante în privința numărului mare de analfabeți.

Ar fi greșit să acordăm prioritate acestei chestiuni de natură economică, atunci când avem în vedere dispariția Imperiului Austro-Ungar, în 1918. Nu se poate nega faptul

că, în ierarhia europeană, evoluția economică îl plasa înaintea Italiei, Spaniei, Rusiei, Imperiului otoman etc. Dezvoltarea sa economică a fost evidentă, nu însă și succesul care ar fi trebuit s-o însoțească[1]. Ca experiment în construcția statală, Monarhia Dualistă a eșuat, deoarece, la începutul secolului al XX-lea, a refuzat ofertele numeroase privind reorganizarea pe alte baze decât cea din 1867.

Populația Transilvaniei a cunoscut — în perioada 1850–1910 — o creștere semnificativă, în pofida faptului că evoluțiile demografice au fost marcate de epidemiile de holeră din anii 1866, 1872–1873 și de fenomenul emigrației în S.U.A. și România, care, în intervalul 1899–1914, fost reprezentat de un număr de 382 045 persoane. În această perioadă, delimitată de recensămintele din anii respectivi, sporul populației a fost de 47,4%; de la 3 454 293 locuitori (1851) la 5 225 618 (1910). Comparativ cu pragul de 58% atins de creșterea demografică la nivelul Monarhiei Austro-Ungare, procentajul era inferior.

Mobilitatea socială, consecință a dezvoltării economice, în special, în perioada 1896–1914, legile sanitare, îmbunătățirea și diversificarea alimentației, au marcat evoluțiile pozitive în această direcție. Revoluția industrială a coincis cu cea demografică, cu efectele sale asupra urbanizării, mai ales, unde creșterea a fost de 113%. Diferențele între urban și rural s-au menținut însă cu toate tendințele firave de modificare a proporției în favoarea orașului. Fenomenul emigrației, în special după 1900, s-a datorat creșterilor demografice, industrializarea nereușind să absoarbă surplusul de populație. Structura familiei, dreptul primului născut de a moșteni proprietatea asupra pământului, a determinat plecarea în S.U.A. sau în România a celor mai tineri, care nu beneficiau de mijloace pentru a se întreține. Primii emigranți spre continentul nord-american au fost sașii, urmați de unguri și de români. Aproape trei sferturi din emigranți erau țărani, după care urmau micii meseriași, din rândul populației germane, mai ales.

Din punct de vedere etnic, în 1851, românii reprezentau 59,5%; urmau apoi maghiarii (26%), germanii (9,3%), țiganii (3,8%), evreii (0,8%) și armenii (0,4%). În 1910, în rândul populației majoritare s-a înregistrat o scădere de până la 53,7% și o creștere a numărului maghiarilor (31%) și a germanilor (10,7%).

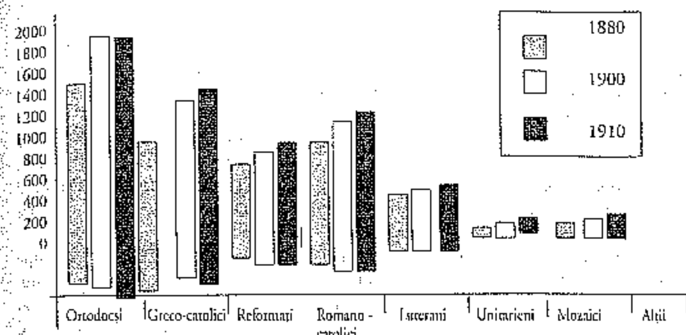
Scăderea înregistrată s-a datorat politicilor de deznaționalizare practicate constant după 1875, colonizărilor, dar și modului de întocmire a recensămintelor din perioada postdualistă, în care evreii, țiganii și armenii nu au mai fost incluși la rubrica „limbă maternă". Comparația cu statisticile confesionale dovedește deosebirile dintre numărul românilor și al celor care aparțineau Bisericii ortodoxe sau greco-catolice: acesta era mai mare decât acelea care apar în recensământul din 1910[2]:

---

[1] Vezi David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire. 1750–1914*, Berkeley-Los Angeles, 1984, p. 138, 146; 249–255.

[2] I. Bolovan, *Contribuții privind situația demografică a Transilvaniei în anii 1850–1910*, în *Istoria României. Pagini transilvane* (sub red. acad. Dan Berindei), Cluj-Napoca, 1994, p. 308.

Structura confesională a Transilvaniei între 1880–1910



După 1875, în ideea transformării cetățenilor în maghiari, statul ungar a promovat o politică intervenționistă în domeniul cultural-educațional. Nu același lucru s-a petrecut însă cu economia țării. Politica economică a fost întâmplătoare și poate fi caracterizată ca nonintervenționistă. Unul din motivele cele mai importante ale acestei stări de fapt rezidă în însăși structura economică de după 1867. Viena rămăsese capitala financiară a Imperiului Austro-Ungar. În acest fel, guvernul maghiar nu a avut forța necesară pentru a promova o politică economică dirijistă. Existența unui control al statului asupra evoluțiilor sistemului financiar-industrial al Ungariei — rămasă în zona periferică a proceselor de modernizare capitalistă — este greu de demonstrat.

Ca urmare, în acest domeniu a funcționat libera inițiativă, care a permis dezvoltarea asociaționismului de natură economică în rândul comunităților transilvănene. Astfel, s-a născut o mișcare cooperatistă în rândul românilor, ungurilor și sașilor, foarte eficientă în confruntarea cu marele capital orientat mai cu seamă spre industria prelucrătoare de materii prime și mai puțin spre agricultură și comerț. De aceea, problema agriculturii va constitui preocuparea centrală a elitelor românești, maghiare și germane din Transilvania. Ca urmare, se va naște o interferență benefică, în căutarea modelelor pe care trebuiau să le urmeze transilvănenii.

Obiectivul principal l-a constituit adoptarea unui program menit să apere și să consolideze proprietățile existente, să formeze țărănimea în sensul producției/valorificării produselor agricole, precum și pentru reinvestirea profiturilor obținute. În acest sens, asociaționismul și cooperatismul au făcut pași remarcabili, ceea ce a condus la ameliorarea stării sociale a satelor ardelene. În principal, modelele aplicate proveneau din spațiul german și au fost furnizate de economiștii Schultze-Delisch și Raiffeisen, popularizate exclusiv prin intermediul presei, broșurilor și conferințelor publice. De succes s-a bucurat și varianta maghiară, cooperativele Hanngya. Astfel, *Asociația producătorilor de lapte*,

cu toate că avea sediul central la Budapesta, deținea afiliați și în comunitățile românești[1]. Începând cu anul 1893, modelul Raiffeisen a devenit cel mai popular, odată cu înființarea *Reuniunii române pentru agricultură*, la Sibiu. *„Ajutor pentru autoajutorare"*, principiul fundamental al acestui tip de asociere, s-a bucurat de un deosebit succes: în anul 1913, în Transilvania, funcționau 72 cooperative de credit românești. În anul 1915, ASTRA a reușit să mai fondeze 24 de noi asocieri, inaugurând o veritabilă coordonare de eficiență politică economică.

Rezultatele asocierii nu au întârziat să apară. Pe lângă succesele obținute în producție și desfacere, cooperativele au fost sursa principală a dezvoltării sistemului bancar, sprijinind politica achiziționării de mari suprafețe de pământ agricol. În preajma Primului Război Mondial, băncile și asociațiile au cumpărat 719 proprietăți agricole în valoare de 60 milioane de coroane, întărind clasa de mijloc.

Cu sprijinul elitelor, același sistem a fost aplicat în dezvoltarea meșteșugurilor. După 1873, au apărut primele asociații și reuniuni ale meșteșugarilor, sprijinite de sistemul bancar și de credit românesc, dar și cu ajutor financiar din România. *Asociația meșteșugarilor români din Budapesta*, înființată în 1907, avea să aibă, în 1910, 26 376 meseriași, pregătiți și sprijiniți de organizațiile românești. Era un număr redus în comparație cu ponderea populației românești, dar dădea expresie unui proces ascendent, într-un spațiu în care nu existase nici o întreprindere românească de tip fabrică.

O întreagă literatură consacrată meseriilor a fost cultivată în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. S-au remarcat Bartolomeu Baiulescu, precum și sasul Karl Wolff, care scria: „Aceste asociații sunt un copil al nevoii timpurilor noastre și o încercare de a salva existența meșteșugurilor noastre mici, care, izolate, decad tot mai mult, dar care, prin unire, pot dobândi mijloacele și avantajele marilor întreprinderi"[2].



Fig. 66 Protopopul Bartolomeu Baiulescu.

Înființarea reuniunilor de meseriași nu s-a limitat doar la persoanele implicate în activitatea de producție organizată în ateliere. Un rol important a fost acordat asociațiilor de femei, în scopul încurajării micii industrii de tip casnic.

Pe lângă rolul bine definit de a sprijini meșteșugarii români, reuniunile de meseriași au reprezentat și un mijloc de recrutare, de educare a unei elite de stânga. *Reuniunea meseriașilor români* din Sibiu, întemeiată de Virgil Tordășianu, în anul 1900, a avut printre membrii săi pe viitorii conducători ai social-democrației ardelene.

[1] Biro Sándor, *The Nationalities Problem in Transilvanya, 1867–1940*, New York, 1992, p. 21, 72–75;
[2] Apud L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900–1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 38–39.

Sprijinite și de bănci, organizațiile meșteșugarilor români s-au consolidat din punct de vedere financiar. *„Reuniunea meseriașilor din Săliște"*, înființată în 1882, avea, în 1901, 52 de membri, cu un capital de 256 055 coroane, iar *„Reuniunea sodalilor români"* din Cluj acorda ajutoare financiare unui număr de 105 elevi români, care învățau meseriile, pentru a se califica în 14 specialități. La Brașov, *„Meseriașul român"*, reuniune cu tradiții, asigura specializarea gratuită a peste 300 de elevi români, doritori să devină croitori, cizmari, fierari etc. *„Reuniunea de citire și cântări a economiilor și meseriașilor din Alba Iulia"*, pe lângă medici, funcționari, preoți și învățători, cuprindea 281 meseriași români.

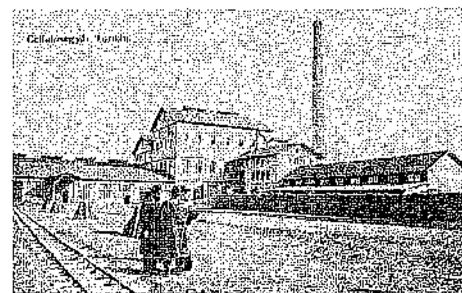


Fig. 67 Turda, Uzina de celuloză.

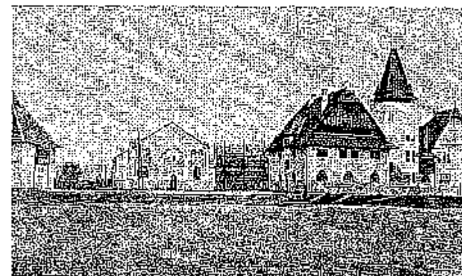


Fig. 68 Târgu Mureș, Uzina de gaz.

La începutul secolului al XX-lea, numărul meseriașilor a crescut destul de lent, datorită competiției cu industria. Au fost afectați cei care practicau meserii în orașe. În schimb, s-au menținut fără probleme cei din lumea satului, alături de meșteșugurile tradiționale: olăritul, cizmăritul, cojocăritul, fierăritul etc.

Dezvoltarea industrială a Transilvaniei, integrată spațiului economic austro-ungar, nu a determinat creșterea numerică a muncitorimii de origine română sau maghiară. Conform statisticii din 1910, din numărul total de 103 193 muncitori industriali și mineri, care lucrau în întreprinderi transilvănene, abia 30 745 erau români. Proprietarii industriali au preferat să transfere forța de muncă calificată din alte părți ale Imperiului. Astfel, la minele de la Băița, Brad, Crișcior, Livezeni, Lupeni, Petroșani etc., au fost aduși, din Boemia, Silezia, Polonia etc., peste 3000 de muncitori. Același fenomen s-a petrecut la înființarea fabricii de vagoane din Arad, la întreprinderile din Oradea, Timișoara și Reșița.

Eterogenă din punct de vedere etnic, muncitorimea transilvăneană s-a apropiat de organizațiile sindicale, dar și de cele social-democrate, fără să dețină — decât după 1905 — un rol semnificativ în viața politică. „Naționalizarea" social-democrației române din Transilvania a fost o realitate, care a pus bazele cooperării cu Partidul Național Român, în timpul marilor campanii desfășurate în favoarea votului universal, în special.

Marea proprietate industrial-bancară în Transilvania n-a fost românească. Cu excepția câtorva mine, nu exista nici măcar o fabrică cu proprietar român. Societatea românească rămânea preponderent agrară.

Situația social-economică a românilor din Transilvania, a fostului Principat în ansamblul său, în ciuda progreselor înregistrate, reflecta starea de înapoiere a unei provincii aflate la periferia Imperiului Austro-Ungar. Modernizarea care se resimțea în toate domeniile nu a câștigat, totuși, în confruntarea cu înapoierea. Această stare de lucruri reflectă disproporția dintre cele două părți constitutive ale monarhiei, Ungaria și Austria: diferențele de nivel economic nu s-au atenuat; dimpotrivă, s-au adâncit.

În ceea ce privește activitățile comerciale, acestea erau dominate de macedoromâni. Astfel, comerțul brașovean era controlat de Dimandi Manole și de A. Petru-Popovici. În preajma Primului Război Mondial, numărul comercianților români se ridica la 3 803, respectiv 17,20% din numărul total al indivizilor care aveau drept obiectiv de activitate comerțul.

În Transilvania, încurajarea asociaționismului s-a produs pornindu-se de la constatarea naturală că singura șansă de supraviețuire într-o economie caracterizată de libera concurență rezidă în sporirea forței competitive prin unirea micilor proprietari. Aplicată cu succes, această formulă reflectă tendința spre o politică economică proprie, spre conceptul de economie națională fondată, în principal, pe agricultură. Acesta era singurul sector al economiei la care românii au avut acces liber, în condițiile dezvoltării capitaliste a Ungariei. Agricultura a constituit preocuparea centrală și acest fapt nu trebuie să surprindă, dacă se ia în considerare că, în societatea românească ardeleană, țăranii erau majoritari.

Această „stare", generatoare de „nostalgii", ascunde inegalități frapante din punct de vedere economic, politic, social și cultural. O ilustrează pregnant starea românilor ardeleni în ultimele decenii ale existenței Imperiului.

În preajma Primului Război Mondial, datele statistice oferă tabloul sugestiv al repartizării populației din Ungaria pe ocupații, la mia de locuitori[1]:

Naționalitate	Agricultură	Muncitori cu ziua	Industrie și comerț
Români	633,88	197,05	122,87
Sași	577,26	231,42	157,70
Slovaci	536,74	234,71	172,84
Sârbi	527,94	282,32	132,38
Unguri	481,54	268,54	182,98

[1] *Ibidem*, p 20.

Marea proprietate agricolă nu era românească. Statistica oficială din 1910 este ilustrativă din acest punct de vedere. Proprietățile de peste 50 ha reprezentau — în cazul românilor — aproximativ 5,7%, comparativ cu 85,7% deținute de maghiari. Așa-zisa mare proprietate românească era eterogenă. Mitropoliile și fundațiile erau principalii deținători de pământuri și păduri. În schimb, mica proprietate, sub 2,5 ha era, în majoritate, românească. Aproape 71% din suprafața menționată era românească, în raport cu cea maghiară, de 18,9% și cea germană, de 5,15%. Ca soluție, intelectualitatea română a promovat asociaționismul de tip german, foarte popular, începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Un loc important îl ocupau cooperativele de credit și reuniunile, concepute drept o formă de asistență acordată țărănimii române (au existat peste 30 de asemenea reuniuni). Așa cum se poate constata, preocuparea pentru lumea satului, pentru țărănime, era marcată de pragmatism. Sistemul de credit, băncile românești aflate în expansiune au acordat un sprijin constant producătorilor agricoli români. Prin apelul din 1902, publicat în ziarul „Activitatea", intitulat sugestiv *Chemarea băncilor române*, se evidenția ideea conform căreia menirea băncilor românești era de a achiziționa „moșii mai mari pe care să le împartă celor lipsiți de pământ prin parcelare". O adevărată ofensivă românească a urmat acestui apel, concomitent cu sprijinul acordat în vederea conservării proprietății românești deja existente. Astfel, s-a ajuns la o dezvoltare a clasei de mijloc în lumea satului românesc. Între anii 1900–1910, fenomenul s-a materializat printr-o creștere a numărului de notari și primari români (peste 1 600). Această categorie reprezenta cu fidelitate starea de ansamblu a comunității românești din Transilvania. Se remarcă preponderența juriștilor, urmați de profesori, învățători (peste 310) și preoți (35), precum și funcționari bancari, pe măsura creșterii numărului de bănci. Rolul băncilor românești și al funcționărimii bancare nu trebuie exagerat. Prin capitalul deținut, ele nu reprezentau decât 7,86% din totalul acestuia din Transilvania. În 1905–1906,

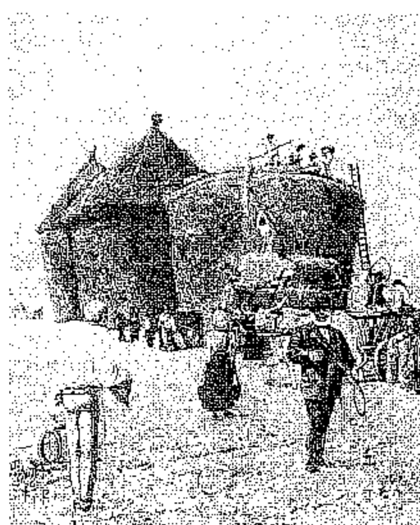


Fig. 69 Arie de grâu (1900).

numărul băncilor a atins cifra de 129, cu un capital de 17 729 207 coroane. Împreună cu fundațiile și reuniunile, ele au sprijinit școala și cultura românească, prin burse, încurajând pe cei ce doreau să studieze dreptul, medicina sau să îmbrățișeze cariera militară. Datorită excluderii politice, s-a constituit o adevărată societate civilă românească, mult mai marcantă decât cea existentă în România. Spiritul civic a fost o realitate pentru românii transilvăneni. Pentru învățământ, din resurse proprii, românii cheltuiau anual peste 3 milioane de coroane, întreținând cinci seminarii, patru licee cu opt clase, o școală comercială, un gimnaziu, o școală reală, patru școli secundare de fete, 3 279 școli primare. Fundațiile românești au făcut investiții serioase în învățământ. Astfel, spre exemplu, Fundația „Emanoil Gojdu" acorda burse studenților români înscriși la universitățile din Imperiu, fundația „Andronic" a oferit burse în valoare de 330 600 de coroane pentru încurajarea meseriilor, iar cele 11 fundații ale Blajului greco-catolic — între 1871 și 1891 — au sprijinit financiar un număr de 1 102 bursieri, cu o sumă de 131 012 coroane, pentru desăvârșirea studiilor gimnaziale sau universitare. Aceeași politică a fost practicată și de Biserica ortodoxă, prin fundațiile „Andrei Șaguna" și „Pantaziana", investind în școli peste o jumătate de milion de coroane. Dintre bănci, s-a individualizat „Albina": în intervalul cuprins între 1872–1918, aceasta a spijinit învățământul și cultura românească cu 688 540 coroane.

Sprijinul acordat culturii și învățământului a condus, cum era și firesc, la diminuarea analfabetismului; în 1910, numărul analfabeților reprezenta 49% din populația românească a Transilvaniei (Maramureșul cu 78,2%, Solnoc-Dăbâca cu 71,4%, Hunedoara cu 64,4% se situau în topul analfabetismului). Acest demers deosebit, determinat de neimplicarea statului în sprijinirea învățământului românesc a avut rezultate pozitive. Era, de altfel, replica românilor la transformarea, de către Budapesta, a conceptului de națiune politică unitară maghiară într-unul cultural, care viza maghiarizarea. A fost un caz de mobilizare deosebită în apărarea identității naționale.

În ceea ce privește administrația publică, tabloul inechităților relative la români rămâne la fel de sugestiv, cu implicații majore pentru perioada postbelică. Numărul funcționarilor din acest domeniu era de 9 541, dintre care numai 199 erau români. Excluși de la exercițiul administrativ, de la participarea la viața politică a statului, ardelenii nu au avut experiența necesară pentru a prelua controlul în acest sector foarte important al provinciei unită cu România.

Un aspect important l-a reprezentat și evoluția culturii, chiar dacă elita intelectuală din România nu se poate compara cu cea transilvăneana. ASTRA cu despărțămintele ei, cu publicațiile sale, prin sprijinul acordat învățământului, n-a reușit, totuși, să devină o instituție cultural-științifică de nivelul Academiei Române sau a celor două mari universități din București și Iași. În schimb, prin intermediul revistelor și publicațiilor sale, i-a popularizat pe marii scriitori și istorici din România. Ei i se datorează promovarea junimismului în societatea românească din Transilvania. Școala de fete cu internat din Sibiu, singura instituție de învățământ în limba română de acest gen, în intervalul 1886–1914, a reușit să școlarizeze 1 472 de fete. A întemeiat 430 de biblioteci, cu peste 26 000 de volume. Autoritățile au privit-o cu suspiciune și — nu întâmplător — în anul 1918, un înalt funcționar o considera „unul din factorii cei mai importanți ai politicii extremiste române (!)".

Studențimea română din Transilvania, organizată în societăți, printre care amintim *Iulia*, *Petru Maior* și *Junimea Română*, a menținut un strâns contact cu lumea satului ardelean în timpul vacanțelor; conferințele, serbările, comemorările erau prilejuri deosebite pentru realizarea coeziunii sociale, necesare acestei perioade. De asemenea, congresele acestor societăți, de multe ori desfășurate în România, au constituit momente importante ale solidarității românești. Era generația anului 1918 și a celor ce vor urma. Octavian Goga, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Lucian Blaga, Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu ș.a. sunt nume care se înscriu în acțiunea de promovare și realizare a solidarității naționale.

Presa românească, îmbinare între politic și cultural, reprezenta începutul modernizării, a profesionalizării. Datorită sprijinului acordat de băncile românești, numărul ziarelor românești a crescut față de secolul anterior, dar, odată cu ele și problemele — procesele, condamnările redactorilor de către autorități. Publicațiile românești erau supuse unui control sever din partea Ministerului de Interne ungar (rapoartele poliției sunt semnificative). Dintre noile ziare, „Țara noastră", „Lupta" și „Românul" ilustrau cel mai bine acest spirit înnoitor. Ele s-au concentrat, în principal, asupra problemelor comunității românești, pe care le-au oglindit cu fidelitate. În numerele duminicale, în foiletoane, erau publicați marii scriitori români și străini. Efortul comunității românești din Transilvania de păstrare a identității naționale, amenințate prin politica guvernamentală budapestană, fără să manifeste agresivitate sau dispreț, a fost remarcabil.

În preajma Unirii din 1918, societatea românească din Transilvania nu prezenta antagonismele sociale de tipul celor din România antebelică. Marea proprietate funciară industrială, bancară din provincie nu era românească, ea aparținea ungurilor și sașilor. De aceea, în mare măsură, conflictele sociale au îmbrăcat haina națională, iar starea de inferioritate economică a fost percepută ca rezultat al inegalităților naționale.

Biserica, școala și armata. Existența confesiunilor diverse, ortodoxă, greco-catolică, unitariană, reformată, luterană și romano-catolică, ce marcau și apartenența națională, a avut drept consecință și un partizanat religios, care a reprezentat un specific. În timp ce românii erau greco-catolici și ortodocși, ungurii și secuii aparțineau bisericilor unitariană, reformată și romano-catolică, iar sașii și șvabii celor luterană și catolică. Această raliere reliefează „naționalizarea" bisericilor transilvănene, care a dobândit o dimensiune politico-națională la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Diversitatea confesională, „oferta" acestora, mai cu seamă cea a bisericilor protestante, pragmatice, ancorate în realitățile socio-economice și culturale, a determinat nevoia asimilării unui discurs confesional încărcat de mesaje socio-politice și din partea românilor.


Fig. 70 Alexandru Mocioni.


Fig. 71 Partenie Cosma.

Modernizarea instituțiilor bisericești, asocierea lor la demersul socio-cultural și chiar economic au constituit un element benefic pentru dezvoltarea societății transilvănene în ansamblul ei. Prezența constantă a laicilor — aleși prin vot de către credincioși — în sinoade sau în congregațiile bisericești a însemnat un pas major în înțelegerea și practicarea „reprezentativității", existentă în actul electoral. Ierarhia confesională a fost nevoită să accepte controlul comunităților care le suportau financiar. Preocuparea lor principală s-a cantonat în problemele culturii și educației.

După 1867, interferența dintre confesiune și politică a devenit o realitate în comunitățile religioase din Transilvania. Statutul organic (1868) conferea Bisericii Ortodoxe o structură ierarhică „democratizată", cu un aport considerabil al laicilor în luarea deciziilor. *„Congresul Național Bisericesc al românilor ortodocși din Mitropolia Transilvaniei"* avea în componența sa zece preoți și 20 de mireni din fiecare episcopie; acestea din urmă funcționau — sub controlul *„Consistoriului eparhial"* — cu trei secțiuni: bisericească, școlară și epitropia (ecumenică). Alegerile pentru cele două instituții începeau în parohii și continuau în protopopiate și apoi în eparhii. Interesant de reținut este faptul că, din punct de vedere electoral, cercurile sau arondarea pe mai multe parohii coincideau cu structurile locale ale Partidului Național Român, pliate, așadar, pe organizarea electorală a Bisericii, în cazul ambelor confesiuni românești.

Alegerile de mitropoliți și episcopi, desfășurate în cadrul Congresului Național Bisericesc, după 1875, în special, au scos în evidență latura politică, ca urmare a prezenței numeroase printre electori a elitelor politico-culturale românești, interesate în impunerea în fruntea bisericilor a unor personalități puternice, asociate Partidului Național Român și programului său. Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Ioan Rațiu, Partenie Cosma ș.a., prin angajarea lor politică, au determinat votul în sinoade, în favoarea ierarhilor cu simpatii activiste sau pasiviste[1].

Confruntările de natură politică între guvernele maghiare și români s-au repercutat asupra desemnării prin vot a înalților ierarhi, mitropoliți și episcopi, aleși de reprezentanții celor două confesiuni. Au fost numeroase cazuri în care guvernanții au refuzat să confirme

[1] Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846–1873*, București, 1995, p. 280.


Fig. 72 Mitropolitul Ioan Mețianu


Fig. 73 Mitropolitul Victor Mihali de Apșa.


Fig. 74 Mitropolitul Ioan Vancea.

votul sinoadelor. Astfel, alegerea celor doi mitropoliți ortodocși, Miron Romanul și Ioan Mețianu a fost confirmată de guvernele din perioada respectivă numai după ce opțiunile inițiale ale electorilor au fost schimbate. Și în cazul Bisericii greco-catolice au existat situații similare. Cei doi mitropoliți, Ioan Vancea și Victor Mihali de Apșa s-au aflat într-o stare conflictuală permanentă cu autoritățile guvernamentale. *Congresele greco-catolice național-bisericești*, ca și *Sinoadele provinciale*, prin hotărârile luate în problemele școlare, prin refuzul sistematic de a permite mitropoliților să ia parte la Congresele bisericii catolice maghiare au marcat relațiile putere-Biserică.

După 1875, mai ales, supuse unei presiuni constante din partea guvernelor maghiare, în domeniul învățământului, cele două biserici s-au opus sistematic legislației școlare promovate în scopul instituirii controlului autorităților asupra desfășurării procesului educațional.

Sistemul propriu de învățământ al Bisericii ortodoxe a fost reglementat cu rigurozitate de către Andrei Șaguna. Biserica greco-catolică, la rândul ei, a luat decizii similare în 1873, datorate omului de cultură care a fost mitropolitul Ioan Vancea. Organizarea învățământului teologic s-a realizat în 1879; în ultimul deceniu, sub păstoria mitropolitului Victor Mihali de Apșa, s-au înființat azilele de copii.

Rivalitatea confesională, benefică în unele cazuri, a afectat, în timp, caracterul educației. În pofida numeroaselor tentative provenite din mijlocul laicilor, românii ardeleni nu au reușit să organizeze un învățământ general românesc lipsit de confruntări interminabile dintre ortodocși și greco-catolici. Propunerile vizând crearea școlilor comunale s-au lovit de refuzul conducerii celor două confesiuni. Cazurile în care elevii ortodocși și greco-catolici învățau împreună erau sporadice. Doar în zona Orăștiei și a Hațegului se înregistra acest fenomen pozitiv.

Învățământul confesional s-a confruntat și cu alte probleme. Pavel Vasici și apoi Onisifor Ghibu, inspectori generali ai școlilor ortodoxe din Transilvania, semnalau relațiile încordate dintre preoți și învățători. Revista „Biserica și Școala" prezenta număr de număr dispute de această natură, în care erau angajați, în mod egal, preoții și credincioșii.

Piedicile puse în calea învățământului românesc confesional de către autorități, legile școlare care instituiau un control sever al școlilor de către stat, au avut drept rezultat, după 1907, mai ales, anul adoptării legii Appónyi, desființarea a peste 300 de școli primare ortodoxe și a 140 școli greco-catolice. Sub presiunea politicii de maghiarizare, congresele naționale-bisericești, convocate în 1909, au decis concentrarea eforturilor comunităților românești pentru salvarea școlilor. Într-un document adoptat cu acest prilej se notează textual: „ținând seama de interesele vitale ale bisericii noastre ortodoxe române, [se] decretează susținerea școalelor confesionale pe întreg teritoriul mitropoliei și [se] invită consistoriile eparhiale a căuta căile și mijloacele necesare pentru asigurarea și salvarea școalelor noastre confesionale române".

Rețeaua școlară. La începutul secolului al XX-lea, ca urmare a dezvoltării economice și a intensificării politicii de maghiarizare a naționalităților ce formau partea ungară a Monarhiei Dualiste, rețeaua școlară s-a extins. Creșterea numărului de școli de toate gradele, îndeosebi a celor primare, a avut loc prin transformarea școlilor populare românești, sârbe, slovace, rutene etc. în școli de stat. Operația a fost realizată nu atât prin efortul economic al statului, ci, mai cu seamă, prin privarea naționalităților de școlile ridicate prin contribuția comunităților proprii. Conform statisticilor oficiale, între 1880 și 1913, evoluția rețelei școlare a fost următoarea[1]:

	1880	**1900**	**1913**
Maghiare	7 342	10 325	13 608
Germane	867	383	449
Slovace	1 716	528	365
Rutene	393	93	47
Românești	2 756	2 157	2 170
Sârbo-croate	313	135	269
Altele	48	23	21
Maghiaro-germane	919	720	–
Slovaco-maghiare	597	1 224	–
Maghiaro-rutene	246	304	–
Maghiaro-române	394	808	–
Maghiaro-sârbo-croate	131	308	–
Maghiaro-alții	102	40	–

[1] Pentru problemele școlare vezi: G. Sima (O.Ghibu), *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915; L. Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900–1914)*, în AIIC 30, 1990–1991, p. 123–138.

Datele cuprinse în această statistică demonstrează politica școlară națională promovată de autorități. În majoritatea cazurilor, se poate constata reducerea substanțială a numărului de școli și dispariția celor mixte, după punerea în aplicare a legilor Appónyi, din 1907, ceea ce a avut repercusiuni grave asupra naționalităților. Poate surprinde creșterea constantă, între 1900 și 1913, a numărului școlilor confesionale românești. Explicația este simplă: după 1907, sute de școli confesionale au funcționat cu mari întreruperi, fără să fie înregistrate ca închise definitiv. De altfel, în statisticile românești furnizate de cele două mitropolii, numărul școlilor românești apare mult mai ridicat: 2 265, în anul 1913. Senatele școlare au considerat diferența de aproape 500 ca reprezentând școli doar temporar închise, până când comunitățile vor reuși să reconstruiască clădirile considerate necorespunzătoare. Din păcate, au fost extrem de rare cazurile în care aceste școli și-au redeschis porțile. Declanșarea Primului Război Mondial a făcut imposibil acest lucru. Faptul este dovedit de numărul redus de școli care au funcționat în anul școlar 1914/1915, de numai 2029. În plus, cele două confesiuni tergiversau declararea închiderii școlilor, pentru a nu facilita transformarea lor în școli de stat.

Rețeaua școlilor confesionale românești era departe de a acoperi necesitățile populației de naționalitate română. Din cele 4522 localități, exceptând orașele, un număr de 567 nu aveau școli, adică un procent de 12,5%. Județele în care se resimțea cel mai mult lipsa școlilor erau: Hunedoara, Bihor, Solnoc-Dobâca, Cojocna (Cluj), Caraș-Severin, Arad și Sălaj. După cum remarcau contemporanii, cele mai puține școli erau tocmai în acele județe în care românii alcătuiau majoritatea locuitorilor.

În preajma Primului Război Mondial, situația rețelei școlare românești s-a înrăutățit simțitor. Caracterul antinațional al politicii școlare promovate de guvernele maghiare au determinat adâncirea inegalităților pe tărâmul educației la toate nivelele. Astfel, în timp ce o școală primară revenea la 503 locuitori maghiari, 1 223 de români beneficiau de o școală, deși ei reprezentau majoritatea populației Transilvaniei.

Alături de numărul lor redus, de condițiile improprii de desfășurare a procesului de învățământ, a dotării necorespunzătoare, o altă problemă agrava mult starea școlilor primare românești. Este vorba de numărul mic de învățători din în cadrul unei școli. 80% din învățători erau siliți să predea elevilor din cele șase clase primare, școlile cu doi sau mai mulți învățători fiind puține. Creșterea salariilor pe seama comunităților, ca urmare a legilor din 1907 și 1913, a îngreunat și mai mult posibilitatea de a angaja un număr corespunzător de învățători români. În plus, măsurile disciplinare prevăzute prin legile școlare au descurajat pe mulți dintre cei ce doreau să se dedice acestei profesiuni, deși aceasta era una dintre puținele oportunități ce se deschideau tinerilor români dornici de a se afirma și de a întări rândurile intelectualității românești. De asemenea, trebuie avute în vedere și conflictele frecvente între învățători și autoritățile școlare bisericești. Astfel, de pildă, Ioan Boroș, în raportul înaintat consistoriului lugojan, în 1912, nota: „O seamă dintre docenții noștri nu arată alipirea cuvenită față de sfânta noastră biserică, iară față de autoritățile școlare locale și superioare nu se poartă cu receruta ascultare și reverință, ci se pare a fi conduși de nescari principii străine bisericii și școalelor

noastre, principii vestite și lățite din partea unor docenți asociați cu ținută vrăjmașă la orice religiune pozitivă"[1].

Resimțind acut efectele acestei politici școlare, corpul didactic românesc, deși cu deficiențe în pregătirea personală, și-a făcut datoria cu responsabilitate civică și națională. În primul rând, majoritatea acestora a fost preocupată de găsirea unor soluții eficiente pentru îmbunătățirea calității învățământului prin perfecționare proprie. Eforturile în această direcție și-au găsit expresie în extinderea rețelei de reuniuni învățătorești. Prin statutele lor, acestea și-au propus două obiective: apărarea intereselor în fața politicii școlare agresive a autorităților și perfecționarea pe căi proprii. Cele mai numeroase și active reuniuni s-au înregistrat în județele din sudul și vestul Transilvaniei, în rândul cadrelor didactice de confesiune ortodoxă. S-au distins Caransebeșul și împrejurimile, care dețineau prioritatea, prin „Reuniunea învățătorilor"; ea funcționa cu 11 despărțăminte, având 477 de membri. Alături de această organizație, se înscriau reuniunile din diocezele Aradului și Oradiei, precum și așa-numitele „cercuri conferențiare", în număr de 14, din județul Sibiu. Foarte active — prin programul lor — s-au dovedit a fi reuniunile învățătorilor care aparțineau Mitropoliei blăjene, cele din Sălaj, Gherla, Sătmar, Bistrița-Năsăud, Hațeg și Lugoj.

Reuniunile învățătorești au oferit cadrul propice discutării căilor de perfecționare a cadrelor didactice, a informării asupra noutăților din domeniul pedagogiei și a progreselor realizate în domeniul științelor. Totodată, conferințele anuale au constituit și un prilej de fixare a unei conduite comune față de marile probleme cu care se confrunta învățământul românesc. Astfel, la adunarea generală din 1911 a „Reuniunii învățătorilor" din episcopia Aradului, Roman Ciorogariu atrăgea atenția asupra necesității pregătirii temeinice a învățătorilor, considerați, pe bună dreptate, „stâlpi ai edificiului național"[2].

Un merit deosebit în eliminarea divizării pe criterii confesionale a corpului didactic a revenit asociațiilor învățătorești. Efortului depus prin intermediul reuniunilor i s-a adăugat cel al secției școlare a ASTREI, care a sprijinit consistent ideea convocării unui congres general al cadrelor didactice românești. Prin deciziile conducerii *Asociațiunii*, care a recomandat includerea învățătorilor și profesorilor în cadrul secției școlare, confesionalismul a încetat să mai constituie un obstacol în calea acțiunilor solidare pentru apărarea ființei naționale.

Activitatea desfășurată de reuniunile de învățători nu a scăpat atenției guvernelor maghiare, care le-au pus sub o permanentă supraveghere.

În anul 1913, la Cluj, a fost convocat un congres al învățătorilor, la care au fost invitați învățătorii din întreaga Transilvanie. Ideea ținerii acestui congres a fost primită cu entuziasm. Popularizarea a fost desfășurată prin intermediul publicațiilor „Biserica și Școala", „Gazeta învățătorilor", ca și prin celelalte ziare românești, stăruindu-se în favoarea organizării unei federații a corpului didactic. Guvernul a interzis ținerea

[1] *Dieceza Lugojului. Sematismul istoric*, Lugoj, 1912, p. 91.
[2] „Tribuna", nr. 195 din 1911.

congresului, iar izbucnirea Războiului Mondial a împiedicat punerea în aplicare a acestui plan, menit să ducă la creșterea posibilităților de perfecționare a învățătorilor români.

Autoritățile maghiare au considerat școlile secundare drept cele mai importante instrumente ale maghiarizării, ele fiind mijlocul principal de pregătire a păturii intelectuale românești. Drept urmare, această categorie de școli a fost supusă unui control sever, ministerul fiind mult mai preocupat de promovarea predării limbii maghiare decât de aspectele educative ale învățământului. Ca urmare a imixtiunii organelor școlare ale statului, liceele din Beiuș și Năsăud au avut de întâmpinat numeroase și grave dificultăți. Prin sprijinul acordat de stat, a sporit numărul de ore afectate predării limbii maghiare, în detrimentul celor de limbă română. Astfel, la Beiuș, limbii române în clasele superioare îi erau rezervate 18 ore pe săptămână, limbii maghiare 29, pentru ca, la liceul din Blaj, la aceleași clase, pentru predarea limbii române erau prevăzute 26 de ore, iar pentru cea maghiară 27. Creșterea abuzivă a orelor de limbă maghiară a transformat această categorie de școli în licee pentru învățarea limbii oficiale a statului. Și în cazul școlii secundare năsăudene, controlul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice după 1900 a avut drept urmare sporirea numărului de ore afectate limbii maghiare. În școlile din Brașov și din Brad, însă, datorită ajutorului primit din România și de la Mitropolia ortodoxă, lucrurile erau mai puțin grave.

Situația școlilor secundare românești a fost adusă — în repetate rânduri — la cunoștința opiniei publice, subliniindu-se mereu consecințele aplicării programei de învățământ, orientată spre învățarea limbilor, în dauna științelor: „În școala medie — scria ziarul «Românul» — ne ucidem sufletul cu studii clasice, care se mărginesc adesea la o traducere necunoscută într-o limbă tot atât de necunoscută, bunăoară din latinește-grecește în ungurește. Liceele și gimnaziile au rămas după moda veche. Singură limba nu e de ajuns ca să răspundă marilor trebuințe legate de viața unui popor. Școala trebuie să fie mântuire, iar nu otravă sufletească și otrava se poate da nu numai în cupă de aur, ci și în cană de pământ ars"[1].

O altă caracteristică a politicii școlare față de învățământul secundar a constituit-o numărul foarte redus de gimnazii și licee aparținând românilor. Strădumțele pentru întemeierea de noi unități școlare s-au lovit de greutăți insurmontabile. Pe naționalități, situația învățământului secundar se prezenta astfel:

Naționalități	**Licee**	**Gimnazii**	**Număr de profesori**	**Număr de elevi**
Maghiară	41	5	736	15 062
Germană	6	3	109	1 944
Română	4	2	66	1 652
Sârbă	1	–	19	469

[1] „Românul", nr. 1 din 1911.

După cum lesne se poate observa, discriminarea națională apare pregnant. Menținând un număr scăzut de școli secundare, guvernele maghiare au silit pe mulți din cei ce doreau să urmeze învățământul liceal să se înscrie în licee și gimnazii maghiare. Spre exemplu, în anul 1911, în liceele și gimnaziile românești din Beiuș, Blaj, Brașov, Năsăud și Brad au fost înscriși 1 937 elevi, în timp ce 2 088 de români au frecventat școli maghiare. Acest fapt este explicabil dacă luăm în considerare că românilor din Transilvania le reveneau un gimnaziu la 737 526 oameni și un liceu la 590 019.

În legătură cu învățământul secundar românesc, trebuie să avem în vedere eforturile depuse pentru înființarea școlilor pentru fete. Până în 1918, au fost întemeiate patru asemenea instituții școlare. Prin programa de învățământ acestea erau, însă, inferioare liceelor și gimnaziilor existente. Ele au fost subvenționate în întregime de ASTRA, de fundațiile și băncile românești, precum și prin donații particulare.

În aprecierea generală, nu trebuie omisă discriminarea socială din învățământul secundar. În Ungaria, în anul școlar 1912/1913, doar 3,27% din numărul elevilor care urmau învățământul secundar erau fii de muncitori și de țărani. În cazul românilor, cei care reușeau să ajungă în aceste școli beneficiau de burse oferite — cu generozitate — de fundațiile „Gojdu", „Șaguna", „Pantaziana" etc., care le permiteau să-și plătească taxele deosebit de grele.

Învățământul superior românesc se reducea la cele cinci seminarii teologice, care aveau și secții pentru pregătirea viitorilor învățători. În rest, tinerii români beneficiari ai burselor acordate de fundațiile românești frecventau universitățile sau institutele cu grad universitar din Monarhia Austro-Ungară. Numărul lor era foarte redus în comparație cu cel al studenților din Monarhie. În plus, preferințele lor pentru viitoarele profesiuni explică lipsa oportunității de a putea obține un post în domeniul tehnic, industria fiind dominată de capitalul german sau maghiar. Conform raportului pe anul 1909 al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 800 de tineri români au fost înscriși în diferite instituții de învățământ superior, urmând să devină specialiști în profilele: drept și „științe de stat" — 258, litere — 34, medicină — 99, politehnică — 15, farmacie — 9, teologie — 385. Câțiva ani mai târziu, în 1914, situația în acest domeniu era puțin schimbată. Semnificativ, la Agronomia clujeană, din 387 studenți, doar doi erau români, deși agricultura era un domeniu care resimțea acut nevoia de specialiști. Tineretul universitar român, provenit — în marea lui majoritate — din lumea satului, s-a aflat în permanență în primele rânduri ale luptei de eliberare națională și pentru unirea cu România. Societățile studențești „Petru Maior", „Iulia", „România Jună" și altele au concentrat tineretul studios, organizând manifestații de rezonanță, au colaborat strâns cu studenții din România și cu reprezentanții naționalităților asuprite din Monarhie. Publicațiile lor s-au bucurat de o largă circulație, contribuind la întărirea conștiinței naționale. Exmatriculați, anchetați de autorități pentru convingerile lor, tinerii studenți români au dovedit un atașament constant la cauza luptei pentru libertate și unitate națională[1].

[1] O radiografie asupra învățământului superior la Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000.

Situația de inegalitate națională era resimțită și de către învățământul profesional românesc. La Brașov, funcționa singura școală comercială română, cu 277 elevi. În lipsa școlilor profesionale de ucenici, românii erau obligați să se înscrie la cele maghiare. Astfel, în întreaga Ungarie, în anul 1914, funcționau un număr de 588 școli „de ucenici industriali", cu 101 345 elevi, dintre care 6 143 erau români. O altă categorie o reprezentau cele 98 de școli de ucenici comerciali, cu 6 990 elevi, dintre care doar 185 au fost români.

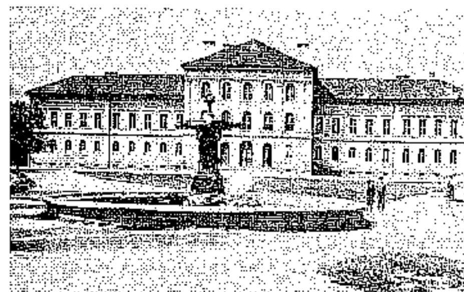


Fig. 75 Brașov. Liceul românesc (1897).

Astfel, rețeaua școlară la toate nivelele reflecta fidel politica școlară promovată la începutul secolului al XX-lea de către guvernele maghiare. Ea confirmă inferioritatea culturală la care erau condamnați românii și celelalte naționalități nemaghiare.

Autonomia bisericească a fost încălcată în repetate rânduri de către guvernele maghiare. Cazul cel mai semnificativ din acest punct de vedere l-a reprezentat înființarea Episcopiei greco-catolice de limbă maghiară de la Hajdudorog (Ungaria). După 1867, a fost inaugurată o veritabilă campanie în favoarea unei noi episcopii, care urma să includă românii greco-catolici din Maramureș, Sătmar și din Secuime. În anul 1873, a fost înființat vicariatul greco-catolic; Vaticanul însă s-a opus ca limba liturgică să fie maghiara. Intervențiile insistente ale autorităților pe lângă Sfântul Scaun, opoziția Mitropoliei Greco-Catolice și apoi a Partidului Național Român au amânat luarea unei decizii în acest sens. La începutul secolului al XX-lea, ideea episcopiei greco-catolice maghiare a fost reluată. În politica sa față de români, guvernul condus de Tisza István considera Biserica drept principala piedică în calea maghiarizării. În consecință, a dispus redeschiderea tratativelor cu Vaticanul, sugerând înființarea unei episcopii ortodoxe de limbă maghiară. Memoriile trimise Sfântului Scaun de către Mitropolia de la Blaj, reacția populară față de intenția autorităților nu au împiedicat guvernul ca, în 1912, să înființeze Episcopia de la Hajdudorog. Decizia, luată fără acordul românilor, încălca autonomia bisericească. Drept urmare, zeci de comunități bisericești, care aparținuseră Episcopiei unite de Cluj-Gherla, au trecut sub autoritatea noii episcopii, a cărei limbă liturgică era maghiara.

Reacția populației românești a fost deosebit de viguroasă. Un val de întruniri populare s-a desfășurat în întreaga Transilvanie. La Alba Iulia, peste 20 000 de români au luat parte la adunarea din 29 mai/11 iunie 1912, urmată de mitingurile de la Baia Mare,

Satu Mare, Bistrița, Carei, Gherla și Dej. O delegație condusă de Vasile Lucaciu s-a deplasat la Roma, pentru a prezenta poziția românilor greco-catolici față de înființarea acestei episcopii. Cu toate asigurările date, la scurtă vreme după revenirea delegației, a fost publicată Bula papală *Christi Fideles Graeci*, prin care Vaticanul recunoștea noua episcopie. Sate întregi nu au acceptat autoritatea noului episcop, refuzând să-i primească pe reprezentanții acestuia. A fost nevoie de intervenția autorităților polițienești și militare pentru a forța comunitățile să accepte noua jurisdicție bisericească. Cazul locuitorilor din satul Mofrinu Mare a fost semnificativ din acest punct de vedere. Arestarea preotului și a 80 de credincioși români, prelungirea procesului care le-a fost intentat până la jumătatea anului 1914, timp în care cei închiși au suportat rigorile detenției, a alimentat starea tensionată din nord-vestul Transilvaniei, dar și reacția comunității europene în favoarea arestaților.

În problemele *militare*, atribuțiile Guvernului și ale Parlamentului ungar se limitau la votarea contingentului de recruți și a cheltuielilor trupelor staționate în Ungaria. Conducerea și organizarea armatei, politicile militare erau de competența Ministerului de Război de la Viena. În raport cu recruții proveniți din mijlocul naționalităților, maghiarii nu au beneficiat de un tratament preferențial. În cadrul discuțiilor pentru reînnoirea înțelegerii din 1867, dependența Ungariei din punct de vedere militar a generat puternice controverse, accentuate în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Măsurile de reorganizare adoptate după 1867, mai ales introducerea serviciului militar obligatoriu, nu au reușit să ducă la sporirea eficacității armatei imperiale; faimosul *Kaiserliche und Königliche*, potrivit mărturiilor unui contemporan, a fost mai mult „respectat decât temut"[1].

Societatea românească din Transilvania a acordat o atenție sporită armatei. După 1900, aceasta a fost confruntată cu accentuarea tendințelor de subordonare de către unitățile recrutate din Ungaria. În Monarhia Dualistă, armata a constituit o negare și nu o expresie a sentimentelor naționale a zecilor de mii de tineri chemați în fiecare an să-și satisfacă serviciul militar. În timp ce maghiarii își exprimau loialitatea față de Budapesta, românii continuau să rămână fideli Curții imperiale. Pe măsură ce conștiința națională s-a dezvoltat, s-a ridicat cu acuitate problema limbii de comandă a unităților recrutate din rândul naționalităților. Autoritățile militare superioare au depus eforturi deosebite pentru ca soldații să se simtă „egali" în cadrul armatei. Într-un memoriu înaintat împăratului, în anul 1907, generalul Conrad von Hötzendorf propunea în acest sens: „Fiecare recrut, indiferent de naționalitate, trebuie să simtă că el are drepturi egale în forțele armate și de aceea nimic nu trebuie să-i dea impresia că acolo există popoare privilegiate"[2].

[1] Günther E. Rothenberg, *The Habsburg Army and the Nationality Problem in the Nineteenth Century. 1815–1914*, în „Austrian History Yearbook", 3, 1967, 1, p. 75.

[2] Jászi Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1966, p. 145.

Eforturile autorităților militare superioare de a menține armata în afara confruntărilor naționaliste, pe fundalul adâncirii procesului identitar, nu au avut șanse prea mari de succes. În preajma Primului Război Mondial, Jászi Oszkár afirma că „nerezolvarea problemelor constituționale ale Monarhiei au presat continuu asupra conștiinței tinerilor ofițeri și soldați". Fiii acelor națiuni, care continuau lupta în Parlament una împotriva celeilalte nu puteau coopera în atmosfera „antinațională" a armatei habsburgice, care, la rândul ei, a fost sufocată de patriotismul artificial dinastic. Pe de altă parte, în cazul românilor, elita politică era îngrijorată de posibilitatea schimbării limbii de comandă în unitățile cu soldați majoritari proveniți din Transilvania, introducerea limbii maghiare fiind considerată drept o modalitate de a-i maghiariza. Ar fi însemnat că, într-o perioadă de trei ani, cât dura stagiul militar, peste 30 000 de recruți români, câți erau admiși în armată în fiecare an, trebuiau să învețe limba maghiară. Împăratul și Ministerul de Război de la Viena s-au opus pretențiilor ungare, invocând reacția negativă a naționalităților. Parlamentarii Partidului Național Român, în repetate rânduri, au protestat față de aceste tendințe, respinse și de moștenitorul tronului, arhiducele Franz Ferdinand. Mai mult, societatea civilă românească manifesta un interes crescând față de soarta ofițerilor și soldaților români. „Românul" din Arad scria în acest sens: „Nu ne-am dat silința să ne apropiem de cazarmă, să-i ajutam speriatului recrut, să-l mângâiem, sa-i dăm sfaturi, să-l creștem în spiritul neamului și legii noastre"[1]. Presa românească a publicat constant articole consacrate acestei probleme. S-a sugerat creșterea numărului de preoți militari români, care să-i învețe pe analfabeți să scrie și să citească în limba maternă, precum și stabilirea unor contacte mai strânse cu ofițerii proveniți din Transilvania.

Dualismul austro-ungar a avut consecințe multiple asupra vieții politice din Ungaria, în special după 1875. După o perioadă scurtă, marcată de guvernări cu adevărat liberale, axate pe continuitatea programului Revoluției de la 1848, noua orientare impusă de venirea la putere a guvernului condus de Tisza Kálmán a anulat, în mare măsură, realizările cu tentă democratică europeană din perioada anterioară și a recurs la un adevărat program de maghiarizare a naționalităților. O adevărată mișcare antiliberală cu efectele sale negative asupra Transilvaniei a avut loc în Ungaria. Deceniile care au urmat au fost dominate de nemulțumirea moșierimii maghiare, deținătoarea puterii politice, față de orientarea economică liberală. Din acest punct de vedere, Congresul național al proprietății de la Székesfehérvár, din 1879, este semnificativ. Era expresia fenomenului general european, exprimat de ascensiunea conservatorismului agrarian. Competiția cu produsele agricole străine a dus la promovarea protecționismului vamal. Adaptabili cu dificultate la modernitate, „gentry" maghiari, numeroși și influenți politic, s-au demarcat de ideile pașoptismului, chiar dacă cele două partide — cel al Independenței și cel Pașoptist — erau controlate de ei. Accentele de liberalism din programele celor două partide au o tentă cosmopolit-materialistă, delimitându-se clar

[1] „Românul", nr. 18 din 1911.

de ideile democrației reale. Perioada de după 1875 a adus în rândul opiniei publice maghiare antisemitismul, ca expresie elocventă a antiliberalismului. Izvorât din incapacitatea elitei politice maghiare de a rezolva problemele cu care se confrunta țara în plan economic și politic, fenomenul — ca și în cazul altor societăți agrare din Europa Centrală și de Răsărit — a pus pe seama evreilor toate nereușitele clasei politice maghiare. În intervalul cuprins între 1875 și 1914, cantonat în rândurile agrarianismului, mai ales, antisemitismul a devenit în Austro-Ungaria un discurs politic extremist, antidemocratic. Cu prilejul sărbătoririi — în 1896 — a unui mileniu de la venirea maghiarilor în Pannonia, îndeosebi, s-a produs o adevărată psihoză împotriva noului capital financiar internațional. Considerat drept „exploatator al națiunilor", el și-a găsit expresie în anticapitalism și exaltarea tradițiilor medievale. Această campanie a fost dublată de exclusivismul național promovat de elitele politico-culturale maghiare, care se considerau depozitarele idealurilor „umanismului național". În timp ce conceptele de „internațional", „cosmopolit" îi desemna pe evrei mai ales, cele de „național", „creștin", chiar „antisemitic" aveau în vedere pe reprezentanții moșierimii. Antiliberalismul a avut audiență și în rândul naționalităților, inclusiv printre români.

Opuși modernității, oamenii politici maghiari au considerat maghiarizarea drept singura modalitate de a controla naționalitățile. A fost aleasă această cale pentru crearea națiunii maghiare unitare și omogene. Această politică n-a dat rezultatele așteptate din mai multe motive. Cel mai important a fost determinat de reacția naționalităților, de alienarea acestora în relația cu statul maghiar și accentuarea tendințelor firești spre unitate cu România — în cazul românilor.

Controlul efectiv asupra orașelor de către maghiari, cu excepția celor săsești, a fost o realitate în Transilvania. Ascuțișul politicii de maghiarizare a vizat în mare măsură culturalul, în special Biserica și Școala, socotite principalele piedici în calea programului de asimilare națională. Înființarea asociațiilor culturale maghiare, faimoasa EMKE, la Cluj, în 1885, spre exemplu, au avut ca scop sprijinirea acțiunii de maghiarizare, de realizare a „unității culturale, în care trebuia să se dizolve toți cetățenii Ungariei".

Sprijinită și inițiată de către stat, după 1875, această politică a fost legiferată prin legile școlare din 1879 (Trefort), Legea învățământului secundar din 1883, Legea grădinițelor (1891) și apoi legile școlare Appónyi (1907) ș.a. Această legislație, respinsă de către români, sârbi și slovaci, urmărea să introducă controlul statului asupra școlilor confesionale, întreținute financiar de către comunitățile românești. Acestei politici falimentare românii i-au opus asociaționismul.

După 1875, viața politică din Ungaria a cunoscut o tendință puternică de instituționalizare, ca o consecință firească a parlamentarismului. Partidele politice cu organizații și în Transilvania au fost: Partidul Conservator al baronului Sennyei, Partidul Opoziției Moderate, Partidul Național, condus de contele Albert Appónyi, Partidul Conservator al contelui Iuliu Andrassy jr. și Partidul Catolic. Cel mai puternic dintre ele a fost Partidul Liberal, al contelui Tisza Kálman, care, în intervalul 1875–1890, a dominat efectiv viața politică a Ungariei. În 1905, odată cu falimentul liberalismului

maghiar și ascensiunea conservatorismului și a celor două partide — Pașoptist și Independent — el a intrat într-un declin evident. Vârful ascensiunii ultimelor două partide poate fi considerat anul 1905, când au obținut 40,5% din locurile din Parlament. Succesul lor politic s-a datorat, în mare măsură, asocierii la coaliția alcătuită din cele două formațiuni a proprietarilor agricoli mici și mijlocii, cunoscuți sub numele de „gentry", exponenții cei mai înverșunați ai ideii de stat maghiar unitar din punct de vedere etnic. Electoratul lor principal provenea din zonele periferice, unde ungurii erau minoritari în raport cu naționalitățile. Popularitatea lor a fost evidentă în Transilvania. Prin politica promovată, cele două partide au contribuit din plin la înrăutățirea relațiilor cu naționalitățile. Ideea superiorității maghiarilor, exacerbată în perioada 1875–1914, a generat ură și dispreț față de naționalități. Când Bártók Béla a inclus în creațiile sale muzicale elemente de folclor românesc ardelean, reacția împotriva sa a depășit limitele bunului simț. Presa de limbă maghiară, cu puține excepții, a contribuit și ea la deteriorarea continuă a relațiilor interetnice. Ziariștii se străduiau să învețe pe toată lumea ceea ce puterea dorea; au cultivat naționalismul șovin, antisemitismul și superioritatea maghiarilor față de celelalte etnii, socotite inculte și incapabile de o viață politică proprie. Abia după 1900, au apărut în Ungaria două publicații cu adevărat europene, foarte apreciate de elita politico-culturală românească și anume „Secolul XX", condusă de radicalul Jászi Oszkár, și „Nyugát".

În anul 1874, ca un preludiu al evenimentelor care vor avea loc peste un an, legea electorală a fost modificată, numărul celor ce beneficiau de dreptul de vot fiind redus la 10%. Din întreaga populație, doar 6% avea calitatea de alegători. Legea a lovit în electoratul românesc și prin rearondarea circumscripțiilor, care a fragmentat corpul electoral românesc. Datorită acestor prevederi, Parlamentul a fost dominat de reprezentanții marii proprietăți funciare, ai bancherilor și ai „gentry-lor".

Toate aceste elemente, conjugate, au făcut ca speranțele naționalităților îndreptate spre activitatea parlamentară să se năruie; drept urmare, partizanii pasivismului politic au avut un argument imbatabil în susținerea funcției lor politice. În 1874, această stare de fapt a dus la demisia lui Alexandru Mocioni și a lui Vincențiu Babeș din Parlamentul Ungariei; totodată, orientarea pasivistă a început să se manifeste și în Banat.

Unificarea politică din 1881. Partidul Național Român. Politica oficială inaugurată după 1875 de către guvernarea Tisza a impus, cu stringență, nevoia reorganizării mișcării naționale românești. Un element de mare importanță l-a reprezentat unificarea celor două partide, înființate în 1869.

Un moment de însemnătate extremă, care a accelerat procesul de apropiere dintre ardeleni și bănățeni a fost Războiul pentru Independența de stat a României. Acțiunile de solidaritate, desfășurate pe tot parcursul anilor 1877–1878, au probat dimensiunile noi ale mișcării naționale; se detașa ideea unității statale, ca soluție unică în apărarea identității românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Susținătorii activismului politic au fost dezavuați de reacția populației românești din Transilvania. O eventuală colaborare cu partidele politice maghiare devenea puțin posibilă, în condițiile în care acestea adoptaseră o poziție diferită de cea a românilor, situându-se de partea Imperiului otoman. G. Barițiu evalua astfel impactul Războiului asupra elitelor politice românești: „De acum înainte, subliniază el, au început să-și steargă ochii și românii brașoveni și sibieni și alți așa-numiți activiști; iară când văzură că peste o sută de ziare maghiare făceau un singur cor în combaterea unanimă a independenței statului românesc, bunii noștri activiști s-au deșteptat și mai bine"[1].

Efectele Războiului de Independență au fost resimțite și în atitudinea autorităților austro-ungare. Astfel, într-un ordin al Ministerului de Interne, din martie 1878, adresat prefecților, se preciza: „După război agitatorii naționaliști țin întruniri, fac planuri pentru organizarea unei mișcări antistatale și pentru inducerea în eroare a maselor de jos, neavizate în mod corespunzător"[2]. Colectarea de materiale sanitare, alimente și bani pentru răniții din armata română, voluntarii transilvăneni, manifestațiile organizate la Blaj, Năsăud, Brașov ș.a. confirmau capacitatea societății civile ardelene românești de mobilizare în momente de importanță majoră pentru destinele națiunii în ansamblul său. Dimensiunea primei solidarități panromânești de după Unirea Principatelor s-a constituit într-un mesaj politic axat pe necesitatea reorganizării mișcării naționale. Aceasta mai ales pentru faptul că, după 1869, cele două partide nu au reușit să gestioneze cu efecte pozitive demersul parlamentar și organizatoric.

Schimbările produse în viața politică a statului, popularitatea României, devenită stat independent, au dus — la începutul anului 1880 — la lansarea companiei de organizare a partidului pe comitate și cercuri electorale. Conferința de la Sibiu, din 17/29–18/30 octombrie, a însemnat un pas decisiv în procesul de unificare, prin cooptarea lui Vincențiu Babeș în comitetul însărcinat cu pregătirea Conferinței Naționale. La începutul lunii martie 1881, a fost lansat apelul pentru convocarea, la Sibiu, pentru data de 30 aprilie/12 mai, a delegaților din întreaga Transilvanie; o săptămână mai târziu, erau chemați să participe la conferință și reprezentanții bănățenilor și ai românilor din partea vestică a țării. Cele două manifeste au fost primite pozitiv de către opinia publică și au îngrijorat autoritățile statului ungar. În preajma conferinței, G. Barițiu a avut consultări la București cu Titu Maiorescu, A.T. Laurian și alți reprezentanți ai vieții politico-culturale din România. Era un prim pas spre corelarea demersului național între români, peste frontierele politice. Agentul diplomatic austriac din București, Lachmann, informa Viena asupra contactelor politice care au avut loc cu ocazia vizitei lui Barițiu: „românii transcarpatini — notează el — odată cu reluarea acțiunii politice, intră în legătură directă și mai apropiată cu conaționalii de aici"[3].

[1] L. Maior, *Transilvania și războiul pentru independență (1877–1878)*, Cluj-Napoca, 1977, p. 55.

[2] T. Ahrudau, *Documente inedite privind solidaritatea românilor transilvăneni cu România în războiul de independență*, în „Studii și comunicari", Sibiu, 19, 1975, p. 267–268.

[3] DANIC, Xerografii Viena, doc. XXXIII/140.

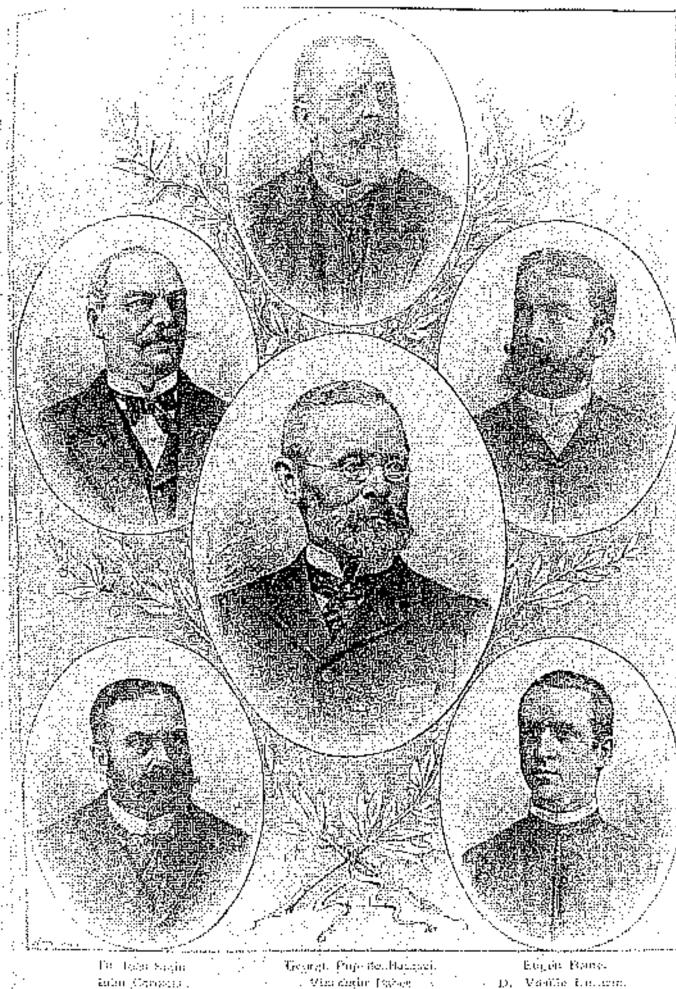


Fig. 76 Conducerea Partidului Național Român.

După o pregătire minuțioasă, în dimineața zilei de 30 aprilie/12 mai 1881, la Sibiu, s-au întrunit reprezentanții celor două partide. Rezultatul dezbaterilor a fost adoptarea unui nou program politic, unificarea și alegerea noii conduceri a Partidului Național Român.

Programul, alcătuit din nouă puncte, avea un caracter general revendicativ, izvorât din realitățile politice ale Transilvaniei de după 1867. Punctul prim îl forma, din nou, recâștigarea autonomiei pierdute prin compromisul dualist din 1867. Autorii programului, ca, de altfel, mulți dintre delegați, erau convinși că această revendicare nu putea fi obținută pe teren legal; ea reprezenta însă „chestiune de consecvență principală pentru transilvăneni și de pietate către conducătorii și martirii din 1848 ai autonomiei". Inclusă în program, autonomia era egal dorită și cerută, atât de noua generație, cât și de „bătrânii" care luptaseră în numele ei, pentru a o menține. Conducătorii românilor nu au crezut în stabilitatea regimului dualist. Ei erau convinși că împăratul va renunța la compromis și va restaura autonomiile naționale. Se pare că exemplul Croației, la care au făcut referiri pronunciamentiștii și alți fruntași politici, le-a întărit credința în această posibilitate. Pe lângă toate acestea, revendicarea autonomiei era expresia protestului românilor față de dualismul care o anulase. Revenirea la situația anterioară anului 1867 ar fi creat posibilitatea ca, în Transilvania autonomă, românii să dobândească preponderența, ceea ce ar fi reprezentat un câștig considerabil pe calea progresului social-economic și politic, în același timp. Cerința autonomiei însemna, așadar, o punte de legătură, o manifestare a continuității mișcării naționale românești, precum și reafirmarea ideilor Revoluției de la 1848, a acțiunii politice care i-a urmat în anii regimului liberal. Prin această revendicare, programul Partidului Național Român se separa de partidele sârbești și slovace, care nu prevedeau restaurarea autonomiilor naționale de dinainte de 1867. Punctele următoare din program, strâns legate de primul, se refereau la introducerea limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români în teritoriile locuite de populație românească majoritară. Cel de-al patrulea punct prevedea revizuirea legii naționalităților în spiritul echității și garantarea ei. În egală măsură, se preconiza lupta pentru menținerea autonomiei bisericilor și a școlilor confesionale.

În comisia de 30, au avut loc discuții privind includerea în program a dreptului de vot. Unii vorbitori au preconizat lupta pentru vot universal, alții s-au împotrivit, pe motivul că aceasta ar apropia Partidului Național Român de partidele de extremă stângă, de radicali și chiar de socialiști. Până la urmă, s-a ajuns la o soluție de compromis: s-a propus lupta pentru o lege electorală pe baza votului universal, cu alternativa ca, în cazul nerealizării acesteia, partidul să ceară reducerea censului electoral pentru toți cei care plăteau impozite către stat, fără a preciza însă cuantumul acestuia.

În cel de-al optulea punct a fost prevăzută posibilitatea încheierii de carteluri electorale în timpul alegerilor. Este limpede că acest punct a fost inclus în beneficiul bănățenilor și a participării lor în campaniile electorale. De altfel, formularea privitoare la lupta pentru libertăți politice, pentru reformarea administrației — „și mai ales pentru îmbunătățirea situației economico-financiare și împotriva obligațiilor publice devenite insuportabile" — este singura abordare a problematicii sociale din program. Prin „lupta" pentru „bunăstarea poporului peste tot", Partidul Național Român deschidea posibilitatea colaborării cu toate forțele progresiste organizate din cuprinsul Monarhiei.


Fig. 77 Episcopul Nicolae Popea.

Deosebită este formularea ultimului punct, cel de-al nouălea: „Chestiunea dualismului nefiind la ordinea zilei, se notează aici, partida națională își rezervă dreptul de a se pronunța asupra ei la timpul său". S-a ajuns la această formulă ambiguă pentru a nu se crea contradicții între punctele patru și nouă, referitoare la legea naționalităților. Dacă articolul s-ar fi pronunțat deschis împotriva dualismului, ar fi fost negată și legea naționalităților, emisă după încheierea compromisului, a cărei îmbunătățire și aplicare era cerută la punctul al patrulea. Se lăsa astfel deschisă calea unor eventuale contacte cu puterea, în sensul realizării unei înțelegeri româno-maghiare.

În prima ședință a Comitetului Electoral permanent, la 2/14 mai 1881, Nicolae Popea a fost ales președinte al partidului, iar Partenie Cosma ca vicepreședinte. S-a încheiat, astfel, un moment politic crucial pentru mișcarea națională. După aprecierea unui contemporan, se înființase un „mic parlament național"[1], a cărui menire era gruparea tuturor forțelor politice românești în demersul lor pentru apărarea identității naționale. Potrivit mărturiei unui membru al său, Comitetul Central Electoral al Partidului Național Român a însemnat pentru românii ardeleni „un fel de guvern național, care are chemarea de a vindeca toate relele și pretinde astfel de lucruri"[2].

Guvernul ungar a primit cu ostilitate unificarea mișcării naționale. Mitropoliții Miron Romanul și Ioan Vancea, precum și episcopul de Gherla, Ioan Szabo, au fost îndemnați să trimită circulare în parohii, prin care să dezavueze programul și deciziile luate la Sibiu. Mai mult decât atât, la sfatul guvernului, mitropolitul ortodox Miron Romanul a încercat să producă o nouă sciziune, prin înființarea unui așa-zis „partid constituțional", transformat apoi în „Partidul Moderat Român". Tentativa guvernamentală s-a soldat cu un eșec; între mitropolit și Partidul Național Român s-a declanșat un conflict deschis.

Unificarea celor două partide a deschis o nouă etapă în mișcarea națională. Astfel, după Conferința de la Sibiu, petiționarismul românesc a fost reluat de pe alte poziții; el marchează procesul de modernizare a demersului politic. Din acest punct de vedere,

---

[1] „Telegraful Român", nr. 39 din 1902.

[2] L. Maior, *Memorandul. „Filosofia" politico-istorică a petiționarismului românesc*, București, 1992, p. 120.

Memorialul din 1882 reprezintă expresia noilor opțiuni românești. Intenția noii conduceri a Partidului Național Român consta în recursul la Europa democratică și internaționalizarea problemei românești. Inovația principală, izvorâtă din conștiința modernă a apartenenței la Europa naționalităților, l-a determinat pe G. Barițiu, autorul *Memorialului*, să recurgă la o demonstrație sprijinită mai puțin pe istoricism în abordarea evoluțiilor politico-naționale de după 1867. Era un act politic cu valențe protestatare, antidualist, dar și o primă interpretare a noului program al Partidului Național Român. Pentru prima dată, într-un document politic de anvergură, România independentă intra în calculele românilor ardeleni ca un element de referință, pe care îl vom întâlni prezent statornic până la 1914. Barițiu și conducerea Partidului Național Român au sesizat locul deținut de chestiunea transilvană în relațiile dintre România și Austro-Ungaria. De altfel, ediția în limba franceză a *Memorialului*, a fost tipărită la București, cu sprijinul lui T. Maiorescu, P.S. Aurelian, N. Gane, D. Brătianu și, mai cu seamă, al lui M. Kogălniceanu.

În lupta politică a românilor din Transilvania, *Memorialul*, destinat opiniei publice europene, a reprezentat o noutate, o inovație de mare importanță. Pentru prima dată, se abandona tradiția apelului la Curtea imperială, Budapesta fiind ignorată. În același timp, demersul european al Partidului Național Român conține referiri directe la drepturile omului, într-o manieră modernă: „luptele pentru drepturi omenești, se notează aici, peste tot au fost comune românilor cu popoarele asuprite din toată Europa și din toți secolii, iar diferența era și mai este mai mult numai în forma despotismului de care suferă popoarele".

Presa naționalităților din Monarhia Austro-Ungară a salutat *Memorialul* și l-a comentat favorabil. Un succes important a fost înregistrat în Franța și Italia. O contribuție însemnată în difuzarea lui au avut C.A. Rosetti, Al. Odobescu și Ioan Bianu, precum și profesorul Emile Picot. Prin ecoul său în presa europeană, *Memorialul* a deschis calea spre internaționalizarea problemei românilor din Ungaria.

Schimbările produse în organizarea Partidului Național Român, sincopele la nivelul conducerii, stările conflictuale dintre înalți ierarhi români au culminat, în 1884, cu apariția „Tribunei" și a „tribunismului" politico-cultural.

Încă din primul număr, apărut la data de 14/26 aprilie, ziarul se declara pentru susținerea programului Partidului Național Român din 1881, deși, după cum vom observa, pentru început, cel puțin, acest sprijin a fost doar parțial. Din corespondența lui Ioan Slavici, rezultă că, în jurul programului, s-au purtat discuții aprinse între cele două grupări — sibiana și brașoveană — în legătură cu autonomia Transilvaniei și tactica pasivistă.

Pornind de la ideea că Ungaria era un stat poliglot, „Tribuna", de la bun început, a contestat teza statului maghiar unitar, susținută de către partidele de guvernământ, de guvernul Tisza Kálmán, în special. În acest punct al programului său, grupul tribunist sublinia necesitatea acordării de drepturi naționale pentru toate naționalitățile din stat. În concepția sa, aceste libertăți trebuiau să fie garantate prin legi și prin recunoașterea

caracterului multinațional al statului. „Tribuna" va lansa o luptă tenace și continuă, cu largă audiență populară, împotriva legislației emise după încheierea dualismului.

Încă de la început, „tribuniștii" și-au precizat poziția față de Partidul Moderat Român și de purtătorul lui de cuvânt, ziarul „Viitorul". De altfel, în programul apărut în primul său număr, se prevedea adoptarea unei atitudini intransigente față de cei ce părăseau pasivismul și intrau în tranzacții cu partidele de guvernământ. Inițiativa lui Miron Romanul de a înființa Partidul Moderat Român, apreciată drept un act de „desolidarizare" față de crearea Partidului Național Român, a provocat o virulentă și fără menajamente polemică în paginile „Tribunei". Persoana mitropolitului a constituit obiectul mai multor articole, care-l prezentau drept un personaj vanitos, ros de ambiții, gata să ajungă la compromisuri cu autoritățile. Atenți la orice abatere de la linia tacticii politice adoptate — chiar dacă unii dintre ei doreau reluarea activismului — „tribuniștii" au adus reale servicii mișcării naționale, prin menținerea și condolidarea acestei forme de protest deschis față de dualism.

Un punct programatic important a fost lupta pentru autonomia Transilvaniei. Acest deziderat, similar cu cel din programul din 1881, a constituit punctul central al acțiunii „tribuniste". În realizarea lui, gruparea sibiană s-a orientat spre țărănime, aducând o contribuție esențială la apropierea dintre conducătorii mișcării naționale și masa poporului român, baza socială a Partidului Național Român. Difuzarea ziarului, circulația de care s-a bucurat „Foișoara", „Biblioteca populară a Tribunei", „Calendarul poporului" au trezit nu numai gustul pentru citit în mediul sătesc; au contribuit, totodată, la educarea politică, la dezvoltarea conștiinței naționale a țărănimii știutoare de carte.

Un loc aparte în activitatea „tribuniștilor" l-a reprezentat diversificarea relațiilor culturale și politice cu România. Legată din punct de vedere cultural de curentul junimist, „Tribuna" a avut un rol important în difuzarea în Transilvania a literaturii și a cărții de istorie apărute în Regatul Român. Politicește, însă, simpatia sa era îndreptată spre liberali. Publicația a beneficiat de sprijin financiar substanțial din partea regelui Carol I.

Memorandul și mișcarea memorandistă. Conferința Partidului Național Român din 1884, a doua după unificare, s-a remarcat prin abordarea nouă, modernă, a problemelor care frământau societatea românească din Transilvania. Orientarea politică sugerată de Vincențiu Babeș conținea două elemente fundamentale noi. În primul rând, se avea în vedere deschiderea unui dialog româno-maghiar și recursul la soluția unui dualism intern între cele două naționalități transilvane. Propunerea a fost bine primită de către cei peste 400 de delegați la conferință. De asemenea, considerându-se ecoul *Memorialului* în principalele țări europene, s-a propus continuarea demersului orientat spre menținerea problemei Transilvaniei în atenția opiniei publice internaționale, a cercurilor politico-diplomatice, în contextul conturării celor două blocuri militare, Tripla Alianță și Tripla Înțelegere.

Modalitatea aleasă pentru punerea în practică a acestor propuneri, care aparțineau lui Babeș, a fost întocmirea *Memorandului* și difuzarea sa în Europa. După conferință,

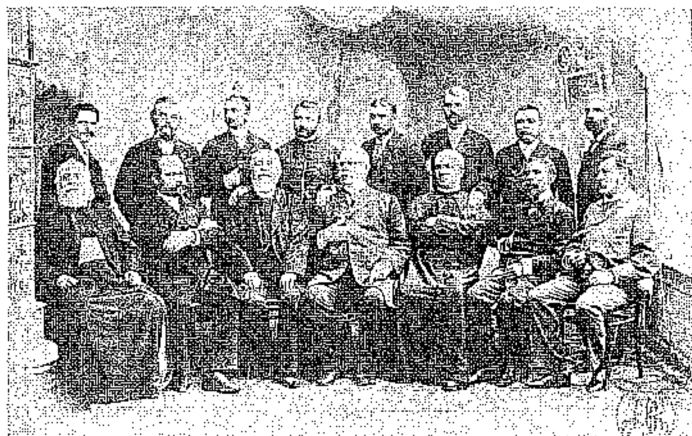


Fig. 78 Memorandiștii (1892).

această chestiune a polarizat întreaga activitate a Partidului Național Român, precum și atenția opiniei publice românești din Transilvania și din România. Presa românească — în special „Tribuna" și „Gazeta Transilvaniei" — a susținut cu insistență această problemă, care a provocat polemici în conducerea partidului, dispute între ziariști și în rândul elitei politice.

Disputa dintre liderii politici români s-a purtat în jurul destinației *Memorandului*. Tandemul Babeș-Mocioni, foarte influent în partid, s-a opus înaintării lui către Casa imperială, propunând continuarea acțiunii pe plan european, inaugurată de *Memorial*. Argumentele formulate în acest sens rezultă atât din analiza corectă a mutațiilor produse în relațiile internaționale, cât și din schimbările survenite în Ungaria, unde, în 1890, guvernarea lui Tisza Kálmán a fost înlocuită cu cea a moderatului Szapáry. La rândul lor, I. Rațiu, V. Lucaciu, I. Coroianu, precum și „tribuniștii" sibieni, în frunte cu I. Slavici, în spirit tradițional, propuneau înaintarea *Memorandului* către împăratul Francisc Iosif. Argumentul lor principal se sprijinea pe încordarea relațiilor dintre Viena și Budapesta, provocată de aniversarea (începând din 1890) a Revoluției ungare din 1848, care a generat mari manifestații în capitala Imperiului. Reafirmarea principiului independenței Ungariei a trezit speranța grupului Rațiu că Viena va abandona dualismul, ceea ce, în opinia sa, însemna revenirea la autonomia Transilvaniei. După discuții îndelungate, Conferința națională a Partidului Național Român, din 5/17–16/28 octombrie 1890, a adoptat proiectul de *Memorand* elaborat de I. Coroianu, fără să rezolve

însă acuta problemă a destinatarului. Babeș a fost ales președinte al partidului. Polemicile din sânul conducerii Partidului Național Român s-au acutizat însă. Abia la Conferința Națională din 8/20 ianuarie 1892, grupul Rațiu a impus declanșarea procedurii de multiplicare și difuzare a *Memorandului*, precum și plecarea unei delegații la Viena — în ziua de 16/28 mai 1892 — pentru a-l înmâna împăratului; au fost intensificate contactele cu autoritățile de la București, în special cu regele Carol I, informat în permanență despre pregătirea demersului românilor ardeleni. La 11/23 mai, guvernul ungar a avertizat Curtea imperială despre intențiile conducătorilor Partidului Național Român. În raportul său, primul ministru Szapáry afirma: „cetățenii de limbă română din Ungaria au hotărât ca, în calitate de delegați autorizați ai românilor, să prezinte la Viena, Maj. Voastre, plângerile acestora împotriva guvernului unguresc, formulate într-un *Memorand*"[1]. I s-a cerut lui Francisc Iosif să nu acorde audiență românilor. Răspunsul împăratului a fost cel așteptat de primul-ministru al Ungariei. Astfel, destinul *Memorandului* a fost pecetluit la 12/24 mai, fără ca delegația română, aflată în drum spre Capitala imperială, să bănuiască decizia adoptată de împărat.



Fig. 79 Ioan Rațiu.

Conduși de președintele Partidului Național Român, Ioan Rațiu, cei 300 de delegați s-au prezentat în 16/28 mai 1892 la Cancelaria imperială, solicitând audiență la Francisc Iosif. Cererea lor a fost respinsă pe motive de natură „constituțională", cu sugestia de a se adresa guvernului de la Budapesta. La 19 mai/1 iunie, Rațiu îi sfătuia pe delegați să se întoarcă în Transilvania.

Memorandul a fost produsul unei stări politice concrete. El avea un caracter democratic, deoarece denunța nu numai privarea de libertăți a indivizilor, ci a unei întregi colectivități etnice. Rigorile guvernării s-au răsfrânt și asupra celorlalte naționalități, chiar și asupra masei populației maghiare din Transilvania, pe care legea electorală și modul de aplicare a patentelor urbariale din 1853–1854 le afecta în egală măsură. Documentul era expresia reacției firești a majorității, privată de o serie de drepturi și amenințată cu asimilarea. O minoritate, uzând de atributele puterii, de mecanismele statului, de ceea ce Max Weber numea „violența legitimă", urmărea să realizeze o uniformizare națională pe căi inacceptabile. Tonul *Memorandului* era moderat. Nu se putea face abstracție de faptul că împăratul deținea și calitatea de rege al Ungariei. Moderația însă nu excludea fermitatea, așa cum se poate constata chiar de la începutul

[1] V. Netea, *Istoria Memorandului*, București, 1947, p. 163.

său. „Nemulțumiți cu situațiunea politică creată de sistemul de guvernământ inaugurat în anii 1866–1868 și cu întreaga dezvoltare a vieții noastre publice de atunci și până acum, se notează în document, românii nu mai au, după tristele experiențe pe le-au făcut, nici o încredere în dieta de la Budapesta și în guvernul maghiar".

Respingerea formulei dualiste, obiectivul principal urmărit de *Memorand*, potrivit afirmațiilor autorilor actului, a fost făcută de români încă de la început, din perioada tratativelor dintre Viena și Budapesta: „Românii au întâmpinat cu îngrijorare această reformă radicală a sistemului de guvernare, deoarece pregătirile pentru această nouă organizare indicau înclinarea spre o politică internă greșită și primejdioasă". Actul din 1867, se notează în continuare în document, era un pas înapoi în comparație cu perioada precedentă, a regimului liberal, sub raportul unor drepturi dobândite în epoca post-revoluționară. Exemplele aduse în acest sens urmăreau să scoată în relief vremurile în care Monarhia era unitară „constituțional", când puterea Vienei nu era împărțită cu nimeni. Contrapunerea celor două perioade întărea cererea privind autonomia, posibilă doar prin renunțarea la formula dualismului.

Memorandul a fost construit pe structura programului Partidului Național Român din 1881. Cele două puncte adoptate la Sibiu, în zilele de 30 aprilie/12 și 2/14 mai, constituiau osatura documentului. Spiritul său corespundea hotărârii amintite; chiar și punctul al noulea, de data aceasta, era lipsit de ambiguitatea inițială. Românii se pronunțau clar împotriva dualismului[1].

Analiza legislației dualiste, critica acesteia, mai bine zis, era făcută în acord cu cea din programul Partidului Național Român. Legea electorală, se afirma în primul rând, bazată pe sistemul cenzitar, creează discriminare politică, reducând considerabil șansele românilor de a participa la viața parlamentară a țării. Din punct de vedere material, situația locuitorilor Transilvaniei era inferioară celor din Ungaria propriu-zisă, veniturile obținute de populație, în majoritatea comitatelor, fiind cu mult mai mici decât acelea din regiunile agricole ale Ungariei. Cei 84 florini, în raport cu care se fixa censul de 8 florini, necesari pentru acordarea dreptului de vot, se obțineau destul de greu în Transilvania, în comparație cu Ungaria, unde, suma cerută de legea electorală se realiza cu ușurință doar pe o pătrime din loturile țărănești. Această prevedere a legii, se nota în continuare în *Memorand*, avea drept consecință „faptul deprimător că sunt în Transilvania multe comune cu poporațiune de 2 și 3 mii de locuitori în care, din cauza censului prea ridicat, nu se află nici un alegător, deoarece moșiile urbariale, care au devenit proprietatea foștilor iobagi, cu puțină excepțiune, plătesc dare directă între 4 și 7 fl. v.a. și numai prea puține 8 fl. ori mai mult". În schimb, legea favoriza pe locuitorii orașelor, maghiari în majoritatea lor. De asemenea, nobilii și „libertinii" și mai cu seamă secuii aveau dreptul de a vota chiar dacă nu plăteau impozite către stat. „Această se

[1] N. Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p 240; L. Maior, *op. cit.*, p. 174–189.

face — se continuă în document — în virtutea unui drept avut în timpul feudalismului, care, șters odată prin legalizarea oamenilor, s-a pierdut pentru toate timpurile". Din cele peste două milioane de locuitori ai Transilvaniei, doar „15–20 mii" votau în virtutea censului, în timp ce „peste 60 000 dintre alegători se foloseau de acest drept în virtutea nașterii din părinți nobili ori a drepturilor acordate liberilor secui". Constatările formulate mai sus reliefau „democratismul"! vieții politice din Ungaria. Legea respectivă a urmărit menținerea supremației maghiarilor. Conținutul ei, potrivit afirmațiilor din document, a constituit cauza principală a pasivismului politic adoptat de către români.

Finalul segmentului din *Memorand* consacrat legii electorale conținea un limpede avertisment, formulat într-o manieră neobișnuită până acum: „românii, se nota aici, sunt cuprinși de o nemulțumire atât de adâncă, încât participarea în masă a alegătorilor români la alegerile falsificate ar putea să suscite chiar scene revoluționare, a căror întindere nu se poate prevedea, într-o țară în care asupriții sunt atât de mulți și asupritorii atât de puțini și de nechibzuiți ca în Transilvania". În continuare, totuși, afirmațiile de mai sus erau atenuate. Pentru a împiedica „scenele revoluționare", românii au adoptat tactica pasivistă, se arăta în continuare. Însă — faptul se degajă limpede din conținutul documentului — ei nu respingeau ideea participării la viața politică a statului; dar, pentru ca aceasta să se poată realiza, era necesară democratizarea reală a instituțiilor publice și a legilor pe baza cărora acestea funcționau. „Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților", atât de mult invocată de politicienii maghiari, nerespectată însă, „deși defectuoasă, ar fi putut, dacă ar fi fost aplicată cu bună credință, să-i îndemne pe români a contribui la consolidarea statului ungar", se sublinia în continuare în actul românesc.

Firește, discuția privind legea naționalităților din 1868 nu a putut fi evitată în analiza întreprinsă în *Memorand*, după cum referirile exprese la conținutul ei nu au lipsit nici din programul Partidului Național Român. Operă a liberalilor unguri, ea a format — încă din momentul adoptării — obiectul multor discuții și controverse, care s-au prelungit până la destrămarea Monarhiei. Potrivit acestei legi, toți cetățenii alcătuiau o singură națiune: națiunea maghiară, fiecare membru al acesteia fiind socotit egal, indiferent de naționalitatea sa. Legea însă, având în conținutul ei multe aserțiuni echivoce, nega existența românilor ca naționalitate în sens etnic. Ea se limita la recunoașterea egalității indivizilor în ocuparea funcțiilor în stat, în justiție și administrație: „Prin această intenționată confundare a noțiunii de națiune politică cu noțiunea etnică a națiunii, legea, chiar în prima ei frază, neagă existența noastră ca factor politic", se afirma în *Memorand*. Recunoașterea unei singure națiuni, a celei maghiare, dădea posibilitatea angajării statului pe linia politicii de asimilare națională, pe care legea o favoriza. În pofida acestui fapt, nici la 1881, și nici mai târziu, românii nu au cerut anularea ei; au pretins doar punerea ei în aplicare și respectarea prevederilor sale pentru a putea beneficia de libertățile individuale, ceea ce ar fi însemnat un pas înainte în raport cu situația reală creată de politica națională promovată de guvernele maghiare. În *Memorand*, conținutul legii era comentat în detaliu, demonstrându-se eludarea aplicării în practică. Folosirea limbii române în administrație și justiție, se nota în acest sens, era „literă

moartă", iar numirea funcționarilor români în zonele în care dețineau majoritatea absolută — „iluzorie".

Ca și în actele politice care l-au precedat, *Memorandul*, înscriindu-se pe linia de continuitate a revendicărilor românești, a acordat un spațiu amplu politicii școlare, care implica și regimul instituțiilor bisericești, fixat prin legile postdualiste. Încercările de limitare a autonomiei Bisericii s-au produs pe teren școlar, învățământul românesc funcționând în cadrul existenței autonomiei acestei instituții. Legile Trefort (1879, 1883), Legea azilelor pentru copii (1891), în opinia autorilor *Memorandului*, exprimau forma concretă a asimilării naționale. Potrivit ultimei legi, spre exemplu, copiii care împlineau vîrsta de 3 ani, odată cu intrarea în grădiniță, erau obligați să învețe limba maghiară. Memorandiștii nu s-au declarat împotriva învățării acestei limbi. Protestau însă în fața tendinței evidente de a sacrifica esența învățământului și scopul său acela de însușire a limbii oficiale, maghiara: „învățători și școlari — se nota în această privință — au fost siliți să petreacă cea mai mare parte a timpului școlar, 18 ore pe săptămână, căznindu-se să învețe o limbă cu desăvârșire străină pentru dânșii, de care nu au nici o trebuință în relațiunile lor locale. Astfel, școalele confesionale au încetat a mai fi așezăminte de cultură și au devenit niște focare pentru propagarea limbii maghiare".

În aceste condiții, se sublinia în continuare în document, învățământul confesional, suportat financiar de comunități, în acord cu autonomia Bisericii, nu a putut satisface nevoile societății românești. Statul nu a asigurat fondurile necesare pentru înființarea școlilor secundare cu profil pedagogic, comercial și economic, gimnazii sau „școli medii". Efortul de a obține aprobarea înființării la Arad și Caransebeș, la Făgăraș și Năsăud a unor gimnazii românești s-a izbit în continuare de un refuz din partea autorităților.

În finalul analizei problemelor școlare și a celor privitoare la autonomia bisericească memorandiștii își afirmau încrederea în rezultatul final al mișcării pe care au inițiat-o, în acord cu spiritul veacului naționalităților. „Românii — se afirma în document — și-au păstrat naționalitatea în cele mai grele timpuri și o vor păstra și în luptă cu actualul sistem de guvernământ. Lupta aceasta însă îi oprește în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune și-i înstrăinează din ce în ce mai mult de concetățenii lor maghiari".

În continuare, era amplu dezbătută „legea de presă", scoțându-se în relief prevederile discriminatorii privitoare la Transilvania, în acord cu cele asemănătoare ale legii electorale. Procesele de presă intentate ziariștilor români au avut consecințe grave pentru existența publicațiilor, atât de necesare comunității românești. Numai într-un singur an, în 1888 — se spunea în *Memorand* —„s-au pertractat șapte procese contra ziarelor române și autorii sau redactorii au fost osândiți la pedepse grele, pentru că au avut curajul civic de a exprima convingerile românilor în ceea ce privește grava situațiune a țării", în timp ce „ziarele maghiare sunt zilnic pline de cele mai violente atacuri", atât la adresa guvernului, cât și a „popoarelor conlocuitoare", fără ca acestea să fie considerate delicte de presă.

Ultima dintre problemele aduse în discuție în cuprinsul *Memorandului* se referea la politica guvernelor maghiare. În analiza acesteia, *Memorandul* pornea de la patentele



Fig. 80 Centrul de presă al Memorandului

din 1853 și 1854 — semnate de către Francisc Iosif — care aboleau relațiile feudale din agricultură. Inițiativa imperială însă nu a fost pusă în aplicare — în litera și în spiritul ei — de către guvernanții maghiari. Tergiversarea „proceselor urbariale", felul în care s-au produs segregarea și comasarea, erau atribuite aproape în exclusivitate Budapestei, deși patentele, prin ambiguitățile conținute, au generat o prelungire de aproape 40 de ani a reglementărilor în acest domeniu. Evident, în litigiile intervenite între foștii proprietari și țărani, legile și instituțiile statului au favorizat pe cei dintâi. În felul acesta, s-au produs un șir de conflicte care, din cauza apartenenței etnice diferite a țăranilor și a proprietarilor, au căpătat o tentă națională. Țăranii maghiari au suferit și ei aceeași discriminare. Rațiu însuși, în calitatea sa de avocat, a fost unul din principalii apărători ai drepturilor secuilor asupra pădurilor, drepturi amenințate prin procesele de segregare a proprietății comunale, de cele individuale sau de stat.

În partea finală, *Memorandul* relua, sub formă de concluzii, considerațiile politice privind modul de guvernare a Transilvaniei după pierderea autonomiei. Consecința logică, firească, sugerată ca soluție pentru rezolvarea problemelor grave existente în partea ungară a Imperiului trebuia să fie renunțarea la dualism. „Românii au primit cu supunere situațiunea creată prin dualism, se notează în document, ca pe una care nu poate fi decât trecătoare, și au suferit cu îndelungă răbdare nedreptățile ce li s-au făcut timp de un pătrar de secol". Legislația dualistă era din nou înfățișată în opoziție cu cea din perioada 1848–1866, când românii au obținut drepturile care, apoi, le-au fost răpite. Statul ungar constituțional — se nota în *Memorand* — a luat „prin legiferare și executare constituțională, tot ceea ce ni s-a dat din partea Monarhiei austriece unitare".

Prin conținutul său, *Memorandul* a reliefat, în fond, falimentul regimului dualist. Ca urmare a intensificării mișcărilor naționale, Monarhia habsburgică s-ar fi putut prăbuși. Cazul românilor, supus împăratului — în accepțiunea oamenilor politici care au alcătuit actul — trebuia să reprezinte un avertisment în acest sens, de natură să convingă Curtea din Viena să renunțe la formula dualistă.

În încheierea actului, afirmându-și loialitatea față de împărat, memorandiștii subliniau că acțiunea românească a pornit din dorința de a prezenta situația reală din stat, pentru ca monarhul să-și folosească autoritatea pentru reformarea stării de lucruri existentă și pentru abandonarea dualismului.

Paralel cu acțiunea de redactare și prezentare a *Memorandului*, a avut loc prima implicare de proporții a studențimii în mișcarea protestatară românească. La sfârșitul anului 1890, studenții de la Universitatea din București au început să se agite tot mai mult, îmbrățișând cauza românilor transilvăneni. Cu sprijinul „Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor", organizație înființată la București în 1890, s-a desfășurat o largă campanie pentru popularizarea cauzei românilor din Transilvania. Mitingul din 12/24 octombrie, organizat de Simion Mehedinți, s-a încheiat cu hotărârea elaborării unui memoriu adresat studențimii europene, în care urma să fie prezentată situația românilor din Austro-Ungaria. Memoriul, elaborat de S. Mehedinți și P.P. Negulescu, a beneficiat de sprijinul lui Ioan Slavici. Larg răspândit în străinătate, documentul, intitulat *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania*, a avut un larg răsunet și a generat o ascuțită polemică. Junimea Academică Maghiară din Cluj și Budapesta a elaborat și a răspândit un răspuns la memoriul studenților români. Polemica a luat proporții odată cu tipărirea — din inițiativa lui Aurel C. Popovici și a studenților români din Cluj, Budapesta și Viena — a importantului document, cunoscut sub numele de *Cestiunea română din Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la «Răspunsul» dat de Junimea Academică Maghiară «Memorandului» studenților universitari din România*[1]. Redactat în limbile română, franceză, germană, engleză și italiană, documentul a fost larg răspândit în Europa. Pregătind lansarea *Memorandului*, el a reprezentat un element deosebit de important în strategia luptei naționale a românilor. *Replica* din 1892 era un document politic modern, adresat opiniei publice europene. Concepută ca punct de pornire a unei „epoci de renaștere și învingere sigură", ea era, în același timp, un document politic, care dădea expresie intrării pe scena vieții politice a unei generații noi, dinamică, hotărâtă să intervină cu energie în problemele comunității românești din Austro-Ungaria. Acțiunea studenților români a reflectat solidaritatea tineretului din România și din Transilvania și s-a bucurat de sprijinul politic al Partidului Național Român, precum și al „Ligii pentru Unitatea Culturală a Românilor" din București.

Replica începea cu un capitol consacrat „chestiunii române în Transilvania și Ungaria", rememorând cererile formulate în *Memoriul* din 13/25 februarie 1849, prezentat

[1] Vezi L. Maior, *op. cit.*, p. 189–224.

împăratului. Așa cum este știut, în preajma elaborării Constituției austriece din 20 februarie/4 martie 1849, ardelenii și bucovinenii au cerut constituirea lor într-un corp național. Unirea grupului etnic românesc din Imperiu ar fi dus, firesc, la creșterea ponderii numerice a românilor și la posibilitatea ca, pe baza principiului majorității, ei să preia conducerea politică în provincia autonomă care s-a creat. Reafirmarea ideilor din timpul Revoluției însemna respingerea dualismului și sugerarea cerinței de a reveni la autonomia pierdută în 1867.

Pornind de la aceste considerente inițiale, *Replica* lua în discuție legile prin intermediul cărora a fost instaurat și consolidat dualismul în dauna românilor și a celorlalte naționalități. Dezideratele naționale ale românilor erau prezentate în conexiune cu cele ale sârbilor, slovacilor și rutenilor, întreaga legislație emisă după 1867 fiind considerată drept expresie a politicii de asimilare, de maghiarizare a popoarelor din Ungaria dualistă.

După cum era de așteptat, în cuprinsul documentului un loc aparte îl ocupa analiza formulei dualiste. Capitolul al patrulea, „Fuziunea Transilvaniei cu Ungaria în contra voinței majorității locuitorilor Transilvaniei", prin însuși titlul său, sugera obiectul analizei, care urmărea să exprime sensul formulei din 1867. Evoluția constituțională a Principatului, autonomia sa mai cu seamă, erau privite din perspectivă istorică, relevându-se tendința spre federalism, așa cum s-a manifestat la 1848 și, mai cu seamă, la începutul perioadei liberale.

Analiza legislației dualiste constituie punctul principal al *Replicii*. Legii electorale, mai ales, îi era acordată o atenție specială. În opinia autorilor, adoptarea pasivismului de către români, care reprezenta, totodată, respingerea actului dualist, apărea ca o consecință a acestei legi, abuzurile, violența, falsul și corupția fiind înfățișate atât prin datele culese de pe „teren", cât și prin informațiile extrase din presa maghiară și din cea a naționalităților.

Legile școlare erau analizate în conținutul lor principal, care aveau drept obiectiv deznaționalizarea. Departe de a fi un instrument de educație și cultură, școala — chiar și cea confesională, întreținută de comunitățile sătești — a fost transformată într-un instrument de învățare a limbii maghiare. Așa cum se poate constata, se relua argumentarea din *Memorand*.

Partea finală a *Replicii* era consacrată celor două alternative în fața cărora se aflau românii: să se orienteze spre România, în spiritul idealului „daco-roman", sau problema națională să fie soluționată prin renunțarea la dualism și adoptarea formulei federaliste. A.C. Popovici recunoștea public existența sentimentului „daco-roman", tendința de unire cu România. „Negreșit — se afirma în acest sens în document — dacă masele mari ale poporului român ar fi întrebate, că dori-ar ele unitatea lor politică cu România într-un singur stat, desigur ar răspunde că ar dori-o și noi am afirma un neadevăr, o absurditate, dacă am tăgădui aceasta". „Iridenta" română era pusă pe seama politicii guvernanților maghiari, ca o armă împotriva hegemoniei acestora, a necesității de a găsi o modalitate de apărare a identității naționale. „Astăzi — se nota în continuare — nici noi nu putem tăgădui că în mijlocul românimei nu ar exista curente din ce în ce mai crescânde, care

țind la unitatea națională a tuturor românilor, dar aceste curente nu sunt decât producte firești ale asupririi îndelungate a națiunii române din partea hegemoniei maghiare... Maghiarizarea națiunilor este echivalentă cu moartea lor națională, iar dacă maghiarismul se crede îndreptățit a le maghiariza e clar că ele se cred îndreptățite a se desface de el".

A.C. Popovici, și mulți din acei care luaseră parte la alcătuirea documentului, își dădeau seama că, în condițiile politice ale vremii, „daco-românismul" rămânea un ideal; federalismul putea să însemne o soluție tranzitorie. *Replica* a însemnat o primă încercare de teoretizare a conceptului de Austria Mare, pornindu-se de la binomul: democratizare = rezolvarea problemei naționale. Opțiunea federalistă era expusă în termeni puțin exagerați, după o amplă prezentare a pericolului „slav-rus". Se știa însă că, în cercurile politice dominate de „rusofobie", soluția putea câștiga aderenți. În acord cu concepția lui Aurel C. Popovici, acordarea de drepturi politice largi în favoarea slavilor din Monarhie: „restituirea autonomiilor naționale provinciale puteau bara calea panslavismului, capitalizat de Imperiul țarist, implicat tot mai mult în expansiune spre sud-estul european". În fața acestui pericol, cea mai expusă era Austro-Ungaria, amenințată să dispară, în cazul menținerii sistemului inaugurat la 1867. A.C. Popovici era convins că federalizarea Monarhiei habsburgice ar reprezenta scutul cel mai sigur în calea cuceririi de către Rusia a micilor state balcanice. Conceptul de Austria Mare, federalizată pe principii etnice și nu istorice, expus de către A.C. Popovici, pentru prima oară în paginile *Replicii*, într-o formă mai mult teoretică, va fi dezvoltat în celebra sa carte *Statele Unite ale Austriei Mari*. Soluția dădea expresie și dorinței românilor din cuprinsul Monarhiei de a se uni într-un corp politic. În cursul Revoluției din 1848, ea a fost frecvent invocată ca o formă de tranziție spre unitatea deplină.

Replica, după cum însuși titlul o sugerează, era o expresie a protestului românesc și a denunțării conținutului fals al *Răspunsului* maghiar. Totodată, însă, prin formula de rezolvare a problemei naționale, ea depășea actele programatice ale mișcării politice care erau limitate la cerința instituirii egalității între naționalități sau la acordarea unor drepturi din partea guvernanților. În ultimă instanță, documentul propunea renunțarea la dualism și înlocuirea lui cu o nouă formă de stat.

Răspândite în Europa, cele două acte politice românești s-au bucurat de un ecou favorabil. Presa europeană a comentat sau a reprodus *in extenso* părți din *Replică* și *Memorand*. Se poate afirma că, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, mișcarea națională a românilor a polarizat atenția opiniei publice europene. Ecoul internațional al mișcării memorandiste s-a amplificat, după ce, în septembrie 1892, a fost începută cercetarea penală împotriva conducătorilor Partidului Național Român și a autorilor *Replicii*. Decizia procuraturii clujene a provocat o reacție populară de proporții în Transilvania și România. Primul care a suportat rigorile legii, Aurel C. Popovici, condamnat la patru ani închisoare și plata unei amenzi, a reușit să fugă în România.

Procesul memorandiștilor a început la Cluj, în ziua de 25 aprilie/7 mai 1894. Pe durata dezbaterilor, au avut loc manifestații impresionante, dominate de ideea solidarității



Fig. 81 Apărătorii memorandiștilor.

naționale. În ziua de 13/25 mai, cei 25 de inculpați au fost condamnați la închisoare pe diferite termene, Partidul Național Român fiind interzis prin ordonanțele ministrului de Interne din 8/20 iunie. Măsurile antidemocratice ale guvernului din perioada iunie-august 1894 au culminat cu respingerea recursului înaintat de condamnați; la 13/25 iulie, aceștia au fost întemnițați la Seghedin și Văc.

În final, decisivă a fost intervenția regelui Carol I. În timpul vizitei sale la Viena, în august 1895, el a cerut eliberarea condamnaților. Confruntat mereu cu zgomotoasa opoziție maghiară, cu presa promotoare a șovinismului, Împăratul nu putea să satisfacă cu ușurință cererea suveranului român, asupra căruia, de asemenea, opinia publică românească făcea serioase presiuni pentru a interveni la Viena. A fost adoptată o soluție de compromis, menită să prevină o reacție a cercurilor politice maghiare: cei care i-au condamnat pe memorandiști, în schimbul eliberării acestora, au fost decorați. Febra pregătirilor pentru sărbătorirea Mileniului de la venirea ungurilor pe continentul european a distras atenția opiniei maghiare; cei condamnați au fost eliberați, fără dificultate, la 3/15 septembrie 1895.

În cercurile diplomatice, atente la evenimentele petrecute la Cluj, procesul și sentința au fost primite cu îngrijorare. Diplomații germani și austro-ungari mai cu seamă au caracterizat finalul procedurii juridice drept „o mare greșeală". Anton von Monts, de pildă, reliefa încălcarea normelor democratice elementare în desfășurarea procesului, raportând cancelarului Caprivi: „Judecarea românilor de către un juriu naționalist maghiar, observa el, nu putea să nu ducă la condamnarea lor; guvernul, continua el, s-a aflat din capul locului într-o situație penibilă. Pe de o parte, nu putea să obțină o

condamnare pe cale legală, iar pe de alta, nu a putut să evite violarea legii"[1]. Cercurile politice din capitala Austriei au desprins cu ușurință consecințele grave care puteau decurge pentru Puterile Centrale din condamnarea celor inculpați în procesul *Memorandului*. „În sine, se admitea în acest sens, acest lucru n-ar fi fost o nenorocire; din nefericire însă naționalitățile din Ungaria se înstrăinează din ce în cei mai mult de Monarhie și de dinastia care tolerează abuzurile maghiarilor".

Din București, odată cu reacția puternică a opiniei publice față de proces, rapoartele diplomatice reliefau situația foarte dificilă în care se afla regele Carol I. Pe de o parte, acesta primea scrisori, telegrame din întreaga țară, prin care i se cere să intervină la Viena și Berlin, pentru achitarea condamnaților, iar pe de alta era constrâns să respecte acordul cu Puterile Centrale. Regele, căruia Kálnoky, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, și primul ministru ungar îi promiseseră ca măsurile adoptate împotriva inculpaților vor fi mai mult simbolice, a considerat sentința pronunțată de tribunalul din Cluj drept o lipsă de respect față de demersurile sale. În acest sens, se raporta la Viena: „Ca aliat fidel al Austro-Ungariei, el [regele] a crezut că poate pretinde mai multă considerație din partea factorilor hotărâtori din Viena și Budapesta. Este, de aceea, firesc să nu fie încântat de situația dificilă în care a fost pus".

Diplomații francezi, englezi, belgieni, în rapoartele lor, au scos în relief solidaritatea opiniei publice, valul de manifestații care se desfășura în toate orașele României, inclusiv în fața legațiilor respective. Starea de spirit ostilă Austro-Ungariei le-a permis să constate începutul detașării României de Tripla Alianță.

Încheindu-și misiunea în România, contele Agenor Goluchowski, viitorul ministru de Externe al Austro-Ungariei, în iulie 1894, a înaintat împăratului Franscisc Iosif un memorandum în legătură cu evenimentele din Transilvania și cu impactul lor asupra relațiilor cu Imperiul. După o ședere de șapte ani la București, diplomatul, bun cunoscător al vieții politice, precum și al opiniei publice românești, încerca să determine intervenția personală a împăratului pe lângă Budapesta: „Nu este în intenția mea să mă transform în avocatul revendicărilor românești, a celor cuprinse în *Memorand* — arăta el; dar dacă totuși iau această scriere drept punct de plecare al vederilor mele, o fac cu convingerea că, între altele, ea cuprinde revendicări foarte întemeiate". După o descriere detaliată a revendicărilor românești, Goluchowski formula considerații interesante legate de mișcarea națională din Transilvania. Aceasta, constata el, „cuprinde cele mai largi mase ale poporului de la țară și prin aceasta capătă caracterul unei mișcări naționale puternice". Procesul de la Cluj, a precizat în continuare, era o eroare de proporții, cu consecințe dintre cele mai grave pentru Monarhie. În opinia sa, verdictul tribunalului de la Cluj a avut un efect pozitiv: „Sentința, continua el, departe de a-i descuraja, a avut ca urmare transformarea celor condamnați în martiri ai cauzei naționale. *Memorandul* a devenit mai cunoscut și mai popular; a făcut ca nemulțumirile din zonele locuite de români să atingă proporții nemaicunoscute până acum, care au compromis, indirect, și coroana".

[1] *1918 la români. Documente externe. 1879–1914*, 1, București, 1983, p. 237.

Hotărârea tribunalului clujean, observa Goluchowski, era greșită și din alt punct de vedere; i-a făcut pe români să creadă că au fost „jertfiți" ideii de stat maghiar unitar, Coroana fiind „neputincioasă" să-i apere. În opinia românească, sentința nu apărea decât „un act de răzbunare politică". Această situație „periculoasă" pentru relațiile României cu Austro-Ungaria, răsunetul evenimentelor peste Carpați și manifestațiile din țară, ar fi putut determina „zădărnicirea oricărei acțiuni politice comune, care are drept scop înțelegerea noastră cu România". Încheindu-și memorandul, Goluchowski propunea schimbarea imediată a politicii ungare față de români, ca o condiție a menținerii României la Tripla Alianță: „Datorită situării ei geografice, încheia el, România este astăzi un factor prea important pentru a fi tratată ca o cantitate neglijabilă; tot ceea ce întreprindem sau nu pentru a ne înstrăina acest factor, este — și asta nu trebuie să o uităm niciodată — o lovitură în propria noastră inimă"[1].

Atât Goluchowski, cât și alți diplomați austrieci, prin presiuni directe asupra Budapestei, au încercat să țină seama de această problemă extrem de sensibilă. Argumentele lor însă, ca și cele ale Berlinului, n-au fost luate în seamă de guvernul maghiar. În consecință, în loc să se producă o schimbare în politica națională, a urmat o perioadă marcată de intensificarea presiunii exercitate asupra naționalităților. Urmările au fost prevăzute de diplomații sus-amintiți.

După cum era de așteptat, evenimentele de la Cluj, pregătirea și apoi desfășurarea procesului au generat în România o reacție deosebit de puternică. Întreaga perioadă, cuprinsă între 1890 și 1895, a fost marcată de o puternică afirmare a solidarității naționale. Acțiunile politice ale românilor din Transilvania erau puternic sprijinite peste Carpați, în România. În aceste împrejurări, „Liga pentru Unitatea Culturală a Poporului Român" a jucat un rol excepțional; a fost un veritabil stat-major al mișcării naționale în întreg teritoriul locuit de români. Ea a pregătit și a întreținut atenția opiniei publice din țară, organizând remarcabil propaganda pe plan european. Entuziaștilor conducători ai „Ligii" le-a revenit meritul de a fi tipărit, tradus și difuzat pe continent *Replica* și *Memorandul*.

Internaționalizarea cauzei românești s-a produs atât prin apelul românesc adresat opiniei publice europene, cât și ca urmare a intervenței mediilor politice și a cercurilor diplomatice, atente la evoluția evenimentelor din Trasilvania, dar și din România.

Mișcarea studențească, sprijinită în România, s-a bucurat de un succes deosebit în opinia publică europeană. Prin dimensiunile ei, se poate admite că ea a pregătit terenul pentru reacția deosebit de puternică a Europei față de *Memorand* și de destinul memorandiștilor. Acțiunea studenților aflați la studii în marile universități apusene, suportul material asigurat de „Ligă" au permis continuitatea mișcării, amplificarea ei, asigurarea menținerii în atenția opiniei publice a acutei probleme naționale din Monarhia Austro-Ungară. Stăruința constantă, după 1890, de a face cunoscută soarta românilor, a deschis un câmp larg de manifestare solidarității internaționale, de care memorandiștii

[1] DJANCluj-Napoca, Ministerul de Interne al Ungariei. Copia raportului lui Goluchowski, 1896.

au avut atât de mare nevoie în atingerea obiectivelor propuse. Sprijinul „Ligii" a fost hotărâtor în evenimentele anilor 1892–1895. Panromânismul, în numele căruia s-a desfășurat lupta națională din ultimul deceniu al secolului trecut, a ieșit în relief cu atâta relevanță, atât ca urmare a acțiunii tineretului studios, cât și a activității „Ligii" precum și datorită opiniei publice românești, mobilizată cu înaltă competență civică de această importantă organizație națională. A fost, această largă mișcare, prima manifestare de anvergură europeană, rezultat al conjugării forțelor comunității etnice, dincolo de granițele politice sau de interesele limitate politice, de stat.

Partidul Național Român a colaborat activ cu „Liga", primind ajutor pe toate planurile. Împreună, a fost stabilită strategia politica, consensul fiind deplin în toate etapele mișcării memorandiste.

Pe măsură ce se apropia termenul fixat în procesul memorandiștilor, secțiile „Ligii" din străinătate și-au intensificat acțiunile. Cea pariziană a luat legătura cu mari personalități politice din domeniul științei și culturii, solicitându-le să ia atitudine în sprijinul românilor din Transilvania. „Manifestul" studenților români adresat presei franceze, de pildă, s-a bucurat de succes. Sub auspiciile „Ligii", au fost publicate materiale în replică la propaganda maghiară. Astfel, Alexandru Djuvara a publicat, în „Revue générale de droit international public", un studiu cu privire la raporturile româno-ungare. Secția pariziană, prin contribuția lui George Moroianu, și-a extins câmpul de acțiune și în alte țări europene, în Danemarca, Elveția, Marea Britanie și Spania, cu rezultate favorabile. Secțiile „Ligii" de la Anvers, Bruxelles, Liège și Gand au desfășurat o activitate propagandistică eficace, atât în mijlocul comunității flamande, cât și în al celei valone. „Niciodată — se sublinia într-un raport adresat conducerii «Ligii» — chestiunea fraților noștri din Transilvania nu a fost discutată pe o scară atât de întinsă ca acum; presa europeană a ținut să elucideze chestiunea românească din toate punctele de vedere".

Nu s-au stins bine ecourile *Replicii* și opinia publică europeană a luat cunoștință despre măsurile penale luate împotriva lui A.C. Popovici și a memorandiștilor. În timpul desfășurării procesului de la Cluj, din 25 aprilie/7 mai 1894, ziariștii din mai multe țări au asistat la dezbateri, informându-și cititorii asupra problemei românești în ansamblul ei. Presa din România a inserat un impresionant număr de articole, preluate, apoi, de marile cotidiene europene. În presa italiană, belgiană, franceză, engleză, elvețiană, olandeză, nord-americană, rusă etc. au fost publicate aproximativ 500 de articole privitoare la istoria și la cultura poporului român, în care problema românilor era discutată în legăturile sale definitorii[1]. Astfel, ziarul francez „L'Etendard" scria: „Dintre chestiunile ce se agită în Orientul european, nici una nu are un caracter mai ascuțit ca aceea a Transilvaniei, această provincie românească alipită prin pactul dualist". „Le Nord", la rândul său, aprecia că procesul memorandiștilor era „cel mai mare proces politic al acestui

[1] Pentru reacția opiniei publice internaționale, vezi George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, București, 1922; St. Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitatea națională*, Cluj-Napoca, 1980.

secol", ceea ce corespundea realității. Articolele apărute în „L'Europe", „La Gazette de France", „Echo de Paris", „Journal des Débats" etc. erau unanime în a considera evenimentele din Transilvania drept o continuare a unor lupte mai vechi. De asemenea, existența unei chestiuni românești în Imperiu a fost socotită ca un element capabil să genereze noi conflicte. Acest mod de a vedea lucrurile era propriu presei din țările potrivnice Germaniei și Austro-Ungariei. Ziarele „Depêche Bretone", „Le Temps", „Le Siècle", „Il Diritto", „Times", „Moskovskie Vedomosti", în numeroase articole, au atras atenția asupra faptului că situația românilor și a celorlalte naționalități din Imperiu putea să pună în joc alianța României cu Austro-Ungaria și Germania. Publicistul și poetul francez Georges Garreau, în articolul *Românii din Transilvania*, apărut în „Le Pays", scria: „Monarhia dualistă poartă în fiecare din părțile sale principale germenele dezagregării ... Această gravă chestiune a națiunii române a fost pusă în fața Europei și Europa liberală urmărește și va urmări cu simpatie efortul românilor din Transilvania pentru cucerirea libertăților...". Printre condeiele care au ilustrat strălucit ecoul provocat de *Memorand* în Europa a fost și cel al lui Georges Clemenceau, care a publicat articole în ziarele „L'Actualité" și „La Justice". În ultimul dintre aceste ziare, Clemenceau scria: „Toată lumea știe că Austria, în calitatea ei de expresie geografică, este prada naționalităților. Pretutindeni nu sunt decât conflicte și lupte. Vă puteți închipui plictiseala unui monarh ai cărui supuși vorbesc șaptesprezece limbi".

Dacă în Franța, Italia sau Belgia presa era deja familiarizată cu problema românilor din Transilvania, presa britanică — și ea — își îndreaptă acum atenția în estul Europei. Într-o serie de articole inserate în „Pall Mall Gazette", lordul Fitzmaurice, secretar la Foreign Office, releva sensurile mișcării românești și importanța ei pentru relațiile internaționale. Au mai publicat articole referitoare la mișcarea memorandistă, ziarele: „Pioneer Press St. Paul", „Evening Standard", „Daily News", „Morning Post", „Times" ș.a. La Oxford, tânărul profesor român aflat la studii, Marin Dumitrescu, cu sprijinul profesorilor J. W. Bridges, W.R. Morphill, T. Carlyle, W. Spooner, a organizat un miting, în desfășurarea căruia s-a manifestat simpatia față de memorandiști.

Ecourile mișcării memorandiste au depășit granițele Europei. Relatări asupra evenimentelor din Transilvania au publicat „Record Philadelphia", ziarul egiptean de limbă franceză „Phare d'Alexandrie", precum și unul algerian, ce apărea la Oran, „Le Petit". În acest context, un rol important în crearea unei atitudini favorabile cauzei românești l-au avut unele personalități politice și culturale de renume european, între care, pe lordul E. Fitzmaurice, numit, mai târziu, secretar de stat în cabinetele Campbell-Bannerman și Asquith, și pe lordul James Bryce, ministru în cabinetele Gladstone și Rosebery. Acesta din urmă a sugerat lordului Kimberley, ministru de Externe al Marii Britanii (1892–1894), să trimită un ziarist în Transilvania, pentru a se documenta asupra problemei românești. Ca urmare, în 1893, ziaristul Fitz Gerald, de la „Daily News", s-a deplasat în Transilvania, pentru a se întâlni cu conducătorii Partidului Național Român.

În Italia, mișcarea memorandistă a constituit obiectul unei interpelări în Parlamentul țării, pronunțată de către deputatul Imbriani. Primul ministru Francesco Crispi nu a putut răspunde, deoarece Italia era legată de Austro-Ungaria printr-un tratat, la care aderase și România, în 1883.

La cauza memorandiștilor au aderat, în egală măsură, importante personalități ale vieții științifice și culturale din țările europene, între care: Printre Emile Zola, Giosué Carducci, Alfred Rambaud, Ernest Lavisse ș.a.

Faptele citate mai sus reliefează internaționalizarea problemei românilor din Transilvania, maniera în care cauza națională a românilor era cunoscută și îmbrățișată de opinia publică europeană, mai bine cunoscută și apreciată de cercurile politice și diplomatice.

Mișcarea memorandistă a contribuit, totodată, la solidarizarea naționalităților din Ungaria, supuse aceluiași regim de maghiarizare. Contactele dintre români, sârbi, slovaci și croați au urmărit instituționalizarea relațiilor dintre naționalități. După mai multe întâlniri, s-a adoptat decizia convocării unui *Congres al naționalităților*, la care să participe reprezentanții partidelor naționale din Ungaria. A.C. Popovici a susținut constituirea unui front democratic al naționalităților, un program comun, axat pe reformarea Imperiului, prin anularea dualismului și restituirea autonomiei „națiunilor și a țărilor din cadrul Monarhiei", ceea ce însemna, de fapt, federalizarea Austro-Ungariei. Aderarea naționalităților la acest proiect, susținerea restituirii autonomiilor provinciale ca primă etapă a sa, în opinia lui A.C. Popovici, reprezenta o condiție esențială.

La 10/22 august 1895, la Budapesta, s-a întrunit Congresul naționalităților. Reprezentanții românilor, sârbilor și slovacilor au adoptat un program politic care acorda prioritate restaurării autonomiilor provinciale. Totodată, a fost ales un Comitet Executiv, pentru a coordona acțiunile politice ale partidelor naționale.

Memorandul și mișcarea generată de el au reprezentat momentul de vârf al luptei de eliberare națională a românilor din Monarhia Austro-Ungară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Evenimentele petrecute în intervalul 1892–1895, prin amploarea și semnificația lor, au propulsat Partidul Național Român în prim planul vieții politice din Imperiu, au validat — în opinia publică din Austro-Ungaria — întreaga mișcare românească, care devenise purtătoarea de cuvânt a milioanelor de asupriți sârbi, slovaci, ruteni, cehi, croați ș.a. Ele au fost, în același timp, un prim important avertisment cu privire la nemulțumirea adâncă existentă în rândul popoarelor amenințate să-și piardă ființa națională.

Prin complexitatea evenimentelor determinate, *Memorandul* a marcat, decisiv, destinul comunității etnice românești. A pus capăt petiționarismului — al cărui început aparține veacului al XVIII-lea — într-o manieră nouă, rezultată din schimbările produse în statutul impus românilor după 1867. A fost cea mai elocventă consecință a instituționalizării în sens politic a mișcării naționale, prin rolul asumat de către Partidul Național Român în solidarizarea tuturor segmentelor societății românești din Monarhia habsburgică. Cu toate greutățile determinate de factorii care i-au putut controla, conducătorii

partidului au demonstrat atât românilor, cât și opiniei publice internaționale, prin anvergura dată mișcării, realismul obiectivelor înscrise în programul politic.

Atât *Memorandul*, cât și celelalte acte politice, *Memoriul* studenților, *Replica* ș.a. au marcat orientarea definitivă spre Europa, exprimând un atașament ușor de constatat la ideile democratice ale vremii. Apelul la Europa democrată era în concordanță cu democratismul mișcării naționale românești, dominată de ideea de libertate. Evenimentele anilor respectivi au deschis calea spre opinia publică europeană, au favorizat, în timp, europenizarea problemei românești, au atras România în sprijinul luptei politice, întărind, în felul acesta, solidaritatea și unitatea națională. De asemenea, anii 1892–1895 au avut drept consecință apropierea de importanță majoră între naționalitățile din Imperiu, românilor revenindu-le rolul principal. În planul luptei politice, tendințele în acest sens, manifestate cu mult înainte de mișcarea memorandistă, au fost sporadice, fără eficiență. Abia în timpul acestor evenimente s-a produs instituționalizarea cooperării dintre naționalități, prin Congresul din 1895. Chiar dacă formula găsită a fost efemeră, ea a demonstrat posibilitățile ample care stăteau în fața popoarelor, identitatea dezideratelor politice.

Pentru Partidul Național, *Memorandul* și mișcarea populară generată de acesta a avut consecințe multiple. În primul rând, au demonstrat inutilitatea apelului la Împărat, rămas fidel compromisului încheiat în anul 1867. Loialismul, „patriotismul" dinastic față de Curtea de la Viena a cunoscut o erodare completă, România fiind centrul spre care se îndreptau toate speranțele. Formula înscrisă pe frontispiciul „Tribunei" („soarele pentru români de la București răsare") devenise o realitate politică. Momentul s-a repercutat profund asupra tuturor românilor: a dus la intensificarea pe toate planurile a luptei pentru unitate națională. Potrivit aprecierii lui I. Rațiu, evenimentele din Transilvania au înlăturat „sentimentalismul" care exista în mișcarea națională din România, transformând-o într-o acțiune politică pragmatică, de amploare, în care compasiunea a lăsat loc actului politico-cultural, conectat în exclusivitate la ideea României Mari.

Mișcarea memorandistă a validat — în plan politic general românesc — existența unei generații noi, denumită semnificativ a „Marii Uniri". În mijlocul confruntărilor, au apărut și s-au impus numele celor care aveau să înfăptuiască, la 1 Decembrie 1918, unirea Transilvaniei cu România. Tineri fiind, cu temeritatea vârstei, s-au angajat în lupta politică a acelor ani: Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Teodor Mihali, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu și mulți alții. Au fost, aceștia, reprezentanți ai generației care, prin dinamismul ei, a determinat ruperea cu tradiția și schimbarea, în 1905, a tacticii și a programului Partidului Național Român. Prin maniera conceperii acțiunii politice, prin inteligență politică, curaj și abilitate, ei s-au constituit în oameni politici în sens modern, eliminând diletantismul și sentimentalismul din acțiunile lor, plasând actul politic într-un context general, european. Aceasta a fost, fără îndoială, una din urmările cele mai importante ale mișcării memorandiste. Implicarea acestei generații în viața partidului a marcat o delimitare clară între tradiție și inovație. Din

acest punct de vedere, *Memorandul*, cu toate că demonstrează sfârșitul unei ere, înseamnă, implicit, începutul uneia noi, aceea a „noului activism".

Anii 1892–1895 au adus pe scena acțiunii politice masa poporului român, fapt dovedit de larga audiență a *Memorandului*. Acesta a fost rezultatul schimbărilor, al transformărilor petrecute în societatea românească, în plan economic, dar și cultural. Clasa de mijloc și-a făcut simțită tot mai mult prezența în toată complexitatea manifestărilor sale, conferind Partidului Național Român suportul vital pentru existența lui și a mișcării naționale. Conștiința națională, ideea unității stimulate de *Memorand* și de către mișcarea generată de el au cunoscut un continuu proces de creștere și afirmare, pregătind înfăptuirea României Mari.

Dezvoltarea mișcării naționale. Noul activism. În perioada 1875–1914 dezvoltarea mișcării naționale s-a produs în condițiile determinate de adoptarea tacticii pasivismului. Datorită respingerii formulei dualiste din 1867, cu rare excepții, românii au rămas în afara jocului politic, prin refuzul de a participa la viața parlamentară. În acest fel, spațiul politic ardelean a fost cedat partidelor maghiare cu centrul la Budapesta, dar cu numeroși reprezentanți în Transilvania. Liberalii unguri, conduși de Tisza Kálmán, dominau în fostul principat autonom, bucurându-se de sprijinul aristocrației ardelene și maghiare. În schimb, după instituționalizarea vieții politice românești, prin unificarea celor două partide naționale, în 1881, s-a remarcat o tendință accentuată spre internaționalizarea problemei Transilvaniei, în contextul formării celor două mari blocuri militare, Tripla Alianță și adversara ei, Tripla Înțelegere. Din acest punct de vedere, *Memorialul* din 1882, *Memorandul* și *Replica* au avut ca principală țintă acest obiectiv. Abia după 1905, prin intrarea în jocul politic parlamentar, Partidul Național Român a devenit o forță politică internă, pe care nici Budapesta și nici Viena nu o puteau ignora. Implicarea României și Germaniei în situația tensionată dintre români și unguri, deschiderea dialogului politic între Partidul Național Român și guvernanții de la Budapesta etc. au avut drept consecință modernizarea discursului național și o viață politică asupra căreia și-a pus amprenta mișcarea de idei europeană, de factură liberală sau social-democrată.

Preocupările de natură ideatică din sânul elitei românești vizau, după cum era de așteptat, finalizarea demersului național. G. Barițiu, Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Aurel C. Popovici ș.a. au adus în discuția politică concepte noi, le-au definit, relevând un proces concordant cu evoluția problemei naționalităților în plan european. Creșterea conștiinței politice a comunității românești, datorată reducerii analfabetismului și producerii fenomenului de indiferentism religios, a devenit o realitate. Un concept mult dezbătut a fost, fără îndoială, cel de autonomie. Abordat public, el a deschis calea unei dezbateri extrem de importante, parcurgând un drum ușor de identificat: de la autonomia pe baze istorice, la autonomia axată pe principiul majorității populației și apoi — spre cumpăna dintre cele două secole — la apariția conceptului de autodeterminare. Elita românească a acordat o atenție majoră acestor concepte, care deveneau prioritare. Dintr-un motiv lesne de înțeles, această elită nu a susținut teza statului transilvan independent. Unitatea națională putea fi serios prejudiciată prin o asemenea formulă; în opinia ei, autonomia Transilvaniei reprezenta condiția esențială pentru înfăptuirea României Mari.

La începutul secolului al XX-lea, Vasile Goldiș afirma public necesitatea abandonării vechilor teze ale autonomiei și adoptarea celor moderne, bazate pe apartenența etnică a populației. Dominanta opțiunilor politice românești, autodeterminarea, a fost îmbrățișată de *tinerii oțeliți*, dar și de majoritatea conducătorilor Partidului Național Român.

Intrarea românilor, a sârbilor, a sașilor și a slovacilor în viața politică a statului, după 1900, a dus la creșterea presiunii exercitate asupra Budapestei și Vienei pentru introducerea unor reforme, chemate să democratizeze instituțiile statului, din perspectiva principiului amintit, al autodeterminării. Deteriorarea constantă a raportului dintre stat și naționalități reclama adoptarea unor măsuri înnoitoare. Împăratul Francisc Iosif era însă un apărător al sistemului din 1867, fiind sprijinit, în acest sens, de partidele politice maghiare, democratizarea statului — amenințându-le supremația — fiind considerată drept periculoasă. Din această rațiune, soluțiile referitoare la reformarea statului erau vehiculate mai ales în rândul politicienilor care aparțineau celorlalte naționalități: români, slovaci, germani ș.a.

În conflictele dintre Viena și Budapesta, care nu au lipsit, dualismul — existența sa — nu a fost pusă în discuție. S-a avut în vedere doar o îmbunătățire a statutului părții ungare în cadrul său. Pretențiilor tot mai des exprimate de politicienii maghiari li se opuneau cerințele unor grupuri politice din Austria, care doreau revenirea la situația de dinainte de 1867. Din punct de vedere constituțional, punctul slab al formulei dualiste îl constituia prevederea conform căreia acordul dintre cele două părți, austriacă și maghiară, era valabil pentru o perioadă de zece ani, după care putea fi renegociat. În intervalul 1867–1897, înțelegerea nu a mai fost reînnoită; acest fapt a dus la acutizarea relațiilor dintre cele două capitale. În contextul incertitudinilor care planau asupra viitorului dualist al Imperiului, tezele referitoare la reformarea statului circulau intens; una dintre ele a fost aceea a federalismului.

Preocuparea relativă la înlocuirea dualismului cu o formulă nouă, modernă, respectiv, federalismul, a stimulat o discuție politică de proporții în partea austriacă a Imperiului. În Ungaria însă, subiectul era prohibit, susținătorii tezei fiind suspectați de autoritățile statului ungar. Disputa în jurul acestei soluții s-a bucurat de aportul unor istorici și oameni politici de renume din Franța, Belgia, Germania ș.a. Și social-democrații austrieci s-au implicat în dezbatere, prin intermediul unor reprezentanți de frunte, precum Karl Renner și Otto Bauer. Formula propusă de aceștia avea în vedere restituirea autonomiilor provinciale, prin păstrarea unității Imperiului și prin producerea de efecte economice pozitive.

Discuțiile în jurul organizării pe baze federale a Austro-Ungariei, dezvoltarea unei veritabile construcții statale noi, l-au adus în centrul atenției pe Aurel C. Popovici, creatorul unui nou sistem politic, chemat să anuleze dualismul și să democratizeze relațiile



Fig. 82 Aurel C. Popovici.

dintre naționalitățile din Imperiu. Refugiat în România, în urma condamnării sale în procesul *Replicii* din 1893, A.C. Popovici a reușit să-și facă cunoscut impresionantul său proiect politic, cunoscut sub denumirea de *Statele Unite ale Austriei Mari*, datorită legăturilor sale vieneze. Cartea cu acest titlu s-a bucurat de un succes de răsunet în rândul cercurilor politice din Austria, grupate în jurul arhiducelui Franz Ferdinand[1].

Federalismul proiectat de Aurel C. Popovici reprezenta, în fond, contestarea dualismului din 1867. Analiza perioadei de după compromis are caracterul unei polemici, ale cărei argumente se regăsesc atât în *Replica* sa, precum și în memoriile și petițiile românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cu argumente provenite din arsenalul dreptului, politologiei și sociologiei contemporane, al căror cunoscător de excepție a fost, A.C. Popovici contesta centralismul și pangermanismul, critica tendințele Budapestei, exprimate, în special, prin politica de maghiarizare. El îi combătea pe tradiționaliști, pe partizanii autonomiei pe baze istorice, cărora le opunea principiul etnic, ca bază a reorganizării Monarhiei în formula Austriei Mari, susținută de revoluționarii români încă din perioada Revoluției de la 1848–1849. Pentru Popovici, dualismul nu a însemnat altceva decât dedublarea centralismului de până la 1867, căruia îi opunea federalismul, ca un principiu menit să modernizeze Imperiul, aflat într-o situație deosebit de critică, atât pe plan intern, cât și extern. În opinia sa, pericolul alienării României și viitorul Triplei Alianțe depindeau de rezolvarea problemei naționalităților, aflate într-un conflict permanent cu statul. În contextul istoric al perioadei, aprecia el, singura soluție de salvare a Monarhiei o reprezenta federalizarea.

Partea a doua a proiectului, intitulată *Zidirea nouă a Austriei Mari*, propunea reorganizarea Imperiului în state autonome, luându-se drept bază nu dreptul istoric, ci populațiile etnice majoritare. Constituția urma să garanteze drepturile Habsburgilor la tronul Imperiului, exercitarea atribuțiilor tradiționale ale acestora, suveranul urmând să fie asistat de un guvern central și de un parlament, ale cărui atribuții erau distincte. La rândul lor, statele federale beneficiau de guverne și parlamente proprii, cu putere de decizie în chestiunile interne. Limba oficială a Imperiului era, firește, germana; în „statele" federației însă limba populației majoritare era și ea recunoscută ca „oficială".

[1] L. Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, 1994; Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Austria Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archiduke Franz Ferdinand's Chancellery*, Leiden, 1974.

Cu excepția prerogativelor din domeniul politicii externe, a armatei comune și a obligațiilor fiscale, „statele" își exercitau controlul asupra economiei, a vieții sociale și culturale.

Proiectul lui A.C. Popovici, primit cu simpatie de Austria și Germania, însemna, așa cum am mai precizat, anularea dualismului din 1867 și acordarea unor drepturi largi naționalităților din Imperiu. Deși sever criticat de pe băncile Parlamentului ungar, el a fost amplu comentat în presa de limbă germană. Tezele lui A.C. Popovici au constituit o sursă de inspirație pentru alte planuri federaliste ulterioare. Nici unul dintre acestea însă nu a avut anvergura și soliditatea proiectului său, rămas ca un episod original, românesc, în istoria politologiei europene a vremii.



Fig. 83 Ioan Russu-Șirianu.

A.C. Popovici și teza Austriei Mari au avut partizani, dar și adversari în rândul elitei românești. Astfel, V. Goldiș, O. Goga, Ioan Russu-Șirianu și grupul de pe lângă „Tribuna" arădeană l-au respins categoric. A existat însă și o orientare federalistă, care îl avea ca lider de necontestat pe Al. Vaida-Voevod. Cunoscut prin relațiile sale cu cercurile politice vieneze și cu anturajul arhiducelui Franz Ferdinand, politicianul ardelean i-a facilitat lui A.C. Popovici primirea la Palatul Belvedere, reședința moștenitorului austriac. În conflictul cu Budapesta, federaliștii români s-au raliat Vienei, în speranța că împăratul sau moștenitorul acestuia vor renunța la dualism, înlocuindu-l cu federalismul. În opinia lor, actul ar fi însemnat un pas înainte în ameliorarea situației naționalităților, supuse unui aspru proces de deznaționalizare. Era o soluție pragmatică, pe care Franz Ferdinand a promis că o va pune în practică, în cuprinsul reformei generale a Imperiului, pe care intenționa s-o întreprindă odată ajuns la tronul imperial.



Fig. 84 Octavian Goga.

Proiectul federal, contribuție originală românească la dezbaterea europeană pe această temă, era o formulă realistă, posibilă, rezultată din „autonomism", din dorința înlăturării dualismului și scoaterii Transilvaniei de sub controlul Budapestei. Totodată, el exprima o opțiune determinată de contextul politic aflat în schimbare.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, progresele înregistrate în domeniul economic și social au dus la diversificarea modalităților de exprimare în câmpul politicii. Îmbinarea dintre economic, cultural și politic în practica românească ardeleană, caracteristică asociațiilor ce devin instrumentul și mijlocul de recrutare a noii elite politice, a adus în prim planul vieții politice și sociale o generație nouă, dinamică, cu tendințe radicale în susținerea dezideratelor de natură națională. S-a constituit o veritabilă societate civilă, diversificată, care câștiga tot mai mult teren. Prin acțiunea directă, în comunități, aceasta a reușit să ralieze în jurul ideii naționale majoritatea locuitorilor români din Transilvania. Politizarea, avansul factorului ideologic, a devenit o realitate, care era demonstrată de capacitatea de mobilizare în momentele cele mai importante ale confruntărilor de natură politică.

Creșterea corpului electoral românesc presupunea antrenarea populației în sfera activităților parlamentare. Noul activism era promovat de generația tânără, provenită din rândul clasei de mijloc, a funcționarilor bancari, a preoților și învățătorilor, a juriștilor și ziariștilor români din Transilvania. Ei nu se mai mulțumeau, nu mai erau satisfăcuți de pasivismul susținut de Partidul Național Român, al cărui moment de vârf, *Memorandul* și mișcarea generată de el, își epuizaseră efectele.

În perioada 1900–1914, confruntarea dintre Budapesta și Viena s-a acutizat. Cea dintâi încerca să-și mărească prerogativele și rolul în cadrul Monarhiei. Noile formațiuni politice maghiare, „Partidul Independenței" și Partidul „Pașoptist", cu aderenți în Transilvania, criticau dualismul și rolul rezervat Ungariei în sistemul de după 1867. Încheind alianțe electorale — în condițiile destrămării Partidului Liberal — aceste formații aspirau la putere, contribuind la adâncirea și acutizarea disputelor austro-maghiare. În 1903 și 1905, tentativele împăratului Francisc Iosif de amestec în viața politică ungară au radicalizat opoziția acestora. În cercurile politice budapestane, dar și în cele vieneze, se discuta posibilitatea renunțării la formula dualistă. În acest context, noii activiști români s-au decis să accelereze procesul de modernizare al Partidului Național și să schimbe programul din 1881.

Fenomene similare se petreceau și în rândul altor naționalități din Ungaria. Astfel, în 1901, sașii — organizați în Partidul Popular Săsesc — abandonau și ei pasivismul în favoarea activismului parlamentar. Se încheia, astfel, un proces îndelungat, marcat de confruntarea dintre „negri" și „verzi". Ultimii, radicali, sprijiniți de Biserica luterană, s-au impus decisiv. În 1902, „tinerii" din Partidul Național Slovac, grupați în jurul ziarului „Hlas", au câștigat disputa cu generația „bătrânilor", adoptând și ei activismul ca tactică politică. În același an, sârbii se raliau în jurul radicalilor, susținători ai „activismului".

Aceste schimbări nu au fost trecute cu vederea de noua elită politică românească, interesată în perspectiva de colaborare cu sârbii, slovacii și sașii, în cadrul Parlamentului ungar. În viziunea lor, era necesară o platformă comună, căreia să i se dea expresie în viața parlamentară.

După 1895, Partidul Național Român nu a mai reușit să inițieze sau să controleze un demers politic coerent. Dezorganizat, ca urmare a interzicerii sale prin ordonanțele

Hieronymi, cu o conducere contestată de noua generație de politicieni, Partidul Național Român se găsea într-o situație dificilă. Tentativele de reorganizare din timpul consfătuirilor de la Deva și Sibiu (1899), Lugoj și Cluj (1901) etc. au rămas fără consecințe în această direcție. Ele au scos în evidență deosebirile dintre grupările care se constituiseră deja în Transilvania. Moartea lui I. Rațiu și dispariția „Tribunei" de la Sibiu au agravat starea de disoluție din sânul Partidului Național Român.

Încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea, elementele noului activism apăreau grupate în zona Aradului, unde a existat, cu începere din deceniul al șaptelea, un curent favorabil participării la viața parlamentară. Înființarea Băncii „Victoria" la Arad, a doua forță financiară după „Albina", a constituit liantul dintre grupările politice care militau pentru reorganizarea partidului și modificarea programului său. Adunarea comitatense a județului Arad s-a constituit într-o experiență valoroasă pentru români, întrucât s-a reușit, datorită numărului, să fie impusă limba română în cadrul dezbaterilor. În felul acesta, mari oameni politici au dobândit popularitate printre concetățeni. Clubul național arădean era foarte activ, numărând 80 de membri, printre care și țărani. Instituțional, el și-a asumat organizarea politică a electoratului român, înființând — până în anul 1901 — un număr de 35 de cercuri electorale, deosebit de active, în comunitățile orășenești și rurale. Acțiunea a beneficiat de sprijinul ziarului „Tribuna poporului", expresie a radicalismului, publicație condusă de Ioan Russu-Șirianu.

Conducătorul acestei grupări a fost Vasile Goldiș. În mai multe articole, publicate după 1901, în paginile ziarului amintit, Goldiș a încercat să expună și să deslușească noile concepte politice. Astfel, în viziunea sa și a grupării pe care o reprezenta, restituirea autonomiei nu mai putea să se rezume la tradiționala revendicare a românilor, susținută cu argumente istorice. Goldiș extindea conceptul asupra tuturor românilor din Monarhie, definindu-l sub forma de autodeterminare națională. Arădenii au sesizat fenomenul important, care se petrecea la nivelul comunităților românești, legat de participarea țăranilor la alegerile pentru Parlament. Întrucât apăruse pericolul pierderii suportului politic, în 1901, locuitorii din mai multe comune cereau desemnarea de candidați români. „Ni s-a urât de atâta pasivitate și vrem să ne silim, ca și voi, fruntași de la orașe, să veniți între noi și împreună cu poporul să încercăm altă politică, pentru că cu pasivitatea nu mai ajungem la nimic", spuneau țăranii, dând expresie concretă noului fenomen.

În 1903, într-un șir de articole apărute în presa vremii, gruparea arădeană neoactivistă își preciza cu claritate programul politic. Pe lângă reorganizarea politică, ea milita pentru colaborarea cu naționalitățile din Ungaria, întărirea și dezvoltarea instituțiilor culturale și economice românești, atragerea țărănimii în viața politică și înfăptuirea „solidarității" naționale. Sloganul acestei grupări — *Prin noi înșine trebuie să învingem* — exprima, credem, esența noii orientări politice.

La Orăștie, de asemenea, s-a constituit o grupare neoactivistă. Ea a luat ființă în jurul Băncii „Ardeleana", plasată pe poziția a treia în ierarhia instituțiilor financiare românești din Transilvania. După mișcarea memorandistă, „Revista Orăștiei", din anul 1884, promova necesitatea schimbării tacticii politicii pasiviste cultivată de Partidul



Fig. 85 Iuliu Maniu.

Național Român. Mesajul a devenit mai ferm cu începere din anul 1900, odată cu apariția în oraș a periodicului „Activitatea", căruia i-a urmat ziarul „Libertatea" (1902), publicații care vor consacra în opinia publică românească grupul de la Orăștie. Ei au promovat asociaționismul economic și cultural, urmărind, în spiritul vremii, să amelioreze starea țărănimii românești. Grupul neoactivist din Orăștie susținea necesitatea colaborării cu naționalitățile din Imperiu și nu respingea nici posibilitatea inițierii de tratative cu partidele politice maghiare. Programul acorda un spațiu adecvat problematicii sociale; se propunea fixarea unui minim de avere scutit de impozite, de execuții judecătorești și de înstrăinare; sistemul de impozitare, progresiv, în funcție de venituri, reducerea stagiului militar de la trei la doi ani. Clubul național român din Hunedoara, organizat după reușita lui A. Vlad în alegerile parlamentare, a înregistrat performanța de a obține în Adunarea comitatului 140 de locuri, doar cu trei mai puține decât cele ale partidelor unguresți.

Această orientare nouă nu a însemnat abandonarea revendicărilor de natură națională. Apărarea școlii românești, a instituțiilor culturale, economice, a presei și autonomiei bisericești rămân, în continuare, principalele obiective ale oamenilor politici români grupați în curentul neoactivist. Promovarea acelorași revendicări a facilitat apropierea din cele două grupări. Împreună, în 1903, ele au sprijinit candidatura lui Aurel Vlad în cercul electoral Dobra, pentru Parlamentul Ungariei, asigurându-i succesul. După decenii de absență, era primul parlamentar român ales pe baza programului neoactivist — o limpede victorie a noului curent.

Neoactivismul s-a condolidat în 1904, prin schimbarea opțiunilor politice a cercurilor greco-catolice de la Blaj. Această schimbare s-a datorat energicului Iuliu Maniu și ziarului „Unirea", care au intrat în legătură cu gruparea Orăștie. De asemenea, adunarea comitatului Solnoc-Dobâca a început să fie dominată de către aleșii românilor; deținând majoritatea, aceștia au impus limba română în dezbateri. Ei au reușit chiar să impună adoptarea unui vot de neîncredere față de politica premierului ungar, Tisza István. Existau însă și adunări comitatense în care românii nu aveau nici un reprezentant — în Bihor, Brașov, Mureș-Turda, Satu Mare și Sălaj; în altele, ca Târnava Mică, Turda-Arieș și Cojocna, erau într-o minoritate evidentă. În cazul ultimului, spre exemplu, din cei 415 deputați, doar 23 erau români.

Activitatea grupărilor neoactiviste, starea de spirit favorabilă participării și implicării politice, au accelerat procesul de reorganizare a Partidului Național Român pe baze noi.

Dizolvarea Parlamentului și fixarea alegerilor pentru începutul anului 1905 au determinat convocarea Conferinței partidului — care nu se mai întrunise din 1893 — pentru data de 10/23 ianuarie, la Sibiu. Nici opoziția pasiviștilor, nici campania împotriva grupărilor neoactiviste susținută de ziarul „Drapelul" (Lugoj), „Gazeta Transilvaniei" și „Răvașul" (Cluj) nu i-au putut împiedica pe organizatori să desfășoare o campanie deosebit de activă în sprijinul Conferinței naționale.

La data fixată — 10/23 ianuarie 1905 — la Sibiu, erau prezenți 97 de delegați ai cercurilor electorale românești, proveniți, în marea lor majoritate, din rândul adepților noului activism. Printre participanți, s-au numărat Gheorghe Pop de Băsești și Vasile Lucaciu, ale căror declarații s-au detașat clar de vechiul pasivism.

Conferința a început cu discursul lui Gh. Pop de Băsești, în calitatea sa de președinte interimar al Partidului Național Român, după care, secretarul general, Vasile Lucaciu, a prezentat un raport, analiza sa acoperind o perioadă de 13 ani, de la ultima convenție a partidului. În raport, s-a subliniat necesitatea schimbării programului, în conformitate cu noua direcție. Supusă la vot, propunerea a întrunit o majoritate covârșitoare. Deși, în privința programului, participanții au hotărât menținerea celui din 1881, „întregirile" pe care le-au acceptat au contribuit la adoptarea lui în acord cu procesul general de modernizare a societății românești. Preambulul programului, elaborat de Teodor Mihali și Aurel Vlad, era o sinteză a manifestelor și proiectelor anterioare, neoactiviste, care concilia opțiunile arădenilor și cele ale grupului de la Orăștie, care ajunseseră la un acord comun în preajma conferinței, la 17/29 decembrie 1904, la Sibiu.

Veritabilă expunere de motive, el dădea expresie documentelor larg popularizate de ziarele „Libertatea" și „Tribuna". Reprezenta, se poate spune, o primă îmbinare a naționalismului cu liberalismul, reflectată într-un document care urma să stea la baza demersului politic românesc. Deziderate de natură națională erau completate cu cele liberale, vizând, în primul rând, democratizarea instituțiilor statului și o abordare modernă a drepturilor individuale. Astfel, accentul s-a pus pe nerespectarea principiilor liberale și constituționale, pe nevoile resimțite de noile categorii sociale care-și făcuseră simțită prezența în societatea românească din Transilvania: muncitorii industriali și agricoli. Problema țărănească continua să fie prioritară în programul Partidului Național Român.

Tendința de modernizare și-a găsit expresia în abordarea problemei dreptului de vot. Spre deosebire de programul anterior, soluția oferită în 1905 era votul universal, egal și secret, precum și o nouă arondare a circumscripțiilor electorale. Partidul Național Român a promovat acest deziderat din dorința unei reprezentări proporționale, în raport cu numărul românilor din Ungaria. Includerea acestui punct a condus la apropierea de Secția română a Partidului Social Democrat din Ungaria, care, în același an, s-a organizat ca formațiune politică autonomă.

Dreptul de folosire a limbii române în administrație și justiție, numirea funcționarilor publici în relație cu apartenența națională a locuitorilor din județe, alegerea prin vot a primarilor și a consilierilor locali erau tot atâtea repere ale demersului modernizator al elitei românești, în spiritul democrației liberale europene.

În egală măsură, problemele de natură socială au ocupat un loc important în documentul amintit. Electoratul Partidului Național Român provenea — în majoritate — din lumea satului românesc, dar și din așezările urbane. Promovarea unor proiecte sociale, pornindu-se de la schimbarea sistemului de impozitare, mai cu seamă a celui financiar, contribuții progresive în raport cu veniturile, desființarea impozitelor pe circulația mărfurilor de larg consum, reducerea taxelor pentru pășunat și arendarea pădurilor proprietate de stat către comunele sătești, împroprietărirea țăranilor fără pământ, prin parcelarea moșiilor statului, acordarea de asistență medicală gratuită, suportată de stat, asigurări de boală și bătrânețe însemnau ieșirea din cadrul demersului strict național, o abordare de ansamblu a marilor probleme care frământa societatea transilvăneană în totalitatea ei. Din acest punct de vedere, Partidul Național Român se situa în rândul formațiunilor politice cu orientare de stânga, în acord cu majoritatea partidelor din Ungaria.

Programul din 1905 nu a însemnat abandonarea totală a celui anterior, concentrat în jurul dezideratelor naționale. Autonomia bisericilor românești, a învățământului susținut financiar de comunitatea ortodoxă sau greco-catolică au continuat să rămână (în program) ca obiective principale ale partidului. Formula recunoașterii „individualității politice alcătuitoare de stat" cuprindea principiul modern al autodeterminării, care a câștigat teren la începutul secolului al XX-lea, în competiția cu autonomia bazată pe dreptul istoric.

Noua orientare politică românească releva și o tendință accentuată spre exprimarea unor opinii privind marile probleme cu care se confruntau Monarhia Austro-Ungară. Astfel, se susținea reducerea stagiului militar, dar se respingeau tentativele partidelor naționaliste maghiare de a impune limba maghiară ca limbă de comandă în unitățile recrutate pe teritoriul Ungariei. Mai mult, conducătorii Partidului Național Român solicitau dreptul de a folosi în fiecare regiment, în funcție de proveniența etnică a recruților, limba majorității; deci, acolo unde soldații români erau majoritari, aceasta trebuia să fie limba română.

Noul program al Partidului Național Român, comparativ cu cel slovac, sârb sau săsesc, avea un pronunțat caracter democratic, era mai radical, prin inserarea revendicărilor de natură socială și politică liberale.

Cu toate acestea, participarea la alegerile electorale nu a fost un succes pentru Partidul Național Român. Măsurile abuzive ale autorităților, caracteristice campaniilor electorale din Transilvania, urmăreau să limiteze numărul de parlamentari români. Campania din martie 1905 nu a constituit o excepție: doar opt candidați au reușit să obțină mandatul parlamentar. Aceștia, împreună cu Milan Hodža (slovac) și sârbul Liubomir Pavlović, au constituit Clubul parlamentar al naționalităților din Parlamentul Ungariei. Noul Parlament a avut o existență scurtă, datorită, în principal, incapacității acestei instituții de a funcționa pe baze democratice.

Tentativele eșuate ale guvernului de a restabili „pacea" parlamentară, de a potoli așa-numita opoziție „națională", compusă din partidele „Independenței" și „Pașoptist", au determinat hotărârea împăratului Francisc Iosif de a-l dizolva. Rațiunea principală a acestei decizii a fost însă alta: forțele politice ungare solicitau tot mai agresiv dreptul de a avea bancă națională proprie și introducerea obligatorie a limbii maghiare în armată. Practic, formula din 1867 era puternic contestată, pretinzându-se extinderea drepturilor Ungariei în Monarhia Dualistă. Totuși, ideea despărțirii Ungariei de Austria nu a fost pusă nici un moment în discuție.

Coaliția guvernamentală, compusă din cinci partide politice maghiare, n-a reușit să se impună. A fost constituit un guvern format din tehnicieni, puțin cunoscuți în arena vieții politice, ceea ce a înverșunat și mai mult partidele, obișnuite să dețină puterea în Ungaria. Ca urmare, s-a declanșat o amplă mișcare de protest împotriva Coroanei; populația a fost îndemnată să nu mai plătească impozitele și să refuze furnizarea de recruți pentru armata imperială. „Rezistența națională", proclamată cu multă emfază, n-a avut ecoul scontat în rândul populației, îndeosebi în cel al naționalităților, care înclinau să-i dea dreptate împăratului, pe care-l considerau în continuare protectorul lor. Pus în fața unei situații delicate, urmând sfatul arhiducelui Franz Ferdinand, pentru a preveni evenimentele similare cu cele petrecute în Rusia, Francisc Iosif a amenințat cu introducerea votului universal. Conducătorii Partidului Național Român, sesizând această oportunitate, au lansat îndată o campanie pentru schimbarea sistemului electoral, pronunțându-se în favoarea votului universal. Concomitent, acțiunea lor politică s-a axat pe atragerea spre noul activism a unui număr sporit de români. Adunările populare, în special cea de la Lugoj, la care au participat peste 10 000 de bănățeni, au consfințit victoria noii orientări politice în Banat.

Speriate de spectrul pierderii supremației politice în Ungaria, care ar fi putut să se producă în urma preconizatei reforme a sistemului electoral, partidele maghiare s-au arătat dispuse să negocieze cu Viena și să renunțe la cererile formulate atât de vehement. Noi alegeri au fost decretate pentru luna aprilie 1906. Candidații români au obținut rezultate mai bune în comparație cu cele din 1905. În urma alegerilor, clubul parlamentar al naționalităților cuprindea 16 deputați români, opt slovaci și patru sârbi. Președinte a fost ales Teodor Mihali, care deținea și funcția de vicepreședinte în conducerea Partidului Național Român. Printre deciziile de mare însemnătate — în vederea stabilirii unei legături normale cu electoratul românesc — a fost aceea de înființare a ziarului cu denumirea simbolică „Lupta".

Apariția acestui ziar, la începutul anului 1907, a reprezentat un moment de importanță istorică în presa românească din Transilvania. Era un cotidian de partid, dominat de informația și comentariul politic asupra vieții parlamentare, asupra legilor, a vieții politice în ansamblul său. Se asigura, astfel, răspândirea cât mai largă a informației.

Pe lângă prezența lor foarte activă la dezbaterile parlamentare, deputații români au reușit să mențină un contact strâns cu alegătorii. „Dările de seamă" pe care le prezentau în adunările populare erau adevărate rapoarte asupra activității lor din Budapesta, dar și din circumscripțiile electorale. Dinamici, foarte populari printre români, ei au

contribuit la extinderea bazei sociale a Partidului Național Român, la educarea populației din mediul rural și urban.

În general, partidul s-a distins prin caracterul său popular, democratic. „Tribuna", „Lupta", „Țara noastră", „Drapelul" și „Gazeta Transilvaniei" au susținut acest proces de organizare a comunității românești din Transilvania. Rezultatele n-au întârziat să apară. În anul 1907, Partidul Național Român a fost capabil să organizeze mari adunări de protest împotriva noilor legi școlare promovate de contele Appónyi. Pe linia urmărită anterior, guvernanții promovau amestecul statului în sistemul de învățământ românesc — sistem ce era suportat de către contribuabilii români — și transformarea acestuia într-un învățământ orientat, în principal, doar spre învățarea limbii maghiare. Încălcarea implicită a autonomiei bisericești a declanșat o amplă campanie de proteste în principalele orașe ale Transilvaniei. În lunile martie și aprilie 1907, la Brașov, Alba Iulia, Făgăraș, Dej, Șiria, Blaj, Deva, Orăștie ș.a. zeci de mii de țărani au răspuns apelurilor conducerii Partidului Național Român. Cu acest prilej, s-a asociat protestului general și Secția română a Partidul Social-Democrat din Ungaria, prin intermediul publicației „Adevărul". Evenimentul n-a fost lipsit de consecințe în planul apropierii dintre cele două partide. Marile campanii pentru votul universal, inaugurate cu începere din anul 1908, au reprezentat liantul dintre cele două formațiuni politice.

Activitatea parlamentarilor români s-a axat pe respectarea cu rigoare a programului Partidului Național Român, adoptat în 1905. N-au fost înregistrate defecțiuni sau abateri de la principiile democratice, pe care și le-au asumat odată cu dobândirea calității de deputat. În Parlamentul Ungariei, ei au reprezentat opoziția cu adevărat democratică, iar în circumscripții au adoptat, mereu, o atitudine progresistă. Pentru Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Teodor Mihali ș.a., supuși unor presiuni constante din partea adversarilor politici pe băncile Parlamentului, păstrarea unei asemenea atitudini nu a fost un lucru simplu. Insultați, adeseori scoși cu forța din sala de dezbateri, suspendați, deputații români au rămas fideli angajamentelor luate în fața electoratului. În acest spirit, de pe poziții democratice, ei au criticat proiectele de legi supuse dezbaterilor, atât cele de natură socială, cât și cele politico-culturale. Prezența lor în Parlament a permis stabilirea de legături cu reprezentanții sârbilor și slovacilor și cu personalități ale vieții politice vieneze, cu intelectuali progresiști maghiari. De asemenea, au sprijinit noile formațiuni în curs de închegare, deschise dialogului cu naționalitățile. Așa se explică relația cu Justh Gyula, președintele Partidului Muncii, și cu radicalul maghiar Jászi Oszkár.

Evoluția vieții politice. Mișcarea politică națională în preajma războiului. Rolul crescând al Partidului Național Român în viața comunității românești din Transilvannia, influența sa politică, au dus la amplificarea legăturilor cu partidele din România. Dezvoltată în paralel cu cea din Transilvania, mișcarea națională din Vechiul Regat, la începutul secolului al XX-lea, a cunoscut o creștere semnificativă, în acord cu procesul de detașare de Tripla Alianță. Ea a dobândit un caracter popular, ceea ce

l-a determinat pe Carol I să mențină secret tratatul cu Puterile Centrale, în pofida insistențelor diplomației vieneze de a-l face public. Politica externă a României manifesta un interes în creștere pentru situația românilor aflați sub dominația Austro-Ungariei. Guvernele românești condiționau tot mai frecvent relațiile lor cu Austro-Ungaria de starea comunităților românești din Imperiu. Factori de decizie importanți — împăratul Wilhelm al II-lea și arhiducele Franz Ferdinand — au cerut Budapestei, în repetate rânduri, să-și modifice politica sa față de români, pentru a preveni alienarea României față de Tripla Alianță. Cei doi au propus guvernanților unguri inițierea unui dialog politic româno-maghiar. Această intenție i-a fost comunicată atât lui Tisza István, cât și lui Alexandru Vaida-Voevod, de către Franz Ferdinand, moștenitorul tronului. Negocierile urmau să se desfășoare la începutul anului electoral 1910, în contextul unor schimbări importante în structura partidelor politice maghiare. Propunerile românești s-au centrat în jurul modificării legii electorale, prin introducerea votului universal, egal și secret, obiectiv principal al campaniei politice de anvergură, inaugurată în anul 1907 de către Partidul Național Român, în strânsă colaborare cu social-democrația din Ungaria. Conducătorii românilor au pretins recomandarea circumscripțiilor electorale, anularea legilor școlare Appónyi, sistarea proceselor de presă ș.a. Primele întâlniri, din 26 și 29 martie 1910, la care au participat Alexandru Vaida-Voevod, Teodor Mihali și Valeriu Braniște din partea Partidului Național Român, iar din partea guvernului maghiar Khuen-Hedervary și ministrul de Interne, Tisza István, s-au soldat cu un eșec.



Fig. 86 Alexandru Vaida-Voevod

Apropierea alegerilor a determinat conducerea Partidului Național Român să convoace Conferința națională, prima după cea desfășurată în 1905. Spre deosebire de conferințele anterioare, derularea lucrărilor s-a făcut pe fondul unui masiv suport popular. Rezoluțiile adoptate, solidaritatea manifestată între conducători și țărănimea română, evaluarea activității deputaților, strategia politică prezentată de Iuliu Maniu nu au lăsat să se întrevadă rivalitatea care se va naște în sânul conducerii, în urma insuccesului campaniei electorale.

Alegerile s-au desfășurat în condiții deosebite. Întreaga administrație s-a pus în serviciul mașinii electorale oficiale; corupția, violența și șantajul au marcat întreaga campanie. Electoratul românesc, redus numericește, a fost împiedicat în exercitarea dreptului de vot. Pentru a-și asigura victoria în alegeri, guvernul a folosit importante forțe de ordine, precum și armata. Observatorii străini cu rămas cu impresia unei veritabile mobilizări generale, datorită celor 120 de batalioane de infanterie și 72 escadroane de cavalerie

dispersate în 380 din cele 413 circumscripții electorale din Ungaria. Majoritatea candidaților români nu au reușit să obțină mandatul parlamentar; Partidul Național Român a suferit o grea înfrângere electorală. Din totalul candidaților, au fost aleși doar șase deputați.

Eșecul parlamentar al Partidului Național Român, datorat, în bună parte, măsurilor guvernamentale, a determinat o nouă intervenție a Berlinului și Vienei pentru reluarea negocierilor româno-maghiare. De această dată, în tratative s-a implicat și guvernul român, condus de Ion I. C. Brătianu. Discuțiile preliminare s-au purtat între Tisza István și Ioan Mihu. Nici de această dată, consultările de la Budapesta din 12 septembrie 1910 (ca și cele care vor fi purtate în anii 1912–1914), nu s-au soldat cu rezultate pozitive pentru români, cu toată presiunea exercitată asupra Budapestei și a rolului jucat în acest cadru de regele Carol I și de Brătianu.



Fig. 87 Octavian Tăslăuanu.



Fig. 88 Ilarie Chendi.

În schimb, tratativele au demonstrat importanța pe care România a acordat-o problemei românilor aflați în afara granițelor. Implicarea șefilor de state din zonă, a diplomației Puterilor Centrale, a determinat pătrunderea tot mai profundă a chestiunii Transilvaniei în preocupările politicienilor vremii, a reliefat importanța sa pentru configurația politico-militară europeană în preajma Primului Război Mondial.

Insuccesul din 1910 a scos la iveală existența unor divergențe serioase în sânul conducerii Partidului Național Român. Generația nouă de oameni de cultură și politicieni își făcea tot mai mult simțită prezența în societatea românească ardeleană. Cunoscuți sub denumirea de *tineri oțeliți*, partizani ai sloganului *prin noi înșine*, reprezentanții acesteia urmăreau promovarea interesului național românesc global, respingând dialogul politic româno-maghiar, federalismul și mitul „bunului împărat". O. Goga, I. Lupaș, S. Dragomir, I. Chendi, O. Tăslăuanu ș.a. au intrat într-o polemică publică cu conducerea Partidului Național Român, pe care o contestau.

Apropiați prin convingerile lor de mișcarea poporanistă, „oțeliții" considerau educarea țărănimii și facilitarea accesului la învățământ drept principale instrumente în dezvoltarea conștiinței politice și în promovarea ideii naționale. Au manifestat intransigență față de atitudinea promaghiară a Mitropolitului ortodox Vasile Mangra, dar și față de Ioan Slavici și Eugen Brote ș.a. Tinerii „oțeliți" au criticat vehement conducerea Partidului Național Român, pe deputații români din Parlamentul Ungariei, a căror activitate o considerau sterilă, precum și clericalismul din mișcarea națională românească[1]. Începând cu anul 1910, conflictul provocat de radicalismul grupului condus de O. Goga a dobândit amploare. După eșecul din 1910, confruntarea a depășit granițele Transilvaniei; în dispută, au fost implicate personalități culturale și politice din România — C. Stere, I. A. Bassarabescu, I.L. Caragiale, A.D. Xenopol ș.a., care, în conflictul între conducerea Partidul Național Român și gruparea Goga, au adoptat poziții pro sau contra. Medierea întreprinsă de C. Stere din 1912 s-a soldat cu încetarea apariției „Tribunei" din Arad, principalul mijloc de expresie al tinerilor „oțeliți", locul său fiind luat de ziarul „Românul", condus de Vasile Goldiș. Declarațiile de solidaritate ale radicalilor cu conducerea Partidului Național Român nu a însemnat abandonarea crezului lor politic. Revista sibiană „Luceafărul" a fost transformată în organ politic. Aceștia au publicat numeroase articole, care relevau cursul spre stânga a mișcării naționale. Unitatea partidului, apreciau ei, nu excludea existența unor curente de idei, dezbaterile publice nefiind echivalente cu tendința spre sciziune. Promovând aceste idei, ei acceptau să-și desemneze reprezentanți în conducerea Partidului Național Român.

Programul susținut de Goga și de tovarășii săi continua să se axeze pe necesitatea legăturilor culturale cu România. El prevedea introducerea limbii române în unitățile militare formate din români, predarea limbii și literaturii române în universități, de către profesori propuși de ASTRA, cămine studențești pentru studenții români aflați la studii la Cluj sau la Budapesta etc. În opinia lor, de acceptarea acestor revendicări depindea reluarea tratativelor cu guvernul maghiar, ele trebuind să fie acceptate ca o condiție preliminară a dialogului politic.

După 1905, elita politico-culturală românească, cercurile democratice din Ungaria și Transilvania s-au arătat preocupate de problema democratizării vieții politice, prin modificarea legii electorale, bazată pe sistemul vechi, cenzitar. Modalitatea practică — vehiculată cu insistență în preajma Primului Război Mondial — era introducerea votului universal, egal și secret, în formula adoptată în partea austriacă a Imperiului, cu începere din anul 1906. Democratizarea, propusă pragmatic de către Partidul Național Român, permitea accesul unui mare număr de deputați români în Parlament, dar și al unor categorii sociale excluse din viața politică. Reașezarea vieții politice pe baze noi, susținută și de grupările politice progresiste maghiare, în opinia conducătorilor partidului, permitea posibilitatea contracarării atotputerniciei pe care aristocrația „gentry" și birocrația o

---

[1] L. Boia, *Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în anii 1910–1914*, în „Studii" 25, 1972, 4, p. 783–803.

dețineau în Ungaria. Iuliu Maniu, Vasile Goldiș și Alexandru Vaida-Voevod au subordonat demersul politic românesc de după 1905 acestui deziderat, motiv de dispută cu gruparea lui Octavian Goga, susținător a altor priorități.

Lupta pentru votul universal s-a bucurat de sprijinul românilor și al maghiarilor progresiști. Parlamentul, expresia cea mai fidelă a dominației elitei aristocratice, avea o structură opusă schimbărilor socio-economice pe care le-a cunoscut Ungaria în intervalul 1875–1914. Peste 77% din deputați aparțineau marilor proprietari funciari. Abia în ultima decadă a existenței Ungariei dualiste s-a remarcat o scădere, până la 58,4%, ceea ce a însemnat menținerea supremației politice a acestei categorii sociale[1].

Corupția electorală, cumpărarea de voturi, folosirea falsului, intimidarea au caracterizat alegerile parlamentare încă din perioada de după 1867. În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, aceste metode de influențare a electoratului s-au instituționalizat, devenind operații de rutină. Partidul Liberal și birocrația s-au contopit într-o puternică și singură mașină electorală, ce avea să domine viața politică ungară, excluzând naționalitățile de la dreptul de vot. Aproximativ 160 de circumscripții electorale, locuite în majoritate de români și slovaci, au devenit locuri sigure în Parlament pentru aristocrația liberală. Ea domina astfel guvernul, Parlamentul și administrația. În forul legislativ al țării, opoziția era nesemnificativă: cei câțiva deputați ai naționalităților nu aveau puterea și numărul capabile să oprească votarea unor legi cu caracter antinațional. Opoziția pe teren parlamentar era condiționată de prezența masivă a alegătorilor români în fața urnelor. Prin urmare, românii erau interesați în cel mai înalt grad de schimbarea sistemului electoral, prin introducerea votului universal, egal și secret.

La scurt timp după Conferința din 1905, s-a constituit „Liga pentru dreptul de vot", organizație neguvernamentală, la care au aderat români și unguri. Astfel, social-democrații au venit și ei în sprijinul proiectului, organizând mari demonstrații. Ei considerau încercarea ministrului de Interne ca un pas înainte, o etapă pe calea obținerii votului universal, egal și secret. Un grup de social-democrați din Cluj, la 12 noiembrie 1905, s-a adresat lui August Bebel, în legătură cu rolul acestei reforme și atitudinea socialiștilor față de ea. Răspunsul lui Bebel, tipărit sub formă de manifest și difuzat în limbile română, maghiară și germană, în aproape 500 000 de exemplare, a avut un efect deosebit asupra luptei pentru votul universal. „Parlamentul maghiar — scria Bebel — nu reprezintă națiunea maghiară, cu atât mai puțin reprezintă naționalitățile conlocuitoare din Ungaria... Parlamentul maghiar nu este reprezentanța poporului maghiar, ci reprezentanța claselor dominante din Ungaria, a nobilimii, a proprietarilor mari, a clerului și a burgheziei... Acel parlament, care este așezat pe astfel de temelii nu este îndreptățit ca să vorbească și să funcționeze în numele poporului"[2]. Socialiștii români s-au raliat cu entuziasm acestor considerații, publicând, în paginile „Adevărului", răspunsul lui

[1] Andrew C. Janosi, *The Politics of Backwardness in Hungary. 1825–1945*, New Jersey, 1982, p. 146.
[2] L. Maior, *Mișcarea națională...*, p. 101.

Bebel. Ei au luat parte la marile demonstrații în favoarea votului universal, egal și secret, atitudine aprobată și de către conducătorii Partidului Național Român.

Primele demersuri politice în favoarea schimbării sistemului electoral au scos în evidență suportul popular acordat promotorilor democratizării Parlamentului din Ungaria.

În scopul organizării temeinice a luptei pentru vot universal, în 1907, a fost înființată „Liga pentru sufragiul universal", care avea un comitet de conducere format din 1000 persoane, reprezentând naționalitățile din partea ungară a Monarhiei Dualiste. Scopul său era „să agite toate comunele pentru realizarea acestei voințe a poporului". Ziarele românești au publicat articole referitoare la lupta pentru votul universal, aceasta fiind, de altfel, problema principală a vieții politice românești până la Primul Război Mondial. În optica conducătorilor Partidului Național Român, lupta pentru vot universal era calea cea mai bună pentru menținerea legăturilor cu poporul. Ei exagerau însă atunci când și-au legat speranțele exclusiv de această problemă, în dauna celorlalte puncte din program. Unii dintre fruntașii politici au subordonat întregul lor program câștigării votului universal, deoarece, credeau ei, marile deziderate ale românilor puteau fi înfăptuite numai în Parlament, pe calea reformelor.

Intensificarea luptei pentru vot universal — în anul 1907 — l-a determinat pe Weckerle Sándor să promită că va aduce în discuția Parlamentului un proiect de lege electorală, care să dea satisfacție cererilor tot mai insistente ale naționalităților și ale grupărilor politice progresiste maghiare. El nu și-a ținut însă promisiunea și amploarea luptei a crescut mereu.

La începutul anului 1908, pentru a potoli mișcarea pentru vot universal, guvernul l-a însărcinat pe contele Andrássy Gyula să întocmească un proiect de lege. Acest proiect avea la bază așa-numitul vot „plural"; obiectul său era să împiedice muncitorii și partidele naționale să-și exercite dreptul de a alege pe deputați, care să lupte pentru democratizarea statului.

La sfârșitul anului 1907, Clubul naționalităților din Parlament a hotărât să treacă la obstrucție parlamentară. Totodată, a decis alianța cu Partidul Social-Democrat din Ungaria. Acesta a organizat mari mișcări greviste, în care, alături de revendicările economice, se afla și cea pentru vot universal. O delegație formată din 30 de greviști a înaintat Parlamentului o petiție, în care această cerere figura la primul punct. La sosirea în incinta Parlamentului, delegații au fost întâmpinați de deputați ai Partidul Național Român: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu și Vasile Lucaciu. În numele greviștilor, cei dintâi au prezentat petiția președintelui Parlamentului, Justh Gyula.

Cu ocazia întrunirii din ianuarie 1908, de la Budapesta, s-a hotărât ca deputații „să facă tot posibilul spre a împiedica modificarea regulamentului Camerei, precum și discutarea oricărui proiect de lege electorală care ar fi dăunătoare pentru partid". S-a decis folosirea metodei obstrucției pentru a se împiedica discutarea acestor proiecte.

Pentru a elimina obstrucția utilizată atât de deputații naționalităților, cât și de opoziția maghiară, oficialitatea a dispus modificarea regulamentului parlamentar. După

modelul irlandez, deputații români au practicat sistemul boicotului prin interpelări sau discursuri care durau ore în șir, împiedicând dezbaterile asupra unor legi care veneau în contradicție cu interesele naționalității lor. Astfel, în august 1908, Vasile Lucaciu a ținut un discurs de aproape cinci ore, împiedicând discutarea unei variante de vot plural propus de candidatul Nagy Emil. În ședința din ianuarie 1908, s-a hotărât convocarea unei adunări populare, în care să fie dezbătut proiectul lui Andrássy, precum și organizarea Congresului naționalităților nemaghiare. După această consfătuire, întreaga presă românească din Transilvania a început o adevărată campanie, în cursul căreia era dezbătut proiectul de vot plural, campanie alimentată și de presa din România.

Împotriva proiectului lui Andrássy va lua atitudine și cercul intelectualilor maghiari progresiști, condus de Jászi Oszkár. În broșura semnată de acesta, împreună cu Zigány Zoltán și Rácz Gyula, intitulată *Reforma electorală*, se milita pentru vot universal, egal și secret, pentru principii democratice, progresiste. Ea a avut un ecou favorabil în mijlocul naționalităților. Referindu-se la apariția acestei broșuri, care facilita apropierea de elementele maghiare democratice, „Lupta" sublinia că preocuparea pentru problemele sociale a devenit comună popoarelor din această parte a Europei.

În cursul anului 1908, Jászi Oszkár a alcătuit un chestionar privind proiectul de vot plural, pe care l-a trimis unor personalități politice din Monarhie și din afara ei. Printre răspunsurile primite s-a numărat și cel al lui Otto Bauer. Referindu-se la consecințele acestui proiect, social-democratul austriac afirma că el „va împinge Ungaria pe un drum care va duce inevitabil la catastrofa politică". Răspunzând unei alte întrebări, Bauer schița, cu perspicacitate, căile prin care urma să se exprime mișcarea democratică: „Ridicarea clasei muncitoare și a naționalităților, aprecia el, va fi înfăptuită oricum; dar, în cazul în care calea spre o evoluție calmă parlmentară va fi închisă, atunci va urma greva generală a muncitorilor industriali, revolta proletariatului agricol și agitațiile iredentiste ale naționalităților"[1].

În zilele de 6–7 ianuarie 1908, s-a desfășurat al IV-lea Congres al Secțiunii române a P.S.D.U.-ului, având la ordinea zilei lupta pentru votul universal. „Adevărul" sublinia caracterul nedemocratic al proiectului de vot plural. „Bogaților, domnilor, baronilor și grofilor, se aprecia în ziar, a căror avuții sunt foarte mari și care nu lucrează nimic pentru înaintarea acestei țări, ci își petrec viața în bunătăți, iar în locul lor muncim însa noi, țăranii de la sate și muncitorii de la orașe, le dau câte 2–3 voturi, așa, că 30 de inși dintre ai noștri pot atâta cât unul dintre ai lor". La câteva zile după acest congres, la Arad, s-a discutat din nou problema votului universal. În ziua de 5 martie 1908, în Parlament, a avut loc discutarea proiectului de lege al lui Andrássy referitor la dreptul de vot. Luând cuvântul, V. Lucaciu afirma retoric: „Se teme propunătorul de socialiști și de naționaliști ? Dar socialiștii sunt numai acolo unde sunt mari nemulțumiri", dădea tot el răspunsul. Câte zile mai târziu, la 9 martie, în calitatea sa de secretar al Clubului parlamentar al naționalităților, Lucaciu arata că guvernul nu va putea împiedica

[1] *Ibidem*, p. 107.

„social-democrația dacă va voi să ocupe loc în dietă, prin legi care mistifică conceptul de vot universal"[1].

În primăvara anului 1908, numărul grevelor și al manifestațiilor muncitorești a cunoscut o curbă ascendentă. În coloanele ziarului „Adevărul", conducerea Secției române a P.S.D.U. lansa chemarea „Către muncitorimea română din Ungaria", cerându-i să participe la lupta pentru vot universal, egal și secret. Muncitorii au manifestat, purtând pancarde pe care se aflau înscrise cuvintele „Jos cu înșelatorii poporului", „Trăiască desmoșteniții fără patrie".

Pentru ca românii să fie găsiți pregătiți în eventualitatea adoptării proiectului de lege electorală a contelui Andrássy, care condiționa exercitarea dreptului de vot direct de știința de carte, a fost declanșată o veritabilă campanie de alfabetizare a populației din mediul rural. În această campanie, care a cunoscut o extraordinară desfășurare, s-au distins ASTRA, precum și presa românească. Au fost instituite premii în bani pentru învățătorii, preoții și profesorii implicați în acest demers spectacular. „Tribuna" și „Lupta" au colectat importante sume de bani destinate acestui scop.

Opoziția partidelor naționalităților, reacția negativă a Europei democratice au determinat atât renunțarea la acest proiect, cât și respingerea altor inițiative, care urmăreau menținerea *statu-quo*-ului politic din Ungaria.

Câștigul principal al luptei pentru votul universal l-a reprezentat, fără îndoială, colaborarea Partidului Național Român cu Secția română a social-democrației. Deputații români și conducătorii Partidului Național Român au luat parte sistematic la mitingurile și demonstrațiile organizate de social-democrați, până la momentul declanșării Primului Război Mondial. În același timp, manifestațiile în sprijinul votului universal au scos în evidență aderența populară la demersul politic promovat de către Partidul Național Român, capacitatea acestuia de a mobiliza pe români în jurul priorităților naționale.

În cursul acestei largi și îndelungate mișcări politice naționale, în care s-a definit personalitatea politică a românilor, legăturile cu românii de peste Carpați au devenit tot mai strânse, acțiunile comune tot mai frecvente și mai semnificative.

Aniversarea Revoluției de la 1848 (în 1908) în toate provinciile românești, a reînviat și a exaltat spiritul național. Comemorarea lui Ciprian Porumbescu (1908), sărbătorirea semicentenarului Unirii Principatelor (1909), manifestația de la Ruginoasa, au scos în relief problematica unității politice a românilor, pe care publicațiile din Transilvania („Tribuna" — Arad, „Luceafărul" — Sibiu) și din România („Adevărul" — București, „Revista culturală" — Craiova ș.a.) le reliefau fără ocol.

„Cercul românilor de peste munți", întemeiat la București, în 1908, și-au înscris în program legături mai strânse cu românii de peste Carpați. La rândul ei, „Societatea studenților români de pretutindeni", cu numeroase centre în țară și peste hotare, a

[1] Teodor V. Pacatian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, 7, Sibiu, 1915, p. 740–741.

organizat un important congres la Iași, în 1909; a fost un înalt prilej de solidaritate națională.

Oprirea lui N. Iorga de a vizita Bucovina (1909) a fost apreciată, pe drept, „o demonstrație agresivă împotriva unității culturale a românilor", pe care o cultiva „Liga Culturală" din România.

Caracterul restrictiv al alegerilor din primăvara anului 1910, scăderea numărului de deputați români și eforturile guvernului Tisza de a submina unitatea naționalităților, intransigența sporită a cercurilor conducătoare de la Budapesta ș.a. au avut drept consecință eșecul convorbirilor politice inițiate în 1910. Un eșec asemănător, din aceleași considerente, îl vor avea și cele din 1912. Făcându-se ecoul convingerilor cercurilor conducătoare din capitala Ungariei, ziarul „Budapesti Hirlap" își informa cititorii, în 1911, că românii nu vor să trăiască în Ungaria, deoarece „au la spate statul român de la care așteaptă mântuirea, căci idealul celor mai mulți români este unirea tuturor românilor".

Întărirea curentului radical transilvănean, al „tinerilor oțeliți", din jurul „Tribunei" din Arad și a „Luceafărului" din Sibiu, a coincis cu generalizarea manifestărilor naționale pe întreg spațiul românesc. Solidaritatea întregii națiuni, proclamată de congresul „Ligii Culturale" de la Craiova, din 1912, a fost reliefată, puternic, la Adunarea generală a ASTREI, de la Blaj (1911), cu prilejul sărbătoririi semicentenarului înființării sale. Cei 30 000 de participanți au reînviat spiritul Adunării naționale de la 1848. Marile manifestații de la „Arenele romane" din București (1911) și din Piața Unirii din Iași, cu prilejul dezvelirii statuii lui Alexandru Ioan Cuza, au dat expresie sentimentului care-i anima pe români, a locului care-l deținea în conștiința generală mișcările politice naționale din Transilvania.

Mobilizarea armatei române în 1913, în preajma intrării în cel de-al doilea război balcanic, a creat o puternică atmosferă de ostilitate împotriva Dublei Monarhii. Avea dreptate Blondel, ministrul Franței la București, care — cu acest prilej — nota că cel care nu cunoaște scopul principal al mobilizării ar putea să creadă că România a pornit război nu împotriva Bulgariei, ci a Austro-Ungariei. Soldații înșiși erau convinși și declarau că „vor trece prin Bulgaria pentru ca să ajungă în Transilvania". Cucerirea „Plevnei transilvane" reprezenta un obiectiv rămas statornic în conștiința timpului.

Moartea lui Aurel Vlaicu, „acest idol al românismului", la jumătatea lunii septembrie 1913, a prilejuit o nouă și puternică afirmare a solidarității naționale. Ziarul „Românul" își exprima încrederea că România „va avea forța ca să apere interesele românismului întreg, a cărei soartă va fi de aici înainte inseparabilă de soarta României".

Unirea cea Mare, realizată în 1918, a fost o reprezentare, un rezultat al acestei acumulări, sporite de consecințele Primului Război Mondial.

Lupta politică națională a românilor din Transilvania a reprezentat un factor important, care a contribuit la destrămarea Imperiului, la prăbușirea acestuia, la constituirea entităților politice naționale. Lupta națională a fost rezultanta generală a eforturilor combinate ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Cercurile

conducătoare de la București — deși din rațiuni politice, nu au putut să adopte întotdeauna o atitudine deschisă în sprijinul acestei lupte, îmbrățișată și urmărită cu toată căldura de opinia publică din țară — au dirijat-o și au orientat-o, în acord cu obiectivele finale, comune.

Bucovina

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a noii dispoziții de forțe pe plan internațional, a diminuării poziției pe plan european, a numeroaselor drame cu care a fost confruntată Curtea imperială, Austria s-a aflat — mereu — în căutarea unui echilibru intern. Situația creată de Revoluția din 1848, înfrângerile din 1859 și 1866, pierderea pozițiilor în Confederația germană și unificarea Germaniei sub egida Prusiei au silit-o ca, rând pe rând, să-și adapteze regimul politic. În scurtă vreme, ea a trecut de la regimul neoabsolutist la cel liberal (1860) și, apoi, la dualism (1867). Dezvoltarea spiritului național și exacerbarea mișcărilor naționalităților au impus Monarhiei numeroase concesii și compromisuri. În preajma Primului Război Mondial, „patimile naționale erau într-atâta descătușate încât nici măcar politicienii cu judecată nu mai puteau urmări și găsi calea înțelegerii"[1].

Bucovina a suferit — și ea — efectele acestor compromisuri și transformări. Constituirea Ducatului autonom și a Dietei (1862), urmat de obținerea autonomiei Bisericii ortodoxe (1873) și acordarea egalității în drepturi și a capacității de a cultiva limba naționalităților (prin art. 19, din Constituția din 1867) au fost consecințe directe, de ordin administrativ și politic.

Nicăieri ca în Bucovina, poate, nu a ieșit în relief, cu atâta putere, politica duplicitară a Curții de la Viena, în încercarea de a-și menține autoritatea prin învrăjbirea naționalităților, în cuprinsul bine cunoscutei politici *„divide et impera"*. *Ausgleich*-ul, compromisul electoral din 1910, nu a putut face din Bucovina — așa cum autoritatea habsburgică o urmărea —, o „Elveție răsăriteană", o „mică Europă". Fărâmițarea corpului electoral în cinci fracțiuni, pe criterii naționale, a reprezentat o culme a compromisului politic[2].

Românii, care formau populația stabilă și majoritară, au fost cei mai defavorizați de politica centrală. Imigrările masive, care au continuat, au diminuat sensibil ponderea lor în ansamblul populației, ca și în activitățile comerciale și financiare. În același timp, pârghiile de conducere în treburile politice, juridice, administrative și culturale au rămas un privilegiu al minorității austro-germane.

---

[1] Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, 2, București, 1997, p. 531–532.

[2] Radu Grigorovici, *Viitorul unei iluzii în Bucovina, 1864–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?*, în „Materialele conferinței științifice internaționale. 20–22 septembrie 2000, Rădăuți, 2002, p. 157–176.

Politica habsburgică a fost ușurată și de faptul că unii reprezentanți ai elitei românești, „neuniți în lăuntru" și „învrăjbiți în afară", i-au servit obiectivele. Împrejurările au fost complicate și de rivalitatea austro-rusă, care — în Bucovina — și-a găsit expresie în accentuarea disensiunilor interetnice. Referindu-se la consecințele asupra românilor a celor două influențe, M. Eminescu constata, pe drept, că deosebirea dintre ele este de sistem, nu de esență: Rusia îi strivește, în timp ce Austria îi macină[1]. La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Bucovina conviețuiau 12 naționalități și 10 confesiuni. Aici, „se vorbeau cele mai multe limbi decât în întreaga bătrână Austrie", după expresia unui contemporan[2].

Intenția stăpânirii habsburgice de a realiza — în mozaicul acestor naționalități — un om nou, *homo bucovinensis*, fără patrie, credincios doar Imperiului și politicii sale, s-a dovedit a fi o iluzie.

Cu toate dificultățile cu care au fost confruntați, românii din Bucovina, care — în 1848 — și-au făcut propria lor revoluție, fiind primii care și-au organizat formații politice proprii, în pofida unor poziții divergente, încurajați și de existența și evoluția politică a statului român, și-au manifestat, puternic, spiritul identitar și adeziunea la trunchiul comun.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor organizarea și conducerea administrativ teritorială a fost realizată și modificată în strânsă legătură cu adâncirea crizei politice, pe de o parte, și cu efortul Curții de la Viena de a subordona, controla și exploata în continuare Ducatul, pe de alta. Inițial, după constituirea Ducatului (1862), Dieta Bucovinei, reprezentând puterea legislativă locală, era alcătuită din 30 deputați. În 1904, numărul mandatelor a crescut la 59 (la care se adăugau doi viriliști), din care românilor le reveneau 22; restul erau împărțite între ucraineni (17), evrei (10), germani (6) și polonezi (4). În urma sancționării noii legi electorale de către împărat, la 26 mai 1910, s-a ajuns la acea soluție numită *Nationalitätenausgleich* (acord), care fărâmița electoratul în cinci corpuri de alegători pe criterii naționale (români, ruteni, germani, evrei, polonezi) și pe liste separate de candidaturi.

Efectele acestui nou compromis nu au putut estompa asperitățile și contradicțiile dintre naționalități; dimpotrivă[3]. Dieta dezbătea și aproba legile de interes local, cu excepția domeniilor care erau de competența puterii centrale. *Comitetul țării*, organ executiv local, era format din patru deputați și un căpitan sau președinte, aleși dintre membrii Dietei. Ca și guvernatorul, președintele Dietei și cel al Comitetului țării erau numiți de împărat, din rândul localnicilor.

Numărul deputaților Bucovinei în Parlamentul din Viena sau în Consiliul imperial a sporit de la 5 (1873) la 16 (în ajunul Primului Război Mondial). Numărul deputaților

[1] M. Eminescu, *Opere*, 9, București, 1980, p. 331–332.

[2] Apud Erich Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Daco-Romanismus*, Graz-Köln, 1965, p. 51–52, 57.

[3] Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und national Ausgleich in der ehemals Österreichischen Bukowina*, München, 1984, p. 149–308; Acad. Radu Grigorovici, *op. cit.*

români, aleși din rândul marilor proprietari funciari, al funcționarilor și al profesiunilor libere a fost între patru și șase. În *Camera lorzilor*, Bucovina era reprezentată, în continuare de către episcop/mitropolit și de un mare proprietar funciar (acesta a fost, ales pe viață, Iordache Freiherr von Wassilko-Serecki).

Societate și națiune. Populația. Cu cei 10 442 km², Bucovina reprezenta 1,5% din suprafața Imperiului și circa 1,6% din populația sa. La sfârșitul secolului al XIX-lea, populația Ducatului se ridica la 723 504 locuitori, care trăiau în 5 orașe, 11 târguri și 320 comune[1]. În acest interval de timp, s-au produs mutații importante în structura etnică, profesională, culturală și confesională. Colonizările și imigrările — deși efectuate într-un ritm mai lent — în acești ani —, au avut, în continuare, consecințe grave asupra populației românești. Între anii 1775 și 1900, proporția populației românești a scăzut mereu: de la 68% în 1786, la 55,4% în 1848, la 34,4% în 1910. În timp ce numărul românilor a crescut de 4,3 ori, cel al rutenilor și evreilor — pe calea imigrărilor din Galiția și din alte zone ale Imperiului — au crescut de 36 și, respectiv, de 198 ori[2].

Alături de cele 27 așezări înființate până la 1862 și de coloniile de agricultori de la Alexanderdorf și Katharinendorf (1863), germanii au alcătuit noi colonii, la Noua Sadovă (1885), Nikolausdorf (1893) și Eichinau (1914). În 1900, procentul populației germane în Bucovina era de 20,6% (133 501). Centrele urbane concentrau un însemnat număr de germani: Gura Humorului 78,9%, Rădăuți 66,15%, Siret 60,70%, Suceava 53,33%, Cernăuți 50% ș.a. Între 1890 și 1913, numărul coloniștilor germani a scăzut cu circa 33 000 oameni, ca urmare a emigrărilor în Canada și S.U.A.[3].

La data anexării nordului Moldovei, *evreii* reprezentau 2,89% din totalul populației. Ca urmare a imigrărilor, procentul a sporit la 13,13%, în 1900. Negustorii evrei dominau comerțul cu cherestea și industria forestieră; erau arendași, cămătari, bancheri, practicau profesiuni libere. În a doua parte a secolului, unii dintre ei, au devenit mari proprietari funciari. În 1900, 81 evrei stăpâneau 18% din totalitatea terenurilor agro-silvice. În egală măsură, domeniul Fondului Bisericesc a fost arendat pe termen lung unor evrei[4].

În rândul imigraților și al coloniștilor, ponderea cea mai mare o deținea *rutenii* sau *ucrainenii*. În majoritate, ei erau veniți din Galiția — „ca un adevărat torent", cum remarcă un istoric[5]. Erau muncitori zilieri și, alături de cultivarea pământului, se ocupau

[1] Arkadii Jukowski, *Istorii Bukovini, ciastina persa, do 1774*, Cernăuți, 1991, p. 7.

[2] Vladimir Trebici, *Bucovina. Populația și procesele demografice 1775-1993*, Cluj-Napoca, 1994, p. 12–16; Idem, *Bucovina. Istorie și demografie*, în „Septentrion", 1, 1990, 2-3, p. 12. A se vedea și *Demografie — excerpta et selecta. Academicianul (Vladimir Trebici) la vârsta de 80 de ani*, București, 1996, p. 110.

[3] *German Emigration from Bukowina to the America*, Kansas City, 1996, p. 23–58.

[4] Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți, fond Mitropolia, 320, opis 1, dosar nr. 1341; vezi și *La Roumanie et les Juifs*, București, 1903, p. 329–353.

[5] Emmanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1916, p. 60–62.

de creșterea animalelor, fiind și lucrători forestieri. În 1900, potrivit recensământului oficial, numărul rutenilor și al huțulilor se ridica la 277 227 oameni[1].

Populația poloneză imigrată în Bucovina reprezenta, în 1910, un procent de 6%. S-au adăugat grupurile de cehi, maghiari, lipoveni, țigani ș.a., în procente care variau între 0,5 și 1,5% din totalul populației.

Sub raport socio-profesional, în marea lor majoritate, românii și rutenii erau agricultori (88–89%), în vreme ce populația germană și evreii era repartizată în agricultură în proporție de doar 24%, ocupând 27% în meșteșuguri și industrie, 30% în comerț și finanțe, 19% în funcții publice și în cultură.

Ca urmare a colonizării și imigrările masive anterioare, la începutul secolului al XX-lea, Bucovina prezenta aspectul unui veritabil *mozaic etnic*, alcătuit din 12 naționalități și 10 confesiuni, românii reprezentând — potrivit ultimului recensământ austriac[2] —, doar 1/3 (34,4%). Cu toate acestea, așa cum s-a remarcat, provincia nu a putut să fie transformată într-un teritoriu *multinațional*; a rămas unul *național, românesc*, în care populația s-a împărțit în *autohtoni* și *imigrați*[3].

Sporirea de peste trei ori a potențialului demografic a fost însoțită de un masiv transfer de proprietate, de la autohtoni către coloniști și imigrați. Astfel, spre exemplu, numai în trei decenii, între 1869 și 1899, peste 40 000 din numărul proprietăților agricole au fost ipotecate la cămătari și scoase la licitație. În 1894, din 194 de mari proprietari funciari, 81 erau evrei, 52 români, 45 armeni și 16 polonezi. La aceeași dată, peste 115 000 familii țărănești își pierduseră loturile personale[4], iar 56% din numărul gospodăriilor țărănești posedau sub 2 ha teren.

Viața economică. *Agricultura.* La sfârșitul secolului al XIX-lea, după o sporire substanțială a terenurilor arabile (cu circa 27%) situația fondului funciar era următoarea, din care, în ha:

Suprafața totală	Păduri	arabil	fânețe	pășuni	neproductiv	grădini	teren în construcții	iazuri
1 044 289	451 220	288 284	156 785	104 158	8 389	8 121	5 158	947

Împroprietărirea unei părți a țăranilor, precum și lipsa brațelor de muncă a dat naștere unei crize agrare, prelungită până la sfârșitul secolului. Provincie de margine, Bucovina a continuat să rămână înapoiată în raport cu celelalte provincii ale Imperiului. În 1902, numărul mașinilor agricole era de 13 458. În timp ce, aici, o mașină revenea unui număr

[1] I.E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 60–62.
[2] Acad. Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului din 1880 și 1900*, în „Analele Bucovinei", 1, 1994, 2, p. 351–357; Vladimir Trebici, *Istorie și demografie*, loc. cit.
[3] Emmanuel Turczynski, *op. cit.*
[4] Ion Nistor, *Zece ani de la Unire*, Cernăuți, 1928, p. 158. În 1914, 150 mari proprietari dețineau 46,4%, în timp ce 109 200 familii țărănești dețineau numai 49,8%.

de 1 284 gospodării, în Austria și Moravia, de pildă, raportul era de 1 la 342 și 1 la 476. În 1910, producția de cereale a Bucovinei se situa pe locul 5, în rândul celor 17 provincii ale Monarhiei[1]. La începutul secolului, a fost extinsă suprafața destinată culturii cerealelor, precum și culturile cu plante industriale și cartofi.

Creșterea animalelor a înregistrat progrese apreciabile ca urmare a sporirii suprafețelor de fânaț și pășune, a culturilor furajere și a efortului depus pentru ameliorarea raselor. De asemenea, progrese au fost înregistrate și în piscicultură și apicultură, ramuri încurajate de stat.

Industria. Provincie de margine, Bucovina și-a păstrat structura agrară, *meșteșugurile* tradiționale acoperind nevoile majorității populației. La mijlocul veacului al XIX-lea, în târgurile și orașele provinciei se aflau 3 000 meșteri, organizați în bresle. În anul 1883, s-a dat o nouă lege a meseriilor, care o completa pe cea din 1859. La începutul secolului al XX-lea au fost înregistrate peste 120 ramuri de meserii, legate, în primul rând, de prelucrarea materiilor prime oferite de agricultură și silvicultură. Din cei 9 322 meșteșugari înregistrați, 5 091 erau evrei, 3 494 germani, cehi, polonezi și armeni și numai 737 români (7,9%)[2].

Cadrul instituțional pentru calificarea tinerilor a fost creat abia în 1873, prin înființarea, la Cernăuți, a Școlii Superioare de Meserii. Din cei 580 elevi care au frecventat-o până în 1918, doar 30 au fost români. În școlile de meserii din întreaga Bucovina — în anul școlar 1913–1914 — au frecventat 223 elevi (59 germani, 56 ruteni, 50 români, 37 evrei, 18 polonezi, 3 aparținând altor etnii). În 1910, din cei 2 140 meseriași înregistrați în capitala Ducatului, 2 096 erau alogeni (1 481 evrei și 615 alte etnii) și doar 44 erau români.

Industria mașinistă. Poziția periferică, lipsa capitalurilor, dar și politica oficială au făcut ca Bucovina — deși avea o mare pondere de absolvenți cu studii superioare — să rămână o provincie subdezvoltată economic, lipsită de o industrie corespunzătoare; a rămas un simplu hinterland agrar al metropolei.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, industria propriu-zisă dispunea de numeroase unități, diverse ca potențial, acționate mecanic sau hidraulic. Sporirea comerțului cu cherestea a dus la exploatarea intensă a pădurilor, la înmulțirea fabricilor de cherestea, la construirea și sporirea rețelei de căi ferate forestiere. Acestea aveau, în 1910, o lungime de 228 km. Alături de numeroasele întreprinderi mici, acționate prin forța aburului sau a apei (gatere, fierăstraie cu panglică și circulare), cu capacitate de producție modestă, au apărut numeroase fabrici moderne: la Vatra Dornei și Iacobeni (1886), Rădăuți, Moldovița (1888), Sucevița, Molid (1889), Fundu Moldovei (1890), Putna (1892), Frasin și Seletin (1898), Cernăuți (1899) ș.a. În marea lor majoritate, aceste întreprinderi aparțineau

[1] Vezi *Die Bukowina. Monumentale monographie des Landes mit Berücksichtigung aller Ortschaften*, Cernăuți, 1899, 13, p. 150, 341–342.
[2] I.E. Torouțiu, *Românii și clasa de mijloc din Bucovina, partea întâia, Meseriașii*, Cernăuți, 1912, p. 130–135.

unor firme evreiești. În rândul proprietarilor autohtoni s-a remarcat Fondul Bisericesc, care exploata prin intermediul arendașilor evrei.

În 1910, pădurile din Bucovina au fost evaluate la peste 120 milioane m^3, din care se exploatau, anual, 1,4%.

În *industria alimentară*, de la instalațiile modeste care erau velnițele, s-a ajuns la construirea unor fabrici moderne de spirt. În 1910, acestea au dat o producție de 64 400 hl. De asemenea, fabricile de bere (Solca, Cernăuți, Suceava) și morile mecanice înzestrate cu utilaj modern (Cernăuți, 1888, Gura Humorului, 1890, Adâncata, 1909) au cunoscut o mare dezvoltare.

Industria materialelor de construcții era reprezentată prin fabrici de mare capacitate: de cărămidă, produse ceramice și teracotă (Cernăuți), ciment (Rădăuți și Putna), talaș și var (Pojorâta), de sticlă (Putna, 1907).

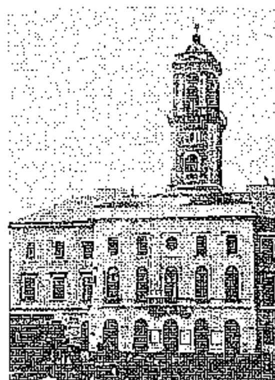


Fig. 89 Cernăuți, Primăria.

Industria textilă a fost reprezentată doar de fabrica de țesături de in și cânepă din Cernăuți (1907).

Au fost și proiecte — nerealizate, însă — privind dezvoltarea unor ramuri ale industriei extractive și energetice, inițiate de inginerul Bruno Walter.

Statisticile oficiale oferă următoarele date cu privire la întreprinderile industriale, pe ramuri, între anii 1885 și 1902[1]:

Nr. crt.	Ramuri	Anii 1885	1902	Nr. crt.	Ramuri	Anii 1885	1902
1	Prelucrarea metalelor	466	914	6	Industria forestieră	560	967
2	Construcții unelte, mașini	191	429	7	Industria ușoară	1177	2681
3	Prelucrarea minereurilor	137	230	8	Poligrafie	27	56
4	Industria alimentară	1163	1431	9	Altele	-	28
5	Chimie	72	171				

În marea lor majoritate însă aceste întreprinderi erau manufacturi. În 1910, numărul lor este evaluat la 10 833, 94,5% având între 2 și 5 lucrători. Doar 0,2% din întreprinderile propriu-zise aveau peste 100 muncitori. În ajunul Primului Război Mondial, în toate întreprinderile, ponderea lucrătorilor era de 10,4% din totalul populației. Procentul era foarte mic în raport cu zonele dezvoltate ale Imperiului: 46%

[1] S.S. Kostișin, *Bukovina. Istoryčnyi Narys*, Cernăuți, 1998, p. 140.

în Silezia, 41% în Boemia , 35,6% în Moravia, 21,9% în Stiria, 21,7% în Carinthia. Cu excepția întreprinderilor de prelucrare a lemnului, majoritatea manufacturilor se afla concentrată în Capitală, unde ponderea lucrătorilor români se ridica la numai 2% din totalul populației.

După construirea primelor căi ferate și realizarea joncțiunii cu România (1872), până în 1914, în Bucovina a fost construită o rețea de căi ferate în lungime de 592 km, la care se adăugau 228 km căi ferate forestiere, 4 149 drumuri și șosele și 351 km cursuri de râuri, pe care puteau fi transportat materialul lemnos.

Sistemul financiar-bancar. După constituirea, în 1867, a Filialei din Cernăuți a Băncii ipotecare a Galiției — care a desfășurat o activitate profitabilă cu importul de porumb din România și vânzarea sa, pe credit, în 1904, la Cernăuți, a fost înființată o Filială a Băncii imperiale — Wiener Bankverein. De asemenea, în 1910, este menționată și o filială a Băncii Anglo-Austriece, angajată în afacerile cu cherestea.

Posturile cheie din sistemul financiar-bancar erau deținute de elemente aparținând burgheziei evreiești, din rândul căreia erau recrutați și patronii de fabrici, marii arendași și proprietarii funciari, comercianții etc. Pentru a apăra țărănimea română de consecințele împrumuturilor cămătărești practicate de marile bănci, elita românească din Bucovina — cu începere din 1893 — a inițiat o vastă acțiune de creare a unor bănci populare, cooperative sau „însoțiri de credite", care acordau împrumuturi cu dobândă redusă. Mișcarea a cuprins și celelalte naționalități.

În 1908, funcționau 376 bănci populare — 156 românești, 149 rutene și 75 germane. În 1903, la Cernăuți, a fost înființată *Centrala Însoțirilor Economice Române*, care avea drept obiectiv afilierea băncilor și consolidarea legăturilor între ele, în vederea mijlocirii acordării creditelor, în condiții avantajoase.

Lipsa cadrelor de specialitate și concurența băncilor oficiale au avut drept consecință falimentul acestor întreprinderi bancare până în ajunul Primului Război Mondial[1].

Gravitația provinciei spre ținuturile românești a fost întreținută de schimburile comerciale active, care și-au găsit expresia în joncțiunea căilor ferate (1872) și, apoi, în Convenția comercială, încheiată între România și Austro-Ungaria, în 1875.

În comerțul intern, un important rol l-au avut, în continuare, iarmaroacele anuale de la Cernăuți, Sadagura, Siret, Radauți sau Câmpulung Moldovenesc. De asemenea, comerțul de tranzit a fost mereu activ. În comerțul Bucovinei un rol pozitiv a jucat Convenția comercială încheiată cu România. În 1884, prin punctul vamal de la Ițcani, au fost expediate 70 000 tone material lemnos. Războiul vamal, declanșat în 1886, după instituirea de către România a tarifului vamal protecționist, a adus grave prejudicii comerțului din Bucovina, amenințată cu „moartea economică", așa cum aprecia „Revista politică" din Suceava[2]. Consecințele acestui act au reliefat măsura în care gravitația

[1] Isim Gronich, *Un album al Cernauților*, 1925, p. VII, 38–39; Mihai Iacobescu, *Aspecte ale sistemului bancar din Bucovina în ajunul Primului Război Mondial*, în „Codrul Cosminului", serie nouă, 1999, 5 (15), p. 159, 163.

[2] „Revista politică", Suceava, 1, 1886, 14.

economică exprima, într-o manieră *sui generis*, unitatea economică a spațiului românesc, întreținută și de legăturile multiple, pe care românii din Bucovina le întrețineau cu *Țara*. Cu Moldova, mai întâi, cu România, apoi.

Cei 444 negustori români reprezentau o minoritate din totalul de 10 312 negustori alogeni, care dețineau și controlau marele comerț al Bucovinei.

Viața socială și politică — mișcarea națională. Transferul de proprietate în favoarea statului austriac, a coloniștilor și a imigraților, prin procedee ilegale, a reprezentat o sursă de puternice frământări, care au marcat istoria socială a Bucovinei timp de aproape un secol. O deosebită rezistență în calea acaparării pământurilor lor au desfășurat-o răzeșii din Câmpulung Moldovenesc. În cele din urmă, aceștia au izbutit să-și recâștige pământurile, abuziv înscrise de autoritățile austriece în Domeniul Cameral[1].

Sub diverse forme, procesul de acaparare a pământurilor țărănești a continuat, provocând sărăcirea păturilor rurale. Adevărata avalanșă de proteste, cereri sau memorii, care acoperă perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, dovedește proporțiile acestui proces[2]. Emigrarea unui mare număr de țărani în America, precum și contingentul apreciabil de muncitori sezonieri, angajați la lucru în România, erau consecințe ale procesului de deposedare.

De asemenea, numărul marilor proprietari funciari români a scăzut dramatic, ca urmare a pierderii pământurilor. În 1914, „boierii" români reprezentau circa 1/3 din totalul marilor proprietari funciari și dețineau doar 3,5% din pământul agricol al Bucovinei.

Prin acordarea de titluri onorifice, demnități sau avantaje materiale, prin integrarea în ierarhia administrativă imperială, Curtea de la Viena a izbutit să atragă personalități din elita românească, pentru a-i servi interesele. În rândul acestora (așa cum s-a observat) s-a situat mitropolitul Eugenie Hacman, baronul Nicolae Mustață, Alexandru Petrino, ministru al Agriculturii în guvernul central, profesorul Nicolae Hacman, care a primit titlul de cavaler, mitropolitul Arcadie Ciupercovici ș.a.

În cuprinsul politicii de omogenizare națională s-au situat și măsurile privitoare la jurământul ce trebuia depus de membrii clerului cu funcții în ierarhia bisericească, precum și cele cu privire la accesul în ierarhia militară. Puțini dintre români însă, părăsindu-și naționalitatea — așa cum a fost mitropolitul Eugenie Hacman — au devenit exponenți fideli ai *bucovinismului*[3], silindu-se, împotriva intereselor românești, să facă din Bucovina o provincie germană — *Buchenland* —, iar din locuitorii ei *bucovineni*, cetățeni apatrizi, lipsiți de conștiința naționalității[4]. Elita politică și culturală a românilor, în marea ei

[1] Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1957, p. 135–191.

[2] Cf. Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți, Fondul Mitropoliei, 320, opis. 1, dosar nr. 1341, f. 106–118 s.a.

[3] Ion Nistor, *„Homo Bucovinensis"*, în „Glasul Bucovinei", nr. 23 din 11 decembrie 1918, p. 1; Marian Olaru, Ștefan Purici, *„Bucovinism" și „Homo Bucovinensis", Considerații preliminare*, în „Analele Bucovinei" 3, 1996, 1, p. 1–11.

[4] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 28.

majoritate, și-a manifestat prezența în viața provinciei, păstrându-și sentimentul de identitate și apărând valorile culturale proprii.

Se cuvin a fi reliefate eforturile intelectualilor români pentru ridicarea nivelului cultural al satelor și pentru combaterea fenomenelor sociale dăunătoare. Exemplară a fost activitatea numeroaselor societăți național culturale, din rândul cărora amintim: „Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina" (1862), „Societatea Academică «Junimea»" (1878), „Societatea Academică «Dacia»" (1905), „Școala Română" (1888), „Asociația Corpului Didactic Român" ș.a.[1].

În afara acestor „societăți", a căror sferă de activitate a fost circumscrisă unor obiective limitate, au activat și altele, care au urmărit scopuri manifest politice-naționale. Astfel, de pildă, „Societatea Autonomiștilor Români", adevărat partid politic, constituită în 1872, din reprezentanți ai elitei politice românești aparținând familiilor Hurmuzaki, Morariu, Sbiera, a întrunit adeziunea unei importante părți a lumii intelectuale, în acțiunea de apărare a identității naționale, de promovare a intereselor politice ale românilor. Activitatea sa a fost continuată și dezvoltată de „Societatea politică «Concordia»", înființată la Cernăuți, din inițiativa unor tineri intelectuali, care s-au situat pe o poziție mai radicală în raport cu cea a boierilor „bătrâni".

Noua societate, reluând tradițiile societăților anterioare „Arboroasa" și „Junimea", și-a propus drept obiectiv „trezirea" românilor „la o nouă viață de redeșteptare națională" și „trezirea interesului pentru o viață politică națională", precum și instruirea poporului român „asupra destinelor și îndatoririlor lui patriotice și politice"[2]. Urmărind să grupeze toate forțele politice și intelectuale ale românilor din Bucovina, Societatea a editat „Revista politică" (1886–1891, 1910–1911), precum și patru cicluri de broșuri — însumând 33 titluri —, care cuprindeau momente semnificative din istoria românilor și fragmente din operele scriitorilor clasici (Alecsandri, Creangă, Eminescu, Coșbuc). De asemenea, în 1887, din inițiativa Societății, a fost înființat „Clubul Român" și o bibliotecă, unde erau organizate conferințe și șezători literar-artistice.

Sfârșitul secolului a marcat o intensificare a vieții politice românești. Generația pașoptistă făcea loc noului val, burghez, al tinerilor. Antrenarea în viața politică a unor noi pături sociale a contribuit la democratizarea vieții politice. Drept urmare, în primele luni ale anului 1882, s-a constituit *Partidul Național Român*. Continuând programul „Concordiei", noua formațiune își propunea să atragă în rândurile sale reprezentanți din toate clasele și păturile sociale. Avându-l drept președinte pe Iancu Zotta (fruntaș

[1] Apud Marian G. Olaru, *Lupta națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea* (lucrare prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de Istorie a Universității „Al.I. Cuza"), Iași, 2001, p. 33, 42–43.

[2] Ilie Dugan, *Istoricul Societății Arboroasa*, București, 1930; Emilian Dan Petrovici, *Societățile academice românești din Bucovina — Forme ale luptei de emancipare socială și națională*, în „Suceava", 8, 1981; Ion Nistor, *Bucovina în războiul mondial*, în „Codrul Cosminului", 6, 1929–1930, p. 7.

al „Concordiei"), partidul a avut ca publicații oficioase „Gazeta Bucovinei" (1891–1897) și „Deșteptarea" (1893–1904).

Uniți, pentru scurtă vreme, în acțiunea comună îndreptată împotriva guvernatorului Anton Pace (1891–1892) — care, pentru a contracara activitatea politică a românilor, a inițiat constituirea a două partide ostile (al rutenilor și al polonezilor și armenilor) — oamenii politici români (*bătrânii* și *tinerii*) s-au despărțit din nou. În 1897, la inițiativa tinerilor Gh. Popovici și Iancu Flondor, s-a format *Partidul Poporal (Radical) Român*, cu oficiosul „Patria".

În 1900, fracțiunea „bătrânilor", care domina în Dietă, încercând să se alieze cu diverse grupări politice alogene, a încheiat un pact cu noul guvernator, Fr. Bourgoignon Baumberg (1897–1903), căruia — în schimbul sprijinirii elementului românesc — i-au făgăduit „toleranță absolută" și „patriotism austriac". Dezavuând colaborarea cu autoritatea imperială, în august 1900, „tinerii" au reîntărit *Partidul Poporal Național*, al cărui oficios era „Deșteptarea". *Partidul Conservator (Pacifist)*, constituit în urma înțelegerii cu guvernatorul, a avut o viață scurtă: iulie 1900 — ianuarie 1901. Oficiosul acestei formații a fost ziarul „Timpul". La rândul său, *Partidul Poporal Național* și-a încetat activitatea în mai 1905.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, criza politică din Imperiu s-a manifestat cu acuitate și în viața politică a Bucovinei, unde alianțele politice se făceau și se desfăceau cu repeziciune. Astfel, în 1902, Aurel cavaler de Onciul — dușman declarat al românilor[1] — a pus bazele *Partidului Țărănesc Democrat*, încheind alianța cu democrații germani, cu cei evrei și cu rutenii, cărora le-a promis autonomie națională. Acest partid a fuzionat cu *Partidul Conservator Român*, având ca organe de presă „Privitorul" și „Voința Poporului". În iulie 1905, formațiunea a adoptat denumirea de *Partidul Național Român*, care a activat până în 1908.

În 1908, *Partidul Apărătorist (sau Pactist)*, ai cărui membri încheiaseră pactul cu Burguignon, a fuzionat cu aripa democrată a *Partidului Național Român*. Tot în același an (1908) s-a constituit *Partidul Creștin Social Român din Bucovina*, cu oficiosul „Românul". În 1909, acesta a adoptat denumirea de *Partid Național Român*. Important de remarcat este faptul că, cu toate că membrii formațiunilor politice nu aveau opinii identice, s-au străduit să mențină un *partid național*, măcar prin titulatură, dacă nu întotdeauna și prin program. Era aceasta o semnificativă manifestare a spiritului identitar, național, în contextul agitat politic al Bucovinei antebelice.

În 1910, *Partidul Național Român* și-a încetat activitatea, în urma separării reprezentanților celor trei curente: național, conservator și democrat.

În 1906 s-a constituit și *Partidul Social Democrat*, cu oficiosul „Lupta", avându-l drept lider pe George Grigorovici.

Trebuie reținut faptul că, în primii ani ai secolului al XX-lea s-au constituit și formațiile politice ale rutenilor (*Consiliul Național al Rutenilor din Bucovina* (1903),

[1] N. Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, București, 1938, p. 116.

Partidul Ucrainean Progresist (1907), *Consiliul Rușin* (1909), precum și Secția ucraineană a *Partidului Social Democrat*[1].

Fluctuația și instabilitatea politică era o consecință a politicii austriece, în contextul atât de complicat în Bucovina, ca urmare a existenței unor numeroase naționalități, care încercau să-și definească și să-și promoveze opțiunile politice proprii.

Legăturile românilor cu Țara au fost permanente, dovedindu-se durabile. În 1848, Bucovina a fost centru de concentrare a revoluției românești. Cu sprijinul generos al fraților Hurmuzachi mai cu seamă, acești „Grachi" ai românilor, s-au întâlnit aici, elaborând planuri de unitate, revoluționari din toate provinciile românești. De asemenea, Bucovina și-a manifestat adeziunea entuziastă la Unirea Principatelor, a sărbătorit și a sprijinit Independența României, manifestându-și sentimentele naționale cu prilejul procesului memorandiștilor, din 1894; „Gazeta Bucovinei" și „Deșteptarea" au dat expresie acestor sentimente. Au fost organizate adunări de solidaritate, au fost trimise scrisori, alcătuite moțiuni, iar o delegație a tineretului a fost prezentă la Cluj, pentru a-și rosti mesajul frățesc[2].

La expoziția jubiliară de la București, organizată cu prilejul aniversării a 1800 ani de la cucerirea Daciei, a celor 40 ani de domnie a regelui Carol I și a celor 25 ani de la proclamarea Independenței, au participat 2000 de bucovineni, dintre care 1500 țărani. De asemenea, românii din Bucovina au vibrat la unison cu frații din Țară și din celelalte provincii românești, urmărind zborurile efectuate, la Cernăuți, de Aurel Vlaicu, la 8 și 15 aprilie 1912.

Largul ecou stârnit în rândul românilor din Bucovina de *conflictul pentru tricolor*, de prigoana autorităților împotriva însemnului național, a reliefat adeziunea deplină la valorile românești. Conflictul, început în 1898, când autoritățile austriece au interzis arborarea steagului național la Vatra Dornei cu prilejul sărbătorilor „Junimii", a provocat o puternică mișcare. Aceasta a continuat până în 1903, încetând odată cu plecarea guvernatorului Bourgoignon.

Mișcarea pentru tricolor, așa cum a fost numită[3], a avut o importanță de excepție pentru întărirea solidarității românești și a conștiinței naționale.

Biserica a avut un rol important în apărarea identității românilor și în cultivarea valorilor naționale. Deși a fost supusă unor puternice presiuni din partea autorității imperiale — unii din reprezentanții săi de frunte, așa cum a fost episcopul Eugenie Hacman, pactizând cu aceasta — fiind deposedată de importante bunuri materiale, Biserica și-a îndeplinit menirea. La începutul anului 1873, a fost obținută separarea de Mitropolia de la Karlowitz, constituindu-se Mitropolia Bucovinei și Dalmației. În 1880, a fost ales ca mitropolit cărturarul Silvestru Andreievici Morariu, sub a cărui

[1] Unele date privind spectrul politic din Bucovina au fost preluate din lucrarea citată a lui Marian G. Olaru, *Mișcarea națională a românilor*, p. 79–110.

[2] Ion Cocuz, *Ecoul procesului Memorandului în Bucovina*, în MN, 4, 1978, p. 629–635.

[3] Marian G. Olaru, *Mișcarea națională a românilor...*, capitolul intitulat *Lupta pentru tricolor și afirmarea identității naționale*, p. 111–126.

păstorie a fost înființată, în 1883, cea dintâi tipografie românească, unde au fost tipărite publicații de valoare („Steluța", 1883, „Revista politică", 1886, „Candela", 1882, „Deșteptarea", 1893), precum și *Istoria Bisericii ortodoxe Române din Bucovina între anii 1775–1893*, prima sinteză de gen. Sub păstoria înaltului prelat, au fost restaurate și construite numeroase lăcașuri de cult, au fost date în folosință Catedrala ortodoxă și complexul metropolitan, clădite din veniturile Fondului Ortodox. Totodată, a fost sporit și numărul parohiilor.



Fig. 90 Mitropolitul Silvestru Andreevici Morariu.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, sub păstoria noului mitropolit, Arcadie Ciupercovici, la intervenția autorității imperiale, unele funcții din conducerea Bisericii ortodoxe au fost preluate de clerici ruteni. Biserica a devenit, și ea, câmp de acțiune pentru manevrele politice imperiale.

În ajunul Primului Război Mondial, din cele 283 biserici din centrele comunale, Fondul Bisericesc era patron și ctitor la 101, proprietarii alogeni la un număr de 107, restul aparținând unor patroni și ctitori români sau români și alogeni. De reținut este faptul că 54 biserici ortodoxe din zona de nord a Bucovinei aveau drept ctitori mari proprietari și arendași evrei, de confesiune mozaică. Toate cele 25 domenii ale Fondului Bisericesc, cu o singură excepție, au fost arendate, pe termen lung, unor arendași străini; 19 dintre aceștia erau evrei. De aici, probabil, a decurs și zelul ctitoricesc al unora dintre ei.

Potrivit recensământului din 1910, pe confesiuni, populația Bucovinei se împărțea în: ortodocși (68,59%), romano-catolici (12,35%), mozaici (11,63%), greco-catolici (3,28%). În rândul celor 10 confesiuni, se adăugau comunitățile de protestanți (luterani, evangheliști, baptiști, adepți ai lui Zwingli) și pravoslavnicii de rit vechi.

Disputată între Austria, care voia s-o păstreze, și Rusia, ce dorea să o anexeze, Bucovina a suferit în anii Primului Război Mondial calvarul transformării sale în teatru al operațiunilor militare. Ea a fost invadată, ocupată vremelnic de către ruși, în trei rânduri: septembrie-octombrie 1914, între noiembrie 1914 — ianuarie 1915 și în iunie 1916.

În același timp, în cadrul tranzacțiilor diplomatice, spre a atrage România în război, Austro-Ungaria și Germania îi promiteau întreaga Basarabie, inclusiv zona Hotinului și chiar o parte a Bucovinei, zona de sud, în vreme ce Rusia și partenerii ei, Marea Britanie și Franța, erau dispuse să-i cedeze toate teritoriile românești din Imperiul habsburgic. În problema Bucovinei, inițial, a fost stabilit ca granița de nord a României să fie pe

Siret. Rușii au admis apoi, oficial — prin acordul secret încheiat la 17 iunie 1916 cu Antanta — mutarea frontierei pe Prut și includerea, în partea ce revenea României, și a orașului Cernăuți. Însă, dincolo de această acceptare, silită și oficiala, guvernul rus, deși aliat declarat al României, a elaborat în timpul operațiunilor militare trei proiecte secrete[1], care prevedeau ocuparea și anexarea integrală a Bucovinei. Întocmite — primul, în ianuarie 1915, celelalte două la sfârșitul anului 1916 — de către generali și experți ai Ministerului Afacerilor Externe, ele prevedeau încadrarea Bucovinei în planul mai vast al expansiunii ruse în România, în zona Balcanică și în Orientul Mijlociu, Strâmtorile și Constantinopolul reprezentând obiectivul esențial. Se argumenta că „Rusia creștină dispune de dreptul absolut asupra întregii Bucovine", invocându-se poziția ei geopolitică și însemnătatea strategică, bogăția bisericilor, pământul fertil, Universitatea din Cernăuți, care ar fi devenit „o Academie teologică" ortodoxă etc.

În timpul celei de-a treia ocupații, guvernul rus a desemnat un guvernator al Bucovinei, a numit prefecți și primari, precum și un arhiereu rus în fruntea Mitropoliei bucovinene.

Pe de altă parte, administrația imperială a chemat sub arme un corp de voluntari ucraineni și un altul de legionari români și a rechiziționat circa 70 000 de vite pentru aprovizionarea armatei, precum și alte numeroase bunuri. De asemenea, a fost dezlănțuit un val de persecuții asupra celor bănuiți de sentimente ostile, instituindu-se tribunale militare. Numeroși intelectuali au fost internați în lagărul de la Thalerhof, din Stiria.

Populația de rând a reacționat în chip diferit. Mulți intelectuali și tineri români din Bucovina s-au refugiat în România, înscriindu-se voluntari în armata română și desfășurând o bogată activitate, spre a determina intrarea României în război contra Austro-Ungariei. Ei și-au constituit un comitet al refugiaților. Împreună cu transilvănenii, au organizat la București, în martie 1915, un Congres al românilor de peste hotare. După ce România s-a alăturat Antantei, în 1916, unii au plecat pe Frontul de Răsărit, alături de ruși, alții au editat și difuzat manifeste, broșuri și „Revista Bucovinei", în care demascau politica habsburgică în Bucovina, cerând statului român să grăbească eliberarea. Voluntarii bucovineni s-au distins în luptele contra trupelor austro-ungare: Ion Grămadă și Lascăr Luția, precum și mulți alții, au căzut eroic la datorie în încleștarea cu dușmanul. Mulți dintre românii bucovineni rămași acasă și încorporați cu forța în armatele habsburgice au dezertat și s-au organizat în unități de voluntari, luptând împotriva forțelor Puterilor Centrale, fie pe Frontul de Răsărit, alături de trupele româno-ruse, fie în Italia sau în Franța. O reprezentanță a românilor bucovineni acționa și în străinătate; membri ai acesteia, în aprilie 1917, au luat parte, la Roma, la un Congres al popoarelor oprimate din Austro-Ungaria, la care s-a hotărât coordonarea tuturor eforturilor, până la înfrângerea definitivă a Imperiului și la eliberarea de sub stăpânirea străină.

---

[1] Ion Varta, *Le tsarisme russe et la question de la Bucovine pendant la première guerre mondiale. Contributions documentaires*, în RESEE 32, 1995, 3–4, p. 267–271.

Izbucnirea Revoluției ruse, din februarie-martie 1917 și a celei bolșevice, din toamna aceluiași an, tratativele de pace de la Brest-Litovsk, între Rusia Sovietică și Puterile Centrale, au readus Bucovina în atenția factorilor de decizie în cadrul tranzacțiilor diplomatice, care s-au desfășurat în iarna și începutul anului 1918. După ce au fost imaginate diverse planuri, legate fie de constituirea unui „regat al Poloniei", sau a unei „Ucraine Mari", austrofilă, în care urma să fie inclusă și Bucovina, victoria bolșevicilor asupra Kievului, la 15/28 ianuarie 1918 și evoluția evenimentelor pe Frontul de Răsărit au silit guvernul austriac să abandoneze planurile inițiale și să accepte refacerea unui așa-zis Regat al Haliciului, prin unirea Galiției Orientale, a Bucovinei și a „Rusiei subcarpatice" într-o mare provincie, sub sceptrul Casei de Austria. Acest târg s-a negociat și încheiat la 27 ianuarie/9 februarie 1918, la Brest-Litovsk, fiind supranumit „pacea pâinii". În schimbul acestei rezolvări politice favorabile ucrainenilor, ei trebuiau să furnizeze Austriei un milion de tone de grâu.

Românii bucovineni, polonezii, galițienii, ungurii din acea „Rusie subcarpatică" au protestat împotriva acestor planuri aberante, care îi ignorau și le sfidau aspirațiile.

Scoaterea Rusiei Sovietice din război, prăbușirea Frontului rus de Răsărit lăsa România singură și izolată în fața forțelor militare ale Puterilor Centrale, obligând-o, la 24 aprilie/7 mai 1918, să semneze un tratat-dictat, care nu a fost ratificat însă, prin prevederile căruia, la teritoriul Bucovinei, se mai alipeau zona Dornelor, porțiuni din județul Dorohoi și fostul ținut al Hotinului, ocupate vremelnic de armatele austro-germane.

Râvnită în timpul războiului și a tratativelor din 1918 de austrieci, de ruși, de polonezi și de ucraineni, în primăvara lui 1918 Bucovina se afla într-o stare incertă, pe care avea s-o înlăture dorința și voința românilor bucovineni în toamna aceluiași an, 1918, după 144 ani de stăpânire habsburgică.

Basarabia

Procesul de integrare a Basarabiei în structurile Imperiului rus s-a încheiat în jurul anului 1870–1871. În perioada istorică ce corespunde sfârșitului secolului al XIX-lea și primelor decenii ale celui următor, procesele anterioare s-au intensificat; totodată, însă, în interiorul societății ruse, ca și în acela al societății basarabene, au apărut și au acționat germenii dezagregării aristocrației, care anunțau liberalismul și libertatea politică.

Populația. Este cert că, în tot cursul secolului al XIX-lea, românii-moldoveni au reprezentat majoritatea absolută a populației din Basarabia. Colonizările și imigrările masive cu populație alogenă sau emigrarea silită a unui însemnat număr de români nu au putut compromite acest raport demografic. Statisticile ruse, care însoțesc și dau expresie procesului de deznaționalizare a acestei provincii românești, înfățișează, într-o manieră denaturată, raportul între populația românească și celelalte naționalități. Astfel, în timp ce populația Basarabiei a crescut de la 872 868 în 1850, la 1 319 000 în 1879,

la 2 041 100 în 1900, ajungând la 2 686 600 în 1915, procentajul populației românești este înfățișat ca fiind în continuă scădere: de la 86% și 66,4% (în 1834 și, respectiv, 1859), a scăzut la 56% (în 1897). În 1912, potrivit statisticii oficiale, la o populație de 2 496 054 locuitori, ponderea românilor era apropiată doar de 48%.

În 1918, populația Basarabiei se estima la 2 725 000 locuitori. Statistica din1897, de pildă, înregistra 1 092 000 moldoveni (56%), 373 000 malo- și velico-ruși (18,9%), 229 000 evrei (11, 7%), 103 492 bulgari (5,3%), 57 045 găgăuzi (2,9%), restul naționalităților — polonezi, germani, armeni, bieloruși, greci, țigani etc. — reprezentând un procent de 15%[1].

În preajma Unirii cu România, Basarabia avea 2 725 000 locuitori[2], care trăiau în 12 orașe și 2 576 de sate, densitatea fiind de 64 locuitori pe km^2.

Că datele statistice sunt voit falsificate o probează, de pildă, constatările și recomandările lui Bateșkov, înalt funcționar, însărcinat de țarul Alexandru al III-lea, în jurul anului 1890, să cerceteze cauzele pentru care procesul de rusificare a Basarabiei nu a dat rezultatele scontate. Acesta constata că în Basarabia, în parte chiar și la Chișinău, populația a rămas „întreagă românească". Pentru ca provincia să nu ajungă obiectul dorințelor și agitațiilor românofile, nota el, „trebuie să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devină ruși"[3]. P. Dicescu, la rândul lui, în calitate de membru al Consiliului imperial din Petrograd, contestând veracitatea statisticii din 1912, raporta Ministerului Instrucțiunii Publice că numărul moldovenilor din Basarabia reprezenta peste 75% din întreaga populație. De asemenea, Butovici, director al Învățământului din Basarabia, constata, în 1916, că după o sută de ani de dominație rusă, „limba internațională" cu care se înțeleg locuitorii Basarabiei continua să fie cea română (moldovenească)[4].

Așa cum s-a putut constata, efectele reformei agrare — mai târziu făcută în Basarabia — s-au resimțite negativ asupra țăranilor basarabeni. Aceștia au beneficiat foarte puțin și de noua împroprietărire realizată în Imperiu, în 1906. Important pentru provincie a fost însă *ucazul* din 9 noiembrie același an, care îngăduia țăranilor să iasă din obște, pământul devenind proprietate individuală. Așa cum s-a apreciat[5], acest act a reprezentat „una din cele mai mari și mai radicale reforme din Rusia țaristă", care a îngăduit circulația bunurilor rurale.

În preajma Primului Război Mondial, structura proprietății funciare în Basarabia prezenta următorul aspect[6]:

---

[1] Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, București-Chișinău, 1992, p. 40–43; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 211–213.

[2] Ion Nistor, *op. cit.*, p. 212.

[3] *Ibidem*, p. 211.

[4] *Ibidem*, p. 212–213; Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 39–40.

[5] Ion Nistor, *op. cit.*, p. 221.

[6] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 120–121.

Ţinuturi	Cantitatea			Proprietăţi mari particulare				Proprietate ţărănească			Proprietate stat[1]	
		nr.	întindere	medie	Supr.	nr. moşiilor	nr. gospod.	întindere	Media pe gospod.	% la supr. totală	întindere	% supr.
Chişinău	364 660	576	172 349	299,1	47,3	169	39 133	149 620	3,9	41	42 691	11,3
CetateaAlbă	723 892	835	159 000	190,4	21,9	118	37 308	529 602	14,2	73,2	35 290	4,9
Tighina	535 114	467	208 644	446,8	39,0	92	31 902	294 631	9,2	55,1	31 839	5,9
Bălţi	487 828	326	250774	769,2	51,4	227	35483	194 859	5,5	40,0	42 195	8,6
Ismail	641 421	222	244 161	109,9	38,1	152	30 388	317 482	10,5	49,5	79 778	12,4
Orhei	341 526	591	240 920	408,3	70,7	173	26 885	74 897	2,7	220	25 709	7,3
Soroca	404 271	737	217 621	125,3	53,9	178	36 168	112 619	3,1	35,3	44 031	10,8
Hotin	336 112	753	162 240	215,5	48,3	179	47 369	·160 313	3,4	47,7	13 559	4,0
Total	3 834 824	5 507	1 655 709	300,7	43,2	1 288	284 636	1 834 023	6,5	48,6	315 092	8,2

[1] Una din cele mai mari proprietăţi de mână moartă din Basarabia erau moşiile închinate. La 1878 erau 120 moşii închinate mănăstirilor din Orient în întindere de 232 590 deseatine se dăduse ţăranilor pentru împroprietărire.

La 1912 *se găseau* (după măsurătoarea mai exactă) 160 391 deseatine (42 670 deseatine păduri), din care 47 782 închinate Sf. Mormânt, Patriarhatului Antiohiei şi mănăstirii Sinai; 73 079 deseatine mănăstirilor din Muntele Athos; 2 231 şcolilor şi bisericilor *Sf.* Gheorghe Lozonsky din Iaşi; 37 302 deseatine mănăstirilor din Moldova. Iar Sf. Spiridon avea opt moşii in întindere de 15 262 deseatine. Afară de moşiile Sf. Spiridon, tot restul moşiilor închinate, după o administrare tâlhărească a călugărilor greci, a fost luat în administrare de statul rus (1876). 20% din venituri se administra pentru administraţie (rămăşiţele se capitalizau), 40% se dădea mănăstirilor şi 40% erau destinate pentru biserică şi şcoli în Basarabia. Pe anul 1909 veniturile erau de 1 595 120 ruble de aur. Afară de aceasta se formase şi exista din rămăşiţe (la 1 ianuarie 1911) un capital de 2 163 468 ruble aur, care aparţinea mănăstirilor neînchinate din Moldova, alt capitol de 3 984 400 ruble din plata pământurilor de împroprietărire a ţăranilor al treilea capital 2 192 025 ruble aur din economiile de administrare, al patrulea capital de 687 960 ruble aur din păduri şi 5 170 725 dat cu împrumut; în total un capital de 14 198 578 ruble aur (apud Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 120).

Deşi informaţiile cu privire la numărul şi întinderea proprietăţilor funciare nu concordă, nefiind riguros exacte, ele pot conduce la formarea unei imagini generale. Astfel, din cele 3 835 000 deseatine, cât reprezenta suprafaţa cultivabilă a Basarabiei, ţăranii deţineau 1 864 000 (48%), 315 000 deseatine (adică 8%) se aflu în proprietatea statului şi a aşezămintelor bisericeşti, iar cei 1 741 mari proprietari deţineau 1 656 000 deseatine (adică 44%)[1]. Ca urmare a lipsei pământului, mulţi ţărani au emigrat. În afara direcţiei lor iniţiale de emigrare, spre Crimeea şi Caucaz, în perioada 1909–1914, ca urmare a noii politici urmărită de Stolîpin, un mare număr de ţărani basarabeni au plecat în noile regiuni deschise emigrării (Tobolsk, Tomsk, Amur). Mulţi din ei au revenit, în cele din urmă, la locurile de baştină.

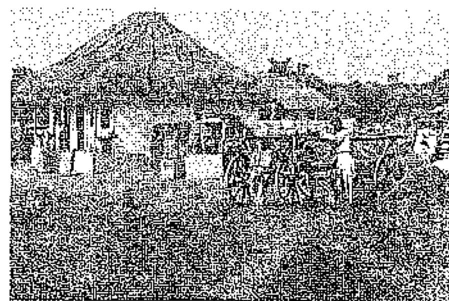


Fig. 91 Gospodărie ţărănească în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

După Revoluţia rusă, în martie 1917, pământurile statului, ale aşezămintelor bisericeşti şi ale proprietăţii mari şi mijlocii au trecut pe seama noii înfiinţatelor *Comitete agrare*. Sfatul Ţării, autoritatea supremă legislativă şi administrativă, a dispus constituirea unei Comisii agrare, al cărei proiect de reformă a fost votat de Sfatul Ţării, în noiembrie 1918 şi promulgat prin decretul regal din 2 decembrie 1918. Noua lege agrară a fost aplicată în cuprinsul României întregite, fiind promulgată în martie 1919.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, suprafaţa de pământ semănată de ţărani a fost de 1 177 729 deseatine (55,38%), iar cea semănată de marii proprietari de 948 717 deseatine (44,82%); producţia obţinută a fost de circa 140 000 vagoane de către marii proprietari (52,57%) şi de circa 93 000 vagoane de pe suprafaţa deţinută de ţărani (47,3%). În afara culturilor cerealiere, o mare extindere a luat *grădinăritul* (32 959 deseatine), *pomicultura* (20 000 deseatine) şi *viticultura* (100 000 deseatine). Mult de jumătate din întreaga producţie a Imperiului era dată, în 1900, de Basarabia. Suprafeţele cultivate cu *tutun*, ca şi cea acoperită cu păduri au scăzut sensibil la începutul secolului al XX-lea. De asemenea, creşterea vitelor a înregistrat un declin, mai cu seamă din cauza sporirii suprafeţelor cultivate în defavoarea păşunilor (de la 735 336, în 1888, numărul vitelor cornute a scăzut la 537 533, în 1909)[2].

---

[1] Ion Nistor, *op. cit.*, p. 221–222.
[2] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 119–125.

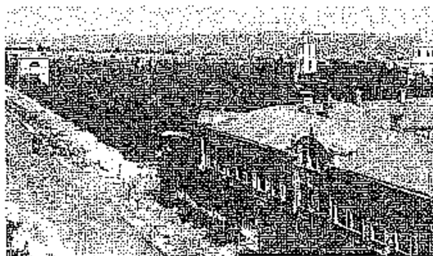


Fig. 92 Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Industria era slab dezvoltată, cu mult în urma celorlalte provincii ale Rusiei. În anii 1891–1892, funcționau 174 și, respectiv, 222 fabrici, cu o producție evaluată la 5 623 000 și, respectiv, 6 105 000 ruble[1]. La începutul secolului al XX-lea, se înregistrau 941 întreprinderi industriale, cu 8 662 lucrători. Cele mai multe aparțineau industriei alimentare, între care „fabrici" de spirt (31, cu 564 lucrători), de bere (12 cu 196 lucrători), de zahăr (una cu 400 lucrători), de tutun (patru cu 136 lucrători), de piele, săpun și fierăstraie (șase cu 486 lucrători) etc. La acestea se adăugau un număr însemnat de „fabrici" mici, de cărămizi, olane, teracotă, turnătorii.

Numărul meseriașilor înregistrați se ridica la 20 000 (41% meșteri, 33% calfe și 26% ucenici).

Pentru anul 1912, numărul întreprinderilor comerciale a fost evaluat la 28 297, din care 2/3 la orașe, cu un bilanț de 66 866 000 ruble aur. Principalele produse care făceau obiectul comerțului erau grânele, vinul, fructele, tutunul, vitele, lâna. Chișinăul, de pildă, cel mai importannt oraș al Basarabiei, avea circa 120 000 locuitori; aici se aflau organele de conducere ale provinciei. În oraș, se aflau 40 sinagogi, 20 biserici ortodoxe, una catolică și una luterană, 140 școli, din care zece secundare și circa 1 500 întreprinderi comerciale și 60 industriale (mori, tăbăcării, distilerii)[2].

În întreaga provincie, șoselele aveau o lungime de 340 km, iar rețeaua căilor ferate atingea 800 km.

Basarabia a păstrat un pronunțat caracter agrar, cu toate consecințele sociale care decurg de aici. Ea a reprezentat și un spațiu de tranzit spre Austro-Ungaria.

Recensământul din 1897 reliefează *consecințele politicii de rusificare*[3]. Numărul analfabeților bărbați era de 81,8%. Din numărul total al femeilor, știau carte doar 4%. La orașe, procentul știutorilor de carte era de 42,8% printre bărbați și 22,3% printre femei. Moldovenii dădeau cel mai scăzut procent. În această privință, Basarabia era una din cele mai înapoiate regiuni ale Rusiei, întrecută fiind doar de regiunile tătărești și bașchire. În 1912, erau un număr de 1 789 școli primare (1 038 școli ministeriale și 671 școli eparhiale). Întreținute de moldoveni, în aceste școli nu se preda limba română.

[1] Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1899, p. 475.

[2] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 164–165.

[3] *Ibidem*, p. 193.

Când, în 1905, în Duma de la Petersburg, s-a solicitat școli românești și cărți pentru moldovenii din Basarabia, deputații care reprezentau gubernia au protestat, susținând că, fiind de mult rusificați, moldovenii nu aveau nevoie de asemenea școli.

În 1906, Sinodul rus, sesizat de arhiepiscopul Basarabiei, a aprobat ca la Seminarul teologic să fie introdusă și limba română de predare. În 1911, Duma imperială a votat un proiect de lege privitor la învățământul privat. Acesta prevedea ca, în localitățile cu populație poloneză, lituaniană, letonă, armeană, georgiană etc. în primii doi ani, învățământul să fie predat în limba maternă. Moldovenilor nu li s-a acordat acest drept. Un amendament depus în acest sens de un deputat al Basarabiei nu a fost luat în seamă[1].

După Revoluția de la începutul anului 1917, Congresul institutorilor din 25–28 mai 1917 a votat o moțiune, adoptată și de alte organizații revoluționare din Basarabia, precum și de zemstve, potrivit căreia, cu începere de la 1 septembrie 1917, toate școlile din satele moldovenești sau din cele populate, în majoritate, cu moldoveni, urmau să fie transformate în școli românești. De asemenea, s-a hotărât naționalizarea școlilor primare din orașe și a unor licee. În vara anului 1917, au fost organizate cursuri de limba română, de istorie și geografie, la care au participat peste 800 de oameni. La sfârșitul anului 1917, Școala națională a început să funcționeze pe întreg teritoriul provinciei.

În condițiile în care limba rusă era puțin accesibilă marii majorități a populației românești, eliminarea completă a limbii române din *Biserică* nu putea să dea rezultatele scontate de ocupant. Dimpotrivă, măsurile în acest sens au întărit rezistența și legăturile cu România. Așa cum s-a observat, autoritățile ruse au fost contrânse să facă unele concesii. Pe linia acestora s-a situat și hotărârea Sinodului rus, la propunerea episcopului Iacob Piatnițki, de a aproba tipărirea de cărți de cult și alte materiale în limba română. Prelatul care i-a succedat lui Piatnițki, Vladimir, urmărind declarat să „scoată pe moldoveni din întunerecul neștiinței", a izbutit să reintroducă studiul limbii române în Seminarul de la Chișinău și să obțină consimțământul de a tipări cărți liturgice și de ritual și de a reînființa vechea tipografie moldovenească, cu litere chirilice. De asemenea, la cererea clerului, s-a obținut aprobarea pentru tipărirea unui jurnal bisericesc. Acesta a fost „Luminătorul", care a apărut în ianuarie 1908.

Succesorul lui Vladimir, Serafim — fost polcovnic — a mers pe urmele lui Pavel Lebedev, interzicând orice manifestare bisericească în limba română.

În aceste împrejurări, a apărut și s-a dezvoltat foarte repede, *inochentismul*, învățătura propovăduită de un călugăr moldovean, care predica în limba locului. Mișcarea pe care a generat-o — religioasă, în esența ei — a avut și un pronunțat caracter etnic, național, fiind îmbrățișată de țărani, mai cu seamă. Călugărul Inochentie a suferit rigorile exilului țarist.

Frământările legate de prezența limbii române în Biserică, ce amenințau să capete caracter politic, național, au avut drept consecință ucazul din iulie 1913, care îngăduia slujba în limba română în biserică. La 21 iulie 1913 — considerată adevărată zi de

[1] *Ibidem*, p.197–198.

sărbătoare națională — a fost oficiată prima slujbă în limba română, după ce, la 1871, mitropolitul Lebedev o eliminase din Biserica Basarabiei.

În provincie, *cultura românească* nu s-a putut manifesta la fel ca în Transilvania sau în Bucovina[1]. Intelectualitatea românească, formată la școlile ruse, nu a fost suficient de puternică pentru a crea o *cultură națională*. Ea s-a manifestat sporadic, prin intermediul unor personalități, care n-au putut să definească liniile unui curent național.

În condițiile specifice de aici, viața spirituală românească a fost mai puternică până la 1871, când limba română și școala au putut să transmită și valorile etnice, naționale. În ultimul sfert al secolului, instrumentul principal de comunicare — limba — a fost suprimat. Efortul național a fost reluat în atmosfera de avânt liberal și revoluționar din primele decenii ale secolului al XX-lea.

După Războiul din 1877–1878, ca urmare a reanexării la Rusia a celor trei județe din sudul Basarabiei, relațiile cu România s-au tensionat, iar opresiunea națională în Basarabia s-a accentuat. Drept urmare, mulți basarabeni au trecut în România, pentru a-și desăvârși studiile.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, zdruncinat de revoluție, Imperiul țarilor a început să se clatine. Mișcarea liberală și națională a românilor, care se sprijinea pe un număr restrâns de intelectuali și pe masa țărănimii, a căpătat noi forțe. În aceste împrejurări, încă din 1898, studenții basarabeni din Dorpat și din alte universități ale Rusiei, au creat *asociații*, în scopul cultivării limbii și a conștiinței naționale. În primele rânduri ale acestei mișcări s-a situat Ion Pelivan — considerat, pe drept, părinte al ideii naționale românești din Basarabia[2]. Împreună cu tovarășii săi de idei, el a suferit consecințele represiunii țariste. Alături de aceste grupări, și-a desfășurat activitatea — în spirit național-conservator, însă — și gruparea reprezentanților vechii boierimi, în jurul lui Pavel V. Dicescu, care solicita aceleași drepturi naționale și respectarea limbii române în școală și Biserică.

Pe o poziție contrară, antinațională și prorusă, s-a situat gruparea boierilor condusă de Krupenski. Organul de presă al acesteia — „Drug" — condus de Crușevan, își manifesta loialitatea față de Rusia.

În urma înfrângerii Rusiei în Războiul cu Japonia și a Revoluției din 1905–1907, la Chișinău, în 1905, a fost înființată *Societatea Moldovenească pentru Răspândirea Culturii Naționale*.

Din nefericire, grupările politice de nuanță națională nu au adoptat o linie unică, în campania politică din vara anului 1906, pentru alegerea Dumei. Drept urmare, la primele alegeri (1906) românii nu au obținut nici un mandat. În următoarele Dume (1907–1912), majoritatea celor aleși aparținea altor etnii. Atitudinea față de problemele sociale, de pildă, era diferită. În timp ce gruparea din jurul avocatului N. Gavriliță

[1] Despre viața culturală a Basarabiei, a se vedea capitolul final privitor la *Dezvoltarea culturii între 1878 și 1918*.

[2] Vezi Ion Nistor, *op. cit.*, p. 265 și urm.

— care, în mai 1906 a editat ziarul „Basarabia" (prima gazetă românească „național-democrată") se situa pe o poziție radicală, gruparea conservatoare, condusă de Dicescu, în jurul ziarului „Moldoveanul", se arăta înclinată spre compromis cu autoritățile țariste. Între cele două organe de presă (al căror redactor erau Pan Halippa și George Medan) — ambele servind interesele naționale, dar de pe poziții diferite însă, lupta de idei a fost continuă. Odată cu izbucnirea revoluției, intelectualii grupați în jurul „Basarabiei" au revenit „acasă", pentru a participa direct la mișcarea de eliberare spirituală și națională. În rândurile colaboratorilor publicației se aflau Ion Pelivan, Pan Halippa, Nicolae Popovschi, frații Teodor și Ion Inculeț, Alexei Mateevici, Sergiu Cujbă. Acesta din urmă făcea legătura cu românii din Regat. Programul de atunci al moldovenilor era mai mult social-politic decât iredentist, național.



Fig. 93 Membrii redacției și colaboratorii revistei „Basarabia" (1906).

Deși, ca urmare a neînțelegerilor, alegerile pentru Dumă au dat rezultate puțin favorabile moldovenilor, ei au izbutit, totuși, să trimită câte doi reprezentanți în Cameră și în Senat. După dizolvarea primei Dume, tinerii aflați în jurul „Basarabiei", participanți la protestul împotriva acestui act arbitrar, au fost urmăriți și împrăștiați în vastitatea Imperiului rus. În februarie 1907, publicația a fost desființată.

Pentru a contracara mișcarea națională din Basarabia, care începuse să prindă un contur neliniștitor pentru autoritățile țariste, în funcția de primat al Basarabiei a fost numit Serafim (fostul colonel din armata rusă). Într-un raport adresat procurorului Sinodului, înaltul prelat a denunțat tendința separatistă care se manifesta în rândurile clerului moldovean, care solicita autocefalia Bisericii, oficierea serviciului religios în limba română — care să reprezinte limba de predare și în școlile bisericești — precum și traducerea cărților necesare cultului. Serafim constata existența unui partid *moldofil*: deși puțin numeros, nota el, acest partid, separatist, în esența sa, era alcătuit din oameni talentați și cu multă influență, care întrețineau legături cu România. Alternativa pe care o propunea era unificarea prin rusificare[1].

[1] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 180–182.



Fig. 94 Alexei Mateevici

Ziarul „Viața Basarabiei", care a apărut în text paralel, român și rus, și care înlocuia cele două gazete desființate, a fost și el suprimat. Înăbușită în „societatea civilă", mișcarea pentru naționalitate s-a cantonat în sânul Bisericii, beneficiind de atitudinea mai tolerantă manifestată de episcopul Vladimir. Publicația „Luminătorul" — singurul organ prin intermediul căruia românii se mai puteau manifesta — a întreținut spiritul național prin articole politice și literare elaborate de Pan Halippa, Ion Inculeț, Alexie Mateevici. Dar, după extinderea reacțiunii, intelectualii basarabeni au fost din nou împrăștiați. Unii din ei au plecat la Iași pentru a-și continua studiile, ceilalți acționând individual.

Sărbătorirea de către autoritățile ruse, în 1912, a centenarului anexării Basarabiei a prilejuit românilor basarabeni o reacție pe măsură, atât în Basarabia, cât și în România. Cu acest prilej, N. Iorga a scris *Basarabia noastră*[1].

După o întrerupere de câțiva ani, pe linia anterioară, inițiată de N. Gavriliță, cu sprijinul lui Vasile Stroescu, la Chișinău a fost editată revista „Cuvânt Moldovenesc" (1913), al cărui director a fost Pan Halippa. Având caracter științific și literar, publicația era singurul organ prin intermediul căruia românii din Basarabia au dialogat cu cei din România. O altă publicație „Glasul Basarabiei", apărută în același an, a avut o existență efemeră. Publicația, condusă de Pan Halippa, în a cărui editură a apărut și „Calendarul" și apoi „Biblioteca Cuvântului Moldovenesc", a fost singura care a circulat în timpul războiului, bucurându-se de un larg prestigiu, câștigat prin numele acelora care colaborau și prin valoarea conținutului[2].

La începutul Primului Război Mondial, 300 000 de basarabeni au luptat sub steagul Rusiei.

Revoluția din februarie 1917 a cuprins și Basarabia. Începutul mișcărilor sociale și politice a fost făcut de Congresul general al cooperativelor sătești, care s-a întrunit la 6–7 aprilie 1917, solicitând autonomia administrativă și religioasă, școlară și economică a Basarabiei, precum și convocarea unei adunări legislative, care să voteze legile. La 18 aprilie, la Odessa, s-a desfășurat un mare miting al ostașilor, la care au participat circa 1 000 soldați moldoveni. Cu acest prilej, a fost cerută autonomia Basarabiei și constituirea de unități armate, care să asigure ordinea publică. Membrii corpului didactic, preoții și reprezentanții altor asociații obștești au cerut convocarea unei adunări naționale — a unui Înalt Sfat, cu atribuții legislative și executive. În același

[1] *Ibidem*, p. 271.
[2] *Ibidem*, p. 271–273.

sens s-a pronunțat, la 16 iulie 1917, Comitetul central al ostașilor, cu scopul de a se elabora un proiect de autonomie națională și teritorială. Partidul Național Moldovenesc (creat în aprilie 1917) și organul acestuia — „Cuvânt Moldovenesc" — a acționat în același sens. Declararea autonomiei era cu atât mai necesară cu cât Rada ucraineană din Kiev revendica părți importante din teritoriul Basarabiei.

La 27–28 octombrie/9–10 noiembrie 1917, Congresul ostășesc din Chișinău, la care au luat parte 9 000 ostași basarabeni, a hotărât autonomia Basarabiei și convocarea Adunării Naționale a Sfatului Țării.

După alegeri, la 2/15 decembrie 1917, Basarabia a fost proclamată Republica Democratică-Federativă Moldovenească, puterea executivă fiind încredințată unui Consiliu Director. Pentru a se pune capăt anarhiei provocate de trupele bolșevice, a fost solicitat sprijinul armatelor române, acordat la 13/26 ianuarie 1918. La 24 ianuarie/6 februarie 1918, Parlamentul Basarabiei a votat în unanimitate independența Republicii Moldovenești.

În noile condiții, ca urmare a intensificării mișcării în favoarea Unirii cu România, la 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării a hotărât împlinirea acestui act, care a încheiat istoria de un secol de ocupație străină, de asuprire politică, națională. Basarabia a fost prima provincie a Țării care a revenit în hotarele acesteia.

Românii din dreapta Dunării

Sfârșitul crizei orientale din anii 1875–1878 a creat diverselor ramuri ale românilor împrăștiați în spațiul balcanic o situație contradictorie. Firește, noile realități politice au determint acțiuni orientate în direcția afirmării naționale. În deceniile care au urmat, efortul principal în acest sens a fost îndreptat în domeniul școlii. Au fost continuate — amplificându-se, păstrându-se însă aceleași trăsături până la războaiele balcanice — acțiuni care începuseră încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. A fost continuată tipărirea de manuale pentru copiii românilor din Balcani. O caracteristică a acestor tipărituri, care s-a menținut mereu, a fost alcătuirea textelor atât în formele dialectale, necesare primelor forme de instruire, cât și în limba literară, standard, de cunoașterea căreia depindea accesul la învățăturile mai înalte, pe teritoriul României, desigur.

Învățătorul și poetul T. Iliescu a publicat *Abecedarul sau manual de silabisire* (1883) și *Carte de lectură macedoromână* (1885). Deosebită a fost publicarea, de către Andrei Bagav, în 1887, a unei *Carte di alegere* (citire), adresată celor care urmau clasele 2–4. Alcătuită din trei părți, scrise în dialect, cartea conținea povestiri și fabule populare, ghicitori și proverbe, rugăciuni și povestiri biblice, precum și creații poetice. Astfel, de pildă, aici și-a publicat — pentru prima dată — C. Belimace cunoscuta sa creație *Dimândare părintească*. În ultima parte erau incluse povestiri, care alcătuiau un tablou

succint al istoriei românilor balcanici, de la cucerirea Macedoniei de către romani și până în vremurile medievale, accentul fiind pus asupra perioadei Asăneștilor.

În anul 1878 a început o nouă etapă, marcată de ordinul vizirial al lui Savfet Pașa, prin care autoritățile otomane recunosc și garantează existența învățământului românesc[1]. Rețeaua școlară a fost extinsă și diversificată, adăugându-i-se asociații și biblioteci. De asemenea, iradeaua sultanului Abdul-Hamid al II-lea, din mai 1905, care recunoștea entitățile naționale românești, a avut repercusiuni pozitive și asupra învățământului românesc, a cărui evoluție ascendentă părea să capete garanții noi în urma Conferinței de pace de la București, din 1913, care încheia cel de-al Doilea Război Balcanic[2]. Din nefericire însă, atunci a fost inaugurată noua fază de stagnare și declin a învățământului din întregul spațiu balcanic; după această dată, școlile românești au fost doar tolerate sau interzise.

Evoluția școlii românești din Balcani în epoca modernă a prezentat și o altă trăsătură particulară. Dacă au fost destule școli care au funcționat neîntrerupt, au fost și din acelea cu funcționare efemeră sau lipsită de regularitate. La începutul secolului XX, mai cu seamă, școala românească a suferit ca urmare a intoleranței celorlalte etnii balcanice, greacă, sârbă, bulgară. De asemenea, bandele înarmate, recrutate din aceste etnii au făcut numeroase victime în rândul institutorilor, a preoților și a membrilor eforiilor școlare. Nu o dată, membrii corpului didactic au fost alungați. În epoca asupra căreia stăruim, școala românească din Balcani, spre deosebire de cea din Transilvania, de pildă, nu a reușit să-și asigure independența materială, neputându-se menține fără concursul direct al statului român. În epocă, nu puțini au fost acei care au constatat că autoritățile de la București — necunoscând realitățile școlilor românești din Balcani — nu au putut să elaboreze un program de acțiune pe termen lung. Spre deosebire de situația din Transilvania dualismului austro-ungar, în spațiul balcanic, școala — chiar dacă și-a îndeplinit misiunea civilizatoare — și-a atins parțial, numai, obiectivul său fundamental, care trebuia să fie cultivarea și răspândirea sentimentului românesc. Important de semnalat este și faptul că mulți dintre românii de acolo și-au pus energia și averile la dispoziția altor factori etnici, diminuând, în acest fel, forța elitei culturale și politice, care ar fi putut conferi un alt curs cauzei naționale.

În ultimele decenii ale veacului trecut, personalități din rândul aromânilor, ca A. Bagav, D. Athanasescu, T. Iliescu, S. Cionescu, au alcătuit o serie de lucrări în dialect, mai cu seamă manuale sau cărți didactice, așa cum s-a notat și mai sus. În aceste cărți erau incluse și creații în aromână, din bogata literatură populară sau special alcătuite pentru conaționali (în 1885, de exemplu, C. Belimace, așa cum s-a notat mai sus, a scris *Dimândarea părintească*, devenită ulterior un adevărat imn național al aromânilor).

[1] *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord. S. Brezeanu, Gh. Zbuchea, București, 1997, p. 159.
[2] Pe larg vezi Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate*, București, 1996, p. 32–161.

Tot atunci, au început să apară primele publicații ale aromânilor, scrise atât în dialect, cât și în limba literară. O primă publicație a fost „Albina Pindului", căreia i s-au adăugat apoi și altele, precum „Macedonia", „Frăția", „Pindul", „Lumina", „Flambura", „Glasul Macedoniei" etc.

Criza orientală din anii 1875–1878 a avut drept consecințe instituirea unei noi realități politice și naționale. În noul context, tinerele state balcanice, acum independente, au desfășurat o acțiune contradictorie. Etniile majoritare din spațiul balcanic urmăreau să-și realizeze propriile idealuri naționale, în cadrul unor state care să cuprindă pe toți cei care aparțineau aceluiași neam[1]. Pe de altă parte, cercurile conducătoare ale unor state din zonă, animate de naționalism și șovinism, urmăreau expansiunea teritorială dincolo de hotarele etnice, precum și eliminarea — prin negare sau asimilare — a altor elemente etnice alogene. Pentru atingerea unui asemenea obiectiv, au fost întrebuințate mijloace din cele mai diverse: de la propagandă mistificatoare-falsificatoare și până la acțiuni violente ale unor bande înarmate, sprijinite direct de capitalele țărilor balcanice. Una din țintele predilecte au fost aromânii, cărora li s-au prigonit, sistematic, școala, biserica, elitele, fiind nevoiți să plătească și cu zeci și zeci de victime.

În aceste împrejurări, în ținuturile de baștină, în capitala otomană sau în diverse capitale ale marilor puteri au început acțiuni politice de afirmare identitară și de apărare. O primă acțiune politică în apărarea aromânilor a fost adoptată încă din 1878, când autoritățile constantinopolitane au emis un ordin ce permitea libera exercitare a serviciului religios și a învățământului în limba maternă pentru aromâni (ordinul a fost aplicat parțial numai și cu intermitențe). În iunie 1881, în numele a 150 000 de aromâni, a fost adresat un memoriu conferinței de la Constantinopol a ambasadorilor marilor puteri, în care era afirmată hotărârea de a-și păstra „limba și naționalitatea"[2]. Totodată, atunci, ca și mai târziu, aromânii și-au exprimat dorința de a rămâne în limitele statului otoman, a căror cetățeni leali au fost, manifestându-și totodată și temerea — îndreptățită — față de politica de asimilare și deznaționalizare practicată de tinerele state balcanice, între granițele cărora urmau să intre. Asemenea memorii au fost înaintate și în legătură cu situația religioasă, exprimându-se dorința de constituire a unei mitropolii sau episcopat proprii.

Începutul secolului al XX-lea a creat o nouă situație locurilor în care trăiau acești „oameni ai pământului" în statele balcanice. La început de veac, aromânii — după o primă epocă de afirmare a identității lor — la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea — se aflau acum în epoca celei de-a doua renașteri (naționale, de data aceasta). Situația lor a devenit o preocupare importantă nu numai pentru statul român, ci și pentru ceilalți factori din zonă și pentru alții din afara acesteia.

[1] Gh. Zbuchea, *Varieties of Nationalism and National Ideas in Nineteenth and Twentieth Century Southeastern Europe*, în *Politics and Culture in Southeastern Europe*, București, 2002, p. 235–264.
[2] *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, p. 166.

Evident, analiza situației romānității balcanice în general, a aromânilor în special la începutul secolului XX trebuia să aibă ca punct de plecare, pe de o parte, situația statistică și repartiția geografică a elementelor latinofone, iar pe de altă parte imaginea asupra apartenenței etnice pe care ei sau alții o aveau despre celelalte etnii ce alcătuiau mozaicul atât de pestriț de popoare și de limbi din spațiul sud-est european. Vorbitorii idiomurilor latine, în diverse ipostaze, fie dialectale, fie regionale sau chiar locale, la nivelul unor comunități rurale, fuseseră denumiți în cele mai diverse moduri de către cei în mijlocul cărora trăiau sau cu care intraseră în contact. Cea mai răspândită denumire cu care erau desemnați era cea de *vlahi*, sau *valahi*, căreia i se adaugau altele, precum: *cuțovlahi*, *morovlahi*, *țințari*, *ciobani*, *machedoni* etc. Păstrând în tradiție amintirea Romei imperiale, ce le lăsase drept moștenire limba, ei înșiși se denumeau cu termenul de *armani* sau cu derivate ale acestuia, așa cum cei dinspre nord se denumeau *romeri*.

În cursul secolului al XIX-lea, în spațiul balcanic, popoarele care urmăreau să-și constituie state naționale, sprijinindu-se pe tradițiile istorice imperiale, au emis pretenții de reconstituire a acestor formații (Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Imperiul lui Ștefan Dușan). Pentru a-și justifica pretențiile în acest sens, au fost falsificate statisticile demografice. În asemenea condiții, situația statistică a elementului românesc din Peninsula Balcanică este dificil de abordat. Este puțin probabil că se va ajunge vreodată la încheieri sigure.

Multă vreme, în cadrul Imperiului otoman, consemnarea populațiilor în documentele oficiale s-a făcut, exclusiv, pe baza criteriului religios, al apartenenței la o comunitate recunoscută oficial de către sultan. În astfel de condiții, în spațiul otoman, românii erau incluși între ortodocșii subordonați Patriarhiei ecumenice. Odată cu nașterea și amplificarea mișcării naționale grecești, s-a ajuns la confundarea întregii mase de ortodocși cu grecii, ignorându-se astfel caracterul etnic distinct al unor ortodocși, care puteau să fie români, bulgari sau sârbi. Despre numărul românilor de peste Dunare au făcut mențiuni o serie de călători străini, diplomați, militari, publiciști ș.a. Aceștia proveneau din spațiul balcanic, sau din alte părți ale Europei.

Există mai multe statistici[1]. Astfel, de pildă, din perioada Războiului din 1877–1878, cu privire la Macedonia istorică, statistica rusă din 1877 consemnează — în sangeacul Monastir — un număr de 187 800 români, care reprezentau cca 25% din populația ce trăia acolo. Tot pentru sangeacul Monastir, o statistică oficială turca din 1878 consemnează 15 843 români. O statistică publicată la Belgrad, în 1889, apreciază că, în Macedonia, trăiau 74 375 români. Statistica bulgară din anul 1900 înregistrează, în Macedonia, 80 717 români (77 626 creștini și 3500 musulmani). Patru ani mai târziu, francezul G. Routier aprecia că, în Macedonia și în vechea Serbie, trăiau 183 000 români, cifră apropiată de cea înscrisă în statistica oficială turcă din anul 1905, conform căreia

[1] V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine de la Péninsule des Balkans*, Paris, 1906, *passim*; Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanica (secolele XVIII–XX)*, București, 1992, p. 190–193.

românii alcătuiau cca 6% din totalul populației. Într-o statistică germană din 1906, în Turcia europeană sunt consemnați 56 000 români. În 1918, cehul V. Sis credea că, în Macedonia, trăiau 58 000 de români; iar la New York, în 1916, se aprecia că numărul românilor din Macedonia s-ar ridica la 63 895. Delegația bulgară la Conferința de Pace de la Paris, din anii 1919–1920, aprecia că în Macedonia istorică trăiau 79 401 români.

Așadar, înaintea Primului Război Mondial, pentru Macedonia, numărul românilor a fost apreciat de greci între 12 000 și 600 000, de către bulgari și sârbi între câteva mii și peste 100 000. La începutul secolului al XIX-lea, Pouqueville credea că, în spațiul grecesc, trăiau 74 000 de români. În 1853, Ubicini aprecia numărul românilor din Turcia la 400 000, iar șase ani mai târziu E. Poujade oferea cifra de 800 000, reținută și de E. Picot, în 1874. În anul 1895, G. Weigand aprecia că, în spațiul balcanic, trăiau 373 000 de români (163 000 în Turcia și Grecia, 150 000 în Serbia, 60 000 în Bulgaria). Un bun cunoscător al realităților balcanice, colonelul L. Lamouche, credea ca, în anul 1899, în Turcia, trăiau 500 — 600 000 români, cărora li se adăugau 145 000 în Serbia și 60 000 din Bulgaria.

Cifre diferite au indicat și românii. Dimitrie Bolintineanu credea că, în spațiul sudic al Peninsulei Balcanice, trăiau 1 200 000 români. În lucrarea sa memorialistică, I. Nenițescu aprecia numărul românilor la 863 000. În 1906, V. Diamandi credea că, în Turcia europeană, trăiau 721 000 de români, în Grecia 200 000, în Serbia 150 000 și în Bulgaria 110 000. În 1913, Constantin Noe, secretar al Societății de cultură macedo-române din București, credea că, în Macedonia, trăiau 350 000 de români. În anul 1919, delegația românilor balcanici la Paris, condusă de G. Murnu, aprecia că, în spațiul Macedoniei istorice, trăiau circa 480 000 de români, cărora li se adăugau încă 120 000 de conaționali, împrăștiați în alte zone ale celor patru state balcanice existente atunci.

Problema apartenenței etnice a sutelor de mii de latinofoni din spațiul balcanic este la fel de controversată. Încă din secolul al XIX-lea, unii învățați bulgari și mai ales sârbi, urmați de alți confrați de ai lor la începutul noului secol, au încercat să impună teoria potrivit căreia, în izvoarele medievale și moderne, termenul de vlah/vlahi ar fi desemnat tot felul de balcanici, care se îndeletniceau, în exclusivitate, cu păstoritul și aveau un statut juridic aparte, diferit de cel al țăranilor, târgoveților etc. Cu alte cuvinte, ei încercau să acrediteze ideea unei sinonimii, vlah egal păstor, cioban. În acest fel, se contesta etnikonul în favoarea unei categorii socio-profesionale. Alți factori, oameni politici sau pseudosavanți, au încercat să acrediteze ideea că vlahii balcanici ar fi fost componenți ai unor popoare din zonă, mai cu seama greci, care, în diferite împrejurări istorice, au început să vorbească și să folosească în mediul familial un idiom latin. Cu alte cuvinte, le era contestată vlahilor calitatea de etnic distinctă și diferită în raport cu celelalte popoare mai vechi sau mai noi din Peninsula Balcanică. În sfârșit, timid, după 1908 mai ales, sub influența directă a unora dintre factorii responsabili din partidul „Uniune și Progres" al Junilor Turci, unii dintre aromâni au început să se considere drept un popor romanic, având drept carte de identitate o limbă romanică distinctă, limba aromână. Se considerau

înrudiți, dar distincți în raport cu cei pe care îi numeau „frații lor de la Dunăre", românii din zona carpatică.

Marea masă a aromânilor însă, vârfurile acesteia și elitele intelectuale se considerau drept parte integrantă a neamului românesc, componenta sudică a românismului. De asemenea, considerau că vorbesc un dialect al limbii române, pe care îl foloseau în mod frecvent alături de ceea ce era atunci limba literară, limba standard, româna. Din acest punct de vedere, la începutul secolului XX, aromânii continuau o tradiție ce începuse încă din vremea primei renașteri, cu G. Roja, M. Boiagi și continuase cu toți reprezentanții celei de a doua renașteri naționale, atunci în plin proces de desfășurare, prin activitatea și opera lui C. Belimace, N. Tulliu, G. Murnu, N. Batzaria, T. Capidan, P. Papahagi, T. Papahagi și mulți alții. Se afirma, în alte împrejurări, mai vechea idee a unității de neam.

Nu trebuie ignorate nici alte manifestări ale unor aromâni în ținuturile lor de baștină sau în diasporă. La fel ca și în veacurile anterioare, mulți aromâni trăiau în mijlocul unor etnii majoritare, distincte în raport cu ei. Mulți dintre ei și-au desăvârșit educația în școlile majoritarilor și au făcut cariere în statele acestora. Nu puțini au sfârșit prin a se considera, din punct de vedere etnic, ca aparținând acestor majoritari. La acest rezultat au contribuit și eforturile propagandei străine. Este evident faptul că, o serie de descendenți ai familiilor aromâne, în statele în care trăiau, s-au considerat fie greci, fie sârbi, fie bulgari etc. Începutul a fost făcut în perioada luptelor de eliberare și a constituirii statului modern grec, când au apărut așa-numiții „grecomani", adică vlahi care s-au considerat (și se consideră și astăzi) componenți ai etniei grecești, vorbind un idiom romanic. Astfel, numeroase personalități din cele mai diverse domenii ale vieții Greciei au fost vlahi la origine. Printre aceștia, îi amintim pe Rigas Velestinlis, G. Averof, M. Tosița, I. Coletti, S. Lambros și mulți alții. O analiză sumară a originii oamenilor de seamă din istoria Serbiei scoate în relief existența a nu mai puțin de 112 savanți aromâni de tot felul, a 64 scriitori și artiști, a 35 politicieni, între care opt șefi de guvern, a 56 de oameni de afaceri etc.[1] Asemănătoare este situația și în cazurile Bulgariei, României și chiar a Albaniei.

Lupta națională a aromânilor din Peninsula Balcanică, desfășurată cel mai adesea cu sprijinul autorităților de la București, s-a situat pe trei planuri: învățământ primar și secundar în limba națională, organizare bisericească proprie (inclusiv recunoașterea unui episcop sau mitropolit) cu oficierea cultului în românește și, nu în cele din urmă, reprezentare proporțională pe baze etnice în organismele locale și regionale. Românii balcanici, împrăștiați, minoritari, deci, au urmărit obținerea unor drepturi naționale elementare în cadrul structurilor politice existente, nepropunându-și o afirmare statală proprie, cu neputință de realizat.

În anul 1905, în viața aromânismului dintre granițele Imperiului otoman a intervenit o schimbare majoră. Ca urmare a eforturilor conjugate ale propriilor lor reprezentanți

[1] P. Marinković, *Znamenite ličnosti cincarskog porekla u istoriji Srbije*, Belgrad, 1999, p. 2.

din zonă și ale autorităților din Capitala României, la 9 mai 1905, sultanul a emis o iradea, prin care era recunoscută naționalitatea aromână[1]. Acest adevărat document constituțional garanta școala, biserica și autoconducerea locală. În acest mod, se crea baza legală ce ar fi trebuit să asigure locuitorilor de origine aromânească din Imperiul otoman o identitate națională, care să le permită cultivarea limbii proprii, perpetuarea individualității etnice și participarea la întreaga viață a statului ai cărui cetățeni erau. În felul acesta, se deschidea calea spre un regim mai bun decât cel de care beneficiau atunci îndepărtații lor frați din Transilvania și din Basarabia.

În perioada imediat următoare, aplicarea efectivă a reglementărilor favorabile a întâmpinat numeroase piedici. Dincolo de inerentele slăbiciuni ale aparatului de stat otoman, gata să se prăbușească, incapabil să asigure o guvernare eficientă, la aplicarea parțială a reglementărilor favorabile au contribuit și alți factori. În primul rând se situează împotrivirea Patriarhiei ecumenice și a autorităților de la Atena. De altfel, aceasta a determinat o tensionare continuă a condițiilor de viață a aromânilor din zonă. După unele calcule, incomplete, în acei ani, din rândurile aromânilor, au căzut peste 400 de victime, institutori, preoți, oameni bogați și influenți, mai ales. Au fost date focului și distruse școli, biserici, numeroase gospodării. Totodată, s-a ajuns la ruperea relațiilor diplomatice dintre București și Atena.

În vara anului 1908, în statul otoman a avut loc o mișcare revoluționară, ai cărei inițiatori și conducători au fost „Junii Turci". Încă de la începuturile ei, mișcarea s-a bucurat de sprijin din partea aromânilor, atât a celora din Regat, cât și a celora de la sud de Dunăre. Între membrii mișcării, cu o compoziție eteroclită din punct de vedere etnic, se aflau și aromâni, în cadrul nucleului cu rol determinant de la Salonic, mai cu seamă. Participarea a fost generată de idealurile programatice inițiale ale mișcării, care își propunea reformarea statului otoman pe baza principiilor și libertăților general-democratice, care urmau să fie acordate și naționalităților din Imperiu.

Reprezentanții naționalităților balcanice — greci, sârbi, bulgari și parțial, slavo-macedoneni — au avut o atitudine diferită, de care a depins și implicarea sau neimplicarea lor în această mișcare reformatoare. Între aspirațiile popoarelor balcanice și programul „Junilor Turci" era o deosebire esențială, care avea să ducă la situarea pe poziții ireconciliabile, materializate, ulterior, în sângerosul conflict balcanic, din anii 1912–1913. Grecii, sârbii sau bulgarii urmăreau ieșirea din cadrul statului otoman și unirea cu conaționalii care trăiau în celelalte state ale zonei. La rândul lor, „Junii Turci" însă tindeau să reformeze Imperiul, păstrându-i neștirbită integritatea. Unii dintre aceștia promovau chiar ideea reluării unora dintre teritoriile care aparținuseră sultanilor. Cu timpul, în conducerea partidului „Uniune și Progres" al „Junilor Turci" s-a impus o grupare ce a făcut din „turcizare" sau „otomanizare" obiectivul principal al politicii, prin utilizarea formulei deznaționalizării și a asimilării, care, până atunci, nu făcuse parte din politica oficială a Imperiului otoman.

[1] *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român*, București, 1905, p. XXXI.

Pentru fruntașii de atunci ai aromânilor, ca și pentru sprijinitorii lor de la București, s-a pus problema unor opțiuni de maximă însemnătate. Majoritatea acestora a ajuns la concluzia că soluționarea pozitivă, durabilă, a problemei aromânilor era legată de soarta Imperiului otoman și mai puțin de soarta statelor naționale succesorale balcanice. Aceste state manifestaseră deja atitudini discriminatorii față de minorități, provocând îngrijorarea legitimă a elementului aromânesc din Balcani. Sprijinind ideea menținerii statutului politic otoman, prin modernizare și democratizare, aromânii au participat activ la viața publică până la războaiele balcanice. Au avut reprezentanți în Parlamentul turc și în instituții guvernamentale. Timp de opt ani, de pildă, Nicolae Batzaria a îndeplinit funcția de senator, fiind, totodată, un exponent de bază al partidului „Uniune și Progres" în Parlamentul otoman; în 1913, în timpul crizei balcanice, a avut și funcția de ministru. În această calitate, și-a pus semnătura pe tratatul de la Londra, care lichida stăpânirea otomană în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Perioada care a urmat victoriei revoluției „Junilor Turci", până la războaiele balcanice, a reprezentat o adevărată „epoca de aur" pentru românismul din inima Peninsulei Balcanice.

Noul climat a oferit posibilitatea organizării primelor, dar și singurelor congrese naționale ale aromânilor, în care rolul principal a revenit corpului didactic, care reprezenta partea cea mai activă și conștientă a aromânismului. Congresele, care au dezbătut probleme școlare, culturale și politice, au avut loc în anii 1909–1910. În perioada războaielor balcanice, cea mai mare parte a ținuturilor de baștină ale aromânilor au devenit teatru de operațiuni militare, suferind distrugeri, jafuri și dând și un însemnat tribut de vieți omenești.

În noile condiții istorice, aromânii au optat în favoarea unui stat macedonean pluriethnic sau a unui stat confederativ albano-român. Pentru a obține sprijin în favoarea unei asemenea soluții, o delegație aromână, condusă de George Murnu, a făcut un lung periplu în capitalele marilor puteri, fără rezultat însă[1]. La Conferința de pace de la București, conducătorii delegațiilor Serbiei, Greciei și Bulgariei au semnat documente prin care angajau forurile conducătoare ale statelor pe care le reprezentau să recunoască și să sprijine pe plan cultural și bisericesc pe aromâni[2]. Nici unul dintre aceste guverne nu și-a respectat obligațiile asumate. A fost înregistrat, atunci, eșecul unui întreg, program politic, care avea în vedere afirmarea identității aromânilor în spațiul balcanic. În deceniile care au urmat, în ritmuri diferite și cu intensitate variabilă, fenomenul de asimilare și deznaționalizare, de diminuare drastică a potențialului uman și spiritual al descendenților romanității orientale din dreapta Dunării a continuat și s-a amplificat.

În dreapta Dunării, în imediata apropiere a fluviului, de o parte și de alta a Timocului au continuat să trăiască sute de mii de români. Nefiind recunoscuți ca realitate etnică distinctă de cele două state în care trăiau, aceștia erau lipsiți de dreptul de a folosi limba

[1] *Societatea de cultură macedo-română. Mersul și activitatea Societății pe anii 1912–1914*, București, 1914, p. 39–48.
[2] *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, p. 238–239.

maternă în Școală și în Biserică. La începutul secolului al XX-lea, în Serbia și în Bulgaria aceste drepturi elementare au fost tot mai frecvent solicitate. În acest sens au acționat reprezentanți ai societății civile aromâne, ca Miloslav Bogdanovici, în 1907 și 1911, precum și dr. Atanasie Popovici, în 1912[1]. Problema românilor timoceni a fost analizată cu mai mare atenție de statul român cu prilejul războaielor balcanice. Au fost voci care s-au pronunțat în favoarea încorporării românilor timoceni în frontierele statului român. Nici atunci și nici mai târziu însă factorii politici responsabili din România nu au acționat cu fermitate pentru a obține în favoarea aromânilor drepturile elementare — de a fi recunoscuți ca minoritate în statele balcanice și drepturile identitare, de a se bucura de folosirea limbii în Școală și în Biserică.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Parlamentul provincial al Istriei a fost ridicată problema înființării unor școli cu limba de predare maternă, pentru românii care trăiau pe culmile masivului Monte Maggiore. Andrei Glavina, adevărat apostol al istroromânilor, a publicat primele lucrări în dialectul istroromânilor, pledând pentru păstrarea identității etnice și recunoașterea acesteia. Lui i se datorează numeroasele mărturii cu privire la situația acestei ramuri apusene a românismului și la procesul de deznaționalizare la care era supusă. Și în cazul istroromânilor, ca și în cel al timocenilor, asimilarea și înstrăinarea au fost înlesnite de lipsa instituțiilor de învățământ proprii, de imposibilitatea de a folosi și cultiva limba în cuprinsul Școlii și a Bisericii.

În general, este incontestabil faptul că, în perioada modernă, autoritățile statului român au acordat o atenție sporită problematicii complexe a românismului sud-dunărean. Aceasta, însă, nu a fost în raport direct proporțional cu nevoile populației românești care trăia în spațiul balcanic. În efortul național românesc, aromânii au fost situați pe poziția unei adevărate „cenușărese". Lipsită de sprijin politic și cultural eficient, sacrificată intereselor obiective ale conviețuirii pașnice în Balcani, romanitatea sud-dunăreană este supusă unui implacabil proces de pierdere a identității, de înstrăinare.

[1] *Ibidem*, p. 222, 233.

Capitolul VI

ROMÂNIA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Perioada neutralității. 1914–1916

Preliminariile și începutul Primului Război Mondial. Atitudinea României. Deceniile premergătoare declanșării Primului Război Mondial au evidențiat acuitatea crizelor politice și periculozitatea conflictelor militare regionale pentru pacea generală. În funcție de interesele și de scopurile urmărite în domeniul politicii interne, marile puteri s-au grupat sau regrupat. Prin reunificare, Germania devenise prima putere germană, luând locul Austriei, pe care o învinsese în bătălia de la Sadova, din 1866. Spre a se menține ca mare putere, Austria a recurs la încheierea pactului dualist cu Ungaria, în 1867. Ambele puteri centrale au încheiat o alianță în 1879, la care va adera Italia, în 1882, alcătuind Tripla Alianță. Din motive legitime, de securitate și pentru menținerea independenței statale, recent cucerite, la această alianță va adera, în 1883, și România.

O competiție, cu largi implicații pe planul relațiilor reciproce, avea loc, în regiunea Balcanilor, între Rusia și Austro-Ungaria. De asemenea, Franța manifesta în această regiune interese opuse Austro-Ungariei; în Europa Centrală, conflictul cu Germania rămânea deschis, ca urmare a anexării Alsaciei și Lorenei, în 1871. Izolată după înfrângerea de la Sedan, Franța s-a aliat cu Rusia, în 1893, apoi cu Marea Britanie, în 1904. La rândul său, Rusia a încheiat o alianță cu Marea Britanie, în 1907. Astfel, s-a constituit Tripla Înțelegere sau Antanta, cu care s-au asociat mai târziu și Statele Unite ale Americii. Marea Britanie, Rusia și Franța, sub diverse forme, posedau jumătate din suprafața globului. În imposibilitate de a rămâne neutre, micile state au fost nevoite să graviteze în sferele de influență ale acestor mari grupări de alianțe militare, agresive și expansioniste.

Evenimentele care au premers izbucnirii primei crize de proporții mondiale au dat la iveală contradicțiile de interese dintre marile puteri. În urma Războiului Anglo-Bur, din 1899–1902, Marea Britanie și-a adjudecat teritoriul colonizat anterior de Olanda în sudul Africii. Războiul Ruso-Japonez din 1904 a dovedit acuitatea contradicțiilor dintre două mari puteri în Extremul Orient. Anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria, în 1908, și cele două crize marocane, precum și Războiul Italo-Turc pentru Tripolitania, din 1911, au agravat relațiile dintre marile puteri.

Repercusiuni grave asupra situației internaționale a avut criza balcanică, care a determinat imixtiunea marilor puteri. Începută prin declanșarea luptei comune a popoarelor din Balcani pentru emancipare de sub dominația Imperiului otoman, criza balcanică a degenerat, în urma amestecului Austro-Ungariei. Incitată și sprijinită de Dubla Monarhie, Bulgaria și-a atacat foștii aliați din Primul Război Balcanic, împreună cu care obținuse un succes militar de răsunet. Intervenția diplomatică a Rusiei și cea militară a României au determinat capitularea Bulgariei și încheierea Păcii de la București, în 1913, îndelung contestată de Austro-Ungaria. Ea intenționa chiar declanșarea unui conflict general, considerat a fi în avantajul său; s-a opus însă Germania. Monarhia Austro-Ungară urmărea scopuri expansioniste în Balcani.

În contextul unei evoluții neliniștitoare pe plan regional și general, România nu mai putea rămâne în alianță cu Puterile Centrale în orice condiții. Un început de reorientare se înregistrează încă din 1903, când, la conducerea Ministerului Afacerilor Străine se afla Ion I.C. Brătianu. Motivul consta în agravarea situației românilor din Transilvania, marcată de procesul intentat de autoritățile maghiare gazetei „Tribuna". La București au avut loc puternice reacții și manifestații politice. Față de imixtiunile Austro-Ungariei în Balcani, care amenințau să declanșeze un război bulgaro-turc, Ion I.C. Brătianu a început să se distanțeze de Tripla Alianță, invocând interesele specifice, în acord cu care România nu putea rămâne impasibilă la modificarea *statu-quo*-ului teritorial în sudul Dunării.

Reorientarea politicii externe românești a evoluat pe măsură ce interesele naționale intrau tot mai accentuat în contradicție cu cele ale Austro-Ungariei în Balcani, în momentele de criză politică amintite. Dintre marile puteri, Austro-Ungaria manifesta cele mai evidente intenții de agresiune contra vecinilor săi; ca urmare a luptei popoarelor din cuprinsul Monarhiei pentru emancipare națională, ea se afla într-un proces avansat de dezintegrare. Actul de agresiune comis împotriva Serbiei a fost pregătit de multă vreme de către cercurile conducătoare de la Viena, cu acordul Germaniei. Se aștepta doar un pretext; acesta a fost oferit de atentatul de la Sarajevo, din 28 iunie/11 iulie 1914.

Considerându-se victimă, la 15/28 iulie 1914, Austro-Ungaria a adresat Serbiei un ultimatum, ale cărui condiții nu puteau fi acceptate. Mobilul acțiunii sale nu putea fi ascuns opiniei publice și guvernelor europene. Pentru a face față puternicelor crize politice interne și pentru a evita dezmembrarea Imperiului, cercurile conducătoare austro-ungare, deliberat, au întreprins „acțiunea de pedepsire" a Serbiei, fără a înștiința în prealabil guvernele Italiei și României, țări cu care Dubla Monarhie era aliată printr-un tratat.

Îndată după declararea războiului, Austro-Ungaria a trecut la presiuni diplomatice asupra guvernului român, spre a determina România să intre în război alături de Puterile Centrale. Tratatul de Alianță din 1883, reînnoit ultima dată în 1913, avea un caracter defensiv. Articolul 2 al acestui tratat prevedea că cele două părți, Austro-Ungaria și România, se obligau să se sprijine militar în cazul în care una din ele ar fi atacată, constituind obiectul unei agresiuni. Inițial, într-o primă formă, în tratat, agresorul potențial — Rusia — era indicat; ulterior, însă, s-a convenit să se elimine această precizare.

Guvernul român avea însă și un alt motiv pentru a nu dădea curs solicitării de a intra în război alături de Puterile Centrale. Acesta era determinat de intensificarea politicii de maghiarizare asupra românilor din Transilvania. Demersurile întreprinse de cabinetele de la Viena și Berlin pentru a convinge guvernul maghiar, prezidat de contele Tisza István, să facă concesii românilor din Transilvania au rămas fără rezultat. Premierul ungar punea preț pe politica de șantaj, pe care o numea eufemistic de „echilibru balcanic". Austria și Germania care, pentru moment, nu aveau motive să promoveze o politică de forță față de România, au intervenit pe căi diplomatice, pe lângă regele Carol I, mai ales, pentru a-l convinge să determine guvernul român să rămână în alianță sau, dacă intrarea în război nu este considerată posibilă, să păstreze o strictă neutralitate. În noile împrejurări provocate de declanșarea războiului austro-sârb, cele două imperii centrale urmăreau menținerea unor raporturi normale cu România.

În această situație, o participare a României la război alături de Dubla Monarhie, în cuprinsul căreia românii erau supuși unei aspre asupriri naționale, reprezenta un fapt imposibil sub raport moral. Regele Carol I, deși dorea să pună în aplicare tratatul de alianță — în pofida caracterului defensiv al acestuia — nu a putut ignora dificultățile care împiedicau obținerea acordului țării de a intra în război alături de Puterile Centrale. Politica intransigentă a guvernului maghiar față de revendicările românilor din cuprinsul regatului multinațional a reprezentat un puternic impediment. În consecință, suveranul român a refuzat să admită complicitatea Serbiei la asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, considerând că guvernul sârb era îndreptățit să respingă investigația propusă de guvernul de la Viena pe teritoriul său.

Profund afectat de evenimentele în curs de desfășurare, foarte preocupat de problema punerii în aplicare a tratatului de alianță cu Puterile Centrale, regele a invitat pe Ion I.C. Brătianu și pe Al. Marghiloman spre a le afla opiniile. Îndată după întrevedere, a ajuns la concluzia că, după asasinarea arhiducelui, viitorul Austro-Ungariei părea incert. Deși Ottokar Czernin a fost limpede informat cu privire la cauzele care nu făceau posibilă cooperarea militară a României, presiunile Puterilor Centrale asupra regelui Carol I și asupra guvernului prezidat de Ion I.C. Brătianu au căpătat un caracter ultimativ. Ca urmare a instrucțiunilor primite de la cancelarul și ministrul de Externe, Leopold Berchtold, ministrul austro-ungar la București, a mers în audiență la rege spre a-i afla opiniile. Suveranul român a dat garanții pentru păstrarea strictei neutralități a României în conflictul austro-sârb. A ținut, totuși să precizeze că România nu va putea intra în acțiune alături de Puterile Centrale în cazul în care Rusia va fi în război cu acestea. Făcând această declarație, raporta Czernin, regele Carol I „era emoționat ca niciodată", asigurându-l că, dacă ar fi să dea curs sentimentelor sale, armata română ar lupta doar alături de Puterile Centrale. Nu va reuși însă, în aplicarea dorinței sale, comunica omul politic, deoarece „atâtea lucruri s-au schimbat de un an încoace, încât i-ar fi imposibil de a se ține de tratat". Regele l-a asigurat, totuși, pe O. Czernin că va păstra o neutralitate strictă chiar în cazul unui conflict cu Rusia și nimeni nu-l va putea determina să lupte împotriva Austro-Ungariei.

Dorinței intime a regelui Carol I și demersurilor stăruitoare ale ministrului Austro-Ungariei la București pentru intrarea României în război i s-a opus cu hotărâre primul ministru român, Ion I.C. Brătianu. De mai mult de un deceniu, acesta inițiase reorientarea politicii externe românești în sensul intereselor fundamentale ale împlinirii idealului național al unității statale. Aceste interese nu puteau fi realizate alături de Austro-Ungaria, sub dominație directă a căreia se aflau — lipsiți de existență politică — românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina. Interesul național intra în contradicție flagrantă cu alianța încheiată de România cu Puterile Centrale.

Realizată sub presiunea evenimentelor care au urmat Congresului de la Berlin, din 1878, precum și a proclamării Independenței și a Regatului, alianța cu Puterile Centrale devenea cu neputință de menținut în noile împrejurări. Dată fiind poziția strategică a României, marile puteri europene sondau cu insistență opinia oamenilor politici de la București, a primului ministru și a regelui, mai cu seamă, cu privire la desfășurarea evenimentelor, după atentatul de la Sarajevo. Obiectivul era, fără îndoială, acela de a detecta orientarea în perspectivă a politicii externe românești.

În ajunul declanșării războiului mondial, atât din punct de vedere geografic, cât și politic România se afla într-o poziție de centru, între Rusia și Puterile Centrale. Era explicabilă, așadar, intervenția Rusiei, care solicitase guvernului român să întreprindă demersuri la Viena și Belgrad, pentru aplanarea diferendului austro-sârb. De altfel, în demersul său, Rusia se considera avantajată de reorientarea constantă manifestată de România în politica sa externă, mai ales după vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța, în iunie 1914. Înainte de declararea neutralității, guvernul român purtase tratative cu cel rus, în scopul încheierii unor acorduri sau înțelegeri secrete cu Puterile Antantei, care se arătau dispuse să sprijine efortul României de a-și alipi provinciile sale istorice din cuprinsul Austro-Ungariei. Întemeindu-se pe unele contacte și convorbiri mai recente cu regele României, chiar în ziua declanșării războiului, țarul Rusiei îi adresa un apel pentru a întreprinde demersuri comune în scopul salvgardării păcii în sud-estul european. Cercurile conducătoare de la Sankt-Petersburg, și ele, conștiente de importanța strategică a poziției României, situată între cele două grupări militare adverse, erau preocupate s-o atragă de partea Antantei, sau cel puțin s-o determine să rămână neutră. La sfârșitul lunii iulie 1914, guvernul român se afla în tratative secrete cu guvernul rus, în vederea încheierii unei convenții sau a unui acord. Un proiect de convenție fusese prezentat guvernului român încă de la 23 iulie/5 august 1914. Deocamdată, însă, încheierea unei convenții pentru cooperare militară și politică nu era posibilă. Regele se situa categoric împotriva unei cooperări îndreptate împotriva Puterilor Centrale. În timpul vieții sale nu putea fi obținut decât, cel mult, un acord privind păstrarea neutralității. Un asemenea acord va fi semnat mai târziu.

Cu puține excepții, opinia publică românească se manifesta împotriva cooperării militare cu Puterile Centrale. În preajma declanșării războiului însă, în România, s-a prefigurat o orientare în favoarea Antantei. Astfel, în ziua de 15/28 iulie 1914 a fost organizată o întrunire la statuia lui Mihai Viteazul. Poliția a interzis-o, însă. Manifestanții s-au pronunțat în favoarea Serbiei și a Păcii de la București, din 1913. În ziua următoare, guvernul a dat publicității un comunicat prin care se făcea apel la unitate, dincolo de interesele individuale sau de cele ale grupărilor politice. Oameni de seamă, militanți pentru cauza națională, precum N. Iorga și C. Mille, s-au pronunțat categoric împotriva cooperării cu Puterile Centrale. Favorabili Antantei, ei — și alții numeroși care le împărtășeau convingerea — acceptau soluția neutralității, apreciind că trecerea intempestivă de partea Triplei Înțelegeri nu era posibilă din rațiuni politice, diplomatice, dar, mai ales, economice și militare. Țară mică, aflată în curs de dezvoltare, România nu era pregătită pentru acest război; ca alte țări similare, ea nu urmărea scopuri de agresiune, expansioniste, de cucerire a unor teritorii străine. Dar, guvernul român nu putea fi satisfăcut doar de declarațiile verbale formulate de oamenii politici și de diplomații Puterilor Antantei, în acord cu care aceștia se angajau că vor sprijini opțiunea României de a-și uni provinciile din Austro-Ungaria locuite de conaționali.


Fig. 95 Ion I.C. Brătianu.

Primul ministru Ion I.C. Brătianu și guvernul său cunoșteau cel mai bine situația politică internă și externă a României. Opțiunea politică a șefului guvernului era clară și ea va fi expusă limpede la apropiatul Consiliu de Coroană de la Sinaia, care urma să precizeze atitudinea României. Obiectivul urmărit de manifestanții din 15/28 iulie 1914 nu-i era străin. Dimpotrivă; omul politic român concepea neutralitatea ca o perioadă de tranziție, o expectativă armată, în vederea pregătirii interne și intrării în război alături de Antantă, pentru desăvârșirea întregirii statale. Cu tact și înțelepciune, în cel mai strict secret, Ion I.C. Brătianu a inițiat reorientarea politică externă treptată a României. Nu și-a dezvăluit gândurile și nimeni nu i le-a intuit; „Sfinxul" — așa cum i s-a spus — nu și-a dezvăluit secretul. Omul politic se arăta deschis față de toți, ascultând opiniile diverse, consultându-se cu diplomați din ambele grupări beligerante. Adeseori, avea îndelungate conversații cu regele Carol I, cu intenția, nemărturisită, de a afla cât mai mult și a exprima cât mai puțin din ceea ce-l frământa. Momentele erau de cumpănă, responsabilitatea fiind enormă. Cu tact și deferență, primul ministru al României a reușit să orienteze atitudinea suveranului în sensul interesului național, care, în acel moment, îl constituia adoptarea neutralității.

La începutul activității sale politice, raporturile lui Ion I.C. Brătianu cu regele Carol I au fost încordate, ca urmare a deosebirilor de concepții și atitudini, atât în problemele interne, cât și în cele externe. Abia după guvernarea din 1907–1910, aceste raporturi au devenit mai bune, pentru ca să dobândească „un caracter de sinceră intimitate" după

4/17 ianuarie 1914. Ion I.C. Brătianu nu a lăsat prea mult scris despre relațiile sale cu regele Carol I; există însă multe relatări care confirmă existența unei strânse legături și înțelegeri între suveran și primul său ministru înainte de convocarea Consiliului de Coroană de la Sinaia.

Atitudinea adoptată de Ion I.C. Brătianu nu era singulară. Deosebirea în raport cu alți oameni politici consta doar în prudența cu care își exprima și manifesta opțiunile și sentimentele, dată fiind responsabilitatea copleșitoare care-i revenea, în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri, în acel moment de grea încercare pentru întreaga națiune română, în ajunul datei în care România urma să-și definească atitudinea față de războiul care începuse. Diplomații Puterilor Centrale au acționat febril pentru a determina cercurile conducătoare să declare neutralitatea, în condițiile în care nu se putea să obțină mai mult. Avansuri insistente au venit și din partea Rusiei, pentru a determina intrarea în război alături de Antantă. Primul ministru român a insistat și — în cele din urmă — a obținut acordul scris al Rusiei, inserat într-un document diplomatic, cu privire la sprijinul ce urma să fie acordat pentru împlinirea dezideratului național. Tratativele purtate cu Rusia, pentru ralierea de partea Antantei, au fost abandonate în favoarea adoptării poziției de neutralitate.

Forurile conducătoare ale României trebuiau să se pronunțe oficial cu privire la atitudinea față de conflict. Precizarea poziției era dictată și de existența tratatului României cu Puterile Centrale. Singura soluție favorabilă intereselor României era adoptarea neutralității, necesară pregătirii. Intrarea României în război, cu condiția acceptării solicitărilor sale, trebuia să se facă într-un moment favorabil, ales de guvernul român și în acord cu interesele naționale.

Declararea și consolidarea neutralității. Înainte ca România să-și declare neutralitatea, evenimentele s-au succedat cu rapiditate. La numai două zile de la declarația de război a Austro-Ungariei, diplomații puterilor Antantei au avansat propuneri de participare la război, în schimbul recunoașterii dreptului unirii Transilvaniei cu România. La 18/31 iulie 1914, împăratul Germaniei a trimis un mesaj regelui Carol I, prin care cerea să-și facă datoria de aliat. La 19 iulie/1 august 1914, Germania a declarat război Rusiei, apoi la 21 iulie/3 august a declarat război Franței. Chiar în ziua în care a avut loc Consiliul de Coroană de la Sinaia — 21 iulie/3 august —, regele comunica ministrului german la București că a întreprins măsuri pentru a pregăti mobilizarea, pe care — spera suveranul — Consiliul de Coroană o va decide. Regele se pronunța categoric pentru intrarea în război alături de Puterile Centrale. Ministrul german la București, J. von Waldthausen, aprecia că, în afirmațiile și atitudinea sa, Carol I era „absolut loial". Evident, regele României era pe deplin convins de justețea politicii externe a Germaniei, în victoria căreia credea cu fermitate.

La rândul său, Ion I.C. Brătianu a declarat ministrului Germaniei că vrea să sprijine acțiunea germană și dorește ca guvernul și opinia publică să o poată face; opinia publică însă a fost surprinsă de evenimente și nu era pregătită din acest punct de vedere. A adăugat că forțarea lucrurilor ar oferi prilej Rusiei să intre în Moldova. Înțelegând rațiunea manierei deosebite de apreciere a împrejurărilor de către rege și de către șeful guvernului, Waldthausen a comunicat că, fiind nepregătită pentru a intra în război, România avea nevoie de o perioadă de răgaz. Astfel, Ion I.C. Brătianu, acționând în raport cu imperativul național, iar regele Carol I din convingere, s-au străduit, primul să înlăture suspiciunile Puterilor Centrale, al doilea să dea asigurări ferme de loialitate. Oricum, presiunile pentru intrarea în război alături de Puterile Centrale, cel puțin pentru moment, au fost înlăturate.

Fiecare dintre cele două mari grupări de forțe aflate în conflict eșuase în încercarea de a atrage România de partea sa în războiul abia început, devenit curând mondial. De altminteri, în momentul acela, România nu putea să intre în război — rațiunile erau atât materiale, cât și morale —; ele se vor menține pe întreaga perioadă de neutralitate. Primul ministru român nu putea accepta o alianță cu Antanta decât după încheierea unei convenții politice și a uneia militare, care să conțină clauze precis formulate. Încă înainte de întrunirea Consiliului de Coroana, el a căzut de acord cu Take Ionescu și Al. Marghiloman să susțină neutralitatea, ca soluție care convenea cel mai bine situației în care se afla România.

În pofida acordului între cei trei lideri de partide, declararea neutralității României nu s-a făcut fără dificultate. Decisiv — ca pretext, și nu drept cauză determinantă pentru declararea neutralității — a fost, fără îndoială, actul similar al declarării neutralității Italiei, care s-a produs înaintea celui al României, în ziua de 21 iulie/3 august 1914. În notele sale, Al. Marghiloman menționează că știrea cu privire la poziția Italiei, comunicată de ministrul liberal C. Angelescu, era cunoscută deja de participanții la Consiliu. De asemenea, el consemnează că șeful Partidului Conservator se declarase de acord — în prealabil — cu premierul în favoarea propunerii și acceptării neutralității în Consiliul de Coroană. Numai P.P. Carp, încheia el, impasibil la argumente contrarii convingerilor sale, a susținut intrarea imediată în război alături de Puterile Centrale.

La Consiliul de Coroană, care a avut loc la Sinaia, în Castelul Peleș, au participat miniștrii în funcțiune, foștii prim-miniștri și șefii partidelor politice de guvernământ. Dintre aceștia, au luat note complete asupra dezbaterilor conservatorul Al. Marghiloman și liberalul I.G. Duca. Din notele lor, rezultă că au participat: regele Carol I, principele moștenitor Ferdinand, președintele Consiliului de Miniștri Ion I.C. Brătianu, ministrul Afacerilor Străine Emil Porumbaru, ministrul de Finanțe Emil Costinescu, ministrul de Interne Vasile G. Morțun, ministrul Industriei și Comerțului Alexandru Radovici, ministrul Agriculturii și Domeniilor Alexandru Constantinescu, ministrul Lucrărilor Publice dr. Constantin Angelescu, ministrul Justiției Victor Antonescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Ion G. Duca, președintele Camerei Deputaților Mihail Pherekyde, foștii prim-miniștri Theodor Rosetti și Petre P. Carp, reprezentanții partidelor de opoziție: Alexandru Marghiloman, Ion Lahovary, Ion Gradișteanu, Take Ionescu, Constantin Cantacuzino-Pașcanu și Constantin Dissescu.

Regele Carol I își luase alături pe cei doi lideri conservatori, adepți ai Puterilor Centrale, Th. Rosetti și P.P. Carp. Prințul Ferdinand avea în dreapta pe Ion I.C. Brătianu și pe



Fig. 96 Regele Carol I.

Al. Marghiloman la stânga. În deschiderea dezbaterilor, suveranul, cu exemplarele tratatului de alianță încheiat cu Puterile Centrale pe masă, a făcut apel la adeziunea participanților pentru mobilizare generală și intrarea în război. Convins de dreptatea cauzei promovată de Germania, cea mai puternică mașină de război din acel timp, considerată ca virtual învingătoare, regele Carol I a pledat îndelung și patetic în spiritul acestei convingeri. Astfel, a apelat la sentimentul patriotic și la discreția oamenilor politici participanți, deoarece, aprecia el, în acel moment se decidea viitorul României. Referindu-se la intensificarea curentului de opinie publică ce contravenea convingerilor sale, suveranul afirma: „O politică de sentiment îmi pare inadmisibilă într-un moment în care soarta întregii Europe este în joc, a Europei în care România a devenit, datorită înțelepciunii

sale politice, un factor important. Prudența este o mare virtute, dar ea nu trebuie împinsă prea departe, în orele de suprem pericol curajul și hotărârea primează înainte de toate"[1].

Regele Carol I a susținut temeiurile legitime ale alianței cu Puterile Centrale, o schimbare a orientării fiind în contradicție cu toate credințele și cu întregul trecut. El considera respectarea iscăliturii pe tratat și răspunsul pozitiv la apelurile repetate ale celor doi împărați drept o datorie, menită să dea expresie încrederii manifestate în loialitatea și în angajamentele României.

Firește, cu această manieră de a privi lucrurile, suveranul României, părtinind Puterile Centrale, nu admitea alternativa neutralității: „Neutralitatea este o soluție rea, observa el, care va face ca România să piardă înalta situație pe care a câștigat-o". Regele a respins categoric alianța cu Antanta, considerând-o profund dăunătoare, contrară „sentimentelor unanime ale țării". Potrivit concepțiilor expuse, unica soluție demnă și viabilă, conformă cu interesele statului român, nu putea fi decât alăturarea la Tripla Alianță care, prin formidabila putere militară, va ieși victorioasă din război. Opinia publică, declara suveranul în încheiere, trebuie să aprecieze situația delicată în care se afla România, care era obligată să-și respecte iscălitura pusă pe tratat, văzută drept singura alternativă.

După îndelungata și patetica pledoarie, foarte emoționat, regele a așteptat opinia liderilor politici. Membrii guvernului reveniseră la Sinaia deciși să susțină neutralitatea. Ion I.C. Brătianu i-a spus regelui că se întâmplase exact ceea ce prevăzuse, că nimeni nu voia alăturarea României la Puterile Centrale, cu excepția lui P.P. Carp, rămas neclintit în convingerile sale. În adevăr, ceilalți lideri conservatori s-au pronunțat în favoarea neutralității. Suveranul spera, totuși, că, în urma pledoariei sale, va găsi și alți adepți printre foștii săi consilieri. Îi avea în vedere, desigur, pe conservatorii progermani: Th. Rosetti și Al. Marghiloman, șeful Partidului Conservator.

În pofida apelului stăruitor al regelui, participanții la ședința Consiliului de Coroană s-au pronunțat, fără echivoc, în favoarea neutralității. Fiind invitat să-și exprime opinia, primul ministru Ion I.C. Brătianu a solicitat să intervină în finalul dezbaterilor. Prima lovitură dată speranței regelui a venit din partea liderului conservator Th. Rosetti; acesta a declarat: „mai bine decât să ne avântăm într-un război contra simțământului public, mai bine să rămânem neutri". Suveranul nu se aștepta la o asemenea declarație. Intuind dificultatea momentului psihologic pentru rege, P.P. Carp s-a pronunțat categoric pentru intrarea în război alături de Tripla Alianță, împotriva Rusiei, veșnica adversară a românilor, după opinia sa. Într-un asemenea moment, declara el, atitudinea opiniei publice nu poate să aibă valoare: „Datoria omului de stat e să conducă el opinia publică nu să se lase târât de această opinie publică. Opinia publică îi va fi în urmă recunoscătoare că nu s-a luat după rătăcirile ei", afirma el, cu convingere.

Argumentându-și opțiunea politică, bătrânul lider conservator se afla în evident dezacord cu sentimentele generale. Paradoxal, el a susținut în Consiliul de Coroană că „românii din Transilvania ne îngrijorează puțin", întrebându-se retoric: „au manifestat

[1] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 41/1914, f. 1.

ei oare dorința de a fi încorporați?" Mai mult decât atât, el aprecia că „cei dintâi care vor trage asupra noastră, dacă urmărim altă politică, vor fi regimentele de români". Concluzia sa concorda cu cea a suveranului: „Regele a vorbit limbajul datoriei și al onoarei, trebuie să-l urmăm. Avem un tratat, România trebuie să-și ție angajamentele".

Printre participanți, existau temeri că pledoaria lui P.P. Carp ar putea zdruncina convingerile unor cunoscuți adepți ai alianței cu Puterile Centrale. Cu toate acestea, în urma „acestei strălucite pledoarii" — notează tot Al. Marghiloman —, nimeni nu s-a pronunțat în favoarea ei. Toți au fost de acord cu neutralitatea. Însuși Al. Marghiloman, șeful Partidului Conservator, prieten devotat al lui P.P. Carp, a susținut că tratatul de alianță nu obliga România să intre în război alături de Puterile Centrale, rugând pe rege să dea citire articolului din tratat care ar prevedea o astfel de participare. Tratatul obliga România să intre în război alături de aliații săi numai în cazul în care aceștia ar fi fost atacați, ceea ce nu era cazul. La fel ca Al. Marghiloman au reacționat și ceilalți lideri conservatori: Ion Lahovary și I.C. Grădișteanu. Cu excepția lui P.P. Carp, toți conservatorii s-au pronunțat în favoarea neutralității. Vizibil marcat, regele a recurs la singurul mijloc de presiune de care mai dispunea, afirmând că se simte legat de Puterile Centrale în așa fel încât, dacă liderii politici consideră obținerea fericirii României pe calea altei politici externe, atunci este gata să se retragă, în favoarea principelui Ferdinand. Declarația regelui n-a impresionat; toți au rămas neclintiți în opiniile lor. Cei care au urmat la cuvânt, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic, au pledat, în continuare, în favoarea neutralității. Ion Lahovary, cunoscut lider conservator, a mers mai departe, chiar, cu argumentarea în favoarea neutralității, spunându-i regelui că Austro-Ungaria nu s-a comportat cu România ca o aliată, cancelarul ei tratându-l pe suveranul statului român ca pe un vasal. Rănit în orgoliul său, regele Carol I i-a replicat: „să știi că n-aș suferi niciodată să fiul tratat în vasal".

Imperturbabil, Ion Lahovary a continuat, susținând că regele s-a pronunțat „sentențios și disprețuitor" cu privire la victoria sigură a Puterilor Centrale. La rândul lor, conservatorii-democrați, prin cuvântul autorizat al liderului lor, s-au pronunțat la fel de categoric în favoarea neutralității. Take Ionescu declara că nu vede nici o soluție în afară de „neutralitatea armată" și observa că aliații nici măcar nu au consultat România atunci când au atacat Serbia. În finalul dezbaterilor, a intervenit primul ministru Ion I.C. Brătianu, care, în noile împrejurări istorice, timp de un deceniu a inițiat reorientarea politicii externe în conformitate cu interesele fundamentale ale întregii națiuni române. El a pledat cu toată fermitatea în favoarea neutralității, susținând că tratatul nu obliga România la o participare în război alături de aliații săi; chiar dacă vreun articol ar obliga-o în acest sens, nu poate admite ca Puterile Centrale să dispună, așa cum doresc, de soarta României: „Nu ne-au făcut cinstea să ne comunice măcar intențiile lor, declara el. După ce războiul a fost împlinit, ne-au cerut să luăm armele alături de ele. Un stat ca al nostru, care în alianță a intrat ca stat suveran și pe picior de egalitate, nu poate fi tratat în așa chip. Acesta n-a fost gândul nici al celor ce acum 30 de ani au legat soarta noastră externă de Tripla Alianță și nici nu poate fi gândul celor răspunzători azi de destinele regatului". În continuare, primul ministru preciza: „România nu ar putea admite să ia armele într-un

război a cărui cauză este tocmai nimicirea unei națiuni mici". Intrarea în război nu ar fi fost posibilă nici din punct de vedere moral, în condițiile asupririi naționale a românilor din Austro-Ungaria. De altfel, încheia I.I.C. Brătianu, problema națională, a fost întotdeauna cea care „a dominat situația, fiind, de la început, punctul negru al alianței".

Cuvintele primului ministru au produs un mare efect, prin logica argumentației, în favoarea intereselor fundamentale ale întregii națiuni. Iritat, P.P. Carp a replicat lui I.I.C. Brătianu că promovează o politică lipsită de curaj, sub pretextul poziției opiniei publice. Între cei doi oameni politici cu opinii diametral opuse s-a produs o altercație. În timp ce P.P. Carp era adeptul principiului autoritar în viața politică, a atotputerniciei omului de stat în raport cu opinia publică, care trebuia modelată după voința sa, Ion I.C. Brătianu se pronunța în favoarea atitudinii democratice, ca expresie a idealurilor și necesităților naționale. Profund iritat, P.P. Carp a rostit cu voce tare: „Sire, țin atunci să constat că în ceasul cel mai grav pentru țară, Maiestatea Voastră este părăsită de toate partidele și de toți sfetnicii săi, la sfârșitul unei lungi domnii închinate propășirii naționale". La aceste cuvinte pline de patimă și mânie, Ion I.C. Brătianu, indignat, a răspuns: „O hotărâre izvorâtă din credința adâncă că interesele cele mai sacre ale țării ne-o dictează nu poate fi interpretată ca un act de lipsă de loialitate față de suveran". La rândul său, Al. Marghiloman a protestat și mai energic, replicând, la acuzația lui P.P. Carp, că oamenii politici nu l-au părăsit pe rege; dimpotrivă, prin sfaturile date, ei l-au apărat de eventuale grave acuzații: „Așa cum e azi opinia publică, dacă cumva am lăsa pe rege să declare războiul, lumea ar zice că războiul acesta nu e războiul țării, ci al regelui, observa el. Or, aceasta ... noi nu o vrem". În consecință, ca monarh constituțional, regele a trebuit să se supună votului participanților la Consiliu în favoarea neutralității.

Manifestând acel simț politic plin de înțelepciune, oamenii politici participanți la Consiliul de Coroană de la Sinaia, în acord cu dorințele opiniei publice, s-au opus soluției propusă de rege și susținută de P.P. Carp, de intrare a României în război, alături de Puterile Centrale.

Unii oameni politici conservatori filogermani, ca Al. Marghiloman, de pildă, au propus adoptarea unei *neutralități definitive*, soluție care, de fapt, ar fi avantajat Puterile Centrale. După confruntarea opiniilor, s-a adoptat formula unei *neutralități tranzitorii*, a *expectativei armate*, care corespundea cel mai deplin intereselor neamului; satisfăcând ambele tabere, formula oferea un răspuns favorabil și cerințelor opiniei publice.

Așa cum fusese proclamată, neutralitatea nu putea rămâne definitivă; era doar o soluție provizorie, o etapă necesară pe calea încheierii alianței cu Antanta, care promitea sprijinul pentru împlinirea opțiunii naționale de unire la România a teritoriilor românești din Monarhia Austro-Ungară.

Îndată după Consiliul de Coroană și declararea neutralității s-a întrunit Consiliul de Miniștri, care, printr-un comunicat inserat în presă, redactat cu mare prudență, făcea cunoscută poziția oficială a României. Consiliul a decis, după cum se sublinia în documentul dat publicității, că „România își va lua toate măsurile pentru paza frontierelor ei". Înainte de a fi încredințat presei spre publicare, comunicatul fusese prezentat regelui,

de către primul ministru, Take Ionescu, Al. Marghiloman și M. Pherekyde. Guvernul român, în deplin acord cu Regele și cu oamenii politici favorabili neutralității, erau preocupați să explice Puterilor Centrale rațiunea adoptării acestei poziții, pentru a nu provoca suspiciune sau reacții violente, primejdioase pentru țară. Argumentele principale puse în discuție erau prevederile tratatului de alianță care, în cazul acesta, nu solicita intervenția României, precum și lipsa de pregătire a țării, care nu-i îngăduiau să intre în război.

Suspiciunile Puterilor Centrale erau îndreptățite. Transformarea pe neașteptate a unui vechi aliat în dușman ar fi adus grave prejudicii Triplei Alianțe. În convorbirile cu miniștrii Puterilor Centrale acreditați la București, primul ministru român le-a explicat rațiunile adoptării politicii de neutralitate, sugerând necesitatea „de a se declara ceva în favoarea Transilvaniei". Al. Marghiloman consemna că, din conversația lui Ion I.C. Brătianu cu diplomații Puterilor Centrale, el a putut deduce că primul ministru „rămâne orientat spre Tripla Alianță"; „va mobiliza încet — continua el — pentru a da spiritelor timpul de a evolua și a le pregăti".

Prin urmare, în concepția lui Ion I.C. Brătianu, neutralitatea reprezenta o stare de provizorat, un răgaz necesar pentru pregătirea intrării în luptă alături de puterile Antantei. Șeful celuilalt partid de guvernământ, Al. Marghiloman, aprecia neutralitatea drept strictă și definitivă, în dezacord evident cu guvernul și cu opinia publică. Pentru moment, comunicatul prezentat presei a satisfăcut Puterile Centrale, care și-au făcut repede cunoscută poziția. Astfel, cancelarul Austro-Ungariei, după ce s-a consultat cu Berlinul, i-a indicat lui O. Czernin să comunice lui Ion I.C. Brătianu că, „apreciind hotărârile Consiliului de Miniștri român, Puterile Centrale le găsește conforme relațiilor amicale și continuă a considera România ca aliata lor. Noi ținem deci cont cu larghețe de interesele românilor și așteptăm cu deplină încredere ca România să păzească frontierele din Moldova și să respingă o eventuală invazie rusă".

Austro-Ungaria interpreta formula adoptată de guvernul român în raport cu propriile sale interese. Ea a fost pusă în fața unui fapt împlinit. În accepțiunea sa, România trebuie să reprezinte o pavăză împotriva unei ofensive ruse peste teritoriul său. Monarhia Austro-Ungară acorda un *sens strict* afirmațiilor primului ministru român, formulate, evident, din rațiuni diplomatice. Într-o formă voalată, recomandarea ultimă suna ca o amenințare, urmărind să convingă guvernul român a menține în continuare alianța cu Puterile Centrale. Esențial a fost faptul că scopul urmărit de guvernul român — evitarea unei reacții violente din partea Puterilor Centrale — fusese atins pe deplin. În felul acesta, a fost depășit un moment critic în acțiunea guvernului, orientată spre redefinirea politicii externe, în acord cu prioritățile naționale.

Treptat, s-au conturat mai multe curente de opinie: unul progerman, în frunte cu P.P. Carp, care susținea intrarea imediată în război alături de Puterile Centrale; un altul proantantist, în frunte cu Take Ionescu și Nicolae Filipescu, care se pronunțau pentru intrarea fără întârziere în război alături de Tripla Înțelegere. În privința neutralității, de asemenea, curentul *neutralității armate*, ca etapă provizorie, se impusese, devenind formulă politică oficială. Un alt curent, promovat de Partidul Conservator prezidat de Al. Marghiloman, se pronunța în favoarea *neutralității stricte și definitive*. Alături de acestea era și un *curent antirăzboinic*, promovat de socialiști, din rațiuni afișat doctrinare, dar care, în fapt, servea interesele Puterilor Centrale, ce-l stipendiau. În rândul liderilor social-democrației române, care-l susțineau, se aflau C. Dobrogeanu-Gherea, dr. Ottoi Călin și Chr. Rakovski, ultimul, bulgar de origine, iar primii doi evrei, refugiați din Imperiul rus, din cauza pogromurilor și prigoanei Ohranei țariste.

Neutralitatea declarată în Consiliul de Coroană de la Sinaia, la 3/16 august 1914, nu putea fi menținută numai din rațiunile care decurgeau din necesitatea înfăptuirii deziderатului național — statul român unitar. Când a fost declarată neutralitatea, România era înconjurată din toate părțile de fronturile de luptă (în anul 1915 Imperiul otoman și Bulgaria intraseră în război de partea Puterilor Centrale). În asemenea condiții, neutralitatea definitivă nu putea fi menținută. De altfel, guvernul român nici nu urmărea neutralitatea definitivă. Tratativele cu Rusia, care reprezenta interesele Antantei în estul Europei, au continuat cu perseverență, dar și cu deosebită prudență, în scopul încheierii unui acord sau unei înțelegeri, prin care să se recunoască dreptul statului român de a-și alipi teritoriile din Imperiul austro-ungar locuite de români. Inițial, diplomații ruși au insistat pentru o cooperare militară a României cu armata rusă. Apreciind însă că o reorientare radicală a politicii externe românești nu era posibilă încă, au renunțat, solicitând din partea statului român doar o atitudine de *„neutralitate binevoitoare"*.

În cadrul sistemului de relații internaționale, România avea o situație similară cu cea a Italiei. De aceea, acțiunile de politică externă ale Italiei erau urmărite cu atenție. Declararea neutralității de către Italia a fost unul din argumentele puternice care l-au putut determina pe rege să accepte declarararea neutralității în Consiliul de Coroană de la Sinaia. În vederea stabilirii unei atitudini comune în viitor, la 10/23 septembrie 1914, la București, a fost încheiat un acord româno-italian, în care se prevedea că guvernele celor două țări nu vor părăsi politica de neutralitate decât printr-un preaviz reciproc și anticipat. La 24 ianuarie/6 februarie 1915, tot la București, s-a încheiat un nou acord secret, prin care se convenea ca România și Italia să acționeze solidar, pentru apărare comună, în cazul unui eventual atac armat din partea Austro-Ungariei, în cuprinsul căreia ambele țări aveau teritorii locuite de conaționali.

În urma unor îndelungi tratative, acceptând poziția de neutralitate proclamată de România, diplomația rusă a recunoscut dreptul legitim al acesteia de a-și alipi teritoriile românești din Imperiul habsburgic. De îndată ce s-a ajuns la o asemenea înțelegere, ministrul de Externe al Rusiei, S.D. Sazonov, prin intermediul ministrului rus la București, Stanislav Poklevski-Koziell, a dat noi asigurări guvernului român, în sensul celor menționate mai sus. Printr-un schimb de note între S.D. Sazonov și C. Diamandy, ministrul României la Sankt-Petersburg, în ziua de 18 septembrie/1 octombrie 1914, s-a ajuns la încheierea acordului româno-rus. În nota către ministrul României, guvernul Rusiei se angaja să se opună oricărei atingeri care ar putea fi aduse frontierelor României din acel moment, obligându-se, totodată, să recunoască dreptul acesteia de a se uni cu

„părțile din Monarhia Austro-Ungară locuite de români". Drept răspuns la această notă, C. Diamandy declara că: „România se angajează din partea ei să păstreze o neutralitate amicală față de Rusia, până în momentul când dânsa va ocupa părțile din Monarhia Austro-Ungară locuite de români"[1].

Prin încheierea acestui acord, se consolidau relațiile româno-ruse. El a reprezentat începutul; în cele din urmă, după îndelungi și anevoioase tratative, se va ajunge la încheierea tratatului de alianță din august 1916 și la intrarea României în război, alături de puterile Antantei. Încheierea acestui acord nu s-a făcut, și nici nu se putea face fără știrea regelui Carol I. Bătrân și bolnav, regele nu a mai putut supraviețui evenimentelor, care s-au desfășurat într-un sens contrar dorinței sale. Biograful lui P.P. Carp, C. Gane, referindu-se la starea sufletească a regelui Carol I, scria: „Deprimarea morală venise la galop. Pe de o parte, se simțea dușmănit de o țară întreagă — se vorbea de abdicarea silită, de revoluție — pe de altă parte, după oprirea ofensivei germane la Marna, începu să aibă oarecum îndoială asupra puterii de neînvins a Germaniei. Brătianu, profitând de această stare de spirit, îl convinse să încheie o convenție secretă cu Rusia"[2].

După moartea regelui Carol I, survenită la 27 septembrie/10 octombrie 1914, a urmat la tron principele moștenitor Ferdinand, nepotul de frate, care a continuat aceeași politică de neutralitate. Neposedând autoritatea de care se bucurase unchiul său față de oamenii politici, va ceda cu mai multă ușurință dezideratelor opiniei publice și cerințelor guvernului. Un rol de seamă în acest sens l-a avut și regina Maria, britanică de origine și adeptă prin convingere a alianței cu puterile Antantei.

Tensiuni politice interne și externe. Tratativele cu Antanta și încheierea tratatului de alianță. După moartea regelui Carol I, s-a dat un comunicat oficial, referitor la menținerea în continuare a politicii de neutralitate stabilită anterior: „Consiliul de Miniștri, se nota în acest sens, întărit de șefii opoziției, Marghiloman și Take Ionescu, a hotărât să păstreze neutralitatea. Regele Ferdinand al României va face aceeași declarație mâine, după ce va fi depus jurământul". O declarație similară fusese făcută la 19 septembrie/1 octombrie 1914, după intensele agitații pentru intrarea în război împotriva Puterilor Centrale, ca urmare a victoriei franceze de pe Marna. Țarul Rusiei, Nicolae al II-lea, n-a pierdut prilejul pentru a prezenta noului rege, odată cu condoleanțe pentru dispariția unchiului său, propuneri de colaborare pentru viitor: „Nu mă îndoiesc — afirma el — că legăturile de afecțiune reciprocă care mă unesc cu tine se vor afirma mai mult ca întotdeauna și ne vor permite de a colabora util spre bunăstarea celor două țări ale noastre, pe care interesele comune ne cheamă de a merge de acord către același scop"[3].

[1] *Războiul României. Documente oficiale*, București, 1921, p. 85.

[2] C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, 2, București, 1936, p. 157; vezi și G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916–1918)*, 1, București, 1928, p. 19–20.

[3] Biblioteca Națională a României, Manuscrise, fondul Brătianu, pachet XVIII, dosar nr. 83.



Fig. 97 Regele Ferdinand.

Regina României, Maria, era vară primară cu țarul Rusiei. Apelurile stăruitoare la colaborare politică și militară se sprijineau nu numai pe interese comune, ci și pe legături de rudenie. Înainte de moartea regelui Carol I, în familia regală au existat puncte de vedere divergente de natură politică. Principesa Maria a încercat mereu să lămurească soțului său rațiunile alianței cu Antanta, cel mai însemnat fiind îndeplinirea idealului național al întregirii statale. Dintr-o convorbire cu principesa, Al. Marghiloman aflase că, de mai bine de 20 de zile, aceasta nu mai vorbea cu regele Carol I și cu regina Elisabeta, din cauza unor opinii deosebite cu privire la poziția pe care trebuia s-o adopte România. Când principesa a devenit regină, nu a fost greu ca orientarea în favoarea Antantei să prevaleze. De altfel, regele Ferdinand nu a cedat doar presiunilor exercitate de soția sa. A dat curs propriilor sale convingeri.



Fig. 98 Regina Maria.

La urcarea pe tron a noului rege al României, contraofensiva de pe Marna își epuizase efectele benefice. Puterile Centrale și-au recăpătat vigoarea. Intrarea armatei române în război se dovedea tot mai necesară. Aceasta însă nu se putea face oricum și oricând. Amânarea se impunea, măcar până în primăvara următoare; Ion I.C. Brătianu urmărea să realizeze o unitate de acțiune între politica României și cea a Italiei.

Noul rege, Ferdinand, era puțin cunoscut opiniei publice, deși venise în țară în urmă cu 25 de ani. Fusese ținut deoparte de unchiul său. El însuși avusese bunul simț să nu se implice în nimic, în afară de problemele militare, în care nu se dovedise un mai bun cunoscător decât regele Carol I. S-a remarcat, mai ales, în domeniul regenerării morale a armatei; nu a fost însă încurajat în acțiunile sale nici chiar de unchiul său. Răuvoitorii, care n-au lipsit, i-au creat un portret care nu avea nimic comun cu adevăratele sale calități. Acestea însă, nefiind reliefate, au lăsat loc la etichetări nedrepte și la calomnii, favorizate adesea de aparențe. Aceste aparențe au dat naștere unei legende, credibilă pentru oamenii

superficiali sau naivi. Se specula mai ales hipersensibilitatea regelui, timiditatea, care, manifestată mai cu seamă în momentele importante, de decizie, îl făceau să șovăie. Speculația nu era întemeiată însă. Este adevărat, timid în prezența unor persoane necunoscute, manifestările sale erau stângace, în dezacord evident cu ținuta unui principe, a unui rege, apoi. Cu toate acestea, Ferdinand avea distincția rasei germane și a familiei sale. Se deosebea evident de unchiul său, nefiind adeptul puritanismului sau al ascetismului; și-a îngăduit chiar abateri de la regulile moralei dinastice[1].

Incomparabil mai instruit decât fostul rege, la urcarea pe tron, Ferdinand I al României avea deja o concepție bine definită. Influența reginei, care nu a lipsit, nu a fost determinantă însă. Chiar din primele zile ale lunii octombrie 1914, întrebat ce va face în perspectiva evenimentelor, a răspuns categoric: „Eu sunt un rege constituțional; prin urmare, dacă țara crede că interesele ei îi dictează să meargă împotriva Puterilor Centrale, nu în mine va găsi vreo piedică la realizarea idealului ei național. Un singur lucru cer însă țării și cred că am dreptul să-l cer, având în vedere gravitatea unei atari hotărâri: să se gândească mai bine înainte de a-și spune ultimul cuvânt și de a-și trage spada"[2].

Inițiatorul reorientării politice externe românești, Ion I.C. Brătianu, nici nu dorea o mai bună atitudine a noului rege decât cea deja exprimată. În noile împrejurări, concursul suveranului României, se dovedea benefic, atât pe plan intern, cât și extern. Astfel, deși se încheiase un acord cu Rusia, Cabinetul din Sankt-Petersburg acționa numai în conformitate cu propriile interese, fără a ține prea mult seama de clauzele prevăzute în actul diplomatic. În cazul unor propuneri convenabile de pace din partea Puterilor Centrale, acesta era oricând dispus să sacrifice angajamentele scrise. Astfel, prefigurându-se un tratat de pace separată cu Ungaria, Rusia condiționa semnarea lui numai de concesii în favoarea Serbiei, nu și a altor vecini ai Ungariei. În acest timp, nici Franța nu manifesta o atitudine binevoitoare față de România. Sentimentele guvernului francez, deși nu ostile, erau „foarte reci". Atitudinea oscilantă a puterilor Antantei își avea explicația în oportunitățile diverselor momente, determinate de evoluția operațiunilor militare. Astfel, în momentele critice, Antanta era dispusă la concesii în schimbul concursului militar imediat al României. La începutul lunii noiembrie 1914, cancelarul Rusiei, S.D. Sazonov, dădea instrucțiuni ambasadorilor Rusiei în Franța și Marea Britanie să facă demersuri în scopul acordării de credite României pentru pregătirea militară, pentru a nu mai exista pretextul tergiversării intrării în război. Concomitent, transmitea la București că este necesară intrarea în război în sprijinul Serbiei, înainte de înfrângerea ei, deoarece numai în acest fel Transilvania ar putea fi eliberată. Nimicind Serbia, Austro-Ungaria își va aduce trupele în Transilvania.

România nu putea intra în război fără semnarea unui tratat cu puterile Antantei, care să-i garanteze că, la încheierea păcii, îi vor fi cedate teritoriile locuite de românii din Austro-Ungaria. Or, Rusia nu voia să se constituie, la granițele sale, un mare și puternic

[1] I. G. Duca, *Memorii*, I, ed. Stelian Neagoe, București, 1992, p. 135.
[2] *Ibidem*, p. 129.

regat românesc, care, în perspectivă, va avea de revendicat vechea parte a Moldovei răpită în 1812. Rusia urmărea atingerea vechiului său obiectiv strategic, expansiunea spre Strâmtori și cucerirea Constantinopolului. Toate demersurile sale diplomatice și toate operațiunile urmăreau atingerea acestor obiective. Intrarea în război în sprijinul Serbiei nu constituia decât pretextul plauzibil. Scopul rămânea ascuns; el a răzbătut totuși în cursul tratativelor secrete cu Puterile Centrale, purtate în tot timpul războiului.

În locul unor tratative diplomatice, Rusia oferea paliative, proferând amenințări la adresa guvernului român, pentru a-l determina să intre în război fără semnarea unui document. Explicația acestei atitudini era legată de intenția Rusiei de a anexa jumătate din Bucovina, a cărei frontieră viitoare oscila când pe Prut, când pe Siret, incluzând și orașul Cernăuți. În afara Bucovinei de Nord, exista, desigur, problema Basarabiei și a Gurilor Dunării, care împiedicau Rusia să adopte o atitudine pozitivă față de România. Ministrul de Externe al Rusiei se arăta tot mai nemulțumit de atitudinea guvernului român, care nu accepta intrarea în război numai pe baza acordului încheiat cu Rusia; la 18 septembrie/1 octombrie 1914. Acest acord, însă, exprima doar deziderate generale, condiționate de rămânerea României în neutralitate. Or, ieșirea din neutralitate și intrarea în război implica semnarea unui tratat nu numai de către Rusia, care s-a dovedit că le încălcase pe toate în trecut, ci și de către Marea Britanie și Franța, ca mari puteri garante ale bunei funcționări a alianței.

Întemeiat pe legitimitatea împlinirii dezideratelor sale naționale, Ion I.C. Brătianu răspundea presiunilor Rusiei, dând asigurări că toate eforturile României erau îndreptate spre apropierea de Antanta. Or, pentru realizarea acestui obiectiv, relațiile cu marea putere din Est aveau o importanță excepțională pentru români. Deocamdată însă, comunica primul ministru, guvernul român era preocupat de pregătirea militară și diplomatică, spre a putea face posibilă realizarea înțelegerii într-un termen cât mai scurt.

Făcând față multiplelor presiuni, guvernul liberal a continuat acțiunile de pregătire. El avea convingerea că, dată fiind poziția geografică a țării, neutralitatea nu va putea fi menținută vreme îndelungată. Dorea însă ca momentul intrării să fie decis în raport cu interesele țării, într-o situație favorabilă, care să îngăduie ca, prin sacrificii cât mai mici, să poate fi realizate dezideratele naționale. Spre acest obiectiv au fost îndreptate toate eforturile politice, militare și economice.

În timp ce guvernul prezidat de Ion I.C. Brătianu era angrenat în complicatul joc politic, fără să-și precizeze public opțiunile, pregătea, în secret, participarea României la război, forțele politice, opinia publică, personalități ale vieții publice își exprimau deschis poziția față de evenimentele în curs de desfășurare. Deși exista o unanimitate de vederi cu privire la împlinirea dezideratelor naționale, căile de realizare erau apreciate diferit de anumite personalități sau curente politice. În problema esențială, a neutralității, oamenii politici, conservatorii inclusiv, deși în accepțiuni deosebite, s-au declarat de acord. În timp, însă, ce unii (conservatori) îi acordau un sens definitiv (ceea ce ar fi fost în avantajul Puterilor Centrale), alții, cei mai mulți, vedeau în ea doar o stare de tranziție spre îndeplinirea unității naționale. Era firesc, deci, ca odată această stare declarată înainte

să înceapă frământările politice, în cursul cărora s-au precizat opțiunile și pozițiile, opinia publică să fie pregătită.

Cu toate eforturile guvernului de a menține manifestările opiniei publice în limite rezonabile, compatibile cu starea de neutralitate a țării, presiunile opoziției împotriva politicii oficiale, pentru alăturarea deschisă la Antantă, au devenit tot mai puternice. În acest scop s-a intensificat activitatea desfășurată de „Liga pentru Unitatea Culturală a Românilor", în rândul căreia se aflau mari personalități politice și culturale. La 14/27 decembrie, Congresul extraordinar al „Ligii" a ales în comitet pe V. Lucaciu (președinte), Barbu Ștefănescu-Delavrancea (vicepreședinte), N. Iorga (secretar), S. Mândrescu, T. Ionescu, N. Filipescu, O. Goga. Cu acest prilej, asociația a primit o nouă denumire, în acord cu opțiunea națională: „Liga pentru Unitatea Politică a Tuturor Românilor". În noul program se afirma că „singura politică externă pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc e aceea care tinde a grăbi eliberarea românilor siliți a-și da viața în marginile Monarhiei Austro-Ungare[1].

Alături de acțiunile „Ligii", care dominau și orientau opinia întregii țări, s-au situat cele ale „Acțiunii Naționale", asociație alcătuită sub conducerea lui N. Filipescu, la 28 octombrie/10 noiembrie 1914, și care cuprindea pe acei membri ai Partidului Conservator care se pronunțau în favoarea participării României la război alături de Antantă (B. Ștefănescu-Delavrancea, I. Grădișteanu, N. Xenopol, dr. C.I. Istrati). La 17/30 septembrie 1915 a fost constituită „Federația Unionistă", în cuprinsul căreia erau grupate Partidul Conservator, care se detașase de cel al lui Al. Marghiloman și avea drept șef pe I. Lahovary, N. Filipescu fiind președintele Clubului Conservator, apoi Partidul Conservator-Democrat, condus de Take Ionescu, și „Liga pentru Unitatea Națională a Românilor Transilvăneni Refugiați în România". Având ca președinte pe N. Filipescu, „Federația" se pronunța pentru realizarea statului național unitar român. Peste toate avertismentele guvernului, „Federația" a organizat întruniri politice pe întregul cuprins al țării.

Curentul în favoarea Antantei era dominant. În contextul acestor frământate evenimente nu au lipsit însă nici atitudinile în favoarea Puterilor Centrale. Oamenii politici care se pronunțau în acest sens, în majoritatea lor, exagerau pericolul ce-l reprezenta pentru existența României tendințele expansioniste ale Rusiei. Acest curent, însă, nu avea suport colectiv, sprijin de masă; întrunea adeziuni izolate, fiind lipsit de influență și sprijin politic. În august 1914, curentul filogerman era constituit, în timp ce orientarea proantantistă se afla în curs de consolidare. Reprezentau acest curent ziarul „Ziua", înființat de I. Slavici, la 31 iulie/13 august 1914, Al. Marghiloman, șeful Partidului Conservator, și P.P. Carp. Prin adeziunea la politica de neutralitate a lui T. Maiorescu și a lui Th. Rosetti, unitatea junimistă s-a desfăcut definitiv. Ca urmare a pozițiilor divergente din Partidul Conservator, cu privire la orientarea României, liderii proantantiști s-au grupat în cadrul „Acțiunii

[1] Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978, p. 252-253.

Naționale". În favoarea Puterilor Centrale, prin declarații publice sau prin presă, s-au manifestat, în egală măsură, V. Arion, D. Nenițescu ș.a. În timp ce unii se pronunțau pentru intrarea în război (P.P. Carp, V. Arion și liberalul C. Stere), alții erau partizanii atitudinii de neutralitate care, practic, nu putea să fie folositoare decât intereselor germane.

Socialiștii români — care-și afirmau în continuare credința că unitatea națională putea fi realizată nu prin război, ci prin *socialism și revoluție* — s-au pronunțat în favoarea unei politici de *neutralitate sinceră și definitivă*. Înțelegeau însă că, sub presiunea celor două grupări, țara nu-și va putea păstra poziția decisă în Consiliul de Coroană; opțiunile cu privire la adeziunea politică a României se deosebeau. C. Dobrogeanu-Gherea, de pildă, dr. Ghelerter și alții considerau drept naționalist curentul în favoarea Antantei. România, apreciau ei, trebuia să mențină alianța cu Puterile Centrale și să ajungă la realizarea unei *federații balcanice*, alături de Austria, Rusia fiind mai primejdioasă pentru idealul românesc. În același sens se pronunțau și Christian Rakovski, care considera Monarhia un element indispensabil pentru echilibrul european. Revoluția socialistă, apreciau cu toții, reprezenta un panaceu universal al libertății. Socialiștii români au participat la Conferința internațională de la Zimmerwald (25 octombrie/7 noiembrie — 27 octombrie/9 noiembrie 1915).

Când intrarea în război era iminentă și opinia publică se pronunța categoric în favoarea alianței cu Antanta, pentru desăvârșirea unității naționale, socialiștii demonstrau, în contrast flagrant cu atitudinea Țării, împotriva războiului. La o asemenea demonstrație, care a avut loc la Galați, la 13/26 iunie 1916, au fost împușcați opt muncitori, alți 35 fiind răniți.

Curentul în favoarea împlinirii dezideratelor naționale prin participarea României la război alături de Antanta a devenit precumpănitor încă de la sfârșitul anului 1914. Publicația „Giornale d'Italia" insera constatarea unui ziarist italian, în conformitate cu care „marea majoritate din România cere intrarea în acțiune împotriva Austro-Ungariei pentru mântuirea Transilvaniei și a Bucovinei". Unitatea românilor în manifestarea sentimentului național era remarcată și de ziaristul italian Arnoldo Cipolli, în paginile ziarului „Gazzeta del Popolo". Manifestările naționale, urmărite cu îngrijorare de reprezentanții Puterilor Centrale și care creau cercurilor conducătoare dificultăți reale, deoarece stânjeneau vizibil acțiunile politice, nu lăsa nici un fel de îndoială cu privire la sentimentele opiniei publice. La 11/24 ianuarie 1915, la un banchet organizat în onoarea sa, istoricul și publicistul englez R.W. Seton-Watson declara: „astăzi ni se deschid două drumuri, dintre care unul duce la salvarea neamului românesc". De asemenea, la 11/24 februarie 1915, populația Capitalei făcea o entuziastă primire generalului francez Pau, veteran al războiului din 1870[1].

La 15/28 februarie 1915, în sala „Dacia" s-a desfășurat o mare întrunire a „Ligii pentru Unitatea Politică a Tuturor Românilor", sub președinția lui Vasile Lucaciu. Au luat cuvântul, pronunțându-se în favoarea eliberării românilor din Transilvania, Octavian

[1] *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 86, 88.

Goga, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Nicolae Iorga. Cu această ocazie, Nicolae Filipescu a adresat Regelui un îndemn, devenit celebru prin încărcătura simbolică: „Mărirea ce ți-o urăm, Sire, este: «să te încoronezi la Alba Iulia sau să mori pe câmpia de la Turda!»"[1]. La aceasta, s-au adăugat manifestațiile dirijate de „Acțiunea Națională", precum și adunări organizate de „Federația Unionistă", în cursul lunii octombrie 1915, în numeroase orașe ale țării. Regele Ferdinand însuși, sub influența și a reginei Maria, a manifestat o mai mare înțelegere față de această orientare[2]. Practic, el nu s-a putut opune acestui puternic curent de opinie. Nu a cedat insistențelor depuse de reprezentanții Puterilor Centrale de a schimba guvernul și, în cele din urmă, a consimțit intrarea României în război.

În anii neutralității, în afara presiunilor politice și militare, România a fost terenul unor puternice concurențe pe plan economic, teren pe care s-au înfruntat interesele celor două grupări adverse. La fel ca și pe plan politic și diplomatic, cercurile guvernamentale românești au fost constrânse să desfășoare o politică economică și financiară compatibilă cu poziția de neutralitate a țării, dar și în acord cu interesele și opțiunile naționale. În pofida faptului că, în acest domeniu, spre deosebire de cel politic-național, interesele diverselor grupări s-au reliefat mai puternic, în finalitatea lor, eforturile generale au fost îndreptate spre obiectivele interne, de ordin general. Competiția între marile puteri și-a găsit expresie în domeniul petrolului, precum scăderea ponderii capitalului german și creșterii celui anglo-olandez. Aceeași competiție s-a desfășurat și în domeniul creditului. În perioada neutralității, România a primit credite din partea țărilor Antantei, cu ajutorul cărora a rezistat presiunilor financiare germane și a reușit să-și procure armamentul necesar înzestrării armatei (i-au fost acordate 10 012 500 lire de Banca d'Italia, în anul 1914, 5 000 000 lire sterline de Banca Marii Britanii, în anul 1914 și alte 7 000 000 lire în 1915).

În țară, a fost creată o Direcție generală a munițiilor, condusă de inginerul Anghel Saligny, pentru completarea stocului și pregătirea materialelor de luptă necesare armatei. Lipsa unei industrii grele specializate, resursele modeste, la care s-au adăugat, din nefericire, incompetență și afaceri veroase, nu au îngăduit rezultate spectaculare; aceste condiții nu au putut să rămână fără consecințe asupra desfășurării primei campanii, mai ales.

Concentrările și rechizițiile, dacă au slăbit capacitatea gospodăriilor țărănești, nu au adus, însă, prejudicii egale marii proprietăți funciare. Cantitatea de grâu, de pildă, a crescut, de la 22 900 000 qintale în anul 1913, la 24 400 000 qintale în 1915, în timp ce cantitatea de porumb, cultivat de țărani mai ales, a scăzut de la 30 500 000 la 23 000 000 qintale.

Războiul, poziția geografică a României și, apoi, blocarea Strâmtorilor au creat grave probleme comerțului românesc. După închiderea Strâmtorilor, volumul comerțului exterior al României s-a redus considerabil: de la 4 569 000 t în anul 1913, la 1 412 000 t în 1915. Importul a scăzut de la 1 374 000 t la 290 000 t. Întreruperea legăturilor cu țările occidentale a favorizat Puterile Centrale.

[1] N. Filipescu, *Pentru România Mare. Cuvântări din război. 1914–1916*, București, 1925, p. 26.

[2] *România în primul război mondial*, p. 89.

În octombrie 1915, a fost creată „Comisia centrală pentru vânzarea și exportul cerealelor și al derivatelor", precum și „Comisia pentru exportul vinului" și „Comisia pentru export", care reprezentau interesele marilor exportatori. Prima comisie a livrat Puterilor Centrale cantitatea de 547 786 t cereale și a mai încheiat un contract pentru cantitatea de 1 400 000 t cereale și legume, din care a livrat 850 593 t. Pentru a împiedica aprovizionarea Puterilor Centrale, în ianuarie 1916, Biroul Britanic din București a cumpărat 800 000 t cereale, care au fost depozitate în magaziile statului. Prețul total al cerealelor vândute s-a ridicat la suma de 566 390 967 lei. Cea mai mare parte a sumelor, blocate la Banca Imperială din Berlin, a fost pierdută de statul român. Din totalul cantității de petrol exportate (1 340 000 t), 617 700 t au fost vândute Puterilor Centrale.

Exporturile au favorizat interesele financiare ale marilor producători, reprezentând o bogată sursă de câștig. Pregătirile militare ale României au solicitat credite externe diverse. Împrumuturile, patru la număr, în valoare de 400 000 000 lei, au fost făcute la Banca Națională. Pentru a reduce datoria, în ajunul intrării în război, a fost emis un împrumut național în valoare nominală de 408 000 000 lei.

Izbucnirea războiului, sarcinile impuse României, efortul pentru pregătirea militară, concentrările și rechizițiile ș.a. au impus grele sacrificii. Războiul a accentuat considerabil greutățile din anii neutralității, pe care le-a suportat poporul român.

Astfel că, guvernul prezidat de Ion I.C. Brătianu, șeful Partidului Liberal, a avut de înfruntat numeroase dificultăți în aplicarea liniei politice adoptate de Consiliul de Coroană de la Sinaia. Presiuni asupra sa erau exercitate atât din interior, cât și din afară, pentru a determina intrarea în război, fie alături de Puterile Centrale, fie, mai ales, alături de puterile Antantei. De asemenea, presiuni erau exercitate și pentru rămânerea în neutralitate definitivă. În contextul unor intense și de o mare diversitate agitații politice, România a preluat inițiativa tratativelor cu Antanta, în scopul încheierii alianței și intrării în război alături de această grupare de forțe.

Guvernul român nu ducea tratative cu ambele grupări beligerante, ci numai cu una, spre care se orientase încă înainte de izbucnirea Primului Război Mondial. Din partea Puterilor Centrale s-au produs doar încercări de atragere a României în război fără să fie întreprinse tratative speciale, vizând acordul pentru o cooperare militară.

Diplomația rusă, în genere, nu dorea să se angajeze în scris, prin tratat, față de România, respingându-i propunerile concrete referitoare la viitorul contur al frontierelor statului român după încheierea păcii. Se susținea cu obstinație că, în relațiile cu România, erau suficiente prevederile acordului romăno-rus, încheiat în 1914. Ca urmare a presiunilor exercitate de evenimentele în curs de desfășurare și a insistențelor Marii Britanii și Franței, care doreau să beneficieze de concursul militar grabnic al României, după îndelungi și anevoioase tratative, s-a putut ajunge, la încheierea tratatului politic și a convenției militare din august 1916.

Intrarea Italiei în război de partea Antantei, ca și în cazul declarării neutralității, avea să faciliteze luarea deciziei finale. La 4/17 mai 1915, guvernul italian a comunicat celui austro-ungar anularea tratatului de alianță cu Puterile Centrale, iar la 10/23 mai trimitea textul declarației de război. Începând cu data de 11/24 mai 1915, Italia se considera în stare de război cu Austro-Ungaria. În timp ce Marea Britanie și Franța se pronunțau pentru imediata intrare a României în război, diplomația rusă nu dorea să se angajeze printr-un tratat încheiat în această privință, apreciind că situația Antantei pe fronturile de luptă se va îmbunătăți prin contribuția Italiei. De altfel, nici guvernul român nu se grăbea să intre în război, cu toată presiunea exercitată și de opoziția internă. Între timp, guvernul rus renunțase să mai susțină soluția intrării trupelor române în Transilvania, în schimbul ideii formării unui stat trialist austro-cehoslovaco-maghiar. Noile combinații ale diplomației ruse au eșuat însă: ofensiva aliaților din Balcani a fost respinsă, iar cea italiană oprită. În schimb, ofensiva Puterilor Centrale pe Frontul de Est a străpuns frontul rusesc în Galiția.

Încercările ulterioare întreprinse de Rusia de a trece peste teritoriul României pentru a acorda ajutor Serbiei, fără să încheie un tratat, au eșuat și ele. Din acest moment, guvernul rus a fost nevoit să-și schimbe tactica în relațiile sale cu cel român.

După succesele militare repurtate în Galiția, Puterile Centrale au devenit arogante în relațiile lor cu guvernul român. Se sugera existența unor tratative secrete cu Rusia, care aveau drept obiectiv încheierea unei păci separate, ale cărei condiții vor fi în defavoarea României. Primul ministru român, însă, nu dorea să se angajeze în acel moment. Înțelegerea cu Rusia nu s-a putut realiza decât *in extremis*, după un timp îndelungat, după ce între ea și Puterile Centrale au avut loc tratative secrete, în cursul cărora teritoriul statului român a făcut obiectul tranzacțiilor. Primejdia care plana asupra României era mare; Ion I.C. Brătianu trebuia să manifeste o prudență și o abilitate politică și diplomatică extreme, pentru a menține existența statului și a-i asigura împlinirea opțiunilor politice naționale. Sprijinindu-se pe interesele naționale, premierul român aprecia că intrarea României în acțiune, în 1915, nu era posibilă. Ca unul care luase parte la campania din Bulgaria din 1913, cunoștea lipsurile armatei române, nevoile cu care era confruntată. Preluând conducerea guvernului, el a sporit bugetul cu 16 300 000 lei. De la 81 600 000 lei în 1913, acesta a ajuns la 97 000 000 lei, în 1914. De asemenea, a crescut numărul elevilor din școlile militare: de la 8 500 ofițeri, în 1913, s-a ajuns la 20 000, în 1916, la intrarea în război. De la 400 000 de militari, câți existau în 1913, s-a ajuns la 833 000, în 1916, cu o rezervă de 416 000, care constituia un total de 1 250 000. În anul 1915, pregătirile se aflau în curs[1].

Ulterior, au fost aprobate credite extraordinare pentru dotarea armatei: unul de 107 milioane lei, iar altul de 196 milioane lei. A fost dublată producția Pirotehniei, Pulberăriei și Arsenalului armatei.

În tot acest timp, opoziția se agita pentru intrarea României în război. Ion I.C. Brătianu era discreditat în fața diplomaților Antantei, în timp ce guvernul acuzat că nu întreprinde nimic pentru înarmarea țării. Aceste învinuiri au fost spulberate odată cu constituirea, la Paris, a Comisiei aflată sub președinția colonelului Vasile Rudeanu, cu misiunea de

[1] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 111.

a procura armament și muniții, medicamente și echipament militar. În același scop, a fost înființată o comisie cu sarcina de a urmări trecerea industriei naționale la producția de război spre a asigura fabricarea de arme și muniții[1].

Partizanii cei mai înverșunați ai intrării României în război alături de Antantă erau mai cu seamă Take Ionescu și Nicolae Filipescu. În iarna anului 1914/1915, a fost întreprins chiar un plan pentru răsturnarea guvernului, Ion I.C. Brătianu fiind acuzat de lipsă de patriotism. În manieră iresponsabilă, cu prilejul manifestațiilor în favoarea intrării României în război alături de Antanta, la adresa primului ministru erau proferate expresii jignitoare. „Sfinxul" însă nu și-a dezvăluit secretul. Diplomații Antantei la București, și ei, dezaprobau intransigența lui Ion I.C. Brătianu față de opoziție.

În tot acest timp, guvernul rus a exercitat presiuni asupra celui român pentru a-l determina să intre în război, pe baza concesiilor deja făcute, fără a emite alte pretenții. Tratativele cu Rusia au fost aspre și de durată. Au fost finalizate numai sub presiunea puterilor occidentale, care făceau parte din Antantă. În acel moment, se simțea necesară realizarea unui echilibru de forțe, fără de care — se aprecia — victoria finală nu este posibilă. Ministrul de Externe al Rusiei a acceptat formal condițiile puse de Ion I.C. Brătianu, pentru intrarea României în război. Primul ministru, însă, în imposibilitatea de a răspunde afirmativ, deoarece țara nu era pregătită încă, s-a hotărât să-și prezinte demisia. Nici șefii opoziției însă și nici membrii guvernului, nici Marea Britanie și Franța nu puteau admite retragerea lui Ion I.C. Brătianu. Soluția a fost găsită în dezlegarea sa de angajamentele luate față de S.D. Sazonov. Prin retragerea demisiei primului ministru, situația României s-a stabilizat. În felul acesta, s-a găsit răgazul pentru continuarea pregătirilor și așteptarea momentului favorabil pentru intrarea în război.

Atacat de ambele tabere, și de partizanii Antantei și de cei ai Puterilor Centrale, primul ministru și-a păstrat calmul. Deoarece manifestațiile politice cu caracter naționalist aduceau grave prejudicii, punând în pericol interesele naționale, au fost emise ordonanțe pentru interzicerea lor. În această atmosferă tensionată, printr-un memoriu înmânat regelui, la 26 noiembrie/9 decembrie 1915, Al. Marghiloman se angaja să sprijine guvernul, cu condiția de a fi respectată neutralitatea României.

Adeseori nedreaptă, pe ton pătimaș, dispunând de oratori de prestigiu, opoziția naționalistă hărțuia guvernul, pe primul ministru, mai ales. Reprezentanții opoziției filogermane au dovedit mai multă reticență. Oricum, ei nu puteau să-și exprime public adevăratele intenții și sentimente. În aceste condiții extrem de dificile, pe planul unor evoluții politice complicate pe plan intern și extern, primul ministru a continuat, cu tenacitate, acțiunea politică și militară. O schimbare de guvern, pe care liderii conservatori au propus-o, la 14/27 ianuarie 1916, nu a fost posibilă. Imperturbabil, primul ministru și-a făcut toate calculele posibile. În condițiile unor lungi și dificile tratative secrete cu Rusia, care nu avea motive să fie mai încrezătoare în politica lui Ion I.C. Brătianu decât Austro-Ungaria (suspiciunea era reciprocă, de altfel), reprezentanții acesteia căutau să-i

---

[1] *Ibidem.*

deslușească intențiile. În urma ofensivei de la Verdun, germanii au obținut succese, care anunțau câștigarea războiului. În aceste împrejurări, opoziția a reluat campania în favoarea Antantei. Nimic însă nu l-a putut clinti pe Ion I.C. Brătianu din deciziile sale. La rândul lor, partizanii Puterilor Centrale au încercat presiuni psihologice asupra regelui — precum Titu Maiorescu —, făcând apel la originea sa germană, fără rezultat însă.

După lungi și dificile tratative, în cele din urmă, s-a ajuns la încheierea celor două convenții cu Antanta. La începutul lunii august 1916, președintele Franței, Raymond Poincaré, a adresat o telegramă țarului Rusiei, prin care-i cerea să fie mai conciliant cu România; intrarea sa imediată în război trebuia să grăbească înfrângerea Puterilor Centrale. Antanta a acceptat condițiile puse de Ion I.C. Brătianu, în acord cu care pacea să nu fie încheiată înainte ca teritoriile cedate României să fi fost ocupate. De asemenea, pacea trebuia încheiată nu separat, ci concomitent de puterile participante. Marea Britanie și Franța, fiind dispuse să accepte cele două condiții, Rusia a fost constrânsă să renunțe la rezervele sale. În consecință, țarul Nicolae al II-lea a dat instrucțiuni noului ministru de Externe, Boris Stürmer, să autorizeze pe ministrul de la București, S. Poklevsky-Koziell, să semneze cele două convenții, politică și militară. Semnarea documentelor de alianță cu Antanta s-a desfășurat în cel mai strict secret. Nu au fost înștiințați nici măcar membrii guvernului. La 4/17 august 1916, în locuința lui Vintilă Brătianu, au fost semnate cinci exemplare originale, pentru Rusia, Franța, Marea Britanie, Italia și România. Cei prezenți și-au strâns mâinile, iar Ion I.C. Brătianu s-a îmbrățișat cu S. Poklevsky-Koziell, adresându-i o ultimă rugăminte, anume, ca Rusia să-i trimită artileria grea și aeroplanele promise, de care va avea atâta nevoie.

Apoi, primul ministru al României a făcut o declarație, în care a subliniat că România acordă o mare importanță documentelor semnate, cu speranța că vor fi sprijinite deziderarele naționale. „Noi nu am intrat în război — arăta el — ca niște solicitatori nepoftiți. Noi am intrat în război ca niște aliați doriți și ceruți"[1]. Referindu-se la această situație, ziarul italian „Corriere d'Italia" nota: „Brătianu s-a evidențiat ca un om de stat de prim ordin, capabil de a păstra perfect stăpânirea de sine și de a trata afacerile cu sânge rece și calcul, dar în același timp cu larghețe de vedere"[2]. S-a decis ca singur ministrul Franței să telegrafieze despre semnarea celor două convenții, pentru a fi evitată deconspirarea secretului și a fi informate mai repede armatele franceze de la Salonic, pentru a intra în acțiune.

Încheierea tratatului de alianță cu Antanta a evidențiat marea capacitate de om politic și de diplomat a lui Ion I.C. Brătianu. Rezultatul final al tratativelor a fost, realmente, opera sa. Timp de doi ani, el a dus îndelungate și anevoioase tratative cu adversarul secular al libertății și integrității statelor din sud-estul Europei. Având sub dominația sa directă milioane de români în Basarabia, Rusia tindea să anexeze jumătate din teritoriul altei provincii istorice — Bucovina —, răpită Moldovei de către Austria, în 1775.

---

[1] I.G. Duca, *op. cit.*, I, p. 72.

[2] *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 53.

Cele două convenţii, politică şi militară, prevedeau recunoaşterea dreptului României de a-şi alipi teritoriile locuite de românii din Imperiul Austro-Ungar, garantau integritatea României din acel timp. În schimb, România se angaja să declare război Austro-Ungariei până la 15/28 august, cel mai târziu, iar Rusia să întreprindă o puternică ofensivă, pentru a facilita intrarea armatei române în război şi să asigure apărarea portului Constanţa. În domeniul cooperării militare, se preconiza front distinct de operaţiuni pe bază de egalitate şi nu de subordonare a armatei române faţă de cea rusă. Aplicarea tratatului s-a dovedit însă tot atât de dificilă, pe cât de dificile fuseseră tratativele pentru finalizarea lui.

Participarea României la Primul Război Mondial

Declaraţia de război şi campania militară din 1916. Îndată după semnarea tratatului de alianţă cu Antanta, trebuia ratificată decizia de intrare în război. În consecinţă, în locul Parlamentului, cum s-ar fi impus conform Constituţiei în astfel de momente cruciale, a fost convocat, la Cotroceni, la 14/27 august Consiliul de Coroană. Secretul semnării tratatului fusese atât de bine păstrat încât majoritatea participanţilor, precum: Titu Maiorescu, Al. Marghiloman, P.P. Carp, Take Ionescu, N. Filipescu, Th. Rosetti, C. Olănescu, C. Cantacuzino-Paşcanu, C.F. Robescu, M. Pherekyde, nu cunoşteau nimic. Au mai participat miniştrii: Em. Porumbaru, E. Costinescu, Alex. Constantinescu, V.G. Morţun, Al. Radovici, I.G. Duca, dr. C. Angelescu şi Victor Antonescu. În dreapta regelui Ferdinand I se afla principele Carol, iar în faţa sa Ion I.C. Brătianu.

Deschizând dezbaterile, suveranul a afirmat că s-a învins pe sine, înclinând spre hotărârea guvernului său. Prin urmare, decizia fiind luată, a invitat pe participanţi să-şi exprime opiniile. Solicitat de rege să ia primul cuvântul, P.P. Carp a refuzat, cerând explicaţii de la Ion I.C. Brătianu. Primul ministru a argumentat luarea deciziei de alianţă cu Antanta, afirmând că, în acel moment, „toată latinitatea este în tabăra contra Germaniei". Nimeni nu garanta neutralitatea României, încât se punea problema fie să se renunţe la împlinirea idealului naţional, fie să se intre în război. S-a decis ultima alternativă, ca reprezentând interesul naţional. În final, Ion I.C. Brătianu a precizat: „Şi eu şi ţara suntem în ceasul de faţă angajaţi, nu mai putem da înapoi".

Invitat din nou, P.P. Carp a refuzat să ia cuvântul. Take Ionescu a acceptat decizia luată. La fel şi Al. Marghiloman, care a considerat că aceasta a fost luată în graba. Luând totuşi cuvântul, P.P. Carp s-a pronunţat categoric împotriva deciziei, pe motiv că o alăturare de Rusia era contrară intereselor ţării şi dinastiei. Nu interesează cine învinge în război, relata el, ci alături de cine dictează onoarea de a participa, chiar şi în caz de înfrângere. Hegemonia rusească la sfârşitul războiului va însemna sfârşitul românismului; cea germană însă va avea drept rezultat salvarea, mântuirea. Prin urmare, România ar fi trebuit să lupte numai împotriva Rusiei. Adresându-i-se regelui, omul politic afirma că aceasta este nu numai în interesul ţării, dar şi al dinastiei. O Rusie învingătoare, aprecia el, nu va mai suporta o dinastie germană, ci una autohtonă. În final, P.P. Carp considera

drept greşită decizia intrării în război, ca reprezentând triumful „linguşitorilor tronului". Sentenţios şi dramatic, el declara că nu poate accepta „pieirea României" şi că va suprima ziarul pe care îl conducea, adică „Moldova": „Am trei fii — încheia el, adresându-se regelui — îi dau Maiestăţii Voastre să se bată şi să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata să fie bătută, căci numai astfel România va putea să fie scăpată".

Regele a reacţionat iritat, rugându-l să revină asupra hotărârii sale; fără rezultat, însă. Distanţându-se de omul politic român, monarhul a afirmat, cu convingere, că dinastia nu este germană, ci română: „România nu a adus nici pe unchiul meu, regele Carol, ca să întemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o dinastie naţională şi revendic pentru Casa mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredinţat-o".

Cuvintele lui P.P. Carp au iritat profund şi pe Ion I.C. Brătianu, care i-a replicat că nu mai poate „avea nimic comun cu această ţară şi acest neam". Titu Maiorescu, şi el, şi-a exprimat nedumerirea faţă de ieşirea din neutralitate, susţinând că ardelenii nu vor voi unirea. În final, într-o pledoarie magistrală, primul ministru a argumentat necesitatea şi valoarea deciziei: „Faptul că patru din cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naţionale şi au consfinţit printr-un act solemn hotarele etnice ale românilor de peste Carpaţi, cauza românismului va face un pas înainte, mai mare şi mai însemnat ca oricând". Subliniind că este conştient de „covârşitoarea răspundere" pe care şi-a asumat-o, îl sfătuia pe rege „să tragă spada şi să intre acuma în luptă alături de Aliaţi împotriva Puterilor Centrale", revendicând pentru sine însă „întreaga răspundere a acestei politici"[1].

În afara de cea a lui P.P. Carp, suveranul României obţinuse adeziunea tuturor oamenilor politici participanţi la Consiliu. Astfel, în seara zilei de 14/27 august 1916, ca urmare a ratificării deciziei Consiliului de Coroană de la Cotroceni, în cursul aceleiaşi zile, ministrul României la Viena, Edgar Mavrocordat, a prezentat declaraţia de război la Ministerul de Externe al Austro-Ungariei. În notă se argumenta că alianţa a avut un caracter defensiv. Prin agresiunea comisă de Austro-Ungaria contra Serbiei au dispărut şi motivele pentru care România şi Italia aderaseră la alianţa cu Puterile Centrale. Monarhia Austro-Ungară n-a manifestat bune intenţii faţă de situaţia românilor din cuprinsul său, făcând, astfel, imposibilă rămânerea în alianţă. Din aceste motive, România se considera în stare de război cu Austro-Ungaria. În seara aceleiaşi zile a fost publicat decretul de mobilizare.

Hotărârea guvernului privind angajarea României în război alături de ţările Antantei, pentru eliberarea teritoriilor româneşti aflate sub dominaţii străine, a avut un puternic ecou în întreaga ţară. „Noi n-am intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri Noi nu vrem ce nu este al nostru, ci vrem unirea cu fraţii noştri din Ardeal, din Banat şi din Bucovina", declara scriitorul Barbu Ştefănescu-Delavrancea în şedinţa

[1] I.G. Duca, *op.cit.*, p. 282.



Fig. 99 Barbu Ștefănescu-Delavrancea.

Academiei Române din 2/15 septembrie 1916[1]. Ziua intrării României în război era apreciată de N. Iorga drept „un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit"[2]. Mediile politice internaționale, ca și presa din numeroase țări apreciau gestul României drept „un fapt a cărui importanță nu va scăpa nimănui", căci „ea vine la timp"[3], intervenția română oferind „avantajul de a deschide frontul balcanic pentru armata sârbo-rusă, concentrată în Basarabia, care, traversând Dobrogea, va putea înainta în întâmpinarea armatei de la Salonic"[4].

Armata română intra în război în condiții neprielnice, dispunând de puține mijloace și trebuind să lupte pe un front lung de aproape 1 500 km, între Vatra Dornei și Turnu Severin. Acesta era mai întins chiar decât frontul rusesc, care însuma 1 100 km. Din aceste motive, pe acest front nu se puteau duce lupte de poziții, ci de continuă mișcare. În momentul intrării în război, armata română dispunea de cinci corpuri de armată, fiecare dintre ele alcătuit din: două divizii, o brigadă de călărași, un regiment de obuziere, un batalion de pionieri. Materialul de război a fost completat prin aprovizionarea anevoioasă din străinătate. În prealabil, așa cum s-a observat, fuseseră adoptate măsuri pentru mărirea producției întreprinderilor militare, precum și pentru militarizarea industriei în același scop[5].

Planul român de acțiuni a fost întocmit în concordanță cu adoptarea deciziei de declanșare a ofensivei peste Carpați și de defensivă pe linia Dunării. Acest plan a fost elaborat la insistența comandamentului rusesc, sprijinit de cel francez, deși guvernul român întrevedea primejdia unui atac prin surprindere venit din sud.

Intrarea armatei române în război a degajat asediul asupra Verdunului, împiedicând ocuparea acestui important punct. La terminarea războiului, Aristide Briand, ministrul de Externe și primul ministru al Franței, mărturisea în Cameră importanța contribuției

[1] Barbu Delavrancea, *Războiul și datoria noastră*, București, 1916, p. 27.

[2] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, 2. *1916–1917*, Craiova, f.a., p. 83.

[3] Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, 1980, p.85.

[4] *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, 2. *Documente externe. 1916–1918*, 2, București, 1983, p. 821.

[5] Vezi *România în războiul mondial (1916–1919)*, 1, p. 30–56.

armatei române în acest moment dificil pentru Franța. Ca urmare a intrării României în acțiune, Germania și aliații săi au trebuit să mobilizeze 58 de divizii pe Frontul de Est[1]. Chiar la 16/29 august 1916, cinci divizii germane de infanterie și una de cavalerie au fost dislocate de pe celelalte fronturi, fiind îndreptate spre Transilvania[2]. La această dată, făcând cauză comună cu aliata sa Austro-Ungaria, Germania a declarat război României. La 17/30 august, a fost rândul Turciei, căreia îi va urma Bulgaria, la 19 august/1 septembrie. România era situată astfel între două fronturi de luptă. În pofida prevederilor Convenției, Rusia a trimis în Dobrogea o armată slabă, puțin numeroasa, sub comanda generalului Zaioncikovski.

Pătrunderea armatei române în Transilvania s-a făcut prin 18 puncte, începând cu noaptea de 14/27 spre 15/28 august 1916. La 16/29 august, trupele române au intrat în Brașov; urmând Valea Jiului, au intrat în Petroșani, apoi au ocupat Târgu Secuiesc, Orșova și Făgăraș. Trecătorile Carpaților au fost cucerite în totalitate, luându-se 4 000 de prizonieri. În momentul culminant al ofensivei române din Transilvania, fusese eliberată o treime din teritoriul acestei străvechi provincii românești, pe o linie care se întindea de la sud de Șarul Dornei, vest de Toplița și Cristuru Secuiesc, est de Sighișoara și în apropierea Sibiului până la Orșova, pe care o includea[3].

Între timp, pentru a opri ofensiva română în Transilvania, la 19/31 august 1916, ziua declarației de război a Bulgariei contra României, generalul german August von Mackensen, care de la 15/28 august primise comanda trupelor germano-bulgaro-turce, a primit ordin din partea feldmareșalului Hindenburg să atace frontiera dobrogeană, împreună cu armatele bulgare și turce. Ideea unei ofensive din sud spre București era sprijinită îndeosebi de generalisimul austriac Conrad von Hötzendorf, cu obiectivul de a ușura situația militară a Puterilor Centrale în Transilvania. În timp ce armata româno-rusă era abia în curs de concentrare, armata germano-bulgară se afla masată deja la frontieră. Beneficiind de acest avantaj, Mackensen a atacat violent Turtucaia, un veritabil cap de pod al apărării române, unde se intenționa construirea unui pod de vase, spre a facilita trecerea armatei române dinspre Oltenia. În primele două zile ale ofensivei inamice, apărarea zonei fortificate de la Turtucaia a rezistat cu succes, pozițiile defensive ale trupelor române dovedindu-se de netrecut în pofida superiorității de forțe și mijloace ale germano-bulgarilor. Concomitent cu luptele ce se derulau pentru stăvilirea ofensivei inamice la Turtucaia, acțiunile s-au extins și în zonele Silistra și Bazargic. În aceste condiții, generalul de brigadă Nicolae Arghirescu, comandantul Diviziei 19 infanterie, a hotărât evacuarea orașului Bazargic și retragerea unităților de la nordul localității (21 august/3 septembrie). Lipsa de comunicare dintre comandamentele român și rus în zonă, oprirea ofensivei generalului Sarrail dinspre Salonic fără a da rezultatele scontate, de natură să

[1] *Războiul României. Documente oficiale*, București, 1921, p. 6.

[2] Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, 1, București, 1925, p. 123.

[3] Vezi *România în războiul mondial*, 1, p. 184–246, cap. *Ofensiva română în Transilvania*; Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 127–136.



Fig. 100 Trecerea Dunării la Flămânda.

favorizeze acțiunile armatei române în momentul intrării în război, trimiterea doar a unei mici părți din unitățile concentrate de ruși în Dobrogea, toate pe fondul intensificării ofensivei inamice au condus în cele din urmă la cucerirea, de către trupele germano-bulgare, a capului de pod de la Turtucaia.

Înfrângerea de la Turtucaia, de la 23 august/5 septembrie 1916, a însemnat o lovitură nu numai militară, dar și morală. Armata română a suferit mari pierderi în oameni și material de război, fiind capturați 25 000 de prizonieri. O a doua bătălie a avut loc pentru Silistra și Bazargic, pe care armatele română și rusă au fost nevoite să le evacueze. Puternica ofensivă a lui Mackensen pe linia Rasova — Cobadin — Topraisar — Tuzla, între 3/16–8/21 septembrie, a fost însă respinsă de către trupele româno-ruse. La 8/21 septembrie 1916, acestea au luat inițiativa ofensivei. Situația continua însă să rămână critică, datorita pierderilor grele suferite în primele zile ale atacului dinspre sud.

O nouă armată română a fost constituită la Dunăre, sub comanda generalului Alexandru Averescu, alcătuită din șapte divizii. La 18 septembrie/1 octombrie, în timp ce ofensiva armatei româno-ruse din Dobrogea (alcătuită din șase divizii române și patru ruse) progresa, a început trecerea trupelor române la Flămânda, pe malul opus al Dunării. Trupele inamice au pierdut Amzacea, dar s-au regrupat la sud de această localitate, pregătind marea ofensivă a lui Mackensen. Concepută în deplin secret, folosind, așadar, elementul suprivă, acțiunea de la Flămânda s-a dovedit a fi o mare greșeală tactică, în condițiile unei iminente ofensive a Puterilor Centrale în Transilvania. Drept urmare,

armata română de la Flămânda a fost transferată pe Frontul de Nord. În Dobrogea, la 6/19 octombrie 1916, Mackensen a atacat dezlănțuit, rupând frontul româno-rus, prin bătălii succesive, care au avut ca rezultat căderea Topraisarului și Cobadinului și pierderea liniei Cernavodă-Constanța. Portul Constanța a căzut în mâna armatei inamice. Din acest moment, apărarea Dobrogei a fost lăsată armatei ruse, cea română, fiind concentrată pe linia Carpaților, pentru a face față puternicei contraofensive a Puterilor Centrale în Transilvania.



Fig. 101 Generalul german Erich von Falkenhayn.

Profitând de faptul că diferitele părți ale dispozitivului strategic ocupat de trupele române din Transilvania erau izolate, la depărtări care nu permiteau să se sprijine reciproc, comandamentul inamic a hotărât nimicirea lor pe rând. Ca urmare, în cursul lunii septembrie, Armata 9 germană a trecut la ofensivă, lovind aripa dreaptă a Armatei 1 române, aflată la sud de Sibiu. Așa a luat naștere operația cunoscută drept Bătălia de la Sibiu (13/26 — 16/29 septembrie 1916). La 13/26 septembrie s-a declanșat ofensiva inamică în Defileul Oltului, trupele Diviziei 3 cavalerie germană reușind să ocupe localitățile Porumbacu de Jos și de Sus, întrerupând astfel legătura dintre Corpul 1 armată român și detasamentul Armatei 2 române, aflat în localitatea Lisa. Pentru a face față amenințării, Armata 1 română a trimis în sprijin cinci batalioane și o baterie de artilerie din Divizia 20 infanterie de sub comanda generalului de brigadă David Praporgescu. Un episod important s-a consumat în zona podului de la Câineni, apărat de trupele române.

La 20 septembrie/3 octombrie 1916, sub loviturile puternicei ofensive a Puterilor Centrale, Armata 1 română a inițiat măsuri de retragere generală spre arcul Carpaților. În sprijinul armatei austro-ungare din Transilvania a venit generalul german Erich von Falkenhayn, care a luat comanda Armatei 9 germane. Aici au fost concentrate puternice forțe inamice, dislocate de pe alte fronturi, cu scopul de a începe contraofensiva, în condițiile în care potențialul de luptă al armatei române fusese sensibil diminuat, ca urmare a transferului unor importante efective pe frontul dobrogean. Planul strategic al inamicului avea drept obiectiv înfrângerea armatei române, prin desfășurarea unei puternice ofensive în Transilvania. Obiectivul nu a fost atins, însă. Rezistența armatei române a modificat planurile inițiale.

O prima bătălie a avut loc pe Valea Oltului, la sud de Sibiu. Istovite, trupele române s-au retras spre Defileul Oltului în noaptea de 15/28 spre 16/29 octombrie 1916. La 18 septembrie/1 octombrie, a început bătălia din Valea Jiului, Petroșanii căzând în mâna inamicului. Au urmat luptele dintre Oltul și Mureșul superior (19 septembrie/2 octombrie — 24 septembrie/7 octombrie 1916), de la Făgăraș, Șinca, Țânțari. Între 24 septembrie/7



Fig. 102 Gara Predeal după luptele din defileul Timișului.

octombrie — 25 septembrie/8 octombrie, s-a desfășurat bătălia din jurul Brașovului, terminată cu retragerea Armatei a 2-a română pe crestele Carpaților. Pe 26 septembrie/9 octombrie au început puternicele lupte pentru apărarea Defilului Prahovei desfășurate până la 12/25 noiembrie. În primele zile ale lunii octombrie, localitatea Predeal și în mod deosebit gara, ca și pozițiile de apărare din această zonă au constituit obiectivul unui foc de artilerie continuu și violent, a cărui intensitate a fost comparată de contemporani cu cea de la Marna sau Verdun. Apărarea română a reușit, cu prețul unor sacrificii uriașe, să păstreze pasul Predeal, inamicul fiind oprit în intenția sa de a pătrunde la sud de munți.

Între 25 septembrie/8 octombrie și 10/23 noiembrie 1916 s-a derulat bătălia din zona Bran — Câmpulung — Dragoslavele. Divizia 22 infanterie, comandată de generalul de brigadă Aristide Razu, căreia ulterior i s-a alăturat Divizia 12 infanterie de sub comanda generalului de brigadă Traian Găiseanu, trebuia să oprească înaintarea inamicului în trecătoarea Bran-Câmpulung și astfel înaintarea lui spre sudul țării. Lupte grele s-au dat pentru eliberarea orașului Câmpulung, ca și pentru cucerirea muntelui Mateiaș, „păstrat până la sfârșit astfel că nu s-au deschis inamicului porțile de invazie spre inima Argeșului sau Târgului, spre Pitești"[1].

O zonă cu o mare însemnătate strategică, care reprezenta cea mai bună direcție de pătrundere din Transilvania în Moldova, o constituia trecătoarea Oituz. Aici, între 28 septembrie/11 octombrie și 14/27 octombrie 1916 a avut loc o primă bătălie, „Grupul Oituz" având misiunea de a realiza o apărare stabilă între râul Dofteana și Valea Cașinului. Atacul inamic cel mai puternic s-a executat în ziua de 5/18 septembrie, în prezența arhiducelui moștenitor Carol și a primului ministru ungar Tisza István. Prin acțiuni de zi și noapte, prin atacuri la baionetă Divizia 15 infanterie, supranumită „Divizia de fier", a reușit să ocupe pozițiile inamicului. Deviza lansată aici de generalul Eremia Grigorescu — „Pe aici nu se trece !" — a devenit realitate. La 14/27 octombrie 1916, comandantul Armatei 1 austro-ungare, generalul Arz von Straussenburg, înregistra încheierea bătăliei din munții Moldovei cu o înfrângere drastică pentru trupele sale. Timp de două săptămâni, unitățile române din zona Oituz au urmărit consolidarea aliniamentului atins, oprind înaintarea inamicului spre Moldova. O a doua bătălie la Oituz s-a derulat între 28 octombrie/10 noiembrie și 2/15 noiembrie, obiectivul principal fiind îndepărtarea inamicului de pe întregul aliniament și împiedicarea lui de a pătrunde spre nord, spre centrul Moldovei. Un alt front în luptele de la sud de Munții Carpați l-a constituit cel din zona Defileului Jiului, unde, între 10/23 și 16/29 octombrie 1916, trupele române, comandate de generalul Ion Dragalina, au desfășurat bătălia pentru apărarea celei mai favorabile artere de legătură cu Transilvania. Ea cobora din Pasul Vâlcan prin localitățile Schela și Vălari, spre Târgu Jiu. Natura terenului, ca și a comunicațiilor din această regiune, la care s-au adăugat condițiile meteorologice cu totul nefavorabile, au avut un rol deosebit în desfășurarea acțiunilor militare. Cele mai aprige lupte au avut loc în zona orașului Târgu Jiu, unde s-au distins unitățile aflate sub comanda sublocotenentului de rezervă Nicolae Pătrășcoiu. „Străzile orașului au fost baricadate și în mare parte minate — își va aminti unul din contemporani; pe strada principală, care duce spre podul de fier peste Jiu, s-au instalat două piese de artilerie de însoțire, având misiunea de a executa trageri directe asupra dușmanului ce ar fi încercat să pătrundă în



Fig. 103 Generalul Eremia Grigorescu.



Fig. 104 Generalul Ion Dragalina.

[1] *Istoricul Regimentului 32 Mircea de la înființare până la anul 1933*, București, 1933, p. 42.

lungul podului. De asemenea, în clădirile mai rezistente din apropierea podului s-au instalat câteva arme automate, iar subsolurile au fost amenajate și ocupate de numeroși apărători ai orașului... La ferestrele clădirilor mai mari erau puși saci cu nisip, la ferestrele de la parter erau amplasate puști-mitraliere capturate de la nemți"[1]. Compania de milițieni, angajată în lupta cu inamicul, a fost sprijinită de populația civilă a orașului. „Era cel mai frumos tablou ce se poate închipui, cel mai mare și mai înălțător tablou al neamului: copii între moșnegi luptând alături pentru țara... amestecați cu câțiva țărani și civili, iar lângă ei, imediat în spatele lor, mai multe femei țărance venite și ele să ajute, pansând pe răniți, cărând muniţiuni soldaților până pe linia de luptă sau încurajând pe luptători. Și toți aceștia erau veniți aici cu voia lor, neîmpinși de nimeni, nemânați de nimeni decât de dragostea de țară și de iubirea de neam"[2]. Între cei care au ajutat pe ostași s-a aflat și infirmiera Ecaterina Teodoroiu, cunoscută drept „eroina de la Jiu"[3]. Urmărit pas cu pas, hărțuit și lovit mereu, inamicul a fost silit să se retragă spre nord, pierzând numeroase efective și material de luptă. Referindu-se la modul de luptă al ostașilor români, ziarul britanic „Times" nota în acele zile că „forțele românești din vest, așezate într-o poziție strategică periculoasă, au opus o rezistență disperată într-o poziție căreia germanii i-au dat numele Târgu Jiului și au luptat timp de trei zile vitejește contra celor mai bune trupe germane. Datorită acestei conduite vitejești, armatele române... au întârziat cu două luni înaintarea coloanelor austro-ungaro-germane peste zona muntoasă și au impus inamicului mari sacrificii și dificultăți de transport și comunicații"[4]. Pe 29 octombrie/11 noiembrie începea cea de-a doua bătălie de la Jiu, inamicul reușind să străpungă defileul la Bumbești, pătrunzând pe mai multe direcții spre Târgu Jiu, pe care l-au ocupat la 2/14, apărarea Munteniei făcându-se cu mare dificultate. În această situație, se impunea luarea de către comandamentul român a unor măsuri strategice deosebite. Acțiunea preconizată trebuia să smulgă inamicului avantajele deținute și să creeze condițiile reluării războiului de eliberare. În acest plan, un loc aparte s-a acordat apărării Munteniei, cu deosebire a zonei Capitalei. La 11/24 noiembrie armatele inamice au forțat Oltul la Stoenești, ajungând în câmpia Munteniei. A doua zi, autoritățile de stat au plecat spre Iași. În aceste condiții dramatice, soluția găsită de comandamentul român a fost angajarea operației de apărare de la Argeș-Neajlov.

Cunoscută în istorie sub denumirea de „Bătălia pentru București", operația de pe Argeș și Neajlov a constituit acțiunea de cea mai mare complexitate desfășurată de armata română în timpul campaniei din 1916.

[1] Colonelul Alexandru Niculescu, *Luptele de la Jiu 1916*, București, 1976, p. 68.

[2] General C. Găvănescul, *Războiul nostru pentru întregirea neamului*, Iași, 1918, p.38.

[3] Ion Mocioi, *Ecaterina Teodoroiu. Eroina poporului român*, Craiova, 1981, p. 62–73.

[4] Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, p. 121–122. Deși contraatacul executat energic de Divizia 1 infanterie română n-a reușit să smulgă inamicului inițiativa în sectorul Jiu, i-a limitat totuși considerabil libertatea de acțiune, întârziindu-i debușarea la sud de munți.

Comanda trupelor române a fost încredințată generalului Constantin Presan, sprijinit îndeaproape de generalul Henri Mathias Berthelot, șeful Misiunii militare franceze. Etapa pregătitoare a bătăliei de la Argeș și Neajlov a început la 12/25 noiembrie 1916, când Marele Cartier General român a hotărât ca armata comandată de generalul Presan să oprească înaintarea trupelor inamice dinspre vest și sud-vest. Forțele române angajate erau inferioare armatelor inamice din punct de vedere numeric. Astfel, pe când generalul Presan dispunea de 13 divizii și jumătate, grupate în trei armate, Puterile Centrale aveau 16 divizii și jumătate. Armata română era inferioară celei inamice și din punctul de vedere al dotării tehnice cu armament. De asemenea, Puterile Centrale aduseseră pe acest important teatru de operațiuni divizii proaspete, recent constituite, în timp ce toate diviziile românești participaseră la lupte încă de la intrarea în război.



Fig. 105 Generalul Constantin Presan

Dispozitivul de luptă era constituit astfel:

1. Armata 1, care era compusă din 56 de batalioane, 33 de escadroane și 54 baterii de artilerie, ocupa un front de 110 km, cuprins între Curtea de Argeș și satul Ipotești, la 14 km sud de Slatina.

2. În partea de sud a țării, pe un front de 200 km, situat între gura Oltului (Turnu Măgurele) și Oltenița se afla grupul apărării Dunării, format din 16 batalioane, 28 escadroane și 31 baterii, o divizie de infanterie și una de cavalerie, forțe cu totul insuficiente pentru a putea face față unui atac inamic impetuos. Valoarea mediocră a grupului apărării frontierei de sud s-a putut constata cu prilejul trecerii Dunării de către grupul de armată inamic, condus de generalul Kosch.

3. Marele Cartier General avea la dispoziția sa trei divizii, aflate în refacere, la Ploiești.

4. Între Oltenița și gura Ialomiței erau amplasate o divizie de infanterie și una de cavalerie rusești, în fața cărora nu existau însă forțe inamice. Aceste divizii ruse făceau legătura între grupul care apăra Dunărea și armata rusă, care ocupa frontul din Dobrogea.

În marea bătălie pentru București, frontul de luptă avea trei sectoare: *Argeșul superior*, între valea acestui râu și Golești — Titu; *Argeșul mijlociu*, în fapt, sectorul de atac al grupului de armate român, situat între văile Glavaciocului, Neajlovului mijlociu și Argeșului, cu direcția de înaintare Alexandria — București; *Neajlovul și Argeșul inferior*, cu centrul la Călugăreni, pe direcția de înaintare Giurgiu — București[1].

[1] Vezi Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 420–421.

În această situație, a fost alcătuit planul bătăliei de la Argeș, la baza căruia se afla ideea aplicării unei rapide mișcări de trupe românești, în scopul de a angaja și a înfrânge succesiv grupările inamice. Această idee tactică s-a impus și ca urmare a inferiorității numerice a grupului de armate român.

Inamicul înainta cu două grupări: una de la nord și alta de la sud, fără legătură între ele. În aceste împrejurări, generalul Presan „s-a decis a îndrepta și concentra forțele chiar pe câmpul de bătălie, pe care-l aprecia a fi regiunea dintre Drăgănești și Neajlov"[1]. Lupte deosebit de îndârjite s-au angajat în dimineața zilei de 15/28 noiembrie cu unitățile germane aflate pe marginea și în interiorul localității satului Prunaru, în care s-a remarcat Regimentul 2 roșiori, angajat în șarjă. „De după garduri, din mărăcinișuri, de pe ferestrele caselor și podurilor, dușmanul ascuns cu zeci de mitraliere, aruncă o grindină de gloanțe asupra falnicului regiment. Cai și călăreți cad grămadă unii peste alții. Regimentul e distrus. Două sute de oameni rămân pe câmpul de luptă, formând, împreună cu cadavrele cailor, mormane de carne sângerândă. Printre ei, toți ofițerii regimentului, în cap cu bravul lor comandant"[2]. Lupte înverșunate s-au purtat și în zilele următoare, la Călugăreni, Bălăria, Stâlpu, Bulbucata. Victorii ale armatei române au avut loc în mai multe puncte ale frontului. Decizia declanșării ofensivei în ziua de 16/29 octombrie a trebuit însă să fie amânată cu o zi, din cauza întârzierii sosirii unei divizii române de infanterie[3]. Pe de altă parte, o divizie de cavalerie a pierdut legătura cu grupul de armate comandat de generalul Presan, primind, apoi, cu întârziere ordinele. În acest timp, Marele Cartier General român a insistat pe lângă comandamentul armatelor ruse pentru a sprijini plănuita ofensivă română; răspunsul acestuia a fost că „nu poate activa fără ordin superior"[4].

Diviziile Socec și Scărișoreanu, într-un contact foarte apropiat cu trupele inamice aflate în avangardă, se îndreptau spre frontul de operațiuni. Bătălia de pe Neajlov și Argeș s-a desfășurat între 17/30 noiembrie și 20 noiembrie/3 decembrie 1916, pe un front lung de 120 km, începând de la Golești, până în apropierea Dunării: „Ea a constat dintr-o serie de lupte, date izolat, dar formând un ansamblu operativ, condus de ambele părți de o voință unică și cu un țel unic. Analogia cu marea bătălie de la Marna se impune: linia principală de luptă era valea unui râu; bătălia angajase aproape totalitatea forțelor disponibile ale celor doi adversari: ea avea să fie hotărâtoare pentru soarta capitalei țării"[5].

În ziua de 17/30 noiembrie 1916 a început ofensiva română. O divizie românească, deși primise ordin cu întârziere, a acționat energic, reușind să pătrundă în spatele unei unități militare inamice, în fapt, forța cea mai importantă a grupului de armate comandat de generalul Kosch, care a fost aproape încercuită. Au avut loc lupte deosebit de grele în raza satului Bălăria, distingându-se prin fapte de vitejie ostașii Regimentului 40 infanterie

[1] General G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 108.
[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 2, p. 190.
[3] *Ibidem*, p. 170.
[4] *Ibidem*, p. 210.
[5] Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 420.

„Călugăreni". Un batalion al acestui regiment a ocupat postul de comandă al unei divizii germane, capturând arme și muniții, precum și 200 de prizonieri. Lupte grele s-au dat și în raza localității Călugăreni, unde două divizii bulgare, cu ajutoare germane, înaintau pe șoseaua Giurgiu — București. Trupele române au respins însă atacul acestor forțe inamice. În seara zilei de 17/30 noiembrie, armata română se afla într-un strâns contact cu forțele dușmane pe întreg frontul, plănuind a doua zi declanșarea unui atac.

Ziua de 18 noiembrie/1 decembrie prefigura un început de victorie a armatelor inamice. O divizie germană înainta impetuos de-a lungul șoselei dintre Neajlov și Argeș. Comandamentul german se considera în siguranță, fără a avea însă știri că două divizii românești se aflau între două mari unități germane. Generalul Falkenhayn se și vedea în fața forturilor Bucureștilor. Se înșela însă în aprecierile sale. Generalul Mackensen a fost cel care l-a adus la realitate, cerându-i să vină în ajutorul grupului de armate comandat de generalul Kosch, pe punctul de a fi încercuit. Trupele române au organizat un cap de pod la Buda.

Divizia Socec înainta impetuos împotriva armatei lui Kosch, cucerind Târnava și luând 50 prizonieri și două tunuri. Obiectivele atacului erau acum Drăgănești de Vlașca. Cucerirea acestui punct de către armata română însemna ruperea armatei lui Kosch de grupul trupelor inamice. Sesizând intenția Diviziei Socec, forțele inamice s-au regrupat, revenind la atac din toate direcțiile. Artileria inamică, mai numeroasă și de mai bună calitate, a atacat cu vigoare, iar Drăgăneștii au rămas în mâinile inamicului. Divizia Socec, lipsită de sprijinul altor unități românești, de cel al cavaleriei de la Flămânda mai ales, n-a reușit să-și atingă obiectivul. Din cauza înfrângerii rezistenței unei divizii românești, Divizia Scărișoreanu și-a schimbat direcția de atac. Grosul armatei lui Kosch a fost învins și nevoit să se retragă. Forțele inamice, cu totul luate prin surprindere la Bălăria, unde au fost energic atacate de către Regimentul 40 „Călugăreni".

Prin alte acțiuni pline de curaj și eroism, retragerea forțelor inamice a fost tăiată. Bălăria a fost cucerită de armata română. O dezordine începea să domine armatele inamice. În fața asaltului impetuos al ostașilor români, trupele inamice, cuprinse de panică, au intrat în dezordine. Trupele bulgare, și ele, au fost înfrânte, pierzând legătura cu cele germane. De pe Argeș, unde nu se mai puteau menține, forțele inamice s-au retras spre Neajlov, amplasându-se în jurul satului Bănești. Un puternic schimb de focuri de artilerie se angajase între forțele aflate în încleștare. Trupele române n-au putut rezista ofensivei inamice care a urmat și au părăsit pozițiile fără să primească ordin.

Comandantul acestui sector de operațiuni a cerut grabnic ajutoare. El a convocat comandanții de unități, dând ordin pentru regrupare și trecere la contraatac. Regimentul condus de colonelul Bunescu a pornit impetuos la atac, sprijinit de o mitralieră-automobil, manevrată cu abilitate de un ofițer francez. Au avut loc lupte corp la corp, în care s-au distins ostașii români. Trupele române au izbutit să recucerească vechile poziții pe malul de nord al Neajlovului. În seara zilei de 18/30 noiembrie, în sprijinul armatei române au început să vină trupe rusești, care s-au așezat pe poziții între Dunăre și Argeș.

Începutul de victorie care se contura la sfârșitul zilei de 18/30 noiembrie avea să fie însă zădărnicit din cauza unui incident stupid și plin de dramatice urmări. Ordinul dat de generalul Presan Armatei 1, care cuprindea planul de ansamblu asupra desfășurării tactice a operațiunilor militare ale întregului front românesc, a căzut în mâinile inamicului. Un automobil românesc, în care se aflau doi ofițeri români, a fost capturat de inamic la Rătești, în județul Argeș. În condițiile conturării unei victorii românești în punctul cel mai important al frontului, situat pe Argeșul mijlociu, capturarea documentelor militare românești a avut o excepțională valoare militară în mâna comandamentului german.

Consecințele pentru armata română au fost dintre cele mai grave. O divizie inamică a intrat fulgerător în spatele Armatei 1 române. Cavaleria inamică va sprijini apoi asaltul infanteriei asupra Bucureștilor, încercând să taie retragerea în această direcție a grupului de atac român. Generalul Mackensen a preluat comanda supremă a armatelor inamice din România, pentru a desăvârși acțiunea începută: a ocupa temeinic malurile Argeșului și a tăia retragerea trupelor române.

Cu toate acestea, în ziua de 19 noiembrie/2 decembrie, bătălia continua cu vigoare pe toată linia frontului[1]. Grupul de armate comandat de generalul C. Presan a hotărât să continue ofensiva, cu intenția de a scoate din dispozitivul inamic forța principală de sub comanda generalului Kosch. Lupte foarte grele au avut loc în această zi pe întregul front dintre Carpați și Dunăre. Unități militare românești au alungat forțele inamice din zona localităților Bălăria — Stâlpu — Gorneni — Bănești — Iepurești. Au fost luați prizonieri peste 2 000 de militari ai forțelor inamice aliate și făcute importante capturi de armament și muniții. În acest fel, a fost restabilită comunicația directă a trupelor române cu Capitala. În cursul nopții de 19 spre 20 noiembrie/2 spre 3 decembrie aprovizionarea s-a efectuat normal; în schimb, au fost rupte legăturile între unitățile militare germane și bulgare.

Datorită acestor acțiuni ale trupelor române, desfășurate într-unul din cele mai importante sectoare ale frontului, se profila din nou un încurajator început de victorie. Din nefericire, însă, inițiativa a fost zădărnicită. Grupul român al apărării Dunării și-a amânat ofensiva pentru a doua zi, deoarece Divizia 40 infanterie rusă a comunicat că nu va putea acționa spre localitatea Vlad Țepeș decât în ziua de 20 noiembrie/3 decembrie, neterminându-și concentrarea. Momentele de nesiguranță în aplicarea planului de operațiuni deveneau tot mai frecvente. Grupul de armate aflat sub comanda generalului Presan nu a dispus de informațiile necesare cu privire la situația inamicului în partea de vest. Din pline de promisiuni, împrejurările au devenit nefavorabile continuării inițiativei comandamentului român.

În loc să continue ofensiva, generalul Socec s-a retras spre est. O divizie română de cavalerie, pierzând contactul cu alte divizii românești, cărora le era atașată, nu s-a putut afla la momentul indicat în locul ce trebuia să-l ocupe în sectorul de luptă principal al frontului românesc. Concomitent cu aceste defecțiuni, artileria inamică acționa cu violență, forțând retragerea trupelor române din sectoare importante ale frontului. În loc să aducă armatei române succesul întrevăzut, ziua de 19 noiembrie/2 decembrie se încheia cu rezultate puțin încurajatoare.

[1] Vezi Colonel Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916–1917*, București, 1967, p. 165–166.

Ziua următoare, 20 noiembrie/3 decembrie 1916, avea să aducă armatei române înfrângerea, datorată unor slăbiciuni ale rezistenței pe alte sectoare și refuzului comandamentului trupelor ruse de a sprijini armata română. Inamicul a reușit să exploateze tot ce era în avantajul său, concentrându-și forțele în jurul grupului de atac al armatei române. O divizie turcă, urmărind retragerea Diviziei Socec, a ocupat localitățile Letca Nouă și Ghimpați. Prin acțiuni conjugate, trupele germano-bulgare au ocupat poziții la nord de Glavacioc, având în sprijin o puternică artilerie grea, care ținea sub bătaia tunurilor sale șoseaua Alexandria — București.

Încă de la începutul zilei, ofensiva românească a început prin atacul diviziilor comandate de generalii Lambru și Scărișoreanu. A fost recucerită Grădiștea, fiind respinse forțe dușmane până către Neajlov. Dar, acest început favorabil al ofensivei românești a fost stăvilit de un puternic bombardament al artileriei inamice, căruia i-a urmat un contraatac similar al infanteriei. Trupele inamice și-au conjugat eforturile și au presat cu violență asupra celor românești, determinându-le la o retragere dezordonată, ceea ce le-a cauzat pierderi considerabile. Contraofensiva și înaintarea trupelor inamice s-a generalizat în toate sectoarele frontului. Obosite după atâtea lupte și marșuri neîntrerupte, unitățile militare românești au cedat pe tot frontul. Pe de altă parte, armata română s-a văzut lipsită și de sprijinul atât de necesar din partea celei rusești[1].

În condițiile retragerii, sub focul și înaintarea impetuoasă a forțelor inamice, trebuiau să fie evitate pierderile de proporții. S-a recurs la sacrificarea unor unități, destinate să opună rezistență pe poziții, pentru a facilita retragerea grosului armatei române spre est. Cu toate acestea, la trecerea peste Neajlov, Divizia Socec a pierdut întreaga artilerie și aproape întreg efectivul uman: „Lovită drept în inima dispozitivului său tactic, puterea armatei noastre de pe Argeș se prăbușește. Bătălia era pierdută; retragerea generală se impunea. Preocuparea comandamentului suprem era acum să scape de la pieire cât mai mulți oameni și cât mai mult material. Ceea ce a mai rămas din trupele grupului de atac a trecut pe malul de nord-est al Argeșului și apoi al Sabarului. Operația retragerii este bine susținută"[2]. Incursiunile de tăiere a retragerii trupelor române au eșuat; scopul urmărit de inamic, de a distruge armata română, nu a fost atins. În memoriile sale, generalul Falkenhayn a fost nevoit să recunoască meritele deosebite ale comandamentului armatei române, în strădania sa, încheiată cu succes, de a păstra ființa armatei române. După o refacere de o jumătate de an, în vara anului 1917, aceasta va înfrunta și pune în derută un inamic numeros și superior dotat cu armament și muniții.

[1] General G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 301.

[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 441.



Fig. 106 Generalul german August von Mackensen în București.

Desigur, așa cum s-a putut constata, au existat multiple cauze ale insuccesului militar în bătălia pentru apărarea Capitalei. Cea mai importantă însă a fost inferioritatea numerică și cea de ordin tehnic-militar a armatei române, în raport cu armatele celor patru puteri aliate. Armatei române i-au lipsit, mai cu seamă, mijloacele de comunicație moderne între unități și mari unități, de care inamicul dispunea din plin, la toate eșaloanele. Comandamentul român, nedispunând de astfel de mijloace moderne de comunicație, cum erau telefonul sau telegraful, transmitea ordinele cu întârziere, prin curieri, care puteau fi capturați, așa cum s-a întâmplat cu cei doi ofițeri români la Rătești, în județul Argeș. Celelalte cauze — surprinderea planului de operațiuni, defecțiunea unor mari unități militare și refuzul comandamentului rus de a sprijini acțiunile ofensive ale armatei române — pot fi considerate de ordin secundar.

Bătălia pentru București se situează, fără îndoială, și ea, în contextul marilor bătălii desfășurate în timpul Primului Război Mondial. Unui succes inițial, i-a urmat înfrângerea survenită ca urmare a unei copleșitoare superiorități militare a inamicului, în ziua de 20 noiembrie/3 decembrie 1916. Din acest moment, s-a decis retragerea generală a armatei române spre Siret, în mod organizat, pentru a se evita, pe cât posibil, pierderi mari. Bucureștii, capitala țării, a căzut în mâna armatei inamice. Au mai avut loc unele bătălii pe Cricov, în Prahova, la 25 noiembrie/8 decembrie, la Râmnicu Sărat, între 9/22 și 14/27 decembrie, la Cașin, între 9/22 decembrie 1916 și 3/16 ianuarie 1917, unde ofensiva Puterilor Centrale a fost oprită, apoi bătălia de la Focșani, oraș care era ocupat, ca și Brăila, de altfel. Atingând linia Siretului, frontul s-a stabilizat.

Armata română, deși învinsă, n-a putut să fie nimicită, potrivit expresiei generalisimului german Ludendorf; s-a retras în ordine, obligând inamicul să treacă la defensivă. La sfârșitul lunii decembrie, ambele tabere își epuizaseră mijloacele de luptă. Frontul a fost stabilizat pe văile Șușiței, Putnei și Siretului. Prima campanie pe frontul român se încheiase.

Eșecul armatei române în această primă campanie, determinat, firește, de lungimea frontului, de lipsa de înzestrare tehnică, a fost și un rezultat al neîndeplinirii de către Aliați a condițiilor stabilite inițial. În momentul în care România a intrat în război, ofensiva generalului Brusilov fusese oprită, iar pe frontul din Balcani efortul ofensiv al armatei generalului Sarrail se terminase. De asemenea, defecțiunea armatei ruse s-a adăugat la propriile slăbiciuni tactice și strategice ale armatei române. Toate au concurat la rezultatele primei campanii. Potrivit unei statistici americane, la sfârșitul primei campanii, românii pierduseră, în total, 500 000 oameni (100 000 morți, 150 000 răniți, 250 000 prizonieri).

Retragerea în Moldova, devenită *centru al rezistenței românești*, a creat probleme deosebit de grave. În afară de faptul că teritoriul ocupat a fost supus de către inamic unui regim de teroare și unei enorme spolieri, fără margini, românii au fost constrânși să incendieze câmpurile petroliere și rafinăriile. Partea care mai rămăsese din România trebuia organizată, pentru a primi enorma masă de refugiați și a îngădui pregătirea armatei pentru eliberarea teritoriilor rămase sub ocupație.

În provincia de peste Milcov, alături de refugiații civili din ținuturile ocupate și de armată, de cei circa 20 000 răniți și bolnavi, de prizonieri ș.a., au fost aduși mii de tineri, între 16 și 19 ani, precum și recruții anilor 1917–1920. Transportul și cazarea populației flotante evacuate — apreciată la mai mult de un milion și jumătate de suflete — au ridicat probleme insurmontabile, aproape. Dificultățile au fost agravate de asprimea iernii, de boli, de lipsa alimentelor și a medicamentelor, a personalului sanitar. Toate acestea au provocat un greu tribut de victime. Potrivit mărturiilor timpului, numai tifosul exantematic a secerat 300 000 vieți omenești. Epidemia, potrivit unui ziarist al timpului, a produs mai multe victime decât zece bătălii. La Iași, mai ales, mortalitatea a atins proporții înspăimântătoare; zilnic, erau înregistrați 400–500 morți. „Morții civili — avea să noteze peste ani Iorgu Iordan — făceau să crească enorm cifra pierderilor similare provocate de războiul propriu-zis, de pe front, unde extrem de mulți militari mureau din cauza tifosului exantematic și, în număr mai mic, a febrei recurente, boli oarecum necunoscute mai înainte și, în orice caz, specifice războiului. Mi se întâmpla să văd aproape zilnic, chiar pe strada Lăpușneanu, camioane enorme încărcate cu cadavre, care, fiind puse claie peste grămadă, se trădau, ca să zic așa, deși erau chipurile acoperite cu prelate, prin faptul că vreun picior sau vreo mână spânzurau peste marginea lăzii camionului. Aceste boli nu făceau bineînțeles deosebire între civili și militari; cred — simplă presupunere pesimistă — că numărul celor dintâi căzuți victime nu era mult, poate chiar de loc, mai mic decât al celorlalți"[1].

[1] Iorgu Iordan, *Memorii*, 1, București, 1976, p. 289.

La 20 noiembrie/3 decembrie 1916, guvernul român, prezidat de Ion I.C. Brătianu, a părăsit Capitala, ocupată apoi de inamic la 23 noiembrie/6 decembrie.

La 11 decembrie 1916/24 ianuarie 1917, la Iași — devenit capitală a României și oraș al „rezistenței până la capăt", așa cum s-a spus — a fost constituit un guvern de uniune națională Ion I.C. Brătianu — Take Ionescu, în care au intrat și alți trei conservatori democrați. Paralel cu măsurile adoptate pentru ameliorarea situației populației din Moldova, efortul a fost concentrat, firește, asupra problemei agrare; atât regele, cât și guvernul au făcut promisiuni cu privire la împroprietărirea care urma să fie efectuată la sfârșitul războiului, odată cu modificarea legii electorale. Acestea nu erau simple promisiuni, de natură să mențină unitatea internă, națională, să îngăduie continuarea luptei. Având ca punct de plecare necesitățile interne, care decurgeau din stadiul de dezvoltare a societății românești, reformele reprezentau, totodată, o garanție acordată românilor de pretutindeni, în legătură cu viitoarea formă de realizare a României Mari. „Noi — spunea Take Ionescu, în Cameră — legiferăm azi pentru o Românie mică, dar legiferăm cu ochii la România de mâine, la România Mare".

Conservatorii rămași în București (Al. Marghiloman, Th. Rosetti, T. Maiorescu), cu excepția grupului lui P.P. Carp — sub presiunea evenimentelor — și ei, au fost constrânși să includă în programul partidului cele două reforme. După îndelungate dezbateri, în cursul cărora a fost subliniată valoarea națională a actului, proiectul pentru modificarea Constituției a fost votat în Cameră în vara anului 1917.

După votarea celor două reforme în Parlament (iunie-iulie 1917), s-a produs o criză guvernamentală. În urma unor diferende privitoare la situația militară a țării, la relațiile cu puterile aliate și la aplicarea tratatului de alianță, Take Ionescu și partizanii săi și-au prezentat demisia. Parlamentul însă a acordat în continuare încredere guvernului și primului ministru.

Frământările sociale și politice, accentuate de revoluția rusă și de mișcările din rândul armatei ruse existente în Moldova și-au găsit expresie și în încercarea de reorganizare a Partidului Social-Democrat, a cărui activitate fusese interzisă, ca urmare a împrejurărilor din vara anului 1916. Un grup de militanți socialiști, refugiați în Rusia, a format la Odessa *Comitetul de acțiune social-democrat* (M.Gh. Bujor), care și-a propus legalizarea organizației socialiste și lupta revoluționară pentru înlăturarea regimului politic.

În prima parte a anului 1917, confruntat cu o gravă criză politică internă, guvernul român s-a străduit să pregătească condițiile continuării luptei. Totodată, a desfășurat o largă activitate diplomatică pentru a preveni consecințele care puteau decurge pentru România din tratativele purtate de puterile beligerante cu privire la încheierea unei păci separate.

În noile condiții care au urmat primei campanii, guvernul român s-a străduit să reactualizeze angajamentele luate de aliați față de România, să convingă asupra importanței pe care o prezenta teatrul de război din România. Primul ministru și-a expus punctul de vedere la Conferința militară a Aliaților, din ianuarie 1917, de la Petrograd, la care România nu a fost invitată să participe.

Revoluția rusă și tendința spre pace separată a cercurilor politice de la Petrograd, formula de principiu lansată de președintele american Wilson, în ianuarie 1917, *a păcii fără victorie, fără învinși și fără învingători*, au creat serioase motive de îngrijorare guvernului român, care știa că soarta României era mereu pusă în balanță, în cursul discuțiilor celor mari. Îngrijorarea a sporit și ca urmare a faptului că S.U.A. întrețineau relații diplomatice normale cu Bulgaria, iar la declararea războiului, președintele Wilson afirmase din nou că S.U.A. nu înțelegeau să „micșoreze" sau să restructureze Imperiul habsburgic. Președintele american pleda în favoarea *autonomiei naționale* a naționalităților din Imperiul austro-ungar, nu pentru *autodeterminarea* acestora.

În vara anului 1917, cu prilejul Conferinței Aliaților, România a primit asigurări cu privire la finalitatea luptei comune.



Fig. 107 Generalul francez Henri Mathias Berthelot.

Refacerea armatei române și campania din 1917. În uriașa activitate organizatorică desfășurată pe teritoriul Moldovei, efortul principal a fost îndreptat spre reorganizarea armatei, în vederea continuării războiului. În realizarea acestui obiectiv, un rol important a revenit Misiunii militare franceze, conduse de generalul Henri Mathias Berthelot. Misiunea — ai cărei membri începuseră să sosească încă din octombrie 1916 — era alcătuită din 277 ofițeri, 37 piloți, 88 medici, farmaciști și veterinari, patru ofițeri de marină, opt ofițeri de intendență și 1 150 grade inferioare. Rolul ofițerilor din misiunea franceză a fost acela de a servi drept consilieri pe lângă comandamentele și unitățile române, în ceea ce privește organizarea, dar mai ales instrucția și cunoașterea noilor metode de luptă, pe baza experiențelor făcute de armata franceză în cei trei ani de război pe Frontul de Vest. Ofițerii misiunii franceze au fost repartizați la toate comandamentele, ca sfetnici și instructori: pe lângă Marele Cartier General, corpuri de armată, divizii, regimente de infanterie și artilerie grea, precum și la școlile militare. Răspândiți în unități sau în statele majore, aceștia au instruit armata română în acumularea noilor metode de luptă și pentru folosirea noului material de război, primit din abundență, din Franța mai cu seamă[1]. La aviație, în afară de personalul de direcție, circa 36 de ofițeri au servit

[1] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 2, p. 392.


NEAMUL ROMÂNESC

COMUNICAT OFICIAL № 54

Frontul de Nord și Nord-Vest

Frontul de Sud

MISIUNEA FRANCEZĂ

Fig. 108 Ziarul „Neamul Românesc" al lui Nicolae Iorga salută sosirea Misiunii Militare Franceze în România.

ca piloți și observatori. Rolul Misiunii militare franceze nu s-a mărginit numai la acela de consiliere în organizare și instrucție; numeroși ofițeri francezi au luat efectiv parte la lupte și au căzut pe câmpul de onoare, alături de cei pe care-i instruise. Medicii francezi au lucrat în spitale la îngrijirea răniților și combaterea epidemiilor, mulți căzând victime ale datoriei.

S-a izbutit să se pregătească de luptă o armată de operații de 460 000 oameni, cu o înaltă capacitate combativă și cu un ridicat moral[1]. Delegațiile aliate sosite în capitala Moldovei, cu scopul de a da asigurări cu privire la recunoașterea drepturilor românești (o delegație franceză condusă de Albert Thomas, ministrul Munițiilor, una belgiană, condusă de ministrul socialist Vanderwelde și o misiune americană, condusă de generalul Hugh Scott) au putut să se convingă de aceste realități.

Atmosfera febrilă a acestei jumătăți de an, care a precedat marile lupte din vara anului 1917, a culminat cu afirmarea sentimentului național și a solidarității românești. Moldova a fost centru de concentrare a voluntarilor români, dornici să intre în luptă pentru eliberarea teritoriilor naționale. Numeroși prizonieri militari din Rusia (care luptaseră alături de armatele Dublei Monarhii) au organizat un *Comitet național al românilor din țările subjugate*, care, la 11/24 aprilie 1917, a lansat un manifest, chemând la organizare, în vederea luptelor care se anunțau. În acest scop, au fost editate publicații („Gazeta Transilvaniei și Bucovinei", „România Mare"). La 26 aprilie/9 mai 1917, Corpul de voluntari români de la Darnița, din apropierea Kievului, a lansat o proclamație, în care exprima voința de a lupta pentru întregirea națională. Pe drept cuvânt, adunarea solemnă de la Darnița, prin afirmarea puternică a solidarității românești, a fost apreciată drept *Prima Alba Iulia*.

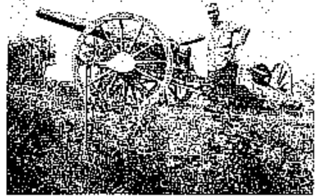


Fig. 109 Baterie antiaeriană.

[1] General G. A. Dabija, *op. cit.*, 4, p. 24–25.

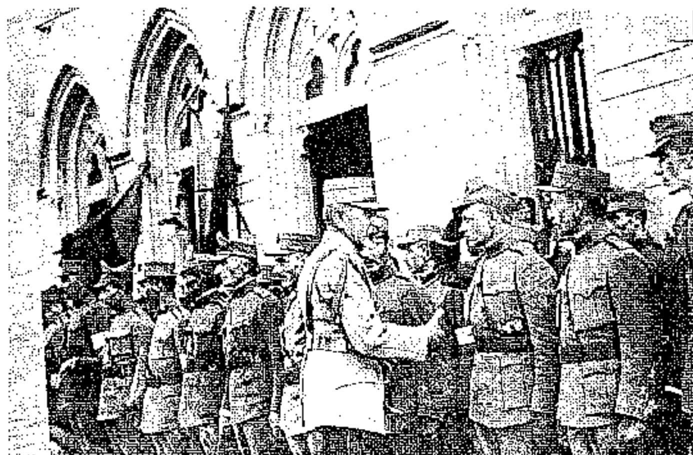


Fig. 110 Ofițeri din Corpul voluntarilor transilvăneni și bucovineni primiți de generalul Constantin Presan în Gara Iași .

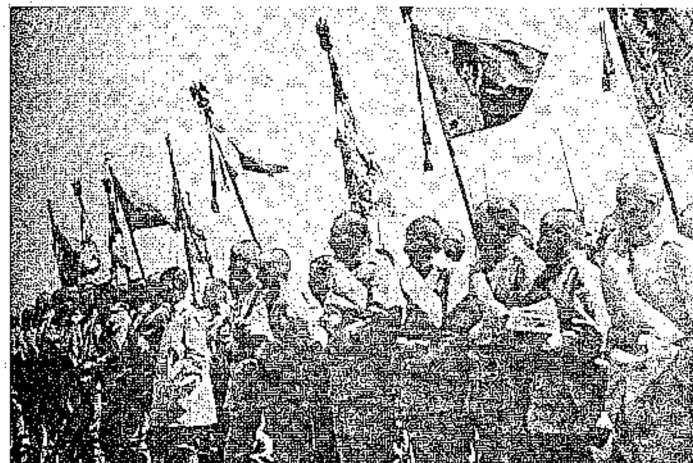


Fig. 111 Voluntari transilvăneni și bucovineni depunând jurământul.



Fig. 112 Batalionul de moți „Horia".

Textul proclamației a fost larg răspândit în Europa și în S.U.A. Sosirea primelor detașamente de voluntari români la Iași, la 7/20–8/21 iunie 1917, au prilejuit manifestații de înaltă valoare patriotică, națională. „Zi mare. Zi sfântă — nota dr. Vasile Bianu. Una din cele mai sfinte zile ale României Mari, căci ea este prevestitoarea apropierii celei mai mari, ziua întregirii neamului românesc. Astăzi la ora 4 p.m. a sosit cel dintâi batalion de voluntari ardeleni și bucovineni, compus din 1500 de oameni. Sosirea acestei armate naționale a Ardealului și Bucovinei se poate considera ca un eveniment istoric fără seamăn în trecutul nostru. Această armată va lupta acum pentru libertatea și dezrobirea patriei... A descrie impresia făcută în public de sosirea acestei armate naționale este imposibil. Este de ajuns să spunem că ochii tuturor la vederea voluntarilor se înrourau cu lacrimi, nu lacrimi trecătoare ale unei izbucniri de o clipă, ci picurarea prelungă și tot mai sclipitoare a diferite simțăminte de fericire, de bucurie... și de durere"[1]. Voluntarii transilvăneni și bucovineni au fost repartizați la regimentele 5 vânători, 2, 3, 19 și 26 infanterie, unde și-au reîmprospătat instrucția și în cadrul cărora au luat parte la marile bătălii din vara anului 1917.

În conformitate cu planurile generale ale comandamentului aliat, generalul Scerbacev, devenit șef al Marelui Stat Major al armatei ruse, împreună cu generalul Presan, la începutul lunii mai, au stabilit liniile principale ale unei viitoare ofensive, care trebuia începută în sectorul Nămoloasa. Pe frontul românesc, însă, în urma revoluției, descompunerea armatei ruse s-a accentuat. Soldații refuzau să mai lupte. Contraofensiva Puterilor Centrale de la începutul lunii iulie a dus la înfrângerea trupelor ruse din sectorul de nord. Armatele austriece au atins din nou Galiția și Bucovina. În aceste condiții, comandamentul german a elaborat planul de a scoate România din luptă, printr-o ofensivă concertată. Lovitura principală urma să fie dată de generalul Mackensen, tot în regiunea Nămoloasa.

[1] Dr. Vasile Bianu, *Însemnări din Războiul României Mari*, I. *De la mobilizare până la Pacea din București*, Cluj, 1926, p. 129–130.



Fig. 113 Generalul Alexandru Averescu.

În luna iulie 1917, situația militară pe diversele fronturi ajunsese din nou critică pentru Antantă. Ofensiva generalului rus L.S. Kornilov fusesse oprită. Trecând la contraofensivă, Puterile Centrale au înfrânt trupele ruse, împingându-le spre Est, într-o retragere dezordonată. În aceste condiții, se sconta pe nimicirea forțelor româno-ruse din Moldova și scoaterea României din război, printr-o ofensivă concentrică a două grupuri de armate: unul, comandat de Mackensen, în zona Nămoloasa, altul, comandat de Gerock, în zona Oituzului. Potrivit planului, trupele române urmau să fie prinse într-un uriaș clește, nimicite, iar Moldova ocupată. Rezistența eroică a românilor a spulberat însă acest plan de nimicire.

Succesiunea în timp a acțiunilor militare din vara anului 1917 a generat trei operații: operația ofensivă a Armatei a 2-a română în zona Mărăști, cunoscută sub denumirea de *Bătălia de la Mărăști*; operațiile de apărare ale Armatei 1 române din zona Mărășești și a aripii drepte a Armatei a 2-a în zona Oituz, cunoscute sub denumirea de *Bătălia de la Mărășești* și *Bătălia de la Oituz*[1].

Armata a 2-a română, pusă sub comanda generalului Alexandru Averescu, dispunea de 56 batalioane și 14 escadroane, 448 mitraliere, 228 guri de foc de artilerie și 21 avioane. Trupele germane și austro-ungare totalizau: 21 batalioane de infanterie și 36 escadroane de cavalerie, înzestrate cu 252 mitraliere și 142 guri de foc de artilerie, care se sprijineau pe un puternic sistem de lucrări genistice La 11/24 iulie a început *Bătălia de la Mărăști*, care s-a dat în zona geografică a depresiunilor Vrancei și Zăbrăuțului. Ea a început cu un bombardament de artilerie asupra pozițiilor inamice. În dimineața zilei de 11/24 iulie infanteria română a pornit la atac, cu încredere în victorie. Divizia 3 infanterie a rupt frontul inamic, apropiindu-se de satele Câmpuri, Roșculești și Ciuruc, care dominau Valea Șușiței. Un corp de armată rus, aparținând Armatei a 4-a, a reușit să cucerească, împreună cu Divizia 15 infanterie, vârful Momâia. Satul Mărăști era puternic fortificat

[1] Cf. *România în primul război mondial*, 2, p. 277–305; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 476–478.

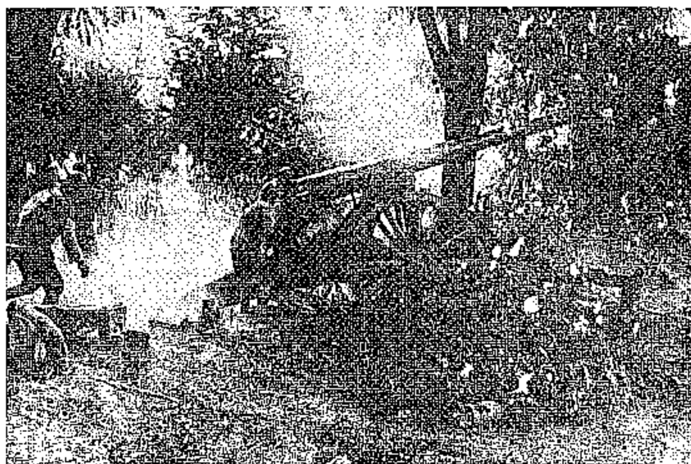


Fig. 114 Baterie română de 105 mm.

și imposibil de cucerit printr-un atac frontal. Din acest motiv, s-a procedat la un masiv bombardament de artilerie. Prin lupte grele, s-a reușit, cucerirea Plaiului Magurii și a Cornului Măgurii, în ziua de 18/31 iulie, și a Măgurii Cașinului, în ziua de 19 iulie/1 august. Cu aceasta, bătălia de la Mărăști a luat sfârșit. Victoria trupelor române a fost plătită cu prețul a 1469 morți și 3052 răniți. Importanța biruinței de la Mărăști a fost elogiată de însuși comandantul trupelor de pe câmpul de luptă, generalul Alexandru Averescu: „Poporul României moderne trebuie să-și întipărească bine în suflet ziua de 11 iunie 1917, când în acea zi, pentru întâia dată, armata sa tânără, care-și primise botezul de sânge numai cu 40 de ani înainte la Grivița, înscrie în istoria sa prima victorie în adevăratul înțeles al cuvântului, adică victorie ofensivă și definitivă"[1]. La rândul său, Mihail Sadoveanu nota: „Bătălia de la Mărăști va trece în istoria noastră ca o operă serioasă și solidă de artă militară. Toată dezvoltarea ei a fost prevăzută și s-a executat după planul inițial. Cel din urmă soldat a știut unde merge și și-a făcut datoria. Artileria a dovedit o preciziune înspăimântătoare. Ofițerii germani prinși au trebuit să se plece, arătându-și toate omagiile"[2].

[1] Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, București, 1937, p. 191.
[2] Mihail Sadoveanu, *File sângerate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, 1917, p. 121.

Victoria obținută de Armata a 2-a română la Mărăști a avut ca urmare schimbarea direcției de ofensivă a Armatei a 9-a germane, comandată de feldmareșalul von Mackensen, proiectată inițial să se desfășoare între Siret și Prut. Acesta a ocupat doar valea Putnei, deplasându-și în zona Focșani forțele de care dispunea în zona Nămoloasa. În acest fel, Mackensen nu a mai avut răgazul necesar să grupeze toate forțele armatei sale. În condițiile înfrângerilor militare ale armatelor ruse în Galiția, *Bătălia de la Mărășești* avea să se desfășoare, între 24 iulie/6 august și 6/19 august 1917.

Evident, la Mărăști armata română obținuse o strălucită victorie, străpungând trupele inamice pe o adâncime de 20 km, pe un front de 30 km lungime. Au fost eliberate astfel 30 de localități, armata generalului Gerock suferind o grea înfrângere: 23 ofițeri și 2746 soldați luați prizonieri, 40 de tunuri, 30 de mortiere și 22 mitraliere capturate, numeroși răniți. Urmările acestei certe victorii nu au fost însă pe măsură. Treptata dezorganizare a armatei ruse influența negativ cursul războiului, astfel că ofensiva impetuoasă de la Mărăști nu a putut fi benefică din punct de vedere strategic, din cauza defecțiunilor frontului rusesc. Inamicul profita din plin de acestea, intenționând să atace, astfel că de la ofensivă armata română a fost nevoită să treacă la defensivă.

În urma Revoluției din februarie 1917, armata rusă nu mai era dispusă să lupte ca mai înainte, sub dominația țarului, care fusese detronat. Regimente întregi refuzau să mai lupte într-un război care urmărea scopuri expansioniste. Toate încercările generalului Kornilov de a iniția o ofensivă, prin utilizarea unor măsuri drastice, ca suprimarea comitetelor de soldați, interzicerea întrunirilor, introducerea pedepsei cu moartea, au fost zadarnice. Armata rusă a fost respinsă de o contraofensivă puternică a Puterilor Centrale, care vizau cucerirea Moldovei și a sud-estului Rusiei, cu portul Odessa și scoaterea Rusiei din război. În acest scop, pe frontul român au fost concentrate noi trupe ale Puterilor Centrale.

Ceea ce mai rămăsese din România, Moldova, urma să fie atacată prin Bucovina și pe valea inferioară a Siretului. Armata 1 română, refăcută și reorganizată, a început deplasarea spre nordul și centrul Moldovei, ocupând un front de 40 km între Movilenii de Jos și Crângeni. Pentru a se opri un eventual atac dinspre Bucovina, în nordul Moldovei, a fost constituită o grupare de manevră, formată din cinci corpuri de armată.

Potrivit prevederilor inițiale, armata română trebuia să-și înceapă ofensiva pe frontul de la Nămoloasa, în dimineața zilei de 13/26 iulie. Desfășurarea cu succes a luptei de la Mărăști crease condiții favorabile în acest sens. Cu o zi înainte însă, Armata 5-a rusă, care trebuia să coopereze cu Armata 1 română în această ofensivă, a primit ordinul să oprească pregătirile de artilerie și să amâne operația până la noi ordine. La rândul ei, armata română, și ea, la 12/25 iulie, a primit ordinul de a suspenda ofensiva proiectată. Din motive deosebite, așadar, cei doi adversari au renunțat la ofensiva proiectată în sectorul Nămoloasa.

Ca urmare a luptelor de la Mărăști, armata germană și-a mutat centrul ofensivei între Siret și cotul Carpaților, pe direcția Focșani — Mărășești — Adjud. Acesta trebuia să fie unul din brațele cleștelui, în care inamicul intenționa să prindă și să zdrobească forțele

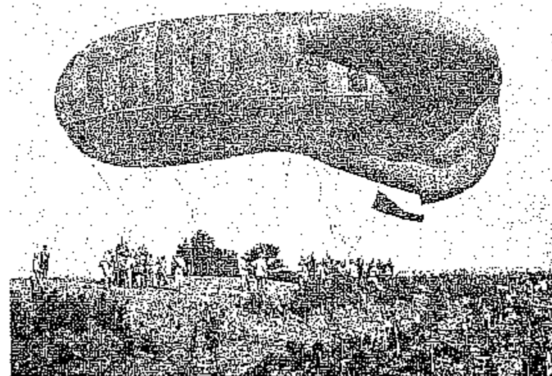


Fig. 115 Balon captiv de pe frontul din Moldova.

române și ruse, pentru a putea apoi să cucerească Moldova. Cel de-al doilea braț era format din Grupul Gerock, care trebuia să înceapă ofensiva la Oituz. În concepția strategică a inamicului, cele două bătălii reprezentau părțile unui ansamblu, prin finalizarea căruia trebuia să se ajungă la nimicirea armatelor româno-ruse, la scoaterea României din război și la deschiderea drumului spre Odessa. Ocuparea Moldovei și a Ucrainei de sud trebuia să asigure Germaniei mijloacele economice necesare continuării războiului. În acest scop, aici au fost concentrate importante forțe, utilizându-se toate mijloacele pentru a exploata starea de spirit existentă în rândurile armatei ruse.

Ofensiva armatei germane la *Mărășești* a început în dimineața zilei de 24 iulie/6 august, printr-un violent bombardament de artilerie, în momentul în care, în sector, avea loc o importantă dislocare de trupe ruse, care erau îndreptate spre Bucovina, pentru a preveni un atac. În pofida defecțiunii unor mari unități ruse (diviziile 71 și 34), care au refuzat să lupte și s-au retras, armata română, împreună cu trupele ruse rămase pe poziții, au repurtat o strălucită victorie. Au dovedit lumii, o dată mai mult, ca și la Mărăști, că *„pe aici nu se trece"*. Mărășeștii, după expresia din ordinul de zi al generalului Eremia Grigorescu, comandantul Armatei I române, „au fost mormântul iluziilor germane". Aici, generalul Mackensen a cunoscut „ce este înfrângerea".

Timp de 14 zile, între 24 iulie/6 august și 6/19 august 1917, armata română a fost în permanentă încleștare cu un inamic puternic, care urmărea lovitura de grație pe frontul românesc, după repetatele înfrângeri ale armatei ruse în Galiția. Astfel că se realizase o stranie conexiune între puterea de lovire a armatei germane și gravele defecțiuni ale armatei ruse. Unitățile românești trebuiau să acopere rapid pozițiile părăsite de cele rusești. A revenit generalului Constantin Cristescu dificila misiune de a reconstitui linia românească a

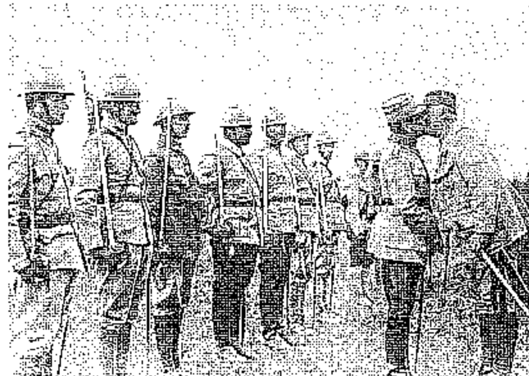


Fig. 116 Generalul H.M. Berthelot decorând cu „Legiunea de Onoare" pe generalul Eremia Grigorescu.

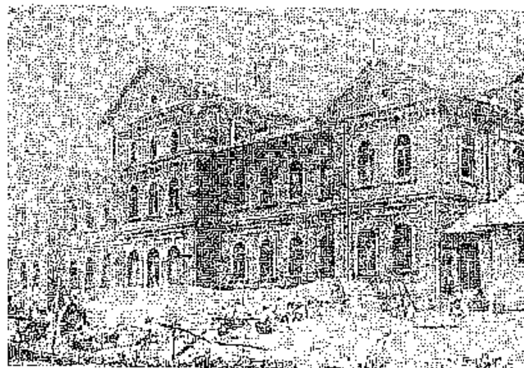
frontului, prin dispunerea unor noi poziții de luptă în locul celor părăsite de ruși spre a evita criza tactică. Se realizase astfel un front unic, prin lupte îndârjite, susținute de un puternic baraj de artilerie; ziua de 6/19 august s-a terminat cu zdrobirea atacului inamic și cea mai importantă victorie a armatei române în campania din 1917, cu un amplu ecou în presa vremii, în țară și peste hotare. În acest fel eșuase unul din cele mai cutezătoare planuri ofensive ale armatei germane, dornică de a exploata defecțiunile armatei ruse, spre a zdrobi pe cea română. Lupte înverșunate s-au dus pe platoul Muncelului (2/15–5/18 august) și la Răzoare (6/19 august), pe dealurile Panciului, la podul de la Cosmești, la Doaga, în zona satului Dumbrava, în marginea orașului Mărășești, în care s-au distins luptătorii Regimentului 32 infanterie „Mircea", protagoniștii celebrului atac în cămăși din ziua de 25 iulie/7 august, compania I mitraliere din Regimentul 51 infanterie comandată de căpitanul Grigore Ignat, „găsiți morți cu mâinile încleștate pe piese, sub un morman de cadavre inamice", sergentul Ignat Iliescu din Regimentul 51 infanterie, care, „văzând pe comandantul lui de pluton rănit, ia comanda plutonului și, cu un dor nebun de răzbunare, s-aruncă prin surprindere asupra unei companii inamice de mitraliere, trece prin baionetă toți servanții, cu ofițer cu tot, și reușește să captureze cu plutonul său nouă mitraliere"[1]. În ultima zi a operației a căzut în luptă, în sectorul Muncelu, sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu, eroina de la Jiu. În ordinul de zi comandantul Regimentului 43/59 infanterie consemna: „Ecaterina Teodoroiu a fost la înălțimea celor mai viteji apărători ai țării sale, pe care i-a trecut prin puterea cu care își înfrângea slăbiciunea femeiască, știind să dovedească vigoarea bărbăției de trup și de suflet și calitățile

[1] *Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare*, București, 1977, p. 310–311.


Fig. 117 Generalul Constantin Cristescu.

întregi ale unui ostaș îndrăzneț, neobosit și plin de entuziasmul de a se face folositor cu orice preț... Aceea care, în vitejia-i comunicativă a murit în clipa când se descoperea spre a-și îndemna ostașii cu vorbele «Înainte băieți, nu vă lăsați, sunteți cu mine», are drept din clipa aceasta la cinstirea veșnica a tuturor românilor"[2]. Operația de la Mărășești s-a terminat cu o strălucită victorie a armatei române, fiind, după cum afirma în acele zile generalul Eremia Grigorescu, „mormântul iluziilor germane"[1].

După o luna de luptă, armata germană a fost silită să treacă la defensivă. Armata română a pierdut 610 ofițeri și 26 800 soldați, iar cea germană 60 000–65 000 de oameni. Cu prețul unor enorme sacrificii și consumând un imens material de război, inamicul a reușit o pătrundere de 6–7 km, pe o lărgime de aproximativ 30 km. Țelurile strategice ale armatei germane nu au fost atinse; armata română rămânea întărită pe teritoriul național. La sfârșitul bătăliei, generalul Eremia Gerigorescu, adresându-se luptătorilor de sub comanda sa, arăta: „Timp de aproape două luni, prin rezistența îndârjită ce ați opus cu piepturile voastre la Mărășești și Muncelu năvălirii dușmanului cotropitor, ați făcut să se întunece visurile de cucerire ușoară a părții ce ne-a mai rămas din scumpa noastră țară... La Siret, în focul urii răzbunătoare, nesocotind risipa sângelui, ați smuls biruința cea mare. Ați făcut să reînvie


Fig. 118 Ostași români în tranșee la Mărășești.

[1] *Ibidem*, p.380–381.
[2] *Ibidem*, p. 334.

în mintea tuturor amintirea glorioasă a faptelor străbunilor noștri. Ați atras admirația lumii întregi... Din sângele vostru se va ridica, curat și măreț, o țară românească a tuturor românilor"[1].

Concomitent cu bătălia de la Mărășești s-a desfășurat și *bătălia de la Oituz*. Ea a fost declanșată la 26 iulie/8 august 1917, două zile după începutul bătăliei de la Mărășești. Inamicul, care dispunea de forțe net superioare celor române (54 batalioane și 200 guri de foc de asediu, comparativ cu 34 batalioane și 104 guri de artilerie ale Corpului 4 armată român) plănuia să atragă forțele de la Mărășești și să execute o lovitură principală pe direcția Onești. După eforturi succesive, cu mari pierderi, trupele germane au izbutit să pătrundă în sectorul central al frontului doar circa 6 km. Lupte extrem de sângeroase au avut loc în ssectoarele Cireșoaia (30 iulie/12 august) și Coșna (7/20 și 9/22 august), unde a fost peceduită blocarea înaintării inamice. Aici a căzut la datorie, luptând cu o singură mână, aruncătorul de grenade, caporalul Constantin Mușat, jertfa lui rămânând ca o „pildă mișcătoare de înțelegere a datoriei către țară, dincolo de marginile fixate și de legile firii și de ale oamenilor"[2]. Luptele au încetat definitiv la jumătatea lunii august.


Fig. 119 Căpitanul Grigore Ignat.

Rezistența de la Oituz a barat drumul spre zona carboniferă și petroliera de pe Valea Trotușului. Și în această bătălie ostașul român a reliefat valoarea patriotismului național. *Pe aici nu se trece* a fost rostirea ostașilor care-și apărau pământul.

Victoriile din vara anului 1917, în lumina evenimentelor diplomatice din prima parte a anului, marcate de tratative care vizau ieșirea din război, prin înțelegeri bilaterale între marile state beligerante, au avut o importanță capitală, politică și militară, făcând să eșueze planurile de împărțire și de desființare a statului român. Cu prețul a nenumărate jertfe, au fost apărate independența și suveranitatea naționale, s-a asigurat continuitatea statală. Victoriile românești au îngăduit menținerea nucleului „către care au continuat să graviteze toate


Fig. 120 Sublocotenent Ecaterina Teodoroiu.

[1] *Ibidem*, p. 377–378, 380.
[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 2, p. 619.

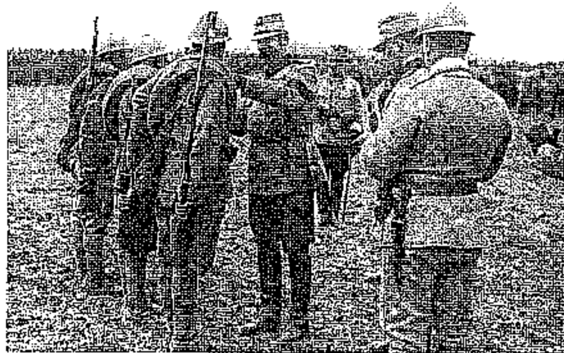


Fig. 121 Regele Ferdinand decorând ostașii.



Fig. 122 Caporalul Constantin Mușat.

forțele de eliberare românești; ele au contribuit, decisiv, la Unirea cea Mare".

Victoriile de pe frontul românesc, salutate de înalte personalități aliate, au avut importante consecințe de ordin general; au stăvilit una din cele mai puternice ofensive pe Frontul de Est, barând drumul inamicului spre Rusia. Potrivit aprecierilor istoricului englez Seton-Watson, „românii l-au împiedicat pe Mackensen să ocupe Odessa și pe Leopold de Bavaria, Moscova"[1]. Drept urmare, comandamentul german a renunțat definitiv la operații ofensive pe acest front. Între Rusia și armatele Puterilor Centrale, în această zonă, continua să existe statul român.

Ieșirea României din război. Armistițiul de la Focșani și Pacea de la București din 1918. În condițiile loviturii bolșevice din octombrie 1917 și a adoptării „Decretului Păcii" de către noul guvern, care a avut drept urmare încheierea armistițiului cu Puterile Centrale și începerea tratativelor de pace, Frontul de Est s-a prăbușit. Ieșirea Rusiei din război implica și ieșirea României. Generalul rus D.S. Scerbacev a trimis o telegramă reprezentanților Puterilor Centrale,

[1] *România în relațiile internaționale, 1699–1939*, Iași, 1980, p. 421–422.

prin care propunea încheierea unui armistițiu cu trupele româno-ruse de pe frontul românesc; acesta a fost încheiat la Focșani, în ziua de 26 noiembrie/9 decembrie 1917, cu toată opoziția aliaților occidentali. Deși împotriva actului, guvernul român nu avea alternativă.

Încheierea Păcii de la Brest-Litovsk, între Rusia sovietică și Germania (la 27 ianuarie/9 februarie 1918), urmată de pacea cu Ucraina și de ocuparea teritoriilor rusești și ucrainene de către armatele austro-germane, tăia României orice posibilitate de a mai primi ajutor din afară, sau — în caz de înfrângere — de a-și retrage armata. Orice rezistență echivala cu o catastrofă militară.

În timpul tratativelor pentru încheierea păcii separate cu Rusia sovietică, urmărind să negocieze special cu România, generalul Mackensen a somat guvernul de la Iași să precizeze atitudinea politică și militară a țării. La 25 ianuarie/7 februarie 1918, Consiliul de Miniștri a luat în discuție ultimatumul german. Între opiniile contrarii — privind denunțarea armistițiului și continuarea războiului (conservatorii) și prelungirea acestuia și angajarea demersurilor pentru pace (liberalii) — generalul Averescu a lansat formula *păcii separate*. Guvernul Averescu, instituit la 29 ianuarie/11 februarie 1918, sprijinit de liberali, trebuia să facă față presiunilor germane și să continue negocierile în acest sens.

În cursul discuțiilor ulterioare, Puterile Centrale au făcut cunoscute condițiile — deosebit de grele — ale *păcii accesibile*, pe care erau dispuse s-o ofere României. Întâlnindu-se cu Regele, O. Czernin i le-a înfățișat cu brutalitate, în formă ultimativă. Problema a format obiectul discuției în trei consilii de coroană succesive — la 17, 18, 19 februarie/2, 3, 4 martie 1918. A fost examinată soluția retragerii regelui și a armatei pe teritoriul Rusiei, pentru a răspunde condițiilor formulate de Aliați. Deoarece germanii își sporiseră pretențiile, adăugând noi și grele condiții, s-a ajuns la necesitatea constituirii unui nou guvern, condus de Al. Marghiloman, cu convingerea că ar fi putut să discute de pe alte poziții cu reprezentanții Puterilor Centrale. Guvernul a cedat puterea noii formații conservatoare, după ce, la 5/18 martie, semnase preliminariile păcii. Alternativa rezistenței armate, apreciată drept *dezastruoasă*, fusese eliminată.

Tratativele de pace purtate de noul guvern au început la 9/22 martie și s-au prelungit până la 24 aprilie/7 mai 1918, când a fost semnată Pacea de la București, fără a se putea obține vreo concesie.

Pacea de la București, veritabil *dictat* — *pacea punică*, cum pe drept a fost apreciată — a impus României condiții înrobitoare: Dobrogea era cedată inamicului; România beneficia de un culoar, care-i asigura accesul spre Marea Neagră; o importantă parte a zonei muntoase — în care se aflau masivele Ceahlău, Rarău, Parâng, Negoiul, Caraiman, Munții Vrancei — în suprafață de 5 600 km², în care se aflau 131 comune și sate, cu 724 957 locuitori, intrau în stăpânirea Austro-Ungariei; România se obliga să licențieze pe toți ofițerii străini și să sprijine trecerea trupelor Puterilor Centrale spre Odessa. Statul român trebuia să cedeze Germaniei întregul surplus de cereale. În egală măsură, Germania monopoliza șantierele navale, industria petrolului și a lemnului. Dreptul de exploatare

și comercializare revenea unor societăți germane. Germania își păstra în România întregul său potențial de război. Starea de război a fost înlocuită cu *starea de ocupație*.

Ocupația militară a două treimi din teritoriul României de către Puterile Centrale, instalată încă din toamna anului 1916, a fost una din cele mai grele forme de dominație străină pe care le-a cunoscut poporul român în cursul istoriei sale. Regimul a fost terorist, iar jaful organizat în detalii.

Statul major economic german (*Wirtschaftstab*), prin organele sale auxiliare locale, a controlat exploatarea întregului teritoriu. Au fost rechiziționate și transportate peste graniță mașinile, stocurile de produse agricole, obiecte de îmbrăcăminte. În cei doi ani cât a durat ocupația, au fost scoase din țară: 1 273 182 tone grâu, 495 370 tone porumb, 94 613 tone alte cereale și leguminoase, 262 592 tone de alte alimente și furaje, 36 148 tone de oleaginoase etc. Ocupanții au luat 530 345 cai, 641 617 bovine, 3 720 5980 oi, 3 560 812 porci, în afara produselor consumate de armata de ocupație și de pachetele trimise în patrie. Calculele care au în vedere distrugerile provocate de război, prezentate Comisiei reparațiilor, s-au ridicat la 17 722 307 999 franci aur[1].

Exploatarea economică a fost dublată de un aspru regim de constrângere, susținut de un aparat polițienesc bine organizat. Acestui regim i-a fost opusă o puternică mișcare de rezistență, în rândul căreia au intrat toate categoriile sociale. Așa, de pildă, în ziua de 24 ianuarie 1918 — ziua Unirii — elevii din București „au ieșit pe strada cu cocarde tricolore pe piept“[2], iar la 22 octombrie/4 noiembrie a avut loc o amplă demonstrație la care au participat „poporul, intelectualii, muncitorii, femeile... cu un cuvânt toată lumea“[3], care a determinat introducerea stării de asediu de către autoritățile de ocupație, menită a stopa valul de manifestații populare. Intelectualitatea română din teritoriul ocupat — profesori, avocați, învățători, scriitori ș.a. — a adoptat o atitudine demnă, net anticolaboraționistă. Savantul Victor Babeș a refuzat să mai țină cursuri la Institutul de Bacteriologie sub conducerea unui profesor german. Membrii Academiei Române și profesorii universitari din București au ripostat vehement împotriva ridicării de către trupele bulgare din depozitele Bibliotecii Academiei a unor documente slave din secolele XIV–XVIII. Intelectualii din București au dejucat planurile înființării unui institut științific german și de a introduce în programa de învățământ a Universității bucureștene prelegeri, lucrări și seminarii impuse de ocupanți. Poliția și tribunalele create ad-hoc au întemnițat numeroși profesori, avocați, magistrați, clerici, dar și elevi și studenți. În Transilvania, la Blaj, o clasă întreagă a fost interogată pentru vina de a fi citit și răspândit poezia *Vrem Ardealul* a lui Radu Cosmin, iar tânăra Maria Puia, care a dactilografiat textul, a fost întemnițată. Totodată, zeci de mii de soldați, sublocotenenți și ofițeri din armata austro-ungară au trecut de partea armatei române sau a forțelor aliate, mulți dintre ei înrolându-se ulterior în detașamentele de voluntari. Cei surprinși în poziția de „dezertare“ au fost deferiți

[1] Vezi M. Georgescu, *Viața în București și în țara invadată*, Iași, 1918, p. 9–13.

[2] C. Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916–1918*, Brăila, 1921.

[3] Dr. George Miron, *Note din războiul pentru întregirea neamului*, București, 1920, p. 155–156.

tribunalelor militare și executați, așa cum s-a întâmplat cu sublocotenentul Emil Rebreanu, fratele scriitorului Liviu Rebreanu. Totodată, populația din teritoriile ocupate a acordat un larg sprijin comandamentelor române, cărora le furnizau informații de interes operativ asupra dispozitivelor, efectivelor și mișcărilor trupelor inamice. Un rol important în acest sens l-a avut grupul condus de Vasile Chilian, locuitor din ținutul Vrancei, care a reușit să organizeze o rețea în care acționau țărani, preoți, învățători, salariați de la spitalul din Vidra. Grupul său a facilitat trecerea peste linia frontului a soldaților români sau aliați evadați din lagărele de prizonieri sau a celor care pierduseră legătura cu unitățile lor. Descoperit, membrii grupului, în frunte cu Vasile Chilian și soția sa Clemansa, au fost executați la 17/30 august 1917. O altă formă de rezistență a reprezentat-o ridicarea la luptă cu arma în mână împotriva dușmanului. Pe teritoriul județelor Mehedinți și Gorj, sub conducerea sublocotenentului de rezervă Victor Popescu, a acționat un grup de partizani în care au intrat și militari rămași în Oltenia după retragerea Grupului „Cerna“. Detașamente de rezistența s-au organizat în 1917–1918 și în Transilvania, Banat și Bucovina, ele având drept scop subminarea mașinii de război inamice.

Considerând poziția față de ocupanți și de persoana regelui, conservatorii din București s-au împărțit în două grupe: una (P.P. Carp, Lupu Costache, Virgil Arion) s-au pronunțat pentru înlocuirea regelui și în favoarea unei colaborări *mai strânse* cu ocupanții. Cealaltă, în jurul lui Marghiloman, care considera înlocuirea regelui Ferdinand drept fatală principiului monarhic, a adoptat o atitudine rezervată față de ocupanți. Omul politic conservator a desfășurat o largă acțiune pentru a-l împiedica pe P.P. Carp să realizeze o *pace separată*, prin intermediul unui plebiscit. Sciziunea a slăbit puternic rândurile Partidului Conservator.

Pacea de la București știrbea grav suveranitatea României, reprezentând, așa cum s-a apreciat, „un faliment al dreptului“. Regele Ferdinand a refuzat s-o sancționeze, iar reprezentanții celor patru puteri acreditați la Iași au ținut să afirme oficial, în numele guvernelor lor, că apreciau drept „nule și neavenite“ toate clauzele sale.

Cu toată opoziția liberalilor, guvernul Marghiloman a dizolvat Parlamentul și a organizat noi alegeri. Noile corpuri legiuitoare, cu toate opiniile contrarii, au ratificat Pacea de la București. Regele însa a refuzat, în continuare, să sancționeze tratatul.

Tendința premierului Al. Marghiloman de a-și asuma întreaga responsabilitate pentru încheierea tratatului și eforturile de a-i discredita pe liberali (guvernul liberal a fost dat în judecată) i-au oferit lui I. I.C. Brătianu posibilitatea de a se desolidariza — pe sine și partidul său — de pacea separată și de a-și declina orice răspundere. Acest fapt și dispozițiile tratatului i-au determinat pe aliați să declare condițiile actului drept „nule și neavenite“.

Situația guvernului Marghiloman devenise dificilă. Căutând să amelioreze raporturile cu ocupanții și insistând în favoarea revizuirii tratatului — ale cărei clauze nu s-au putut aplica — Al. Marghiloman îl îndemna pe rege să nu semneze actul.

Schimbarea raportului de forțe în favoarea Antantei. A doua mobilizare și reintrarea în război. Înfrângerea Puterilor Centrale. Aflate peste hotare, misiunile românești au inițiat acțiuni de propagandă în favoarea cauzei naționale. Astfel, la 17/30 aprilie 1918, la Paris a luat ființă „Comitetul Național al Românilor din Transilvania și Bucovina", sub președinția lui Traian Vuia, apoi a doctorului Ion Cantacuzino. La Washington a fost înființată „Liga Socială Română", din inițiativa lui Vasile Stoica, la 22 iunie/5 iulie a aceluiași an. De asemenea, au fost constituite și alte organisme de acest fel, precum: „Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina", în Italia, sub conducerea lui Simion Mândrescu, și „Consiliul Național al Unității Române", la Paris, sub conducerea lui Take Ionescu. La 2/15 septembrie 1918, la New York, a avut loc Congresul popoarelor subjugate din Monarhia Habsburgica — români, cehi, slovaci, poloni, sârbi, croați, ruteni —, care a votat o moțiune, care cerea dezmembrarea acesteia.

Evenimentele pe fronturile de operațiuni militare se precipitau în favoarea Antantei. Puterile Centrale, cu resursele epuizate, au început defensiva, care prevestea o înfrângere inevitabilă. Străpungerii frontului german pe Somme, în vara anului 1918, i-a urmat retragerea pe linia Siegfried. La 12/25 septembrie 1918, armatele Puterilor Antantei din Balcani au rupt frontul bulgar, îndreptându-se spre Sofia. Bulgaria a capitulat, semnând actul înfrângerii la Salonic, în ziua de 16/29 septembrie 1918. Târziu și fără vreo urmare, împăratul Carol I al Austro-Ungariei a lansat manifestul referitor la reorganizarea Dublei Monarhii într-o federație de șase state; Transilvania, inclusă la Ungaria, nu era cuprinsă în această combinație politică. La începutul lunii octombrie, Puterile Centrale, complet epuizate, au făcut propuneri de pace Antantei. Propunerile formulate de Mackensen pentru modificarea Tratatului de Pace cu România s-au produs prea târziu.

La 18/31 octombrie 1918, la Budapesta, s-a constituit Consiliul Național Român Central, alcătuit din șase reprezentanți ai social-democrației române și șase ai Partidului Național Român. O delegație a românilor transilvăneni solicita guvernului român trecerea grabnică a trupelor române peste Carpați, pentru a-i sprijini. În aceste condiții, guvernul Al. Marghiloman, devenit anacronic pentru români și indezirabil pentru aliați, și-a prezentat demisia, la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, fiind numit un guvern de tranziție, prezidat de generalul Constantin Coandă.

Deși nu s-a putut menține prea mult timp la putere (decât până la 29 noiembrie/12 decembrie 1918), a avut răgazul să facă a doua mobilizare a armatei; la 28 octombrie/10 noiembrie 1918 trupele aliate traversau Dunărea. România reintra astfel în război de partea Aliaților, considerând nul regimul stabilit prin Pacea de la București. Declarând război Germaniei, trupele române au intrat simultan în teritoriile românești ocupate. Legislația adoptată în timpul guvernării Marghiloman a fost anulată, iar Parlamentul dizolvat.

La mijlocul lunii noiembrie, precedate de detașamente de avangardă, cele două divizii românești înaintau spre Târgu Mureș și Reghin, în timp ce alte unități militare înaintau în sud-est, spre Brașov. În drumul lor, unitățile armatei române au întâlnit resturile armatei

lui Mackensen, care se retrăgeau dezarmate și descurajate. În perspectiva evenimentelor, Marele Cartier General român a ordonat trecerea în Transilvania a unei divizii de vânători și a uneia de infanterie. Feldmareșalul Mackensen solicitase guvernului român să lase liberă retragerea unităților sale din Dobrogea și Balcani, ca urmare a trecerii trupelor aliate peste Dunăre, în zona portului Giurgiu. Ostilitățile dintre cele două mari grupări de forțe au încetat după semnarea, la 29 octombrie/11 noiembrie 1918, a Armistițiului de la Compiègne. La 31 octombrie/13 noiembrie s-a semnat armistițiul cu Ungaria, devenită independentă printr-un act în care se declara ruperea legăturilor de alianță cu Germania.

Reintrarea armatei române în război și victoria Aliaților asupra Puterilor Centrale au facilitat procesul întregirii statale, inițiat de forurile de conducere ale provinciilor istorice, aflate sub dominația directă a Monarhiei Austro-Ungare. Astfel, reorientarea politicii externe românești, concepută de Ion I.C. Brătianu încă din 1903, aplicată cu abilitate și multă discreție în anii premergători Primului Război Mondial, în anii neutralității mai ales, și-a aflat deplina legitimitate și îndreptățire.

După demisia guvernului condus de generalul Constantin Coandă, a fost alcătuit un guvern prezidat de Ion I.C. Brătianu. Acesta a anunțat alegeri parlamentare pentru data de 14/27 decembrie 1918, angajându-se să înfăptuiască reforma agrară și, în general, să depună eforturi pentru desăvârșirea operei naționale pentru care România intrase în război.

În pofida tuturor impedimentelor interne și externe, în condițiile funcționării unui regim politic democrat-liberal și monarhic constituțional, guvernul liberal prezidat de Ion I.C. Brătianu a reușit să pregătească împlinirea dezideratului unității naționale, cu sprijinul suveranului și al altor partide și grupări politice, în primul rând al lui Take Ionescu, participant la guvernul de uniune națională din anii grei ai retragerii în Moldova.

Decisivă pentru desăvârșirea unității naționale, participarea României la Primul Război Mondial a avut o importantă pondere militară, politică și morală în desfășurarea operațiilor și a tratativelor politice, pe fundalul cărora a fost asigurată victoria Antantei.

Capitolul VII

MAREA UNIRE

Contextul politic — intern și internațional

În timpul primului război mondial, mișcarea de eliberare națională a românilor, din Câmpia Tisei la Nistru, din Carpații Păduroși la Dunăre și Marea Neagră intra într-o etapă decisivă, cunoscând diferite forme de manifestare. Activitatea diplomatică din anii neutralității, războiul pentru întregirea neamului, menținerea ființei de stat în condiții extrem de grele, modificarea Constituției și atitudinea factorului politic de la Iași, starea de spirit care a cuprins pe toți românii și acțiunea bine organizată a provinciilor aflate sub stăpânire străină, contribuția emigrației românești, sprijinul extern și situația internațională favorabilă din anumite momente — toate acestea reprezintă componente ale unei lupte intrate în faza sa finală. Înțelegerea fiecăreia nu se poate realiza fără raportarea la întregul context și la rezultatul final.

În fixarea tacticii, cercurile românești, care s-au situat în fruntea acțiunii din noile provincii și din Regat, au ajuns la un acord asupra principalelor căi și metode ce trebuiau utilizate, asupra formei concrete de înfăptuire a Unirii. Între altele, aceasta explică faptul că România întregită s-a realizat prin trei momente succesive, pe cale democratică, prin adunări cu caracter reprezentativ. Hotărârile și documentele adoptate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia au exprimat poziția națiunii române în epocă, într-un proces care a cuprins o întinsă regiune a Europei, de la Marea Baltică la Marea Egee. Într-un anumit sens, se poate spune că „secolul naționalităților" (suprapus de obicei cu secolul al XIX-lea) se încheie acum, când se trasează și se consfințesc, în această zonă a Europei, hotare în conformitate cu drepturile istorice și etnice. Aceste hotare nu au fost și nu puteau fi perfecte, însă ele au reprezentat un incontestabil progres pe harta politică a Europei.

Forțele politice românești, cercurile conducătoare și întreaga opinie publică au urmărit cu deosebită atenție desfășurarea evenimentelor din preajma și de la începutul primului război mondial. Neutralitatea României, adoptată de Consiliul de Coroană de la Sinaia, din 21 iulie/3 august 1914, era singura poziție corespunzătoare intereselor naționale pentru o țară mică, aflată între două imperii, Austro-Ungaria și Rusia, ce făceau parte din tabere adverse. Or, România avea de revendicat teritorii din ambele imperii. Cele două blocuri

au exercitat presiuni asupra României; guvernele marilor puteri au urmărit realizarea propriilor interese, au manevrat cu promisiuni mai mult sau mai puțin sincere[1]. Se desfășura „o luptă fără demnitate și scrupule" pentru atragerea statelor mici[2]. Hotărârea Consiliului de Coroană a fost considerată de Antantă ca deosebit de favorabilă. În fond, neutralitatea României a constituit un pas important în desprinderea de Puterile Centrale.

Așa cum s-a precizat, cea mai mare parte a cercurilor politice aveau în vedere intrarea în război alături de Antantă, în vederea eliberării Transilvaniei și a Bucovinei. Pentru acestea, posibilitatea înfrângerii Austro-Ungariei era atunci mult mai evidentă decât a Rusiei, aliata Franței și a Marii Britanii. Dacă o grupare proantantistă, în frunte cu Nicolae Filipescu și Take Ionescu, insista pentru intrarea imediată în acțiune, Ion I.C. Brătianu și colaboratorii săi urmăreau, mai întâi, obținerea garanțiilor necesare îndeplinirii unor promisiuni mai mult sau mai puțin vagi. Cercuri politice mai restrânse (cei mai mulți fruntași ai Partidului Conservator și, de la liberali, C. Stere) se pronunțau pentru o alianță cu Puterile Centrale; acestea insistau asupra pericolului rusesc și a necesității eliberării, mai întâi, a Basarabiei. Dincolo de unele nuanțe, analizate deja, întreaga suflare românească urmărea realizarea idealului național, deosebirile vizând succesiunea etapelor.

Din perspectiva înfăptuirii Marii Uniri, Const. Kirițescu va reconstitui, sintetic, tabloul acestor atitudini: „În cele dintâi zile ale războiului mondial, opinia publică era oarecum dezorientată. Simpatiile personale, puterea legăturilor tradiționale, raționamentul obiectiv și alte felurite considerații împărțeau lumea în două curente. Cel dintâi, cel mai slab, era curentul *germanofil*. Reprezentanții lui argumentau astfel: „Noi n-avem nici un interes ca rușii să iasă învingători; ar fi triumful autocratismului, al obscurantismului, al celei mai periculoase reacțiuni. Rusia învingătoare va fi stăpână pe Bosfor și pe Dardanele, ceea ce ar însemna robia noastră economică...Dimpotrivă, Rusia înfrântă înseamnă redobândirea Basarabiei. E adevărat că frații noștri din Ardeal suferă; dar mai mult încă suferă cei din Basarabia și mai mult sunt amenințați în existența lor". Ei aduceau și alte argumente de ordin militar-strategic.

Curentul *antantofil*, care era „incontestabil, chiar de la început, mult mai puternic", avea argumentele sale: „Războiul pornit de Austro-Ungaria era un război de negațiune a principiilor naționalităților". Mai presus de aceste argumente logice, „se ridica însă instinctul maselor. El se manifesta cu acea putere elementară care aduce marile izbânzi sau provoacă marile catastrofe. Lozinca lui era: *liberarea Ardealului* și această țintă se identificase cu idealul nostru național... A merge împotriva Austro-Ungariei însemna a grăbi realizarea unui proces istoric inevitabil... Aceasta nu însemna renunțarea la Basarabia; întregirea deplină a neamului rămânea o chestiune de viitor și de conjuncturi favorabile". Peste aceste considerații era faptul că luptam alături de Franța și Marea

[1] Pentru obiectivele urmărite de marile puteri în război, vezi Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale*, Paris, 1962, p. 414 și urm.

[2] R.W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 534.



Fig. 123 Charles de Saint-Aulaire.

Britanie. „Alături de Franța se zărea din ce în ce mai deslușit așezându-se Italia, și conștiința latinității noastre ne chema cu putere în rândurile surorilor mai mari. Era apoi Marea Britanie, plină de gloria multiseculară, mândrul imperiu care n-a cunoscut niciodată înfrângerea...Rar popor a fost pus deodată în fața unei probleme așa de inextricabile... Și totuși, trebuia să ne decidem, căci, față de sfârșitul care se prevedea: așezarea popoarelor pe baza drepturilor lor naționale, ar fi fost o nedemnitate să așteptăm foloasele, fără a fi luat parte la sacrificii"[1].

Desfășurarea operațiunilor militare și a acțiunilor politice aduceau elemente noi; devastările și atrocitățile din Belgia și nord-estul Franței, agresiunea împotriva Serbiei, colaborarea germano-austro-ungară ne îndepărtau de Puterile Centrale. „Iritarea opiniei publice românești împotriva Austro-Ungariei creștea și din pricina tratamentului la care neamul românesc era supus de la începutul războiului. Sute de mii de români trebuiau să lupte sub steag străin, pentru o cauză care nu era a lor". Pentru români, pentru cei mai mulți dintre ei, Puterile Centrale promovau o politică brutală, cinică și ipocrită, pe când alianța anglo-franco-rusă („umbra Rusiei țariste se estompa și se ștergea la lumina celor două mari democrații europene") apărea ca promotoarea principiului naționalităților. „Curentul antantofil începuse să se traducă prin puternice manifestări ale opiniei publice, la care luau parte toate straturile societății; în fruntea lor erau corpurile cele mai luminate: universitățile"[2].

După adoptarea poziției de neutralitate, presiunile și chiar amenințările la adresa guvernului român, însoțite în anumite situații de promisiuni teritoriale într-o direcție sau alta, l-au determinat pe Ion I.C. Brătianu să fie foarte atent în luarea deciziei supreme[3]. „Sunt hotărât — i-a declarat primul ministru român lui Saint-Aulaire, ministrul Franței în România — să merg cu voi, dar la momentul meu potrivit și cu garanțiile pe care le cere salvarea țării mele". Rusia însă, continua Brătianu, nu și-a luat angajamentele indispensabile pentru noi[4]. La presiunile Antantei, care căpătau în vara anului 1916 caracterul unui ultimatum, s-au adăugat cele interne; în cadrul unor mari manifestații se cerea retragerea guvernului, care „demoralizează țara"[5].

[1] Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916–1919*, 1, București, 1922, p. 76–78.

[2] *Ibidem*, p. 80–81.

[3] Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913–1947*, București, 1980, p. 78 și urm.; Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900–1916)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 104; *România în relațiile internaționale. 1699–1939* (coordonatori: L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1980, p. 385–386.

[4] Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, 1953, p. 319–320.

[5] Ion Bulei, *Zile de vară*, București, 1978, p. 103–105; Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994, p. 284 și urm.

La 4/17 august 1916 s-a semnat la București Tratatul de alianță cu Rusia, Franța, Marea Britanie, Italia și Convenția militară. Conținutul documentelor și condițiile adoptării au fost precizate și nu le reluăm aici. Subliniem faptul că aceste puteri garantau integritatea statului român și *îi recunoșteau — pentru prima dată într-un tratat semnat împreună — drepturile asupra teritoriilor românești din Austro-Ungaria*. În discursul rostit în ședința Adunării Deputaților din 16 decembrie 1919, în cadrul primului Parlament al României întregite, Ion I.C. Brătianu a reamintit greutățile ivite atunci când ceruse să ni se lămurească, „în mod precis și ferm, care sunt granițele statului român viitor și în ce constau nu numai în principiu, dar ca aplicare pe harta geografică, drepturile pe care ni le recunoșteau Aliații și pe care le garantau că trebuiau să ne fie acordate, în caz că victoria va fi a lor. Să nu credeți că admiterea acestor condițiuni a fost așa de simplă și s-a putut obține repede". Rusia voia să obțină nordul Bucovinei și Cernăuții, și tot Rusia „ținea cu obstinație ca să nu luăm în întregime Banatul". În urma unor lungi și amănunțite discuții, la care au participat reprezentanții guvernelor aliate, „s-a recunoscut în fine dreptul României asupra Cernăuților și asupra întregului Banat, până la Tisa și până la Dunăre"[1].

În Consiliul de Coroană de la Cotroceni, din 14/27 august 1916, Ion I.C. Brătianu a explicat poziția guvernului și obiectivele intrării în acțiune. Ieșirea din neutralitate era impusă de realizarea aspirațiilor naționale, în condițiile în care „patru din cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naționale și au consfințit printr-un act solemn hotarele etnice ale românilor de peste Carpați"[2]. Activitatea diplomatică din anii neutralității, încheiată cu semnarea Tratatului din 4/17 august 1916, reprezintă o etapă semnificativă din acțiunea pentru realizarea idealului național, după cum participarea la primul război mondial se înscrie ca o parte componentă necesară din etapa finală a aceleiași ample acțiuni.

Războiul pentru întregirea României s-a declanșat în contextul unei stări de spirit extraordinare. Luni, 15/28 august 1916, ziarele anunțau cu litere mari intrarea în „războiul pentru întregirea neamului". Alături de armată, populația era chemată la un efort susținut, material și moral, insistându-se asupra ideii de solidaritate națională, atât de necesară atingerii obiectivului urmărit prin adoptarea deciziei supreme. În repetate rânduri — și nu numai la începutul campaniei din 1916 — s-a subliniat concordanța deplină între realizarea propriilor aspirații, cauza popoarelor asuprite și apărarea civilizației[3].

În condițiile retragerii armatei române, după lupte extrem de îndârjite, în fața unui inamic ce devenea tot mai puternic, a început refugiul spre Moldova. În urma eșecului campaniei din 1916, două treimi din teritoriul țării intrase sub ocupație. Redus considerabil la teritoriul Moldovei (nici acela în întregime), statul român continua să

[1] Vezi și Dumitru Preda și colab., *România în timpul primului război mondial. Mărturii documentare*, 1, *1914–1916*, București, 1996, p. 31.

[2] Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București, 1997, p. 53 și urm.

[3] Șerban Rădulescu-Zoner, Beatrice Marinescu, *Bucureștii în anii primului război mondial. 1914–1918*, București, 1993, p. 51 și urm.; Ion Agrigoroaiei, *Iașii în anii 1916–1918. Opinie publică și stare de spirit în timp de război. 1916–1917*, Iași, 1998, p. 35–39.

existe, fiind confruntat cu probleme grave, găsindu-și însă resursele morale și materiale necesare unei noi rezistențe. În Moldova, s-au refugiat conducerea statului, autoritățile centrale, armata, o serie de întreprinderi și instituții, numeroase persoane particulare etc., în total aproximativ 1,5 milioane de oameni; după ocuparea Bucureștilor și înaintarea inamicului, s-a produs intrarea masivă a armatei ruse în Moldova. Orașul Iași era supus unei puternice presiuni, fiind nevoit să rezolve probleme de găzduire pentru care nu fusese pregătit.

În scurt timp, populația orașului a crescut, de la aproximativ 75 000 locuitori la peste 300 000 locuitori, fără a socoti efectivele militare românești și rusești staționate aici sau în imediata apropiere. Lipsa alimentelor, a combustibililor și medicamentelor se făcea simțită tot mai mult. A fost raționalizat consumul principalelor alimente, dar rezultatele nu au fost întotdeauna cele așteptate și din cauza unor speculanți și afaceriști. Aglomerația, iarna foarte grea, greutățile de tot felul au dus la izbucnirea molimelor, a tifosului exantematic în special, caracterizat ca „un periculos dușman intern"[1]. „Nenorocirea noastră a fost cumplită — scrie I.G. Duca, referindu-se la epidemia de tifos — boala secerând fără milă soldații îngrămădiți în sate. Îndeosebi în jurul Iașilor flagelul a luat proporții înspăimântătoare"[2]. Din cauza bolilor, a gerului și a foametei mureau zilnic sute de oameni.

Cu toate că România, redusă la teritoriul Moldovei de atunci, a fost confruntată cu probleme ce păreau insurmontabile, cu toate că s-au formulat opinii defetiste, iar în jurul guvernului, al lui Brătianu, în special, s-a dezvoltat o oarecare oscilitate, spiritul de rezistență a supraviețuit. În împrejurări grave pentru destinul neamului, orașul Iași a devenit nu numai capitală a României, ci și centrul refacerii, al „rezistenței până la capăt". Refugiat aici, unde a continuat să editeze „Neamul românesc", N. Iorga scria rânduri cu o puternică încărcătură sufletească: „Iașul e, azi, nu un oraș, ci un simbol de rezistență națională, de afirmare nezguduită a unei datorii pe care n-o părăsim, fiindcă nu voim a o părăsi. Steagul României, ce sângerează din rănile ei eroice, a fost adus aici și spre el se ridică ostașii care fac supreme sforțări. Sub acest aspect și nu sub acela al unui banal loc de refugiu voim să vedem Iașul"[3].

S-au făcut eforturi remarcabile pentru a se asigura un minimum de subzistență, pentru organizarea caritații publice, îngrijirea bolnavilor și a răniților în spitale. La fondurile acordate de stat, destul de reduse, s-au adăugat sume de bani și diferite bunuri strânse prin subscripție publică, prin donații din partea unor societăți, instituții și persoane

[1] *Iași: 1600–1859–1918*, Iași, 1983, p. 221 și urm.; Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 65 și urm: „O iarnă teribilă căzuse și asupra noastră, care o cunoșteam, și asupra dușmanilor, care erau mai puțin obișnuiți cu dânsa. La Iași circulam sărind peste imenșii nămeți de zăpadă. Acest înveliș de nesfârșită pace izola și mai mult... Pe străzi treceau camioanele care aduceau unul peste altul trupurile înțepenite, așa de multe, încât spitalele, unde bolnavii zăceau și supt paturi, erau siliți să refuze primirea... Au murit mulți în această a doua zi după dezastru..." (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*. Ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, 1972, p. 494–495).

[2] I.G. Duca, *Amintiri politice*, 2, München, 1981, p. 124.

[3] „Neamul românesc" din 29 noiembrie 1916.



Fig. 124 Regina Maria vizitând un spital de campanie.

particulare. Crucea Roșie, Familia Luptătorilor, Comitetul și apoi Societatea pentru Ocrotirea Orfanilor de Război, Primăria, Mitropolia Moldovei, Episcopia Catolică, Comitetul de Ajutorare a Uniunii Evreilor Pământeni și alte asociații au contribuit substanțial la depășirea greutăților. Regina Maria s-a aflat în primele rânduri de alinare a durerilor răniților de război și de cultivare a speranțelor. Corpul medical s-a angajat puternic în combaterea bolilor și îngrijirea răniților, fiind ajutat din plin de colegii din cadrul Misiunii franceze. Oameni de cultură și artă, publiciști, personalități marcante ale spiritualității românești au jucat, prin exemplul și scrisul lor, un rol deosebit în menținerea trează a încrederii în izbândă[1].

Atunci când nu se putea aprecia unde se va opri retragerea din Muntenia, s-a pus problema ca parlamentul, guvernul, armata, o serie de instituții și întreprinderi să se evacueze în Rusia. Guvernul rus și Marele Cartier rus au insistat în acest sens, susținând că aceasta i-ar ușura organizarea rezistenței în Moldova. „Evacuări parțiale s-au făcut și s-au luat măsuri de precauție pentru eventualități grave. Statul român, Regele, guvernul, armata și principalele organe de administrație ale țării și ale marii opere de refacere a puterii noastre militare au rămas aici legate de pământul strămoșesc"[2]. Mai mulți

[1] În Iași și în alte localități din Moldova, în săli de spectacole și în spitale pline de răniți, George Enescu alina durerile, încuraja spiritele prin vraja arcușului său sau dirijând. I.G. Duca aduce, în amintirile sale, un vibrant omagiu artiștilor și în special genialului muzician. „Artiștii noștri mergeau prin spitale, declamau în fața bolnavilor versuri patriotice, cântau cântece, dădeau concerte. În această privință cel mai neobosit a fost George Enescu. Fără răgaz, pretutindeni, și-a pus talentul în slujba țării. Refuzând orice remunerație, făcând donațiuni generoase din modestele sale mijloace, stimulând pe cei tineri, alergând în toată Moldova... a fost admirabil. În acele grele ceasuri ale vieții noastre naționale, el s-a dovedit a fi nu numai un mare talent, dar și un mare suflet... Toate aceste manifestațiuni intelectuale și artistice reușiseră, prin imponderabilele lor influențe, să opereze transformări binefăcătoare în opinia publică, în mijlocul mizeriilor și în toiul tifosului exantematic" (*Ibidem*, p. 146–147).

[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 2, p. 63–64. Brătianu nu acceptase, dar nici nu refuzase propunerea rușilor și, „după obiceiul lui, temporizase. Era o hotărâre grea de luat. Pe de o parte, perspectiva să ne găsească pacea fără țară și fără armată, cu regele și cu guvernul la cheremul rușilor... Pe de altă parte, perspectiva ruperii frontului de către nemți, năvălirea Moldovei și prăbușirea noastră fără nici măcar un guvern legal, undeva, fie și la Cherson. Brătianu ținea pe muscali cu vorba și cu cât se consolida Siretul, cu atât se agăța mai mult de Moldova și de Iași" (Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, 3/5, *1916–1917*. Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, 1992, p. 125–126).

parlamentari, câteva întreprinderi și o serie de persoane particulare s-au mutat la Odessa și Kerson. Pe baza Convenției ruso-române din 14/27 decembrie 1916 s-a desfășurat evacuarea primei tranșe a tezaurului în Rusia; a doua tranșă din tezaurul Băncii Naționale a României și din alte bunuri ale statului, ale unor instituții și particulari a fost trimisă la Moscova în iulie 1917.

La 11/24 decembrie 1916 s-a constituit la Iași guvernul de colaborare, numit de unii și guvernul de uniune națională. În cabinetul prezidat de Ion I.C. Brătianu (care deținea și Externele), a intrat — așa cum s-a mai arătat — un grup de membri ai Partidului Conservator-Democrat, în frunte cu Take Ionescu. Această colaborare se explică și prin necesitatea de a se uni forțele în vederea realizării obiectivului pentru care România a intrat în război. La câteva zile după formarea acestui guvern, ședința Camerei din 14/27 decembrie, apreciată de numeroși contemporani ca o *ședință istorică*, a constituit o remarcabilă manifestare a spiritului de solidaritate națională și de rezistență. N. Iorga, Ion I.C. Brătianu și Take Ionescu au rostit discursuri care reprezintă pagini memorabile în analele parlamentare române.

Presa a înregistrat ecoul puternic pe care l-au avut cele trei discursuri, cel al lui N. Iorga, în special: „Pentru mulți dintre acei ce au ascultat pe Iorga — se consemna în ziarul „Opinia" — discursul său a fost mai mult decât un imn, a fost, este și va rămâne *crezul românimii de pretutindeni*, rostit poate de unicul român care, pe lângă calitatea de fruntaș între fruntașii neamului, o are și pe aceea de învățat între *învățații neamului*... Nu e numai un admirabil cuvânt oratoric, ci mai ales chintesența de convingere a unui mare învățat care-și poate îngădui, înainte de vreme, *judecăți istorice pe care viitorul le va întări ca imuabile adevăruri științifice* [subl.ns.]"[1].

Discursul lui N. Iorga a fost imprimat și afișat în satele și orașele României libere și răspândit trupelor pe front, cu solicitări pentru suplimentarea exemplarelor trimise armatei. De altfel, presa a avut un rol deosebit în combaterea defetismului, în îmbărbătarea opiniei publice, în sădirea credinței că sacrificiile făcute nu vor fi zadarnice. După expresia lui Octavian Goga — din editorialul primului număr al ziarului „România", considerat ca un adevărat organ al apărării naționale — oamenii condeiului s-au făcut „vestitorii cântecului de biruință care se urzește ceas de ceas"[2]. La împlinirea unui an de apariție a gazetei, Mihail Sadoveanu sublinia, la rândul său: „Am luat arma pentru drepturile neamului nostru obijduit și sfârtecat sub stăpâniri străine... Va interesa pe istoric fapte de ordin social: cum s-a organizat un popor, câtă abnegație și câtă cinste a pus și mai ales cum a știut să se apere și să se reculeagă în marile dezastre... Energiile latente ale națiunii s-au deșteptat și s-au încordat. Tot poporul s-a strâns într-un bloc sub izbitura de val a nefericirii"[3].

[1] „Opinia" din 20 decembrie 1916.

[2] Octavian Goga, *Spre biruință*, în „România"din 2 februarie 1918; *Marea Unire a românilor în izvoare narative*. Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, București, 1984, p. 353.

[3] „România"din 2 februarie 1918.



Fig. 125 Vasile Lucaciu.

După intrarea României în război, asuprirea națională a românilor din Austro-Ungaria a atins forme deosebit de accentuate. Astfel, pe lângă internările în lagărele de concentrare a peste 10 000 de români, au fost închiși și executați, unii chiar fără judecată, mii de români. Au fost închise peste 1600 de școli românești. Ca urmare a acestei situații, aproximativ 20 000 de români din Transilvania au trecut, în anii războiului, în vechea Românie[1]. O adevărată tragedie pentru românii din Transilvania și Bucovina au reprezentat-o mobilizarea și impunerea de a lupta sub steagul imperial; mai ales pentru cei obligați să lupte împotriva armatei române. Din rândurile acestor români, au fost trimiși pe front peste 400 000 de bărbați. Se înțelege că ei au luptat fiind forțați să o facă (mai ales după intrarea României în război) și s-au comportat ca atare. O dovadă este și numărul mare de români căzuți prizonieri pe frontul rusesc, aproape 120 000; ei așteptau cu nerăbdare clipa în care ar avea posibilitatea să lupte împotriva Puterilor Centrale[2].

Este de înțeles reacția puternică a transilvănenilor și bucovinenilor sosiți, între timp, la Iași. La 7/ 20 ianuarie 1917 s-a înființat aici *Comitetul Național al Românilor Emigrați din Austro-Ungaria.* În cadrul întrunirii a fost ales un comitet format din 12 persoane, reprezentând pe refugiații veniți în Moldova. Cu acest prilej, Octavian Goga, alături de Vasile Lucaciu, inițiator al adunării, a ținut să declare: „Dezrobirea Ardealului se obține numai prin sacrificiu din partea tuturor, deci și a ardelenilor... Noi declarăm război monarhiei austro-ungre, pentru a alipi Ardealul la patria-mamă, la România". Comitetul, din care făceau parte Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Ion Nistor, Sever Bocu ș.a., a semnat, în prezența a trei membri ai guvernului român, declarația de război împotriva Austro-Ungariei, declarație transmisă Vienei de către primul ministru, Ion I.C. Brătianu[3].

În primăvara și vara anului 1917 s-a desfășurat acțiunea de constituire a batalioanelor de voluntari ardeleni și bucovineni. În martie, militarii români din armata austro-ungară, căzuți prizonieri la ruși și aflați în lagărul de la Darnița (lângă Kiev) s-au angajat

[1] Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, 1, București, 1983, p. 399–400; C. Nuțu, *Noul activism în lupta pentru unitatea de stat (1905–1918)*, în *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 131 și urm.

[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 2, p. 90; D. Tuțu, *Voluntarii români în luptele pentru eliberarea națională*, în „Studii", 1968, 6, p. 1128 și urm.

[3] A. Deac, I. Toacă, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor. 1916–1918*, București, 1978, p. 204.

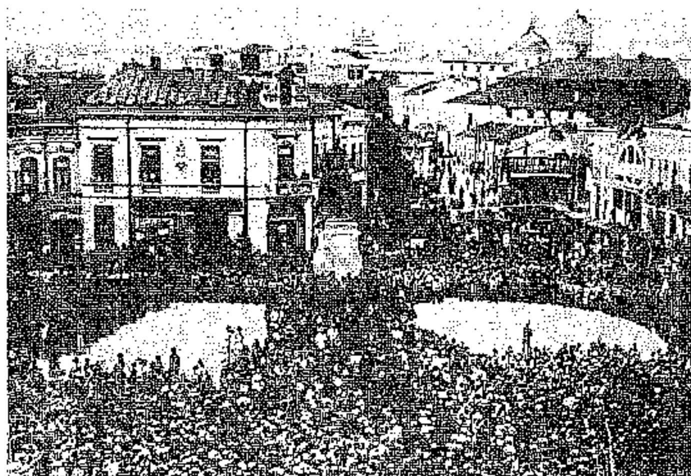


Fig. 126 Manifestația din Piața Unirii din Iași cu ocazia venirii voluntarilor ardeleni și bucovineni.

solemn să lupte pentru cauza românească. La începutul lui iunie 1917, au sosit la Iași primele batalioane de voluntari ce veneau din Rusia pentru a se încadra în armata română. Aici li s-a făcut o primire entuziastă. La 8 iunie au avut loc festivitățile în cadrul cărora voluntarii au depus jurământul și apoi au participat la manifestația din Piața Unirii, în cadrul căreia au rostit cuvântări Ion I.C. Brătianu, Octavian Goga, Ion Nistor, N. Iorga, mitropolitul Pimen ș.a. Primul ministru a subliniat semnificația deosebită a momentului, apreciat ca „prima manifestare a întregirii neamului nostru"[1]. Răspunzând în numele voluntarilor, locotenentul Victor Deleu a făcut o emoționantă mărturisire de credință și a declarat în încheiere: „Eram datori să venim la voi, azi, când voi trăiți pentru noi zile atât de grele... Azi am devenit cetățeni ai României, dar ai unei Românii Mari"[2]. Încadrarea voluntarilor transilvăneni și bucovineni în armata română — și prin aceasta întărirea capacității de apărare a statului aflat în mare dificultate — reprezintă încă o expresie a legăturilor permanente dintre românii aflați pe ambele versante ale Carpaților, în acțiunea de refacere a vechii Românii și de clădire a României întregite.

[1] *Iași: 1600–1859–1918*, p. 248–251.

[2] „România" din 10 iunie 1917. Cuvântarea lui Victor Deleu a avut un impact deosebit asupra tuturor participanților. „A fost una din cele mai puternice impresiuni oratorice din toată viața mea" — va nota I.G. Duca (*op. cit.*, p. 206).

Rezistența în fața dușmanului, care urmărea să ocupe întreg teritoriul țării și, în general, noua fază, finală, a luptei pentru eliberarea națională au determinat, pe fondul unor cerințe anterioare, *reluarea* dezbaterilor referitoare la cele două reforme, înscrierea principiilor exproprierii și votului universal în Constituție. După ce, în martie și aprilie 1917, Regele Ferdinand a promis soldaților pământ și o mai largă participare la viața politică, după ce generalul Al. Averescu s-a adresat în același sens soldaților, în mai 1917 s-a trecut la dezbaterea reformelor în Parlament[1].

Modificarea Constituției era absolut necesară pentru a se depăși stadiul promisiunilor și pentru a se realiza cadrul juridic elaborării, imediat după război, a legilor detaliate și trecerii la aplicarea lor. S-au purtat discuții aprinse, s-au făcut compromisuri cerute de raportul forțelor politice, de caracterul de coaliție al guvernului, au fost lăsate anumite chestiuni nerezolvate, dar, cu o majoritate covârșitoare, s-a modificat Constituția. În cadrul dezbaterilor parlamentare, s-au precizat pozițiile izvorâte din profunda înțelegere a raportului dintre factorul social și cel național. Astfel, Barbu Ștefănescu-Delavrancea sublinia: „Și este o așa de strânsă legătură între chestia națională și reformele împroprietăririi țăranilor și ridicarea celor 5–6 milioane de suflete la viața noastră publică, că n-ar fi nevoie de nici o explicație... Noi, cu revizuirea Constituției, deretecăm casa noastră, în care vom primi pe frații noștri după vreme de dureri și suferințe... Acum ni se cere să fim cu sufletul nostru pe front, cu cei care luptă și mor pe front... Să dăm țăranilor ceea ce trebuie să dăm și să le dăm din toată inima și cu toată dragostea noastră"[2].

Prin modificarea articolelor 19, 57 și 67 ale Constituției se prevedea exproprierea, pentru cauză de utilitate națională, a unor terenuri în întregime, precum și a 2 milioane ha din domeniile proprietății particulare, în total aproximativ 2 326 000 ha (față de exproprierea a unui milion ha, pentru care se pronunțase Partidul Național-Liberal în ajunul izbucnirii războiului). Se prevedea, de asemenea, compunerea Adunării Deputaților din deputați aleși de către cetățenii majori, prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și cu scrutin secret, pe baza reprezentării proporționale (față de formula cam vagă a colegiului unic, din anul 1913). În ce privește Senatul, se menționa doar că se va compune din senatori aleși și senatori de drept. O lege de expropriere și una electorală urmau să concretizeze aceste prevederi înscrise în Constituție[3].

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, 10, *Întregitorii*, București, 1939, p. 383–384; Al. Averescu, *Notițe zilnice din război (1916–1918)*, București, f.a., p. 146; Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947), 2. Ferdinand I*, București, 2001, p. 37.

[2] DAD, ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul Oficial", nr. 54 din 3 aprilie 1918, p. 588–589.

[3] Adunarea Deputaților a trecut, în ședința din 14 iunie 1917, la votarea, cu apel nominal, a proiectului de lege pentru revizuirea Constituției, depus la 20 mai. Cu unele modificări, neesențiale, față de forma inițială, proiectul a fost adoptat, cu 130 voturi pentru, o abținere și 14 împotrivă; 10 deputați au votat contra proiectului pentru că doreau o reformă agrară mai largă și numai patru pentru respingerea — *de plano* — a celor două reforme. În Senat, dezbaterile au durat mai puțin (15–20 iunie 1917), proiectul fiind adoptat cu 79 voturi pentru și cinci împotrivă. Legea a fost publicată în „Monitorul Oficial" din 20 iulie 1917. Un grup de deputați liberali (C. Diamandi, Gr. Iunian, dr. N. Lupu ș.a.) au înființat, la sfârșitul lui aprilie 1917, așa-zisul Partid al Muncii, care s-a pronunțat, și în dezbaterile pe marginea modificării Constituției, pentru lărgirea conținutului democratic al celor două reforme și trecerea imediată la aplicarea lor. Cei mai mulți dintre contemporani, oameni politici, îl considerau o grupare „stângistă", chiar „diversionistă".

I.G. Duca a subliniat modul în care reprezentanții marilor proprietari în Parlament (cu câteva excepții, precizăm noi), cercurile politice conducătoare au înțeles să contribuie la depășirea momentului grav prin care trecea societatea românească. „Nu cred să existe în istorie multe exemple de un așa simț al datoriei la o clasă întreagă și va rămâne pururea o cinste nepieritoare pentru clasele diriguitoare ale României Mici, pentru acea așa-zisă și atât de hulită oligarhie, care a știut la un moment hotărâtor al dezvoltării noastre sociale și naționale să consimtă de bună voie la sacrificiile necesare, pentru a da țării întregite pacea socială și pentru a-i asigura puternice temelii de dezvoltare viitoare"[1].

Într-un teritoriu mic, România se pregătea pentru o rezistență hotărâtoare. Reorganizarea armatei și refacerea efectivelor a fost însoțită de susținerea încrederii că România întregită va fi și o Românie mai democratică. În zilele de grea cumpănă din iulie-august 1917, s-au rostit și s-au scris cuvinte de îmbărbătare, subliniindu-se o dată în plus caracterul războiului purtat de România și învățămintele ce trebuie trase pentru viitor[2]. În *Ordinul de zi* dat la sfârșitul bătăliei de la Mărășești, generalul Eremia Grigorescu își exprima admirația față de eroismul soldaților și încrederea deplină în realizarea unității naționale: „Din sângele vostru se va ridica, curat și măreț, o țară românească a tuturor românilor". În toiul luptelor purtate la „porțile de sud" ale Moldovei, *Manifestul către țară*, dat de Rege și guvern cu prilejul împlinirii unui an de la intrarea României în război, preciza resorturile profunde ale acțiunii: „Și era limpede, ori izbutim să înfigem steagul românimii dincolo de munte, ori s-ar stinge viața noastră și dincoace de munte... În locul României de ieri vom dobândi România de mâine, așa cum au mângâiat-o în visurile lor părinții noștri, așa cum o vom lăsa moștenire urmașilor noștri".

Glorioasa rezistență din vara anului 1917 a avut o importanță vitală în îndeplinirea idealului național. Experiența istorică ne arată greutățile, uneori insurmontabile, pe care le întâmpină un popor în acțiunea de refacere a statului, odată ce acesta a fost desființat. *Unirea din anul 1918 a fost — după cum se știe — rodul luptei tuturor românilor; menținerea ființei statului român prin victoriile din 1917 a însemnat menținerea nucleului în jurul căruia au gravitat toate forțele de eliberare națională.* Înțelegerea acestei situații explică și înverșunarea cu care românii au dovedit că „pe aici nu se trece".

În urma luptelor din iulie-august 1917, frontul se stabiliza aici pentru o perioadă a cărei durată nu putea fi, deocamdată, estimată. Între Rusia și Puterile Centrale, în această zonă, continua să existe statul român. Către sfârșitul anului 1917 și la începutul anului următor, în condiții internaționale extrem de dificile, activitatea diplomatică căpăta o

---

[1] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 195–196.

[2] Vezi și Constantin Căzănișteanu, Dorina Rusu, *Pe aici nu se trece! Mărturii. Amintiri*, București, 1982, p. 182 și urm.; Octavian Goga, *Ne învață Mărășeștii...*, Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, Iași, 1983, p. 121 și urm.

pondere însemnată în acțiunea de menținere a statului român și, totodată, de trecere la înfăptuirea unității naționale. Atunci când anarhia cuprindea tot mai mult trupele rusești din Moldova, iar generalul Scerbacev era depășit de situația creată în propria-i armată, era imposibil pentru armata română — mai ales după ieșirea Rusiei Sovietice din război — să mai continue lupta singură pe întinsul front oriental.

Ion I.C. Brătianu se confrunta cu poziția primului ministru francez, Georges Clemenceau, care miza în continuare pe rezistența României, prin refacerea armatei într-o zonă din sudul Moldovei și o colaborare a acesteia cu Rada ucraineană și cu generali ruși antibolșevici. Acest plan, conceput de generalul Berthelot, se bucura de sprijinul grupării din guvernul român conduse de Take Ionescu. După discuții, uneori foarte încordate, Brătianu s-a străduit să convingă pe reprezentanții aliaților occidentali că România nu avea altă ieșire decât încheierea armistițiului cu Puterile Centrale.

În decembrie 1917 agitațiile rușilor de lângă Iași au devenit foarte puternice, existând chiar pericolul unui atac asupra Capitalei, cu scopul introducerii regimului bolșevic în România. Guvernul român a trecut, cu hotărâre, la dezarmarea noului dușman. S-a deschis un adevărat front intern, având drept obiectiv dezarmarea, neutralizarea și evacuarea trupelor rusești bolșevizate peste Prut, ajungându-se la lupte violente. Acțiunea va fi continuată, căpătând noi valențe în contextul intensificării mișcării de eliberare a românilor dintre Prut și Nistru.

Acțiunea românilor aflați în Occident și, mai ales, a celor plecați acolo cu un anumit mandat, și-a avut importanța sa la cunoașterea cauzei românești și la înfăptuirea dezideratului național. O propagandă ceva mai susținută în străinătate s-a făcut mai ales după retragerea armatelor române în cadrul campaniei de la sfârșitul anului 1916. În iunie 1917, au ajuns în S.U.A., cu asentimentul guvernului român, transilvănenii Vasile Lucaciu și Vasile Stoica, unde au organizat întâlniri cu participarea membrilor coloniilor române de acolo, au acordat interviuri presei, au răspândit broșuri, s-au întâlnit cu oameni politici, pentru a face cunoscută cauza românilor din Transilvania și a organiza unități de voluntari, care să lupte împotriva Puterilor Centrale. La începutul anului 1918, a luat ființă legația României din S.U.A., condusă de dr. C. Angelescu. Acesta a transmis un mesaj presei americane, prin care — după ce sublinia importanța relațiilor economice și politice cu S.U.A. — preciza că nici un sacrificiu nu poate fi considerat prea mare atunci când se pune problema eliberării de sub dominația austro-ungară a peste 4 milioane de români[1]. Existența legației a fost scurtă, încheindu-și activitatea în condițiile încheierii preliminariilor de la Buftea. Propaganda românească în S.U.A. a avut de depășit o serie de obstacole, decurgând mai ales din poziția Washingtonului de menținere a Imperiului

[1] I. Gheorghiu, C. Nuțu, *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare*, în *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 171; Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 466; Ion Stanciu, *Aliați fără alianță. România și S.U.A., 1914–1920*, București, 1992, p. 141 și urm.

austro-ungar, inclusă și în declarația de război făcută acesteia, abia la 7 decembrie 1917[1]. Scopurile războiului erau, în unele privințe, diferite față de Antantă; S.U.A. se considerau „asociate" și nu „aliate" cu puterile acesteia. „Cele 14 puncte" reluau, în esență, aceste poziții: Austro-Ungaria trebuia menținută, prevăzându-se autonomia popoarelor asuprite și numai pentru Polonia independența[2]. Pe de altă parte, sprijinul american era condiționat de îndeplinirea de către partea română a concesiilor menite să asigure unor cercuri financiare poziții avantajoase în economia României, la sfârșitul războiului.

Un început de propagandă proromânească s-a conturat și în Marea Britanie. La începutul verii anului 1917, a luat ființă „Societatea Anglo-Română", în fruntea căreia se afla lordul Hugh Cecil, printre membri figurând arhiepiscopul de Canterbury, vicontele Bryce, istoric și om politic, precum și publiciștii Wickham Steed și R.W. Seton-Watson. Societatea și-a propus să informeze opinia publică britanică asupra problemei naționale a românilor din Austro-Ungaria și despre situația României, în general[3].

Cea mai susținută activitate a fost desfășurată în capitala Franței, emigrația română de aici constituindu-se într-o adevărată misiune în apărarea cauzei naționale. În iunie 1917, guvernul român a sprijinit trimiterea unui însemnat grup de intelectuali la Paris, reprezentanți ai românilor din Regat și din Transilvania. Acest grup va crește spre sfârșitul anului 1917, când va cuprinde 30 de profesori și 40 de parlamentari români, între care Toma Stelian, Thoma Ionescu, dr. N. Lupu, S. Mândrescu, D. Drăghicescu, Traian Lalescu, O. Tafrali, C. Banu, Jean Th. Florescu și alții.

La 17 ianuarie 1918, a apărut, la Paris, primul număr al săptămânalului „La Roumanie", care a devenit organul de presă al apărării drepturilor românești. Sub conducerea lui Pavel Brătășanu, fost senator și vicepreședinte al Adunării Deputaților, dispunând și de fondurile necesare, încadrată de redactori experimentați (C. Mille, C. Banu, Em. Fagure), „La Roumanie" (care a apărut până în iunie 1919) a exprimat punctul de vedere al românilor de pe ambele versante ale Carpaților și a contribuit substanțial la întărirea legăturilor între diferitele grupuri ale emigrației române. S-au depus eforturi deosebite pentru a se explica situația extrem de dificilă a României, izolarea care a determinat-o să încheie armistițiul și apoi să înceapă tratativele în vederea încheierii păcii cu Puterile Centrale. Emigrația română a protestat energic față de condițiile impuse țării noastre prin pacea de la București. În numeroase articole din „La Roumanie", prin contacte cu personalități politice franceze, oamenii de știință și politici români au contribuit la formarea

[1] Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916–1920)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 109 și urm.

[2] În ce măsură — se va întreba Pierre Renouvin — aceste vederi se împăcau cu angajamentele Antantei față de Italia, România, Serbia, cu toate tratatele secrete cu privire la împărțirea Turciei sau la malul stâng al Rinului? Mai ales că Wilson cunoștea, cel puțin în linii generale, conținutul acestor tratate. De asemenea, președintele nu considera a se continua războiul până la zdrobirea Germaniei (P. Renouvin, *op. cit.*, p. 458–459).

[3] I. Gheorghiu, C. Nuțu, *op. cit.*, p. 171–179 și urm.



Fig. 127 Legiunea română din Italia.

unui curent de opinie favorabil României, în ciuda poziției oficiale a guvernului francez, ce se pronunțase pentru menținerea frontului românesc.

„La Roumanie" a publicat numeroase articole, în care se arăta necesitatea dizlocării Austro-Ungariei. În memoriul din 9 februarie 1918, emigrația română aprecia că numai necunoașterea realităților din Monarhie explica poziția președintelui S.U.A. și se exprima încrederea că nimeni nu putea să refuze dreptul popoarelor de a-și realiza unitatea lor politică. Semnat în numele coloniei române din Paris de Toma Stelian, președintele coloniei, de C.P. Olănescu, Em. Pangrati, C. Banu, O. Tafrali, I. Ursu și Dragomir Hurmuzescu, ca reprezentanți ai românilor din Transilvania și din Regat, memoriul a fost trimis președintelui Wilson, la câteva zile după semnarea preliminariilor de la Buftea. Ca și alte documente de acest fel, memoriul a rămas fără răspuns, guvernul american menținându-se, deocamdată, pe aceeași poziție[1].

La 9 aprilie 1918 se deschideau la Roma lucrările Congresului Naționalităților Asuprite din Monarhia Austro-Ungară, la care au participat, din partea românilor, între alții, Simion Mândrescu, dr. N. Lupu, G. Mironescu, D. Drăghicescu. Congresul a adoptat o declarație finală, prin care se proclama dreptul fiecărui popor asuprit din Monarhie „de a-și constitui unitatea sa națională sau de a și-o completa, pentru a ajunge în deplina independență politică și economică". Congresul sublinia necesitatea colaborării „până ce fiecare dintre

[1] *Ibidem*, p. 172–175; Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 460–462; Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 81–82.



Fig. 128 Traian Vuia.

aceste popoare obține eliberarea sa totală". Lucrările Congresului și hotărârile adoptate, care vizau, în fond, destrămarea Monarhiei Austro-Ungare, au impulsionat lupta pentru eliberare națională, mai ales că, direct sau indirect, tot mai multe personalități politice din Italia, Franța și S.U.A. s-au convins, în fața desfășurării rapide a evenimentelor, de justețea analizei și a obiectivelor formulate la Roma. În perioada imediat următoare, s-a produs o activizare a emigrației române din Occident. În baza hotărârilor de la Roma, Simion Mândrescu a rămas în Italia pentru a organiza Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina și — cu sprijinul acestuia și al guvernului italian — a unor legiuni de voluntari, care să lupte contra Puterilor Centrale.

La scurt timp după Congresul naționalităților de la Roma, s-a constituit la Paris „Comitetul Național al Românilor din Transilvania și Bucovina" (17/30 aprilie 1918), în frunte cu Traian Vuia. Declarația, dată publicității, exprima dorința vie a eliberării de sub dominația imperială, chemând pe toți românii la o acțiune unită în vederea realizării obiectivului național. Comitetul a editat publicația bilunară „La Transylvanie", cu contribuții însemnate în acest sens și și-a atras sprijinul unui grup de importante personalități ale vieții politice și științifice din Franța.

Sosirea lui Take Ionescu la Paris (22 iulie 1918) a impulsionat activitatea emigrației române. Omul politic român se făcuse cunoscut, încă de la începutul războiului, ca unul din adepții cei mai fervenți ai alianței cu Antanta, ceea ce dădea o mai mare greutate acțiunilor emigrației. Împreună cu N. Titulescu și alți colaboratori, Take Ionescu a vizitat și Londra, unde a avut întrevederi cu primul ministru Lloyd George, cu alți oameni politici britanici, și a luat legătura cu reprezentanți ai emigrației altor naționalități din Monarhia Austro-Ungară. Aici desfășura o activitate substanțială George Moroianu, care lucra la Ministerul de Externe britanic în problemele românești.

La Paris, a fost continuată seria de articole din „La Roumanie", prin care se condamna politica de asuprire a naționalităților din Austro-Ungaria și se aduceau argumente temeinice în direcția constituirii statelor naționale; în apărarea drepturilor românilor s-au tipărit în Franța numeroase lucrări, între care: *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, de I. Ursu, *La Transylvanie. Esquisse historique, géographique, ethnographique, statistique*, de D. Drăghicescu și *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, de N. Iorga, toate apărute în anul 1918[1].

[1] I. Gheorghiu, C. Nuțu, *op. cit.*, p. 181–183 și 186–187.

Către mijlocul acestui an, se produc o serie de modificări în orientarea externă a Aliaților, modificări impuse de mersul operațiilor militare și de realitatea, mult prea evidentă, a intrării luptei naționale într-o fază hotărâtoare. La sfârșitul lunii mai, Clemenceau aproba declarația Congresului de la Roma, care consemna dreptul fiecărei națiuni de a se constitui în stat independent; la începutul lui iunie, Consiliul Superior de Război de la Versailles proclama necesitatea creării statului polonez și își exprima simpatia pentru aspirațiile naționale ale celorlalte popoare asuprite de Austro-Ungaria, iar la 30 iunie Franța recunoștea oficial dreptul la independență al Cehoslovaciei[1].

La 10 mai 1918, secretarul de stat Lansing a adresat o scrisoare președintelui Wilson, în care aprecia că S.U.A. trebuiau să sprijine acțiunea de eliberare a popoarelor din Austro-Ungaria. Wilson a aprobat noua atitudine, mai ales că încercările de desprindere a Imperiului de Germania eșuaseră. La 29 mai, Lansing a proclamat oficial și a comunicat misiunilor sale diplomatice noua poziție a guvernului american, chiar dacă nu era formulată cu toată claritatea. Depășindu-se intențiile lui Lansing, declarația a avut un puternic ecou internațional. Supus unei astfel de presiuni, Lansing a mers mai departe și la 24 iunie 1918 a redactat un *Memorandum asupra politicii Statelor Unite față de naționalitățile din cadrul Imperiului Austro-Ungar*, aprobat de președinte la 27 iulie 1918. Era recunoscută deschis necesitatea desființării Austro-Ungariei și a constituirii statelor naționale[2].

În S.U.A. s-a ajuns la o înțelegere, în vederea organizării unor acțiuni în colaborare, între Th. Masaryk, din partea ceho-slovacilor, J. J. Paderewski, purtătorul intereselor poloneze, Hinko Hinković, reprezentantul sârbilor, și V. Stoica, din partea emigrației române. La 5 iulie 1918, lua ființă „Liga Națională Română", condusă de V. Stoica; împreună cu acesta, dr. N. Lupu, sosit în august în S.U.A., Ludovic Mrazec și alții au dezvoltat propaganda emigrației române, prin articole, în presa americană, prin conferințe, tipărirea de hărți, cărți, statistici, prin contacte cu personalități politice americane[3]. La 15 septembrie, s-a desfășurat la New York întrunirea a peste 4 000 de reprezentanți ai naționalităților din Austro-Ungaria, care s-au pronunțat din nou pentru desfacerea imperiului. La 20 septembrie, V. Stoica, Th. Masaryk, J. Paderewski și H. Hinković erau primiți în audiență de președintele Wilson, căruia i-au înmânat moțiunea întrunirii. Președintele a afirmat că S.U.A. sunt de acord cu satisfacerea aspirațiilor naționale, mai ales că Monarhia Austro-Ungară, după expresia lui Wilson, „nu mai poate fi ținută în picioare"[4].

În Italia, la 19 iunie 1918, lua ființă „Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina", condus de S. Mândrescu, „cu scopul de a uni într-un unic mănunchi pe toți românii subjugați de Austro-Ungaria, care se află în țările aliate,

---

[1] *România în relațiile internaționale...*, p. 434.

[2] *Ibidem*; B. Rangheț, *op. cit.*, p. 13; I. Stanciu, *op. cit.*, p. 152-153.

[3] Dr. N. Lupu, *Prin lume: Jurnal american* (studiu introductiv, note și comentarii de Gheorghe I. Florescu), Iași, 1995, *passim*.

[4] *Ibidem*, p. 15; C. Stanciu, *op. cit.*, p. 155.

astfel încât să fie organizați în legiuni și să facă propaganda necesară pentru realizarea unității noastre naționale". Paralel cu activitatea desfășurată în vederea organizării legiunii române, Comitetul a inițiat conferințe și alte manifestări publice; la 25 august, împreună cu comitetul italian „Pro-romeni", a organizat în Forul lui Traian o mare manifestație în favoarea României, acțiune care a avut ecou și în presa din alte țări[1].



Fig. 129 Dr. Ion Cantacuzino.

La începutul toamnei, se simțea nevoia unui organism care să coordoneze acțiunile emigrației. La 6 septembrie, a avut loc la Paris o întrunire a coloniei române, în care s-a pus problema organizării unui comitet național român, capabil de a primi sarcina de „a apăra pe lângă guvernele aliate și în fața opiniei publice mondiale, interesele rasei românești". Vasile Lucaciu, dr. I. Cantacuzino, Emil Pangrati și Paul Brătășanu au susținut, cu argumente convingătoare, necesitatea unui astfel de organ politic. Adunarea a împuternicit pe V. Lucaciu și I. Cantacuzino să reprezinte interesele emigrației și să pregătească lucrările pentru constituirea acelui organism. Sosirea la Paris a lui Octavian Goga și Sever Bocu a accelerat acțiunile în această direcție.

La 3 octombrie, s-a înființat la Paris Consiliul Național al Unității Române, prin reorganizarea Consiliului Național. Noul Consiliu, cu o largă reprezentare a românilor, avea ca președinte pe Take Ionescu, iar ca vicepreședinți pe V. Lucaciu, O. Goga, dr. C. Angelescu și Jean Th. Florescu. Din comitetul Consiliului mai făceau parte: dr. I. Cantacuzino, N. Titulescu, Paul Brătășanu, Thoma Ionescu, Traian Vuia, D. Drăghicescu, C. Diamandi, G. Mironescu, S. Mândrescu, G. Moroianu, I. Ursu, C. Mille, I. Găvănescul, Sever Bocu, Partenie Cosma, V. Stroescu și alții[1].

Recunoașterea oficială a Consiliului Național al Unității Române ca reprezentant autorizat al aspirațiilor tuturor românilor a fost înlesnită de precipitarea evenimentelor de la sfârșitul războiului. Această recunoaștere s-a făcut de către ministrul de Externe francez, S. Pichon, la 12 octombrie, de secretarul de Stat Lansing, la 5 noiembrie, de Balfour, ministrul de Externe britanic, la 11 noiembrie și de Sonnino, ministrul de Externe italian, la 22 noiembrie 1918. Consiliul a desfășurat o intensă activitate politică, combătând ultimele încercări de federalizare a Imperiului austro-ungar, sau de menținere a „Ungariei Mari". Legătura strânsă, menținută permanent, cu conducătorii mișcării de eliberare a

---

[1] *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1916–1918*, 2, București, 1983, p. 1128; I. Gheorghiu, C. Nuțu, *op. cit.*, p. 191.

[2] *Ibidem*, p. 1163–1164.

românilor din Bucovina și Transilvania, urmărea să informeze prompt cercurile politice occidentale asupra evoluției evenimentelor din aceste provincii, pentru a le obține sprijinul. Ziarul „La Roumanie" (care, după recunoașterea Consiliului Național de către guvernul francez, și-a adăugat subtitlul „Organ săptămânal al unității naționale române") publica în fiecare număr știri referitoare la aceste evenimente, reproducea documentele fundamentale adoptate în zilele unirii, comentându-le și demonstrând astfel că problema unirii provinciilor respective nu era doar dorința unui grup de refugiați în Occident, ci aspirația unei întregi națiuni.

Activitatea desfășurată de români în străinătate a dat roade, constituindu-se într-o contribuție semnificativă la cunoașterea și înțelegerea cauzei românești. Totodată, ea a fost plină de învățăminte. „Misionarii cauzei române în străinătate și-au îndeplinit cu jertfe personale o datorie patriotică. Ei au adus țării lor mari servicii și au dovedit în același timp cât rău pot face unei țări ignoranța în care se găsesc străinii, în special prietenii, despre adevăratele stări de lucruri din acea țară, informațiile neexacte, tendențioase sau calomnioase ce li se dau de dușmani. Și, în ce ne privește pe noi, efectele s-au putut constata mai cu seamă în timpul discuțiunilor de la Conferința păcii"[1].

Pe parcursul anului 1918, mișcarea de eliberare a popoarelor asuprite din Imperiul austro-ungar s-a intensificat, înregistrând noi forme de organizare și o amploare fără precedent. Înfrângerilor suferite în război li s-au adăugat zguduirile interne, puternice revolte, demonstrații, greve etc., în cadrul cărora problemele sociale se împleteau strâns cu cele naționale. S-au manifestat și tendințe extremiste, concretizate în acțiuni cu caracter bolșevic, încurajate sau întreținute de ascensiunea mișcării în Rusia. Cu atât mai mare a fost meritul acelor cercuri politice ale naționalităților asuprite care, peste unele diferențe de perspectivă, au înțeles obiectivul fundamental, de natură național-statală, ce trebuia realizat în etapa respectivă, și au respins „soluțiile" anarhiste.

Unirea Basarabiei

În urma Revoluției ruse din februarie 1917 și a căderii țarismului, mișcarea de eliberare națională a românilor din Basarabia s-a intensificat, prin diferite forme de organizare și clarificare, în etape, a obiectivelor. La sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie se înființa la Chișinău, în jurul redacției gazetei „Cuvânt Moldovenesc", Partidul Național Moldovenesc, care avea în frunte un comitet compus din Vasile Stroescu, Pavel Gore, Pan. Halippa, Onisifor Ghibu ș.a. În programul partidului se sublinia necesitatea unei autonomii largi a Basarabiei (rămânând în legătură cu Rusia numai în chestiuni de interes general), a dobândirii drepturilor cetățenești și a drepturilor naționale pentru moldovenii din Basarabia și de dincolo de Nistru; toate legile care priveau viața internă

[1] Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 467.



Fig. 130 Vasile Stroescu.



Fig. 131 Pavel Gore.



Fig. 132 Onisifor Ghibu.

să fie întocmite de Dieta provincială (Sfatul Țării), învățământ și slujbă religioasă în limba română, reforma agrară ș.a. În scurt timp, partidul a dobândit o popularitate deosebită în numeroase localități și în rândul diferitelor categorii sociale. În perioada următoare au activat și alte grupări, orientări politice: socialiștii revoluționari, țărăniștii, comitetele soldaților, ale studenților etc., atât în Basarabia, cât și la Odessa și alte localități din Ucraina[1].

În luna aprilie, în reședințele unor zemstve, în Chișinău și Odessa, s-au ținut întruniri, în care basarabenii își spuneau cuvântul cu privire la organizarea „patriei lor mai restrânse"[2]. Pentru autonomie largă, administrativă, economică, culturală s-a pronunțat și primul Congres al Uniunii Cooperativelor din Basarabia (6–7/19–20 aprilie). La 18 aprilie/1 mai 1917 a avut loc la Odessa adunarea celor 10 000 de ostași moldoveni din armata rusă, organizată de comitetele soldaților, cu participarea unor delegați ai Partidului Național Moldovenesc; erau de față refugiați din România, stabiliți acolo după declanșarea războiului. Congresul preoțimii basarabene cerea un mitropolit român, autonomie politică, drepturi și libertăți democratice, convocarea unei adunări naționale și constituirea unui „înalt sfat" cu atribuții legislative și executive. Moțiuni similare au fost votate în toate circumscripțiile administrative din Basarabia.

Asemenea acțiuni au fost organizate și în luna mai 1917. La 14 mai, se constituia la Odessa Comitetul Executiv, care a hotărât organizarea unităților militare naționale. Congresul studenților moldoveni, sub conducerea lui Teofil Ioncu, s-a pronunțat, la 20 mai, pentru învățământ în limba română și introducerea alfabetului latin. Primul Congres al țăranilor din Basarabia (Chișinău, 21–23 mai) a subliniat necesitatea unei largi reforme agrare, iar Congresul corpului didactic din Basarabia (25–28 mai) relua și întărea ideile

[1] Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1928*, Chișinău, 1992, p. 254–256; Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România*, Chișinău, 1998, p. 55–56.

[2] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 275.

referitoare la „cea mai largă autonomie teritorială a Basarabiei în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse" și la un învățământ național în limba maternă, cu grafie latină. Poetul Alexei Mateevici, polemizând cu unii învățători deznaționalizați, preciza în cuvântul său: „Da, suntem moldoveni, fii ai Vechii Moldove, însă facem parte din marele popor român, așezat prin România, Bucovina și Transilvania. Frații noștri din Bucovina, Transilvania și Macedonia își zic români. Așa trebuie să facem și noi"[1].

Au apărut, totodată, adversari ai autonomiei Basarabiei, militari și funcționari ruși, ziare rusești etc., elemente încurajate pe diferite căi de guvernul rus. S-a recurs (de exemplu, la Congresul țăranilor) la încălcarea reprezentării proporționale, la metode diversioniste, s-au formulat acuzații nefondate. Procesul declanșat n-a mai putut fi oprit, dar au trebuit depășite numeroase obstacole. Rada ucraineană a emis pretenții asupra Basarabiei, ceea ce a provocat protestele energice ale organizațiilor moldovenești. Pe la mijlocul anului 1917, perioada romantismului revoluționar, a încrederii în revoluție, a cedat locul realității; naționalitățile din Rusia trec de la programe și deziderate platonice la organizarea practică a vieții naționale[2].

Congresul Popoarelor din Rusia, desfășurat la Kiev între 8/21 și 14/27 septembrie 1917, la care au participat și șase delegați moldoveni, s-a pronunțat pentru o largă autonomie în cadrul Republicii Ruse, Federative și Democratice. S-a consemnat „dreptul la autodeterminare națională personală, adică la constituirea nației într-o alianță de drept public, care să cuprindă pe membrii săi de pe toată întinderea statului". În numele românilor din Basarabia, Teofil Ioncu, membru în delegație din partea Partidului Național Moldovenesc, a salutat congresul și a precizat: „Mulți ați auzit de moldoveni, dar puțini cred că știți că națiunea moldovenească nu există. Numele Moldova, moldoveni este numai teritorial, dar nu național, iar dacă noi numim moldovenești cuvintele și organizațiile noastre, facem asta numai din punct de vedere tactic, fiindcă cuvântul român sună prea aspru la urechile vrăjmașilor noștri, de care avem foarte mulți, ca și dumneavoastră, și el servește de a ne acuza pe noi de separatiști". Ioncu se împotrivea încercărilor de a reduce Basarabia la un simplu guvernământ al Ucrainei și preciza: „Dacă în aspirațiile noastre politice ne vom lovi mereu de deziluzii, atunci noi, urmând drumul necesității care nu cunoaște hotare, din prieteni ai democrației rusești ne vom face separatiști". Evenimentele au mers pe acest făgaș; Ucraina n-a renunțat la pretențiile sale, iar democrația rusă s-a dovedit mult prea slabă în fața ofensivei bolșevice.

În toamna anului 1917 anarhia cuprindea tot mai mult Basarabia; vechile autorități se dovedeau neputincioase în fața actelor de dezordine și de violență. Inițiativa a fost preluată de basarabenii îmbrăcați în haina militară, convocându-se Congresul Soldaților

[1] Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, 1998, p. 14; Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806–1920*, București, 1993, p. 139–140.
[2] Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, Chișinău, 1993, p. 47; I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 54.

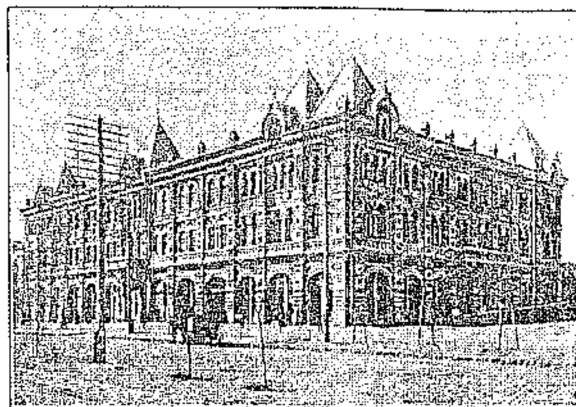


Fig. 133 Casa eparhială din Chișinău, în care s-au desfășurat lucrările Congresului (20 octombrie/2 noiembrie 1917).

Moldoveni, la care au participat 800 de delegați, reprezentând aproximativ 200 000 de ostași (majoritatea țărani) de pe toate fronturile.

Câțiva ani mai târziu, Petre Cazacu va explica împrejurările în care s-a ținut congresul și caracterul hotărârilor luate: „Haosul se mărise într-atâta încât nu se mai vedea o forță reală pentru ordine și salvare de dezastrul amenințător pentru Basarabia al valurilor necontenite de hoarde de soldați ruși, care de pe frontul român urmau să se îndrepte spre Rusia prin Basarabia. Guvernul rus era în ajun să fie doborât de bolșevici, când la 20 octombrie [st.v.], la Chișinău, se adună primul congres al tuturor moldovenilor din Rusia". Manifestările naționale disparate s-au unit într-un singur curent, congresul votând, „în unanimitate, bazele de viață viitoare ale acestei țări"[1]. Congresul a decis ca Basarabia să se bucure de autonomie teritorială și politică în cadrul unei Rusii, care trebuia să fie republică federativă democratică (fapt ce nu s-a realizat). S-a hotărât constituirea unităților militare moldovenești, trecerea moșiilor mănăstirești, ale statului și cele particulare în mâinile celor care le lucrează (într-un mod ce va fi stabilit de viitoarea Constituantă), naționalizarea învățământului, menținerea legăturilor cu populația și organizațiile moldovenești de peste Nistru (rezervându-li-se zece locuri în Sfatul Țării), respectarea riguroasă a drepturilor naționalităților etc. Congresul a hotărât constituirea de îndată a

[1] P. Cazacu, *op. cit.*, p. 290; documentele Congresului în *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente*. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, 1993, p. 47–68.


Fig. 134 Ion Inculeț.


Fig. 135 Pan. Halippa.


Fig. 136 Ion Pelivan.

Sfatului Țării, pentru administrarea tuturor treburilor Basarabiei autonome, până la întrunirea Constituantei alese prin vot universal, egal, direct și secret.

Alcătuit din reprezentanți ai tuturor naționalităților, confesiunilor și orientărilor politice, ai zemstvelor, asociațiilor profesionale și culturale etc., Sfatul Țării și-a deschis lucrările la 21 noiembrie/4 decembrie 1917. Numărul deputaților a fost majorat de la 120 la 150, din care: 105 români, 15 ucraineni, 14 evrei, șapte ruși, doi germani, doi bulgari, doi găgăuzi, un polonez, un armean, un grec. Președinte a fost ales Ion Inculeț; dintre deputații moldoveni, mai amintim pe Pan. Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan, Anton Crihan, Grigore și Ion Cazacliu, Gh. Nastasă etc.

La 2/15 decembrie, Sfatul Țării a adoptat o *Declarație* prin care se proclama Republica Democratică Moldovenească, care va intra în alcătuirea Republicii Federative Democratice Rusești (în fapt, inexistentă), „ca părtașă cu aceleași drepturi". Se prevedea încredințarea puterii executive Consiliului Directorilor Generali. Sfatul Țării, ca organ suprem în republică, urma să adopte un program de importante reforme democratice, economice, politice, sociale, culturale, precizate cu atenție în declarație. La 7 decembrie s-a alcătuit primul Consiliu de Directori ai Republicii, avându-l ca președinte pe Pantelimon V. Erhan[1]. *Declarația* a fost primită cu deosebită bucurie și în dreapta Prutului, reliefându-se renașterea puternică a mișcării de eliberare din Basarabia, după un secol de stăpânire străină cu consecințe grave pentru românismul de acolo, insistându-se, totodată, asupra *importanței momentului în continuarea luptei pentru realizarea idealului național*[2].

---

[1] I. Scurtu, D. Almaș, M. Gosu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniță, I. Siscanu, N. Enciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998, *passim*; Gh.E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, 1998, p. 36 și urm.; I. Colesnic, *op. cit.*, p. 18–19.

[2] Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. Un studiu de caz: ziarul „Mișcarea" (Iași, 1918)*, Iași, 1999, p. 40–41.


Fig. 137 Pantelimon V. Erhan.

Sfatul Țării și Consiliul Directorilor, cu toate măsurile luate, nu au putut ameliora situația, care a devenit deosebit de gravă în primele zile ale anului 1918. Anarhia bolșevică, bandele soldaților ruși au provocat (mai ales după încheierea Armistițiului de la Brest-Litovsk la 27 ianuarie/9 februarie 1918) mari dezordini, devastări și omoruri; s-a trecut la atacuri deschise împotriva autorităților noii Republici Democratice. În aceste condiții, s-a produs intrarea armatei române în Basarabia, începând cu ziua de 10/23 ianuarie 1918, la solicitarea Sfatului Țării, a Consiliului Directorilor, a unor oficialități civile și militare străine, interesate în menținerea ordinii, în apărarea căilor de comunicație, a depozitelor, în protejarea populației[1]. Este de remarcat faptul că majoritatea zdrobitoare a locuitorilor dintre Prut și Nistru, inclusiv a minorităților, a primit cu satisfacție această acțiune. Trupele române nu s-au amestecat în chestiunile politice și s-au limitat la restabilirea ordinii. Dincolo de speculațiile răuvoitoare de ieri și de azi, considerăm că intervenția armatei române a contribuit la restabilirea ordinii, permițând exprimarea liberei voințe a populației din Basarabia, într-un proces ce nu mai putea fi stăvilit.

După cum se știe, reacția guvernului bolșevic de la Petrograd, care nu mai ținea seama *acum*, în ce privește Basarabia (dar nu numai Basarabia), de lozinca „autodeterminării până la despărțirea de stat" (pe care o susținuse, formal, din considerente tactice), s-a concretizat în ruperea relațiilor diplomatice cu România și în confiscarea tezaurului aflat la Moscova. Guvernul bolșevic se angaja „a-l conserva și a-l remite în mâinile poporului român".

Legăturile dintre românii de pretutindeni s-au exprimat și cu prilejul marcării semnificației zilei de 24 ianuarie, în noul context al luptei pentru unitate național-statală de la începutul anului 1918. Gazeta „România Nouă" de la Chișinău publica *Declarația* unor reprezentanți ai locuitorilor din teritoriile locuite de români, prin care își exprimau hotărârea de a acționa energic: „Începând cu ziua de astăzi, în care toți românii trebuie să serbeze amintirea celei dintâi uniri săvârșite la 1859 între cele două țări românești, noi cei mai jos iscăliți, potrivit punctului nostru de plecare, nu ne mai socotim ca până acum: ardeleni, basarabeni, bucovineni ș.a.m.d. și nu ne mai socotim nici numai ca fii aceluiași popor, ci ca *cetățenii* (grajdanii) *aceluiași stat unitar românesc, ca cetățeni ai României nouă a tuturor românilor*, cu aceleași datorii de fiecare parte a ei și cu aceleași drepturi"[2].

---

[1] *Cartea neamului. Marea Unire de la 1918. Documente istorice.* Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran, București, 1993, p. 78–79; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 151.

[2] Apud I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 219–220. Declarația era semnată, între alții, de: Onisifor Ghibu, Ioan Mateiu, Nicolae Oancea, Nicolae Colan, Andrei Oțetea (Transilvania); George Tofan, Dimitrie Logigan, Ovidiu Țopa (Bucovina); Vasile Harea, Vladimir Cazacliu, Alexandru Vălcanu (Basarabia); G. Murgoci, G. Munteanu-Râmnic, Petre V. Haneș (vechea Românie); Epaminonda Balamace (Macedonia); Atanasie Popovici (Serbia).



Fig. 138 Daniel Ciugureanu

După ample dezbateri, la care au participat diferite cercuri și personalități politice, ziarele „Cuvântul Moldovenesc", „Sfatul Țării", „România Nouă" ș.a., Sfatul Țării a proclamat (nu întâmplător) la 24 ianuarie 1918 [st.v.] independența, cu unanimitate de voturi. Consiliul Directorilor se dizolva, puterea executivă trecând asupra Consiliului de Miniștri, în frunte cu Daniel Ciugureanu, președinte al Republicii rămânând Ion Inculeț. Declarația de independență a fost salutată cu multă satisfacție, sesizându-se importanța momentului în acțiunea generală de unire. Se sublinia, și cu acest prilej, credința în trăinicia națiunilor și în puterea conștiinței naționale, capabilă să depășească mari obstacole. La scurt timp după proclamarea independenței, un grup de oameni de cultură „din țară, din Ardeal și din Bucovina", între care personalități de prestigiu, au adresat o *Chemare* basarabenilor, în care se aducea „prinosul cuvenit de admirație pentru viteaza noastră armată ce a trecut Prutul" și se saluta „reînnoirea conștiinței naționale a fraților basarabeni". Documentul sublinia, în continuare, necesitatea unei colaborări cât mai strânse în domeniul cultivării limbii române și al vieții spirituale[1].

În ianuarie-februarie, atât România cât și Republica Democratică Moldovenească erau supuse unor presiuni puternice. Din partea Puterilor Centrale, aceste presiuni asupra guvernului român au căpătat un caracter ultimativ la sfârșitul lunii ianuarie, în sensul începerii imediate a negocierilor de pace. Asupra tinerei republici de la Chișinău, un pericol iminent și grav îl reprezentau pretențiile Ucrainei asupra Basarabiei sau a unor părți din aceasta. După depunerea mandatului de către guvernul Brătianu, Regele l-a însărcinat pe generalul Al. Averescu cu formarea noului guvern (29 ianuarie/11 februarie), pentru a lua legătura cu reprezentanții Puterilor Centrale de la București. Era la două zile după încheierea păcii separate între aceste puteri și Radă, soldată cu intrarea trupelor germano-austriece în teritoriul Ucrainei și la o zi după ruperea tratativelor de la Brest-Litovsk, cu Rusia Sovietică. România era înconjurată, fără posibilitatea de a primi vreun ajutor din afară și de a-și retrage armata, în caz de înfrângere[2].

Misiunea guvernului Averescu a fost extrem de dificilă, presiunile Puterilor Centrale în probleme fundamentale pentru statul român (cedarea Dobrogei și modificarea frontierei de-a lungul Carpaților, mari concesii economice, schimbarea dinastiei, demobilizarea armatei ș.a.) luând adesea forme ultimative[3]. În trei ședințe ale Consiliului de Coroană

[1] Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei...*, p. 52. *Chemarea* era semnată de M. Sadoveanu, I. Agârbiceanu, A. Cazaban, Ion Minulescu, Corneliu Moldovanu, Ion Petrovici, M. Codreanu, Eugen Herovanu, Virgil Barbat, Ion Pillat, C. Giurescu, D. Marmeliuc, M. Sorbu, Nichifor Crainic ș.a.

[2] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 551.

[3] DANIC, fond Casa regală, dosar nr. 5/1918, f. 18–19.

(17–19 februarie/2–4 martie) s-a stabilit (după ce, între timp, problema dinastiei a fost scoasă din discuție) ca textul tratatului să fie abordat în bloc, fără a se negocia pe articole, pentru a i se sublinia astfel caracterul de dictat[1]. S-a formulat posibilitatea ca Regele să nu ratifice o pace impusă. În Consiliul de Coroană din 19 februarie/4 martie, Al. Averescu a precizat că soluția acceptării condițiilor era singura posibilă; se salva dinastia și se înlesnea unirea Basarabiei, Czernin promițând ajutor diplomatic în acest sens. La 20 februarie/5 martie, au fost semnate — la Buftea — protocolul de prelungire a armistițiului între România și Puterile Centrale cu încă 14 zile, precum și preliminariile Tratatului de Pace.

După proclamarea independenței Republicii Moldovenești, chestiunea unirii se punea pe teren practic. „Pentru toată lumea era evident că Republica Moldovenească nu poate să rămână independentă. Populația era pregătită pentru acest act, se aștepta numai momentul oportun"[2]. Mai multe organizații naționale și obștești redactează moțiuni prin care cer unirea Basarabiei cu România. Proclamarea republicii independente „nu era decât un expedient vremelnic în calea dezlegării definitive a chestiunii basarabene"[3].

Problema Basarabiei s-a complicat mult ca urmare a pretențiilor Ucrainei, ce reprezentau un pericol real pentru românii dintre Prut și Nistru. La începutul tratativelor de pace de la Buftea-București, guvernul ucrainean, care încheiase deja pacea separată cu Puterile Centrale, trimetea acestora o notă, în care se opina că „Basarabia, din punct de vedere etnografic, economic și politic, formează o unitate indivizibilă cu teritoriul Ucrainei". Deoarece „chestiunea cui va aparține în viitor Basarabia poate fi obiectul discuției la Conferința de Pace de la București, guvernul Ucrainei cere să i se admită să ia parte și el la conferința de la București". În acest context, populația Basarabiei s-a convins, o dată mai mult, de intențiile ucrainene, „fapt care atrage și mai mult spiritele pentru unire"[4]. Autoritățile de la Kiev își arogau dreptul de a include delegați basarabeni în cadrul delegației ucrainene, dar nu acceptau posibilitatea unei delegații aparte a Basarabiei independente. Ministrul de Externe german, Kühlmann, pe care primul ministru Averescu îl asigura atunci, din motive tactice, că România dorea să vadă în Republica Moldovenească un stat independent, considera neîntemeiate pretențiile Ucrainei. Deoarece România a refuzat să discute problema Basarabiei în cadrul tratativelor de pace cu Puterile Centrale, iar acestea (în special Germania) nu și-au formulat un interes special în această privință, chestiunea participării la negocieri, atât a delegației ucrainene, cât și a celei basarabene a căzut.

[1] Vezi, pe larg, Ion Mamina, *op. cit.*, p. 88–120.

[2] St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 67–68. Pe un plan mai general, istoricul și participantul la evenimente a explicat astfel situația: „Existența unui stat independent al Basarabiei ar fi fost o aberație, o iluzie irealizabilă". Imperialismul bolșevic ar fi fost o amenințare perpetuă pentru Republica Moldovenească, după cum Ucraina, stat independent, „ar fi prezentat același pericol pentru Basarabia" (*Ibidem*, p. 65).

[3] I. Nistor, *op. cit.*, p. 282.

[4] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 69. Guvernul de la Kiev a intervenit la Berlin, cerând ca la tratativele de pace cu România „să ia parte reprezentanții Ucrainei, care au a revendica părți din Basarabia" (P. Cazacu, *op. cit.*, p. 396; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 156).

La întâlnirile avute cu factorii politici de la Iași, delegații basarabeni, în mod deosebit președintele Inculeț și premierul Ciugureanu, au fost informați, o dată în plus, despre pretențiile Ucrainei de a „reprezenta" interesele Basarabiei la tratativele de la București și asupra poziției guvernului român. În discuțiile cu Al. Averescu, delegații basarabeni au propus unirea, numai că generalul — va consemna mai târziu Inculeț — „de teamă să nu piardă Dobrogea în tratativele de la Buftea, ne sfătuise să rămânem mai departe ca republică independentă, ca nu cumva nemții să socotească Basarabia Unită ca o «compensație» pentru Dobrogea, ce o reclamau bulgarii". Averescu i-a informat pe liderii basarabeni despre pretențiile teritoriale ucrainene, înaintate lui Kühlmann și Czernin. Inculeț și Ciugureanu au fost primiți în audiență la Rege, fiind apoi invitați la un dejun[1]. Era cunoscut (aceasta explică și poziția lui Averescu) că, la începutul războiului, Germania promisese României Basarabia, promisiune reînnoită pe parcurs, la care a încercat să se asocieze și Austro-Ungaria. În continuarea acestei promisiuni, interesată direct de introducerea în tratatul de pace a condițiilor economice favorabile propriilor țeluri, Germania (mai puțin Austro-Ungaria, care dorea anexarea unei zone din nordul Basarabiei) s-a opus pretențiilor ucrainene asupra Basarabiei (ca și ale Bulgariei asupra vechii Dobroge) și, implicit, a fost de acord cu soluția românească a problemei.

La 1 martie 1918, a avut loc întâlnirea delegaților basarabeni cu oameni de cultură, academicieni, profesori universitari aflați la Iași. Din partea Academiei Române, oaspeții au fost salutați de Petru Poni și de dr. Bacaloglu, din partea Societății de Medici și Naturaliști. Poni a precizat că „deviza adunării ce o vedeți azi este «prin știință spre patrie»" și a exprimat nădejdea că știința românească va fi împărtășită nestingherit și de frații din Basarabia. Bacaloglu privea cu încredere mișcarea națională dintre Prut și Nistru: „Dacă azi nori negri se îngrămădesc în spre apus (pierderea Munților Carpați — n.n.), dinspre Basarabia se ivește o geană de lumină", care va conduce la unirea celor de un neam și de sânge. Inculeț și Ciugureanu au mulțumit pentru primirea deosebit de călduroasă, au înfățișat situația din Basarabia, activitatea depusă de Sfatul Țării și au exprimat — într-o formă implicită — încrederea în reușită. Ciugureanu declara în încheierea scurtului cuvânt: „Suntem tineri, nu avem experiența și priceperea ce se cer pentru împrejurări atât de mari. Cu ajutorul larg ce-l găsim la dumneavoastră, nu ne îndoim că vom ajunge acolo unde fiecare român dorește și că Republica Moldovenească va juca un rol mare și frumos". Rugat să vorbească, N. Iorga a declarat că, după strălucitele cuvântări ținute, nu-i rămâne decât să le spună iubiților oaspeți: „Ați venit la o mare durere a noastră și ne-ați adus o mare mângâiere". *Într-un sens mai larg, cuvintele lui N. Iorga subliniază semnificația istorică a unirii Basarabiei cu România, înfăptuită atunci când pericole grave (inclusiv pierderi teritoriale) planau asupra statului român*[1].

[1] Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 84–86; „M.S. Regele a binevoit a primi azi, înainte de amiaza, în audiență pe d-nii Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării din Basarabia, și dr. Daniil Ciugureanu, președintele Consiliului de Miniștri al Republicii Moldovenesti. Oaspeții au fost reținuți la dejun de către Majestatea Sa. D-nii dr. Inculeț și dr. Ciugureanu părăsesc astă-seară Iașii, reîntorcându-se la Chișinău" („Mișcarea" din 4 martie 1918).

În această atmosferă deosebit de tensionată, Al. Marghiloman este numit prim-ministru, la 5/18 martie 1918. „Rezerva regală" din timpul Primului Război Mondial intra în funcțiune[2]. Menirea noului guvern era de a continua tratativele și a încheia pacea cu Puterile Centrale, de a asigura un *modus vivendi* cu aceste puteri. Cu grele sacrificii teritoriale, economice, militare etc., calea diplomatică a asigurat menținerea statului român. Ca și guvernul precedent, guvernul Marghiloman a urmărit cu atenție evenimentele din Basarabia și a venit în întâmpinarea lor, contribuind la apropierea unirii.

Formarea guvernului Marghiloman a provocat o oarecare îngrijorare printre fruntașii politici basarabeni, fiind cunoscută poziția Partidului Conservator în problema reformelor înscrise în Constituție. Imediat după numirea ca prim-ministru, Al. Marghiloman și-a precizat (la 7/20 martie), poziția de neamestec în chestiunea reformei agrare, fără a depăși, în esență, atitudinea de ansamblu a partidului său. „Sfatul Țării, după ce deposedase pe proprietari — aprecia Al. Marghiloman — s-a întors la sentimente mai puțin spoliatoare și a fixat reguli de lucru, care nu lasă însă marilor proprietari mijloace să-și cultive moșiile. În ajun, proprietarii primiți de Rege și de mine: ei propun să se supună legii românești votate la Iași. Decidem că, fără să ne amestecăm în reglarea certurilor asupra proprietății, se vor da trupe și cai marilor proprietari pentru ca pământurile să nu rămână necultivate"[3].

În acest context, o semnificație deosebită a avut poziția adoptată de regele Ferdinand, care s-a pronunțat constant pentru înfăptuirea reformelor democratice. La 17/30 martie 1918, regele a semnat *Scrisoarea* adresată administratorului Domeniilor Coroanei. Se constata că „împrejurări vrăjmașe au împiedicat până acum Parlamentul să desăvârșească opera reformelor constituționale" și că, în condițiile preliminariilor de la Buftea, a demobilizării unei părți însemnate a armatei, „astăzi, când vitejii noștri ostași, care cu atâtea jertfe și atâta sânge au apărat pământul strămoșesc, se întorc la căminele lor, voiesc ca pe Domeniile Coroanei, ca și pe proprietățile Mele, ei să se bucure fără întârziere de foloasele pe care le asigură principiile sancționate de Mine în Constituție (la 20 iulie 1917 — n.n.)". Până ce noi legi vor permite împroprietărirea lor — preciza regele — „doresc ca pe aceste domenii ei să fie deja, sub formă de obște și de arendă, puși de îndată în folosința pământurilor ce li se vor cuveni". *Scrisoarea* era publicată în presă la un an de când regele promisese soldaților, la Răcăciuni, pământ și o mai largă participare la viața publică. Gestul suveranului a avut menirea de a împrăștia neliniștile din rândul țărănimii (a celei din Basarabia, în special) în legătură cu poziția statului român în problema împroprietăririi[4].

[1] I. Agrigoroaiei, *România interbelică*, *Cuvânt înainte* de prof. univ. dr. Gh. Platon, membru al Academiei Române, 1, Iasi, 2001, p. 27.

[2] Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, 1987, p. 436.

[3] Al. Marghiloman, *Note politice*, 3, București, 1995, p. 112; Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 100.

[4] I. Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei...*, p. 87–88.

În Basarabia, curentul care cerea unirea era de nestăvilit. Tot mai multe organizații, comitete, adunări, delegații se pronunțau în acest sens. Moțiuni semnificative vin din partea adunărilor unor zemstve, alese prin vot universal și completate cu reprezentanți ai diferitelor organizații și categorii sociale. La 2 martie 1918, un grup de 18 țărani, membri ai zemstvei din Bălți, își exprima hotărârea de unire, „din nou, cu scumpa țară mamă". În ziua următoare, adunarea zemstvei ținutale și a marilor proprietari din județul Bălți declara, „în mod solemn în fața lui Dumnezeu și a lumii întregi", că cere unirea Basarabiei cu Regatul României, „sub al cărui regim constituțional și sub ocrotirea legilor ei de monarhie democratică vedem siguranța existenței noastre naționale și a propășirii economice și culturale". Adunarea făcea apel la toate adunările din întreaga Basarabie, de la Hotin până la Ismail, să se unească cu hotărârea zemstvei din Bălți și să ceară Sfatului Țării trimiterea unei delegații la Iași, „pentru a depune la picioarele Tronului României omagiile noastre de devotament și credință". Adunarea zemstvei din 13 martie 1917, în unire cu proprietarii județului Soroca, se pronunța în aceiași termeni, pentru unirea cu România. „Ea este acoperită cu o mulțime de semnături, care reprezintă diferite categorii sociale și naționale"[1].

Prin *Nota* din 16/29 martie 1918, Sfatul Țării și guvernul Republicii Moldovenești respingeau cu hotărâre, încă o dată, pretențiile ucrainene, combătând orice tentativă de încălcare a indivizibilității Republicii așezate între Nistru, Prut, Marea Neagră, orice pretenții teritoriale, inclusiv cele asupra ținuturilor Hotin și Cetatea Albă, precum și pretențiile Ucrainei de a participa la tratativele de pace de la București, „în legătură cu chestiunile Republicii Moldovenești". La 16 martie — va consemna un fruntaș al luptei pentru unire — „s-a confirmat din nou votul din 24 ianuarie, de despărțire de Rusia, de data aceasta sub forma votului de protest contra Ucrainei"[2].

Contactele basarabenilor cu factorii politici și presa de la Iași deveneau tot mai intense. Opinia publică era pregătită de a primi, cât mai repede, unirea Basarabiei. Într-o convorbire avută la Iași cu un corespondent de presă, Pan. Halippa, vicepreședintele Sfatului Țării, respingea pretențiile teritoriale ale Radei, referindu-se, totodată, la dorința moldovenilor de peste Nistru, care la Congresul de la Tiraspol și-au manifestat dorința „de a fi una cu frații lor din Basarabia"[3].

---

[1] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 67–68, 255–256; vezi și Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 505–506. Autorul enumeră câteva din manifestările, mai importante, desfășurate în prima jumătate a lunii martie: „2 martie — cererea reprezentanților țărănimii din județul Bălți către adunarea zemstvei din acel județ, 3 martie — hotărârea adunării zemstvei ținutale și a marilor proprietari din județul Bălți, 6 martie — memoriul de unire, înaintat de către delegația Uniunii proprietarilor agricoli din Basarabia Regelui Ferdinand I în audiența din această zi, 13 martie — moțiunea adunării zemstvei, în unire cu proprietarii județului Soroca, moțiunea zemstvei din Orheiu etc.".

[2] P. Cazacu, *op. cit.*, p. 400; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 207–210.

[3] *Un glas autorizat al Basarabiei...*, în „Mișcarea" din 20 martie 1918. La 17–18 decembrie 1917 se desfășuraseră la Tiraspol lucrările Congresului românilor transnistreni. Erau reprezentate circa 20 de localități din județul Tiraspol și din județul Balta. Au participat și soldați din garnizoana locală, reprezentanții adunării

Partidul Național Moldovenesc a depus o stăruitoare activitate pentru extinderea influenței în întreaga Basarabie. În dezbateri, uneori aprinse, s-au limpezit căile de urmat, s-a realizat o informare permanentă a populației, prin viu grai și prin intermediul presei, un rol deosebit revenindu-i organului de presă al partidului, ziarul „Cuvânt Moldovenesc", precum și celorlalte publicații: „Sfatul Țării", „România Nouă", „Ardealul", „România Mare" ș.a. Numeroase articole, scrisori, telegrame, manifeste, procese-verbale, anunțuri etc. au contribuit la trezirea conștiințelor și mobilizarea energiilor[1].

În acele zile, la Iași, s-a discutat modalitatea de realizare a unirii, adoptându-se soluția deliberării în Sfatul Țării; guvernul român accepta solicitările de unire venite de peste Prut și urma să-și expună poziția oficială după exprimarea votului Sfatului Țării. În cadrul ședinței guvernului de la Iași, din 23 martie, la care au participat și Inculeț, Ciugureanu și Stere, s-a hotărât plecarea acestora la Chișinău, pentru a supune chestiunea unirii Basarabiei în Sfatul Țării. În ședință, premierul Ciugureanu s-a referit din nou la amenințările Ucrainei, care — sublinia el — reprezentau un adevărat pericol pentru integritatea Republicii Moldovenești. Sosirea lui C. Stere la Chișinău, la 24 martie, a fost întâmpinată cu mare bucurie și entuziasm. „Cu sosirea lui, atmosfera apăsătoare de griji zilnice, combinații, ambiții, mici uri, lupte de culise... s-a curățit pentru moment, s-a înseninat, s-a însănătoșit... Într-o serie de convorbiri, conferințe, discuții, interviuri, discursuri, toasturi — chestiunea unirii repede s-a pus pe bazele ei istorice, naționale și morale a dreptului de viață politică și culturală națională a moldovenilor..."[2]. La 26 martie, a sosit la Chișinău și primul ministru Al. Marghiloman.

În după-amiaza zilei de 27 martie 1918, a avut loc ședința Sfatului Țării, care va adopta hotărârea de unire. Ședința a fost deschisă de președintele ei, I. Inculeț (din prezidiu mai făceau parte Pan Halippa, B. Epure, C. Misirkov și I. Buzdugan), care a declarat între altele: „Ședința de astăzi, domnilor deputați, va fi o ședință istorică pentru națiunea noastră, pentru poporul nostru. Noi trebuie să depunem toată silințele ca să reușim cu cinste în acest moment istoric". A urmat la cuvânt Al. Marghiloman, care a precizat condițiile interne și externe ale momentului și, în numele guvernului român, a făcut o declarație de respectare a drepturilor și libertăților câștigate, urmând ca Sfatul Țării să se ocupe în continuare de „rezolvarea chestiunii agrare potrivit cu vrerile poporului".

---

de zemstvă, ai învățătorilor și ziariștilor, precum și delegația Sfatului Țării, din care făcea parte și P. Halippa. Vorbitorii au cerut unirea românilor de pe ambele maluri ale Nistrului, urmând ca hotărârea definitivă să se ia într-o viitoare adunare, cu o reprezentare mai largă. Între altele, congresul a desemnat delegați pentru alegerile în parlamentul Republicii Ucrainene, între care se aflau Șt. Bulat și T. Jalobă, fruntași ai mișcării de renaștere națională. Către sfârșitului anului 1917, procesul renașterii naționale în Transnistria cuprinsese diverse pături sociale, dar evoluția contradictorie a evenimentelor a complicat extrem de mult situația din zonă (Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria, 1812–1993*, Chișinău, 1995, p. 279–280; Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transnistria*, 1995, p. 51–59).

[1] I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 20 și urm.; Vasile Harea, *Basarabia pe drumul unirii. Amintiri și comentarii*, Galați, 1995, p. 249 și urm.; A. Moraru, *op. cit.*, p. 175.

[2] P. Cazacu, *op. cit.*, p. 402–403.

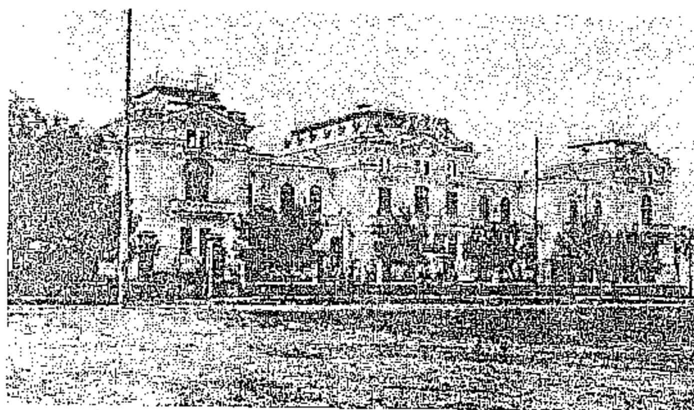


Fig. 139 Chișinău, Palatul Sfatului Țării.

După unirea Basarabiei cu patria-mamă România, se va convoca adunarea constituantă, în care vor intra, proporțional cu populația, și reprezentanții Basarabiei, „pentru a introduce în Constituția de acum principiile și garanțiile arătate mai sus". După încheierea declarației, Al. Marghiloman și ceilalți reprezentanți ai guvernului român s-au retras, pentru ca deputații Sfatului Țării să discute și să decidă nestingheriți. La propunerea Blocului Moldovenesc, a fost cooptat în Sfatul Țării Constantin Stere, care a rostit un discurs ce a produs o puternică impresie. El a insistat asupra misiunii și a răspunderilor ce reveneau Sfatului Țării: „Astăzi noi trebuie să hotărâm ceea ce va avea o importanță hotărâtoare, extraordinară asupra soartei viitoare a poporului nostru. Mersul de fier al istoriei pune asupra umerilor noștri o răspundere pe care noi n-o putem ignora cu nici un fel de sofisme". În mod deosebit, discursul lui Stere a contribuit la atragerea unei părți a fracției țărănești de partea unirii.

În continuare, I. Buzdugan, secretarul Sfatului Țării, a dat citire, în limba română, declarației Blocului Moldovenesc, după care aceeași declarație a fost citită în limba rusă de deputatul Cijevschi. Au urmat luările de atitudine. Cu excepția lui F. Dudchevicz, care a precizat: „În numele poporului polonez, susțin în întregime unirea Basarabiei cu România, cum aceasta o doresc moldovenii, locuitorii băștinași ai acestei țări" — ceilalți vorbitori (V. Țiganko — fracția țărănească, R. von Lesch — în numele populației germane, C. Misirkov — fracția bulgaro-găgăuzilor, A. D. Osmolovschi — reprezentantul ucrainenilor, A. F. Grekulov — din partea Ligii culturale rusești, I. Krivorukov — în numele muncitorilor), au declarat, într-o formă sau alta, că se vor abține de la vot, motivând că nu au împuternicirea necesară, că trebuie așteptată hotărârea viitoarei

constituante a Republicii Moldovenești sau rezultatul unui referendum. După o pauză, deputatul T. Bârcă a citit declarația unei părți din fracția țărănească, care se pronunța „pentru înfăptuirea unirii noastre cu frații de sânge din România", detașându-se de gruparea condusă de Țiganko.

Ajungându-se la problema votării, în numele Blocului Moldovenesc Cijevschi a propus ca aceasta să se facă nominal și deschis, în timp ce Țiganko și alții au cerut vot secret. I. Buzdugan a insistat asupra votului deschis, îndemnând la unire: „Fiți tari și îndepliniți-vă datoria, fiindcă ceasul unirii a sunat. Vă chem pe toți să votați cu îndrăzneală și deschis, ca istoria că fixeze pentru totdeauna numele tuturor fiilor adevărați ai poporului nostru moldovenesc, care au votat pentru unirea tuturor românilor, a viitoarei Românii Mari". Punându-se la vot această chestiune, 82 deputați s-au pronunțat pentru votul deschis, 27 au fost contra și 16 s-au abținut. S-a trecut apoi la votarea rezoluției propuse de Blocul Moldovenesc, rezultatul fiind următorul: 86 voturi pentru, trei contra și 36 de abțineri[1].

La 27 martie/ 9 aprilie s-a pus de acord vrerea marii majorități a populației cu hotărârea organului reprezentativ, ales pe cale democratică:

„În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum mai bine de o sută de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România".

Se stabilea că Basarabia își păstra autonomia provincială, având un sfat ales, pe baza votului universal, se precizau competențele acestui sfat, precum și drepturile democratice recunoscute (drepturile minorităților, libertatea personală, a tiparului, a cuvântului, a credinței, a adunărilor etc. — garantate prin Constituție); alegerile organelor locale și pentru parlament se vor face prin vot universal, egal, direct și secret, Basarabia urmând a fi reprezentată în forul legislativ al țării de un număr de parlamentari în raport cu numărul locuitorilor, iar doi reprezentanți ai Basarabiei să facă parte din Consiliul de Miniștri român. Declarația se încheia cu cuvintele: „Trăiască unirea Basarabiei cu România de-a pururea și totdeauna!"[2]. Rezultatul votului, anunțat cu aclamații, a fost adus la

[1] Pentru dezbaterile din această ședință a Sfatului Țării, vezi: Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 68–70, 257–268; I. Colesnic, *op. cit.*, p. 4–5, 305–312; A. Moraru, *op. cit.*, p. 175–176. Reprezentanții coloniștilor germani din Basarabia s-au întrunit într-un congres la Tarutino, la 7 martie 1919, și au adoptat hotărârea prin care se declarau de acord cu „alipirea Basarabiei la Regatul România", angajându-se a fi „totdeauna credincioși Tronului și Statului". Congresul ruga pe M.S. Regele Ferdinand „a desființa acele legi nedrepte", adoptate de țarism împotriva coloniștilor în anul 1915, „luându-li-se toate drepturile cetățenești și toată averea" (*Hotărârea Congresului de la Tarutino*, în Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 284–285).

[2] Textul *Procesului-verbal* al ședinței, reprodus de I. Colesnic, este semnat de președintele Sfatului Țării, I. Inculeț, și de secretarii B. Epure și I. Buzdugan (*op. cit.*, p. 312); *Actul Unirii* din fondul „Pan. Halippa", citat de A. Karețki și Adrian Pricop în *Lacrima Basarabiei* (Chișinău, 1993, p. 108), este semnat de președintele Sfatului Țării, Ion Inculeț, de vicepreședintele Pan. Halippa și de secretarul Sfatului Țării, I. Buzdugan; documentul reprodus de I. Turcanu după „Cuvânt Moldovenesc" din 1 aprilie 1918, *Declarația oficială*, era semnat de președintele I. Inculeț și secretarul I. Buzdugan (*op. cit.*, p. 257).



ACTUL UNIRII

VOTAT DE SFATUL ŢĂRII
LA 27 MARTIE ST. V. 1918.

ÎN NUMELE POPORULUI BASARABIEI, SFATUL ŢĂRII DECLARĂ: REPUBLICA DEMOCRATICĂ MOLDOVENEASCĂ (BASARABIA), ÎN HOTARELE EI DINTRE PRUT, NISTRU, DUNĂRE, MAREA NEAGRĂ ŞI VECHILE GRANIŢE CU AUSTRIA, RUPTĂ DE RUSIA ACUM O SUTĂ ŞI MAI BINE DE ANI DIN TRUPUL VECHII MOLDOVE, ÎN PUTEREA DREPTULUI ISTORIC ŞI DREPTULUI DE NEAM, PE BAZA PRINCIPIULUI CĂ NOROADELE SINGURE SĂ-ŞI HOTĂRASCĂ SOARTA LOR, DE AZI ÎNAINTE ŞI PENTRU TOTDEAUNA, SE UNEŞTE CU MAMA SA ROMÂNIA.

TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA DE-A PURURI ŞI TOTDEAUNA!

PREŞEDINTELE SFATULUI ŢĂRII,
ION INCULEŢ.
VICE-PREŞEDINTE
PAN. HALIPPA.
SECRETARUL SFATULUI ŢĂRII
I. BUZDUGAN.

Fig. 140 Actul Unirii Basarabiei cu România.

cunoştinţa primului ministru Al. Marghiloman, care a intrat în sală şi a rostit o scurtă alocuţiune, prin care preciza că, în numele poporului român şi al Regelui, cu mândrie lua act de *Declaraţia de Unire* şi — în numele guvernului român — declara că o primeşte. El încheia cu cuvintele: „Trăiască România, una şi nedespărţită"[1].

După şedinţa istorică, arhimandritul Gurie a oficiat un *Te Deum*, urmat de o serie întreagă de serbări, banchete, felicitări; seara, Al. Marghiloman a oferit o masă membrilor Sfatului Ţării şi notabililor oraşului. Pe adresa Sfatului Ţării şi a primului ministru român, au fost trimise numeroase telegrame din partea populaţiei unor plăşi, a unor adunări, a unor consilii judeţene, exprimându-se satisfacţia pentru „acest mare act al unirii Basarabiei cu patria mamă".

Actul unirii — scrie istoricul A. Boldur — „a fost acceptat în mod solemn. Tot ce se petrece în urmă în Basarabia poate fi socotit ca o afacere internă a României întregite. Prin urmare, în cursul unui scurt interval de timp, vreo cinci luni, caleidoscopul evenimentelor oţeleşte sentimentul naţional şi voinţa naţională, *transformând ideea slujirii poporului în ideea slujirii naţiunii. Principiul naţionalităţii a învins furtuna socială, recunoscându-i cerinţele.* Revoluţia a intrat în albia sa firească; s-a terminat". Toate elementele mişcării naţionale: „centrul politic, armata română, propaganda românească, expresiunile extraparlamentare de simpatie faţă de România, evenimentele războiului mondial, meritele personale ale unor cetăţeni — au fost deopotrivă de necesare pentru a ajunge la rezultat. Toate acestea luate la un loc formează o unitate complexă, totalitatea acţiunilor condiţionate reciproc". Istoricul nu putea să nu sublinieze rolul ţărănimii, care, „reprezentând interesele întregii provincii, s-a opus în mod hotărât încercărilor comuniste de a înghiţi acest colţ al pământului românesc. La votul ei s-au asociat *aproape toate curentele* obşteşti ale provinciei"[2].

Hotărârea Sfatului Ţării a fost primită cu entuziasm şi satisfacţie de românii de pretutindeni, conştienţi că, în vremuri grele, se realiza un pas important în înfăptuirea României întregite. Unirea Basarabiei cu Ţara a stimulat lupta de eliberare a românilor aflaţi încă sub stăpânire străină.

La sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie au avut loc la Iaşi ample manifestaţii; mii de cetăţeni au întâmpinat cu entuziasm delegaţia venită de la Chişinău spre a aduce la cunoştinţa publică a ţării şi a Regelui unirea Basarabiei şi au sărbătorit pe străzile oraşului şi în Piaţa Unirii înfăptuirea actului naţional. În cuvântul Regelui Ferdinand, rostit în cadrul dejunului oficial de la Palat, dat în cinstea delegaţiei basarabene (din care făceau

---

[1] Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 273. Este de menţionat atitudinea deputatului Toma Jalobă, care, în cadrul şedinţei din 27 martie, constata cu amărăciune că românii din Transnistria nu erau incluşi în Actul de Unire: „... Dar eu acum vă întreb pe dumneavoastră, fraţilor: fraţii noştri şi neamurile noastre, care suntem moldoveni dintr-un sânge, cui ne lăsaţi pe noi, moldovenii, cei care suntem rupţi din coasta Basarabiei şi trăim pe celălalt mal al Nistrului? ...Fraţilor, nu ne uitaţi, nu ne lăsaţi! Iar de ne veţi uita, noi vom săpa malul Nistrului şi vom îndrepta apa pe dincolo de pământul nostru, căci mai bine să-şi schimbe râul mersul, decât să rămânem moldovenii despărţiţi unii de alţii!" (A. Moraru, *op. cit.*, p. 177).

[2] A. Boldur, *op. cit.*, p. 506–507. În ce priveşte caracterul *Actului din 27 martie*, vezi şi Mihail Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia (1917, 1918, 1924, 1940)*, Chişinău, 1992, *passim*.

parte I. Inculeț, D. Ciugureanu, Pan. Halippa, C. Stere, T. Ioncu, arhimandritul Gurie ș.a.), se preciza importanța momentului: „înfăptuirea unui vis care demult zăcea în inimile tuturor românilor de dincolo și de dincoace de apele Prutului". Urându-le bun venit, Regele declara: „V-ați alipit în timpuri grele pentru Țara Mamă, ca un copil tânăr, însă cu inima adevărat românească. Salutăm în voi o parte frumoasă a unui vis care niciodată nu se va șterge... Trăiască copilul cel mai mic, dar poate cel mai voinic, al României Mame!". În răspunsul său, Ion Inculeț și-a exprimat fericirea pentru vestea unirii adusă în mod oficial la Iași. În context, președintele Sfatului Țării s-a referit și la necesitatea adoptării reformelor democratice, a celei agrare în special, reamintind gestul Regelui, care, cu puțin înainte de adoptarea hotărârii Sfatului Țării, anunțase că pe Domeniile Coroanei și pe proprietățile sale țăranii vor intra în folosința pământurilor ce li se vor cuveni[1]. Pe drept cuvânt, s-a afirmat că „Iașul, cufundat în tristețe din cauza păcii de robire ce se impunea țării la București, își uita pentru o clipă durerea și îmbrăca haina de sărbătoare...Lacrămi de jale se amestecau cu lacrămi de bucurie"[2].



Fig. 141 Constantin Stere.

La 3/16 aprilie 1918, Sfatul Țării a ales ca președinte pe C. Stere, în timp ce I. Inculeț și D. Ciugureanu erau desemnați ca miniștri ai Basarabiei în guvernul României. S-a format un nou Consiliu de Directori Generali, condus de Petre Cazacu, care, în realizarea programului său, a avut de întâmpiat serioase dificultăți, urmare a situației financiare grele, a anului secetos, a problemelor ridicate de naționalizarea instituțiilor, precum și a opoziției manifestate de unele elemente potrivnice unirii. S-au înregistrat totuși anumite progrese, notabile fiind cele din domeniul învățământului.

Prin decretul-lege dat la Iași, la 9/22 aprilie 1918, se promulga hotărârea din 27 martie/9 aprilie, adoptându-se astfel un act necesar în procesul de consolidare internă a unirii Basarabiei cu România, parte componentă a realizării idealului național. Președintele Consiliului de Miniștri declara că, „în numele poporului român și al Regelui lui, M.S. Ferdinand I al României, ia act de acest vot quasi unanim și declară la rândul lui Basarabia unită cu România de veci una și indivizibilă"[3].

---

[1] Serbarea de la Iași în ziua de 30 martie 1918, Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 280–281; *Iașii și unirea cu Basarabia. Fruntașii basarabeni în capitala Moldovei*, în „Opinia" din 31 martie 1918; *Sărbătorirea Unirii Basarabiei la Iași. Primirea fruntașilor basarabeni*, în „Mișcarea" din 31 martie 1918; *Basarabenii în Iași și Toastul „Sfatului Țării" la Palatul Regal*, în „Mișcarea" din 1 aprilie 1918.

[2] Const. Kirițescu, *op. cit.*, p. 394; I. Scurtu ș.a., *Istoria Basarabiei...*, p. 88.

[3] Decretul-lege, publicat în „Monitorul Oficial", nr. 8 din 10 aprilie 1918, era semnat de Regele Ferdinand I, de președintele Consiliului de Miniștri, Al. Marghiloman și de ministrul de Justiție, D. Dobrescu (Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 276).

Guvernul român a fost confruntat în continuare cu protestele Radei și ale guvernului ucrainean, care nu recunoșteau hotărârea Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie. La acestea, s-au adăugat și obiecțiile nejustificate ale Rusiei Sovietice. În cadrul schimbului de note din aprilie-iunie 1918, guvernul român a respins pretențiile Ucrainei asupra nordului și sudului Basarabiei, prin răspunsuri argumentate din punct de vedere geografic, etnic și istoric[1].



Fig. 142 Generalul Constantin Coandă.

În contextul înfrângerilor suferite de Puterile Centrale în război, guvernul Al. Marghiloman a fost silit să demisioneze la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, formându-se un guvern condus de generalul C. Coandă, ce avea ca obiectiv imediat mobilizarea armatei și intrarea în acțiune a României alături de Aliați. În numele său și al noului guvern, Regele a dat o *Proclamație*, prin care anunța reluarea reformelor constituționale, votul obștesc și împroprietărirea țăranilor. „Guvernul meu va lua fără întârziere măsurile cuvenite pentru ca aceste reforme să dobândească ființă. *În vechiul Regat ca și în Basarabia voim ca cuvântul dat să se îndeplinească*". *Proclamația* îndemna la unitate, concordie și ordine, pentru a se asigura României putere și propășire[2]. La 14 noiembrie, a fost dat la Iași decretul-lege referitor la alegerile parlamentare, care prevedea votul obștesc, obligatoriu, egal, direct și secret pentru cetățenii majori, iar în decembrie vor fi elaborate decretele-legi de expropriere a marii proprietăți și de împroprietărire a țărănimii. Între timp, la Chișinău au fost reluate dezbaterile pe marginea reformei agrare.

Sesiunea a doua a Sfatului Țării a fost convocată la 25 noiembrie 1918, când a fost ales un nou prezidiu al organului legislativ. În locul lui C. Stere, demisionat în ajun, președinte al Sfatului Țării a fost ales Pan. Halippa, iar vicepreședinți — Vasile Bârcă și Gheorghe Buruiană, secretari — Andrei Scobiola și Ion Buzdugan. În ședința din 26–27 noiembrie, Sfatul Țării a luat în dezbatere și a votat Legea agrară, care a redus substanțial marea proprietate funciară și a manifestat o grijă deosebită față de țărănimea mică și mijlocie. Legea, prima dintre actele legislative de acest fel adoptate în România pe cale de a se întregi, a constituit cadrul juridic necesar împroprietăririi reale a țărănimii basarabene[3].

Imediat după votarea Legii agrare, la 27 noiembrie/10 decembrie, Sfatul Țării a adoptat următoarea declarație: „În urma unirii cu România mamă a Bucovinei, Ardealului,

---

[1] I. Țurcanu, *op. cit.*, p. 259; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 166; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 571–572.

[2] I. Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei...*, p. 99.

[3] Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 153–155; I. Cazacu, *op. cit.*, p. 421–423; I. Nistor, *op. cit.*, p. 288–289.

Banatului și ținuturile unguresți, locuite de români, în hotarele Dunării și Tisei, Sfatul Țării declară că Basarabia renunță la condițiunile de unire, stipulate în actul de la 27 Martie, fiind încredințată că în România tuturor românilor regimul curat democratic este asigurat pe viitor. Sfatul Țării, în preziua Constituantei române, care se va alege pe baza votului universal, rezolvând chestia agrară după nevoile și cerințele poporului, anulează celelalte condițiuni din actul unirii din 27 Martie și declară unirea necondiționată a Basarabiei cu România mamă"[1]. În urma adoptării declarației, Sfatul Țării s-a dizolvat, iar Consiliul de Directori a demisionat. Unirea necondiționată reliefa decizia clasei politice basarabene de integrare ireversibilă în cadrul statului român întregit[2].

Unirea Bucovinei

În toamna anului 1918, superioritatea economico-militară a Antantei era tot mai evidentă, în fața unui dușman slăbit și din interior. Încercările cercurilor de la Viena de a salva imperiul prin negocieri de pace și concesii făcute naționalităților asuprite erau sortite eșecului. La 26 septembrie, începea ofensiva generală, hotărâtoare, a forțelor aliate. La 29 septembrie, Bulgaria a capitulat și a semnat armistițiul de la Salonic; înfrântă de englezi, Turcia încheia armistițiul de la Mudros (30 octombrie). La 3 noiembrie, Austro-Ungaria încheia armistițiul cu Antanta.

La mijlocul lunii septembrie, armata din Balcani, sub conducerea generalului Franchet d'Espérey, străpunsese frontul bulgar și declanșase o ofensivă fulgerătoare, având ca direcție Budapesta. După ce a ajuns la Dunăre, la intervenția lui Clemenceau, ofensiva este oprită, fără ca situația militară să o impună. La 31 octombrie/13 noiembrie, Franchet d'Espérey încheie armistițiul cu Ungaria, la Belgrad. Se prevedea ca guvernul maghiar să-și retragă trupele (deci să-și mențină controlul) la nord de o linie ce unea valea superioară a Someșului Mare, cursul râului Mureș până la confluența cu Tisa, cursul Dravei până la frontiera sloveno-croată. Aliații au acționat astfel pentru a-și rezerva la viitoarea conferință de pace posibilități mai mari de presiune în această zonă. Această linie — scrie R.W. Seton-Watson — „era contrară tuturor principiilor etnografice, geografice și strategice cunoscute"[3].

[1] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 299–300. În *Raportul* la decretul-lege de expropriere din 15 decembrie, ce va fi prezentat regelui de către ministrul Agriculturii și Domeniilor, I.G. Duca, se sublinia, între altele: „Astăzi, când biruința cea mai strălucită încununează luptele țării și ale Aliaților noștri, când unirea tuturor românilor de la Nistru până la Tisa este un fapt împlinit și când se pun temeliile României întregite, marele reforme agrare votate de Constituanta Regatului și de Sfatul Țării din Basarabia trebuiesc îndeplinite fără întârziere. Numai astfel se va face țărănimii dreptatea ce i s-a făgăduit și ce i se cuvine. Numai astfel, rezemate pe un popor înstărit și mulțumit de soarta lui, unitatea națională va putea să dea roadele ei binefăcătoare" („Mișcarea" din 19 decembrie 1918).

[2] Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 155.

[3] R.W. Seton Watson, *op. cit.*, p. 595.

La 28 octombrie se proclama independența Cehoslovaciei, la 2 noiembrie Ungaria își proclama independența de stat, la 7 noiembrie Polonia se reconstituia în republică independentă, la 12 noiembrie se proclama Republica austriacă, la 24 noiembrie se forma Statul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Acțiunea românilor se îndrepta inevitabil spre atingerea obiectivului final.

În timpul războiului, Bucovina a avut multe de îndurat, ca urmare a repetatelor operații militare desfășurate pe teritoriul său, a ocupației rusești din unele zone, a numeroaselor încorporări etc. Mii de tineri români au fost înrolați în armata austriacă. Adesea, românii erau priviți ca spioni și trădători; preoți, învățători și chiar simpli săteni au fost ridicați de la vetrele lor și trimiși în lagăre de concentrare.

În special după izbucnirea Revoluției ruse din februarie, au fost schițate mai multe planuri referitoare la viitoarea situație a Bucovinei, aflată la întretăierea a numeroase interese austriece, rusești, ucrainene. Ucraina urmărea să se extindă asupra Bucovinei, ca și a altor teritorii ce aparțineau atunci Monarhiei Austro-Ungare. În vara anului 1917, deputații ucraineni din Parlamentul de la Viena se pronunțau pentru încorporarea Galiției orientale, a Bucovinei și Rusiei subcarpatice într-o provincie autonomă a Casei de Habsburg. Elemente interne rusofile din Bucovina cereau constituirea *Carpatorusiei*, care să cuprindă și o parte însemnată a Bucovinei. Între acestea, au fost voci care revendicau Moldova întreagă, invocându-se — contrar realității — apartenența acesteia la principatul de Halici[1]. În cadrul tratativelor de la Brest-Litovsk, începute în noiembrie 1917, delegații Radei ucrainene au cerut ca Galiția, Bucovina și Carpatorusia să fie unite în *Ucraina de vest*, cu garantarea deplinei autonomii naționale. Prin tratatul secret încheiat la 9 februarie 1918, Puterile Centrale făceau importante concesii teritoriale Ucrainei, în schimbul furnizării unei impresionante cantități de grâu și a altor produse alimentare. S-a spus, de altfel, că Bucovina a fost vândută pe mâncare. Desfășurarea rapidă a evenimentelor a făcut inoperant acest târg. Prin Pacea de la București, din 7 mai 1918, Bucovina „era mărită" cu ținutul Hotinului, o parte a județului Dorohoi, cu Dornele românești din județul Fălticeni, până la Broșteni. Unitățile militare românești aflate aici au fost retrase, făcând loc trupelor de ocupație austro-germane[2].

Criza politică se accentua puternic la Viena, care nu mai putea, cu toate schimbările guvernamentale și încercările de „reorganizare" a Imperiului, să mai controleze situația. La 3/16 octombrie, împăratul Carol I a lansat manifestul *Către popoarele mele credincioase*, prin care se proclama federalizarea Imperiului, prin constituirea de state „independente", fără a se recunoaște nici acum drepturile românilor. Se promitea autonomie largă fiecărui stat, o colaborare pentru ca Monarhia să poată renaște după război ca o „federație de popoare libere". Încercarea de supraviețuire nu avea sorți de izbândă, procesul constituirii noilor state ne mai putând fi oprit. Răspunzând acestei manevre, adunarea de la Iași, din 6/19 octombrie 1918, a românilor emigrați din Austria-Ungaria, în numele lor și

[1] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 373–374.

[2] *Ibidem*, p. 377–378.

„al fraților subjugați de acasă", a adoptat o *Declarație* prin care nu recunoștea Monarhiei dreptul de a se ocupa de soarta românilor din Ardeal și Bucovina, respingând „toate încercările de federalizare ale Casei de Habsburg", apreciate ca „gesturi disperate ale unei împărății osândite să se descompună și să piară". Românii ardeleni și bucovineni își exprimau hotărârea să lupte, „prin toate mijloacele și pe toate căile, ca întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat național și liber, sub domnia Dinastiei române"[1]. *Declarația* a fost adusă la cunoștința cercurilor politice conducătoare de la Iași și a reprezentanților puterilor aliate aflați aici.

Bazându-se pe manifestul împăratului din 16 octombrie, Consiliul Național Ucrainean a convocat — la Liov — Adunarea Națională Constituantă, care a proclamat, la 19 octombrie 1918, „independența" teritoriului ucrainean în cadrul Austro-Ungariei, urmând ca acesta să cuprindă Galiția orientală, Bucovina nord-vestică și Rusia subcarpatică din nordul Ungariei. Proclamația de la Liov a produs o mare îngrijorare în rândul românilor din Bucovina.

La Viena, deputații români au transformat Clubul parlamentar român în Consiliul Național Român, din conducerea căruia făceau parte C. Isopescu-Grecul și Gheorghe Grigorovici. În Parlamentul de la Viena, în ședința din 22 octombrie 1918, Isopescu-Grecul a avut o atitudine conciliantă, în timp ce socialistul Grigorovici a fost mai categoric, cerând ca Bucovina să fie restituită patriei din care a fost dezlipită, într-un mod condamnabil, cu 140 de ani înainte. „Atitudinea prea conciliantă a deputaților români din Parlament, Isopescu-Grecul, Alexandru Hurmuzachi, Gheorghe Sârbu și Aurel Onciul, stârni vifore de indignare în rândurile refugiaților bucovineni de la Iași, ale voluntarilor bucovineni de la Kiev și ale întregii populații românești din Bucovina", notează I. Nistor[2].

Fruntașii mișcării naționale a românilor din Bucovina au trecut la acțiuni energice. Sextil Pușcariu, care întreținea strânse legături cu refugiații bucovineni (între care și Ion Nistor) și factorii politici de la Iași, a hotărât, împreună cu un însemnat grup de colaboratori, să editeze ziarul „Glasul Bucovinei", cu un rol remarcabil în lupta pentru unire. În primul număr, apărut la 22 octombrie, era publicat editorialul *Ce vrem*, scris de Pușcariu, ce reprezenta, în fond, un document-program, în care se afirmau „cu glas tare" (după expresia autorului) drepturile românilor din Bucovina și Transilvania:

„*Vrem*: să rămânem români pe pământul strămoșesc și să ne cârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești; *Nu mai vrem*: să cerșim de la nimeni drepturile care ni se cuvin, ci în schimbul jertfelor de sânge aduse de acest război — jertfe mai dureroase decât ale altor popoare —, *pretindem*: ca împreună cu frații noștri din Transilvania și Ungaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă în cadrul românismului"[3]. La rândul său, ziarul „Viața nouă", ce apărea la Suceava,

---

[1] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 [Acte și documente]*, București, 1943, p. 22–23. *Declarația* era semnată, în numele Comitetului Național al Românilor emigrați din Austro-Ungaria, de Al. Lapedatu, președinte, și Oct.C. Tăslăuanu, secretar.

[2] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 378–379.

[3] Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 322.

insista asupra luptei comune a românilor transilvăneni și bucovineni în vederea închegării unui stat național, care să cuprindă întreg teritoriul românesc[1].



Fig. 143 Iancu Flondor.

În strânsă legătură cu evoluția evenimentelor din Imperiu, cu acțiunile întreprinse de români în Transilvania și față de amenințarea politică și militară a ucrainenilor, din inițiativa lui Iancu Flondor și Sextil Pușcariu, la 14/27 octombrie, s-a organizat la Cernăuți o importantă adunare națională, la care au participat deputații din Parlamentul de la Viena, foștii deputați din ultima Dietă bucovineană, primari din localitățile provinciei, alți reprezentanți ai populației românești[2]. După discuții animate și într-o atmosferă entuziastă, s-a adoptat *Moțiunea* prin care reprezentanții poporului român din Bucovina se declarau, „în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești". Constituanta hotăra „*unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent*" și urma să purceadă „spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria". Constituanta institura un Consiliu Național, alcătuit din 50 de membri, „spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură între toți românii". Moțiunea respingea, „cu hotărâre, orice încercare care ar ținti la știrbirea Bucovinei", precizând totodată că se urmărește a se trăi în înțelegere cu celelalte popoare conlocuitoare[3]. *Moțiunea* de unire, prezentată de Iancu Flondor, a fost primită în unanimitate și cu îndelungate aclamații.

Consiliul Național ales reprezenta diferite pături sociale, din toate județele provinciei și îl avea ca președinte pe Dionisie Bejan. Consiliul a instituit un organism cu caracter de guvern, Consiliul Secretarilor de Stat, compus din 14 secretari de stat, cu un Comitet Executiv, compus din Iancu Flondor (președinte), Dionisie Bejan, Doru Popovici, Sextil Pușcariu (vicepreședinți), Vasile Bodnărescu, Radu Sbiera și L. Tomoioagă (secretari). Hotărârile Adunării au fost aduse la cunoștința guvernatorului Ezdorf, care era somat să transmită puterea administrativă guvernului nou constituit. Asemenea *Declarației* de la Oradea, a Comitetului Executiv al Partidului Național Român, și declarației lui Vaida-Voevod din Parlamentul de la Budapesta, hotărârile Adunării Constituante au avut o importantă deosebită în desprinderea de Imperiu, pe baza principiului autodeterminării naționale, în vederea unirii cu Țara.

---

[1] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 379–380; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, 2, București, 1983, p. 64–65.

[2] *1918 la români...*, p. 1175–1176.

[3] *Ibidem*, p. 1176–1177; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei...*, p. 259–260.

Ca și celelalte organisme reprezentative ale românilor, Consiliul Național de la Cernăuți a trimis la Iași mai multe delegații, purtând discuții în legătură cu maniera concretă de realizare a unirii. Acțiunile românilor din 1918 s-au constituit într-un efort coordonat, având în factorul politic aflat atunci în Iași un rol important, lesne de explicat. Spre deosebire, de exemplu, de cehi și slovaci, sau de polonezi, care își constituiau sau reconstituiau statele lor, pentru români situația se prezenta altfel, existând un stat, menținut cu eforturi extraordinare în 1916–1918, în jurul căruia gravitau firesc forțele de eliberare din teritoriile aflate sub stăpânire străină. Atât timp cât autoritățile statului român continuau să rezideze în Moldova, delegațiile românilor din aceste teritorii au bătut calea Capitalei înaintea adoptării istoricelor decizii de unire cu ceea ce s-a numit, pe drept cuvânt, *Patria-Mamă*. Aceste legături au continuat și imediat după unirea Basarabiei și Bucovinei, unirea Transilvaniei înfăptuindu-se în momentul reîntoarcerii autorităților centrale ale statului la București[1].

Interesul și entuziasmul românilor față de evoluția evenimentelor din Bucovina și din Transilvania erau firești. Hotărârea de la Cernăuți era înțeleasă ca parte componentă a unui proces mai larg, în plină desfășurare: „Răsunetul imnului triumfal al unirii pătrunde până departe, la izvoarele Crișului și Oltului, în codrii moților, în plaiurile bănățene și în toate pământurile pe care le-a sfințit acum trei veacuri visul eroic al lui Mihai Viteazul. Semnalul deșteptării trece ca un fulger peste culmi și adâncuri, căci pornește de la Putna, din Ierusalimul vitejiei românești, din Bucovina plăieșilor nebiruiți pe care Ștefan-Vodă i-a dus pururea din izbândă în izbândă"[2]. Presa relata manifestația de la Iași, din Piața Unirii, unde cetățenii s-au adunat în mod spontan și „acolo ascultau vorbele înflăcărate ale oratorilor din popor", care, în acele zile, „sărbătoreau triumful românismului"[3].

Între timp, guvernul Al. Marghiloman fusese nevoit să-și prezinte demisia, iar noul cabinet, prezidat de generalul C. Coandă, a declarat nulă și neavenită întreaga legislație a fostului guvern. Armata română a fost apoi mobilizată, în vederea intrării în acțiune alături de Aliați. Anularea păcii de la București și unirea în curs de realizare l-au determinat pe Gh. Ghibănescu să scrie un admirabil articol despre Munții Carpați, din care reproducem un scurt fragment pentru a reliefa spiritul care-i anima pe români în împrejurările împlinirii marelui act național: „Astăzi — relata el — munții pe de-a-ntregul sunt ai noștri, cu tot ce au ei, în pântecele lor, pe crestele lor, în văile lor. De sus de tot, de unde ies apele din coastele munților până în vale, unde apele se rostogolesc în câmpii..., va fi numai țară și pământ românesc. Nu mai sunt Carpații hotar de țară; s-a prăbușit această nedreptate istorică, căci cu prăbușirea împărățiilor s-a dus și mărul discordiei din lume... În veci să fie munții ai noștri, căci, dacă ei ne-au păstrat neamul, vrednici

[1] Vezi și *Iași: 1600–1859–1918*, p. 311 și 317.

[2] *Bucovina noastră*, în „Mișcarea" din 25 octombrie 1918.

[3] *Ziua de ieri*, în „Evenimentul" din 23 octombrie 1918; *Hotărârea studențimii universitare*, în „Evenimentul" din 25 octombrie 1918; DJAN Iași, fond Universitate-Rectorat, dosar nr. 1/1918, f. 406; dosar nr. 7/1918, f. 75; dosar nr. 14/1918, f. 36.

fi-vom să-i păstrăm, ca să fie numai ai noștri"[1]. Un deosebit răsunet a avut articolul lui I.G. Duca, *Finis Austriae*, din care se degaja înțelegerea profundă a caracterului necesar al amplului proces istoric: „...Din atâtea coroane pe care, prin moșteniri, cuceriri și combinații matrimoniale, Casa de Habsburg le-a adunat în decursul veacurilor, nici una n-a mai rămas azi pe capul actualului șef al acestei ilustre dinastii... *Finis Austriae et requiescat in pace!* De altminteri, acest sfârșit era fatal. În vremurile noastre de democrație intensă, statele care nu erau întemeiate pe principiul naționalităților, pe unitatea etnică a fiecărui popor, erau osândite pieirii. Omenirea a ajuns în acea fază a evoluției ei în care libertatea naționalităților se impune cu aceeași superioară necesitate cu care acum un secol s-a impus lumii triumful libertăților individuale. Orice încercare de a sta în calea acestei evoluțiuni este zadarnică. Ea trebuie să fie spulberată de atotputernicia cerințelor moderne"[2].

Ceremoniile închinate lui Mihai Viteazul, la 8 noiembrie 1918, aveau, în acel moment istoric, o semnificație deosebită[3]. Ele au început dimineața, la Catedrala mitropolitană, cu participarea liderilor politici și militari ai țării, a membrilor corpului diplomatic, a reprezentanților românilor din Bucovina și Transilvania, a unei gărzi de ofițeri decorați cu ordinul „Mihai Viteazul" etc. După slujba religioasă în fața craniului marelui voievod, mitropolitul Pimen, în cuvântul său, a îndemnat ca „în aceste vremuri mari să avem sus inimile, pregătiți sufletește pentru ziua cea mai strălucită a *unirii celei mari*, cum s-a gândit eroul român Mihai Viteazul". A urmat trecerea în revistă a trupelor și o manifestație de atașament față de familia regală. În după-amiaza aceleiași zile, festivitățile au continuat în sala Teatrului Național; au vorbit despre faptele vitejești ale voievodului, din partea Transilvaniei și Bucovinei, Al. Lapedatu, N. Bălan și Bodnărescu, precum și generalul N. Petala. Seara, în Aula Universității, N. Iorga a conferențiat, în fața membrilor guvernului, ai corpului diplomatic, a profesorilor universitari etc., despre *Politica lui Mihai Viteazul. Originile și însemnătatea ei actuală*. Marele istoric și luptător pentru unitate

[1] Gh. Ghibănescu, *Munții*, în „Evenimentul" din 4 noiembrie 1918.

[2] „Mișcarea" din 3 noiembrie 1918. „Austro-Ungaria era învinsă și dezarmată în primul rând deoarece diversele popoare din care era formată își pierduseră, cu începere din vara lui 1918, încrederea în Habsburgi și monarhie, în ciuda propunerilor de reformă făcute *in extremis* de împăratul Carol: brusc (nu chiar — n.n.), ele hotărâseră să ducă o existență independentă" (Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor. 1273–1918*, București, 2000, p. 500).

[3] În fața înaintării armatelor dușmane în toamna anului 1916, craniul lui Mihai fusese ridicat de la Mânăstirea Dealu, transportat la Iași și depus, pentru scurt timp, în Catedrala mitropolitană. În preajma luptelor din vara anului 1917, autoritățile române au decis transportarea craniului la Kerson, de unde a fost readus mai apoi și depus în aceeași Catedrală; aici se afla la 8 noiembrie 1918. „Socoteam — nota I.G. Duca în *Amintirile* sale — că în clipa în care se înfăptuia unirea tuturor românilor acest omagiu de recunoștință se cuvenea aceluia care prin viața și prin moartea lui păstrase vie în conștiința neamului nostru idealul întregirii lui. În tot timpul ceremoniei, ochii mei erau hipnotizați de puternicul craniu care stătea în fața mea și evoca gândurile de îndrepțățită mărire care, spre veșnica pildă a românismului, se zbătuseră între aceste oase înnegrite de vremuri" (I.G. Duca, *op. cit.*, 3, München, 1982, p. 145).

națională insista asupra sensului și valorii politice a operei pe care a realizat-o, pentru scurt timp, marele domn, din perspectiva dreptului nostru, „care acum ajunge la biruință"[1].

În acest timp, în Bucovina, evenimentele se precipitau. La 3 noiembrie, Adunarea Națională a ucrainenilor, convocată la Cernăuți, a hotărât încorporarea în noua republică ucraineană a celei mai mari părți din Bucovina. Totodată, Rada din Liov a decretat mobilizarea generală a legiunii ucrainene (unități ale acesteia au ocupat poziții strategice în Bucovina) și a încercat să ajungă la un „acord", prin care să se consimtă la împărțirea Bucovinei între ucraineni și români, lăsând congresul de pace „să hotărască definitiv în chestiunea aceasta". În condițiile refuzului primit din partea Consiliului Național Român, Aurel Onciul, la 6 noiembrie 1918, a dat o proclamație, în care consimțea la o împărțire a Bucovinei, urmând ca situația să fie definitivată la congresul de pace. Un manifest similar, semnat de deputații ucraineni și de șefii partidelor ucrainene din Bucovina, a fost adresat populației ucrainene. În aceeași zi, Etzdorf transmitea puterea asupra Bucovinei reprezentanților Radei ucrainene și deputatului Aurel Onciul, „care — preciza guvernatorul în protocolul întocmit în acest sens — mi-a declarat că este delegatul Consiliului Național Român"[2]. Lua sfârșit stăpânirea austriacă în Bucovina, dar situația nu era deloc clară. Încercarea lui Aurel Onciul de a stabili legătura cu guvernul de la Iași a eșuat.

Soldații ucraineni, întorși de pe front, întăreau rândurile legiunii ucrainene și terorizau populația, pătrunzând chiar și în Palatul Național, unde își avea sediul Consiliul Național Român. În mod firesc, Consiliul a cerut sprijinul militar al guvernului român. Noul guvern, condus de generalul C. Coandă, a dispus trimiterea în Bucovina a Diviziei a 8-a, sub comanda generalului Iacob Zadic. În proclamația adresată populației, generalul preciza: „Răspunzând la chemarea Consiliului bucovinean, armata română, din înaltul ordin al M.S. Regelui Ferdinand I al României, a pășit pe pământul marelui voievod Ștefan pentru a ocroti viața, avutul și libertatea locuitorilor de orice neam și credință". La 11 noiembrie, armata română intra în Cernăuți, fiind primită cu însuflețire de populație, în piața din fața primăriei, care, de atunci, s-a numit *Piața Unirii*[3].

La 12 noiembrie 1918, s-a întrunit Consiliul Național, care a dezavuat acțiunea lui Aurel Onciul și a declarat că, în virtutea hotărârii Constituantei din 27 octombrie, își impune autoritatea asupra întregii Bucovine. Consiliul a adoptat ***Legea fundamentală provizorie din 12 noiembrie 1918 asupra țării Bucovinei.*** În cele 12 puncte, se precizau atribuțiile diferitelor organisme: Consiliul Național, care exercita puterea supremă, fiind și unicul corp legiuitor, exercita și puterea executivă, prin secretarii de stat, numiți de

[1] *Iași: 1600–1859–1918*, p. 316–317; N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești* (ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru), București, 1987, p. 128 și urm.

[2] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 383–384.

[3] *Ibidem*, p. 386. Sextil Pușcariu nota: „Intrarea trupelor române întârzie mult și generalul Zadic intră în Cernăuți abia luni, tocmai în ziua când s-a încheiat armistițiul între Antantă și Puterile Centrale. Rutenii, adică legiunile și conducătorii lor, dispăruseră cu o zi înainte din oraș, ducând cu sine o mulțime de material și toți banii publici pe care îi aflaseră prin oficii. Ce lungi au fost acele zile de așteptare și, totuși, ce frumoase!" (*op. cit.*, p. 335).

el. Consiliul Național era condus de un birou format dintr-un președinte, trei vicepreședinți și un secretar, iar cei 14 secretari de stat și președintele formau guvernul, care răspundea de acțiunile sale în fața Consiliului Național. În ziua următoare, Consiliul Național a dezbătut o serie de probleme stringente: strângerea legăturilor cu guvernul de la Iași și cu transilvănenii, reforme democratice (legea agrară, reforma electorală), asanarea finanțelor, reorganizarea justiției și a învățământului, autonomia cultelor, îmbunătățirea comunicațiilor etc.[1].

Consiliul Național a strâns contactele cu factorul politic de la Iași, cu Comitetul refugiaților bucovineni de aici. Destrămându-se Imperiul austro-ungar, Consiliul Național „a putut — scrie I.G. Duca — să-și reia activitatea și să îndeplinească misiunea lui firească, aceea de a înfăptui în mod solemn și legal unirea Bucovinei cu patria mamă. În acest scop a fost trimis la Iași Sextil Pușcariu (numit secretar de stat la Externe — n.n.), unul din membrii Consiliului Național, care luând imediat contact cu Nistor..., a stabilit de acord cu guvernul sau mai bine zis cu Brătianu și cu Regele procedura de urmat". Sextil Pușcariu a stat câteva zile la Iași și a fost primit de primul ministru, generalul Coandă, a avut întâlniri cu Ion I.C. Brătianu, Al. Lapedatu, N. Iorga, Ion Nistor, cu alți oameni politici, a fost primit în audiență de Rege și de Regină. Discuțiile au avut în vedere modalitatea concretă de înfăptuire a unirii și viitoarea situație a Bucovinei în cadrul României întregite[2]. Sextil Pușcariu, Ion Nistor și ceilalți refugiați s-au întors la Cernăuți, la 23 noiembrie 1918, unde, împreună cu Iancu Flondor, au pus la punct planul de acțiune. S-a convenit ca 12 fruntași din rândul refugiaților să fie cooptați în Consiliul Național și să fie convocat Congresul pentru ziua de 28 noiembrie.

În ședința Consiliului Național din 25 noiembrie, în numele refugiaților, Gh. Tofan a citit o declarație în care se pronunța pentru unirea necondiționată și înfăptuirea unui stat național unitar în hotarele lui etnice și istorice, pentru aplicarea celor mai largi principii democratice și recunoașterea „fiecărei minorități naționale dreptul de a se dezvolta liber în cadrele organizației statului unitar". În aceeași ședință, Consiliul, completat cu reprezentanții refugiaților și voluntarilor, a hotărât convocarea Congresului General al Bucovinei pentru ***„stabilirea raportului politic al Bucovinei față de Regatul român"***.

La 15/28 noiembrie 1918, s-au desfășurat lucrările Congresului General al Bucovinei, în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți; au participat 74 de delegați ai Consiliului Național, 13 delegați ai ucrainenilor, 7 ai germanilor, 6 ai polonezilor. Pe lângă delegații oficiali, se aflau la Cernăuți câteva mii de locuitori, veniți din diferite colțuri ale Bucovinei. Din Basarabia, erau prezenți Pan. Halippa, Ion Pelivan,

[1] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 126–127.

[2] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 143–144; S Pușcariu, *op. cit.*, p. 338–346. Între altele, autorul reține întâlnirea cu noii sosiți la Iași, prof. Bălan și căpitanul Precup. „I-am adus la noi și în grabă i-am informat despre pașii făcuți de bucovineni și i-am pus să ne istorisească ei despre Transilvania. Deși erau rupți de oboseală — veniseră cu automobilul de la Sibiu, prin Bistrița, unde i-a surprins zăpada cea mare, de au trebuit să înhame boi la automobil — ne-au povestit multe scene interesante de la «revoluție»" (*Ibidem*, p. 345).

Ion Buzdugan și Grigore Cazacliu, iar din Transilvania, Gheorghe Crișan, Victor Deleu și Vasile Osvadă[1].

În deschiderea lucrărilor, Dionisie Bejan a precizat menirea Congresului, aceea de a îndeplini „dorul și aspirațiunile pe care poporul nostru le nutrește și le pazește cu vrednică sfințenie de un secol și jumătate". Președintele Congresului, Iancu Flondor, a prezentat *Moțiunea*, care s-a constituit într-o hotărâtă declarație de unire. *Moțiunea*, subliniind caracterul românesc al Bucovinei și asuprirea națională din cei 144 de ani de stăpânire străină, precizând că bucovinenii au luptat și n-au pierdut nădejdea în ceasul mântuirii, „constată că ceasul acesta mare a sunat!". Membrii Congresului General al Bucovinei, „întrupând suprema putere a țării" și fiind singurii investiți cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale, hotărăsc:

„*Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României*"[2].

Motivarea moțiunii a fost făcută și de Ion Nistor, care a insistat asupra unității națiunii române, „una și nedespărțită de la Nistru până la Tisa": „Ca moștenitori ai vechilor tradiții politice, istorice și culturale ale Bucovinei, ținem cu sfințenie la integritatea granițelor ei, fiindcă am fi niște urmași netrebnici ai vitejilor noștri înaintași dacă ne-am întoarce la sânul patriei române cu moștenirea știrbită". Reprezentantul polonezilor, Stanislaus Kwiatkowski, și cel al germanilor, Alois Lebouton, s-au pronunțat în favoarea unirii. Pusă la vot, *Moțiunea* a fost primită într-o atmosferă de mare entuziasm, în adunare și pe străzile orașului. O ediție specială a „Glasului Bucovinei" saluta hotărârea adoptată: „Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinții noștri, care au murit de dorul acestui vis, de azi înainte vor găsi odihna cuvenită în pământul liber și dezrobit"[3]. Se înfăptuise astfel al doilea mare moment al Marii Uniri.

Congresul a adresat o telegrama Regelui Ferdinand, prin care i se aducea la cunoștință „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în hotarele ei actuale cu Regatul României" și o alta, reprezentanților puterilor aliate aflați la Iași, rugându-i a notifica guvernelor respective „votul unanim al Congresului General al Bucovinei și a le tălmăci sentimentele noastre de veșnică mulțumire și recunoștință"[4].

Congresul a ales o delegație, din care făceau parte Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Ion Nistor, Eudoxiu Hurmuzachi, Radu Sbiera, Vasile Bodnărescu, Stanislaus Kwiatkowski și alții, care să prezinte la Iași Actul de Unire. Aici, delegația a participat, la 28–29 noiembrie, mai întâi la serviciul religios de la Mitropolie, după care a fost primită de primul ministru, generalul C. Coandă, care a exprimat, în numele guvernului, calde felicitări pentru actul istoric săvârșit la Cernăuți. În audiență festivă, bucovinenii i-au

[1] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 392–394; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 164–165.

[2] *1918 la români...*, 2, p. 1240.

[3] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 398–399; idem, *Unirea Bucovinei. 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, București, 1928, *passim*.

[4] *1918 la români...*, p. 1241.

prezentat Regelui Actul Unirii, iar Iancu Flondor a rostit o scurtă cuvântare. Regele a răspuns că primește cu multă bucurie Actul de Unire, asigurându-i pe noii săi credincioși de dragostea și grija sa părintească[1]. În aceeași zi, delegația bucovineană pleca la București, împreună cu primul ministru și alte oficialități.



Fig. 144 Ion Nistor.

Regele Ferdinand și primul ministru, Ion I.C. Brătianu semnau, la 18 decembrie, decretul-lege referitor la consfințirea, pe plan intern, a Unirii Bucovinei. Un alt decret se referea la administrația acesteia. Din partea Bucovinei, intrau în guvern doi miniștri de stat fără portofoliu: unul delegat cu administrația la Cernăuți, iar celălalt la București. De asemenea, s-a instituit, sub conducerea ministrului delegat, Serviciul administrativ, cuprinzând nouă secretariate de serviciu, în frunte cu un secretar șef (secretarii șefi se întruneau în Consiliul condus de ministrul delegat). Iancu Flondor și Ion Nistor au fost numiți miniștri fără portofoliu, primul delegat la Cernăuți, al doilea la București. Pe parcurs, au apărut o serie de neînțelegeri, în urma cărora Flondor a demisionat, locul său ca ministru delegat fiind luat (din aprilie 1919) de Ion Nistor, iar Consiliul a fost remaniat. În aprilie 1920, ministrul delegat a fost înlocuit de un președinte al Comisiei regionale, cu misiunea de a lichida serviciile și de trece atribuțiile lor asupra departamentelor corespunzătoare ale guvernului de la București[2].

Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului

Atunci când Bucovina se unea cu Țara, românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș își îndreptau privirile spre Alba Iulia. Mai rămăseseră trei zile până la adoptarea hotărârii supreme.

În toamna anului 1918 mișcarea națională din aceste teritorii s-a intensificat, sub semnul afirmării puternice a dreptului românimii de a trăi într-un stat național unitar și al trecerii neîntârziate la înfăptuirea lui. În septembrie-octombrie, s-au pus bazele colaborării între Comitetul Executiv al Partidului Național Român și conducătorii social-democrați, în vederea constituirii unui Consiliu Național Român. La 29 septembrie/12 octombrie, s-a întrunit, la Oradea, Comitetul Executiv al Partidului

[1] I. Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 402; idem, *Unirea Bucovinei...*, p. 178–180.

[2] I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 187–190.

Național Român, cu participarea lui Vasile Goldiș, Șt. Cicio-Pop, Ioan Suciu, Aurel Vlad, Al. Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ion Ciordaș și alții. A fost analizată situația creată în Austro-Ungaria și s-a adoptat *Declarația* prin care se afirma, pe temeiul ideii că fiecare națiune poate dispune de soarta sa, că „națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă acum uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul ca, liberă de orice înrâurire străină, să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere". Parlamentul și guvernul ungar nu erau îndreptățite „să se considere ca reprezentanți ai națiunii române" la viitorul congres de pace. Se sublinia necesitatea convocării adunării naționale, care să delege organele îndreptățite „să trateze și să hotărască în treburi care se referă la situația politică a națiunii române". În încheiere, în numele națiunii române, *Declarația* cerea „afirmarea și valorificarea drepturilor ei, nestrămutate și inalienabile, la deplina viață națională". Conferința a ales un comitet de acțiune, cu sediul la Arad, din care făceau parte V. Goldiș, Șt. Cicio-Pop, Iuliu Maniu (aflat la Viena), Ioan Suciu, Al. Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Teodor Mihali. *Declarația* de la Oradea, care proclama dreptul națiunii române la autodeterminare și conținea ideea extrem de importantă a convocării adunării naționale, a reprezentat un document cu semnificație istorică deosebită, marcând intrarea mișcării de eliberare în faza sa decisivă[1].

Declarația a fost prezentată de Al. Vaida-Voevod în Parlamentul de la Budapesta, în ședința din 5/18 octombrie 1918[2], la două zile după lansarea manifestului *Către popoarele mele credincioase* și atunci când Austro-Ungariei i se comunica răspunsul negativ al Aliaților cu privire la propunerile de armistițiu, iar Tisza recunoștea public că războiul a fost pierdut. Discursul lui Vaida-Voevod a reprezentat un puternic act de acuzare la adresa politicii de oprimare națională din Imperiu, a măsurilor drastice de maghiarizare luate de guvernul contelui Tisza István. „Problema noastră — preciza marele patriot român — nu e altceva decât o latură a democrației, dar adevărata democrație nicăieri în lume nu se poate înfăptui înainte de a se soluționa chestiunile naționale, pentru că numai pe baze naționale și în cadre naționale e cu putință o dezvoltare în direcție normală a acestei consolidări". Discursul a făcut o puternică impresie în opinia publică, mai întâi asupra celei din capitala Ungariei, apoi și din restul Imperiului; el a fost primit cu entuziasm de românii de pretutindeni. „Din Budapesta — își va aminti I.G. Duca — ne sosea discursul lui Vaida-Voevod în Parlament. Semnalul eliberării fraților ardeleni. Când Brătianu ni l-a citit la întrunirea de la Mârzescu [la Iași — n.n.], plângeam cu toții de emoțiune și de bucurie". Reproducând declarația citită în Parlamentul de la Viena, ziarul „La Roumanie" de la Paris insista asupra faptului că „românii nu sunt o naționalitate,

[1] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 54–55; idem, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 403; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș — militant pentru desăvârșirea idealului național. 1 Decembrie 1918*, Timișoara, 1980, p. 210–211.

[2] *1918 la români...*, p. 1164–1165; Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, București, 1993, p. 78–79; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, I (Ediție îngrijită de Alexandru Șerban), Cluj-Napoca, 1994, p. 130–131.

ci o națiune. Monarhia Austro-Ungară este totdeauna în urmă: astăzi timpul discuțiilor a trecut. Dreptul națiunilor nemaghiare de a se organiza liber este o chestiune internațională și o chestiune de onoare pentru toată umanitatea"[1]. În zilele următoare discursului lui Al. Vaida-Voevod, au avut loc noi discuții între social-democrați și deputații Partidului Național Român, reluându-se în dezbatere principiul parității între cele două partide (stabilit încă de la începutul lunii octombrie), pe baza căruia să se constituie Consiliul Național Român[2].



Fig. 145 Alexandru Vaida Voevod.

Odată cu înfrângerile de pe front, Austro-Ungaria era confruntată în interior cu ample mișcări sociale și naționale. Guvernul Lammasch, format la 28 octombrie, și „Adunarea Națională provizorie a statului autonom al Austriei germane" nu puteau face față procesului de dezagregare a autorităților administrative. Evenimentele de la Praga, care au culminat cu proclamarea Republicii Cehoslovace independente, au avut un mare răsunet în Transilvania și Bucovina[3]. În octombrie, Consiliul Național Maghiar, condus de Károlyi Mihály, a purtat tratative cu reprezentanții sârbilor, slovacilor și românilor. Șt. Cicio-Pop, V. Goldiș, Aurel Lazăr, Al. Vaida-Voevod, Aurel Vlad și Ioan Erdely au cerut ceea ce partea maghiară a numit „o extrem de largă autonomie, care ar fi dus la o mult mai slabă legătură cu Ungaria" decât doreau reprezentanții Consiliului maghiar. La 31 octombrie, Tisza István a fost asasinat; se formează guvernul Károlyi, alcătuit din partidele Consiliului Național Maghiar. La 1 noiembrie s-a proclamat republica populară, iar în ziua următoare desprinderea totală de Austria. Noul guvern înființează consiliile și gărzile naționale și încearcă să constrângă naționalitățile la recunoașterea „Republicii ungare unite"[4].

Un moment deosebit în ampla ridicare a românilor din toamna anului 1918 a fost alcătuirea la Budapesta, la 18/31 octombrie, a Consiliului Național Român Central, compus din șase reprezentanți ai Partidului Național Român (Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Al. Vaida-Voevod, Aurel Vlad) și șase ai socialiștilor

[1] Apud Miron Constantinescu, *Actul Unirii 1 Decembrie 1918*, în *Desăvârșirea unificării...*, p. 368.

[2] *Ibidem*, p. 369; Al. Porțeanu, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania pentru unire*, în *Desăvârșirea unificării...*, p. 296 și urm.

[3] „Din centrul de la Viena, Maniu a jucat un rol și în evenimentele de la Praga, care au asigurat renașterea statului cehoslovac" (Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, 1997, p. 71).

[4] Șt. Pascu, *Făurirea statului național...*, 2, p. 69.

(Tiron Albani, Ion Flueraş, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Basiliu Surdu). Consiliul Naţional Român Central, sub preşedinţia lui Ştefan Cicio-Pop şi avându-l ca secretar general pe Gheorghe Crişan, la începutul lunii noiembrie şi-a mutat sediul la Arad. Acest organism reprezenta voinţa întregii populaţii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Constituirea Consiliului a fost salutară de diferite categorii sociale, de civili şi militari, de tinerimea studioasă etc. El a fost recunoscut de Comitetul Naţional al Românilor din Transilvania de la Viena, condus de Iuliu Maniu, de Senatul Militar Român, care a pus la dispoziţia Consiliului pe cei 50 000 de militari aflaţi în capitala Austriei. Bisericile româneşti, ortodoxă şi greco-catolică, au recunoscut Consiliul ca „guvern provizoriu al naţiunii noastre", ca „cea mai înaltă autoritate a poporului român". Clerul era chemat să depună jurământ de fidelitate Consiliului, situându-se la înălţimea înaintaşilor, martiri ai altarelor[1].

Consiliul Naţional Român Central (căruia i s-a mai spus şi Sfatul Naţional Român) s-a aflat în faţa unor probleme deosebit de complexe: organizarea administraţiei inexistente în cele mai multe locuri după alungarea pretorilor, primarilor, notarilor, jandarmilor maghiari, reglementarea situaţiei militarilor români aflaţi în diferite regiuni ale Imperiului, asigurarea vieţii şi bunurilor oamenilor în contextul unor tulburări ce s-au transformat pe alocuri în ciocniri violente. Lupta naţională, care căpătase un caracter popular, impunea o organizare care s-o ferească de excese, de provocări sau de „soluţii" bolşevice, orientând-o spre rezolvări de esenţă democratică, în spiritul european al vremii. Consiliul a fost la înălţimea acestei cerinţe, social-democraţii români dovedind o înţelegere corectă a raportului naţional-social, chiar din perspectiva propriei doctrine şi nu au dat curs tendinţelor stângiste, ce-şi făceau loc tot mai mult în Ungaria.

Imediat după mutarea sediului în Transilvania, Consiliul a lansat, la 6 noiembrie, un *Manifest*, prin care românii erau chemaţi să fie „mari la suflet în ceasurile acestea grele ale anarhiei" şi demni „de încrederea şi sprijinul anticipat al naţiunilor mari culte, ca fiecare popor şi fiecare individ să fie egal îndreptăţit şi stăpân pe soarta sa". Imperativele momentului erau concretizate în cinci puncte: acţiunea comună a oamenilor cinstiţi, fără deosebire de neam şi lege pentru păstrarea ordinii, a vieţii şi avutului cetăţenilor; acordarea încrederii bărbaţilor trimişi de Consiliu; constituirea imediată a gărzilor locale; abţinerea de la jafuri şi omoruri care „compromit cauza sfântă a democraţiei", chemate să asigure o nouă societate; prezentarea militarilor români, „fără întârziere, la biroul Consiliului Naţional Român"[2]. *Manifestului* i s-au adăugat alte chemări, precum cele din Arad şi Timişoara, tinerii români fiind îndemnaţi să se înroleze în „legiunea naţională română" sau în „sfaturile militare", pentru „îndeplinirea scopurilor sfinte româneşti", fapt ce avea semnificaţia înfiinţării armatei române în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Începutul lunii noiembrie marchează preluarea guvernării acestor teritorii de către reprezentanţi autorizaţi ai naţiunii majoritare[3].

---

[1] *Ibidem*, p. 88–92.

[2] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, Bucureşti, 1943, p. 28–30.

[3] St. Pascu, *Făurirea statului naţional...*, 2, p. 94 şi urm.

Procesul amplu de înfiinţare a consiliilor naţionale române (numite şi sfaturi) în judeţe, oraşe şi comune, de înfiinţare a gărzilor naţionale române, discuţiile angajate şi raporturile stabilite cu unele consilii maghiare (ca cele de la Târgu Mureş şi Cluj), depăşirea unor probleme referitoare la subordonarea consiliilor locale Consiliului Naţional Român Central au scos în evidenţă, pe de o parte, complexitatea situaţiei, greutăţile imediate ce trebuiau depăşite, iar, pe de altă parte, participarea largă a cetăţenilor, baza populară a luptei pentru unire. Alcătuirea consiliilor naţionale locale s-a făcut prin consultarea populaţiei respective, prin alegeri cu caracter democratic, în cadrul unor adunări la care participau ţărani, meseriaşi, intelectuali, muncitori, preoţi etc. În numeroase localităţi, consiliile au îndeplinit şi funcţii administrative, contribuind la reluarea activităţilor economice, la restabilirea căilor de comunicaţii, la întronarea ordinii etc.



Fig. 146 Silviu Dragomir.



Fig. 147 Ioan Coltor.

În cadrul acestor consilii au activat militanţi hotărâţi pentru cauza unirii: Andrei Bârseanu, Silviu Dragomir şi N. Bălan la Sibiu, Amos Frâncu, Emil Haţieganu, Emil Isac la Cluj, Valeriu Branişte la Lugoj, Aurel Lazăr la Oradea, Nicolae Drăgan la Năsăud, Ioan Coltor la Blaj, Aurel Cosma şi O. Cioban la Timişoara, Justin Marsieu la Arad, Ioan Lupaş la Sălişte şi mulţi alţii. Constituirea consiliilor a fost un prilej de manifestare a entuziasmului politic. Chemările la adunările convocate în acest scop, cuvântările înflăcărate rostite, arborarea tricolorului românesc, intonarea cântecelor patriotice „Deşteaptă-te române", „La arme", „Pe-al nostru steag", documentele adoptate subliniau însemnătatea momentului, victoria dreptăţii după atâtea suferinţe şi jertfe[1].

Consiliul Naţional Român Central şi-a înfiinţat Consiliul Militar, care avea în subordine consiliile militare şi gărzile militare, numite şi legiuni. Gărzile militare erau formate din ofiţeri şi soldaţi întorşi de pe front, la care s-au adăugat alţi tineri capabili de a purta arme, din diferite pături sociale. Prin grija Sfatului Ostaşilor Români din Viena, organizat de sublocotenentul în rezervă Iuliu Maniu, românii din fosta armată imperială erau îndreptaţi spre ţară. Organizarea mişcării naţionale se realiza concomitent pe

---

[1] *Ibidem*, p. 103–104; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 373.



Fig. 148 Depunerea jurământului Sfatului Militar din Viena înaintea plecării spre Alba Iulia.

mai multe planuri. „Acum, în aceste vremi hotărâtoare, când se iveau zilele libertății — se consemna într-un document al vremii —, s-a înțeles și s-a văzut puternica legătură dintre popor și conducătorii lui firești. Sub egida Consiliului Național, toată lumea românească se constituie în «Sfaturi naționale» județene, cu «Gărzi naționale» în fiecare comună. Ierarhii ambelor Biserici naționale (ortodoxă și unită), cu gărzile naționale și ofițerii întorși acasă, depun jurământul de credință față de Consiliul Național Român"[1]. S-au dat dispoziții gărzilor naționale să reprime devastările, să susțină ordinea; în zilele premergătoare Adunării de la 1 Decembrie, gărzile naționale au depus o activitate stăruitoare pentru a asigura siguranța transporturilor pe căile ferate, ordinea în gări, paza podurilor, întreaga circulație spre Alba Iulia.

Activitatea Consiliului Național Român Central, ca, de altfel, întreaga propagandă națională, a fost susținută de importante organe de presă, ca „Românul", „Drapelul", „Glasul Ardealului", „Adevărul", „Gazeta poporului", „Telegraful român", „Unirea" și altele. Ziarul „Românul", care își începuse apariția în ianuarie 1911, ca tribună de luptă națională și fusese suspendat de autoritățile maghiare în martie 1916, a reapărut la 26 octombrie/ 8 noiembrie 1918, sub direcția lui V. Goldiș, răspunzând cerințelor imperioase de informare și mobilizare a populației românești. Ziarul a avut un rol deosebit în acest

[1] *Marea Unire...*, p. 13.



Fig. 149 Garda națională din Cluj.

sens, prin publicarea documentelor programatice ale Consiliului Național Român Central, prin relatarea și comentarea evenimentelor, prin îndemnurile la împlinirea dorinței supreme a neamului nostru[1].

Încă din primele zile ale activității sale, Consiliul Național Român Central a luat în dezbatere modalitatea de înfăptuire a unirii cu România. Trebuiau mai întâi reglementate raporturile cu Consiliul Național Maghiar și cu guvernul de la Budapesta. Atunci când România reintra în acțiune alături de Antanta, Consiliul Național Român Central se întrunea la 9 noiembrie, hotărând să se facă demersuri energice pentru recunoașterea imediată a dreptului națiunii române. S-a adoptat o *Notă ultimativă*, care cerea guvernului maghiar să predea Consiliului Național Român Central „puterea de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească", în virtutea „dreptului de liberă dispozițiune a neamurilor, cât și spre scopul de a păstra ordinea publică, siguranța averii și a vieții". În caz contrar, Consiliul Național Român Central va sista orice legătură cu autoritățile publice. Modalitățile de predare a guvernării trebuiau stabilite de o comisie mixtă. Răspunsul era așteptat până la 12 noiembrie — se preciza în încheierea *Notei ultimative*[2].

[1] *Ziarul „Românul" și Marea Unire* (Volum realizat de Iulian Negrilă, studiu introductiv de Ion Spălățelu), București, 1968, p. 326 și urm.

[2] *Marea Unire...*, p. 33–34.



Fig. 150 Vasile Goldiș.

Tratativele cu Consiliul Național Maghiar erau așteptate nu pentru a hotărî soarta românilor, ci pentru a stabili calea care să ducă la unire. Într-un articol apărut în „Românul" se preciza că „Adunarea Națională Constituantă a românilor din Ungaria și Transilvania va avea dreptul definitiv a hotărî soarta neamului nostru" și aprecia că „a sosit ceasul fatal" al unirii într-un singur stat național român, „acum, ori niciodată!"[1].

Între 13 și 15 noiembrie (imediat după încheierea armistițiului de la Belgrad între Antanta și guvernul maghiar), au avut loc la Arad tratativele între delegația Consiliului Național Român Central, compusă din Șt. Cicio-Pop, V. Goldiș, Aurel Lazăr, I. Jumanca, I. Flueraș, Enea Grapini, Gh. Crișan, Aurel Vlad (cărora li s-a adăugat apoi Iuliu Maniu), și delegația ce reprezenta Consiliul Național Maghiar și guvernul de la Budapesta, condusă de Jászi Oszkár. Față de răspunsul maghiar la *Nota ultimativă*, prezentat de șeful delegației maghiare în prima zi a discuțiilor și ca urmare a expunerii poziției românești de către Goldiș și alți membri ai delegației române, Jászi Oszkár a venit cu o altă propunere, care nu se deosebea în esență de prima. Transilvania urma să rămână în cadrul Ungariei, sub forma autonomă a unui guvernământ român, reprezentat în guvernul maghiar. Guvernul maghiar investea Consiliul Național Român numai cu guvernarea orașelor și a județelor locuite în majoritate de români. Se oferea provizoriu, până la hotărârea viitoarei conferințe de pace, o autonomie cantonală de tip elvețian, după cum precizase Jászi Oszkár în prima zi a dezbaterilor. Menținerea, în fond, a delegației maghiare pe poziția integrității statului maghiar a dus la eșuarea tratativelor. Prin Vasile Goldiș, Consiliul Național Român Central a precizat că „națiunea română pretinde cu tot dreptul deplina sa independență de stat și nu admite ca acest drept să fie întinat prin rezolvări provizorii". Sosit de la Viena, Iuliu Maniu a intervenit în dezbatere, precizând că națiunea română vrea să-și aibă propriul stat pe întreg teritoriul locuit de români, asigurând depline drepturi celorlalte popoare: „Noi nu voim să devenim din asupriți asupritori, dar nici nu putem admite o știrbire a teritoriului românesc". De menționat și faptul că socialiștii maghiari din delegație s-au lovit de atitudinea socialiștilor români, care n-au ezitat nici un moment în hotărârea de unire[2].

În zilele tratativelor de la Arad, față de „soluția" maghiară, s-a insistat asupra necesității convocării adunării naționale. La cererea unui grup de tineri de a se trece imediat la

[1] *Ziarul „Românul"*..., p. 332–333.

[2] *Marea Unire*..., p. 34–39; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 380–383; Gh. Sora, *op. cit.*, p. 220–221.

proclamarea unirii, Goldiș a insistat ca aceasta să se facă de o mare adunare reprezentativă, fie la Blaj, unde, la 1848, a avut loc cea dintâi adunare națională a românilor, fie la Sibiu, metropola culturală a românilor, fie la Alba Iulia, cetatea unirii sub Mihai Viteazul[1].

În cursul lunii noiembrie, contactele cu capitala României au devenit tot mai dese. Din partea lui Al. Vaida-Voevod și T. Mihali, care se aflau la Dej, au venit la Iași locotenentul Popovici și avocatul Boeriu, urmați de Laurențiu Oanea. Aceștia au avut întâlniri cu diferiți factori politici și au înfățișat situația din Transilvania din perspectiva adoptării căilor și mijloacelor cele mai potrivite pentru trecerea imediată la înfăptuirea unirii. Lui Oanea, Brătianu i-a încredințat o scrisoare (cu data de 14 noiembrie) ce trebuia predată Consiliului Național Român Central, în care insista asupra necesității unei adunări populare, pentru proclamarea unirii fără condiții, în jurul Tronului; el ridica și alte probleme, în legătură cu pregătirea unei astfel de adunări.

La 16 noiembrie, a sosit la Iași o delegație de la Sibiu, compusă din profesorul N. Bălan și căpitanul Precup. Delegația a fost primită de generalul C. Coandă, președintele Consiliului de Miniștri, generalul Presan, șeful Marelui Stat Major, a avut întâlniri cu Ion I.C. Brătianu, N. Iorga și alți fruntași politici; a fost primită, de asemenea, de miniștrii statelor aliate la Iași. În scrisoarea trimisă lui V. Goldiș, N. Bălan îi relata conținutul convorbirilor avute la Iași și anumite concluzii referitoare la modul de acțiune al românilor din Transilvania. Se recomanda întreruperea, de către Consiliul Național Român Central, a oricăror tratative cu guvernul maghiar și proclamarea unirii necondiționate, „în timpul cel mai scurt posibil, într-o adunare ce se va ține oriunde, dar mai bine la Alba Iulia, și la care să participe mulțime cât mai mare și reprezentanții consiliilor locale de pretutindeni". Totodată, îi comunica că, primit fiind de Saint-Aulaire, de față cu miniștrii Marii Britanii și S.U.A., a declarat diplomaților respectivi „voința nestrămutată a poporului român din Transilvania de a se uni cu Regatul României". Cei trei miniștri l-au încredințat că vor transmite acest mesaj guvernelor lor; Saint-Aulaire, preciza N. Bălan, „cu o extraordinară căldură, ne-a garantat și pe mai departe tot sprijinul pentru realizarea întreagă a tuturor aspirațiilor naționale". În scrisoare, se sublinia că proclamarea unirii Transilvaniei era așteptată cu nerăbdare de opinia publică, de cercurile politice de la Iași. Sextil Pușcariu, pe care Bălan l-a întâlnit la Iași, era de părere ca unirea să fie proclamată în aceeași zi cu unirea Bucovinei, în acest fel unirea urmând a fi considerată „ca un plebiscit suficient pentru a servi de bază la deciziunile ce le va lua conferința de pace".

După eșecul tratativelor cu delegația maghiară, Consiliul Național Român Central a încredințat misiunea de a stabili legătura cu forurile politice de la Iași lui George Crișan și Toader Roxin. Cei doi au plecat de la Arad la 16 noiembrie. La Lugoj, s-au întâlnit cu Valeriu Braniște, căruia i-au încredințat misiunea de a discuta cu generalul Franchet d'Espérey modalitățile de reîntoarcere în Transilvania a unităților militare românești aflate încă în fostele garnizoane austriece. De la Lugoj, delegații au trecut Carpații, fiind primiți

[1] Șt. Pascu, *Făurirea statului național*..., 2, p. 125–126.

cu bucurie la Craiova, București, Iași și Cernăuți, de unde, împreună cu Pan. Halippa, au venit la Alba Iulia[1].

Consiliul Național Român Central a trecut la pregătirea adunării care să confirme, pe cale plebiscitară, voința românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. A fost întocmit regulamentul pentru alegerea deputaților, iar la 5/18 noiembrie Marele Sfat Național a lansat cunoscutul manifest *Către popoarele lumii*, tipărit în română, franceză și engleză. După ce dezvăluia opresiunea exercitată de clasa stăpânitoare a poporului maghiar și refuzul guvernului de la Budapesta de a recunoaște poporului român dreptul la autodeterminare, manifestul aducea la cunoștința opiniei publice internaționale poziția românilor: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu dorește să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârșire de orice clasă istorică stăpânitoare, națiunea română prin ființa sa însăși este întruparea democrației celei mai desăvârșite. Pe teritoriul său strămoșesc națiunea română este gata a asigura oricărui popor deplină libertate națională și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiunilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenești"[2].

La 7/20 noiembrie, Marele Sfat Național a lansat *Convocarea* Adunării Naționale de la Alba Iulia, „cetatea istorică a neamului nostru",pentru ziua de duminică, 18 noiembrie/ 1 decembrie. Convocarea, care începea cu cuvintele „Istoria ne cheamă la fapte", preciza obiectivul ce trebuia realizat: „În numele dreptății eterne și al principiului liberei dispozițiuni a națiunilor, principiu consacrat acum prin evoluțiunea istoriei, națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sorții sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă". Acest cuvânt nu reprezintă o problemă strict românească: „El este chiar așteptat pentru ca la gurile Dunării și pe drumul larg unde comunică pulsul vieții economice către Apus și Răsărit să se poată înfăptui ordinea și neamurilor prejmuitoare să li se procure liniștea necesară pentru munca binecuvântată spre desăvârșirea umană"[3]. La 21 noiembrie, textul *Convocării* a fost adus la cunoștința opiniei publice prin publicarea în ziarul „Românul", într-un tiraj de 12 000 de exemplare. În aceeași zi, *Cuvântul arhiereilor români* ai Bisericii ortodoxe, Ioan I. Papp și Miron Cristea și ai Bisericii greco-catolice, Demetriu Radu, Valeriu Traian Frențiu și Iuliu Hossu, exprima, încă o dată, convingerea că interesele de viață ale neamului românesc pretind, ca un categoric imperativ, înfăptuirea dreptului de a dispune liber de soarta sa și recunoștea Marele Consiliu Național Român ca „reprezentantul și conducătorul politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania"[4].

---

[1] *Iași: 1600–1859–1918*, p. 317-318; Const. Kirițescu, *op. cit.*, 3, București, f.a., p. 373–376; Gh. Șora, *op. cit.*, p. 201–202; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 385–387.

[2] *Marea Unire...*, p. 41–44.

[3] *Ibidem*, p. 49–51.

[4] *Ibidem*, p. 45–46.

Credențional.

Credențional

Credențional.

Fig. 151 Credenționale.



Fig. 152 Ștefan Cicio-Pop.

Desemnarea delegaților la Adunare s-a făcut pe principii democratice, în adunări deschise, fiind aleși țărani, învățători, preoți, avocați, studenți, ofițeri, soldați, muncitori, meseriași etc., reprezentând toate categoriile sociale, organizațiile politice și militare, societățile și instituțiile bisericești, culturale, profesionale. Miile de semnături de pe moțiunile adoptate în adunările premergătoare Marii Adunări confirmă baza socială largă a actului național. Țărănimea s-a manifestat ca un factor deosebit de activ în adoptarea hotărârilor de unire. Ziarele, memorialistica participanților la evenimente ca și istoriografia problemei scot în evidență pregătirile febrile, emoțiile și entuziasmul din zilele care au precedat Adunarea, mai ales că la 15/28 noiembrie sosea marea veste a unirii Bucovinei.

La Iași se prevedea, cu îndreptățire, caracterul larg, reprezentativ al Adunării și se exprima convingerea că nimic nu mai poate opri împlinirea dreptului cucerit printr-o luptă îndelungată: „Adunarea Națională de la Alba Iulia — se nota, în acest sens, în ziarul „Mișcarea" — va fi o expresie adevărată a voinței poporului român", iar „cuvântul acestei adunări va fi vrednic să rămână pe vecie înscris în cartea neamurilor, fiindcă va fi rostit cu toată greutatea cuvenită și cu toata energia morală a unui neam conștient"[1]. În fond, cursul evenimentelor nu mai putea fi schimbat[2]. „Pentru marea, istorica adunare de la Alba Iulia, unde s-a hotărât alipirea Transilvaniei cu patria-mamă, va scrie Lucian Blaga, n-a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice. Pregătirea se făcuse vreme de sute de ani"[3].

În ajunul zilei celei mari, a avut loc dezbaterea pe marginea proiectului de hotărâre. Sub președinția lui Șt. Cicio-Pop, reprezentanții Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat au discutat punctele proiectului, ajungându-se, după dezbateri uneori aprinse, la un text ce armoniza diferitele propuneri, adoptat în unanimitate[4]. Trebuie de precizat că Adunarea de la Alba Iulia s-a ținut într-un teritoriu

[1] *La Alba Iulia. Adunarea Națională a românilor din Transilvania*, în „Mișcarea" din 15 noiembrie 1918.
[2] Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, I, Iași, 1995, p. 275.
[3] Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor* (ediție îngrijită de George Ivașcu), București, 1965, p. 231.
[4] Șt. Pascu, *Făurirea statului național...*, 2, p. 178–181.



Fig. 153 Delegații românilor bănățeni.

liber, în întreaga Transilvanie ordinea fiind asigurată de consiliile și gărzile naționale române.

La Alba Iulia, au sosit 1228 de delegați/deputați, de drept sau aleși. Din toate ținuturile transilvane, bănățene, maramureșene, ungurene au venit, în centrul celei dintâi uniri politice a românilor sub Mihai Viteazul și pe „câmpul lui Horea", peste 100 000 de români. Erau prezente personalități de seamă, care au fost în primele rânduri ale luptei naționale.

În dimineața zilei de 18 noiembrie/1 decembrie, s-au oficiat *Te Deum*-uri solemne în cele două Biserici românești. În Sala Cazinoului, numită de atunci a Unirii, s-au întrunit delegații oficiali, precum și alte persoane, între care și reprezentanți ai Basarabiei — Halippa și Cazacliu și Procopovici din Bucovina. Președintele Consiliului Național Român Central, Șt. Cicio-Pop, a rostit cuvântul de deschidere, subliniind importanța istorică a momentului și misiunea adunării. După alcătuirea biroului Adunării și cuvântul președintelui acestuia, Gheorghe Pop de Băsești, care-i chema pe cei prezenți să clădească „temeliile fericii noastre naționale", discursul solemn a fost rostit de Vasile Goldiș[1]. După o incursiune în istoria românilor din teritoriile aflate, o perioadă mai lungă sau mai scurtă, sub stăpânire străină, Goldiș sublinia caracterul actului ce trebuia înfăptuit: „Legea tainică

[1] *Ibidem*, p. 184 și urm.; idem, *Marea Adunare Națională...*, *passim*.



Fig. 154 Marea Adunare de la Alba Iulia.

a firii cu necesitate de fier îndrumă întâmplările omenești pe cărarea civilizațiunii ce duce spre desăvârșire. Omenirea instinctiv urmează acestei legi. Ea a ajuns la recunoașterea necesității de a sintetiza libertatea individuală și libertatea națională într-o unire superioară a societății omenești. Sinteza aceasta e condiționată însă de desăvârșirea celor două libertăți: individuală și națională". Libertatea națiunii române înseamnă unirea cu Țara Românească, iar această unire va fi garantată prin asigurarea „tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc acelorași drepturi și acelorași îndatoriri". În continuarea discursului, V. Goldiș a supus aprobării *Rezoluția* de unire. La punctul I se prevedea:

„Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie-1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre".

La punctul al II-lea, se rezerva teritoriilor menționate autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal. Punctul al III-lea proclama, „ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român": „deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare", deplina libertate confesională, regim democratic bazat pe vot universal, libertatea presei, de asociere și de întrunire, reforma agrară radicală,



Rezoluțiunea
Adunării Naționale de la Alba-Iulia

Fig. 155 Rezoluțiunea Adunării Naționale de la Alba Iulia.

o legislație modernă pentru muncitorime. În celelalte puncte (IV-IX), se prevedea instituirea Marelui Sfat Național, „pentru conducerea mai departe a afacerilor națiunii române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească"; se exprima dorința ca la „congresul de pace să se înfăptuiască comunitatea națiunilor libere în așa chip ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici, deopotrivă, iar în viitor să se elimine războiul ca mijloc pentru reglementarea raporturilor internaționale"; era salutată unirea Bucovinei cu țara mamă și eliberarea națiunilor subjugate din Austro-Ungaria; Adunarea se închina cu smerenie înaintea memoriei „acelor bravi români care în acest război și-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea și unitatea națiunii române" și exprima admirația față de Puterile Aliate, care „au scăpat civilizația de ghearele barbariei"[1].

În discursul său, Iuliu Maniu ruga Adunarea Națională să primească proiectul de rezoluție, „pentru a întemeia pentru vecie România unită și mare și a înstăpâni pentru totdeauna o adevărată democrație și deplină dreptate socială". Iosif Jumanca a exprimat

[1] *1918 la români...*, p. 1246-1247.



Fig. 156 Iuliu Maniu.



Fig. 157 Gheorghe Pop de Băsești.

adeziunea social-democraților români la unire, „pentru că noi, muncitorii, ne simțim una cu întreg neamul".

După aceste cuvântări, Gheorghe Pop de Băsești a supus spre aprobare *Rezoluția* de unire, care a fost adoptată în unanimitate. La propunerea lui Al. Vaida-Voevod, Adunarea a aprobat componența Marelui Sfat Național, organism cu caracter legislativ, compus din reprezentanți ai diferitelor profesii și categorii sociale. Pe „câmpul lui Horea", cei peste 100 000 de participanți erau ținuți la curent cu desfășurarea lucrărilor adunării din sală. Mai mulți vorbitori au subliniat valoarea istorică a momentului, iar hotărârea de unire a fost primită cu entuziasm de nedescris. La anunțarea adoptării *Rezoluției* de unire, nota un participant la Adunare, „o sută de mii de români adunați în jurul tribunelor, uniți în același cuget și aceleași simțiri, cu același foc al însuflețirii, izbucnesc într-o singură strigătură: *Trăiască Unirea tuturor românilor! Trăiască regele nostru Ferdinand! Trăiască regina Maria!*"[1]. În fața Marii Adunări Naționale, Miron Cristea, Iuliu Hossu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Silviu Dragomir și alții au rostit cuvinte înălțatoare despre măreața

[1] *Maramureșul și Marea Unire. Crestomație de texte și documente. 1918–1919* (ediție îngrijită de Mihai Dăncuș și Gheorghe Todincă), Sighetu Marmației, 1998, p. 57. Maramureșenii prezenți la Marea Adunare au cerut unirea întregului Maramureș istoric cu România: „Numai o grupă mica chiar înaintea tribunei striga, protesta din răsputeri, parcă ar voi să strige peste larma făcută de 100 de mii de oameni. Uimiți, se uită toți acolo. Se face tăcere. Grupa mică strigă: «Protestăm în contra devizei de la Nistru pân-la Tisa; nu pentru aceea am venit noi din Maramureș, de peste Tisa aici, ca pe noi să ne lăsați altora! Noi încă voim să fim uniți cu România-Mare! Trăiască România-Mare: de la Nistru până peste Tisa» (Ovațiuni nemaipomenite)... Episcopul dr. Cristea vorbește iarăși: «De sine se înțelege, că România-Mare în Maramureș va fi până peste Tisa, până în Carpați. Numai la Seghedin va fi până la Tisa!»" (*ibidem*).



Fig. 158 Episcopul Iuliu Hossu citind hotărârea Marii Adunări de la Alba Iulia.

înfăptuire și îndatoririle viitoare. Lucian Blaga a surprins foarte bine atmosfera de pe „câmpul lui Horea": „La Alba Iulia nu mi-am putut face loc în sala adunării... Aveam în schimb avantajul de a putea colinda din loc în loc, toată ziua, pe câmpul unde se aduna poporul. Era o roire de necrezut. Pe câmp se înălțau ici-colo tribunele de unde oratorii vorbeau nației. Pe vremea aceea nu erau microfoane, încât oratorii, cu glas prea mic pentru atâta lume, treceau, pentru multiplicarea ecoului, de la o tribună la alta. În ziua aceea am cunoscut ce înseamnă entuziasmul național, sincer, spontan, irezistibil, organic, masiv. Era ceva ce te făcea să uiți totul, chiar și stângăcia și totala lipsă de rutină a oratorilor de la tribună"[1].

A doua zi s-a întrunit Marele Sfat Național, care l-a desemnat ca președinte pe Gheorghe Pop de Băsești și ca vicepreședinți pe episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu, pe Teodor Mihali și Andrei Bârseanu, după care a aprobat componența unui guvern provizoriu, numit Consiliul Dirigent, în frunte cu Iuliu Maniu, cuprinzând 15 membri: Iuliu Maniu (Interne), Vasile Goldiș (Culte și Instrucțiune Publică), Alexandru Vaida-Voevod (Externe și Presă), Ștefan Cicio-Pop (Război și Siguranță Publică), Aurel

[1] L. Blaga, *op. cit.*, p. 232.

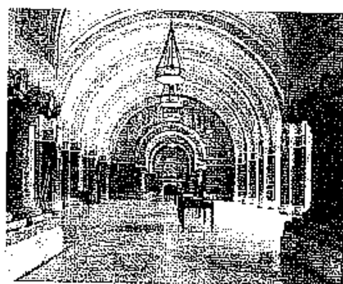


Fig. 159 Sala Unirii, Alba Iulia.

Vlad (Finanțe), Aurel Lazăr (Justiție), Victor Bontescu (Agricultură și Comerț), Romul Boilă (Comunicații), Ion Flueraș (Sănătate și Ocrotiri Sociale), Iosif Jumanca (Industrie), Emil Hațieganu (Codificare), Vasile Lucaciu (fără portofoliu, cu misiuni în străinătate), Ioan Suciu (organizarea și pregătirea Siguranței), Octavian Goga (fără portofoliu), Valeriu Braniște (fără portofoliu). Adunarea de la Alba Iulia — va scrie un alt participant la eveniment — a fost cea mai măreață manifestare a suveranității naționale, „nu numai prin covârșitoarea mulțime care a luat parte la ea, dar și prin însuflețirea și prin demnitatea cetățenească a celor ce aduceau acum la marea României... pământul și poporul care prin vitregiile istoriei a fost ținut timp mai îndelungat în lanțurile cârmuirilor străine". Bucuria care a cuprins atunci „sufletul poporului român se rostea în cele mai mișcătoare feluri, în toate ținuturile, în toate centrele culturale și chiar în toate satele românești"[1]. În „Neamul românesc", N. Iorga aprecia unirea Transilvaniei, care încheia fericit procesul întregirii României, ca „cea mai mare faptă din toată viața neamului nostru. Pentru unii e un vis nebun, care se îndeplinește. Pentru noi e o necesitate istorică ajunsă la recunoaștere și o suferință mângâiată, o muncă ce-și găsește răsplata. Și astfel, avem dreptul de a crede acest fapt definitiv și etern"[2].

În ziua în care la Alba Iulia Adunarea Națională adopta istorica hotărâre, Suveranii, însoțiți de reprezentanți ai cercurilor politice conducătoare intrau în București[3]. Populația orașului a făcut o primire entuziastă armatei române și trupelor aliate. La paradă și la solemnitățile ce au urmat, a fost prezentă și delegația Congresului General al Bucovinei, sosită pentru a înmâna Regelui Ferdinand Actul Unirii din 15/28 noiembrie 1918[4]. Bucureștiul redevenea capitala statului român, de data aceasta a României întregite.

---

[1] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 273.

[2] „Neamul românesc" din 25 noiembrie 1918.

[3] În noiembrie/decembrie 1918 au plecat din Iași autoritățile centrale, cercurile politice conducătoare, populația refugiată etc. În ajunul plecării Suveranilor, ziarul „Mișcarea" scria, între altele: „Pentru vechea capitală a Moldovei se încheie un capitol de istorie. Porțile Iașului s-au deschis larg acum doi ani pentru a primi pe Suverani, care veneau cu drapelul și oștirea țării, pentru a duce mai departe lupta pentru înfăptuirea visului secular al românismului. Erau zile de restriște și durere. Aici însă, pe pământul binecuvântat al Moldovei, în cetatea lui Ștefan cel Mare și a lui Cuza-Vodă, Regele și Regina au trăit zilele cele mai grele, dar și cele mai mari din viața poporului român" (*Plecarea Suveranilor*, în „Mișcarea" din 16 noiembrie 1918).

[4] Ș. Rădulescu-Zoner, B. Marinescu, *op. cit.*, p. 316.

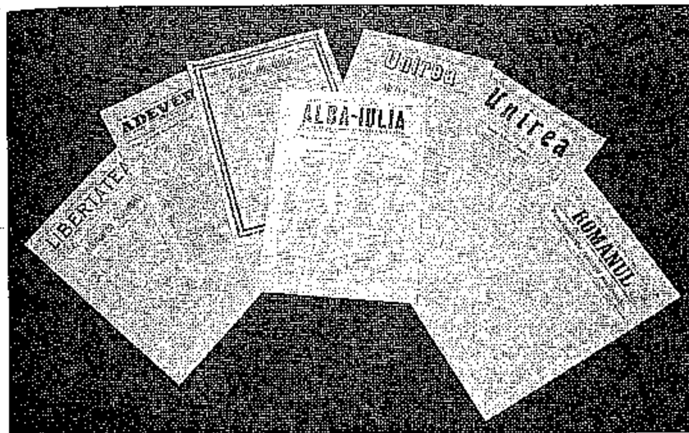


Fig. 160 Presa anunță Unirea Transilvaniei.

O delegație, din care făceau parte Vasile Goldiș, Al. Vaida-Voevod, Miron Cristea, Iuliu Hossu și alții, a sosit la București, pentru a prezenta Regelui și guvernului Actul Unirii. În cuvântul rostit de primul ministru, Ion I.C. Brătianu, la prânzul dat în onoarea acestei delegații, în ziua de 14 decembrie 1918, se remarca, între altele: „Vă așteptăm de o mie de ani și ați venit ca să nu ne mai despărțim niciodată. Sunt în viața unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferință. Bucuria noastră nu este bucuria unei singure generații. Ea este sfânta tresărire de bucurie a întregului popor român, care de sute și sute de ani a îndurat suferințele cele mai crude, fără să-și piardă credința neclintită în sosirea acelei zile care ne unește astăzi și care trebuia să vie, care nu se putea să nu vie"[1].

Prin decretul-lege nr. 3631 din 11 decembrie, publicat în „Monitorul Oficial" nr. 212 din 13 decembrie [st.v.], se consfințea pe plan intern unirea: „Ținuturile cuprinse în hotărârea Adunării Naționale de la Alba Iulia de la 18 noiembrie/1 decembrie 1918 sunt și rămân de-a pururea unite cu Regatul României". S-a dat, de asemenea, un decret de organizare provizorie a Transilvaniei, cu menținerea (până la 20 aprilie 1920, adăugăm noi) a celor două organisme, Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent, și re-

---

[1] *Marea Unire...*, p. 136–137.

[2] Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 31–32.

prezentarea în guvern, prin miniștri fără portofoliu. Totodată, s-au precizat mai clar atribuțiile Consiliului Dirigent și ale guvernului de la București[2]. La 17/30 decembrie au fost numiți, ca miniștri de stat în guvernul condus de I.I.C. Brătianu, Al. Vaida-Voevod, V. Goldiș și Șt. Cicio-Pop.

La 8 ianuarie 1919, Comitetul Central Săsesc împreună cu Consiliul Național Săsesc s-au întrunit la Mediaș și au adoptat o rezoluție în care și-au exprimat adeziunea la hotărârea de la Alba Iulia: „Având în vedere unirea Transilvaniei cu România și fiind convinși de importanța mondială a acestui act, poporul săsesc din Transilvania se pronunță, conform principiului de autodeterminare, pentru unirea Transilvaniei cu România. Salută poporul român și îl felicită pentru îndeplinirea idealurilor sale naționale. Poporul săsesc ia act nu numai de un proces istoric de importanță mondială, ci și de dreptul legitim al poporului român pentru unire și formarea unui stat". Rezoluția a fost înmânată Consiliului Dirigent, Regelui și primului ministru, precum și delegației române la Conferința de pace de la Paris. În perioada imediat următoare, sașii și-ai reafirmat această poziție, respingând încercările diversioniste venite din exterior[1].

La 31 martie 1919, evreii ardeleni domiciliați în București au adoptat o moțiune prin care declară că, „luând cunoștință de actul de la Alba Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, aderă din inimă și cu multă satisfacție la programul cuprins în acest act", cu motivarea că dispozițiile referitoare la libertatea națională le asigură drepturi egale în viața politică, culturală și religioasă[2].

Preluarea administrației unei părți a Banatului de către autoritățile românești s-a desfășurat cu multe obstacole, ca urmare a ocupației militare sârbe, a atitudinii adoptate de unii lideri șvabi maghiarizați, a acțiunilor Budapestei etc. S-a vehiculat chiar ideea creării, sub lozinca „Banatul bănățenilor", a unui Banat „independent", ca stat tampon între România și Ungaria, sub protecție maghiară[3]. Pentru a sărbători unirea efectivă a Banatului cu România și instaurarea administrației românești în acest ținut, în ziua de 10 august 1919 a avut loc la Timișoara o mare adunare, la care au participat 30–40 000 de oameni, români și reprezentanți ai minorităților naționale din întreg Banatul. Adunarea, prezidată de protopopul G. Popovici, a votat o moțiune, în care se prevedea unirea întregului Banat cu statul român (fapt ce nu a fost confirmat de Conferința păcii) și se omagia armata română „pentru măreața operă și jertfă depusă pe altarul dezrobirii noastre", pentru „înfrângerea bolșevismului maghiar și pentru intrarea triumfală în capitala Ungariei"[4]. În aceeași zi, s-a desfășurat adunarea convocată de Partidul Popular Șvăbesc, la care au

---

[1] L. Bányai, C. Gölner, *Poziția naționalităților față de Unire*, în *Desăvârșirea unificării statului...*, p. 445–448; Șt. Pascu, *Făurirea statului național...*, 2, p. 241.

[2] Șt. Pascu, *Făurirea statului național...*, 2, p. 243; Dr. Wilhelm Filderman, *Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naționale a României. Articole, discursuri, memorii. 1921–1948* (Cuvânt înainte de Dan Berindei), I, București, 2000, passim.

[3] William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, 1978, p. 57 și urm.; Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993, p. 132 și urm.

[4] R. Păiușan, *op. cit.*, p. 181

participat reprezentanți ai șvabilor din 33 de comune bănățene. Rezoluția adoptată se pronunța pentru alipirea întregului Banat, „unitar și nedespărțit", la Regatul României Mari. Hotărârea de la Alba Iulia era apreciată de șvabi ca o garanție a asigurării drepturilor și libertăților democratice, „pe teren politic, cultural, economic și social", pentru „dezvoltarea liberă a caracterului nostru popoaral"[1]. Rezoluția a fost prezentată Consiliului Dirigent, iar o delegație a șvabilor bănățeni a plecat la Paris, pentru a susține în fața Conferinței rezoluția din 10 august 1919. Unirea cea Mare a fost recunoscută, în forme explicite sau implicite, și de alte cercuri politice sau culturale ale minorităților etnice din țara noastră, după cum s-au manifestat și poziții revizioniste, întreținute mai ales de Moscova și Budapesta.

În ziua Adunării Naționale de la Alba Iulia, armata română se afla în sud-estul Transilvaniei. Chiar dacă avea un caracter strict militar, linia de demarcație stabilită prin armistițiul de la Belgrad din 13 noiembrie crease o situație tensionată în Transilvania[2]. În decembrie, au fost continuate operațiile de înaintare a armatei române, depășindu-se treptat, în unele sectoare, linia de demarcație. Activitatea trupelor române s-a caracterizat prin respectarea strictă a instrucțiunilor Marelui Cartier General, referitoare la menținerea ordinii, asigurarea liniștii, avutului și vieții locuitorilor, indiferent de naționalitate. În colaborare cu consiliile și gărzile românești, cu Consiliul Dirigent, s-au luat măsuri severe pentru înlăturarea cazurilor de jaf; au fost dezarmate bandele izolate maghiare și secuiești. La mijlocul lui decembrie, trupele din Transilvania primeau ordin să înainteze în „toate ținuturile românești care au făcut până acum parte din fosta Monarhie Austro-Ungară", Aliații dându-și consimțământul pentru depășirea liniei Mureșului. Guvernul ungar a cedat foarte greu în fața deciziei Comandamentului aliat de a-și retrage trupele, pentru a se evita ciocnirile între cele două armate[3]. În ultimele două săptămâni ale anului 1918, trupele române au înaintat, ajungând pe aliniamentul Munților Apuseni.

La 11/24 decembrie, trupele române intrau în Cluj, în mijlocul manifestațiilor de entuziasm ale populației românești din oraș și împrejurimi. „Pe clădirile și monumentele orașului fâlfâia acum mândru tricolorul românesc, vestind începutul unui nou capitol de istorie"[4]. În aceeași zi, generalul Traian Moșoiu, împreună cu statul său major, erau primiți la Sibiu de membrii Consiliului Dirigent, fiind întâmpinați cu bucurie de „o mare suflare de oameni veniți la «chemarea inimii dezrobite»"[5]. În următoarele zile, unități ale armatei române au atins creasta Munților Apuseni, în vederea ocupării unor poziții favorabile, care să le permită reluarea mișcării spre vest, pentru eliberarea, în continuare, a întregului teritoriu național. Dar, Aliații au intervenit din nou și n-au îngăduit ca armata română să treacă o nouă „linie de demarcație", fixată arbitrar și care lăsa în afara statului

---

[1] W. Marin, *op. cit.*, p. 112.

[2] Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, București, 1994, p. 124 și urm.

[3] *Ibidem*, p. 132–134.

[4] Const. Kirițescu, *op. cit.*, 3, p. 390.

[5] D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *op. cit.*, p. 138–139.

român Crișana și Banatul. În Transilvania, de o parte și de alta a noii linii de despărțire, provocările maghiare s-au intensificat. Teroarea asupra populației românești s-a extins și a îmbrăcat forme din cele mai grav, iar trupele române au fost confruntate cu numeroase atacuri[1].

În cadrul Conferinței de pace de la Paris, care-și deschidea lucrările la 18 ianuarie 1919, diplomația română s-a angajat într-o amplă acțiune care avea în vedere recunoaștere internațională a Marii Uniri. În același timp, campaniile armatei din 1918–1919 au avut drept scop, așa cum s-a precizat, apărarea statului național unitar român, aflat la începutul existenței sale. Urmărind, în primul rând, să-și asigure această existență, față de pretențiile unor regimuri care au devenit bolșevice, România a contribuit, totodată, la stăvilirea pericolului „roșu", ce amenința să se extindă în Europa Centrală.

Consfințită pe plan intern, într-o primă formă, prin decretele-legi din aprilie (Basarabia) și decembrie 1918 (Transilvania și Bucovina), Marea Unire se cerea ratificată prin legi adoptate de reprezentanța națională. Primul Parlament al României întregite, rezultat din aplicarea, pentru prima oară, a votului universal, a trecut la dezbaterea proiectelor respective în ziua de 29 decembrie 1919, apreciată ca „unul dintre cele mai înălțătoare momente de istoria României și a neamului românesc"[2]. În discursul rostit cu acest prilej, N. Iorga, președintele Adunării Deputaților, sublinia măreția momentului când „Basarabia și Bucovina, țările smulse vechii Moldove, și acele mândre părți ardelene, bănățene, crișane și maramureșene... au proclamat pe rând reintrarea lor în România deplină". Într-o atmosferă entuziastă, prin îndelungi aclamații (cu excepția grupului socialist, care s-a abținut de la vot), Parlamentul a adoptat cele trei proiecte[3]. Ceea ce săvârșiseră românii de pretutindeni în marele an 1918 era întărit acum de reprezentanții aleși ai cetățenilor de pe întreg întinsul statului. Actele de Unire primeau o nouă sancțiune democratică[4].

În discursul de recepție la Academia Română, rostit de Octavian Goga la 23 mai 1923, se remarca însemnătatea marelui act național, ca rod al unor îndelungi acumulări de energii: „Unitatea națională de astăzi este încoronarea unei opere de străduințe necurmate. Ea a venit ca o rezultantă a frământărilor de ieri, ca o consecință logică a unui proces normal de evoluțiune, un ultim acord într-o zbuciumată simfonie... Am trăit perioade tulburi de apăsare, sub loviturile lor ar fi putut ușor să intervie stingerea noastră.

---

[1] *Ibidem*, p. 161–166; Const. Kirițescu, *op. cit.*, 3, p. 395–402.

[2] I. Scurtu ș.a., *Istoria Basarabiei...*, p. 132.

[3] Cele trei legi au fost publicate în „Monitorul Oficial", nr. 206 din 1 ianuarie 1920; vezi și: *Lege asupra unirii Basarabiei cu vechiul Regat al României; Lege asupra unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Satmarului și Maramureșului cu vechiul Regat al României; Lege asupra unirii Bucovinei cu vechiul Regat al României*, în *Colecțiuni de legi, decrete-legi, regulamente, deciziuni ministeriale (14 aprilie 1919 — 31 martie 1920)*, 3, București, 1920, p. 584–587.

[4] *DAD*, ședința din 29 decembrie 1919, în „Monitorul Oficial", nr. 27 din 20 ianuarie 1920, p. 300 și urm.; declarația lui Gh. Cristescu în ședința din 30 decembrie 1919 (ibidem, p. 311); I. Nistor, *Istoria Basarabiei...*, p. 292; I. Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei...*, p. 129–131; C. Neagu, *op. cit.*, p. 91.

Totdeauna însă, cu rezistența îndârjită a sănătății robuste, masele românești de pretutindeni au păstrat și în cele mai amărâte zile instinctul sigur al unei înrudiri organice. Unitatea de suflet ni s-a menținut astfel fără știrbire de-a lungul vremii. Ca la un loc cu adâncuri mari, viforele au bătut valurile de la suprafață și au păstrat adesea oglinda lor, în albia de jos însă unda a rămas limpede și pură"[1].

De asemenea, în lecția inaugurală a cursului de Istorie a Transilvaniei (11 noiembrie 1919) Ioan Lupaș s-a referit la factorii istorici care au întreținut și determinat evoluția unitară a poporului român: 1. *Factorul geografic* (teritoriul în marginile căruia s-a format și pe care l-a locuit fără întrerupere neamul românesc), cuprinzând și viața economică, îndeletnicirile; 2. *Factorul etnografic* (individualitatea neamului); 3. *Factorul religios* (importanța unității de credință în constituirea și păstrarea individualității etnice); 4. *Factorul rațional* (limba, care ne-a păstrat icoana vie a originii și, împreună cu religia, a constituit un mijloc puternic de neîntreruptă legătură între „toate pâlcurile neamului nostru, sfâșiat în atâtea țări, sub atâtea cârmuiri străine"); 5. *Factorul tradițional* (comunitatea istorică de obiceiuri, datini și amintiri); 6. *Factorul juridic* (legile și instituțiile sociale) și, deasupra tuturor acestora, 7. *Factorul moral* care, în evoluția sa, a condus treptat la constituirea conștiinței naționale și a statului național unitar[2]. Problema a fost reluată și dezvoltată în *Istoria Unirii românilor*, în prima parte, referitoare la „temeiurile adânci și nezguduite" ale statului român întregit; „Unirea național-politică de la anul 1918 nu se cuvine să fie înfățișată, nici măcar în parte, ca *un dar*, coborât asupra neamului românesc din încrederea și simpatia lumii civilizate", ci ca urmarea firească a unei pregătiri de sute de ani[3].

În a sa *Introducere* la *Originile și formarea unității românești* (1943), Gheorghe I. Brătianu preciza că proiectul demersului i-a fost inspirat de lucrarea lui N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, apărută în 1915, și de „cea mai recentă lucrare românească asupra acestui subiect", *Istoria Unirii românilor* a prof. Ioan Lupaș. Realizarea proiectului l-a preocupat însă peste douăzeci de ani, mai ales că, „după realizarea unității românești, se punea problema alcătuirii unei lucrări omogene despre această istorie

---

[1] Octavian Goga, *Coșbuc*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*. Ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, București, 1980, p. 142–143.

[2] Ioan Lupaș, *Factorii istorici ai vieții naționale românești*. Lecție ținută la Universitatea din Cluj, în ziua de 11 noiembrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de *Istorie a Transilvaniei*, în AIINC, I, 1921–1922, Cluj, 1922, p. 19–45; *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843–1943)*. Antologie, comentarii și note de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderașcu. Iași, 1993, p. 178–197.

[3] I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor* (*Cuvânt înainte* de Ioan Scurtu), București, 1993, p. 13 și urm. „Astfel, statul român, întregit în forma lui de astăzi — preciza profesorul clujean în lucrarea apărută în 1937 — trebuie prețuit ca unul dintre cele mai statornice, având *temeiuri adânci* și nezguduite în alcătuirea geografică a pământului strămoșesc, în firea poporului român și în trăinicia lui nepilduită, în legăturile lui sufletești întărite prin unitatea aceluiași grai, aceleiași credințe, acelorași datini și obiceiuri, în asemănarea nedesmințită a întocmirilor și așezămintelor moștenite din bătrâni și, mai presus de toate, în puterea morală a conștiinței naționale, fără de care ar fi șubrede și nesigure toate celelalte temeiuri" (*Ibidem*, p. 14).

atât de complexă şi prea multă vreme divizată în părţi artificiale şi total separate: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania"[1]. De la *Elementele unităţii* (în care spaţiul geografic, continuitatea etnică şi spirituală ocupa un loc deosebit), trecând prin *Instinctul unităţii*, Gh.I. Brătianu tratează în Cartea a treia, *Conştiinţa unităţii*, care cuprinde: *Deşteptarea naţionalităţii române*, *Etapele unităţii politice* şi *Desăvârşirea unităţii*. România întregită, demonstrează ilustrul istoric, nu este efectul întâmplător al unei conjuncturi trecătoare; unitatea românească este „rezultatul unei lungi evoluţii istorice, care îi dă sensul predeterminat al unei vieţi naţionale", într-un spaţiu care-i aparţine de fapt[2]. La sfârşitul anului 1918 era realizată unitatea românească „aşa cum fusese întrevăzută de vizionarii secolului naţionalităţilor în proiectele lor cele mai îndrăzneţe". Această unitate — sublinia Gh.I. Brătianu în încheierea demersului său ştiinţific — „cuprinsă între limitele naturale pe care i le-au trasat, de-a lungul secolelor, condiţiile geografice şi sensul misiunii sale în cadrul Europei, este o realitate pe care vicisitudinile politice au putut, fără îndoială, să o umbrească uneori, dar care rămâne întreagă, ca unul din fundamentele necesare ale păcii, ale oricărei ordini europene drepte şi durabile"[3].

România întregită s-a înfăptuit pe cale democratică, prin adunări cu caracter plebiscitar. Hotărârile adoptate la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia au exprimat poziţia naţiunii în epocă; consemnând Unirea, ele au precizat şi sensul dezvoltării democratice a societăţii, prevăzându-se, explicit sau implicit, reforma agrară, votul universal, egalitatea tuturor cetăţenilor, indiferent de etnie, limbă şi religie etc. Actele de Unire au fost străine de orice şovinism, poporul român făcând dovada unei remarcabile maturităţi politice, în concordanţă cu spiritul de înţelegere şi toleranţă care l-a animat întotdeauna.

Marea Unire a însemnat un eveniment de importanţă capitală pentru destinele naţiunii, a marcat sfârşitul unei etape şi intrarea societăţii româneşti într-o nouă etapă a evoluţiei sale istorice, întreruptă brutal la începutul celui de al doilea război mondial. De la mijlocul secolului al XIX-lea, procesul de modernizare s-a desfăşurat într-un ritm accelerat în anumite direcţii. De-a lungul a aproximativ 75 de ani, au fost înfăptuite — în etape şi cu modificări cerute de desfăşurarea concretă a procesului — obiectivele stabilite de Revoluţia de la 1848: Unirea Principatelor, Independenţa, Marea Unire, eliberarea şi împroprietărirea ţărănimii, dezvoltarea comerţului şi a industriei, înfiinţarea Băncii Naţionale şi a altor instituţii de credit, învăţământ de toate gradele, egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor, adunare naţională aleasă prin vot universal şi altele. O parte din aceste obiective au fost duse la îndeplinire prin Actele Unirii şi prin reformele înfăptuite în anii imediat următori, în mod deosebit în 1918–1923.

Teritoriul („pământul românesc") şi populaţia au reprezentat elemente esenţiale ale statului. România realizată în anul 1918 avea un caracter naţional unitar şi prin structura populaţiei, etnia română reprezentând majoritatea absolută. În raport, însă, cu situaţia

---

[1] Gheorghe I. Brătianu, *Originile şi formarea unităţii româneşti*. Ediţie, studiu introductiv şi note de Ion Toderaşcu, Iaşi, 1998, p. 3.

[2] *Ibidem*, p. 297.

[3] *Ibidem*, p. 304.

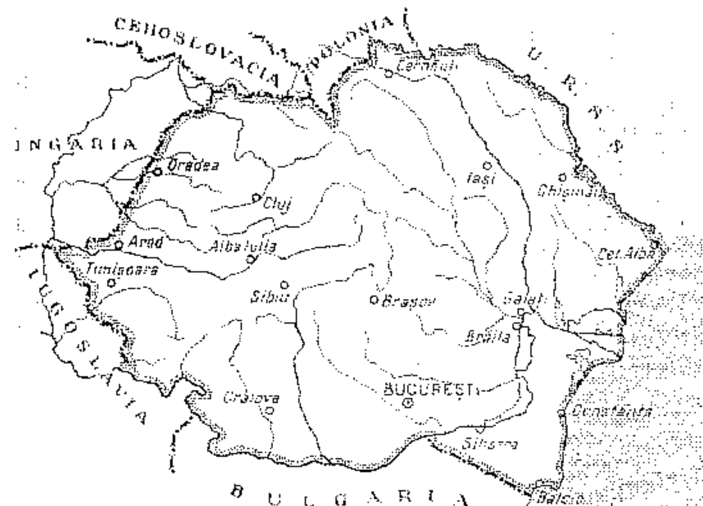


Fig. 161 România Întregită prin hotărârile de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia.

din vechea Românie, locul şi rolul minorităţilor au crescut, în cadrul unui proces complex de înţelegere şi acceptare, mai rapidă sau mai lentă, totală sau parţială, a noii realităţi. Poziţii extremist-naţionaliste s-au manifestat (cu consecinţe ce nu trebuie minimalizate), dar ele nu au avut acces la putere decât la sfârşitul perioadei interbelice. Unele categorii sau elemente din cadrul minorităţilor au încercat, pe diferite căi, să-şi menţină privilegiile, să se folosească numai de drepturi, nesocotind îndatoririle şi angajându-se chiar să sprijine tendinţe revizioniste din exterior. Dincolo de unele asperităţi, este de remarcat faptul că la realizările epocii şi-au adus contribuţia specifică populaţia românească şi minorităţile, ţinând seama de particularităţile tradiţionale de viaţă economică, socială, cultural-confesională ş.a.

Marea Unire a condus la creşteri însemnate: de la aproximativ 137 000 km^2, suprafaţa ţării a sporit la 295 000 km^2, iar populaţia s-a mărit, de asemenea, de peste două ori, ajungând, în 1920, la 15 540 000 locuitori, în 1930 la peste 18 000 000 şi în 1939 la aproape 20 de milioane de locuitori (cifre rotunjite). Suprafaţa arabilă a sporit de la 6 650 000 ha la 14 000 000 ha, iar cea acoperită cu păduri, de la 2 500 000 ha la 7 300 000 ha. Forţa industriei a crescut cu 235%, au sporit considerabil resursele de materii prime şi energie, lungimea căilor de transport etc. România era a zecea ţară din

Europa (din cele 28) în ce privește întinderea și a opta după numărul locuitorilor, devenind astfel o țară mijlocie pe continent[1].

Până a se ajunge la punerea în valoare a noului potențial, România a fost confruntată cu mari greutăți, ca urmare a efortului de război și a exploatării economice din teritoriile ocupate de inamic. Pierderea tezaurului trebuie, de asemenea, avută în vedere. În problema reparațiilor de război, cele recunoscute și mai ales cele obținute au fost cu mult inferioare efortului și pagubelor suferite în timpul războiului, iar contribuția acestora la refacerea economică, redusă. Pierderea celor 1,5 milioane de vieți omenești pe întreg teritoriul României întregite — pierdere ce nu poate fi în nici un fel măsurată — a avut consecințe imediate grave în ce privește populația activă și procesul de refacere. Venitul național era mult sub cel din anul 1913. Aveam mai întâi de refăcut, de reconstruit, și apoi de dezvoltat și de consolidat.

La toate aceste greutăți s-au adăugat cele izvorâte din însuși procesul de consolidare a Marii Unirii, de realizare a unificării administrative, economice, politico-sociale, spirituale. Momentele Unirii din anul 1918 nu au rezolvat, *ipso facto*, problemele unificării. De fapt, nici nu și-au propus acest obiectiv, dar în entuziasmul manifestat în acele clipe, firesc de altminteri, nu au fost evaluate, la realele lor dimensiuni, unele din aceste probleme. Fiecare provincie care s-a unit avusese de suferit influențe specifice, venind din direcții diferite, cunoscuse particularități care au izvorât din modul de exprimare al fiecărei stăpâniri străine. Presiunile exercitate de acele stăpâniri nu au reușit să modifice esența specifică a neamului nostru și nici să-l dizloce. În fond, și Viena, și Budapesta, și Sankt-Petersburgul au urmărit deznaționalizarea populației românești, contopirea acestor provincii în imperiile respective, ruperea definitivă din trunchiul de bază. Mijloacele utilizate nu au fost întotdeauna aceleași și de aici moștenirea, într-o oarecare măsură diferită, adusă de aceste provincii. Astfel se explică unele din asperitățile procesului complex al integrării provinciilor și al consolidării României întregite; la acestea, s-au adăugat cele generate de greșelile și abuzurile săvârșite mai ales în primii ani de după Unire, de complicațiile intervenite pe plan extern (în fixarea exactă a frontierelor) etc. În ansamblu, a fost nevoie de de o perioadă de aproximativ zece ani pentru a le depăși, dacă nu în totalitate, în cea mai mare parte.

În continuarea și accelerarea procesului de modernizare, în cei aproape 22 de ani de existență a României întregite, ca urmare directă sau indirectă a marelui act național, s-au obținut rezultate notabile, chiar strălucite în unele domenii. S-au manifestat abuzuri și inechități, convulsii sociale, dar societatea românească a mers pe un drum ascendent; rezultatele obținute trebuie raportate la situația anterioară Marii Uniri și la stările de lucruri din alte state europene. A existat și o angajare a unor largi categorii sociale în acțiunea de refacere și relansare, au acționat forțe politice și personalități competente, în stare să îndrume energiile în direcția îndeplinirii unor obiective majore. Vocația constructivă a locuitorilor statului român s-a manifestat mai puternic, în plan național și universal.

---

[1] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, București, 1999, *passim*; Gh. Iacob, *Economia României (1859–1939). Fapte, legi, idei*, Iași, 1996, p. 114 și urm.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

AMAER, fond 71, E2, partea a II-a, Petrograd, 1916–1918.

DANIC București: fond Parlament, 1916–1917; fond Președinția Consiliului de Miniștri, 1917; fond Casa Regală, 1918.

DJAN Iași, fond Universitate-Rectorat, 1918–1919.

BOTORAN, Constantin, MATICHESCU, Olimpiu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național român*, Cluj-Napoca, 1980.

Cartea neamului. Marea Unire de la 1918. Documente istorice, volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran, București, 1993.

Colecțiune de legi, decrete-legi, regulament, deciziuni ministeriale (*14 aprilie 1919–31 martie 1920*), 3, București, 1920.

Consiliul Național Român din Blaj (*noiembrie 1918 — ianuarie 1919*). *Protocoale și acte*. 1–2. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indici și glosar de Viorica Lascu și Marcel Știrban, Cluj-Napoca, 1978–1980.

Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. recunoașterea ei națională. 1918. Documente interne și externe (*1918–1920*), 3–6, București, 1986.

Documents diplomatiques secrets russes. 1914–1917, Paris, 1928.

Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public, cu un studiu introductiv de N. Dașcovici, Iași, 1936.

Maramureșul și Marea Unire. Crestomație de texte și documente. 1918–1919 (ediție îngrijită de Mihai Dăncuș și Gheorghe Todincă), Sighetu Marmației, 1998.

Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 [Acte și documente], București, 1943.

Marea Unire a românilor în izvoare narative. Ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, București, 1984.

Minoritățile naționale din România. 1918–1925. Documente (coordonatori: Ioan Scurtu și Liviu Boar), București, 1995.

ROZ, Alexandru, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad. 1918* (*Acte și documente*) 1, Cluj-Napoca, 1993.

Capitolul VIII

DEZVOLTAREA CULTURALĂ ÎNTRE 1878 ȘI 1918*

O cercetare descriptivă sintetică a culturii românești, realizată cu grija evidențierii specificității ei naționale și a diversității ei interioare, poate, lesne, convinge că acest document expresiv al spiritualității noastre dobândește, în perioada înscrisă între anii liminari 1878–1918, convențional acceptați, o dimensiune spectaculară, de-a dreptul explozivă, edificatoare sub raportul formelor noi câștigate în urma impulsurilor primite din partea forțelor sociale și a mișcării de idei a vremii.

Prodigioasa ei diversitate și complexitate nu trebuie să surprindă, pentru că, știut este, cultura, ca act viu, participă hotărâtor, cu caracterul ei dinamic și stimulativ, la viața poporului, intrat, acum, într-o altă etapă, puternic individualizată, a devenirii sale istorice.

Consolidată în liniile ei fundamentale, epoca constituirii și organizării statului național modern, marcată de Revoluția de la 1848, de actul Unirii din 1859 și de Războiul de Independență din 1877–1878, se încheiase. Cultura acestei epoci, în ansamblu, contribuise, prin căile ei proprii, la procesul de transformare a României moderne, creându-i mijloace și forme de manifestare, impulsionându-l, justificându-l și personalizându-l prin originalitatea-i distinctivă.

După 1878, în urma unei radicalizări în toate domeniile, în economie, pe plan social, în mișcarea politică, în ideologie, în mentalitate, în mai larga deschidere spre lumea din afară, se delimitează o nouă perioadă, mai evident și entuziast productivă, cu toate decalajele istorice existente și agravarea contradicțiilor, prin sporirea capacității de creație materială și spirituală.

Fără a fi un simplu reflex al procesului evolutiv organic, pentru că determinismul liniar, deductiv, între condițiile materiale și aspectele semantice nu poate fi luat, nici în

---

* *Datele privitoare la dezvoltarea culturii maghiare și germane din Transilvania și Banat între anii 1878–1918, prelucrate în cuprinsul capitolului de față, ne-au fost puse la îndemână, în mare parte de Csucsuja István și de Rudolf Gräf, iar cele pentru dezvoltarea culturii din Bucovina, de Mihai Iacobescu.*

acest caz — ca nicicând — în considerare, cultura acestei perioade a susținut, ca factor propulsiv, *dezvoltarea desfășurată* a societății românești capitaliste și, depășind cadrul în care a fost circumscrisă, a devenit un element activ al determinărilor românești istorice și spirituale.

Ca și întregul proces al civilizației, și cel al culturii s-a realizat, în această epocă de pilduitor militantism civic, când s-a consolidat națiunea și statul național, când s-a pregătit Unirea cea mare, pe „albia ideii naționale". Cultura epocii a fost, prin caracteristicile sale cele mai pregnante și în întrupările ei concrete, *o cultură națională*. Ca rezultantă a timpului și spațiului românesc, fără să ignore ecourile și sugestiile venite din afara, din lumea franceză mai ales, dar și din cea germană (cu precădere asimilate în cadrul mișcării junimiste), ea a ajuns, în configurația particulară dobândită în raport cu valorile universale, receptate liber și creator, să exprime interesele naționale, să întărească sentimentul coeziunii și solidarității colectivității românești și să contribuie activ la formarea conștiinței de sine a poporului nostru.

Prin racordarea vechilor achiziții dobândite, la perspectivele spiritualității sfârșitului de veac al XIX-lea și începutului celui de-al XX-lea, toate domeniile acestei culturi, marcat naționale, și-au reluat, în continuitatea lor înnoitoare, dialogul cu realitatea, hotărâte să contribuie, cum de îndată se va vedea, printr-un proces de extindere și aprofundare, la realizarea unor valori reprezentative pentru creativitatea colectivității românești.

Învățământul, „puterea formativă cea mai însemnată a unei societăți", cum, pe drept, a fost socotit, a devenit preocuparea constantă a acestei perioade, în virtutea convingerii că instrucția și educația erau o garanție a progresului social și cultural. Așezarea învățământului pe baze științifice, democratizarea lui prin asigurarea legislației și a bazei materiale necesare, prin o politică școlară atent urmărită, vor conduce la formarea unui valoros aparat administrativ, economic, financiar, politic, alcătuit din profesioniști, vor ridica nivelul intelectual general, vor educa toate conștiințele în spiritul idealurilor naționale, vor crea și impune *școli* științifice de renume, propulsând știința și tehnica românească, prin realizări de autentică valoare, în circuitul valorilor universale.

Presa, această martoră a inteligenței și sensibilității unei perioade istorice, în permanență „cu urechea la glasul timpului", a încadrat, tot mai hotărât, problemele vremii într-o largă perspectivă etică și națională și, ancorată, puternic, în lupta politică și ideologică a vremii, a devenit un mijloc excelent de a agita idei și de a-i uni pe oameni prin legăturile durabile ale acestor idei.

Așezată în contextul vieții sociale, la a cărei construcție participa, *știința*, cu impactul ei asupra culturii, prin creație, informare, instruire și asimilare, a contribuit tot mai mult la formarea gândirii, la edificarea corectă a viziunii despre lume, la înțelegerea dreaptă a problemelor vieții. Chimia și fizica au dobândit întinderi nebănuite, matematica a devenit un instrument de analiză cu multiplă utilizare, economia politică, istoria și filosofia au slujit drept temei ideologic pentru afirmarea și legitimarea unor vechi drepturi sociale și politice. Dublându-și semnificația științifică prin una subliniat ideologică, științele pozitive ca și cele sociale, răspunzând unor necesități obiective ale procesului de dezvoltare

istorică a societății, au lucrat, prin cei mai buni reprezentanți ai lor, la triumful spiritului științific românesc, implicându-se, tot mai eficient, în activitatea creatoare europeană.

La fel de evident a fost, în această epocă, rostul *artelor* în „ridicarea inteligenței și luminarea nației", cum spusese Kogălniceanu. Pictura, sculptura, muzica au încercat să rezolve spinoasa problemă privind raporturile dintre tematică și limbajul artistic și, prin orientarea către veridicitate, au ajuns la realizarea unor opere cu o concentrată substanță umană și etică în conținut și cu o marcată originalitate în expresie.

Conștient și sistematic valorificată a fost și însușirea de instituție vie a *teatrului*, care, după lunga și anevoioasa cale a „românirii" lui, a ajuns un factor de observație și de cunoaștere, o tribună de pe care s-au rostit, cu autoritate și talent, adevărurile vieții umane.

În sfârșit, *literatura*, această valoare de echilibru a omenirii, era chemată să-și exercite, în funcție de propria specificitate, lucrarea ei civilizatoare și umanizatoare. Întinderea și varietatea universului tematic ca și diversitatea formelor de comunicare cu lumea realului au fost tot mai evidente, noua epocă literară oferind modalități înlesnitoare pentru afirmarea celor mai diverse tipuri de sensibilitate și vocații artistice.

Angajate într-o împlinire permanentă, domeniile culturii din această fecundă perioadă istorică, rezultat firesc al raportului organic existent între restructurarea în substanță, ce avea loc în toate sectoarele spiritului public, și ritmul mișcării spirituale, au oglindit bogăția spiritual-intelectuală creativă a națiunii. Condiția umană a epocii s-a reflectat, în adevărata ei configurație, în cultura acestei epoci, care, alăturată la ceea ce viitorul va adăuga, va constitui un fond prețios al unei culturi noi, mereu mai sensibilă la tot ceea ce era mai propriu românilor și, prin aceasta, universal în existența unei umanități.

Bogăția culturii, dimensiunile ei în adâncime și extensiune, au fost probate de valorile pe care s-au întemeiat în câteva din compartimentele ei cele mai reprezentative. Studiul evolutiv al acestor compartimente, pe care-l întreprindem în paginile ce urmează, în nevoia de sistematizare pe care o resimțim, va fi, nădăjduim, edificator pentru structura internă și profilul puternic personalizat al culturii noastre din această perioadă istorică.

Învățământul. După constituirea statului național și dobândirea independenței, în plină epocă a instituționalizării principiilor, se constată un interes tot mai viu și o preocupare tot mai constantă pentru problemele de învățământ și de educație. Reprezentanții opiniei publice erau convinși că îmbunătățirile economice, politice, culturale, pentru care militau, puteau fi mai lesne dobândite printr-o instrucție publică organizată, care să dea poporului încredere în energia și virtuțile lui și să-și pună în valoare, în condiții favorabile, posibilitățile de dezvoltare[1]. Operei de organizare a școlii românești, începută prin legea din 1864, care fixase cadrul instituțional de dezvoltare a învățământului primar, secundar și universitar, i se căutau noi forme de consolidare. Fără să prevadă condițiile materiale necesare pentru aplicarea ei, legea din 1864 a contribuit, totuși, la

[1] Cu privire la problemele de învățământ și educație, vezi *Istoria învățământului din România*, 2, *1821–1918*, București, 1994, *passim*.



Fig. 162 Spiru Haret.

procesul de unificare a instrucțiunii publice. Acest proces s-a amplificat și s-a adâncit, în semnificațiile lui majore, într-o nouă ambianță ideologică, prin dobândirea unei viziuni unitare, limpede, asupra învățământului românesc, când, prin votarea, în 1893, a proiectului de lege propus de Take Ionescu, s-a modificat organizarea învățământului primar, diversificat în școli de cătune, primare inferioare, primare superioare și cursuri primare complementare și de „repetire". Obligativitatea școlară pentru copii a fost mărită de la 7–8 ani la 12–14 ani, cu un regim de preferințe „pentru băieți" și pentru „copiii de părinți români". Se asigura o pregătire mai temeinică a învățătorilor și a institutorilor, legea păstrând mai vechea deosebire dintre dascălii de la sate și orașe, prin introducerea practicii pedagogice, în anul V al școlii normale. Asemenea școli normale pentru pregătirea învățătorilor și institutorilor au fost tot mai bine dotate, ca de pildă cea de la Iași, „Vasile Lupu", descendenta unei mai vechi *Școli preparandiale*, a cărei direcție fusese încredințată, în 1864, lui Titu Maiorescu. În 1891, școala s-a transferat într-un local propriu, prevăzut cu ateliere școlare și loturi experimentale pentru practica agricolă. De altfel, prin legea din 1893, s-a imprimat întregului învățământ primar un caracter mai practic, prin introducerea lucrului manual în școli, prin organizarea de ateliere școlare și practică agricolă, toate urmări benefice ale unui proces evident de înnoire, de modernizare.

O evoluție mai înceată și mai dramatică a avut-o *școala normală de fete*. Vechiul *Institut de fete* din 1856, devenit, în 1859, *Școală centrală*, cu menirea de a pregăti institutoare pentru cele dintâi școli de fete suburbiale, numită, mai apoi, „Școală secundară", prin legea din 1864, s-a transformat, în 1893, în *Școala normală de fete*, devenită, în 1904, *Școala de învățătoare rurale*, luând numele lui Mihail Sturdza, întemeietorul vechii școli de fete.

Îmbunătățirea programelor de învățământ ale acestei școli normale ca și înființarea de grădinițe de copii în mediul rural (cu obligativitatea frecventării lor regulate abia după 1909), s-au datorat omului de știință, cu vădite concepții pozitiviste, Petru Poni, care, în legea din 1896, a ținut să înlăture, din perspectiva și nevoile momentului, deosebirea dintre învățământul primar rural și cel urban și să stabilească prevederi pozitive în ceea ce privește numirea și transferarea cadrelor didactice.

În același an, a apărut legea pentru construirea clădirilor școlare și pentru înființarea *Casei Școalelor*, cu scopul de a afla mijloacele pentru întreținerea unei atmosfere de încredere în școala națională, tot mai necesară progresului social și moral. În 1898, a apărut o a treia lege, căreia i s-au adus completări în 1901, 1903, 1908 și 1909, servind

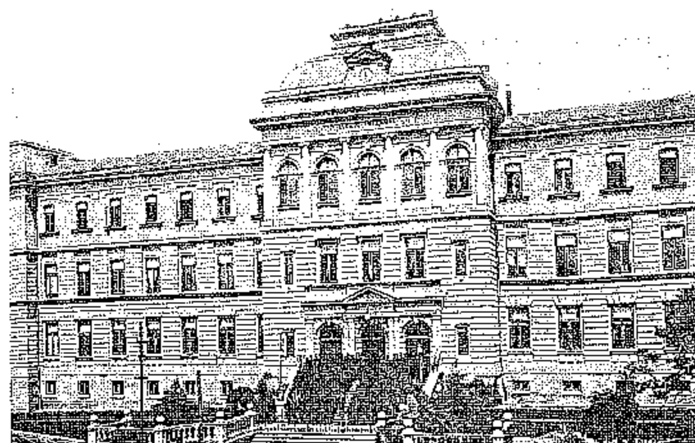


Fig. 163 Iași, Liceul Internat („Costache Negruzzi).

ca bază a organizării învățământului până la legea din 1924, datorată lui Spiru Haret „omul școalelor", cum, pe drept, a fost numit. Cu simțul contemporaneității care-l caracteriza, cu fermitate programatică și reale posibilități de discernere critică, acest mare pedagog a propus soluții înnoitoare programului formativ al școlii românești, valorificând, prin propriu-i efort lucid, vocația constructoare a instituțiilor de învățământ. Prin legile de care îi este legat numele, învățământul secundar și cel superior au cunoscut o evidentă etapă de progres. Liceul a fost diferențiat în două cicluri: unul inferior, cu programă comună tuturor elevilor, și altul superior, trifurcat în învățământ modern, real și clasic. Prin acest nou sistem de învățământ, adaptat intereselor reale ale țării, au început să se pregătească cadre necesare industriei și comerțului, tot mai înfloritoare, fără să se minimalizeze învățământul umanistic, predominant teoretic. *Liceul național*, provenit din Colegiul național (găzduit într-o aripă a vechii Academii Mihăilene), *Liceul internat* („Costache Negruzzi", înființat, în 1895, ca „liceu model"), *Institutele unite*, toate trei din Iași, *Liceul „Gh. Lazăr"* din București, pentru a nu le aminti decât pe acestea, erau școli secundare de veche tradiție și de recunoscut prestigiu, cu elevi și profesori străluciți, care au constituit, pentru o întreagă posteritate, modele de înaltă responsabilitate etică și civică.

Același Spiru Haret, prezență activă și determinantă în procesul evolutiv al școlii românești, a făcut să se voteze, în 1899, și o lege a învățământului profesional, vechile „școli de arte și meserii" dezvoltându-se pe alte baze, cu planuri de instrucție și statute

speciale[1]. Acestora li s-au adăugat școli comerciale, școli confesionale — multe din ele particulare — școli secundare pentru fete, școli normale, licee militare, din 1909, seminarii teologice, care au întărit rețeaua școlară în întreaga țară și au făcut dovada unei politici școlare tot mai atent urmărită. Dacă nu se ignoră stadiul de la care s-a pornit, progresul apare evident, mărturisind convingerea că școala reprezinta o puternică armă de afirmare națională și de emancipare intelectuală și socială, punând colectivitatea românească în relație nemijlocită cu mișcarea de idei a epocii.

Merită să fie menționate, apoi, măsurile întreprinse pentru o mai atentă elaborare a programelor școlare, pentru confecționarea materialelor didactice, pentru aprovizionarea bibliotecilor școlare, pentru modul de recrutare a corpului didactic, pentru apariția unor lucrări de pedagogie științifică, ce actualizau și puneau în practică gândirea pedagogică și școlară a timpului. În publicațiile vremii, școala a rămas o temă prioritară, iar oamenii de cultură (printre ei și scriitorii noștri clasici), au discutat probleme ale sistemului școlar, propunând mereu soluții înnoitoare, formând convingeri și semănând încredere. Pe „viul problemelor la ordinea zilei", pătura cultă a vremii, substanțial implicată în programul formativ al instituțiilor școlare, făcea pedagogie, preocupată de mijloacele prin care țara putea să se înalțe.

Noi principii și obiective orientative au călăuzit și învățământul superior, reafirmate încă de *Legea asupra instrucțiunii*, din 1864. În nevoia de specializare, tot mai mult resimțită, s-a reînființat, în 1881, *Școala națională de poduri și șosele*, iar, mai apoi, *Politehnica*. În 1883, s-a reorganizat *Școala de medicină veterinară*, iar, în 1893, *Școala specială de silvicultură*. Procesul de specializare, concretizat prin înmulțirea de cursuri și organizarea de seminarii și laboratoare, s-a adâncit și la cele două universități din Iași și București. Profilul acestora a devenit mai complex: la facultățile de filosofie, de drept și litere, existente, încă, de la înființare, s-au adaugat altele de științe exacte, matematică, chimie, fizică, științe naturale. Disciplinele de studiu s-au diferențiat prin apariția unor catedre noi de chimie organică și anorganică, de mecanică teoretică, de botanică, zoologie, geologie, mineralogie, petrografie etc. La rândul ei, *medicina* a dobândit, în 1889, doar la zece ani de la înființarea unei instituții specializate, un profil diversificat, care i-a îngăduit să pregătească specialiști de înaltă calificare, deveniți, cu timpul, savanți cunoscuți în „Europa științifică". Completându-și mereu profilul și organizându-și materiile de studiu, universitățile românești au devenit, în pofida numeroaselor greutăți întâmpinate, legate mai ales de baza materială, adevărate cetăți ale științei avansate, ale democrației și progresului, cu largi deschideri către toate orizonturile cunoașterii. Mari profesori, ca Titu Maiorescu, Vasile Conta, Alexandru Philippide, A. D. Xenopol, Garabet Ibrăileanu, Alexandru Myller, Ștefan Procopiu, Petru Poni, Grigore Cobălcescu, Ion Simionescu, medicii C.I.Parhon, Victor Babeș, Nicolae Leon, Nicolae Hortolomei, Gheorghe Marinescu, savanți și pedagogi, rămași în conștiința posterității prin militantismul lor

[1] Vezi I. Cojocaru, *Școlile tehnico-profesionale și de specialitate din statul român (1864–1918)*, București, 1971, *passim*.

intelectual și civic, și-au asociat existența cu însăși istoria culturii române, lucrând, neabătut, pentru formarea conștiinței colective și înălțarea condiției umane.



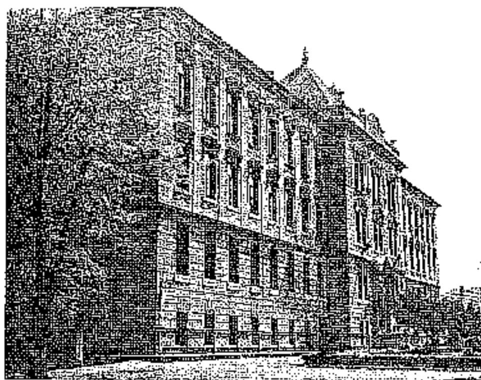
Fig. 164 Andrei Bârseanu.

Noua structurare a sistemului de învățământ din această perioadă, mai accentuată, într-o altă realitate contextuală, după 1900, care impunea, printr-o insistență semnificativă a preocupărilor, corective, ameliorări, modernizări, a dus și la primele organizații ale corpului didactic (*Societatea corpului didactic primar*, *Societatea profesorilor secundari*), la apariția unor publicații specializate („Învățământul primar", „Convorbiri didactice", 1895–1901, „Noua revistă pedagogică" etc.). Cele dintâi asociații studențești s-au ivit tot acum: „Clubul studenților universitari din Iași", „Datoria", „Societatea studenților în medicină români". Erau, toate, realizări majore, pornite dintr-o solidarizare colectivă, ce depun mărturie pentru existența unui simț al responsabilității pentru destinul școlii românești.

În *Transilvania*, învățământul românesc a fost organizat în cadrul sistemului politic exclusivist al regimului dualist, lipsit de condiții înlesnitoare pentru dezvoltarea lui[1]. Legea din anul 1868, care prevăzuse obligativitatea învățământului primar pentru toți copiii între 6 și 12 ani (în așa-numitele *școli poporane*, cu două nivele, unul elementar, celălalt mai evoluat), a constituit un oarecare stimul creator pentru școala românească, prin îmbunătățirea rețelelor școlare existente, prin recomandarea unor programe prevăzute cu materii practice și aplicarea acestora de către un personal didactic calificat. Așa și-au putut desfășura, cu voință conștientă, activitatea pe acest tărâm, patrioții români Timotei Cipariu (director al liceului din Blaj), Andrei Bârseanu, Ioan Popescu, Virgil Onițiu, autori de lucrări cu caracter pedagogic și de manuale școlare și militanți pentru cutezătoare revendicări politice și sociale.

Legile ministrului Trefort, din 1879 și 1883, mai vădit preocupate de influențarea, în mod instituționalizat, a conștiinței naționale și sociale, au înlocuit legea mai liberală, în prevederile ei, din 1868. Limba maghiară, limba oficială a statului, a devenit obligatorie în predarea tuturor obiectelor, iar învățătorii și profesorii nu puteau accede la o catedră fără buna cunoaștere a acestei limbi. Protestele pentru dezvoltarea liberă și egală în drepturi a tuturor naționalităților s-au înmulțit. *Memorand*-ul din 1892 ca și *Asociația pentru Cultura Poporului Român din Maramureș* au luptat îndelung și cu curaj pentru repunerea limbii române în drepturile ei firești de limbă națională.

[1] Vezi Gh. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1916.


Fig. 165 Arad, Liceul pedagogic.

Legea XXXVIII, elaborată în 1888, de Eötvös Jozsef, păstra prevederile legii din 1868, înmulțind „școlile poporane", pentru copiii de până la 15 ani, adăugând „școli de repetiție" pentru cei ce treceau de această vârstă și nu urmau școli mai înalte, înlesnind apariția școlilor confesionale, rămase sub controlul autorităților ecleziastice și recomandând, ca limbă de predare, limba maternă a învățăceilor. Școlile de ucenici s-au înmulțit ca urmare a legii din 1883, iar învățământul mediu a cunoscut o mai largă dezvoltare datorită legii din 1884, organizat fiind pe două categorii: gimnazii de 8 clase, cu profil umanist mai ales, și școli reale, de 6–8 clase, cu materii de științe exacte în programele de studiu. Ca urmare a dezvoltării vieții economice și sociale, a apărut și o pregnantă diferențiere a profilului școlilor: unele erau agricole, altele comerciale și industriale. Prevăzute cu examen de bacalaureat, la sfârșitul anilor de studiu, aceste școli constituiau treapta firească de accedere în învățământul superior, universitar.

În climatul favorabil dezvoltării învățământului în limba maghiară, s-a înființat, încă din 1872, Universitatea din Cluj, cu patru facultăți: științe umaniste și litere, drept, științele naturii și medicină, devenite, cu timpul, centre de cercetare de recunoscută valoare. Pentru populația românească, învățământul superior s-a limitat doar la existența facultăților de teologie: trei ortodoxe, la Sibiu, Arad, Caransebeș, și patru unite, la Blaj, Lugoj, Oradea și Gherla, înființate, și acestea, la mari intervale de timp. Cei ce voiau să se pregătească pentru alte specialități s-au îndreptat spre universitățile din Budapesta, Praga, Viena. Unii au trecut Carpații, la Iași și București, rămânând aici ca profesori și cărturari de pilduitoare forță productivă, precum Aron și Nicolae Densușianu, Ioan Bianu, Ioan Bogdan, dr. Victor Babeș, Ovid Densusianu ș.a.

Legea din 1891 și, mai ales, legea Appónyi, din 1907, au urmărit, cu o mai mare putere persuasivă, politica de maghiarizare în școlile din Transilvania, ceea ce a dus la o sensibilă scădere a numărului școlilor secundare, ajungând, în 1914, la doar 2 170 din cele aproape 3 000, câte existau în 1880. S-au înmulțit, în schimb, școlile particulare pentru fete și cele confesionale, susținute, din punct de vedere economic și organizatoric, de Biserica ortodoxă și de cea greco-catolică.

Aceeași politică școlară era urmărită și în Banat, unde șvabii bănățeni (ca și cei dunăreni) aveau la îndemână, pentru a se instrui, doar școli susținute de comune și de Biserica catolică, școlile confesionale cunoscând o mai largă libertate de manifestare. Celelalte școli germane elementare și gimnaziale (din Timișoara, școlile normale de la Vîrșeț și Seghedin), trecute în grija statului, erau obligate să se supună sistemului învățământului maghiar din epoca dualismului. După legea lui Apponyi, din 1907, nu mai existau, în Banat, decât 34 de școli cu limba de predare germană.

O situație mai bună au cunoscut școlile sașilor din Transilvania, mai bine organizați politic, iar Biserica evanghelico-luterană, rămasă biserică națională, își făcea simțită prezența în condițiile existenței legislației școlare maghiare. Școlile elementare germane erau susținute financiar de această biserică și de Universitatea Națională a Sașilor (care, cu timpul, și-a pierdut, însă, autonomia). Pe lângă aceste școli elementare existente în fiecare comună, sașii transilvăneni întrețineau și gimnazii, școli agricole, comerciale, de meserii, precum și un seminar teologico-pedagogic pentru învățători și învățătoare. La aceste școli săsești ajungeau și unii copii ai șvabilor bănățeni, susținuți fiind de fundația școlară germano-maghiară (*Deutsch-ungarische Schulstiftung*), înființată în 1910, cu un rol important jucat în lupta pentru păstrarea identității naționale.

În *Bucovina*, școlile românești, atâtea câte existau, după aplicarea, se înțelege, arbitrar, de către administrația imperială, a legii învățământului din 1869 (care promitea un învățământ primar, obligatoriu, gratuit și laic, cu o durată de 6 ani), erau la fel de amenințate în rosturile lor instructive și naționale, ca și cele din Transilvania[1]. Deși, în programul liceului și gimnaziului din Cernăuți, al școlii normale, al Institutului Filosofic de 2 ani și al Institutului Teologic de 4 ani, a fost introdusă limba și literatura română, predarea obiectelor se făcea în limba germană. La fel se întâmpla și la gimnaziul din Suceava, înființat încă din 1860. Trecute sub controlul Consistoriului Ortodox din Cernăuți, școlile primare, ca și celelalte, erau întreținute, cu mari dificultăți, prin eforturile financiare ale Fondului Bisericesc. Situația a devenit și mai grea atunci când ucraineana, limba rutenilor imigranți, a devenit a doua limbă maternă, după 1869 (până atunci limba română era considerată oficial ca limba maternă a populației autohtone), iar școlile româno-ucrainene, alături de cele româno-germane, tot mai numeroase, erau încurajate în acțiunile lor de rutenizare, de asimilare lingvistică a satelor românești.

În 1914, când învățământul elementar părea să fi fost instaurat în toate localitățile, din cele 562 de școli primare doar 187 erau românești, iar, din cei 2 205 de învățători, numai 717 erau români, restul erau veniți din Galiția și teritoriile rusești.

Nu alta era situația la liceele existente la Cernăuți, Siret, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, Vijnița și Coțmani, cu doar clase divizionare românești și cu elevi de etnie românească doar în proporție de o treime. Mai mulți români frecventau școlile normale de învățători și învățătoare.

[1] Vezi Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991.

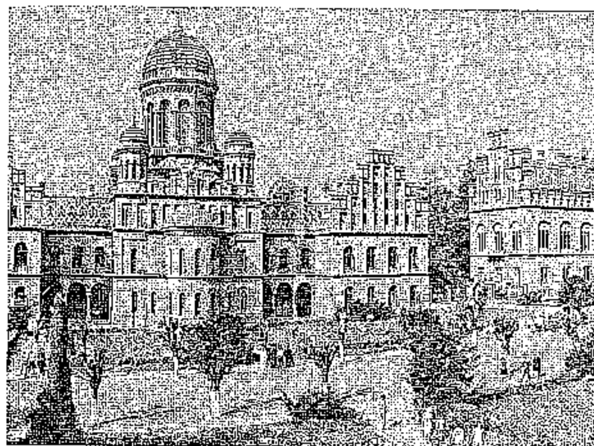


Fig. 166 Cernăuți, Universitatea.

Înființarea Universității „Francisco Josefină", în octombrie 1875, la Cernăuți — și prin străduințele unor intelectuali patrioți români, precum I.G. Sbiera și reprezentanții vestitei familii de cărturari Hurmuzaki, toți cu o cuprindere și înțelegere mai largă și mai adâncă a rolului școlii superioare românești în lupta pentru emanciparea națională — a constituit un succes al mișcării intelectuale din Bucovina.

Când s-a organizat, la această universitate, o catedră de limba și literatura română, ea a fost încredințată lui I.G. Sbiera, iar când a luat ființă, în 1912, o conferință de istoria românilor, ea a fost ilustrată, cu autoritate științifică recunoscută, de Ion Nistor, alături de care funcționau și alți profesori renumiți, ca Sextil Pușcariu, Isidor Onciul, Eugen Botezat, Teofil Sauciuc-Săveanu ș.a. Cu toții făceau parte din „*Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*" (înființată în 1865, din mai vechea „*Reuniunea Română de Lectură*", 1862), o instituție cu rezultate fecunde în lupta românilor, din această provincie înstrăinată, la o viață spirituală proprie și la afirmarea potențialului lor intelectual și civic. Cu o largă reprezentare în conștiința lor a idealurilor naționale, acești dascăli luminați au înțeles să facă — și din școala românească — un mijloc eficient pentru realizarea aspirațiilor legitime ale poporului român.

Într-o realitate contextuală socială și spirituală în continuă transformare, s-a lucrat, așadar, și pe tărâmul învățământului, cu patriotism și spirit constructiv, pentru a da „edificiului nostru instructiv o bază solidă și largă", cum ceruse, încă din 1840, „neobositul campion al inteligenței românești", M. Kogălniceanu.

Nu putem înregistra asemenea acte de creație culturală și în cea de-a treia provincie românească, vremelnic, înstrăinată — *Basarabia*. Cultura este un proces viu. Ea nu poate înflori decât în perioadele diurne. În cele nocturne, forțele spirituale dezarmează, iar spiritul creator încetează să se manifeste[1].



Fig. 167 Teofil Sauciuc-Săveanu.

Ruptă din trupul Moldovei la 1812, printr-un pact samavolnic ruso-otoman, încadrată în hotarele Rusiei țariste, supusă unui perpetuu proces de rusificare și exploatare economică, Basarabia s-a aflat, mereu în căutarea propriei identități, încercând, cu răbdare, tenacitate și spirit de sacrificiu, să se opună forțelor care au voit să-i schimbe obârșia și limba. Credința comună — cea ortodoxă — nu a înlesnit o apropiere față de ruși, de cultura și limba acestora, dar nu a favorizat nici o temeinică mișcare de emancipare națională, cum s-a întâmplat în celelalte două provincii românești aflate, în aceeși perioadă, sub stăpânire străină. Din această cauză și ca urmare a măsurilor represive, întreprinse de administrația rusă, ce au întrerupt, aproape în totalitate, legăturile cu Principatele și, apoi, cu România, a lipsei școlilor românești, a interzicerii folosirii și cultivării limbii române, cultura, rămasă departe de modernizarea instituțională produsă în țară, nu a cunoscut firescul proces evolutiv, pentru a deveni un activ factor propulsiv al afirmării conștiinței naționale. Manifestată sporadic prin contribuția unor personalități, recrutate din rândurile preoțimii și al unei intelectualități formată la școlile rusești, mișcarea culturală din această provincie nu s-a putut constitui într-un ansamblu articulat, un produs colectiv puternic individualizat prin particularități locale. Ea nu este însă mai puțin semnificativă în urmările ei, pentru că a întreținut, vie, ideea identității naționale, a afirmării specificității de origine, limbă și a dreptului la autonomie.

Ca efect al acestor condiții speciale, învățământul românesc din Basarabia avea puține posibilități de afirmare. Școlile elementare, câte existau, erau înființate pe lângă mănăstiri și parohii. În condițiile mai înlesnitoare de după anexare, s-au înființat Seminarul Teologic de la Chișinău (ianuarie 1813), școli parohiale civile (după metoda lui Iosif Lancaster) la Hotin, Bălți, Tighina, Cetatea Albă, cu limba română de predare, alături de rusă, cu

---

[1] Cu privire la frământata istorie a Basarabiei, vezi Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gh.I. Ioniță, Ion Șișcanu, Nicolae Fasciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998; Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, 2000.

manuale — bucoavne — tipărite la Tipografia eparhială, care a luat ființă în 1814, prin strădania mitropolitului cărturar și patriot Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu gramatici, dicționare și crestomații, pentru toți cei ce voiau „a învăța carte moldovenească"[1]. De la 1867 înainte, învățământul în Basarabia s-a rusificat în totalitate. Limba română a fost scoasă din programul Seminarului, al liceului (înființat în 1833), al școlilor ținutale, iar „moldovenii" au încetat de a mai învăța „a ceti, a scrie și a număra în limba moldovenească".

Abia Revoluția din 1905 a pus problema limbii materne în școală. Zemstvele basarabene, Congresul eparhial al preoților, Congresul învățătorilor (ținut în Finlanda cu participarea și a unor învățători basarabeni), au cerut introducerea limbii române în programul școlilor. Din decembrie 1907, ea a început să fie predată doar la Seminarul Teologic ca și la Școala eparhială de fete din Chișinău. În celelalte școli, limba română era scoasă din program, iar eforturile Societății studenților moldoveni din Kiev, „Deșteptarea" ca și protestele colaboratorilor ziarului „Viața Basarabiei" au fost lipsite de rezultate. Abia în septembrie 1917, școlile din satele moldovenești sau cu majoritatea populației de origine română „se prefac în școli moldovenești", fără ca limba rusă să fie scoasă din program. Școlile din orașe nu s-au bucurat de acest privilegiu și Congresul învățătorilor moldoveni, care solicita acest drept, ca și înființarea unei catedre de limbă, literatură și istorie „moldovenească", la universitățile din Odessa și Kiev, nu au obținut nimic din revendicările sale. Nici cererea introducerii alfabetului latin în „cărțile moldovenești" nu a cunoscut vreo reușită.

Puține titluri de asemenea „cărți moldovenești" pot fi citate pentru perioada de după 1905. Dintre ele: manualul lui Gh. Codreanu, *Abecedar rusesc pentru moldoveni* (1897), *Dicționar în scurt pentru convorbiri ruso-moldovenești* (1899, retipărit în 1904) și *Proverbe moldovenești cu tălmăcire pe limba rusească* (1906), ale aceluiași autor, *Carte moldovenească* (1904) a lui C. Popescu, o „carte de lectură", un soi de crestomație, cu texte alese din Eminescu, Creangă, Coșbuc, Radu Rosetti, Delavrancea, anecdote de Th. Speranția, precum și *Bucoavnă moldovenească* (1908) și *Carte de citire cu știinte din gramatica moldovenească* (1910) ale arhimandritului Gurie (Grosu). De o circulație largă s-a bucurat cartea lui Pan. Halippa, *Pilde și povețe — întâia carte moldovenească de cetire* (1908), cu bucăți din proza rusă și română și cu o plină de fervoare patriotică *Înainte cuvântare a alcătuitorului*.

Atât de inegale sub raportul reușitei, aceste cărți didactice, editate prin râvna unor „luminători", merită reținute pentru puterea lor stimulativă în dificila acțiune de păstrare a limbii române în școala basarabeană.

---

[1] În această problemă, vezi Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, extras din AARMSL, s. 2, 38, 1–3; Ștefan Ciobanu, *Cultura română în Basarabia sub stăpânirea rusă*, cap. III și V, Chișinău, 1992, p. 63–115; 127–144; Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 23–44 (cap.: *Școala basarabeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*).

Presa. Biruință a opiniei publice și unul din mijloacele cele mai la îndemână pentru exprimarea nevoilor materiale și spirituale ale unei comunități, presa a cunoscut o importantă etapă de progres în această perioadă. Împrejurări favorabile, care țin de dezvoltarea tipografiilor, de consolidarea tradiției gazetărești, de constituirea unor asociații și de afirmarea unor strălucite condeie de gazetari, au contribuit la înmulțirea numărului de publicații periodice și la creșterea ponderii unor mari cotidiene, ce-i asigura o apariție de durată și tiraje de masă. În 1877, vedeau lumina zilei 50 de publicații periodice, fie ele reviste literare sau cu un caracter special (științifice, școlare, bisericești). Cotidienele erau încă puține, abia zece, multe din ele de scurtă durată. Peste zece ani, în 1887, apăreau peste 200 de periodice, iar numărul cotidienelor a sporit de zece ori; după 1900, până la Primul Război Mondial, numărul publicațiilor a trecut de 2 000. Multe dintre acestea erau publicații oficioase, semioficioase sau pretins independente, de durată sau efemere, servind interesele unor partide sau grupări politice. Nu puține din ele cultivau senzaționalul și șantajul. Exista însă și o presă de recunoscută calitate profesională și morală, adevărate demonstrații ale inteligenței și sensibilității umane, slujite de personalități politice și literare de formație intelectuală riguroasă, cu simțul responsabilității etice, care au știut să introducă, în conștiința publică, valori durabile.

O enumerare a tuturor periodicelor și ziarelor din această epocă nu poate fi întreprinsă. Numărul și varietatea lor sunt atât de mari încât ele descurajează, dintru început, orice aspirație de acest fel[1]. Orientându-ne după criteriul valoric, numim doar pe acelea care, cu o largă orientare în problemele timpului, au oglindit fizionomia culturală a acelei epoci în adevărata ei configurație, cuprinzând, în paginile lor, intervenții orientative, judecăți critice aplicate la diverse probleme de viață intelectuală, socială, morală, contemporană.

Dintre acestea, merită citat ziarul „Timpul", apărut în 1876, cu o lungă și dramatică istorie, cu un profil „politic, comercial, industrial și literar" la început, mai apoi, din 1889, cu un subtitlu neutru: „ziar cotidian". Angajat în lupta politică a vremii, „Timpul" a reprezentat, când aripa cea mai retrogradă a conservatorilor, când aripa tânără, mai luminată și mai receptivă la nou, a acestora. În redacția ziarului, s-au aflat, între 1878 și 1883, Eminescu, Caragiale, Slavici, ale căror atitudini și principii, manifest comunicate, s-au extins la întreaga cultură, la politică, la morală, intervențiile lor, cu finalitate civică și etică explicită, slujind la lărgirea și primenirea spiritului epocii.

La ziarul „Epoca" (1885), a lucrat, ca redactor literar, o altă mare personalitate a timpului, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, scriitor cu o largă înțelegere a problemelor politice ale timpului și ale nevoilor naționale. Din fuziunea, în 1889, cu „România liberă", a apărut ziarul „Constituționalul", cu o existență lungă și după 1900, iar, din cea a „Constituționalului" cu „Timpul", s-a ivit, în 1900, cu un titlu semnificativ,

---

[1] O listă a ziarelor și publicațiilor periodice românești poate fi găsită în volumul *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, 1–2 (*1790–1918*), București, 1966–1967, 1970–1971, ca și în mai restrânsa lucrare, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1967 de Const. Antip.

„Conservatorul". Dintre numeroasele oficioase amintim săptămânalul „Era nouă", apărut la Iași, între 1889 și 1900, și „Seara", la București, la care au colaborat mai mulți scriitori ai timpului.

Un mare cotidian de veche tradiție, pașoptistă, încă, a fost „Românul" lui C.A. Rosetti, care avea să dureze, cu scurte perioade de suprimare, din partea guvernelor conservatoare (el slujind programul liberalilor), până în 1905. După moartea lui C.A. Rosetti, în 1885, conducerea ziarului a fost luată de Vintilă C.A. Rosetti. Un alt ziar de tradiție a fost „Telegraful" (1871), cu titlu modificat, în 1888, în „Telegraful român", la care au publicat mulți dintre scriitorii reprezentativi ai momentului, între ei, Al. Macedonski, materialul de reflecție și ideile comunicate revendicându-se de la realitatea românească înseși.

Din ziarele cu o viață relativ mai lungă reținem „Națiunea" (1882–1891), „Democrația" (1888–1890), „Voința națională" (1884–1909), „Viitorul" (1907), „Evenimentul" (apărut la Iași, în 1892), în paginile căruia întâlnim numele lui I.L. Caragiale, St.O. Iosif, N. Beldiceanu, „Opinia" (tot la Iași, în 1897), cu articole de doctrină democratică și literară, de predominanță teoretică. Nu puține din personalitățile timpului au semnat în „Gazeta poporului" (1895–1896), între acestea aflându-se I. Ghica, B. Ștefănescu-Delavrancea, Al. Beldiman, I. Bianu.

O publicație de prestigiu în istoria presei românești a rămas ziarul „Lupta" (1884–1896), al liberal-radicalului Gh. Panu, care a sprijinit revendicări general-democratice, angajându-se în acțiuni antidinastice și apărând cauza țărănimii. Oficios al Partidului Național-Liberal, ziarul a adăpostit, în paginile sale, polemica de idei, studii de istorie și literatură, popularizând principii de etică socială și de doctrină literară.

Tirajul publicațiilor amintite era redus; presa timpului nu prezenta un caracter de rentabilitate financiară. Abia în pragul ultimului deceniu al secolului au început să apară cotidiene de mare tiraj, cu cititori și abonați constanți, devenite, cu timpul, mari întreprinderi capitaliste, cu localuri proprii, cu utilaje tipografice moderne, cu societăți pe acțiuni. Dintre acestea numim „Adevărul" (1888), ivit din inițiativa personală a lui Al. Beldiman, cu un tiraj ajuns, de la 2 000 exemplare, la apariție, la 20 000, în 1897. Din 1898, director al ziarului a ajuns fostul socialist C. Mille. Sub conducerea celor doi editori, creatori de opinie, înzestrați cu spirit gazetăresc, „Adevărul" a devenit organul unor îndrăznețe revendicări politice și culturale, contribuind la democratizarea vieții publice românești[1]. Din anul 1904, C. Mille a scos un alt cotidian de mare tiraj, „Adevărul de dimineață", transformat, în același an, în „Dimineața", ce avea să rămână, timp de trei decenii (cu un tiraj de 40 000 de exemplare zilnic), unul din cele mai răspândite ziare românești, care, ca și „Adevărul", a creat o opinie politică și o mentalitate.

„Universul", apărut în 1884, editat de negustorul italian Luigi Cazavillan, a devenit un adevărat trust al presei. Vreme de jumătate de veac, ziarul s-a angajat în toate marile

[1] Despre „marile campanii" ale ziarului, vezi Tiberiu Avramescu, *„Adevărul". Mișcarea democratică și socialistă (1895–1920)*, București, 1982, cap. III, p. 146–197 și p. 397–405.

campanii sociale și politice ale vremii, creând, fără să ocolească senzaționalul și publicitatea ieftină, o bună școală gazetărească.

Cu un profil apropiat acestuia a fost ziarul „Minerva" (1908–1916).

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și în primul din veacul următor, au apărut publicații legate de mișcarea muncitorească, mai temeinic organizată acum. La mai vechile „Anale tipografice" (1869) și „Lucrătorul român" (1879), s-au adăugat ziarele „Înainte" (1880) și „România viitoare" (1881). În același an, 1881, apărea și cunoscuta revistă „Contemporanul", cu profil aparent nepolitic, precumpănitor științific și cultural, dar apărând pozițiile materialismului militant și ale socialismului științific. Același obiectiv l-au urmărit și publicațiile „Emanciparea", „Revista socială" (1884), urmată de „Critica socială" (1891–1893). În 1890, apărea ziarul „Munca", organul primului partid muncitoresc din România, cu suplimentul „Munca științifică și literară". Locul acestuia l-a luat, în 1894, „Lumea nouă", cu mai multe suplimente literare. O activitate fructuoasă, cu precădere pe tărâm literar, a avut-o „Evenimentul literar", apărut la Iași, între 1893 și 1894, care grupa căutările literare ale timpului, încercând să le dea un program ideologic și o finalitate estetică.

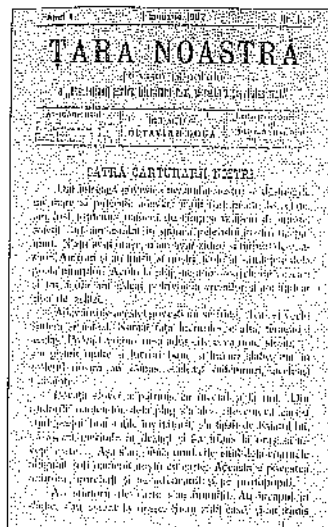

Fig. 168 Luigi Cazavillan.

După 1900, mișcarea muncitorească, aflată în reorganizare, s-a sprijinit pe ziarele „România muncitoare" și pe „Viitorul social".

La acestea, se cuvin adăugate publicațiile politice și literare conduse de reputatul ziarist și scriitor N.D. Cocea: „Viața socială" (1909–1910) și „Facla" (1911–1914), în care, cu autoritate morală și cu o largă viziune asupra societății, a luat în dezbatere probleme legate nu doar de mișcarea muncitorească. Prezența lui Tudor Arghezi și a lui Gala Galaction, în paginile acestor publicații, le-a susținut arhitectura interioară și le-a sporit prestigiul.

Mari reviste literare, de ținută și stil, reviste cu ambiții doctrinare, preocupate de promovarea unor ideologii literare, nu au lipsit în această perioadă. La revista junimistă „Convorbiri literare", apărută în 1867, care și-a continuat fructuoasa-i activitate și acum, s-au adăugat „Literatorul" (1880), „Sămănătorul" (1901), „Viața românească" (1906), toate creatoare de doctrine și curente literare, care au beneficiat de ocrotirea unor programe temeinic structurate. Erau reviste de direcție, documente expresive ale devenirii culturii și literaturii naționale, limpezirile ideologice din program rodind, bogat, într-o întinsă și variată practică artistică și centralizând câteva din principalele direcții ale spiritului românesc.

Profilul diversificat al presei timpului a fost ilustrat de publicațiile editate în limba franceză, de liberali sau conservatori, cu ecou în anumite straturi ale societății, precum



ȚARA NOASTRĂ

OCTAVIAN GOGA

CĂTRĂ CĂRTURARII NOȘTRI

Fig. 169 „Țara noastră".

„Le Progrès" (1896–1897), „Journal hebdomadaire", „La Roumanie" (1898–1900), „L'Orient", apărut în 1877 și devenit, în 1879, „L'Indépendance Roumaine", „La Roumanie illustrée" și altele, toate cu un caracter eclectic și cu puține articole de atitudine.

Odată cu dezvoltarea socială și politică, odată cu sporul culturii, a apărut, tot mai stringent, nevoia unor publicații cu rol orientativ și în *Transilvania*, deși împrejurările nu au fost întotdeauna prielnice. În anul 1878, acel „cuget patriot, realist și metodic", care a fost ardeleanul George Barițiu, a scos, la Sibiu, „Observatorul", apreciat pentru atitudinea curajoasă a redactorului lui în abordarea problemelor contemporaneității. Din ianuarie 1881, a reapărut „Transilvania", organul societății ASTRA, condusă, după G. Barițiu, de alți fruntași ai intelectualității ardelene, ca Zaharia Boiu și C. Diaconovici. „Tribuna", editată de I. Slavici, la Sibiu, în 1884, a fost un adevărat ferment intelectual și politic, care a introdus în conștiința publică valori morale, științifice, artistice și patriotice durabile, instruind și educând. Dispărută ca urmare a prigoanei represive, în 1903 („Tribuna" a sprijinit *Memorand*-ul și a dus o acțiune ofensivă pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania), dar și din rațiuni politice, ea a fost urmată de o altă „Tribună", apărută la Arad, în 1907, sub conducerea lui I. Russu-Șirianu.

Dintre publicațiile vechi, continuau să apară — fără strălucirea și audiența de altădată — „Gazeta Transilvaniei", editată în 1838, tribună a Revoluției de la 1848, și „Telegraful român", cu multe semnături ale scriitorilor contemporani. După 1900, a fost editat, la Arad, „Românul", sub redacția lui Vasile Goldiș. Cu o mențiune specială, merită să fie amintite „Luceafărul", apărut în 1902, la Budapesta, redactor fiind Octavian Goga, și „Țara noastră", de la Sibiu, sub conducerea lui Ilarie Chendi, publicații cu rubrici diversificate, pe măsura necesităților reale ale vremii și factori coagulanți ai ideologiei naționale din toate provinciile românești[1].

[1] Un util instrument de lucru și un îndreptar în domeniul presei din Transilvania rămâne lucrarea *Istoria presei literare românești din Transilvania*, de Mircea Popa și Valentin Tașcu, Cluj-Napoca, 1980.

Cu o putere reală s-a dezvoltat presa maghiară din *Transilvania*, impresionantă ca număr de publicații, tiraj și sursă autorizată de informare și îndrumare a opiniei publice. În perioada la care ne referim, au apărut peste 300 de ziare și numeroase publicații periodice cu un profil variat: științific, literar, cultural, economic, bisericesc, umoristic, sportiv. Cu titlu informativ amintim ziarele: „Magyar Polgár" („Cetățeanul maghiar"), „Kolozsvár" („Cluj"), „Szabadság" („Libertatea"), „Ellenzék" („Opoziția") și unul de mare tiraj, „Erdély Híradó" („Vestitorul transilvan"). Dintre publicațiile cu profil specializat cităm: „Erdélyi Muzeum" („Muzeul ardelean"), „Orvos-Természettudományi Értesitö" („Buletin de științe medicale și naturale"), „Erdélyi Gazda" („Economul transilvan"), toate editate de societățile științifice existente. O recunoscută forță culturală au avut publicațiile literare „Erdélyi Figyelö" („Observatorul transilvan"), „Erdélyi Lapók" („Foi transilvane"), „Erdélyi" („Transilvania"), cu profil etnografic, și importanta revistă de ținută, nivel și calitatea cuprinsului, apreciată și dincolo de hotarele Imperiului austro-ungar, „Acta Comprationis litterarum Universarum" („Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapók") cu un rol hotărâtor în promovarea literaturii universale comparate.

Creatoare de opinie au fost și numeroasele ziare și reviste muncitorești și socialiste, ca: „Muncitorul transilvan" („Erdélyi Munkás"), „Lumea nouă" („Új Világ") etc.

La formarea unei mentalități și opinii politice contrare pozițiilor oficiale a contribuit presa germană din Transilvania. La mai vechile „Siebenbürgische Blätter" (1867–1872) și „Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt" (1868–1873), s-a adăugat, în anii următori, un ziar de largă circulație, cu opțiuni deschise și categorice pentru îmbunătățirea condiției sociale și morale a populației săsești, „Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt", editat de Karl Wolff, un ziarist de mare pasiune organizatorică.

Nevoile spirituale ale cititorilor erau slujite de publicațiile cu profil cultural, cu o direcție formativă programatică implicată, precum „Blätter für geist".

Cu aceleași obiective și cu un caracter militant manifest, dar mai bine organizată din perspectiva și nevoile momentului, a fost presa de limbă germană din *Banat*. Între 1889 și 1910 au apărut 37 de ziare (nici unul în limba română sau sârbă !), între care: „Bürgerzeitung" (la Periam, 1896), „Deutsches Tagblatt für Ungarn" (1900), „Südungarischer Generalanzeiger" (1905), „Lugoscher Anzeiger" (1908). O revistă de cultură — prima, de altfel — a fost „Von der Heide" (1909), care, părăsind politica imediată, a urmărit specializarea și aplicarea acesteia în domeniul variat al culturii.

În *Bucovina*, după dispariția prestigioasei „Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina" (1865–1869), cu o rodnică activitate pe tărâm politic și literar (printre colaboratori numărându-se scriitori moldoveni, munteni și ardeleni, între ei M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. Heliade Radulescu, D. Bolintineanu, George Barițiu, Andrei Mureșanu ș.a.), vreme de mai mulți ani n-a mai putut apărea nici o publicație românească.

Abia în ultimul sfert al veacului al XIX-lea și în primul deceniu al celui următor au văzut lumina zilei peste 90 de publicații, cu un profil variat (multe din ele ziare oficiale), inegale ca valoare și cu o existență de scurtă durată. Dintre cele care merită a fi reținute,

cităm „Gazeta Bucovinei" (1891–1897), „Deșteptarea" (1893–1904), „Patria" (1897–1900), „Lupta" (1906–1910), „Glasul Bucovinei" (1915), publicații de mai lungă durată și cu un material disciplinat și organizat prin prestigiul animatorilor și al colaboratorilor, mulți dintre ei scriitori din toate provinciile românești. Problemele timpului, numeroase și complexe, încadrate totdeauna într-o perspectivă etică și națională, nu erau abordate din perspectiva unor specialiști, ci cu viziunea și argumentarea unor patrioți și militanți politici, cunoscători ai realului istoric.

O mențiune specială merită revista „Junimea literară" (1904–1914), apărută bilunar, sub conducerea lui Ion Nistor, George Tofan și Liviu Marian. Cu profilul ei specializat, revista a fost o veridică expresie a vieții literare bucovinene și, legatară a „Daciei literare", din Iașii anului 1840, a strâns, în jurul ei, întreaga colectivitate românească, menținându-i trează conștiința unității și solidarității naționale, pregătind spiritele pentru tot ce avea să vină[1].

Tot zbuciumul vieții naționale a românilor de dincolo de Prut s-a proiectat și în publicațiile din *Basarabia*. Obligate să acționeze prin determinarea situației istorice concrete, aceste publicații au reușit, totuși, prin tactul și tenacitatea redactorilor, să croiască drum ideilor de progres social și naționalitate în cultură, devenind și factori de polarizare a opoziției naționale față de oficialități.

După „Buletinul Eparhiei Chișinăului", tipărit bilingv, între 1867 și 1871, a cărui „parte moldovenească" a fost suprimată în 1871, abia în 1906, din inițiativa lui Constantin Stere, venit de la Iași, apărea, la Chișinău, „gazeta național-democratică" „Basarabia", menită „să deschidă ochii moldovanului". Bine informat, cu o orientare eclectică, dar cu o direcție națională statornic promovată și o formă politică culturală, ziarul, tipărit de două ori pe săptămână, cu litere rusești, a constituit un bun teren de întâlnire și coordonare a conștiințelor, mai ales datorită convingerilor și fervorii crezului unor colaboratori ca Pan. Halippa, Th. Inculeț, Al. Mateevici ș.a. La 1 martie 1907, ziarul a fost suprimat. Ultimul lui număr tipărea, demonstrativ, pe prima pagină, poezia *Deșteaptă-te române* a lui Andrei Mureșanu.

În aprilie același an, 1907, avea să apară, în doar șase numere, „Viața Basarabiei", hotărâtă să ducă lupta „cu răzvrătirea, dar și cu înapoierea"[2]. Condus de Alexei Nour, ziarul aduna, în paginile lui, texte din ziarele românești și poezii ale lui Alecsandri, Coșbuc, Goga, toate cu tematică socială.

Între 6 și 27 martie 1907 se tipărea, la Iași, prin grija boierului basarabean Leonida Stamati și a ziaristului ieșean Vasile Brăiescu, ziarul „Basarabia reînnoită". Încercarea de a-l scoate, și la Chișinău, a eșuat însă.

Cu audiență la cititori a fost „gazeta națională independentă" „Moldoveanul", sub direcția lui Gh. Madan (ianuarie 1907 — octombrie 1908), care a publicat articole cu

---

[1] Un istoric al presei românești din Bucovina la Ioan V. Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească din Bucovina (1809–1944)*, Suceava, 1991.

[2] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 227 și urm.

caracter religios, economic, de istorie și de literatură, hotărâtă fiind să ducă „o luptă sfântă" pentru progres.

În slujba „celui mai întunecat norod din toate noroadele care alcătuiesc împărăția rusească", s-a așezat „gazeta națională și nepărtinitoare a moldovenilor", „Glasul Basarabiei", editată de profesorul de la Școala eparhială de fete din Chișinău, Gr.D. Constantinescu.

Cu o bază redacțională mărită prin colaborarea studenților basarabeni aflați la studii la Iași și în Rusia (Pan Halippa, N. Alexandri (sic !), Vasile Stroescu, Simion Murafa), a apărut, între 1913–1914, „revista de literatură practică", „Cuvântul Moldovenesc", cu intenția mărturisită, în articolul de fond, de a oglindi „întreaga viață și toate nevoile Basarabiei". Cu un conținut literar mai bogat, publicația a tipărit *Cântecul gintei latine* a lui V. Alecsandri, *Cântarea României* de Alecu Russo, *Nunta Zamfirei* a lui G. Coșbuc, *Miorița*, poezii din Eminescu, Pușkin, Mateevici. La 1 ianuarie 1914, revista scotea și un ziar săptămânal cu același titlu, cu un important rol jucat în mișcarea națională pentru unirea cu Țara.

Cu un profil specializat a apărut „Luminătorul", ziar bisericesc (1908), și revista pedagogică „Școala moldovenească" (1917), editată de patriotul ardelean Onisifor Ghibu.

Cu zbateri continui pentru supraviețuire, toate publicațiile amintite, fără a putea fi puncte puternice de cristalizare ideologică, au constituit mijloace de polarizare a opoziției naționale și factori coagulanți ai spiritului românesc, prin asumarea lucidă a riscurilor poziției cetățenești a editorilor și colaboratorilor lor.

Știința. „Știința este puterea", afirmase, încă de la 1840, cărturarul-patriot G. Barițiu. Adevăr fundamental, rezultat din cunoașterea impactului științei asupra culturii și a acesteia asupra științei, a fost validat, cu justificată precădere, în această perioadă, când, în plină dezvoltare a capitalismului, România era angajată într-o vastă operă de valorificare a resurselor sale materiale și umane. Dezvoltarea industriei și comerțului, înlesnirile create în domeniul transporturilor și comunicațiilor, utilizarea forței aburului, a motorului cu explozie și a electricității, descoperirile în domeniile chimiei, fizicii, științelor naturale au impulsionat puternic procesul de dezvoltare economică, cu implicații hotărâtoare în toate sectoarele activității umane. Sporul pe care-l aducea știința în acest continuu proces de dezvoltare economică și socială era uriaș. Nimeni și nimic nu se putea lipsi de aportul ei. Deschiderea societății românești spre noile câștiguri ale științei și efortul făcut pentru crearea și răspândirea spiritului științific au fost impresionante. Imbolduri și modele veneau și din afară, ajunse la noi prin contactele, numeroase, acum, cu Apusul. Prin circulația tot mai activă a bunurilor spirituale, în această parte a lumii, s-a dezvoltat o mișcare științifică, tot atât de importantă ca și cea politică și literară, ce a deschis largi perspective progresului cunoașterii în multe domenii.

Îmbogățirea de cunoștințe, acumularea datelor concrete din diferite domenii ale cercetării științifice reclamau sistematizarea și fundamentarea lor logică și atrageau după sine nevoia consolidării și răspândirii acestor cunoștințe, precum și conturarea unor direcții și orientări noi. Instrumentele de difuzare erau numeroase, ca și formele în care s-a

materializat spiritul științific. Școala superioară, în primul rând, cele două universități de la Iași și București și Societatea Academică Română, transformată, în 1879, în Academia Română, cu chemarea de a se ocupa cu „înaintarea literelor și științelor între români", au reprezentat o etapă superioară în evoluția spiritului științific, prin formarea cadrelor de specialitate, prin concentrarea și organizarea creației științifice colective, prin stabilirea unui echilibru între valorile intelectuale existente, oferind și șanse pentru realizarea unor opere științifice fundamentale. După Primul Război Mondial, aceste centre de mare autoritate și-au reconsiderat forțele și și-au fixat strategia în funcție și de dezvoltarea spectaculoasă a științelor și de creșterea interesului pentru problemele teoretice și metodologice.

Expresii ale aceleiași nevoi de formare a unor specialiști de înaltă calificare și de valorificare a potențelor științifice și tehnice autohtone au fost *școlile și societățile științifice.* În anul 1881, s-a întemeiat *Școala națională de poduri și șosele* (din care se va dezvolta învățământul politehnic), cu mereu mai multe și noi specialități, adăugate în 1903, 1905, 1906, pe măsura dezvoltării industriei (electrotehnică, geologie etc.). În același an, lua ființă *Societatea politehnică a inginerilor și arhitecților din România,* care, din 1885, va edita și un buletin științific. În 1897, apărea *Școala superioară de arhitectură* din București. Nevoile exploatării bogățiilor naturale ale țării au dus la înființarea, în 1882, a *Biroului geologic,* din care se vor dezvolta *Institutul geologic al României* (1906) și *Societatea geografică.* Lor li s-au adăugat *Școala de medicină veterinară,* reorganizată în 1883, *Școala de agricultură și silvicultură de la Herăstrău,* devenită institut de învățământ superior, în 1870, pe lângă care a fost creată, în 1887, *Stațiunea agronomică centrală.* În anul 1893, s-a înființat *Școala specială de silvicultură de la Brănești,* prin dezvoltarea secției de silvicultură a *Școlii centrale de agricultură.* Tot în acest an, a luat ființă și *Institutul meteorologic,* care a publicat un buletin, unde erau centralizate toate datele meteorologice din țară.

Vechea și fecunda *Societate de medici și naturaliști* din Iași s-a reorganizat în 1887, publicând și un buletin, cu o existență lungă. În 1890, s-a întemeiat, la București, o importantă societate științifică, *Societatea de științe fizice* (fizică, chimie, mineralogie), care, în 1902, s-a transformat în *Societatea română de științe,* cu patru secții: matematică, fizică, chimie și științe naturale, editând, din 1892, un buletin în limbile română și franceză. Aceste societăți științifice au gravitat în jurul universităților, care, pe lângă activitatea didactică, au desfășurat o tot mai susținută activitate științifică, întreținând un climat stimulativ, favorabil activității creatoare. Ele editau și reviste de profil, devenite organe de răspândire a științei, precum: „Buletinul Societății Geografice", „Anuarul Biroului Geologic", „Arhiva", publicația *Societății științifice și literare* (creată la Iași, în 1899), „Annales scientifiques de l'Université de Jassy" ș.a. Interesul pentru crearea și valorificarea valorilor științifice era întreținut și de presa timpului, care populariza personalități științifice de mare renume, preocupate de formularea teoriilor științifice doctrinare, dar și de soluții practice privitoare la probleme agricole, comerciale, de drept, de filologie, istorie, chimie. Pentru dezvoltarea spiritului științific românesc lucra revista „Transilvania", în paginile căreia membrii celor trei secții — filosofică, istorică și științifică — și-au publicat studiile,

iar, în Bucovina, preocupările culturale și științifice erau reprezentate de *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina,* care îndrepta materialele de răspândire a științei spre colecțiile Bibliotecii populare bucovinene, înființată după exemplul celei din Transilvania (Biblioteca populară a Asociației ASTRA).



Fig. 170 Gheorghe Țițeica.

Bazele unor școli științifice românești au fost puse tot acum, în domeniile matematicii, fizicii, chimiei, geologiei, biologiei, medicinii, prin efortul unor celebri oameni de știință: Victor Babeș, Dragomir Hurmuzescu, Nicolae Leon, Dimitrie Voinov, Ion Cantacuzino, Petru Bogdan, Ștefan Procopiu, Ion Atanasiu, Grigore Antipa, Ion Borcea ș.a. Drumuri noi a deschis în aerodinamica Traian Vuia, iar, în speologie, s-a impus Emil Racoviță. Erau, cu toții, prezențe active și determinante în mișcarea științifică a vremii, cu opțiuni deschise și categorice pentru îmbunătățirea condiției sociale și morale a poporului, pentru democrație și liberalism.



Fig. 171 Traian Lalescu.

O mai mare stabilitate a mișcării științifice, prin organizarea și coordonarea ei la scară națională, urmare a unor vădite tendințe de diferențiere și specializare, s-a remarcat la începutul secolului al XX-lea, când progresul s-a materializat în afirmarea unor autorități și școli științifice. În domeniul *matematicii*[1], s-au înființat puternice centre de cercetare în cadrul universităților din Iași și București, cu profesori renumiți, precum Spiru Haret, David Emmanuel, Anton Davidoglu și Gogu Constantinescu. Cercetarea originală a continuat și s-a impus, cu autoritate, în primele decenii ale secolului al XX-lea, prin Gheorghe Țițeica, profesor de geometrie analitică la Universitatea din București și membru al Academiei Române (1913), care a pus bazele școlii românești de geometrie diferențială, fiind bine cunoscut în străinătate, în Franța, Italia, Belgia, prin creatorul de școală Dimitrie Pompeiu, în domeniul teoriei funcțiilor de o variabilă complexă (*Funcții Pompeiu*), prin Traian Lalescu, specialist în teoria ecuațiilor integrale, în algebră, teoria numerelor, teoria seriilor trigonometrice. Exista și o școală de matematică la Iași, creată în jurul Seminarului matematic, al cărui fondator a fost Alexandru Myller, alături de care colaborau Constantin Popovici (astronomie), Victor Vâlcovici (mecanică), Simion

[1] N. Mihăileanu, *Istoria matematicii, 2. Secolele XVIII–XIX,* București, 1981, *passim.*

Sanielevici (teoria ecuațiilor integrale). La Cluj, exista o puternică școală în domeniul matematicii, ilustrată de câteva prezențe active, stimulatoare, în viața științifică a colectivității maghiare: Brassai Sámuel și Vályi Gyula (cu substanțiale contribuții în analiza matematică și geometrie), Farkas Gyula (teoria vectorilor). La Universitatea din Cluj, activau renumiții profesori Riesz Frigyes și Fejér Lipót, cu importante lucrări și soluții înnoitoare în mai multe domenii ale matematicii (analiza funcțională, teoria funcțiilor de o variabilă complexă, teoria seriilor trigonometrice).

Un curent favorabil dezvoltării acestei științe a fost promovat prin mijlocirea revistelor de specialitate: „Recreațiuni matematice" (1883), „Gazeta matematica" (1895), „Natura", editată de Gh. Țițeica, cu rezultate notabile și în acțiunea de popularizare a rezultatelor cercetărilor în domeniu.



Fig. 172 Alexandru Myller.

Dezvoltarea *științelor fizice* este legată de numele lui Eugen Bădărău, Dimitrie Negreanu, Constantin Miculescu și Dragomir Hurmuzescu, creatorul, la Iași, al Laboratorului de electricitate, cu contribuții importante în domeniul magnetismului și al razelor X. Nu pot fi ignorate realizările în domeniul magnetismului ale cunoscutului fizician Ștefan Procopiu („efectul Procopiu"). O explorare sistematică a domeniului a fost făcută de fizicienii maghiari de la Cluj, Abt Antal , cu cercetări asupra magnetismului minereurilor (aplicate, în timp, în uzinele de la Reșița, la fabricarea oțelurilor), Réthy Mór, cu contribuții în probleme ale fizicii teoretice și, cu deosebire, Farkas Gyula, autor al cunoscutei, astăzi, teze Farkas-Munkowski, cu aplicare în termodinamică.



Fig. 173 Ștefan Procopiu.

Ca urmare a dezvoltării unor ramuri ale industriei și agriculturii, în general, al impulsului dinamic al progresului economic, chimia a cunoscut o înflorire spectaculară. La Iași, a fost reprezentată de Petru Poni (organizatorul unui mare laborator de chimie și pionier în analiza compoziției chimice a petrolului), Petru Bogdan, A. Obregia, iar, la București, de Constantin I. Istrati, specialist în chimie organică. Alături de chimia organică și anorganică, s-a dezvoltat chimia medicală, ilustrată de Emanoil Riegler, C. Șumuleanu, Ștefan Minovici, chimia fizică (Petru Bogdan), chimia agricolă (Haralambie Vasiliu, Al. Zaharia), chimia tehnologică, aplicată la structura cărbunelui și a petrolului (L. Edeleanu — conducătorul laboratorului de chimie al Institutului Geologic și descoperitorul unui procedeu original de rafinare a produselor



Fig. 174 Petru Poni.



Fig. 175 Petru Bogdan.



Fig. 176 Constantin I. Istrati.

petroliere). La Cluj, chimistul maghiar Fabinyi Rudolf a condus Institutul de Cercetări Chimice, remarcându-se prin studiile sale erudite și metodice în domeniul chimiei organice (examenul greutății moleculelor). Profesorul șvab Rudolf Wegscheider, chimist, a ajuns la Universitatea din Viena și a condus Asociația chimiștilor din Austria.

Strâns legate de valorificarea solului și subsolului țării s-au dezvoltat *geologia*, *paleontologia* și *geografia*. Prin cercetările întreprinse și rezultatele obținute, s-au făcut remarcați Grigoriu Ștefănescu, cel ce a înființat *Biroul geologic* (1882), apoi Grigore Cobălcescu, creator de școală, Emil Racoviță, Nicolae Leon, Dimitrie Voinov, Grigore Antipa. După 1900, s-au întâlnit alte mari nume: Ludovic Mrazec, conducătorul Institutului geologic și unul din cei mai importanți geologi români, cu reputație internațională, cu deosebire în problemele referitoare la petrol, Sava Athanasiu, Sabba Ștefănescu, iar, la Iași, Ion Simionescu, Vasile Buțureanu. Întinse cercetări în domeniul agriculturii a întreprins Gheorghe Munteanu-Murgoci, fondatorul *Asociației Internaționale pentru Știința Solului* și al școlii pedologice românești, cu lucrări fundamentale în domeniul solurilor (*Zonele naturale de soluri din România*, 1910). Geografii români au cercetat particularitățile solului, ale climei și, sprijiniți de *Societatea Geografică*, au întreprins călătorii de explorare în diferite regiuni ale globului (Emil Racoviță în Antarctica, Iulius Popper în Țara de Foc, Albert Ghica în China și Japonia). Dezvoltarea științelor geografice este legată și de numele lui Simion Mehedinți, autor de manuale de geografie, foarte apreciate la vremea lor, George Vâlsan, al francezului Emmanuel de Martonne. La sfârșitul secolului trecut, a fost publicată prima hartă geografică a României, iar *Marele dicționar geografic al României*, în cinci volume, reprezintă o realizare de excepție. Rezultate remarcabile ale efortului intelectual din cadrul aceleiași discipline, aplicate în practică, au dobândit geologii și geografii maghiari Cholnoky Jenö, cu studii asupra naturii apelor curgătoare, valorificate în sistemul irigațiilor, Kardoss Gyula Szadeczky și Balogh Ernö, cu cercetări aprofundate asupra reliefului Transilvaniei.



Fig. 177 Ludovic Mrazec.



Fig. 178 Grigore Cobălcescu.



Fig. 179 Dimitrie Voinov.

În domeniul ***biologiei***, deschizător de drum a fost Dimitrie Brândză, creatorul Catedrei de botanică la Universitatea din București și al Institutului Botanic din Cotroceni. Grigore Antipa, creatorul muzeului care-i poartă numele, are contribuții valoroase în domeniul biologiei animale, în care au strălucit și alți oameni de știință, ca Emil Racoviță, Ion Atanasiu, specialist în domeniul fiziologiei, Paul Bujor, membru al vechii mișcări socialiste și fondator, alături de C. Stere, al revistei ieșene „Viața Românească", Ion Borcea, organizatorul *Muzeului marin* de la Agigea, N. Leon, toți cu lucrări de largă aplicabilitate practică. În Transilvania, biologii germani Carl Friedrich Jikeli (autor al unei teorii privitoare la *partogeneză*) și Julius Römer (popularizator al operelor lui Darwin și Haekel) au fost, prin noutatea investigațiilor lor științifice, o dovadă elocventă de sincronizare cu contextul cultural european.



Fig. 180 Emil Racoviță.



Fig. 181 Dimitrie Brândză.



Fig. 182 Grigore Antipa.

Pe același teren, al răspândirii tezelor evoluționiste, darwiniste, au lucrat oamenii de știință maghiari Entz Géza, creator al unei școli zoologice la Cluj, Daday Jenö (cu realizări în domeniul hidrobiologiei), botaniștii Borbás Vince și Kanitz Ágoston, cercetători ai florei României și ai întregii zone sud-est europene. La întreținerea unui climat stimulativ, favorabil activității creatoare în domeniul științelor naturii, s-a impus asociația științifică germană *Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften*, care adăpostea, din 1895, cea mai mare colecție de științe naturale din Transilvania, membrii ei (peste 250) numărând personalități de renume european, precum Eduard Albert Bielz și Karl Friedrich Jickeli.

Atmosfera creatoare și stimulatoare în același domeniu a fost susținută și de profesorii șvabi Ludwig B. von Graff și Adolf Lendl, ultimul ajuns profesor la Universitatea din Budapesta, unde a reorganizat și a condus grădina zoologică, participând la mari expediții, pentru îmbogățirea colecțiilor și valorificarea materialului în lucrări strict specializate, cunoscute în rândul comunității intelectuale europene.

Un efort constructiv se distinge și în domeniul *științelor agricole*, mult implicat în economia țării, reprezentate de Vlad Cârnu-Munteanu și Corneliu Roman, ardeleanul Ștefan Pop, profesori la Școala centrală de agricultură și realizatori de lucrări remarcabile asupra solului, cerealelor și vinurilor din România.



Fig. 183 Anghel Saligny.

Academia Agricolă din Cluj-Mănăștur a constituit o instituție specializată cu rol important în dezvoltarea științelor agricole. În cadrul ei și-a individualizat valoric cercetările în domeniul viticulturii, investigând mai ales maladiile ce distrug nemilos plantațiile viticole, învățatul maghiar Istvánffy Gyula.

Științele tehnice s-au impus prin creațiile lui Anghel Saligny, constructorul podului de la Cernavoda (1890–1895) și al marilor și modernelor silozuri și bazine din portul Constanța, necesare exportului de cereale și petrol. Inginerului Elie Radu îi datorăm sute de kilometri de cale ferată, șosele, poduri metalice și de beton. De numele lui Aurel Vlaicu și Traian Vuia sunt legate invenții în domeniul aviației, cu prioritate mondială, în ceea ce privește construcția de aparate de zbor originale, iar de cel al inginerului George Constantinescu descoperirea *sonicității*, pe care se întemeiază construcția motoarelor pentru tractoare și automobile. În același domeniu, a lucrat maghiarul Lajos Martin, cu teorii originale în problema zborului aeronavelor metalice și al rachetelor. De reținut este și valoarea a întreprinderilor inginerilor și tehnicienilor



Fig. 184 George (Gogu) Constantinescu.

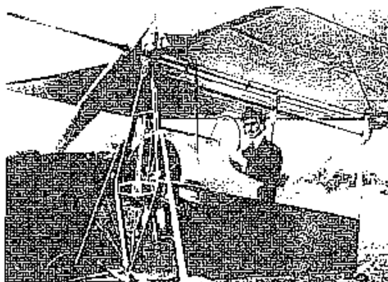


Fig. 185 Aurel Vlaicu.



Fig. 186 Traian Vuia.

germani (șvabi), precum Hans Arnold, constructorul portului pentru nave de război din Hanovra, la a cărei Universitate a ajuns profesor și Petre Heim, proiectantul și organizatorul rețelei de poștă, telegraf și telefon.

Dezvoltarea *științelor medicale*[1] s-a datorat, în această perioadă, extinderii, în lărgime și adâncime, a câmpului investigației științifice. Mari personalități, creatori de școli, în cadrul universităților de la Iași și București, precum: Gheorghe Marinescu, Ion Cantacuzino, Victor Babeș, Thoma Ionescu și mulți alții au fost autori ai unor lucrări de renume internațional, rezultate ale cunoașterii aprofundate și riguros exacte a domeniului lor de cercetare și ale progreselor în lumea valorilor mondiale.

Adept al concepției evoluționiste a lui Darwin, dr. Gh. Marinescu a fost autorul unei ample lucrări, *Celula nervoasă* (2 vol.), care l-a făcut membru al unor prestigioase societăți științifice și academii străine.

Mari achiziții sub raport medical au adus cercetările dr. Ion Cantacuzino în domeniul tuberculozei, el fiind creatorul școlii de bacteriologie, dezvoltată în jurul *Institutului de seruri și vaccinuri*, care-i poartă numele. „Revista științelor medicale", înființată de el, în 1905, a slujit, prin contribuția colaboratorilor, la răspândirea concepției evoluționiste prin aplicarea darwinismului în patologia comparată. În studiul problemei vieții, a cerut să se aplice metoda experimentală pentru a dezvolta, pe baza determinismului, strânsele raporturi dintre organismul uman și mediul înconjurător. Bun organizator, dr. I. Cantacuzino a întocmit Legea sanitară (1910), cu reforme necesare în domeniul sănătății publice, iar, în timpul Primului Război Mondial, aflat la conducerea Directoratului sănătății civile și militare, a stat în fruntea campaniei de combatere a epidemiilor de tifos și holeră, ce au decimat efectivele armatei române.

[1] Vezi V. Gomoiu, *Din istoria medicii și a învățământului medical*, București, 1923.



Fig. 187 Gheorghe Marinescu.



Fig. 188 Ion Cantacuzino.



Fig. 189 Victor Babeș.

Victor Babeș a fost autorul a două mari lucrări, *Lepra* și *Pelagra*, apărute la Viena, între 1901–1902, și a reprezentativului *Tratat despre turbare* (Paris, 1912), care i-a adus un mare premiu francez, marcând o valorificare maximală a contribuției românești în cadrul universal, cum a făcut și Thoma Ionescu, profesor la Universitatea din București, director al „Revistei de chirurgie" și întemeietor al științei și practicii chirurgiei în România.

De un prestigiu internațional s-a bucurat școala medicală de la Cluj, reprezentată de fiziologii și patologii Fodor József, Balogh Kálmán, Högyes Endre; acesta din urmă a colaborat cu Victor Babeș la înființarea Institutului „Pasteur" de la Budapesta. În domeniul anatomiei microscopice, a lucrat Apáthy István. În medicina internă, și-a valorificat aptitudinile Jancsó Miklós, iar în chirurgie, Brandt József, autorul, în premieră, în Transilvania, a unor ovariotomii și refrectomii. Descoperitori de teorii noi au fost neuropsihiatrii Lechner Károly și Pándy Kálmán. Menționăm și efortul relevant al profesorului de fizică Károlyi József și al medicului practician Konstein Lajos de a menține în funcțiune laboratorul radiologic deschis, în 1896, la Oradea, doar la mai puțin de un an de la revoluționara descoperire a lui Röntgen.



Fig. 190 Virgil Madgearu.

În societatea românească, aflată într-un complex proces de transformare și modernizare, *științele economice* au trebuit să joace un rol de prim ordin, pentru că practica socială și politică avea nevoie să se sprijine pe teorii privitoare la strategia dezvoltării.

Pe acest tărâm, se vor confrunta concepții contradictorii privitoare la redimensionarea economiei. Pe de o parte, s-a conturat, tot mai limpede, în timp, teza depășirii eminamenței agrare printr-o politică de industrializare, pentru ca structurile românești să evolueze spre o civilizație



Fig. 191 Constantin Rădulescu-Motru.



Fig. 192 Ion Petrovici.



Fig. 193 Mircea Florian.

de tip industrial (teză susținută de H. Sanielevici, E. Lovinescu, în anii postbelici, de Șt. Zeletin, Vintilă Brătianu ș.a.). Pe de altă parte, printr-o nu mai puțin puternică delimitare polemică, s-a preconizat teoria predominanței structurilor tradițional-agrariene (Constantin Stere, Virgil Madgearu), mult activizată după 1920, de ideologii țărănismului.

Pe poziția promovării economiei naționale, prin creșterea potențialului economic și a pieții interne, dincolo de opiniile adverse cu privire la controversata problemă „pe ce cale evoluăm", dezbătută mai târziu, în perioada interbelică, s-au situat economiști și intelectuali cu o înțelegere adecvată a nevoilor momentului, precum Ion Ghica (*Convorbiri economice*), B.P. Hasdeu, P.S. Aurelian, A.D. Xenopol (*Studii economice*, 1879), care, în etapa istorică la care ne limităm, s-au impus prin contribuții substanțiale la elucidarea problemelor teoretice și metodologice ale disciplinelor economice.

Pentru aceste probleme manifestă interes științific și economiștii sași din Transilvania, obligați, după încheierea pactului dualist, să analizeze judicios opiniile privitoare la căile și mijloacele de dezvoltare economică. Peter Josef Frank în lucrările sale, *Destinul de seamă al Transilvaniei ca țară industrială*, și *Prezentul și viitorul sașilor în Transilvania*, pleda pentru industrializarea provinciei, cu insistență pentru aplicarea, aici, a unei politici economice protecționiste, iar Carl Wolff, conducătorul publicației „Hermannstädter Sparkasse", a contribuit la conturarea unei orientări noi în domeniul corporațiilor.

Într-un climat de dezbateri de opinii se înscrie și o altă dimensiune fundamentală a gândirii umane — *filosofia*. Cu opțiuni deschise și ferme pentru valorile europene și marile curente de idei ale momentului, se înscrie direcția promovată de Titu Maiorescu, cel dintâi care a oferit gândirii filosofice românești un domeniu de meditație, propunând, cu ascuțimea spiritului său critic, o redimensionare a întregii viziuni asupra culturii și literaturii noastre. Poziția maioresciană va fi apărată, în timp, de Petre P. Negulescu,

Constantin Rădulescu-Motru (*Știință și energie*, 1901; *Puterea sufletească*, 1908; *Elemente de metafizică*, 1912 — creatorul sistemului filosofic personalismul energetic), Dimitrescu-Iași, Mircea Florian, Ion Petrovici ș.a., nume celebre ale filosofiei românești, care au deschis, prin lucrările lor, largi perspective progresului cunoașterii în acest domeniu.

O direcție nouă s-a conturat în jurul cercului de la „Contemporanul", unde, de pe platforma ideologică a socialismului, Constantin Dobrogeanu-Gherea apăra tezele materialiste, supunând criticii ideile profesate de junimiști și de reprezentanții curentelor semănătorist și poporanist.

Pe poziții înnoitoare — dovadă de sincronizare cu contextul european — s-au situat filosoful Vasile Conta (*Teoria fatalismului*, 1875; *Teoria ondulațiunii universale*, 1876–1877 — deschizătorul căii psihologiei experimentale), precum și alți savanți de recunoscută notorietate, ca Victor Babeș, Gheorghe Marinescu, N. Leon, care, cu atenția intelectivă concentrată și asupra fenomenului social, au marcat, prin opera lor teoretică și practică, mari achiziții sub raport științific și cultural.



Fig. 194 Andrei Rădulescu

Contribuții întregitoare la progresul disciplinei au adus filosofii maghiari din Transilvania. Personalitatea exponențială rămâne filosoful de prestigiu internațional Böhm Károly, care, în opera sa fundamentală, *Omul și lumea sa*, a redimensionat întreaga viziune asupra sistemului filosofic al momentului, sprijinit pe suportul teoretic al contribuțiilor lui Kant, A. Comte și Fichte. Direcții și orientări noi în gândirea filosofică au fost susținute în paginile „Revistei de filosofie maghiară", pe care Böhm a editat-o, începând din 1881.

În problemele logicii și ale gnoseologiei s-a afirmat filosoful Palágyi Menyhért (potrivnic, pe plan politic, dualismului austro-ungar), iar Somló Bódog a contribuit la dezvoltarea noii discipline a sociologiei.

Spre un statut de știință a năzuit, în această perioadă, *pedagogia românească*, reprezentată de nume de prestigiu, ca Dimitrescu-Iași, Șt.C. Mihăilescu, G. Tăbăcaru, V. Ghidionescu, I. Nisipeanu, preocupați de așezarea învățământului pe baze științifice, de întemeierea unui sistem educațional complex — familie — școală — societate — problemă de perspectivă, dar și de moment.



Fig. 195 Constantin Hamangiu.

Pentru pregătirea specialiștilor trebuitori consolidării statului modern, un rol important l-au jucat *științele juridice*, onorate de mari personalități: D. Alexandrescu, autorul unei voluminoase opere (9 tomuri) de interpretare juridică, C.



Fig. 196 1906 Biblioteca Despărțământului Cluj a ASTREI.



Fig. 197 Enciclopedia Română, vol. 1, 1896.

Dissescu, Matei Cantacuzino, I. Tanoviceanu, Andrei Rădulescu și marele „Titus", Nicolae Titulescu, creatori de doctrină juridică, alcătuitori de colecții de legi (Hamangiu) și cu lucrări fundamentale în domeniul istoriei dreptului.

Valorificarea maximală a contribuțiilor oamenilor din știință din *Transilvania* a avut loc, mai ales, în cadrul societăților științifice și culturale, numeroase, în această parte a țării.

Mișcarea științifică românească a fost sprijinită de Societatea ASTRA, cu deosebire în perioada când la conducerea ei s-au aflat G. Barițiu și Timotei Cipariu, oameni de cultură și patrioți exemplari. Ca sistem de organizare, ASTRA avea trei secțiuni: filosofică, istorică și științifică, iar rezultatele activității erau publicate în paginile revistei „Transilvania". *Muzeul de istorie și etnografie* (1897) și *Biblioteca Populară a Asociației* au urmărit un intens program de culturalizare a maselor.

O operă colectivă a intelectualilor din toate provinciile românești, expresie a tendințelor convergente ale culturii de pe teritoriul locuit de poporul român, o reprezintă cele trei volume ale monumentalei lucrări a lui C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tipărite între 1898–1904.

Nu puține au fost societățile științifice și culturale maghiare, fondate, cele mai multe din ele, prin hotărârea guvernului și sprijinite de acesta; *Societatea Muzeului Ardelean*, înființată la Cluj, încă din 1859, reorganizată, de-a lungul anilor, în numeroase secțiuni [de filosofie, limbă, istorie, științe naturale, științe medicale, juridice etc., cu o bibliotecă bogată, o arhivă istorică și variatele sale colecții de manuscrise, etnografie, botanică, zoologie, mineralogie, numismatică] au fost tot atâtea mijloace pentru lărgirea spațiilor cunoașterii. Societăți și muzee bine înzestrate erau înființate și în Arad, Hunedoara, Bihor, cu reviste, buletine și anuare proprii, care valorificau, prin publicare, rezultatele activității științifice.

O societate cu o contribuție majoră în întreținerea conștiinței unei specificități culturale a fost *Societatea Transilvană de Cultură Maghiară*, cu filiale în toate comitatele. Alături de ea au funcționat numeroase societăți literare la Cluj, Arad, Oradea, Târgu Mureș, în Banat cea mai importantă rămânând *Societatea Literară din Transilvania*, cu o largă arie de manifestare.

Societatea științelor naturii, fondată prin strădulnța învățaților sași, ce funcționa la Sibiu, a cunoscut numeroase inițiative științifice și culturale.

O activitate de densitate intelectuală au desfășurat bibliotecile din Transilvania, mult încurajate, în existența lor, în perioada dualismului, precum Biblioteca Universității din Cluj, una din cele mai mari și mai moderne din Europa, Biblioteca *Bathyaneum* din Alba Iulia, *Teleki* din Târgu Mureș, *Bethlen* din Aiud etc.

În domeniul științelor bibliografice, experiența contemporană a fost asimilată de învățații Erdélyi Pál, Zoltan Ferenczi ș.a. Se cuvine a fi reținută monumentala operă bibliografică, *Bibliografia cărții maghiare vechi*, întocmită de savantul Szabó Károly.

În *Bucovina*, *Societatea pentru Cultura și Literatura română în Bucovina* a concentrat preocupările științifice și culturale ale momentului, intervenind, cu îndrumări programatice și obiective orientative, în problemele învățământului, istoriografiei, ale etnografiei și folclorului. Simeon Florea Marian, cu importantele sale lucrări, *Cromatica poporului român* (1882), *Ornitologia poporană română* (2 vol., 1883), *Nașterea la români* (1892), *Nunta la români* (1892), *Înmormântarea la români* (1892), rămâne un nume în opera de cunoaștere aprofundată și riguros exactă a creației populare.

În *Basarabia*, modalitatea abordării științelor a fost, ținând seama de vicisitudinile sistemului de guvernământ, strict circumscrisă. Cadre pregătite lipseau, populația era în stadiul alfabetizării, nevoile imediate impuneau, în mod imperativ, alte priorități. Ca atare, pe tărâmul preocupărilor științifice, putem numi doar câteva nume care au scris, în limba rusă, lucrări privitoare, în special, la trecutul bisericesc al Basarabiei. I. Frățiman a tipărit, la Chișinău, *În chestia eparhiilor din Basarabia* (1901) și *Iacob (Stamati) episcopul Hușilor*. Aproape de *Istoria literaturii religioase românești* de N. Iorga, Al. Mateevici a scris *Tipăriturile noastre bisericești* (1913) și *Momentele influenței bisericești asupra originii și dezvoltării istorice a limbii moldovenești* (1910), cu o accentuare exagerată a influenței slavone. Leon Casso, deși a ajuns ministru al învățământului la Moscova, s-a arătat preocupat de soarta ținutului natal, scriind *Dreptul bizantin în Basarabia* (1907) și *Rușii la Dunăre și înființarea oblastiei Basarabiei* (1913), cu dezbaterea dificilelor probleme cu care se confrunta provincia aflată sub ocupația rusă. Ștefan Ciobanu, cercetător consacrat, a publicat *Dicționarul slavo-român din biblioteca Societății de istorie și antichități ruse din Moscova* (1914), *Dosoftei, mitropolitul Sucevei și activitatea lui cărturărească* (1915) și *Legende românești despre Maica Domnului*, o interesantă contribuție în domeniul etnografiei românești.

Istoriografia. „Una din necesitățile propășirii țării noastre, spunea, în 1882, secretarul general al Academiei Române, D.A. Sturdza, este de a înainta în toate ramurile științelor; nu rămâne însă îndoială că istoria noastră primează pentru moment orice alte ramure".

Într-adevăr, în procesele decisive prin care trecea România modernă, în curs de deplină consolidare, istoria, reorientată în instituțiile, țelurile și valorile sale, urma să joace un rol hotărâtor, ținând seama de funcția ei socială, de *pedagogie națională* („învățătoarea vremurilor de față", spunea A.D. Xenopol, referindu-se la pragmatismul istoriei). Așa se explică de ce istorici de seamă, valori proeminente ale domeniului, ca A.D. Xenopol, N. Iorga, D. Onciul, I. Bogdan, T. Antonescu, mai apoi, C. Giurescu, I.C. Filitti, O. Tafrali și încă mulți alții, s-au angajat într-o fructuoasă acțiune de publicare a izvoarelor și de redactare a unor opere fundamentale, de sinteză, de o incontestabilă valoare teoretică și metodologică.

După perioada romantică a istoriografiei pașoptiste, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, *Școala critică*, întemeiată pe profesionalism riguros, inspirată din respectul absolut al adevărului, a reprezentat (în evoluția istoriografiei române), „momentul maturității depline al perfectei omologări cu știința apuseană". O concepție clară și un studiu adâncit, metodic, al faptelor istorice, cu înțelegerea exactă a mecanismului determinismului istoric, au luat locul improvizației și interpretărilor patriotard-sentimentale, deschizând drumuri largi nu numai pe tărâmul cunoașterii faptelor istorice, ci și pe cel al filosofiei istoriei și al culturii. Sprijinită pe realizările „junimismului" și pe direcțiile imprimate de B. P. Hasdeu și A.D. Xenopol, *Școala critică*, legată, organic, de evidentul proces de înnoire, de modernizare a societății românești, a ocupat un loc de seamă în perimetrul gândirii istorice a vremii[1].

Personalitatea exponențială a istoriografiei românești din această perioadă, personalitate dinamică și creatoare, a rămas *Alexandru D. Xenopol* (1847–1920). Înfăptuirile sale în materie de sinteză și teorie istorică l-au impus în știința europeană, recunoscându-i largul orizont al concepției sale filosofice și istorice și caracterul militant al operelor sale, în care cercetarea fenomenelor istorice, în devenirea lor concretă, era făcută cu instrumentele erudiției și a unor mijloace de investigație de o îndrăzneață noutate pentru vremea sa.



Fig. 198 Alexandru D. Xenopol.

Les principes fondamentaux de l'histoire, tipărită la Paris, în 1899, republicată, în traducere românească, la Iași, în 1900, mult amplificată și apărută, în 1908, la Paris, sub titlul *La théorie de l'histoire*, cuprinzând expunerea propriului sistem de abordare a istoriei, a constituit un moment semnificativ sub raport istoriografic. Lui Xenopol îi datorăm prima sinteză, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (în șapte volume, 1887–1893), cu un larg suport faptic, o riguroasă metodă de cercetare și viziune integratoare. Era rezultatul a 26 ani de studii, care, datorită

[1] Cu privire la *Școala critică* și la întreaga evoluție a istoriografiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, vezi importanta lucrare a lui Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 71–197.



Fig. 199 Ioan Bogdan.

dimensiunilor și profunzimii ei, a fost apreciată drept „una din cele mai mari sforțări a spiritului românesc aplicat la știință". Monografiile *Domnia lui Cuza Vodă*, *Istoria partidelor politice în România*, *Nicolae Kretzulescu* întregesc profilul acestei întâi mărimi a istoriografiei naționale. Strălucit profesor la Universitatea din Iași, el a întemeiat și a sprijinit, cu prestigiul numelui său, *Societatea de istorie și filologie*, a cărei publicație „Arhiva", a rămas, mulți ani, în serviciul nevoilor culturale ale momentului.

În publicarea izvoarelor istoriei, în organizarea cercetării sistematice și a pedagogiei spiritului critic s-au distins Ioan Bogdan și Dimitre Onciul. Primul, profesor la Universitatea din București, s-a impus prin descoperirea și publicarea unui mare număr de documente slave, privitoare la istoria țării noastre. *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol.) și *Album paleografic* sunt lucrări de recunoscută valoare științifică și practică. În domeniul istoriei medii, remarcabile sunt lucrările *Originea voievodatului la români* și *Despre cnejii români*. O colecție de documente comentate rămâne *Istoria românilor* (13 volume) a lui V.A. Urechia.

Pe Dimitre Onciul l-a interesat tot istoria medie. *Originile Principatelor Române* și *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor* sunt rezultatele unui îndelung proces de documentare și reflexie, ce stau la temelia școlii critice a istoriografiei românești.

O viziune amplă, problematizantă, a istoriei naționale, o aduce opera istoriografică a lui *Nicolae Iorga* (1870–1940), dovadă, prin cantitatea uriașă a scrierilor, a unei extraordinare energii creatoare. A fost, prin depășirea curajoasă a vechilor limite, o prezență determinantă în istoriografia epocii; a fost îndrumător de cultură și literatură, editor de reviste și ziare, istoric și critic literar, dramaturg și memorialist, cu contribuții majore la conturarea unor direcții și orientări noi în mai toate domeniile culturii românești și cu un renume recunoscut în afara granițelor acesteia. A cules și publicat, sistematic și metodic, sute și sute de documente, a scris mii de studii și articole cu o strictă specializare pe varii domenii, a elaborat monografii și sinteze și, cercetând fenomenul istoric român în procesualitatea lui, l-a încadrat în context universal.

Cu erudiție și viziune personală, bazat pe o uriașă bogăție de informație, cu insistență semnificativă asupra structurilor social-economice, demografice, culturale, militare, bisericești, mentale, a scris — ca să enumerăm doar câteva lucrări dintr-o impresionantă bibliografie: *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice*, *Negoțul și*



Fig. 200 Nicolae Iorga.


Fig. 201 Vasile Pârvan.


Fig. 202 Grigore Tocilescu.

meșteșugul în trecutul românesc, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, *Istoria armatei românești până la 1599*, *Portul popular românesc*, *Istoria românilor în chipuri și icoane* (3 vol.), *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, *Documente privitoare la Constantin Brâncoveanu* etc. Cu o audiență largă în lumea savanților europeni, s-au bucurat lucrările: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen Staatsbildungen* (Gotha, 1905, 2 vol.), *The Bizantine empire* (Londra, 1907), *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV^me siècle* (Paris-București, 5 vol., 1899–1916), *Histoire des États balkaniques à l'époque moderne* (București, 1914), *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* (2 vol., 1915–1916). Sunt lucrări care au făcut cunoscută, în lumea învățaților străini, istoria românilor, trezindu-le interesul pentru dramatica existență a acestora. Sub raport istoriografic, N. Iorga a constituit un moment de referință prin extinderea câmpului investigațiilor în lărgime și profunzime și reliefarea particularităților locale și specificității existenței, în timp, a poporului său.

Tânăr profesor de istorie antică și epigrafie la Universitatea din București și membru al Academiei Române, *Vasile Pârvan* (1882–1927) a fost interesat de istoria Daciei romane, având contribuții individualizate valoric privitoare la procesul de romanizare a dacilor. Ca arheolog, a făcut săpături în Dobrogea, la Ulmetum (cetate romano-bizantină) și mai ales la cetatea grecească Histria, reconstituind, pe baza studiului adâncit al materialului arheologic descoperit, civilizația și viața spirituală a geto-dacilor. În 1911 i-a apărut lucrarea *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*. În domeniul arheologiei, Al. Odobescu a publicat, în 1877, *Istoria arheologiei* și lucrarea — cu un lung și agitat destin — *Le trésor de Petrossa*. O lucrare masivă, în același domeniu, a realizat Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*. Profesorii de la Iași, Teohari Antonescu și Orest Tafrali, vor ilustra același domeniu al arheologiei și istoriei vechi.

Istoria medie a României i-a mai preocupat pe I.C. Filitti (*Domniile române sub Regulamentul organic*), pe Ion Ursu, mai târziu, pe Constantin Giurescu (*Despre rumâni*), pe bucovineanul I. Nistor.

O semnificativă insistență asupra structurilor economice și sociale se descoperă în lucrările lui Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* și *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, ultima scrisă după declanșarea Răscoalei țărănești din 1907.


Fig. 203 Ioan C. Filitti.


Fig. 204 Silviu Dragomir.

Rezultate ale unui profesionalism mai riguros și al unui accentuat spirit critic față de editarea izvoarelor istorice sunt, în această perioadă, colecțiile de documente, mult superioare mai vechiului *Uricariu* al lui Th. Codrescu — un amestec, puțin diferențiat, de urice și izvoade. La *Studii și documente*, colecția editată de N. Iorga, și *Documentele lui Ștefan cel Mare*, elaborată de I. Bogdan, amintite deja, adăugăm *Ispisoace și zapise* și *Surete și izvoade*, volume publicate de Gh. Ghibănescu. De reținut, pentru importanța lor, sunt și colecțiile *Anul 1848 în Principatele Române* și *Acte și documente relative la istoria renașterii României*.

La întreținerea unui climat favorabil activității creatoare au contribuit numeroasele periodice specializate în domeniul istoriei, precum revistele lui B. P. Hasdeu, „Columna lui Traian" și „Revista nouă", „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", de sub direcția lui Gr. Tocilescu, „Arhiva Societății științifice și literare din Iași", de sub conducerea lui A. D. Xenopol, mai târziu, „Revista istorică" a lui N. Iorga, cu o lungă existență. Mai adăugăm, „Analele Academiei Române", „Memoriile Secției Istorice", „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice" și „Buletinul Comisiei Istorice".

Nu a lipsit nici preocuparea față de lucrările de bibliografie, atât de necesare metodologiei cercetării științifice. De reținut sunt *Bibliografia numismaticei române* de D.A. Sturdza, *Bibliografia românească veche* de sub îngrijirea lui I. Bianu, *Publicațiile periodice românești* de Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu.

Servicii istoriografiei românești au fost aduse, în *Transilvania*, de cercetările lui G. Barițiu, prin cuprinzătoarea sa lucrare *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă* (3 vol.), ale lui N. Densușianu, prin *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria*. O istorie mai conceptualizată au realizat Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, cu o activitate, mai bogată, dincolo de 1920. Nu au lipsit nici colecțiile de documente, ca cele ale lui Ioan Pușcariu (documente din Făgăraș), St. Stinghe (documente din istoria Brașovului), Ioan Mihali (diplome maramureșene), Teodor Păcățian (opt volume despre luptele românilor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea).

Un cadru larg de manifestare l-a avut istoriografia maghiară, reprezentată de Kőváry László, Jakab Elek, Kelemen Lajos, interesați de istoria politică, dar și de cea agrară, bisericească și general culturală. Istoricul Sándor Márki, mult apreciat în cercurile românești pentru poziția sa obiectivă în problemele istoriei țărănimii din Transilvania (a fost numit


Fig. 205 Dimitre Onciul.


Fig. 206 Ion G. Sbiera.

membru de onoare al ASTREI), a scris o amplă monografie despre Războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja. Istoria socială constituie un obiect de interes și pentru istoricul Veress Endre, care a manifestat o opinie dreaptă, comprehensivă, în cercetările sale privitoare la relațiile româno-maghiare.

Arheologia a fost principala îndeletnicire a istoricilor Torma Károly, Posta Bela, Milleker Bódog. Câmpul investigațiilor s-a extins și asupra științelor auxiliare, ca diplomatica și genealogia. S-a intensificat preocuparea pentru studiul monografic al diferitelor comitate transilvănene (Arad, Bihor, Turda, Banat etc.), iar examenul sistematic al izvoarelor a dus la apariția unor mari colecții de documente, cum au fost, de pildă, cele 21 de volume privitoare la hotărârile dietei din perioada 1541–1699 (*Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*), publicate de Szilágyi Sándor, și *Diplomatariu secuiesc*, început de Szabó Károly și continuat de Szádeczky Lajos.

A crescut și interesul pentru cercetările etnografice și studiul creației populare din Transilvania (Elek Benedek), iar muzeul deschis, în 1902, în casa lui Matei Corvin, cu piesele lui valoroase și cu publicația de recunoscut prestigiu „Erdély" („Transilvania"), rămâne un model în domeniu.

Nu pot fi ignorate nici numeroasele lucrări consacrate istoriei politice și culturale a sașilor transilvăneni, publicate, multe din ele, în *Archive des Vereins*...de către istoricii Georg Daniel Teutsch (reprezentant al aripii conservatoare a „sașilor bătrâni") și Karl Fabritius, susținător al concepției „sașilor tineri". Reținem și cuprinzătoarea colecție de documente privitoare la populația germană din Transilvania, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, publicată de Fr. Zimmermann și Fr. Müller.

În *Bucovina*, preocupările pentru istorie au fost la fel de stimulative. D. Onciul își începea cariera de istoric la Cernăuți, publicând, în limba germană, o istorie a Bucovinei și o alta a românilor din Maramureș. În germană și în română, a tipărit lucrările sale despre istoria Bucovinei C. Morariu. I.G. Sbiera, la *Codicele voronețian*, pe care l-am citat, adauga și alte studii despre originea românilor și literatura la românii din Bucovina. Citabile sunt monografiile lui Ion Grămadă (*Societatea România Jună din Viena*) și cele ale lui Dimitrie Dan, consacrate minorităților (*Lipovenii din Bucovina*, *Rutenii din Bucovina*, *Evreii din Bucovina* etc.).

Un fond important de documente se găsește în monumentala colecție ce poartă numele cărturarului și patriotului român Eudoxiu Hurmuzachi, care a a dunat peste 6 000 de piese, culese din arhivele capitalelor și orașelor Europei, toate dovezi și argumente hotărâtoare pentru trecutul istoric ca factor constituent fundamental al prezentului.

Pentru *Basarabia* perioadei istorice la care ne referim, nu putem cita decât foarte puține titluri de lucrări cu caracter istoric, scrise în limba rusă, unele din ele cu vădite porniri tendențioase, precum cea a lui Alexie Nacco, *Istoria Basarabii din timpurile cele mai vechi* (Odessa, 1873–1876)[1]. Mai adăugăm lucrarea lui Pavel Gore, *Memoriu asupra mazililor din Basarabia* (Chișinău, 1908), o pledoarie pentru respectarea statutului mazililor din această provincie, și documentata și obiectiva *Scurtă schiță istorică asupra Basarabiei până la alipirea ei de Rusia* (1914) a lui Pan. Halippa. De menționat este și lucrarea *Operele Comisiunii savante a arhivelor guvernământului Basarabia*, apărută în trei volume (I — 1900, II — 1902, III — 1907), o colecție de documente și studii privitoare la Basarabia (cele mai multe aparținând redactorului).

Judecând în mod constructiv, se cuvin a fi reținute incontestabilele progrese ale istoriografiei românești din această perioadă, confirmate practic prin perfecționarea metodologiei cercetărilor istorice, creșterea interesului pentru teoria istoriei, lărgirea considerabilă a ariei cercetărilor istorice, înmulțirea disciplinelor auxiliare, construirea de sinteze prin sistematizarea și fundamentarea logică a acumulărilor de fapte, toate expresii ale unui profesionalism întemeiat pe „suflul temeiniciei", „ostil investigațiilor și descrierilor empirice, improvizației diletante și exagerărilor de motivație patriotică sau patriotardă"[2].

Filologia și lingvistica. *Limba*, un alt element constitutiv al națiunii, „creația noastră cea mai reușită", după expresia lui Cioran, a preocupat, în aceeași măsură, spiritele învățaților noștri, într-o perioadă istorică de mare încordare productivă, când o concepție modernă se instituia, progresiv, în toate domeniile vieții spirituale românești.

Într-o perspectivă de valorizare a contribuției lingviștilor din ultimul sfert de veac al secolului al XIX-lea, se cuvine a fi citat, în primul rând, B.P. Hasdeu, creator de vocație, însuflețit de o rară pasiune exploratorie și de o exemplară tenacitate. A pus în lumină, în lucrările sale, existența substratului dacic în fondul vocabularului limbii noastre, preponderența celui latin; nu l-a ignorat pe cel slav, a cerut ca studierea fenomenelor lingvistice să se facă „totdeauna în legătură cu istoria", în cercetare să se pornească de la limba vie a poporului, ținându-se mereu seama de faptul că ceea ce definește fizionomia unei limbi nu este cantitatea cuvintelor, ci puterea lor de circulație, valoarea de întrebuințare socială a lor.

La vastul său studiu paleografico-lingvistic, *Cuvente den betrani* (3 vol., 1878–1881) se adaugă monumentala lucrare *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886), care, deși

---

[1] „Cea mai completă și cea mai tendențioasă operă apărută în rusește asupra Basarabiei" (Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 251).

[2] Al. Zub, *op. cit.*, p. 115.

neîncheiată (în cele 3 000 de pagini scrise nu a ajuns decât la litera *b*, la cuvântul *bărbat* — dar un dicționar, gândea el, „nu-i o statistică a limbii, ci o enciclopedie a traiului (poporului) întreg, trecut și prezent"), a rămas una din cele mai importante realizări de acest gen din istoria lingvisticii românești, impresionantă prin întinderea informației, îndrăzneala ipotezelor, temeinicia metodei.

Atitudine fermă împotriva exagerărilor latiniste a luat, ca și Hasdeu, Alexandru Cihac, care, în statistica elementelor limbii române, pe care a întocmit-o, a exagerat ponderea elementului slav (reacția lui B.P. Hasdeu a fost aspră !), dar a lăsat cel dintâi dicționar etimologic, științific alcătuit, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*.



Fig. 207 Alexandru Lambrior.

La impunerea spiritului științific în studiile de lingvistică a contribuit și Alexandru Lambrior, specializat în probleme de fonetică istorică românească.

Opere de valoare în domeniu au realizat, apoi, trei filologi rămași în memoria vie a culturii: Heinrich Tiktin, Lazăr Șăineanu și Moses Gaster.

Primul a publicat, în limba germană, mai multe lucrări de fonetică a limbii române, iar un util *Manual de ortografie română*, prin recomandarea principiului fonetic, a impus reguli în haosul existent în ortografie. La acesta se adaugă *Gramatica română* (Iași, 1891), prima lucrare științifică de acest fel, și un *Dicționar româno-german*, model al genului.



Fig. 208 Moses Gaster.

Lazăr Șăineanu a întocmit lucrări prestigioase, sub raportul informației și al interpretării, în domeniile filologiei, lingvisticii generale și folclorului. *Istoria filologiei române* este un exemplu riguros al cercetărilor lingvistice la noi; în *Încercare asupra semisiologiei limbii române*, se aplica pentru prima oară, principiile semanticii în studiul limbii. *Influența orientală asupra limbii române*, în trei volume, rămâne un instrument indispensabil de referință. *Dicționarul universal al limbii române*, apărut în mai multe ediții, pune în lumină o metodă de lucru de tip eminamente științific.

M. Gaster, model de știință temeinică și scrupuloasă, a publicat, în țară și în Germania, lucrări de minuție și competență: *Originea alfabetului și ortografia română*, cu o pledoarie judicioasă pentru adoptarea principiului fonetic și *Elemente nelatine ale limbii române*. Cu pasiune exploratorie, a adunat, în cunoscuta-i *Crestomație română* (Leipzig, 1891), manuscrise, tipărituri, texte vechi, începând din secolul al XVI-lea, până la 1830, din toate dialectele și graiurile regionale. Un examen aprofundat al creației populare l-a făcut în mereu utila lucrare, *Literatura populară*.



Fig. 209 Alexandru Philippide.

Aron Densușianu, Gr. Crețu și Ion Nădejde (ultimul cu *Istoria limbii și literaturii române* și *Dicționarul latin-român*) au fost istorici ai limbii și lingviști harnici, care au încheiat, prin activitatea lor meritorie, veacul al XIX-lea.

Trei figuri proeminente, de audiență internațională, au deschis o perspectivă înnoitoare studiului limbii române în această perioadă.

Renumitul profesor de la Universitatea din Iași, Alexandru Philippide, creatorul „școlii ieșene" în lingvistica românească, a redimensionat, prin contribuțiile sale referitoare la istoria limbii, gramatică și dicționar, statura cărturarului. *Introducere în istoria limbii și literaturii române* și *Principii de istoria limbii*, apărute până la 1900, sunt lucrări superior informate și solid construite. *Dicționarul limbii române*, preluat, după B.P. Hasdeu, din însărcinarea Academiei Române, nu l-a putut duce decât până la litera *D*. Opera fundamentală a lui Alexandru Philippide rămâne *Originea românilor* (2 vol.), apărută după 1918, operă de erudiție și onestitate profesională, care-l reprezintă, prin orizontul larg al viziunii și capacitatea degajării esențialului, pe *omul de știință* în sensul exact al termenului[1].

Cel dintâi profesor de lingvistică romanică de la Universitatea din București, interesat și de alte domenii, precum istorie, critică literară, poezie, Ovid Densusianu, a scris, în limba franceză, pentru a risipi părerile împărțite ale lingviștilor străini cu privire la limba română, *Histoire de la langue roumaine*, adevărată performanță în exegeza istoriei limbii, prin excelenta stăpânire a subiectului și analiza concretă și pragmatică a faptelor de limbă. La aceasta se adaugă, (în colaborare), *Dicționarul etimologic al limbii române, elementele latine* și *Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi*, ca și culegerea de texte *Graiul nostru*, lucrări ce dau, toate, măsura întreagă a personalității cercetătorului.

Interesat de marile mutații survenite, pe plan european, în științele limbii, însușindu-și ramuri noi, ca fonetica experimentală, geografia lingvistică, fonologia, a fost Sextil Pușcariu, reprezentant al aceleiași școli neogramatice. A continuat redactarea *Dicționarului limbii române*, ducându-l până la litera *l* și a scris, cu un examen laborios al faptelor și obiectivitate, *Studii istro-române* precum și *Sufixele diminutivale în limba română*, în care a adăugat — la erudiție și metodă — și o pilduitoare etică a căutării adevărului. În limba germană, a lăsat *Reconstituirea limbii străromâne* și *Dicționarul etimologic al limbii române*. Temeinicia școlii germane în argumentare și prudență în supoziții este vizibilă în serioasele și competentele sale lucrări.

[1] Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, 1969, *passim*. Vezi și Gh. Ivănescu, *Studiul introductiv* la Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, ed. Gh. Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, București, 1984.



Fig. 210 Ioan Bianu.

Dintre filologii distinși, prin rodnica lor activitate, desfășurată după 1900, îi mai amintim pe Pericle Papahagi, cu un apreciat studiu despre *Meglenoromânii*, Ion-Aurel Candrea, profesor la Universitatea din București, Iosif Popovici, la cea din Budapesta, Ilie Bărbulescu, profesor la Universitatea din Iași, specialist recunoscut în slavistică. O substanțială contribuție în domeniul bibliografiei și biblioteconomiei (a fost întemeietorul școlii românești în aceste discipline auxiliare) a adus Ioan Bianu, organizatorul Bibliotecii Academiei Române și autorul (alături de alți colaboratori), al impresionantei, prin proporții și acuratețea informației, opere *Bibliografia românească veche*.

Nu la nivel diletant au lucrat, în *Transilvania*, reprezentanții lingvisticii săsești, ca J. Wolf, K. Keintzel și G. Kisch; cu studiul graiurilor săsești din punct de vedere fonetic în preocupările lor. Împrumuturile din limba română și maghiară în graiurile săsești l-au interesat pe J. Jakobi, iar A. Schullerus a făcut să apară, în 1908, *Dicționarul explicativ al limbii sașilor din Transilvania* (Siebenbürgich-sächsisches Worterbuch), lucrare amplă, scrisă cu rigoare, continuată, până târziu, de alți cercetători ai graiurilor săsești.

Dintre filologii maghiari, îl amintim pe József Szinnyei, cu studii serioase, aplicate, în domeniul foneticii și morfologiei limbilor ugro-finice și cu substanțiale puncte de vedere noi în teoria și istoria limbii.

Alți filologi s-au arătat interesați de existența graiurilor dialectale și, în pas cu progresele științei în prima jumătate a secolului al XX-lea, au găsit un fructuos câmp de activitate în domeniul lingvisticii comparate. *Dicționarul etimologic maghiar*, alcătuit de Zoltan Gombocz și Melich János (*Magyar Etymologiai Szótar*) rămâne o mărturie a multiplicității inițiativelor și a calității reușitelor în munca de profesionalizare și a filologilor maghiari ai momentului.

În *Bucovina*, I.G. Sbiera, istoric literar, folclorist, scriitor, are și lucrări de lingvistică, scrise cu fervoare, dar în stil sobru, supravegheat.

Ceea ce se cuvine a fi reținut din înfățișarea restrictivă, prin forța lucrurilor, a prezenței și evoluției științei românești, situată istoric într-o etapă importantă din existența României moderne, este că această componentă de seamă a culturii a polarizat, în finalitatea ei programată, cele mai variate tendințe ale spiritualității, punându-le în slujba progresului social și moral. Spiritul științific și-a căutat acum, tot mai mult, posibilitățile de afirmare și, prin încercările de racordare la circuitul valorilor științifice europene, și-a dobândit statutul corespunzător.

În cadrul particular al fiecărei științe in parte, fie ea exactă sau socială, problemele au fost abordate din perspectiva și cu aparatura științifică a unor specialiști, dar și cu viziunea și argumentarea unor patrioți, unii dintre ei fiind și militanți politici. Legătura aceasta strânsă dintre teorie și practică a imprimat un caracter realist gândirii științifice,

conferindu-i o funcție socială pozitivă, cu rosturi hotărâtoare în deșteptarea unui „interes mai viu pentru știință și nație".

Literatura. Restructurarea în substanță, care a avut loc în toate domeniile spiritului public, nu putea ocoli *literarul*. Prin determinarea lor, complicat mediată, *Istoria, Socialul, Politicul* impuneau clarificări neîntârziate de principii și opțiuni. Nu s-a lucrat, se înțelege, pe un loc gol. Punțile de legătură între *ieri, azi* și *mâine* au fost stăruitor păstrate. Tradiția, acest model și permanență, era organic încorporată spiritului contemporan. „Viziunea viitorului e totdeauna corectată de trecut", spunea G. Călinescu. Epoca literară pașoptistă, cu toate prelungirile ei, se încheiase, iar achizițiile privitoare la substanța și formele expresive ale literaturii erau, printr-un firesc proces de înseriere, preluate și valorificate creator. În limitele unui eclectism lucid, s-a lucrat la aflarea unor modalități potrivite de adaptare a vechilor bunuri și valori dobândite, la perspectivele noi ale spiritualității sfârșitului de veac XIX și începutului celui de-al XX-lea. Document expresiv al devenirii culturii naționale, literatura a devenit, prin problematica tot mai gravă a conținutului și prin elementele definitorii ale suprastructurii ei stilistice, a problemă a conștiinței românești.

O prezentare sintetică a tabloului literar, prin evidențierea tipurilor de sensibilitate și a formelor diferențiate de expresie, afirmate în albia activă a scrisului artistic, va înlesni cunoașterea structurii particulare a artei cuvântului din această perioadă de vârf a procesului evolutiv tot mai conștientizat.

O mare diferențiere de orientări, de curente și școli literare a caracterizat viața literară a timpului. Una dintre acestea a fost reprezentată de mișcarea junimistă, dezvoltată în jurul revistei „Convorbiri literare" (1867). Fără a rupe lanțul continuității, „direcția nouă" a Junimii s-a încorporat la o tradiție, fructificând, în împrejurări istorice noi, câștigurile „direcției vechi", de la 1840. Titu Maiorescu, conducătorul mișcării, „partizan al ideii de naționalitate", a lucrat pentru triumful specificului național în toate formele de manifestare a spiritualității românești, în efortul de a se realiza „o uriașă reacțiune morală, o revoluțiune în idei", pentru a umple golul dintre cuvânt și faptă, dintre fond și formă și a introduce „suflul temeiniciei în toate". Pe tărâm literar, în virtutea aprecierii artei în funcție de criteriile sale specifice, fără amestecul brutal al eticului și etnicului, Maiorescu i-a acordat criticii dreptul și obligația de a alege producțiile de calitate de cele submediocre, deschizând o adevărată acțiune profilactică împotriva imposturii în artă. Prin accentul pus pe valoare, i se pregăteau literaturii naționale premisele universalității, pentru că, exprimată doar în „puternica formă a frumosului", ea intra, ca parte integrantă a ei, în „restul omenirii".

În acest climat prielnic creat, au apărut, pe „frontiera hărții noastre psihice", talente reprezentative, personalități exponențiale, care mărturiseau, în practica literară, o vădită armonie dintre substanța ideatică și modalitățile expresive. Alături de Vasile Alecsandri, aflat la culmea gloriei sale literare, și așezat de Maiorescu în fruntea „direcției noi", s-au aflat cărturarul și scriitorul aristocrat Alexandru Odobescu, Ion Ghica și Bogdan Petriceicu Hasdeu, creatori de stil, dar și cu o viziune globalizantă a artelor și științelor, îmbrățișate cu aceeași pricepere și atitudine participativă.



Fig. 211 Mihai Eminescu.



Fig. 212 Coperta ediției princeps a *Poesiilor* lui Mihai Eminescu (1883).

O nouă generație de scriitori, *generația marilor clasici*, dădea o neasemuită strălucire literaturii acestei etape, ajunsă, după o lungă și eroică tinerețe, la o maturitate artistică de-a dreptul „revoluționară" în plan ideologic și retorico-stilistic.

Fixat într-o definiție artistică totală se află poetul național Mihai Eminescu, unul din cei mai mari lirici moderni, cum l-a considerat nu doar Ibrăileanu. Toate temele artistice majore și-au găsit împlinirea artistică în poezia sa: raporturile individului cu societatea, cu natura, cu erosul, cu absolutul, cu propria-i interioritate etc.[1]. Așezată într-o ecuație personală, prin timbrul particular al vocii și strategiile rostirii, poezia lui Eminescu a făcut să se dobândească o idee mai înaltă despre dimensiunea spirituală a poporului nostru.

Semnul unei pilduitoare conștiințe artistice poartă și opera neîntrecutului povestitor Ion Creangă, care, în poveștile și *Amintirile din copilărie*, a făcut dovada atâtor modalități specifice ale discursului epic, înnoit prin caracteristici stilistice de mare originalitate[2].

Cel de-al treilea mare clasic, cu opere în cristalizare definitivă în această perioadă, rămâne Ion Luca Caragiale, necruțător spirit satiric, în ale cărui comedii adevărurile vieții devin și adevăruri dramatice, pentru ca, în nuvelele, povestirile, schițele sale, toate de o excepțională concentrație epică, să-i descoperim alte fațete ale incomparabilului său talent[3].

Lor li s-a alăturat realistul psiholog ardelean Ioan Slavici, exemplar, în nuvelele și romanul *Mara*, prin individualitatea artistică bine marcată, sub raportul poeticii narative, a scrisului său.

La perspectiva *estetică*, din care junimismul a interpretat fenomenul literar, curentul de la „Contemporanul", cristalizat în jurul revistei ce-i poartă numele (1 iulie 1881), a adăugat-o pe cea *socială*. Conform tezelor lui Constantin Dobrogeanu-

[1] Despre lumea motivelor poetice la Eminescu, vezi între alții, Eugen Todoran, *Eminescu*, București, 1972; Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, 1978.

[2] M. Apostolescu, *Ion Creangă între marii povestitori ai lumii*, București, 1978.

[3] Dintre ultimele contribuții privitoare la modernitatea scrisului caragialian, vezi Al. Călinescu, *Caragiale sau vârsta modernă a literaturii*, Iași, 2002.



Fig. 213 Ion Creangă.



Fig. 214 Ion Luca Caragiale.



Fig. 215 Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Gherea, ideologul mișcării soicialiste, arta era înțeleasă și judecată ca produs social. De pe această poziție, s-au format principiile „în privința literară", care, în esență, sunt două: promovarea hotărâtă a *realismului*, prin ancorarea în realitatea contemporană (cu precădere lumea satului și a muncitorimii) și *tendenționismul*, adică profesarea conștientă de către scriitori a tendinței, a tezei. Realizată fără talent și intuiție artistică, producția literară a *Contemporanului* rămâne nereprezentativă, principiile teoretice fiind transformate, prin aplicarea lor în practică, *în dogmă*[1].

Cea de-a treia direcție literară a pornit de la revista „Literatorul", (1880) a lui Alexandru Macedonski, care, printr-o adevărată insurecție poetică, a înscris, în perimetrul literelor românești, unul din cele mai importante curente ale poeziei moderne — *simbolismul*[2].

Fără a fi o simplă transpunere românească a fondului de sensibilitate și spiritualitate a simbolismului francez, noul curent, cu fizionomie proprie, s-a disociat de vechea orientare tematică și stilistică, promovând sensibilizarea ideii prin imagine, prin valorificarea posibilităților creatoare ale principiului analogic (cu puncte de plecare în poezia franceză a lui Mallarmé, Verlaine). Este o poezie a sugestiei, a misterului, care promova un cod retoric inovat, eliberat de sub presiunea canoanelor, cultivându-se versul liber. Poeți ca Traian Demetrescu, I.C. Săvescu, Ștefan Petică, D. Iacobescu au pus în aplicare, în poezia lor, o opțiune simbolistă.

Tonul ponderat al acestei „revoluții poetice", declanșate de Macedonski, a cunoscut o replică mai sistematică prin contribuția lui Ovid Densusianu și a revistei sale „Viața nouă" (1902), urmată, în program, de alte numeroase publicații, ca: „Revista celorlalți", „Viața socială", „Insula", „Versuri și proză", „Simbolul" etc. Sfera tematică

[1] Pentru amănunte, vezi Z. Ornea, *Curentul literar de la „Contemporanul"*, București, 1977.

[2] Pentru estetica curentului și reprezentanții lui, vezi Lidia Bote, *Simbolismul românesc*, București, 1966.

a noii poezii a fost considerabil lărgită prin inspirația citadină, iar expresia modernă a devenit mult mai vizibilă. Poeți noi, ca Dimitrie Anghel, George Bacovia, M. Săulescu, Al.T. Stamatiad, mai târziu, T. Arghezi, L. Blaga, Al.A. Philippide, Demostene Botez, vor face o convingătoare demonstrație a dimensiunii moderne, pe care o va dobândi, tot mai accentuată în timp, lirismul românesc.

Diversificarea orientărilor literare, în această etapă a sfârșitului unui veac, situată pe un fond de interferențe și suprapuneri de planuri, între care nu există incompatibilități, a dus la o mare efervescentă artistică, ce nu s-a ridicat la nivelul artei marilor clasici, dar a constituit un semnificativ fundal de epocă și temelie a viitoarei evoluții literare. De o antinomie categorică între tradiționalism și modernism, de o bipolaritate ideatică și stilistică, nu se poate vorbi, pentru că, nu rareori, tradiționalitatea sub raportul conținutului se concretizează într-o vizibilă expresie modernă, iar „moderniștii" consacrați dezvoltă motive tradiționale[1]. În poezie, s-au alăturat, fără nici o discriminare teoretică, epigoni ai retoricii eminesciene (Vlahuță, Coșbuc) și precursori ai liricii moderne.

În proză, romantismul, realismul și naturalismul se întrepătrund, particularizând, într-un chip original, paginile operelor lui Slavici, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, la care s-au adăugat prozatorii „Contemporanului": Anton Bacalbașa, I.A. Bassarabescu, Sofia Nădejde, cu o literatură realist-critică, de nuanță protestatară.

După 1900, pe fondul unor „crize" sociale, politice, sufletești, scriitorii au căutat alte puncte de sprijin în dialogul lor cu realitatea, iar aspirațiile lor firești către un ideal social, moral și estetic s-au materializat în noi doctrine literare. Viața artistică a timpului a devenit mai agitată și mai complexă, numărul grupărilor literare și al publicațiilor sporind într-un ritm impresionant.

Problema fundamentală a epocii a rămas cea țărănească. Un larg curent de simpatie pentru lumea „robilor albi ai brazdei negre", cum spunea N. Iorga, a cuprins spiritele.

Pentru început, preocuparea pentru latura socială a lumii satului și-a găsit expresie în programele publicațiilor „Vatra" (1894) și „Viața" (1896). O atitudine ideologico-politică și literară, mai categorică, față de realitatea socială, o reprezintă revista „Sămănătorul" (1901), sub conducerea lui G. Coșbuc și Al. Vlahuță, după dispariția celor două publicații amintite. Scriitorii timpului erau chemați să se apropie de „marea viață a poporului", respingând „primejdioasele maimuțăreli" ale străinătății. O comunicare mai explicită a principiilor acestui program se va face, după 1905, când N. Iorga, devenit conducătorul revistei, va recomanda o literatură mai adânc legată de „ființa noastră națională", destinată „îndreptării" și „luminării" poporului.

O literatură „pură", semănătoristă, care să fie expresia fidelă a doctrinei social-politice și culturale a curentului s-a produs, mai ales, în limitele mediocrității. Scriitorii, care au ajuns la plenitudinea expresiei, nu s-au lăsat subjugați de ideologia curentului, deși unele „retușe semănătoriste" se găsesc în operele lor (Sadoveanu). Scriitori ca D. Nanu, G.

[1] Cu privire la conceptele de tradiționalism și modernitate, vezi Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea. Preliminarii*, București, 1980, p. 25–30.

Tutoveanu, N. Dunăreanu, Ion Gorun, Ion Dragoslav, Corneliu Moldoveanu, C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, îndatorați semănătorismului, cultivau, cu dimensiunea unei invariante, tema idealizantă a satului și a țăranului, văzută în contrast cu cea a orașului, scăldată într-o convențională duioșie compasivă și eticism confundat cu estetícul.


VIEATA

Fig. 216 „Viața".

Reacția împotriva acestei literaturi teziste n-a întârziat să se producă. „Curentul nou" (Galați, 1905), sub conducerea lui H. Sanielevici, a deschis acțiunea de discreditare a semănătorismului, continuată, programatic, de „Viața Românească", ivită la Iași, în 1906, sub direcția lui Constantin Stere și Paul Bujor. După 1907, în locul lui Paul Bujor, apărea pe copertă numele lui Ion Cantacuzino, răspunzător pentru partea științifică. De latura literară a revistei se ocupa Garabet Ibrăileanu, inițiatorul editării publicației, inima și sufletul ei.

Curentul dezvoltat în jurul revistei era *poporanismul*, a cărui doctrină politică s-a dezvoltat, prin Stere mai ales, în jurul ideii de „datorie" față de *popor*, de „clasa pozitivă" a țărănimii. De un curent literar poporanist nu se poate însă vorbi. Ibrăileanu veghea atent ca diferența între poziția ideologico-politică și câmpul de acțiune literar să fie bine marcată. Pentru el, poporanismul era doar „o atitudine, un sentiment"[1], care reclama revendicarea spiritului specific național și acea simpatie pentru popor ce ducea la „originalitate în artă și realism în zugrăvirea vieții țărănești", fără subordonarea esteticului unei tendințe eterogene, precum etnicul și eticul. Tot atât de categoric, evitând soluțiile manicheiste, s-a pronunțat Ibrăileanu împotriva izolării literaturii naționale, sprijinind, prin atitudinea-i programatică, integrarea acesteia în spiritualitatea europeană. Cum monopolul unei singure formule literare nu duce niciodată la izbândă, el adăpostește, în paginile revistei „Viața Românească", tradiționaliști și moderniști, opere cu inspirație autohtonă și altele deschise unor noi surse, toate atent cenzurate valoric. Mari individualități creatoare, „valori literare pozitive", au personalizat specificul revistei i-au apărat prestigiul.

Dintre scriitorii reprezentativi ai generației „clasice" au continuat să scrie, și după 1900, I.L. Caragiale și I. Slavici; lor li s-a adăugat Coșbuc, Vlahuță, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu. În 1904, au apărut patru volume ale lui Mihail Sadoveanu. Scriitorii, formați sufletește și artistic, în mediul nutritiv al „Vieții Românești", ca Brătescu-Voinești, Calistrat Hogaș, Jean Bart, au scris o literatură de experiențe trăite, preponderent narativă și

[1] G. Ibrăileanu, *Morala în artă*, în „Viața Românească", nr. 2, 1906, p. 137. Vezi și articolul *Iarăși poporanismul*, în „Viața Românească", nr. 12, 1911.

descriptivă. Reprezentanți ai „celor ce vin" — Gala Galaction, Ion Agârbiceanu — au marcat „o evoluție de fond", depărtându-se, prin creația de tipuri, de lirismul excesiv.

Poezia de după 1900, mai permeabilă, decât proza, la ofensiva elementelor moderne, a evoluat pe diverse trasee lirice. Transilvănenii Octavian Goga și Șt.O. Iosif au investit poezia socială cu semnificații noi. G. Topîrceanu a combinat „impresionabilitatea liricului subiectiv cu observația pătrunzătoare a realismului", iar G. Bacovia și Tudor Arghezi s-au impus atenției contemporanilor prin noutatea de substanță și de formulă artistică. Dramaturgia primelor două decenii ale secolului al XX-lea a cunoscut opere intrate în memoria posterității, prin piesa *Vlaicu Vodă* a lui Al. Davila, prin trilogia *Apus de soare*, *Viforul*, *Luceafărul*, a lui Delavrancea, prin „comediile tragice" ale mai tânărului Mihail Sorbul și, toți, prin psihologizare și teatralizare, anunțau instituirea unei noi tehnici dramatice.



Fig. 217 Mihail Sadoveanu, *Dureri înăbușite*, 1904.



Fig. 218 Mihail Sadoveanu, *Șoimii*, 1906.

În preajma Primului Război Mondial, literatura română s-a manifestat tot atât de creator prin debutul unor poeți și prozatori cu o lungă carieră literară. Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Adrian Maniu își publicau primele volume, ce prefigurau o artă modernă în toate ipostazele ei, iar tinerii inovatori Ion Vinea și Tristan Tzara, prin creațiile lor îndrăznețe, integrau valorile românești în universalitate.

Acțiunea de cercetare și comentare a fenomenului literar în cadrul unei vieți artistice așa de vii, cu existența unor orientări estetico-ideologice diverse, nu putea lipsi. Teoria, istoria și critica literară își asumau rolul de a introduce logică și gust în scrisul artistic, dându-i un sens și o demnitate. O făcea prin incontestabile personalități ale epocii, N. Iorga și G. Ibrăileanu, ideologi și autori de producție artistică, realizatori ale celor dintâi lucrări fundamentale de istorie și critică literară, fruntași ai opiniei literare, preocupați să lanseze scriitori și să autorizeze curente. Personalitate cu vocații multiple, impresionantă prin amploarea proiectelor și diversitatea domeniilor abordate, N. Iorga a fost preocupat mai ales de promovarea unei ideologii literare, „Sămănătorul" fiind o publicație cu ambiție

doctrinară. Nu i-a rămas străină nici operația de situare și fixare a scriitorilor în evoluția producției artistice naționale, oferind cele dintâi temeinice istorii ale literaturii române din secolele XVIII și XIX. Nu a ignorat nici judecata critică a fenomenului literar contemporan, formulată prin „adaptarea la obiect", cu independență, curaj, entuziasm, dar și cu ironie și sarcasm. Paginile consacrate literaturii, „momentului" le-a adunat în *O luptă literară* (2 volume, 1914–1916).


Fig. 219 George Topîrceanu.


Fig. 220 Barbu Ștefănescu-Delavrancea.

Din echilibrul perfect al principiului teoretic cu aplicarea lui practică s-a ivit prezența reprezentativă a lui G. Ibrăileanu. Teoretician al artei și judecător al ei, model de conjuncție a intuiției cu tehnica riguroasă a cercetării, el a tipărit, până spre 1920, volumul *Spiritul critic în cultura românească* (1909), *Scriitori și curente* (1909), *Opera literară a dlui Vlahuță* (teză de doctorat — 1912), toate mărturii ale unei inteligențe disociative, nedogmatice, de bun cunoscător al căilor de abordare a textului literar.

Ovid Densusianu a fost, în aceeași etapă, editorul revistei „Viața nouă" (1902) și promotor al literaturii „noi", simboliste, sprijinit și de criticul D. Caracostea, care a aplicat, în exercițiul critic, interesante strategii interpretative (*Poezia română de azi*, 1910 și, mai târziu, *Arta cuvântului la Eminescu*, București, 1938).

Mihail Dragomirescu, directorul revistei „Convorbiri critice" (1905), s-a impus în epocă prin preocuparea de a crea o estetică normativă, un sistem de „știință a literaturii", legat prea mult de dogmatism, de canoane (*Teoria poeziei cu aplicare la literatura română*, 1906).

Eugen Lovinescu, fruntaș al criticii literare moderne prin explicitarea valorilor, prin pătrundere analitică, viziune personală și stil inconfundabil, se va afirma, mai ales, după 1920. Până la această dată, a publicat *Critice* (4 vol., 1909–1916) și monografiile *Gr. Alexandrescu* (1910) și *Costache Negruzzi* (1913), dovezi ale științei de examinare a operei literare în universul ei extern și intern.

Lor li s-a adăugat o pleiadă întreagă de cercetători harnici, polemiști și critici de talent, precum: Gh. Bogdan-Duică, I. Scurtu, Ilarie Chendi, I. Trivale, Octav Botez, N. Davidescu, buni cunoscători ai obiectului literaturii, cu valoroase contribuții la profesionalizarea actului critic și la fixarea scriitorilor în ierarhia valorilor, prin prioritatea acordată examenului critic și funcției analitice.

În *Transilvania*, viața literară, ținând seama de condițiile speciale în care se dezvolta cultura, a înflorit îndeosebi în jurul unor societăți maghiare, precum: *Societatea literară ardeleană*, la Cluj (1888), *Societatea Kemény Zsigmond*, la Târgu Mureș (1878), *Societatea Szigligeti*, la Oradea (1892). Abia după 1900, s-a remarcat o mai vădită tendință de apropiere de valorile culturale românești, venită din partea unor intelectuali cu opinii liberal-democratice. Tânărul poet Ady Endre, cu realizări de vârf în literatura timpului, prin originalitatea intrinsecă a creației sale, de o mare diversitate a formelor lirice, a deschis, la Oradea, un cerc literar, în cadrul căruia s-au manifestat literați maghiari (Salamon László, Molter Károly, Szentimrei Jenö ș.a.), dar și români. Unii scriitori maghiari s-au arătat interesați de valorile poeziei noastre populare, ca Benedék Elek, creatorul literaturii pentru copii și tineret, precum și de scriitorii clasici, pe care i-a tradus și i-a publicat în reviste maghiare, printre ele remarcându-se revistele „Erdélyi Lapók" și „Uj idök".



Fig. 221 Garabet Ibrăileanu.



Fig. 222 Eugen Lovinescu.

Au fost și scriitori care au abordat, în operele lor, problemele sociale din Transilvania și aspecte din viața țăranilor, muncitorilor, soldaților în imagini edificatoare, ca dramaturgul Csiky Gergely, autori de comedii și drame (*Proletarii*), de mare fidelitate realistă, sau prozatorii Tolnai Lajos, Petelei István, Révész Béla, cu mare audiență la public. Elemente noi în substanța operelor și în condiția lor verbală au înregistrat poezia și proza Margitei Kafka, receptate de un public larg.

La rândul lor, scriitori români, grupați în jurul revistei „Luceafărul", au tălmăcit literatură maghiară, Emil Isac și Octavian Goga afirmându-se ca remarcabili traducători din poezia și proza lui Ady, mai ales. Nu au lipsit cercetători maghiari care, cu onestitate profesională și pătrundere critică, au scris despre scriitori români. Profesorul Szöcs Geza a publicat două studii despre Eminescu, apropiindu-l, în unele lauri ale creației, de Petöfi; Nagy Carol a redactat o teză de doctorat, la Cluj, despre *Poezia lui Dimitrie Bolintineanu*; germanul Oskar Mailand a tipărit, în maghiară și germană, cercetări personale despre limba română și creația populară.

Fructuoasă a fost și activitatea scriitorilor germani din Transilvania și Banat. Cei mai mulți dintre ei și-au sprijinit arta pe istorie și au militat, deschis, pentru păstrarea identității naționale, cum a fost Traugott Teutsch, autor de nuvele istorice și drame (*Johannes Honterus, Schwarzburg*), cu un stil de intensă dramatitate. Poeții M. Albert, Fr.W. Schuster, Fr. Krasser, Paul Mussong, au multe împliniri artistice, într-o deplină unitate de viziune, atmosferă și de limbaj.

O dominantă pronunțat realistă, vizibilă în literalitatea discursului epic, a caracterizat operele unor prozatori ca A. Muchendorf, Johann Plattner, Nikolaus Schmidt ș.a., care, grupați în jurul revistei „Die Karpathen" (1907), au creat, în primul deceniu al secolului al XX-lea, un curent integrat, în obiectivele lui normative și practice, în literatura realistă europeană.

La începutul aceluiași secol, romancierii Oskar Wittstock și Adolf Meschendörfer au asimilat formule moderne în elaborarea operelor lor.

În spațiul literar bănățean, culegerea *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn*, întocmită de scriitorul Adam Müller Guttenbrunn (1896), alături de colaboratorii săi, Victor Orendi-Hommenau și Franz Julius Wettel, a rămas o imagine fidelă a originalității distinctive a culturii germane din aceste locuri, ca și volumul *Schwaben im Osten*, alcătuit de același A.M. Guttenbrunn, cu intenția de a reliefa specificitatea națională a beletristicii momentului.

În *Bucovina*, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română* și organul său publicistic „Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina", cu o acțiune rodnică în renașterea spiritului național, s-a aflat în fruntea vieții literare de aici. Cu sprijinul lor, Simion Florea Marian a publicat mai multe culegeri de folclor (*Nunta la români*, *Înmormântarea la români*), poeții Ion și Vasile Bumbac versuri patriotice și traduceri din poezia greacă și latină, iar prozatorii Emil Grigorovitza, Leca Morariu, Liviu Marian pagini de proză, inspirate din existența românilor din „Țara Fagilor"; între ele remarcabile prin talentul de a sensibiliza universuri de viață, reconstituite dintr-un unghi al participării afective, sunt cele ale lui Emil Grigorovitza (*Schițe din Bucovina*, *Povești răzlețe*, *Chipuri și graiuri din Bucovina*). S. Bodnărescu și T.V. Ștefanelli, autorul volumului *Amintiri despre Eminescu*, de reală valoare documentară, au tipărit un repertoriu al autorilor români bucovineni, iar, în coloanele revistei, cu o lungă existență, „Junimea literară", I. Grămadă, G. Rotică și D. Petrino și-au publicat propriile creații, dar și mai multe traduceri, din literatura germană (Heine, Carmen Sylva) cu deosebire[1].

De altfel, în această perioadă, factorul receptor românesc era tot mai pregătit să cunoască și să asimileze literatura străină. În tot spațiul literar românesc, începea o acțiune de tălmăcire a operelor fundamentale din literatura europeană: franceză, engleză, rusă și editurile vremii, „Minerva", „Lumea" (din București), „Șaraga" de la Iași, „Biblioteca populară a Astrei" (de la Sibiu) au lucrat în această direcție. Cu funcția ei catalitică, literatura străină a intrat în conștiința artistică românească, ajutând-o să se deschidă spre

[1] Cu privire la viața culturală a Bucovinei, vezi Mihai Iacobescu, *Elita românilor bucovineni între anii 1862–1918*, Sesiunea internațională de comunicări științifice, Rădăuți, 20–22 septembrie 2000, p. 1–27. Despre literatura română a provinciei în Grigore Bostan, Lara Bostan, *Pagini de literatură română din Bucovina, regiunea Cernăuți 1775–2000*, Cernăuți, 2000.


Fig. 223 Teodor V. Ștefanelli.


Fig. 224 Alexei Mateevici.

lume, să-și găsească și să-și fructifice, artistic, specificitatea creatoare.

În *Basarabia*, o activitate literară mai vie s-a manifestat în deceniile cinci și șase ale secolului al XIX-lea, când au apărut mai multe producții, puțin reprezentative sub raport estetic, se înțelege, dar meritorii prin tendința națională. Cu titlu ilustrativ, îi amintim pe Alexandru Sturza, un mare patriot basarabean, autorul unui jurnal de călătorie (*Carnetul de notițe a unui călător fără voie*, 1845), pe C.C. Stamati, care a lăsat un volum de memorialistică (*Amintiri despre vânătoare în Basarabia*, 1854), pe boierul poet Teodor Vârnav, alcătuitor de poezii elegiace și satire (*Istoria vieții mele*, 1845), pe versificatorii Ion Sîrbu, Gh. Păun, Alexie Nacco, autori de pastișe după poeții ruși Pușkin, Lermontov, Krîlov și după românul V. Alecsandri.

După 1878, sub auspicii din ce în ce mai puțin stimulatorii, numărul autorilor de producții literare a scăzut. Îi putem cita doar pe câțiva poeți, precum poetul-țăran orb Tudose Roman, cu volumul *Cântecul plugarului* (1915), alcătuit din poezii sociale, despre natură și iubire, scrise într-un limbaj sărac și lăcrimos, și Ion Bour-Cazău, cu versuri naive, cele mai multe inspirate din creația populară.

Relevând doar debutanți, poezia timpului a confirmat o singură reputație, cea a lui Al. Mateevici, preot-poet, instruit la Academia Teologică din Kiev, bun cunoscător al literaturii clasice ruse și al celei românești, cu reală înzestrare artistică. În poeziile *Eu cânt*, *Mama*, *În zarea anilor*, *Basarabenilor*, a reușit să lărgească și să nuanțeze posibilitățile de expresie ale limbii române, iar cunoscuta *Limba noastră* a devenit un adevărat imn al redeșteptării naționale[1].

Teatrul. Însușirea de instituție vie a teatrului a fost, conștient și sistematic, valorificată în această perioadă, când afirmarea identității naționale constituia o preocupare constantă în toate domeniile vieții publice. Eforturile făcute în trecut s-au îndreptat, cu precădere, spre reliefarea capacității teatrului de a reflecta și transforma realitatea, ajutându-l să devină, dintr-un mijloc de divertisment, un factor de observație și de cunoaștere. Funcția, pe care acesta a avut-o dintotdeauna, aceea de a fi „o școală de moravuri" și un factor de educație, s-a păstrat și s-a accentuat în noua realitate socială, prin extinderea tematicii operelor dramatice, prin crearea unui stil interpretativ adecvat și prin dezvoltarea gustului

[1] Despre viața literară românească în Basarabia, vezi și Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 17-18.

artistic al publicului. Se căutau mereu soluții tot mai potrivite cu drepturile și destinația unui teatru național. Lucru deloc lesnicios, pentru că, dincolo de prejudecăți și atitudini de intoleranță, lipsea și un sistem unitar de organizare și conducere. Asociațiile teatrale, create după 1860, nu au reușit să se impună ca instituții de-sine-stătătoare. Abia, după 1877/78, s-a legiferat noul sistem al acestor asociații, prin intermediul cărora s-a lucrat pentru dobândirea unui profil propriu al teatrului românesc, cum a făcut *Societatea dramatică* (1877), angajată în lupta pentru dobândirea autonomiei actorilor. Problema împrospătării și îmbogățirii repertoriului dramatic s-a pus cu stringentă acuitate. Dramaturgia romantică grandilocventă, devenită exterioară noilor rosturi ale teatrului, a fost părăsită, repertoriul apropiindu-se de formula realismului. Comediile clasice, de factură social-moralizatoare, și melodramele, pe gustul publicului, se jucau, încă, dar orientarea spre veridicitate, recomanda, ca pe o linie programatică a artei, oglindirea realității imediate și denunțarea aspectelor negative ale societății. Comedia satirică și drama istorică ofereau, în funcțiile lor constructive, mijloace suficiente de condamnare a fenomenelor înapoiate ale vieții și de afirmare a unor idealuri sociale și morale superioare. S-au jucat piesele lui Alecsandri și Caragiale, dramele istorice ale lui Hasdeu și Delavrancea. Către sfârșitul perioadei, piesele de un realism crud ale lui M. Sorbul au cunoscut un mare succes. Din repertoriul universal, se interpreta Shakespeare, Victor Hugo, Ibsen, Tolstoi, Hauptmann, Labiche.

Actori renumiți și-au configurat tot mai mult personalitatea de artiști și cetățeni: Gr. Manolescu, N. Luchian, Mihail și Matilda Pascaly, C. Demetriade, Aglae Pruteanu. În multe stagiuni, marii actori de la București,


Fig. 225 Aristizza Romanescu în rolul *Ofeliei*.


Fig. 226 Grigore Manolescu în *Hamlet* de Shakespeare.



Fig. 227 Aglae Pruteanu.



Fig. 228 Mihail Pascaly.

Gr. Negulescu, Aristizza Romanescu, C.I. Nottara, Ion Brezeanu au fost prezenți la Iași, în teatrele din Transilvania, ca și în orașele din Bucovina și Basarabia. În jocul actorilor, linia eroică a vechii școli a lui Costache Caragiali și Matei Millo, caracterizată prin manifestări în exterior și atitudine afectată, necenzurată, a făcut loc, în noua orientare a teatrului românesc, unei interpretări moderne, exteriorizată prin adevăr și firesc.

După 1900, lipsa de fonduri a pus mereu în primejdie existența teatrului românesc. În 1910, printr-o lege a teatrelor, s-a întărit conducerea artistică și administrativă și, prin vânzarea unor „timbre teatrale", s-a acoperit o parte din cheltuielile legate de partea tehnică. Când, la conducerea teatrelor din Iași și București, au ajuns M. Sadoveanu, Al. Davila, C. Bacalbașa, Pompiliu Eliade, instituția a înregistrat un vădit progres. Au apărut reviste cu profil specializat („Teatrul", 1912), iar critica teatrală, mai mult adjectivală la început, netrecând dincolo de stadiul emoției și al entuziasmului, s-a profesionalizat.

În Transilvania, viața teatrală s-a concentrat în jurul *Societății pentru fond de teatru românesc*, înființată de Iosif Vulcan, care a luptat neobosit pentru crearea unui teatru românesc ca instituție permanentă, recunoscută de stat. Din anul 1898, s-a publicat *Biblioteca teatrală* și un anuar, iar, din 1912, o „Revista teatrala". Repertoriul românesc era jucat, mai ales, de trupe ambulante, în el figurând traduceri din teatrul clasic și romantic, prelucrări și câteva piese originale, scrise de Zaharia Bârsan, Șt.O. Iosif, O. Goga. Trupe artistice din București au trecut, adesea, Carpații, cu piese românești de recunoscută valoare formativă.

Un puternic teatru maghiar s-a dezvoltat la Cluj, Oradea, Arad, care a pus în scenă capodopere ale literaturii universale, mai ales când instituția teatrală din Cluj s-a aflat sub conducerea lui Jenös Jancovics și a avut actori mari, ca Szakács Andor, Szentgyörgyi István ș.a. Pe scenele teatrelor maghiare au urcat și renumiți actori români, ca și pe cele ale teatrelor germane din Sibiu și Timișoara, triumfând, deasupra opreliștilor oficiale, spiritul de înțelegere și colaborare. Teatrul românesc (I.L. Caragiale) a fost intens popularizat în mediul maghiar, de către

scriitorul Solymosi Elek. Drama *Năpasta* a cunoscut un mare succes pe scena Teatrului Național din Budapesta.

Artiști români și maghiari au jucat, la Sibiu și Timișoara, pe scenele teatrelor germane, piese valoroase din repertoriul dramatic universal, fiind montate de regizori cunoscuți în epocă, precum frații Wolf și Leo Bauer (la Sibiu), Max Kmentt și Emanuel Rau la Timișoara, unde exista o frumoasă clădire, construită de arhitecți vienezi, încă din 1874 și reconstruita în 1882, după un devastator incendiu, până în 1897, când oficialitățile au închis teatrul german.



Fig. 229 Ion Vlădicescu.

În *Basarabia* circulau trupe ambulante rusești, de teatru și de circ, ca și cele germane, de operetă, gustate de boierii basarabeni. Se presupune că și Matei Millo a ajuns, prin 1845, la Chișinău, cu trupa sa. Au existat, după 1860, și încercări de a alcătui trupe de amatori, cu elevii de la liceul din Chișinău și chiar la sate, unde, sub conducerea învățătorilor, s-au jucat piesele lui Alecsandri, *Cinel-Cinel* și *Baba Hârca*.

Adevărate sărbători constituiau reprezentanțiile trupelor Teodorini și a fraților Vlădicescu[1], când N. Luchian, Costache Bălănescu, Gr. Manolescu, Aristizza Romanescu și alții jucau, la 1887, pe scena teatrului Adunării nobilimii, *Romeo și Julieta*, *Hamlet*, *Regele Lear*, piesele lui Shakespeare.

În 1908 s-a închegat, la Chișinău, o trupa de amatori, formată din fiii boierilor basarabeni, condusă de Gh. Madan, care a jucat în orașele mai mari piese din repertoriul dramatic al lui C. Negruzzi (*Doi țărani și cinci cârlani*) și al lui Alecsandri (ciclul *Chirițelor*). „Se juca moldovenește și publicul român a fost entuziasmat", se nota într-o cronică dramatică din ziarul „Miscarea"[2].

Reprezentațiile în limba română constituiau, cu adevărat, momente luminoase în existența comunității românești de aici. Înainte de a se înfăptui, pe plan politic, unitatea națională a fost pregătită de comunitatea culturii și de conștiința de sine tot mai consolidată, pe deasupra frontierelor vremelnice.

Nu este lipsit de interes să amintim că, tot acum, s-a dezvoltat și ***cinematografia românească***, foarte modestă la început, cu o producție slabă și fără continuitate. Filme străine au invadat, fără nici un control de calitate, rețeaua cinematografică. Anul 1911 marchează actul de naștere al producției cinematografice românești, când s-a realizat primul

[1] Amănunte prețioase despre activitatea acestor trupe, în T.T. Burada, *Teatrul în Moldova*, în „Arhiva Societății istorico-filologice din Iași", 1911, I, p. 20–22 și *Istoria teatrului în Moldova*, 2, Iași, 1922.

[2] Apud Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 151.

film artistic de lung metraj, *Războiul pentru independență*, cu concursul unui regizor francez și al unor mari artiști ai vremii: C.I. Nottara, Petre Liciu, Aristide Demetriad. Până către 1916, s-au produs alte opt filme de lung metraj, cele mai multe dintre ele de către compania Leon Popescu, un fidel sprijinitor al teatrului, operei și filmului românesc. Un grup de actori din Craiova a realizat un film de inspirație istorică, *Cetatea Neamțului*. Mai interesante, pentru valoarea lor istorică, au fost filmele documentare, realizate din inițiativa oficialităților: *Sborul lui Blériot la București*, *Călătorie pe Dunăre*, *Demonstrația de la 1 Mai* etc. Neajunsurile nu erau puține, legate fiind de necunoașterea normelor artei cinematografice, de tehnica primitivă, de slaba utilizare a montajului, dar începutul a fost făcut și invenția lui Lumière va cuceri, cu timpul, interesul și gustul publicului.

Artele. Terenul artelor (fie ele plastice sau muzicale) nu este despărțit de celelalte domenii ale culturii, toate reprezentând un sistem de vederi asupra lumii, cu rostul „luminării unei nații și ridicării inteligenței", cum, încă din 1840, proclamase Kogălniceanu.

În râvna patriotică de a-i ajuta pe oameni să considere arta drept o aspirație morală elevată și un mijloc de acțiune socială pozitivă, s-a continuat, și în această perioadă, lupta împotriva formalismului, convenționalismului, a academismului formalist, mai ales, pentru o apropiere a artelor de realitate și triumful realismului. Talente și școli artistice de valoare în arhitectură, în sculptură, în pictură, în muzică, au militat pentru orientarea spre veridicitate, pentru realizarea unei arte de idei, cu o concentrată substanță etică în conținut și în expresie. Influențele străine au fost numeroase, dar inspirația artistică din viața materială și spirituală românească a câștigat teren, imprimând, prin autohtonizare, un timbru propriu artelor, ajutându-le să dobândească atributele de preț ale caracterului național și popular. Ca și în literatură, dezvoltarea artelor nu era doar o problemă de talent și de tehnică, ci, cu necesitate, una de material de inspirație.

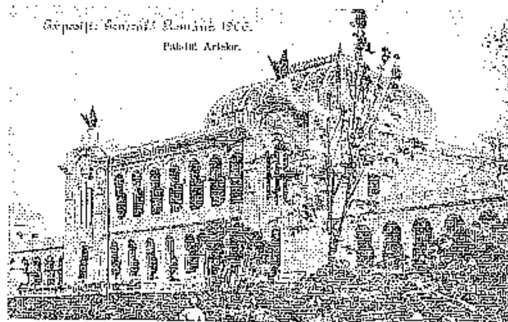


Fig. 230 Palatul Artelor la Expoziția generală română de la București, 1906.

În *arhitectură*, o formulă legată de spiritul românesc și tradiția locală, mult căutată și devenită, cu timpul, preponderentă, a împins spre periferie eclectismul clasic — baroc — rococo, folosit de arhitecții străini, necunoscători ai atmosferei locale, care dădeau un aspect încărcat și lipsit de

gust urbanisticii capitalei și altor mari orașe din țară. Cu timpul, s-au construit, într-un stil mai apropiat de tradiția locală, tot mai multe palate administrative, bănci, tribunale, cazărmi. Frumoase clădiri publice, în jurul piețelor centrale, s-au înălțat în Transilvania, unde amestecul stilurilor era mai puțin strident în arhitectura urbanistică.

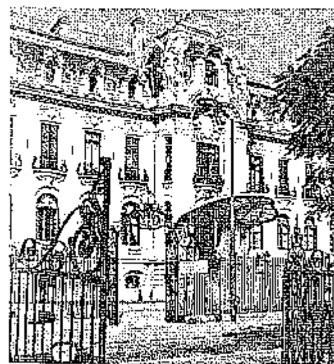


Fig. 231 București, Palatul Cantacuzino.

Ion Mincu a fost creatorul școlii românești în arhitectură, prin integrarea, într-o sinteză originală, proprie, a elementelor arhitecturii noastre vechi. De numele său sunt legate construcțiile: Școala Centrală de fete, Bufetul de la Șosea, monumente funerare de la Bellu, construcții de regulă cu arcade și podoabe de faianță la exterior, inspirate din vechile hanuri țărănești și culele oltenești. Elevii săi, George Sterian, Nicolae Gabrielescu (constructorul clădirii actuale a Arhivelor Statului din București), Ion Berindei (care a înălțat, în stil neogotic, Palatul Culturii din Iași și, în stil baroc, Palatul Cantacuzino, azi Muzeul „Enescu"), Kós Károly în Transilvania, autorul Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, i-au aplicat, în numeroase construcții de interes public, concepția și stilul. Cu toții s-au format în cadrul *Școlii de arhitectură* (1904), înființată din inițiativa *Societății Arhitecților*, condusă, mulți ani, de Ion Mincu. Spitalul Brâncovenesc și biserica Domnița Bălașa, construite de cehul Carol Benis, erau în tradiția arhitecturii vechi românești, impusă, programatic, de Ion Mincu[1].

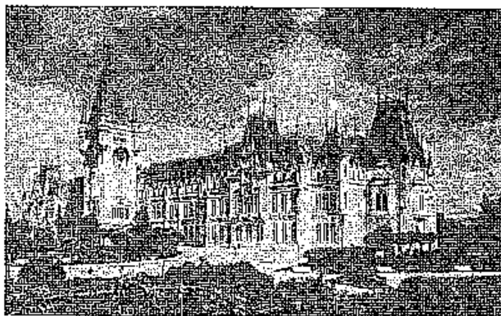


Fig. 232 Iași, Palatul Culturii.

De notat este construcția Palatului Regal și a basilicii Sf. Ștefan

---

[1] În această problemă, vezi amplul studiu al lui N. Petrașcu, *Ion Mincu*, București, 1928.

din Budapesta de către arhitectul german Ernst Schanen și a gărilor din Budapesta și Timișoara de către Felix Speidel.

Sculptura s-a dezvoltat mai greu, datorită lipsei de tradiție, dar, cu timpul, dintre elevii școlilor de arte și meserii din țară, înființate încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-au ridicat tineri talentați, care, perfecționându-și pregătirea în străinătate, au ajuns să dea opere de mare valoare. Primul mare sculptor român este Ion Georgescu, elev al Școlii de Arte Frumoase din București (unde a ajuns, cu timpul, profesor) și cu un stagiu de pregătire la Paris, unde a ajuns, în 1877, ca bursier. Rămas șapte ani în capitala Franței, a realizat aici primele sale sculpturi, desprinse de convențiile sculpturii conservatoare. *Izvorul*, operă de rafinament tehnic, *Aruncătorul de lance* și *Copilița rugându-se* sunt de mare fidelitate realistă.

Întors în țară, s-a impus, chiar de la prima realizare, *Femeia îngândurată*, de pe monumentul funerar de la biserica Domnița Bălașa, primind numeroase comenzi de busturi (ale poeților V. Alecsandri, D. Bolintineanu și al actorului Pascaly). Monumentul lui Gh. Asachi din Iași îi aparține, ca și al lui Gheorghe Lazăr din București, personaje de o mare forță expresivă.

Cu studii la Școala de Arte Frumoase din București, în Franța și în Italia, sculptorul Ștefan Ionescu-Valbudea s-a făcut remarcat, încă din perioada formației sale artistice, prin sculptura *Învingătorul* și picturile *Prima lecție*, *Copilul dormind*, cu remarcabile efecte cromatice. Revenit în țară, a expus la *Cercul artistic* (1890), al cărui fondator a fost, și la *Expoziția artiștilor în viață* (1894), portrete ale unor personalități din epocă (Carol Davila, Veronica Micle). Pentru Universitatea din Iași, a executat șase medalioane ce reprezintă figuri de cărturari moldoveni.

Străine de formalismul academic, încă mult prezent în arta epocii, sculpturile lui Vladimir Hegel, străin de origine, apropiate de valorile creativității autohtone, s-au impus prin puternica expresivitate a busturilor și statuilor răspândite în toată țara. De reținut sunt statuile lui Miron Costin și Vasile Alecsandri de la Iași, a lui C. A. Rosetti din București; tot aici statuia pompierilor din Dealul Spirii.

Dintre alți reprezentanți ai sculpturii monumentale, de la sfârșitul secolului, îi mai numim pe Constantin Bălăcescu, autorul statuii lui Tudor Vladimirescu din Târgu Jiu, Gh. Vasilescu, D. Tronescu de la Iași, toți cu încercări meritorii de depășire a vechilor limite, mai ales în genul portretului, cu predilecție cultivat în epocă.

După 1900, Dimitrie Paciurea a fost personalitatea reprezentativă a sculpturii românești. Cu studii la Paris și profesor la Școala de Belle-Arte din București, unde și-a afirmat vocația de pedagog, Paciurea este autorul portretelor lui B.P. Hasdeu, Ștefan Luchian, Tolstoi, Shakespeare, Ibsen, capodopere ale genului prin aprofundarea lăuntrică a fizionomiei.

Prin multe comenzi, în același gen al portretului, s-a impus sculptorul Frederic Storck, care, format în mediile artistice din Germania și Italia, a lucrat sub influența maeștrilor

Renașterii. De reținut este portretul poetului Al. Macedonski, unde capacitatea autorului de a individualiza este vizibilă.

Una din gloriile artei românești, un mare inovator, care, desprins de convențiile sculpturii conservatoare, s-a angrenat în amplul proces de schimbare și înnoire a limbajului plastic al artei, rămâne Constantin Brâncuși.

În perioada de care ne ocupăm, el abia își începea activitatea artistică, de la început impresionantă, prin extraordinara energie creativă și esențializarea expresiei. Inspirându-se din folclor și tradiția artistică românească, sintetic concentrată, a realizat, imediat după 1900, piesele *Rugăciunea*, *Înțelepciunea lumii*, a căror noutate țin de tematică, dar mai ales de viziune. În 1917, a expus, la salonul de toamnă de la Paris, unde se va stabili pentru toată viața, portretul *Prințesa X*, expresia unei mutații radicale în sculptura mondială, ce i-a deschis calea consacrării și a intrării în circuitul internațional al valorilor artistice[1]. Anii fasti pentru sculptura lui Brâncuși vor veni după 1920, când va crea opere de patrimoniu, destinate să supraviețuiască în memoria posterității lumii.



Fig. 233 Constantin Brâncuși.

O importantă realizare în sculptura transilvăneană rămâne statuia ecvestră a lui Matei Corvin (Cluj, 1902), executată de sculptorul maghiar Fadrusz János, lucrare care i-a adus un mare premiu la Paris și titlul de *doctor honoris causa*, acordat de Universitatea din Cluj.



Fig. 234 Cluj, Statuia lui Matei Corvin.

În frământarea primenitoare care a cuprins toate laturile activității artistice, ***pictura*** a înregistrat, poate, mai mult decât celelalte arte, succese importante, datorită, cu siguranță, existenței unei vechi școli de pictură, pornită încă de la „clasul de zugrăvitură", înființat, în 1835, în cadrul Academiei Mihăilene din Iași. Încercările de diversificare nu au fost puține. De

---

[1] I. Jianu, *Constantin Brâncuși. Viața și opera*, București, 1983.



Fig. 235 Nicolae Grigorescu.



Fig. 236 Ștefan Luchian.

la pictura religioasă la compoziția laică, la portret, la pictura istorică, aceasta din urmă mult cultivată pentru utilitatea ei pedagogică. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pictorii revoluționari I. Negulici, B. Iscovescu, C.D. Rosenthal, mai târziu, Th. Aman și N. Grigorescu, au încercat să rezolve spinoasele probleme privind raportul dintre tematică și limbajul artistic și au ajuns, prin activitatea lor, să creeze marea pictură românească.

Creator de școală, Nicolae Grigorescu a dat strălucire artei plastice prin realizarea, în această perioadă, după o nouă ședere în Franța (1879), a unor opere de maturitate, în care a fixat tipuri și peisaje aparținând universului românesc. *Țărancă cu marama*, *Fata cu zestre*, *Car cu boi*, *Vechilul*, *Țăran de la munte* sunt reușite ale plasticii românești, prin fructificarea funcției expresive a culorii, departe de virtuțile decorative ale acesteia, în reacția, tot mai hotărât pornită, față de conformismul oficializat în „arta vizibilului". Era un mod original de a aborda plastic realitatea, care, în perspectiva istoriei picturii noastre, îl așează sus în ierarhia valorilor artistice[1].

Realismul reprezentării, îndatorat noilor exigențe ale artei europene, caracterizează și pânzele pictorului Ioan Andreescu. Străin de agonica tradiție academică, format, ca și Grigorescu, în climatul artistic de la Barbizon, Ioan Andreescu a făcut, din peisaj, genul său preferat. Primele au fost peisajele din periferiile Buzăului, oraș în care a ajuns profesor: *Peisaj din crângul Buzăului*, *Casa ciurarului*, remarcabile prin jocul culorii și al luminii, la care se adaugă aspecte din viața orașului: *Bâlci la Buzău*, *Târg în preajma Buzăului*, caracterizate prin acuitate vizuală și abundență de detalii. În ultimii ani de viață, a pictat subiecte din mediul școlii de la Barbizon: *Iarna la Barbizon*, *Stâncile de la Apremont* și imagini din țară: *Pădurea de fagi*, *Drumul mare*, cu multă vivacitate a tușei și culorii.

Acestor pictori, cu pânze definitorii pentru un profil al spiritualității românești, li se adaugă și alții, din prima promoție a școlilor de arte frumoase: Sava Henția, C. D. Stahi, Mihai Dan, Gh. Panaiteanu-Bardasare, autori de peisaje și portrete. N. Vermont a pictat, cu participare umană, portrete de săraci și muncitori: *Doi greviști*, *Muncitori*

---

[1] O imagine concludentă a artei lui N. Grigorescu, la Gh. Oprescu, *N. Grigorescu*, București, 1961.

la masă, *Bragagiul*, *Coșarul*, edificatoare sub raportul adevărului uman și a unui realism fără podoabe.

Pictura primelor două decenii ale veacului al XX-lea a fost dominată de prezența lui Ștefan Luchian și Octav Băncilă. Primul, cu studii la București, München și Paris, a fost pictorul florilor, pe care le-a înfățișat cu o măiestrie neîntrecută, dar și creator de tipuri: *Safta florăreasa*, *Moș Niculae cobzarul*, pânze de mare fidelitate realistă, care învederează un stil al investigației caracterologice și multă adeziune umană. Când o boală grea l-a țintuit la pat, de la fereastra camerei de suferință, a pictat peisaje bucureștene, iar compozițiile *La împărțitul porumbului* și *Cheful* — contrastul a două lumi — se înscriu printre ultimele sale creații. Autoportretul, *Un zugrav*, realizat tot către timpuria sa moarte, este imaginea vie a propriei umanități.

Octav Băncilă, inițiat, de tânăr, în mișcarea socialistă (cumnat cu Ion Nădejde), cu burse de studii în Germania, Franța, Italia, a fost marele pictor al Răscoalelor țărănești din 1907. În sutele de desene și schițe, în peste 500 de pânze în ulei, toate cu inspirație din viață, pictorul s-a îndreptat, cu justificată preponderență, spre lumea celor umili: țărani, muncitori, meșteșugari, pe care i-a înfățișat, fără retorică și fără populism. Peisaje și portrete au rămas memorabile prin iscusita întrebuințare a valorilor expresiv-psihologice ale culorii, ca în *Pe Bistrița*, *Moara de la Broșteni*, *Muncitorul*, *Muncitor în repaus*. O suită de compoziții, străine de tot ce înseamnă imagine convențional-exterioară, adună episoade dramatice din istoria Răscoalei din 1907: *Executarea*, *Recunoașterea*, *Înmormântarea*, *Lecția de istorie*, ultima încheind ciclul, prin accentuarea semnificațiilor afectiv-istorice ale unui moment dramatic din istoria socială a românilor. Pacifist convins, angajat în mișcarea antirăzboinică, declanșată la izbucnirea Primului Război Mondial, a realizat un tablou de o mare forță expresivă, *Pax*, reprezentând un muncitor rupând sabia.

În același climat artistic și-au început activitatea numeroși alți pictori. Jean Alexandru Steriade, cu o experiență artistică dobândită vizitând expozițiile de artă și muzeele din Europa, a creat peisaje și portrete, ultimele înfățișând, cu pătrundere psihologică, fizionomii de pregnantă autenticitate: *Portretul unei bătrâne*, *Hamal în port*, *Priveliști în port*.

Iosif Iser, autorul unor frumoase peisaje din Dobrogea, a fost un grafician bine cunoscut în epocă. Împreună cu Steriade — și el — un strălucit grafician, cu Tonitza, cu Șirato au ilustrat multe din publicațiile vremii: „Facla" lui N.D. Cocea, „Belgia Orientului", „Furnica", manifestându-se și ca militanți pe terenul activității publice, totdeauna în apărarea celor lipsiți de drepturi. Unul din aceștia a fost și pictorul Camil Ressu, care, împreună cu Iser și Marius Bunescu, a înființat asociația *Arta română*, ce a dus la organizarea unui sindicat al artiștilor, mai tot timpul lipsiți de sprijinul oficialităților. Puțini din ei au ajuns să expună la Salonul oficial; în consecință, artiștii și amatorii de artă organizau, în jurul asociațiilor create (printre ele *Amicii belle-artelor*, *Intim Club*, *Societatea „Ileana" pentru dezvoltarea artelor în România*, amintita *Arta română*), expoziții de grup sau colective, servind interesele artiștilor expozanți. Expoziția artiștilor independenți, din 1896, a fost una din cele mai reușite manifestări expoziționale, cu urmări benefice pentru popularizarea artei plastice și aprecierea reprezentanților ei.

Tineri încă în această perioadă, dar evoluând spre o artă profund individuală, în viața artistică dintre cele două războaie mondiale, s-au rânduit, în timp, mari pictori: Nicolae Tonitza, Ștefan Dimitrescu, impresionistul Gh. Petrașcu, Theodor Pallady, autori de peisaje, portrete, nuduri, în ale căror pânze registrul imagistic a dobândit mai multă varietate, iar limbajul artistic s-a îmbogățit, pictura românească intrând într-o nouă dimensiune, una internațională.

Nu au lipsit, din plastica timpului, ***desenul satiric*** și ***caricatura***, reprezentate, strălucit, de Constantin Jiquidi; la fel și ***gravura***, îndeosebi cea în metal, ilustrată, între alții, de talentatul Gabriel Popescu, maestru în redarea, în tehnica gravurii, a picturilor și sculpturilor marilor Michelangelo, Leonardo da Vinci (*Bătălia de la Anghiari*), Carpeaux ș.a.

O școală bine definită în rosturile ei artistice și civice s-a dezvoltat, după 1900, în *Transilvania* și *Bucovina*, pe care au ilustrat-o pictori și sculptori români, maghiari și germani. Bucovineanul Epaminonda Bucevski s-a specializat în picturi bisericești, Fritz Kimm s-a impus ca desenator și ilustrator, Hans Eder și-a făcut o preocupare constantă din realizarea portretelor; peisajele Brașovului se regăsesc în viziunea cromatică a lui Eduard Morres.

În Banat, Gh. Baba, tatăl viitorului pictor-înnoitor Corneliu Baba, a realizat, într-un stil viguros, portrete și peisaje, depășind tradițiile academismului.

Ca și pictura românească, și cea maghiară a luptat pentru o nouă modalitate picturală dezlegată de canoane și pentru autonomie formală. Deschisă în 1896, la Baia Mare, *colonia de pictură*, a fost reprezentată, între mulți alții, de Károly Ferenczy, Istvan Réti János Thorma, peisagiști și portretiști, care, ca și reputatul Jenö Gyárfás, s-au impus prin adevărul uman și autenticitatea pânzelor lor. *Școala liberă de pictură*, ce funcționa, din 1902, tot la Baia Mare, ca și *Asociația de arte frumoase din Transilvania*, organizatoare de expoziții (cea dintâi a avut loc la Cluj, în 1890) și de galerii de artă (la Cluj, Arad, Oradea, Târgu Mureș), au contribuit la instaurarea unui nou climat figurativ, departe de conformismul oficializat.



Fig. 237 Alecsandri și Kogălniceanu văzuți de Constantin Jiquidi.

Muzica. Întemeiată încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, arta muzicală românească a înregistrat, în ultimul sfert al veacului și în primele două decenii ale celui

următor, forme mai evoluate, mai complexe, mai apropiate de capacitatea de inventivitate autohtonă, datorită activității desfășurate de muzicieni cu har artistic și conștiință patriotică. Între ei s-a aflat Eduard Caudella, director al *Conservatorului de muzică și declamațiune*, un vechi și devotat animator al vieții muzicale ieșene, formând orchestre, coruri, ridicând dirijori și soliști. Corul Mitropoliei, care purta numele de „Gavriil Musicescu" — o neuitată figură de primă mărime în istoria artei muzicale naționale — era renumit în epocă prin concertele sale bisericești și laice. Tradiția corală clasică românească era legată de numele său.

La Conservatorul din Iași au activat profesorii Gh. Burada, T.T. Burada, cunoscut etnograf, cu o contribuție hotărâtoare în apropierea muzicii corale și vocale de valorile creației populare, ca și compozitorul Enrico Mezzetti, care a înjghebat o orchestră a instituției, ce a deschis, în 1905, prima stagiune de concerte simfonice.

La București, George Stephănescu a lucrat pentru propășirea activității concertistice și a spectacolului muzical. De numele său este legată crearea primei trupe românești de operă, care, cu greu, își căuta loc printre privilegiatele trupe străine, numeroase, pe scenele noastre. Eduard Caudella a fost autorul celei dintâi opere naționale, *Petru Rareș*, de inspirație istorică.

Eduard Wachmann și Constantin Dimitrescu l-au însoțit pe George Stephănescu în efortul de a sprijini opera românească, mai intens valorificată în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Arta simfonică s-a extins, și ea, în acești ani, mai ales după înființarea *Societății filarmonice* (1884), cu contribuția stăruitoare a lui E. Wachmann, și a Ateneului, care a găzduit, din 1889, concertele simfonice. Muzica vocală și corală era încurajată, după 1900, prin concursul lui D.G. Kiriac și Gh. Cucu. Din inițiativa primului — compozitor și dirijor legat de mișcarea noastră componistică și dirijorală — a luat ființă *Societatea corală Carmen*, iar corul *Carmen* a contribuit mult, prin concertele susținute în toate provinciile românești, la cimentarea legăturilor de suflet dintre români.

Ca specii muzicale, vodevilul și opereta au câștigat, tot mai mult, adeziunea publicului. După 1900, s-au înființat câteva trupe de operetă, între membrii cărora se numărau tenori, baritoni și basi celebri, ca Ion Băjenaru, Alexandru Bărcănescu, Niculescu-Basu, N. Leonard, prezenți și în turneele în străinătate. De notorietate internațională au devenit sopranele Hariclea Darclée și Elena Teodorini, cu mari roluri și succese răsunătoare pe scenele europene (Paris, Milano). Dincolo de hotarele țării, au fost apreciați și tenorii Giovani Dimitrescu și Grigore Gabrielescu, baritonul Jean Athanasiu, basul George Folescu, soprana Elena Drăgulinescu-Stinghe, înscriși, cu toții, în cuprinzătoarea falangă a artiștilor lirici din lume.

Caracterul național al muzicii românești, limitat, la începuturi, doar la un conținut și o expresie de



Fig. 238 Teodor T. Burada.


Fig. 239 George Enescu.

inspirație folclorică, se va materializa, cu timpul, cu deosebire după 1900, în conținutul unor lucrări de amplă respirație, compuse într-un limbaj de esență universalistă. George Enescu, cel mai mare muzician român, a redimensionat întreaga viziune asupra artei muzicale românești. Cu talentul său ieșit din comun („eu sunt cinci în unul, spunea el, compozitor, dirijor, violonist, pianist și profesor"), cu studii desăvârșite la Viena și Paris, după ce, în copilărie, a fost îndrumat de E. Caudella, și-a desfășurat devreme, cu solida-i educație și știință muzicală, activitatea creatoare. A început cu *Poema Română* și primele sonate, a continuat cu *Simfonia I* (1905), cu mult cunoscutele *Rapsodii*, la care se vor adăuga nenumărate suite, sonate, partituri pentru vioară, ca să sfârșească, în apoteoză, cu opera *Oedip*, toate producții de o vibrație emoțional-intelectuală desăvârșita. Prin valorificarea virtualităților artistice ale istoriei naționale și ale melosului popular, George Enescu a dat un răspuns românesc lumii, implicând arta muzicii naționale în universalitate.



Fig. 240 Afișul concertului susținut de George Enescu la Paris, la 8 martie 1911.

Valoarea artistică a cântecului popular a fost pusă în lumină, cu strădanie patriotică, și în *Transilvania* și *Bucovina*.

În aceste provincii românești înstrăinate, tradiția societăților românești și a coralelor era veche, fiind încurajată și în perioada aflată în atenția noastră. Corul *Harmonia*, înființat la Sibiu, în 1879, a jucat un rol considerabil în educația muzicală a publicului. Conducătorul *Asociației muzicale române de la Sibiu*, dirijorul Gh. Dima și muzicianul Iacob Mureșianu, militanți, pe plan politic, pentru drepturile românilor, sunt cunoscuți pentru compozițiile lor, ca și pentru activitatea dirijorală și pedagogică.

Bănățenii Ion Vidu și Tiberiu Brediceanu au valorificat, cu talent, frumusețile folclorului muzical românesc în compoziții vocale și instrumentale. *Scene lirico-muzicale din viața poporului român* ale lui Tiberiu Brediceanu reprezintă un punct de referință în istoria muzicii.

Maghiarii Bartók Béla și Kodály Zoltan, care acum își începeau activitatea, nu au ocolit, în compozițiile lor, folclorul, maghiar, slovac, românesc, contribuind la primenirea și

modernizarea compozițiilor lor. Tradiția muzicală românească era bine cunoscută și compozitorilor sași Paul Richter, Waldemar Raussner, Gottlieb Brandsch, Hermann Boenicke. La Timișoara exista o vie activitate muzicală, opera beneficiind de audiența cea mai largă. Muzica bisericească a fost și ea mult gustată. Kapellmaiștrii domului din Timișoara, Moritz Pfeiffer, Martin Novacek, Desiderius Járosy, erau personalități ilustre în domeniu.


Fig. 241 Tiberiu Brediceanu.


Fig. 242 Bartók Béla.

În *Bucovina*, Carol Miculi, Tudor Flondor, Isidor Vorobchievici, Eusebiu Mandicevski, cu o activitate desfășurată în jurul societăților cu profil muzical (*Societatea corală „Lumina"*, *Reuniunea muzical-dramatică „C. Porumbescu"*), merită reținuți pentru opțiunea lor categorică privitoare la valorificarea filonului folcloric în creația muzicală cultă.

Ciprian Porumbescu (1853–1883), fiul preotului cărturar Iraclie Porumbescu, dintr-un sat bucovinean, cu studii la Cernăuți și activitate pedagogică și dirijorală la Brașov, autorul cunoscutei *Balade* și al operetei *Crai Nou*, deși mort de tânăr, răpus de ftizie, a lăsat o bogată operă muzicală (peste 260 de piese, multe rămase în manuscris), mărturie a disponibilității sale pentru motivele și modalitățile melosului popular, utilizat în lărgirea făgașurilor muzicii culte românești.

Academia Română între 1878 și 1918

Reconstituirea procesului de viață spirituală din perioada istorică 1918–1918 și definirea fizionomiei ei morale nu sunt posibile fără descrierea sintetică a unei expresii semnificative a contextului cultural românesc înfățișat până aici, Academia Română. Este o instituție fundamentală a societății românești, tot mai modernă în devenirea ei istorică, o formă vie a spiritualității naționale, care, ca și un destin uman, poate deveni un obiect de reflecție, o modalitate de cunoaștere globală a istoriei ei, în una din etapele de vârf ale existenței sale.

După dobândirea independenței și suveranității statale, aria de manifestare a spiritului uman s-a lărgit mereu. Societatea Academică Română[1], devenită „așezământ național" la 1/13 august 1867, implicată activ, ca element integrant al culturii timpului, în programul de modernizare a vieții materiale și spirituale simțea nevoia, la un deceniu de activitate, cu profesionalizarea tot mai accentuată a muncii intelectuale și sporirea eficienței acțiunii umane, unei mai bune organizări. Prin legea din 29 martie//10 aprilie 1879, Societatea Academică era declarată „institut național" sub numele de *Academia Română*, domnitorul Carol devenindu-i președinte de onoare. „Persoană morală și independentă în lucrările sale de orice natură", instituția și-a înscris, în program, pe axa continuității, „cultivarea limbii și istoriei naționale, a literelor, a științelor și a frumoaselor arte", cu voința înfăptuitoare de a lărgi, în toate aceste domenii, orizontul actului de creație științifică. Statutele Academiei Române, întocmite la 29 iunie/11 iulie 1879, prevedeau organizarea „corpului unic" al instituției în trei secțiuni: literară, istorică, științifică, fiecare din acestea având publicații proprii, manifestări științifice; ele alegeau membrii, hotărau premiile, supravegheau apariția regulată a „Analelor". *Regulamentul general al Academiei Române*, votat la 30 iunie/12 iulie 1879, repetat modificat în 1881, 1884, 1887, stăruia, în prevederile sale, asupra problemelor de organizare, asupra aplicării statutelor, sporirii exigenței în publicațiile academice, bunei funcționări a Bibliotecii Academiei și asupra unei atente evaluări a contribuției membrilor, laborios angajați în cercetarea științifică teoretică, dar și aplicativă[2]. Aceștia, cu o concepție tot mai clară asupra menirei gnoseologice și sociale a tuturor științelor, erau selectați dintre „românii din orice țară, cunoscuți prin operele și activitatea lor literară și științifică" și validați de o comisie alcătuită din reprezentanți de frunte ai culturii timpului, recunoscuți prin vocația lor constructoare, precum: Titu Maiorescu, Alexandru I. Odobescu, August Treboniu Laurian, Vincențiu Babeș, Petre S. Aurelian. Cu inițiativa inovatoare în lărgirea considerabilă a spațiilor cunoașterii, au devenit membri titulari ai Academiei Române, membri corespondenți și membri de onoare, mari personalități din lumea literelor, scriitori și artiști (Iosif Vulcan, Iacob Negruzzi, George Coșbuc, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Ovid Densusianu, Nicolae Grigorescu), istorici, fizicieni, chimiști, biologi, matematicieni, medici (A.D. Xenopol, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Constantin Giurescu, Simion Mehedinți, Petru Poni, Spiru Haret, Grigore Cobalcescu, Victor Babeș, Grigore Antipa, Anghel Saligny, ca să nu cităm decât câțiva), cu toții expresia ideilor reformatoare ale momentului istoric respectiv, care au știut să dea un sens luptător activității lor, instruind și educând prin înțelepciune și umanitate.

---

[1] Pentru detalii importante, a se vdea Dan Berindei, *Înființarea Societății Literare (Academice) (1866) și sesiunea din 1867*, în „Studii" 9, 1956, 5, p. 21–28; Ștefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înființare*, București, 1991, p. 53–126; Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866–1996)*, București, 1997, p. 19-60.

[2] D. Gusti, *Ființa și menirea academiilor*. Discurs de recepție cu un răspuns de V. Pârvan, București, 1923, *passim*.; D.A. Sturdza, *L'activité de l'Académie Roumaine de 1868 à 1905*, București, 1905, *passim*.

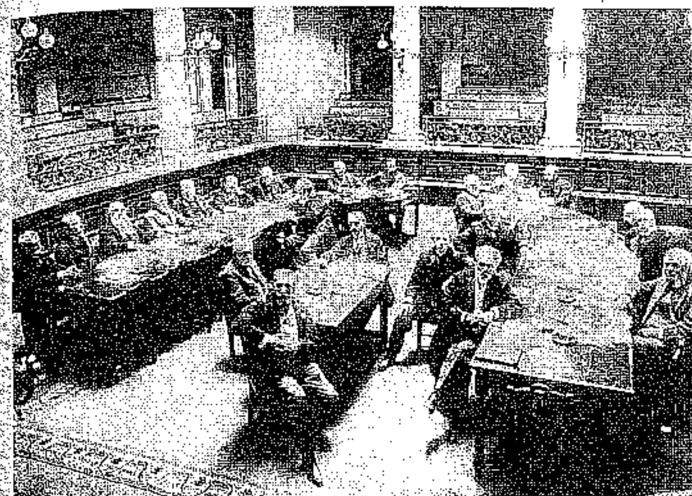


Fig. 243 22 mai 1912. Ședință plenară în Aula Academiei Române.

Cum contactul cu mișcarea de idei a Europei devenea tot mai puternic, cu grija deschis manifestată de a valoriza aportul științific românesc în cadrul universal, mulți învățați străini — filologi (Emile Picot, Fr. Miklosich, W. Meyer-Lübke), istorici (Karl Lamprecht), chimiști (Marcelin Berthelot), oameni politici, scriitori — au fost aleși membri de onoare ai Academiei Române, exemple de mare putere stimulativă în varii domenii ale creației de valoare.

Spirite constructive, învățații români, membri ai înaltei instituții, reprezentanți tipici ai puterii intelectuale și morale a poporului lor, au publicat, în această perioadă, lucrări fundamentale, realizări de vârf, ce au marcat, prin viziune și noi direcții metodologice, date semnificative în istoria multor discipline științifice[1], între care: *Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*, *Etymologicum Magnum Romaniae* a lui B.P. Hasdeu, *Dicționarul limbii române*, început de Alexandru Philippide, continuat, mai apoi, de Sextil Pușcariu și echipa sa de la Cluj.

Vechile „cărți de înțelepciune", ca *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea lui Dosoftei*, *Psaltirea lui Coresi*, *Codicele Voronețean* și multe altele au fost tipărite acum, în ediții noi, modele sub raportul inovațiilor de orizont, documentare și metodă. O acțiune concertată a fost

---

[1] Pentru detalii vezi supra.

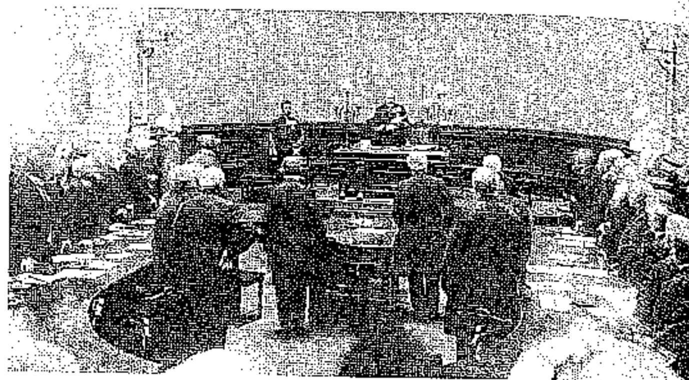


Fig. 244 25 mai 1912. Grigore Antipa citind discursul de recepție la Academia Română

întreprinsă pentru publicarea unor mari lucrări de bibliografie, instrumente indispensabile în cercetarea științifică: *Bibliografia românească veche* (*1508–1830*), apărută datorită lui Ioan Bianu și Nerva Hodoș, în trei volume; *Publicațiile periodice românești* (*1820–1906*), aparținând lui Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu; *Catalogul manuscriptelor românești* (2 volume) de Ion Bianu, lucrări ce au contribuit la extinderea în lărgime și profunzime a câmpului investigațiilor.

Direcții și orientări noi s-au ilustrat în acțiunile de culegere a folclorului, datorate lui Lazăr Șăineanu, Simeon Florea Marian, Tudor Pamfile, Arthur Gorovei, autori avizați de colecții și monografii.

O extensiune continuă a universului tematic și perfecționarea metodelor de cercetare s-au înregistrat în domeniul istoriografiei, reprezentată, în epocă, de ilustrele nume ale lui B.P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, Al.I. Odobescu, A.D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan care, în opere monumentale[1], de pe poziții pozitivist-critice, au deschis largi perspective progresului cunoașterii în domeniu.

Reacții împotriva investigației și descrierii empirice s-au materializat prin publicarea izvoarelor scrise și nescrise, a documentelor, a cercetărilor arheologice, a explorărilor din bibliotecile și arhivele române și străine, care toate au făcut ca studiul istoriei naționale să dobândească un caracter sistematic, înlesnind închegarea sintezelor.

O viziune de loc schematică sau reducționistă a caracterizat activitatea membrilor Secției științifice a Academiei, care au explorat țara din punct de vedere biologic, antropologic, fiziologic, agricol, economic, tehnic, medical și au valorificat rezultatele

[1] Vezi supra.

în opere care aduceau multora din autorii acestora consacrarea internațională. Intensificarea preocupărilor pentru problemele teoretice și metodologice s-a vădit în domeniile fizicii, chimiei, matematicii, biologiei, medicinei, discipline științifice care și-au înmulțit institutele de cercetare, laboratoarele, bibliotecile, iar cei care le-au reprezentat, ca oameni de știință, înțelegeau să asocieze erudiției și metodei o etică a căutării adevărului[1].

În spațiul literaturii și „frumoaselor arte" — pictura, sculptura, muzica — au activat scriitori și artiști, mulți dintre ei membri ai Academiei (Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Mihail Sadoveanu, Nicolae Grigorescu), cu opere de patrimoniu, destinate să supraviețuiască[2].

Scriitori, artiști și oameni de știință, ei au fost, în același timp, și oameni ai cetății, atenți la problemele și valorile timpului lor, ale cărui imperative le-au slujit, cu un pilduitor militantism civic. Se cuvine amintită atitudinea membrilor Academiei Române față de „chestiunea românilor din Transilvania", adeziunea lor la cauza memorandiștilor sau poziția adoptată în timpul Primului Război Mondial, aducător, prin jertfa de sânge și iscusită diplomație, al României Mari. Întregirea unității culturale cu cea politico-statală a fost, în permanență, țelul suprem al membrilor Academiei Române, învățați consacrați și deopotrivă cetățeni devotați ai cauzei românești[3].

Jubileul de 25 de ani din 1895 de la înființarea înaltului așezământ a constituit o consacrare a importanței acestuia în îndrumarea stăruințelor creatoare ale colectivității românești, servind coeziunii naționale și ideii unității intelectuale, morale și politice a românilor de pretutindeni. „Amorul pentru patria română și spiritul liberal" a caracterizat nu doar producția intelectuală și fapta civică a lui Mihail Kogălniceanu, cum acesta, cu superbă conștiință, a afirmat în frumosul său discurs de recepție, ci și acțiunea modelatoare a întregii Academii Române din perioada istorică 1879–1918.

Cultura perioadei istorice la care ne-am referit nu a fost un rod al momentului, lipsită de ascendență. Ea a fost precedată de o cuprinzătoare epocă de pregătire, care a coincis cu trezirea la o viață spirituală superioară, la o conștiință activă a poporului român, la mișcarea de înnoire intelectuală și de primenire a gândirii și sensibilității.

Produs al unei epoci istorice și a unei configurații sufletești complexe, cultura a continuat, s-a întregit și a împlinit, la alt nivel, tradițiile „curentului național și poporan" de la jumătatea veacului trecut, dând o nouă și originală afirmare de unitate spirituală conștiinței culte românești. Înțelegerea raportului dialectic, existent între tradiție și inovație, s-a impus cu necesitate nu numai pentru că era o cerință pentru dezvoltarea culturii, dar și pentru că ea îi asigura originalitatea și îi legitima contribuția în ansamblul culturii universale.

[1] Traian Săvulescu, *90 de ani de viață academică în țara noastră*, București, 1965, passim.

[2] Vezi supra paragrafele consacrate literaturii și artelor.

[3] Ștefan Pascu, *Academia Română și unitatea națională*, în SAI 29, 1975, p. 7 și urm.; Al. Dobre, *Idealul unității naționale în cultura română*, București, 1988.

Profesori, oameni de știință, scriitori și artiști, ca mari conștiințe ale vremii, de la altitudinea culturală la care se aflau, au realizat, printr-un efort colectiv exemplar, o cultură așezată pe temeliile solide ale naționalității și democrației, purtătoare a unui înalt sens social și moral, cu un rol hotărâtor în susținerea comunității etnice, în pregătirea unității politice.

Cultura acestei perioade nu este un act încheiat. Ea nu constituie nici un început și nici un sfârșit, ci doar un moment dintr-o organică activitate intelectuală, morală, literară, artistică. Ea face parte dintr-o ordine a duratei și a continuului. Cultura cultă se întemeiază și se cristalizează, în atributele-i specifice, numai în măsura în care între „vechi" și nou se stabilesc trainice punți de legătură, iar generațiile creatoare comunică între ele, năzuind spre aceeași unică și înaltă finalitate: progresul social, moral și spiritual.

Moștenire de preț, produs al unei epoci de adâncă frământare, în care s-au constituit valorile fundamentale ale națiunii, spiritul culturii românești din perioada 1878–1918, îmbogățit în sensurile lui nobile, a ajuns până la noi, apărat și mereu împrospătat, de gândirea și fapta unor străluciți reprezentanți ai intelectualității contemporane.

BIBLIOGRAFIE

Aspecte generale

BERINDEI, Dan, *Cultura națională română modernă*, București, 1996.
BOLDUREANU, Viorel I., *Cultura română în Banat. Secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1994.
CIOBANU, Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1992.
Cultură și societate în epoca modernă, Cluj-Napoca, 1990.
CURTICĂPEANU, V., *Mișcarea națională românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968.
GRIGOROVIȚA, Mircea, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, 1994.
LOVINESCU, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972.
POPESCU, Titu, *Specificul național și doctrinele estetice românești*, Cluj-Napoca, 1977.

Învățământul

ADĂNILOAIE, Nichita, *Istoria învățământului primar (1859–1918)*, București, 1998.
AGRIGOROAIEI, I., IACOB, Gheorghe, IUTIȘ, Gheorghe, *Istoria Liceului Internat „C. Negruzzi" din Iași (1895–1995)*, Iași, 1995.
BOLOGA, I.V., *Contribuții la istoria medicinii*, București, 1955.
– *Istoria medicinii românești și universale*, București, 1965.
BORDEIANU, Mihai, VLADCOVSCHI, Petru, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979.
BOZGAN, Ovidiu, *Universitatea București. 1864–1990*, București, 1990.
– *Universitatea din București. Scurt istoric*, București, 1994.
BRÂNZEU, Nicolae, *Școlile din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898.
COJOCARU, I., *Începuturile învățământului tehnic-profesional în Moldova și Țara Românească*, București, 1968.
– *Școlile tehnico-profesionale și de specialitate din statul român (1864–1918)*, București, 1971.
Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860–1960, 1–2, București, 1960.
COZMEI, Mihai, *Pagini din istoria învățământului artistic din Iași*, Iași, 1995.
GOMOIU, V., *Din istoria medicinii și a învățământului medical*, București, 1923.
HURMUZESCU, Dragomir, *Învățământul în România după 40 de ani*, București, 1906.
IORGA, N., *Istoria învățământului românesc*, București, 1938.
Istoria învățământului din România, 2, *1821–1918*, București, 1994.
Istoria Universității din București, 1. *De la începuturi până la 1918*, București, 1977.

Muzică

BREAZUL, G., *Patrium Carmen. Contribuții la studiul muzicii românești*, Craiova, 1911.
CATRINA, Constantin, *Studii și documente de muzică românească*, București, 1986.
COSMA, Viorel, *Ciprian Porumbescu*, București, 1957.
– *Ion Vidu*, București, 1965.
– *De la cântecul zaverei la imnurile unității naționale. Contribuții la istoria cântecului patriotic (1821–1918)*, București, 1978.
FIRCA, Clemansa-Liliana, *Direcții în muzica românească. 1900–1930*, București, 1974.
GEORGESCU-THEOLOGU, G., *Eduard Caudella*, București, 1916.
GHIRCOIAȘU, Romeo, *Cultura muzicală românească în secolele XVIII–XX*, București, 1992.
LAZĂR COSMA, Octavian, *Hronicul muzicii românești*, 2–8 (*1784–1920*), București, 1974–1988.
Marile evenimente istorice ale anilor 1848 și 1918 și muzica românească, București, 1979.
MERIȘESCU, I., *Muzicieni ardeleni*, București, 1975.
NICULESCU-BASSU, Gh., *Amintirile unui artist de operă*, București, 1958.
POSLUȘNICU, Gr.M., *Istoria muzicii la români*, București, 1900.
VANCEA, Zeno, *Creația muzicală românească în secolele XIX–XX*, București, 1968.

Instituții de cultură

Asociații și fundații din România. 1830–1940. Catalog, București, 1997.
ASTRA. 1861–1950, Sibiu, 1987.
BERINDEI, Dan, *Academia Română în anii 1879–1918*, in SMIMod 5, 1975, p. 247–276.
Biblioteca Academiei Române. 1867–1967. Cartea centenarului, București, 1968.
Biblioteca Centrală Universitară din București. 75 de ani de activitate, București, 1971.
Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași. Monografie, Iași, 1989.
CÂNDEA, Virgil, ZAMFIRESCU, I., MOGA, V., *Ateneul Român*, București, 1976.
CRĂCIUN, Cornel, *Societățile academice din Bucovina. „Arboroasa" și „Junimea"*, Oradea, 1998.
GLODARIU, E., *Societăți culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică. 1860–1918*, Cluj-Napoca, 1998.
MATEI, Pamfil, *ASTRA și rolul ei în cultura națională (1861–1950)*, Cluj-Napoca, 1981.
Muzeul de Istorie Naturală din Iași. 150 de ani de la înființare, Iași, 1984.
PASCU, Ștefan, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înființare*, București, 1991.
RUSU, Dorina N., *Istoria Academiei Române în date (1866–1996)*, București, 1997.
Societatea de Științe Geografice din România. București. 100 de ani de activitate. 1875–1975, București, 1975.
100 de ani de la înființarea Bibliotecii „V.A. Urechia" din Galați, Galați, 1991.

TABEL CRONOLOGIC

1878 iul. 1/13 Notă circulară a Ministerului de Externe către agențiile diplomatice ale României de la Paris, Roma, Viena, Berlin, Petersburg și Belgrad, în vederea transformării lor în legații.

1878 sept. 8/20 Legea privind stabilirea noilor ranguri diplomatice ale reprezentanților români în străinătate, trimiși extraordinari și miniștri plenipotențiari, miniștri rezidenți și însărcinații cu afaceri.

1878 sept. 9/21 Pe baza propunerilor Consiliului de Miniștri întrunit în ședință specială, principele Carol adoptă titlul de „Alteță regală".

1878 sept. 11 Agenția diplomatică română de la Viena este ridicată la rangul de legație (prima legație română în străinătate).

1878 oct. 8/20 Armata română victorioasă își face intrarea triumfală în București pe Podul Mogoșoaiei, care de atunci poartă numele de Calea Victoriei.

1878 nov. 14/26 Autoritățile românești preiau administrația Dobrogei.

1878 nov. 29/dec. 11 Agențiile diplomatice română de la Petersburg și rusă de la București sunt ridicate la rangul de legație.

1879 ian. 18/30 Premiera la București a piesei lui Caragiale *O noapte furtunoasă*.

1879 febr. Înființarea legației române la Atena.

1879 febr. 27/mart. 11 Adunarea Deputaților adoptă o moțiune în care se declară oportunitatea revizuirii art. 7 al Constituției.

1879 febr. 28/mart. 12 Senatul votează aceeași moțiune (cu o majoritate de 41 de voturi contra 6).

1879 mart. 30/apr. 11 Lege prin care Societății Academice Române i se dă denumirea de Academia Română.

1879 mai 2/14 Legea asupra responsabilității ministeriale și a modului de aplicare a acesteia.

1879 10/mai 22 Parlamentul ungar votează o lege școlară („Legea Trefort"), care, vizând maghiarizarea forțată, prevede obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile elementare din teritoriile aparținând Ungariei.

1879 aug. 5/17 Încheierea Convenției româno – austro-ungare privind joncțiunea liniilor ferate la Vârciorova.

1879 sept. 19/oct. 1 Stabilirea de relații diplomatice între România și Bulgaria.

1879 sept. 19/oct. 1 Tratat secret de alianță germano – austro-ungar, încheiat la Viena, îndreptat împotriva Rusiei și Franței; baza blocului militar al Puterilor Centrale.

1879 oct. 13/25 Legea de revizuire a art. 7 al Constituției României.

1879 dec. 1/13 Deschiderea cursurilor Facultății de Medicină din Iași.

1880 ian. 16/28 Legea pentru înființarea Casei de Economii.

1880 ian. 20/febr. 1 Apare la București revista *Literatorul* (până în 1919, cu întreruperi și schimbări de titlu), sub conducerea poetului Alexandru Macedonski.

1880 ian. 29/febr. 10 Legea privind cesiunea căilor ferate ale Societății acționarilor către statul român.

1880 febr. Fuziunea unor grupări conservatoare și crearea în mod oficial a Partidului Conservator; conducerea partidului fiind asumată de Emanoil (Manolache) Costache Epureanu.

1880 febr. 8/20 Germania, Marea Britanie și Franța recunosc independența de stat a României.

1880 febr. 16/28 Înființarea legației române pentru Belgia și Olanda, cu sediul la Bruxelles.

1880 mart. 9/21 Legea pentru organizarea Dobrogei (modificată la 30 mart./11 apr. 1886).

1880 apr. 11/23 Ia ființă prima direcție a „Căilor Ferate Române" (C.F.R.).

1880 apr. 17/29 Legea pentru înființarea Băncii Naționale a României, cu privilegiul exclusiv de a emite monedă.

1880 apr. 17/29 Înființarea legațiilor României la Berlin, Londra și Paris.

1880 nov. 21/dec. 3 Se semnează la Sigmaringen actul de familie prin care prințul Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, nepot de frate al lui Carol I, devine moștenitor prezumtiv la tronul României.

1881 mart. 14/26 Parlamentul votează transformarea României în Regat.

1881 mart. 30/apr. 11 Discurs al lui P.P. Carp în Cameră, cuvântare care definește liniile directoare ale programului politic al junimiștilor („Era nouă").

1881 apr. 7/19 Legea asupra străinilor sau Legea pentru expulzarea străinilor.

1881 apr. 7/19 Legea pentru înființarea postului de președinte al Consiliului de Miniștri fără portofoliu.

1881 apr. 10/22 – iun. 9/21 Guvernarea lui Dumitru C. Brătianu, fratele lui Ion C. Brătianu.

1881 apr. 30/mai 12 – mai 2/14 Conferința de la Sibiu a cercurilor electorale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în care se hotărăște unificarea Partidului Național Român din Banat și Ungaria cu Partidul Național Român din Transilvania într-un singur partid, cu numele acestuia din urmă.

1881 mai 10/22 Încoronarea regelui Carol și a reginei Elisabeta.

1881 iun. 9/21 În urma demisiei guvernului condus de Dumitru C. Brătianu se formează un nou guvern liberal, în frunte cu Ion C. Brătianu.

1881 oct. 18/30 Inaugurarea liniei ferate Buzău – Mărășești (prima linie de cale ferată construită de inginerii români).

1882 ian. 24/febr. 5 Înființarea la București, cu sprijinul lui C.A. Rosetti, a societății „Iridenta română", care își schimbă în același an numele în „Carpații"; societatea, care a denunțat și a combătut politica de deznaționalizare a popoarelor nemaghiare din Ungaria, și-a încetat activitatea în 1918.

1882 febr. 22/mart. 6 Serbia se proclamă Regat.

1882 mai 20 Tratat de alianță între Germania, Austro-Ungaria și Italia (*Tripla Alianță*), încheiat la inițiativa lui Otto von Bismarck.

1882 iul. 1/13 Răscumpărarea de către stat a căii ferate Cernavodă – Constanța și a portului Constanța de la compania engleză căreia Turcia i le concesionase în 1857.

1883 febr. 25/mart. 9 Adunarea de protest de la Sibiu, sub președinția lui George Barițiu, împotriva politicii școlare a autorităților ungare. Manifestații asemănătoare au mai avut loc la Blaj, Deva și în alte localități din Transilvania.

1883 mart. 6/18 Legea pentru aderarea României la Convenția internațională a metrului, încheiată la Paris (8/20 mai 1875).

1883 mart. 10 Semnarea Tratatului de la Londra, neacceptat de România, privind extinderea competenței Comisiei Europene a Dunării.

1883 mart. 19/31 Legea pentru exploatarea căilor ferate ale statului.

1883 aug. 26/sept. 7 Întrevederea Brătianu-Bismarck la Gastein, premergătoare tratatului de alianță româno – austro-ungar.

1883 sept. 18/30 Se inaugurează la București „Expoziția cooperatorilor din țară", la a cărei organizare au lucrat numai meseriași din România.

1883 oct. 18/30 Semnarea la Viena a Tratatului de alianță româno – austro-ungar, la care Germania aderă în aceeași zi.

1884 ian. 6/18 – ian. 8/20 Are loc la Iași Congresul economic, la care se adoptă în unanimitate programul în 16 puncte, intitulat „Programa mișcării economice din România", preconizând o serie de măsuri menită să contribuie la dezvoltarea generală a economiei românești.

1884 mart. Se constituie Partidul Liberal-Conservator, prin unirea grupării „liberalilor sinceri" (aripa de dreapta a liberalilor, condusă de Gheorghe Vernescu) cu Partidul Conservator, condus de Lascăr Catargiu.

1884 apr. 14/26 Apare la Sibiu ziarul politic și cultural *Tribuna* (până în 16/29 apr. 1903), condus între 1884 și 1886 de Ioan Slavici.

1884 iun. 9/21 Legea electorală prin care drepturile electorale, deși tot cenzitare, sunt extinse în cadrul a trei colegii pentru Camera Deputaților și două colegii pentru Senat.

1884 iun. 10/22 Legea privind crearea Domeniului Coroanei.

1884 iul 19/31 Apare la Iași (din 23 nov./5 dec. 1886 la București) ziarul *Lupta* (până la 15/27 ian. 1892), sub conducerea lui Gheorghe Panu.

1884 aug. 20/sept. 1 Apare la București, din inițiativa lui Luigi Cazzavillan, ziarul de informații *Universul*, primul mare cotidian românesc.

1884 nov. 13/25 Premiera piesei *O scrisoare pierdută* a lui Ion Luca Caragiale.

1885–1888 Construirea Palatului Ateneului Român din București, după planurile arhitectului francez Albert Galleron.

1885 mart. 30/apr. 11 Legea pentru organizarea Monetăriei statului, a fabricii de timbre și a depozitului general al timbrelor.

1885 apr. 8/20 Premiera piesei lui I.L. Caragiale *D-ale carnavalului* la Teatrul Național din București.

1885 apr. 13/25 Legea „depozitului legal", prin care fiecare tipografie este obligată să trimită câte trei exemplare din fiecare tipăritură bibliotecilor centrale din București, Iași și Bibliotecii Academiei Române.

1885 mai 1/13 Decret legal privind aprobarea *Tomos*-ului, prin care Patriarhia din Constantinopol recunoștea biserica Regatului României ca autocefală.

1885 mai 8/20 Trupa română de operă a Teatrului Național din București dă primul spectacol în limba română cu opera *Linda de Chamonix* de G. Donizetti.

1885 mai 20/iun. 1 România denunță Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875, din cauza politicii vamale a acesteia, net nefavorabilă economiei românești.

1886 mai 17/29 Se adoptă un tarif vamal protecționist, care contribuie la dezvoltarea industriei, dar și provoacă „războiul vamal" româno – austro-ungar (mai 1886 – dec. 1893).

1886 dec. 4/16 Semnarea la București a Tratatului de comerț româno-rus.

1887 febr. 28/mart. 12 Legea monopolului tutunului, prin care statul avea dreptul de monopol în comercializarea tutunurilor indigene și străine.

1887 febr. 23/mart. 7 Conferință a Partidului Național Român la Sibiu, la care se hotărăște să se adopte pe viitor tactica „pasivismului" pentru întregul partid.

1887 mai 10/22 Se promulgă Codul comercial, întocmit după modelul celui italian din oct. 1882.

1887 mai 12/24 Legea de încurajare a industriei „Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale".

1887 iun. 15/27 Legea pentru alegerea consiliilor comunale, care prevedea împărțirea alegătorilor din comunele urbane reședințe în două colegii.

1887 iul. 7/19 Principele german Ferdinand de Saxa-Coburg este ales cneaz al Bulgariei (1887–1918); din 22 sept./6 oct. 1908, țar.

1887 nov. 10/22 Semnarea la București a Tratatului de comerț și de navigație româno-turc.

1888 febr. 14/26 Inaugurarea Ateneului Român.

1888 mart. 19/31 Demisia guvernului Ion C. Brătianu.

1888 mart. 23/apr. 4 – 1889 mart. 29/apr. 10 Guvernare junimistă.

1888 mai 3/15 Semnarea la Viena a Tratatului privind aderarea Italiei la tratatul secret de alianță din 18/30 oct. 1883 între România și Austro-Ungaria.

1888 aug. 15/27 Apare la București cotidianul *Adevărul* sub direcția lui Alexandru V. Beldiman.

1888 oct. Alegeri parlamentare, câștigate de conservatori.

1889 ian. Statul român răscumpără de la concesionari liniile ferate, devenind proprietarul tuturor căilor ferate de pe teritoriul României (1 377 km).

1889 febr. 2/14 Sunt instalate primele două lămpi electrice pentru iluminatul public în fața Teatrului Național din București.

1889 mart. 29/apr. 10 Se formează un guvern conservator în frunte cu Lascăr Catargiu.

1889 mai Apare volumul *Teatru* de I.L. Caragiale, prefațat de studiul lui Titu Maiorescu din 1885, *Comediile d-lui Caragiali*.

1889 mai 29/iun. 10 Se adoptă legea pentru introducerea sistemului monometalist (etalon-aur), care intră în vigoare la 17/29 mart. 1890.

1889 iul. 2/14–8/20 Congres Socialist Internațional la Paris; crearea Internaționalei a II-a.

1889 nov. 5/17 Se formează un guvern conservator „concentrat" (junimiștii, liberal-conservatorii și conservatorii „puri"), prezidat de generalul George Manu.

1890 febr. 3/15 Premiera piesei *Năpasta* de I.L. Caragiale.

1890 mart. 6/18 Demisia cancelarului Otto von Bismarck.

1890 apr. Se înființează serviciul de transporturi „Navigația fluvială română" și se acordă credite pentru achiziționarea de vase fluviale.

1890 apr. 22/mai 4 Se sărbătorește pentru prima oară în România (ca și în alte țări) ziua de 1 Mai, potrivit hotărârii Congresului I al Internaționalei a II-a din 1889.

1890 mai 21/iun. 2 Semnarea acordului anglo-german (Tratatul „Helgoland-Zanzibar") cu privire la fixarea zonelor de influență în Africa de Răsărit și de Sud-Vest.

1890 oct. 9/21 Se pune piatra de temelie a podului „Regele Carol I" de la Fetești – Cernavodă, lucrare proiectată și condusă de inginerul Anghel Saligny.

1890 dec. 17/29 Se înființează la București „Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor" („Liga Culturală"), care își începe activitatea în mod oficial la 24 ian. 1891.

1891 febr. 21/mart. 5 Formarea unui nou guvern liberal-conservator prezidat de generalul I.Em. Florescu.

1891 mart. 2/14 Semnarea la Budapesta a Convenției româno – austro-ungare cu privire la joncțiunea căilor ferate.

1891 mai 3/15 Înființarea „Fundației Universitare Carol I".

1891 mai 9/21 Inaugurarea clubului politic al junimiștilor „Clubul constituțional", condus de P.P. Carp.

1891 mai 21/iun. 2 Dumitru C. Brătianu devine șeful Partidului Liberal în urma morții fratelui său I.C. Brătianu; grupările disidente revin în partid.

1891 iun. 25/iul. 7 Se votează o nouă lege vamală care micșorează taxele de import pentru produsele industriale (oferind mari avantaje țărilor industriale europene), dar rămâne în esență protecționistă.

1891 nov. 27/dec. 9 – 1895 oct. 4/16 Guvernarea cabinetului conservator unificat, prezidat de Lascăr Catargiu, la care participă și junimiștii.

1892 ian. 8/20 – 9/21 Are loc la Sibiu o conferință extraordinară a Partidului Național Român, care hotărăște alcătuirea unui „Memorandum" către împăratul Francisc Iosif I.

1892 mart. Înființarea Partidului Național Român din Bucovina, pe baza unui program care preconiza menținerea autonomiei Bucovinei în cadrul Austro-Ungariei.

1892 mai 28/iun. 9 Conducătorii Partidului Național Român, însoțiți de 300 de intelectuali, negustori, meseriași și muncitori din Transilvania, sosesc la Viena pentru a prezenta *Memorandul* împăratului, care refuză să primească delegația și-l trimite guvernului ungar la Budapesta.

1892 iun. 2/14 Înființarea la București a „Băncii creditului agricol" (lichidată în 1912), cu sucursale în toate reședințele de județ.

1892 iul. 13/25 Prelungirea Tratatului secret de alianță româno – austro-ungar din 18/30 oct. 1883.

1892 aug. 1/13 Semnarea la București a Convenției de comerț și navigație româno-engleze.

1892 oct. Ruperea relațiilor diplomatice româno-grecești din pricina pretențiilor guvernului grec de a reglementa problema unor moșteniri imobiliare pe cale diplomatică, nu judecătorească.

1892 nov. 8/20 Congres al Partidului Național Liberal la Iași, care adoptă un nou program și confirmă alegerea din iunie a lui Dimitrie A. Sturdza ca președinte al partidului.

1892 nov. 24/dec. 6 Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice, care interzice efectuarea de săpături fără autorizația Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor.

1893 febr. 19/mart. 3 Se încheie la București Convenția de comerț româno-elvețiană.

1893 mart. 31/apr. 12 – apr. 3/15 Congresul de constituire a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România la București, care votează programul și statutul acestuia.

1893 mai 11/23 Camera Deputaților votează o lege a tocmelilor agricole, care cuprinde o serie de îmbunătățiri, în favoarea țărănimii.

1893 mai 29/iun. 10 Legea clerului mirean, care prevedea salarizarea clerului, întreținerea bisericilor, fixarea parohiilor, numirea și pregătirea clerului mirean, controlul administrativ și disciplinar în biserică.

1893 iul. 4/16 Legea asupra maximului taxelor și contribuțiilor comunale, prin care se înăsprea regimul fiscal.

1893 iul. 23–24 Conferința Partidului Național Român din Transilvania la Sibiu, care adoptă în unanimitate o rezoluție de solidaritate cu conținutul *Memorandului*, protestând împotriva procesului intentat conducătorilor politici români.

1893 sept. 1/13 Legea pentru înființarea jandarmeriei rurale.

1893 dec. 9/21 Semnarea la București a unei noi convenții comerciale româno-austro-ungare pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate, care marchează încheierea „războiului vamal" început în 1886.

1894 apr. 1/13 Înființarea „Băncii agricole" cu capital românesc, având sucursale în toate județele.

1894 apr. 24/mai 6 Mitinguri de solidaritate cu memorandiștii la București, la care participă delegații din întreaga țară.

1894 apr. 25/mai 7 – mai 13/25 Are loc la Cluj procesul politic intentat de către guvernul maghiar „memorandiștilor", cu un larg ecou internațional.

1894 mai 12/24 Apare în ziarul „La Justice" faimosul articol *Lupta de rase* al lui Georges Clemenceau, în care, după ce face un istoric al luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania, se pune chezaș pentru adevărul luptei lor.

1894 iul. 16 Guvernul ungar interzice activitatea Partidului Național Român.

1894 nov. 28 Adunarea națională la Sibiu, care protestează împotriva hotărârii guvernului ungar de desființare a Partidului Național Român și hotărăște convocarea Congresului naționalităților în vederea coordonării programului de luptă națională și politică a popoarelor asuprite de Imperiul austro-ungar.

1894 dec. 9/21 Primul tramvai electric pe străzile Bucureștiului.

1894 dec. Căpitanul A. Dreyfuss este condamnat pentru trădare și deportat pe viață, proces care a declanșat o criză politică în Franța.

1895 febr. Comitetul de conducere al „Astrei" decide elaborarea și publicarea *Enciclopediei române*, sub îndrumarea lui Cornel Diaconovici, primul secretar al asociației.

1895 apr. 21/mai 3 Legea minelor prin care se separă dreptul de proprietate asupra subsolului de dreptul de proprietate asupra solului.

1895 iul. Se încheie un contract cu antreprenorul francez A. Hallier pentru efectuarea lucrărilor de modernizare a portului Constanța.

1895 aug. 10/22 Are loc, la Budapesta, Congresul reprezentanților națiunilor asuprite din Austro-Ungaria și Transilvania, când se încheie o alianță politică româno-sârbo-slovacă și se constituie un „Comitet de luptă" împotriva politicii de maghiarizare.

1895 sept. 15/27 Apare, la București, revista lunară *Gazeta matematică*, prima revistă specială de matematici în limba română.

1895 sept. 18/30 Semnarea la Sinaia a Protocolului secret privind prelungirea Tratatului secret de alianță din 18/30 oct. 1883.

1895 sept. 7/19 Împăratul Francisc Iosif I grațiază pe memorandiști sub presiunea opiniei publice europene și a intervențiilor regelui Carol I.

1895 sept. 19/oct. 1 Inaugurarea podului de la Cernavodă (proiectat și construit de Anghel Saligny), care era la acea vreme cel mai lung pod din Europa.

1895 oct. 13/15 Demisia guvernului conservator Lascăr Catargiu.

1895 oct. 4/16 Formarea unui guvern prezidat de Dimitrie A. Sturdza.

1896 ian. 4/16 Miting de solidaritate cu lupta românilor din Transilvania la București, cu care prilej a luat cuvântul Vasile Lucaciu.

1896 apr. 30/mai 12 Legea învățământului primar și normal-primar („Legea Poni").

1896 iul. Restabilirea relațiilor diplomatice româno-grecești.

1896 iul. 11 Coloniile română, sârbă și cehoslovacă de la Paris organizează un miting în sala „Wagram", prezidat de ministrul de Externe francez Emil Flourens, împotriva nedreptăților suferite de popoarele nemaghiare din Imperiul austro-ungar.

1896 sept. 16–18 Vizita împăratului Francisc Iosif la București și Sinaia.

1896 nov. 21/dec. 3 Se formează un nou guvern liberal al „drapeliștilor", prezidat de Petre S. Aurelian.

1896 dec. 14/26 V.G. Morțun depune pe masa Adunării Deputaților un amendament, în numele a 27 de deputați pentru introducerea sufragiului universal cu repezentare proporțională.

1896 dec. 25/1897 ian. 6 Apare la Arad *Tribuna poporului*, sub redacția lui Ioan Russu-Șirianu, care militează pentru reluarea activismului parlamentarilor.

1897 mart. 16/28 Legea pentru înființarea „Societății naționale de agricultură din România".

1897 mart. 31/apr. 12 Formarea guvernului liberal prezidat de Dimitrie A. Sturdza.

1897 oct. 5/17 Apare la București revista enciclopedica populară *Albina*.

1897 dec. Parlamentul ungar votează legea de maghiarizare a numelor de localități.

1898–1899 Se face legătura de cale ferată între Transilvania și Oltenia pe la Turnu Roșu, și între Transilvania și Moldova pe la Ghimeș.

1898 mai 28/apr. 9 Legea pentru organizarea Marinei Militare.

1898 iul. 3/15 Convenție româno-sârbă privind construcția unui pod peste Dunăre între Țigănași și Brza-Palanka, pentru racordarea căilor ferate române cu cele sârbești.

1898 nov. 10/22 Biblioteca Academiei Române devine bibliotecă publică.

1899 mart. 31/apr. 12 Legea privind organizarea învățământului profesional.

1899 apr. 11/23 Demisia guvernului liberal, prezidat de Dimitrie A. Sturdza, formându-se un guvern conservator în frunte cu Gheorghe Grigore Cantacuzino.

1899 mai 6/18 – iul. 17/29 Prima conferință pentru soluționarea pașnică a conflictelor internaționale la Haga (participă 26 state, printre care și România).

1900 ian. Apare bilunar la București, *Noua revistă română*, publicație cu caracter enciclopedic sub conducerea lui Constantin Rădulescu-Motru.

1900 iul. 7/20 Se formează un nou guvern conservator (predominant junimist) prezidat de Petre P. Carp.

1900 dec. 19/1901 ian. 1 Încheierea la București a Convenției de comerț între Grecia și România și a unui protocol prin care se recunoaște personalitatea juridică a bisericii grecești din România.

1901 febr. 13/26 Demisia guvernului conservator, prezidat de P.P. Carp.

1901 febr. 14/27 Se formează un guvern liberal în frunte cu Dimitrie A. Sturdza.

1901 sept. 4–5 Întrunire a Comitetului Executiv al Partidului Național Român la Cluj, care hotărăște menținerea partidului pe linia tacticii de pasivitate.

1901 dec. 2/15 Apare la București revista literară săptămânală *Sămănătorul*, sub conducerea lui G. Coșbuc și Al. Vlahuță.

1902 febr. 23/mart. 8 Legea generală a pensiilor.

1902 apr. Gheorghe Pop de Băsești este ales președinte al Partidului Național Român, în urma morții lui Ioan Rațiu.

1902 aug. 20/sept. 2 Primul meci oficial de fotbal la Timișoara între echipele orașelor Timișoara și Lugoj.

1903 mart. 1/14 Legea asupra desființării accizelor și înființării fondului comunal, prin care se suprimă barierele vamale dintre comune.

1903 mart. 29/apr. 11 Legea băncilor populare sătești și a Casei lor centrale, cu scopul satisfacerii nevoilor de credit ale țărănimii.

1903 iun. 15 Lovitură de stat în Serbia; dinastia Obrenović este răsturnată și Scupștina îl alege rege pe Petru Karagheorghević.

1904 ian. 1 Apare la Cernăuți și la Suceava, lunar, revista *Junimea literară*, revistă literară științifică sub conducerea lui I. Nistor.

1904 febr. 2/15 Apare la București ziarul *Adevărul de dimineață* (de la 8/21 dec. își schimbă numele în *Dimineața*).

1904 febr. – 1905 sept. Război ruso-japonez încheiat cu înfrângerea Rusiei.

1904 mart. 19/apr. 1 Nouă lege privind depozitul legal, prin care se extinde obligativitatea asupra tuturor categoriilor de imprimate.

1904 apr. 8 Acord anglo-francez (*Antanta Cordială*) la Londra prin care se reglementează divergentele coloniale dintre cele două țări și se pun bazele Triplei Înțelegeri.

1904 mai 9/22 Legea pentru reglarea și consolidarea dreptului de a exploata petrolul și ozocherita pe proprietățile particulare.

1904 sept. 25/oct. 8 Acord comercial româno-german.

1904 dec. 22/1905 ian. 4 Demisia guvernului liberal condus de Dimitrie A. Sturdza și formarea unui guvern conservator prezidat de Gheorghe Gr. Cantacuzino.

1905 ian. 3/18 Greva muncitorilor de la Uzina Putilov declanșează revoluția în Rusia (1905–1907).

1905 ian. 10/23 Conferință a Partidului Național Român la Sibiu, în care se alege un nou Comitet Executiv și se votează programul de luptă politică.

1905 febr. 2/15 Apare la București bilunar, apoi lunar, *Viața nouă*, sub direcția lui Ovid Densusianu.

1905 mart. 18/31 Vizita împăratului Wilhelm II la Tanger (Maroc); declanșarea primei crize marocane dintre Franța și Germania (criza Tangerului 1905–1906).

1905 iun. 25/iul. 8 Crucișătorul rus „Potemkin", condus de marinarii răzvrătiți, ancorează în portul Constanța.

1905 sept. – dec. Au loc, din inițiativa Partidului Național Român, întruniri populare la Arad, Oradea, Dej, Zlatna, Bistrița, Luduș, Pincota, Borșa, Săliște, Timișoara, Aleșd, Blaj, Alba Iulia ș.a. împotriva politicii de deznaționalizare din imperiu.

1905 sept. 5 Tratat de pace ruso-japonez încheiat la Portsmouth.

1905 oct. 1/14 România denunță Convenția comercială româno-grecească din 1900 și protocolul anexat acesteia, rupându-se relațiile diplomatice româno-grecești (care nu vor fi reluate până în 1911).

1905 oct. 18/31 Semnarea la București a Tratatului de comerț româno-englez.

1905 dec. Contele Schlieffen, șeful Statului Major al armatei germane, definitivează planul de invadare a Franței în caz de conflict (*planul Schlieffen*).

1906 febr. 22/mart. 7 Se înființează Institutul Geologic al României și se creează Corpul geologilor.

1906 febr. 24/mart. 9 Se încheie la București Convenția comercială româno-rusă.

1906 mart. 1/14 Apare la Iași, lunar, revista *Viața românească*, sub direcția lui Paul Bujor, Ion Cantacuzino, Constantin Stere și Garabet Ibrăileanu.

1906 mart. 5/18 Legea pentru aplicarea sistemului metric de măsuri și greutăți (modificată în 1907, 1908 și 1910).

1906 mart. 18 Traian Vuia realizează la Paris (pe câmpul de la Montesson) primul zbor din lume cu un aparat mai greu decât aerul și exclusiv cu mijloace proprii de bord.

1906 iun. 6/19 Se deschide în parcul „Carol I" din Dealul Filaretului „Expoziția generală română", prilejuită de jubileul regal de 40 de ani.

1906 dec. 27 Convenție militară franco-rusă.

1907 ian. 1/14 Apare la București, de două ori pe lună, revista literară *Convorbiri* (după un an *Convorbiri critice*), sub conducerea lui Mihail Dragomirescu.

1907 ian. 1/14 Apare la București lunar, apoi săptămânal, revista *Floarea darurilor*, sub conducerea lui Nicolae Iorga.

1907 febr. 8/21 Are loc în satul Flămânzi (jud. Botoșani) un incident care marchează începutul marii răscoale a țăranilor.

1907 febr. 21/mart. 6 Intră în vigoare legea pentru organizarea Marinei comerciale.

1907 febr. 21/mart. 6 Semnarea la Paris a Convenției de comerț și navigație româno-franceze.

1907 febr. 22/mart. 7 – febr. 23/mart. 8 Primele mișcări țărănești mai însemnate în județele Dorohoi și Iași.

1907 mart. 4/17 Peste 2 000 de țărani răsculați pătrund în Botoșani, unde au loc ciocniri sângeroase cu armata.

1907 mart. 6/19 – mart. 9/22 Apogeul răscoalei țărănești în Moldova.

1907 mart. 9/22 – mart. 13/26. Răscoalele țărănești cuprind toată Muntenia și Oltenia, unde au cunoscut o violență deosebită.

1907 mart. 12/25 Demisia guvernului conservator prezidat de Gheorghe Gr. Cantacuzino; se formează un guvern liberal, în frunte cu Dimitrie A. Sturdza.

1907 mart. 13/26 Are loc ședința Parlamentului, în care se realizează acordul tuturor forțelor politice pentru înăbușirea răscoalei țărănești.

1907 mart. 19/apr. 1 și apr. 26/mai 9 Parlamentul maghiar votează legile școlare („Legile Apponyi") vizând desființarea școlilor confesionale românești, slovace și sârbe.

1907 mart. 25/apr. 7 Decret privind obligativitatea ortografiei stabilite de Academia Română.

1907 apr. Parlamentul maghiar votează o lege („Legea Darányi") prin care se reglementează raporturile dintre moșieri și muncitorii agricoli.

1907 apr. 17/30 Principalele grupări conservatoare („cantacuziniștii" și „carpiștii") fuzionează, P.P. Carp devenind șeful Partidului Conservator.

1907 iun. 2/15 – oct. 5/18 Conferința a păcii la Haga, cu participarea a 44 state, când se încheie o serie de convenții cu privire la reglementarea neutralității.

1907 aug. 31 Acord anglo-rus la Sankt-Petersburg privind împărțirea sferelor de influență în Persia, Afghanistan și Tibet, cristalizându-se alianța anglo-franco-rusă (*Tripla Înțelegere* sau *Antanta*).

1907 dec. 23/1908 ian. 5 Se adoptă o nouă lege privind învoielile agricole, care interzice munca sau dijma la tarla, precum și obligațiile suplimentare.

1908 febr. 3/16 Se constituie Partidul Conservator Democrat, în frunte cu Take Ionescu.

1908 mart. 25/apr. 7 Legea pentru organizarea Corpului jandarmeriei, înființarea Direcției Poliției și Siguranței Statului.

1908 apr. 1/14 Legea privind organizarea armatei, care abrogă legea din 17/29 iul. 1868.

1908 apr. 4/17 Legea pentru înființarea „Casei Rurale", care urma să cumpere moșii pentru a fi parcelate (câte 5 ha) și vândute țăranilor.

1908 apr. 12/25 Adoptarea legii contra trusturilor arendășești.

1908 iul. 3 În Turcia izbucnește revoluția „junilor turci".

1908 toamna Manifestații de protest la Brașov, Arad, Oradea, Sibiu, Deva, Timișoara, Lugoj etc. împotriva proiectului ungar de reformă electorală, alcătuit pe baza votului plural, prin care se reducea numărul alegătorilor români la cel mult 48 000.

1908 23 sept./oct. 6 Anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria (criza bosniacă).

1908 nov. 2/15 Congresul industriașilor tăbăcari hotărăște înființarea „Uniunii tăbăcarilor din țară".

1908 dec. 25 Apare la Vălenii de Munte, lunar, *Neamul românesc literar* sub conducerea lui Nicolae Iorga.

1908 dec. 27/1909 ian. 9 I.I.C. Brătianu este numit în funcția de prim-ministru.

1909 ian. 11/24 Congres al Partidului Național-Liberal, în care I.I.C. Brătianu este ales președinte.

1909 febr. 4/17 Premiera piesei lui Delavrancea *Apus de soare*.

1909 apr. 18/mai 1 Înființarea unei „Societăți comunale pentru construcția și exploatarea tramvaielor în orașul București", care primește concesiunea transportului de călători.

1909 apr. 18/mai 1 Legea pentru darea în exploatare a terenurilor petrolifere de pe proprietățile statului.

1909 apr. 19/mai 2 Legea privind arendarea moșiilor statului, Casei școalelor, bisericii, județelor, comunelor și așezămintelor de binefacere și de cultură către asociațiile țărănești.

1909 mai Se deschide la București, pe str. Doamnei, prima sală special construită pentru cinema, sub denumirea „Cinema Volta".

1909 iun. 4/17 Organizarea Școlii superioare de medicină veterinară.

1909 oct. 18 Hugues d'Eywo filmează la București demonstrațiile aviatorului Blériot.

1909 oct. 24 Acord ruso-italian privind menținerea *statu-quo*-ului în Peninsula Balcanică.

1909 dec. 20/1910 ian. 2. Legea pentru înființarea Băncilor populare de meseriași și a Cooperativelor de producție, consum, construcție și comerț.

1910 ian. 31/febr. 13 – febr. 3/16 Congresul de reconstituire a Partidului Social Democrat din România și al sindicatelor.

1910 mart. Expoziție personală a lui Ștefan Luchian în Sala Ateneului, consfințind recunoașterea definitivă a creației sale.

1910 mart. 13/26 Apare la București săptămânal revista social-politică și literară *Facla*, sub conducerea lui N.D. Cocea.

1910 apr. 1/14 Se înființează prin Legea din 20 febr./5 mart. „Comisia istorică a României" pentru publicarea în ediții critice a cronicilor românești și a altor izvoare (documente interne și inscripții din secolele XIV–XVIII, cronici străine care se ocupă de țările române, monumente vechi literare ș.a.).

1910 apr. 5/18 Conferința națională a Partidului Național Român la Sibiu.

1910 apr. 14/27 Legea asupra repausului duminical care abrogă legea din 6/18 mart. 1897 și reglementează repausul săptămânal în unitățile industriale și comerciale, excepție făcând instituțiile statului și administrația publică.

1910 sept. 13/26 Fruntașii politici români din Transilvania adresează guvernului maghiar un memoriu revendicativ în 23 de puncte.

1910 dec. 16 Are loc la Issy les Moulineaux (lângă Paris) primul zbor experimental din lume al unui avion cu reacție inventat și pilotat de Henri Coandă.

1910 dec. 20/1911 ian. 2 Noua lege sanitară, care prevedea, printre altele, o serie de măsuri pentru salubritatea întreprinderilor, înființarea de „case de bolnavi și ajutor".

1910 dec. 29/1911 ian. 11 Demisia guvernului liberal prezidat de I.I.C. Brătianu; se formează un guvern conservator, în frunte cu P.P. Carp.

1911 mai Înființarea legației române la Berna.

1911 mai 11/24 – mai 14/27 O echipă de gimnaști – prima participare pe plan internațional a unei echipe românești – participă la concursul internațional de gimnastică de la Torino, cucerind cupa de argint.

1911 iun.-oct. Adunări de protest la Timișoara, Oradea, Cluj, Lugoj, Mediaș, Sibiu, Arad, Baia Mare, Brașov și Orăștie împotriva sporirii cheltuielilor militare, pentru drepturi și libertăți democratice.

1911 aug. 28-30 Au loc la București festivitățile consacrate jubileului a 20 de ani de la înființarea „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor", Aurel Vlaicu făcând, în fața celor peste 30 000 de participanți, o demonstrație aviatică.

1911 sept. Grigore Brezeanu realizează primul film artistic românesc, *Amor fatal*, cu Lucia Sturdza și Tony Bulandra.

1911 sept. – 1912 oct. Război italo-turc, încheiat cu înfrângerea Imperiului otoman.

1911 oct. 14/27 Apare la București, din inițiativa lui N.D. Cocea și Al. Davila, *Rampa*, revistă de teatru, muzică, literatură, artă.

1911 oct. 22/nov. 4 Apare săptămânal, apoi bilunar, la București, revista literară și socială *Flacăra* (1911–1916 și 1921–1922) sub direcția lui C. Banu.

1912–1917 Construirea Palatului Institutului de Arhitectură „I. Mincu" din București, folosind elemente din vechea arhitectură românească (arhitect: Grigore Cerchez).

1912 ian. 27/febr. 9 Legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești („Legea Nenițescu"), care prevedea organizarea meseriașilor (patroni și lucrători) în „bresle", mai multe dintre acestea formând o „corporație".

1912 febr. 14/27 Legea pentru încurajarea industriei naționale (îndeosebi pentru întreprinderile care utilizau produse agricole sau extrase din subsolul țării), care accelerează dezvoltarea industriei mașiniste.

1912 mart. 18/31 Legea pentru trecerea în proprietatea statului a moșiilor stăpânite de persoane juridice cu caracter de utilitate publică („proprietăți de mână moartă") pentru a fi vândute țăranilor în loturi.

1912 mart. 22/apr. 4 Sunt aprobate legea și statutele pentru înființarea „Societății scriitorilor români".

1912 mart. 24/apr. 6 Legea învățământului superior.

1912 mart. 28/apr. 10 Demisia guvernului conservator prezidat de P.P. Carp, formându-se un nou guvern (conservatori și conservatori-democrați), în frunte cu Titu Maiorescu.

1912 mai 29/iun. 11 Congresul de la Alba Iulia, prezidat de Gh. Pop de Băsești, la care participă peste 20 000 de reprezentanți ai populației românești din întreaga Transilvanie, adoptându-se rezoluții potrivnice unor proiecte tinzând a face din Biserică un instrument politic de deznaționalizare.

1912 mai 28/iun. 10 – 4/17 Miting aviatic la Aspen (Austria), la care Aurel Vlaicu obține un mare succes.

1912 sept. 1/14 În sala „Eforie" din București se prezintă premiera filmului *Independența României*.

1912 sept. 26/oct. 9 Izbucnește primul război balcanic între Alianța Balcanică (Bulgaria, Serbia, Grecia, Muntenegru) și Imperiul otoman, România declarându-se neutră cu rezerve.

1912 dec. 14/27 Adunarea de Constituire a Federației Societăților de Sport din România.

1913 ian. – febr. Tratative rămase fără rezultat între guvernul maghiar și fruntașii Partidului Național Român privind situația românilor din Ungaria și a modalităților de îmbunătățire a situației lor.

1913 febr. 5/18 Semnarea la București a Tratatului secret pentru prelungirea Tratatului secret de alianță încheiat la 12/24 iul. 1892 (la 13/26 febr. 1913 aderă și Germania).

1913 mart. 18/31 – apr. 2/15 Conferință internațională la Sankt-Petersburg (Rusia, Germania, Marea Britanie, Austro-Ungaria, Italia și Franța) pentru medierea problemelor teritoriale româno-bulgare.

1913 apr. 13/26 Înființarea la București a Academiei de înalte studii comerciale și industriale, care începe să funcționeze la 15/28 sept. 1913.

1913 mai 8/21 Legea privind organizarea armatei.

1913 iun. 16/29 Izbucnește al doilea război balcanic, între foștii aliați (Bulgaria împotriva Greciei, Serbiei și Muntenegrului), cărora li se vor alătura România și Imperiul otoman.

1913 iun. 27/iul. 10 România declară război Bulgariei, intrând în cel de-al doilea război balcanic.

1913 iul. 16/29 – iul. 28/aug. 10 Conferința de pace de la București (România, Grecia, Muntenegru, Serbia și Bulgaria) prin care se încheie al doilea război balcanic.

1913 aug. 26/sept. 8 Apare în ziarul *Viitorul* scrisoarea-program a șefului liberalilor, I.I.C. Brătianu, în care se preconiza înfăptuirea colegiului electoral unic și exproprierea parțială a marii proprietăți.

1913 nov. 15/27 Se constituie prima societate națională de navigație maritimă „România", care începe să funcționeze la 1 mart. 1914 sub președinția lui Anghel Saligny.

1914 ian. 4/17 Formarea guvernului Ion I.C. Brătianu.

1914 mart. 16/29 Adunarea din sala „Dacia", organizată de „Liga Culturală", de protest împotriva asupririi naționale a românilor din Austro-Ungaria.

1914 iun.1/14 Întâlnirea dintre regele Carol I și țarul Nicolae al II-lea, la Constanța.

1914 iun. 5/18 Alexandru Marghiloman devine președinte al Partidului Conservator, în urma demisiei lui Titu Maiorescu.

1914 iun. 15/28 Asasinarea la Sarajevo a arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, de către un naționalist sârb, declanșează criza care a dus la izbucnirea Primului Război Mondial.

1914 iul. 15/28 Austro-Ungaria declară război Serbiei.

1914 iul. 19/aug. 1 Germania declară război Rusiei.

1914 iulie 21/aug. 3 Germania declară război Franței.

1914 iul. 21/aug. 3 Consiliul de Coroană de la Sinaia hotărăște neutralitatea României.

1914 iul. Guvernul Tisza adoptă măsuri de suprimare a unor libertăți cetățenești fundamentale.

1914 iul. 24/aug. 6 Austro-Ungaria declară război Rusiei.

1914 sept. 18/oct. 1 Convenția secretă ruso-română de la Petrograd prin care Rusia garantează integritatea teritorială a României și recunoaște drepturile acesteia asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români în schimbul neutralității binevoitoare.

1914 sept. 27/oct. 10 Regele Carol I încetează din viață la Castelul Peleș.

1914 sept. 28/oct. 11 La București are loc ceremonia urcării pe tron a Regelui Ferdinand I.

1914 oct. 27/nov. 9 Ia ființă „Acțiunea Națională", care se pronunță pentru intrarea imediată a României în război alături de Antantă.

1914 dec. 14/27 Congresul extraordinar al „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor", când este ales președinte Vasile Lucaciu și se schimbă titulatura în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor".

1915 ian.-iun. Mari manifestații în întreaga țară și o largă campanie de presă în favoarea intrării în acțiune alături de Antantă.

1915 mart. 15/28 La București, Congresul românilor de peste hotare aflători în țară se pronunță pentru „idealul întregirii neamului".

1915 febr.-mart. Acțiunea de forțare a Dardanelelor.

1915 mart. Înțelegerea secretă prin care Franța și Marea Britanie îi promit Rusiei Constantinopolul și Strâmtorile în schimbul recunoașterii intereselor lor în Orientul Apropiat și Mijlociu.

1915 mart. Mobilizarea mai multor contingente ale armatei române.

1915 apr.-mai. Debarcarea anglo-franceză în Peninsula Gallipoli.

1915 mai 10/23 Italia declară război Austro-Ungariei, fără a-și respecta angajamentele diplomatice luate față de România.

1915 iun.-aug. Interzicerea tranzitului de material de război pentru Turcia.

1915 sept. 17/30 Constituirea „Federației Unioniste" cu Nicolae Filipescu președinte.

1915 sept.-oct. Bulgaria mobilizează și atacă Serbia, iar Aliații declară, pe rând, război Bulgariei.

1915 Debarcarea anglo-franceză la Salonic și constituirea unui nou front.

1915 dec. Dezbateri aprinse în Parlament referitoare la poziția României în război.

1916 febr.-dec. Bătălia de la Verdun.

1916 iun.-aug. Ofensiva lui Brusilov.

1916 iul.-nov. Bătălia de pe Somme.

1916 ian. Alegeri parlamentare parțiale.

1916 ian.-febr. Regele Ferdinand I respinge sugestiile Vienei și Berlinului de schimbare a guvernului liberal.

1916 aug. 4/17 Se semnează la București Tratatul de alianță cu Rusia, Franța, Marea Britanie, Italia ce garanta întregirea teritorială a României și drepturile sale asupra teritoriilor locuite de români din Austro-Ungaria.

1916 aug. 4/17 Consiliul de Coroană de la Cotroceni hotărăște intrarea în război alături de Antantă.

1916 aug. 4/17 România declară război Austro-Ungariei.

1916 aug. 15/28 Armata română trece Carpații în Transilvania.

1916 aug. 17/30 Germania declară război României.

1916 aug. 19/sept. 1 Bulgaria și Turcia declară război României.

1916 aug. 19 /sept. 1 – aug. 24 /sept. 6 Bătălia de la Turtucaia încheiată cu un dezastru pentru trupele române; începutul retragerii din Dobrogea.

1916 aug. 27/sept. 9 Bătălia de la Șelimbăr. Trupele române ajung la Rășinari și Orlat.

1916 sept. 13/26–15/28 Bătălia de la Sibiu; armata română este nevoită să se retragă.

1916 sept. 16/29 – sept. 20/oct. 3 Armata română se retrage pe linia de frontieră.

1916 sept. 28/oct. 11 – oct. 14/27 Prima bătălie de la Oituz. Sub comanda generalului Eremia Grigorescu, armata română restabilește frontul pe linia de frontieră.

1916 sept. 30/oct. 13 – nov. 15/28 Ofensiva germano – austro-ungară de la Dragoslavele.

1916 oct. 3/16 Sosirea Misiunii militare franceze, în frunte cu generalul Henri Mathias Berthelot.

1916 oct. 9/22 Trupele germano-bulgare ocupă Constanța.

1916 oct.-nov. Ofensiva austro-germană pe văile Oltului și Topologului.

Cele două bătălii de la Târgu Jiu și a doua bătălie de la Oituz.

1916 nov. 8/21 Trupele germane ocupă Craiova.

1916 nov.16/29 – nov. 20/dec. 3 Acțiunile ofensive ale armatei germano – austro-ungare în Câmpia Munteniei; bătălia de pe Neajlov și Argeș; părăsirea Bucureștilor, ocuparea acestuia la 23 nov./6 dec., refugiul în Moldova, stabilirea capitalei la Iași.

1916 dec. Bătăliile de la Râmnicu Sărat și de la Cașin.

1916 dec. 11/24 Formarea la Iași a guvernului Ion I.C. Brătianu – Take Ionescu.

1916 dec. 14/27 Ședința Adunării Deputaților în cadrul căreia N. Iorga, Ion I.C. Brătianu și Take Ionescu s-au pronunțat hotărât pentru rezistență.

1916 dec. – 1917 ian. Ocuparea Brăilei și a Focșanilor; oprirea ofensivei Puterilor Centrale la „porțile de sud" ale Moldovei.

1916/1917 iarna Cumplitele încercări de la Iași; transformarea orașului în Capitala „rezistenței până la capăt".

1917 ian. 7/20 Înființarea la Iași a „Comitetului național al românilor emigrați din Austro-Ungaria", care a semnat declarația de război împotriva Austro-Ungariei, transmisă Vienei de către primul ministru, Ion I.C. Brătianu.

1917 ian.-iun. Refacerea armatei române și cu sprijinul Misiunii franceze conduse de generalul Henri Mathias Berthelot.

1917 ian. 9/22 Mesajul președintelui Wilson către Senatul S.U.A. cu privire la „bazele generale ale unei păci durabile"; reluarea tezei despre „pacea fără victorie".

1917 febr. 27/mart. 12 Revoluția din Rusia.

1917 ian.-febr. Vizita primului ministru, Ion I.C. Brătianu, la Petrograd.

1917 mart. Misiunea prințului Sixt de Bourbon și propunerile de pace ale împăratului Carol I.

1917 mart. 13/26 Semnarea „Documentului de la Viena", prin care Germania îi promite Austro-Ungariei teritorii pe seama României, la sfârșitul războiului.

1917 mart. 22/apr. 4 Regele Ferdinand I promite țăranilor de pe front pământ și o mai largă participare la viața politică.

1917 mart. 24/apr. 6 S.U.A. declară război Germaniei.

1917 mart.-apr. Înființarea la Chișinău, în jurul gazetei „Cuvânt Moldovenesc", a Partidului Național Moldovenesc, care se pronunță pentru larga autonomie a Basarabiei.

1917 apr. O nouă vizită a lui Ion I.C. Brătianu la Petrograd.

1917 mai 26/iun. 8 Festivitățile în cadrul cărora primele batalioane ale voluntarilor ardeleni și bucovineni veniți din Rusia depun la Iași jurământul de luptă în armata română.

1917 mai-iun. Parlamentul de la Iași procedează la modificarea Constituției, introducându-se exproprierea marii proprietăți în vederea împroprietăririi țărănimii și votul universal pentru alegerea deputaților.

1917 iun. Înființarea la Londra a „Societății anglo-române".

1917 iun. Misiunea transilvănenilor Vasile Lucaciu și Vasile Stoica în S.U.A.

1917 iun.-iul. Puternica ofensivă rusă din Galiția („Ofensiva Kerenski").

1917 iul.-aug. Înfrângerea rușilor la Tarnopol, contraofensiva austro-germană în Galiția.

1917 iul. 10/23 Încheierea crizei guvernamentale, Take Ionescu devenind vicepreședinte al Consiliului de Miniștri.

1917 iul. 11/24 – iul. 19/aug. 1 Puternica ofensivă de la Mărăști, neexploatată din punct de vedere strategic din cauza situației generale de pe frontul oriental.

1917 iul. 24/aug. 6 – aug. 6/19 Bătălia de la Mărășești. Respingerea ofensivei comandată de feldmareșalul Mackensen.

1917 iul. 26/aug. 8 – aug. 9/22 A treia bătălie de la Oituz. Zădărnicirea ofensivei armatelor germano – austro-ungare.

1917 aug. 28/sept. 10 – aug. 30/sept. 12 Bătălia de la Cireșoaia. Ultima bătălie importantă din campania anului 1917 pe frontul românesc.

1917 sept. 8/21–14/27 Are loc la Kiev Congresul popoarelor din Rusia, când delegația românilor basarabeni se pronunță pentru o largă autonomie.

1917 oct. 20/nov. 2 La Chișinău se desfășoară Congresul soldaților moldoveni, primul congres al tuturor moldovenilor din Rusia, care hotărăște ca Basarabia să se bucure de autonomie teritorială și politică, adoptă un program de reforme democratice și decide constituirea Sfatului Țării.

1917 nov. 21/dec. 4 Deschiderea lucrărilor Sfatului Țării.

1917 nov. 22/dec. 5 Semnarea armistițiului de la Brest-Litovsk între Rusia Sovietică și Puterile Centrale.

1917 nov. 26/dec. 9 Se încheie la Focșani armistițiul dintre România și Puterile Centrale.

1917 dec. 2/15 Sfatul Țării adoptă *Declarația* prin care se proclamă Republica Democratică Moldovenească Autonomă, puterea executivă fiind dată unui Consiliu al Directorilor Generali.

1917 dec. 8/21–9/22 Ședința guvernului care hotărăște dezarmarea trupelor rusești bolșevizate.

1918 ian. 4/17 Apare la Paris primul număr al săptămânalului „La Roumanie", organ de presă al apărării drepturilor românești.

1918 ian. 8/21 Discursul președintelui S.U.A., Woodrow Wilson, în Congres, cu privire la programul păcii viitoare („Cele 14 puncte").

1918 ian. 10/23 Intrarea armatei române în Basarabia, la chemarea repetată a oficialităților, în vederea restabilirii ordinii și a liniștii.

1918 ian. 13/26 Guvernul sovietic rupe relațiile diplomatice cu România și procedează la confiscarea tezaurului românesc aflat la Moscova, angajându-se „a-l conserva și a-l remite în mâinile poporului român".

1918 ian. 24/febr. 6 Sfatul Țării adoptă *Declarația* prin care se proclamă independența Republicii Moldovenești.

1918 ian. 27/febr. 9 Puterile Centrale încheie tratatul de pace cu Rada Ucrainei.

1918 ian. 29/febr. 11 Generalul Alexandru Averescu formează un nou guvern, care începe la Buftea tratativele de pace cu Puterile Centrale.

1918 febr. 18/mart. 3 La Brest-Litovsk, guvernul sovietic încheie pacea cu Puterile Centrale, eveniment în urma căruia trupele acestora pătrund pe teritoriul Ucrainei.

1918 mart. 5/18 Formarea la Iaşi a guvernului conservator condus de Al. Marghiloman, care semnează la Buftea tratatul preliminar pe baza căruia se continuă tratativele pentru încheierea păcii.

1918 mart. 26/apr. 8 – mart. 28/apr. 10 La Roma se desfăşoară lucrările Congresului naţionalităţilor asuprite din Austro-Ungaria.

1918 mart. 16/29 *Declaraţia* Sfatului Ţării de respingere a pretenţiilor teritoriale ucrainene, combătându-se orice tentativă de încălcare a indivizibilităţii republicii.

1918 mart. 27/apr. 9 Hotărârea Sfatului Ţării (adoptată cu 86 voturi pentru, 3 contra şi 36 de abţineri) prin care *se proclamă unirea Republicii Democratice Moldoveneşti (Basarabia), în hotarele sale dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, cu România.*

1918 mart.-apr. Ample manifestaţii la Iaşi, în prezenţa delegaţiei basarabene, exprimându-se entuziasmul faţă de unirea Basarabiei cu România.

1918 apr.-iun. Guvernul român respinge pretenţiile Ucrainei asupra nordului şi sudului Basarabiei.

1918 apr. 17/30 Se constituie la Paris „Comitetul naţional al românilor din Transilvania şi Bucovina", sub preşedinţia lui Traian Vuia.

1918 apr. 24/mai 7 Tratatul de pace de la Bucureşti cu Puterile Centrale, cuprinzând pentru România condiţii grele, economice şi teritoriale.

1918 iun. 6/19 Se constituie în Italia „Comitetul de acţiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina", sub conducerea lui Simion Mândrescu.

1918 iun. 11/24 Lansing redactează *Memorandumul asupra politicii Statelor Unite faţă de naţionalităţile din cadrul Imperiului Austro-Ungar*, aprobat de preşedintele Wilson la 14/27 iulie, prin care se recunoaşte deschis necesitatea desfiinţării Austro-Ungariei şi a constituirii statelor naţionale.

1918 iun. 22/iul. 5 Se înfiinţează la Washington „Liga naţională română", condusă de V. Stoica.

1918 sept. 2/15 Întrunirea de la New York a reprezentanţilor naţionalităţilor asuprite din Austro-Ungaria, care se pronunţă pentru desfacerea Imperiului.

1918 sept. 20/oct. 3 Se înfiinţează la Paris „Consiliul Naţional al Unităţii Române", având ca preşedinte pe Take Ionescu şi ca vicepreşedinţi pe V. Lucaciu, O. Goga, dr. C. Angelescu, Jean Th. Florescu.

1918 sept.-oct. Ofensiva generală, hotărâtoare, a forţelor Aliate.

1918 sept. 29/oct. 12 *Declaraţia* de la Oradea adoptată de Conferinţa Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român exprimă dorinţa naţiunii române din Ungaria şi Ardeal de a-şi hotărî singură aşezarea ei printre naţiunile libere, urmând a se convoca în acest scop o adunare naţională.

1918 oct. 3/16 Împăratul Carol I de Habsburg lansează manifestul *Către popoarele mele credincioase*, o încercare de salvare a Imperiului prin „federalizarea" sa.

1918 oct. 5/18 Discursul lui Al. Vaida-Voevod în Parlamentul de la Budapesta, care relua ideile din *Declaraţia* de la Oradea. Discursul a avut un puternic ecou în rândul românilor de pretutindeni.

1918 oct. 6/19 Adunarea de la Iaşi a românilor emigraţi din Austro-Ungaria adoptă o *Declaraţie* prin care respinge încercările de federalizare a Imperiului, apreciate ca „gesturi disperate ale unei împărăţii osândite să se descompună".

1918 oct. 6/19 Consiliul Naţional Ucrainean convoacă la Lvov Adunarea Naţională Constituantă, care proclamă „independenţa teritoriului ucrainean" în cadrul Austro-Ungariei federalizate. Acest teritoriu urma să cuprindă Galiţia orientală, Bucovina nord-vestică şi Rusia subcarpatică din nordul Ungariei.

1918 oct. 9/22 Apare primul număr al ziarului „Glasul Bucovinei", care are un rol important în lupta pentru unire. În acest număr, Sextil Puşcariu publică editorialul *Ce vrem*, un adevărat document programatic, în care se afirmă drepturile românilor din Bucovina şi Transilvania.

1918 oct. 14/27 Organizarea la Cernăuţi a unei importante adunări naţionale. Moţiunea prin care Reprezentanţii populaţiei româneşti din Bucovina, întruniţi la Cernăuţi, declarându-se Constituantă, instituie un Consiliu Naţional cu 50 de membri, cu un Comitet Executiv avându-l preşedinte pe Iancu Flondor.

1918 oct. 15/28 Proclamarea independenţei Cehoslovaciei.

1918 oct. 18/31 Alcătuirea la Budapesta a Consiliului Naţional Român Central (numit apoi şi Sfatul Naţional), compus din şase reprezentanţi ai Partidului Naţional Român şi şase ai socialiştilor, sub preşedinţia lui Ştefan Cicio-Pop, şi-a mutat sediul la Arad, la începutul lunii noiembrie.

1918 oct. 21/nov. 3 Armistiţiu între Austro-Ungaria şi Antantă.

1918 oct. 24/nov. 6 Demisia guvernului Al. Marghiloman şi formarea cabinetului condus de generalul Constantin Coandă.

1918 oct.-nov. Amplu proces de înfiinţare a consiliilor (sfaturilor) naţionale române locale, a gărzilor naţionale, a Consiliului Militar, de lansare a unor manifeste şi convocarea unor adunări pe întreg teritoriul Transilvaniei.

1918 oct. 25/nov. 7 Proclamarea independenţei Poloniei.

1918 oct. 27/nov. 9 Ultimatumul guvernului român adresat trupelor de ocupaţie pentru a părăsi imediat teritoriul României.

1918 oct. 28/nov. 10 Remobilizarea armatei române.

1918 oct. 29/nov. 11 Armistiţiul de la Compiègne.

1918 oct. 31/nov. 13 Se semnează la Belgrad armistiţiul dintre Puterile Aliate şi Ungaria, prin care se fixează o primă linie de demarcaţie între Ungaria şi o parte a Transilvaniei.

1918 oct. 31/nov. 13 – nov. 2/15 Tratative la Arad între delegația Consiliului Național Român Central și delegația ce reprezenta Consiliul Național Maghiar și guvernul de la Budapesta

1918 nov. 3/16 Este publicat Decretul-lege prin care guvernul român prevedea introducerea votului universal și alegerile pentru Adunarea Deputaților și Senat în vechea Românie și în Basarabia.

1918 nov. 3/16 Adunarea ucrainenilor de la Cernăuți se pronunță pentru încorporarea celei mai mari părți a Bucovinei în Ucraina.

1918 nov. 5/18 Marele Sfat Național publică manifestul *Către popoarele lumii*, tipărit în română, franceză și engleză. Se afirma, în fața opiniei publice internaționale, hotărârea de unire cu precizarea că „națiunea română din Ungaria și Transilvania nu dorește să stăpânească asupra altor neamuri".

1918 nov. 7/20 Marele Sfat Național lansează *Convocarea* pentru ziua de duminică, 18 nov./1 dec. 1918 a Adunării Naționale de la Alba Iulia.

1918 nov. 8/21 Au loc ceremoniile de la Iași închinate memoriei lui Mihai Viteazul, cu participarea familiei regale, a mitropolitului, a liderilor politici și militari ai țării, a membrilor corpului diplomatic, a reprezentanților românilor din Bucovina și Transilvania.

1918 nov. 11/24 Proclamarea statului sârbo-croato-sloven.

1918 nov. 11/24 Intrarea armatei române în Cernăuți.

1918 nov. 12/25 Consiliul Național își impune autoritatea asupra întregii Bucovine și adoptă „Legea fundamentală provizorie" în 12 puncte.

1918 nov. 15/28 Lucrările Congresului General al Bucovinei, în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți, hotărându-se *„unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României"*.

1918 nov. 17/30 Consfătuirea reprezentanților Partidului Național Român și ai Partidului Social Democrat, în care s-a discutat conținutul proiectului de hotărâre și s-a ajuns, după dezbateri uneori aprinse, la un text adoptat în unanimitate.

1918 nov. 18/dec. 1 Marea Adunare Națională de la Alba Iulia adoptă *Rezoluția de unire a Transilvaniei, Banatului și Țării Ungurești, a tuturor românilor din teritoriile locuite de dânșii cu România*. Actul proclama „principiile fundamentale" democratice de alcătuire a noului stat român. Suveranii României – însoțiți de reprezentanți ai cercurilor politice conducătoare și de generalul Henri Mathias Berthelot – intră în București, într-un cadru solemn.

1918 nov. 29/dec. 12 Formarea guvernului liberal Ion I.C. Brătianu.

1918 dec. 11/24 Intrarea trupelor române în Cluj.

1918 dec. 13/26 Se publică Decretul-lege de consfințire pe plan intern a hotărârii Adunării Naționale de la Alba Iulia.

LISTE DE DOMNI, REGI, GUVERNATORI, PRIM-MINIȘTRI ȘI CAPI AI BISERICILOR NAȚIONALE

DOMNITORII ȘI REGII ROMÂNIEI

CAROL I de Hohenzollern-Sigmaringen, domnitor (1866–1881); rege (1881–1914)

FERDINAND I de Hohenzollern-Sigmaringen (1914–1927)

GUVERNATORII BASARABIEI

Nikolai Ignatovici ȘEBEKO, guvernator militar (1871–1879)

Evgheni Osipovici IANOVSKI, guvernator militar (1879–1881)

Modest Mavrikievici KONIAR (1881–1883)

Aleksandr Petrovici KONSTANTINOVICI, guvernator militar (1883–1899)

Vikenti Samoilovici von RAABEN (1899–1903)

Serghei Dmitrievici URUSOV (1903–1904)

Aleksei Nikolaevici HARUZIN (1904–1908)

Ivan Viktorovici KANKRIN (1908–1912)

A.N. IUGAN, guvernator interimar (1912)

Mihail Eduardovici GHILHEN (1912–1915)

Mihail M. VORONOVICI (1915–1917)

GUVERNATORII BUCOVINEI

Hieronimus von ALEASANI (1874–1887)

Anton conte von PACE (1891–1892)

Franz baron von KRAUSS (1892–1894)

Leopold conte von GOËSS (1894–1897)

Friedrich baron von BOURGOIGNON-BAUMBERG (1897–1903)

Konrad prinț von HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST (1903–1904)

Oktavian Alfred Wenzel baron von BEYLEBEN-REGNER (1904–1911)

Rudolf conte von MERAN (1912–1917)

Joseph Rudolf conte von EZDORF (1917–1918)

PRIM-MINIȘTRII ROMÂNIEI

1876–1881	Ion I. BRĂTIANU
1881	Dumitru BRĂTIANU
1881–1888	Ion C. BRĂTIANU
1888–1889	Theodor ROSETTI
1889	Lascăr CATARGIU
1889–1891	George MANU
1891	Ioan Emanoil FLORESCU
1891–1895	Lascăr CATARGIU
1895–1896	Dimitrie A. STURDZA
1896–1897	Petre S. AURELIAN
1897–1899	Dimitrie A. STURDZA
1899–1900	George Gr. CANTACUZINO
1900–1901	Petre P. CARP
1901–1904	Dimitrie A. STURDZA
1904–1907	George Gr. CANTACUZINO
1907–1908	Dimitrie A. STURDZA
1908–1910	Ion I.C. BRĂTIANU
1910–1912	Petre P. CARP
1912–1913	Titu MAIORESCU
1914–1918	Ion I.C. BRĂTIANU
1918	Alexandru AVERESCU
1918	Alexandru MARGHILOMAN
1918	Constantin COANDĂ
1918–1919	Ion I.C. BRĂTIANU

MITROPOLIȚII BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Mitropolia Ungrovlahiei (Mitropoliții primați ai României)

CALINIC MICLESCU (1875–1886)

IOSIF GHEORGHIAN (1886–1893)

GHENADIE PETRESCU (1893–1896)

IOSIF GHEORGHIAN (1896–1909)

ATHANASIE MIRONESCU (1909–1911)

CONON ARĂMESCU-DONICI (1912–1919)

Mitropolia Moldovei

IOSIF NANIESCU (1875–1902)

PARTENIE CLINCENI (1902–1908)

PIMEN GEORGESCU (1909–1934)

Mitropolia Ardealului

MIRON ROMANUL (1874–1898)

IOAN MEȚIANU (1898–1916)

VASILE MANGRA (1916–1918)

Mitropolia Bucovinei

TEOCTIST BLAJEVICI (1877–1879)

SILVESTRU MORARIU-ANDRIEVICI (1880–1895)

ARCADIE CIUPERCOVICI (1896–1902)

VLADIMIR REPTA (1902–1924)

Arhiepiscopia Chișinăului

PAVEL LEBEDEV (1871–1882)

SERGHIE LIAPIDEVSCHI (1882–1891)

ISAACHIE POLOJENSCHI (1891–1892)

NEOFIT NEVODCICOV (1892–1898)

IACOV PIATNIȚCHI (1898–1904)

VLADIMIR SINCOVSCHI (1904–1908)

SERAFIM CICIAGOV (1908–1914)

PLATON ROJDESTVENSCHI (1914–1915)

ANASTASIE GRIBANOVSCHI (1915–1918)

MITROPOLIȚII GRECO-CATOLICI (UNIȚI)

Mitropolia Blajului

IOAN VANCEA (1869–1892)

VICTOR MIHALI (1895–1918)

LISTA ILUSTRAȚIILOR

NEOFIT NEVODCICOV (1892–1898)

IACOV PIATNIȚCHI (1898–1904)

VLADIMIR SINCOVSCHI (1904–1908)

SERAFIM CICIAGOV (1908–1914)

PLATON ROJDESTVENSCHI (1914–1915)

ANASTASIE GRIBANOVSCHI (1915–1918)

MITROPOLIȚII GRECO-CATOLICI (UNIȚI)

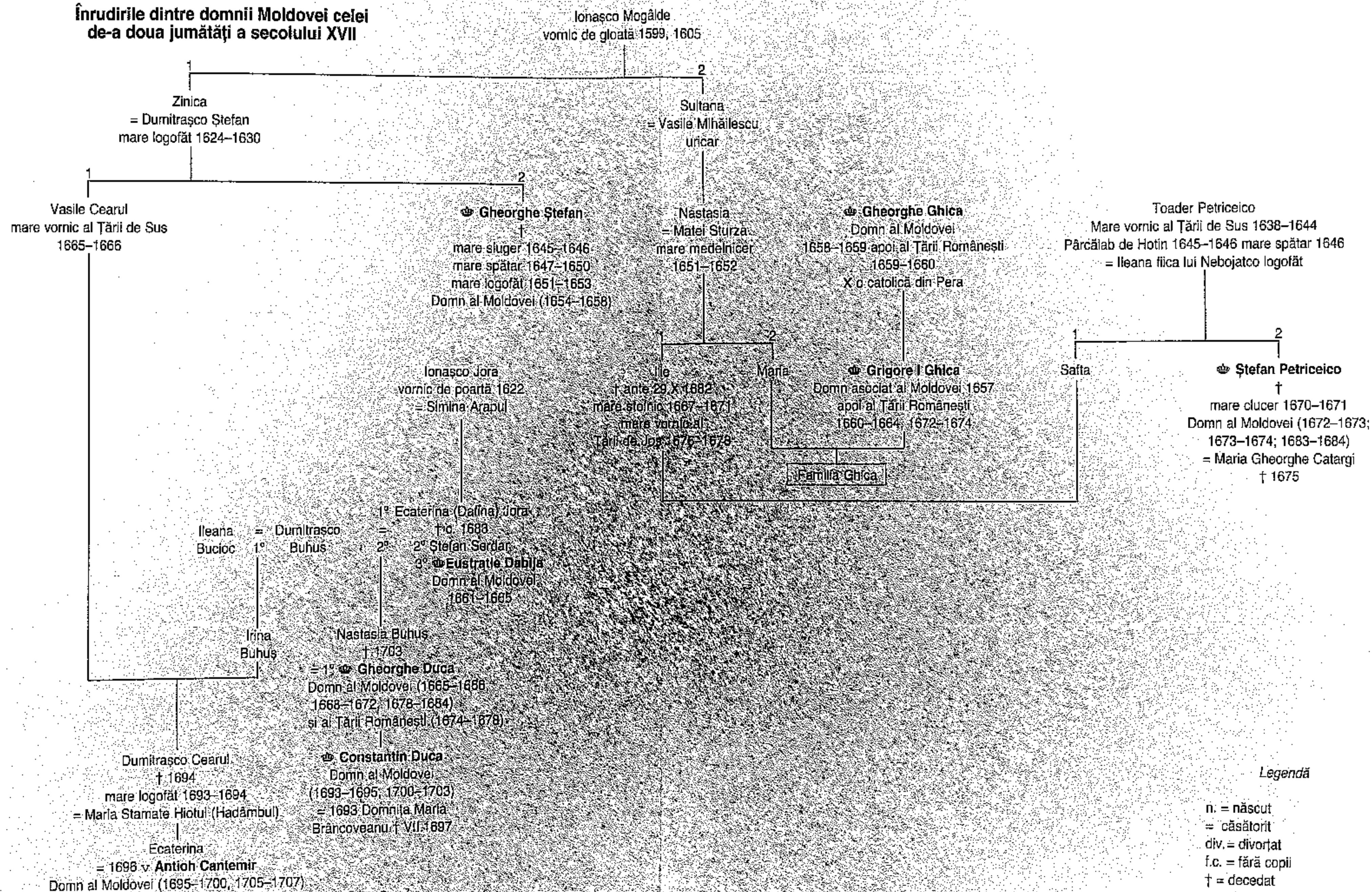
Mitropolia Blajului

IOAN VANCEA (1869–1892)

VICTOR MIHALI (1895–1918)

LISTA ILUSTRAȚIILOR

LISTA ILUSTRAȚIILOR



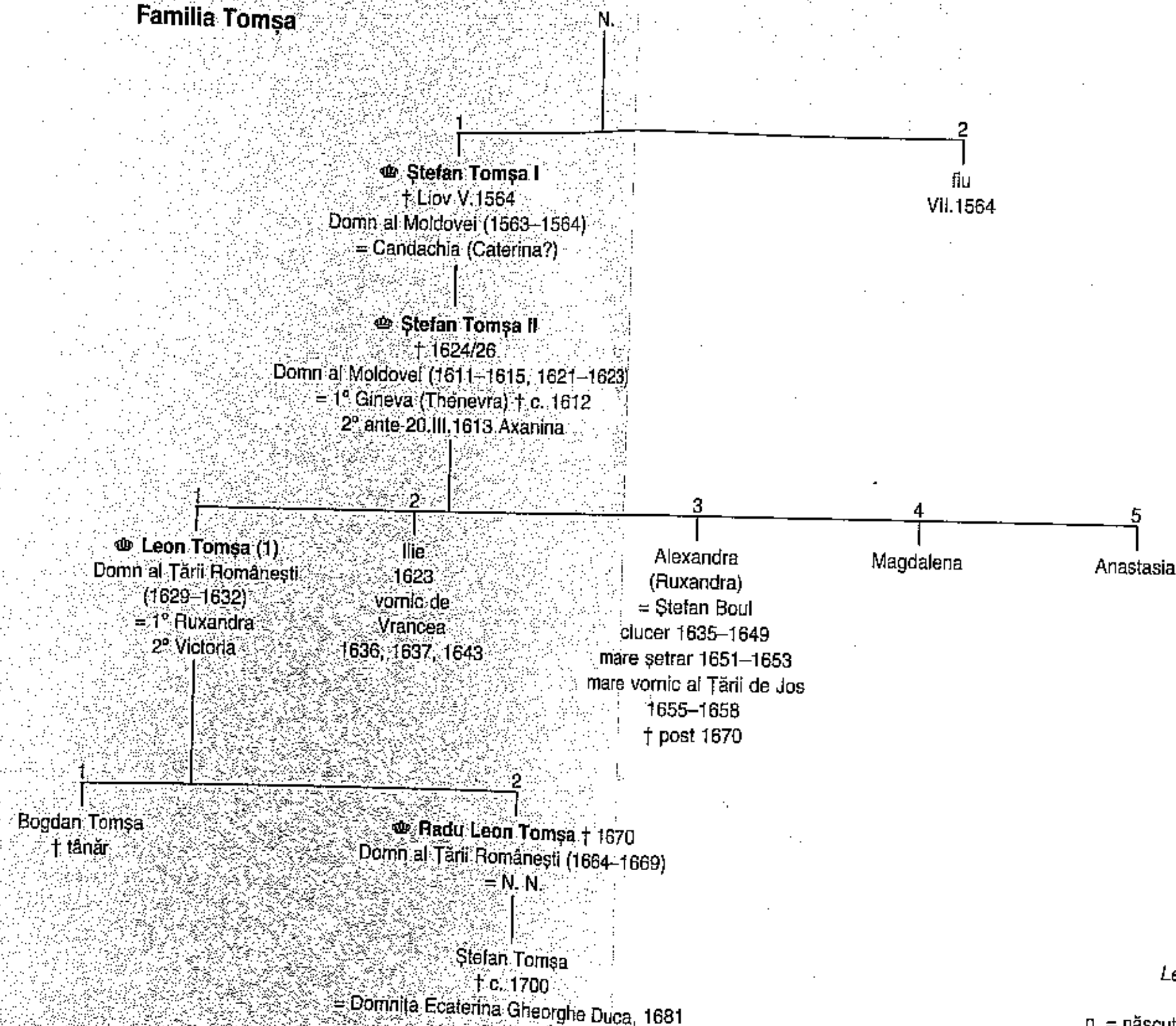
Arbore genealogic alcătuit de Paul Cernovodeanu după:

N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV–XVII*, București, 1971, *sub voce* și studiul propriu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica Vodă al Moldovei (1658–1659) și la familia sa (III)*, în AIIA, A.D. Xenopol, XXI (1984), p. 179, planșa.

Legendă

n. = născut
= căsătorit
div. = divorțat
f.c. = fără copii
† = decedat
= înmormântat
N.N. = necunoscut
(1) (2) = născut din prima sau a doua căsătorie
♔ = coroana princiară pentru domni

Familia Tomșa



Arbore genealogic alcătuit de Paul Cernovodeanu după:

Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în RA, an XLVII (1971), vol. XXXIII, nr. 3, p. 375–390 și tabelul de la p. 389.

Legendă

n. = născut
= căsătorit
div. = divorțat
f.c. = fără copii
† = decedat
⊙ = înmormântat
N.N. = necunoscut
(1) (2) = născut din prima sau a doua căsătorie
♔ = coroana princiară pentru domni

Familia Rákóczi



- RÁKÓCZI I ZSIGMOND
  - GYÖRGY
    - IMRE
    - LÁSZLÓ
      - ANNA (căs. Uza Bernát)
      - JUDIT (căs. Anarchy András)
    - LAJOS †1612
  - I. JÁNOS
    - I. FERENCZ, Vicecomite de Zemplin (1583–1588) (căs. Koczer Dora)
      - II. JÁNOS (căs. Lövei Erzse)
    - SIGISMUND II (1544–1608), Principe al Transilvaniei (1607–1608) (căs. 1. Alaghy Judea, 2. Gerendi Anna, 3. Telegdy Bora)
      - ERZSE (căs. Homonnay D. Bálint)
      - GHEORGHE I (1591–1648), Principe al Transilvaniei (1630–1648) (căs. 1. Bethlen N., 2. Lorántffi Zsuzsa)
        - GHEORGHE II (30.I.1621–7.VI.1660), Principe al Transilvaniei (1648–1660) (căs. Sofia Báthori)
          - I. FERENCZ (1645–1676) (căs. Zrinyi Ilona)
            - III. GYÖRGY (†1667)
            - JULIANNA-BORBALA (†1717) (căs. Aspremont Ferr. Gobert)
            - FRANCISC II (1676–1735), Principe al Transilvaniei (1704–1711) (căs. Carolina Amalia Heesen)
              - JÓZSEF (†1738)
              - IV. GYÖRGY (†1792)
        - IV. ZSIGMOND (†1652) (căs. Pfalz Henrika)
        - FERENCZ
      - III. ZSIGMOND (1595–1620) (căs. Lorántffy Maria)
      - PÁL (†1636) (căs. Pethe Anna)
        - LÁSZLÓ (†1664) (căs. Bánffy Erzse)
          - ERZSÉBET (†1707) (căs. 1. Erdődy Ádám, 2. Erdődy György)
        - ANNA-MARIA (călugăriță)

Arbore genealogic alcătuit de Nicolae Edroiu după:
Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* (Blazoanele și tablele genealogice ale familiilor ... 597–609.



5
Gavril
† post 1653
hatman 1634–1651 (Mold.)
⊙ Mrea Agapia
= Ileana (Liliana)
⊙ Mrea Agapia

6	1	2	3	4	5	
Alexandru (2) † copil	Andrei † 1663 căminar, al doilea stolnic clucer	Radu † ante 1661.VI.7 stolnic mare pitar 1658–1659 mare stolnic 1659–1666	Alexandru † 1653 mare paharnic 1651–1653 = Safta Racoviță Cehan – f.c. –	Enache † 1653 comis	Safta = Andrieș Ianovici mare medelnicer 1652–1654 mare șetrar 1657–1658 mare clucer 1666	Ne… (Abaza… al d… sl…

Legendă

n. = născut
= căsătorit
div. = divorțat
f.c. = fără copii